

શ્રી : હરભલાલ મજી દવ : સાપાદક : જયન્તી પરમાર :: વર્ણન : અંક ૭ : સર્જન : અંક ૭૭૮ : આંકડો/વર્ષ ૧૯૯૧

કાલિદાસ

નવચયન

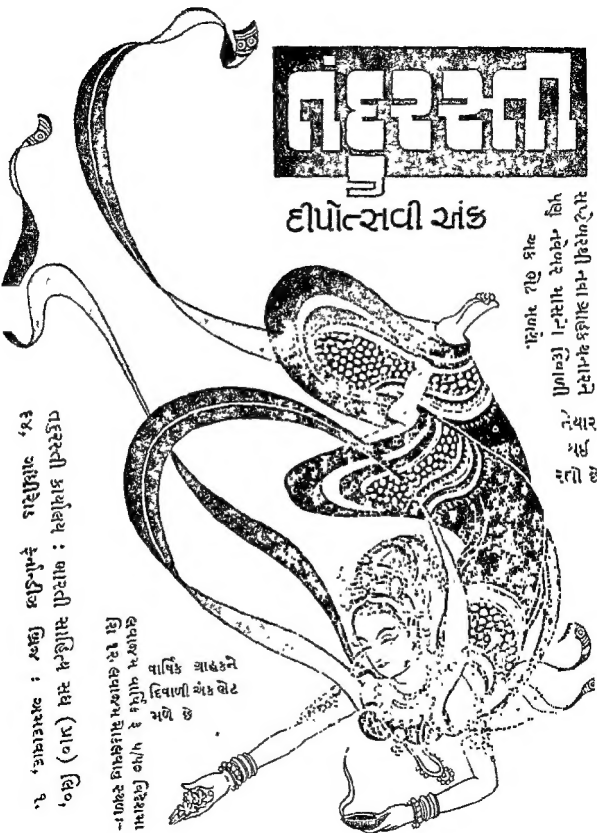
14290

નંદુરચલી

દીપોત્સવી ચાંક

સાહેબરથી નવા આહલક થનારને
પણ નવેબર માસેના દિવાળી
ચાંક ભેટ મળેલી.

લવાજમ વાર્ષિક રૂ ૫/૫૦ બિદેશમાં
દિ. ૧૨, લવાજમ માસિકવાર રથળા-

વાર્ષિક ચાંકને
દિવાળી ચાંક ભેટ
મળે છે

નંદુરચલી કાર્યાલય : બારલી સાહિત્ય સંઘ (૩૦) બિંબ,
૬૪, ગાંધીરોડ ફર્નિટીઝ બિઝ : અમદાવાદ, ૧.

1971-72

FYP (III)

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ પ્રાયવેટ લિ., રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા

નવાં પ્રકાશનો

રવીન્દ્ર દર્શન

રવીન્દ્ર-પરિચય, રવીન્દ્ર-ચિંતન અને રવીન્દ્ર-સર્જન
(ગદ્ય તથા પદ્ય) ત્રણે ખંડમાં રવીન્દ્રની સર્વાંગી
પ્રતિભાનો પરિચય શ્રેય [ફોટો-ચિત્રો સાથે]
પૃ. ૫૪૦ રૂ. ૮-૦૦

નવી નવલિકા

નવીન શૈલી અને પ્રતિભાવાદી વિદેશી પંદર
વાર્તાઓનો સંપૂર્ણ
[સંપાદક : સુરેશ જોષીના અભ્યાસી પ્રવેશક સાથે]
પૃ. ૨૧૦ રૂ. ૩-૫૦

ધીરે વહે છે દોન

શોભાખોવની અદ્ભુત કલ્પને સાંતિ, ક્રાંતિ, યુદ્ધ
અને આંતરવિગ્રહની કથા ગ્રંથ ૧-૨-૩, રૂ. ૧૧-૦૦

કરોળીઆનું જાણું

[જન પોલ સાર્વજનિક તાલકનું રૂપાંતર]
ચંદ્રવદન મી. મહેતા રૂ. ૧-૦૦

લાલ કરેણ

[રવીન્દ્રનાથનું એક ઉત્કૃષ્ટ નાટક]
અનુ. : ચંદ્રકાંત કે. જી રૂ. ૨-૦૦
[શ્રી મુન્દરમતા આયુષ સાથે]

વિવેચન શ્રેય

કિંચિત્ (સુરેશ જોષી) ૪-૫૦
વિવેચન સંચય (ભા. પ્ર. ડોહારી) ૫-૦૦
નાટ્યરસ (રામપ્રસાદ બક્ષી) ૩-૦૦

ગુર્જર કાવ્ય શ્રેણી

હાપરડૂવોના શિક્ષકો, વિદ્યારીક્ષના વિદ્યાર્થીઓ
તથા અભ્યાસચાંદુઓને માર્ગદર્શક ગુર્જર
કાવ્યશ્રેણીનાં પહેલાં બે પુસ્તક

દયારામ

સંપાદક-આલોચક-ભોગીલાલ રાઠેસરા
[પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર-વડોદરાના નિયામક]
શામળ

રજુજીત પટેલ 'અનામી'

[મ. સ. યુનિવર્સિટી-જુજરાતીના રીકર]
* મૂળ કાવ્ય-કૃતિઓમાંથી સંકલન
* મૂળની કવિની સૃષ્ટિના પરિચયાત્મક લેખ
દરેક પુષ્ટ ૧૨૮ કિંમત રૂ. ૨-૫૦

નૂતન કાવ્ય શ્રેણી

સંકેત : જ્યંત પાઠક રૂ. ૧-૦૦
મનોમુદ્રા : ઉશનસ્ રૂ. ૧-૦૦

તોલ્સ્ટોય સરલ કથા માલા

[રમણલાલ સોનીના કલ્પને]
મંજુ ગોચી રૂ. ૧-૦૦
તણખો બાળે ઘર રૂ. ૦-૭૫

આપણા યુગનો ભરમાસુર

(સર્વનાથી અણખોમની ચોંકાવનારી કથાણી)
મુબ્બા ગોંધી રૂ. ૧-૦૦

વિશ્વમાનવ [દ્વિમાસિક]

સંપાદક . ભોગીલાલ ગોંધી
આપણા યુગની સાર્વજનિક સમસ્યાઓ અને
નૂતન સાહિત્ય-કલાના આસ્વાદ-અભ્યાસનું
નિશ્ચિત સામયિક
[દર વર્ષે બે વિશેષાંકો]
૧૯૬૧ : રવીન્દ્ર-દર્શન-વિશેષાંક. (મે-જૂન)
હવે પછી : જગતની નવલકથાઓના વિશેષાંક
વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૯. (શિ. ૧૮) છટક
કિંમત કદ પ્રમાણે

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ પ્રાયવેટ લિમિટેડ

રામજી મંદિર પોળ : વડોદરા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશયલ નં. ૧ (૨૯૨૨૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશયલ નં. ૧ કિંગ્લી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ આસ્થીય પદાર્થો તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિષ્ક્રિય ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, આથમી દુઃખો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી દૂર કરવામાં તેમજ દૃષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાંઠ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા ઢાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માંસીસ

કરવાથી આમળીને તાઠગી આપવામાં તથા શરીરને હૃદયુષ્ઠ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક માંજીતુ દરેકને અનુકૂળ છે.

સેડી બ્રાહ્મી રૂ. ૪-૫૦ * નાની બ્રાહ્મી રૂ. ૨-૨૫ બધે મળે છે.
ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં શૈલી તથા નીરાંગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારનાં મન-શોધન કર્મ, આસનો, માનસિક ઈલાજ, જ્યોત્સના, સૂર્યકિરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક, ધરમાં થઈ શકે તેવાં મુલ્ય સાધ્ય ઈલાજો પ્રતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૮ થી વધુ ઝેલ આદિ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મહત્વોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદિતીમ ગ્રંથ છે. દરેક પરમા, વાચનાલ્પમાં, રૂઝ, દોડેલો અને ઇસ્પતાલમાં રાખવા યોગ્ય છે. ફોટાઓ જોતાં તથા લેખો વાંચતાં મુખ અને શાંતિના અનુભવ થતો જશે. યુજ્જરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦. પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦. મનીગ્રાઉન્ડથી મોકલશે. વી. પી. પી. કરતાં નથી.

રામતીર્થ

(હિન્દી માસિક)

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ-૧૪ તરફથી “રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ થાય છે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુસ્તી ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા ચર્ચેલા પ્રદર્શિતો અનુભવો, બહેનોના હૃદયને ખાસ ઉપયુક્ત અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાંની સંખ્યા ૧૬૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવા-જમ રૂ. ૫-૦૦ છૂટક નકલ : ૬૫ નયા પૈસા. વાર્ષિક ગ્રાહક કોઈપણ માસથી બની શકે છે.

“રામતીર્થ” હિન્દી માસિકમાં વ્યાપારી બહેરોલો સ્વીકારવામાં આવે છે. બહેરોલના ભાવે અને જરૂરી વિગતો માટે નીચેની સીરનામે મળેલા યા વખો :

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ-૧૪ (ભારત)

ટેલીફોન : ૬૨૮૯૯ ★ ટેલીગ્રામ : ‘PRANAYAM’-BOMBAY-14.

Only RMY

ભિર્મી-નવરવના : ઝોહટોળર ૧૬૧

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩ રૂપ

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

યુગનાં એંધાણ ભા. ૧-૨ ૧૧-૦૦

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

નવાં નિશાન ભા. ૧-૨ ૧૩-૦૦

શ્રી સારંગ બારોટ

વાઘેલા યુગ અથાવલિનાં ત્રણ પુસ્તકો

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

વિરાળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦

અર્જુનદેવ ૫-૦૦

શ્રી શુભવંતરાય આચાર્ય

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) શ્રી 'રાયડા'

અન્નપૂર્ણા ૫-૦૦

શ્રી 'દોલક'

હીરાની ચમક ૩-૭૫

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

મીનપિયાસી ૪ ૦૦

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

તન્વી શ્યામા ૪-૨૫

નારી નમાણું ફૂલ ૪-૦૦

શ્રી સારંગ બારોટ

ટીલડી ૫-૦૦

શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર

આભલાં ૫-૦૦

શ્રી અરવિંદ ગોખલે

*

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦

શ્રી સુહરણ ગેટાઈ

નિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવ સૌરભ શ્રી ર. વ. દેસાઈ ૫-૨૫

ગોમતી ઘાટ શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર ૫-૦૦

જીવન માંગદય શ્રી લાલુખેન મહેતા ૫-૦૦

સંસાર માધુરી શ્રી લાલુખેન મહેતા ૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અમૂલ્ય પૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. રોઠની કંપની : મુંબઈ-૨

મિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

Grams : LITERATURE, Bombay-2]

[Phone : 34341

ઉર્મિ-નવરચના : એપ્રિલ ૧૯૬૨

મદ્યમવર્ગીયે અગ્રકુલ

શ્રેષ્ઠ કૃષિતેલ બનાવવા માટે

એમ. એમ. બાંધાનવાળી

મંદીની પડી

શ્રીમંતે એમ. એમ. બાંધાનવાળી
તથા સર્વોત્કૃષ્ટ મેળો.

નિર્માતા
એમ. એમ. બાંધાનવાળી

રાયપુર, રામદાવાડે.૧.

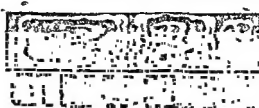
ફોન : ૫૧૮૦૨; ગ્રામ : લ્યંચ

અંક ૭ : ઓક્ટોબર ૧૯૧૭

સપ્તાંગ અંક ૩૭૯

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૨

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૬

સાહિત્ય પ્રેમનું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાન
૧૪૨૮૦		
દા	સંકલ્પનું આચરણ	૭
‘પ્રવાન’	સાચની દિશા	૮
લેહલાલ ત્રિવેદી	બે મુકતકો	૮
‘મિત્રા’	કાવ્યતા	૯
દેવજી રામ મોહા	કેમ લાગ્યા ?	૯
ગ્રીમ ગોવિન્દલાલ ખટ્ટે	ચેલો કેમ	૯
શતિલાલ-અનિલ	સાજીને	૯
‘રાજલક્ષ્મી’	સમયના ફીર-નીર	૧૦
‘ધૂમકેતુ’	પ્રસંગ	૧૫
ઈશ્વર પેટલોકર	બહાની સમાજ વ્યવસ્થા	૧૬
નાનુભાઈ દવે	સમાજવાદમાં ભારતીય પદ્ધતિ	૨૩
‘સિદ્ધાંત’	પસંદગી	૨૮
‘શીખાદમ આણુવાલા	હું એક ભટકતા શાપર છું	
	[૨૩] નવી હેટ	૩૪
મધુભટ્ટ અનલાલ દેસાઈ	કમુદ કૃપા કીર્તી વિદ્યોત	૩૭
વિજયકુમાર ત્રિવેદી	ગામડાની	૪૧
‘સેવકરામ’	તુમારી તંત્રનો અંત ક્યારે આવશે ?	૪૭
નવનીત સેવક	હારથ જાગીરી	
	[૭] અક્ષી ચરિત્રની વારતા	૫૨
જયન્તિકા પરમાર	મુદ્દમંગલ	૫૫
—	પુત્રીનું અદિત	૫૬
—	અનાયતા	૫૭
—	સેવાનું કામ	૫૮
‘રાહલ’	સર્વનના રાહ	૫૯

★

* લગ્નજીવન વરસનું : સાહારાન રૂપિયા વિદેશમાં દર રૂપિયા (સિ. ૧૫).

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવમ્બરના એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી માલક ચર્ચક થાય છે.

* વી પી થી લગ્નજીવન વસ્તુ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ માલકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લગ્નજીવન પૂરું થયાનો મોટિમ મળે ત્યારે જા ન. અને પૂરા કરનામાં સાથે કૂપા કરીને મનીઓડરથી જ લગ્નજીવન મોકલો આપવું.

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડગી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.

* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં જા. ન. લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અરવીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા ભેઈંતી ટિકિટો બીડગી જરૂરી છે. એ સિવાયના અરવીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જ્યોતેશ્વરનાર મોરેનું, લગ્નજીવન મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘ભિમિ-નવરચના’

લાગતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,

૬૪, ગાંધીરોડ : ફાનોન્ડીક મિત્ર

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક: ઈશ્વરલાલ મો. દવેએ અને મુદ્રક : કાલિદાસ ડાહ્યાભાઈ ખટ્ટેએ માલિક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી ૬૪, ગાંધીરોડ, ફાનોન્ડીક મિત્ર, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તંત્રી : ઈશ્વરલાલ મો. દવે અને સપાડક : જયન્ત પરમાર

સંકલ્પનું આચરણ

માણસની સચ્ચાઈ, નિખાલસતા, નિર્ભયતા અને ખેલદિલી તેને મહાન ધનાવવામાં ઠીક, ઠીક મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. મહાન માનવો ઉપર મહત્તા ઠોકી બેસાડવામાં આવતી નથી, મહત્તા તેમને શોધી કાઢે છે. એટલે જ આ સદીની શરૂઆતમાં મહત્તાએ ગાંધીજીને શોધી કાઢ્યા. ગાંધીજી તેમની મહત્તા ક્યારેય ગાતા નહોતા. પોતાની ભતને મહાત્મા કહેવડાવવાનું પણ પોતે નહોતા ઈચ્છતા. અને છતાં—કદાચ એટલે જ એ મહાત્મા હતા. મહત્તાનું અભિમાન જેને આવે તે મહાન શાના કહેવાય ?

ગાંધીજી આજે નથી. એમની જન્મતિથિ આપણે ઉજવીએ છીએ. તે એટલા મારે કે તેમનાં કાર્યોને, તેમનાં લવનને, તેમના આચાર-વિચારને, તેમના અનુભવોને, તેમના પ્રયોગોને આપણે ફરી ફરી યાદ કરીએ.

પણ આજે તો આપણા ઉચ્ચ પદને હીપાવેલા માણસથી માંડીને છેક અઢનામાં અઢના માનવીમાં પણ ફાંભ પેસી ગયો છે. ગાંધીજીનું નામ વટાવવાનું બાણે બધાં જ શીખી ગયાં છે, તેમનાં લવનને આચરણમાં મૂકનાર કોઈ દેખાતું જ નથી. જેને પગલે પગલે આપણે લવનને દોરી જતા એનું અનુકરણ તો દૂર રહ્યું, અનુસરણ પણ આટલું જલદી આપણે ત્યજી દઈને કઈ માનવતા તરફ પ્રયાણ કરીશું ? એ મહામાનવે આપણને સત્યનો, માનવતાનો, ન્યયનો અને સદાચારનો માર્ગ બતાવ્યો. એ બધું આટલી સહજતાથી આપણે વિસારે પાડી દઈશું ?

ગાંધીજીજીવંતી દર વરસે આવે છે. આ વરસે પણ આવી છે. એ દિન આપણા શુભ સંકલ્પનો દિવસ છે. બેસતા વરસે, આપણા પોતાના જન્મ દિવસે કે આપણા ઈષ્ટદેવતા જન્મદિને આપણે શુભ સંકલ્પો કરીએ છીએ. એવો એકાદ શુભ સંકલ્પ આપણે આચરણમાં મૂકવાનું દરેક ગાંધીજીજીવંતીએ વિચારીએ તો ?

સંકલ્પ કરવો અને કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે આચરણ કરવું એ બે વચ્ચે મહાન તફાવત છે, એટલે જ સંકલ્પ કરવા કરતાંય તેનું આચરણ કરવામાં જ સાચી મહત્તા છે. એ મહત્તા આપણે મહાપુરુષો પાસેથી શીખતા આવ્યા છીએ. ગાંધીજી પણ એવા જ મહાન માનવ હતા જેમણે આપણને ઘણું શીખવ્યું છે. આપણે તે ભૂલીએ નહિ.

‘ પ્રવાત ’

સાચની દિશા

એ લબ્ય એકાન્ત અગોલ આરે
મળ્યાં, વિજ્યાં, ફરીથી મળેલાં
આવ્યાં, ગયાં, જીવન સર્વ સારે
એ સર્વ જોવા સદા હજેલાં.

ત્યાં આત્મમૈક્યે અતૂટતામાં
જેઝ્યાં હતાં દિલને ઉભયે અભૂલ,
એમાં ભરેલાં ન અખૂટતામાં
દેખાય એકેક હતાં અભૂલ.

એ માનવોનાં પરખે મનોને
જીવિતની કલ્પન સર્વ જુદી
એવી હતી ના ગમતી જનોને
વિભિન્ન કિન્તુ પળતી ’તી દૂદી.

એ દિલ લોળાં પલ્લ કાળ સાથે
જાતાં ઘસાર્ધ સફરે ધપેલાં
માનવ્યની કલ્પન નિજ હાથે
ખેઈ ગયાં જીવનધી જપેલાં.

માર્યા ગયાં જીવન સાવ ત્યારે
દીકા જાનાનાં અજાણ્યામણ્યાંઓ
માણ્યા કથું જીવિત ફક્ત જ્યારે
પીંખે જનો એમને ના મણ્યાઓ.

ત્યાં દિલ લોળાં જળતાં વિયોગે
અકેક જુદા, મળતાં ન ક્યારે,
એવી ભરેલી સઘળી વિયોગે
જીવ્યે જતાં જિંદગી સર્વ ત્યારે.

ત્યાંથી ઘણા જીવ અસહ્ય ધાવે
સદા કર્યા સર્વ અજાણતામાં;
એ ધાવ જાંડા તણી સર્વ રાવે
ક્યારે કરે ના નિજ મોલતામાં.

એવાં હતાં દિલ પરસ્પરોમાં
ફૂળેલ અન્યોન્યની કાજ એને
હંમેશાં ઝંખે ઉર પામરોમાં
એ દિવ્યની જ્યોત ઢળે જ જોને.

એ આત્મશું આત્મ ભળેલ એવા
એ દિલમાંની જળતી પ્રવેદન
રહેતી જળન્તી નવસ્વાદ લેવા
ધરણેલ કિન્તુ ખમતા સુવેદન.

જોડેલ એવી સઘળી મનીયા
કેં કેં કરી પૂર્ણ રહી અપૂર્ણ
લાધી ત્યંહી સાચની સર્વ દિશા
એવી ઉરો ભોળવતાં પ્રપૂર્ણ.

★

એકાલાલ ત્રિવેદી

ખે મુક્તકે

એ નમ

ફેંક્યો સન્મુખ દારમા ફટ કરી,
ફેંચું ફટચું ફટતાં,
છાતી રૂણવિરૂણ આ બની,
હવે જીવી શકું કેમ હું ?

‘ શું ફેંક્યો સખી, જોગ્ય દાર પર
કે ફુટે કહે ? ’ ‘ ના સખી,
આવ્યો આજ નકારમાં પ્રણયનો
જે પત્ર તે ફટતાં. ’

આભાર ?

સ્વાતિ તણી વદતી વાદળી : ‘ માછલીઓ !
આ ધુંદ મોંધું દઉં તે ઉપકાર મારો ’
એ સાંભળી વદત મીન : ‘ તું માન મારો
આભાર કે હું. ’

જલકણુ દધિમાં ફાર થાતાં બચાવું. ’

★

‘મિત્રા’

કરૂપતા*

કરૂપતા હા !

અરૂપતા એ મુખની ભલે,

પણ શું ભાવ નહીં હોયે હશે

કે તરછોડતા અમને બધા સદા ?

ગંદાં શરીરો !

મહીં રહેલ એક જ આત્મા

વસતો જે સહુ માનવોમાં

હોતો આહીને જીવવાની તમન્ના.

વિભિન્નતા ત્યાં !

દૂર ભાગતાં હતાં બધાં,

હૈયું અમારૂં પ્રેમથી છલકાતું છતાં !

હા ! ફેલે અમારાં અરૂપ ! સહેલાં !

★

દેવજી રા. મોહા

કેમ લાગ્યાં ?

વરસાદ બંધ પડ્યો, અને

માળામહીં ગોંધાયલાં

નીકળી પડ્યાં

જે પંખીઓ આકાશ કેરી સહેલ પર !

જોકો હતો હું ઘર મહીં

ખારી કને,

ત્યાં ત્યાળિયાં એ પંખીને મે’

સામસામા ઊડતાં

ને પૂછતાં :

કાં, કેમ લાગ્યાં આજનાં વરસાદ-પાણી ?

★

*રૂપપ્રતિષ્ઠાને ભેદને લખાયેલ.

ગ્રા. ગાવિન્દલાઈ પટેલ -

પેલો પ્રેમ

પેલો પ્રેમ,

દેવ, તમારા દેશથી આવ્યો રે’વા કુશળ લેમ.

પેલો પ્રેમ.

પંથ કયો લે કર્મ ગતિએ

આવ્યો તે ના ભણું,

ભાન રહું તેનુ’યે ના કે

કેમ જમાવ્યું ચાહું,

રાગ્યો એ સોનુ’શોધક જ્યમ દરખે મળતાં હેમ.

પેલો પ્રેમ.

બળે શું એ આવી પાછળ

કેમળ એની કાન્તા,

તંજ નાખી દૂર દૂર એ

શોધે એની સાન્તા,

રેખાંશિત ચર્મ રહું નિહાળી બલુનમ એની નેમ.

પેલો પ્રેમ.

લાંબી શોધે મળી, ખચ્યાં શાં

ચાવા નીરવ ગાહું !

ગીરવથી ગોરભાતો હું

ખેલો એના ચાહું,

દેવ, તમારાં સ્વજનો બને, રાજો થોજે લેમ.

પેલો પ્રેમ.

★

રતિલાલ-અનિલ

સાકીને

તારી શરણતળી-ખ્યાલીઓ સાકી !

માત્ર થોડાંને મસ્ત રાખે છે;

હોઠ પર જીભ ફેરવી લઈને

કેંક તરસ્યાં શરણ આપે છે !

★

ચાર કાવ્યો : ૯

‘સાગર’

સમયનાં ક્ષોર-ગીર

આત્મેય ચિત્તરાત્મન:

અ. ધરતી ઉપર નવો દુશ્મન ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યો છે.

રશિયા બાંહે અમેરિકાને દુશ્મન ગણે, અને અમેરિકા બાંહે રશિયાને હરીફ માને. બીજા દેશો મનથી કે કમનથી બાંહે એમનો પક્ષ લે, હાં કે મેળવે, ધમકીઓ આપે કે પછી ખસી જઈને જોખમો ટાળવા મથે. જેમને દુશ્મનો ખોળવા નથી તેમને તો શું જડવાના હતા, પણ, જેમને એમની સામે સમગ્ર રહેલું છે ને તૈયારીઓ કરવી છે એમને દંખીતા દુશ્મનો સામે ગફલતમાં રહે કેમ ચાલશે. એમણે જોતું જોઈ શે કે એક નવો દુશ્મન આપણી વચ્ચે આવી વસ્યો છે. એ સહુ દેશો અને સર્વ જાતિઓ છે, એનો વેલો ઝડપથી વધતો જાય છે. ને એનું બળ લક્ષ્યલક્ષાને લાચાર કરી મૂકે એનું છે.

આ નવા દુશ્મનને કોઈએ શરૂઓ આપ્યાં નથી. એની કને સક્રિય તો છે જ નહિ. પણ એની નિર્જાળતા એ જ લાયજનક બાબત થઈ પડી છે. જે બાળકનો ઉઠેર અતિલાઠમાં થયો છે કે જેમની ગળથૂંસીમાં અપસંતોષ ભર્યો છે, એ યુવાનીમાં સ્વચ્છંદી, બેફિકરો, ને એટલી બની જાય છે. એ કોઈની લગામ કબ્જા કરતો નથી—વડીલોનીયે નહિ, નીતીનીયે નહિ, અને ધર્મના આદેશોની પણ નહિ. એને પોતાના બાલિનીય ફિકર રહી નથી, તૈયારીની માયાકૂટમાં પડ્યાનું તો એને ગમે જ શું! લાંબા વાળના અસ્તવ્યસ્ત ગુપ્તજા કપાળ ઉપર ફેકાને એ ફેર છે ત્યારે જાણે એણે કશુંક લારે ગુમાવ્યું હોય એમ જણાય છે, કે પછી મેળવવાનું તે મળ્યું નથી. આ ઉલ્લપને આ આજ-

કલાપણું બાળકની જેમ એ મોટપણે પણ સાચવી રાખે છે. જિંદગી પર કોઈ નિયંત્રણ આવે એ એને મંજૂર નથી.

એ મિમણ ને ઉછાંછો તો બને છે જ, પણ એણે દુનિયા આખી સામે ફરિયાદ માંડી છે. જે મહેનત કરે છે, રહે છે, બચાવે છે, જે નિયમો જાળવે છે, સુરચિ કેળવે છે, જે વ્યવસ્થા લાવે છે, જે નવાં સંશોધનો કરે છે ને સર્જે પણ છે, જે આ દુનિયાની આવળી કાલનું અને આપણું સંતાનોનું ક્ષિત ચિંતવે છે એવા સહુની સામે એ થયો છે. ને એણે એવા-ઓની બેરુબાંધી કરી છે જે કોઈનો મોલ સાંભળવા તૈયાર નથી, સાંખે તો રોના! નિર્જાળની પણ જમાત એકડી થવા માંડી છે—જળાદ કરનાર, અદેખા, પડાવી લેવાની તક શોધતા, અને એકંદરે જે મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠા ધણી ચિંતને, અચામ મહેનતે અને અનેક કુરબાનીઓ વડે થઈ શકી છે, તેને તોડી ફોડી લંગાર કરવામાં એમને સિલ્જત આવે છે. એમણે બળવો શરૂ કર્યો છે માનવજન સામે, ને એને ક્રાંતિ તરીકે મિરલાવી જરા લેવા મથે છે.

આ દુશ્મન ધરધરતો છે, એની સંખ્યા ઉપર કોઈ પ્રતિબંધ આવી શકે એમ નથી. આપણી પધારીમાં આવીને આપણને જ હડસેલી મૂકવા એ મથે છે. ધરતો છે એટલે એને કોઈ જાકારો દેવું નથી, એની સામે મોરચે માંડવું નથી. એને પંપાળીને, ઝાંસીને, એની કનડગત બૂડી જઈને, એની કુલંવતા બરલાસ કરી લઈને પાળવો-પોપવો રહે છે. ઠેરઠેર એ ભટકાય છે, અને એની સાથેના ઝંખડો આપણે ટાળતા જઈએ છીએ.

નિયંત્રણા છાડીને નહિલા-માનવી

આપણે માનવીને સમાન ગણી ગિરદાવ્યો છે, ને પછાતમાં પછાત હોય તેના અધિકાર માન્ય રાખ્યા છે. જેને એની દશા કબાલ તેમ એના અધિકાર લેયે ચટે છે. દયા નહિ પણ હક સોંપીને એને સમાન સ્થાપીએ છીએ. જન્મથી માનવ થયેલાની આળપપાળ કરવાની એક ફરજ આપણે લીધી કરી દીધી છે.

એ લાગેને એક અણુમોલ તક તરીકે ઝડપી લેનાર આ ધિતજવાબદાર માનવ 'લાવો, લાવો' કહેતા જ પડવાનો નથી. મળતું હશે તોયે છીનવીને જ એ જપ કરશે. સંપ તો એને ચારેગમથી મળી રહેવાનો, જેમની કને જીવન કાજે જે જે જોઈએ તેની છત નથી—લણતરની, રોજની, વ્યવસ્થાની, આદર્શની કે નિયમોની—તેમની જ આ પાલ નથી. પણ હોવા છતાં જેમને એ જોવી નથી, મેળવવી નથી, એમને વશ થવું નથી એવા નિરુદ્ધમીઓની આ કહાણી છે. માનવીનું સમાનત્વ એમને વડાવી ખાતું છે.

એમણે સંજ્ઞાઓની નિર્મળતા પારખી લીધી છે કે આ ભોક-ઝમકાના કાયર છે, રિષ્ટતાના લોભી છે, ક્રાંતિથી ડરનારા છે. એટલે એવા સહુને એ ધમકાવીને કામ કઢાવી લે છે. રખડેલ, હાડિ, ટંટાખાળ આપણી શેરીમાં નાકે, ફટપાથો રેકડીને, સિનેમાના નશામાં, તોર ને ટીખજ કરતા એ ટોળે મળે છે. એમને બોઈને લાગે છે કે સહુને પાછા પ્રાકૃત અવસ્થામાં ધસડીને ખેંચી જનાર તરીકે જ તેઓ માનવ જન્મ પામ્યા છે. પણ એમનો અંત કયાં ?

સુદનો યત્ર મળે અને એમાં આ સહુની આહતિ અપાય તો જ માનવજાતનો છૂટકારો છે.

સુદનોય લય ના હોય

આપણે દરેક પ્રકારના યત્રની નિંદા લઈ એકા છીએ. દ્રવ્યયત્રો તો રોલાના છે, પણ એના ઝાકઝમાને બીજા યત્રોને પાછળ નાંખી દીધા છે. હોળીનો યત્ર પ્રગટાવી જેમ જીવન તુઓને હોમવાતું રાખ્યું છે એમ સુદયત્રમાં આ માથે પડેલાઓનું નિકેદન કાઢવા જેવું

છે. જેમને સંસ્કૃતિના વારસદાર નથી જ થવું તેમને હિંદીને સન્માનીને, ફટવીને, કે એમની સામે લાચાર બનીને કરો સાર નીકળવાનો નથી.

સાથી આપણે સુદની આટલી ભડક રાખતા થયા છીએ ! સર્વો તો સદાય લાયકર રહ્યાં છે, જમાને જમાને એ લય કરતા વધતી ગઈ છે. આશુશઓનો ઉપયોગ થાય ત્યારે માનવહરતી મટી જશે એવા ભય સામે ખડો થયો છે ખરો, પણ એ સાચો જ પડવાનો હોય તોયે એનાથી ડરવાતું કે ભાગવાતું શું કારણ ? આ સુદમાં જન્મ અને વિકાસને જેમસ્થાન છે તેમ સંહાર અને મૃત્યુને પણ છે. જે એકના દેવ છે તે જ બીજાના છે, મૃત્યુ કે સંહારનો દોષ દેવા કાઈ બીજાને ખેંચી લવાય એમ છે જ નહિ. આ સંહારમાંથી સર્જન ઉદ્ભવે એ પણ કુદરતનો જ નિયમ છે; આહતિઓ તો આપવી જ પડે છે. આ બલિદાન જ્યારે કાઈ પરમ સત્યને સ્થાપવાતું હોય ત્યારે આપણું જે કાઈ છિં ને ઝેઠ હોય તે હોમાય, ને જ્યારે સ્થિરતા મેળવવાની હોય કે જીવસાનો અગ્નિ પ્રદીપ્ત રાખવાનો હોય ત્યારે જેવું પ્રમાણ વિપુલ હોય તે જ શ્રીકૃષ્ણ પડે છે. જમીનના ખાતરમાં કચરો જ ખપ લાગે, કુદરત પણ અસંખ્ય જંતુઓ પેદા કરી એમનું ખાતર જમીનને સોંપે. મુએલાં દોર જમીનને ખપે, ને મોટા અરણ્યો પણ માટીમાં મળી જાય. જીવનચક્રની આ એક ભવ્ય ગાથા છે. ને સુદની લીલા પણ એ ચક્રનો જ એક આરો છે.

ઠીક છે, આપણે નવનિર્માણ કરવું છે. સદીઓની શુલાભીમાંથી હમણાં જ છૂટકાઢીએ. ધણા લાંબા સમયે આપણાં ચિંતનને કસી જેવાની તક આવી છે. ત્યારે આપણે હોડે હોડે ધુધે ના ચઢીએ એ સ્વાભાવિક ગણાય. પણ જેમને માથે મોતના ત્રાંખાણ મળે છે એ તો લડીને જ રહેવાના, નિમિત્ત, ભલે ગમે તે બંને.

એ સુદમાં આપણે જે નાખ્યું થઈ જઈશું તો અત્યારથી રચવાનું કારણ નથી. પછી રાંડનારું તો કાઈ નહિ હોય ને અનાથ પણ કાણ હશે ! પણ ઈશ્વરની

સત્તામાં વિશ્વાસ હોય તો આવું કે' અને કે ના અને એની ચિંતા કરવાને બદલે એણે જે ધારું' હશે તે ચોક્કસ જ હશે એમ મન વાળવું સારું.

યુદ્ધ એ પણ ઉત્ક્રાંતિની લીલા છે

આ ધરતી ઉપર એને નવો વિશ્વમાનવ સાવલો જ હશે તો એ અંડપટ કરી ખજેરશે તો ખરો. અને આપણી પાસે જેટલી દૈવી સંપત્તિ છે તે કરતાં ઘણી વધારેના આપણે વારસદાર હોએ એ વાત હવે સ્વીકારવી જોઈએ. સંપત્તિના માર્ગમાં જે અંતરાયો હશે તે દૂર થવા જોઈશે. એક મોટું યુદ્ધગર તોતીંગ વધેને જમીનદોસ્ત કરવું સપાટ મેદાન બનાવવું આવું આવે એમ માનવ એણે કાળે યુદ્ધની એક બીજી લીલા મચી રહે તો એનો વડેપાત શા ! પશ્ચિમના ઇતિહાસકારો માને છે કે ઇતિહાસમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિનો કોઈ નિયમ નથી, જે ગયું તે ગયું, એની ભેંસ વિસર્જન થઈ પણ છેક એવું નથી. નવી ઇમારતો એ જૂનાંના સમૃદ્ધ, રમણીય, ને બહુ-લક્ષી રૂપાંતરે છે. આ જગતમાં પ્રગટ પામેલું તેજ અહીં ભસે આશ્રમી જાય. એ ક્યારેય નાશ પામતું નથી. એ ફરી પ્રગટે જ છે. વિશેષ પ્રકાશ લઈને, મનોહર રૂપ ધરીને, માનવીના ચિત્તને ભાળે એ રીતે એ એનો કાળ અમી રહે છે, ને પછી ધૂમકેતુ માફક કાળના અનંતમાં સરકી જાય છે. આ તેજ પ્રસવે તે કાળે સંહારની લીલા ચોળઈ છે. એનો ક્યારેક અંત તો આવશે, પણ એ પહેલાં પ્રલયકરે રહેવું તાકવ પૂરતી પર મચી રહેવું જોઈશે.

યુદ્ધના અંતથી માનવીની દૈવી સંપત્તિ દસ ધારાએ ફરી નીકળવાની. ત્યારે આ કલેવરો—હાથપગ ને મોઝાયાં ખરો, પણ આ આકાંક્ષાએ ને ઊર્મિઓ, આ શક્તિઓ, આ ઉપાસના બળું પક્ષટાયું હશે. યુદ્ધનો અંત એ આપણે તાકીદને આદર્શ નથી, જરા છેડેનો છે, તત્કાલ પુરતો અધૂરો છે, નવેસરથી મંડાણ કરવાનું સૂત્રે તો ચે આપણે એમ કરવા હાલ સ્વેચ્છા બતાવતા નથી, નારાજ છીએ, લાચાર પણ છીએ અને નવી

માંણી વિના નવું વિશ્વ ને નવાં માતૃવી સંભવતાં નથી. તસ્માત્ શુષ્કસ્વ વિગતજ્વર !

વિશ્વનું નવાં ચીવન રાકાયું—

જનાહરલાલ નેહરુ બેઝબ્રેડથી મેરોડા સુધી વિશ્વિના પ્રવાસે જઈ આવ્યા. એમણે જે કહ્યું સાંભળ્યું હશે તે તો શેનું બહાર આવે, બહાર તો બન્ને પક્ષે કરેલા અલુપ્તપ્રકાર જ રહ્યા !

બેઝબ્રેડની પરિપટમાં નવી આઝાદી મેળવેલા મુલકોના પ્રતિનિધિઓ આગળ એ ધીર કરતાં યુદ્ધથી ભયભીત વધારે દેખાયા. નેહરુની વાણીમાં ગણતરી આવી ને આદર્શ ખસ્યો, વહલવ આવ્યું ને ધીવન ખસ્યું. જે નિઝ દર્શનની નવ રાષ્ટ્રોને અંખના હતી તે ના આવ્યું, ના લેવા દીધું; ને યુદ્ધના ભય ચીધી આખે પાટા બધાવ્યા—સંદિગ્ધ ને અચોક્કસ રહેતાં શીખવ્યું, નિર્ણયશક્તિ કુદિત કરી.

પ્રુથોવ-કેનેડીની મુલાકાતનો આપણે વારંવાર આપ્રક કરીએ છીએ, એ ફવી અનુગતી ધટના છે ? હજુ હમણાં તો કેનેડી મળ્યા છે, પણ એ મુલાકાતોથી રસિયા એની ચાલમાછ મુજબ ગેરલાભ ઉઠાવે છે. અને નવી મુલાકાત વખતે પણ એ જાડું જ કરવાના. નેહરુને પ્યાડું બનાવી મુલાકાતોની ઉત્સુકતા જાહેર ભવે ફેરે, એ પછી સમાધાન કરવ જે ઉદારતા જોઈએ તે હજુ રસિયામાં દેખાતી નથી. નેહરુના હાથમાં કલમ મૂકી પ્રુથોવ સભ્યભાર ધટાડવાની શરતો લખવાનું કહે તો નેહરુ એટલું કામ ઉઠેલી શકવા સમર્થ નહો. પણ સડુ જાણે છે કે રસિયાની હાલની મુલકદીગીરી સરળ નથી, એમનો વિશ્વાસ ના કરી શકાય એવા અનુભવો થઈ ચૂક્યા છે, વારંવાર એમના ગળ બલ્લાતા રહે છે, પોતાના વિશે મૈત્રીસરી દીકા પણ એમનાથી સહેવાતી નથી.

સભ્યભાર ધટાડવા નિયંત્રણ જોઈએ તે એમને કદાચ ગળે ઉતારી શકાય, પણ એથી યુદ્ધ ખસતું નથી. યુદ્ધનાં કારણો હમણાં તો ખીળ યુદ્ધ પછી વ્યાપેલા સંજોગો છે. કોઈ મુલક આઝાદ થયા છે તો

ક્રાઈ મુલકે આઝાદી સુભાવી પણ છે. એક રથને પ્રગતે સર્વોપરિ ગણુયા આગ્રહ થાય તો તેવો આગ્રહ બીજે રાખી શકાતો નથી. યુદ્ધ પૂરું થયે પંદર વર્ષ વીત્યાં પણ મુદ્દાની ચર્ચાઓ મોકુફ રહે છે. એ અસ્થિ-રતા ને નવાં મૂલ્યોનો કાવતો અર્થ ઘટાવવાની પદ્ધતિથી મુદ્દો ભય રહ્યો છે, વધ્યો છે, ને ભયંકર બન્યો છે.

ધર્મણી રાજ્યાની નીતિ કાચરની છે, એ રાજ્યાં ટળતાં પણ નથી, વધારે ઉગ્ર રૂપમાં સામે આવે છે, નેહરુ સામે વિશ્વ રાજકારણને સમતોષ કે ધ્યેયક્ષી બનાવવાની તક આવી ત્યારે એ મુદ્દો ભય રાખી ભ્રમણીય ન મે મનઃ અને ગાંધીનં જાહેરે જેવું કરવા લાગ્યા છે. બાલ્યાવસ્થામાં જેનણે કદ જોયાં નથી એમની કદાચ આમ લીધી પડી જાય છે.

વિષ્ટિ પછી મધ્યમ માર્ગની ઘોષણા

આપણે મિત્રો કરવા છે, દુશ્મન ક્રાઈ ના હોય એ રીતે મિત્રો કરવા છે. પણ એ સકલ નથી, 'ધરા ઉપર મારે ક્રાઈ શત્રુ નથી' એવું માનવી મિથ્યા બદ્ધ છે. અને આપણે વહેલી તકે મિત્રો તેમજ દુશ્મનોને ઓળખી લઈએ તે હજી છે.

આપણે તટસ્થ રહેતા-આવ્યા છીએ ને રહીશું' પણ ખરા છતાં બની શકે ત્યાં સુધી આપણે વખતે મિત્રને પણ ના રહીએ તો તો લાજ જાય. મિત્રધર્મ જેમ વ્યક્તિ પાળે તેમ રાષ્ટ્ર પણ પાળે.

જે મિત્રો ખોળે તેને મિત્રો મળે, ના ખોળે તેને ના પણ મળે. આપણે તટસ્થ હોવાથી દૂર રેલીએ પર ખેરી જોઈ રહેનારા કે નિષ્પ્રાણુ તો નવિજાનીએ. આજે વિશ્વ નિષ્ટ આવી ગયું છે અને એકના પ્રત્યા-ધાતો બીજા ઉપર વહેલા પડે છે, તેવા સંજોગમાં આપણી વાણી નીચર ને રપટ હોવી જોઈએ, સહુ ક્રાઈને રીઝવાના બનારે અતે ક્રાઈને પણ રીઝવી શકતો નથી. અને હંક કરીને પોતાને લેવા જોડેલા આત્મસતોષ પણ એને મળતો નથી. હવે જ તક છે કે આ દેશે વિશ્વનો ઉદ્ધો પ્રવાસ કરી લઈ નિર્વિજન

સત્ય પ્રગટ કરવું જોઈએ. ને દુનિયાભરને મધ્યમ માર્ગની ભાષ કરાવી એ જ અપનાવવા આગ્રહ કરવો જોઈએ. એ ધુપધાર્યા હોય તો આજ સમીની તટસ્થતા દીપે, ના હોય તો લાંછન લગાડે.

નેહરુ, મેનન, ને રાષ્ટ્રસંઘ

નેહરુ એ આપણા વિષ્ટિકાર! એમની કને વ્યથ નથી, માણસોની પરખ નથી. ક્રાઈને કામ સોંપવાનો શિરસ્તો નથી. એમની પડખે રહેલામાં ક્રાઈ જાણુના હોય તો હવે કૃષ્ણમેનન - સામ્યાવાદથી પ્રભાવિત થયેલા એમને તટસ્થ કેમ ગણુયા? એમની કામગીરી લોકતરફી નહિ, તંત્રતરફી અને વાહતરફી રહી છે. ના છૂટકે એમને ચીનનું આક્રમણ કળસ કરવું રહ્યું. પણ હજીરી કે તિબેટના પ્રશ્નોમાં એમને પ્રગ્ન સાંભરી જ નહિ, પૂર્વ જર્મનીના પ્રશ્નમાં સાંભરતી નથી. લશ્કરી વિજયો સાથે એમણે મહોળાત ગાંધી લીધી છે એટલે કયુમામાં જે બન્યું તેને વાજબી મનાવે અને પાકિસ્તાનના લશ્કરી નેતા સાથે નેહરુને ભટકાવે.

આ કૃષ્ણમેનને કિંદી રાજકારણમાંથી હવે નિવૃત્ત થવું જોઈએ. નહિ થાય તો આચાર્ય કૃપાલાની શિક્ષસ્ત આપી એમને ખસેડશે. એ પરાજય ધરી તો નેહરુનો પરાજય ગણુવા અત્યારથી ઉદાપોદ થઈ રહ્યો છે. પણ નેહરુના સાગરીદ કરતાં નેહરુ વધારે મદાન છે. ને મેનન ના હોય તો કોંગ્રેસ એમને વધારે વડાલ કરીને રાખશે એ પણ ચોખ્ખું છે.

એટલે વિષ્ટિકાર થવું હોય ને સ્વમાય કે અન્નાસ મુજબ વિશ્વરાજકારણમાં મુદ્દ વિચારનો આગ્રહ કરવો હોય તો રાષ્ટ્રસંઘના મંત્રીપદે જ તેઓ શોભશે. સત્જનન બાહોય એવા હેમચંદ્રોડનું કમલેત્રે કરુણુ અવસાન થયું. ને એ સ્થાન કુદરતે ખાલી કરાવ્યું. એ ગાદી પર નેહરુને બેસાડતા મોરારજીથી માંડીને ધણા કોંગ્રેસી આગેવાનો યત્ન કરે કે કરાવે, તેની શી નવાઈ!

એ એકના એક પદે રહે કે મેનનની છાયા એમના ઉપર વધારે ઢગલી રહે તો નેહરુની આદર્શ ઝંખના મોળા

પરે. સારું છે કે વિશ્વચુકિત જેવા મહત્વના પ્રશ્ન પર એ વડાપ્રધાનપદથી ચુકિત મેળવે.

ગાંધીજીની જે

ગાંધીસપ્તાહ વળી સામે આવીને જીત્યું છે, એને અવ-
ગણી શકાતું નથી તેમ એને એટલે કે એ દિવસોમાં
જે વિચારીએ કે કરીએ તેને વળગી રહેવાતું પણ
નથી. કોઈ ભલે કહે કે ગાંધીસપ્તાહ નશાજંદી
સપ્તાહ કે સમાજશિક્ષણ સપ્તાહ જેવું ઔપચારિક
ખની ગયું છે. ના, છેક એવું નથી. માનવીમાં આદર્શ
કાળે તકસાટ રહેલો છે જે ઉછર્યો એ જાણી શક્યો
પણ પૂરી શકતો નથી એને મિટાવવા એ જંબે તો
જી જ. કે નહિ તો યાદ કરીને અર્થ આપે, ભૂયો
ને ઉછર્યો ને સંધરેલી અશુદ્ધતા તરફ મનમાં નંદર
કરે. અને ગાંધીને ગમે એવું એકાદ કામ પણ થઈ
જાય તો હરખ પામે. ગાંધીસપ્તાહનું આટલું પુણ્ય
તો છે જ.

આ સપ્તાહો ભાગવત સપ્તાહો જેની ગણાય? ભ.ગ-
વતની સપ્તાહ સાંભળનારાં ધણીખરાં શ્રદ્ધાળુ હોય

છે, પણ વિચાર કે કત્તિખનાં પ્યારીબારણાં વાસીને
પરલોકના સુખની કામના માટે આવનાં હોય છે.
ગાંધીસપ્તાહમાં ‘હમ હી હીય’ થઈને પેસી જનાર
કરતાં એ પુરુષને સંભારવા, એના પ્રત્યેનું નાણુ કેંકે
અંશે પણ ઝાણું કરવા મથનારા, એના વિચારથી
નવી પેઢીને વોકેર રાખવા ઇચ્છનારા, અને એની
નંદરે દેશની સમસ્યાઓનો ઉકેલ શોધનારાઓ
વધારે હોવાના.

ગાંધીનું આજે મૂલ્ય ભલે ઘટ્યું હોય, પણ એ નામ
છે તો અનેકની ઉછર્યો છતી થાય છે. ખોટાં મૂલ્યો
પેસી જતાં અટકાવવાં હોય તો પણ ગાંધી-સપ્તાહ
ઉજવવી વાજબી છે. કોંગ્રેસ એના રથાનથી, એનાં
સાધનોથી કે એના ધ્યેયથી કેટલું ખસતી ગઈ છે એ
ખોળવાનું માથે ગાંધીજીને યાદ કરવાથી જડવાતું છે.
ને કેમ ભૂલી શકાય કે હજુ લોકહથેલામાં તો એ
બિરાળ છે. ચકિત થવું હોય તે ભલે યાવ, લોકો
તો એટલા જ આદરથી પુકારે છે: ‘મહાત્મા
ગાંધીજીની જે’!

આપણા ઉંવાનેના નૈતિક ઉપદેશી બાળતરમાં સિનેમા અને ટેલિવિઝન ઉલ્લેખોથી અત્યંત કારખી અસર પડે છે.
અને એ ઉલ્લેખોએ સમાજ પ્રત્યેની ચોતાની એ જવાબદારી સમજવી નહિ એ. છાપામાં નહોતો કરાયેલ કોઈ પણ
ફિલ્મ કહ્યુંએ જેવા લાચક હોતી જ નથી.

ઈશ્વરની આજ્ઞાઓનું પાલન કરાય તો જ આ યુનાઓરી :અટકે. સમાજધારણુની ધર્મની શક્તિની પહેલાં કહી
નહોતી તેટલી જરૂર અત્યારે છે. ઈશ્વરની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા શીખેલા જાગરને માણસે બનાવેલા કાયદાઓ
પાળવામાં કરી મુરકેલી નહિ લાગે.

—જે. એડમર કુવર [ફેડરલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશનના ડિરેક્ટર]

ટેલીક નામાંકિત વ્યક્તિઓ ચોતાની નીચાઈની બાળતરમાં ખૂબ આજી ચામડી ધરાવતી હોય છે. આવો પુરુષ હોના
બાર યુદ્ધનો વીર જનરલ રાખડેસ. બધા એને પ્રેમથી “બોબ” તરીકે ઓળખતા
એક દિવસ ચોતાની ક્ષણમાં આવેલા એક તાક જેવા લિંચા માણસ સાથેની મુલાકાત ફરિયાન એને ભારે કચવાટ
થયેલો. પેલા લિંચા મહેમાને બોબને કહ્યું: ‘તમને મળીને આનંદ થયે. તમારા સંબંધમાં સાંભળ્યું તો ધણું’
હતું પણ અગાઉ તમને કષાયેય એવેલા નહિ.’
‘મેં તમને જોયા તો ધણી વાર છે પણ તમારા સંબંધમાં કોઈ સાંભળ્યું નથી.’ લોડ, રાખડે કચવાટ કાઢવતા
કહી નાખ્યું.

પ્રસંગરંગ

ગાંધીજીના બાલ્યકાલનો પ્રસંગ છે. એ વખતે એ રાજકોટમાં લાલ્લે. એક વખત માસ્તરને એવી ધૂન થઈ આવી કે છોકરાઓના માથામાં ટપલી મારતા જવી. કાંઈક વાત કાંઈને આવડી ન હતી. માટે એ બધાને ટપલી લગાવતા હતા. ગાંધીજી પાસે એક વોરાનો છોકરો બેઠો હતો. એને માસ્તરે ટપલી લગાવી ને ગાંધીજીને વારો ટપલી ખાવાનો તે પછી તરત આવતો હતો.

પણ માસ્તર એવા ગાંધીજીને ટપલી લગાવવા ગયા કે ગાંધીજીએ એમનો હાથ પકડી લીધો.

‘અત્યા ! બધાએ ટપલી ખાધી છે, તારે પણ ખાવી પડશે !’

ગાંધીજીએ કહ્યું : ‘ટપલી તો મારે ખાવી છે. પણ તમે જે છોકરાને ટપલી મારી છે એના માથામાં ઉઠરી છે માટે હાથ ધોઈને તમતારે

મહાન પુરુષોના જીવનમાંથી એવું કેટલુંય હથેલાં આપણને મળી રહેતું હોય છે કે જે દૈનિકે પ્રેરક નીવડે. તેમના જીવનના પ્રસંગોમાં એટલું બહુ અનુકરણીય લાગેલું હોય છે કે એને આપણે જોઈ નહીં અને આચરી શકીએ. સારું આવ્યરહું શીખવે એવા મહત્વના આ પાંચ પ્રસંગો છે.....

મને ટપલી લગાવો !’
જે માણસ જીવનના પ્રભાતથી આવી વાત સમજી શકે એ માણસ જ અત્યારે રાજેન્દ્રબાણુ ને જવાહર નેહરુ ગિરાજે છે એવા મહેલોનો ત્યાગ કરીને સ્વાજનના પ્રભાતમાં, ઝૂંપડીમાં વસી શકે !
ખાકી તો સૌ બોલે કે ગરીબીને દહનાવવાની છે, ગરીબીને દહનાવવાની છે. પણ ગરીબીમાં રહ્યા વિના, ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રાણુસમા લોકસંપર્ક વિના એ ગરીબી દહનાઈ રહી !

*

ચિત્રકાર બહીસલર ઉપર એક કેસ થયો. સામાવાળાનો દાવો એવો હતો કે જે કામ માટે લાગ્યે જ એ ચાર કલાક બાંધ તે કામ માટે થઈને બહીસલરે ચાલીસ ગીની જેટલું ભારે ‘બીલ’ આપ્યું છે. ને વસૂલ કર્યું છે. માટે એનું ચોખ્ખું મહેનતાણું ન્યાય-કોર્ટ ઠરાવી દે. અને તે પ્રમાણે એ બીલ કરે એવો હુકમ એને આપે.

ન્યાય-કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો. કેસ તો સાબિત હતો. ન્યાયાધીશે બહીસલરને પૂછ્યું : ‘આ કામ કરતાં તમને સાધારણ રીતે કેટલો વખત થાય ?’

બહીસલરે જવાબ વાળ્યો : ‘બહુ બહુ તો ચાર કલાક, છ કલાક.’

‘એથી વધારે વખત તો ન લાગે ના ?’

‘ના.’

‘ત્યારે તમે ચાર છ કલાકના કામ માટે આટલા પૈસા લ્યો છો તે યરાબર છે ? આ તો લાંટણવેડા કહેવાય.’

બહીસલરે જવાબ વાળ્યો : ‘એ સાચું છે સાહેબ ! કે મને એ કામ કરતા ચાર કલાક જ લાગે છે. પણ હું જે પૈસા લઉં છું તે ચાર છ કલાકના નથી. ચાર છ કલાકમાં હું જે કામ કરી શકું છું તેનું કારણ એટલું જ છે કે તેની પાછળ ચાલીસ ચાલીસ વર્ષની મારી સતત ઉપાસના રહી છે !

‘એ ઉપાસનાનું’ આ મૂલ્યાંકન છે. ચાર છ કલાકનું’ નહિ !’ ન્યાયાધીશ એનો જવાબ સાંભળીને છઠ્ઠા થઈ ગયો. એની વાત એને સારી લાગી. એણે બ્હીસલરની તરફેણમાં ચુકાદો આપ્યો.

✱

એક વખત એક દડાનો ખેલ કરનારો પ્રેક્ષકોનાં મન રીઝવી રહ્યો હતો. એટલી ત્વરાથી એ કામ કરતો હતો કે ત્રણ દડા હતા, છતાં તેના હાથમાંથી એક પણ દડો નીચે પડતો ન હતો.

અધાના મનમાં થતું હતું ખરેખર આ ઝીલનારો અદ્ભુત તાલીમખાજ છે.

પ્રશંસા ચારે તરફ થઈ રહી હતી. એ પ્રેક્ષકોમાં એક માણસ ખેંઠો હતો. તે આ બધું જોવા છતાં જાણે કોઈ જાણતો ન હોય તેમ એક શબ્દ પણ બોલતો ન હતો. એ જોઈને કોઈએ કહ્યું : ‘કોઈ સમજતો લાગતો નથી !’

બીજાએ ધીમેથી ટાપશી પુરાવી : ‘સોગિયો લાગે છે !’

ત્રીજો રહી શક્યો નહિ એટલે

એ પણ બોલ્યો : ‘ભાઈ ! ‘લે’શ પાસે લાગવત’ની કહેવત અમરની નીકળી હશે !’

પણ એટલામાં પેલો દડા ફેંકનારો એક જરાક જ ભૂલ કરી ખેંઠો ને દડો નીચે જઈ પડ્યો.

પણ એણે પોતાની ભૂલને એવો તો મરમ ચાલુ ગનિનો જ રંગ આપી દીધો કે ઘણા તો હજી શું થયું તે સમજે તે પહેલાં જ એનું કામ શરૂ થઈ ગયું હતું !

એ વખતે પેલા એક જોનારે જો હાથની તાળી પાડીને ખન્યવાદ આપતાં કહ્યું : ‘શાખાશ !’

પણ કોઈ કોઈ સમજ્યું ન હતું. એટલે એની શાખાશી આણે આપી તે પણ કોઈ સમજી શક્યા નહિ.

પેલા માણસે તરત જીભા થઈને એના ટીકારોને હવે કહ્યું : ‘તમે જે જોતા હતા તે તો એનો અભ્યાસ હતો. પણ એનામાં તત્કાલ બુદ્ધિની શક્તિ કેવી છે એ રંગ તો એ એકલાએ જ જાણે !’

‘તમને કેવળ મજા મળી.

મને એની શક્તિનો સાચો પરિચય મળ્યો.

‘દડા ઝીલનારો દડા ઝીલતો હતો એ એના અભ્યાસનું પરિણામ હતું. પરિશ્રમની એ પરાકાષ્ઠા હતી, પણ એ જ્યારે દડો ઝીલવાનું ભૂલ્યો ત્યારે એણે મનની શક્તિ ખતાવી. એ એની તત્કાલ બુદ્ધિની પરાકાષ્ઠા હતી.’

અને પછી હસતાં હસતાં ઉમેયું : ‘હવે સમજણ પડી લે’શ પાસે લાગવત એટલે શું ?’ લેહીનો શુભ—મળેલો વારસો, કુદરતી ભેટ—એટલે શું એની સમજણ પડે એવી એક વાત એક મિત્રે કહી.

✱

બીજા મહાન વિશ્વયુદ્ધ વખતે ગ્રીસ પાસેના કીટના ટાપુમાં બ્રિટિશ લશ્કર ઘેરાઈ પડ્યું હતું.

એ સૈન્યને ખયાવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય ન હતો. સિવાય કે નૌકાયુદ્ધ. પણ જર્મનોના સખમરીનની જાળ એવી તો અટપટી રીતે ત્યાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી કે નૌકાયુદ્ધમાં પણ ફાવી શકાય તેવું લાગતું ન હતું.

ત્યારે આ ઘેરાયેલા લશ્કરનું શું થાય ? નૌકાસેનાપતિએ એ લશ્કરને છોડાવવા માટે ભ્રમ મૂકીને પશુ એક નૌકા રવાના કરી. પશુ એટું કાંઈ કામ આવ્યું નહિ. નૌકા દરિયાને તળે જઈ ખેડી. સૈનિકો પશુ થોડાક જ ખમ્યા, લશ્કર ઘેરાયેલું જ રહ્યું.

હવે શું થાય. નૌકાસેનાપતિએ બીજી નૌકા લશ્કરને ઘેરામાંથી છોડાવવા મોકલી.

એ પશુ દરિયામાં ગઈ.

ત્રીજી મોકલી. એ પશુ દરિયામાં. એ વખતે ચર્ચાલનો સંદેશો નૌકાસેનાપતિ ઉપર આવ્યો કે આમ તો આખું નૌકાદળ ખલાસ થઈ જશે.

સો ટચના સોનો જેવો, નૌકાસેનાપતિનો વીરત્વભરેલો જવાબ ચર્ચાલને મળ્યો :

‘ખ્રિસ્તિય નૌકાદળ ભે આ સાહસમાં ખતમ થઈ જશે, તો ખ્રિસ્તિય પ્રભ એ પાંચ વરસમાં પાછું જીતી કરી દેશે એવો એને દૃઢ વિશ્વાસ છે. પશુ ભે એક વખત ખ્રિસ્તિય સૈનિકો જે ત્રણસો વરસથી ખ્રિસ્તિય

પ્રભમાં એની રાજનીતિમાં અચળ શ્રદ્ધા ધરાવે છે કે પોતે તદ્દન એકલા ગમે ત્યાં હશે ને ગમે તેવા ભ્રમમાં હશે, પશુ એમની પાછળ એમને રક્ષવા માટે આખી ખ્રિસ્તિય પ્રભ એમના પડખે જીભી છે, આખું રાજ જીતી છે. કુના થઈ જઈને પશુ એમને રક્ષવાવાળા રક્ષવાના જ છે એ જે ખ્રિસ્તિય સૈનિકોના અચળ વિશ્વાસ એ ભે એક વખત ડગી જશે તો એ આછો સ્થપાતાં વર્ષોનાં વર્ષો ચાલ્યાં જશે. માટે ગમે તેટલું ભ્રમ મૂકેલું પડે તો એ ખેડીને પશુ ક્રીટમાં ઘેરાયેલા સૈન્યને જીતારવું જ પડશે. એને એના નશીબ ઉપર છોડી નહિ દેવાય.’

દેશની રક્ષાનો જેમના ઉપર આધાર છે એ સૈનિકો માટે જે દેશ પાસે કોઈ જ પ્રેરણા ભરેલી રાજનીતિ નહિ હોય તે દેશ વહેલે કે મોઠે પોતાની આગમાં પોતે સાફ થઈ જશે. જે દેશના શ્રેષ્ઠનો આ વિષે બહુત હોય તે દેશ ટકી શકે, બીજો નહિ.

*

એક વખત એવું બન્યું. અમેરિકામાં એક ન્યાયાધીશ પોતાની મોટરમાં પોતે મોટર ચલાવતા બેઠા હતા.

રસ્તા ઉપર એ જતા હતા ત્યારે કોઈ રોકડોક નથી એ ભેઈને એમણે નિયમ કરતાં વધારે ગતિથી મોટર ચલાવવા માંડી.

એમ ને એમ એ થોડેક ગયા પછી એમના મનમાં વિચાર આવ્યો, ‘કોઈ રોકડોક કરનાર નથી એ ભેઈને મે’ વધારે ઝડપથી મોટર ચલાવી છે. આવા શુના માટે તો હું હમેશાં ન્યાય તોળું છું ને દૃઢ આખું છું. તો મે’ આ શુનો કયો કહેવાય કે નહિ ?’

અંદરથી એના મનનો જવાબ આવ્યો : ‘પશુ જોનારું કોઈ ત્યાં ક્યાં હતું ? ને રોકડોક પશુ કાણે કરી છે ?’

‘પશુ તેથી શુનો શુનો મટી બાય એમ ?’ એના મનમાં જ પ્રશ્નો ચાલ્યા.

ન્યાયાધીશને આ પ્રશ્નોની બળમાંથી છેવટે સત્ય મળ્યું. એને થયું કે એણે શુનો કયો કહેવાય અને ભલે જોનારું

નવરચના

પ્રસંગદંડ ; ૧૭

કોઈ ન હતું. છતાં એણે
શુનો તો કર્યો જ હતો.
એટલે એ પોતે સીધા પોલીસ-
ઝોકીએ ગયો અને પોતાની
કેદીયત ત્યાં રજૂ કરી.
પોલીસ અફસર તો નવાઈ
જ-ભાગી ગયો. તેણે કહ્યું :
‘સાહેબ ! તમારી સામે
કોઈ એ દરિયાઈ મોંઘાવી
છે ?’

‘ના.’
‘ત્યારે કોઈએ રોકટોક કરીને
તમને કાંઈ કહ્યું છે ?’
‘ત્યારે નાહક શું કરવા આ
ઉલળપાણા પગ ઉપર કરે
છા ?’
‘ન્યાયાધીશ ઉત્તર આપ્યો :
‘કારણ કે હું પોતે ન્યાયાધીશ
હું. એ હું મારા શુનાની
મોંઘા પોતે જ ન લઉં તો

શીખના શુનાઓ તપોસવાને
મને અધિકાર શું ? કોઈ જુઓ
છે કે નથી જોતું એના
ઉપરથી-શુનાનું માપ નીકળતું
નથી. શુનો મન કરે છે, ને
મન જે શુનો જુઓ છે તે
શુનો જ છે. માટે.
‘તમે મોંઘા કરો મે’ શુનો
કર્યો-છે તે ને મારે એની
સજા સહન કરવાની છે !’

★

આરણ્ય અને બોધધીય પ્રગતિની
જે એકધારી પ્રગતિ દેશમાં ચાલી
રહી છે તેને કારણે અસંખ્ય
રોગો ઉપર કાબૂ મેળવવાનું
શક્ય બન્યું છે. કદાચ વેરસમાં
આ નિશામાં અથવા પ્રગતિ જોતાં
ત્રીજા પંથકમાંથી થઈનામાં આ
પ્રગતિ વધુ નેગીરી બનશે.
બાકીના વિષયમાં મુજબની તાલા
મિમોસિસ કેન્સર વીસમું દો કેપ-
ટાઈ એ.પોશન વિષેદર
દેખાય છે.

★

એક વાર હાલ નહિ જિમી સામેએ હોલીવુડના વિખ્યાત માયકર રેમોનેફને ૧૦ હોલર ઉગીના આપ્યા હતા. ચોરાં
વધી યાદ ન્યારે રેમોનેફ પૈસાદાર બન્યા હારે જિમીને જોતાં એણે ૫૦ હોલર પાછા આપી દીધા. “પણ મેં તો
તમને ફક્ત ૧૦ હોલર ઉગીના આપ્યા હતા.” જિમીએ વધારાના પૈસા પાછા આપતાં કહ્યું રેમોનેફ પોતાની
ટાઈની જાંઘ બરાબર મળતાં જોઈ નહીં નહીં કહ્યું : “માઈકલ રેમોનેફ ૫૦ હોલર કરતાં આજ રોમ કોઈની પાસે
ઉગીની હોતા નથી.”

બદલાતી સમાજવ્યવસ્થા

‘અમારા કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સાધારણ છે. ઘરમાં કમાનાર એક જ વ્યક્તિ—મોટાભાઈ છે. પિતાને ટૂંકું પેન્શન મળે છે. હું કોલેજમાં અભ્યાસ કરું છું. મારી બે બહેનો પણ હાથુવામાં હોશિયાર હતી, પરંતુ ખર્ચની મુશ્કેલીને લીધે એસ. એસ. સી. પછી એમને હાથુવાનું મૂકી દેવું પડ્યું છે. મારા મોટાભાઈને રૂ. ૧૭૫ પગાર મળે છે. સરકારી કાયમની નોકરી છે. એમની સાથે ઓફિસમાં નોકરી કરતાં એક બહેન છે. એમની સાતિ અમારા કરતાં લિન્—સમાજની દૃષ્ટિએ લિતરતી કક્ષાની છે. શરીરનો બધો, લેખાઈ વગેરે પણ સહેજ વધારે છે. મોટાભાઈનો વિચાર એમની સાથે લગ્નવ્યયિથી જોડાવાનો છે. આ ખાનગી હકીકત જાણીતાં માતૃપિતાને આપાત લાગ્યો છે. અમારા કુટુંબની સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા સારી એવી કહી શકાય. હવે જો આવું થાય તો એથી એ પ્રતિષ્ઠા સમૂહમાં નાશ પામે એવી—દહેશત રહે છે. મારા મોટાભાઈ મોહના ચિકાર ખતી ગયા હોય કે પછી પેલાં બહેનના પગાર પર મોઢી પડ્યા હોય. એ ગમે તે હોય, પરંતુ એથી અમારું ગરીબ છતાં જે મુખી કુટુંબ છિન્નલિન્ન થઈ જાય એવી દહેશત છે. આપને કદાચ થશે કે અમારી આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી એવા સંભોગોમાં એ બહેન નોકરી કરતી હોય તેથી અમને મદદરૂપ નીવડે, પરંતુ એ બહેન લગ્ન બાદ અમારે ઘેર ‘વહુ’ બનીને રહે એ સ્વપ્નમાં પણ શક્ય નથી. મારા મોટાભાઈને એમની ઇચ્છાને જ તામે રહેવું પડે એ નિશ્ચિત છે. આથી જ સૌનો આ અંગે ઉત્તર વિશેષ છે. તો આ બાબતમાં આપનું માર્ગદર્શન ઇચ્છું છું.’

આ. પત્રમાં યુવક પોતાનાં માળાપના માનસનો પડો પાડ્યો છે અને એમની લાગણીમાં તણાઈ એણે ઉકેલ શોધવા પત્ર લખ્યો છે તેમ જોઈ શકાય છે. આ પત્ર વાંચતાં ત્રણ વાંધાઓ એ લગ્ન અંગે રજૂ થયેલા જોઈ શકાય છે. (૧) સાનિતો (૨) લગ્ન પછી પરણનાર બહેન કુટુંબમાં નહિ રહે તે (૩) એ બહેનનો દેખાવ.

આમ તો એ ભાઈએ પત્રને અતે બીજા વાંધાને મુખ્ય ગણાવ્યો છે. પરંતુ પત્રની શરૂઆતમાં એ લગ્નથી કુટુંબની પ્રતિષ્ઠા જાય તે બીક રજૂ કરી છે. જે બહેનો એસ. એસ. સી. થઈને ભરી ગયાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે પરણી ગયેલી છે કે કુંવારી તે જણાવ્યું નથી. કુંવારી હોય તો નાતમાં એમના લગ્નનો પ્રશ્ન મુશ્કેલ અને તે બીક પણ રહે. જે પરણી ગયેલી હોય તો એમની સાસરીવાળાનો પણ આ લગ્નમાં વિશેષ હોય. આમ ઉત્તર વિશેષ જાનિને

આ લેખની શરૂઆત એક યુવકે લખેલા પત્રને દૂનવીને મુક્યો છે. તેના વિષેની વિચારપૂર્વકની ચર્ચા કરતાં આ લેખમાં આપણી સામાજિક પરિસ્થિતિ અને લગ્ન તેમજ કુટુંબ પ્રત્યેની મહત્વની કણાવટ દરેકને ષેરક નીવડશે...

લીધે હોવાનો વધુ સંભવ છે. ત્રીજો મુદ્દો બહેનના દેખાવનો કાલ્યો છે. ભાઈની સરખામણીમાં એ બહેન એવાં દેખાવમાં ન કહેવાય તેમ એમનું કહેવું છે. એમનાથી બીજી પણ છે. એ જણ પરિચય પછી લગ્ન કરવા ઉત્તુક બને છે ત્યારે એણે દેખાવ તેમાં આડે આવડો નથી તે બધું પ્રસંગમાં જોવા મળે છે. કાઈ પણ પરિચય વગર લગ્ન માટે એકબીજાની મુલાકાત મોકલાય છે ત્યારે દેખાવને મુખ્ય મહત્વ આપાય છે. એ કારણે એણી દેખાવની છાકરીને લગ્નની પરીક્ષામાં પાસ થવું મુશ્કેલ પડે છે. પરંતુ એવી છાકરી કોઈના પરિચયમાં આવતાં એની હોશિયારી, સ્વભાવ કે બીજા ગુણને લઈને યુવકને છતી શકે છે. આ બહેનમાં એણે દેખાવ છે તે જણાવ્યા છતાં એ ભાઈ પરણવા તૈયાર થયા છે એટલે એવા કાઈ સ્વભાવગત ગુણને લીધે એ છતાયા હોય તેમ બને.

લખનાં પૈસાને પણ એક થા બીજી રીતે મહત્વ અપાતું આવ્યું છે. જનવ્યવહાર ચલાવવા માટે પૈસાની જરૂર પણ છે. લખ પત્રી એ જરૂરિયાત વધે છે. આથી પરણુ, દાગીના, પટ્ટુ વગેરે રૂપમાં પૈસાને મહત્તર અપાય છે તે તો ચોખ્ખું જોઈ શકાય છે. પરંતુ તે સિવાય કન્યાપક્ષ વરપક્ષની આર્થિક સહરતા જુએ છે, તો વરપક્ષ પણ એ રીતે સગો સમઘો હોય તે કોઈ વખત જરૂર પડે મદદરૂપ થાય તે કારણે પણ કન્યાપક્ષની સહરતા ધમે છે. મઈ પેદીમાં કન્યા પોતે કમાતી ન હતી એટલે એનો વિચાર થતો ન હતો. પરંતુ યુગરત કરતાં મહારાષ્ટ્રમાં સ્ત્રી-કેળવણી આગળ હતી એટલે ત્યાં મઈ પેદીથી મધ્યમ વર્ગની કન્યાએ નોકરી કરતી થઈ હતી આથી કન્યાની નોકરી એ પણ લખના એક લાયકાત ગણાવા લાગી છે. યુવક સમક્ષ બે કન્યાઓ હોય—એક રૂપાળી અને એકાદુ જલેલી નોકરી વગરની અને બીજી એકાદી રૂપાળી પણ વધુ જલેલી નોકરીવાળી. તો જિંદગીભર કુટુંબમાં એ નોકરી દ્વારા આર્થિક મદદરૂપ થશે એમ માની એકાદા રૂપાળી કન્યાને પસંદ કરવાનું બન્યું છે. યુગરતમાં હવે આ પેદીમાં કન્યા કેળવણી વધતાં મધ્યમ વર્ગની કુવારી કન્યાએ નોકરી કરતી થઈ છે. એમના લખ પ્રસંગે યુવકો એ લાયકાત લક્ષમાં લેતા થશે એમાં શંકા નથી.

બીજી રીતે વિચારીએ, તો આજના મોંઘા જમાનામાં, નીચલા મધ્યમ વર્ગે આર્થિક વિટળણમાંથી નીકળવું હશે તો ધરમાં એક જથ્થું કમાય અને આખું કુટુંબ ખાપ તે રિથતિમાંથી બહાર નીકળવું પડશે. મઈ પેદીની મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીને એવી કેળવણી અને તાલીમ ન મળી હોય તે નહાવી લેવું રહ્યું, પણ આજની પેઢીમાં સ્ત્રીએ એ તત્પરતા રાખવી રહી. આ સંજોગોમાં આ કુટુંબ જે આર્થિક મુશ્કેલીમાં છે તે જોનાં, યુવક એની સાથે નોકરી કરતી અને એના જેટલું કમાતી છોકરી સાથે પરિચય દ્વારા પ્રેમથી લખ કરે તો મોહનો શિકાર બન્યા છે તેમ પૂર્વગ્રહ બાંધી લેવા બરા-

બર નથી.

આ પત્રમાં એ બહેન અગે જે બીજો પૂર્વગ્રહ છે તે એ કે, લખ પત્રી એ 'વડુ' બનીને કુટુંબમાં રહે તે શક્ય નથી. મોટાભાઈને એના કલા પ્રમાણે કરવું પડવાનું અને તેથી તે જુદાં રહેવાના અને આજે ટૂંકી આવકમાં પણ કુટુંબ જે સુખમાં રહે છે, તે જિન-જિન થઈ જવાનું. આવા એક ગરીબ ધરમાંથી કમાનાર યુવક જુદો રહે તો કેવી મુશ્કેલી થાય? ગરીબ કુટુંબનાં માખાપ દુઃખ વેરીને દીકરાને ઉછેરે, જણાવે, તે એ આશાએ કે દીકરો કમાતો થયાં સુખના દિવસ બેસશે. એ દિવસ બેગે તે વખતે બહારની પરાઈ છોકરી આવી તેને ઉપાડી જાય ત્યારે દુઃખ થયા વિના પણ કેમ રહે?

પરંતુ આ દુઃખ કેવળ પરમાતિની છોકરી આવે કે નોકરી કરતી છોકરી આવે તો જ બીજું થાય છે એવું નથી, જ્ઞાતિની કન્યા આવે અને તે નોકરી કરતી ન હોય, તો પણ બીજું થાય છે અને દીકરો જુદો રહે છે. અમાઈના કરતાં વખત જાય છે તેમ વિભક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું વિશેષ બનતું જાય છે. આર્થિક રીતે સુખી હોય તેવાં કુટુંબને તે પોપાય તેવું છે, પરંતુ ગરીબ કુટુંબને તે પોપાય તેવું નથી. પરંતુ કેવળ આર્થિક રીતે પોપાય તેવું નથી માટે દીકરાએ અને વડુએ જુદું ન રહેવું જોઈએ તેવી એકપક્ષી આશા માળાપે—કુટુંબે રાખવાની જ્ઞાતિમાં ને સુધારે થાય અને સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું વાતાવરણ સર્જવામાં આવે તો એનો જોછાવતો તાર્ગ નીકળે. અગાઉ બાળવ્યવસ્થા થતાં ત્યારે વડુ મઈને આવતી કન્યા નાની હોતી અને તેને પોતાનું આગણું કહી શકાય તેવું બ્યકિતલ ધ્યામ તેવી કેળવણી મળતી ન હતી. વળી એનું કાયસેવ ધરની અંદર રહેતું એટલે એ અમુક અશે લાચારીથી પણ સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું સહી લેતી હતી. પરંતુ આ જ કિસ્સાનો વિચાર કરીએ તો નોકરી કરતી અને ઉચ્ચ શિક્ષણ લોધેલી બહેન જૂના અર્થમાં વડુ થઈને રહી શકે તે શી રીતે બન-

વાનું હતું ? એ ઊતરતી જાતિની છે તેવી ક્ષય માળાપ કે નાનાં ભાઈબહેન રાખે તો શી રીતે બને ? વળી એ વહુ ધર્મને આવી એટલે એણે ધરતું બને તેટલું કામ કરવું જોઈએ અને બીજાએ તો એનાથી કામને પહેંચી ન વળાય તે પૂરની જ મદદ કરવાની વૃત્તિ પણ શી રીતે નભાવી લેવાય તેની છે !

આ કિસ્સાનો વિચાર કરીએ. મોટાભાઈ નોકરી કરવા ઉપરાંત ધરતું શું કામ કરે છે ? એ કમાય છે એટલે એને બીજા કામમાંથી મુક્તિ મળે છે, એ કમાય છે એટલે ધરમાં એના ખોસની કિંમત ગણાય છે. બીજા કરતાં એને વધુ સગવડ જોઈએ તેમ સ્વીકારાય છે. એ બહાર થોડું ખર્ચ કરે તો પણ તે એના હક ગણાય છે. હવે એ જે બહેન સાથે પરણવા માગે છે તે પણ એના જેટલા પગાર લાવે છે. આથી વહુ ધર્મને એ આ ધરમાં આવે તો મોટાભાઈનું જે સ્થાન છે તેવું સ્થાન એને કુટુંબ તરફથી મળવાનું છે ? બહાર કમાતા માણસે ધરકામ ન કરવું જોઈએ તેમ કહેવાનો લાવાઈ નથી. સમય અને સગવડ પ્રમાણે પુરુષે પણ કરવું જોઈએ. પરંતુ આજે સ્થિતિ શું છે ? જે બહેનો બહાર નોકરી કરે છે તેમની પાસેથી પણ ધરનાં બધાં કામની આશા રાખે છે. આમ આજની બહાર નોકરી કરનાર સ્ત્રીને જેવડી કામગીરી આવી પડે છે. વિલક્ષ કુટુંબમાં એ રહેતી હોય ત્યારે એ કામગીરી ઓછી-વત્તી બન્યે તો પણ આશી રહે, પણ સંયુક્ત કુટુંબમાં એમ થાય તો એની તરફ વક નજરે નેવાય છે એને બદલે નવી નજરે બે આવી વહુએ તરફ વર્તીય થાય તો એ સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું વધુ પસંદ કરશે.

આ કિસ્સાનો વિચાર કરીએ તો સંયુક્ત કુટુંબમાં માતા આજે છે. ધરમાં રસોઈ ધરકામ એ કરે છે. બહેનો હશે તો એ પણ કરતી હોય જ. પરણીને નોકરી કરતી વહુ ધરમાં આવે ત્યારે માતા બે પહેલાંની જેમ ધરનું કામ ઉપાડી લે અને. વહુ પાસે એની નવરાશ અને સ્મૃતિ પૂરતું કામ કરવાનું

નાખવામાં આવે તો એ વિલક્ષ કુટુંબ કરતાં સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું શું કામ નહિ પસંદ કરે ? વિલક્ષ કુટુંબમાં રહેવામાં તો એને વધુ કામ કરવું પડે છે અને ધરની જવાબદારી પણ ઉપાડી પડે છે છતાં એમાં એને સુખ શાંતિ દેખાય છે ? એમાં એ સ્વતંત્રતા મેળવે છે. સંયુક્ત કુટુંબ કેવળ એને માથે કામ બોલ્યું નામે તે પૂરતું નથી, પરંતુ વિલક્ષ કુટુંબમાં રહી એમને કોઈની શરૂઆત વગર લગ્નજીવન ગાળવાની મહેચ્છા હોય તે પણ બને તેટલી પૂરી પાડવાની સંયુક્ત કુટુંબે કાળજી રાખવી જોઈએ.

કુટુંબની જે સ્થિતિ જણાવી છે તે જોતાં લાગતા, ધરમાં આ કુટુંબ રહેતું હોય તો મોટાભાઈને પરવડવા પછી એક સ્વતંત્ર રૂમ મળવો મુશ્કેલ થઈ પડે. કેવળ રાત્રે દંપતીને સૂતા માટે રૂમ મળતો હોય છે. અને તેય ધણી વખત એવો હોય છે કે એ નિરાતે વાન પણ ન કરી શકે. અવાજ બહાર સંભળાતો હોય છે. બે આપું ઘર હોય તો વહુને એમાં ગુંગળામાણ થઈ પડે છે માળાપે એવી ગુંગળામણનો રસ્તો કાઢવા નજરમાં એકાદ રૂમ ભાડે મળે તો મેળવી લેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને દીકરા-વહુને સ્વતંત્ર રીતે ત્યાં સૂવાની અને એમની ચીજ વસ્તુ રાખવાની તક આપવી જોઈએ. એથી થોડું ખર્ચ વધે, પણ એથી બનેને જે સગવડ મળે તેથી એમને જુદાં રહેવાનો વિચાર ન આવે. એ જ રીતે વિલક્ષ કુટુંબમાં રહેતાં હોય ત્યારે બંને મનફાવે તેમ બહાર જઈ શકે તેવી સંયુક્ત કુટુંબમાં સરળતા રહેવી જોઈએ. કોઈ દબાણ અથવા ન બોલે એ પૂરતું નથી. એ બહાર જાય છે ત્યારે ધરમાંથી કોઈની આંખનાં ભવાં મટે છે તેવું પણ એમને લાગવું ન જોઈએ. બિલકુલ, એમને એવી સ્વતંત્રતા મળે તો એ જ આપોઆપ તોલન કરતાં ઘણું જે જુદાં રહેતાં હોય તો બહાર જવાની આટલી સમગ્ર ન રહે. મોઝાં ઘણાં તો પણ રસોઈની ચિંતા નહિ. વળી બે બાળક હોય તો નોકરી કરનારને માટે સંયુક્ત કુટુંબ આશીર્વાદ થઈ પડે. એ બહાર જાય

પણ બાળક અંગે સહેજ પણ જિયો છવ નહિ. ઘરમાં બેઠાનો સ્વભાવ વેડી લેવાય છે તેમ વડાનો પણ વેડી લેવા તત્પર રહેવું જોઈએ.

માણસને છવવા માટે કેવળ ખોરાકની જરૂર નથી, પરંતુ એને માનસિક ખોરાકની પણ એટલી જ જરૂર છે. એને સતોપસા એ સચુકત કુટુંબ પ્રપન્ન કરે તો મુશ્કેલીમાં ઉઠારવાં મુશ્કેલી-મુશ્કેલી એ અંગે ઉપેક્ષા સેવશે તેમ માનવાને કારણ નથી. પરંતુ એ માનસિક મુશ્કેલી અનુભવે ત્યારે મુદ્દા રહેવા તત્પર થાય તો એમાં એમનો દોષ પણ શી રીતે કાઢી શકાય ? તે વખતે એની પાસે એક જ ફેરજની આશા રાખી શકાય કે કુટુંબને એમણે આર્થિક મદદ કરવાની રહે છે. બને જણ નોકરી કરતાં હોય ત્યારે એની મદદ કરવી મુશ્કેલ પણ નથી. આ લગ્નમાં માથાપને માતિને લીધે વિરોધ ન હોત તો એમણે કુટુંબની સ્થિતિ અંગે મોટાભાઈ સાથે ચર્ચા કરી હોત. કેવળ લગ્નથી દીકરા કુટુંબનો મદી જશે તેવી માથાપને બુક નથી, કારણ કે માતિનાં માગા આવ્યાં તેમાંથી પસંદ કરીને પરણી જવા એ દીકરાને સલાહ આપના હતા. જે વાધા જિભો થયો છે તે કિમ માતિને લીધે છે. એ બાજતમાં સ્ત્રી-સરંચા શી રીતે મદદરૂપ થઈ શકે ? કિમ માતિ પરણવા તૈયાર થનાર બહેન ખોટું પગલું ભરે છે તેમ શી રીતે કહેવાય ? અને એ વિરોધ કરવા જેવું પગલું ન હોય ત્યારે સ્ત્રી-સરંચા કે કોઈ સામાજિક કાર્ય કરનાર એ લગ્ન રોકવામાં શી રીતે મદદરૂપ થાય ?

બદલાઈ રહેલી સામાજિક અને કુટુંબ વ્યવસ્થા, દરેક વખત માથાપની છંદોને સંતાનોએ તાબે થવાનું હોય છે તેનું નહિ બનવાનું એ સ્થિતિને સ્વીકારીને

માથાપોએ પણ નવી રીતે વર્તતા શીખવું જોઈએ અને એ શીખશે તો એમાંથી માર્ગ નીકળશે.

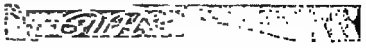
પત્ર લખનાર મુલકે મોટાભાઈ અને માથાપના સંદેશવાડક બની બનેલી લાગણીઓ અરસપરસ પહોંચાડી મોટાભાઈ એ લગ્ન કરવા મક્કમ હોય તો માથાપને એથી આધાન ન પહોંચે તેવી બંધાતા સમાજની સ્થિતિ એમની સમક્ષ વર્ણવવી જોઈએ.

છેલ્લે, મુલકે ઈશ્વર પર અખૂટ શ્રદ્ધાનો પત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. એનો અર્થ મને એવો લાગ્યો છે કે પ્રભુ આમાં મદદ કરશે અને મોટાભાઈને એ લગ્નથી બચાવશે. પરંતુ માની ત્યો કે મોટાભાઈને પણ ઈશ્વર ઉપર એવી અખૂટ શ્રદ્ધા હોય-અને તે પણ માને કે પ્રભુ મને પણ મદદ કરશે તો પછી પ્રભુ આ અખૂટ શ્રદ્ધામાં કોને મદદ કરે ? અખૂટ શ્રદ્ધાનો અર્થ એવો નથી કે પ્રભુ મનુષ્યને એવું ધર્મ જ ફળ આપે છે. અખૂટ શ્રદ્ધાનો અર્થ તો પ્રભુ જ કર્તાવર્તા છે. એ જ કરે તે મનુષ્યે તો માથે ચડાવવાનું છે. આ અર્થમાં જો મુલકે કે માથાપનાં પ્રભુ પ્રત્યે અખૂટ શ્રદ્ધા હોય તો મોટાભાઈ લગ્ન કરે તો એને પ્રભુની છંદા માની વધાવી લે અને એ લગ્ન અંગે કોઈ પણ પૂર્વગ્રહ બાધા વિના ખુદલા હૃદયથી એ બહેનને કુટુંબમાં સમાવી લે. પરંતુ કિમત ન ચાહે તો, પ્રભુમાં અખૂટ શ્રદ્ધાનો અર્થ એમણે એટલો જ કર્યો કે તે આપણા પક્ષમાં રહી ધાર્મિક ફળ આપશે.

મહાત્માજીને પ્રભુમાં અખૂટ શ્રદ્ધા હતી છતાં એમણે નહોતું છંદયું તે દેશના ભાગના પડ્યા. એથી એમની શ્રદ્ધા અખૂટ નહોતી તેમ અર્થ નહિ કરવાનો. પરંતુ એ અખૂટ શ્રદ્ધાને લીધે એમણે ભાગલાના પરિણામને ઈશ્વરની છંદા માની માથે ચડાવી, ગોળીમાં પણ રાખ જોયો !

પ્રસિદ્ધ અભિનેતા ચાર્લી ચેપ્લીન જ્યારે પહેલીવાર સનસનાટીભરી શૃંગારિક નવલકથાઓની લેખિકા એલિનો નિબનને મળ્યો ત્યારે લેખિકાએ પોતાનું એક કાં-નું ચપ્પુ બગાડતો ગોઠવીને ચાપીને ધારીને લેખા બાદ કહ્યું : 'આ ચાલી છે એમ ! અરે ચાર ! મેં ધાર્યા હતા એના કરતા અડધા પણ તમે રમુછ લાવતા નથી.' ચાલીએ પણ સોના હાસ્ય વચ્ચે વળતો જવાબ વાળ્યો. 'તમે પણ ક્યાં દેખાવ છો ?'

સમાજવાદમાં ભારતીય પદ્ધતિ

તે કહો છો એટલે માનું છું. એનામાં હેંશિયારી હશે, પણ પાસે પૈસા નથી એટલે હમણાં એની કિંમત કોઈ નહિ આંકે !' એક મુરબ્બી એ સલાહ આપીને ઉપરથી હસ્યા પણ ખરા. ત્યારે જરા મનમાં એાહું આવ્યું.

વાત એમ હતી કે એક મિત્ર પાસે સારી ચોળના હતી. એમાં ધંધાની નજરે ચોકસાઈ રાખેલી હતી તેમજ લોકકલ્યાણનો આશય પણ એથી પાર પડતો હતો. એ વાત લઈને એક આગેવાન કાર્પકર પાસે ગયા ત્યારે સ્વચ્છ ગણીને લાંબી ટૂંકી કથો વિના એમણે શેઠની વાત પરખાવી. શું પૈસા હોય -તો જ માણસ લેખામાં આવે, નહિ તો એનું સાંભળવું પણ નહિ !

પણ એવો એક જ કિસ્સો કથાં હતો કે ભૂતી જવાય. ઠેર ઠેર પાત્રો અને પ્રસંગો જરૂરતાં હતાં ને. પૈસાની કમી હતી તો લાગ્યારો ઉઠાવની પડતી હતી, કોઈ સારી તંક જતી કરવી પડતી હતી, લાખકાત કંકાર જતી હતી. આ સ્થિતિ ગરીબોને સ્વાભાવિક રીતે વધારે નડતી હતી. પણ સમાજના દરેક થરમાં વતે-ઓછે બાંહે પૈસાનાં શેઠણાં ચાલુ હતાં.

નવાઈ તો એ હતી કે જે પોતાના ભાગ્યની અવસ્થા ઉપર ખગળો કરતાં હતાં તે જ માથુસો ખીછ ધરીએ પણ જુદાં માત્રો-આગળ ભાગ્યનું ગૌરવ દેખાડતાં હતાં. જેની આગળ વધારે ધન હોય તેની આગળ માણસ નતે નાનો પતે છે, બળે છે, અજાપો કરે છે. નિઃશી નિઃશ્ચ અર્થ એમ પણ માને છે. પરંતુ આ બધું ભૂલી જતાં એને વાર નથી લાગતી. એનાથી યોગ્ય ધનવાળા સામે એ ગરજે છે, અપમાને છે, વખોડે છે, અવિશ્વાસ કરે છે. ખીચનામાં એને જે દાણો દેખાયાં હોય એને સંભારી ખીલવી

લાઈતા વિચારક અહીં જે મૌલિક વિચારસરણી રજૂ કરે છે તેની સમ્યે મતબદ્ધ હોય તો પણ તે રજૂ કરવાની લેખકની સદબક્તા સાચા અર્થમાં પ્રેરક નીવડશે જ....

સ્વાદથી એ એનાથી નાના ગણાય તેમના માથામાં ચડાવે છે.

અને ધન કે ધનથી મળતું ગૌરવ તે એને લીધે આની પહોંચતી સત્તા વધારે અને વધારે માનભર્યાં થતાં જાય છે. એની પાછળ દોટ મૂકીને મરણ મુધી લોક દોડે છે. જીવનનાં બધાં મૂલ્યો ઉપર એનું નેર જમતું લાગે છે, દેશેદેશમાં એની ભોલખાસા થઈ રહી છે.

હિંદુશાસ્ત્રોએ પહેલેથી ધનની સામે લોકોને ચેતવ્યા છે, એનાથી દૂર રહેવા એાધ ક્યો છે, સાધુ-સંતોએ મુદ્દર ચોપાઈ દુહાઓમાં ધનને ભાષા ગણી એમાં નહિ ફસાવા જણાવ્યું છે. વર્ણોથી કાચનકામિનીના ત્યાગને આપણે માનથી નેતા આગ્યા છીએ કારણ કે ધર્મના માર્ગે જવામાં એ જ પહેલું પરધિયું માન્યું છે.

બીજા ધર્મોએ પણ સાદર્શ અને ત્યાગના ગુણ ગાયા છે. ધનના પ્રયોજનથી બચવા કંઈ ગેદાવ્યાં છે, મત ઉપર જુલમ મુતગ્યો છે.

એવા ધણી લોકો ધનના સંચયથી દૂર ભાગ્યા છે, સ્પર્શ સુકાં છોડ્યો છે. અપમાન કે જુલમ. વેડીને એમણે ધનપતિઓ કે રાજસણીઓને અવગણ્યા છે. અને મરીબીને સ્વેચ્છાથી આવકારી એમાં મસ્ત રહ્યા છે.

થોડાં વર્ષો વધી જાય છે અને વળી પ.છેા કોઈ વિચાર-રક, કોઈ સંત આ દેશમાં કે પરદેશમાં પાકે છે અને એ ફરીથી સાદર્શ અને ત્યાગની વતો નવી રીતે પ્રજા આગળ મૂકે છે, ફેલાવે છે. લોકોનાં જુથનાં જુથને એ તરફ વાળે છે. ત્યારે જાણે નવી શ્રદ્ધા ઊભી નીકળે છે. અને એમ લાગે છે કે હવે આદર્શની મંત્રિજા દૂર નથી, સ્વર્ગ હાથવેંતમાં છે, માનવ હવે ઉગરી જવાતો એમાં શક નથી.

પણ એ વિરલ વ્યક્તિ કારના મર્મમાં વિચીન થાય

એટલે એ આશાની વેધ પાછી સુકાવા માટે છે. વળી પાઠાં ધનની સદૃશ વડે મળતાં સુખ અને સાલગી ભોગવવા લોક દોડે છે. એ પૂર પશુ એવી જ ઝડપથી આવે છે ને અથાગ મહેનતે જિભાં કરેલાં અઘ્ઘાયાં મૃત્યો જમીનદોસ્ત કરી પ્રવ્રથ માફક રેવાય છે.

વર્ષોથી આમ આવે છે, ધર્મનો બોધ માણસના લોહીમાં જિતરતો નથી. ધનની પ્રતિષ્ઠા ધટતી નથી. એવું મૂલ્ય જાણે વધતું જાય છે.

ધનના નાગની ગરદન ઉપર જીજી એક ચૂડ લરાઈ છે અને તે સમાજવાદ અને સામ્યવાદની. ધર્મથી નિરાળી રીતે એમણે ધન ઉપર કાબૂ મેળવવા માગ્યો છે. મોટો વારસો પાછળ મૂકી જનારને એમણે ભારે કર-વેરાથી ગણે છે. ગમે તેવી મોટી મિલકત હોય પણ ત્રીજી પેઢીએ એ રીતે ધસાઈ જવાની આવી ત્રીજી પેઢી થતાં કોઈ વાર ત્રીસ વર્ષ લાગે તો કોઈ વાર પાંચ વર્ષ પણ લાગે આપક થનાં થનાંમાયે એ ભારે કરવેરાથી સંકેતિયાવાની. ને જેમાંથી ધરખમ થવાની શક્યતા હોય એ માર્ગો બધ કરવાનું પણ એમણે નક્કી કર્યું.

યત્રની શોધખોળ થઈ તે પછી દિવસે દિવસે એમાં ઉમેરો થતો જ જાય છે યત્ર વિનાના ઉલોગોની હવે મારી દેશ છે, ધૂમ કમાણી તો હોય જ રેની ! હા, લેખન, ચિત્ર, નૃત્ય, સિદ્ધ વગેરે લલિતકળાઓની વાર્તા જુદી છે, પણ એ કાઈ ઉલોગો નથી. યત્ર વડે ઉલોગો આવે તેવું કદ વધતું જ ગયું છે. અને હવે વિરાટ કાન્યાના આંધુ થયા છે એ માર્ગ ઉપર સમાજવાદ-સામ્યવાદે ચોક્કી પહેરા મૂકી દીધા છે જેથી ધન વિપુલ પ્રમાણમાં કોઈ કમાઈ ના શકે ધનપતિઓની એમણે લાજ લૂટી છે. વેરણુછેરણુ કરી મૂક્યા છે, એમની મિલકતો રફેરફે કરી છે, એમને ગેળાએ દીધા છે, એમના કુટુંબોજનોને રજાઓમાં છે, દૂંદોને માપ્યાં પણ છે. અને મૂડી ધરાવતા વગને અલગ પાડી એમનું નિઃકલ કરવા મથ્યા છે.

એમણે બાંજી રીત અજમાવી છે. એ છે ધનની જરૂ-

રિયાત ના જણાય તેની. એમણે સહુને કાળે રોઢતો પ્રબંધ કર્યો, રોટી સસ્તી કરી, પ્રાથમિક શિક્ષણ સુગમ કરી આપ્યું, આરોગ્ય સુધારી આપ્યું, સસ્તા દરનાં પુસ્તકો ને છાપાં કાઢ્યાં, હવાદેરની જગ્યાઓએ એકી આવકવાળાને રહેવાની મોકલણી કરી, બાગમગીયા બનાવ્યા, રેડિયો સંમીનને ત્યાં રેવાનું, રેમતોની મોટી દરીફાઈએ ગેહતી, ઝગડળતી રાશનીઓ કરી બનાવી, ને એમ એમને ચિંતામાંથી મુક્ત કરી રીઝવ્યા પણ ખરા. લોક વિચારવા લાગ્યા—એણું કમાણું ને એકી ચિંતા. ધંડપણ આવશે કે માંદગી આવશે ત્યારે તો નવી સરકારે સાચવવાની જ છે ને !

આ પ્રયોગ ધૂમધામથી દેશેદેશમાં આગળ વધ્યો, એનો સિદ્ધાંત રચાયો હતો કે મિલકતોને સામૂહિક ગણવી. જગલો, નદીઓ, દરિયાકાંઠો, પહાડો, વગેરે જેમ કોઈ વ્યક્તિનાં ના ગણ્યાં નેઈએ એમ રેલ્વે, પુલો, વિમાનો, તારટપાલ, વકાલો વગેરે પણ સહિ-ધારાં ગણ્યાં ખાણો, ખેતી, ને કારખાનાં પણ સહિધારા થયાં અને એનો વિસ્તાર વધતો ગયો.

આ કુલપદ્ધતિ ભારતમાં કરતી ધમસાણુમાં કેંક હરખાયા, કેંક મુઝાયા, કેંક જમીનદોસ્ત થયા. વારસાના હક ભોગવતા રાજાઓ વિસીન થયા, વિવિધ પક્ષોની રચનાવાળી લોકશાહી જીતીસાની ગઈ. ને રાજ્યપત્ર ચક્ષાવતારે એક વર્ષે જિભો થયો એ વર્ગે પેતાના ઉચ્ચ હેતુઓની ઘોષણા કરી અને ગરીબોની વડારે ધાયા.

રટીમરો અને તોળોથી સમજ થઈ જુદા જુદા ખડોમાં અજવાણું પાથરવા એકવાર ખિસ્તી સત્તાઓ નીકળી હતી. ત્યારે એમને જંગલી પ્રજાઓનો ઉદ્ધાર કરવો હતો, પહાડપણાથી, અજ્ઞાનથી, કંઠાસિયતથી મુક્ત કરવા. હતા. પણ એમનું પ્રારબ્ધ એવું કે એમાંથી સાત્રાળ્યો જિભા થઈ ગયાં. હવે સમાજવાદ-સામ્યવા-દનાયે તકદીર નેર કરે છે એટલે નાનાવા દેશોમાં લશ્કરી વિજયો સાંપડતા જાય છે, અને ધનિકોને મેહાલ કરતા કરતા, એમની મિલકતોને આંચકી લેનાં, એ જ હથિયારે ગરીબો પડતો કચ્ચાચેલાઓનો ઉદ્ધાર

પણ થતો નય છે.

એમનું એક સૂત્ર છે કે હિસાન મજૂર જેવા શ્રમજીવી-ઓનું રાજ્ય સ્થાપવું હોય અને ધનનું વ્યર્થસ કાઢી નાખવું હોય તો નિષ્કુરપણે સત્તા ચલાવવી નેઈએ, ટકાવવી પણ નેઈએ. એમાં કયાય ના પાલવે. અને એ મજબૂત હાથે એકવાર સત્તા મેળવ્યા પછી એને સરકતો નથી દેતા તેનો ઇતિહાસ સાક્ષી છે.

એમણે ગરીબો અને કચડાએલાઓના કિત-કાળે સત્તા મેળવી તેમને એનો નશો ચડાવે વિના રહ્યો નહિ. એમણે એ ટકાવી રાખી ખૂબ જુલમ કર્યો, ટેકેને રીખાવ્યા. અને પોતે બેહદ દોરદમામ કર્યો. એમણે મોટી મોટી મહેફીલો કરી રંગ જમાવ્યો. દુબદમાવાળા સત્કારસમારંભો ગોઠવ્યા. મોટર બંગલા રાચરચીલાં ખાણીપીણી ચિહ્નાર રીતે ભોગવી. એમણે કપડાંસત્તાનો ખૂબ શોખ કર્યો, છાતીને આંદ લટકાવી ભરી દીધી. નોકરચાકરને બદલે લશ્કરી દોર દાખવ્યો. એમણે જુદી જુદી સ્ત્રીઓ સાથે ખાનગી જીવન શરૂ કર્યો. અને લાખો અને કરોડોનાં જોખમો મિનિટોમાં ઉઠાવતા થઈ ગયા.

એમણે ધનપતિઓને હાંકી કાઢી એમનું જીવન પોતાને કોઠે પાડ્યું, લટકામાં ગરીબોની જેરુખધી ગાગતી રાખી. ધનનાં કાઈ ફાણો એમણે જવા દીધાં નહિ, પણ ઉપરથી તોર કર્યો અને જુલમ કર્યો. શ્રીમતો દાનધર્માદા કરી લોકો આગળ મોટાઈ લેતા અને સમાજ ઉપર ઝડપ ચલાવતા. આ નવી વ્યવસ્થામાં તો લોકોનું જીવન જ એમના આભાર તથા અગદાયું.

પહેલાં ધન એકલું હતું, હવે એમાં સત્તા ભળી. એ સત્તા લશ્કરના બેહાલ કાખૂગળી હતી. ત્યારે ધનનાં સર્વ ફાણો પૂરગાહારમાં ચમકી ઊઠ્યાં. પણ, બોલાય કેમ? જનતાના કિત કાળે આમ થતું હોય ત્યાં જનતા બોલે તો એની જગ્યાન ગંધાઈ ના બેઠે!

પણ આવેશમાં તણાયા વિના આપણે ધનને નિરખવા જઈએ. એનું સ્વરૂપ કેવું છે? એના ગુણ શા છે?

એનો સ્વભાવ કેવો છે?

લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ મોહક હોય એમાં પૂછવું શું? પણ એ મોહકતા સાથી છે એ આપણે વચારવું નેઈએ. ગુલામના ફૂલની કુમાર, વાદળોની રંગઝટા. સંગીતનું આદર્શ, સ્ત્રીનું હેત, બાળકનું નિખાલસ હાસ્ય—એમાંનું કશું લક્ષ્મીમાં નથી. હીરામોતી કે સોનું રૂપું પહેર્યાંથી શરીરમાં ફેરફાર થતા નથી, કેકે જોખમ જ બિંધું રહે છે.

અને કતાં ધનનું આકર્ષણ ઘટતું નથી, એની જરૂર જતી નથી, એની ભૂખ શમતી નથી, એનો સંગ્રહ મટતો નથી. ધર્મના આદેશ, બિલાં કસેલાં લાંછન, છિન્નવાયેલી પ્રતિષ્ઠા—એ બધું છતાં એનાં દુષણો એવાં જ છે, કહો કે વધારે પણ છે. માનવીનું ગૌરવ દોળી નાખીને એની મહત્તા વધી રહી છે.

ધનની આ શોભા કે જરૂર કે ગૌરવને આપણે પાંચ વિલામમાં વહેંચીને નિહાળી નેઈએ.

એના વડે જીવનની જરૂરીઆતો મેળવી શકાય એની કાશ્યુ ના કહી શકે. જીવન મળ્યું છે તે જીવવા માટે, મરવાનું તો ના છૂટકાનું ગણાય. સરજીને પ્રમથ કરવો પડતો નથી, જીવનનો જ કાય છે. અને જીવવા માટે ખોરાક, વસ્ત્ર ને રહેણાં નેઈએ. એમ આરોગ્ય જાળવવા-આપધો અને ઉપચાર નેઈએ. સરખી તક મળવા અથવા જીવનધોરણ ટકાવવા શિક્ષણ નેઈએ. અને અવરજવર માટે રસ્તા ને વાહનો નેઈએ. ખોરાકમાં એકલી રાટી હવે નથી ચાલતી. શરીરને પૂરતું પોષણ આપે એવો અને નિરોગી ખોરાક અને પાણી એ પહેલી જરૂરીઆત ગણાય છે. એ સસ્તા દરે અને વિપુલ પ્રમાણમાં દરેકને મળવી નેઈએ, એટલું આ જમાનો અચૂક માને છે.

તે પછી માણસને આનંદ કરવો છે. એને કાઈ પુરતક વસાવવું હોય કે ગીત સાંભળવું હોય, કાઈને ફૂલો આપવાં હોય કે રંગીન વસ્ત્ર પહેરવું હોય, એની પાસે ધન ના હોય તો એ શું કરે! એને સાદસ ખેડું હોય ને સફર કરવી હોય તો એ શું કરે?

એને સસણું કે પોપટ પાળવા હોય, બિચ્છી કે ફૂતરાને દોરત કરવા હોય તો એ કેમ કરે ?

પણ ધન વહાણું લાગે છે લવિષ્યની સલામતી માટે. માંદા પડ્યા, અકસ્માત નડ્યો, એકાદ અંગ જુડું પડ્યું ત્યારે બિંદીની કેમ ગુજારવી ? એ માટે માણસ પૈસા ખચાવે તો એ ખોટુંય શું કરે છે ? આવતી કાલેનું દુઃખ બેઈએ આજનું સુખ ઓછું ભોગવે, કરકસર કરે તો એ એની દુરંદેશી એને પાલે પોલાં સ્વર્ગનો કે બીજાં સ્નેહીઓની વિપદા વખતે એની પાસે ખચત હોય તો એ સહાય કરવાની હિંમત કરી શકે, નહિ તો એની જીભ કપાચી બિપદે !

આટલે સુધી તો ધનના દુર્યુષ્ટ ના વરતાયા, એ નિષ્પાપ જણાયું. પણ ધન ઓછું હોય ત્યાં સુધી એના ગુણો અપક્રતા રહે છે. જ્યાં ધન વધું ત્યાં એનું પોત જુદી રીતે પ્રકાશે છે. વધારે ધન મળનાની સાથે એના વ્યય કરતાં અપવ્યય વધારે સહે છે. અને માણસે એના અપવ્યય માટે અનેક દાર જોવી નાખ્યાં છે. જાતજાતનાં વ્યસનો કરે છે. રંગરાગ ને એશ-આરામને ઝપાટે ચઢી જાય છે. એમાંથી જૂઠું, કપટ, દગો, ખૂન એવું કેંકે નીકળતું આવે છે. પછી એને ભાન પણ નથી રહેતું કે એથી એવું કેટલું અકિત થાય છે.

જેમ શરીરને ધન બગાડી મૂકે, આજસુ ને હરામી કરી મૂકે તેમ મનનેય એ જીતની જેમ વળગી પડે છે. તરતજ એને મોટાઈ જોઈએ છે, એ વિના એન પડતું નથી. ધન વડે એ કોઈના ઉપર પણ મદત્તા મેળવવા મથે છે, બીજાને આજે છે, દયાવે છે, ગળાવે પણ છે. દાનધર્મ કરીને પણ એ આજળ આવે છે ને મોટાઈ મેળવે છે. એ જાતજાતના પ્રસંગો ગોઠવી હાંક બતાવવા મથે છે, જુથ બીથુ કરે છે, સાજન ભેથું કરે છે ને મોટું ઉઠમણું ગોઠવે છે. જેમ મોટાઈ મળતી રહે તેમ એને ધનની સાર્થકતા જણાય છે.

આ જરૂરીઆતો અને આ દુષણો એ બને વચ્ચેની

સીમા દોરનાર પણ માનવી જ છે. છતાં એનો વિવાદ મટતો નથી, નિકાલ આવતો નથી. જમાને જમાને અને દેશે દેશે આ સીમા આવીવાઈ ખસે તો કોઈ ને નવાઈ લાગતી નથી. એને મધ્યમપદે, સ્થિર કરવાના પ્રયત્નો થાય છે, પણ એની પાછળ સ્વેચ્છા અને સમજ સિવાયનું કોઈ જળ લાવી શકાતું નથી.

એ જળ હવે આપણે બીથું કરવું પડશે. અધિકાર વડે આ વચલી સીમા આપણે નક્કી કરવી બેઈશે. એ સીમા નીચલા અને ઉપડા થરને સ્વીકાર્ય બનાવવી બેઈશે. કેવી અને કેટલી જરૂરીઆતો દેશ પૂરી પાડે એમ છે એ નક્કી કરી સહુને એનું પાલન કરતાં શીખવે તેવું શાસન આપણે હરખથી સ્વીકારીશું. એવું શાસન પણ પેલી નક્કી કુદેશી સીમા નહિ ઓળંગે.

પણ એમ કરવા જતાં છુદ્દિશાળીનું સ્વમાન ધવાય છે, કલાકારના મનમાં ઓછું આવે છે. ‘શું અમારી કદર જ નહિ ! આદીના-ટોપવા સારનાર અને કુશળ વૈજ્ઞાનિક એક પાંદલે બેસે અને એક જ ફૂવાનું પાંપણી પીએ ! એમ જ હોય તો પછી દિવસ રાતની મથામથુ શીફ કરવી, શીફને જોખમ ઊભાવવા, વિવચના-ઊંડા-છુર્મા જતરી એનાં રહરપો ઉકેલવાની, કડાકુટમાં કેમ પડ્યું ?’

ને એમ તી વાતેય ખોટી નથી. સાહસ, રૂપ, શૌર્ય, શુદ્ધિ, વિવેક, કૌશલ્ય એ બધું ઈશ્વર સરખી રીતે વહેંચતો નથી, કોઈને મળકમળ આપે છે તો કોઈને એવી છત હોતી જ નથી. એના ઉપયોગે પણ માણસને જરૂરી છે. એ શક્તિ એમને રીઝ્યા વિના કેમ કામે લગાડી શકાય ? જેનું રૂળ નથી મળવાનું એ શુદ્ધિ શક્તિ કોણ કામે લગાડે ?

ત્યારે એમને શી રીતે સતોવવા ? કઈલાકસો એમની સામે ધરવી ? ધનની કઈ નજળી પેદાશો એમને હાથ જવા દેવી ? બીજાને લવે શેકીએ, પણ જે થોડા અનિવાર્ય વિશિષ્ટો હોય તેમને કેવી છૂટ આપવી !

આપણે એવું એક લાર્ષસન્સ કાઢીએ કે જેની રૂએ

નહારા પણુ ખાસ અધિકારોનું રેશનીંગ કરી શકાય. આજ સુધી તોળીઓનું કંટું જેમ, પણુ હવે ધનનાં દૂપણોની માગણી કરનારને એની પરવાનગીઓ આપના માંડીએ. નેઈએ તો ખરા, એની યાદીમાં કોણુ ને કેટલા સામેલ થાય છે.

કોને જરૂરેવાન પહેરી બહાર નીકળવું છે, તો એનું લાઈસન્સ કહાવે. જન્મતિથિ કે લગ્ન પ્રસંગે લગ્ન ધામધૂમ મચાવવી છે તો એનો પરવાનો મેળવે. મોટી મહેફીશો ગોઠવવી છે તો રમચિઠી ફાવે. ખાસાં વેગન જેવાં વાહનો ફેરવવાં છે તો એની પરમીટ મેળવે. આલિશાન બગીચો બંધાવવા છે તો એનો અરજ કરે. મોટી રકમ ધમીદા કરી માતપિતાનાં નામ અમર કરવાં છે તો એનું કારમ ભરો. નોકરોની ભરતી કરી હુકમો બજાવવાં છે તો એનું ડેકલેરેશન કરે.....

ધન મેળવીને જે દેખાવે કરવા છે તેની મેફાન છૂટ થયો વખત આપણે નસાવી. હવે એના ઉપર અંકુશો આવી જવા નેઈએ. જેને હથુથે એમ જ કરવું હોય, તો ઘણું પીવાની આપણે જેમ સરખ ભેળી કરી છે એમ એનું લાઈસન્સ દેખાવું નેઈએ. આવી મોટાઈ અને વ્યસનો વચ્ચે માનના તકાવત છે, સમાજને તો બંને તુકશાનકારક છે. સ્વચ્છ નીરાગી અને સ્વાભાવિક જીવન માટે એવી કસી જરૂર નથી. આનંદને આપણે સાંકુલિક કરી રહ્યા છીએ. એને ખર્ચોળ તો નહિ જ બનાવીએ. એમથી બુગારનાં તરવા કોઢી નાખીશું, અને પ્રતિતિની વચ્ચે જઈ સાહસિકતા ખોલે એવા ઝોક આપીશું. માનવીનું એકાંત લંપકા નડે ભરાઈ જવા દેવું એ વાજબી નથી.

જેમ જરૂરીઆતોને ખ્યાલ કરીશું, તેમ આવતી કાલની ફિકર પણુ કાઢી નાખીશું. તો જ નવી રચના લાવી શકારો. ધરનાં ભાડાં, સુડીનું બાજુ, કિંમતોના વધારો એના આધારે ક્યાં સુધી સમાજને ઉછરેવા નેઈએ? જરા, વ્યાધિ અને મૃત્યુ જેમ માનવીને આવી પડે જ છે, કુદરતના કમમાં રહેલી વિગતો છે તેમ એના

ઈલાજ પણુ એટલા સ્વાભાવિક ને સામુદાયિક કર્યે જ છૂટકો. અનાથ બાળકો, વિધવાઓ અને ત્યકતાઓ, વૃદ્ધો ને ગિનારો એમની ચિંતા એ આપણા સહુની ચિંતા બને અને એમનું જીવન આસાનીથી નસી શકે ત્યારે જ માનવીની વ્યવસ્થાશક્તિ લેખે લાગી ગણાય. આમ કરી આપણે શું મહેનતનાં ફળ છીનવી લેવાં છે? ના, એથી તો કાર્યની શિથિલતા આવે, માનવીનું સંશોધન કરમાય, એનો પુરુષાર્થ ઝંખવાય. એ ભલે ઉલ્લાખ બને, જેખમે ખેડે, સર્જનશીલ રહે. એમ કરીને એને આપણે યશ આપીશું, મિરદાવીશું. એના આત્માને હીણુપત ના લાગે એ હદે એનો આરામ બળવીશું, એના તરફ હેત કરીશું, આદર રાખીશું, એની સ્મૃતિ સંધરીશું. પણુ કસો કરવા છઈ સમાજથી વિપુટા નહિ પડવા છઈ એ તેમ વ્યસનોમાં લગ્ન દાવીને એની શક્તિઓ બૂડી પણુ નહિ થવા છઈએ. જરૂરીઆતો, સલામતી અને આનંદોની જે લાઈસન્સ દેરી આપણે નાખી હોય તેની મધોદામાં સહુ કોઈને છૂટ રહે પણુ અતિસુખની લાલસા હવે મટવી નેઈએ. ધર્મની ચેતવણીઓથી એમ નથી બન્યું, સમાજવ્યાધ કે સામવાદની ઘોષણાઓથી એમ નથી બન્યું. હવે બીજી પદ્ધતિથી એમ કરવું રહ્યું.

નિર્વિવાદ છે કે એથી જીવન ઉપર નિર્ધારણો આવવાનાં, અને શાસનનું નેર-એટકું વધવાનું. પણુ એની ધાક કે અણુગમે હવે રહેવો ના નેઈએ. નસી રચનામાં સત્તારથાને હશે તે પેલી લાક્ષણિક મધોદાની બંદર જ રહેશે. મહત્તાનું પ્રદર્શન એ પણુ નહિ કરે, સમર્થિ ઉપલેખે મૂકી આવવાની જરૂર એમનેય નહિ લાગે. સમાજ ઉપર એમનું ક્રણુ નહિ ચડે. જૂની સત્તામાં બસનનો અતિરેક હોતો તે હવે ખરથો છે. અને બાકી રહેલી મહત્તાને દૂપણરૂપ ટકી રહેતાં આપણે અટકાવી શકીશું તો માનવીની એ આગેદૂય શોભી બેસે.

આપણે સમાજવ્યાધાં ભારતીય પદ્ધતિ શોધવી છે, તે કાળેની એક દિશાનું આ સૂચન છે. સ્વેચ્છાની ગરીબાઈ હવે સમાજને માટે કિતકર નથી. જીવનનું

દીકરી તરીકેના એ બાળ આજીવનથી મા-બાપ ઉપર પુત્રીઓ લાદતી આવી છે તે હવે પોતે ઉપાડતી થઈ છે એ આપણી નવી સામાજિક રચના થઈ ગણાય. પણ પુત્રીએ ઉપાડી લીધેલા આ બાળ એટલા સકલ્પવાળી હ’ઈ મા-બાપ સ્વીકારી શકે તેમ નથી તેની વિચારતા આવેળથી આ વાર્તા મહત્તાવાળી બની છે...

નજરે બેનારને તો દીક પછુ સોહાગની સાથે રહેનાર તેની ખાસ બેનપણીનેય ખ્યાલ નહોતો આવ્યો કે સોહાગ આટલી ગંભીર, આટલી પેક કે આટલી બધી હોશિયાર હશે.

એમ તો જસમા સોહાગની સાથે, બચુતી હતી ત્યારથી રહેતી આવી હતી. બન્ને બેનપણેટ થયાં ત્યાં સુધી હોરોલમાં પણ એક જ રૂમમાં રહેતાં હતાં. બન્ને એક જ ગામમાં હતાં. રામપુર નાનું ગામકુલ નહોતું કે મોટું શહેર પણ નહોતું. એટલે જ ત્યાં નવી સ્ત્રી કોલેજ થઈ ત્યારે ત્યાંની કોલેજમાં બેઠાવાને બદલે એ બન્ને અમદાવાદમાં જ ગયેલી. બાળીને નોકરી કરવાનો હેતુ નહોતો, પણ બન્ને અભ્યાસ આગળ વધારવા માગતી હતી એટલે સોહાગની વાચાળતા અને ફરેક સાથે સહજતાથી હળવા-સળવાના સ્વભાવે કામદાતા અભ્યાસ આણુ રાખ્યો. જસમા વધુ પડતી વિદ્યા-અધીર હતી. પોતાની ‘સ્કોલર’ તરીકેની પોંચી છાપે તેનામાં સંશોધનશક્તિ બળાડી. અને જ્યારે તેણે એમ.એ. થઈને ડોક્ટરેટ મેળવવાનું મને સાથે નહોતું કયું.

રામપુર જેવા નાનકડા ગામમાં રહેતી આ બન્ને બેનપણીઓનાં મા-બાપ તેમના શહેરી જીવનથી તંગ થાવી ગયાં હતાં. બન્ને અધૂરી આજીવની હતી એટલે નહિ પણ ઉભરલાયક થઈ હતી એ મા-બાપને વધુ

જલદી ખ્યાલમાં આવ્યું. એટલે જ્યારે બન્ને બી.એ.માં ખાસ થઈ કે તરત બન્નેને આગળનો પ્રશ્ન એવો હોરાન કરી ગયો કે સોહાગ તો દીક, પણ જસમા તો ત્યાં જ રહી પડતી તૈયાર થઈ. પણ સોહાગ એકલી અમદાવાદ જઈને રહેવાની હિંમત કરી શકી નહિ કે કાણ જણે કેમ પણ તેણે જસમાને પોતાની સાથે ખેંચવાનું નક્કી જ કર્યું. દીકની પોંચી જસમાને તેણે આવી ચડાવી. અને મા-બાપની ઉપરવટ જઈને જેમ પોતે અમદાવાદ રહેવા જવા તૈયાર થઈ હતી તેમ જ જસમાનાં મા-બાપને અષ્ટમુપપદમ્ સમજાવવામાં એ સફળ નીવડી બન્ને એક સાથે જ રહેશે એવી ખાતરી પણ આપી.

આર વરસનાં કોલેજજીવનમાં અનેક નાના મોટા સંબંધો થયેલા તેને લીધે સોહાગને અમદાવાદમાં મકાન મેળવવામાં જરાય મુશ્કેલી ન પડી યુનિવર્સિટીની નજીકની જ એક સોસાયટીમાં એ રૂમનું સરસ મળતું સ્વતંત્ર મકાન મળ્યું. અને ઓળખાણોના ઉપયોગ નોકરી મેળવવામાં પણ સારો એવો કયો એટલે એ માટેય બહુ રાહ બેઠી ન પડી.

બન્નેએ પાછી ટર્મ જરવી શરૂ કરી. નોકરીને સમય પણ બન્નેનો અશય હતો. કોલેજ અને નોકરીને કારણે બન્ને બેનપણીઓ સવારના પહેારમાં ઘેરથી નીકળી પડે. જસમા મોટે ભાગે લાયબ્રેરીમાં ફાજલ

ધારણ એથી ઊંચુ લાવતું બેઠેલી. સમાજને બસો વર્ષ પાછળ નહિ લઈ જઈ શકાય અને જત્રોએ આપેલાં સુખ સગવડોને સાવ નકારી નહિ શકાય. એમ ધન કે સત્તા વડે જુદી જુદી તરફબોધી અતિસુખ કે અહ-સાનું પ્રદર્શન પણ નહિ થઈ શકે. ‘જનુ’ સમાજના બને છેડેથી આપણે રચવું બેઠેલી.

જે શાસન આટલું સરળ રીતે રચાવી શકે તે માન-વાને કુદરતપ્રેમી બનાવી નિખાલસ દિલનો પણ બનાવી શકશે. અને આખરે તો- માનવીને એ છે તે કરતાં વધારે સરળ ઉદાર અને શક્તિશાળી બનાવે તે જ વ્યવસ્થા આપણે આવકારીશું. અને ખેતીને પ્રધાનપદે મૂક્યા વિના તો એવું કેમ જ ચલાવું છે !

સમય વીતાવતી અને સોદાગને કાળજી સમય તેના બહોળા મિત્રસમુદાયમાં કયાં જતો રહેતો તેની ખબર પણ ન પડતી. સવારનાં આપાણી સિવાય ઘેર કંઈ લેવાનું રહેતું નહિ. ખોરાનાં બંને બહાર જમી લેતી. રાત્રે કોઈવાર કંઈ નારતો કે કળ વગેરેથી ચલાવી લેતી તો કોઈવાર નક્કી કયું હોય ત્યારે રાતનાં કંઈ સંબંધીને ત્યાં કે સારી હોટેલમાં પહોંચી જતી.

શહેરનું યાત્રિક નહિ તો ય યંત્રની વધુ નજીક રહેતું તેમનું આનું જીવન શરૂ થઈ ગયું. બંને નોકરી કરતી એટલે તેમના ગામ જવાનું તો ભાગ્યેજ મનતું. કોઈ કોઈવાર તેમનાં ઘેરથી કામ પ્રસંગે અમદાવાદ કોઈ જગ્યા તે પણ બેમાંથી એકેય રાત પડ્યા વિના ઘેર મળેજ નહિ એમ માની તેમને મળ્યા વિના ચાલ્યું જાય, એટલે રામપુરમાં કોઈને આ બંનેના આ પ્રકારના જીવનની ખબર પડે તેમ હતું નહિ.

પણ ઉમરલાયક પુત્રીનાં મા-આપ તો સમાજથી હંમેશા ચેતતાં, ડરતાં કે જાગતાં જ રહે છે અને સોદાગ મારેય તેનાં મા-આપને એક સારો છોકરો મળી ગયો એટલે જલદી પતાવી દેવા સોદાગને રામપુર બોલાવી. સ્વપ્નેમાં ખ્યાલ ન હોય તે વાત આમ આકાર લઈ રહી છે એવો ખ્યાલ તો સોદાગ તાર મળતાં હાથની ફાળી રામપુર દોડી આવી ત્યારે આવ્યો. અને એના સ્વભાવ મુજબ એ છોકર્ણ પડી.

લગ્ન કરવા નહોતી માગતી એવું એવું તો સોદાગ કથારેય બોલી નહોતી, અને એટલે જ તેને લાયક એવો છોકરો મળ્યો ત્યારે એ અંગે વિચારવાય મા-આપ ન પ્રેરાય અને છતાં સોદાગે છોકર્ણ પડીને ત્યારે એમ કહ્યું કે 'આ કામ માટે મને બોલાવો છો એવું જણાવ્યું હોત તો હું ત્યાંથી જ તમને મારી દેજા જણાવી દેત.' ત્યારે માતા-પિતા તો સમજ થઈ ગયાં. માતાએ તો ઉમરલાયક દીકરી સામે દલીલેય કરી નોંધે:

'બેટા, તને લાગુવી એટલે તારી પાસેથી ચાટલી બધી નફાદારી તો આસા ન જ રાખી હોય ને?'

માતાને જવાબ આપે એ પહેલાં જ પિતાએ જરા વધુ કડક શબ્દોમાં સોદાગને મુણાવી દીધું: 'તારી મરજી સત્યવી એ અમારી મરજી આમ હોડરે ચડાવવા?'

'પણ આમાં નફાદારી કે મરજી હોડરે ચડાવવાનો સવાલ જ કયાં છે, પિતાજી? મારે વકીલ થવું છે. વકીલ થયા પછી જ લગ્ન વિશે વિચારવાનું મેં નક્કી કર્યું છે.'

'વકીલ થવામાં તને વધુ અનુકૂળતા સાંપડે એવો છોકરો છે એટલે જ અમે વિચાર્યું છે. તું એકવાર એને મળી તો જાણે.' પિતાએ કંઈક દીક્ષી પડેલી પુત્રીને વાત ઠંસાવવા પ્રયત્ન કરી જોતાં કહ્યું.

'પણ અત્યારે તો હું એ બાતુનો વિચાર કરી શકું તેમ નથી પછી જોવાનો સવાલ જ કયાં?' સોદાગે ટાકું પાણી રેચ્યું. પણ માતા-પિતાના જીવને દુઃખ ન થાય એટલે એ પાણીના વહેતા રેલાને વરાળ કરીને છાડી દેતી હોય તેમ બોલી: 'આવી છું ત્યારે મળી તો લઈ. બોલાવજો એને ચા-પાણી માટે.' માતા-પિતાની ખુશીનો પાર ન રહ્યો.

સુદેશ જેવો તેવો છોકરો નહોતો, તાજો બેરિસ્ટર થઈને આવ્યો હતો; પણ કયાં પ્રેક્ટિસ કરવી એ હતું તેણે વિચાર્યું નહોતું. પણ વિલાયતની લગામાં આવી કંઈક છોકરીઓને પાણી પાણી કરી દેતાં તો એ શીખ્યોજ હશે એની આ બંને વડીલોને જાણે ખાતરી હતી. એટલે જ સુદેશે જ્યારે સોદાગ માટે હા પાડી, —અરે જોયા વિના જ લગ્ન માટે હા પાડી દીધી ત્યારે સોદાગને પૂછવાનું તો એના પિતાએ થાક દેવડ્યું. માતા તો એ જ વખતે એ બેશારેલા બોલને રૂમિયો ને નાળિયેરની મહેર મારી દેવા લલચારી ગયેલાં. પિતાએ તાર કરીને સોદાગને બોલાવી ત્યારે આ બંને વડીલોને તેમની બૂલ સમજાઈ. સુદેશની સાથે વાત કરવાની ઉનાવળથી જાણે પછાદાર્થ પણ રહ્યાં. પણ આજ હજી વધુ અગડી નહોતી. સોદાગ કદાચ આજ અગાડી દેશે એવું લાગે તો ય જાણે સુદેશ માટે

બન્નેને પૂરી ખાતરી હોય એમ એ જ વખતે સુદેશને
ચા-પાણી માટે બોલાવવા માણસને મોકલી દીધો.

-સોહાગ તૈયાર થવા અંદર ગઈ. લગ્ન માટે આટલું
ઝંખી તેના પર આક્રમણ આમ આવ્યાં તું' ચાલુ એવું
તો એણે પોતે કંઈ નહોતું. પોતે વિગાળ વાતા-
વરણમાં રહેવા લાગી હતી. યૌવનની મોજ માણસના
એવ વિચારતી હતી. યૌવન એનામાં પ્રવેશી ચૂકું
હતું એ પણ એ સારી રીતે સમજતી હતી. પણ એ
યૌવનને શોભાવી રહી હતી. શહેરી જીવનમાં પણ
એની વૃત્તિ ક્યારેય બદલી નહોતી ગઈ. જાણે સંયમ
અને સંસ્કારની જાડી સમજ એને વરી હતી. અને
તેમાં જન્મના જેવી દૃષ્ટિ અને ચિંતનશીલ બેનપણીને
કારણે તેનામાં સ્ત્રીસહજ મર્મોએ ખૂબ જોડા પાથો
નાખ્યો હતો.

સુદેશ બેરિસ્ટર થઈને આવ્યો હતો. વિદ્યાવત જઈને
પાંચ-છ વર્ષ સુધી ફીક ફીક લહેર કરી હતી. પણ
આખરે બેરિસ્ટરી પાસ કરી કે તરત જ એના પિતાએ
બોલાવી લીધા. એમ તો છેલ્લાં બે વરસથી એના
પિતાએ પૈસા મોકલવા બંધ કરેલા એટલે જ ત્યાંના
વસવાટ ટૂંકા કરીને સુદેશ પરીક્ષા આપી. અને
છેલ્લે વરસે તો તનતોડ મહેનત કરીને 'બરઅભેય'
ક્રમાંક ક્રમાંક પણ તેણે પરીક્ષા પાસ કરી. પિતાના
હજારો રૂપિયા વેડફીને, લગુવાને બદલે એણે જે મોજ
કરી હતી તે ખતી છેલ્લાં બે વરસમાં સોંસરી નીકળી
ગઈ. પિતાને, વિદ્યાવતથી આવેલ એક જણે સુદેશ વિશે
બધી માહિતી આપી એટલે જ તેને પૈસા મોકલવા
બંધ કર્યા. અને પિતાએ તો જાણે તેને 'અટલીએટમ'
જ આપી દીધું હતું. - 'પૈસા તો હવે નહિ જ મોકલું,
પણ બેરિસ્ટર થવા વિના આવ્યો છે તો તને ચારસા-
હકમાંથી રજવાનસ મળીશ.'

સુદેશ જેવા વિદ્યાવતના જીવનમાં રીદા થઈ ગયેલા
છાકરાને આ યીમટી આટલી અસરકારક નીવડશે
એવું તો એના પિતાએ કંઈ નહોતું. અને એટલે
જ, સુદેશ બેરિસ્ટર થવાના સમયાર મોકલતાંની

સાથે જ પિતાએ તેને પાછા આવવાના પૈસા પણ
મોકલી દીધા ને? અને પિતાને તો ફીક, પણ
ખીજ બધાને ખૂબ નવાઈ લાગી! ફકીકતમાં સુદેશ
ત્યાં જઈને એવો બગડીવ નહોતો ગયો. વાત ઉઘા-
વનારે કંઈ જ જુદી જ ધારણા રાખેલી. અને એ
ધારણા ન ફળી એટલે આ વાત ઉઘાવેલી.

તેમાં જ બ્યારે સોહાગની સાથેના લગ્નની વાત સુદેશને
એના પિતાએ—ખાસ તો વહુ લાવવાની ઉતારણ
દાખવનાર માતાએ કરી ત્યારે જરાય આનાકાની વિના
એ હા પાડી બેઠો. જીવદુઃ સામેથી એણે જ કંઈ નથી.
'સોહાગની હા હોય તો મને વાંધા નથી!'
પણ માતાને બાપડીને ક્યાંથી ખ્યાલ હોય? એટલે
તેમણે તો તરત સુદેશને ઉધડો લીધો : 'અભ્યા,
ગરજ છાકરીવાળાને કે આપણે?'

'બન્નેને.' કરી સુદેશ હસ્યો અને સોહાગની સંમતિ
મેળવવા તેણે બોલાવવાનું કહી બહાર જતો રહ્યો.

બ્યારે સોહાગના ઘેરથી માણસ સુદેશને આપણી માટે
બોલાવવા આવ્યો ત્યારે એની અનુભવી માતા અને
પિતા બન્ને સમજી ગયાં કે સોહાગ અમલાવાદથી
આવી ગઈ છે અને હવે તો વાત નહીં જ છે. માતાને
'જાઉં છું' એમ કહેવા સુદેશ આવ્યો ત્યારે એટલે
જ તો માતાએ મોળની કાકરી ખડકાવી ને!
સુદેશ ધરડી માતાની ઘેસઠા સામે મીડી મળક કરતો
આસતો થયો અને માતા-પિતા પોતાના એકના એક
પુત્રની પીઠ જોઈને ફતેક મેળવવાના આશિષ આપના
રહ્યા.

નાનું એવું શમપુર ગામ. સુદેશના પિતાનું શ્રીમંત
કુટુંબ. સોહાગના પિતા પણ ફીક ફીક શ્રીમંત મણિય
પણ સુદેશ જેવા સોહાગ માટે છાકરા મળી રહેશે
એવો તો કોઈને ખ્યાલે નહોતો. તો ય પાંચેક વરસથી
વિલાયત ગયેલો સુદેશ સાવ વંડી ગયો છે અને હવે
ત્યાંથી આવવાનો જ નયો એવી વાતો બ્યારથી
ગામમાં વહેતી થયેલી ત્યારથી તો સોહાગ માટે એ નામ
વિચારાય જ કેમ? એમ તો લગુલી છાકરીઓ જે

ગાંધીભાઈ જી વીણી હોત તો તો જસમાય ક્યાં નહોતી? જસમા શ્રીમંત ધરની અને સંસ્કારી છોડરી હતી. પણ આ તો વહેણું તે પહેણું અને પહેણું તે પરમેશ્વર જેવું બન્યું.

સુદેશ ઘેર આવ્યો ત્યારે બન્ને બહેણે કેટલાંય પરિચિત હોય તેમ સોહાગે જ આવકાર આપ્યો : તેનાં માતા-પિતાની ખુશીનો પાર ન રહ્યો. અને અંધારામાં પડેલા દીવાનખાનામાં બેસવાને બદલે સુહાગે બ્યારે સુદેશને પોતાની રૂમ બાજી દોર્યો ત્યારે તો ઉંમર પહેચિયાં એ બન્ને વડીલો પોતાની ખુશીને અંતરના આશિષ પણ આપી ચૂક્યાં. સોહાગના ગયા પછી સુદેશ તો નિરાંતે મળશે એવા સંતોષ સાથે દીવાનખાનાના ખાસખામાં જ બન્ને અટકી ગયાં અને આ જુવાનોને એકાન્ત આપ્યું.

‘તમે અહીં રહેતાં નથી તો ય તમારો ખંડ આટલો બધો છવંત લાગે છે તેથી ખૂબ આનંદ થયો.’ પોતાને મળેલા સુંદર આવકારનો જવાબ વાળવાને બદલે જ રૂમમાં દાખલ થતાં સુદેશ બોલ્યો.

‘શ્રીમ્મા ખુશામતથી જલદી વશ થાય છે, એમ?’ સોહાગે બહેણે પશ્ચિમની શ્રીસન્માન લાવવાને પકારવા જ કહ્યું.

‘તમને નાખુશ કરવાનો મારો જરાય આશય નહોતો.’ સુદેશ આ જુદી જ ખોપરીની છોકરીને માપવા સોહાગની સામે બેઠે રહ્યો અને એની સાથે નજર મિલાવતાં બોલ્યો : ‘કાંઈને વશ કરવાનું કે ખુશામત કરવાનું આમાં આવ્યું જ ક્યાં? કાંઈ પણ સારી વાતને સારી કહેવી એ તો સામાન્ય સમજના દરેક માણસને આવડ્યું બેઈએ ને?’

‘પણ સામાન્ય સમજના દરેક માણસને એ ય આવડ્યું તો બેઈએ જ કે લગ્ન એ વ્યક્તિના અંગત પ્રશ્ન છે.’

‘હા, હું તો એ ખાસ માનું છું.’ સુદેશ અઠ્ઠડ થતો બોલ્યો.

‘એટલે જ મારી મરજી બપ્પા વિના તમે મારી

સાથે લગ્ન કરવાની હા પાડી દીધી? અને તેય શ્રી-સ્વાતંત્ર્યના દિમાયતી એવા વિલાયતમાં બેઈને રહી આવેલા તમે આની સંમતિ શી રીતે દાખવી શકા?’

‘મેં મારી સંમતિ દાખવી છે.’

‘મને ધિલકુલ ઝોળાળ્યા વિના?’

‘ઘણીવાર માણસની કલ્પના માણસને કામિયાબી આપે છે.’

‘મારા માટે તમે કલ્પના રેવો છે?’

‘સેવતો આવ્યો હતો, હવે વાસ્તવિક બનાવવા માયું છું.’

‘તો તો વિલાયતથી કાઢી દિવસેય પત્ર લખ્યો હોત.’

‘વિલાયતથી લખેલા પત્રને સાચો માની શકવા કાંઈ નહિ ને તમે તૈયાર થાત ખરાં?’

‘શા ઉપરથી માન્યું કે ન થાત?’

‘ખુદ પિતાજી પણ મારી એકેય વાત નહોતા માનતા, ગાંધીજી પણ નથી માનતા. એમ તમેય ન જ માનો ને?’

‘હું તો ન માનું એનું કારણ છે!’

‘બહુ શકું છું?’ સુદેશ બંહેણે સોહાગને પગમાં લીધી.

અને સોહાગે કોટલીમાંથી કપમાં આવું પાણી ફેડતાં ફેડતાં એનો જવાબ પ્રશ્નને જ આપી દીધો : ‘બપ્પા પછી તમારો નિર્ણય ફેરવશો ને?’

‘કયો નિર્ણય?’

‘મારી સાથે લગ્ન કરવાનો જ તો!’

‘તમને ખાસ હરકત છે?’

‘હું વકીલ થવા માયું છું.’

‘હું વકીલાત જ કરવાનો છું એટલે પરસ્પર સદાય-રૂપ અર્થિયું.’

‘બેરિસ્ટરી પાસ કરીને આટલુંય નથી શીખ્યા?’

‘શું?’

‘પત્ની તરીકે વકીલ થયેલી સ્ત્રી ન હોવી બેઈએ.’

‘તો વકીલાત કરતી બધી સ્ત્રીએ પરણવું જ નહિ બેઈએ એમ તમારું માનવું છે એમ ને?’

'ના છ વકીનાત કરતી સ્ત્રીએ વકીનાત કરતા પુરુષને
 પતિ તરીકે નહિ પસંદ કરવો જોઈએ '
 'મે બેરિસ્ટરી પાસ કરી એ મારી જૂન ?'
 'બેરિસ્ટરી પાસ કરીને પત્ની તરીકે વકીનનું લાજતી
 સ્ત્રીને પસંદ કરવાની જૂલ તો જરૂર કરી છે ' સોહાએ
 હસતા હસતા તૈયાર થયેની આનો કપ સુદેશને આપતા
 કહ્યું.
 'કેટલીક બૂનોમાથી જ સુંદર પરિણામો આવે છે '
 'વકીલની લાપાખા આવું ન હોય '
 'કોર્ટમાં ન હોય, ઘેર તો હોય ને ?'
 'ઘરમાય વકીનો તો દનીનો જ કયો કરે '
 'તમારી જન્મ ?'
 'મારે તો હજી શીખવાની છે, તમારી પાસે શીખના
 આવું ને ?'
 સોહાએ હવે ખરેખર સકલમા આરી છે એમ માની
 આ વાક્ય સલામતા સુદેશે જાણે તરોપ જ મારી
 'શીખના આવનાની જરૂર ન રહે એટલે તો લગ્નનો
 પ્રસ્તાવ મૂક્યો છે '
 પણ સોહાએ જરાય માથું નમ્ય એવી નહોતી
 સુદેશને જાણે સાવ ઉતારી પાડતી હોય તેમ બોલી
 'વકીન સાથે લગ્ન નહિ કરવાનો મે નિશ્ચય કયો
 પછી જ કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો છે '
 'નિશ્ચય બના પળાય છે એવું તમે માનો છો ?'
 'હું તો પાણુ છું ' કહેતા સોહાએ જાણે વાતને
 જુદો જ એક આપવા પ્રયત્ન કર્યો 'લગ્ન કરવાની
 ખરેખર ખૂબ જ તાલાવેલી લાગી છે ?'
 'મને નહિ મારી બાને જલદી વડુ લાવવાની તાના
 વેતી લાગી છે '
 'માતા ખાતર તમારી જાતને આમ કોડીની કરવા
 નીકળના છો ? જિંદગી તો તમારે જીવવાની છે એ
 વૃદ્ધજનો તો હવે કેટલાક વરસ ?'
 'એટલા વરસેય એમને સતોડ થાય ને ?'
 'હું તમને ખૂબ ગમુ છું, નહિ ?'
 શકા છે ? એવું હોન તો તમારા માટે હા થા

માટે પાડત ?'
 'મને જોયા વિના મારી સાથે લગ્ન કરવા તમે કેમ
 તૈયાર થયા એ હજુય મને સમજતું નથી સોહાએ
 કોટીમાથી બીજી વખત આવું પાણી ખાની થયેના
 કપમાં રેડના કવું
 સુદેશ જાણે આજે બોલના જ બેડો હતો સામે
 વાચાળ યુક્તી હતી 'જોયા પછીય મારો અભિપ્રાય
 બદલવાનું મને જરાય મન થતું નથી
 'હું એટલી બધી સુદર છું ?'
 'સૌદર્પની વ્યાખ્યા વકીનને ન આપડે '
 'મને મારી ઈચ્છા વિરુદ્ધ તમે પાણું એમા તમને
 શું સુખ મળવાનું છે ?'
 'હું સુખ નહિ મેળવું તો આખી તો શકીશ અને
 જે આખી શકે તેને અચૂક મને પણ છે જ ' કહી
 સુદેશે બીજી વારની આનો કપ લાયમા લીધો
 'આજે તો મારાથી શકાવાય એમ નથી બને તો
 એક દિવસ કુરસદ કાઢીને અમદાવાદ ન આવો ?
 અત્યારે મારે ગાડીને વખત થયો છે એમને જવું
 પેડે તેમ છે ' સોહાએ એકદમ વાતને કાપી નાખી.
 સુદેશ પાસેથી બીજે આપણિયે અમદાવાદ આવવાનું
 વચન લીધું અને બાને છૂટા પડ્યા
 અમદાવાદ જઈને સોહાએ બધી વાન જસમાને કહી
 જસમા તો આ સાક્ષી છક્ક થઈ ગઈ જે સુદેશ
 રિમે પોતે આટલા વરસોથી રાહ જોઈ રહી હતી,
 સુદેશ વિષે સોહાએ પાસે વાતો કરતા થાકતી જ
 નહોતી એ આમ વિલાયતથી આવીને પોતાને બદને
 સોહાએ સાથે પરજીરા તૈયાર થયો ? સોહાગની અદે
 ખાઈ પણ આની પણ સોહાએ કહેતું બધું સાચુ જ
 હોય તો એમા સોહાગનો દોર કેમ કાઢી શકાય ?
 સુદેશ અમદાવાદ ગયો ત્યારે ઘરમા પહેલી જસમાને
 જોઈ સોહાએ જસમાની ઓગળાણું આપી ત્યારે ધડી-
 ભર તો એ છક્ક જ થઈ ગયો પહેલી નજરે જ મમી
 જાય તેવી જસમા હતી, સોહાએ કરતા તો કયાય
 દેખાવડો હતી એક જ ગામની હોરા છતા સુદેશ
 એનાથી અજાણુ શી રીતે રહી ગયો ?

ઝોળખવિધિ પતી એટલે જસમા અંદર ગઈ કે તરત ધરાયેલા સુદેશને લાનમાં આણવા જ સોહાગે બીજું તીર બંધે માથું : 'ગમે છે ને ?'

બાધાની જેમ સુદેશ બોલી બેઠો : 'શું કહ્યું ?'

'જસમા ગમે છે ને ?' બીજા રૂમમાં આવજ ન સંભળાય એટલે ધીમેથી સોહાગ બોલી.

'શું કહેવા માગો છો ?' સુદેશ હજુ લાનમાં આબે નહોતો.

'જસમા સાથે લગ્ન કરવાનું ગમે ખરું ?' સોહાગ એની વધુ નજીક ખસતાં વધુ ધીમેથી બોલી.

'પણ એમ બેઠા જાણ્યા વિના કાઈની સાથે જીવન જોડવાનું તો શી રીતે કહી શકાય ?'

'કેમ વળી, મારી સાથે જોડવા તો તૈયાર થયેલા ?'

'તે તમને તો મેં ગાંઠે બાંધી રાખેલાં.'

'તો જસમાએય તમને ગાંઠે બાંધી રાખ્યા છે.'

કહીને પાણી લઈ આવેલી જસમા સામે જોતાં સોહાગે બંધે જસમાને જ ઉદ્દેશી : 'કેમ જસમા, તું તો આમની વાતો કરતાં ધરાતી જ નહોતી, હવે કેમ કાંઈ નથી બોલતી ? મારી હાજરી ખૂંચે છે ?' કહીને સોહાગ બિભી થઈ ગઈ. એ આવવા લાગી ત્યાં તો જસમા અને સુદેશ સાથે જ બોલી બેઠ્યા : 'અમારું વાત કરવાનું માધ્યમ આમ આપ્યું જાય તો અમારી

શી દશા ?'

સોહાગ જસમાનો સ્વભાવ બાણી હતી. પણ ચપ્પરાફ સુદેશ એનેય બોલતી ફરી દેશ એમ સમજીને એ સુદેશના સ્વાગતની તૈયારી કરવાને બંધોને ત્યાંથી નીકળી ગઈ.

હાથમાં નાસ્તાની ટ્રે લઈને વીસેક મિનિટ પછી ન્યારે સોહાગ રૂમમાં ફરી દાખલ થઈ ત્યારે આ યુગલ બંધે તેને ઝોળખતું જ ન હોય એટલી બધી તક્લી-નતા તેમની વાતોમાં આવી ગઈ હતી. એટલે જ સોહાગ વધારે મરકરીએ ચડી : 'માફ કરજો રંગમાં લંગ પાડવા બદલ. પણ તમારા લગ્ન પહેલાં એ હક મને અબાધિત મળેલો છે એ તમે અને કબૂલશો જ.'

જસમા બિભી થતાં જ સોહાગના બરકા પર જોરથી ધબ્બો લગાવી બેઠી; લાલચૂમ થઈ મથેલું એવું મોં એટલું જ ઉચ્ચારી સકયું : 'લુચ્ચી નહિ તો !'

'લુચ્ચી તો તું. મારી સાથે પરણવા આવેલા - સુદેશને પરણવા તું તૈયાર થઈ ગઈ !' સોહાગે જસમાને ડામી.

'તમારી સાથે પરણવા તો મેં રામપુર તમને બોલાવેલાં. જસમા સાથે પરણવા તમે મને અમદાવાદ બોલાવ્યો.' સુદેશના આ વાક્યે ત્રણેય જણ હસી પડ્યાં અને નાસ્તાને ન્યાય આપવા લાગી થયાં.

બરમાના વડા પ્રધાન યુનુ અમેરિકાની સુલાહાતે ગયા ત્યારે એ વખતના અમેરિકાના બેલીવાડી ખાતાના મંત્રી ઈઝરા બેન્સનને એની ઓફિસમાં મળવા ગયેલા, આ વખતે-યુનુને કેટલોક સમય એ ફિસ પાઠાર બિભા રહેલું પડેલું. યુનુ અને એમની સાથેના બરમાના અન્ય અધિકારીઓને અમેરિકન સરકારનાઓના આ અવિચેકથી માફ લાગે એ તદ્દન સ્વાભાવિક હતું. પાંચેક મિનિટ રાહ જોઈ. બીજા બેન્સનને મળ્યા વગર જ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

બરમાના વડા પ્રધાન પ્રત્યેના આ અવિચેકના સમગ્રચારે આખા એશિયામાં ખળભળાટ મચાવી દીધો. અમેરિકાની સુલ્હાદીગીરીને ભારે આંચકો લાગ્યો. બલ સુધારી લેવા માટે તાત્કાલિક કોઈ પગલું લેવાનું જ જોઈએ. અમેરિકાના પરદેશખાતાના બરેખાઓ ગંભીર મંત્રણામાં ગ્રંથાઈ ગયા. આખરે એવો માર્ગ કાઢ્યો કે બેન્સને વડાપ્રધાન યુનુને મળવા જવું અને યુનુએ એને પંદર મિનિટ સુધી બહાર રાહ જોતો બિભા રાખેલો ! ને આમ યવા પારખું ન હોત તો વર્ષો સુધી બંને દેશો વચ્ચે કડવાશની લાગણી રહ્યા કરત.

[૨૩] નવી હેર

શત કે વાત મય વિધે, સાથ રજીબકા વિધે
આમે વો થા પ્રહા હરે, પરા ન કો પ્રહા કિ યુ'!

—માસિખ

૨ પા જેવો રૂપાળો દિવસ હતો. શરબતદા પથ્ય
આજે છુટે હાથે પોતાના મ્વેન કિરણો આરેકાર
વરસાવી રહ્યા હતા. મોસમ ખુશનુમા હતી. વાતાવરણ
પથ્ય ખુશનુમા હતું. જેટ અને માર્ટિનનો મૂક પથ્ય
ખુશનુમા હતો. આજે શનિએ પથ્ય રળ અને કાવે
રવિએ પથ્ય રળ. બે દિવસ આરામ અને મગા.
મોસમ પથ્ય હસમુખ અને સુવાળી આવા અવળેલા
અવસર ઉપર ધરમા ભરાઈ રહેલું કંઈ થેલું પરવડે!
—તો આદમ, સાથે આવીશ ને?

જેટ મને સવાલ કર્યો.

અમે કારખાનાની કેન્ડીનમાં બેઠા હતા. બોજનને
હજી વાર હતી. હું જેટના સવાલનો જવાબ આપું
તે પહેલાં તો તીસમાયા આવી પહોંચ્યા. એમનાં
અલખેલા કપડા જોઈને લાચું કે એમનો મૂક પથ્ય
આજે રંગીલી મોસમની સાથે રગતાળી રમી રહ્યો
લાગે છે.

જેટ બોલ્યો :

—આત્મા ! હેર તીસમાયા !

અમે સૌ એકી સાથે બોલી બેઠ્યા.

—ગુન ટાગ, હેર તીસમાયા !

એ પથ્ય હસું હસું ચતા ચહેરે બોલી બેઠ્યા :

—ગુન ટાગ દ્રસમન !

જેટ બોલ્યો .

—હેર તીસમાયા, મુખારકબાદ !

કોઈ પથ્ય જાતના અવસર કે પ્રસંગ વિનાની આ
મુખારકબાદી મળતાં એમના ભોળાભાળા વદન ઉપર
આશ્ચર્ય અને પ્રશ્નાર્થના બે જોરદાર ચિહ્નો રચાઈ ગયા.
એ સાશ્વત બોલી બેઠ્યા :

—શાની મુખારકબાદી ?

જેટ કહ્યું :

—તમે પોતે જ ધારણા કરો.

એ બોલ્યા :

—આજે કંઈ મારી વર્ષા પડે નથી, નામદિન પથ્ય
નથી કે લગ્નચરિત્રે નથી.

જેટ ચૂપ રહ્યો. જો કે અમનેય સમજાયું નહિ કે
જેટ આ શાની મુખારકબાદી આપી રહ્યો છે, પથ્ય
મેં તીસમાયા જોડે હસતપૂનન કર્યું.

—હાર્દિક શુભેચ્છા, હેર તીસમાયા !

પુનઃ આશ્ચર્યચિહ્ન. પુનઃ પ્રશ્નાર્થચિહ્ન.

માર્ટિને આગળ આવ્યો અને એમની જોડે હાથ
મિલાવી બોલ્યો .

—હિલી મુખારકબાદ, હેર તીસમાયા !

તીસમાયાના વદન ઉપર સ્મર્યેલાં આશ્ચર્ય અને
પ્રશ્નાર્થનાં ચિહ્નો હવે તો તંબૂરાના વધુ પડતા તણા-
ચેલા તારની જેમ તંબૂર થઈ ગયાં

—ભાઈ બોલોને, શાની મુખારકબાદ ?

ગેટ પ્રથમ તો હસી પડ્યો, પણ પછી પોતાના મુખ ઉપર ગાંભીર્યના લાવ ધારી કહ્યું :

—આ તમારી નવી હેટની !

તીસમાયા પોતાના મનના કાઈ લાવનું આકટ્ય કરે તે પહેલાં મેં પણ કહ્યું :

—આ હેટ સાચે જ સુંદર છે. તમને કમાલની શોભે છે !

માર્ટિને બોલ્યો :

—ક્યાંથી ખરીદી ? મારેય આવી હેટ ખરીદવી પડશે. એ બોલ્યા :

—ગઈ કાલે આન્સબર્ગમાં ખરીદી.

મેં પૂછ્યું :

—કેટલા આપ્યા ?

—સાડત્રીસ.

ગેટ બોલ્યો :

—ફક્ત સાડત્રીસ ? સાચે જ, ઘણી સસ્તી પડી કહેવાય !

માર્ટિને બોલ્યો :

—હેર તીસમાયા, તમને વધી ન હોય તો હું આ તમારી હેટ સહેજ પહેરી જોઈ.

એમણે પોતાની હેટ ઉતારી અને માર્ટિનના હાથમાં મૂકી. માર્ટિને પોતાના માથા ઉપર—સહેજ તીરછી રીતે—એ હેટને ગોઠવી, અને ચરીસો શોધવા ચારકાર નગર ફેરવી.

અમે કહ્યું :

—હવે રહેવા દે. તને ખિલકુલ શોભતી નથી, એ તો તીસમાયાને જ અત્યંત અહમ્મત રીતે શોભે છે.

માર્ટિને હેટ પરત્વે કરી. તીસમાયાએ અત્યંત કાળજીપૂર્વક તેને હાથમાં લીધી અને બાર ચીવટપૂર્વક પોતાની આંગળીઓ વડે એના ઉપર લાગેલી ધૂળને સાફ કરી અને ખેહલ તટ્ટાચરોપૂર્વક ફરી પોતાને શિર ગોઠવી.

ગેટ કહ્યું :

—તીસમાયા, આમ ન ચાલે. આપણે હેટની જીન વણી કરવી જોઈએ.

માર્ટિને બોલ્યો :

—હા, હા. ચાર ગ્લાસ બીઅર મંગાવો.

તીસમાયા આનાકાની કરતા રહ્યા, પણ ગેટ તો ચાર ગ્લાસ બીઅરનો ઓર્ડર આપીને દીધો.

અમે ત્રણેય જણે બીઅરના ગ્લાસ ઊંચા કર્યા અને એકી સાથે બોલ્યા :

—Prost ! આ તમારી નવી હેટના માનમાં.

તીસમાયાએ પણ લગ્નળુ હાથ હસતાં હસતાં બીઅરનો ગ્લાસ ઊંચો કર્યો.

—Na denn Prost !

અમે ચારેયે બીઅર પીધું.

મેં કહ્યું :

—તીસમાયા, આ હેટ પહેરીને તમે શું ખેસી રહ્યા છો ?

માર્ટિને બોલ્યો :

—તમેય પહોં વાગો છો.

એટલે એમણે પોતાની હેટ ઉતારી અને અત્યંત સાવચેતીપૂર્વક રેકની ખીટી ઉપર ટિંગાવી દીધી. તેવાંમોં કાઉન્સિલરોએ અમારું બોજન લઈને આવી પહોંચ્યાં, બોજન પતી મધુ એટલે ગેટ દરખાસ્ત મૂકી :

—તો આદમ, હવે શું કરશું ?

મેં મારા ખલા હલાવ્યા.

ગેટ કહ્યું :

—મારી પાસે એક આક્રમણ છે. આમે આજે શનિ છે. શા માટે આપણે તીસમાયાની હેટની જીનવણી ન કરીએ ?

માર્ટિને તરત સહમત થઈ ગયો.

મેં પણ હા પાડી.

તીસમાયા આનાકાની કરતા રહ્યા, પણ ગેટ એમના માથે એમની નવી હેટ ગોઠવી અને એમના હાથ ખેંચી એમનેય સાથે હસડી ચાલ્યો.

*

રૂપા જેવા રૂપાળો દિવસ હતો. મોસમ ખુશનુમા હતી. વાતાવરણ પણ ખુશનુમા હતું. આવા હસમુખ અને ખુશનુમા વાતાવરણની વચ્ચે આપો દિવસ તીસમા-

યાની નવી હેન્ટી દાહરી ઊજવણી ચાનતી રહી
બધારના બે વાગ્યાથી તે રાતના એક વાગ્યા સુધી
એ હેન્ટી માનમાં બીઅર નિકર અને કોકા મેના
પિવાતા રહ્યા બન્યું ગેટ આ નના ઉત્સવની ગોધ
કરી હતી હેટો સન । તીસમાયાની મિચારી હેટ બહુ
કોઈ મૂગી બકરીની જેમ આ આખો તમાશો જોયા
કરતી હતી ! જેને તો હે બપર ફૂનતોરા ચક્રવર્તીને
તરંગ સુગ્રયો, પણ ફૂનોની દુકાનો બધ હોવાથી
એ તરબતે કોઈ પણ પ્રકારનો આકાર આપ્યા વિના જ
શમાવી દેવામાં આવ્યો હેન્ટી પ્રથમમાં અનેક
જોડકણીએ ગવાયા એને ચુખનના વરસાદ વડે નવ
ડાવવામાં આવી આખો દિવસ કોઈ સગીન બહુ
મતિએ ચૂદાઈ આવેના મુખ્ય પ્રધાનની જેમ એનું
રગીન બહુમાને કરવામાં આયુ

રાત ઢળતી હતી નશો ચઢતો હતો

મધરાત વીતી ચૂકી હતી

મે કહ્યું

—જેનોના ભાઈઓ ! હેન્ટી ઊજવણી બહી
સમાપ્ત થાય છે

ગેટ બોલ્યો

—નાહુ છવો આ હેટ !

માટિને પણ છુનદ સ્વરે પોકાર કર્યો

—હેટ ઝિદામાદ !

*

અમે ચારે જગ્યાએ ધરતો રસ્તો લીધો ત્રણેક કીલો-
મીટરનો વનમાર્ગ હતો એ જેને અને માટિને તો
હજીય હેટના માનમાં ગીતો લગાડારતા હતા
તેનામાં માટિ ! સદસા ઊભો રહી ગયો

—જેને લાગી છે

ગેટ પણ એની બાજો

—મનેય લાગી છે

માટિને અને પૂછ્યું

—અને આદમ તને ?

મે જવા નહિ આપ્યો

ગેટ તીસમાયાને પૂછ્યું

—હેર તીસમાયા તમનેય લાગી તો હશે ?

એમણે પોતાની ક્ષમતી ડોક હકારમાં હનારી

ગેટને વગી નવો તુકો સુગ્રયો

—મહેનાના ભાઈઓ ! આપણે બધાએ આજે આખો

દિવસ તીસમાયાની સાગનીસ માર્કની નવી હેન્ટી

માનમાં સમૂહ રસપાન કર્યું છે એટલે મારી આ

નસબરી રિનતિ અને દરખાસ્ત છે કે આ રસપાન

પણ આપણે સૌ સામૂહિક રીતે જ કરીએ

માટિને પૂછ્યું

—પણ ક્યા ?

ગેટ પણ મૂઝવણ દર્શાવે

—હા, ક્યા ?

તીસમાયાથી પણ એ વા વિના ના રહેતું

—ક્યા ?

એમને મિનિ સતો

ત્યા માટિનેની બોપરીમાં કે જુ બપો શો તુકો જાગ્યો

હશે કે એ એકએક તીસમાયા બચી દોડી ગયો

બીલકડપે એમની હેટ લઈ આવ્યો

હેમત પમેના તીસમાયા હજી તો પરિશિયનિતો થોમ્ય

તાગ કાઢે તે પહેલા તો સમૂહ રસપાન થઈ પણ

ગયું હતું

હેટ પણ છનોછળ થઈ ચૂકી હતી !

★

ચિટ્ટના વડા પ્રધાન વેડેકટન અને રાણી વિકટોરિયા વચ્ચે ટીપ્પ ખટરામ હતો એ બાણીની વાત છે ૧૮૫૮ ના
મે મહિનામાં જ્યારે વેડેકટનનું અવસાન થયું ત્યારે અને રાણી વિકટોરિયાએ શ્રીમતી વેડેકટન પર દિલગીરીનો
પત્ર પાઠવાળી મત્રી વારક્યી સલાહ આપવામાં આવી ત્યારે વિકટોરિયાએ વિરોધ કરવા કહેલું ' નમારે હું દિવ
ગીર થઈ નથી ત્યારે હું કેવી રીતે કહી શકું કે હું વિં ગીર થઈ છું '

સમુદ્ર ઉપર ઊડતાં વિહંગ

મોટા કાળા માથાનો ઘોંઘડો

સ મળી જ્યેષ્ઠ કદનો આ કાળા માથાનો ઘોંઘડો જ્યારે વરવાધા સળે છે ત્યારે માથા ઉપર કાળાશપડતો કથ્થાઈ અને પેટાળમાં ધોળો અને પીઠ રાખોડી રંગની થાય છે. ચાંચનો રંગ પીળો પણ છેડે જતાં બીજી કાળી લીટી અને રાતી અણીવાળી માલુમ પડે છે. પગ અને આંગળાં પીળાં કે નારંગી રંગનાં રહે છે. આંખોનો રંગ કથ્થાઈ પણ બહાર ફરતી હતા રંગની રહે છે. તે ઉ રાંત આંખ ઉપર અને નીચે ધોળો ડાઘો નેવામાં આવે છે. પૂંછડી ધોળા રંગની પણ નાની વયના પંખીને તેમાં કાળી લીટી નેવામાં આવે છે. ઊડતો હોય ત્યારે પાંખમાં સફેદ કિનારી અને છેડા કાળા જણાય છે પણ 'કાઈ' વખત તેમાં ધોળો ડાઘો જણાય છે. હવે તેના શિયાળુ રંગમાં માથાના કાળાશ પડતા કથ્થાઈ રંગમાં થોડો સફેદ રંગ નેવામાં આવે છે. અથવા તો સફેદ માથામાં કથ્થાઈ લકીરો દેખાય છે. ચાંચ લીલા રંગ અને કાળી પટ્ટી અને નારંગી રંગનો છેડો થાય છે. આંખ આગળ પણ કાળાશ પડતા ડાઘા દેખાય ખરા. પીઠ તદ્દન રાખોડી અને પેટાળ મેઝા ધોળા રંગનું હોય છે. આંખો કથ્થાઈ રંગની પાંખમાં શાંતા પીંજાં ધોળાં અને તે પછીનાં પીંજાં રૂપાના રંગ જેવાં ધોળાં અને કાળાં રહે છે. પગનો રંગ પીળો અથવા રાખોડી પીળો રહે છે. આ પંખીની પૂરી લંબાઈ બે ફૂટની રહે છે. તેના બીજા કુટુંબીઓના કરતાં તે મોટા કદનો હોવાથી અને સામાન્ય રીતે એકાકી વિહાર કરવાની આસપાસ તરત જ ઝોળખાઈ આવે છે. છતાં વસંતની વળતી મુસાફરી સમયે તેઓનો સમૂહ બંદર અને ખાળામાં તથા મીઠાના મોટા અગરમાં નેવામાં આવે છે. એ સમૂહમાં

સમુદ્રકાંઠાનાં પંખીઓનો પરિચય અત્યાર સુધીમાં આપણને બચીતા પક્ષી વિચારને આપ્યો. તે જ કોરિમાં આવતાં પંખીઓ, પણ સમુદ્રની સપાટી ઉપર ઊડતાં મળી આવે તેવાં પંખીઓનો પરિચય આ હપ્તામાં મળે છે...

નાની વયનાં પંખી તેના ટપકાંદાર-રંગ, કાળો પૂંછડીના લીટી અને શાંતા પહેલાં પીછું કાળું અને તેનું માથું પણ કાળું હોતું નથી. નરમાદાના રંગમાં તદ્દાવત જણાતો નથી.

આપણા દરીઆકાંઠાનો આ બહુ મોટો અને દમામદાર ઘોંઘડો છે. જે દરીઆકાંઠે અને નદીઓના મુખ આગળ વર્ષો પછી યાયાવર પંખી તરફ આવે છે. તેની ઊડાન ઘણી જ સુંદર બતાવે છે. અને કાંઠા સુધી ભરતી આવી થઈ હોય તો તે પાણી ઉપર ઊડતાં જોઈ શકાય છે. કે તેનો 'હોન્ક' જેવો અવાજ સાંભળવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે આ ઘોંઘડો કાંઠે કાંઠે જલ્દી નહિ ઊડતાં એકાકી નેવામાં આવે છે. વળી તે પંખી પોતાના કુળાળુ વાધા સહ લેવામાં બહુ ઉતાવળો છે. એટલે ફેણુઆરી માસમાં ઉંઘા અઠવાડીઆમાં તો પૂરા કુળાળુ વરવાધામાં સળંગ થઈ જાય છે.

મોટા કાળા માથાનો ઘોંઘડો મધ્ય એશિયામાં પ્રચલન કરે છે. એ ફરજમાંથી મુક્ત થઈ તે શિયાળો બેસતાં તો દક્ષિણ બાજુ પ્રવાસ ખેડી નાખે છે. ભારતમાં આ પંખી પ્રવાસી પંખી છે. પણ સૌરાષ્ટ્રના દરીઆ કિનારા ઉપર તે ખાસ નેવામાં આવતો નથી.

તેનો ખાસ આહાર તો માછલી અને બીજા દરીઆઈ છવાતનો છે. તે ઉપરાંત ફેંટી દીધેલી વસ્તુઓ તરતી ઉપાડી લઈ તેનો પણ ઉપયોગ કરે છે. અને પોતાની શીરજોરીથી બીજા ઘોંઘડા પાસેથી તેના આહાર પડતી લેવાની પેરવીમાં રહે છે.

મોટા કાળા માથાના ઘોંઘડાને અંગ્રેજીમાં The Great Black headed Gull કહેવામાં આવે છે અને તેને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝોળખતો હોય તો *Larus ichthyaetus* (Pallas) એમ

કહેવું નોંધ્યો.

કાળા માથાનો ધોંમડો

કાગડાના કદ કરતાં મોટા કદનો આ કાળા માથાનો ધોંમડો આગળ નેચો તે ધોંમડા કરતાં કદમાં ધણે નાનો અને હવે પછી આવતા ધોંમડા કરતાં પણ કદમાં નાનો રહે છે. આ ધોંમડાનો ઉનાળુ રંગ માથા ઉપર કાળાશ પડતો ધુરખો ધારણ કરતો હોવાથી વસ્તવામાં જરાય તકલીફ પડતી નથી. આ ધુરખાનો રંગ ખરી રીતે તો ચાકવેટ કથ્થાઈ હોય છે અને શિયાળામાં તે રંગ ચાલો નળ છે. પણ ખીજકાર કાળો ગાંધી આખો પાસે રહે છે. પાંખનાં પહેલાં ખીજાં આમ તો સફેદ રહે છે પણ તેના છેડા કાળા હોય છે. સૌથી પહેલું પાંખનું શાંતું પીંછું કાળી કિનારવાળું રહે છે આ મિહન તેને ઝાળખવા માટેનું ખાસ છે. ઊડતો હોય ત્યારે પાંખમા રહેતો કાળો છેડા અને પહેલો ધોળો હાસીઓ અને છેવટનો ધોળો ગાંધી રહિત હોવાથી તેને ગમે તે ઝડપમાં વસ્તવા માટે ધ્યાન રાખવું. કેટલાક કાળા માથાના ધોંમડાની પાંખમા ઘેરા કથ્થાઈ હાસીઓ રહે છે. આંગળાં અને પગે રાતા રંગના અને જળવાળા હોય છે. આવા પગ હોવાથી તે પાણીમાં સહેલાઈથી તરી શકે છે. ને કે દરેક જાનના ધોંમડાને પગે તો જળવાળા જ હોય છે. ખીજ ઉપરનો રંગ રાખોડી રહે છે. અને નાની ઉંમરનાં પખીને પૂંછડીમાં કાળો છેડા આગળ આડો લીટી માલમ પડે છે. નરમાદાના રંગરૂપમાં જરાય તકલિફ નથી હોતો. આ ધોંમડાને વસવાટ ખાસ તો દરીઆકાંઠે હોય છે છતાં કોઈ વખત મીઠા પાણીના સરોવરની મુલાકાત લઈ લે છે. તેના સફેદી સ્વભાવને લઈને થોડા દિવસ સમૂહમાં જોનામાં આવતો નથી. તેની આવી ખાસિયત હોવાથી આ પખી સામાન્ય કહેવાતું નથી. પણ તેને આપણે આવતું જતું પ્રવાસી પખી કહી શકીએ. વળી તેની ખાસિયત એ પણ નેધાર્ષ છે કે તેને દરીઆનું મોખ્ખું પાણી ખીજાં સર્ગા કરતાં વધારે ગમે છે.

આ ધોંમડો આખા ભારતના સમુદ્રકાંઠે માલમ પો છે છતાં સામાન્ય તો ન જ કહી શકાય. પણ શિયાળામાં તે ચોક્કસપણે કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના સમુદ્રકાંઠાની મુલાકાત લે છે. અને ઉનાળામાં પ્રજનન માટે યુરોપ અને પશ્ચિમ તથા મધ્ય એશિયા તરફ ચાલ્યો જાય છે. આપણે ત્યાં હોય છે ત્યારે માછલી, દરીઆની જીવાત અને ફેંકી દેવાએદો- કચરા પ્લાઈ લે છે.

અંગ્રેજીમાં કાળા માથાના ધોંમડાને The Black-headed Gull કહેવામા આવે છે. તેને ને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝાળખવો હોય તો *Larus ridibundus* (Linn) એમ કહેવું નોંધ્યો.

ધોંમડો

સમગ્રી અને કાગડાના કદની વચ્ચે આવતા કદનો આ ધોંમડો આપણે સૌથી સામાન્ય ધોંમડો છે. રંગમાં આગળ નેચો તે કાળા માથાના ધોંમડા કરતાં જરાય તકલિફ વગરનો હોય છે. પગ, ચાંચ અને પોપચાં રાતા રંગના રહે છે. ઊડતો હોય ત્યારે તે આગળના ધોંમડા કરતાં મોટા- જણાય છે. તેની પાંખના કાળા છેડામાં ધોળો રંગ પણ જોવામાં આવે છે. અને પાંખની ઉપથી ફેર સફેદ હોય છે. કારણ કે તેણે ઉનાળુ વાધામાં આવતો માથાનો કથ્થાઈ કે ચાકવેટ રંગનો ધુરખો ઉતારી નાખ્યો હોય છે. અને એપ્રિલ માસમાં તે પાછા પોતાના ઉનાળુ વાધા સજી છે ત્યારે આવી જાય છે. નાની ઉંમરનાં પખીની પૂંછડીમાં કાળો લીટી આવે છે. આ ધોંમડો ખાર, પાટ અને કીચડીઆ કિનારે બહુ સામાન્ય છે. તેમાં તે એકાકી હોય કે થોડી સંખ્યાના સમૂહમાં હોય છે. શિયાળામાં આ ધોંમડો કોઈ વખત મીઠા પાણીના જળાશયો ઉપર પણ ફેખાઈ આવે છે. પણ તે પસંદ તો સમુદ્રકાંઠે જ છે. વળી સ્વભાવે ધરમાળ નથી અને ઊડવામાં પાવરયો છે. એટલે સામે દરીઆના પવને પણ ઘણી સહેલાઈથી ઊડતો જાય છે. બંદર, ખારાં, મોટી પાટો, મીઠાના મોટા અગરો વગેરે જગ્યાએ તેને શોધવા મુશ્કેલ નથી. અને ભરતી

હોય ત્યારે તે તે કંઈજ ઊડતાં દેખાય છે. તેના બવાજ આપણા કાગડાને મળતો 'કા કા કા' છે.

પ્રજનન માટે આ ધોંમડો તુર્કસ્તાન, મધ્ય એશિયા અને દીબેટમાં પહોંચી જાય છે. અને વર્ષા પૂરી થતાં આપણી ખાજુ એટલે સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને કચ્છ ઉપરાંત આખા ભારતના સમુદ્રકિનારે જોવામાં આવે છે. જ્યાં તે માછલી, લેપરી, કરચલા, બીજા છવાત અને ફેંટી દીધેલો કચરો ખાય છે. આ રીતે પાણીમાં ખાવા લાયક વસ્તુ તરતી નોઈ જાય તો તેના ઉપર ટૂંકી પડે છે, અને હાથ કરી લે છે. અચવા તો પાણી ઉપર ઊતરીને, પણ તેને હાથ કરી લીધા વગર રહેતો નથી. આથી તેની ખાસીયત મોટી ગેટ પાછળ સમુદ્રમાં પાછળ પાછળ ઊડવાની છે.

અંગ્રેજીમાં આ ધોંમડાને The Brown-headed Gull કહેવાય છે અને Larus Brunnicephalus (Jerdon) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

શુલાબી ધોંમડો

કાગડાના કદનો આ શુલાબી ધોંમડો ધણી રીતે ધોંમડાને મળતો આવે છે. પણ નોનાથી તે તેના ધોળા શુલાબી પેટાળ અને આંખી રાખોડી પીઠ ઉપરથી તરત ઝોળખાઈ આવે છે. પાંખના શાંતા પહેલાં પીંછાની યાદાર નીકળતી કોર છેડા મુધી કાળી હોય છે, બીજુ' પીંછુ' ધોળુ' પણ છેડા સાવ કાળો અને અંદરની કોર પણ કાળી રહે છે. આંખી આંખી પીળી, ચાંચ ઝાંખી શુલાબી અને છેડો કથ્થાઈ રંગનો, પૂંછડીમાં આડી કાળી પટ્ટી પડે છે, અને પગનો રંગ શુલાબી હોય છે. સામાન્ય રીતે બહુ ઝોછી-જોવામાં આવે છે. પણ જ્યાં દેખાય છે ત્યાં ખાસ શરમાળ જણાતી નથી. એટલે આપણી સામે પાણીમાં બેઠી રહે છે. આ શુલાબી ધોંમડો ઊડે છે ત્યારે. ધોંમડાને મળતો આવે છે પણ હવે પછી આવતી ધોંમડીની પાંખો આણીવાળી અને ટૂંકા પગવાળી હોય છે. તે મીઠાના અગરની આકાર માટે શુલાકાત લે છે.

મકરાણના કિનારાથી બ્રૂમધ્ય સમુદ્રના કિનારે પ્રજનન

કરી શિયાળામાં દક્ષિણ ખાજુ પ્રવાસે નીકળી પડે છે. તે વખતે આપણા ભારતના સમુદ્રકિનારાને સભર બનાવી દે છે. પણ સૌરાષ્ટ્રના દરીઆકાંઠે લાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

અંગ્રેજીમાં શુલાબી ધોંમડાને The Slender-Billed Gull કહેવામાં આવે છે, અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝોળખવા માટે Larus Genci (Breme) એમ કહેવું જોઈએ.

કાળી પીંછાના ધોંમડો

સમજીના કંથી થોડો નાનો આ ધોંમડો સમુદ્રકાંઠાનું રાખોડી ધોળા રંગવાળું બહુ મોટું પંખી છે. પણ તેની પાંખો પાતાળી હોવા સાથે પૂંછડી પણ ટૂંકી રહે છે. નાની વયના કાળી પીંછાળા ધોંમડાથી પીંછો રંગ કથ્થાઈ રહે છે. નેથી તે દેખાવે ટપકદાર અને આછો કાળો જણાય છે. જ્યારે પુખ્ત વયના પંખીની પીઠ ઘેરા સલેડીઆ રાખોડી રંગની હોવાથી આપણને તે કાળો જણાય છે. પાંખમાં શાંતાં થોડાં પર કાળા રંગના હોય છે. ચાંચનો રંગ પીળો અને નીચલી ચાંચનો છેડા રાતો હોય છે. પગ નારંગી કે પીળો રહે છે. ઊડતો હોય ત્યારે આ ધોંમડો બહુ મુંઝવે જણાય છે. તેની ઊડવાની રીત સમજીને મળતી આવે છે. કારણ કે આ ધોંમડો પાંખો ધમ્પા વગર હવામાં સર્પી કરે છે. ગતિ પકડવા માટે પાંખો ધમે છે.

આ ધોંમડો આપણા દરીઆકાંઠાનું બહુ ભલકદાર પંખી છે. અને શિયાળામાં તે ઘણે ભાગે ભરતીના સમયે જોવામાં આવે છે. તેને ઝોળખ્યા પાણીનો દરીઆ વધારે પસંદ છે. આથી તે બીજા ધોંમડા કરતાં જોવા મુશ્કેલ નથી. જોડી જોડીને થોડે ત્યારે ઘાઠ ખાવા પાણી ઉપર ખેસે છે. જે વખતે તેની તરવાની શક્તિ આપણાથી જોઈ શકાય છે. પોતે પોતાના દેડ-માંથી માત્ર પેટાળને જ પાણી અડધા દે એટલે અદ્ધર રહે છે. થોડો આરામ લઈ તે તરત જ પાછો આકારની શોધમાં જોડી નીકળે છે. જેમાં માછલી અને બીજા દરીઆઈ છવોનો સમાવેશ થાય છે એ

ઉપરાંત મધ્ય દરીએ ચાથી જતી બોટની પાછળ માઈલો સુધી તેમાંથી ફૂંટી દીધેલા કચરાને ખાવા બીડી આવે છે અને રસોડાનો કચરો જેવો દરીઆમાં ફેંકાય કે તે લેવા પગપદી કરે છે.

પ્રજનન માટે રશીઆ અને સાઈબીરીઆ તરફ ચાલો જાય છે. પણ શિયાળુ પવન ફૂંકતાં તો આપણા સમુદ્રકાંઠે આવી જાય છે. એ રીતે દક્ષિણમાં ચાલ્યા આવે છે.

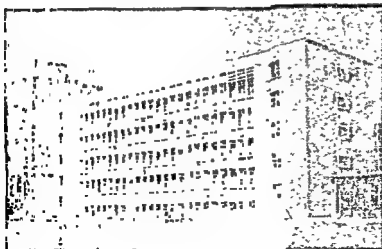
અંગ્રેજીમાં કાળી પીઠવાળા ધોંમડાને The Eastern Black-Backed Gull કહેવાય છે. અને વિજ્ઞાનિક રીતે બોળખરા માટે *Larus argentatus heuglini* (Bree) એમ કહેવું જોઈએ.

પીળા પગવાળા ધોંમડા

કદમાં આ ધોંમડા કાળી પીઠવાળા ધોંમડાને મળતો આવે છે. પુખ્ત વયના પંખીની પીઠ અને પીઠ પાસે આવતાં પાંખનાં પીંછાનો રંગ આગળ જોઈ ગયા તે ધોંમડાના રંગ કરતાં વધારે ઝાંખો રાખોડી હોવાથી સહેલાઈ ઉપર જોવામાં આવે છે. કાળી પીઠવાળા ધોંમડા પર તે એટલા માટે જુદો પડે છે કે આ પંખી મીઠા પાણીનાં જળાશયોની કુસાકાત લે છે. તેની

ચાંચ અને પગ ચળકતા પીળા રંગનાં હોય છે. પાંચનીચી ચાંચનો છેડો નારંગી કે રાતો જણાય છે નાની વયના ધોંમડાનો રંગ આગળ જોઈ ગયા કાળી પીઠના ધોંમડાના નાની વયના પંખીના રંગ મળતો આવે છે. પણ તેમાં રાખોડી કથ્થાઈ રંગનું મિશ્રણ આવે છે. આથી તેનો રંગ ઝાંખો જણાય છે નાની ઉંમરમાંથી જેમ વરસ વધતાં જાય તેમ તેના રંગમાં કાંઈ કાંઈ તફાવત પડતો રહે છે તેની ખાસીયત આમ તો એકાદી છે છતાં ક્યારેક ચાર છતાં સમૂદમાં જોવામાં આવે છે. આ પંખી આહારમાં બીજા ધોંમડા માફક દરીઆની કોક લે છે પ્રજનન માટે દક્ષિણ યુરોપ અને ઉત્તર પશ્ચિમ એશિયામાં ચાલ્યા જાય છે અને શિયાળામાં આપણા પશ્ચિમકાંઠે ચોક્કસ આવી જાય છે એમ ભારતમાં પણ દરેક અનુકૂળ દરીઆકાંઠે દેખાય છે. વળી તેની ખાસીયત મીઠાં જળાશયો ઉપર પણ ખોરાકની શોધમાં જવાની છે.

અંગ્રેજીમાં પીળા પગવાળા ધોંમડાને The yellow Legged Herring Gull કહેવાય છે. અને *Larus Argentatus Cachinnans* (Pallas) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

ઉત્તરે દેશ વર્ષમાં પ્રજનન આરોગ્ય સુધારણા તરફ ઠીક ઠીક લક્ષ્ય આપાયું છે. દરિયાકાંઠાની સગવડ વધવાથી કાચ, રક્તપિત્ત, ફેન્સર અને બીજા રોગોથી નિર્દોષ બચાવી શેવાની સંખ્યા વધી છે અને સુ-પુષ્ટિ થવા પડી છે. ત્રીજા પંચવર્ષીય યોજનામાં રોગ અટકાવવા અને સુધારવા તરફ વધુ પ્રગતિ કરી. બાઈના વિતરમાં દિલ્હીની ખાલ ઉડિયા ઉંચેરી-ટચુટ એફ મેડિકલ સાયન્સના મકાનનો દેખાય છે.

ગામડાની

સત્યકથાઓને અમી રીતે આલેખતા મહેસાણા જિલ્લાના આ નણીતા ધારા-
શાસ્ત્રી અને સામાજિક કાર્યકરે આ સ્તંભકથામાં પણ એક એવા પ્રશ્ન ચર્ચે છે
કે જે આજે આપણા સામાજિક જીવનમાં કેટલાંયનાં જીવનને પાલનભલ કરી રહ્યો
છે. આ સામાજિક નદીને દૂર કરવા આપણે કયારે કટિબદ્ધ થઈશું ?.....

સુકુન્દા ન્યારે એમ. બી. બી. એસ. ની છેલ્લી
પરીક્ષા પાસ કરી તેના વતન વલ્લભીપુરમાં
આવ્યો ત્યારે તેના આનંદનો પાર નહોતો. તેના
એકલાના જ કેમ ? આખા ગામને આપાર આનંદ
હતો. કેવળ વલ્લભીપુરમાં જ નહિ. એ આખા તાલુકામાં
એ પહેલવહેલો જ એમ. બી. બી. એસ. થનાર હતો.

સુકુન્દા પિતા કેશવલાલે તો સુકુન્દાને લણ્યાવના માટે
સાચું તપ કર્યું હતું. ચાલીસ વર્ષની ઉંમરે વિધુર
થયેલા કેશવલાલ માસ્તરને ફરી લગ્ન કરવાની સલાહ
આપવામાં કાઈ બાધી રહ્યું નહોતું. ખૂદ તેમની મર-
નાર પત્ની સવિતાએ પણ મરણપથારી ઉપર તેમને
આ જ સલાહ આપી હતી. પરંતુ સાથે સાથે ઉમેર્યું
હતું કે 'જેને મારો સુકુન્દ દુઃખી ન થાય.' સવિ-
તાએ મરણપથારી પરથી 'જેને સુકુન્દ દુઃખી ન
થાય' એવા શબ્દો કહ્યા ત્યારે તેનો ચહેરો દયામણો
હતો અને જીભથી કહે તે ફરી લગ્ન કરવાની સલાહ
આપતી હોય પણ માસ્તરને લાગ્યું કે જાણે તે કહી
રહી ન હોય 'જેને તેને જોરમાન માને પનારે
પાડતા.'

એ ગમે તે હોય પણ સુકુન્દ જોરમાન માને પનારે ન
પડ્યો. કાઈની સલાહ માસ્તરે માની નહિ અને
બાધીનું જીવન વિધુરાવસ્થામાં જ વિતાવ્યું. છતાં તેમને
એક તો લોભ થઈ આવ્યો. તેમને થયું કે સુકુન્દને
જે નાનપણમાં પરણાવી દઈ તો ધરમાં વડુ આવી
જાય તો કંઈ હરકત પડે નહિ. બાધી સવિતાના
મરી ગયા પછી તેમના ધરમાં રાંધવાની જ મોટી
હરકત પડવા માંડી હતી. આથી પોતે સુધારક હોવા
છતાં અને પ્રાચીન શાળાના શિક્ષક હોવા છતાં
સુકુન્દનું લગ્ન તેની ચોવીસ વર્ષની ઉંમરમાં જ બાજુના

ગામના શિક્ષક સિવલાલભાઈની દીકરી કલાવતી સાથે
કરી નાખ્યું.

કલાવતીનો વાન કાળો હતો પરંતુ તેનું શરીર ધારીલું
હતું. મદ્રાસ જેવા દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનના ભાગમાં જે
જન્મી હોત તો ધણી જ રૂપાળી અને મુંદર ગણાત.
સૌરાષ્ટ્રમાં પણ તે મુંદર તો હતી જ પરંતુ તેનો ચાન
કાળો હતો તેનો કાઈ ઉપાય નહોતો.

એમ. બી. બી. એસ. થયેલા સુકુન્દને કલાવતી ધણી
કાળી લાગી. પાંચ વર્ષના મુખાઈના રહેકાણે તેનો
કલાવતી માટેનો અભિપ્રાય એક જ અદલાચી નાખ્યો.
તેની સંમતિ લઈ તેનું લગ્ન કર્યું હતું તેમ તો ન
કહી શકાય કારણ કે સંમતિ આપવા જેટલી તેની
ઉંમર જ લગ્ન વખતે નહોતી. પરંતુ તે લગ્ન વખતે
એક જ અણસમજું હતો તેમ પણ ન કહી શકાય.
લગ્ન વખતે તેણે કાઈ પ્રકારનો વંધિ લીધો નહોતો
એટલું જ નહિ પરંતુ લગ્ન પછી કલાવતી સાસરે
આવી ત્યારે પણ તે તેને બોલાવતો, તેની સાથે સારો
સંબંધ રાખતો. એટલું થયું કે જેમ જેમ તેના મુખ-
ઘના નિવાસનો સમય વધતો ગયો તેમ તેમ તેનું
કલાવતી ઉપરથી દિલ બેઠવા માંડ્યું. જે આખોએ
પદ પાવડવાળી નસો વારંવાર જોઈ તે આખોને હવે
કલાવતીનો વાન ધણો કાળો લાગ્યો.

સુકુન્દને ઘેર આવ્યાને હજી પૂરો મહિનો થયો નથી.
હજી તો તેના પાસ થપાના મેળાવા આસે છે ત્યાં તો
તેને રાજકોટ સરકારી દવાખાનામાં નોકરી મળી ગઈ.
સુકુન્દના ઘર આવ્યા પછી કલાવતી સાસરે આવી
હતી પરંતુ સુકુન્દ તેને મુદ્દલે બોલાવતો નહિ. કાઈ
પ્રકારે તે કલાવતીને ગ્રાસ આપતો નહિ તે સાચું
પરંતુ તે કલાવતી સાથે વાત સરખી પણ કરતો નહિ
તેનું કલાવતીને કેટલું દુઃખ હતું તે તો કલાવતી જેવી

નવપરિણીતાઓ જ ભણી શકે
રાજકોટ કનાવતીને સાથે લઈ જવા માસ્તરે મુકુન્દને
ખુબ જ સમજાવે. પરંતુ તે એકનો બે ન થયો
તેણે માસ્તરને સાથે લઈ જવા ખુશી બતાવી પરંતુ
કલાવતીને તો તે કોઈ પશુ ભોગે સાથે લઈ જવા
તૈયાર જ નહોતો તેની નજરે હવે કનાવતી માન
કાગી હતી એટલું જ નહિ પરંતુ તેના અભ્યાસ પણ
તેના જેવા એક ઝાકઝરની પત્નીને શોભે તેવા નહોતો
માસ્તરે તેની સાથે અનેક જાતની દનીષો કરી છતાં
કોઈ પણ દનીષતી તેને અસર થઈ નહિ છેવટે માસ્તરે
કહ્યું કે પોતે પણ તેની સાથે રાજકોટ નહિ આવે
અને બાકીનું જીવન પોતાના ગામમાં જ ફરી એકાકી જ
વિતાપશે જે કારણે પોતે વિધુર રહ્યા હતા તેના પણ
કઈ અર્થ સંધો નહિ અને પોતે જાતે દુખી રહ્યા
અને મુકુન્દને પણ મન માનતી કન્યા ન અપાતીને
સુખી ન કરી શક્યા બાવું બધું ધણું ધણું માસ્તરે
મુકુન્દને કહ્યું છતાં મુકુન્દ એકનો બે ન થયો તે ન જ
થયો અને છેવટે એકનો જ રાજકોટ ગયો.

રાજકોટ ગયા પછી મુકુન્દનું મન એક તરફથી નોકરી
બરામર કરી પ્રતિષ્ઠા વધારવામાં પડ્યું તો બીજી
તરફથી તે કલાવતીની અનામથી છૂટવાની પેર-
કરવા લાગ્યો.

એક પત્નીજાતો કામદો દેશમાં અમનમાં આવી ગયો.
હતો એટલે તેનાથી સીધી રીતે તો બીજી કોઈ કન્યા
સાથે લગ્ન થઈ શકે તેમ હતું જ નહિ તેથી તેને
અપડી કનાવતીથી કોઈ પણ હિસાબે છૂટા થવાની હતી
કામદો બને ગમે તે થાય પરંતુ તેમાંથી છટકાવારી
શોધવાના રસ્તા હોય જ છે ન હોય તો પણ કુશળ
વકીલો શોધી કાઢે છે વકીલોએ તેને સલાહ આપી
કે કોઈ પણ કાદ તેના કાર્યદેસર છૂટાછેડા અપાવે
તેવું તો કોઈ કારણ છે જ નહિ પરંતુ તે ફરી લગ્ન
કરે તો કામદો તેને હરકત ન કરી શકે તેવા રસ્તો
તો જરૂર છે જ તેણે લગ્ન કરવાનું પરંતુ લગ્ન કર્યું
છે તે વાત જાહેર કરવાની નહિ પરંતુ નવી પત્ની
પોતાની રખાત છે તેમજ કહેવાતું આમ કરવાથી

તે ફરી લગ્ન કરી શકશે અને એક પત્ની જાતનો
કામદો તેને કોઈ રીતે સકળમાં લાવી શકશે નહિ

મુકુન્દને આટલાથી સતોષ નહોતો તેને તો મનમાનીની
કન્યા સાથે ઉઘાડે હોય લગ્ન કરવા હતા તેણે કોઈ
શોધી રાખી હતી તેવું નહિ પણ જેમ જેમ તેનો
ધધો ખીનતો ગયો અને લોકોને ખબર પડતી ગઈ
કે તે પરણ્યો છે પરંતુ તેની પત્ની તેને ગમતી નથી
તેમ તેમ ફેટલીક કન્યાઓ તેની સાથે લગ્ન કરવા
ધ્રુજા બતાવવા લાગી

બીજી તો કોઈ રીતે છૂટાછેડાનો મેળ મળી શકે તેમ
નહોતું છતાં એક વકીલે છેવટે તેને સલાહ આપી કે
જો તે કનાવતી વ્યભિચારી છે તેવું સાબિત કરી શકે
તો કાદ તેને છૂટાછેડા અપાવે કનાવતી વ્યભિચારી
હોવાનો તો પ્રશ્ન જ નહોતો તે તો બિચારી મુકુન્દને
દેવ જ માનતી અને મુકુન્દની તેને માટે પ્રીતિ થાય
તે માટે અનેક પ્રકારના જત કરતી અને બાધા
આપતી કરતી પરંતુ મુકુન્દને તો કોઈ પણ હિસાબે
તેનાથી છૂટવું હતું એટલે તે તો કનાવતી વ્યભિચારી
છે તેમ કહેવા પણ તૈયાર થયો

માસ્તરને તો આ બધું શાનું ગમે ? મુકુન્દ કલાન
તીને સાથે લઈ જાય તે માટેના તેમના પ્રયત્નો બાલુ
હતા પરંતુ એક તરફથી છૂટાછેડા મેળવવાની કાશિય
કરતો મુકુન્દ કલાવતીને તેડી જાત તે વાત તો
શકય જ નહોતી

માસ્તરનો થયો વિશય હોવા છતાં છેવટે મુકુન્દે હાલો
કર્યો તેના જીવનમાં હવે તેના હવાખાનાની એક નક્કી
શાળા પ્રવેશ કરી ચૂકી હતી અને વ્યભિચારી તો તે
થવા માગ્યો હતો છતાં કલાવતી વ્યભિચારી છે માટે
કોર્ટ તેને છૂટાછેડા અપાવવા જોઈએ તેવો
દાવો કર્યો

કનાવતી તેમજ તેના પિતાની સ્થિતિ દયાળુનાક હતી
તેના પિતા પણ બિચારા સામાય શિક્ષક હતા તેમના
આખા કુટુંબને તો જમાઈ ઝાકઝર થયો તેના આન-
દનો પાર નહોતો પરંતુ આનંદ થોડો વખત જ ટક્યો

તેમને તો થયું પશું ખરું કે આના કરતાં કલાવતીને એકાદ પોતાના જેવા જ શિક્ષક સાથે પરણવાની હોત તો વધારે સુખી થાત.

કેશવલાલ માસ્તરની કલાવતી તરફે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ હતી પરંતુ તે શા કામની? તે તો કલાવતીને ખાતર પોતાનું સુખ જતું કરવા તૈયાર થયા હતા અને હજી એકાદી જીવન વિતાવતા હતા. બાકી બીજું તો તે શું કરી શકે? મુકુન્દ ઉપર તેમનો જરા પણ કાબૂ નહોતો. હવે તે મુઠ્ઠે તેમના કલામાં જ નહોતો.

દાવાનું કામ તો લખાતું ગયું. કોર્ટનાં કામો લખાય જ છે. ન છૂટકે કલાવતીને કોર્ટનાં ઉમરો ચડવો પડ્યો. બાકી તેની કે તેના પિતાની મુઠ્ઠે કોર્ટમાં જવાની ઇચ્છા નહોતી. તેમને ઘણાંએ સલાહ આપી હતી કે કરો મુકુન્દ ઉપર ભરણું પોષણનો દાવો. ડક્ટર થયો છે, ધૂન કમાવા માંડ્યો છે. વાકા રહીને ખર્ચ આપશે. નહિ તો કોર્ટ અપાવશે. પરંતુ કલાવતી ને તેના માતા પિતા તો ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખીને જ ખેતી રહ્યાં હતાં. તેમને શ્રદ્ધા હતી કે કોઈ દિવસ ઈશ્વર મુકુન્દને સદૃશ્ય આપશે અને મુકુન્દ કલાવતીનો સ્વીકાર કરશે.

દાવાનું કામ લખાતું ગયું તેમ તેમ મુકુન્દ અને હવે તો શાંતાની અધીરાઈ પણ વધવા માંડી. દાવાનો આખરનો તીકાલ આરે લાં સુધી રાહ જેવા તેઓ તૈયાર નહોતાં. જે વડીલોએ મુકુન્દને છૂટાછેડા મેળવી શકાશે તેવી સલાહ આપી હતી, કો પતિ ગઈ હતી એટલે તેમનો પણ ઉત્સાહ મંદ પડ્યો હતો. છૂપી રીતે લગ્ન કરવાની અને કોઈ કોર્ટમાં પૂછે તો નવાં પંતી રખાત છે તેવું કહેવાની સલાહ તો મુકુન્દ પાસે હતી જ એટલે તેમણે તે સલાહનો ઉપયોગ કર્યો અને મુકુન્દે શાંતા સાથે છૂપી રીતે લગ્ન કર્યાં. અને હવે શાંતા ઉધાડે છોગ યો. મુકુન્દ સાથે રહેવા લાગી.

દાવાના કામનો પણ છેવટે નિકાલ આવ્યો. કોર્ટે મુકુન્દનો દાવો કાઢી નાખ્યો. કલાવતી વ્યભિચારી છે

તે વાત ના સાબિત માની; અને કલાવતીને માસિક પચાસ રૂપિયા ખાધાખોરાકીના ઉપરથી અપાવ્યા.

મુકુન્દને નોકરીમાં ખજાર સારો મળતો અને ગ્રેડેટીસ પણ ઠીક ચાલતી એટલે પૈસાનો તો તેને હિસાબ નહોતો પણ છૂટાછેડા ન મળ્યા તેવું તેને ભારે દુઃખ હતું. તેણે શાંતા સાથે લગ્ન તો કર્યા પણ તેનું મન ખરાખર માનતું ન હતું.

મુકુન્દ દાવામાં તો નાસીપાસ થયો પણ પાછી તેને બીજી ઉપાધિ થઈ. કલાવતી કાળી હતી તો શાંતા રૂપાળી હતી. નિંદાન પદ પાઉંડરની મદદથી રૂપાળી દેખાતી હતી પણ તે તો ભારે આઝાદ હતી. તેને રાજ સાંજે કરવા જવા નેઈએ. રાજ નહિ તો અઠવાડિયામાં બે ત્રણ સિનેમા જેવા નેઈએ. તેનો ખર્ચ પણ ભારે કાપડ ટેઈલેટ તેવું કેટલુંખ ખરીદતું પડે. તેના જૂના મિત્રો પણ ખરા એ સાથે પણ સંબંધ ચાલુ રાખવા નેઈએ. કલાવતી જેમ મુકુન્દને દેવ ગણતી તેમ તો તે કચાંથી મુકુન્દને ગણે જ?

આવું વર્તન મુકુન્દને ગમતું નહિ. તે કોઈ કોઈ વાર હિંમત કરીને શાંતાને ટોકતો પણ શાંતા કંઈ સાંભળી રહે તેમ નહોતી. તેની પાસે તેના જવાબ તૈયાર હતા. 'જો શુભમકી અને કલાગરી નેઈતી હોય તો કાળી કલાવતીને યોલાવો, બાકી હું તો શુભામી સહન નહિ કરું.'

મુકુન્દની આવક હવે પગ કરવા માંડી. પિતા સાથે તેને કોઈ જાતનો સંબંધ રહ્યો નહોતો છતાં તે નિયમિત પિતાને રૂ. ૨૫૦ મનીઓર્ડર કરતો. માસ્તરે કદી રાજકોટમાં પગ ચૂક્યો નહિ પરંતુ તે અવારનવાર કાગળથી ખબર પૂછાવતા. પરંતુ હવે તો આપને મનીઓર્ડર કરવા જેટલા પૈસા પણ તેની પાસે અવ્યતા નહિ. પંગાર તો અધે શાંતા લઈ જ લેતી અને બીજી જે કંઈ આવક થાય તે પણ તે જ સંભાળી લેતી. હરવા કરવાનો, કપડાંલતાનો અને બીજાં ખર્ચો એટલો વધી ગયો કે હવે તો મુકુન્દ પાઈ પણ ખચાચી શકતો નહિ.

આવું' બધું પણ મુકુંદ સંકુન કરવા તૈયાર હતો અને કરેનો પણ ખરો પરંતુ શાતાના મોજ શોખને સીમા નહોતી અકાશગિયામાં એક બે વાર તો તે શાતાને સિનેમા જોવા લઈ જતો અને હરવા ફરવા પણ લઈ જતો પરંતુ એટલાથી સંતોષ માને તેવો શાતાનો જીવ નહોતો તેને હમેશા સાજ પડે કા તો ફરવા કે સિનેમા જવા જોઈએ મહિનામાં એકાદ વાર મુબઈ અમદાવાદ પણ જવાની ઇચ્છા થાય આ બધું પૂરું પાડી શકે એટલા ન તો મુકુંદ પાસે પૈસા હતા કે ન તો એટલો સમય હતો

દિવસે દિવસે મુકુંદ અને શાતા વચ્ચે અતર વધતું હતું મુકુંદને આરે તરફથી જીવનમાં નિરાશા જણાતી હતી. પિતા પાસે તો જઈને મોઢું બનાવી શકે તેવી સ્થિતિ નહોતી કલાવતીનું તો નામ જ કઈ જાહેર દઈ શકે ? તેને ઘણી વાર મનમાં વિચાર આવતા કે આના કરતા તો કયાવતીને સધારો હોત તો બન કાળી કે એાણુ બહેની હોય, તેનો આ દશા ન આવત પણ કયાવતીનો તો તે રૂપને પણ વિચાર કરી શકે તેવી સ્થિતિ તેણે રાખી જ નહોતી

આરે તરફથી ઘેરાએલું મન, જ્ઞાતાના શોખ પૂરા કરવા માટે વધારેપડતી દોડાદોડી, પૈસાની ખેચ, શાતા-કલાવતી અને પિતાજી બધાના મનમાં આ વિચારો—આ બધાએ તેના ઉપર એવો અસર કરી કે તે એક વાર તો હારે લોઢીના દબાણનો ભોગ થઈ પડ્યો દવાખાનામાં એક દરદીને તપાસતા તપાસતા તેજ મેહાન થઈ બેય પર પટકાઈ પડ્યો તેના ડાક્ટર સહકાર્યારે તેને બગેને સાચા તેને ભાન આડ પરંતુ તેને લગવાની અસર થઈ ચૂકી હતી

શાતા તે દિવસે રાત્રીમાં હાજર હતી મુકુંદના ઘેર રહેવા માગ્યા પડી તેણે નોકરી તો કચારનીય મૂકી દીધી હતી મુકુંદને ઘેર લાવ્યા સારે તે ઘેર જ હતી પરંતુ તેણે મુકુંદની તપિ તના ખજર પૂજવા પૂરતી પણ દરકાર ન કરી દાક્ટરોએ જાહેર કર્યું છે કે આ લોહીના દબાણનો હુમલો લખ્યર છે. કા તો તે યોગ

વખતમાં મરી જશે અગર જીવશે તો પણ લકવા વાળો જ હવે કામકાજ કરી શકે તેની તેને માટે કોઈ આશા નથી

મુકુંદ દરદી થઈને ઘેર આ યો તેના બીજા દિવસે શાતા સવારે રાત્રીમાંથી ચાની ગઈ મુકુંદના નાથુ તથા બીજુ જે કઈ હાથમાં આડુ તે બધું સાથે લેતી ગઈ પોતે કયા મઈ છે, કયારે આવશે તેની કાઈ વાન પણ મુકુંદને કે કોઈ બીજાને પણ ડરતી મઈ નહિ

બીજા ડાક્ટરો તથા દવાખાનાના સ્ટાફના માથુસો હારે વિમાસણમાં પડ્યા મુકુંદનો બગેનો સારો હતો એટલે તેને રાખ્યો તો હતો બગનામાં જ અને દવાખાનામાં બધા માથુસો તેની ખડેપરે ચાકરી કરતા પરંતુ ધરતું કોઈ જ નહોતું મુકુંદે ડાક્ટર તરીકે ખૂબ જ સારું કામ કર્યું હતું એટલે તે પોતાના કર્મચારીઓમાં તથા લોકોમાં પણ પ્રિય હતો પરંતુ હવે ધરમાં પૈસા પણ કયા હતા ?

એક ડાક્ટર મિત્રને મુકુંદના પિતાના સરનામાંની ખજર હતી, તેમણે તેમને તાર ક્યો અને સાથે મુકુંદની પરિસ્થિતિનો ખ્યાન આપેનો પત્ર પણ લખ્યો તાર મળતા જ કેશવનાન માસ્તર પત્રની પણ રાહ જોયા સિવાય પોતાની ટેક ઊડીને પણ રાત્રીકાદ આવી ગયા

કેશવનાન માસ્તરને મુકુંદના જરા વહેના લગ્ન ક્યાં તેનો મનમાં ભરે પતારવો હતો તેમને થયા જ કરતું જો મુકુંદ ઉમરલાયક થયા પડી મનગમતી કન્યા સાથે તેના લગ્ન ક્યાં હોત તો આ દિવસ ન આવતા મુકુંદની આ સ્થિતિ જોઈને થયું કે શાતા કયા મનગમતી નહોતી પરંતુ જેરે આ સ્થિતિ આવી જે મુકુંદને સુખી જોવા માટે પોતે રિધુર રહ્યા તેની આ દશા જોઈને તેમનું હૈય કાબૂમાં ન રહ્યું તેમને પણ ધડીબર તો થઈ ગયું કે અત્યારે કનાવતી આવીને મુકુંદની સેવાચાકરી કરે તો ? પણ હવે કનાવતીને હેરા જેની જગ્યા જ કયા મુકુંદે રાખી હતી ?

શિવશંકરની પણ ઈચ્છા સહકુટુંબ વેળાસર રાજકોટ જઈ મુકુંદની નિદાન ખબર ઠાંઠી આવવાની હતી. પરંતુ બધાને મનમાં વસવસો હતો. મુકુંદ કલાવતીની સાથું જોશે ? મુકુંદ કલાવતીની સેવા સ્વીકારશે ?

તેમના કેટલાક સ્વજનો તેમને સલાહ આપતા કે હવે મુકુન્દ પાસે જવાનો અર્થ નથી. તે કદી કલાવતીના 'સામુ' જોવાનો નથી. કેટલાક એવી પણ સલાહ આપતા કે ગમે તેમ હોય પરંતુ એકવાર ખંધાએ જઈને મુકુન્દની તળિયતની ખજાર તો કાઢી જ આવવી. સહુની સલાહ ગમે તેવી હોય પરંતુ શિવશંકર માસ્તરે તો નિશ્ચય જ કર્યો કે મુકુન્દની તળિયતના સમાચાર તો તે જાતે જઈને જ મેળવશે. તેમનો પુત્ર મગનલાલ આ વાતમાં ભારે વિરુદ્ધ હતો પરંતુ તેમણે તેની દર-કાર ન કરી. કલાવતીને તો આવવાનું મન હતું જ એટલે શિવશંકર માસ્તર, કલાવતી અને તેની માતા મંગળાગૌરી રાજકોટ જવા રવાના થયાં.

શિવરાત્રી સાંજે રાજકોટ પહોંચ્યા. તેમણે મુકામ પાસે એક લોજમાં થયો. તેમને બીક હતી કે મુકુન્દને ઘેર જાય અને તે રખેને અપમાન કરીને કાઢી મૂકે તો? સાંજના જયારે તેઓ મુકુન્દને ત્યાં ગયાં ત્યારે મુકુન્દ પિતાના બોલામાં હાથ રાખી કંઈકે વાત કરી રહ્યો હતો. કલાવતી છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી તરછોડાએકી હતી. મન-તપ ઉપવાસ આદિથી તેનું શરીર કૂચ થઈ ગયું હતું. અત્યારે તો મુકુન્દની નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવાની કાવનાથી આવી હતી. તેનું તેજ મેં ઉપર હતું. છેટથી જ તેણે કલાવતી, શિવરાત્રી મારાત્ર વગેરેને જોમાં ત્યારે મુકુન્દને થયું કે કાંઈ દેવદૂત તેની સેવા માટે આવી રહી છે. તેણે પોતાના પિતાને જોયા ત્યારની તેની ઇચ્છા હતી કે તે કલાવતીને બોલાવના કહે પરંતુ તે ક્યા મેંએ આ વાત કરી શકે? પિતા પુત્ર બન્નેની ઇચ્છા હતી કે કલાવતી ગઈ ગુજરી જીવી ચાલી જાય તો સારું. પાસુ આ કુસ બને?

શિવશંકર, કલાવતી અને મંગળાગૌરીને જોયાં ત્યારે

કેશવનાય ભારતરના આનંદનો પાર નહોતો મુકુન્દના મહિનામા તો તે હરતો ફરતો કામ કરી શકે તેવો થઈ ગયો. મુકુન્દ જ્યારે હરતો ફરતો થયો ત્યારે દરાખાને પણ જતો થયો. ત્યારે શિવશકર માસ્તરે પોતાના વતન પાઝ જનાની ઇચ્છા જતાવી કલાવતી પણ સાથે જતા તૈયાર થઈ તેને થયું કે પોતે પોતાની ફરજ હવે પૂરી કરી છે. કલાવતીની જનાની વાત આવી ને મુકુન્દ મોધાર આસુએ રડી પડ્યો. કલાવતી તરફનું તેનું વર્તન સુધરી તો ગયું જ હતું પણ કાયમ માટે મુકુન્દ પોતાને સધરશે તેવા કલાવતીને વિશ્વાસ નહોતો તેને થતું કે તેના લાભમા તો માદગીને ખાદસે પડેયો મુકુન્દ હોય બાકી ધધો કરતો. ડાકટર મુકુન્દ તો શાતા જેવી બીછ કાક માટે જ હોય ને ?

મુકુન્દને થયું થયું કહેવાનું હતું પણ તે કહી શક્યો નહિ આવ્યા દિનસમા તેણે જૂતકાળની વાત કાઢી નહોતી પોતાની જૂન માટે પરતમા કયો હતો પણ હવે શું કરશે ? શતાને પાછી સધરશે કે કલાવતીને સધરશે તે બામતમા તે કાઈ બોયો નહોતો. જે વાત ઇલ ન કહી શકી તે વાત આસુએ કહી દીધી હવે મુકુન્દ પાસે કાઈ જાતની ખાત્રી મેળવવાઈ બાકી નહોતી. શાતાનું લાને તે ગમે તે કરે પણ કલાવતીને હવે પિતાને ઘેર પાછી નહી જ મોખ્યે તે તો તકુ કાઈને ખાત્રી થઈ ગઈ તેનાં આસુ અને તેના હાવબાવે એનું કનું કે હવે કાઈ મોખવ કરનાની બકી રહી નહિ.

છેડે શિવશકર માસ્તર મુકુન્દ-કલાવતીને આશીર્વાદ આપીને ગયા મુકુન્દ તેમને પગે પડ્યો કેશવનાય ભારતરને તો જવાપણું હતું જ નહિ મુકુન્દ તેમને છોડ્યા જરા પણ તૈયાર નહોતો. મુકુન્દની તમિયત સારી થઈ મન ઉપરનો બોલે ખસી ગયો જીંજીડે તેને બીક હતી કે શાતા પાડી આતીને કઈક બનાડો કરે તો ? તેણે મનથી નિશ્ચય કરી લીધો કે હવે શાતા આવે તો એ સધરવી

તુમારશાહી દિવસે દિવસે વધતી જ નથ
છે ત્યારે આપણા પેતાના શાસન માટેનો
ગર્વ હઈ રહ્યો નથી. તેમાં મહાંનાં
લોકોની તો હેરાનગતિનો પાર નથી...

તુમારી તંત્રનો ક્યારે અંત આવશે ?

વરસાદ તો એવો વરસી રહ્યો હતો, જાણે આખું
આકાશ નીચે તૂટી પડ્યો. ત્રણ દિવસથી વાઘ
વિખરાયાં નહોતાં. જાણે હેલી કરી હતી. વચ્ચે વચ્ચે
સખત ઝાપટાં વરસે અને પાછો ઝરમર ઝરમર વર-
સવા લાગે. બંધ થવાનું નામ ન લે.

વરસાદ પડે અને ખેડૂતોના છવ કપાઈ જાય. આકાશ
સામે, પેશાં કાળાં ડીંબ ધેરાયેલાં વાઘ સામે જુએ
અને નિઃશ્વાસ નાખે : મોંમાં આવેલો કાળિયો પડી ગયો !
ખ-યું હતું પણુ એમ જ.

આ બાજુ વધુ વરસાદ તો નહોતો. પણ ચોમાસુ
ખેતી માટે માફકસરનો વરસાદ હતો. એટલે બાજરીઓ
સારી નીકળી હતી. કપાસ અને કોળને અને જુવાર
સરસવને વરસાદની મહેર હતી. એકાદ આછોરો વર-
સાદ આવે તોયે ચાલે તેમ હતું એટલે વાઘ ધેરાયાં,

જરૂર પડે તો તેને ખાધાખોરાહી આપવી પણ
પોતાના ઘરમાં તો શાંતાનો પડછાયો સરખો ન લેવો.

કલાવતીનું રૂપ ખીલવા લાગ્યું. તે ટચુશન રાખી
અંગ્રેજી લખવા લાગી. શહેરની બહેનોની સંસ્થામાં
જઈ ભરતગૂથણ પણ શીખવા લાગી. પરંતુ હવે
મુકુંદને ન જરૂર હતી કલાવતીના શિક્ષણની કે
કલાવતીના રૂપની.

મુકુંદ-કલાવતીનો સંસાર મુખે ચાલવા માંડ્યો.
માસ્તરને થયું કે પોતે વિદ્યુર સ્થાનો બદલેા ઇશ્વરે
આપ્યો છે. મુકુંદ હવે ઘણીવાર કલાવતી પાસે પોતાની
બૂલ સ્વીકારતો અને તેનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તૈયારી
ખતાવતો. પિતા પાસે પણ તેણે વારંવાર પોતાની
બૂલ કળ્લ કરી હતી. અને તેમને પણ જે કંઈ શિક્ષા
મેકરવી હોય તે કરવા કહેતો.

કલાવતી ગામની સ્ત્રી સંસ્થાઓમાં સારો રસ લેતી.

છાંટા પડવા લાગ્યા ત્યારે સૌ હરખાયેલા. પણ વાઘ
વિખરાતાં નહોતાં, બસ વરસ્યા જ કરતો હતો. હવે
શું થાય ?

બાજરીઓ ત્રાકવા આવી હતી. પાક તૈયાર થઈ ગયો
હતો. પવન અને અતિવૃષ્ટિ. બીજો બાજરી નીચે પડી
ગઈ. નીચે પડેલી બાજરી પર પાછું વરસાદ જોર કપ્યું.
ઉઘાડ તો નીકળે નહિ. ઉઘાડ નીકળે તો...તો નીચે
પડેલી બાજરી બીજી થાય કે વાઘવા પણ નીકળાય.
પણ આ તો વરસાદ બંધ થવાનું નામ લેતો નહોતો.
હવે શું થાય ? બાજરી કહોવાઈ જશે. તૈયાર બાજરી
બીજી નીકળશે. ખેડૂતથી આ કેમ જોયું જાય !

આખા ગામના ખેડૂતો છવ બાળતા હતા. કેટલાકે તો
ઈશ્વરને યાદ કરી પ્રાર્થના કરતા હતા :

‘ખમૈયા કરો...બાપા ખમૈયા કરો. અમ ગરીબને

તે આ સંસ્થાઓમાં થોડું શિક્ષણ પામી ભરતાં મૂંઝતાં
પણ શીખી. પણ તેને થતું કે ગામડાની કે અભણ
કન્યા જો ભણેલા પતિને પરણી હોય તો સંસ્કાર શિક્ષણ
અને શહેરની રીતભાત શીખવવા એક ખાસ સંસ્થા
જોઈએ. આવી સંસ્થા હોય તો જેમ મુકુંદને તેને
માટે અલાવો થયો તેવા અલાવો આવી સંસ્થામાં
શિક્ષણ મેળવેલી કન્યાઓ માટે ભણેલા પતિદેવને
ન થાય.

કલાવતી અને માસ્તરની પ્રેરણાથી મુકુંદ પોતાની
આવકમાત્રા સારો ભાગ ખરીદીને પોતાની માતાના
નામની સવિતા કન્યાગૃહ નામની સંસ્થા શહેરમાં શરૂ
કરી છે. આજે પણ આ સંસ્થામાં અનેક કન્યાઓને
ગૃહિણી બનવાની તાલીમ આપે છે અને આ સંસ્થાના
પ્રતાપે ઘણાં જ સંસારના નાવ ખરાખે ચડતાં કે તૂટી
પડતાં રહી ગયાં છે.

જવાબે ' પણ વરસાદ બંધ થાય એવી ચિંતો દેખાતા નહોતા હવામાનનો વરતારો તો કહેતો હતો કે હજુરે ગાજવીજ સાથે ભારે વર્ષો થશે તો તો બાજરી !!

નામતુ નાહી નાખવાતુ જ રહ્યું
આ વર્ષે તો બાજરીનો મળલખ પાક ઊતરે એમ હતુ ખેડૂતો કહેતા હતા

' સેવકરામ ! છે-ત્તા દસ વર્ષમા આરી બાજરી નોઈ નથી '

' ને પ્રભુ કૃપા કરે તો આ દરે તો કોઈઓ પણ છલકાઈ જશે '

' અરે ગરીબ ગરબારે છૂટથી બાજરી ખાય એટના ભાવ દબાશે આખા જિલ્લામા બાજરીનો તો ખોન ખાસા છે સોગ આની નહિ પણ વીસ આની પણ એ વીસ આની બાજરી તો ઘુઘૂભૂમિ પર ઘવા થેલા સૈનિકો આડે પડ્યા હોય તેમ બાજરી લાની સોદ થઈ ગઈ હતી પછી ખેડૂતલુ કાળજુ કેમ કપાઈ ન જાય ?

પણ આમા ખેડૂત કે કોઈએ શુ કરી શકે ? જ્યા આક વૃદ્ધ હોય ત્યા બીજુ થાયે શુ ?

કુદરત આગળ માણસ કેટલો અસહાય છે ! કેટલો લાચાર છે ! કુદરત ખાના દે તો જ માનવી આઈ શકે છે મધુ વર્ષ અ પટ્ટિથી મગડુ હતુ આ વર્ષ અતિવૃષ્ટિથી અગડુ આકાશી ખેતી પર નક્કો ખેડૂત કઈ રીતે જાયે આવે !

ખેડૂતોએ મખળન પાક નોઈ કેવડેવા સ્વપ્ના સે-યા હશે ! કોઈ અનાજ વેચી દેવુ વાળવાતુ નિચારતો હશે ! કોઈ કપાનતા લાનવાતુ મનમા ચોંવતો હશે કોઈ દેવુ બરવાની ગણતરી કરતો હશે આમા કોની ગણતરી સાચી પડે !

હવે તો કઠોળ એરડા જુવાર કપાસ, સરસવ વગેરે પાક સુધરે તો ખેડૂત જીવી શકે નહિ તો એને બાર મહિના કાઢતાં કાઢતા ભારે પડશે ખેડૂત ગમે તેટલી મજૂરી કરે, મહેનત કરે પણ એના ઘરમા અનાજ પહેાવે ત્યારે ખરુ ત્યા સુધી કશુ જ

ન કહેવાય કે આ વર્ષનો પાક સારો ગહેશે ખેડૂતના મોંમાથી ઝુટવાઈ ગયેલો કાગિયો નોઈ કે રજ ન થાય !

ત્યારે એ ખેડૂતોને આશ્વાસન આપવા બેટલા શ્રી મારી પાસે નહોતા

તુમારી તતના તો અનેક દાખના મળી રહે તેમ જ અગાઉ પણ સરકાર તેના વહીવટી તતના કાર વગોરાતી હતી આને પણ સરકાર તુમારી તત કારણે વગોરાય છે કેઈ કામનો તાકીદ નિક આસ્તો નથી કામગિયા દૂધો કરે છે અરજીમા જુન છે આ મરામત નથી આ વિગતની તપ થરી નોઈએ તેમ કાગળ ઉપરથી નીચે અને નીચ ઉપર એમ દૂધો જ કરે છે એમા ખેડૂતનો મરે જ છે લોકો જૂમમરાડા પાડે પણ કોણ સાબળે છે

એવુ બનેતુ કે આ ગામની જમીન રસ્તામા કપાઈ હતી સારામા સારી જમીન જતી હતી એટલે ખે તનો જીવ જતો હતો પણ જ્યા રસ્તો નીક વાનો હોય ત્યા ખેડૂત શુ કરે ?

રસ્તો મપાયો ખેતરો કપાયાં રસ્તો પણ થયો મો પણ દોડરા લગી પણ જે જમીન ગઈ એ ખેડૂત હજુ વગતર મલ્લુ નથી

આ જાગતમા એ ખેડૂતોએ વણા વખત પહેના નાખેની અરજીઓ કરેની પણ કઈ વજેન ન અરજીનો જવાબ પણ મળેનો નહિ

એટલે એકવાર બાજુના ગામે પ્રધાનશ્રી સરકારી કે ખાનાતુ હિદ્દાટન કરના પધારવાના હતા એટલે પે ખેડૂતો મારી પામે આ-આ

' સેવકરામ ! તમે અમારો સાથે ન આવો ! '

કયા જવાતુ છે ?

' ગામે ત્યા કાલે પ્રધાન પધારે છે તમે આવે પાચ પાચ વર્ષથી ફૂટાતો જમીનના વગતરનો રજ થાય '

' હજુએ એનો નિકાલ નથી આ થો ? '

‘એની જ મોકાણુ છે ને ! તે દિવસે તો તમે જાતે આવી અમારી સમક્ષ કલેક્ટરસાહેબને કહેલું. તેમણે નોંધ પણ કરેલી. જાહી નિકાલ આપી જશે એવો દિવાસો પણ આપેલો. એ વાતને તો બે વરસ થઈ ગયાં. કલેક્ટરે બદલાઈ ગયા. ખેડૂતનું તે પછી કુલ સાંભળે છે ?’

‘અરે સેવકરામ ! આ ન્યાય તો જુઓ. જમીન તો ઘઈ. વળતર પણ અપાયું નથી ને હજી તલાટી વેશે માગ્યા કરે છે. કહીએ છીએ કે ભાઈ એ નંબર તો રસ્તામાં ગયો, ત્યાં વાવેતર થતું નથી. પણ એ તો કહે છે મારા યોપડે તો તમારો નંબર છે એટલે મારે તો વેશે વસૂલ કરવો જ પડે છે. એક ભાઈએ અઠાઈ ને કહ્યું.

‘એનો વેશે ન ભરેવો !’

‘નથી જ ભર્યો તે ! તે તોરિસો આવે છે. આ રાત્રીનો તે કેવો વહીવટ ચાલે છે ? આનો તે કાઈ રણધણી છે કે નહિ ? આટલા પ્રધાનો છે, ધારાસભ્યો છે એ બધા ત્યાં ખેસીને કરે છે શું ? એમનાથી વાંકું કરનારની ‘કાનસુદી પકડાતી નથી ?’

લોકો ખીજ્યા હતા. જમીનની વાત નીકળતાં જ ઉશ્કેરાતા હતા. એમણે કહ્યું :

‘તમે ત્યાં આવો તો પ્રધાનસાહેબને બધી વાત કરવી છે. સેવકરામ, તમે નહિ કહો તો અમારે તો આ દેરે મોઝે મોં સંભળાવી દેવું છે. પાંચ પાંચ વર્ષથી સરકાર જમીન પડાવીને ખેડી છે ને પાઈએ પરખાવતી નથી એનું કંઈ કારણ ?’

‘પાછા જમીનનો ભાવ એ નક્કી કરે ! પાડાની ખોળ જેવું ખેતર હતું, હજાર રૂપિયે વધે જતો હતો તોયે સરકાર માખાપ ચાલે તે અમારે લેવાનું. એયે નક્કી થતું નથી.’

‘સેવકરામ, પાંચ વર્ષની વ્યાજખાખ ગણે તોયે કૂટલી રકમ થાય ? સરકારને લેવાનું હોય ત્યારે તકાલે કરે, જડતી કરે, દંડ કરે, છેવટે હરાજ કરાવીનેય વસૂલ કરે. ને આપણે લેવાનું હોય ત્યારે ધક્કા ખવડાવે.

ટંકલે ચડાવે. આ તે કંઈ ન્યાય કહેવાય ? લોકરાજ લોકરાજ કરે છે તે આ તે કોનું રાજ્ય ? સાહેબોનું રાજ કે અમારું લોકનું રાજ ?

લોકોના અંતરનો અવાજ પ્રધાનો મુધી, આપણું દેશનેતાઓ મુધી પહોંચે તો કેવું સાડું ? એટલે તો હું ખીજ દિવસે પ્રધાનશ્રી પધારવાના હતા એ ગામ ગયો.

સલા પૂરી થઈ એ પછી હું પેલા ખેડૂતને લઈ પ્રધાનશ્રી પાસે ગયો. પ્રધાનસાહેબ મને ઓળખતા હતા એટલે તેમણે હસીને કહ્યું :

‘તમે...અહીં ક્યાંથી ?’

‘આપનું કામ પરજી છે એટલે મળવા આવ્યો છું.’

‘બેલો શું કામ છે ?’

‘કામ તો આ ખેડૂતનું છે. એમની વિગત સાંભળો અને આ તુમારી તંત્રમાં અટવાયેલા તેમના કેસનો અંત આણો એવી વિનંતી કરવા આવ્યો છું.’

પેલા ખેડૂતોએ પ્રધાનશ્રી સમક્ષ વિગતે કેસ રજૂ કર્યો. અરજી લખી લાવ્યા હતા તે પણ આપી. પ્રધાનશ્રીને પંથું નવાઈ લાગી કે પાંચ વર્ષથી કેમ જમીનનું વળતર નહિ અપાયું હોય ? તેમણે એમના મંત્રીને તેની નોંધ કરવાનું કહ્યું. કલેક્ટર સાહેબ સાથે હતાં તેમને પણ આ વિશે તાદ્રદિ ખુલાસો મોકલી આપવાનો અમારા દેખતાં હુકમ કર્યો. ત્યારે તો ખુદ મને પણ એમ થયેલું કે નક્કી હવે તો આનો નિકાલ આવશે.

પણ આજે એ વાતનેયે એક વર્ષ થયું. હજી ખેડૂતોની જમીનનું વળતર મળ્યું નથી.

કાઈ કહેશે, લોકરાજ, કલ્યાણરાજ નામે ઓળખાતા આ તંત્રમાં તુમારનો ક્યારે અંત આવશે ?

*

‘અમ મને છોડીને ખવરાવવા બાજરી નહિ મળે ? જાઓ, મારે મારી છોડીને નથી મોઝલવી. મારે તો બાજરીની કાડીઓ ભરેલી છેઃ એ ખેડી ખેડી જનમાશે ખાંશે તોયે ખૂટે ઈંગ નથી.’

છવાડો ' પણ વરસાદ બધ થાય એરી ચિહ્નો દેખાતા નહોતા હવામાનનો વરતારો તો કહેતો હતો કે હજુયે ગાજવીજ સાથે ભારે વર્ષો થશે તો તો બાજરીના નામનું નાહી નાખવાનું જ રહ્યું

આ વર્ષે તો બાજરીનો મળલખ પાક છતરે એમ

હતુ ખેડૂતો કહેતા હતા

' સેનકરામ ! છેલ્લા દસ વર્ષમા આવી બાજરી નોઈ નથી '

' જો પ્રભુ કૃપા કરે તો આ દેરે તો કૌણીઓ પણ છલકાઈ જશે '

' અરે ગરીબ ગરબાયે છૂટથી બાજરી ખાય એટલા ભાવ દબાશે આખા જિલ્લામા બાજરીની તો ખોન બાલા છે સોળ આની નહિ પણ વીસ આની પણ એ વીસ આની બાજરી તો ઘુઢભૂમિ પર લવા ચેલા સૈનિકા આડે પડ્યા હોય તેમ બાજરી લાગી સોદ થઈ ગઈ હતી ખજી ખેડૂતનું કાળજુ કેમ કપાઈ ન જાય ?

પણ આમા ખેડૂત કે કોઈયે શુ કરી શકે ? જ્યા આભ તૂટ્યું હોય ત્યા બીજુ થાયે શુ ?

કુદરત આગળ માણસ કેટલો અસહાય છે ! કેટલો લાચાર છે ! કુદરત આના 'દે તો જ માનવી આઈ શકે છે ગયું વર્ષ અલ્પજીવિથી બગડ્યું હતુ આ વર્ષ અતિજીવિથી બગડ્યું આકાશો ખેતી પર નેલતો ખેડૂત કઈ રીતે જાયે આવે !

ખેડૂતોએ મખળલ પાક નોઈ કેવકેવા સ્વપ્ના સે-યા હશે ! કોઈ અનાજ વેચી દેવું વાળવાનું વિચારતો હશે ! કોઈ કપડાલતા લારવાનું મનમા ચાલતો હશે કોઈ દેવું બરવાની મલુત્રી કરતો હશે આમા કોની મળુત્રાં સાચાં પડે !

હવે તો કઠોળ, એરડા, જુવાર, કપાસ, સરસર વગેરે પાક સુધરે તો ખેડૂત જીવી શકે નહિ તો એને બાર મહિના કાઢતાં કાઢતા ભારે પડશે ખેડૂત ગમે તેટલી મજૂરી કરે, મહેનત કરે, પણ એના ઘરમાં અનાજ પહોંચે ત્યારે ખરુ ત્યા સુધી કશું જ

ન કહેવાય કે આ વર્ષનો પાક સારો રહેશે ખેડૂતના મોમાથી ઝુટવાઈ ગયેલો કાગિયો નોઈ રજ ન થાય !

ત્યારે એ ખેડૂતોને આશ્વાસન આપવા બેટલા શરૂ મારી પાસે નહોતા

તુમારી તત્તના તો અનેક દાખલા મળી રહે તેમ અગાઉ પણ સરકાર તેના પહીવરી તત્તના કાર વગોવાતી હતી આજે પણ સરકાર તુમારી તત્ત કારણે વગોવાય છે મઈ કામનો તાકીદ નિકા આ-તો નથી કામળિયા ક્યો કરે છે અરજમા મૂલ્ય છે, આ બરાબર નથી, આ વિગતની તપાસથી નોઈએ તેમ કાગળ ઉપરથી નીચે અને નીચે ઉપર એમ દર્શાવ કરે છે એમા ખેડૂતનો મરો છે લોકો જૂમમરડા પાડે પણ કાણુ સાબળે છે

એવું બંનેનું કે આ ગામની જમીન રસ્તામા કપાઈ હતી સારામા સારી જમીન જતી હતી એટલે ખેતનો જીવ બગી જતો હતો પણ જ્યા રસ્તો નીક વાનો હોય ત્યા ખેડૂત શુ કરે ?

રસ્તો મપાસો ખેતરો કપાયાં રસ્તો પણ થયો મોટા પણ દોડરા લગી પણ જે જમીન ગઈ એ ખેડૂતે હજુ વળતર મળ્યું નથી

આ જામતમા એ ખેડૂતોએ ઘણા વખત પહેના નામેથી અરજઓ કરેલી પણ કઈ વળેતું નહિ અરજનો જવાબ પણ મળેતો નહિ

એટલે એકવાર બાજુના ગામે પ્રધાનશ્રી સરકારી કા ખાનાનું હિદ્દાદન કરના પધારવાના હતા. એટલે ખેડૂતો મારી પામે આ યા

' સેનકરામ ! તમે અમારો સાથ ન આવો '

' કયા જવાનું છે ? '

' ... ગામે ત્યા કાલે પ્રધાન પધારે છે તમે આવે પાચ પાચ વર્ષથી કૂટાનો જમીનના વગતરનો પ્ર રજ થાય '

' હજુયે એનો નિકાલ નથી આ-યો ? '

‘એની જ મોકાણ છે ને ! તે દિવસે તો તમે જાતે આવી અમારી સમક્ષ કલેક્ટરસાહેબને કહેલું. તેમણે નોંધ પણ કરેલી. જલદી નિકાલ આવી જશે એવો દિવાસો પણ આપેલો. એ વાતને તો બે વરસ થઈ ગયાં. કલેક્ટરે યદ્યર્થ ગયા. ખેડૂતનું તે પછી કુણ સાંભળે છે ?’

‘અરે સેવકરામ ! આ ન્યાય તો જુઓ. જમીન તો ઘઈ વળતર પણ આપ્યું નથી ને હજી તલારી વેશે માગ્યા કરે છે. કહીએ છીએ કે ભાઈ એ નંબર તો રસ્તામાં ગયો, ત્યાં વાવેતર થતું નથી. પણ એ તો કહે છે મારા એપડે તો તમારો નંબર છે એટલે મારે તો વેશે વસૂલ કરવો જ પડે છે.’ એક ભાઈએ અકળાઈ ને કહ્યું.

‘એનો વેશે ન ભરવો !’

‘નથી જ ભર્યો ને ! તે તોડિસો આવે છે. આ રાજ્યનો તે કેવો વહીવટ ચાલે છે ? આનો તે કાઈ રણીધણી છે કે નહિ ? આટલા પ્રધાનો છે. ધારાસભ્યો છે એ યથા ત્યાં ખેસીને કરે છે શું ? એમનાથી વાંકું કરનારની ‘કાનસુદી’ પકડાતી નથી ?’

લોકો ખીનળા હતા. જમીનની વાત નીકળતાં જ ઉશ્કેરાતા હતા. એમણે કહ્યું :

‘તમે ત્યાં આવો તો પ્રધાનસાહેબને યધી વાન કરવી છે. સેવકરામ, તમે નહિ કહો તો અમારે તો આ ફેર મોંઘે મોં સંભળાવી દેવું છે. પાંચ પાંચ વર્ષથી સરકાર જમીન પડાવીને ખેડી છે ને પાઈએ પરખાવતી નથી એનું કંઈ કારણ ?’

‘પાછા જમીનનો લાભ એ નક્કી કરે ! પાડાની ખોળ જેવું ખેતર હતું, હજાર રૂપિયે વાંધે જતો હતો તોયે સરકાર માળાપ આસે તે અમારે લેવાનું. એયે નક્કી થતું નથી.’

‘સેવકરામ, પાંચ વર્ષની વ્યાજખાધ ગણે તોયે કેટલી રકમ ચાય ? સરકારને લેવાનું હોય ત્યારે તકાલ કરે, જડતી કરે, દંડ કરે, છેવટે હરાજ કરાવીનેયે વસૂલ કરે. ને આપણે લેવાનું હોય ત્યારે ધક્કા ખવડાવે.

ટલે ચડાવે. આ તે કંઈ ન્યાય કહેવાય ? લોકરાજ લોકરાજ કરે છે તે આ તે કાનું રાજ્ય ? સાહેબોનું રાજ કે અમારું લોકનું રાજ ?

લોકોના અંતરનો અવાજ પ્રધાનો સુધી, આપણા દેશનેતાઓ સુધી પહોંચે તો કેવું સારું ? એટલે તો હું ખીન દિવસે પ્રધાનશ્રી પધારવાના હતા એ ગામ ગયો.

સલા પૂરી થઈ એ પછી હું પેલા ખેડૂતોને લઈ પ્રધાનશ્રી પાસે ગયો. પ્રધાનસાહેબ મને ઓળખતા હતા એટલે તેમણે હસીને ક્યું :

‘તમે...અહીં કેયાંથી ?’

‘આપનું કામ પડ્યું છે એટલે મળવા આવ્યો છું.’

‘બોલો શું કામ છે ?’

‘કામ તો આ ખેડૂતોનું છે. એમની વિગત સાંભળો અને આ તુમારી તંત્રમાં અટચાયેલા તેમના કેસનો અંત આણો એવી વિનંતી કરવા આવ્યો છું.’

પેલા ખેડૂતોએ પ્રધાનશ્રી સમક્ષ વિગતે કેસ રજૂ કર્યો. અરજ લખી લાવ્યા હતા તે પણ આપી. પ્રધાનશ્રીને પણ નવાઈ લાગી કે પાંચ વર્ષથી કેમ જમીનનું વળતર નહિ આપાયું હોય ? તેમણે એમના મંત્રીને તેની નોંધ કરવાનું કહ્યું. કલેક્ટર સાહેબ સાથે હતા તેમને પણ આ વિશે તાકીદે ખુલાસો મોકલી આપવાનો અમારા દેખતાં હુકમ કર્યો. ત્યારે તો ખુદ મને પણ એમ થયેલું કે નક્કી હવે તો આનો નિકાલ આવશે.

પણ આજે એ વાતનેયે એક વર્ષ થયું. હજી ખેડૂતોની જમીનનું વળતર મળ્યું નથી.

કાઈ કહેશે, લોકરાજ, કલ્યાણરાજ નામે ઓળખાતા આ તંત્રમાં તુમારનો ક્યારે અંત આવશે ?

✱

‘અમ મને છોડીને ખવરાવવા ખાતરી નહિ મળે ? જાઓ, મારે મારી છોડીને નથી મોકલવી. મારે તો ખાતરીની કોડીઓ ભરેલી છે. એ ખેડી ખેડી જનમારો આશે તોયે ખૂટે ઈંમ નથી.’

‘તો તમારી મરજી. બાકી આમ ચાલુ’ ચાલુ’ બોલો એ દીક ના કહેવાય !’

‘તો તમે ફરી નાખી દીધા જેવી વાત કરો છો ? એ ભણ્યો એટલે બોલનાં શીખ્યો હશે ! વ્યમ અવ્યમ તો એક તમને જ વહાલી હશે...અમે તો બધા નાક-કદા હોઈશું ?’

‘એવું તે કુણુ કહે છે. પણ...’

‘પણ ને બાળુ...એ ભણેશરી આંચ આવશે તાણે જ મારી છોડીને મોકલીશ. ને ભણવા નીકળ્યા છે ! આ અંભણુ છે...આ તો આવી છે, તેવી છે...હું પૂછું છું ઘરમાં એની મા એટલું ભણેલી છે ? વ્યમ માને તગડી મૂકતો નથી ? કહેને કે જા ભણેલી મા લઈ આવ. પટેલ શું નાખી દીધા જેવી વાત કરો છો ? આ તે કંઈ ઢા-વાધરીનું ઘર ભાળ્યું તે જેમ ફાવે તેમ બોલી જાય ?’

‘ભણતરવું તો દીક પણ કહે છે કે તમારી દીકરી ખીડી પીએ છે.’

‘કાચો કહે છે એ...એ કહેનારને મારી આગળ દાવો ને...એની જીભ જ ખેંચી લઉં. એ એના મનમાં સમજે છે શું ? જેમાં ને તમારા ભણેશરીનાં લખણુ ? લોકો કંઈ અમથું કહેતા નથી કે ભણ્યો કણુથી કટબ ખેલે ? ભણુતર એ તો ખાસી વઘા છે. એ તમારા જેવા નાના પેટના માણસોમાં નાં જિતરે ? ભણ્યો હોય એ આવાં વેણુ કાઢતો હશે ? ને ને અભેમાન આપ્યો છે !’

એક ગામમાં હું એક જણને ત્યાં બેઠો હતો. અમે ગામની, વરસાદની, ખેતીવાડીની વાતો કરતા હતા ત્યાં સામેના ઘરમાં આ ભડકો થતો જોયો.

બંને વેવાઈએએ હવે તો મારામારી પર આવવાનું જ બાકી રાખ્યું હતું. ઉંકેરાટ વધતો જતો હતો. વાસના પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પણ મધપૂડાની પેઠે ત્યાં જોડાં રહ્યાં હતાં. એથી પણ દીકરીના બાપનો ઉંકેરાટ વધે જતો હતો.

તકરાર વધતી જતી હતી. ઉંઝા ટોચે પહોંચી હતી.

છતાં કેમ કોઈ દરમિયાનગીરી કરતું નથી ? એટલે’ હું જાણીને ત્યાં ગયો. મને જોઈને એ બોલતા બંધ થયા. એક બે જણાએ જાણ્યા કરી આપનાં કહ્યું :

‘આવો...આવો સેવકરામ.’

‘સેવકરામ આપ્યા તે સારું’ કહ્યું. તમે જ ન્યાય ઉતારો આમા શું કરવું ?’ એક જણાએ કહ્યું.

‘અમારીયે કયાં ના છે ? સેવકરામ કહે એ વ્યમને મંજૂર છે. અમારે આં ન્યાય બહાર જવું છે તે !’ મહેમાનેમાંથી એક જણુ બોલ્યું.

‘તમારા ઘર ધરના અંધમાં હું’ શું દરમિયાનગીરી કરું. તમે તમારે અંદર અંદર સમજી જાઓ.’ મેં કહ્યું.

‘ના સેવકરામ...આ વળી તુતરાંની વાત છે. તમારે વચ્ચે પડવું પડે એવું છે. તમે હશે તો ઝટ નિકાલ આવશે !’ ગામના એક આગેવાને ટોર કરી.

આ તકરારનું મૂળ આવું હતું.

ચીમનનું લગ્ન આ ગામની દીકરી રાકરી સાથે થયેલું. ચીમન હમણાં એન્જનીયરીંગમાં ભણતો હતો. તે ભણતો હતો એટલે તેણે સાસરે પત્ર લખીને ખજાર આપેલી કે તમે ચકરીને ભણાવજો. પણ આ લોકોએ એ વાત કાને ધરેલી જ નહિ. એથી ચીમનને અભણ પત્ની પ્રત્યે અભાવ થયેલો. તેમાંયે તે એન્જનીયરીંગ કૉલેજમાં ગયો તે પછી તો તેનો અણગમો ખૂબ વધી ગયેલો. તેણે તેનાં માબાપને લખી દીધેલું કે તમે ચકરીને તેડશો નહિ. ને એને તેડશો તો હું રજાઓમાં ઘેર જ નહિ આવું. એથી આ લોકો રાકરીને તેડતા નહોતા.

એમાંથી આ તકરાર થઈ હતી. ચકરીને તેડતા નહોતા. સગાઓનું લખાણ આવતું હતું. ચીમનના બાપને તો વહુને ન તેડે તોયે દુઃખ હતું. તેડે તેતુયે દુઃખ હતું. કારણ કે ચકરીની નણુંદ આ ગામમાં જ, ચકરીના કુટુંબમાં નાખેલી હતી. એ લોકો પણ હવે તો કહેવા માંડ્યા :

‘ચકરીને પહેલાં તેડી જાઓ, પછી અમે તમારી

છોડીને તેડવા આવીશું.’

એટલે દુબાઈ ચંપાઈને વેચાઈ શકરીને તેડવા આવ્યા હતા. એમાં બોલચાલમાં ‘કચાંકે વાંકું પડ્યું’ અને શકરીના બાપ ઉશ્કેરાઈ કંઈવાં વેણું કાઢ્યો લાગ્યા. આ બધી વ્હાત કહી ચીમનના બાપા કહે : -

‘બોલો સેવકરામે, આમાં અંબારે શો વાંક ? અમારે તો ભઈસાળ મુડી વચ્ચે સોપારી જેવી દયા થઈ છે. તેડીએ છીએ તો છોકરા ઘેર આવવો નથી. નથી તેડતા તો ઘેર અમારી દીકરીનું ઘર ચંડાતું નથી. ભઈસાળ તમે જ કાંઈક રસ્તો કાઢી આલો તો તમારા જેવા ભગવાને નહિ.’

મેં જોયું કે ચીમનના બાપા પણ દીકરાના વર્તનથી તંગ આવી ગયા હતા. સમામાં કલેશ થાય એ તેમને ગમતું નહોતું. તે દીકરીના બાપને દીકરીની વગોવણી થઈ એનો રંજ હતો. એથી જ તેમનો દુબાવી રાખેલો ઉકળાટ વ્યક્ત થતો હતો.

આ તબક્કે હું સલાહ પ્રણયું આપું ? મારે ચીમનને પણ મળવું જોઈએ ને ! એનો કેસ શું છે એ જાણ્યા વગર કહું. પણ શું ? એટલે મેં કહ્યું : ‘એમ કરો, ચીમનને કહો કે તે મને મળે. હું તેને સમજાવીશ.’ ચીમન મને મળ્યો પણ ખરો. તેનો કેસ બીજા ભણેલા છોકરાઓથી ભિન્ન નહોતો. આ બાળુ એક નવી સામાજિક સમસ્યા ઊભી થઈ છે. છોકરાઓ ભણે છે, લેખી છોકરીઓને ભણાવતા નથી. પાઠાં બાળકને થાય છે. એમાંથી આવા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. ભણેલા કે ભણતા છોકરાઓ પોતાની પત્ની ભણેલી હોય એવી અપેક્ષા રાખે એમાં ખોટું પણ શું છે ! દીકરીનાં માથાપો યુગબળ સમજી, પોતાની મેળે જ દીકરીનાં

હિત ખાતર ભણવા મૂકે તો જ આ યુગવાતા પ્રશ્ન હલ થઈ શકે.

ચીમનનું પણ એ જ કહેવું હતું :

‘સેવકરામે ! હું તમારી બધી વાત સમજી છું. આમાં શકરીને અંચાય થાય છે એ પણ હું કળૂલ કરું છું. આમાં જે કાંઈનાયે દોષ હોય તો અમારા સમાજની રૂઢિનો અને કુરિવાજનો છે. પણ એ દોષને પકકર તો કરવો જોઈએ ને ! શું મારા જેવાએ એને વશ થઈ, બિંદગીના ઉત્સાહને યુગબળી દેવો ?’

આનો સાચો ઉકલ પરજોતરને ત્યજી દેવી એ નથી. પણ તેને ભણાવી પતિને ચોક્કસ બનાવેવી એ જ છે. એટલે હું આવા કિસ્સાઓમાં હમેશાં જે સલાહ આપતો આવ્યો છું એ જ સલાહ ચીમનને પણ આપી : ‘શકરીને ભણાવવાનો તમારો આગ્રહ સાચો છે. પણ તમે પત્ની પાસે શાની અપેક્ષા રાખો છો ? અક્ષર-જ્ઞાનની કે ગૃહકાર્યની ! એ સારી ગૃહિણી થઈ શકે, લખી વાંચી શકે એવી તાલીમ મળે એવો પ્રયત્ન કરો. બાકી તો સહજવન, તમારો પ્રેમ અને માર્ગદર્શન તેનું સારું ધાતર કરો.’

પોતે ભણે તેટલાં વર્ષ શકરીને આવી તાલીમ મળે એવો જ ચીમનનો આગ્રહ હતો. મેં જઈ શકરીના પિતાને સમજાવ્યા. તે દીકરીના હિત ખાતર શકરીને ભણવા મૂકવા કળૂલ થયા.

સામાજિક પ્રશ્નોમાં વાલીઓ અને પતિ-પત્નીઓ પણ શાંતિથી સામનું દષ્ટિબિંદુ સમજવા તત્પર રહે અને અનુકૂળ થવાની તૈયારી બતાવે તો આવા પ્રશ્નો ફેટલી આસાનીથી ઉકલી જાય ?

ક્રાંસના વિખ્યાત નાટ્યકાર મોલિયરે પણ અકસ્માત જ નાટકો લખવા માંડેલાં. મોલિયરના દાદાને નાટકોનો ધણો શોખ. નાનો મોલિયર પણ દાદા સાથે નાટકો ભેવા જાય. મોલિયર જીવાન થયો અને ગમગીન રહેવા લાગ્યો. પિતાએ આ જોયું અને એક દિવસ ગુસ્સામાં આવીને પૂછ્યું : “શું આ છોકરને નાટકિયો બનાવવો છે ?” દાદાએ કહ્યું, “ભગવાનની જેવી મરજી.” આ સંજોગમાં મોલિયરે નાટકો લખ્યાં અને એ દુનિયાનો મહાન નાટ્યકાર બન્યો; દાદાએ દયાયોગી શબ્દો એના હૃદયમાં બેઠાઈ ગયા. ટેપેરટીના બાપીકા ધંધા પ્રત્યે એને નફરત નહીં અને એ કાપમ માટે કલમના આરાધે ગયા.

પુરાતત્વખાતાના સાહેબને ચૂંટણીરાયનાં પ્રારામ્ભે સાંભળવામાં ધણું ધણું રસ પડ્યો છે. ધણીવાર તો સાહેબ નોકરી ઉપર પણ મોડા બધ છે પરંતુ ચૂંટણીરાયનું પરાક્રમ સાંભળવાનું ચૂકતા નથી. સ્ત્રીઓને જેમ હીકણીનું વ્યસન હોય છે તેમ સાહેબને વાતનું વ્યસન પણ ગયું છે. સાહેબનાં આરોગ્યપાટોથી પણ સ્ત્રીઓનાં આરોગ્ય-સની જેમ વહેલાવહેલાં આવેને ગોઠવાઈ બધ છે અને સાહેબના હિસાબે ને બેખમરે આ ચાણી પીને શ્રી ૧૦૦૦૦૦૦૮ ચૂંટણીરાયનાં પરાક્રમેનાં ઇતિહાસ સાંભળે છે. સાતમે દિવસે સાહેબે ચોકકાને વંદન કરીને ટેબલ ઉપર મૂક્યું એટલે રસવોદ્યુપ નામનો આગળનો અર્ધ ભાગેશે હાંત વાતા શરૂ કરતાં બોલ્યો. —

[૭] 'અસ્ત્રી ચરિત્ર'ની વારતા

એ ક સમે ચૂંટણીરાય 'અમચા'ઓનો દરબાર ભરીને બેઠા છે. આવતી ચૂંટણીમા કોને દાવમાં લેવો ને કોને પછડાવો એની રસમરી અર્ચાઓ ચાલી રહી છે એવામાં જ સાહેબના પટવાળાએ આવીને ખબર આપ્યા કે કોઈ બાઈ મળવા આવ્યાં છે. 'બાઈ' શબ્દ સાંભળતાં જ શ્રી ચૂંટણીરાયે ટોપી ઠીક કરી, ચશ્માં સરખાં કર્યાં. અમચાઓને વિદાય આપી અને મુશકાત આપવાની તૈયારી કરીને બેઠા.

'બાઈ' શબ્દમાં મોટા ગુણ,
એ જાતિ જીવનનું લુણ.
ભક્ષાભલાએ ખેાયાં રાજ,
કંઈક હજારે નાચ્યા નાચ
કંઈક સાધુનાં છાડ્યાં તપ,
કંઈક જગ્યાએ મૂક્યા જપ
ચૂંટણીરાયની શી વિસાત ?
એ પણ ત્રિધામિત્રની જાત !

'બાઈ' શબ્દ સાંભળતાં ચૂંટણીરાય પાણી પાણી થઈ જતા 'સનારી' શબ્દ કાન પર પડતા એ બરફ બરફ બની જતા અને 'મીસ' શબ્દથી તો

એમની દસા રેશીનરેટરમાં મૂક્યા હોય એવી થઈ જતી. મીસ અવાજે કોઈ માનુની 'હેનો' કહેતી તો ચૂંટણીરાય એમનું 'હેરકડીશન' માથું ખંજવાળવા લાગી જતા. આમ 'કોઈ બાઈ' મળવા માગે છે 'એ શબ્દ સાંભળતાં જ ચૂંટણીરાય કૂકાની જેમ છાતી ફૂવાવીને બેઠા. થોડી જ વારમાં 'બાઈ'એ પ્રવેશ કર્યો. અહા, શું એમનું રૂપ !

લાંબું નાક ને દૂધ વાળ,
હાથે હાથ નાજુક ઘડિયાળ
આંખો એવી છે અલ્પિયાળ,
જાણે મરીનગનેની નાળ
ત્રણ નંબરના ચરમા કાચ,
એમાં નયનો કરતાં નાચ
સોહે છે બ્લાઉઝ 'લો કટ',
નાચલોન સાડી નોખો વડ,
માથા કરતાં મોઢું કપાળ,
હોઠ ઉપર દેખાયે વાળ
નખ પણ રંગ્યા રાતા સાવ,
લીપરડીકનો જૂદો પ્રભાવ
ચૂંટણીરાયની સામે આવાં તદ્દન આધુનિક 'બાઈ'

આવીને ઊભાં રહ્યાં. ચૂંટણીરામ સ્વભાવે ધણા કડક દેખાતા હતા. પણ આ તદ્દન આધુનિક યુવતીને જોઈને એ કેલકતાના રસમુદ્ધવા જેવા એકદમ નરમ-નરમ થઈ ગયા. મોંમાંથી ‘એસો’ કે ‘નમસ્તે’ જેવા રૈનિંગ વપરાશના શબ્દો પણ નીકળી શક્યા નહિ. છેવટે પેલાં બહેને પોતે જ નમસ્તે કહ્યું. એમનો અવાજ ચૂંટણીરામને નવા એન્જનીની મીડી વ્હીસલ જેવો લાગ્યો. એમણે કહ્યું : એસો બહેન, સેવકને લાયક શું કામ આપને પડ્યું છે ?

પેલાં બહેન દીલા અવાજે કહે : કંઈ નહિ. પણ આટલું બોલતાં બોલતાં એમનો અવાજ રેલવેના થર્ડ ક્લાસના ડબ્બાની જેમ ભરાઈ ગયો. છેલ્લે એમનાથી એક હસકું પણ ભરાઈ ગયું. એ હસકાના પ્રવાહમાં ચૂંટણીરામ પૂરના પ્રવાહમાં તણાતા ઝાડની જેમ એકદમ તણાયા.

તીર, અસિ કે બંદૂક ઠેઠ,

ઓંતા આંધુ આગળ હેઠ

ચૂંટણીરામ પણ થયા નરમ,

આવા લાગ્યા પક્ષના સમ

ઓંતા આંધુની સામે પાંચેા જેવા પણ ટકી શક્યા નથી તો ચૂંટણીરામનું ‘ગયું’ શું ? એ પક્ષના સમ દર્શને ‘બહેન’ને રડવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યા. ચૂંટણીરામ જેમ જેમ કારણ જાણવા વધારે ને વધારે આગ્રહ કરતા ગયા એમ બહેન વધારે ને વધારે હસકાં આગ્રહ કરતા ગયા. ચૂંટણીરામ એમનાં ઝીંચે નંબરનાં ચરમમાંથી ‘ક્વેન્ડરણ’ પાળી નજરથી બહેન સામે તાકી રહ્યા. છેવટે બહેનનાં હસકાં શરૂં થયાં. એમણે આઈસક્રીમ પાણીથી મોં ધોયું અને પોતાના નામલેખના દમાલથી આંખો લૂછી. ચૂંટણીરામ એમના રડવાનું કારણ જેમ જેમ વધારે આગ્રહથી પૂછવા લાગ્યા એમએમ એ વધારે ને વધારે આનાકાની કરવા લાગ્યાં. શરૂઆતમાં એ નિસાસા નાખનાં હતાં પણ ધીમે ધીમે એમના નિસાસાની સંખ્યા ઓછી થતી ગઈ અને ચૂંટણીરામના નિસાસાની સંખ્યા વધતી

ગઈ. છેવટે ચૂંટણીરામે ‘ના કહો તો મારા સમ’ એમ કહ્યું એટલે બહેન બોલ્યાં : સાહેબ, ‘હું’ પરણેલી છું.

ચૂંટણીરામનો અર્થો મૂઝાવણ થઈ ગયો.

બહેને આગળ કહ્યું : પરણેલી છું છતાં કુંવારી છું.

ચૂંટણીરામ ફરીથી ટટાર થઈને બેઠો. બહેને વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું : મારા પતિ આફ્રિકામાં રહે છે અને હું હિંદુસ્તાનમાં રહું છું. પરણ્યા પછી અમે જુદાં ને જુદાં જીએ. એ નથી અહીં આવી શકતા કે નથી હું ત્યાં જઈ શકતી.

આમ કહીને બહેને એક ફિલોઝામ છેટલો નિસાસો મૂક્યો. સામે ચૂંટણીરામે બે ફિલોઝામ જેટલો નિસાસો મૂક્યો. બહેને આગળ કહ્યું : આપ તો નિકાસપ્રધાન છો, ધારો તે વસ્તુની નિકાસ કરી શકો છો.

ખાંડ ગોળ કે તલચું તેલ

હંરણ રીંછ હાથી કે બેલ

માંકડ મચ્છર, અનાજ કે ઘાસ

ધારો એની કરો નિકાસ.

કહું આપને ‘સ્ટેરી શોટ’

કરો મને પણ આપ ‘એક્સપોર્ટ’

નિકાસમાં જ વિજાસ છે એવી આપની નીતિ પ્રમાણે આપ દેશમાં પેદા થતી દરેક વસ્તુની નિકાસ કરો છો તો મારી પણ આદિશ ખાતે નિકાસ કરી નાખો એવી મારી વિનંતી છે.

આમ કરીને બહેને દૂધપ્રશની બહેરાત જેવા દાંત ખતાવીને સ્મિત થયું. એ સ્મિતથી નિકાસપ્રધાનની વિવેકશક્તિની નિકાસ થઈ ગઈ. એ પછી બહેને માથાને એક હિલોળ આપીને વાળ દીક કપાં એની સાથે ચૂંટણીરામની આંખો પાસુ પાસુ સાદાં ડીઝાંતો ખૂંટી કરી ગઈ. વચન નહિ આપવાની નીતિ છતાં તપોભંગ થતા ત્રણિની જેમ એમની એ નીતિ પણ બદલાઈ ગઈ અને વચન આપતાં એમણે કહ્યું : તમે ગલરાશો નહિ. હું આ આખતમાં યોગ્ય મુશ્કાળો

આપી દર્શાવે એટલે તમારી આદિકા ખાતે નિકાસ થઈ જશે

આમ કહીને ચૂટણીરાયે બહેનના નામ દાખ અને સરનામું નોંધી લીધું જતા જતા બહેને ચૂટણીરાય સાથે હસ્તધનનું કર્યું. ચૂટણીરાયના હાથમાં જાણે ૪૬૦ વોટના દબાણસાથે વીજળીનો પ્રસાદ ફરી વળ્યો હોય એમ લાગ્યું

થોડા વખતમાં જ ચૂટણીરાયે પેલા બહેનની પરદેશ નિકાસ માટેની પાકી વ્યવસ્થા કરી નાખી ખરેખર નારી જાતિ ધારે એ કરી શકે છે

કજસને એ કરે ઉદાર

પહેલવાનને ખવડાવે માર

નારી જાતિની સઘળે જીત

ઔરંગઝેબને પણ ગવડાવે ગીત

એક રિત ખત્રીસ દાતો એક ચમકારો, સોડિયમ વાળા પાણીના આખ્યાયી પહેલા બે ટીપા અને એક ફસકુ એટલા બેળમાં ચૂટણીરાય જેવા ટ્રેનાઈટ પણ ઓગળી ગયા

આ વાતને ચાર છ મહિના જતા રહ્યા એકવાર ચૂટણીરાય કોઈ અન્યોદ્દિષ્ટ કામ માટે આપ્તાત ખાતાના પ્રધાનને ત્યાં જઈ ચડ્યા જઈને જુએ છે છે તો પેના બહેન પ્રધાનજીની સાથે વિદાયની શેઠેન્ડ ફરી રહ્યા છે અને એ રપર્શના પ્રભાવથી જાણે એ સી કરટના ઉપરાહારી આચકાઓ લાગતા હોય એમ પ્રધાનજીના મો ઉપરથી લોહી બહી ગયું છે ચોપારી ઉપરના પૂતળાની જેમ પ્રધાનજી રિયર થઈને બેઠા છે હાથ જોડીને ચૂટણીરાયને ‘જયજય’ કહેવાના હોશ પશુ નથી રહ્યા

ચૂટણીરાયને જ્ઞેતા જ પેના બહેને પ્રધાનજીના હાથને ‘શેક’ કરવો મુશ્કેલી દીધો અને એમને ‘જયજય’ કહીને નવી પેકાર્ડની જેમ સસડાટ ચાલી ગયા

ચૂટણીરાય પોતાના આમનનું કારણ કહેવાને બદલે પેના બહેનના આમનનું કારણ પૂછવા લાગ્યા પ્રધાનજી ચાર સેન્ડીમીટર પહોળું અને સાડાસાન સેકડ લાણુ રિત કરીને કહેવા લાગ્યા એ બહેન તો બિચારા બહુ દુખિયારા છે

દુઃખના દરિયામાં દુખેલાં બાઈ

અમેરિકા છે એમને બાઈ,

ઘણી દરે છે એ ત્યાં કમાઈ

પણ મોકલો શકે ના રાત્રી પાઈ

એ બહેનનો ભાઈ અમેરિકામાં ઘણી કમાણી કરે છે પણ મિચારીને એક પાઈ પણ મોકલી શકતો નથી આ બાબતમાં હું એને કંઈક મદદ કરું એવી વિનંતી કરવા એ બહેન બહો આખ્યા હતા

ચૂટણીરાયને લાગી નવાઈ

કોણ હશે આ નટખટ બાઈ?

ચૂટણીરાયે થોડા દિવસ પછી એ બહેનને મળવા માટે બેનારી મગાવ્યા અને જુદા જુદા પ્રધાનો પાસે જઈને આવી રીતે છેતરપીંડી કરવા માટેનું કારણ પૂછ્યું. બાઈ લીપરડીકારાણા હોદ્દાથી લાલનાલ હાસ્ય કરીને બેનારી જુદી જુદી જરૂરીઆતવાળાં દુખિયાઓની હું આ રીતે કમિશન લઈને સેરા કરૂ છું કોઈને આવા કામ હોય પણ લાગવગ ના હોય તો એમને હું આપ જેવા મહાપુરુષોની મદદથી સહાય કરું છું અને એ રીતે મારો સેરાનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે છે

ચૂટણીરાય મોં વકાસીને સાલગી રહ્યા અને એ ‘સેરાલાવી’ બહેન ‘જયજય’ કરીને નવી પેકાર્ડની જેમ સસડાટ ચાલ્યા ગયા

આ પ્રમાણે વાત પૂરી કરીને રસનોદુપનામનો સાતમે દાત ખરી પડ્યો

[કમરા]

અંગ્રેજ કવિ કાવલી અક્ષરમાતથી જ કવિ બનેતો ન્યારે એ નાનો હતો ત્યારે એક દિવસ એની માતાના ઓરડામાંથી એને રપેન્સરનું ‘ફેરી કિવન’ પુસ્તક મળી આવ્યું આ પુસ્તકની કવિતાઓ વાંચીને એ એટલો બધો મુગ્ધ બની ગયો કે એણે પોતે કાવ્યો લખવા માંડ્યા

ગુણગાન

સામાન્ય કુટુંબના માનવીને પૈસાદારની સગાઈ અને એ દ્વારા પૈસા મેળવવો કેમ ગમતો હશે એ પ્રશ્ન ઘણીવાર થાય છે. પોતાની કક્ષા કરતાં સામે પક્ષ પૈસાદાર હશે તો—અને તેમાંય ખાસ કરીને સ્ત્રીનું કુટુંબ—પૈસો મફતનો પડાવવાની લાલચ વધુ થશે. કમાતી વ્યક્તિ હશે તોપણ એમું ઉડાવી દેશે અને વધુ રકમ પત્નીએ ખાપને ઘેરથી લાવવી પડે છે. અને આ રીતે સ્ત્રીધનની લાલચમાં ને લાલચમાં પુરુષ પાંગળો ખની જાય છે અથવા સહેલાઈથી ધન મળે એવા રસ્તા શોધે છે. તેમાંથી પુરુષની વૃત્તિ અને દૃષ્ટિ બન્ને બદલાઈ જાય છે. અને તે જ કુટુંબની છિન્નસિન્નતા સરળ મૂકે છે.

ખાપ દીકરીના સુખ ખાતર આપે છે અને દીકરી પતિને ખુશ કરવા માગી વસ્તુ લઈ આવે છે. આજે પણ સમાજમાં આ પરિસ્થિતિ છે. જ્યારે ગળ ઉપરાંતની વાત થાય છે ત્યારે પણ પત્ની તરફ નમતું નથી જોખાતું હોતું, મેણું-ટોણુંથી તેને વધાવાય છે. પત્નીના અંગના ઢાળીના ઉપર તેની દાનત બગડે છે. એટલેથી નથી પતતું તો તેને મારજૂડ પાર વગરની થાય છે. અને છતાંય 'દીકરી તો સાતરે જ શોભે' કહેવતને શણગારવા માખાપનાં દિલ પથ્થર જેવાં બની જાય છે. મારે જૂઠે, અરે! મારી નાખે તો ય તારો પતિ પરમેશ્વર. સમાજ શું કહેશે એ બીકે પણ પોતાને ઘેર દીકરીને નહિ બોલાવે. દીકરી ખાપને ઘેરથી માગી વસ્તુ ન લાવી શકે તો હજુપણ ત્રાસ શુભરવામાં બાકી નથી મૂકતાં. તેવાં કુટુંબોની સંખ્યા ઓછી નથી. કોઈ ને કોઈ બહાના નીચે તેની સાથે કંઠાસ જોડવામાં આવે છે. પછી તેમાં કુટુંબની કોઈપણ વ્યક્તિ લાગ ભજવતી હોય, ક્યારેક અબોલા, ક્યારેક ધમકી, મારજૂડ, ખાવા ન આપતું એવા ઘણાય પ્રકારના ત્રાસ આપી મૂંઝી ને મૂંઝી વહુને રીબાવવામાં આવે છે, અને છતાંય તેને એવી સલાહ અપાય છે કે સ્ત્રી તો સહનશીલતાની મૂર્તિ છે, એમાં જ એની મદાનગી રહેલી છે.

કહેવાય છે કે સમાજ સુધર્મી છે, સ્ત્રી-પુરુષ બન્નેને સરખા હક આપવામાં આવ્યા છે. દેખીતી રીતે, ખાહ્ય રીતે જોતાં ઘણું બધું છે પણ જ્યાંસુધી અંદરથી સ્ત્રીની દશા ન સુધરે ત્યાંસુધી એ સરખા હક્કને શું ધોઈપીવાના? સ્ત્રીઓએ ભગૃત થયા વગર હવે આવે તેમ નથી નહિતર આ કળિયુગમાં સતયુગની લાવના જન્માવવી મુશ્કેલ થઈ પડશે.

પુત્રીનું અહિત

શૈલાની માતાએ રળતો કમાતો સુરતીઓ પસંદ કર્યો એ આશાએ કે શૈલા ભવિષ્યમાં દુઃખી ન થાય. જૂળ લાડકોડમાં અને પૈસાની વચ્ચે ઉછરેલી શૈલાને ગૃહકામ કે રસોઈથી વંચિત તો નહોતી રાખી. એટલે મધ્યમ વર્ગના કુટુંબમાં સાસરે જતાં જ શૈલાએ ઘરનો ભાર ઉપાડી લીધો. ઘરમાં સાસુને અને પતિને પશુ ઘડીભર નવાઈ લાગી. સુરકેલી એટલી જ હતી કે શૈલા ખાસ ભણી શકી નહોતી. એનું લક્ષ્ય જ નાનપણથી ભણવામાં નહોતું. ત્યારે તેનો પતિ ગ્રેન્ડ્યુએટ થયેલો હતો. ભણતર એણે પશુ શ્રીમંત ઘરની દીકરી એટલે બીજો વિચાર ન કર્યો.

શૈલા પહેલાં આણમાં પિયરથી ઠીક ઠીક રોકડ અને દાગીના લાવી હતી. બીણી બીણી પોતાને ભેઈંતી ઘણી વસ્તુઓ સાથે લાવી હતી. થોડો સમય સાડું ચાલ્યું. શૈલાને પોતાના કોડ પૂરા થતા લાગ્યા. પરંતુ મોટા ઘરની દીકરીને વધુ લાડ લડાવવા પતિને મન થયું અને પોતાની કમાણી ઓછી પડવા લાગી. મોજશોખ કરવા હોય તો વધુ કમાવું ભેઈંએ. તેને માટે શેરબજારમાં જવાનું તેણે શરૂ કર્યું. એક વખત થોડી કમાણી થઈ એટલે ચડસ લાગી અને બીજી વખત, ત્રીજી વખત એમ ગુમાવવા માંડ્યું. શૈલાની રોકડ રકમ પૂરી કરી અને તેની નજર તેના દાગીના ઉપર ગઈ. શૈલાએ તેને જૂથ સમજાવ્યો પણ કંઈ અસર ન થઈ અને દાગીના વેચી માર્યા. શૈલા ગભરાઈ પતિને સમજાવ-

વાના પ્રયાસો નિષ્ફળ ગયા ત્યારે બીજી બાજુ સાસુની ભેહુકમી એ કારણે શરૂ થઈ. અને પિયરથી પૈસા લાવવાનો આશરો થયો નહિ લાવે તો ઘરની બહાર કાઢી મૂકવાની ધમકી મળી. શૈલા કંટાળીને પિયર આવી અને માતાને પરિસ્થિતિ સમજાવી. પોતે સાસરે નહિ જાય તે પણ જણાવ્યું.

શૈલાના પિતાને વસ્તુસ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો. શૈલાને સાસરે નહિ મોકલવા નક્કી કર્યું અને જમાઈને ઘેર બોલાવ્યો. બહુ કહેણ ગયાં એટલે જમાઈ પધાર્યા. સમસ્યાએ શીખામણ આપી. પણ જમાઈએ શૈલાનો જ વાંક કહ્યો અને ઉપરથી કહ્યું કે બહુ દયા આવે છે તો થોડું કાઢી આપો ને. તમારો પૈસો આટલો બધો છતાં તમારી દીકરીને કે જમાઈને ઉપયોગી કેમ ન થાય ?

માતાને જમાઈની દયા આવી. અને હવે બીજી વાર વેડફી નહિ મારવા અને સુખેથી રહેવા માટે સમજાવી નક્કી કર્યું, અને શૈલાના હથમાં રોકડ રકમ બિલકુલ ન આવે. સાસુ-વરને આ ન ગર્યું એટલે પાછો ઝઘડો શરૂ થયો અને પૈસાની પાય-માલી થઈ. શૈલા હવે મલ્લમ નિર્ભય કરી બેઠી. ગમે તે ઉલોગ શીખવા તત્પર થઈ અને પગ પર જીભી રહેવા મથવા લાગી.

અસ્વાસ્થ તરફ નાનપણથી બેદરકાર રહેવાઈ મોટા થયા પછી પણ તેનું લક્ષ્ય રહ્યું નહિ અને એટલી નબળી તે રહી. પતિની શીર-ભેરીને ઠેકાણે લાવવા મથવા લાગી. પિતાનો પૈસો તેને મદદરૂપ નથી થવાનો તે તે સમ-

જતી હતી અને એટલે જ પ્રગલ્ભ થવા સાટે કમર કસવા લાગી.

અનાથતા

હંસા પાંચેક વર્ષની હતી ત્યારે જ માતા-પિતા પરધામ પડેગેલાં. તેને એક નાની બહેન હતી અને કુટુંબમાં ખીલુ' કોઈ જ તેમને રાખી શકે તેવું નહોતું. મામાની આર્થિક પરિસ્થિતિ ખરાબ હતી એટલે વધારાના આ બેંતું બરણપોપણ કરવું તેમને માટે સુરકેલ હતું. તેમણે એ બન્ને બાળકોને એક સંસ્થામાં મોકલ્યાં.

બાળકો ત્યાંની રીતે મોટાં થયાં. ખીજાં એવાં ધણાં બાળકોની સાથે એક થઈ ગયાં અને એક કુટુંબની માફક રહેવા લાગ્યાં. એમને હુનિયાના કોઈ વ્યવહાર કે કૌટુંબિક જીવનની કંઈ ગતાગમ રહી નહિ.

હંસા જેમ જેમ મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તેને ખ્યાલ આવવા માંડ્યો કે તેનાં માળખ શુભરી ગયાં છે એટલે તેમને અહીં રાખવામાં આવ્યાં છે. આ પરિસ્થિતિમાં તેમનાથી કોઈના પણ બે અક્ષર સાંપી શકાતા નહિ. 'અમારી મા નથી એટલે આજે તમે અમને ગમે તેમ કહી શકો છો' વગેરે દ્વારા એ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું કે તેમને માતું બોધું ખૂબ આવે છે. 'અમારી મા હોત તો અમારી આ પરિસ્થિતિ ન હોત, અમને કેવા હેતથી, પ્રેમથી નવડાવતી હોત!' નિશાળમાં માના પ્રેમની સુંદર કવિતાઓ અને પાઠ લાગ્યા. એટલે એમના ચોરતા અધૂરા જ રહી ગયાં અને એ જ કલ્પનામાં હંસા તો ખરેખર રાચવા લાગી.

હંસાના મામા અવારનવાર તેને મળવા આવતા, તેમને માટે નવી વસ્તુઓ, નાસ્તો વગેરે શક્તિ મુજબ લાવતા. ક્યારેક થોડા દિવસ પોતાને ઘેર પણ લઈ જતા. હંસા હવે ઉંમરલાયક થઈ રહી હતી એટલે એમને ચિંતા પણ થઈ રહી હતી. હંસાના નસીબ પાંસરા હતા તે મામાની ચિંતા વધુ વળત ન રહી અને હંસાને લાયક પતિ શોધી નક્કી પણ કરી નાખ્યું. હંસાને હવે એમ થયું કે પોતે ઘર બનાવવાના અને તેમાં ગૃહિણી થવાના ઠાઠ પૂરા કરશે. ખીલુ' હુઃખ ભૂલીને તે નવાં સ્વપ્નાં રચવા લાગી.

હંસાને સાસુ હતી. પતિનો પ્રેમ તે પામી શકી હતી. પણ લગ્ન પછી તેને લાગ્યું કે ઘર કરવું અને ગૃહિણીપદ ભોગવવું તે કંઈ રમત વાત નથી. સાસુના મહેણાંટોણાં સાંભળવાં, સંસ્થાના નામની સાથે પોતાનું નામ જોડાયેલું છે એટલે કંઈક વધુ સાંભળવાનું અને તેથીય વધુ રિવાજો અને વ્યવહારનું અજ્ઞાન તેને વધુ હુઃખી કરનાર નીવડ્યાં. ઘરકામમાં પાવરથી હોવા છતાં સાસુના શબ્દો તેને કારમાં લાગતાં. તે હરપી શકતી નહિ અને કોઈને કંઈ કહી શકતી નહિ. આ પરિસ્થિતિમાં તે હજીની પડતી ગઈ. શરૂઆતમાં તે શીખવા માટે પ્રયત્ન કરતી તોપણ સાસુમા તેને યોગ્ય રીતે જવાબ વાળતાં નહિ. તેનો પતિ તેને સમજાવતો અને મન ઉપર નહિ લેવા કહેતો. 'બા જૂના વિચારનાં છે એટલે કેટલુંક તેમને ગમતું નહિ હોય. પણ તે કહે તે સાંભળી લેવું.'

પણ હંસા તો બધું સમાજની આ બધી

કરામતથી નિરાળી હોય તેમ કંઈ સમજ શકતી નહિ અને તેને તો જીવનના સેવેલાં સ્વપ્નાં દૂર નાસી જતાં જ લાગવા માંડ્યાં. એકવાર તો એમ પણ થઈ આવ્યું કે સંસ્થામાં મા નથી તેનું એણું આવતું છતાંય સુખેથી રહેતાં હતાં. આ જવાબદારી સંભાળવા કરતાં એ સુખ ખરેખર ત્યાં વધુ જ હતું.

સેવાનું કામ

‘સ’પ ત્યાં જ’પ’ આ કહેવત તો ઘણું ઘણું શીખવાડી જાય છે. સ’પીને રહેવાથી—કામ કરવાથી હમેશાં કામ કરવાની હોંશ થાય છે, આનંદ મળે છે અને એથીય વધુ એકબીજા માટે કરી છુટવાની, ચેતામણીની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે તેનો કોઈ અનેરો જ આનંદ હોય છે.

આ પણ એક કળા છે. માનવીના મનના પ્રકાર ઘણા છે અને તેમાં આ કળા બે આદ્ય થઈ હોય તો તેની નામના ચારે બાજુ ફેલાય છે. કુટુંબ પોતાનું તેમ મંડળ પ્રત્યે પણ પોતાનાની ભાવના હોય છે. પણ કુટુંબ અને મંડળની ભાવનામાં થોડોક ફેર હોય છે. દેખીતી રીતે એક લાગતી વસ્તુમાં સત્તા સ્થાન ધરાવતી થાય છે.

વર્ણોજીનું એક મંડળ છે. સારું એવું ફૂટ્યું ફાટ્યું છે. પ્રવૃત્તિ વધી તેમ તેમાં કાર્ય કરનારાઓને પણ સ્થાન મળ્યું. પણ શરૂઆતથી એની અંદર રત થયા હોય તેનું સ્થાન કંઈ એણું દૂર થાય છે ?

જમાનો બદલાય છે તેમ તેમ વાતાવરણમાં ફેરફાર થતો જાય છે. જૂનાં મૂંઝાંકોને દૂર

મૂકીને નવાં મૂંઝાંકોનો તરફ મીટ મંડાતી હોય છે એટલે એમાં સુધારા કરવાની જરૂર જિલ્લી થઈ. લણેલા ગણેલા વર્ગની સામે ટક્કર ઝીલવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. કળથી કામ લેવાનું નક્કી કર્યું. જૂના કાર્યકરો કે જેનો આધાર જ આ મંડળ ઉપર છે તેને દૂર તો કરાય જ કેમ ? પણ તે ઉપર, તેમના વર્તન ઉપર અવસ્થ વિચાર કરવો રહ્યો. નહિતર તે પણ જૂનામાં જ ગણાઈ જવાનું અને લોકોમાં સારી છાપ નહિ પાડી શકીએ.

આ વિચારે મંડળની અંદરની રચના નવે સરથી કરવા વિચારાયું. આજની પરિસ્થિતિમાં બોહુંકમીનું મહત્વ એણું છે. લોકો સમજે છે કે ખોટી સત્તા વાપરવાથી કોઈનુંય હિત સચવાવાનું નથી. પરિણામે સત્તાનો મદ હલકો કરવામાં આવ્યો. અને મંડળની વહીવટી કમીટીએ તે દોર હાથમાં લીધો. સત્તાનું સ્થાન ઘવાયું, ગમ્યું નહિ પણ કંઈ ચાલ્યું નહિ.

હવે શું કરવું ? સત્તા-ખવાહીશ રંજુભાઈની કાનફૂસી કરવાની ટેવ ગઈ નહિ. બીજું જવાબદારીનું કામ પણ તેમને માથે રહ્યું નહોતું, તેમનાથી વધુ લણેલાની સામે ટક્કર ઝીલી થકે તેમ નહોતા. છતાં વખત બોઈને દરેકની સામે મણકો મૂકવાનું બાકી રાખતા નહિ. વખત જતાં તેમને લાગ્યું કે તેમની સામે પોતે કંઈ કરી શકે તેમ નથી. એટલે મુસીબતની વાત એ હતી કે ‘મંડળના કાર્યમાં બીજા કાર્યકરો પણ હતા. તેમની પદ્ધતિમાં થોડો ફેર કરી તેમની વ્યવસ્થા જગવાઈ રહે તે માટે નાની કમીટીને ધ્યાન

સર્જનના રાહ

જંઘીસખાન :

[લે. હેરોલ્ડ લેન્ગમ, અનુ. અશોક હર્ષ, પ્ર. જનસત્તા પ્રકાશન, અમદાવાદ. મૂલ્ય : રૂ. ૧/-]

‘ગીરીખાન મૂંપડા સુધી યુજરાતી સાહિત્ય પહોંચી શકે’ તે હેતુથી જનસત્તા પ્રકાશને

શરૂ કરેલી સત્તા અંધમાયાનું આ નવમું પુસ્તક છે. હેરોલ્ડ લેન્ગમની ચમકદાર કસમ અત્યંત હલકી પ્રતિજ્ઞા ધરાવતા કુરકર્મો જંઘીસખાનને કંઈક તટસ્થ રીતે ને સહાનુભૂતિપૂર્વક ચીનરે છે અને એ કારણે જંઘીસખાન વિષેનાં અન્ય જીવનચરિત્રોથી આ કંઈક ભુલું પડી ગય છે.

અશોક હર્ષે લેન્ગમની શૈલીને આમાણિકપણે વળગી રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ એમાં એમને બહુ સફળતા ન સાંપડી હોવાને કારણે ક્યાંક ક્યાંક અનુવાદ ક્ષિપ્ત લાગે છે.

પુસ્તક સત્તા કિંમતે આપવાનો હેતુ પ્રધાન હોવાથી પુસ્તકાલયનાં કામચી સંપ્રદ માટે આ પુસ્તક નકામું છે; વળી છાપકામની ભૂલો પણ ઘડી રહી ગઈ છે.

રાખવાનું સોંપાયું. હરે આ કાર્યકરની સત્તા કંઈક ધવાય તો જ રંજુભાઈના દિલને શાંતિ મળે. રંજુભાઈ એ તેમની જૂંચણા બેવા માંડયા અને તેમની વિરુદ્ધ ખાનગીમાં ફરિયાદો શરૂ કરી. મૂળ રંજુભાઈનો સ્વાભાવ ખીબની ચાડી ચુગલી કરવાનો અને ખીબની વાત બાણવા માટે પોતાના સી. આઈ. ડી. પણ રાખે. તેમણે સંસ્થાના ખીબ કાર્યકરો વિરુદ્ધ

જંઘીસ આજના સમાજનો આદર્શ ન બની શકે, છારેન પ્રત્યેનું એનું વલણ જ ધૂણા જન્માવે એવું હતું. દર્શાવ :

જૂદરવાના આરે પહોંચવા જતા જંઘીસે એક દિવસ પોતાના મેગિભ અંગરક્ષકને પૂછ્યું :

‘કુનિયાનું મોટામાં મોટું સુંખ કયું ?’

‘વિશાળ મેદાનો, સ્વચ્છ આકાશ, કાંડા પર ખાજ, અને તમારી સાથે તેજ ધોડા પર પલાણ.’

‘તહિ, તહિ,’ ખાન બોલી બેઠો, ‘મોટામાં મોટું સુંખ તો છે તમારા કુશ્મનોને કચડવામાં, તેમને તમારી સામે ઘૂંટણિયે પાડવામાં, તેમનાં ધોડાં અને સધળો અસખામ લૂંટવામાં—અને તેમનાં સ્ત્રીજનોના વિલાપ સાંભળવામાં.’ (પા. ૮૫)

ખીણું દર્શાવ :

‘મારા ખાસ ફરમાન વિના મારા કુશ્મનો તરફ દયા બતાવવાની હું મનાઈ ફરમાવું છું. સખ્તાઈ જ માણસનો જુસ્સો કાયમ રાખી શકે છે.’ (પા. ૧૧૪)

કુનિયા જંઘીસખાનના મૃત્યુ પછી ૭૫૦ વર્ષે વર્તનમાં

કાનભંભેરણી શરૂ કરી. પરિણામે જરા મીઠાજ સ્વભાવના પણ જૂના એક કાર્યકર બહેનની સત્તા ખૂંચવાઈ.

એવાનું કામ કરવું તેમાં પણ સત્તા, કીર્તિ, બેહુકમી કેટલી બધો લાગ લગવે છે ! તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી ઈર્ષ્યા તો સત્યાનાશ વાળી નાખે છે. સી સીની આવડત ઉપર મુસ્તાફ રહે તો..... !

★

નહીં તેા મિચારમાં તેા જરૂર આજ્ઞા વધી છે
જઘીમનુ જીવન અનુકરણાર્થે વાચનામા જોખમ છે
પરંતુ એક સામાયિક કક્ષાના વણજરાએ સામર્થ્યના
બગે કેરી મોટી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી એનું સચોટ દર્શન
એ જરૂર કરાવે છે

મેળોનાના મુસલમાનોના 'જ્ઞાન વિજ્ઞાન દૂર પૂર્વ સુધી
પહોંચાડાયા અને ચીની શોધખોળો અને વહીવટી
કુશળતા પશ્ચિમ સુધી પહોંચાડાયા જઘીમે મહત્વનો
લાગ જાયો એણે અધિકાર યુગના અતરંગી દૂર
કરી યુરોપને એશિયાના સીરા સપકમાં આવડ્યું
આનું એનું જમાપાસુ

જીવનચરિત્ર-રસિકાએને આ કથા જરૂર ગમશે.

શુદ્ધ અર્થ

[લે જો લીના શાક પ્ર ગુજર મધ્યસ્થ કાર્યોત્થ,
અમલાના મૂલ્ય ૨ ૫/૨૫]

જીવનચરિત્રની પ્રાપ્તિ સાથે જીવોને રસ હોય એનાં
ક્ષેત્રોમાં પડ્યું કેળવણીની સગરડો ધીમેધીમે વધવા માડી
જીવનચરિત્ર એ મોટાભાગની જીવોની મુખ્ય
પ્રવૃત્તિ ગણી શકાય એવું ક્ષેત્ર છે એમાં પણ ઓછો
ગ્રિક ક્રાંતિને પરિણામે જીવે જેમ જેમ બદલાતા
ક્ષેત્રોમાં સ્થાન મળતું ગયું છે તેમ તેમ પરિવર્તન
આપમેળે આવતું ગયું છે પરંતુ જોઈએ શુદ્ધચિત્ર
પણ વૈજ્ઞાનિક રીતે ઘટ્ટે છે એ અગે સારી સગરડો
ખાસ ઊભી કરનામાં આવી છે નવા નવા વીજળીના
સાધનો એના ધરકામના કટાણાજનક કાર્યને વધુ
સહેલું બનાવવા માટે શોધાયા છે તે દિનપ્રતિદિન સમય
ને શક્તિને કેરી રીતે બચાવ થઈ શકે અને એ
બચેના સમય ને શક્તિ ધીમે સદ્કાર્યમાં કેરી રીતે
વાપરી શકે એ અગે ધણું સાહિલ્ય પ્રગટ થયું છે હવે
તો આપણે ત્યાં પણ વિશ્વવિદ્યાલયોમાં શુદ્ધચિત્રના કે
ગુણિતના એક વિષય તરીકે સ્થાન મળતું છે એ
આનંદની વાત છે પણ વંશો પૂર્વે વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ
ક્રમમાં એને સ્થાન મળ્યું ત્યારે એની ખૂબ જ હાસી
ઉઠાવનામાં આવી હતી ગુજરાતીમાં આ વિષયની

શાસ્ત્રીય રીતે જણાવટ કરે એવા પુસ્તકની ધણી
વખતથી માગ હતી જો લીનામહેને એ જરૂરિયાત
માં પુસ્તકદારા પૂરી કરી છે
ફક્ત કૌટુંબિક જીવન સ્ત્રીના જીવનનું ધોય, એની
ફાળો, ગૃહસંજ્ઞાવટમાં નવીન દષ્ટિવિદ્યુતી આનંદસ્થિતતા
બાળકોએ એના અગત્યના મુદ્દા ધરતું આવક
જીવનનું પાસુ, રસોડું ને કપડાંની સલાજ વગેરે અગે
આ પુસ્તકમાં વિચાર કરવામાં આયો છે ખસ કરીને
આજ્ઞા—ગુજરાતીઓના મિનસમતોન આધાર પ્રથે
એમણે લખાવતો ધરી છે આર્થિક રીતે ન પોષાય
એમ મનો ને મિંગમિતો ને નજીવ તત્ત્વો ધરાવતી
સોશી એમક વાનગીઓની આપણે જે અવ
ગણના કરીએ છીએ અને બાળકોમાં પણ
જોડરી કે જોડરાને એક જ જાતનો ખોરાક નથી
આપતા એ અગે પણ વેધક ટકાર આ પુસ્તકમાં
મગે છે સૂર્યના તડકાનો લાભ બાળકોના હાડકાની
મજબૂતી માટે આપણને વગર પૈસા મળતો હોવા
જતા નથી ઉઘાવતા એ એમણે ખૂબ માર્મિક રીતે
કહ્યું છે જે માતાઓને ખમર હોય છે કે સૂર્યના
તડકામાંથી બાળકને વિટામિન 'ડી' મગે છે એની
માતાઓ પણ પોતાનું બાળક કાળું પડી જશે એ
જન મેરીને બાળકને એથી વધીન રાખે છે એવી
પરિસ્થિતિ છે
આપણાં રસોડા વિષે પણ તેમણે ઠીક ઠીક ટકારો કરી
છે સ્ત્રીનો મોટા લાગનો સમય રસોડામાં ખર્ચાય છે
એ દૃષ્ટિકોણ છે જતા આપણાં રસોડા હવા-પ્રકાશ
વગરના બેજવાળાં ને જીરોકવાર ગમરામણ થાય
એના હોય છે સહેરોમાં તો પશ્ચિમી દમના રસોડા
હવે કેનેકે કેકલે જેવા મગે છે, બકી ગામડામાં
તો હજુ ધુમાડી ભરપૂર રસોડામાં સ્ત્રીઓ ગૂંચાય
છે ગાંડી વિષે વાસ્તવિક રીતે નેત્રકે એ તો ખડું
ઓઝા કડું મો વિચરતા હોય છે એટલે એને પણ
સગરડો નોઈએ એ વિચાર હજુ નોઈએ તેટલો
લોખંધિય બયો નથી આ સ્થિતિમાંથી બહાર આવ્યા

ધગર નથી આલવાતું' એ આ પુસ્તક સારી રીતે સમજવી અવશ્ય છે. ઉપરાંત ઘર જેવી રીતે મુઘડ રાખવું, જુદી જુદી જાતનાં કપડાંની કેરી રીતે સંભાળ લેવી, ફરતીચરતી સંભાળ કેમ લેવી એ વિષયો પર પણ આ પુસ્તક પૂરતું માર્ગદર્શન આપે છે.

પુસ્તકમાં સૌથી જોરદાર સૈદ્ધાંતો લખાયેલું તો એવું છેલ્લું પ્રકરણ છે. હિન્દુ સમાજની રૂઢિપ્રથિતા જેમને—ખાસ કરીને જે પુરુષોને—વધુ પ્રિય હશે એમને આમાં ધણી વિચારો ખંખેર જેવાં લાગવા સંભવ ખરા; પણ એક વસ્તુ નિશ્ચિત છે કે પલટાતા જમાનામાં આપણે ખસો વર્ષ જૂના વિચારો વડે ન જ રંગી શકીએ. ભારત હવે લોકશાહી—ભલે પછી એના જન્મથી માંડીને આજ સુધી એકપક્ષી લોકશાહી અહીં અસ્તિત્વ ધરાવતી રહી હોય—દેશ બન્યો છે. એણે સામાજિક મૂલ્યાંકનો પણ બદલ્યાં જ રહ્યાં. કૌટુંબિક લોકશાહી ભારતમાં આવતાં બીજાં ૨૫ વર્ષ તો ઝાઝામાં ઝાઝાં નીકળી જશે કારણ કે નવા વિચારોને સમજવા, પચાવવા ને અપનાવવા આપણું રૂઢિવાદી માનસ ઝટ તૈયાર નથી થતું. વિદેશમાં ૧૦ કે ૧૨ વર્ષ રહીને ત્યાંની લોકશાહી રસમવાણું સક-ઉત્તરન લેવા-અનુભવ્યા પછી વધુ ખાજા ફેરવા મિલેયું હિંદ આવીને જૂના ચીજે ચાત્રવાનો ધરેડમાં રસડાઈ જતા અને સ્ત્રીના અક્ષમ-સ્વતંત્ર બંધિતવને ખેંચીને અને તેય માત્ર ચર્ચામાં જ રવીકાર કરતા આ યોગનારે લેવા છે; આમ છતાં એથી નિરાશ થઈને એવા વિચારખિંદુઓ ન વેરવાં કે એનો પ્રચાર ન કરવો એવું કહેવું કયું? લેખિકાએ સંખેદ સૈદ્ધાંતો પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા છે. જે કે એ પ્રકરણનું આરંભિક 'લોકશાહીમાં કૌટુંબિક જીવન' રાખ્યું છે તેને રૂઢિદે 'કૌટુંબિક જીવનમાં લોકશાહી' રાખ્યું હોત તો ખુબ યોગ્ય ને અનુરૂપ ન લેખાત ?

જે પ્રયોગશીતાની દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકનું પાનેપાનું અગત્ય છે અને મત્ર ગૃહવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતો જ બહેનો આ પુસ્તકનું અધ્યયન પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ ન કરે પણ

દૈનિક સ્ત્રી ને પુરુષ વાંચે, એ અંગે વિચારે અને પોતાના જીવનપ્રવાહને નવાં એક આપવા માટે આમાં રજૂ થયેલા વિચારોને અપનાવે ત્યારે જ પુસ્તકને સારી રીતે વાગેલું ગણાય.

રૂપે રંગે રાણી :

[લે. હુર્ગેશ શુક્લ. પ્ર. મૂલ્ય : ૨. ૨/-]

'લગ્ની કે લુક એટ' નામના અંગ્રેજી નાટકનું આ ગુજરાતી રૂપાંતર અણીતા નાટકમેષક શ્રી હુર્ગેશ શુક્લે કર્યું છે જે ગુજરાતી તખ્તા માટે પૂરેપૂરી લાયકી ધરાવે છે. કેટલાંય સફળ રીતે ભજવાયેલાં નાટકોના આ તખ્તીતા લેખક તખ્તાની પડ્ય પૂરેપૂરી દૃષ્ટિ કેળવી શક્યા છે એ આ નાટકના તખ્તાનું પુસ્તકમાં આવેખન કરીને બતાવી આપે છે.

આ ત્રિઅંકી નાટકમાં એક સામાજિક કથાનક ગૂંથી લેવામાં આવ્યું છે. ગૃહજીવનમાં લેખકની દૃષ્ટિ લીડે ગયેલી છે તે રૂપાંતર વખતે રૂપાંતરકારે પણ એટલી જ તાદરશ રીતે રજૂ કરી છે. ત્રણ દૃષ્ટીનાં લગ્નજીવનની વાસ્તવિક રજૂઆત કરી આ નાટક આપણને પ્રતીતિ કરાવે છે કે સાથે જિંવાતું જીવન એ સવજીવન નથી. એક ચેકને અનુકૂળ થઈને જીવવું એમાં સહજીવનનું—દાંપત્યજીવનનું માધુર્ય નહિ પણ એક જાનનું દાસત્વ છે.

આ પ્રધાનચર રજૂ કરતું આ ત્રિઅંકી નાટક સર્વ કોઈ ભજવી શકે તેવું છે એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય.

સરસ્વતીચન્દ્ર (ખડક સંપ્રેપ) :

[લે. ગા. મા. ત્રિપાઠી, સંક્ષેપકાર : ઉપેન્દ્ર ડ. પંડ્યા. પ્ર. સાહિત્ય અકાદેમી વતી એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. ડિ., મુંબઈ, ૨. મૂલ્ય : રૂ. ૫/૨૫.]

ચાર ભાગના વિશાળ ફલક ઉપર જે મહાન નવલકથા ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમર બની ચૂકી છે તેને લેખ-કના જ શબ્દો કે વાક્યો ફેરવ્યા વિના સંક્ષેપમાં પાંચ-સોએક પાનામાં જ સમાવી લેવાને આ પુસ્તકમાં

સક્ષેપકારે પ્રયત્ન કર્યો છે ક્રિયા વાર્તાનું બોલ્યું જ નહિ પણ કેવળ ચિંતન પણ આ પુસ્તકમાં આવી લેવામાં આયુ છે જે પુસ્તકની કિંમત ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વધારે છે

સરસ્વતીચંદ્રને હવે તો ટૂંક સાર રૂપે કે કહેવાતા સક્ષેપ રૂપે અનેક લેખકોએ અને પ્રકાશકોએ પ્રગટ કરેલ છે તેમાં કોઈક સક્ષેપો તો મૂળ લેખકને અન્યાય કરે તેવા પણ પ્રગટ થયા છે આ બધાનો પ્રચાર વધે તે પહેલાં તેની સામે ગૌરવર્ધન સાહિત્યના રખેાળાએ અને રમિયાઓએ કોઈક પગના ભરવા બેઠેલો આવે વખતે બપોળીના પ્રાધ્યાપક શ્રી ઉપેન્દ્ર પડયાને આ બહુ જ ઉપયોગી અને આધારભૂત સક્ષેપ ખરેખર આપણા સાહિત્યમાં સારી એવી જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે

લગભગ બે હજાર જેટલા પાનામાં અને ચાર ગ્રંથમાં વહેંચાતે આ ખ્યાનાતમ મહાનવન જે ન વાંચી શકે તેમને પણ આ પુસ્તક વાંચીને એનો ખરો રંગ લાગે છે અને એ ચારેય ભાગ વાંચ્યા માટેની પ્રેરણા પણ આપે છે સરસ્વતીચંદ્રનું વાર્તાવસ્તુ કાળના પ્રસાદ સાથે જૂનું થવાનું જ નથી યુગ્મજાતી સાહિત્યની એ અમર અને અજોડ મહા નવન પૂરવાર થઈ ચૂકી છે

સાહિત્ય અકાદમીએ આ મહત્વનું કાર્ય કરવાની આ પુનઃક પ્રગટ કરીને આપણા સાહિત્યની મહામૂરી સેવા બજાવી છે એ વિષે બે મત છે જ નહિ તદુપરાત આ મહત્વના પુસ્તકને શ્રી ઉમાશંકર જેથીનો અભ્યાસ પ્રવેશક પણ સાપડ્યો છે જે સહિત્યના દરેક અભ્યાસીને ઉપયોગી પણ નીમડશે જ સક્ષેપકારની અભ્યાસ હિષ્ટિ તો આખા ગ્રંથમાં નજરે ચડશે જ આ ઉપયોગી પુસ્તક દરેક ધરની શોખી બને તેનું છે

જન્મભૂમિ પચાગ (સ ૨૦૧૮)

[સપાદક પતિ કૃષ્ણાંજી નિં સોમણ અમૃતનાથ લં શાહ લક્ષ્મીપ્રસાદ મોં બારોટ પ્રં જન્મભૂમિ પ્રકાશન મદિર ઘેષા રટીટ મુબઈ ૧ મૂલ્ય

રૂ ૧/૭૫]

જન્મભૂમિ પચાગ કાપ્યોનય હાગ સપાદિત ખગોળ સિદ્ધ સક્ષમ િરનન બારવીન પચાગ દર વરસે પ્રગટ થાય છે વિક્રમ સવત ૨૦૧૮ ઉપરાંત શાનીવાકન શક ૧૮૮૪ પૂરો થાય એ રીતે સ ૨૦૧૮ ના ફાગણ સુધીનું એંગે લગભગ દોઢ વરસનું આ અભ્યાસ પચાગ છે

આ પચાગના ત્રણેય અભ્યાસુ સપાદકો તેમની વિદ્યા અને નિષ્ઠા આ પચાગ તૈયાર કરવા પાછળ ઠીક ઠીક દાખવી શક્યા છે ખગોળ શાસ્ત્રાર્થ પતિ કૃષ્ણાંજી સોમણ કે જે વેનસાલ સપન્ન અને જોતિયરત્ન છે તેમણે કરેલ છે નિવૃત્ત-પચાગનો વિભાગ શ્રી અમૃતાન લ શાહ કે જે ગણિતાનકાર અને બેંગ્લે એરટ્રોનેશન મોસાયલીના મતી અને જન્મભૂમિ પચાગ કાપ્યોનયના વ્યવસ્થાપક છે તેમણે સલાજો છે અને સરોધીન તેમજ ફગાદેશ શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ બારોટ તૈયાર કરેલ છે

આવી વિદ્યાન ત્રિપૂરીએ સમૃદ્ધ મનાવેન આ પચાગ દરેક ધરને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી સામગ્રીથી ભર છે એટલે અભ્યાસુ મોં અને વિદ્યાનોને જેટલો આ પચાગનો ખર્ પડે તેટલો જ સામાન્ય જન પણ પડશે જ દરેક વિષયને સુ પવરિયત રીતે વિવેક પૂર્વક ક્રમશઃ કરવામાં આવેન છે જન્મભૂમિ સરયાની આ આદરણીય પ્રવૃત્તિ ખરેખ પ્રમત્તા દિતને અનુરક્ષને ધારે તે આણુ સમૃદ્ધ પચાગ પૂરવાર કરી આરે છે દરેકને દરેક રીતે માર્ગ દર્શક થાય તેનું સમૃદ્ધ આ પચાગ દરેકનું સાથ સાથી બનશે

જીવનસૌરભ

[લે બળવલાઈ મહેતા પ્ર પુસ્તકાલય સ સ ન નિ, વડોદરા મૂલ્ય રૂ ૧/૫૦]

ગાંધીવાદી ચિંતારસરૂપી ધરાવતા અને કાર્યકરોની પ્રણાની ઉત્તમાગતા આપણા જનલે કોએક શ્રી બમનલાઈ મહેતાએ લખેનું આ સ્તયા સાધીની ગરજ સારે તેનું મહત્વનું છે

જા વખતમાં પ્રથમ આવૃત્તિ પૂરી થવાથી બીજી આવૃત્તિ લોકભોગ્ય વધુ થઈ શકે ને માટે ઓછું મૂલ્ય રાખવા કાચું બાઈન્ડીંગ અને પાનાંની સંખ્યા ઘટાડવા ઝીણા ટાઇપ આ આવૃત્તિમાં છે. આપણી ઉછરતી પેઢીને, વિદ્યાર્થીઓને, ઓછું કે નવું વાંચતા શીખેલાં પ્રૌઢોને આ સરળ પુસ્તક અનેક રીતે ખપમાં લાગે તેવું છે. જીવનમાં જાણે ને જાણે અનુભવવા પડે તેવા ૧૭૬ પ્રસંગો, અનુભવો, વિચારો અને ચિંતનો આમાં ૧૨૬ પાનાંમાં ઠંસીને ભરવામાં આવેલ છે. એક સાચા માણસના સ્ફટિકશા જીવનનું દર્શન કરાવતું આ પુસ્તક એટલે જ મહત્વનું ગણાશે. શ્રી બખ્શભાઈ ચિંતક અને વિચારક પણ છે તેની

પ્રતીતિ આ પુસ્તક કરાવે છે. કેટલાંક લખાણો તો નર્મી મઘકાવ્યો જેમાં પણ બનેલાં છે. દોઢ મહાન વિચારકની ગંભીર વાણી આપણને બાણે સંભળાતી હોય તેવી કેટલીય અર્થભરપૂર વાતો આ પુસ્તકનાં કેટલાંય પાનામાં ભરી છે. સારા પ્રસંગે આપણું કિશોર-કિશોરીઓને ધનાત્મક બેટ આપવા માટે આ પુસ્તકની ભલામણ જરૂર કરી શકાય.

શ્રી મુકુલભાઈ કલાર્થીની પ્રસ્તાવનામાંથી આ પુસ્તક વિષે આ શબ્દો ટાંક્યા વિના રહેવાતું નથી : ' પોતાના જીવનમાંથી નવનીત રૂપે મનનીય વિચારોને તારવી લઈ ને પૂ. બખ્શભાઈએ આપણને આપ્યા છે. એ બદલ આપણે સૌ એમનો આભાર માનાએ. '

‘ઝિમ્મિ-નવરચના’નો હવે પછીનો અંક ખાસ ઢગદાર દિવાળી અંક તરીકે નવેમ્બરની ત્રીજ તારીખે પ્રગટ થશે.

— ફક્ત ચાર મહિનામાં રેડિયો એન્જનિયર બનો —

રેડિયો શિક્ષણ

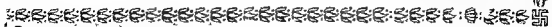
રેડિયો, એમ્પલીફાયર, અને ટ્રાન્ઝિસ્ટરનું પ્રેક્ટીકલ પદ્ધતિએ રૂબરૂ તેમજ ટંપાલ દ્વારા શિક્ષણ આપતી શુજરાતની એકમાત્ર લોકપ્રિય સંસ્થા. સ થે ટેપ રેકૉર્ડ, ટેલીવીઝન અને પ્રોજેક્ટરનું પણ શિક્ષણ અપાય છે.

—: મળો યા લખો :—

પેરી રેડિયો હાઉસ એન્ડ ટેકનીકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ

રાયપુર ચકલો, અમદાવાદ.

ZAVERI

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

● કાળુભારને કુંઠે	નવલકથા—મનસુખલાલ ળવેરી	રૂ. ૪-૫૦
● શ્રાવણી	નવલકથા—શિવકુમાર બેપી	રૂ. ૬-૫૦
● મધુવન	ગુજરાતની ગઝલોનો
આતનિધિ સંગ્રહ	સંપાદક : હરીન્દ્ર દવે
રૂ. ૪-૫૦
● મનના મરોડ	નવલિકા-સંગ્રહ—મોહનમદ માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
● મનોરમા	નવલકથા—મોહનમદ માંકડ	રૂ. ૩-૭૫

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર બેપી

અન્દકાન્ત બક્ષી

● કંચુકીખંધ	નવલકથા
રૂ. ૮-૦૦	● એકલતાના કિનારા	નવલકથા
રૂ. ૪-૦૦
● અનંગરાગ	નવલકથા
રૂ. ૬-૫૦	● પડ્યા ડૂબી ગયા.....	નવલકથા
રૂ. ૮-૦૦
● રજનીગન્ધા	નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦	● રોમા	નવલકથા
રૂ. ૮-૦૦
● રહસ્યનગરી	નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦	● પ્યાર	નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૨૫
● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ	નાટક રૂ. ૨-૫૦	● માનસર	અરકત વીરાણી 'એકામ'
ગઝલ સંગ્રહ
રૂ. ૬-૦૦
● દેવદાસ	નાટક
રૂ. ૨-૫૦	● નેતા અભિનેતા	અધ્યાત્મિક પદ્ય
નાટક
રૂ. ૨-૫૦
● સુવર્ણરેખા	નાટક
રૂ. ૨-૫૦	● નીલા	ધીરેન્દ્ર દોશી
નવલકથા
રૂ. ૮-૦૦
● એકને ટકોરે	નાટક
રૂ. ૨-૦૦		

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, સેમુઅલ સ્ટ્રીટ
સુબર્બ, ૩

તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલાં નવાં ભારતી પ્રકાશનો

મીઠી વીરડી ભાગ ૧-૨

લેખક : શ્રી દેવશંકર મહેતા [રૂ. ૧૩/૨૫
આખ્ય ધરતીને આખાદ રીતે આલેખનાર ધરતીના
જાણીતા લેખકની વિશાળ પઠને આલેખતી બેભાગમાં
નહેઆયેલી સરળ અને પ્રવાહી લાંબી નવલકથા.

વિશ્વાસનું વાવેતર

લેખક : શ્રી પદ્માલાલ પટેલ [ન. પૈ. —/૬૫
જાણીતા નવલકથાકાર-વાર્તાકારની બાળ-વાર્તાઓનો
આ પ્રથમ સંગ્રહ બાળકોમાં ઉચ્ચ સંસ્કારની સુવાસ
ફાલે તેવી સમૃદ્ધ અને સચિત્ર છે જે દરેકને રુચે.

તૃષ્ણા અને તૃપ્તિ

લેખક : શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ [રૂ. ૭/૨૫
નવો જ વિષય લઈને આવતી આ નવલકથા નવલ-
કથાના વિશાળ ક્ષેત્ર ઉપર નવી ખાત પાડે તેવી સમૃદ્ધ
અને વાચનીય બની છે જે દરેક વાચકને સરખી રુચે.

મોતની ખીણમાં

લેખક : શ્રી નવનીત સેવક [રૂ. ૨/૫૦
બાળકોમાં સાહસ અને છુદ્ધિયાતુર્ય પ્રેરતું આ નવું
પુસ્તક એક એવી સાહસકથા લઈને આવ્યું છે કે
અને કિશોરો અને છોકરી દેવો વચ્ચે તેવું રસપ્રદ છે.

કળ્પનિયાત કેમ મટાડશે ?

લેખક : ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે [રૂ. ૪/—
નિસર્ગોપચારથી રાગો મટાડતી જાણીતી મુંબઈની
સંસ્થાના સંચાલક અને તંત્રરતીના તેઓએ લખેલું આ
નવું પુસ્તક દરેક ધરતું સાચું સાચી બની શકે તેવું છે.

મેળાનાં પંખી

લેખક : શ્રી ભાનુશંકર ઓ. બ્યાસ [રૂ. ૪/૫૦
આફ્રિકાવાસી લેખકનો આ નવો વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ
થાય છે તેનો આવકાર શ્રી મુલાબદાસ ટ્રોકર લખેલો
છે. આ સંગ્રહની બધી વાર્તાઓ વાંચવી ગમે તેવી છે.

પાછલે પારણે

લેખક : શ્રી પદ્માલાલ પટેલ [રૂ. ૩/૨૫
રજવાડી રાજ્યતંત્રનું સાચું અંતરંગ ચિત્ર આ નવલ-
કથાની નોંધપાત્ર વિશિષ્ટતા છે. તાજેતરમાં જ
આ અપ્રાપ્ય પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.

વીર પસલી

લેખક : શ્રી પીતાંબર પટેલ [ન. પૈ. —/૬૫
પ્રૌઢો અને બાળકોને એક સરખી પ્રિય થઈ પડે તેવી
સચિત્ર વાર્તાઓનો આ તદ્દન નવો સંગ્રહ, જીવનમાં
સંસ્કાર અને સદૃશ્ય સંચિત એવો સમૃદ્ધ પથ છે.

લગ્નગીતો-લોકગીતોની ગૂંથણી

લેખક : શ્રી રંભાબેન ગાંધી [રૂ. ૨/૫૦
લગ્નગીતો અને લોકગીતોનું સંપાદન કરીને તેને સમૃદ્ધ
રીતે વિવરણ સાથે ગૂંથી લેતું જાણીતા નાટિકા-લેખિ-
કનું આ તદ્દન નવું પુસ્તક દરેક ધરતી શોભા બનશે.

ભૂતિયા પહાડમાં

લેખક : શ્રી નવનીત સેવક [રૂ. ૨/૨૫
કિશોરોમાં સાહસની ભાવના પ્રેરે તેવું સાહસકથાનું
આ તદ્દન નવું સચિત્ર પુસ્તક છે જે કિશોરો અને
જાળકોમાં અત્યંત સાહસ પ્રેરે તેવું સમૃદ્ધ બન્યું છે.

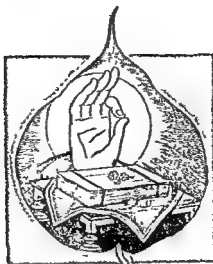
સફરના સાથી

લેખક : શ્રી બળવંત નાયક [રૂ. ૫/—
જાણીતા આફ્રિકાવાસી લેખકની નવી વાર્તાઓનો આ
સમૃદ્ધ સંગ્રહમાં જે વાર્તાઓ છે તે બધી વાંચવી ગમે
તેવી છે લેખકનો પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ વસાવવા જેવો છે.

હજી તો રાત બાકી છે

લેખક : શ્રી ટી. પી. સૂર્યક [રૂ. ૩/૬૫
‘છેલ્લી રાત’ નામના પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહથી મુગ્ધરાની
સાહિત્યમાં વાર્તાલેખક તરીકે જાણીતા થયેલા આફ્રિકા-
વાસી વાર્તાકારનો આ નવો સંગ્રહ આવકાર્ય થશે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિમિટેડ ૧૪, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૧

છેલ્લા પચીસ વર્ષથી ગુજરાતના ઘેર ઘેર શિષ્ટ અને સંસ્કારી સાહિત્ય પહોંચાડતી ગુજરાતની આ અમગવ્ય પ્રકાશનસંસ્થા છે. એની સાથિની તો દરેક ગુજરાતી ઘરનું નાનું પુસ્તકાલય, દરેક શાળાની લાયબ્રેરી, દરેક ગામની લાયબ્રેરીનાં વાપકો, દરેક કોલેજોના પ્રાધ્યાપકો-વિદ્યાર્થીઓ આપે છે જ, લોકોની બધેલી યાત્રા-પ્રાપ્તિની આ નવી આપ્ય સામે અમારાં આજ સુધીનાં લગભગ નવસો પ્રકાશનો અને તેની આવૃત્તિઓ ઉપર થતી જતી આવૃત્તિઓ, હમેશાં રજા જ છે તેમાથી ગઈ પેઢીએ મંસ્કાર જીલ્લા છે : આવતી પેઢી સંસ્કાર પામી રહી છે.

સંસ્કારની આ આપણે અવિરત ચાલુ રાખવામાં અમારાં પ્રકાશનો મહત્વનો ફાળો આપી રજા છે. દેશના નવનિર્માણમાં સાહિત્યનો હિસ્સો પણ કઈ નાનોમનો નથી. ગુજરાતના પ્રથમ પંક્તિના લેખકો-વિચારકોએ આ સંસ્થા માટે સુકતકે પ્રશંસા કરી છે. દૂર દૂર દેશાવરમાં વસતા ગુજરાતીઓએ આ સંસ્થાનાં પ્રકાશનો માટે વધુ વધુમાં આમહ રાખ્યો છે. આપના કુટુંબમાં પણ યાનના સંસ્કાર રેડવા માટે અમારાં પ્રકાશનો તરફ ધ્યાન દોરવા અમારું નમ્ર નિર્મળજી છે. અમારી આ પ્રવૃત્તિમાં સૌ સંસ્કારી જનોનો સહકાર વાંછીએ છીએ. ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરમાં દર મહિને અચૂક પહોંચી જતાં અમારાં એ માસિકો ‘ઉર્મિ-નવરચના’ અને ‘તદુરસ્તી’ તરફ પણ આપનું ધ્યાન દોરવા અમે વિનંતિ કરીએ છીએ. સચિપત્ર મંગાવો. :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નો-ડીઝ બ્રિજ ॥ અમદાવાદ, ૧

3131

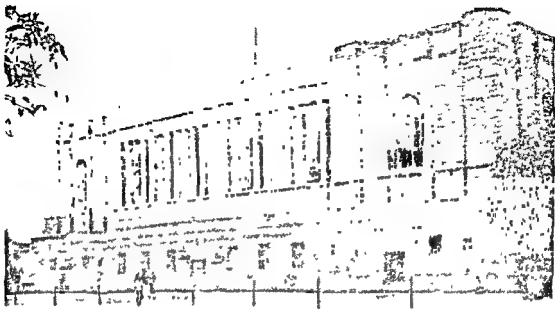
111111

111111 111111

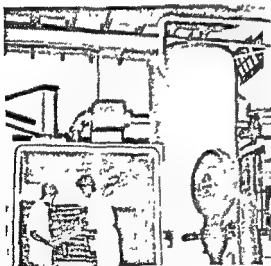

111111 111111 111111

૧

દિલ્હીનું રાષ્ટ્રીય હસ્તાવન અને હસ્તપ્રતોનું સંગ્રહસ્થાન ઉપરના પહેલા ચિત્રમાં દર્શાવે છે. અમારે સ્થળોએ આવેલી હસ્તપ્રતો અને હસ્તાવનો ૧૭૪૮ ની સાલ એટલા જૂના છે અને એ બધાને જાગૃતિથી ૫૨ ૧૬ વર્ષમાં આપ્યા હ તે દાખલોની જુલ વળાણ ૧૬ માઇલ એટલી થાય. નાનના કાગળો બાજુના ચિત્રમાં એ જુની હસ્તપ્રતોનું દેશમાં બાકેની નવથ ૭ જથ્થે જમ. બાજુના ચિત્રમાં તન છત્રજનુથી બચાવવા મિથ્યા લખાવવામાં આવે.

તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલાં નવાં ભારતી પ્રકાશનો

મીઠી વીરડી ભાગ ૧-૨

લેખક : શ્રી દેવશંકર મહેતા [રૂ. ૧૩/૨૫]
આમ્ય ધરતીને આગ્રાદ રીતે આલેખનાર ધરતીના
જાણીતા લેખકની વિશાળ પટ્ટને આલેખની એ ભાગમાં
વહેંચાયેલી સરળ અને પ્રવાહી લાંબી નવલકથા.

વિશ્વાસનું વાવેતર

લેખક : શ્રી પદ્માવતી પટેલ [ન.પૈ.—/૭૫]
જાણીતા નવલકથાકાર-વાર્તાકારની બાળ-ન્યૂતોઓનો
આ પ્રથમ સંગ્રહ બાળકોમાં ઉચ્ચ સંસ્કારની સુવાસ
ફેલાવે તેવા સમૃદ્ધ અને સચિત્ર છે જે દરેકને રુચે.

તૃષ્ણા અને તૃપ્તિ

લેખક : શ્રી પ્રહલાદ જીભલક [રૂ. ૭/૨૫]
નવા જ વિષય લઈને આવતી આ નવલકથા નવલ-
ભાન પાડે તેવી સમૃદ્ધ
[ચક્રને સરખી રુચે.

સોતની ખીણમાં

લેખક : શ્રી નવનીત સેવક [રૂ. ૨/૫૦]
બાળકોમાં સાહસ અને શુદ્ધિયાતુર્ષ પ્રેરતું આ નવું
પુસ્તક એક એવી સાહસકથા લઈને આવ્યું છે કે
અનેક કિશોરો અને હેરિ હેરિ વાંચી તેવું રસપ્રદ છે.

કખ્ખિયાત કેમ મટાડશો ?

લેખક : ડૉ. ભૂપતરાય મોઠ દવે [રૂ. ૪/—]
નિસર્ગોપચારથી રોગો મટાડતી જાણીની મુખ્યની
સંસ્થાના સંચાલક અને તંદુરસ્તીના તંત્રીએ લખેલું આ
નવું પુસ્તક દરેક ધરતું સાચું સાથી ખી શકે તેવું છે.

મેળાનાં પંખી

લેખક : શ્રી ભાતુશંકર એ. વ્યાસ [રૂ. ૪/૫૦]
આક્રિશ્વાસી લેખકનો આ નવો વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ
થાય છે તેનો આવકાર શ્રી ગુલામનસ ઓઝરે લખેલો
છે. આ સંગ્રહની બધી વાર્તાઓ વાંચતી ગમે તેવી છે.

ધારાપુરીનો ખંખનો ભાગ ૧-૨

લેખક : શ્રી રામુ ઠક્કર [રૂ. ૧૫/—]
દોઢસો વર્ષ પહેલાના અપ્રાપ્ય અગ્રિય પુસ્તકનું સરળ
ગુજરાતી. આ ખંખનો ભાગમાં વહેંચેલી વાર્તા વાંચતા
અરેખિયન નાઈટ્સના કિરસા યાદ આવે છે.

વીર પસલી

લેખક : શ્રી ખીતાબર પટેલ [ન. પૈ.—/૭૫]
પ્રૌઢો અને બળદાને એક સરખી પ્રિય ઘઈ પડે તેવી
સચિત્ર વાર્તાઓ નો આ તદ્દન નવો સંગ્રહ. જીવનમાં
સંસ્કાર અને સદૃશ્ય સીચે એવા સમૃદ્ધ પથ છે.

લગ્નગીતો-લોકગીતોની ગૂંથણી

લેખક : શ્રી રંભાબેન ગાંધી [રૂ. ૨/૫૦]
લગ્નગીતો અને લોકગીતોનું સંપાદન કરીને તેને સમૃદ્ધ
રીતે વિવરણ સાથે ગૂંથી લેતું જાણીતા નાટિકા-લેખિ-
કાનું આ તદ્દન નવું પુસ્તક દરેક ધરતી શોભા ખનશે.

ભૂતિયા પહાડમાં

લેખક : શ્રી નવનીત સેવક [રૂ. ૨/૨૫]
કિશોરોમાં સાહસની ભાવના પ્રેરે તેવું સાહસકથાનું
આ તદ્દન નવું સચિત્ર પુસ્તક છે જે કિશોરો અને
બાળકોમાં અત્યંત સાહસ પ્રેરે તેવું સમૃદ્ધ ખન્યું છે.

સફરનાં સાથી

લેખક : શ્રી. બળવંત નાયક [રૂ. ૫/—]
જાણીતા આક્રિશ્વાસી લેખકની નવી વાર્તાઓના આ
સમૃદ્ધ સંગ્રહમાં જે વાર્તાઓ છે તે બધી વાંચતી ગમે
તેવા છે. લેખકનો પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ વસાવવા જેવો છે.

હજી તો રાત ખાંકી છે

લેખક : શ્રી ડી. પી. સૂચક [રૂ. ૫/—]
'હેલ્લી રાત' નામના પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહથી ગુજરાતી
સાહિત્યમાં વાર્તાલેખક તરીકે જાણીતા થયેલા આક્રિશ્વા-
વાસી વાર્તાકારનો આ નવો સંગ્રહ આવકાર્ય થશે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. ૬૪, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૧
ફોન-૩૩૩૩૩૩

નૂતન વર્ષાભિનંદન

- ★ પુસ્તકોનાં જેકેટો તથા સામયિકોનાં ટાઇટલોનું સુંદર મુદ્રણ કરનાર.
- ★ વિવિધ રંગની શાહીઓના કલાત્મક છાપકામના ગુજરાતભરના અગ્રગણ્ય મુદ્રક.
- ★ ત્રિરંગી છાપકામ મનોહર ને સુંદર કરી આપવામાં આવે છે.
- ★ પુસ્તકો, ઓફિસ માટેની સ્ટેશનરી અને બીજાં તમામ પ્રકારનું મુશોભિત કામ કરી આપવામાં આવે છે.

દીપક પ્રિન્ટરી

૨૭૭૬/૧, રાયપુર દરવાજા પાસે,

અમદાવાદ, ૧.

શ્રી ધ્રાંગધ્રા મોટર વાહન વ્યવહાર સાહકારી મંડળી લિમિટેડ, ધ્રાંગધ્રા.

સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યના સહકારી કાયદા મુજબ તા. ૩૦-૧૧-૫૪ ના રોજ
નોંધાયેલી રજ. નં. ૯-૧૦

સંચાલક મંડળ

પ્રમુખ

શ્રી સકરથાંદ દેશવજી સંઘવી

નિયામક સમિતિ

શ્રી સોમનાથ નંદલાલ મહેતા

શ્રી લખમીચંદ રણછોડદાસ મહેતા

શ્રી શીવલાલ ગોગજી પટેલ

શ્રી રામચુડી કલેક્ટર સાહેબ, ધ્રાંગધ્રા

શ્રી આર્ચીસ્ક્રેટ રજીસ્ટ્રારસાહેબ, સહકારી મંડળીઓ,
સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો

અવરચાપક સમિતિ

શ્રી શાંતિલાલ લોખાનાથ દેવાળા, બી. એ, (ચેરમેન)

શ્રી લાળશંકર મગનલાલ શુક્લ

શ્રી નિર્ભયશંકર પ્રાણીશંકર મહેતા

શ્રી કાંતિલાલ ગાંડાલાલ શાહ

શ્રી કસ્તુરભાઈ રાઘવજી પૂનરા

શ્રી વીરસિંહ બેચરજી સોલંકી

શ્રી મગનલાલ લીલાધર કક્કર

શ્રી પ્રેમશંકર લા. નનની

શ્રી રામચુડી કલેક્ટરસાહેબ

શ્રી આર્ચી. રજીસ્ટ્રારસાહેબ, સુ. નગર જિલ્લો

શ્રી વાડીલાલ મા. દેસાઈ

મંત્રી

શ્રી રઘુભા દાદુભા ઝાલા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ (૧૯૨૮૬૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ
રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના
નિયમિત ઉપયોગથી મગજના યાનનંતુ તથા શરીરના ક્ષિપ્રાંતુ બળવાન
બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં
તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ
અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માંસિક

કરવાથી આમડીને તાજગી આપવામાં તથા શરીરને હૃદયુષ્ઠ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક
માંત્રાનુ રીકતે અનુકૂળ છે.

મોટી બારણી રૂ. ૪-૫૦ * નાની બારણી રૂ. ૨-૨૫ બધે મળે છે.
દવાકથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અસમ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રાગી તથા નીરાગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે ૭ પ્રકારના
રનાં મહા-શોધન કર્મ, આસનો, માનસિક ઈલાજ, જ્યોત્સના, સૂર્યકિરણ ચિકિત્સા, આદ્ય ચિકિત્સા
વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક, ધરમાં યથા થકે તેવાં સુચલ સાધ્ય ઈલાજો બતાવેલ છે. આ
ગ્રંથમાં ૧૦૮ થી વધુ યજ્ઞ આદિ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મહાશોધન કર્મ તથા
આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાના અદિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાચનાગ્રંથમાં, રૂઢિ, કોસેને અને
ઈસ્પતાલમાં રાખવા યોગ્ય છે. ફોટાઓ ભેતાં તથા લેખો વાચનાં સુખ અને શાંતિના અનુભવ થશે.
જો. શુભરાત્રી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦.
પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦. મનીઓર્ડરથી મોકલશે. વી. પી. પી કરતા નથી.

રામતીર્થ

(હિન્દી
માસિક)

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ-૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.)

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીના, કુરતી ઇલાજો,
યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, આરા શરેયા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોના જીવનને આસ
ઉપયુક્ત અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાંની સંખ્યા ૧૬૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવા-
જમ રૂ. ૫-૦૦ * છૂટક નકલ : ૬૫ નવા પૈસા. વાર્ષિક આવક કોઈપણ માસથી બની શકે છે.

“રામતીર્થ” હિન્દી માસિકમાં વ્યાપારી જડેરાતો સ્વીકારવામાં આવે છે. જડેરાના લાભો
અને જડેરી વિગતો માટે નીચેની સીરનામે મળે મા લખો .

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (મિટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ-૧૪ (ભારત)

ટેલિફોન : ૬૨૮૯૯૯ ★ ટેલિગ્રામ : ‘PRANAYAM’—BOMBAY-14.

Copy RMF

સાલ મુજારક

વર્ષો જૂની અમારી આ પેઢીમાં
પુસ્તકોતું બાઈન્ડીંગ કામ સુંદર
ને મજબૂત રીતે કરી
આપવામાં આવે છે.

જેઠાભાઈ એન્ડ સન્સ

પીરમશા રોડને નાકે, રીલીફરોડ

અમદાવાદ.

નૂતન વર્ષાભિનંદન

અમારે ત્યાં જોખ, પાકું-કાચું અને બીજા તમામ પ્રકારનું
બાઈન્ડીંગનું કામ સુંદર અને આકર્ષક રીતે કરી
આપવામાં આવે છે.

અંરુણ બૂક-બાઈન્ડીંગ વર્કસ.

ધીકાંટા રોડ, નોવેલ્ટી સીનેમા સામે,

અમદાવાદ.

બાર વરસમાં તો ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરનું માનીતું થઈ પડેલું
નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું સર્વોપયોગી ગુજરાતી માસિક

તંદુરસ્તી

તંત્રીઓ :

ડૉ. ભૂપતરાય ત્રા. દવે

*

ડૉ. શંકરલાલ ત્રા. દવે

- * આપને ખૂબી વાંચવા મળતું તો હશે જ. પણ આપને નથી લાગતું કે એ વાંચીને પાછું આપનું સારું નથી ? કાચમી વાચન મોટેનું સંસ્કરણોગ્ય આ એક જ માસિક છે.
- * કુદરતી ઉપચારોથી રોગો મટાડતી સુખર્ષી (માદુગા)ની પ્રખ્યાત સરેયા 'આરોગ્યધામ'ના સંચાલકો આ માસિકનું સંપાદન કરે છે. અનુભવકથાઓ અને પ્રશ્નોત્તરો વાંચકોનું ખાસ આકર્ષણ છે.
- * વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચારમાંથી કોઈપણ માસથી રૂપિયા સાડાપાંચ- (વિદેશમાં શિ. બાર) માં વાર્ષિક આકેક થઈ શકાય છે.

સપ્ટેમ્બરથી વાર્ષિક આકેક થનારને દળદાર દિવાળી બંક બેટ મળે છે.

આપનું લવાજમ નીચેના કોઈપણ સરનામે આપે જ મોકલો:—

તંદુરસ્તી સંચાલક

આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, અ. ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિમિટેડ
વિન્સેન્ટરોડ, માદુગા, સુખર્ષી, ૧૬ વા ૧૪, ગાંધીરા, કેપ્તેન-ગેઝ જિલ્લ, અમદાવાદ, ૧

નવા વર્ષનાં અભિનંદન

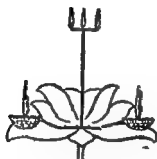
ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી છાપકામના અગ્રણ્ય મુદ્રક

પુસ્તકો સામયિકો અને

બીજા તમામ પ્રકારનું

છાપકામ સુંદર રીતે અને

ઝડપથી કરી આપવામાં આવે છે

નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ધીકારા રોડ, નાવેલ્લી ટોકીઝ પાસે,

અ મ દા વા દ.

વિના સહકાર નહિ ઉદ્ધાર

શ્રી ધ્રાંગધ્રા તાલુકા સહકારી ખરીદ-વેચાણ સંઘ લિ.

નૂતન વર્ષના શુભ દિને

અમારા માનવંતા સભાસદો તથા ગ્રાહકોને
શુભેચ્છાઓ પાઠવે છે.

સીમેન્ટ, લોખંડ, પતરાં, ખાતર, સોડાએશ
વગેરે

વ્યાજખી ભાવે ખેડૂત તથા જનતાને વેચાણ કરતી

તાલુકાની

એકમાત્ર સહકારી સંસ્થા

ચેરમેન

શાન્તિલાલ દેવાળા

મંત્રી

કાન્તિલાલ ગાં. શાહ

નવા વર્ષનાં અભિનંદન

ગુજરાતી-હિંદી-અંગ્રેજી છાપકામના અગ્રણ્ય મુદ્રક
પુસ્તકો-સામયિકો અને
બીજા તમામ પ્રકારનું
છાપકામ સુંદર રીતે અને
ઝડપથી કરી આપવામાં આવે છે.

સર્વોદય મુદ્રણાલય

સા. દ. રા. સ્ટે. ડભોડા (જિ. સાબરકાંઠા)

શ્રી ધ્રાંગધ્રા નાગરિક સહકારી બેંક લિ.

ધ્રાંગધ્રા, હળવદ અને દસાડા તાલુકાના સહકારી નોકરિયાતો,
કામદારો, સુધરાઈના કર્મચારીઓ અને મધ્યમ વર્ગના
વેપારીઓને ઓછા વ્યાજે ધીરાણ કરવામાં આવે છે.
નાના ગૃહઉદ્યોગોને નાની રકમના હપ્તાથી ઓછા વ્યાજે રૂપિયા
બે હજાર સુધીની લોન આપવામાં આવે છે.
આ વિસ્તારની જનતા માટે આ બેંક આશીર્વાદરૂપ નીવડે છે.

શ્રી શાન્તિલાલ દેવાળા
ચેરમેન.

શ્રી કાંતિલાલ ગાંધીલાલ શાહ
મેનેજર.

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

૦ એક સાંજની મુલાકાત	નવલિકા-સંગ્રહ—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
૦ શ્રાવણી	નવલિકા—શિવકુમાર જોષી	રૂ. ૭-૫૦
૦ મનોરમા	નવલિકા—મોહનમદ માંડલ	રૂ. ૪-૫૦
૦ એકલતાના કિનારા	નવલિકા—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
૦ કાળુભારને કાંઠે	નવલિકા—મનમુખસાલ ઝવેરી	રૂ. ૪-૫૦
૦ મનના મરોડ	નવલિકા-મંગલ—મોહનમદ માંડલ	રૂ. ૪-૫૦
૦ મધુવન	ગુજરાતની ગઝલોનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ	સપાદક : હરીન્દ્ર દવે રૂ. ૪-૫૦
૦ આસવ	ગઝલ સંગ્રહ—હરિન્દ્ર દવે	રૂ. ૧-૫૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી	ચંદ્રકાન્ત બક્ષી
૦ કંચુકીબંધ	૦ પડવા દૂખી ગયા.....
૦ અનંગરાગ	૦ રોમા
૦ રહસ્યનગરી	૦ પ્યાર
૦ ઘટા ઘીરી ઘીરી આઈ	૦ માનસર
૦ દેવદાસ	૦ નેતા અભિનેતા
૦ સુવર્ણરેખા	૦ એંકુધાન અને બીજાં
૦ એકને ટકોરે	
૦ નીલા	

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, મેઘચલ સ્ટ્રીટ
સુઅઈ, ૩

મનપસંદ મહેંકલી મુવાસ

કેશી

• વાતલે ખરતા અટકાવી વધારે છે
• મરતકલે શીતભતા
ખડી છે.

સાલે કોરોળોયુર

B. SHAH

અમ અમ મહાતવાળા

શા પાવર ચળાઈ

સમાજમાં સંસ્કાર અને સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ભૂમિ : વર્ષ ૩૨ - નવરચના : વર્ષ ૨૬. અંક ૮. સળંગ અંક ૩૮૦

અ નુ ક મ

લેખક	લેખ	પાન	લેખક	લેખ	પાન
જ્ઞ	કલસની સાક્ષી	૧૭	પત્તાલાલ પટેલ	ઘોપરેશન	૪૭
'કુન્દરૂ'	સત્યની શબ્દો	૧૮	પ્રો. 'ઉસનરૂ'	દિનરત્ન	૫૧
'રાજકુલ'	સમયના ક્ષીર-નીર	૧૯	શોભાદત્ત આયુવાલા		
અનંતરાય શાવળ	કવિશ્રીની અંતિમ પ્રસાદી	૨૦		ક' એક ભટકતો શામર ક'	
શોભાદત્ત આયુવાલા	એ સી મુક્તિ	૨૫		[૨૪] વિદિની માયક	૫૬
શારદાજીવન મહેતા					
	સ્વતંત્ર શારદાના ચૌદ વર્ષો	૩૭	'મિત્રા'	વૈવિધ્ય	૫૯
અમોઘ	મુક્તક	૩૨	હર્ષિદા પંડિત	અનુદેશન	૬૦
ચુનીલાલ વ૦ શાહ	આત્માવારની જરૂર	૩૩	પ્રો. 'મધુરમ'	આંખ	૬૪
ઈશ્વર ચેટકોકર	બંધનમુક્તિ	૩૬	ડો. નરસિંહ મૂં શાહ		
'પારાશર્ય'	નિ સત્ય	૪૨		નિજનીચેની જવાબદારી	૬૫
જેઠાલાલ ત્રિવેદી	નયન દેશ	૪૨	રવીન્દ્રનાથ અનુ. બાલચન્દ્ર પરીખ		
હરભાઈ ત્રિવેદી	સમાજમાં જઈ આવવા	૪૩		પ્રકાશદર્શન	૬૭
'સુધાંશુ'	સદુ સુ' દળી મળી છવ રહેના	૪૬	વિલ્હુશ જા. દીવાનજી	સ.પ્રા.મ.દીનો પ્રેમધર્મ	૬૮
			અની-કહી વાલક	શી નયેશો પાવન	૭૧

“સૌરભ” ની ભવ્ય લેટ યોજના

નીચેનાં રૂપ મેંગેરીનમાંથી કોઈપણ ૧ નું લવાજમ ભરો
અને આપને મફત મળશે

	રૂા ન. નં.
સોવિયેત દેશ	(૩ વર્ષનું) ૧૦-૦૦
સોવિયેત લેડ	(૩ વર્ષનું) ૧૩-૦૦
સોવિયેત સંઘ	(૨ વર્ષનું) ૧૦-૦૦
સોવિયેત ફિલ્મ	(૨ વર્ષનું) ૩૦-૦૦
કેન્ડલ એન્ડ લાઈફ	(૨ વર્ષનું) ૬-૦૦
ઈન્ડિયન એરિયલ	(૨ વર્ષનું) ૧૦-૦૦
ઈન્ડિયન વીકલી	(૧ વર્ષનું) ૧૧-૦૦
ઈન્ડિયન ઇકોનોમિક્સ	" ૬૫-૦૦
ઈન્ડિયન કોમર્સિયલ	" ૪૮-૦૦
ઈકોનોમિક વીકલી	" ૨૪-૦૦
ઈકોનોમિક ટાઈમ્સ	" ૮૦-૫૦
જનરલ નેવિગેશન	" ૧૨-૦૦
શંકર વીકલી	" ૨૫-૦૦
બોમ્બે માર્કેટ	" ૩૬-૦૦
રીસર્ચ ડાયજેસ્ટ	" ૧૮-૦૦
ઇન્ડિયન	" ૧૫-૦૦
કેપીટલ	" ૬૪-૦૦
કોમર્સ	" ૬૫-૦૦
લીન્ક	" ૨૫-૦૦
કેન્ડલ	" ૧૨-૦૦
ધ મેગેઝિન	" ૨૮-૦૦
લાઈફ	(૩૬ અંક) ૨૪-૫૦
ટાઈમ	(૭૮ અંક) ૫૫-૦૦
ન્યૂઝ વીક	(૭૮ અંક) ૫૮-૦૦
ફ્રી-પ્રેસ	૭૫-૦૦

(૧) ૧૨૫ ૫૦-૨૫ ૨૦-૧૦ રૂપિયાની
કિંમતનાં પ્રાઈઝ બોન્ડ્ઝ અને
અન્ય ૫૧ ઇનામો (લકી નંબરના
ખિલમાં)

(૨) સને ૧૯૬૨ ની આકર્ષક ભારે
કિંમતની હાયરી અથવા સુંદર
મનીપર્સ

(૩) સને ૧૯૬૨ નું વિવિધરંગી આક-
ર્ષક કેલેન્ડર અને પુસ્તકો-(ફક્ત
સોવિયેટ દેશના લવાજમમાં.)

(૪) બહારગામના ગ્રાહકોએ મની-
ઓર્ડર ખર્ચ કાપીને જ રકમ
મોકલવી.

(૫) અમદાવાદના ગ્રાહકોને બસભાડું
સંસ્થા તરફથી મળશે.

તા. ૧-૧૧-૬૧ થી ૩૦-૧૧-૬૧ સુધીમાં કાર્યાલયે સીધું લવાજમ ભરો અને
વિવિધ ઇનામો મેળવો

અમારી ઓફિસના સત્તાવાર ખિલ સાચવી રાખો
જેથી લઈ નબરમાં આપ ઇનામ મેળવી શકો

સૌ ર ભ પુ સ્ત ક ભં ડાર પાઠશાહની ધોળ સામે, મેડા ઉપર
૬૧૫, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ
સચાલક જયકાન્ત કામદાર

‘ભિન્ન-નવસ્થના’નાં આહકો, લેખકો, મિત્રો,
બાહેરખગર આપનારાઓ, આહકો, સલાહકો
તેમજ
સંસ્થાના શુભેચ્છકો અને પ્રકાશક-પંથુઓને

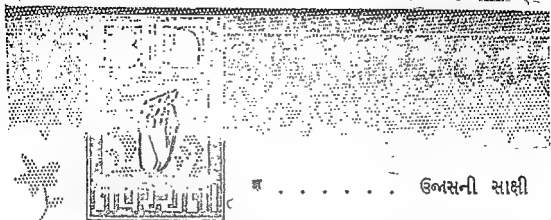
દિવાળી અને નવા
વર્ષનાં અભિનંદનો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરોડ : ક્વોન્ટીલ પ્રિસ

અમદાવાદ, ૬

જા ઉજસની સાક્ષી

કો ઈપણ કામને, કાઈપણ ઇચ્છાને કે કાઈપણ આરંભને અંત હોય છે. સેકંડને મિનિટનો, મિનિટને કલાકનો, કલાકને દિવસનો, દિવસને મહિનાનો, મહિનાને વરસનો—એમ અંત તો હોય જ છે. અને એવો માણસ જાત માટે એક વરસનો અંત આવે એને ઉજવવાની પ્રથા પડી.—ભારતમાં દિવાળીને સ્વરૂપે તે ઝોળખવા લાગી.

દિવાળીનું પર્વ વરસનાં બધાં પર્વોમાં એટલે જ મહત્વનું આપણે ગણીએ છીએ. આ પર્વ આપણા આનંદનું પર્વ છે. વીતેલા વર્ષના સરવૈયાનું પર્વ છે. ગત વર્ષના આનંદ અને શોક, આવક અને ચકાસ કાઢવા માટેનું અને થોભવાનું મથક છે.

આ પર્વને ઉલ્લાસથી ભરી દીધું, આનંદથી ઊભરાવી દીધું, દીપોત્સવથી ઉજમાળી પણ દીધું. એટલે જ અંમાસની અંધ રી રાતને ઉવેચવા અજવાળાં પાથરવાનું આપણને સૂચ્યું. અને એમાંથી આપણા આત્મર્ષિ જીવનને પણ આપણે ઉજમાળવાનો આ દિવસ નક્કી કર્યો. ઉજસના આ દિવસને આપણે એ જ કારણે મહત્વ આપીએ છીએ અને એની સાથે સાથે આપણે એ ઉજસની સાક્ષીએ નવા વરસના સંકલ્પો કરીએ છીએ.

આવી રીતે ઉજસની સક્ષીએ, નવોદ્વાસના હુર્પ સાથે કરેલા સંકલ્પોની તાકાત અને મહત્વ અનેરા હોય છે. એ સંકલ્પોની સિદ્ધિ પણ એટલી જ અનોખી હોય છે. ઉજસની સાક્ષીએ કરેલા સંકલ્પોની સિદ્ધિ આપણે કરીએ.

સત્યની શૂળી

શી સત્યની શૂળી—

અગમ્ય ભીષણા—

અકલ્પ્ય સર્જિકા.

નહીં હરિશ્ચન્દ્ર થવું દરેકને,

કસોટી તો યે સરખી જ કારખી—

સત્યાર્થીને—સત્યની શૂળી નિત્ય

વીધી રહે મર્મની આરખાર.

વટાવી આ ઉંઘર પાથ માંડવો—

કો દૃષ્ય પે દૃષ્ટિની ટાક વાળવી—

એકાદ કો હસ્ત તણો અસિન્ય—

એકાદ કો શબ્દ સરત રહેજમા—

કો નાનકી લેવડ—કોઈ દેવડ—

ભલાઈનો કોઈ વિચાર-દંદ—

કો ભિમિનો સહેજ તરંગ કિલજ—

સ્મૃતિતણો જંગ, નિગૂઢ તે અહં

ટોલાવતો શાંતિ મહેલ આખો :

અનંત આવી લઘુ અદ્ય શી ગતિ,

પંજો ત્યહીં તો ય વિરાટ ભવ્યનો

ભીડાય ભીંસાય—સમસ્ત તંતુઓ

જતા નિચોવાઈ જ દીન હાઈતા—

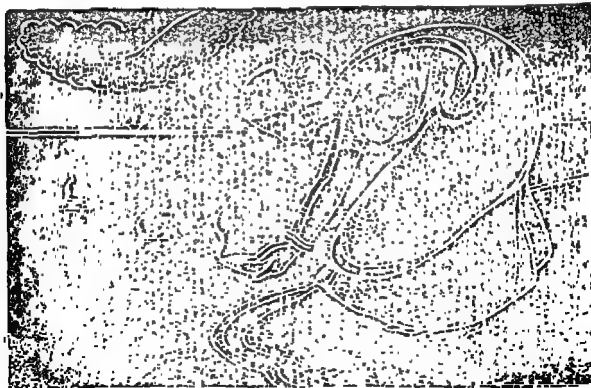
ને સત્ય ત્યાં આસવ-ખિડ જેમ

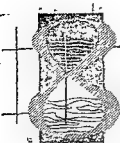
હમી રહે અંતર—પક્ષના ફલે :

ભલે ભલે શૂળી—

મળી મહાન

લેરુ સગી જૂઠપ જંગલોમાં

'સાળવુંડા'

સમયના ક્ષીર-નીર

ઈસ્લામ આગળ ધપે છે

નિયામરતી વસતીમાં ઈસ્લામી બિરાદરોની સંખ્યા વધતી જાય છે ।

આ વાતને અહીં આવી રહેલા જોખમ તરીકે જોવાની નથી, એક હકીકત તરીકે એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જે વસતી વધી રહી છે તે પણ બળાજમીનીનાં ધર્મોત્તરથી નહિ, અને એમ પણ કે મુસ્લિમોની તેમ ફરી અમકદાર બીજાની જેવી થઈ છે, હવે ઉપર જીત મેળવતી જાય છે. ના, એક હાથમાં તલવાર ને બીજા હાથમાં કુરાન કે બાઈબલ લઈને મુસલમાનો તેમજ ખ્રિસ્તીઓ ઘણા કાળ સુધી દુનિયાભરમાં ઘુમ્યા પણ ઈસ્લામની તલવાર કથારની મ્યાન થઈ ચૂકી છે, ફરી નીકળે કામ નથી. પાકિસ્તાનની રચનામાં એની ધમકીઓ ઘણીવાર આવી પણ જેનો ઉપયોગ અંગે તે રજુમેદાનની તલવારનો નહિ, ચુંડાની છરીનો હતો, પરિશિથિતો હતો. જે ભરકરી તાકાત બગદાદના ગામી સલાઉદ્દીનની હતી, મહમદ ધોરીની હતી, અલાઉદ્દીન ખોલજની હતી, તૈમુર ને બાબરની હતી તે તો કથારની અસ્ત થઈ છે, ને નવી થવાની નથી. તલવારનું, જેને હારેલી પ્રજાઓનાં જે સમઢ ધર્મોત્તર થતાં તે હવે શક્ય નથી. આમ છતાં મુસલમાનોની વસતીમાં આહી ચલાવીને આવનારાઓની સંખ્યા વધતી જાય છે.

કહે છે કે આફ્રિકા ખંડમાં ખ્રિસ્તી મિશનરી સંસ્થાઓએ નાણાંની થેલીઓ લઈને જમાવટ કરેલી, ધર્મોત્તર રૂંઢો અને દવાખાનાં ચલાવેલાં ને તોફારીઓ અપાવેલી. છતાં હવે એક નવા ખ્રિસ્તી ચનાર સામે દશ નવા મુસલમાનોની લડતી ચાંચ છે. ખ્રિસ્તીઓનું

લણનર, નાણાં, વિજ્ઞાન, ખર્ચાળ રહેણી કરણી ને છવનની વધારે તકો હોવા છતાં ઈસ્લામની પસંદગી ચાપ તો એનાં કારણો તપાસવાં જોઈએ,

એક મત એવો છે કે ઈસ્લામ આ જગત પર ફેલાયલો સૌથી નૂતન ધર્મ છે, જૂનું હોય તે કાળે કરીને વિલીન થાય ને એ તેજ નવું રૂપ ધારણ કરીને ફરી પ્રગટ થાય એમ ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે. ગીતામાં કુષ્ટોત્તો વિનાશ કરવા ભગવાને શુભે શુભે અવતાર લઈશ એમ કહ્યું છે, પણ કૃષ્ણની નગર ત્યારે ભારત ઉપર દેરી જોઈએ કે જગતના બીજા દેશોનો પણ સરખો ખ્યાલ રાખ્યો હશે એ વાદ પડિતોએ કરવો રહ્યો. અરબસ્તાનમાં પરમાત્મા સંભવે તો એ પીતાંબર પહેરેલા શેના હોય ? પણ ત્યાં એ થયા એમ રામકૃષ્ણ ને ગાંધીજીએ કહ્યું હતું છે. ને એ અવતારે ફેલાવેલા ધર્મ સૌથી નવો હોય તો, એના શુભ બાણ પર રહેવા ઈઈ, એનું આશુષ્ય તો માનવું રહ્યું. ઈસ્લામને માંડ ત્રણસો વર્ષ થયાં હશે ને એની સમશેર ચાલી; એના ગપાટામાં હિંદુઓ અને બૌદ્ધો આવ્યા. પછી એનો પરચો ખ્રિસ્તી પ્રબળ્યોને થયો. જે પ્રજાઓ પ્રાકૃત અવસ્થામાં હતી એ તો જીકે જ. અને મધ્ય એશિયાથી તે આફ્રિકા સુધીના આફ્રિકાસીઓએ બલ્કા હો અકબરની નમાજ પઢવા માંડી. એ પછી સમશેર મ્યાન થઈ, ને તોપ ને જોખમ ચાલ્યા. એમાં બાઈબલ ફેલાયું, ધણું ફેલાયું. હવે બાઈબલને કુરાન મુકાબલો આપે છે—દલિયાર વિના—ત્યારે એ શું હશે ?

એ સિવાય પણ ઈસ્લામના વસતીવધારા કાજેનું એક

[અનુસંધાન ૧૧૯મા પાના ઉપર]

સમયના ક્ષીર-નીર

સમયનાં ક્ષીર-નીર : ૧૯

કવિશ્રીની અંતિમ પ્રસાદી

અ મહાવાના 'મહાપ્રિ ન્હાનાનાન' આરક સમિતિ દ્વારે ૨૧ કવિશ્રી ન્હાનાનાન રચિત મહાકાવ્ય કાવ્યકૃતિ હરિસહિતા પ્રગટ કરીને ૨૫ કવિશ્રીની તેમ ગુજરાતની નોંધપાત્ર સેવા બજારી છે એમ કહેવું નેહરુએ કુલ ૧૨ મહાગાથી ત્રીજી, પાંચમી, છઠ્ઠી તે દશમી એ ચાર મહાગા તેમ જ બાકીના મહાગાથી કાંઈ કાંઈના કેનાક અધ્યાય લખાયા જ નથી, તેમ છતાં મુદિત સ્વરૂપના ત્રણ અર્થના કુલ પોણા બારસો પાનાં જે કૃતિએ રાખ્યા તેનું મુદ્રણ-પ્રકાશન દ્વારેની સહાય અને મહેનત વિના અત્યારના સંજોગોમાં કવિકૃદ્ધ માટે મુશ્કેલ બન્યું છે તે

'હરિસહિતા' કવિશ્રી ન્હાનાનાનની છેલ્લી પ્રસાદી છે એને કવિએ 'મારી કાવ્યયાત્રાનું મહાતીર્થ' અને 'મારી વિશાળી વૈષ્ણુરતાનું મહાગીત' મહી છે એમના એ શબ્દોમાં આ કૃતિ આગે એમણે સેવેલી મહત્વાકાંક્ષા સ્પષ્ટ રીતે મૂર્ત થાય છે એમના મનો રથ હતો આ કૃતિને નવ-ભાગવત બનાવવાનો. શ્રીમદ્ ભાગવતના બાર રસમ્બ જેટલા બાર મહાગા, અને એના જેવો ૪૪૦૦૦ ચરણાનિનો વિસ્તાર 'હરિસહિતા' માટે એમણે એથી નિરધાર્યો હતો. ઉપર દર્શાવ્યું તેમ બારમાથી ચાર મહાગા તેમ જ સપ્તમેક હમ્બર પંચાંગો તેમનાથી લખી શકાયા નથી ૧૯૪૨માં ૬૬મું વર્ષ એસતા આદેરની આ કૃતિનો અત્યારે સમીક્ષા છે તેટલો બાકી આગામી વર્ષમાં કવિશ્રીએ લખ્યો એ જોતા તેમને બેએક વર્ષનું આયુષ્ય વધુ મળ્યું હોત તે એના જે અડધથી આ લખતા હતા તે પ્રમાણે આખી આ કૃતિ પોતે સકલેના વિસ્તાર સુધી પૂરી કરી શકતા હોત. કવિશ્રી ન્હાનાનાને આ અર્થને પોતે 'વિશાળ વૈષ્ણુરતાનો અર્થ' કહ્યો છે તે પૂરેપૂરું સાચું છે

ભગિર્ના દિવાળી અંક માટે ગુજરાતના ઉપાત્તનામ વિવેચક લખેલો આ મહત્વનો અવકાશ લેખ ન્હાનાનાના પ્રેમીઓ અને અભ્યાસીઓને એક સરખો ઉપશોધનીવસરો અને માર્ગદર્શક બનશે

બહુ નાનપણથી જાનને ઓળખી કરિએ પોતાને માટે 'પ્રેમભક્તિ' એ કરિનામ પસંદ કર્યું હતું 'સ્તુતિનું અષ્ટક' અને 'હરિના દર્શન' જેવાં કાવ્યો જુવાનીમાં રચનારે પોતાના અન્ય કાવ્ય નામકાંઈમાં પોતાની આસ્તિકતા, પ્રભુશ્રદ્ધા અને 'શુદ્ધ જ્ઞાનના' (Puritanism) મુક્તપણે પ્રગટ થતાં દર્શાવ્યા હતા. ઉત્તરાર્ધમાં 'કુરુક્ષેત્ર', 'હરિદર્શન', 'વેદનું વિહાર' અને 'દ્વારિકાપ્રત્યય' એ કાવ્યકૃતિઓમાં ભક્તિભાવે કૃષ્ણમીર્તન ગાયું છે. ગીતાનો સરન મધુર સમન્વેષી પદાનુવાદ કરનાર આ કવિએ ગીતાના જ્ઞાનારને જ એમના 'કુરુક્ષેત્ર' માંની બીજાણી ધર્મનામ કેન્દ્રમાં એના પ્રેરક, નિયામક અને નાયક તરીકે જોયા ને રજૂ કર્યો છે એનાથી, તેમ મહાકાવ્યની 'કુરુક્ષેત્ર'માં કરેલી અન્યાયશયી, 'હાશ' ન પ્રતાપેને જેને 'વિતાદ કાવ્ય' કહેતા તેના પ્રયોગ કરવાની તથા સાધેસાધ્ય શ્રીમદ્ ભાગવતના જેવી કૃષ્ણલીલા તેના વિશાળ ક્ષેત્ર પર ભક્તિભાવે આતેખવાની મહત્વાકાંક્ષાથી પ્રેરાઈ તેમણે આ 'હરિસહિતા'નું આયોજન કરી તેના એમના આયુષ્યના અંત સગી બધી રહી પોતાની જે અનન્ય ભક્તિભાવના વ્યક્ત કરી છે તે 'હરિસહિતા'ને પાને પાને મૂર્ત થાય છે, એની વાચકો પોતાના જોખાતરી કરી શકશે

'હરિસહિતા' માં મારેની શ્રીકૃષ્ણનીના દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણના ઉત્તર ઉવતની છે એ વિશેની કલ્પના વિની અ-પૂર્વ, એટલે કાંઈ પુરાણમાં ન મળતી એવી, છે અને પ્રત્યારનામાં કહ્યું છે તેમ શ્રીકૃષ્ણના 'મન્વંતર'પ', 'ગીતામંતર'પ' ને 'નિમોજનમંતર'પ' નહિ પણ 'યોગેશ્વર' રવર'પ' ને તેમણે અટી ગાયુ-વંદ્યા યુ છે કુરુક્ષેત્રના મહાભારત સમાપ્ત વેળા ૮૪ વર્ષના શ્રીકૃષ્ણ ત્યારનાદ સોળ વરસે ૧૦૦-વર્ષના

કથા ત્યારે તેમણે યાત્રા પરિવારને તથા અર્જુન-સુભદ્રાને પણ સાથે લઈ મોટા સંઘ કાઢી દારિકાથી નીકળી ભારતની તીર્થયાત્રા આદરી તે એમના ૧૧૬મે વર્ષે કરી દારિકા પાછા કરી પૂરી કરી, એવી કલ્પના ચલાવી કવિએ એમના આરાધ્ય હરિવરની એ તીર્થયાત્રાની કથા વિસ્તારથી વર્ણવી છે. આવું કથા-વસ્તુ 'હરિસંહિતા' ને કૃષ્ણાયન બોલાવે છે. પ્રવાસ-કથા મહાકાવ્યને ઉચિત વિષય છે એ રામ-વનવાસ અને પાંડવ-વનવાસની રામાયણ-મહાભારતની કથાના તેમ 'ઓડેસી'ના બાણકારને કહેવાનું હોય નહિ. :

શ્રીકૃષ્ણના શતાબ્દી પ્રહોત્સવથી 'હરિસંહિતા'ના આરંભ થાય છે શ્રીકૃષ્ણની શતાબ્દી જપતી વસંત ને ફૂલકાલને પણ ઉત્સવ હોતાં વસંતરસિયા કવિને એ ઉત્સવનાં વર્ણનની સારી તક મળે છે. એ પછી જીવનની સંધ્યાના સંધ્યાપાસન જેવી તીર્થયાત્રા શ્રીકૃષ્ણ આરંભે છે. એ પછી તીર્થયાત્રાનો પહેલો પ્રવાસ દેવતાયજ્ઞ એટલે ગિરનાર પાસે નાખી હરિને સંઘ સૌસમૂહ વટાવી જળમાર્ગે નર્મદાપ્રદેશમાં, ત્યાંથી વિંધ્યાચળના આદિવાસીઓના પ્રદેશમાં, ને પછી ગાદાવરીતીરે થઈ દક્ષિણ લણી આગળ વધી મલ-યાદિ પ્રદેશ છે ત્યાંસુધીની પ્રવાસકથા પહેલાં ત્રણ મંડળમાં 'હરિસંહિતા'ના પ્રથમ અંશમાં વિગતે આલેખાઈ છે. બીજા અંશમાં મલયાદિથી કપૂરકુંજ, સરસ્વતીનું પ્રહાવન એટલે કેરળ, કાવેરીના ધોધ ને દ્વીપ, દમ્યાકુમારી અને રામેશ્વર સુધીની યાત્રાકથા ચોથા મંડળમાં આવે છે. પાંચમા ને છઠ્ઠા મંડળમાં કવિએ દક્ષિણ ભારતના પૂર્વકાંઠાનો પ્રવાસ કરાવી હરિસંઘને જંગનાથપુરીની યાત્રા કરાવવી ધારી હોવી બોધ્યું છે, પણ એ મંડળો લખાયાં નથી. સાતમું મંડળ હરિસંઘને શ્રદ્ધાપુરાના કામરૂપ પ્રદેશમાં પહોંચી તેમાંથી પસાર થતા વર્ણવે છે અને આઠમા મંડ-ળમાં પિંદક-શૂનિ, ક્રિમાલક, દૈવાસ અને ત્યાંથી કાશી સુધીની યાત્રાનું વર્ણન છે. 'હરિસંહિતા'ના ત્રીજા અંશમાં શ્રીકૃષ્ણના સંઘની આખીની યાત્રા ત્રણ મંડ-

ળમાં રજૂ થાય છે. નવમા મંડળના ૧૭મા પછાંના અધ્યાયો તેમ જ દસમું આખું મંડળ લખાયાં લાગતાં નથી, પણ ૧૧મા મંડળના આરંભ પરથી સંગમય છે કે રાગસીતાના દામ્પત્યતીર્થ-અયોધ્યા-ગઈ. આખ્યાની વાત કવિએ તેની પહેલાં કરવી ધારી હશે. અયોધ્યાથી સંઘ કોસલમાં થઈ હરિતાનાપુર આવી પાંડેવોની મહેમાની માણી-દોઢ માસનું રોકાણ ત્યાં કરે છે, એ વાત પછી ૭૫ જેટલા અધ્યાય લખાયા નથી, પણ ફરી મુદ્રિત કથાભાગ ન્યાયી શરૂ થાય છે ત્યાં સંઘ કાલિન્દીતીરે પહોંચ્યાની વાત આવે છે. પ્રજશૂનિને દાયકાઓ પછી પુનઃ પાવન કરી શ્રીકૃષ્ણ દારિકાનો પંથ પકડે છે. બારમું મંડળ પુષ્કરતીર્થ, આરાવલી, શ્રીમાળ થઈ સંઘ શ્રીમાળથી જળમાર્ગે કઈ રીતે અત્યારના સૌરાષ્ટ્રના દ્વીપકલ્પની ઉત્તરની સાગરપટ્ટીમાં નૌકાયાત્રા કરી દારિકા પહોંચી યાત્રાની પૂર્ણ પંદર વરસે પૂર્ણાકૃતિ કરે છે, એની કથા આગલાં મંડળોની મંથર ગતિને મુકાબલે અપાટમાં કહી જાય છે.

કથાનાથક શ્રીકૃષ્ણની ઉત્તર વયની ભારતની આ પંદર વરસની તીર્થયાત્રા સહર્ષસંસ્થાપનાથી હતી એમ કવિશ્રીએ નિરૂપું છે. શ્રીકૃષ્ણનો આશય આ છે :
 'પુરુષોની પરક્રમ્મા હું કરીશ યુગમર્મ રહી
 સિંચોશ ધર્મનાં નીર પૃથ્વીનાં મૂળે મૂળે.
 પ્રજા જૂઠું, પ્રજા રો' હૈતે તીર્થયાત્રાને
 સ્થાપુ, સંજીવની હાંડી, દેવ મંદિર મંદિર.'

આવી ધર્મયાત્રામાં શ્રીકૃષ્ણ શુદ્ધતીર્થમાં સંઘ પાસે સવર્ગેય યત કરાવે છે, વિંધ્યવનમાં દારિકાનો રસો-ત્સવ ઊજવે છે, જુદાં જુદાં તીર્થસ્થળોએ ત્યાંની પુરણકથા કહે છે, જુદે જુદે પ્રસંગે અને નિમિત્તે સંધ્યાઓએ સહુને સંભળાવતા રહે છે, કાશીમાં પ્રહાસલાના જ્ઞાનવિવાદમાં મંથરચ બને છે, રામેશ્વ-રના રામશેત્રું આગળ સાગરકાંઠે તેમ જ ધર્મપુરી કાશી આગળ મંગાકિનારે યાત્રાઓને નવાં ઉપનિષદો-સંભળાવે છે અને હરિતાનાપુરે મંગલતટે વૈશાખી મદા-યત ને ક્રિમાલવની શુદ્ધમાં સ્પર્શ કરાવે છે. શ્રીકૃ-

ધ્યુની ધર્મવાર્તા ઉપરાંત ક્યારેક નારદ, ક્યારેક વગ-
બાળા, ક્યારેક તીર્થસ્થળેએ તેમને મળતા ઋષિ—
તપસ્વીઓ આદિ દારૂ પશુ માન ભક્તિપોષક ધર્મ-
વાર્તા આપા-પ્રવાસમાં થયા કરતી હોય છે અને
કૃષ્ણમહિમા ગવાતો હોય છે. આદર્શ મંડળમાં કૈલાસ
પરનો કૃષ્ણ-રુકિમણી અને શિવ-પાર્વતીનો મેળાપ
અને હરિ-હરનો જગતમાં વધતા અસંખ્યની ચિંતા
કરતો સંવાદ ગોદાવરી તેમ જ બારમા મંડળમાં હિમા-
લયને વિરાટદર્શન કે અનન્તદર્શન કરાવી તેની તુલ્યતાનો
અતુલ્ય કરાવતા શ્રીકૃષ્ણની ભવ્ય સ્તુતિ કરતો તેને
આલેખીને કવિએ આ જ હેતુ સાધ્યો છે. કાંચન-
મંથાને ધાટે હિમાલયમાં નવ-ઉપાસ્તોત્રો તથા ચંદ્ર-
ગાયત્રી શ્રીકૃષ્ણમુખે કવિએ ઉદ્દગારાવ્યા છે તે પશુ
એ જ હેતુથી.

કવિની ધાર્મિકતા સાથે એમની કેટલીક જાણીતી રિમ
ભાવનાઓ પશુ આ કાવ્યઅંશમાં રચણે રચણે ફરી
અભિવ્યક્ત થઈ છે. એમની પ્રિય દાંપત્યભાવના કૃષ્ણ-
રુકિમણી, અને અનુન-સુહદાની આ યાત્રામાં સાથે
છે એ બેડીની એથે અને પંચવટી, રામસેતુ ને
અપોધ્યાનાં તેમ ભારુડ યુનિના દર્શન કવિ ઉત્સાહથી
ગાય છે. વિશ્વાસ વિરુદ્ધ સંખ્યની પ્રિય ભાવનાને
કામરૂપ દેશના પ્રવાસવર્ણનમાં તથા કૈલાસ પરની
હરિહરની ગોધી વેળા ફરી રજૂ થવાને અવકાશ
મળ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણ સંધને કામરૂપમાં કેમ લઈ ગયા ?
કવિનો જવાબ છે : 'રૂપની આ ભોમભયે વાવીશું
શીક-સંધ' એમ કરવા માટે પાર્થ ને કૃષ્ણ આ
પ્રદેશનાં રૂપનાં કામરૂપી કે વિશ્વાસ-પૂજારી ખેંચાતા
નથી. જનકું એમણે તો 'કામાક્ષીને કાનન દેહપૂજને
સ્થાપ્યું જગત્કોહન રોહપૂજન.' પાપ, પુણ્ય, ભક્તિ,
માન, અદિસા, સદાચાર, વગેરે માટે કવિશ્રીનું જાણીતું
વચણ ફરી ઉદ્ઘોષના ઉદ્દગારો 'હરિસકિતા'માં ઠેર
ઠેર નજરે પડે છે. કવિના પ્રભાવે જાંખાં પડતાં તીર્થોને
ફરી તેજસ્વી બનાવી અને ધર્મસંસ્થાપનનું કાર્ય
ખત્તવી તે અગાઉ ભૂમિનો ભાર ઉતારનાર શ્રીકૃષ્ણ

આ રીતે પોતાનું અવતારકાર્ય આરંભ્યું, એમ
કવિએ નિરૂપ્યું છે.

આવડા લાંબા પુરાણકાવ્યમાં પ્રસંગોતું બાહ્ય અને
તેમની સકુપ છતાં સુગ્રંથિત રજૂઆતની જે અપેક્ષા
રખાય તેને નહાનાલાલનાં કવિ-પ્રકૃતિ બહુ સતોષે
શકે એવી ન હતી. છતાં ધીરજથી અંથનો વાચનપ્રગટ
કરનારને ક્યારસ પશુ મળી રહે એમ જ ખરો.
અંથમાં પાત્રોમાં શ્રીકૃષ્ણ, અનુન, રુકિમણી, સુહદા,
મજ્જાબાળા અને નારદજી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે, જો
એ અને સધ જુદે જુદે સ્થળે જેમના સંપર્કમાં આવે
છે એવાં પાત્રો કથામાં ઘણાં આવે છે. એવાં પાત્રોમાં
માતંગ ને ભારુડ જેવા ઋષિઓ એમની પૂર્વકથા-
ઓને લીધે આકર્ષક લાગે છે. પશુ વાચકો પર ખાસ
છાપ એ પડ્યા વિના રહે નહિ કે કવિને વિશેષ
હાવ્યું છે જુદાં જુદાં સ્થળોને એકત્રવ્યૂના વંશને
જેવા જીલ્લા કરડા પશુ હૃદયના મીઠા અગમ્ય વનરૂ
આટવિકાનું તેમની લાક્ષણિક વાણી સાથે આલેખન,
જે એક બે દાખલા પછી થોડુંક એકધારું પશુ લાભ
વડું. પશુ પ્રસંગો અને પાત્રાલેખન કરતાં કવિને
કાવ્યાં મણાય વણ્યો. દારકાનાં મકાવનો, કૃષ્ણકૃષ્ણ
વસંતપંચમીનો ઉત્સવ, ગિરિના પાતાળધરા, સાગર-
ઝાડીઓ ને તેમાંની નૌકાયાત્રા, નર્મદા, વિન્ધવન,
દંડકારણ્ય, સીતામ્રમ, કાવેરીના પીધ, સાગર, કામરૂ
રૂપની વિશ્વાસકુંજો ને રમણીઓ, હિમાવયની નિમગ્નિ,
આદિનાં વણ્યોમાં કવિશ્રીનો હૃદય-વૈભવ તથા એમનું
કવિત્વ પોતાને ચોખ્ખા કામ મેળવી રહે છે

કવિતાની વાત કરતાં, દરેક અધ્યાયના આરંભ અને
અંતમાં કવિએ મુકેલા પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનોમાંનાં કંઠ-
વાંના મુખજથ્થ અને વચણના જેવો પશુ જટાદ પચ
પાંચ લીટીના શ્લોકો આ અંચની એ ખાખતની એક
ખાસ વિશિષ્ટતા લેખે ઉલ્લેખપાત્ર છે. એ શ્લોકમાંના
ઘણામાં કવિશ્રીનું વાણીમાધુર્ય અને તેનો લવલિ-યોગ્ય
વાચકની આંતર કણ્ઠેન્દ્રિયને આકર્ષશે. અધ્યાયોના
આરંભ ને અંતના શ્લોકો સિવાય સમસ્ત અંથ કવિએ

વહેતા અનુષ્ટુપમાં રચ્યો છે. ‘વિનૃતર્પણ’ નો મધુર ગરવો પ્રાસખંદ અનુષ્ટુપ અહીં નથી, પણ એની પ્રવાહિતામાં કશી ઊણપ નથી. કચારેક ચરણો નવ નવ અક્ષરનાં ચઈ ભળ્ય છે, પણ તેનું કારણ તો કવિને પુનરીક્ષણની અને સંભાગનની તક મળી નથી, એ છે. ‘કુરુક્ષેત્ર’માં કવિએ વચમાં અવારનવાર ગીતા મૂક્યાં છે તેમ અહીં પણ કહ્યું છે. આ અંશમાં ગીતાની સંખ્યા સો ઉપર ભળ્ય છે, જેમાંનાં બધાં નહિ તો અર્ધોઅર્ધ કવિનાં સારાં જીર્નગીતોના પુનર્જા ઉમેરો કરે એવાં છે. કેટલીક વાર અધ્યાય આખા ગીતરૂપે પણ લખવામાં આવ્યા છે. ખીજા મંડળમાં સત્યભામાના સંદેશમાં, ચોથા મંડળમાં નારદગીતામાં, આઠમા મંડળમાં શ્રી કૃષ્ણના ઉદારતોત્રોમાં, અગિયારમા મંડળમાં સંજયનાધ્યાયીમાં અને કૃતિના છેલ્લા અધ્યાયમાં કવિશ્રીને પોતાની કવિતા લહેરાવવા અને મહેકાવવાનો સારો અવસર મળ્યો છે, જેનો એમણે સફળતાપૂર્વક લાલ લીધો છે. હિમાલય પર ઉપાને વધાવતાં શ્રીકૃષ્ણે લલકારેલાં સ્તોત્રોમાં, હિમાલયે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની વિરાટ રૂપની સ્તુતિમાં અને ક્રાઈ ક્રાઈ ઉપનિષદમાં કવિએ આર્ષ ઇંદ્રચનાના હેંસીલા અને મોટે ભાગે સફળ લાગતા પ્રયાસ કર્યા છે. એમ તો પેલાં બે વાર ઉચ્ચરાગેલાં ઉપનિષદોમાં કેટલાંકમાં ઉપનિષદનું ગદ્ય લાવવાનોય કવિએ પ્રયાસ કર્યો છે, પણ તે એટલો સફળ નથી. એ ઉપનિષદો દ્વારા કવિએ એવી રચના કરવાની મહત્વાકાંક્ષી હેંસ અમલમાં મૂકી છે, પણ તે એના અદિરંગ પૂરતી. અંતરંગ વિચારસામગ્રી ક્રાઈ અપૂર્વતા દાખવતી નથી, કયાંક તો આડંબરમાં વીટેશી સામાન્યતા જ નજરે પડે છે. ‘વિકાસોપનિષદ’ જેવું એમાં ધ્યાન ખેંચશે ખરું. ‘સાંગરોપનિષદ’ પણ મહીના મહીરધાય સાગરવણુંનને લીધે, વિશેષ તો.

‘હરિસંહિતા’ પરત્વે એક વાત આ પણ કહેવા જેવી જણાય છે કે કવિશ્રી પાંચ હજાર પહેલાંની વાત કરે છે, છતાં ભૂતકાળમાં ખોવાઈ જતા નથી,

ત્યારપછીના કાળને એ સંભાર્યા ને ઉલ્લેખ્યા કરે છે. એમની વિશિષ્ટતા ગણાતી ઇતિહાસદ્રષ્ટિ એમને નડે છે એમ કહીશું કે એ છાતી કહીને આગળ આવી ભળ્ય છે એમ માનીશું ? કવિ કૃષ્ણ-સંધને સાગરરંજને સૌરાષ્ટ્રમાંથી નર્મદા લાડી જતો બતાવતાં શ્રીકૃષ્ણને મુગે વલ્લભીપુરનો અને તેના ભાવિ પિનાશનો ઉલ્લેખ કરાવે, રામેશ્વરની યાત્રામાં રામેશ્વરના મંગોદકના કાવડિયાનો તથા રામેશ્વરનાં મંદિર ને આરતીનો ઉલ્લેખ કરે, કામરૂપના વર્ણનમાં પાછળની લોકમાન્યતાના સ્પર્શભવનો તથા અર્જુન અને કામરૂપની રાણીના સંવાદમાં મચ્છેન્દ્ર ને ગેરખતો ઉલ્લેખ કરે, નાલન્દ ને નડિયાની ને કાશીની પાછલા કાળની વિશિષ્ટતાઓ શ્રીકૃષ્ણના સમયમાંય હોય એમ વણુવે, પુષ્કર-તારાગઠના પ્રદેશની વાત આવતાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ (શ્રીવશ બનેલ રાજર્ષિ) ને તથા કલ્પચર્ચ તેજસ્વી દ્યાનંદ સરસ્વતીને શ્રીકૃષ્ણ ઉલ્લેખે, ચિતોડ આગળ મીરને અને સરસ્વતી તથા રૂપેણ નદી આગળ જ્યોતિષ્વર, રૂપસુંદરી, વનરાજ, સિદ્ધરાજ, પાટણ આદિને ઉલ્લેખે અને સૌરાષ્ટ્રમાં આવતાં અઢાલો અને ગડેબંઓની વાત કરે—આ બધું સામાન્ય વાચકને કાલચ્યુક્રમના દોષવળું વિરૂપણ જ લગે તો નવાઈ નહિ. કવિ પણ આ ન ભલે એમ તો એાછું હતું ? એટલે ‘આ બધું તો આખ બનવાનું’ એ રીતની શ્રીકૃષ્ણની આગાહીરૂપે આ રજૂ કરીને બચવની દાઝ તૈયાર રાખી જ છે. ભૂત અને ભવિષ્ય સમયનું અંતર ભૂંસી બનેના વાન એકજાસે કરવાનું આ કવિ-પરાક્રમ જેમને રીઝવેરો અને ખીજવેરો તેમનાં સંખ્યા પચાસ પચાસ ટકા ચતાની.

કવિશ્રીએ પોતે પૂરી પ્રેમભક્તિથી ‘હરિસંહિતા’ લખવામાં પોતાના આત્મબળનાં છેલ્લાં સાગ્રજણ વર્ષ ગાળ્યાં છે. એ રીતે પોતાને શ્રીકૃષ્ણના બંદા માનતા કવિએ હરિલોકા ગાઈ, પોતાના ઇષ્ટ શ્રી સહનનંદ સ્વામીની શ્યનલોકા ‘હરિલોકા-મૃત’ લખનાર પોતાનાં પિતાને પગલે આવવાનો સૂતોય અને પોત ના

કવિજીવનની કૃતકૃત્યતા કમાવાનો મનોગ્રથ સે ચો હતો
 શ્રીકૃષ્ણની તીર્થયાત્રા અને ધર્મવાર્તાને કનતા કવિ
 આયુષ્યના અનિમ વર્ષોમા કૃષ્ણમય જન્માતુ શ્રેય
 એમને તો મળી જ ગયું, અને ચોતે 'ગરાડણુ એવું
 ગાયુ આ હરિતુ ગુણકીર્તન' અને 'જડનમાગા
 હરિકૃપા ધરુ' કહી સતોષ માન્યો એ નિમિત્તે
 ગુજરાતને ભિંમિકાન્નના એક લિપિ સિદ્ધહરત કવિને
 હાથે લખાવેતુ વિશાળ ક્રન્ધ પર વિરતીલ્લુ ભક્તિભીતુ
 પુરાણકા ય મળ્યુ એ એની પુરાતસીગી મલ્યાલ
 એની સપ્તારીસ હજાર પકિતઓ તેના સર્જકની બધી
 વિશિષ્ટતાઓ અને મનાઓનુ એકત્ર દર્શન કરાવી
 ભાષિતને અને કાન્ધરસિકોને સતોરે એવું અત્રતત્ર
 સારા પ્રમાણમા આપી રહે છે એના મારે, તેમજ

ગુજરાતી કવિનાનો 'નવ ભાગવત'ના 'વિરામકાન્ધ'નો
 એક મકરતકાદી પ્રયાસ એ મૂર્ત કરે છે એ મારે
 એ પ્રયત્ન એમા મુરખ પૂર્ણીતિને પાગરો નથી તેમ
 એના કવિની જાણીતી ટેવ મુજબના પુનરીચણ અને
 સમાગ-સમાજનનો લાલ એ મેળવી શક્યો નથી તમ
 છતાં ગુજરાતના એક લોકમાનીતા સ્થાપકની અનિમ
 કાવ્યપ્રસાદી લેખે સફલોના લાભાર્થે તે ત્રયા રે
 મુદ્રિત થઈ જવાની જરૂર હતી જ

● હરિસ કિતાબ નવ મધર્મા ષેઠ ૨૫૦ ન્દાનાવાદ
 ૬૦ કવિ પ્રકાશક મહાકવિ ન્દાનાનાલ રમારક સમિતિ
 દ્રસ્ત અમદાવાદ દરેક ભાગનુ મૂલ્ય રૂ ૧૦/- ત્રણ
 અથવા સામકું મૂલ્ય રૂ ૨૫/-

કુ. ભારતી દવે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયરેટ) લિમિટેડના
 મેનેજીંગ ડિરેક્ટર શ્રી ઈશ્વરલાલ મો દવેના
 મુપુત્રી કુ ભારતી દવે ચાલુ વર્ષે બીએસ.
 સી થયા છે. હાથરફૂલ અને કોલેજ જીવનના
 યશસ્વી વિદ્યાર્થીકાળ દરમ્યાન તેમની ઉચ્ચવળ
 મારકીટિ રહી છે હાલવહની ઔદિન્ય પ્રાણવ્ય
 જ્ઞાતિમા ગુજરાત યુનિવર્સિટીના તેઓ પ્રથમ
 બીએસ સી છે

એસી મુક્તકો

દર્શન

સમજદારીના દર્પણમાં
અમે જ્યારે નિહાળ્યું છે :
તમારો પ્રેમ જોયો છે,
તમારું રૂપ જાણ્યું છે.

જન્મ

એક હળશી
કાગ શા કદંશ સ્વરે
પુલપુલ વિશે
દેા ગીતકું ગાતો હતો !

સહનશક્તિ

અમે ચુપ રહીશું,
ન કેં પણ કહીશું;
તમે દેશો દુખ તો
સુંખે તે સહીશું.

રવિ

આ ભટકતો શો રવિ
રોશનીનો છે કવિ :
દિન જોગે દેખાય છે
એનાં ગીતોની છવિ.

તાલી છાયા

તારી છાયા જોઈ મેં :
એય માયા જોઈ મેં !
આત્મા જોવા દે હવે :
તારી કાયા જોઈ મેં.

રહસ્ય

છીપ ને મોતી તો જો !
છીપ ને જ્યોતિ તો જો !

શું હશે તેમાં રહસ્ય :
એટલું જોતી તો જો !

સલાહ

હંસ ! જા તું દૂર મા,
જુદ ઉપર જન દૂર મા;
માનસરને તીર જઈ
મોતી માટે ઝૂર મા.

પરિવર્તન

મારી દૃષ્ટિ છે નવી;
મારી સૃષ્ટિ છે નવી;
પ્રેમ પામ્યા બાદ તો
હું જુદો હું માનવી.

પ્રેમસહિત

કાન્ટને અંદન કરે,
રણને પણ નંદન કરે;
શક્તિશાળી પ્રેમને
કોણ ના વંદન કરે ?

અધેર

અંધને સૂરજ મળે;
પંકને પંકજ મળે;
કેવું છે અધેર આ :
જે મળે આમ જ મળે !

તક

જોતી તું રકઝક ન કર,
જિંદગી પર શક ન કર;
એ ફરી આવે નહી :
તું જતી આ તક ન કર.

હંસનો રંગ

હંસ ! તારે અંગેઅંગ
શો મનોહર શ્વેત રંગ !
તારી કાયા પર ધર્મા
જાણે પરીઓએ ઉમંગ !
સ્વર્ગની છબી

સંત ! તું મેટો કવિ !
કલ્પનાનો તું રવિ !
સોમરત્ર ને અમ્ભરા ;
કેવી આકર્ષક છવિ !

સર્જન

આજ ને ક્ષરતી વિશાળ
હો ભલે માયાની જાળ :
પુદ્ગિની આંખે નહીં
પ્રેમની આંખે નિઃશાળ.

પુણ્યશાળાને

એક પૂછું છું સવાલ :
આવે ઉત્તર કમાલ !
પાપ તું કરતો નથી,
શા ધશે મંગાના હાલ ?

મૂલ

મોતની આ ભૂલ જો,
ચૂક્યું શું મૂલ, જો !
જિંદગી હંસતી રહી :
આ કળરતું ફૂલ જો !

જેથું મેં

એક પિંજર જોથું મેં :
પંખીનું ઘર જોથું મેં !

કેદમાંહે મુક્તિનું
હાડપિંજર ભેયું મેં.

કરૂણ ચિત્ર

પુત્રની ભેઈ ચિતા
ને રડે માતાપિતા :
સંગઢિત ચમડેવ શી
આગ પણ છે ગર્વિતા.

અદ્ભુત રંગ

શી રીતે મન હામશે ?
રંગ અદ્ભુત જામશે :
પ્રહારચારી સ્વર્ગમાં
અપસરાઓ પામશે !

વિદેહાભાસ

એ જ સમભૂતું નથી
સંત ! તુજ સંસર્ગમાં :
છે અહીં જે કે અધર્મ
ધર્મ છે તે સ્વર્ગમાં !

અભયદાન

કર નરકનો ના વિચાર,
વ્યર્થ ના સંતાપ કર !
છે સત્તામત જાહેનવી :
સંત, તું મેં પાપ કર.

પૃથ્વીજનન

છે ગગન પોકળ બધે-
પણ ધરા સંગીન છે :
એટલે આ જિંદગી
રમ્ય ને રંગીન છે.

સંતને ક્ષેત્ર

સંત ! તું તો ક્ષેત્રીજન,
પાપીઓને પ્યાર કર !

વેચી સપનાં સ્વર્ગનાં
ધીખતો વેપાર કર !

જે કાંઈ હો

સ્પષ્ટ હો કે ભેદ હો,
મુક્તિ હો કે કેદ હો :
મસ્તને શાની ફિકર ?
હર્ષ હો કે ખેદ હો !

પ્રેમભરતી

તારી આંખોના ઉમંગ :
જાણે સાગરના તરંગ !
પ્રેમની પૂનમ વિના
હોય ના ભરતીનો રંગ !

લલ

તારી નટખટ આ લટો
કેવી મોહક ચીજ છે !
પારધી લઈને ફરે
તેણું એ તાવીજ છે !

નાસ્તિક

તેં વિચાર્યું છે ઘણું,
એટલે આવો છે તું !
તારા પ્રશ્નો લાજવાળા :
બુદ્ધિનો ખાવો છે તું !

આસ્તિક

કેંક હોયું ભેઈએ :
ધારણા ઠીક જ કરી !
પણ પછી આ શું : પ્રભુ ?
એમાં તેં ભૂલ જ કરીય

કોણ

કોણ નમસ્કય છે કલા
જિંદગીના લેદની ?

એમ તો ઉભરાય છે
શાનીઓની લેદની !

ફલસૂફ

તારા પ્રશ્નો બેહિસાબ,
એકનો મેં છે જવાબ ?
ધર્મનો પાલવ ન જાલ !
સત્યનું ભેતો રૂઢે જવાબ.

વિજ્ઞાની

આ પદાર્થો લાશ હો
એ રીતે ચીરે છે તું !
સત્ય તો સાગર સમું :
સત્યને તીરે છે તું.

પ્રેમી

મુન્દરી તારી ગજલ,
મીત એ તારી મજલ :
એક આંખે સ્મિત કરે
બીજીને રાખે સજલ.

કૃષ્ણ નિહાળ

ધરતીનાં ફૂલો નિહાળ :
આજના તારા ન ભે !
સ્વપ્ન શીતલ હોઈને
તપ્ત અંગારો ન ભે !

વેશ્યા

હામ દેનારા ખોપા
તુજ ઉપર હકદાર છે,
સૌ તને પોમી શકે :
કેવી તું લાચાર છે !

કવિ

તું નિહાળે છે બધું
ફપની આંખે કવિ !

તુ જીડે છે દૂર દૂર
પ્રેમની પાંખે કવિ !

પરિવર્તન

બાગમાં આ શું થયું ?
ચોર સુંદર શુભ બન્યાં !
દેવી આ બેઠી વસંત :
ધૂલડો બુલબુલ બન્યાં !

સંયુત મંથન

લાલસા અમરતની છે :
દેવ કંઈ સારા નથી !
સિંધુ મંથન શું કરે ?
ઝેર પીનારા નથી.

વિશ્વામિત્રને

તપ કરે તો મનમહી
દુશની આશા લાવ મા !
મેનકા આવે નહીં :
ઇંદ્રને ગણરાવ મા !

શું શું બની

પુષ્પની માલા બની ;
અશિની જ્વાલા બની ;
બે ધડીના પ્રેમમાં
શું શું આ બાલા બની !

મૃતિ

સિંધુ ને પર્વત નિહાળ ;
આલની રંગત નિહાળ ;
રૂપ હો મોખાં ભલે :
એક છે કુદરત, નિહાળ !

નહોતી ખબર

ના જીડીને આવતે
તીર તારે માનસર !

છીપ ચોતી પામશે :
હંસને નહોતી ખબર.

દેવદાસી

દેવદાસી ! શું થયું :
આ ઉઠાસી શાની છે ?
નાચતી તું કાં નથી ?
મંદિરે વેરાની છે.

કંઈક

તેજ તો રેલાય કે :
રાત છે, દીવા મળે !
ઝેર યા તો સોમરસ :
કેંક તો પીવા મળે !

આ નરક

આ નરક જેવું જીવન
નિત સતાવે છે મને :
સ્વર્ગની કર વાત મા !
તું હજાવે છે મને.

લાચારી

આપણે તરસ્યાં છીએ,
ક્યાંય ટીપું જલ નથી ;
આંખની છીંચે તરસ
એવું ચે મૃગજલ નથી !

મહાકવિ સિલર

જોયો ને આ બાંકડો ?
બેસતો આહોં સિલર :
કાવ્ય કેં સમર્થો હશે
આ સિંહાસન પર અમર.

મહાકાવ્ય

તું તો સુતસદી રહ્યો :
સંત, મોટું કામ કર !

પાંખીઓ બેચેન છે,
સ્વર્ગનું લીલામ કર !

શુભકાંત

કેં તો આશા દે મને :
કેટલો બેચેન છું !
ચાદમાં કે સ્વપ્નમાં :
બોલ, ક્યાં આવીશ તું ?

સત અસત

જે સરે સંસાર છે :
આ સમયનો સાર છે.
બુદ્ધિ ભો સમજી શકે
તો તો બેઠો પાર છે.

ભાગીદાર

અય શેખજી, તમને સલામ !
હે સંતજી, તમને પ્રણામ !
છે બેકિના - રસ્તા બુદ્ધા :
પણ બેકિનાં સરખાં છે કામ !

પાન

નિંદગી ગાતી હતી,
પ્રીત છલકાતી હતી ;
ચંદ્રનો ખાસો ધરી
રાત કેં પાતી હતી.

કમ

બાણે ગરજું હોય ના :
એમ ગમગમતાં રહ્યાં !
ખ્યાસના દુરમત બની
જાંઝવાં કમતાં રહ્યાં.

સોનેરી તરો

આ લટો છે દીમતી :
બહુ ના ભૂડી યદિ—

એટલે તો સર્જકે
એમને સોને મઢી.

તારી આખો

તારી સુંદર આંખનો
આસમાની રંગ છે :
અર્થ એનો એ જ કે
ધરતી તુજને તંગ છે.

તુ કથા છે

તું કથા છે, હું પ્રસંગ;
તું હૃદય છે, હું ઉમંગ;
એઉનો એક જ વિષય :
સમરંગી પ્રેમસંગ.

તુ પરી છે

તું પરી છે, હું કથા;
આપણી મનહર પ્રથા !
આ જગત બાલક સમું :
ખસાહવે અજાગી ન થા !

અરિમતઃ

હૃદય પરિચય તુજને શું ?
સાવ પથર જેવો તું !
ઓ હિમાલય, કર નમન :
તારી સામે હું છું—હું !

પ્રેમધન

ખેસરો સામાન છું :
તો થ હું ધનવાન છું !
પ્રેમ છે એવો મળ્યો—
હું ય આગાખાન છું !

તમન્ના

કાળજે ખજર હુલાવ
કે પછી દૃષ્ટિ મિલાવ—

છે તમન્ના જખમની :
કેં કલા તારી બતાવ ! -

કટોકટી

ફૂલ દો કે દો છરો,
ઠીક લાગે તે કરો !
પ્રેમનો છે પ્રશ્ન આ :
કેંક પગલાં તો ભરો !

પુષ્પ અને ચોવન

ફૂલદાનીમાં હશે
તે જવાનીમાં હશે :
એ ઘડીનાં રૂપરંગ
આ કહાનીમાં હશે !

કામ

કેટલી કામી હતી !
કાયની ખામી હતી;
પ્રાણ માટે નિત્યની
એક બદનામી હતી.

ભાડું ભાડું

ભાડું ભાડું સરણું કામ :
એક સ્થલના નહિ શુભામ !
હું ય છું ભટકેલ લવન-
અંદર, મુજને કર સલામ !

વારતાવાદ

પૂળના ગોટા ન ભે !
રંગ તું ખોટા ન ભે !
જલ-છલકતું જલનિહાળ !
આમ પરપોટા ન ભે !

ગોઠ

પ્રેમ જલતી આગ છે
તો જવાની જાગ છે :

શું કરું કે જીવને
નિત્ય તેનો રાગ છે.

જીવનછમી

લઈ સમયના સપ્તરંગ
ને પદાર્થોના તરંગ
કોણે છે આ ચીતર્થ
જિંદગાનીના ઉમંગ !

ભવ્યતા

ખિંદુઓ ભેગાં મળ્યાં
સિંધુના આકારમાં :
ભવ્યતાનું રૂપ છે
જોઈ લો, સહકારમાં !

સમગુલા

ફૂલ ખીલે કે ખરે,
પંખી જીવે કે મરે,
બાગને સરણું બધું :
ના 'અહો !' કે ના 'અરે !'

પરતાવો

આ, મને ભેતો નથી :
એમ - સમજ થોડની
અધની આખે ઢળી,
ને પછી લાજ મરી.

સમયપલટો

છે શુદ્ધ મોસમ-હવે,
ફૂલ પલ્લુ છે કમ-હવે;
પાનખરને કર વિચાર :
બહુ થયું આદમ, હવે !

બહુ થયું

છાતું, કે છપતું મળે,
કેંક તો ખપતું મળે !

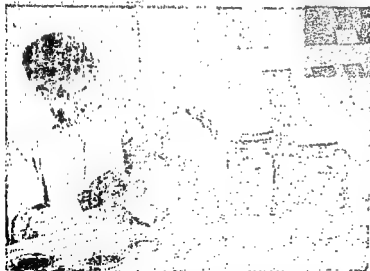
વાસ્તવિકતા ! ખડું થયું :
ખસ હવે સપનું મળે.
છે તમન્ના
છે તમન્ના : તું મળે,
કેંક આશા તો રૂળે ।
હીક છે, તારા વિના
સૂચે ઊગે કે રૂળે !
આપ

હુખ મળ્યું એવું મને
છું હવે કાયમ સુખી !
આપ દીધો કોઈએ :
પ્રેમ કર ને થા દુખી !
કાળચક્ર
લગ્ય છે એની ગતિ :
લગ્ય છે આ કાળચક્ર !
ચાલ એની એ જ છે :
કેંક સીધી, કેંક વક્ર !

અનિચાય
કેંક મોટું કામ કર :
અંદ્રમાં જે બાંધ ઘર !
જૂલ મા, કે ત્યાંય પણ
બાંધવી પડશે કગર !
સમય
છેડ પ્રાગલતા લલા !
દીપ તો જલતા લલા;
કાળનાં શાં નામકામ ?
સાધુ તો ચલતા લલા !
અરવીકૃત
તેં જરી પણ ના ગણી
મારી લોખી લાગણી;
મેં કરી 'તી પ્રેમમાં
પ્રેમપૂર્વક માગણી.
પરવાનાને
મંદ કે ઝગમગ જલે :
દીપ તો ટગમગ જલે !

✽

મોત છે તારું પતંગ !
જ્યોત જે ડગમગ જલે.
હકીકત
ફૂલો નથી, તરણું નથી;
પંખી નથી, હરણું નથી;
સાગર નથી, ઝરણું નથી;
ઓ બુદ્ધિશાળી માનવી !
તું અંદ્રમાં જઈ શું કરીશ ?
વાસંતી વિચાર
પાંદડાના વેશમાં
સન્નિજત થયેલી નાર
હવાને નિહાળી આદરે :
ને રહેજ ઊંઠા શ્વાસ લીધો
ને વિચાર્યું :
(રહેજ મનમાં) :
પાનખર આવે તો હીક !

ભારતની હાથકરીઓ ખૂબ
વખણાય છે ધાતુ, લાકડું, પેદ
કે કાપડ ઉપર કોટરગામ કે
ચિત્રકામમાં મઢી લેવાતી લોક-
કલાઓ. હાથકલાઓ કે હાથકા-
ઓમાં એ કળા પાંગરેલી છે.
છેલ્લા દશકમાં આ કળાને ઠીક-
ઠીક હિસેબન મળેલું છે. બાજુના
ચિત્રમાં માટીનાં વાસણોને કળા-
કાર છેવટની પીંજી લગાવી પૂર્ણ
કરવાની તૈયારીમાં છે. માટીનો
હથોળ ભારતનાં ગામડાંઓમાં
ખૂબ પુરાણા કાળથી ચાલ્યો
આવે છે.

નિવરણ

એંસી ચુત્રકો : રહ

સ્વતંત્ર ભારતનાં ચૌદ વર્ષો

અ. વર્ષની ૧૫મી ઓગસ્ટે ભારતને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યાને ૧૪ વર્ષ પૂરા થયાં છે અને ૧૫મા વર્ષનો આરંભ થયો છે. જે સામાન્યમાં કંઠી સુધી અસ્ત પામતો નહેતો એવા મહાન જળવાન બ્રિટિશ રાજ્યનો સામનો કરીને ભારતને સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત થયું એ વસ્તુ ઘણી જ મદત્વની છે. પ્રતાપી અને પ્રભાવી બ્રિટિશ સત્તાએ હિન્દ ઉપરથી હાથ ઊઠાવ્યો એ જળતાના ઇતિહાસની અપૂર્વ હકીકત બની છે. આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિના કારણથી બ્રિટિશરોને આ માર્ગ લેવો પડ્યો એ પણ આપણે દેશ સ્વતંત્ર થવામાં કારણભૂત છે. એક સદીના પ્રયત્નો અને વિશેષ કરીને ગાંધીજીના અહિંસક અસહકારના અપૂર્વ પ્રયોગના પરિણામે ભારત સ્વતંત્ર થયું એ આપણા દેશની મહાન સિદ્ધિ ગણાય.

સ્વારાજ્ય મળ્યા પછી હિન્દની પ્રગતી પ્રગતિ કેટલી થઈ, કેવી થઈ એનું માપ કાઢવા માટે ૧૪ વર્ષ એ બહુ ટૂંકા સમય કહેવાય અને કેટલેક ક્ષેત્રે સારી એવી સિદ્ધિ મળી છે એનો પણ સ્વીકાર તો કરીએ જ. છતાં એ વસ્તુ બૂઝી ના જવી જોઈએ કે જે વહેંચુ આજે દેશમાં વહી રહ્યાં છે તેનો અંદાજ તો થોડેક અંશે કાઠી શકાય. જે ઘડીએ ભારત સ્વાતંત્ર્ય દિનનો પ્રથમ ઉત્સવ ઊજવી રહ્યું હતું તે વખતે માંધીજી ચન્દ્રગનરક થઈ ગયા હતા અને તમામ ઉત્સવથી અળંગા રહ્યા હતા. એમનું મન ખિન્ન થઈ ગયું હતું. શા માટે ? આ પ્રશ્ન વિચાર માગી લે છે.

આજે ચારે કોર રેડિયોદ્વારા અને બીજા અનેક પ્રચારકોમાં, પંડિત નેહરુનાં સંખ્યાગદ્ય ઉદ્બોધનો, પ્રધાનોને હસ્તે થયેલાં ઉદ્બોધનો, પંચવર્ષીય યોજના, અને તેણે કંઠેલી સિદ્ધિઓ નેર શોરથી સમજાવવામાં આવે છે. છતાં પંડિત નેહરુને જ કહેવું પડે છે કે હજી જનતાના મનમાં આ વસ્તુ ઝૂંપી નથી અને

ભારત સ્વતંત્ર થયા પછી ૫૬૨મે વરસે સ્વાતંત્ર્યની સિદ્ધિએ વિશે ગુજરાતના વિદ્યુતી સ્નાયુની જે નીંદર અને મોઢી નિચારસરખા ધરાવે છે તે ઊર્મિના વાયકા માટે જ આજ લખાઈલ આ લેખમાં રજૂ થયેલ છે...

પરિણામે લોકોને સહકાર પૂરો મળતો નથી. આ સત્ત્વ હકીકત છે. ‘યોજના’ શું છે તેની ગામડામાં વસતા લોકોને સી સૂઝ હોય ? એમને તો એમના રોજના વ્યવસાયમાં કોઈ સંઘીન લાભ થયો હોય તો ખ્યાલ આવે ! એમને તો આ યોજનાએતે પરિણામે ભયંકર મોંઘવારી અને દારિદ્ર્ય વેદનાનું હોય છે.

વિશ્વકુદ પછી યુરોપીય દેશોમાં પણ ઘણી મોંઘવારી હતી. અનેક પ્રકારનાં સંકળે વેંડાં પડ્યાં હતાં, પણ ત્યાં શાસનકર્તા અને પ્રજા વચ્ચે સહકાર હતો. અને તેથી પ્રજા સ્વેચ્છાથી દુઃખ સહન કરવાને કટિબદ્ધ થઈ હતી. શાસનકર્તાઓ અને પ્રજાવર્ગના જીવનવ્યવહારમાં એક પ્રકારની સમાનતા હતી. એ તબીબા સમયમાં ત્યાં પ્રુજી ડોળદામ, દાં, અને અર્થ ખરચો કરીને પ્રજાનાં નાણાંને વેંડી નાખવામાં આવતાં નહોતાં. મુશ્કેલીના અર્થશક્તિની નીતિ જ ત્યાં જુદી હતી. આપણે રાહ જુદો છે. લખણ અર્થ તમાસામાં, સમારંભોમાં, પરદેશ મોકલવાનાં રૂપરેશનોમાં, સરકારી અમલદારોની મુસાફરીઓમાં, પ્રધાનો અને બીજા અધિકારીઓની મુસાફરીઓમાં થયાં કરે છે. કોંગ્રેસ પ્રમુખ રોતે જ કબૂલ કરે છે કે ‘ચાર દિવસના તમાસા પાછળ કોંગ્રેસ અધિવેશન માટે જે લખણ અર્થ થાય છે તે છંદ નથી.’ ૧૬૩૮ની હરીપુરા કોંગ્રેસ શમેવનના વખતથી ગામડામાં કોંગ્રેસનાં અધિવેશન શરૂ થયાં, ત્યારથી પ્રુજી અર્થનાં મંડાણ મંડાયાં. ગામડામાં નવાં શહેરો વસાવામાં ચાર દિવસ માટે વીજળી, પોસ્ટ ઓફિસ, તાર ઓફિસો, રસ્તા, પૂલો વગેરેનાં હાથમી ખરચો અર્થ અને ગામડાની પ્રજાને લાભ થવાને બદલે ગેરલાભ થયો. ગામડાના લોકોને સલામ કરવા જે હેતુ હતો તે પાર પડ્યો નહિ. ગ્રામ અર્થને આંક વધી ગયો.

ભાર પછીનાં અધિવેશનમાં તો વર્ષે વર્ષે ખરચ વધતું જ ગયું. ભાવનગરના છેલ્લા અધિવેશન વખતે જે વિશાળ મંડળો અને ધમાલમાં પૈસા ખરચાયા તેનો સર્વોચ્ચ આંકડો કાઢવાથી અનુમાન કરી શકાય કે 'શું' નાણાં વેંડાઈ ગયાં? સામાન્ય પ્રજા, સરકાર અને કોંગ્રેસ પક્ષ તરફથી જે તમાશામાં ખર્ચ થયાં તે છાતી ખેંચી નળ વેટવાં થયાં. કોંગ્રેસના અધિવેશન પ્રસંગે થોડા દરોનો કરવામાં આવે છે. પ્રજાને એ દરોમાં રસ હોતો નથી. કેમકે દર મહિને પ્રેસ-કોન્ફરન્સમાં ચર્ચિત નેહરુ જે ભાષણો કરે છે, અને સમજૂતી આપે છે તે ઉપરાંત કોઈજ નવી વાત કહેવામાં આવતી નથી.

રાજ્યની પરદેશનીતિ અને પંતપ્રધાન અને અન્ય પ્રધાનોનાં ભાષણો અને ઉદ્ઘાટનોના કાર્યક્રમો કરીને લોકોની આંખો આંધ નાખવાનો પ્રયાસો થાય છે. હમણાં જ ચર્ચિત જવાહરલાલે કહ્યું હતું કે સંગીન કામ કરવાને મને અવકાશ જ મળતો નથી. નાની નાની વિધિઓ અને રોડાણોમાં વખત વહી જાય છે. પંચવર્ષીય યોજનાઓની આવશ્યકતા સહુ સ્વીકારે છે. પણ અંગ્રજે રૂપિયાનો જે વ્યય કરવામાં આવે છે તેના બદલામાં પ્રજામાં દેટલી જાગૃતિ આવી, પરિસ્થિતિમાં દેટલો ફેર થયો એવું માપ પણ કાઢવાનું છે. લોકોની મૂળભૂત જરૂરિયાતો—જોરાક, રહેઠાણ, કાપડ, જીવણી, આરોગ્ય, વાર્ષિક આવક, મોંઘવારી, આ ચીજોમાં કંઈકે ગામડાનાં લોકોને અને કચડાતા મધ્યમ વર્ગને દેટલે ફરજતે લાલ થયો એનો આંક પ્રમાણિકપણે કાઢવો જોઈએ.

આ વર્ષે મિદ્દાનમાં કોંગ્રેસ અધિવેશન થવાનું છે. એ પ્રાંતના દરિદ્રયનાં વર્ણનો સંખ્યાબંધ વાંચવામાં આવે છે. લોકોને રહેવા ખાવા, અંગ ઢાંકવા અને આરોગ્ય તથા શિક્ષણ માટે લાખો રૂપિયાની જરૂર છે. તો આ ગેળાઓમાં થતા ખર્ચનાં નાણાં સંગીન હેતુરિયાતોમાં ખર્ચાવે અને ચાર દિવસના તમાશામાં ઘુમડો ન થઈ જાય એ વસ્તુ જોરશોરથી કોંગ્રેસ

પક્ષને મળે ઉભારવાની જરૂર છે. પ્રજા જાગૃત થઈને આ ખર્ચ ઉપર અકુચ લાવે તે લોકના કિતમાં છે.

દેશ સ્વતંત્ર થાય—પરદેશી ધુસરીમાંથી મુક્ત થાય એટલું બસ નથી—આર્થિક સ્વતંત્ર્ય અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં ન્યાયપુરસ્કર આચાર, સંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે સ્વતંત્ર્ય એ આવશ્યક ચીજો છે. પ્રજાનું સ્વમાન સંચવાય, પૂરી સ્વતંત્રતા મળે અને સંપૂર્ણ રીતે પ્રજાનું જ શાસન થાય એ જરૂરનું છે. દરેક ક્ષેત્રે પ્રજાને હસ્તક પોતાનું ભાવિ સિદ્ધ કરવાનો મોક્ષ હોય એ વસ્તુ પર સતત ભાર મૂકાવવો જોઈએ. દેશની નૈસર્ગિક સમૃદ્ધિનો પૂરેપૂરો વિકાસ થવો આવશ્યક છે તેમજ જે આર્થિક બીંસ ક્ષિતિશીલના સમયમાં પડતી હતી તેમાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ મળવી જોઈએ. અને તેનું પ્રજાને જ્ઞાન થવું જોઈએ. આ સિદ્ધ કરવા માટે અનન્ય ઉપાર્જન થાય છે તેના કરતાં ઘણા વધારે પ્રમાણમાં થવું જોઈએ. જેટલી જમરાણુ થાય છે તેટલો વધારો થતો નથી. નાણાં વચમાંથી વેંડાઈ જાય છે. અને સાધનોનો ચોગ્ય ઉપયોગ થતો નથી. મનુષ્યજાતો પણ વધારે ઉપયોગ થવો જોઈએ. પરદેશી—આવતા અનાજ ઉપર આધાર રાખવો પડે એ વસ્તુ ચોગ્ય ના કહેવાય. સામાજિક ક્ષેત્રે, તેમજ સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે, સર્વ કામ, ગતમાં જરાપણ બેદરહોવા ના જોઈએ; આપણા દેશના રાજકીય પંધા-રણમાં આ વસ્તુ સ્વીકારાયેલી છે, પણ તેનો અમલ બહુ જ ટીલો થાય છે. સૈદ્ધાંતિક ક્ષેત્રે ઘણી વધારે પ્રગતિ થવી જોઈએ. હજી સુધી નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ ઘણું વધારે છે. વસ્તી-પત્રકના આંકડા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે હજી બહુ જ જવહી પ્રજામાં અક્ષરજ્ઞાનો વધારો થવો જોઈએ. પ્રજાને જે રાજકીય હક્કો મળ્યા છે તે હક્કોનો અમલ અજાન પ્રજા કરી શકે નહિ. પ્રૌદ મતાધિકાર અજાન પ્રજા કેવી રીતે મોગથી શકે? જે ચૂંટણી થાય છે તેમાં મનદાન કેવી રીતે થાય છે તે સહુ જાણે છે. સ્વતંત્ર મનદાન બહુ ઓછા પ્રમાણમાં થાય છે. તાલીમબદ્ધ કારીગરો અને

વૈજ્ઞાનિકાની સંખ્યા બહુ ઓછી છે અને તેમણે નિશ્ચયોને સંપૂર્ણ મોકા મળતો નથી એકારીતું પ્રમાણ લેય કર છે લોકોને રહેવા માટે સરતા ભાગના મકાન મળતાં નથી, પૂરતી સંખ્યામાં મકાનો છે પણ નરિ યોગ્યતાઓ થાય છે પણ ખૂપડાં અને ગદા વસવાટ ચલુ જ છે. લોકોને વીજળી ઓછી કિંમતે મળતી નથી એટલેનાં માથે મહેસુલનો બોલો ઓછો થયો નથી મોપવારીની તો વાત જ કરવાની નથી ! શ્રમ કરીને પણ રોગની ખત્યાબોરાકી અને વપરાશની ઘીળેતો ભાવ છાપે ચઢેના છે સદકારી મંડળોએ જીવી કરાય છે પણ તેનો લાભ ગરીબ વર્ગને બહુ ઓછા પ્રમાણમાં મળે છે. વચલા માણુ-સોના ખિરસા ભરાય છે. ક્રામ્યુનીટી પ્રોજેક્ટ, રાષ્ટ્ર-વિસ્તરણ યોજનાઓનો લાભ બહુ થોડા પ્રમાણમાં પ્રગટે મળે છે. ભૌમિક પ્રચાર ધણો વધારે થાય છે—આ પરિસ્થિતિમાં યોજનાઓ ગમે તેટલી સારી હોય પણ જ્યાં સુધી સરકાર અને—પ્રજા વચ્ચે સંપૂર્ણ એકરમ ના હોય અને પ્રગટે યોજના આર્થિક કે સારકૃતિક લાભ થતો ના હોય ત્યાં સુધી પ્રગતિ સહકારની આશા વ્યર્થ છે. પ્રગતિશાસન—વાસ્તવિક પ્રગતિશાસન થાય તો જ પ્રગતિ સહકાર મળે. પ્રગતિના પ્રશ્નોમાં પ્રગતિ રસ લેતી થાય અને પોતાની મેળે જ પરિસ્થિતિમાં સુધારાની માગણી કરી શકે એવી તાલીમબદ્ધ થય તો જ પ્રગતિ જીવી આવે. આ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે મામડાની પ્રગતિ ખરી રીતે ગળત કરવાની જરૂર છે. ભાષણો ક્યાંથી એ નહિ થાય—કે રેડિયો દ્વારા ખૂબ બરાડા અને ખોટા

પ્રચાર કરવાથી નહિ થાય. ફળવણીમાં સગીન દેસા કરીને મામડાના લોકોને અક્ષરજ્ઞાન આપીને શિક્ષિત કરવામાં આવે તો જ આ વસ્તુ સિદ્ધ થાય. ઉપરથી લાદવામાં આવતો પ્રચાર નકામો બપ છે પચાસતી રાત્ર્ય વસ્તવિક રીતે સફળ બનાવવા માટે શિક્ષણ એ જ માર્ગ છે. કલમના ગોદ એ માન કોએસપક્ષને મતદાનમાં ટેકા મળે તે હેતુથી કરવામાં આવતા બધા પ્રયત્નો રેતોના મહેલ જેવા છે. જ્યારે શાસનકર્તા વર્ગમાં પ્રમાણિકતા અને અભન, દિનિ પ્રગતિને માટે ખરેખરી હૃદયની લાગણી શ્રે ત્યારે જ દેશનું ભાવિ સુધરશે. અત્યારે તો શાસન કર્તાઓનું સમગ્ર લક્ષ્ય પોતાની ખુરસીઓ સાચવી રાખવાનું અને ચૂટણીઓમાં વિગળ મેળવવા તરફ—સત્તા, સ્થાન અને વૈભવ—વધારવા તરફ જ છે—તેમાં દેવ, કુસંપ અને સ્થાન માટેની ખોરી રપ્પ પ્રગતિની પ્રગતિને શકી દે છે—આ બધા પ્રત્યાધર્મી બજોમાંથી માર્ગ મોકલો કરવાનું છે. લાખો અને વિકટ પચ છે. સમસ્ત જગતના પ્રગતિમય બળોનો લાભ ભારતને પણ મળશે એવી આશા રાખીને એક નિષ્ણાથી સ્વાર્થ ત્યજીને શ્રમ કરવાનો છે. સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા કરતાં સાચવી રાખવાનું કામ વિકટ છે ખરી માનવત આપણમાં હશે તો નિરાશા અને નિષ્ફળતા નહિ મળે. એ માનવતા ફળવવાને માર્ગ સ્વરૂપ રિચારોએ પ્રયાસ કરવાનો છે. ભારતનું ભાવિ ભારતની પ્રજા પર આધાર રાખે છે—શાસનકર્તા જ નહિ—પ્રજાબળ જ હતો છે. એ હતીની જ આપણે અપેક્ષા રાખીશું.

★

પ્રબોધ

મુકતક

પારાવાર ભરી જગે કડુણતા, કો તીવ ના આ થકી,
(કે) જે જન્મ્યું જગ કારવા સળગતું તે સુદિના તાપથી.

★

અત્યાચારની બરદાસ્ત

આ સમાજી કે સહતાની કણોમાં વિગ્ન પામવાની સક્રિય મનુષ્યપ્રાણીમાં રહેલી છે. બનવાબેગ છે કે એવાં કણો સંપન્ન કરવામાં મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય, તેથી કાંઈ તેના વિગ્નમાં ક્ષતિ આવતી નથી. સામાન્ય મનુષ્ય એમ માને છે કે સંકટની સામે થનાં થનાં માણસ મૃત્યુ પામે, પછી વિગ્નયો અર્થ શો અને ઉપયોગ શો ? તેને મન કંઈ આવ્યા પછી તેની સામે લડીને જીવતા રહેવું એ જ વિગ્ન છે અને મૃત્યુ પામવું એ પરાજય છે.

કાંઈ કંઈ પાછળ માણસને જીવનની આદુનિ આપરી પડતી હોય તો તેમાં તેણે વિગ્નપ્રાપ્તિ કરી એમ કંઈ રીતે કહેવાય ? એવો પ્રશ્ન પૂછનારે સમજવું જોઈએ કે મનુષ્ય લોકી-માંસનો જડ પિંડ નથી, બેનન્યમય દેહ છે. મનુષ્યને લોકી માસનો પિંડ માનનારાઓને જન્ય-પરાજયનો વિચાર કરવાનો અધિકાર નથી. મનુષ્ય કૈનન્યમય દેહ હોઈને જ્યાં સુધી ચૈતન્યનો પરાજય થતો નથી, ત્યાં સુધી તે મનુષ્યનો પરાજય થઈ શકતો નથી. એટલે શરીરનો નાશ થઈ જવા છતાં મનુષ્ય વિગ્નથી અર્ધ રોકે છે. જે મનુષ્ય જીવનની આદુનિ આપીને પણ મનુષ્યત્વથી શ્રદ્ધ ધતો નથી તે મરણ પામવા છતાં વિગ્નથી જ થયો છે; અને જે આપત્તિઓની સામે શિર ઝુકાવે છે તે જીવનો રહેવા છતાં પરાજિત જ છે.

જીવન કેવળ દેહો કરીને જીવવામાં સમાયેલું નથી, અગ્નિ આત્મગૌરવ જાળવીને જીવવામાં રહેલું છે. જે કણોની સામે, અત્યાચારની સામે, આક્રમણોની સામે આત્મગૌરવને જાળવે છે તે વિગ્નથી છે, અને આત્મગૌરવ ન જાળવતાં પતિત થાય છે તે પરાજિત છે. દેહો કરીને જીવવા-મરવાનો તેમાં પ્રશ્ન જ નથી. જીવવા છતાં માણસ પરાજિત થાય છે અને મરવા છતાં

આપણા નયોદ્ધ નવલકથાકાર મૌલિક વિચારક અને મંત્રી ત્રિવચને આગાદ રીતે જણનાર પણ છે. ભર્મિના વાચકો માટે ખાસ લખેલા આ લેખમાંની તેમની મંત્રી ત્રિચારસરગી દરેક વાચકને વિચારની અને પચાવની ગમશે...

વિગ્નથી પણ થાય છે. માત્ર લોકી-માંસના પિંડની રક્ષા કરવી તેમાં મનુષ્યની રક્ષા કરી લેખાય નહિ; મનુષ્યત્વની રક્ષા એ જ મનુષ્યનો રક્ષા છે.

મનુષ્યત્વનો રક્ષક અને મનુષ્યદેહનો રક્ષક બદારથી ભલે સરખા દેખાતા હોય પણ તે બેઉની વચ્ચે જગીત-આસમાન જોઈતું અંતર રહેલું હોય છે. મનુષ્યત્વનો રક્ષક પોતાના જીવનની આદુનિ આપી દે છે પણ અત્યાચારીના અત્યાચારને સફળ થવા દેતો નથી. એટલે અત્યાચારીની નિષ્ફળતાથી અત્યાચાર કુટિત થાય છે, તેનો વંશવેત્તો વધવા પામતો નથી. તેથી જોઈતું જે માણસ અત્યાચારીના અત્યાચારમાંથી મત્ર દેહ જવાવવાને કાંઈ મારે છે અને અત્યાચારને વેડીને જીવે છે તે અત્યાચારીને વિગ્ન અપાવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે અત્યાચારીની સંહિતે રચનાર અત્યાચારી પોતે એકલો નથી, પણ તેના અત્યાચારનો શૂંગો શૂંગો ભોગ બનનાર તે વેડી લેનાર, માત્ર જીવવાને જ કાંઈ મરનાર પણ તેનો સથી છે, કારણ કે તેથી જ અત્યાચારીને પોતાના કાર્યમાં પોષણ મળે છે. અત્યાચારીના આક્રમણથી મરનાર અત્યાચારનો ભોગ બનતો નથી પણ તે વેડી લઈને જીવનાર જ ભોગ બને છે. પીડા વેડી લેવા માટે મનુષ્યો તૈયાર હોય છે માટે જ અત્યાચારીનો જન્મ થાય છે. જે કાંઈ મનુષ્ય અત્યાચારીથી પીડિત થવાને તૈયાર ન હોય તો અત્યાચારીની તાકાત નથી કે કાંઈને પીડી શકે.

કાંઈ પણ પ્રાણી અત્યાચારીની સામે શિર ઝુકાવવા તૈયાર જ તૈયાર થાય છે કે બ્યારે તેનામાં કાપરના હોય છે, કામલાવસા હોય છે, નિઃશિયા-દેહને જિવાડવવાની દષ્ટિ હોય છે, અને વળી અત્યાચાર પણ સાચી ધૂણા હોતી નથી. જે માણસ કાપર ન

હોય તો તે પ્રાણ આપી દે પણ મનુષ્ય ન આપે. જો તેનામાં કામલાલસા કે જિજ્ઞાસા પ્રજા ન હોય તો તે દેહપિંડનું રક્ષણ કરવા આત્માનો દ્રોહ ન કરે. જો તેને અત્યાચાર પર ધૂણા હોય તો તે અત્યાચારથી પીડા ન પામે, ન વેઠે અને બીજા પર અત્યાચાર કરે પણ નહિ. તે અત્યાચારના વિરોધમાં પ્રાણ આપે, પણ અત્યાચાર સહી લે નહિ.

અત્યાચારથી પીડિત થતા લોકો જ અત્યાચાર પ્રતિ સહનુભૂતિ ધરાવતા હોય છે. આ વાત ત્રિચિત્ર લાગશે, પણ તે વાસ્તવિક રીતે સાચી છે. જેઓ અત્યાચાર વેદીને જીવતા રહેવામાં ઝડપણ સમજે છે તેઓ પોતે બીજા પર અત્યાચારી બનવાની આકાંક્ષા ધરાવતા હોય છે. તેઓ પોતા કરતાં સખજ હોય તેના અત્યાચાર સહે છે અને પોતા કરતાં નિર્જાણ હોય તેના પર અત્યાચાર કરે છે. જેમ્સ માખના યુપી કે તલાટીનો અત્યાચાર સહે છે, પરંતુ પોતાની આંતરિક સાકારીય ભાવના જેવો અત્યાચાર કરતાં પાછા હસે નથી; અને પુનઃ એ સ્ત્રી પણ આજણે બેઠેલા નિર્દોષ કુતરા પર ચુરસે થાય છે ત્યારે ધોકણું લઈને તૂટી પડે છે. આ રીતે જ અત્યાચારની સૃષ્ટિ રચાય છે. અત્યાચારના વિરોધીઓ તો તેઓ છે કે જેઓ મરણ જાણે છે, અત્યાચારના વિરોધમાં પ્રાણ આપી દેવાનું ધૈર્ય ધરાવે છે, પરંતુ અત્યાચારની સમક્ષ શિર ઝુકાવવાનું અને એ રીતે દેહ બચાવવાનું જાણતા નથી. જેઓ પોતે અત્યાચાર કરવાનું પસંદ કરતા નથી, તેને કદાપિ અત્યાચાર સહેતા પણ નથી.

જીવનની આહુતિ આપીને પણ અત્યાચારીને તાબે ન થનાર મહાપુરુષોનાં જીવન હવે જોઈએ. ઈશુને ક્રોસ પર લટકાવીને મારી નાખવામાં આવ્યો હતો પણ તેણે પોતાનું સત્ય છોડીને વિરોધીઓને તાબે થવાનું પસંદ કર્યું નહોતું. એથી તેણે જીવ ખોયો, પણ તેની પાસે સત્ય જુસાવવામાં અત્યાચારીઓ સફળ થયા નહિ. સોફ્ટીસને ઝેર પાવામાં આવ્યું

હતું. સ્વામી દયાનંદનો વિદ્યપ્રયોગથી પ્રાણ લેવામાં આવ્યો હતો. સ્વામી શંકરનંદનું ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું. સીતાને રાવણ ઉપાડી ગયો હતો. પ્રતાપને જંગલમાં લટકતું પડ્યું હતું. મહાત્મા ગાંધીજીને ગોળીચારથી ઘાત કરવામાં આવ્યો હતો. એમાંનું કાર્મ અત્યાચારીની સમક્ષ પરિણિત થયું નહોતું, એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. તેઓ જીવતા સુધી અત્યાચારના વિરોધમાં જ જીતા હતા; પોતે માનેલા સત્ય માટે બાંધકામ કરવાની તેમણે ના કહી હતી. તેઓ અત્યાચારના વિરોધી બીરા હતા, અત્યાચારને વેદી લેનારા—તેની સામે શિર ઝુકાવનારા માથૂરી માસપિંડો ન હતા.

રાવણના સીતા પરના અત્યાચારનો વિચાર કરીએ. સીતા એના અત્યાચારને તાબે થઈ નહોતી, તેણે પોતાની દહતાને પરિત્યજ કરાવ્યો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે રાવણના અત્યાચારનો અંત આવી ગયો. રાખતે હાથે રાવણ મરાયો એ તેનો પરાજય નહોતો, તેના વાસ્તવિક પરાજય તો ત્યારે જ થઈ ચૂક્યો હતો કે ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું હતું કે ‘હું સીતાનો પ્રાણ લઈ શકીશ, પરંતુ તેનું સતીત્વ નહિ લઈ શકું’.

રામે કરેલા યુદ્ધમાં રાવણ મરાયો. એ તો ઠીક, પણ જો રાવણ જીવતા રહ્યો હોત તો પણ શું? તે કાર્મ સીતે ઉપાડી જવાની વિનંતી કરી શકત નહિ. ન્યાં અત્યાચારીની વિનંતી તૂટી ગઈ ન્યાં તે સફળ ન થયો, ત્યાં તેના અને તેના અત્યાચારના કાર્યનો પરાજય થઈ ગયેશે જ સમજવો. અગર જો સીતાએ રાવણની વાત માની હોત તો રાવણ એના જ બીજા અત્યાચારો કરતો રહેત, રામચંદ્રથી એક રાવણ અરાત, પરંતુ રામજીના અત્યાચારની સફળતાથી જીવતાં બીજા અનેક રાવણો પેદા થાત. સીતાની દહતાના સ્મરણમાત્રથી કેટલાય મનુષ્યો રાવણ થતા બચી ગયા છે. અત્યાચારના વિરોધીઓ પ્રાણનું ખર્ચિદાન આપીને પણ અત્યાચારને કુદિત કરી શકે

છે, તેનો વંશવેણો આગળ વધતો અટકાવી શકે છે, પરંતુ અત્યાચારની અરદાસ્ત કરનારાઓ, તેને તબ્બો થઈને જીવનારાઓ અત્યાચારને પોષે છે, આમત્રે છે, તે આ રીતે.

કાઈ પણ ભતિ, સમાજ કે દેશ બ્યારે ઈતર જનોના કે સ્વજનોના અત્યાચારથી પીડિત થાય છે, શુભામ થાય છે, ત્યારે તેમાં જેટલો કિસ્સો અત્યાચારીનો હોય છે તેટલો જ કિસ્સો અત્યાચારની અરદાસ્ત કરનારનો હોય છે. એક સરખી રીતે જ્યાંબદાર હોય છે. બે એક દેશ મરી-શીટીને પણ સ્વતંત્રતાથી જ જીવવાને તૈયાર થઈ જાય, તો તેને માટે જગતમાં કાઈ શાસક અત્યાચારી બની શકે નહિ અને તેને શુભામ બનતી શકે નહિ. બધા દેશોમાં આવો સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ એકસરખી રીતે પ્રકટે અને કાલે-કાલે તો જગતમાં અત્યાચારી રાજકર્તાઓના નામ-નિશાન રહેવા પામે નહિ. એટલું જ નહિ પણ અત્યાચારની સંતતિરૂપ ઈતર અનિષ્ટોનો પણ અંત

આવી જાય.

જગતમાં કાઈ ઓછી શક્તિવાળું હોય છે તો કાઈ વધુ શક્તિવાળું હોય છે, પણ ઓછી શક્તિવાળોઓ બધાં સુધી અત્યાચાર સહન કરવા તૈયાર નહિ થાય ત્યાં સુધી વધુ શક્તિવાળોઓ કાઈ ઉપર અત્યાચાર નહિ કરી શકે, બલકે અત્યાચાર કરવાનો વિચાર પણ નહિ કરી શકે. પરંતુ બ્યારે મનુષ્ય મનુષ્યત્વ છોડીને પરાધીન યા શુભામ બનવા દ્વારા જીવતો રહેવા ઇચ્છે છે, એહુ-ભૂહું ખાવા છતાં મિષ્ટાન્ન ખાવાની લાલચ નથી છૂટી, ત્યારે તેને શુભામ બનવું પડે છે અને તેથી જ તેને શુભામ બનાવનાર અત્યાચારીઓની સંષ્ટિ જીભી થાય છે. ભારતના શુભામીના કાળને ઇતિહાસ અને તેની શુભામીના ધ્વંસનો ઇતિહાસ એ જ સત્ય બતાવી આપે છે કે, સ્વાતંત્ર્યપ્રેમનું પ્રકટી કરણ જ શુભામીને નાબૂદ કરવા સમર્થ છે, બ્યારે નરી નિજીવિયા શુભામીકાળને લખાવવાનું જ કામ કરે છે.

૨૨,૦૦૦માંથી ૭૭,૦૦૦ ટપાલ-કચેરીઓ છેલ્લાં ચોઢ-વર્ષમાં આપણા દેશમાં થઈ છે. આ પ્રગતિ નવી સૂત્રી ન કહેવાય. નેમાંય કેટલીક બાબતોમાં તો આપણા ટપાલખાતાની પ્રગતિ નુનસાને પણ દોરવાળી આપે તેવી મહત્ત્વની છે. બાકીના વિવરમાં ન્યૂ-દિલ્હીની વડી ટપાલ કચેરી-જેથી મોટર સાયકલીસ્ટો દ્વારા એક્સપ્રેસ ટપાલના થેલા વિમાનવાર ટપાલ કચેરીઓ દ્વારા આગળ વહેંચવા તેમને પહોંચાડવા માટે જઈ રહ્યા છે.

બંધનમુક્તિ

આપણા ભગિની સત્ત્વ અને સામાજિક પ્રતિભા કુશળ હોય તે બંધનનાં વાચકો માટે ખાસ લખેલા આ પ્રસંગમાં સામાજિક સરચાના સંકલન કરેલ. આપણી સેવકભાષી સરચાઓમાંથી આ દૃષ્ટિ દૂર કરવા માટે સંચોદ્યે લેવા નોંધની જરૂરિયાત સરની વાલીમ પણ અમલનો સામ વળવરો...

આ વતી કાલે લેડી ગોકર બધી સ્ત્રીઓને તપાસવા આવવાના હતાં, તે સમાચાર જાણતાં કાણ જાણે સાચી પણ લલિતાને દિવમાં વસી ગયું કે પ્રભુએ એની પ્રાર્થના સાંભળી અને પોતાને છોડાવવા માટે જ એ આવી રહ્યા હતાં! સાચી હકીકત એ હતી કે સમાજકલ્યાણ મંડળે આ વરસે નવો નિયમ કર્યો હતો. કે સામાજિક સંસ્થામાં આશ્રય મેળવી રહેલી સ્ત્રીઓના આરોગ્યની તપાસ કરવી અને એ આધારે લેડી ગોકર સુધાકુમારી આવવાના હતાં. લલિતા માત્ર ગર્ભાગારી છૂટકા માટે અંખની હતી અને તે માટે એના પતિ ઉપર એણે એટલું યત્ન લખ્યા હતા, તેના કંઈ જવાબ ન હતો એટલે એને વહેમ હતો કે સંસ્થા એના કાગળો આગળ જવા દેતી ન હતી. બાકી એનો પતિ—જે કે છૂટકા થઈ ગયા હતા એટલે એ પતિ રહ્યો ન હતો, છતાં એનો સ્વભાવ પરગમ્ય હતો. તે કારણે રસ્તે જતાંને મદદ કરે તો પોને લયે હવે કાલેસરની એની પત્ની ન રહી હોય તો પણ વાટે જતા વટેમાર્ગી કરતાં કંઈક વિશેષ હતી એ મહિને આધામોરાડીના પંચોતેર શિખા નિધાનિત છેલ્લા દેહ વર્ષથી મોકલતો હતો. એનું પોતાનું આવ્યું હોત તો એ છૂટકા લીધા વિના સંસાર નભાવત, પણ સંયુક્ત કુટુંબમાં એ ભાઈઓ અને ત્રણ બહેનો ઉપરાંત મા સમક્ષ એ કાલેસર બંધો હતો. છતાં આ સંસ્થામાંથી એને છૂટકું હતું તે પત્ર મળતાં એ ભાઈઓથી છાનોમાનોય એને મળવા આવ્યા વિના ન રહ્યો હોત. લલિતાની વાત કેટલી સાચી હતી તેની એ ખાતરી કરત અને જો સાચી લાગત તો એને છોડાવ્યા વગર ન રહેત. પરંતુ એના તરફથી કંઈ જવાબ નહોતો આવ્યો એટલે જરૂર સંસ્થા પોતાની ટપાલ ફોડીને એની વિરુદ્ધ પત્ર જવા દેતી ન હતી, તેમ લલિતાને વહેમ પેદા થયો હતો. લલિતાને બીજા પણ વહેમ ગયો.

હતો કે પતિના હાથમાં પત્ર ન આવ્યો હોય—ધરનાં બીજાએ એ ફોડીને વાચ્યો હોય અને તેને ન આવ્યો હોય તો પણ શું કહેવાય? આથી છેલ્લો પત્ર એણે પતિના મિત્રના શિરનામે લખ્યો હતો. એ પત્ર ન મળવાનું કોઈ કારણ ન હતું, એનોય જવાબ ન હતો એટલે સંસ્થાનું કાવતું હતું તેમ એને વધી ગયું હતું તો દલે છૂટકું શી રીતે એના લલિતા વિચાર કરતી ત્યારે એને અધિકાર દેખાતો હતો જેલના કેદીને જેમ ભાગી છૂટકું મુક્તિ હોય છે તેમ સંસ્થામાંથી ભાગી છૂટકું મુક્તિ હતું. એને બદલ જવાનું ન હતું. એનું કામજ સંસ્થાની અંદર ચોડવાયું હતું કોઈ બદલના મહેમ ન સંસ્થાની મુલાકાતે આવે તો વાચ્યુ જોઈ શકતાતા એમની સાથે જ હોય. એમનાં હાજરીમાં કોઈને ફરિયાદ કરવાની હિંમત ચાલતી ન હતી. મહેમાન પામે એની સત્તા પણ શી હતી કે એ શુદ્ધતાને હુકમ કરી શકે કે એને એની ઇચ્છા પ્રમાણે મુક્ત કરે. લલિતાએ નજર જોડું ન હતું, પણ સાંભળ્યું હતું કે એ વર્ષ ઉપર સંસ્થાની મુલાકાતે ખુદ મુખ્ય પ્રધાન આવ્યા હતા તેમની સમક્ષ એક મહેને ફરિયાદ કરી હતી, છતાં વિઝિટીંગમાં એણે ભારોભાર વખાણ કરેલો અભિપ્રાય લખ્યો હતો અને બહેનની ફરિયાદનું કંઈ પરિણામ આવ્યું ન હતું. એ ફરિયાદ સાચી હતી કે ખોટી એની ખાતરી કરવાની પણ કોઈ એ તરફ લીધી ન હતી.

આ સંજોગોમાં કેશળ એક દરજ તરીકે સ્ત્રીઓની શારીરિક તપાસ કરવા આનંદ લેડી ગોકર લલિતાને આમાંથી શી રીતે મુક્ત કરી શકશે, તેની ચંકા એને આવવાને બંધે એને પસ્તાવો થતો હતો કે પોતાને માંદ થતાની મુક્તિ આજ મુધી કેમ ન મળી? એ નિમિત્તે એ બદલ જઈ ચડી હોત અને જે ફરિયાદ લેડી ગોકર સમક્ષ કરવાનું વિચારી રહી હતી તે આ

અગાઉ કથારતીય કરી સકી હોત? સંસ્થામાં દરેકજા એક કલાક આવીને દવા આપી જતા ડૉક્ટરનું તો ગૃહમાતા નિરુદ્ધ હરિયાદ સાંભળવાનું મનુ' ન હતું એ કારણે જ લલિતાને ગાંઢગીના ઢેગની યુક્ત નિદ્રા સહી હોય. પરંતુ પોતાને પેટમાં ભારે દુઃખે છે તે સતત હરિયાદ કરીને મોટી હોસ્પિટલમાં લઈ જવાની માગણી જરૂર કરી શકત. એ યુક્તિ લલિતાને દહે સકી આવી હતી એટલે કેઈ કારણવશાત્ લેડી ડૉક્ટરનું અહીં આવવું મુશ્કેલી રહે તો એ અગમ્યાવની તેમ પણ એણે મનથી નક્કી કર્યું હતું.

ને કે એને એવી શ્રદ્ધા ખેરતી ગઈ હતી કે પ્રભુ એને સદાય કરવા સુધાકુમારીને મેઢરી રહ્યો હતો એટલે એનું આગમન મુશ્કેલી રહેવાનું ન હતું, કદાચ ગૃહ-માતા તે વખતે હાજર રહેતી તો હું કહીશ કે શરીર ખુદખું કરતાં મને, શરમ આવે છે માટે એમણે બહાર જવું, મારે એમની સાથે કયાં વાત કરવી હતી કે અવાજ બહાર સંભળાવાનો હતો. લખી રાખેલો કાગળ જ ધીમેથી લેડી ડૉક્ટરના હાથમાં સરકાવી દર્શાવે અને કહીશ કે એ વાંચીને મને અહીંથી છોડાવવાનું પુણ્યકાર્ય જરૂર કરવો. અહવાડિયામાં નહિ છોડાવો તો હું આપકાત કરીશ એમ ઉદ્ધેશ લખીશ એટલે એ દીક્ષ પણ નહિ કરે.

સુધાકુમારી માટે આવી સંસ્થાની મુલાકાત લેવાનો પહેલો પ્રસંગ હતો. માતૃગાયાની પરાંપકારી પ્રજ્ઞતિ વિષે એમણે ધણું ધણું સાંભળ્યું હતું. એથી લલિતાએ ગભરાટ સાથે ખિસ્સામાં ચોરી છૂપીથી રાખેલ પત્ર કાઢીને એમના હાથમાં મૂક્યો ત્યારે એ આશ્ચર્ય પામી ગયા. ગૃહમાતા બીજા ખંડમાં બેઠાં હતાં એટલે લલિતાએ ઈશારત કરી આ અંગે કંઈ-ન બોલવા સૂચવ્યું. પોતાનો એ પત્ર વાંચતાં હોય અને એમણે તાં ગૃહમાતા આવી પહેાંચે તો પોતાની બાજુ ધૂળ મળી ગય માટે સુધાકુમારીએ શરૂઆતની થોડી લીલીઓ વાંચી તેથી પોતાનો હેતુ સરી ગયો હોય તેમ લલિતાએ કાનમાં ધીમેથી કહ્યું : 'નિરાતે પછી એ વાંચજો.

મોટાં બહેન કાગળ બેંચાં છે, એ જાણી જશે તો બાજુ ધૂળ મળી જશે !'

સુધાકુમારીને પત્ર પૂરો વાંચવાની જરૂર પણ ન હતી. પહેલી જ લીટીમાં એણે લખ્યું હતું કે, કેઈ પણ દિસાએ મને અહીંથી છોડાવો. શુભ આકાશમાં એકાએક વાદળ ચડી આવે તેવી સ્થિતિ લેડી ડૉક્ટરની ઘઈ. દુઃખી સ્ત્રીઓનું સંસ્થા પિપ્પર છે તેમ જેની માન્યતા હતી. એમની ઈચ્છાથી એ આવે છે અને એની ઈચ્છામાં આવે ત્યારે એ જઈ શકે છે. એને બહેને આ સ્ત્રી 'મને છોડાવો' એ જાનની માગણી કેટલા ગભરાટ સાથે કરતી હતી? અને તે હકીકત લખતી મારી એ છુપાવતી હતી! સુધાકુમારી એ વિમાસણમાં એને પૂરાં તપાસી શકી પણ ન હતી અને બીજા બહેનો કરતાં એનામાં એણે સમય ગયો. એ બહાર નીકળી અને બીજા બહેન અંદર દાખલ થઈ તેથી ગૃહમાતાને વહેન પણ ન પડ્યો કે લલિતાએ પોતાના વિષે કંઈ હરિયાદ કરી હતી. સુધાકુમારી તે પછી બાજુ સ્ત્રીઓને તપાસતી રહી તે સમય દરમિયાન વિચારતી રહો કે લલિતાને છોડાવતી શી રતો? એને શી હરિયાદ હતી? અને તેમાં કેટલું તથ્ય હતું?

ડૉક્ટર તરીકે એને સ્ત્રીઓના પરિચયમાં આવવાનું બન્યું હતું, તેમાં કુંવારી અવસ્થામાં અને વિધવા અવસ્થામાં ગર્ભ રહેલી સ્ત્રીઓના કિસ્સામાં એને બોડા કોતરવાના પ્રસંગ બન્યા હતા. એ દરેક કિસ્સામાં પુરુષે એને ફસાવી હોય તેવું પણ લેવા નહોતું મળ્યું. જનન્ય વૃત્તિના પ્રમળ આવેગને લીધે સ્ત્રી પોતે એને બોગ બતી હોય તેમ પણ લેવા મળ્યું હતું. એવા એક કિસ્સામાં કુંવારી છોકરીએ એનો દોષ ખોટી રીતે એના સગા ભાઈ ઉપર નાખ્યો! એ સાંભળી એનો ભાઈ જે પોકે પોકે રાથો હતો અને ગુસ્સામાં. ને ગુસ્સામાં જ્યેહનને તેણે જે જોરથી તમાચા માર્યા હતા, તે સુધાકુમારીથી સજ્ઞા ગયા ન હતા. પરંતુ બન્યારે એમાંથી છેલ્લે બહેનની નાણાપકી પૂરવાર થઈ ત્યારે

એને લાઈએ ઓઝી મારી હતી તેમ મસ્યુ હતું—એણી ઉપર આટની નફ્ટાઈની શિરનેરો । પરિણામે, લનિ તાનો ફરિયાલનો ખાત્રી કર્યા વિના માની લેવાની એની તૈયારી પણ ન હતી પરંતુ કોઈ સુકિત શોધી કાઢીને એને એકાતમા મળતુ અને તેના ફરિયાદમા તથ્ય હોય તો એને મુક્ત કરાવરી હજુ બીજા બે દિવસે એની કામગીરી પૂરા થવાની હતી એને ત્યા સુધીમા પોતે કોઈ ઉપાય શોધી કાઢશે, તે ગણતરી સાથે આગતુ કામ એણે પૂરુ કર્યું

ગૃહમાતાએ પૂછપૂછ કરતા કહ્યું ‘આજે તમે જેટલો બહેનો તપાસી તે ઉપરથી તમને આરોગ્ય અંગેનો કેવો ખ્યાલ બધાયો ?’

સુધાકુમારીનું ચિત્ત આરોગ્યમા ન હતુ એને એમણે કહ્યું ‘હજુ ત્રીજા લાગની સખ્યા તપાસી છે એટલે કોઈ અદાજ બાધવે વાગળી ન ગણાય ’ અને ‘તે ધરીએ જ એને સુકિત સૂઝી ગઈ હોય તેમ ઉમેરું’ આગળની તપાસણીમાથી બે સ્ત્રીઓને મારે/હોરિષ્ટનમા વધુ તપાસ માટે લઈ જવી પડશે રહીનીગર્ભા બેઈ લઈને વધુ ખાત્રી કરવાની જરૂર લાગી છે ’ લલિતાનું નામ પહેલુ કેનાથી ગૃહમાતાને કદાચ વહેમ જાય તેમ માની એણે બીજુ માદ હતુ તેમાથી એક નામ દીધુ અને તેના અંગેનો ઉપગમી કાઢેની વાત પતાવ્યા પછી આભીમતા બતાવતા એણે જણાવ્યુ ‘અમુક સ્ત્રીઓ બાળત છેવટ તમારી સાથે બેસી મારે પૂર્ દતિહાસ પણ જાણવે, પડશે દાખના તરીકે આગળની તપાસણીમા લનિતાના મુલ અંગે એના એની વધુ તપાસણી કરવાની જરૂર લાગી છે તમને એના વિશે શી માનિતી મળેની છે ? એનો પતિ વિભાગે ગયેા હોય તો એથી એને એ રોગના ભોગ થવુ પડ્યુ હોય, અગર એ પોતે વિભાગે મઈ હોય, તેમાથી ભોગ થઈ પડી હોય ન

ગૃહમાતાને લનિતાનો ઉલ્લેખ થયા છતા કઈ વહેમ ન આવ્યો સુધાકુમારી કેના વૈદકીય રીતે વાન કરી રહી હતી તેમ માની એમણે જે હકીકત હતી તે જણા

વતા કહ્યું ‘એ સ્ત્રીને જ એમા દોષ છે પરંતુ એ આ રોગ છે તે વાત એણે મારાથી છુપાવી છે પરંતુ તમે મને કહો છો ત્યારે એની કઈ નવાઈ લાગી નથી. એનો પતિ ધણા સજ્જન માણસ છે પરંતુ જાતીય વૃત્તિના આવેગમા ભાન બૂની એણે ધન નેહર સાથે આડો વ્યવહાર બાધેો હતો .’

આશ્ચર્ય પામતા સુધાકુમારીએ જ્યુ . ‘ધારી સાથે લાગી જવાની વાત ! બાઈ ઉગ્ગણિયત વર્ગની લાગે છે જાતીય સબધ ધારી સાથે બાધે તે હુ સમજી શકુ, પણ એનુ ધર શી રીતે મારી શકે ? એ એવા વર્ગ સાથે રહી જ સો રીતે શકે ?’

ગૃહમાતા : ‘આપણી બહેનો કુમાર્ગે જાય છે ત્યારે પોતાનુ હિત જ ભૂરી જાય છે એ લોકો એટલા હજુ સજ્જન કે બાઈ લવિષ્યમા દુખી ન થાય માટ આ શ્રદ્ધાવાર જાણતા એને અહી મૂકી ગયા બાઈના હાથના લાખેના કાગળો મને વચાવ્યા આટલી હદે જનાર સ્ત્રીનો એ હવે વિશ્વાસ કરવા તૈયાર નથી—કેવે પાટલે બેસીને એ ધણીને ઝેર આપીને મારી નાખે તો ? પછી એ લોકોએ છૂટાછડાનો દાવો માંડ્યો અને તે એમને મળી ગયા છે બાઈને બાધાભોરાકી બાધી આપી છે એમને એટલે સતોત છે કે એનુ જીવન ધુળધણી થતુ જવો ગયુ છે અને સરથાના વાના વરણુમા રહીને જો એ પોતાનુ જીવન નવેસરથી ધારે તો નવજીવન પ્રાપ્ત કરશે ’

સુધાકુમારી : ‘નવજીવન પ્રાપ્ત કરતા પહેલા એણે આ રોગમાથી સાર મુખત થઈ જવુ પડે નહિ તો એનુ તો એનુ પણ બીજાનુ જીવન ધૂગ કરે અને આવા રોગમાથી મુક્તિ ન મળે તો ગર્ભ ધારણ કરવાની શક્યતા પણ ઓછી રહે અને એ રીતે પણ પતિના જીવનમા પ્રગળ અસતોત પ્રગટે ’

ગૃહમાતા પોતાના તરતનો અસનેય વ્યક્ત કરતાં બોલ્યા ‘હુ તો હજુ આ પહેની વખત જાડુ છુ કે એને આવો કોઈ રોગ છે વિકૃત માનસ લઈને આવેની સ્ત્રીઓ સાથે કામ લેવુ કેટલુ અધરુ હોય

છે તે તો તમે ડોક્ટર છો એટલે સારી રીતે સમજ શકશો.

શ્રુદ્ધમાતાનો વિશ્વાસ હતી લેવાની ગણતરીએ સુધાકુમારીએ કહ્યું : 'હોસ્પિટલમાં એને પૂરી તપાસીને ખાત્રી કરી પછી હું તમને કહી શકીશ કે એનો એ રોગ કેટલો જૂનો છે, અસાધ્ય છે, અને નવજીવન માટે એમાં કેટલા ટકા આશા છે. મને લાગે છે કે સમાજકલ્યાણ મંડળ દાકતરી તપાસની આ એની કાર્યવાહી લવિષ્યમાં ચાલુ ન રાખે તો પણ તમારે સંસ્થાગત ચાલુ રાખવી જોઈએ. કોઈ લગ્ન કરવા તૈયાર થાય તો એને એતવી શકાય અને એનાં પરિણામની જાણ કરી શકાય. પછી કોઈ સમજ-બૂઝીને પરણે તો એને પસ્તાવાનો વખત ન આવે અને દુઃખી પણ ન થાય.'

શ્રુદ્ધમાતાને તો જાણે લલિતાનો એટલો પોતાના હાથમાં સળંગ આવે તો હોય તેમ છૂપો આનંદ થયો. બ્યારે સંસ્થાની ત્રણ સ્ત્રીઓને હોસ્પિટલમાં લઈ જવાની થઈ ત્યારે એમને સાથે જવાની જરૂર ન લાગી. એક મેટ્ર-નને સાથે મોકલી હતી. પોતે પછી ડોક્ટર સાથે ફાનથી વાત કરીને હકીકત મેળવી લેશે તેમ એમણે માન્યું હતું. શ્રુદ્ધમાતા સાથે નહોતાં આનંદ એટલે લલિતાનો હરખ માતો નહોતો. એ પોતે સુધાકુમારીને જ વળગી પડશે કે મારી નાખશે તો પણ હું તમારું રક્ષણ મૂકી પાછી, સંસ્થામાં જવાની નથી ! અને તે હર્ષ તે છુપાવી શકી પણ નહિ. હોસ્પિટલ એવડી મોટી હતી અને એની સાથે આવેલાં ત્રણ જાણીતા બંડમાં એટલા દૂર ગેંદાં હતાં કે એ ગમે તેટલી જોરથી વાત કરે તો પણ એમને કાને વાત જાય તેમ ન હતી. સુધાકુમારીના પગ પકડીને એમના ચરણમાં ખેંચી પડતાં લલિતા બોલી : 'જેલમાંથી તમે મને દોઢ વર્ષમાં આ પહેલી વખત બહાર કાઢી છે અને તેથી હવે હું એમાં કોઈ ઉપાયે પાછી જવાની નથી.'

સુધાકુમારીએ એને પકડીને બ્રમી કરી અને પોતાની સામે ખુરસીમાં બેસાડતાં કહ્યું : 'રડવાથી તો કંઈ

માર્ગ નીકળવાનો નથી. એક વખત રડ્યું બંધ કરી આંખ લૂછી નાખ અને દિલ બોલીને મને સાચી વાત કહે. પછી એવું ના બનતું જોઈએ કે હું જુદી પડું ને મારે મૂર્ખ જનતા વખત આવે.'

પાવવ વડે આંસુ લૂછતાં લલિતા બોલી : 'મારા વહાલામાં વહાલા ધણીના સોગમ ખાઈને કહું છું કે હું એક અક્ષર જુદું નહિ બોલું.'

સુધાકુમારીએ એની તાવણી શરૂ કરતાં કહ્યું : 'જુદી' તો તે શરૂઆત કરી. તારે અત્યારે તો ધણી છે નહિ. છૂટાછેડા થઈ ગયા છે. અને તું એને બેવકા નીવડી હતી, પછી એ તને વહાલો હતો તેમ શી રીતે કહેવાય ?'

સુધાકુમારીએ માન્યું હતું કે એ સાંભળીને એ છોબીલી પડી જશે, પણ એના મોં ઉપર એવો કોઈ ભાવ પદ્મદાવાને પદ્મે જાણે એટલી જ નિર્દોષતાથી કહી રહી હોય તેમ બોલી : 'મોટાંબહેને મારી વાત તમને કરી લાગે છે.'

એની આંખમાં આંખ પડેલતાં સુધાકુમારીએ પૂછ્યું : 'એમણે કહ્યું છે તે જુદું તો નથી ને ?'

'ના.' લલિતાએ સહેજ પણ ડહાપા વિના ઉમેર્યું : 'હું કહું છું તેપ સહેજ પણ જુદું નથી.'

એનો અંતરનો રજુકો સુધાકુમારીને સ્પર્શી ગયો હોય તેમ એને સ્વીકારી લેતાં એણે કહ્યું : 'સારું, વાત આગળ કર.'

'સાચું કહું છું, ડોક્ટરસાહેબ, હું મારા ધણીને શરીરે બેવકા થઈ છું તે વાત કબૂલ કરું છું, પરંતુ અંતરથી હું તેને બેવકા નથી થઈ. એ મને વહાલા છે, સૌથી વધુ વહાલા છે, પરંતુ મારી એ વાત કોઈના માન્યમાં આવતી નથી, ધરનાંએ ના માની અને માતૃજાયામાં મોટાંબહેનેય એને હસી કાઢી. કાં તો હું પાગલ હોવી જોઈએ, કાં ધૂર્ત ! હું પાગલ નથી તેમ ધૂર્ત નથી; પડિત નથી કે મૂર્ખ પણ નથી. મારા હૈયાને જો તમે માનો તો આ સાચી વાત છે. ડોક્ટરસાહેબ, તમને જ પૂછું, શરીર

અને હૈયું જુદાં જુદાં છે કે એક? એહની જૂખ એક-
જ હોય છે કે જુદી જુદી? હું તો માનું છું કે એ
એક જ વસ્તુ નથી, હેવાની જૂખ-મારા ક્ષણીય
સંતોષાર્થ છે, પણ શરીરની જૂખ એથી તૃપ્ત થઈ
નથી. જો થતી હોત તો હું આનોથી કંઈ છું કે હું
એમને એવકા ન નીચી હોત આ હું સાચું નથી
કરતી એમ જાણવા છતાં હું તે માર્ગે ગયા વગર
નથી રહી મારી આ વાતને કોઈના ઝોંઝા છે કે નહિ
તેનીય મને ખબર નથી, પણ જો તમે મારામાં
વિશ્વાસ મૂકો તો, હું કંઈ છું તે અંતરથી કંઈ છું,
એમાં કંઈ બનાવટ નથી, કંઈ જુદું નથી. અત્યારે
પણ મારા અંતરથી કોઈ સૌથી વડાનું હોય તો તે
ધણી છે, માનશો તમે ડોક્ટરસાહેબ?'

સુધાકુમારીને એ ગળે શી રીતે જોતરે? પણ એક
વસ્તુની એને પ્રતિતિ થઈ ગઈ કે લલિતા જો જોયતી
હતી, માનતી હતી, એ પાછળ એના પૂરતી દિલમાં
સમ્માઈ હતી, એ બનાવટ કરતી ન હતી બનાવટ
કરનારના મો ઉપર બાળસહજ નિર્દોષતા ન હોઈ
શકે, કુશળ અભિનય કરનાર નટને માટે પણ આટલો
ભાવ લાવવો સહજ ન હતો. એનો પડો પાડતાં
એણે કહ્યું : 'તમે સાચા દિલથી કહી રહ્યાં છો, તે હું
સ્વીકારું છું.'

'શું સ્વીકારો છો?' જાણે એ પોતે જોવાઈ ગઈ
હોય તેમ એણે સાચું પૂછ્યું.
દોઢ વર્ષે એને પ્રથમ સહનયતાપૂર્વક વાત સાંભળનાર
મન્યું હતું એટલે એ અતિ ઉત્સાહમાં મન સ્વસ્થ ન
રાખી શકે તે ખ્યાલમાં રાખી સુધાકુમારીએ શાંતિથી
જવાબ આપ્યો :

'તમે જે કહી રહ્યાં છો તે તમારા વદાલામાં વદાલા
ધણીના સોગંદથી કહી રહ્યાં છો તેમાં જુદું બિચકુલ નથી.'

'હું તમને, ડોક્ટરસાહેબ, ખાતરી કરતી આપીશ
મને પૂરા વિશ્વાસ છે કે મારા ક્ષણીય કાયદેસર મારી
સાથે હવે કંઈ સંબંધ નથી, છતાં હું પત્ર લખીશ
એટલે તે મને એમના ધરમાંથી છાના જરૂર મળવા

આવશે. તમારી રજા એ કબૂલ કરશે કે મારું એમના
ઉપર વડાલ છે. એમનું ચાલું હોત તો એ જણ
છેડા ન લેત'

'પણ કહે છે ને કે તમે જ એમનાથી છૂટા થતા
માગતા હતાં. ઘાટી સાથે નાસી જવા માગતાં હતાં.
પછી એ છૂટાછેડા ન લે તો શું કરે?'

'હી! હી! હી! હું ઘાટી સાથે નાસી જવા માગતી
હતી તે જુદાનું છે. ધરનાંએ એ દેવાનું છે અને
મોટીબહેને તે માની લીધું છે.'

'પણ તમારે એ ઘાટી સાથે સંબંધ હતો તે તો
સાચું ને?'

'જસ, એ શુના બદલ જ બધાંએ મને કહેલી કેરીની
માફક ફેંકી દીધી છે.'

'પણ એમાં કોઈનો દોષ કેમ કદાચ? એ તો કોઈ
પણ માલુસ ન વેચી શકે. મારા ભાઈનાં તમે વફા
તો હું પણ એ જ રીતે તમને ફેંકી દેવાની
સલાહ આપું.'

'મારો દોષ ન હોય તો પણ? હું કો છું. સ્ત્રીમાં
જેમ ભગવાને દેવું મૂક્યું છે તેમ કામ મૂક્યો છે
તમારા ભાઈ એ સંતોષવાની શક્તિ ન ધરાવતા હોય
તો એમણે પરણવું ન જોઈએ. તમારા જેવાં ફેંકી
દેવાની સલાહ આપનાર એમને ન પરણવાની સલાહ
પહેલી આપવી જોઈતી હતી.'

'તમારા પતિ નપુમક છે?'

'એવું-તો ના કહેવાય, પરંતુ બાળસહજતાનાં પણમાં
ભ્રમ થઈ પડેલા એટલે પગે અપંગ છે અને સ્ત્રી
અસક્ત છે. બુદ્ધિએ સતેજ અને દેશે સમૃદ્ધ કે એટલે
એમણે મારું અંતર ભરી દીધું છે; પણ શરીર
ખાલીખમ રહ્યું હતું.'

'એવા પુરુષ એકે ખરી રીતે તમારા માથાપે તમને
પરણવવાં ન જોઈએ.'

'માથાપ ગરીબ અને પેસાનાં લાલચુ એટલે એમણે
તે ન જોયું.'

વાતનો સાર પામી જતાં સુધાકુમારીએ પૂછ્યું : 'માન-

છાયામાં તમે આવ્યા હતાં કે એ પરાણે મૂકી
 ગયા હતા ?
 'એ લોકોએ મોઢેયું અને મેં તે સ્વીકાર્યું.'
 'શું સમજાવે સ્વીકાર્યું ?'
 'સાસરિયાં સંધરવા માગતાં ન હતાં, પિયરિયાં
 મારાથી મોટાં પાપી હતાં, સંસ્થા કંઈક સુખી કરશે
 તે આશાએ આવી હતી. એ જોય છે તેમ તો ત્યાં
 આવ્યા પછી અનુભવ થયો. જોલમાંથી મુદત થયે
 છોડીય મરે, જ્યારે આ તો આજન્મ જોલ, છૂટવાની
 કાંઈ મુદત જ નહિ.'
 'તમારે છૂટવું હોય તો એ શું કામ પૂરી રાખે ?
 તમે જાઓ તો એમને માથેથી એક જોળની જવાબદારી
 ચોપી થાય. છતાં એ તમને શેકાં હોય તો એ
 પાછળ કાગણ તો ઢરો ને ?'
 'હા, મોટાંબહેન કહે છે કે તમે બહાર સ્વતંત્ર રહો
 તો કુમારોં ચડી જવાનો વધુ ભય છે. કુટુંબ ભેગાં
 હતાં છતાં તમારી જાનને ન સાચવી શક્ય તો દેવે
 તમારી ઉપર કાંઈ બંધન ન રહ્યું, તે સ્થિતિમાં તમે
 શુંડા લોકોના હાથમાં સહેજે ફસાઈ જાવ અને તમારું
 જીવન ચુંથાઈ જાય.'
 'એમની એ વાત કાઢી નાખવા જેવી નથી. તમે જ
 કબૂલ કરો છો કે તમારું શરીર જૂંપ્યું છે.'
 'પણ હું ફસાઈ જઈ તેમ એકથી રહેવા માગતી
 નથી. મને ખીજ સંસ્થામાં જવા જો. મારા ધણી
 તરફથી મને ૭૫ રૂપિયા મળે છે એટલે કાંઈ સંસ્થાને
 હું બારે પડવાની નથી, પરંતુ કેવળ અને જેલમાં
 પૂરી રાખે તેવી સંસ્થામાં મારે નથી રહેવું.'
 'તમે માનો છો એમ પૂરી રાખવામાં સંસ્થાને શે
 કાયદો છે ?'
 'ધણે. એક તો વગર પગારની હું લઈયારણ એમને
 મળી છું. એ કામગીરી મારે ખીજ કાંઈ જગ્યાએ
 કરવાની હોય તો ખાતાખીતા પુવ્યાસ ડુપિયા મને
 પગાર મળે, એને બદલે મને પગાર આપવાનો નહિ,
 મારા ખર્ચના રૂપિયા દર અઢિને ૭૫ મળે તે નફાના
 અને હું જાણતી નથી, પણ મને વહેમ છે કે મને

રાખવા બદલ સરકાર તરફથી સંસ્થાને ગ્રાન્ટ પણ
 મળતી હશે.'
 'જો તમે કહો છો તે સાચું જ હોય તો આ તો
 એક પ્રકારનું કાળું બાજર જ થયું કહેવાય !'
 'માટે તો એ મને છોડવા તૈયાર નથી.'
 'તમે તો હોશિયાર છો, સંસ્થામાં બીજાં કામ પણ
 હશે, શું કામ તમારો વિકાસ થાય તેવું કામ
 નથી માગતાં ?'
 'એવું કામ મને આપ્યું હોત તો મારે ફરિયાદ જ ન
 રહેત, હું સંસ્થામાં કાયમ પુરાઈ રહી, લઈયારણ
 બનવા નથી આવી, જે ધણીને હવે મારી સાથે કંઈ
 સંબંધ નથી તેને આખી જિંદગી કા-રૂપ પણ બનવા
 માગતી નથી હું સાધી ચર્ચ શકું તેમ નથી. કાંઈ
 સામાન્ય માણસનું ઘર લઈને બેસી શકું તેની હું
 સારી સ્ત્રી છું. દલકર સ્ત્રી નથી. પરંતુ મોટાંબહેન
 કહે છે કે તારા વર્તનથી તું જ્યાં સુધી અમને ખાતો
 ન કરાવે ત્યાં સુધી તને બેંગલુ કામ સોંપી શકાય
 નહિ, તું બીજાને જ ન જગાડે તેની શી ખાતો ?
 અને પરબીને બીજાને તું વફાદાર રહીશ તે અમે શા
 આધારે કાંઈને કહી શકીએ ? વખત આવે અમે
 તારી છત્રા પૂરી કરીશું. પણ મને નથી લાગતું કે
 ત્યાં રહેવાથી મારી કચારેય મુક્તિ થાય. જે બહેનો
 ત્યાં આવે છે તેના ઉપર છૂપી પોલીસની માફક ચોપી
 રાખવામાં આવે છે અને જે કંઈ વાત અંદર અંદર
 કરીએ તે તરત એમની પાસે પહોંચી જાય છે. આ
 દુઃખ તો જેલમાં પણ નહિ હોય તેમ માનું છું.'
 'હું ફોન કરીને મોટાંબહેનને જોડાવું તો એમની
 રૂબરૂ તમે આ જુઠું કહેશો ?'
 'એક સરતે.'
 'શી ?'
 'મને કાંઈ ઉપાયે સંસ્થામાં એ લઈ જવા માગે તો
 પણ તમારે રક્ષણ આપવાનું.'
 જાણે એ સ્વીકારી લીધું હોય તેમ વગર બોલ્યે સુધા-
 કુમારીએ ટેબલ ઉપરનો ફોન જોડ્યો. મોટાંબહેન તે

લીધાં એટલે એણે કહ્યું : 'લલિતા સંસ્થામાં આવવાની ના પાડે છે અને તેને નેચની જેમ પૂરી રાખવામાં આવી છે તેમ કહીને મારું રક્ષણ માગે છે. આ સંભોગમાં મારે શું કરવું તે તમે જ કહેા ?' મોટાંમહેન ખિન્નમતે બોલ્યા : 'એને સીધીચંચને રાજ છે તે તો ત્યારે તમારું જુદાવું ને ?' 'એ બાબતમાં હું લાચાર છું. હું ત્યાં આવી ત્યારે તમારાથી બીતાં બીતાં એણે અને પવ આપ્યો હતો. એમાં ત્યાંથી છોડાવવા અને વિનનિ કરી હતી. એને તમારી છાપાથી ફર ન મળું ત્યાં સુધી એને શું કહેવું છે તેની શી રીતે ખબર પડે ?' 'એણે વ્યભિચારની વાત તો કહ્યી છે ને ?' 'હા, પણ એ બદલ એના ઉપર રાક્ષા મુનેગારની છાપ ન મારી શકાય.' 'એનો અર્થ' તો તમે વ્યભિચારી છો અને સંસ્થામાંથી છોડાવી છૂટે દોર આપવા માગો છો.' 'એના ઉપર નેચરની જેમ વર્તી, સંસ્થાને નેચ બતાવી, તમે વ્યભિચારને નાબૂદ કરી શકો તોમ હું નથી માનતી. સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા સ્ત્રી સંસ્થા જ ને આમ કયાંથી તો પછી એની મુક્તિ શી રીતે થશે ?' 'અમે શું એનાં દુઃખનું છોએ કે એને અકારણ બંધનમાં રાખતાં હોઈશું ?' 'માફ કરવું અને, પરંતુ દુઃખનું કે સ્નેહી, કાઈને મુખત ઉમરનાં સ્ત્રી-પુરુષ ઉપર બળજબરીથી બંધન

લાદવાનો અધિકાર નથી. સાસરિયાં અને પિયરિયાં સ્ત્રી ઉપર આવી બેનુકમી કરતાં આવ્યાં છે, પણ સ્ત્રી સંસ્થા રૂપી નવું પિયર પણ આ જ ને કરવાનું હોય તો મારે એમાંથી છોડાવવા લલિતાના પ્તે બિયું રહેવું જ પડશે.'

રીસીવર નંચે મૂકી દેતા પહેલાં મોટાં બહેને કહી નાખ્યું : 'એકદરે જ સમાજમાં બ્રાહ્મણ દેવારી રહ્યાં છે, તે હું નહોતી માનતી પણ આને ખાતરી થઈ.'

રીસીવર નંચે મૂકી ના દીધું હોત તો મુધાકુમારીએ સાચું સંભળાવી દીધું હોત : 'મને પણ આને ખાતરી થઈ કે સ્ત્રીનો દુઃખનું સ્ત્રી જ છે.'

પરંતુ એ દક્ષીણતે તેમણે સમાજ કયાંય બોલેને સ્ત્રી-ઓના આદરવ અંગેના રિપોર્ટ' મોકલતાં લખી બજાવી અને અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, સ્ત્રીઓના આદરવની તપાસની માફક સંસ્થાના વહીવટની તપાસ માટે પણ સહન્યી સામાજિક કાર્યકરોની નિમણૂક કરીને ફરે સ્ત્રીને ખાનગીમાં દિલ ખોલવાની વરસમાં બે વખત અગર નિર્ધાન એક વખત તુક મળે તેવો ધિરરતો પાઠવો અતિ આવશ્યક છે.

એ સુચન સ્વીકારશે કે નહિ, તે તો અવિષ્કારમાં બાકી થશે, પરંતુ તાત્કાલિક તો લલિતા એમાંથી છૂટીને મુધાકુમારોનું ઘર સંસ્થા હોય તેમ ત્યાં પહેલી ગઈ.

‘પારાશય’

નિઃસંતવ

વંદોળના વમળમાં નલમાં ચડીને ઉદ્યાનનું નિઃ પરાક્રમ છે ગણાવે, વીંખાય વાયુ પછી હાલકવાલ એએ, શોધું ન કયાંય જડશે નૃણ એ ગિચારું.

એકાલાત્ર નિવેદી

નયન-દંશ

યુવાન, સમન્થા વિના બન ન મોહમાં પાગલ, લાલા જલદ ખૂબ છે, નયનખાણુ કેરે ફલ; ભુજંગ-વિયને હણી શકત દક્ષ કો. ઈલમી, મટે નયન-દંશ ના, ચિર રિખાવતો એ છત્રી.

ગામડામાં જઈ આવ્યા

આમ તો ગામડામાં ફરવાનો મારો શોખ જુનો છે. જ્યારે જ્યારે ગામડાની સાથે સંપર્ક ધરાવનાર કોઈપણ અમલદારને ત્યાં જવાનું થતું ત્યારે ત્યારે ગામડામાં ફરવા માટે તેમને હું મારી સાથે ઊપાડતો. એટલે ખરી રીતે કહું તો છેલ્લાં ત્રીશક વર્ષ દરમ્યાન કેવળ ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં નહિ પરંતુ ખીજા પ્રાંતોનાં પણ અનેક ગામડાઓમાં હું રખડ્યો છું. એની રખડપટ્ટીઓની શરૂઆત કુતૂહલથી કરેલી પરંતુ પછી તો ચિત્રચિત્ર અનુભવો થવા લાગ્યા અને એ અનુભવો મારી જાતને અને મારા સામાજિક વ્યવહારને વધારે સમૃદ્ધ બનાવવા લાગ્યા. હમણાં વળી પાછું એવું જ બન્યું.

એક મારા રમિત છે. એ કેળવણીખાતામાં કામ કરે છે. વસુક્તાતખાતાના, પોલીસખાતાના અને દોઈપણ ખાતા વિનાના સમાજસેવા કરનારાં લોઈ બહેનો સાથે ફરતી વખતે જે અનુભવો થાય તેનાથી જુદા જ પ્રકારના કેળવણીખાતાના માણસ સાથે ફરતા થાય છે. એ મિત્રને પોતાના કામે બોડાંએક ગામડાં ફરવા હતાં. મેં એ તકનો લાભ લીધો. શહેરથી દૂર એક મોટા ગામડાના રેશનથી લાહુતી મોટર વાહનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી અને તે જ રેશન મોટી રાત્રે જે ગાડી મળવાની હોય તે ગાડીએ પહોંચાડી દેવાની શરતે અમારી ચારેક જાણની એક નાની મંડળી ગામડામાં રખડવા બિડી. એક હું, એક મોટા અમલદાર, એક એનાથી નાના અમલદાર અને એક સામાન્ય મનુષ્ય કહીએ એવા લોઈ એમ અને ચાર જણા હતા. આ વખતે જે અનુભવો થયા તે શબ્દ-ખદ્દ કરવા માટે પરિચયમાં આવેલી વ્યક્તિઓને કેન્દ્રમાં રાખી અહીં લખવાનો પ્રયત્ન કરવા ધારું છું.

‘કેમ સુમોધસાઈ! અમારી સાથે ગામડામાં ફરવાનું

આપણા બંધીતા કેળવળીકારે ભિન્નનાં વાચકો માટે ખાસ લખેલા આ લેખમાં આજના કેળવળીની અધૂરપ અને ખામી માંદગીની જે મટિ તે પૂરેપૂરે અધિકાર ધરાવે છે. આપણી કેળવળીમાં આમુલ્યક પરિવર્તન આવે એ જ આપણી સાચી અને સારી પ્રગતિ ગણાય...

ફાવશે ને?’ પેલા નાના અમલદારે રિમત કરીને મને સવાલ પૂછ્યો. તેમના પ્રશ્નને હું સમજી શક્યો નહીં એટલે મેં સામો પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘કેમ એવો પ્રશ્ન પૂછવો પડ્યો?’ એ લોઈ જરા હસ્યા અને બહુ જ શાંતિથી જવાબ વાળ્યો કે, ‘જુઓ સુમોધસાઈ! જેવા તેવા પણ અમે રહ્યાં અમલદાર, લોકો અમારું સ્વાગત કરશે તેમાં તમેને ખુશામત દેખાશે. લોકોને અમે કામ ચોંધ્યું તેમાં તમને અમારી સત્તાનું દર્શન થશે. કયાંક વધારે વખત રોકાશું તો તેનાં તમે જુદો જ અર્થ કાઢશો. ક્યાંકેકે થોડું પણ રોકાયા વિના લાગશું એમાં તમે અમારી તોછડાઈ જોશો. કોઈ એક શિક્ષકની બોલસાઈ તપાસવા માટે બોડા બીનરશું તો તેમાં દબાવતા હોઈએ એવી ગંધ તમને આવશે. તમે શિક્ષકશુકાર તો છો જ અને વળી લોકો તમને બોલસેવક તરીકે પણ ઓળખે છે. ખરી રીતે કહીએ તો તો આજે અમારે તમારી પરિક્ષામાંથી પાસ થવાનું છે. પરંતુ રખેને અમને પણ અન્યાય થઈ જાય તેવો ભય રહેવાથી આટલી સ્પષ્ટતા કરવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું છે.’ આટલું બોલીને તેમણે પેલા મોટા અમલદારની સામે જોયું. મોટા અમલદાર થોડું મૂઝામાં હસ્યા અને સમ્મતી બતાવતા હોય એમ ખીમેથી માથું હલાવ્યું. મેં એ જાને અમલદારોને ખાત્રી આપી કે હું કેવળ એક જિજ્ઞાસુ તરીકે તેમની સાથે જઈ રહ્યો છું. અને મારું અવસોકનનું કાર્ય સંપૂર્ણપણે તટસ્થ રહે તેવો પ્રયત્ન કરવાનો છું. વાતો ચાલતી હતી ત્યારે વાહન તો પૂરઝાંપે ચાલી રહ્યું હતું. એકએક મને જણાવવામાં આવ્યું કે હવે અમે એક નાના ગામની નજીક પહોંચ્યા છીએ અને ત્યાં રાજાના મકાન સાથે વધારવામાં આવેલા એક નવા મોરડાની તપાસ કરવાનું કામ કરવાનું છે.

ગામ નદી-કિનારે હતું અને શાળાનું મકાન પણ નદીતટે જ બાંધવામાં આવેલું. અમારી મોટર ત્યાં ત્યાં જમી રહી.

નિશાળનો વખત નહીં થયો હોય એટલે કે બીજા કોઈ કારણસર શાળાના મકાનને તાળું નેહું. મોટરના જુગથાને સાલગાને છોકરાનો ઘેરો અમારી આસપાસ ભેગો થઈ ગયો હતો. તેમણે કોઈક પહોંચ્યું રામચંદર ભાસ્તરને ત્યાં. શાળામા કોઈ મોટા માન સો આવી પહોંચ્યા છે એવી વાત કોઈ છોકરાએ કહી હશે એમ જણાયું. કારણ કે રામચંદર ભાસ્તર હાલગણદાળા તુરત જ દોડતા શાળાના મકાને પહોંચ્યા ૪૦-૪૨ની વયના હશે એવું લાગ્યું. કપડાં મેકા હતા. અને જૂના જમાનાનો લામો કોટ પહેરેલો. માથે કાળી ટોપી હતી અને એક બાજુએ... તૂટી ગયેલા ડાડલાને રથજો દોરો બારવેલા ચરના પહું પહું થઈ રહેલી હાલતમા નાકે ચાલેલાં હતા આવનાં-વેત જ તેમણે બન્ને અમલદારોને લગી લગીને સવામો બરી. મોટા અમલદારે આવો વિવેક નહીં કરવાનો આગ્રહ કર્યો અને પગે લાગવા જેવા તો આ સુખોદ-ભાઈ એમ કહી તેમને મારા તરફ વાળ્યા. રામ-ચંદર ભાસ્તરે મને પણ નીચા વળીને પ્રણામ કર્યો. હું તો મનમાં વિચારી જ રહ્યો હતો. આ ગામ, આ નદીનો તટ, આ સુંદર વાતાવરણ અને એવા જ રથજોમાં આ ભાગ્યે જ વપરાતું હોય તેવું દેખાતું શાળાનું મકાન. એ મકાનમા પણ ભાગ્યે જ પોતાની જાનને વાપરતા હોય તેવા રામચંદર ભાસ્તર. એમને મિચ્છારને અમલદારોને પ્રણામ કરીને ખુશી રાખવાની દેવ મણી હશે એટલે દિનું કંઈકરિતો પણ સમજી થયેલો નહીં એમ સ્પષ્ટતાથી દેખાય. એમને પગે લાગીને સ્વાગત કરવું હોય તો આમંત્રિકમાં દું સીધી મોટો હતો અને દેખાવે પણ પ્રભાવ પાડે તેવો હતો અને છતાં હું તો તેમની નજરમાં આવ્યો જ નહીં. મને એમણે જે પ્રણામ કર્યો તે પણ અમલદારની આજ્ઞાનું એકમાત્ર પાલન જ હતું. પછી તો રામચંદર

ભાસ્તરે શાળાના ઓરડા બતાવ્યા. નવા ઓરડાનું બાંધકામ બતાવ્યું. પોતાની જરૂરીયાતોનો વાતો કરી અને હજી તો બાળકો રીતસર કામ ઉપર ચાલ નથી એ માટે પોતાનું દુખ વ્યક્ત કરતા હોય તેવી લાગણી પ્રદર્શિત કરી. તેમને પૂછતા જણાયું કે તે જૂના જમાનાના તાલી. પામેલા શિક્ષક હતા. ગામ ઝાની પ્રભ સાથે કેવો પરિચય કેળવ્યો છે એવા એક-પ્રશ્નના ઉત્તરમા એમણે પ્રભ સંસ્કાર આપવી નહો તેવો ગોળગોળ જવાબ વળ્યો. આ બધા બાળકો અમરજો જ અહીં ટોળે વળી રહ્યાં છે, તો પછી એને શાળાની પ્રવૃત્તિમાં કેમ જોડ્યાં નહોતે એ પ્રશ્નના ઉત્તર આપવામાં એમણે ધણી ગંભીરતાથી કહ્યું, અને હવે વધારે પ્રશ્નો પુછારો તો પોતાની સિધ્ધિ કંઈકી બનશે એ વાત જાણે કે સમજી ગયા હોય તેમ પોતાને ઘેર લઈ જવાનો આપણી અને એમના ઉપર ઉપકાર કરવાનો એમણે આગ્રહ કરવા માંડ્યો મારે ગામનું નેહું તો હતું પરંતુ અહીં બહુ આકર્ષણ દેખાયું નહીં અને આપણા દેશના એક શિક્ષકની આ સિધ્ધિ નેહું મનમાં જના દાઝયો પણ ખરો, એટલે એ ગામ છોડવાનો તે જ વખતે મેં મારો વિચાર પ્રગટ કર્યો. ગામઝાનો શિક્ષક પૂરૂ પૈસા ન મળી શકે તેને લીધે સ્વચ્છતાના આગ્રહમાંથી પણ કેવો સિધ્ધિ બનતો જાય છે, એ વિચારે મને ધણું દુઃખ થયું. પાણીનો પ્યાલો વીંછળી વખતે આશી તરફ ડોકું લાવવા જતાં તેના જમણા હાથના ઝટકાએ જમણી બાજુના અસ્માલો દોરો હ થો અને પરિણામે ચરમાનો કાચ નીચે પડ્યો. એ જો તૂટી ગયો હશે તો એને દોડ વાળું પાપ અને કષ્ટ છે એવી એક વેગવાળો લાગણી મારા અસ્માલો સપાટ થઈ અને કાચ તૂટ્યો નહીં એમ ખાતરી થઈ ત્યારે જ મનમાં કરાર વાળ્યો. ધોતીનું તદ્દન મેંનું હતું. પરના ચંપન બન્ને તૂટી ગયેલા હતા. કોટનો રંગ કાળો હતો એટલે તેના ઉપરનો મેલ અદૃશ્ય રહી શકતો હતો પરંતુ મહિનાઓથી, કદાચ વર્ષથી એ નહીં ધોતો હોય તેવો મને વહેમ પડ્યો કપાળમાં ચંદનનું ત્રિપુંડ એની આગાહી

કરતું હતું કે પોતાની નહીં કમાણીની પૂરવણી રૂપે ગામડાનું એ ગોરપદું પણ કરતો હશે. વાતચીતમાં સંખ્યતા નહીં પણ ખુલામત હતી. અવાજમાં રણકાર ન હતો. મનથી વર્ષો-થયાં દબાયેલા દેખાતો હતો. અમલદારોને ખુશી કરીએ એટલે બધું જ પતી મળું એવી માન્યતાએ તેના મનમાં ફેટલા જોડાં મૂળ નાખ્યાં હશે એવો ખ્યાલ તો અમારી સૌની હાજરીમાં નાનાં બાળકોને વારેવારે અને જ્યાં અમલદારે એ અવગણ્યા કરતો હતો એ ઉપરથી તુરત જ આવતી હતી, આ દરેકે આનંદ ન આપ્યો; હાસ્ય પણ ન આવ્યું. પરંતુ અંતરમાં એક પ્રકારની વેદના કોતરી ઘડીભર મનમાં એમ પણ થઈ આવ્યું કે થોડો વધારે વખત અહીં રહી જઈએ અને ગામડાના આ દબાયેલા શિક્ષકને આત્મવિશ્વાસની એકાદ નાનકડી ચાવી આપતા જઈએ. પરંતુ એ પણ મનની એક માત્ર ઇચ્છા જ હતી. એમ બતાવતું શક્ય હતું જ નહીં. રામશંકર મસ્તકે નમસ્કાર કર્યો. બાળકોને માથામાં અને વાંસામાં ટપકીઓ મારી થોડું હેલ બતાવ્યું અને નંદીની રેતમાં ખૂણે જીએલા વાહનમાં બેસી જીડો નિશ્વાસ લીધો. વાહન બીજા ગામ તરફ ઉપડ્યું.

‘જેવા અમારા શિક્ષકોને !’ એમ કહીને આવતી મોટરે પેલા નાના અધિકારીએ વાત શરૂ કરી. ‘તમે નૂતન શિક્ષણની વાત કર્યો જ કરો; પરંતુ જ્યાં સુધી ગામડાના શિક્ષક સુધી નૂતન શિક્ષણનું હાઈ પહોંચશે નહીં ત્યાં સુધી તમારી હાલત તો આવી જ રહેવાની છે.’ તેમના બોલવામાં થોડુંક દર્દ હતું. પરંતુ સાથે સાથે થોડીક નિરાશા પણ હતી. હું અમકચો. શિક્ષકને દોરનારમાં નિરાશા બેસી જશે તો વળી વાત વધારે પ્રમાણમાં વણસશે. મેં કહ્યું : ‘જે રિયલિટી આપણે જોઈ તેની બ્યાબત્તરી વધારે પ્રમાણમાં આપણી છે; અને નહીં કે શિક્ષકની. જૂના જમાનાની તાલીમ પામેલો શિક્ષક ગામડાની અજ્ઞાન પ્રજા વચ્ચે સમાજથી કપાયેલો લાંબા વરસ સુધી રહે ત્યારે આજે જેવું

તેનાથી બીજું કંઈ જોવાનું મળે એમ હું માનતો નથી. મને તો લાગે છે કે જ્યાં સુધી ગામડાની સામાજિક અને આર્થિક રિયલિટી સુધરશે નહીં અને જ્યાં સુધી ગામડાંએ અદ્યતન વ્યવહારથી કપાયેલા રહેશે ત્યાં સુધી નિષ્ણાત શિક્ષક પણ પ્રમાણમાં ઘણું કરી શકવાનો નથી એવું લાગે છે.’ પેલા મોટર અમલદાર મિત્રને આ વાત સાચી લાગતી પરંતુ ઉપાય જડતો નહીં હોવાથી મનમાં મથામણ ચાલી રહેલી હોય તેવી તેના મોં ઉપર સ્પષ્ટ છાપ દેખાતી હતી. મોટર આડી અવળી વાંક લઈને પૂરે ઝડપે ચાલી રહી હતી. મોટર હાંકનારે પણ અમારી આ ચર્ચા સમજવા મથતો હોય તેવું ક્યારેક ક્યારેક લાગતું. અને એમ બંધારનાં આછી લૂ ખાતા ખાતા અર્થે એક બીજા ગામ પહેચ્યા.

અહીં ત્રણ જુવાન શિક્ષકોની મંડળી જેવાં મળી. ખરો બંધાર હોવાથી ગામડાની શાળામાં કોઈ ચાલુ કામ જોઈ શકાય તેવું તો હતું જ નહીં. પરંતુ શિક્ષકો જે ધમાલ કરી રહ્યા હતા તે ઉપરથી શાળાનાં આંક કાઢવો હોય તો એ શાળામાં ઉત્સાહનું મોજું રહ્યાં કરતું હશે એમ કહેવાય. અમલદારોને જે કંઈ પૂછવાનું હતું તે પૂછ્યે જતા હતા. પોતાના જુવાનોથી એમને સતોષ થાય તેવા જાગ્રત પ્રયત્નો એ શિક્ષકો પૈકી મોટા શિક્ષક કરતો હતો તે પણ મેં જોયું. એમની સૂચક દષ્ટિ હું કંઈક મ પૂછતો નથી એમ કહેવા માગતી હતી. અમલદારોએ શિક્ષકોની પ્રશંસા કરી. એમની જુવાનીને જાગે તેવું કામ કરવાની તમન્ના સેવે છે તેમ પણ કહ્યું. મેં, સંમતિ દર્શાવતા આદરસૂચક હાસ્ય કયું. એટલે સુખ્ય શિક્ષકમાં થોડી હિંમત આવી. એ કહે, ‘સુખોદલાર્થ, અમે તમને ઝાળખીએ છીએ. પણ તમે તો અમને ક્યાંથી ઝાળખો ? અમે તમારી બહુ વાતો સાંભળી છે. તમારાં લખાણો પણ વાંચ્યાં છે. ગામડામાં બેસીને શિક્ષણનો નવી દિશામાં કંઈક કરી દેવું છે તેવી આશાથી અહીં આવ્યા છીએ. જુઓ આ નવી

દમના નકશાઓ. જુઓ આ બપોર હોવા છતાં ચાર
છ વિદ્યાર્થીઓને શાળાનું પરચુરણ કામ કરવા માટે
અમે આકર્ષા શક્યા. એક સવકારી ફાટ શરૂ કરવાની
તૈયારી કરીએ છીએ. શાળાની પાછળની બાજુમાં
નાનકડે બાગ બનાવવાની ધારણા છે. ગામસેવકોની
મથાશક્તિ સેવા કરવા માટે રાત્રી-વર્ગો પણ ચલાવશું.
ગામના છોકરાઓ વધારે ચારા સરકાર મેળવી શકે
એટલા માટે તેમને રાત્રે પણ અહીં રાખવાની યોજના
વિચારી રહ્યા છીએ. હજી પણ આ મુખ્ય શિક્ષક
પોતાની વાત આગળ ચલાવત. પરંતુ મેં વચ્ચે જ
પૂછ્યું કે 'તમારી પ્રવૃત્તિઓમાં ગામસેવકો કેવા રસ
લે છે?' એટલે વાત ત્યાં જ અટકી. અમારે પણ
નીકળવાનો વખત થઈ ગયો હતો. હું પાણી પીધું.
શિક્ષકના ચાના આગ્રહને નકાર્યો. એકાએક એકઠા
થયેલાં બે ચાર ગામસેવકોને નમસ્કાર કર્યો અને
ઊપવાની તૈયારી કરી. અધિકારીઓ ગામસેવકો સાથે
થોડીક વાત વળગ્યા અને મારા મનની વિચારમાળા
ચોક્કસ આકૃતિ લેવા લાગી.

ફેલાક જુવાન છોકરાઓ અનેક પ્રકારની આચારભ્રમી
શિક્ષણના ધંધામાં જપલાવે છે. ધંધામાં આવતા
પહેલાં એ ધંધો કાઈ સેવાનો ધંધો છે એવી તેમને

અજ્ઞાત નથી હોતી પરંતુ તેને તાલીમ આપનારા
આવા જુવાનીયાઓ પાસે આદર્શ રજૂ કરે છે
આદર્શને વ્યવહાર બતાવવા માટે વિવેકશક્તિ ખીલી
ન હોય તો ઘણા આદર્શો આકાશકુસુમવત બની રહે
છે. તેનો ખ્યાલ તલીમ આપનારાઓને રહેતો નથી
હોય એવો ભય છે. અનેક મદદસ્તરકાંક્ષાઓથી જીવનની
શરૂઆત કરનાર જુવાન શિક્ષકને જોતજોતમાં પડકાર
આવા પડે છે. તેવા પડકારો સામે ટકી રહેવાની
તાકાત નહીં મેળવી હોવાથી તેવો જુવાન ન સમજે.
તેવી રીતે નિરાશા અને નિરૂત્સાહ સેવનો બને છે.
પડીના એના પ્રવલ્નો દાર્યો જુગારી-એવકુ' રમે તેવી
કોટિના બનવા લાગે છે. આદર્શો આદર્શો મદીને
અંગત ધેવણ બને છે. વ્યવહાર મહિની શુદ્ધિ દળી
જઈને મતાગ્રહો સ્થાન લેવા માંડે છે. ધેવણ અને
મતાગ્રહોનું મિશ્રણ સમાજમાં અને શિક્ષણના ધંધામાં
ચંકા અને દોષનું વાતાવરણ જન્માવે છે. અને આથી
આંધીઓમાં અટવાયેલો શિક્ષક શિક્ષણ દ્વારા કશું સાધી
શકતો નથી. શિક્ષક પોને હારે છે અને ધંધાને પણ
હરાવે છે. ત્યાં તો 'આશો સુખોધનાર્થ મોહુ' થશે
એવા અવાજે મારી વિચારમાળા અટકાવી અને
અમે મોટરમાં ગોઠવાયા.

★

‘સુધાંશુ’

સહુ શું હળીમળી જીવ રહેના

મારે દુઃખદંરક અહીં શેના ?

સહુ શું હળીમળી જીવ, રહેના !

જ્યોત ન હોય તો અધાર-સેના,

શત બને સુજ મેના;

તારક શું મીટતાર લગાવું

ભરું સભર સર નેનાં;

સહુ શું હળીમળી જીવ, રહેના !

પચ્ચરને એ કંઈ કંઈ કહેના

રૂપનગર બન્યું જેના

ફૂલ મળે તો માણું મનસા,

નહીં કંઈ તો કશી લે ના;

સહુ શું હળીમળી જીવ, રહેના !

આ દુનિયા શું કંઈ નહીં લેણું,

હોય જો ચુકવું દેણું;

એક નજર બસ એવી રાખું

મરણ પછી નહીં મેણું;

સહુ શું હળીમળી જીવ, રહેના !

★

ઓપરેશન

છવનના સંવાદને એક નાની સરખી છતાં મહત્વની ચોરી ફરપી દેટો. બધો વિસંવાદી બનવી મૂકે છે? ભિન્નના દિવાળી અંક માટે જ આપણા મુખ્યસિદ્ધિ વાર્તાકરે કમિટી આ વાર્તામાં આપણા વર્તમાન છવનને સ્પર્શતો એક મહત્વનો પ્રશ્ન મનોવિજ્ઞાનિક રીતે હજુવામા આવ્યો છે જે દરેકને રસાયક નીવડશે...

‘ચંદુબહેન, એક વાત પૂછું?’

બહેનપણી સરખાં શારદાબહેનને આ રીતે સવાલ કરતાં ને તેમાં પણ પાછાં જવાબની રાહ બેઠી અચકાઈ રહેલાં બેઠીને પીરતાલીસેકની ઉમ્મરનાં ચંદુબહેનને નવાઈ લાગી. હસીને પૂછ્યું: ‘એવું તે શું છે શારદાબહેન કે રમ લેવી પડે છે?’

‘છે, એટલે જ તો.’ કહી શારદાબહેન જરા ગંભીર થયાં.

ચંદુબહેનના હેમામાં ધ્રારકો પડ્યો. થયું: એવું તે શું હશે?

છતાંય મોં તો એમણે હસવું જ રાખ્યું હતું. કહ્યું: ‘એ તો તમે હવે કો’ ત્વારે સમગ્ર શારદાબહેન.’

‘સાચી વાત દિનકરભાઈએ આપ’શન કરાવ્યું છે?’

‘શાનું ઓપરેશન?’

ને ચંદુબહેનને વહેમ પડ્યો હતો. એ જ વાત શારદાબહેને કહી: ‘છોકરાં ન થાય એવું.’

‘ના ભઈ.’

પણ શારદાબહેન માનવા માટે તૈયાર ન હતાં. કહ્યું: ‘તમે એમને પૂછજો તો ખરાં.’

‘કચારની વાત છે?’ ચંદુબહેને ગંભીર બનતાં પ્રશ્ન કર્યો.

‘એકાદ વર્ષ થયું હશે.’

ચંદુબહેન હસતાં હસતાં બોલી શરૂ થા: ‘કેવી વાત કરો છો શારદાબહેન! ઓપરેશન કરાવ્યાને એક વર્ષ થયું હોય ને મને એની ખબર પડ્યા વગર રહે? ને દિનકર તો દીક પણ કોઈ પણ પતિ પોતાની પત્નીને આવી વાત કર્યો વગર રહેય ખરો?’

પણ શારદાબહેન આ અધી ઓખવટ માને તો ને?

કહ્યું: ‘વાત તો ચંદુબહેન નય કરે. ઘરમાં સ્ત્રીનો વિચાર ન હોય ને ખુરપનો પાડો હોય તો કે’શે અવડો થશે એમ કરીને ન પણ કહે!’

‘પણ તમે તો બચ્ચો છો. કંઈ નહિ કંઈ તો ય છે વરસથી આપણ પાડોશી છોએ પણ કોઈ દિવસ અમારી વચ્ચે અવડો તો દૂર રહ્યો પણ મન બીચાં થયાં હોય એવુંય તમે બેચું છે? પછી’—

શારદાબહેન વચ્ચે બેભાં: ‘મન બીચાંની વાત તો કોઈ કે’ તો ય હું—અરે આપણી આ સોસાયટીમાંથીય કોઈ ન માને.’ ને વળી પાછી મૂળ વાત લાવી મેળવી, ‘પણ આ વાત મને સાચી જ લાગે છે ચંદુબહેન.’

ચંદુબહેનને એક તરફ ચીક ચડી તો બીજી બાજુ હસવું આવ્યું. કહ્યું: ‘અરે રામ! આ જૂત તમને ભરવ્યું છે કાણે?’

‘હુંય નો’તી માનતી. થોડા દિવસ ઉપર મુલાવડ વખતે મેં ઓપરેશન કરાવ્યું’ ત્વારે તમારે ને મારે આ ત્રિષે વાત થઈ હતી એટલે હુંય નાણની હતી કે તમે લોકો ખીજાં સાધન વાપરો છો. પણ આ તો ગઈ-કાલે મને એવી પાકી વાત મલી કે—

‘કેવી પાકી કે’ નેહિ?’

‘કેવી તે—’ કહેતાં શારદાબહેને—ચંદુબહેનનાં ત્રણેય છોકરાં નિરાળે થયાં હતાં ને ઘરમાં એ જે જણ સિવાય ત્રીજું કોઈ નથી એની ખાત્રી હોવા છતાંય—આસપાસ એક નજર નાખી. ધમેકથી બોલ્યા: ‘એટું’ ન લગાડતાં પણ તમારી પેટે હુંય જ્યારે નન્નો જ પકડી રહી ’તી ત્વારે વાત કરનાર કે’ છે ન માનો તો એ ઓપરેશન કરાવનારનાં પત્નીને પૂછી બેજો કેયે એમના પતિની જમણી જાગે ચણા જેવડો એક મસો છે ખરો?’

આ સાથે જ ચંદુબહેન એટલાં બધાં ઊભીલાં પડ્યાં ને શરમાઈ ગયાં કે—એક રિચાર તો આવો પણ આવી ગયો : ‘કે પછી આ શારદાબહેનમાં જ—

—ઉનાળાની રત્નએ પડતા પેલાં મારા લામની છોકરીઓના લગનમાં અમે ગામ બધાં હતા ને દિનકરને અહીં એકલા રેવું પડ્યું હતું એ વખતે તો ક્યાંય—નહિ તો આને આવી ખબર પડે ક્યાંથી?’ ને લાગણી જ એમણે સવાલ કર્યો : ‘હવે તો તમારે અને વિગતવાર વાત કરવી જ પડશે શા દાયકેન, કેણે તમને છેક અહીં સુધીની આ વાત કરી છે?’

પોતાની વાત સાચી હોવાનો શક મજબૂત બનતાં શારદાબહેન અંદરખાનેથી ખુશ થઈ બેઠાં. કહ્યું : ‘એ બધુંય હું તમને માંડીને કહીશ પણ એક ફરા કો’ મને કે આ મક્કાની વાત છે તો સાચી ને?’

‘સાચી છે, કો’ હવે.’ ચંદુબહેનને કહેવું જ પડ્યું.

‘તો સાંભળો ત્યારે. ગયો શિયાળો બિતરનાં તમે ઘેર ગયાં એ દિવસોમાં બન્યું હોય એમ લાગે છે. જે દવાખાનામાં દિનકરભાઈએ એપરેશન કરાવ્યું હતું એમાં મારી એક ફાઈની દીકરી નસની નોકરી કરે છે. આજ સવારે એ માટે ઘેર આવી હતી. દિનકરભાઈને આદિસે જતા નોંધે એ મને કે’ છે : ‘આમને મેં કયક જોયા— છે બહેન ! મેં કહ્યું : ‘ખાન તો તે’ ક્યાંથી જોયા હોય પણ કોઈક વાર મારે ત્યાં આવી હોય ને ત્યારે.’ પણ એટલામાં તો એ બોલી બીડી કે’ છે : ‘હા...! અમારા દવાખાનામાં એપરેશન કરાવવા આવ્યા હતા !’ પણ હું શાની માતું ? ને એટલે પછી એણે યાદ કરીને, મને આ મસાનો નિશાની કહી—

ને છતાંય ચંદુબહેન મોનવાને તૈયાર નોંતાં. અલગત વિચારમાં—બધે બીડી કોઈ ખિન્નતામાં તો એ પડી ગયાં હતાં. બોલ્યા તે પણ સ્વગતની પેડે : ‘હું તો આ વાત હજુય માનતી નથી શારદાબહેન પણ તમે

આટલી હદે મરિતો આપો છો તો પૂરી નોંધે.’ ઉમેર્યું : ‘કાં તો, કોઈ બીજું દર્દ હોય ને દાખર પાસે જવાનું બન્યું હોય. એમને કોઈ કોઈ વાર પેદામાં દુઃખાવો થાય છે એવું કંઈ હોય કાતો?... જો કે એવું હોય તો પણ મને વાત કર્યો વગર રહે નહિ. તો ય પૂરી નોંધે.’

તો શારદાબહેન પણ—ચંદુબહેનની દુઃખી સુરત નોંધે ને કે પછી પતિની પની વચ્ચે વાનવાતમાં આવી બેઠી આ અનિચ્છનીય પરિસ્થિતિની મંજીરના ગણીને કે મમે તેમ—આ રિયે ખસ કંઈ દલીલ ન કરી છતાંય બેઠાં બેઠાં આટલું કલા વગર તો એ ન જ રહી રાધાં : ‘હા, એમ હોય તો પણ તમને એમણે વાત તો કરી જ હોય ચંદુબહેન કાવણ આ મારી બહેનના કહેવા ઉપરથી એટલું તો નક્કી છે કે એક યા બીજું પણ એ પરેશન તો કયું જ હતું.’ ને જતાં જતાં ઉમેરતાં ગયાં, ‘પછી તમને ન મળતું હોય ને ન કહ્યું હોય એ જુદી વાત છે’

પણ ધૂધવાઈ બેઠાં ચંદુબહેન તો શારદાબહેનના ગયા પછી સફાળો બિનાં ચનાં મનોમન આમ જ કહી રહ્યાં હતાં : ‘મળતું હોય કે ન મળતું હોય પણ આવી બાળત પોતાનો પનીયો કેઈ પણ પુરુષ છાની રાખે જ નહિ—સિવાય કે એનામાં તપ-ભારેય પ્રનાલિંગતા ન હોય કે પછી પત્નીને એ યુક્તમંદી યા રખાત સરખી ગણતો હોય કે ખરાર ક્યાંય—અરે સંમશીલ મનની આવી આવી તરંગીલા નોંધે ને તો ખૂદ ચંદુબહેનેય પોતાના જ ઉપર ચીડાઈ રહ્યાં હતાં—

મમે તેમ પણ કોઈ પણ સ્વમાનમિય પત્ની માટે આ બાળત મગજ ફેરવી નાખે એવી હતી. તેમાં ચંદુબહેન જ્યાં પ્રેમ-પરાયણ પત્નીનું તો સાચેસાચ મગજ ફરી જાન એ એમના મનમાં પતિની સત્વનિશા ઉપર એટલી હદે શ્રદ્ધા ન હોત તો ? એટલે જ તો થતું હતું : ‘કાં તો એ કોઈ કોઈ વાર પેદામાં પેલું દુઃખનું હોય છે’ એટલે કે પછી ધીએ ધીએ પેલા

આવે છે એ માટે દાકતરને દોખાવા ગયા હોય ને નર્સ પાસે બેઠી હોય ને એમાંથી પછી નસને ઓપરેશનનો ખ્યાલ રહી ગયો હોય.....પાકી ઓપરેશન કરાવ્યું હોય ને અને એ વાત ન કરે એવું તે વળી બનતું દરે ? ! ને તેમાં પણ પાછું—અરે ઓપરેશન કરાવ્યું હોય તો અટકાવતા અમે દિવસો ગણીએ છીએ ને વચલા દિવસો પાળીએ—સાચીએ છીએ એવું બધું એ શું કામ કરે?... ..હા અમારા બેમાંથી એકેયના ઓપરેશન માટે મારી 'ના' છે એ ખરું—મને એમ કે પેલાં સુભગળાબહેનનાં લગ્નવાને પચિ પાંચ છોકરાં લઈ લીધાં ને ઓપરેશનને લીધે અત્યારે હવે વંધ્યા જેવી દશામાં સુકાઈ ગયાં એમ આપણી દશા—ન કરે નારાયણ ને આવે તો ? ને એમ ગણીને તો આપણે પણ પછી ઓપરેશનની છદ્દ જતી કરી હતી ને. ... છતાં એમને જો કરાવ્યું જ હોત તો હું એમને શું કાઠી રાખવાની હતી ? અરે એક વાર તો મેં જ કહ્યું હતું : 'નમે આ લઈ બેઠા છો તો લાવો હું જ માડું ઓપરેશન કરાવું. પણ એ જ પાછા કે' છે : 'ના ના સુભગળાનો દાખલો જોઈને તમે ભય પેસી ગયો છે માટે—એકેયનું નથી કરાવ્યું. નોંતા કેતા : 'કેટલીક વારે મનની આવી કુલકાઓ અને ભય જ લાગે રચતાં હોય છે'...

આવા આવા વિચારોમાં અકબાઈ રહેલાં ચંદુબહેનને એક વિચાર કોલેજમાં ફેન કરીને પતિને—ધેર બોલાવવાનો આવી બેઠો. (દિનકરભાઈ કોલેજમાં પ્રિન્સીપાલ હતા.) પરંતુ આર થવાને હવે ઝાઝી વાર ન હતી, વળી પતિને આ વાત પૂછવા જ બોલાવવા એ પણ પોતાના કડાપણુમયી સ્વભાવની વિદ્ધ લાગતું હતું.

અરે પતિના આઠવા પછીય ત્યા વગેરે પતી ગયા પછી જ એમણે વાત બિપાડી : 'એક વાત પૂછવી છે દિનકર !'

દિનકરભાઈએ પત્નીને આટલો ગંભીર લાગ્યે જ

કરી બોઈ હતી. આઠી એવી કાળ સાથે હસીને કહ્યું : 'એક નહિ અનેક ચંદુ.'

'હસવાનો વાત નથી દિનકર—ગંભીર વાત છે !' આટલું બોલતાં કોણુ બાણે કેમ ચંદુબહેનની આંખો આંસુઓથી છલકાઈ બહી.

દિનકરભાઈ સોઠામાંથી સકળા બિલા થયા. ચંદુબહેનના સોદા પાસેની ખુરશી ઉપર બેસતા એમના બરડા ઉપર હાથ મૂકી નીચે મૂકી આંખથી આંખ માંડવાને પ્રયત્ન કરતાં પૂછ્યું : 'એટલું બધું છે શું પણ ?'

'છે પણ—સાચું જ કહેશો ને ?'

'આટલો બધો અવિશ્વાસ ચંદુ !' દિનકરભાઈ ધા ખાઈ ગયા હતા.

'અવિશ્વાસ જેવી જ વાત છે દિનકર.' આમ કહી વળી એ અટકી ગયા. વાત કરવાની હિંમત જ નોંતી પડતી.

'આમ કરીને તો તું મારું કાં તો મગજ ફેરવી નાખીશ ચંદુ !'

પણ ચંદુબહેનનેય પોતાનું મગજ ફરી જવાની બીક જેવું લાગતું હતું : 'વાત જો સાચી નીકળી તો ?'

છતાંય હવે કલા વગર તો છૂટકા નોંતા. દિનકરભાઈ સામે નજર માંડતાં, આંખમાં અધિા ગુરસો તો અધિા લાય, ને સવાલ કર્યો : 'સાચી વાત તમે ઓપરેશન કરાવ્યું છે ?'

સમજી જવા છતાંય દિનકરભાઈને સવાલ કરવો પડ્યો : 'શાનું ઓપરેશન ?'

'સંતતિ—' આગળ બોલી શકાય તો—ચંદુબહેનનેય બોલે ને ?

'કોણે કહ્યું પણ ?'

'દિનકર !'—ચંદુબહેનનો અવાજ સહેજ કંઠોર હતો :

'સો ટચની સામિતી છે !..પણ ઓપરેશન કરાવ્યાનું જોટલું દુઃખ છે એના કરતાં અનેકગણું તમે મને અધારામાં રાખી એ વાતનું ચઈ રહ્યું છે. શું કામ તમારે મારાથી આટલો બધો છબિબેદ રમવો પડ્યો.

આ જમાનામાં લોકો રખાતથી પણ દગો નથી રમતા તો હું તો તમારી પત્ની છું.' ચંદુબહેન રડતાં રડતાં બોલતાં હતાં.

દિનકરભાઈની હિંમત જ નોતી પડતી હો કહે. અરે હવે તને શક્ય હોય તો 'ના' જ ચાલુ રાખવી હતી. એટલે તો કહ્યું ને—'તને પણ આ ભરવું છે કાણે, એ મને કહીશ.'

'ભરવું' નથી પણ—'ને ગુસ્સાભરી નજર માંડતાં ચંદુબહેને સીવો જ સવાલ કર્યો. 'તમે જ કે' ને કોઈ પણ સ્ત્રીને, ને તેમાં પણ કોઈ નસને ખચ જ કેમ પડે કે તમારી જમણી જાગે ચણા જેવડો મસો છે.' મનકરભાઈને ચૂપ બેઈ બંધ સાથે ઉમેર્યું : 'આપરેશન નહિ કરાવું હોય તો બીજું કંઈ હોતું બેઈએ !'

આ 'બીજું કંઈ'નો અર્થ પામનાં દિનકરભાઈ એના એના દુઃખી ઘર્ષ ગયા ! કહ્યું : 'આટલો બધો અવિશ્વાસ ચંદુ ? !'

પણ ચંદુબહેનને ન તો દિનકરભાઈની મુરત ઉપર વ્યાપી રહેલા દુઃખે કંઈ અસર કરી કે ન અસર કરી વ્યથાભર્યા એ અવાગેય બોલ્યાં : 'અવિશ્વાસ સારું પણ હજાબેદ ખોટો દિનકર !' ઉમેર્યું : 'ને તે પણ બાર બાર માસ સુધી, અરે જાણુ તો ન મર્યું હોત તો આશ્વન જ સમજે ને ? 'દાણેક થલો ત્યારે એક શ્વાસ લેતાં સ્વગત બોલતાં હોય તેમ બોલ્યાં : 'પત્ની મિચ્છારી એમ જાણે કે વચવા-દિવસ સાચરીએ હીએ ને-' ને એકાએક તાવડીમાં ઉકળતું તેવું જાણે ઉભરતું જાણું હોય એ રીતે ફર ફર રફ સાથે અકળામણ હાલવવા લાગ્યા : 'મને એ જ સમજતું નથી કે તમારે મારાથી આટલો બધો હાબેદ રમવાનું કારણ શું હતું !'

'એક વાર તું ચાન્ત ચાપ તો હું તને કારણેય કહું ને ?'

દિનકરભાઈએ કંટાળો દાઢ્યો.

'મારે શું હવે કારણ બાધીને કરવું છે !' મ્હેતાં ચંદુબહેન કાઠાં ઘર્ષ ગયાં. દિનકરભાઈ તરફ નિરસ્કાર

—અકિન હાથેનો અભિનય કરતાં કહ્યું : 'આપણે તો તમારા જેવા સંસ્કારી ને કેળવણીકાર પતિ પેતની પત્નીને અધારામાં રાખી સહજીવનનો ધર્મ કેવે બજાવે છે એ જાણીને જ કારણ ગયાં હીએ 'ને ચાલતાં થયાં અંદરના ભાગમાં. જતાં જતાં રૂંદ આડે બોલતાં હતાં : 'તેમાં બે લગ્ન કર્યો પછી મેં તમારું એકેય વચ હોયું હોત તો જુલુ વાત છે !'...

એકલા પહેલા દિનકરભાઈનેય પોતે ભરેલા પગલાની જૂલ એક વર્ષે જતી આજે જ જાણે સમજાતી હતી પણ શું થાય ! પગનું પાણું ભરીશ એવું રહ્યું જ ન હતું !...

ને એમણે મોડેથી રાતના સમયે બાળકો ત્રણે ક્ષર ગયાં એ પછી કોપી કંટાળીને ઘઉંલાં ચંદુબહેન આગળ ચોખ્ખટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો : 'બે ચંદુ તું મને માફ કરે યા ન કરે બાકી તને વાત ન કરવા પાડ જતું તૂ કારણ તો આટલું જ હતું—મને એમ કે બ્યારે બ્યારે આપરેશન કરાવવાની વાત નીકળે છે ત્યારે તું પાપાંચ છોકરાએ વંધ્ય બની રહેલાં સુમંગલા બહેનનો દાખલો દાંક્યા કરે છે. એટલે જો તરી જાણુમાં હું મારું આપરેશન કરાવીશ તો આપણા આ ત્રણ છોકરાંમાંથી કોઈનેય—અરે બે છોકરા છે પણ એમાંથી બે એમનાંય સહેજ અમથું મારું હુ ખરે તો તારા મનમાં શંકા આશંકાઓ જાંધ્યા કરવાની એટલું જ નહિ, તારા મનમાં ધર ફગી ગયેલી સુમંગલાબહેનની કરુણતાના ભણકારા અવાર નવાર કાં તો જાંધ્યા કરવાના ને એમાંથી જ કેટલાક માનસ વિચારીએ કે' છે એમ આપણા જીવનમાં એ પ્રકારનું ભરિ રચાઈને બિનું રહે તો બનવાગેન છે. ત્યારે એના કરતાં તમે આ વાત જ નહિ કરું તો એમાં બગડી પણ શું જવાનું છે. આમ કરીને મેં તને—

પણ આચો ચંદુબહેનના જીવને કશો જ કરાર ન થયો. અરે આ આપરેશનની વાતથી એમના મનમાં એવો કોઈ ન સમજી શકાય એવો અણગમો જાનો હતો કે—

જોમાં ચતાં બોલ્યાં તે પણ એ જ મિત્રજનમાં—‘મહેર-
ખાની કરીને આ વાત જ હવે મારી આગળ ન કાઢશો.
હું તમને હાથ જોડું છું.’ જતાં જતાં કહેતાં હતાં :

‘આપરેશન ન કરાવ્યું હોત તો—એના વગર કંઈ
મરો જવાનાં ઓછાં હતાં?’

દિનકરભાઈને ‘એના વગર’ એ સપ્તદોનો અર્થ
સમજવો પડે. એમ ન હતું. પણ કોણ જાણે કેમ
આ અર્થ સાથે એવા તો એ હતાશ સરખા બની
રહ્યા કે પોતે જાણે અડધું જીવન અત્યારે જ ન ખોઈ
ખેઠા હોય !...

જોમાં વળી ચંદુબહેનનું વલણ આ બનાવ પછી વેરાગી
સરખું બની રહ્યું હતું—ખાસ કરીને શારીરિક સંબંધની

વાત આવતાં.....

ને ઘોડાક જ દિવસમાં દિનકરભાઈને ખાતરી થઈ ગઈ
કે ચંદુ ખોસે છે, હસે છે, હળે છે ને મહેલે છે પણ
જીવનમાં હવે પેલો રાજ તો આવી રહ્યો !

અરે ખૂદ ચંદુમહેનનેય કેટલીક વાર દિનકરભાઈની દયા
આવ્યા કરે છે. પણ શું કરે !

કારણ પેલા આપરેશન પ્રત્યેની ન સમજાય એરી
કોઈ ધુણા ધર કરી બેઠી છે કે દિનકરભાઈની કોઈ
દૃષ્ટિ ઉવાડી પડતાં જોડે જોડે એમના તરફ અણુગમે
આવી રહ્યો છે કે ગમે તેમ પણ પ્રયત્ન કરવા છતાંય
પહેલાંના પેલો રાજ ને અતુરાજ નથી બિહતાં તે
નથી જ બિહતાં !

★

પ્રા. ‘ઉશનસ’

દિનરેન

દિવસે

રવિરસે

અદ્રકાન્ત શો ચિંતા-મણિ મુજ અવશુંઠિત, નય લસે.

મુજ મન

કર્તવ્યપરાયણ—

રહે નહીં! નિજ નીડે,

નીકળી પડતું રસ્તા પરની લોડે,

તૃણાતૃણને પુરજ ઉછાળી-ચરતી ધેતુ

ગીચર-ખીડે,

રે મહેલું !

દિવસે મારે ચૂકવી દેવું રોજ રોજનું

પાઈ પાઈનું દહેલું.

ને રેન

પડયું પડયું નિજ યોન

મુજ હેલું

દિનભરનું કાઢે સરવૈયું :

ગી'ડું :

સેવાતું રે શૂન્યતાણું મોટું મસ ઈ'ડું.

એ પ્રીત-એ પ્રિયજન-એ આપત

નથી હલયું રે પ્રાપ્ત—

રસ્તા પરથી ઘરની બીતર આણી શક્યો ના પ્રીત

આ મન, પ્રચિત !

જે હસવું 'તું' પરિચય-પ્રત્યય કેડું સ્મિત,

તે તો નથી જ હસાયું—

જે ગાવું 'તું'-શ્રુણવું 'તું' એ ધ્રુવપંક્તિનું ગીત

હલય નથી જ ગવાયું—

પ્રગટયું હલય ન પ્રથમ ચરણનું વેણુ—

—ને અલસે હવે એકાન્ત ઓશિકે

ન્હાની શી કડી નયન આણીની નીડે

ટપ ટપ-ટપ....

(રે એનો શો ખપ ?)

ટપકી રહેતાં નેન.

★

ઇમ્પ્રેશનીઝમ

સુજ્ઞાનના કલ કારના સુજ્ઞાન જણાતા આપણા પીઠ કળાચરુએ ભરિતા દિવાળી નાક માટે ખાસ તેજાર કરેલી આ કૃતિમાંથી કળાચરુને તો જુન જણવાતું મળશે, સામાન્ય વાચકો પણ આ કૃતિને એટલા જ. રસપૂર્વક આસ્વાદ માણી શકશે. કળાચાર્યની આમાં અલ્યાસુ હજીવટ થઈ છે..

ઇમ્પ્રેશન એટલે ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાન કે નજર, વા છાપ. તે પરથી 'ઇમ્પ્રેશનીઝમ' શબ્દ ઓળખીસપી સદીમાં શાન્સમાંથી પ્રચાર પામ્યો. ત્યાર પછીના જેટલા જેટલા કલાનાં 'ઇમ્પ્રેશન' જણાતા મળ્યાં છે તે બધાંમાં આઘરવર 'ઇમ્પ્રેશનીઝમ' છે. જે સંજોગો અને સમયમાં તે ઉદ્ભવ પામ્યું એ હાથે તો એક તુચ્છકાર-દર્શક શબ્દ તરીકે તેના પ્રયોગ થતો. પણ, જેમ જેમ ભૈક્ષિક ગતગણના ધર્મસંપ્રદાયો અને કથાઓના અને રિવાજોના હયાલમાંથી સુકત થયા તેમ તેમ 'ઇમ્પ્રેશનીઝમ' શાન્સની કલાસંસ્કૃતિનો એક અનિવાર્ય પ્રકાર બની ગયો. વિશ્વનો ઇતિહાસ જણનારા સૌને ખબર છે કે, પૃથ્વીના પ્રાચીનકાળથી મધ્યકાળ સુધી ધર્મ અને રાજ્યના અધિકારો હિંસરોત્તર સ્થાપિત રહ્યા પછી બની ગયા હતા. તેમાંથી શાન્સે પ્રથમવાર રાજ્યના પદનો અધિકાર હુત થયો અને પ્રજાસત્તાક શાલ્યનું પ્રથમ દૃષ્ટાંત સ્થાપ્યું ત્યાં સુધી તો ધર્મ અને રાજ્યે માન્ય કરેલા પ્રાચીન પ્રયોગ, મંદિરો, મંદોનાં ધોરણો અને પ્રતિષ્ઠિત સૈન્યોના આધાર પર કલા-કૃતિઓનાં નિર્માણ થતાં હતાં, કલાકારો એ કાર્ય પૂરતો સમાજનો એક અંગભૂત પાત્ર હતા. જે જાતની સમાજની ભાગ રહેલી તે, તે પૂરી કરતો, અલગત તેમાં એકલત પ્રતિબાધી માંડી રાજકો કામો કરી આપનાર કારોગર સુધી સમાઈ રહેતાં.

જેન્ય પ્રજાના વિશ્વવે આ પ્રાચીન સમાજરચનાને ઉચ્ચવાળી નાખી તેના પ્રયાગો હજુ પણ વિશ્વમાં શમ્યા નથી. સર્વસાધારણ સર્વદેશી માનવ સંસ્કૃતિને જર્મન કવિ ગોએથેએ પ્રથમ પ્રશસ્તિઓથી ગિદ્દાવી હતી તે ધૂળમાં મળી ગઈ. પાછળથી જાનના સંસ્કૃતિમાં અને કળા સાહિત્યમાં જે વિસ્તરણના વડેળ ચડ્યા છે તે હજુ સ્થિર થયા પામ્યા નથી.

૧૮૧૫ના જૂનની ૧૮મીએ વોલ્ફના રણમેદાન પર

નેપોલીયનની હાર થઈ તે ખબર પારિસમાં પહોંચ્યા કે તુરત રાજપક્ષ અને પ્રજાપક્ષ વચ્ચેના વિગ્રેહ-જન્ય થયા. પણ જેટ પૈકી કોઈ એકબીજાનો સમ્મુખો નાશ કરવા ચકિત ધરાવતા નહોતા. કારણ કે દુનિયામાં એક નવું જ બળ જન્ય થયું હતું તેની પૂરી તાકાત કોઈ સમજ્યું નહોતું કે કોઈ તેને ઓળખી શક્યું નહોતું. જનતાની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવા સીમ એકલ ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું હતું.

૧૮૦૦થી ૧૮૫૦ના અર્ધી સૈકાના ગાળામાં પહેલી સદીમોટ, પહેલું રેલ્વે એકલ, પહેલું આદ્યકારિક પાર કરતું/જલાજ, સાધારણ મુસાફર માટે ટ્રેન, તાર, કેમો જણું સાથે આવ્યું તે સાથે ધંધાઓની વ્યાપક વિશાળતા, મોટી કમાણી કરતા વગેરે, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી જીવનનું સંશોધન થવા લાગ્યું. સાથે જ ધર્મની સિદ્ધાન્તોએ ધાર્મિક માન્યતાઓને શિથિલ કરી નાખી અને કળામાં પણ વાસ્તવિક જીવન તરફ વલણ વધ્યું.

૧૮મા સૈકાથી આજસુધી શાન્સ યુરોપનું કળાનું અપ્રધામ રહ્યું છે. ૧૮મી અને ૨૦મી સદીના કળાવર્ષોમાં જે ક્રાન્તિ આવી તેના પ્રમુખ કલા-વીરો શાન્સમાં પાક્યા હતા, રાજક્રાન્તિ, યજ્ઞ, વિગ્ધાન અને સમાજ તેમજ ધર્મમાં જે ફેરફાર થયા તેની અસર કળા પર પ્રબળ થઈ. કળાકાર કોઈ ચોક્કસ આશ્રય વિનાના બની ગયા. ફોટોગ્રાફીએ પણ તત્ત્વસિદ્ધાન્ત કક્ષે પર અસર કરી હતી.

શાન્સની ૧૮મી સદીની કળા, વૈભવસાગીઓની જ સપત્તિ અને આનંદનું સાધન બની ગઈ હતી તેથી પ્રજાના ચિંતકો અને વિચારકોએ જે પ્રયત્ન ક્રાન્તિનું તોફાન જગાડ્યું તે, અને વર્ગશોષણ તેમજ વર્ગ અધિકારો સામે જનતામાં જાગૃતિ પુણ્યપ્રકાપ અવ-જણીને પણ, શાન્સના રાજ્યવર્ષોમાં રંગરંગ ઉગાડે

વિલાસો ચાલુ રહ્યા ત્યારે તેના પ્રતિકાર રૂપે કલાસિક શિષ્ટકલા એટલે ગ્રીસ, રોમન અને રોમેસાંની વારસદાર. શૈલીમાં નીતિ કે બોધપ્રચારક ચિત્રો કરનારા તરીકે ઈવીસ ૧૭૪૮-૧૮૨૫ અને ૧૭૮૦-૧૮૧૭ ઇંગ્લેસ નામના ચિત્રકારો મુખ્ય હતા. બોધપ્રદાન કે દૃષ્ટાંતદાયક ચિત્ર ન હોય તેવાં ચિત્રોને સ્થાનજ નહોતું. તેમાં આકૃતિનાં શિષ્ટ આલેખન પર ખૂબ ધ્યાન અપાતું પણ રંગમાં કડકાઈ અને બધિયારપણું લાગતું. તેમના વર્ગમાંથી હેલાકાવાએ પાસું બઢી કહ્યું 'બૂખરરંગો' ચિત્રનાં વિધાતક છે. ચિત્રપાટી પરથી ધૂણિયા રંગો દૂર કરી લાલકલમો રંગો એકબીજામાં મેળવી ન હતાં થોડા માત્રામાં તેના પીછીસપાટા બહુભાગ રાખે. એક બીજાને પૂરક એવા શુદ્ધ રંગો સાથે ગોઠવી મેળ ઉપજાવે. આવા પ્રયોગો કરનારા તે પહેલાં ફોબેન્ક, દીશન, અને વોલ્ટ તેમજ ઇંગ્લેન્ડમાં ફોનરટબલ અને દર્નર વગેરે હતા. તેઓ ચિત્રના વિષયો માટે કલાસિક પ્રાચીનતા છોડી પૂર્વ દેશોના અવનવા પ્રસંગો લઈ રંગ લાલક, પ્રકાશને છાયાની ઝેરદાર રમત અને અટપટાં ચિત્રવિધાનો કરતા તેથી તેઓ રોમાન્ડીસીસ્ટ (રંગમસ્તો) ગણાયા. ખુબ એ તત્ત્વોનાં સિખર ખૂંચે સ્થાપનારા પછીથી આવતા ઇમ્પ્રેશનીસ્ટો હતા.

રોમાન્ડીસ્ટોએ સ્ટુડિયોમાં ચિત્રો કરવાની રીત છોડી પ્રકૃતિના સજીવ વાતાવરણમાં જઈ ચિત્રસાધના કરવા માંડી. એમાંના કેટલાક લહેર છોડી 'ફાકિટેનેબલ્યુના' પત્રમાં આવેલા બાબીઝોન ગામડામાં જઈ વસ્યા અને પ્રકૃતિની પ્રત્યક્ષ છબી લેવામાં પ્રયત્ન ઉઠોળ્યા હતા. તેઓ બાબીઝોન કલાકારો તરીકે બહુીતા થયા તેમાં પ્રમુખ મામે તરીકે યોગેડોર રૂપે (૧૮૨૨થી ૬૭) કારે, (૧૭૯૧-૧૮૧૫) અને જન ફાન્કો મીલે ગામડાનાં શ્રમજીવોને ચીતરવામાં રસ લઈ રહ્યા. મુનીયર નામનો સિલ્હી પણ એ દળમાં બેઠો હતો.

પણ આ રોમાન્ડીસ્ટના દળમાં ભરતી વધે તે પહેલાં રીયાલીઝમ(વાસ્તવવાદ)નો નેતા ગરટવ રૂપી આગળ

આબે. તેણે સમકાલીન માનવજીવન અંગે લોકોને તેમાં રંગ અને આલેખનનું સત્ય નિરૂપણ કરી બતાવ્યું; એ જ સમયે ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રીસ્ટહેલાઈટ કલાકારો ૧૫મા સૈકાના કલાકારોની શૈલી અને આદર્શો અપનાવી રહ્યા હતા. રોમાન્ડીસ્ટોએ ઇમ્પ્રેશનીસ્ટોનાં માટે માર્ગ તૈયાર કર્યો.

એડવર્ડ મેને (૧૮૩૩-૮૪) વચલી કહીશ બન્યો. એ વચ્ચે થયું સરખાપણું છે. ઇમ્પ્રેશનીસ્ટોને કોઈ સાહિત્યપ્રસંગ, કે કોઈ ભવ્ય ઇતિહાસકથાની પરવા નહોતી. તેઓ તો તેમની આસપાસના દૃશ્ય જગતમાં રાચતા હતા. ભલે પછી તે કહેર કરાશે કે અપરૂપ હોય.

ઇમ્પ્રેશનીસ્ટો સ્ટુડિયો છોડી વારંવાર બહાર જઈ નવી તાજ દિષ્ટિથી કુદરતમાં અવનવાં સ્વરૂપો પકડવા પ્રયત્ન કરતા. તેમના વિનમ્ર મિત્રબંધી તેઓ સંજોગોથી જે પ્રાપ્ત થાય તે જ સ્વીકારી લેતા. તેમણે અતીવ બઢલાતા અતીવ વિલક્ષણ અને આધાર રાખી ન શકાય એવા સૂર્યપ્રકાશનો સાંધ લેવા માંડ્યો. સૂર્યપ્રકાશ, પ્રદર્શ અને વસ્તુ માત્રના તથ્ય અને વજનને છુપત કરી નાખે છે અને તેને બઢલે તેના કિરણ નિષ્કેપથી નવે જ દેખાવ આપે છે.

તેમના દળમાં સીસલે, રેનોર, મોનો વગેરે જોડાયા હતા. પરંતુ તેઓની ઉપેક્ષા કરી તેમને બઢિબાર આપનાર રાબ્યની સ્થાપિત સંસ્થા ફ્રેન્ચ સેલોએ વર્ષો સુધી તેમને દાઢ આપી નહિ.

જુઈ ૧૪મા અને ૧૫માના રાબ્યકાળમાં કળાની માગસૂત્રી પ્રમાણે જ નિપજ થતી હતી. બંધી શિલ્પક કળાઓ સમાજ અને અર્થરચના પ્રમાણે સમતોલ કે સમધારણુ રહેતાં. પણ રાબ્ય તરફથી સેલોનાં ચિત્રાગારો થતાં ખરીદવા આવનાર માણસોની કૃત્રિમ અભિવ્યક્તિના માનસને વેચાણના લોભે અવુદ્ધ થતાં વલણ ચિત્રકારોમાં આબુધું હતું. ૧૮મા સૈકાનાં પ્રદર્શનો ચિત્રો વેચવાના બજાર બની ગયાં હતાં. આ સેલોના કમળે જૂના રૂઠું કદર એકેકેમીસ્ય-

તોએ પકડી રાખેલા હતા અને તેઓ નવા પ્રયોગ-કારને પણ મૂકવા જેટલું સ્થાન અપાવવા તૈયાર નહોતા. એટલે શહેનશાહ નેપોલીયને અંદર પડવાની જરૂર પેઠી, તેણે અસ્વીકૃત ચિત્રોનું બીજું પ્રદર્શન હરવા હુકમ કાઢ્યો જેથી પ્રગળતો જ છેવટનો ફેસલો આપી શકે.

આ નવા ચિત્ર-પ્રદર્શનમાં કેટલીક મામુસી કૃતિઓ હશે પણ કેટલાક એવાં હતાં કે તેથી પારિસમાં અગ્ર-મુખ્યત્વે નિરમખમુખ બની ગયા. એ પ્રદર્શનમાં એક જુવાન અમેરિકન મેકનીસ વ્હીસલર અગાઉ જેનું કોઈએ નામ પણ નાવ્યું નહોતું તેનું માત્ર સ્વેત વસ્ત્રવાનું એક પોરટ્રેટ અગ્રમ પ્રકારનું લાગ્યું.

એડવર્ડ માનેએ 'વનભોજન' નામના ચિત્રમાં એક નગ્ન સ્ત્રી અને પામે બે પૂરા પોશાકવાળા પારિસનો બનાવી આપ્યા કાન્સને શરમમાં નાખી દીધું. ૧૮૫૦માં પારિસમાં કલાકારોના ત્રણ મોટાં દળ હતાં. આપણે યાદ રાખ્યું જોઈએ કે પારિસમાં ચિત્રકારોની વસ્તી ૩૦ હજારથી ૫૦ હજારની ગણાય છે તે પૈકી

(૧) એકાદમીસનો—જેઓ શબ્દનાં ચિત્રાવર્ગ ઉપર પૂરું વર્ચસ્વ ધરાવતા અને પ્રાચીન પરંપરા અને શાસ્ત્રીય ધોરણનો ભંગ કરે એવું વસ્તુકથા કે પ્રસંગનું ચિત્ર હાઈ આર્ટ કે ગ્રાન્ડ મેનરમાં પૂરા પ્રયોગથી દોરાયું ન હોય તે ચિત્રનો સ્વીકાર ન જ કરતા.

(૨) આર્મીગ્રેન કલાકારો—તેઓ તદ્દન સ્વગત, સ્વતંત્ર શૈલીથી કામ કરતા. તેમાં ફ્રાન્સ—વાસ્તવિકતાનો આગ્રહ રાખતો પણ અસંબદ્ધ કે કદી ન જોયેલા દેવ દેવ-તાઓની પોકળ વસ્તુવિકાસ માનરતો નહિ. પણ પ્રકૃતિમાં પ્રવક્ત્ર શક્ય પ્રસંગને વધુ દર્શનીય કરી શકતો.

(૩) ઈન્ડીપેન્ડન્ટ વર્ગ હતો. (હમ-અકેડે) તેમાં એન્ડ્રેગમીયે નામીત થયો. તે પારિસના વિનોદ પત્ર 'ચેરીચેરીમાં', લે'થો ચિત્રોથી સમાજની મન ઉઘાડતો. કુરસકે ચિત્રો કરતો અને એનો ફ્રેન્ચમાં આપરચક તસ્વોને જ સ્થાન આપી રજોના થોડાક જ વર્ણોથી ખૂબ જ સાદા આકારોમાં ચિત્રો કરતો, હેતુ સાર

એટલી જ આકૃતિ ઉતારતો.

આ સર્વ પ્રયોગવાદીઓ માટે એક જ માર્ગ હતો. કાં શરણુ ચલું કાં લેનાપતામ્નો ભોળ બની સડન કરવું. મોટા ભાગના નખી ગયા, ઘણું જે લાગુમનિ હતા તેઓ જીવની ખાનાં રાખી દહતાથી-મર્ગે ખેંચતા ખસ રહ્યા.

એડવર્ડ માનેમાં અસાધારણ દર્દનશક્તિ રાજના જીવનમાં સુખ્ય સદાનુમતિ હતા તેણે પ્રકાશિત રજોમાં જ ચિત્રો કર્યાં. તેના પર અકાદમીસનોએ પીટ પાડી પણ એમને કદી પોતાની રૂપાબદ્ધ ભાંતીમળ રચનાનો ભાગ કયો નથી. એના એક ચિત્ર વિષે કહેવાય છે કે બિયામાં બિયાં મૂક્યો પુષ્કળ પ્રમાણમાં ધરાવતું એ એક જ ચિત્ર છે. એટલાં મધાં તરવો બહારથી લેખાં કરવા લુપ્તની હિતમ, કલાકૃતિઓમાં કલાકૃતિ સુધી હુલ્લું પડે.

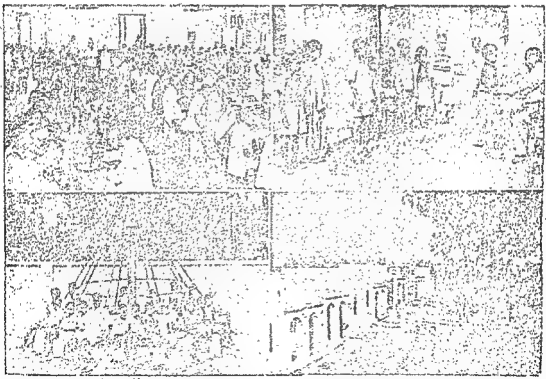
એ જ અરસામાં પારિસમાં મતપાતીય ચિત્રગણે આવી. તેના સાદમી અને ઉગ્ગસની અસર આ નવા દળના એડમર ઉગાં ઉપર ભારે થઈ. રૂપાત્મકિતિ આકૃતિઓમાં તેણે 'નવું' બળ પૂર્યું. તેની દષ્ટિએ રાજના જીવનવ્યવહારમાંથી શરતનો ઘોડો, નર્તકી, ગંમે તે અચાનક પળે દેખાય તેમાં રંગભત અને રેખાનું દર્શન કરતો. ચિત્રના પાટાને કપાયેનું, ખનાવતાં તે ડરતો નહિ. વૃક્ષે, લુપ્તે—વળાં કાંઈની બેસવાની છટા કે જરા વાંકવળાંક પકડીને 'નરીને' ચિત્ર રચના કરી બનાવતો. પુ. વે. દ. શાવાં કરી એક ભારે દાવકો—મોડ કલાકાર મુરસ' ચિત્રોમાં પરિમિત સપાટીઓ, હળવી છાયાઓ અને રાદી રચનાને મોદિની આપી શકતો અત્યાર સુધીના ચિત્રો રફડી-ઓમાં ગોડવેલા પ્રકાશ છાયા પ્રમાણે થના અને ચિત્ર-કારો રફ પ્રમાણે ચિત્ર પૂરા કરતા. ઈન્ડિપેન્ડેન્ટ મુખ્ય ખ્યેષ પ્રકાશ અને હવામાં ઘેરયેલી આકૃતિઓ બનાવવાનું હતું. ડોમેરાના ચિત્ર કરના કહેકે લુડું કરી બનાવવાનો પણ ખ્યાલ તેઓ રાખના હતા, પણ તે માટે અનેક રંગ મિશ્રણોથી બનેલા પ્રકાશનો પ્રમાદ અગાસ જરૂરનો હતો. નજરે દેખાતો એક જ

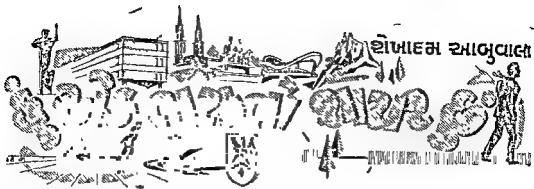
રંગ પણ પ્રકાશ નીચે પાસેના અનેક રંગોના મેળથી બનેલો હોય છે તે તેઓએ બહુ ધર્મ છાયા કાઢી શામળી હોતી નથી. રંગો નહક આવતાં તે ભૂખર રંગની બની જાય છે. દરેક રંગનું પ્રમાણ સમજી તેની માત્રા પ્રમાણે ટપકાં કરી અસંધારણ દૌશલ અને અસર ઉપજાવનાર કલાકારો પણ તેમનામાં થયા છે. પૌન્ડીલીકમ નામે ખિંદુ નિપાત—ચિત્રણ કહી શકાય—તેમાં બયોર્ન સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રકાશની પાછળ ખરેખરા દળમાંથી પોલસેઝાંએ આકૃતિઓને રંગના બળથી વધુ ધન સ્વરૂપમાં બતાવવાનો પ્રયત્ન પાડ્યો.

આ દળના પાછલા કાળમાં જે સમર્થ સાધીઓ આવ્યા સ્તેમાવાનગોખ અને ગોગે આરશાખામાં થતા તેથી પોસ્ટ ઇમ્પ્રેશનીઝ્ટ કહેવાયા. સમર્થ શિલ્પી શાંતિએ આકૃતિઓના લાક્ષણિક સ્વરૂપોના ત્યાગ કરી લાવ્યુંબંદક રૂપો બતાવીને આ દળમાં ઉમેરો કર્યો છે. ઇમ્પ્રેશનીઝમે, કળા ક્ષેત્રે રંગદળઓનાં મૂલ્યો વધાર્યાં છે. અને અનેક ચિત્રકારોમાં પોતાની કૃતિઓમાં વિવિધતા અને રંગ વૈભવ લાવવા પ્રયત્ન છે. ઘણાં અલ્પ શક્તિવાળા સાવેકને તે ભયસ્થાન પણ છે. પણ તમામ સાધનો સાદિલ પ્રયોગથી કૃતિમાં એક રૂપતા લાવવી એ બં કળાનું અંતિમ પ્રયેય હોઈ શકે.

પસરતમાં મજૂર કલ્યાણ પ્રવૃત્તિ પૂરજોશમાં ચાલી રહી છે. કમરના ચિત્રમાં દાખે ખૂબી. કમર વાલિયરના મંદિર કલ્યાણકેન્દ્રના બોલનાલંચરમાં કામદારો જમવા બેઠા છે. કમર જમણે ખૂબી ધનબાદના ખાણ કલ્યાણ કેન્દ્રનાં બાળકોની ટાકતરી તપાસ થઈ રહી છે. નીચે જમણે ખૂબી ધનબાદના મજૂર કલ્યાણ કેન્દ્રનાં બાળકો મરિનું કીડાંબુ છે અને ડાબી બાજુ ખાણિયાંઓ મોટા કસસ ની ખાણના કલ્યાણ કેન્દ્રમાં બેઠાં બેઠાં છે.

[૨૪] ચિઠ્ઠીની માથૂક

ઈસ સારગીયે કોન ન મર જાએ એ ખુદા !
લડતે હું ઓર હાથમે તકવાર લીનહી !

—મહાલક્ષ્મી

કુલડા અને વેરા નદીઓ એ નદીઓ લિનન લિનન
પથે વહેતી વહેતી હોવાવર્ષા મૂળન નગરમાં
આતી પહોચે છે ત્યારે તેઓ પોતાનુ લિનનત્વ—પોતાનું
હૈત એક બીજાના પ્રેમભર્યા આનિગનમાં વિલીન કરી
એક હસમુખ અદ્વૈતની સખદ રિયતિને પામે છે અને
એક રૂપ—એક નમ ધારણ કરી પોતાનો પંથ આગળ
ને આગળ કાપે છે કુવડા કુવડા નથી રહેતી. વેરા
વેરા નથી રહેતી. એ બેઉનો સંગમ વેરા નામક
નદીમાં પરિણમે છે આ હોવાવર્ષા મૂળન નગર જગણે
જર્મનીનું નાનકડું એવું અટકાખાદ છે કુલડા-વેરાનો
સંગમ ગેતા આપણને સદગ ગગા-જમનાનો સંગમ
યાદ આવે. ફરક માત્ર એટલો જ કે આ કુલડા-વેરાનો
સંગમ આપણને ગગા-જમનાના સંગમની નાની
સરખી આશ્વિન જેવો લાગે. પણ આકૃતિક સૌન્દર્ય
નાના સ્વરૂપમાં હો કે મોટા સ્વરૂપમાં—માનવીના
અંતરના જીંડાણમાં સ્નેહી કવિતાને જગાડવામાં તો
એ સરખો જ લાગ જગર્વે છે.

વેરા નદીને કાઠે આવેલા એક મકાનના પહેલા
માળે અમારું એપાર્ટમેન્ટ. એપાર્ટમેન્ટમાં બે ઝોરડા.
એક સૂતાનો, બીજો બેઠકનો. સૂતાના ઝોરડામાં
ત્રણ પલંગ. એક મરો, બીજો પેટરનો અને ત્રીજો

ગેટનો. અમે ત્રણે એક જ કારખાનામાં કામ કરીએ.
પેટર અને ગેટ પૂર્વ જર્મનીમાંથી પશ્ચિમ જર્મની
નાસી આવેલા.

માર્ટિન એ અમારો મિત્ર : ખાસ કરીને ગેટનો અને
મારો. એને અમારા વિના ચેન ન પડે. એ પણ અમે
કામ કરતા હતા તે જ કારખાનામાં કામ કરે અને
વેરા નદીને કાઠે આવેલા એક નાના સરખા મકાનમાં
પોતાનાં માતાપિતા અને લાઈમહેન સાથે રહે. એ
પોતાનો મોટા ભાગનો સમય અમારી કંપનીમાં જ
વ્યતીત કરે.

તેવામાં પેટર વળી ટ્રાઈ ઓકરીના પરિચયમાં આવ્યો
અને એને પોતાની ઉંમર તેમ જ વ્યાવક પર્વાનથી
આપે તે પહેલાં તો એણે એ ઓકરી સાથે પોતાના
વિવાહ કરી નાખ્યા અને અમને છોડી એ પોતાના
સાસરિયામાં રહેવા આવ્યો ગયો. અમારા સ્વપ્નમાંનો
એક પવન મૂનો પડ્યો.

માર્ટિને તરત દરખાસ્ત મૂકી :

—હું અહીં રહેવા આપું તો !

મેં કહ્યું :

—તારી પાસે વધારાના ત્રીસ માર્ક છે કે શું ?

ગેટ કહ્યું :

—આવી જ. પણ તારાં માતાપિતા શું કહેશે ?

માર્ટિને કહ્યું :

—એ તો હું એમને સમજતી લઈશ.

એટલે અમે અમારી ઘરઘણિયાણી બેઠે તે બાબતનાં
વાત કરી અને એણે સહેજ અચકાયા વિના તરત જ

અમને આપી. ખીલે જ દિવસે માર્શિન પોતાનાં બેગનિરતરા લઈને અમારી સાથે રહેવા આવી પહોંચ્યા.

આ અમારી ધરધણિયાણી (કાઉ લાખમાન કે કાઉ બાખમાન એવું કંઈક તેનું નામ હતું) પણ ભારે કમાણની પાઈ હતી. શરીરે સાવ બાંધકાંગડી, દૂબળી અને પાતળી : માત્ર હાડકાં અને અશ્મા ! એને જોતાં એમ જ લાગતું તરૂં એક હાડકાંજર અશ્મા પહેરીને દરીદ્રી રહ્યું છે ! આમ એની આંખો કમજોર : એ કદમ નજીક જોએ તો હાથી એના જોવામાં ન આવે પણ એ માર્શિસ દૂર પડેલી ફેની એની નજરમાં તરત આવી જાય ! આંખો દિવસ પૈસાના રોત્સાં જ રાંધ્યાં હશે, એની સાથે વ્યક્તિગત પરિચયમાં નહિ આવવાની અમારી તહેકારીને કારણે અમે ક્યારેય એની ઉંમર પૂછી નથી. એનો શારીરિક બાંધ જ કંઈ એવો કે એ ત્રીસ વરસનીય લાગે અને સાઠ વરસનીય લાગે. વિધવા હોવા છતાં એક દોઈ એસી વરસના ધરડા માથાસ બેઠે મનસિક પરિણયનો ઉપયોગ કરતી હતી, પૈસા ધરડો ઝેમી દરેકજા સાંજે એને ત્યાં આવે અને એ જેઠે બેગાં મળીને એકઠા બેગાટસી શરાબની પીએ. એને વીસ કે એવીસ વરસનો એક પુત્રયે હતો, એને ગિચારાને વારસામાં પોતાની માતું બાંધ-કાંગડુ શરીર જ મળેલું. મિસ્ટર યુનિવર્સ ખનવાની એની તમન્ના એને છેવટે જર્મન દેશ સુધી દસડી મળી. થેલા બેગો દોસો ને દસ લશ્કરી યુનિફોર્મ પહેરીને સહેજ દટાર ગરદને મૂંઝાળની સકડો ઉપર ચાલે-ચારે અમે અમારું હારય ખાળી શકતા નહોતા. એકવાર એણે મને કહેલું :
—આદમ, પહેલાં માર્શિસની મારી સામું જોતી નહોતી. હવે જો, દરેક છોકરી મારી સામું તાકી તાકીને જાય છે.
એ વળી આ લશ્કરી યુનિફોર્મ પામ્યા પછી કાઈ અન્ય જ ખુમારી અને તુમાખી લઈને ફર્યા કરતો હતો. તરૂં એ યુનિફોર્મમાં એની તમામ ચીજો દેખાઈ અને એનાં તમામ સુત સપનાંઓ ગમત

યઈને કેન્દ્રિત યઈમમાં હતાં ! એની મા પણ પોતાના આ બધાદુર પુત્રને જોઈ નંદઈને ફરી અમાની નહોતી.

અમે ત્રણ વ્યક્તિદોઢ ત્રીસ માર્શિન દિવાળે નેવું માઈ. ભાડુ લગતા હતા. વધુ પૈસા મેળવવાની અમારી ધરધણિયાણીની વાલસા ત્યાં અટકે તેવી નહોતી. અમારાં મેલાં કે ધોંધાં મોજાં કે રૂમાડ, ચઢી કે ગંછ : જે કાંઈ એના હાથમાં ચડે તે અમને પછવા-માછળા વિના ધોઈ નાખે અને શુક્રવારે (અમારા રોકવાઈક પગારને દિવસે) સાંજે ત્રણ લાંબાં ત્રિસ્ટ લઈને અમારી કને લાગર યઈ જાય. "જુદી જુદી ત્રણ કાપડીઓ અમારા ટેબલ ઉપર મૂકે અને પોતાનો માથકાંગસો હાથ સંભાળીને જાયી ગંદે.

- ૪ સ્ત્રી મોજાં : ૮૦ ફેની
- ૬ કમાચ : ૧૦ ફેની
- ૩ ચઢી : ૬૦ ફેની
- ૨ ગંછ : ૧૦ ફેની

અમાન એપાર્ટમેન્ટમાં વહેતા વાણીના સમવડ નહિ પણ નીચે વરડામાં પાણીનો નળ જ્યાં મકાનના અન્ય ભાડૂતો પોતાનાં કપડાલણાં ધુએ એક દિવસે મેં અમારી ધરધણિયાણીને કહ્યું :
—અમે અમારું મોજા રૂમાડ પોને જ ધાવા મારીએ છીએ, તેથી તમે ધાવાન નહીં લેશો નહિ.
એટલે એ તરત બેઠી બેઠી :
—ક્યાં ધેશ ?
મેં કહ્યું :
—કેમ ક્યાં, આ નીચે બધા ધુએ છે ત્યાં.
એટલે એણે કાવકું મળ મીઠું લાસ્ય દસનાં કહ્યું :
—ત્યાં તમે ધોઈ સુખા નથી. પેરામારને મારે ને નળનો ઉપયોગ કરવાની મનાઈ છે.
મેં કહ્યું :
—સારું તો અમે અમારી વહિને ધોડિય કંપનીમાં પોના આપીશું.
એટલે એણે ફરી મધવીના લાગ્યનું કાન કરતો કહ્યું :
—સા મારે ધોડિય કંપનીમાં !

હું તમને સસ્તામાં ધોઈ આપું છું.

દર શુક્રવારની સાંજે એનાં ત્રણ ચિરંટો અમારા ટેમલ ઉપર મુકાવાં ચાલુ જ રહ્યાં. હજી જાણે એને પૈસા એકાદ પડતા હતા. એણે વળી વધુ ને વધુ નવી નવી તરફીઓ અજમાવવા માંડી. અમારા સ્વપ્નમાં કે ખ્યાલમાં ન આવે તેવી નાની નાની બાબતોમાં એણે અમારી પાસેથી પૈસા પડાવવા માંડ્યા. અમેય કંટાળી ગયા, પણ બીજું શયે શું? આમ સહેલાઈથી બીજી રૂમ મળે તેવું હતુંયે ક્યાં? અમે એ નાનમોટા જખમો સહેન કરતા રહ્યા—એક પણ દરદર ઉઘાડ્યો વિના !

એક દિવસે ગેટને સળેખમ થયું. એણે વારંવાર છીંકા ખાવા માંડી. એટલે મેં મજાકમાં કહ્યું :

—ગેટ, તુંયે ગાડી થયો છે કે શું? છીંકા ન આ !

એને કશું સમજાયું નહિ.

મેં ચોખવટ કરી.

—ભણા માણસ, જે આવી રીતે છીંકા ખાતો રહીશ અને આપણી ધરધણિયાણી સાંભળી જમે તો આવતા શુક્રવારની સાંજે તારા ચિરંટમાં નીચેની આઈટમ ઉમેરાયેલી હશે :

આશરે ૭ છીંકા : ૭૦ ફેની.

ગેટ ખડખડાટ હસી પડ્યો, અને પોતાના અદ્ભુત દરમિયાન ફરીવાર એણે એક જોરથી છીંકા ખાધી !

*

અમારા એપાર્ટમેન્ટની પડખેની રૂમમાં એક બીજુંય અલગપણ પાત્ર અમારી ધરધણિયાણીના પેટ ભાડૂત તરીકે રહેતું હતું : એક ચોનીસ વરસની દરજ્જા. એના શબ્દનમાં જાણે એ જ બાબતો અજલ્જલા ભોગવતી હતી. એક પેરિસની ફેશન-પરેડ અને બીજી અમેરિકા. પેરિસમાં સ્ત્રીઓ માટેની વેશભૂષાની કાઈ નવી ફેશન બહાર આવે એટલે એ તરત જ તેની નકલ ઉતારી પોતાની સગી જાત ઉપર જ અજમાવે ! એકવાર ઉનાળાના દિવસોમાં એણે ‘મિકિનિ’ ફેશનનો ખત.

રનાક અખતરો કપો. આપણા ભારતના ત્રણ ચુ-ચોરા નમ રહેતા સાધુ ‘બાવાએનેય’ ખુલ્લે ખુલ્લે પડકાર આપે તેવી આ વેશભૂષામાં સખજ થઈને જ્યારે એ અમારા એપાર્ટમેન્ટમાં અમારી પ્રવેશ મેળવવા આવી ત્યારે અમને અમારી આંખો ઉપર અમારા હાથ મૂકી દેવાની એકાએક જ્ઞતિ થઈ આવી. પોતાનો આ અતિ આધુનિક પ્રયોગ જે એણે અમારા એપાર્ટમેન્ટ સુધી જ મર્યાદિત રાખ્યો હોત તો એક કાનથી બીજા કાનને ખબર ન પડત. કહેવતમાં આવે છે કે દિવાલોનેય કાન હોય છે, પણ આખોનો તેમાં ક્યામ ઉઠેલેખ નથી; એટલે એ આખો કાતિહારી પ્રયોગ અમારી ચાર દિવાલોની વચ્ચે જ દબાવ્યો. પૂણંદુતિ પામત, પણ એ તો, એક આખના પક્ષકારમાં બહાર મીકિની જઈ વેરા પૂસને એળંગી શરે-રના ભરચક રસ્તા ઉપર થઈ ‘આઈસ-ડીયે’ માં જઈ આઈસ્ક્રીમ ખરીદી, આઈસ્ક્રીમ ખાતી ખાતી પાછી આવી. આપણા મહાકવિ દાસિદાસે જે આ દ્રશ્ય જોયું હોત તો પોતાની ધદરતનીઓ અને નિતં-મિતિઓનાં કાબ્યોમાં સહેજ સુધારા વધારા કરી એ જરૂર કાઢી નવી જલ્લ પેદા કરી શકત ! શિયાળાની કડકડની ઠંડીનો કાપમ ડર હોવા છતાંય અમને થઈ આવ્યું કે હવે આ ઉનાળો જાય તો સાડું ! એનો આ ‘મિકિનિ’ નો અખતરો જોયા પછી જ મને સમજાયું કે એના પતિએ એને શા માટે છૂટાછેડા આપ્યા હશે. જે કે એ હંમેશાં પોતાના પતિનો જ વાંક કાઢવા કરતી હતી.

આપણે ભારતવાસીઓ જમીનો આવવાનાં સપનાં સેવીએ છીએ. જમીનો અમેરિકા જવાનાં સપનાં સેવે છે. અને અમેરિકાનો કદાચ ચંદ્રમાં જવાનાં સપનાં સેવતાં હશે ! એ અમને રાજ કહેતી :

—મારી એક બહેનપણી અમેરિકામાં છે. એ પણ વ્યવસાયે દરજ્જા છે. અટળક કમાય છે. અમેરિકા માટેના પેસેજના પૈસા એકઠા થઈ જશે કે હું પણ ઊપડી જઈશ.

એક બાજુએ અમેરિકા જવાનાં સપનાં સેવતી હતી

અને ખીછ ખાજુ એ ફર્નીચરના એક શ્રીમંત જર્મન વેપારી સાથે પ્રેમરમતે રમતી હતી. આખી રાત એના રૂમની બાતી જલતી રહેતી.

*

માર્ટિન અને ગેટ્ટેને હમેશાં થયા કરતું કે આખું જગત પ્રેમ કરે છે અને પોતે જ એ સ્વર્ગીય સુખથી અક્ષિપ્ત રહેવા પામ્યા છે. જો, પેલા પેટર પણ હવે પરણવાનો ! આ દરબજુ પણ પેલા ફર્નીચરના શ્રીમંત વેપારી સાથે રંગીલી રાતો પસાર કરે છે ! અરે એટલું જ નહિ પણ આ આપણી માંચકાંગણી ધર-ધણિયાણી પણ દરેક સાંજે પેલા એસી વરસના ખખડી ગણેલા કુદ સાથે મઘપાન કરે છે ! ચોવીસે કલાક એ બેઉ પ્રેમમાં પડવાની તૈયારી રાખીને જ હરતા કરતા. ડેન્સમાં જતા. કોફેમાં જતા. ઉત્સવોમાં હાજરી આપતા. યથાશક્તિ દરેક કૌશલ્ય કરતા. બે કે અવારનવાર તેઓ કોઈ છોકરીના પરિચયમાં આવતાય ખરા, પણ એમનો આત્મા જ ઝેન જુઆનનો, કોઈ એક ફૂલ ઉપર બેસી રહે તો પછી એ ભ્રમર શાનો !

એક દિવસે એમણે એક વિચિત્ર પ્રયોગ કર્યો. બેઉ જણે એક ચિટ્ટી લખી:

કોઈ ફાળી છોકરીના પ્રેમમાં પડવાને આતુર એવા અમે બે જુવાનો છીએ. જેને પ્રેમમાં પડવાની ઈચ્છા હોય તે અમને નીચે દર્શાવેલા સરનામે પ્રેમપત્ર લખે. ચિટ્ટીને કચરમાં ખીડી અને પોતાની પાસે રહેવા દીધી. એક દિવસ અમે કાસલ જતા હતા ત્યાં રસ્તાતા કોઈ એક સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર એ કચર ફેંકી દીધું અને દિવસોના દિવસો સુધી પ્રેમપત્રના આગમનની રાહ બેસી રહ્યા.

લાંબી પ્રતીક્ષાને અંતે એક દિવસે એક પત્ર આવ્યોય ખરા. માર્ટિન ઉપર. ગેટ્ટે ભારે જીઓનીયો થઈ ગયો. માર્ટિન ગુલાબી હવામાં બિડ્યા લાગ્યો. થોડા દિવસના પત્રવ્યવહારને અંતે બેઉ વચ્ચે મુલાકાતે યોગદર્શ. બેઉ વચ્ચેના સંબંધ વધતો ગયો. સ્પર્શ...ચુબન...અને વાત તેથીયે વધુ આગળ પહોંચી ગઈ.

ગેટ્ટે હવે માર્ટિનની ઠેકડીઓ ઉઠાવવા માંડી.

ગેટ્ટે કહે :

—આવી છોકરીઓમાં અને વેચાઓમાં હું કંઈ દેર બેતો નથી.

એટલે માર્ટિન કહે :

—હવે સીધી રીતે કહે ને કે શ્રાક્ષ ખાદી છે.

*

આ ચિટ્ટીનો પ્રેમ થોડા દિવસ ચાલ્યો, પછી એકાએક પેલી ચિટ્ટીની માથક ગૂમ થઈ ગઈ. એના પ્રેમપત્રોય અદૃશ્ય થઈ ગયા. હવે માર્ટિન ખૂબ જીઓનીયો થવા માંડ્યો. રોજનો એક પત્ર લખે પણ જવાબ ન મળે. એક દિવસે એ ભારે ઉશ્કેરાયેલી હાલતમાં અમારી કંને આવ્યો.

—સાળી આ છોકરીઓનો કચારેય ભરોસો નહિ કરવો. એમની જાત જ એવકા. આને મેં એને બેઈ, કોઈ મીબને પોતાની બગલમાં લઈને ફરતી હતી.

ગેટ્ટે તીખી મજાક કરી.

—એ તો બીજાએ વંધુ સારા અક્ષરોમાં ચિટ્ટી લખી હશે.

મેં કહ્યું :

—માર્ટિન, નિરાશ થા મા, નવા નામે ફરી એક નવી ચિટ્ટી લખ એટલે ફરી એ તારી પાસે આવશે.

★

ખંમ્મા

વૈચિત્ર્ય !

જાણું ન શું લખી દીધું વિધિએ લલાટે ને છે લલાટ મુજ, તો ય હું જ ના વાંચું !

કો' દી નિહાળું અરીસે ! ઉલટું જ ભાસે વૈચિત્ર્ય કોનું ? મુજ ? દર્પણ તણું કે વિધિનું ?

નવલચંચા

વૈચિત્ર્ય ! :

અનુકૂલન

ભિંમીમાં વાયકોને બાજમાં લેખિકા બંદેને ધગા લાખા ગાળા પછી એમને સિદ્ધ થયેલી રી ૧ અને એમના પ્રિય વિવશ આનંદસાક્ષીની ઇલાવટ કરતો આ મહત્વનો લેખ ખાસ ભિંમીના દિવાળી અંક માટે લખેલા છે જે દરેકે અપ લાગે અને મનનીય થઈ પડશે...

સા. માન્ય રીતે દરેક વ્યક્તિ પોતાના રાજિંદા વ્યવહારમાં અનુકૂલન (Adjustment)

શબ્દ એના મનોવૈજ્ઞાનિક બોધનની માધાકુટમા પડ્યા વગર વાપરે જાય છે. દા. ત. 'મે મારું ધુડિગળ પાછળ જતુ હતુ તે Adjust કરાવ્યું' કે 'આજે બેન્ડમા જઈને બધા કિમાય Adjust કરાવ્યો' અને ઠાઈ રિથ થઈ વાત કરતો હોય તો કહેશે કે હવે બધા ચિયવના મારા ગુણુ ખરાખર થઈ ગયા આપણી રાજિદી વાતચીતમા આ શબ્દનો આપણે વારંવાર ઉપયોગ કરતા હોવા છતાં એ શબ્દના મનોવૈજ્ઞાનિક બોધનનું વર્ગીકરણ કરવાની ચિતામા કચારેય પડ્યાં છીએ ખરા? જીવનની કેટલીક વાસ્તવિકતાઓ પર આપણો કાબુ ન રહ્યો હોય અને આપણે એ સ્વીકારીને આપણી ધરેઠભરી જિંદગી જીવતા હોઈએ ત્યારે પણ આપણે કહીએ છીએ કે સંજોગોને અનુકૂળ થઈ ગયા છીએ, બદલાતાં દલામાનથી ટેવાવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે પણ 'હવે ટેવાઈ ગયાં છીએ' એવા અર્થમાં આ શબ્દપ્રયોગ આપણે કરીએ છીએ તો ક્યારેક જીવનમાં સ્વીકારેલા સિદ્ધાંતો અને એ સિદ્ધાંતોના પાલનથી માગેલા આવતા અવરોધોથી કંટાળી જઈને કરેલાં સમાધાનો સૂચવવા પણ આ શબ્દનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.

આમ તો અનુકૂલનના ધણા અર્થો આપણે ધારીએ તો બેસાડી શકીએ છીએ. પણ એને લીધે આ શબ્દની મર્યાદાનો પણ આપણે સાથે સાથે ખ્યાલ રાખવો જ રહ્યો એક બાજુ અનુકૂલનની અનેક વ્યાખ્યાઓ આપણને અમુક જ દિશામાં વધુ સિત્તળ રીતે વિચાર કરવા પ્રેરે તેમ છે અને આપણે જે વિચાર ગળું કરવાની ઇચ્છા રાખતાં હોઈએ તેને વધુ સ્પષ્ટતા અર્પે તેમ છે ત્યારે બીજુ બાજુ આપણે જ્યારે આ શબ્દપ્રયોગ કરીએ છીએ ત્યારે ખૂબ ટૂંકાંમાં અને અસ્પષ્ટ

રીતે આપણે જે કહેવાનું હોય છે તે કહીને છૂઈ જઈ શકીએ તેમ છીએ. આથી જ્યારે આપણે ઠાઈ પણ વ્યક્તિ વિષે અને તેના સંજોગો વિષે વાત કરતી વખતે એમ કહીએ છીએ કે એના સંજોગોને અનુકૂળ નથી બની શકી ત્યારે આપણે મન એટલું જ કહેવું હોય છે કે આપણને એ વ્યક્તિના વર્તવધી સંતોષ નથી, અને એમા સુધારાને પૂરતો અવકાશ છે.

સામાન્ય રીતે મનોવિજ્ઞાનની પરિભાષા સમજવના સંદર્ભમાં અનુકૂલનની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપે છે. વ્યક્તિ એના આનુષંગિકતા વાતાવરણ સાથે એવી જાતની સમતુલા પ્રાપ્ત કરે છે કે જ્યારે એની ઠાઈ પણ ઇચ્છા વણસતોપાયેથી નથી રહેતી અને વ્યક્તિનાં બધાં જ જીવનકાર્યો કોઈપણ જાતની આડખીની—માનસિક કે ભૌતિક—વગર થયે જ જાય છે. દા. ત. આપણા શરીરમાં આડુ રહેતી કેટલીય શસાયણિક ક્રિયાઓ સાથે આપણે સુસંગત બની જઈએ છીએ અથવા તો આનુષંગિકતા વાતાવરણ સાથે આપણે એકરૂપ બની જઈએ છીએ દલામાનમા ભેજનું પ્રમાણ બદલાય એટલે આપણા શરીરમા પણ કાઈક પર્વિર્તન આપમેળે થાય છે અને આપણી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા દ્વારા અથવા તો ઉત્સર્ગની ક્રિયા દ્વારા આપણે અનુકૂળ બની શકીએ છીએ. એવી જ રીતે જ્યારે એકદમ નવા બની સામાજિક વાતાવરણમાં કે કાઈ જઈએ છીએ ત્યારે માનસિક અનુકૂલન પ્રાપ્ત કરવા પણ મધ્યમણ કરીએ છીએ બદલાયેલા સંજોગો વ્યક્તિ પામેથી જે જાતના અનુકૂલનની અપેક્ષા રાખતા હોય તે પ્રમાણે વર્તવાનો આપણે જે પ્રયાસ ન કરીએ તો સમાજમાં દંભિયાત બનવાની સાથે સાથે માનસિક રીતે દુ:ખી દુ:ખી થઈ જઈએ દા. ત. ખૂબ લાડકોડમાં ઉછેરી કન્યા પિતૃ ગૃહે ભૂવે સાક્ષી જોગવો ચકતી હોય પણ આપણો

સમાજનું માળખું એવું છે કે એને એ સાજબી શ્રેષ્ઠગૃહો બોગવવાની તક ન પાશુ આપવામાં આવે ત્યારે એણે વાતાવરણનો તકાવત ગતોમત સમજીને પોતાનું વર્તન કઈ જાતનું હોવું જોઈએ તે નક્કી કરવું જ રહ્યું. જો એ પોતાનું વર્તન ન જાણી શકે તો એ પોતે જ માનસિક સંતોષોને બોગ થઈ પડે.

સંપૂર્ણ રીતે પોતાના સંજોગોને અનુકૂળ થયેલી વ્યક્તિ ભાગ્યે જ જીવ્યા મળે છે, આંસિક અનુકૂલનને પ્રાપ્ત થયેલી વ્યક્તિઓ કદાચ આપણા સમાજમાં વધુ જોવા મળે કારણ કે અનુકૂલન એ વ્યક્તિના જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધી સતત ચાલુ રહેતી પ્રક્રિયા છે. આ પછે એક નાના બાળકનો જ દાખલો લઈએ. એ જન્મે ત્યારથી જ અનુકૂળ થતા પ્રવર્તન કરે છે. શરૂઆતમાં તો એણે એની આંતરજ્ઞાસની ક્રિયામાં પરિવર્તન આણવું પડે છે, પછી એની પોપણ મેળવવાની પ્રક્રિયાઓ—ગર્ભાવસ્થા, દરમિયાન હતી એના કરતાં સાવ જુદી હોવા છતાં—ટેવાવું પડે છે, બદલની દુનિયાનાં દવા ઉત્પન્નતાં પરિવર્તનો સામે પણ એને અમુમનું પડે છે. જેમ જેમ એ ભૌતિક બ્રહ્માંડ ટેવાવું જાય છે તેમ તેમ એનો વિકાસ સઘનો જાય છે અને વિકાસનાં આંતરિક તેમજ બાહ્ય પરિણામોને પણ અનુકૂળ થવા યત્ન કરે છે. પોતાનાં માળખા તથા બીજાં કુટુંબીઓથી તે ટેવાય છે. ધીમે ધીમે એની હાજરોતા નિયંત્રણથી ટેવાય છે અને હાલનું—આલતું—નિયંત્રણ એટલે એની દુનિયા થોડી વધુ વિશાળ ખતતા મિત્રોથી ટેવાય છે અને જેમ જેમ શારીરિક અને માનસિક વિકાસની ભૂમિકાનાં પગથિયાં ચડતું ધાય તેમ તેમ શારીરિક પ્રક્રિયાઓનાં પરિવર્તનોને લીધે પરિણમતા માનસિક પરિવર્તનથી પણ ટેવાવું જાય છે. આમ એની અનુકૂલનની સતત ચાલુ રહેતી પ્રક્રિયામાં એના માળખા સાથેનો એનો સંબંધ, એને થતા અવનવા અનુભવો અને એના વ્યક્તિત્વના સમગ્ર વિકાસનો આધાર રહેલો હોય છે. નાનું બાળક એના વિકાસની ક્રિયામાં આંતરિક તેમજ બાહ્ય માળખાઓને

અનુકૂળ હંમેશા યત્ન જ રહે છે અને જો નથી થઈ શકતું તો માનસિક વિકૃતિનો બોગ બને છે. માનસિક તંદુરસ્તીનો અભ્યાસ કરનારા વિજ્ઞાનિઓ આ વિકૃતિઓનો ઉગ્ર અભ્યાસ કરે છે અને જણાવે છે કે આ વિકૃતિઓ એવી ગંભીર નથી હોતી કે વ્યક્તિ પોતાનો જીવનવ્યવહાર ન ચલાવી શકે, આમ છતાં સમાજમાં આપણને જ્યાં ત્યાં દેખાતાં લાઘવપ્રતિષ્ઠિ, શંકા, શીલના, નિરાશા, બીકલુપણ, અનાદિ માનસ, ઉદ્વેગ અને કંઈકાંસપ્રિયતા વ્યક્તિ પોતે સામાજિક રીતે અનુકૂળ નથી થઈ શકી એના પ્રતીકસમાં છે.

દરેક વ્યક્તિ જુદી જુદી રીતે અનુકૂલનની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા મથે છે. કેટલીક વ્યક્તિઓ ખૂબ સમય લે છે. નાનપણમાં જો આપણી શારીરિક જરૂરિયાતો (ભૂખ અને નિદ્રા) ન સંતોષાય તો આપણે હેરાન-પરેશાન થઈ જઈએ છીએ અને મૃત્યુ કરવું એ સૂઝતું નથી. પણ જેમ મોટા થઈએ છીએ તેમ શારીરિક અથવા બાલ જરૂરિયાતો વિશે સંયમ કેળવતાં જરૂર માંખી જઈએ છીએ, અને માનસિક અથવા આંતરિક જરૂરિયાતોને એટલે કે પ્રેમ, સહાનુભૂતિ સ્વમાન તે સામાજિક મોભાને વધુ મહત્ત્વ આપીએ છીએ. આ માનસિક આવસ્થાઓનો પણ આપણે ભૂખ ને તૃષ્ણાની જેમ જ અનુભવ કરીએ છીએ. અને અંકરથી જાણે કાંઈક આંતરિક દગાણું ન થતું હોય એમ આપણને લાગ્યા કરે છે, જે દગાણું આપણા વર્તીવને અમુક રસ્તે દોરે છે. જો આ માનસિક જરૂરિયાતો ન સંતોષાય તો આપણને માનસિક અગવડ પણ પડે છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન જોમેક તથા અન્ય મનોવૈજ્ઞાનિકોએ ઝડ સૈનિકો પર પ્રયોગો કર્યાં. પહેલાં તેમને અર્ધજૂખ્યા રાખવામાં આવ્યા અને કામ પૂરેપૂરું લેવામાં આવ્યું. અવલોકનોએ સમિત કહ્યું કે આમાંના ઘણા સૈનિકોની વાતચીતમાં ખોરાકની ચર્ચા મુખ્ય રહી, એટલું જ નહીં પણ ઘણા સૈનિકોને તો પોતે રસોઈઆ બને તો સારું એવાં દિવાસ્ત્રપોના પણ આવવા માંગ્યાં. કેટલાક સૈનિકોએ પોતાની ઓર-

ડીમાં માસિકામા છપાયેલી જાહેરખબરમાંથી જોરાકની વાનગી અંગેની જાહેરતો દીધાવી દીધી. આ અવધાસે એ બતાવી આપ્યું કે વ્યક્તિની ક્રિયાઓ, દર્શનો, અને સાહચર્યો પર પણ આંતરિક જરૂરિયાતોને સક્રિય બનાવીને કાચૂ મેળવી શકાય.

આ રીતે જોઈ એ ત્યારે અનુકૂળની ક્રિયા કેવી જૂઠું-વણુકરી છે એનો ખ્યાલ આવ્યા વગર નથી રહેતો. કારણ કે વ્યક્તિ એક જાતની આંતરિક માગણી પ્રત્યે અસૂક રીતે વળે અને બીજી જાતના આંતરિક માગણી સામે સંઘર્ષ પણ વ્યક્ત કરે. જે એ જુદી જુદી આંતરિક આવશ્યકતાઓ વિરોધી બળવાળી હોય તો સંઘર્ષ જરૂર ઉદ્ભવે, એવી જ રીતે જે બાહ્ય આવશ્યકતાઓ વિરોધાભાસી હોય તો પણ માનસિક ઉદ્વેગ જરૂર ઉત્પન્ન થાય. દા. ત. એક વ્યક્તિને સામાજિક પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની નીલ ઝંખના થાય પણ સાથે સાથે એને પ્રેમ પણ મેળવવો હોય. એને એમ થાય કે બીજી વ્યક્તિઓ કરતાં જે એ વધુ પૈસાપાત્ર બને તો સામાજિક મેલો એને જરૂર મળે એટલે એ પોતાના બધા પ્રયાતો એ દિશામાં જ વાળે. પણ કમ-નસીમે હરીદાર વધુ હોય તો એને સફળતા મળતાં વાર પણ લાગે, સાથે સાથે બીજે કોઈ હરીદા વધુ મહેનત કરતો હોય તો એને જીત મળે અને આ શ્રીમાનને પીછેઠક કરવા વખત પણ આવે, અને પરિણામે આ વ્યક્તિમાં એક જાતની ઈર્ષ્યા તથા વેર-વૃત્તિ પણ જન્મે આમ સામાજિક મોલાની ઇચ્છા તો ક્ષણભૂત ન થાય અને વધારામાં એને એક જાતનો આંતરિક ભય પણ સતાવે કે હવે એને પ્રેમ પણ નહીં મળે. આથી એને સજ્જડ હતાશાના ભોગ બનવું પડે.

એવી જ રીતે સંસ્થાઓમાં જે બાહ્ય દબાણો પણ ધર્મ-શુભ્ય હોઈ શકે દા. ત. એક છોકરાને એનો બાપ હંમેશા એમ સલાહ આપ્યા કરે કે તું અખાડિયન થા, તમિયત સરસ બતાવ અને મઠ જન. બીજી બાજુ એની માતા એમ ઇચ્છા વ્યક્ત કરતી હોય કે

એ કલાકાર બને અને મહાનગીકરી રમતોથી એ ગણરાવતી હોય. હવે જે આ છોકરા એક દબાણે વસ થાય તો બીજાને સંપૂર્ણપણે અવગણે. ઉત્તરની કથાના પેલા દટ્ટ વેચવા જતાં બાપ-દીકરાની જેની દશા થઈ તેવી દશા થાય અને સૌને રાજ રાખવા જતાં બાપ-દીકરા જે મુશ્કેલીમાં મુકાયા એ જ આ છોકરાને પણ અનુભવવી પડે. આવાં ધર્મણો જુદી જાતનું વર્તન માગી લે છે અને અનુકૂળને અંગે જુદી જાતના પ્રશ્નો ઉપરિચિત કરે છે કારણ કે એકને ઇચ્છા થા દબાણની પરિપૂર્તિ બીજાની ઇચ્છા અને દબાણને કટકા મારે છે, વ્યક્તિનો માનસિક રાદતો લાગણીને નુકસાન પહોંચાડે છે, અને પરિણામે વ્યક્તિ કેટલાક શારીરિક રોગોનાં ચિહ્નો દર્શાવતી બને છે. પરિણામે એ ક્યાં તો સમાજવિરોધી વલણ અપ ત્યાર કરતી બને છે અથવા તો સમાજના પોષામાં પાંધ બેસવું થઈ શકે એવું વર્તન બતાવતી બની જાય છે.

જેવી રીતે બાહ્ય દબાણો જે જાતની ધર્મશુભ્ય પરિ-રિથિતિ જોવી કરીને વ્યક્તિને હેરાન પરીશાન કરી શકે છે તેવી જ રીતે કથારક આંતરિક જરૂરિયાતો અને બાહ્ય આકર્ષણો વચ્ચે પણ ધર્મશુભ્ય પરિરિથિતિ જોવી થતાં વ્યક્તિ વિચિત્ર પરિરિથિતિમાં મુકાઈ જાય છે. ખાસ કરીને બાળક જ્યારે સામાજિક વિકાસની ભૂમિકામાં હોય છે ત્યારે એના મનમાં આ જાતનાં ધર્મણો ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતાં નથી. આપણા કેટલાક આવેગો એવા છે કે જેને આપણે તાત્કાલિક સતોષી શકતા નથી, કારણ કે સામાજિક પરિરિથિતિ-વશાત્ આપણે આપણું વર્તન રાખવું પડે છે. દા. ત. આપણી કામેચ્છા. કિશોરાવસ્થા દરમિયાન આ આવેગ ધણીયતા મનમાં ધર્મણું જન્માવે છે, અને આપણાં સમાજને લગત દારા એની તૃપ્તિ સ્વીકારેલી હોવાથી કિશોરાવસ્થા દરમિયાન આવેગતૃપ્તિ શક્ય બનતી નથી. એવો જ બીજો આવેગ છે આક્રમણરૂપિતા. આપણે ધારીએ કે ઇચ્છીએ એ બંધી જ વ્યક્તિઓ પર આપણે આક્રમણ કરી શકતા નથી. એકસીમ

કે કુસ્તીદંડેશ જેવી રમતો દ્વારા કાંઈક અંશે આપણી આક્રમકશક્તિનું નેહરીકરણ સમાજે સ્વીકારેલા માર્ગે જરૂર કરી શકીએ પણ મનમાં આવે ત્યારે અને મનમાં આવે તે વ્યક્તિને બેયાર તમાચા ચોડીને પ્રત્યક્ષ સતોપ તો કથારેખ ન જ માણી શકીએ ને ?

વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો આમ અનુકૂલનનાં બે અંગો છે. પ્રથમ અંગ અનુકૂલનના પ્રકાર અંગેનું ને બીજું એની પ્રક્રિયા અંગેનું. અનુકૂલનને વિદ્વાનો એક સિદ્ધિ તરીકે ઓળખાવે છે જે ક્યાં તો ખૂબ સુંદર રીતે કાંઈ વ્યક્તિ સિદ્ધ કરે છે યા તો ખૂબ ખરાબ રીતે. અનુકૂલનના આ બંને અંગો જુદા જુદા હેતુઓ અંગે વિચાર કરે છે. પ્રથમ અંગ અનુકૂલનની સિદ્ધિ અંગે અને બીજું અંગ અનુકૂલન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરાયું એનો વિચાર કરે છે. આમ છતાં પ્રથમ અંગ પ્રત્યે સૌ કોઈનું ધ્યાન જેટલું દોરાયું છે તેટલું બીજા અંગ પ્રત્યે નથી આકર્ષાયું. કારણ કે સ્વચ્છા-રમાં સિદ્ધિ જેટલું મહત્ત્વ ધરાવે છે તેટલું મહત્ત્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયાને આપતાં આપણે અત્ય-કાંઈએ છીએ. દા. ત. એક વેપારી પોતાનાં વેપારમાં મદદ કરવા માટે જે વ્યક્તિઓને પોતાના મેન-જર તરીકે નોકરીએ રાખે છે અથવા લશ્કરી નેતાઓ જે સૈનિકોની ભરતી કરે છે તે માત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખે છે કે નોકરી સ્વીકારનાર વ્યક્તિ પ્રતિકૂળ સંજોગમાં પણ પોતાનું કામ ચાલુ રાખી શકીને વેપારની કે લશ્કરી ફરજોનું પાલન કરશે. જો નોકરીમાં બેઠાનાર વ્યક્તિનું અનુકૂલન સારી રીતે ન-થઈ શકે તો વેપારી એ વ્યક્તિ શા માટે અનુકૂળ ન બની શકી એનાં કારણોનાં પૃથક્કરણમાં કદીયે ઊતરવાની તક-લીફ નહીં લે. અને ખરાબ અનુકૂલનને કારણે એ વ્યક્તિની અનેક શક્તિઓ વેક્રાઈ ગઈ એની ચિંતા પણ વેપારી નહીં જ કરે.

વ્યક્તિ પોતાનું અનુકૂલન ગોચર રીતે કરી શકી છે કે નહીં તે સાબિત કરવા માટે મનોવિજ્ઞાનિકોએ ચાર મહત્ત્વનાં મૂલ્યન ક્યાં છે. (૧) વ્યક્તિ માનસિક રીતે

વાતાવરણમાં ખરાબર ગોઠાઈ છે કે નહિ. જો એને કામના સ્થળે કાંઈક અંગ ૧૩ પડતી હોય, ઉદ્વેગમય માનસિક સ્થિતિનો અનુભવ થતો હોય, ગુનાની લાગણી ઝુનો ન કર્યો હોય છતાંય વારંવાર જ-મતી હોય અથવા વારંવાર માંદગી કે મુશુનો ભય સત્તાવ્યા કરતો હોય તો આપણે નિઃશંક એમ કહી શકીએ કે વ્યક્તિને કાંઈક માનસિક ખેંચ અનુભવવી પડે છે. (૨) કાર્યક્ષમતાની પૂરેપૂરી ખીલાવટ ન થઈ શકે અને વ્યક્તિ પોતાની કાર્યકુશળતાનો લાભ ન આપી શકે, જેને કારણે એની નોકરી લાંબો વખત ટકે નહીં અથવા એક વિદ્યાર્થી પ્રયત્ન કરે છતાંય શાળાના અભ્યાસમાં પાછળ પડી જાય અને એને વારંવાર નિષ્ફળતા મળે. આવી વ્યક્તિને એની શક્તિઓનું માપ કાઢવા પછી ઓછી શક્તિ માગતું કાર્ય સોંપ્યું હોય તો એ વધારે સારી રીતે બચ્ચી શકે અને એના મન પર કોઈ જાતનો બોજો ન રહે એટલે એ અનુ-કૂલન વધુ સારી રીતે કરી શકે. (૩) કેટલીકવાર અનુકૂલન ખરાબર ન થયું હોય ત્યારે અમુક શારીરિક ચિહ્નો દ્વારા એ વ્યક્તિ થાય છે. અપચાનાં દર્દો, જઠ-રમાં ચાંદી, અતિસાર વગેરે દર્દો એવાં છે કે જેનાં કારણો માનસિક છે પણ વ્યક્તિકરણ શરીર દ્વારા થયું છે. જો કે દર્દોને પોતાને ખબર નથી હોતી કે આ બધાં શારીરિક ચિહ્નોનું કારણ માનસિક છે પણ જો એની માનસિક ચિકિત્સા કરવામાં આવે તો દેર પડે છે. (૪) સમાજ સ્વીકારેલા માર્ગે જ અનુકૂલન કરવું પડે અથવા બીજા લોકોને ગમે તેટલા માટે પરાણે અમુક રીતે વર્તવું પડે ત્યારે પણ અનુકૂલન સારી રીતે ક્ષીભૂત નથી બનતું. પોતાના કુટુંબના ભરણ-પોષણને માટે પ્રામાણિક રીતે પ્રયત્ન કરીને જીવવું એ સામાજિક રીતે સ્વીકાર્ય માર્ગ છે પણ વ્યક્તિનું આત્મ-રિક વલણ એવું હોય કે એને ચોરી કરીને જ કુટુંબનું ભરણ-પોષણ કરવાનું મન થાય તો ? એને સમાજ જેલનો જ રસ્તો બતાવે ને ? આમ મનોવિ-જ્ઞાનિક રાહત, કાર્યક્ષમતાનો વિકાસ, માનસિક કાર-ણોને લીધે શારીરિક દર્દોનો આવિર્ભાવ અને સમાજ

સ્વીકારેલા માર્ગે અનુકૂળની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય ત્યારે જ સાચું અનુકૂળન થયું છે એમ આપણે કહી શકીએ

હવે આપણે અનુકૂળનના બીજા અંગ—એની પ્રક્રિયાનો વિચાર કરીએ આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ વ્યક્તિનો શારીરિક વિકાસ, કુટુંબ તરફથી પ્રાપ્ત થયેલા સારાનરસા અનુભવો, અના આવેગો અને એનું બાહ્ય વાતાવરણ એને પરિપક્વતા બહે છે એના અનુકૂળનનો આધાર આ ચાર અંગો પર હમેશા નિર્ભર રહેવાનો જ પોતાની પરિપક્વતાને કારણે પોતાના સન્નેગો અને પોતાના આવેગો પરનો એનો કાબૂ નિર્ધારિત રહેનાનો અને એના પર જ એનું સમગ્ર વર્તન આધાર રાખવાનું આપણે એક નાના બાળકનો દાખનો લઈએ જેમા એને ટેમન પરથી એક કાચનો ગ્લાસ ઉપાડવાનું ખૂબ મન થાય છે એ પોતાના હૃદયને અનરોધી શકતું નથી પણ માતાને બાળકની ધમ્મજા શું છે એ અંબર પડી જાય અને એ એને રોકે તો જ બાળક રોકાય અને પોતાની ધમ્મજા પર કાબૂ મેળવતા શીખી શકે બાળક સમગ્ર શકે તેટલી ઉંમર સુધી પહેંચ્યું હોય તો એને માતા જરૂર સમજતી શકે કે ગ્લાસ તૂટે તો એને ઈજા પહોંચે પણ જો ન સમજતી શકાય એટલું નાનું હોય તો અમુક વસ્તુઓ એની રાતે માતા જરૂર ગોઠવી શકે કે

જે બાળકની પહેલ્ય બધાર હોય આમ હતા બાળક પરિસ્થિતિના બોખામા હમેશા બધેમેસતા થતાના જ અપલન કરવાનો છે એ માન્યતા પણ યોગ્ય નથી આખરે માનવગતિ અધારે બધા પહેલ્યી છે ત્યાં એ પરિસ્થિતિને વશ થઈ હોત તે ન જ પહેલ્યી શકત માનવગતિએ પરિસ્થિતિને પા વાનો ને પોતાને અનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયત્ન જરૂર કર્યો છે અનુકૂળનની પ્રક્રિયાનો સામાન્ય અર્થ એમ પણ તારવી શકાય કે આખરે તો વ્યક્તિ થા સમાજ પોતે પસંદગીનું ધોરણ સ્વીકારે અને એ ધોરણ સ્વીકારીને અમુક વસ્તુઓ જતી કરાને, પોતની મુખ્ય જરૂરિયાતોને વાગી રહીને જે કાંઈ શક્યતાઓ પડેલી છે એમાથી પોતાને અનુરૂપ હોય તેવી વસ્તુની પસંદગી કરે છે દરેકને ખુશ રાખી શકીએ એ રિશિતિ આદર્શ છે જ નહિ અને દરેક પરિસ્થિતિને વ્યક્તિ હમેશા અનુરૂપ ન જ બની શકે આથી એવો પ્રયત્ન કરવો નિરર્થક છે અનુકૂળનની સતત ચાનું રહેતી પ્રક્રિયામા સધર્મ અને નિરાશા સમાયેલા જ છે માનસિક કલ્હને તામે થઈને ખરૂંમ અનુકૂળનના બેગ ન થયું પડે એ માટે બદલાતા સામાજિક હવામાનને અનુરૂપ થવાનું ને કારક અશે પોતાના સન્નેગોને બની શકાય ત્યાં મનીન અનુકૂળનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનું માનવગતે શીખવું જ પડવાનું

પ્રો. 'અધુરમ'

આંખ

એકાદ વેળા ભગવાન સાથે વિવાદ વાતો કરતા હતા ત્યાં લક્ષ્મી કહે આખ વિશેષ જ્યારે જવાબ આપ્યો ભગવાનનો કે

‘આખો જ દીધી જનને ન એવા નકામ બાધા સમ દર્દે દુખો દીઠેલ દારૂણ બધાય સારે ન આસુ તો આખ ન, એય કોડા!’

વિજ્ઞાનીઓની જવાબદારી

રી લેલીએ લખેલ ફાન્કેન્સ્ટાઈનની વાર્તા તમે મનાવી દશે. આ તેના પરથી બિતારેલું ફાન્કેન્સ્ટાઈનનું ચિત્ર તમેયું દશે, અથવા તે ૧૮મી સદીમાં થયેલ શોધોના આધારે લખાયેલ એવી કોઈ બીજી વાર્તા તમે માની દશે. આ બંધી વાર્તાઓના લેખક કુદરત પર ખાસ કાબૂ-શક્તિ ધરાવનાર, એવું યંત્ર સર્જે છે, જે માનવીનું બધું કામ કરે. અને પછી જે શક્તિ યંત્રનાં મુકી હોય છે તે પાછી લઈ શકતી નથી. યંત્ર સર્જકને બરંખી જાય છે અને જે શોધ ધરજથ્થુ ઉપયોગમાં આવે તેવી રીતે શરૂ થઈ તે પિતાશક્ર યા સંહારક બને છે—સર્જક તેના ભોગ બને છે. આપણી પોતાની બીતિઓના સર્વસમૃદ્ધ અંશ આ વાર્તાઓ બની ગઈ છે.

હમબગ તથા સંક્રામોથી ઝડપી ગતિએ આપણે યંત્રો શોધતા આવ્યા છીએ. તથાસે વર્ષ માનવક્રિયાક્રમે અતિ ટૂંકા ગયા છે; આપણા ક્ષિપિત ઇતિવાસનો એક હમબગ ભોગ પથ નથી. અંટલા ટૂંકા સમયના ગાળામાં કુદરતના કામમાં આપણે નોંધપાત્ર અચૂપાત છે. અન્ય કોઈ પ્રાણી કરતાં આપણે—માનવીઓએ આપણી પરિસ્થિતિને આપણા માટે અનુકૂળ બતાવવાનો આ પ્રયત્ન કર્યો છે. દાખલા તરીકે, સૂક્ષ્મ છદ્મોએને પણ પોતાનું જીવન ટકાવવાનું મુશ્કેલ બને એવાં હવામાનમાં આપણે જીવી શકીએ છીએ. આપણે આપણને ખેતરો સરકે ઉપયોગી વસ્તુઓ બેગાડી શકીએ છીએ. આપણે મુસાફરી કરી શકીએ છીએ. પાણીમાં તરી શકીએ છીએ. પર્વતમાં યુગા કરી તેમાંથી વાહનવ્યવહાર કરી શકીએ છીએ. હવામાં બેડી શકીએ છીએ અને આ બધાં કરતાં વિશેષ અગત્યનું એ છે કે માણસનું કલા કોશલ્ય વારસામાં આપણે લઈ શકીએ છીએ. આપણા અનુભવો રેડડ કરવાનાં સાધનો આપણે શોધ્યાં છે, જેનો ઉપયોગ

વિજ્ઞાનના આ યુગમાં સૌથી વિશેષ જવાબદારી વિજ્ઞાનીઓની છે. જો તેના દિવાળી અંક માટે જ ખાસ તૈયાર કરેલા આ ચેખનાં યુગ્યતાના તત્ત્વોના વિજ્ઞાનવિદ્ધ એ જવાબદારીની અલવાનું છણાવટ કરે છે...

જીવનમાં સૌ કોઈ કરી શકે.

અન્ય પ્રાણીઓનો ઇતિવાસ બતાવે છે કે એઓ જીવનવિગ્રહમાં સૌથી વિશેષ ફેરફારમાં થાય છે, જેઓ પરિસ્થિતિના ફેરફારોને ખૂબ અનુકૂળ થઈ શકે છે. યંત્રોની મદદ રડે આપણે આપણી જાતને કોઈપણ બાજુ પ્રાણીઓનો કરતાં પરિસ્થિતિના ફેરફારોને વધારે અનુકૂળ થઈ શકે એવી બનાવી દીધી છે—અને એ દિશામાં પ્રગતિ સાધી છે. છતાં આજે આપણા પોતાના પડખાપાથી આપણે ભયભીત થઈએ છીએ. આપણને વિરમય થાય છે આપણે ટકી શકીશું !

*

પોતાની હોરની લાગણીનો દોષ બીજા ઉપર ટેળવાનું આ કોઈને ગમે છે. અને કેટલાક વખત થયાં વિજ્ઞાનીઓ આ માટે 'બેડીબાઓ' બનાવાયા છે. એટલે તેમની જવાબદારીના જરા સૂક્ષ્મપણે વિચાર કરીએ.

વિજ્ઞાનીઓની જવાબદારી ખાસ છે : એ જવાબદારીનું અસ્તિત્વ નથી એમ દલીલ ન કરી શકાય : પણ તે સંકીર્ણ છે અને એ સમગ્ર જવાબદારી નથી.

દાખલા તરીકે, પોતાના કંઈકાં મુદ્દા સુધી લઈ જવાની માનવીઓનાં તૈયારી માટે વિજ્ઞાન દેખીતી રીતે જવાબદાર નથી.

પ્રાણીસૃષ્ટિમાં કલ્પ નજરે પડે છે. ઘણા પ્રાણીઓ પોતાની જરૂરિયાતો માટે લડે છે અને કેટલાક પોતાના લોભની ખાતર મરણુતાલ લડી મરે છે. ખતકા માદા માટે લડે છે. પક્ષીઓ પોતાના પ્રદેશ માટે લડે છે. પણ માનવીની લગાવક ટેવો વિચિત્ર છે. તે સમૂહોમાં દાખવે છે. આ ટેવો વિજ્ઞાનીઓએ પૂરી પાડી નથી. એથી ઊલટું વિજ્ઞાને સમૂહ ખૂનખારીના કેટલાક પ્રકારોને અંત આણવામાં મદદ કરી છે.

પોતે દરીદ્રાઈમાં છે એમ માનનાર કમુદોના અસ્તિત્વ માટે પશુ વિગ્નાન જવાબદાર નથી. રાષ્ટ્રોના અસ્તિત્વ માટે તો ખાસ નહીં. આજની મુદ્દઓની રાષ્ટ્રીયશક્તિ છે. કોઈ વાદ્યસ્ત્ર મુદ્દો અને દરીદ્રાઈને રાષ્ટ્રીય જરૂર તરીકે મણવાવામાં આવે છે. પરિણામે આ જરૂરને મેળવવા રાષ્ટ્રો સંગઠન કરે છે અને બને જાણુના સદેરીઓનાં મન્યુ નોતરે છે.

વિગ્નાને રાષ્ટ્રો પેદા કર્યા નથી. ઊંચડું એઓની પ્રજાજી રાષ્ટ્રીય મૂર્ખતાઓને દંડી પાડવા માટે મદદ કરી છે. કોઈ પરંપરાએ આજના સમયો મુદ્દે ચડાવ્યા નથી. ખૂબ વ્યવસ્થિત સમાજને જ મુદ્દે ચડે છે—મુદ્દ રાષ્ટ્રો કરે છે. આપણા વિનાયનો ભવ વિગ્નાનની બીડને લીધે નથી. એ તો મુદ્દનો છે. મુદ્દનાં કારણો વિગ્નાન સર્જતું નથી. જૂના જમાનાનાં મુદ્દોનાં જાણીતા કારણો અને આજના મુદ્દનાં કારણોમાં ફરક પડતો નથી. જૂનાં મુદ્દો અતિ સાદી વૈજ્ઞાનિક મદદ વડે જ હઠાયાં હતાં.

વિગ્નાને મુદ્દની શોધ કરી નથી. તેણે તેને તદ્દન જુદી ઓળખાવી છે. જેઓ તેનો અવિશ્વાસ કરે છે તેઓ ખોટા નથી. 'કુનિયાનું નિર્દેશન નીકળી જશે' 'મુદ્દ કુદરતી નથી' એવું કહેનારા પોતાના વિચારો ખરાબર સારી રીતે બ્યક્ત કરતા નથી. પરંતુ તેઓ જે કહે છે તેમાં ભારત્ય રહેલો છે.

વિગ્નાને મુદ્દકારની શક્તિનો શુભાકાર કરી નાખ્યો છે—ખૂબ વધારી દીધી છે. બુદ્ધિજીવનાં સ્વભાવે કરતાં આધુનિક શસ્ત્રો વધારે છૂપી રીતે અને વધારે ખરાબ રીતે વધારે માણુએને સંદોશી રહે છે. બીજા કોઈ સારા શબ્દના અર્થમાં આવે માટે અત્યંત વાપરેલો શબ્દ 'પ્રગતિ'—આ પ્રગતિ કેટલાક વખતથી આણુ છે. પ્રત્યેક નવીન શક્તિની શોધ માટે, કેટલીક વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે નવું શસ્ત્ર એટલું બધું સંદોશી અને ભયંકર છે કે સામા પદ્ધતિ કાપડને ભાંડાતી રેશ અને રાષ્ટ્રોને મુદ્દ છોટી દેવાની ફરજ પડશે. આ આશા અલ્પાધિ અપૂર્ણ રહી છે અને આજે તે આશાને આશ્રયે રહેનાર કોઈ જ દરીદ્ર !

એકપિ ચોટ, દી એન દી અને એરી વાયુઓની મદદ મુદ્દને અટકાવવામાં મદદ કરી નથી. કાઈકોનલ લેખ યા જંતુમુદ્દનો ભવ માનવીને પરાણે કાઢી બતાવે મુદ્દ—અટકાવમાં કનેક્ટમંદ થશે એવાં કોઈ મિ દેખાનાં નથી.

સાધોસાધ વિગ્નાને ક્ષમતાના તદ્દન નવા પ્રકારે આપ્યા છે. કોઈની મુરનિર્મમની ખાણ કે ખાતરવાટે કોઈ ટાપુ, કોઈ રાષ્ટ્રનાં કારખાનાં અને તેઓનાં કા ઉત્પાદન એરી કોઈ સાદી બામતોની આ વાત નથી આપણી સાદી જરૂરિયાતો કરતાં વધારાની આજુબાજુ છે. આજની આપણી કુનિયામાં મુદ્દ આ વધારાનું જથ્થા પર પરિણમે છે. રાષ્ટ્રોના ભોખનો આ વિષ છે. એથી લશ્કરને તાલીમ આપવાનો, તેમને મુખ માટે સ્વેચ્છ સરંજામ પૂરા પાડવાની કુરસદ મને છે આપણા વધારાના ઉત્પાદનની વહેંચણી પૂરતાં આપે બ્યક્તિતઃ ભોખી રહ્યા છીએ અને પ્રજાશક્તિનું દબ સરંજામના દબસા કરતાં બીજી કોઈ ઉપયોગી રહે તેને સંકેતવા વિચાર પશુ કરતા નથી—એવી આપણે સામુદાયિક રીતે મૂર્ખતા દર્શાવીએ છીએ.

આપણા સમાજમાં સાધનસંપત્તિ વધારે સ્પષ્ટ દેવાને દાવો વિગ્નાન કરી રહે છે અને આ વધારો ઉપર એ સેકાઓમાં કેટલો થયો છે એ આપણે આપણ કામ અને આહારના આધારે જાણીએ છીએ. વિગ્નાન વધારો સમયે છે પશુ તેનો ઉપયોગ શું થાય છે? કોઈ પશુ દેશના ૧૭૫૦ના અંદાજનુસાર અને અ વર્ષનું અંદાજનુસાર સાધોસાધ રાખે તો તમને દેખાં એ વધારાનું શું થાય છે? માનવજનનો જૂથમાં આજો થયો છે? તેની જરૂરિયાતો તેને ખરાબર મળ રહે છે?

આધુનિક મુદ્દમાં વિગ્નાને ત્રીજું પરિમાણ ઉમેર્યું છે તેણે મુદ્દનુંતુઓ અને તંતુઓનું મુદ્દ પેદા કર્યું છે તંતુઓના મુદ્દ માટે વધારાનાં સાધનો જેવાં કે રેડે આશી, રેડિયો અને બળનું સામુદાયિક પ્રદર્શન એ વંત્રેજાનિક સાધનોનો આ વિચાર નથી. પરંતુ જે વોલ્ટાજી બમ્બે છે અને દર્શાવ છે એવા વાતાવરણને

આ વિચાર છે. છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષો થયાં તેંતુઓના
યુદ્ધને અંગે જે માનસિક સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેનું
લિંગાત્પાદક પ્રદર્શન આપણે જોયું છે.

પ્રત્યેકના મનમાં દેવાસુર સંગ્રામ (બેકેટીલ અને હાઈડ)
ચાલુ છે. એક માનવતાનો અને બીજો પશુતાનો દૈવી
અંશ—માનવતાનો ખંડ દેવ અને નિરાશાના હલકાં
સાધનો વડે ઉઠે બીતરી જાય છે અને પશુતા ઉપર
આધે છે. આગળના વખતમાં સભ્ય સમાજ માટે
ધારી ન શકાય એવું બન્યું છે. યુદ્ધયુગાઓની યાદીમાં
આ માત્ર એક બાબત નથી પણ એના કરતાં વધારે
છે. હોનારતની, પરિસ્થિતિ સર્જવામાં આ મદદ કરે
છે અને વિજ્ઞાનનો તેમાં હિસ્સો છે એમ લાગે છે.

વિજ્ઞાન ! હા, વિજ્ઞાનનો : ગૂઢ અને પ્રખળ. ધણા-
ખરાને એની અસર પહોંચે છે. આપણા મનને શકા-
શીલ કરી તેનું વિલાબન કરવામાં એણે કાળા આપ્યો
હોય એમ લાગે છે. વિજ્ઞાનીઓ આની જવાબદારી-
માંથી છટકી શકે નહીં.

વિજ્ઞાનીઓએ ગૂઢ, હૃદયશૂન્ય, આવેશકીન પ્રખળ
અગણ્યા તરીકે વર્તવામાં આનંદ માન્યો છે—તજ્જન
અને પરમેશ્વર તરીકે. સામાન્ય જનતાની વાત સમ-
જનામાં તેઓ નિષ્ફળ ગયા છે. પરિણામે તેમનામાં
અવિશ્વાસ પેદા થયો છે અને વિજ્ઞાનનો પ્રભાવ લયમાં
પરિવર્ત્યો છે. એટલે વિચારવત માણસો ખરેખર માને
છે કે વિજ્ઞાન વિના આપણે વધારે સારા હતા અને
રહીશું. વિજ્ઞાનીઓ આમાંથી બચી શકે એમ નથી,

સ્વીનહામ

અનુ. ખાલચન્દ્ર ચરીખ

પ્રકાશદર્શન

પ્રકાશ, એ સુજ પ્રકાશ !

વિશ્વતોબ્યાપી પ્રકાશ !

નયનચુમન્તા પ્રકાશ !

ઉરસુહવતા પ્રકાશ !

અહા ! નર્તન કરે છે પ્રકાશ

સુજ જીવનના કેન્દ્રમાં, પ્રિયતમ !

અણુઅણુવે છે પ્રકાશ ભારા

પ્રેમના તાર, પ્રિયતમ !

રે ખૂલી રહ્યું છે ગગન કેવું !

ઝહાલી રહ્યો છે વાયુ ઉન્મત્ત,

વ્યાપી રહ્યું છે હાસ્ય

સમસ્ત ધરાતલ પર !

પ્રસારે છે આગિયા

પ્રકાશના સાગર પર

શદ એમના.

જીજ્ઞાસુ આવે છે

અમેલીનાં પુષ્પ અને પદ્મ

પ્રકાશના તરંગોની ટોચ પર.

પ્રત્યેક જલધર પર, એ પ્રિયતમ !

વેરાય છે પ્રકાશ

સુવર્ણનાં ભર્ગરૂપે;

ને વેદે છે સર્વત્ર એ

રત્નતણા અદળક શશિ.

પણે પણે પ્રસારે છે

આનંદ, એ પ્રિયતમ !

—અપાર ઉદાસ....

તટ ભરી જીભરાય છે

સ્વર્ગગાનાં નીર;

ને ધસી રહ્યું છે ચોતરફ

આનંદનું પૂર !

નવરચના

પ્રકાશદર્શન : ૬૭

સત્યાગ્રહીનો પ્રેમધર્મ

ગાંધીજીની વિચારસમૃદ્ધીના કષેત્ર અસંખ્ય અને અત્યંત વિશાળ છે. આથી જ તેમની વિચારશક્તિ અને કાર્યકારીતા દેશમાં અને બહાર બહુ જાણીતા અને સન્માનિત છે. આથી જ તેમની વિચારશક્તિ અને કાર્યકારીતા દેશમાં અને બહાર બહુ જાણીતા અને સન્માનિત છે.

૧૯૨૦ મર્મ અને ભુદ્ધિ કોઈ અદિસાની બાનાને મદદ આપ્યું અને અમુક દિશામાં તેનો વિશાસ કર્યો. પરંતુ અદિસાધર્મના એ વખતના વિશાસમાં પ્રેમ, દયા, વિદ્યા ન કરતી વગેરે કેમકે મુજબના જ વધારે વિશાસ થયેલો જણાય છે. અદિસાના સારી કુખ સદન કરવાની શક્તિ તો ખીલવાની પડે છે. પરંતુ આથી અદિસામાં રહેલ નિર્જન પ્રેરક બળને પોષણ મળતું રહે છે. મનુષ્યને એમાંથી જુલો સામે પ્રતિકાર કરવાનો માર્ગ જણાવે નથી. અદિસામાં રહેલી પ્રતિકારશક્તિનો વિશાસ તે કાળમાં જુદા મોળા પ્રમાણમાં થયો જણાવે નથી. જ્યાં એનો વિશાસ થોડા પ્રમાણમાં પણ થયો છે ત્યાં વ્યક્તિગત પ્રસંગોમાં જ થયો છે.

ગાંધીજીએ અદિસાધર્મના વિશાસમાં ભારે પ્રભાવ કરી. પ્રથમ તો તેમણે અદિસામાં રહેલી પ્રતિકારશક્તિનું રક્ષણ દર્શન આપ્યું. પરંતુ ગાંધીજી સૌથી મોટું અને ચિરંજીવી કાર્ય તો એ નીવડ્યું કે અદિસામાં રહેલી પ્રતિકારશક્તિનો ઉપયોગ કેવળ અસ્થિમત પ્રસંગોમાં જ ન થયા હોય, પ્રજા સામુદાયિક રીતે પણ અદિસાનો ઉપયોગ કરી શકે અને એ દારા જુલો તેમજ અન્યાયનો સફળ સામનો તે કરી શકે છે. એના પ્રયત્ન અનુભવો એમણે દિવસી પ્રજાને કરાવ્યા છે. આખરે તો એમણે આખરી પ્રજાની પરાધીનતા દૂર કરી બ્રિટિશ સરકારનો પરતગામીનો દેશને અદિસાને માર્ગ જ મુજબ કર્યો. છતાં ૪૦ વર્ષથી દક્ષિણ આફ્રિકા તેમજ દિવસી એમણે અદિસાના જે નવા મેટા પ્રયોગો કર્યા તેમાં એમણે અદિસામાં રહેલી જાગૃત પ્રતિકારશક્તિનું શક્તિ નિર્માણ કર્યું છે. આજ સુધી અદિસામાં કેવળ પોષણ મળે તો જ દર્શન તેમજ અનુભવ થતું

આપ્યું છે. ગાંધીજીએ એમના જીવનના અનુભવો આથી અને પ્રયોગોમાંથી સિદ્ધ કરી નાખ્યા કે અદિસામાં પાર વિનાની ઉપજા પછી રહેલી છે. અદિસા એક જાગૃત પ્રતિકાર અને પ્રતિષ્ઠા છે એ સત્ય. સાક્ષાત્કાર એમણે જાગૃત કરાવી દીધો છે. જાગૃતતા મુક્તિનો માર્ગ અદિસામાં રહેલો છે એનું દર્શન જુદા જાગૃત રીતે એમણે કરાવ્યું છે. જુલમચારોના પ્રયત્ન દેખાતા અને ભયંકર નીચા જુલમોના મનુષ્યનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ અદિસામાં પડેલી છે... એનું જાન ગાંધીજીએ જાગૃત કરાવી જાગૃતની પ્રજાને તેમજ વખતથી ઉતરી જતી પ્રયત્ન શક્તિ આપી દીધી છે. આખરે તો સત્ય કરવાની આખૂર શક્તિમાંથી જ અદિસાની પ્રતિકાર શક્તિ પ્રગટે છે. પરંતુ કેવળ સદન કરતું એમ જ જ્યાં સમજાય છે ત્યાં જુલો તો સદન થાય છે—પરંતુ તેમાંથી મનને મુક્તિ નથી મળતી. યુવાની દગળ પોષા મનુષ્યો પા જાગૃત અસાધાર કરે છે તો કુખ સદન તો એ પરાધીન મનેના મનુષ્યો પડાને કરે છે. કુખ સદન કરવામાં એ કેવળ રૂપોપાસ જ જાણે છે. જાગૃત જુલમોના ભય હેતુ કદી કોઈ મનોદયામાંથી જ મુજે મોટે કુખ સદન કરવાની શક્તિ પાછળ રહી નિર્માણ થાય છે. મોટે જા પ્રકારની સદનશક્તિને તો ૧૯૧૮ કાલના જ મળે છે. તેમાં તો મનુષ્યોનું અપ પડા છે. મનના તાતો કેવળ પ્રયત્ન થતા રહે છે. કદાચ તે એને અદિસા કહેવી દેાય તો એ કોઈકની અદિસા છે. કુખ સદન કરવાની એ શક્તિને તો કેવળાનું શક્તિ નિર્માણ કર્યું છે. આને લીધે જાગૃત મનુષ્યો સામે પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ જાગૃત આપવી નથી. જુલમોના કેવળ ભય જાગૃત રહેતું એ જ એમની નિર્માણ છે : અત્યંત કુખમદન કેવળ ભયપ્રેરિત

હોય છે. એમાં તો સંદેહ કરનારનો તેજેવધ થાય છે જાણિકની જુલમી વૃત્તિને પોષણ મળતું રહે છે. અદિસાની પ્રતિકારશક્તિમાં જે દુઃખસહન રહેલું તે તો શરીરનું સ્વેચ્છાથી સહનદુઃખ હોય છે. જાણિકના જુલમો તો એ પણ સહન કરે છે. પરંતુ એવા દુઃખો સહન કરવામાં એ તો નિહર અને નિર્ભય થઈને રહે છે. ભયનો એમાં થયરાટ નથી હોતો. એમાં તો સ્વેચ્છાથી અને નિહરતાથી જુલમોતે વધારી લેવાની પ્રસન્નતા જ રહે છે. આ પ્રકારના દુઃખસહનમાં અભયનો પ્રતાપી ગુણ ફેળવતો જાય છે. જાણિકને તામે નથી જ થવું એ વિર તમન્નાને પરિણામે જ એનાં જુલમો સહન થાય છે. તામે નથી જ થવું એ તેજસ્વી સંકલ્પમળને પરિણામે જ અહિંસાને વહેલા વીર મનુષ્ય વધારે ને વધારે જુલમોની જરૂરત કરવા પણ સ્વેચ્છાએ તૈયાર રહે છે...સ્વય, સ્વમાન, આત્મગૌરવ અને માનવતાનું તેજ—એના સંરક્ષણ માટે જ જાણિકના જુલમોની ભયાનક નીવડતી પરંપરાએ પણ પ્રધાવી લેવામાં આવે છે. આ પ્રકારના તેજસ્વી દુઃખસહનમાં જાણિકના જુલમો સત્યાગ્રહીના શરીરને જ હેરાન કરે છે અને મૃતપ્રાય પણ કરી દે છે. પરંતુ અનહક ત્રાસ અને પીડા ભોગવનાર એ શરીરમાં રહેલો આત્મા અથવા માનવતા તો જાણિકના એ જુલમોથી અલિપ્ત જ રહે છે. જાણિકના ભયાનક હુકમોનો તો તે સદા અનાદાર જ કરે છે. જુલમોનો સામનો કરવાની જે પ્રયત્ન અને પ્રતાપી પ્રતિકારશક્તિ અહિંસામાં પ્રગટે છે તે આ જ છે. જુલમના ભોગ ધર્મ પહેલામાં આવી પ્રતિકારશક્તિ બ્યારે વધુ ને વધુ ખીલતી જાય છે ત્યારે જાણિકના જુલમો શરીરને ચૂકે છે, પાપગાહ કરે છે. પરંતુ પીડા ભોગવતા શરીરમાં રહેલી માનવતાને કસી પણ વશ નથી કરી શકાતી. જુલમી નિષ્ઠૂળ નીવડે છે—અહિંસક વીરની માનવતા વિજ્યી નીવડે છે.

અહિંસામાં રહેલી આ વળંગાન શક્તિ કઈ રીતે કામ કરે છે? અહિંસા આત્મોની શક્તિ છે અને આત્મ

વિકાસ તેની સાધન સામગ્રી છે. આત્મા શરીરથી પર છે એ તત્ત્વમાન પર એનું સાક્ષ રચાયેલું હોય છે. અહિંસામાં રહેલી પ્રતિકારશક્તિનો ઉપયોગ શરીરમાં વસેલા આત્મા ઓળસને અખંડિત રાખવામાં જ થાય છે. માનવતાનો આત્મા મુક્તિ માટે જ અંખતો હોય છે. એ મુક્તિને આડ આવવાનાં બંધનો એ કદી સહન કરી શકતો નથી. જ્યોતમાં જાણિકો પાકે છે તે પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજા પર જુલમો કરે છે અને તેમની પામે ગુલામી કરાવી તેના શરીરને પોતાના કબજામાં રાખી કાઢે તેવાં કામો એની પાસે કરાવે છે. ગુલામી દશામાં પણ મનુષ્ય પોતાના સ્વતંત્ર રક્ષણ કરવાની વૃત્તિ રાખે છે. પરંતુ જાણિકના ભયાનક બળ આગળ એની એ માનવતાને અખંડ રાખવા માટે એ શરીરથી તો અસમર્થ જ નીવડે છે. અસભ્ય ઈર્ષ પહેલી પરવસતામાં માનવઆત્મા કળી કોઠે છે. એમાંથી છૂટવાના ધમપછાડ મારે છે. એનું શરીર બળ તો પરવારી એનું હૃદય છે. આવી ધનધોર નિરાશામાં અહિંસામાં રહેલો પ્રતિકારશક્તિને એનો મુક્તિનો આસામાર્ગ બતાવે છે. કળી કોઠેલો આત્મા પોતાના તેજનું રક્ષણ કરવા માટે નદમૃત થાય છે ત્યારે જ શરીર સાવ નિર્જળ ધર્મ ડવા છતાં એને અદિસાનો ધર્મ સૂઝે છે. જન્મ્ય થતો આત્મા સમશ્ચ જાય છે કે આખરે શરીર તો સ્થુલ અને ગોણું વસ્તુ છે. માનવતાનો ધર્મ કંઈ કેવળ શરીરનો સુખ સગવડ ધર્મ નથી—એ ધર્મ તો આત્માનું, સ્વમાનનું, સ્વતંત્ર રક્ષણ કરવા માટે જ નિર્બોધ થયે છે. જન્મ્ય આત્માને જ્ઞાન થવા માટે છે કે જાણિકના જુલમો શરીરને પીપી શકે છે—એના રૂંધ આત્માને સ્પર્શ કરવા અસક્ત નીવડે છે. જાણિકના અત્યાચારથી પીડાતો મનુષ્ય પછી પોતાના શરીર સુખ સગવડને તુચ્છ ગણે છે. શરીરને જાણિકના જુલમો માટે સોંપી દે છે. પરંતુ નદમૃત થયેલો પોતાની માનવતાને એ કદી અંડિત થવા દેતો નથી. શરીરના સુખને તુચ્છ ગણુવાનું સંવચન બ્યારે તેનામાં ફેળવાય છે, શરીર

પર વરસતી જુલમની ઝડીએ સાંતિથી સહી લેવાનું અલબ્ધ બળ જનારે જાળવે શાય છે ત્યારે જ અહિં-સામાં રહેલી પ્રતિકારશક્તિ અમલી બને છે. અહિં-સામાં રહેલા અલબ્ધતા શુણ્ણના વિકાસમાં જ એની પ્રતિકારશક્તિ નિર્માણ થાય છે. અલબ્ધતા ઉદય એ જ અહિંસાની સાધનાની ધન્ય પળ છે. એ ધન્ય પળ માનવતાની ક્ષોણ થતી જ્યોત પ્રત્યક્ષિત બને છે—શરીર પર વધુ ને વધુ જુલમો આવે તો પણ જાલિ-મને વશ ન થવું એવો પ્રતાપી સંકલ્પ પ્રગટે છે. જાલિમના શરીરમળને હવે જાળવે થયેલા અહિંસકના શરીરબળની સાથે કંઈ સુકાળ્યો નથી કરવો પડેતો—એની સામે તો પીડાતા શરારમાં રહેલા આત્માનું તેજસ્વી બળ ખડું થાય છે. અહિંસામાં રહેથી પ્રતિ-કારશક્તિ અહીં જ અમલી બને છે. અસલ યર્થ પડેલી શરીરની લયકર વેદનાઓ અને પાતનાઓમાં પણ જાળવે આત્માનું તેજ પ્રવલિત રહે છે એટલે જાલિમ પોતાની જુલમી ઓશાનો અમલ કરી જ શકેતો નથી—ગુરુ ગોવિંદસિંહજીના વીર મુખને પર ન્યારે ઈસ્લામ ધર્મને અંગીકાર કરવાની આજ્ઞા છૂટી અને તે માટે તેમને જીવતા દાદી દેવાની શિક્ષા થવા માંડી ત્યારે એમનો આત્મા કકળી ઊઠ્યો—“ઈસ્લામ સ્વીકારો ના જુલમી હુકમો આણુ તો રહ્યા—તેના ઈન્કાર માટે એમને વધુ ને વધુ ત્રાસ આપ્યો છતાં ઉપર સુધી—જીવતા દટાર્ક ગયા છતાં એ વીર પુત્રએ ઈસ્લામ ધર્મને અંગીકાર ન જ કર્યો. જાલિમ હાથો—બાલચોરા મરતાં મરતાં વિજયપતાકા ફરકાવતા ગયા. આપણા જ્વારતવર્ષમાં—પ્રાચીન કાળમાં પ્રહલાદ, મુન્દના, વગેરેએ આવો સત્યાગ્રહ કરીને જ જુલમોની સામે પોતાના સ્વતંત્ર રક્ષણ કરેલું. ગાંધીજીએ આ આ યુગમાં અહિંસાની એ પ્રતિકારશક્તિનો અમલ જનસમુદાયમાં પણ કર્યો. પ્રજા પર થતા અન્યાયોને તામે ન જ થવું—એકલે હાથે—કાંઈ પણ પ્રકારના શરીરબળ કે શસ્ત્રબળની લેશ માત્ર પણ મદદ વિના અન્યાયનો અહિંસાની રીતે પ્રતિકાર કરવો એનું શાસ્ત્ર

એમણે બહુ જ વ્યવસ્થિતરીતે કેળવ્યું છે. સત્યાગ્રહના એ શાસ્ત્રનો વારસો એમણે પ્રજાને આપ્યો છે. સત્યાગ્રહ અહિંસામાં રહેલી પ્રયત્ન અને પ્રતાપી પ્રતિકાર-શક્તિનું અમલી સ્વરૂપ છે. સત્યાગ્રહમાં સત્યનો આગ્રહ છે જ પરંતુ તે આગ્રહ પાછળ કેવળ અહિંસાનું બળ જ રહેલું છે.

અહિંસાની પ્રતિકારશક્તિ પીડાતા મનુષ્યનું આત્મ ગૌરવ તો સાચવી શકે છે. એનું શરીર રીખારી રીખા-ઈને ખલાસ થાય છે તો મથુ એના સ્વતંત્રે જાલિ-મના જુલમો ખડિત કરી શકના નથી. પરંતુ પ્રજા એ પણ થાય છે કે જાલિમના જુલમો બધ ન કરી શકાય તો અહિંસાની પ્રતિકારશક્તિનું કામ અધૂરું નથી રહેતું? આત્માનું ગૌરવ સાચવતા સત્યાગ્રહી મરણને શરણ થાય છતાં જાલિમનો જુલમ ન પણ અટકે. આમાં અહિંસાની શક્તિ મહાદિત જ રહેલી ન ગણાય? આ પ્રજા બહુ મહેતવનો છે. ગાંધીજીએ જે અહિંસાના પ્રયોગો કર્યા છે તેમાં એમનો હાથ તો રહ્યો જ છે કે જાલિમનું પથ્થર જેવું હૃદય પણ અહિંસામાં રહેલા પ્રેમબળની આગળ પીગળી જાય છે. જાલિમ એ પ્રેમના પ્રતાપે જાલિમ મટી જાય છે એની રાક્ષસી જુલમીગાર જુતિ એનામાંથી ચાલી જાય છે. એના અંતરના ક્રિડાણમાં જે સદ્-ચિત્તિ પડેલી છે તેના પર ચડેલા કાટ ફૂરે થતાં તે આખરે જાલિમને જાલિમ મટાડી મનુષ્ય બનાવી દે છે. જુલમોનો ભોગ યર્થ પડેલી વ્યક્તિના સ્વતંત્ર રક્ષણ કરવામાં અહિં-સામાં રહેલા અલબ્ધતા સદ્ગુણ મુખ્યતઃ કામ કરે છે પરંતુ કેવળ અલબ્ધ જ કંઈ અહિંસાની શક્તિનું પ્રેરક બળ નથી હોતું. હિંસાનો આશ્રય લેનાર પણ એ રીતે અલબ્ધતા પ્રેરક બળથી સાહસો ઉઠાવે છે. અહિં-સાની વિશેષતા તો એ છે કે અલબ્ધ સાથે એમાં પ્રેમ, દયા, ક્ષમા અને ઉદારતાના કામળ છતાં અતંત તેજસ્વી સદ્ગુણો સંપૂર્ણ રીતે સંકળાયેલા રહે છે જુલમોની પરંપરાને હસતે વડને સર્વ કરનાર સત્યાગ્રહીના હૃદયમાં જાલિમ પ્રતિ તો તે વખતે પણ કેવળ

પ્રેમ જ લરેલો હોય છે. તો જ એની અહિંસાનું તેજ વિરોધીના હૃદયને સ્પર્શ કરી દે છે. અહિંસા આખરે તો પ્રેમધર્મનું લબ્ધ રામ્યાણું છે. વાત સાચી કે એ પ્રેમધર્મ શરણો ભાગે છે. એમાં કુસુમ જેટલી કામ-જતા છે તો સાથે જ વજ્ર જેટલી કઠિનતા પણ છે. વિરોધી આગળ તો પ્રેમધર્મમાં રહેલી અપાર સૌમ્યતા જ પ્રગટે છે. પરંતુ સત્યાગ્રહીને તો પ્રેમધર્મમાં રહેલી કઠોરતા-નિર્વિધતાનો જ અનુભવ કરવાનો હોય છે. સત્યાગ્રહીને પ્રેમધર્મ જેટલા પ્રમાણમાં તીવ્ર અને વ્યાપક થતો નય છે તેટલા પ્રમાણમાં નિ-મના હૃદય પર ચઢેલા સેતાનિયતનાં પંડા જલદી ઉઠેલાનાં નય છે. કેવળ પ્રેમથી પાર વિનાનું દુઃખ સહન કરી રહેલા સત્યાગ્રહીના હૃદયમાં વિરોધી પ્રતિ પ્રથ્વ જે કામાભાવ નીતરો રહ્યો હોય છે તે નિમિત્તના હૃદયની મહિનતા ધોત્ર નાખે છે. સત્યાગ્રહીના હૃદયમાં રહેલા પ્રેમધર્મ અને કામાવૃત્તિને પ્રતાપે એનું દુઃખ-સહન પાવનકારી કરુણાનું પાતાવરણ પ્રગટાવે છે.

નિમિત્તના હૃદયને તે સ્પર્શ કરે છે. અને એ સત્યા-ગ્રહી સાથે પ્રાર્થાશ્રી અને પ્રેમના તારથી નિમિત્ત સંકળાતો નય છે. પરંતુ ગંધીજી વારંવાર જણાવતા કે પ્રેમના પ્રતાપે નિમિત્તનું અંતર ત્યારે જ પીગળે છે જ્યારે જુલોની ઝડીઓ નીચે ત્રાસ પામતા સત્યાગ્રહી હૃદયમાં તે વખતે પણ વિરોધી પ્રતિ લેશ માત્ર તિર-સ્કાર કે અકળામણની લાગણી નથી હોતી—જુલોનો સહન કરતી વખતે પણ સત્યાગ્રહી એક અવિચળ શ્રદ્ધાથી વેદના અને ત્રાસ ભોગવી લે છે કે આખરે તે જુલોનીના હૃદયમાં પણ માનવની માનવતા રહેલી છે. તે અસન અને સ્વાર્થના પડોથી ભરે ઢંકાયેલી હોય. આખરે તો પ્રેમના પ્રકાશમાં એ પડોના વીખ-રાઈ જશે અને નિમિત્તનું હૃદય પીગળી જતાં તેનામાં રહેલી માનવતા જ પ્રકાશી બહરી. અહિંસામાં રહેલી પ્રતિકારશક્તિનું આ જ હેતુનું પરિણામ છે; અહિંસા આણી જ વળગાન પ્રક્રિયા છે અને એમાં હૃદયપરિ-વર્તનની અચૂટ શક્તિ પડેલી છે.

.ગની હાડીવાલા

ભીંજાયેલો પાલવ

મળ્યો અંતે, હતો મળવાને જે
સીંચાયેલો પાલવ,

છૂટે આ પ્રાણ પણ છૂટે નહીં
પકડાયેલો પાલવ.

કરોડો દિલના ફૂલો સ્પર્શથી ટેવાયેલો પાલવ,
ખેધ છે એની ચર્ચા, એ બહુ
ચર્ચાયેલો પાલવ.

કહે છે દશ દિશામાં એમનો ફેલાયેલો પાલવ—
રહે બંધાઈ જે, એનો જ છે
બંધાયેલો પાલવ.

દીકો પ્રત્યક્ષ ત્યાં બેળાકળી દણિ કહી બીઠી,
કે આ તો ક્યાંક છે દેખાયેલો
વતાયેલો પાલવ !

સતત મંથન પછી મોતી અમૂલ્ય ધાર આવ્યાં છે,
જતનથી બળવી લ્યો, અશ્રુએ
સીંચાયેલો પાલવ.
ધરા લીની હતી, ત્યાં વાદળી આવી અને વરસી,
સજલ નયને જ એ જોતાં રહ્યાં
લીંજાયેલો પાલવ.

ગની, તાણે અને વાણે હતો એક તાર અદિથી
હતું મારું જીવન, મારા પરે ઢંકાયેલો પાલવ.

દીવાસળીના ખોખામાં [૧]

વધુ પડતી તદ્દુસ્તીને કારણે લાંબાં પહેાળાં વિક-
સેવાં અનેક ગુલામી અમેરિકાના સામે નજર
નાખતો ન ખતો હું એરપોર્ટના દાદર બિનતો હતો
ત્યાં 'કેમ, ગમુમાઈ!' શબ્દ સાથે એક દળતો ધમખો
મારા ખમા પર પડ્યો. ત્યથુ તો મારા ગોળમટોળ
મિત્ર ગદુમાઈ મારા અમેરિકા યત્રમાન—અગર્ટ
હેયેમની પુત્રા છેનેટ—કાઈ અણુધારી કામને કારણે
એરપોર્ટ ઉપર ન આવી શકવાથી એણે મારા મિત્ર
ગદુમાઈને હોન ઉપર નિંતિ કરેલી કે એમણે મને
ન્યૂ યૉર્કમાં આવકારવો ને એમને ઘેર મૂકી જવો.
ગદુમાઈને હું સાચે મળવાનો તો હતોજ, પ્રરંતુ
સવારના મહોરમા જ એ તક સાંપડશે એવો સ્વપ્નેય
ખ્યાલ નહી. દેશની નવાજૂની વિષે મારિતીની આપલે
કરતા અમે સિમેઝીનમા ચોકવાવા નેન્યૂ યૉર્કના ઓથો-
ગિક વિસ્તારને ઝોળગેલી ગાડી માંમે ધીમે 'ડાઉન
ટાઉન' તરફ આગળ વધી.

સહેરની નજર આવ્યા એટલે ગદુમાઈએ મને પૂછ્યું:
'ન્યૂ યૉર્ક' કેવું લાગે છે?' મારાથી સદસા ખોલાઈ
ગયું, 'દીવાસળીના ખોખા જેવું.' અને ન્યૂ યૉર્ક-
વિષેની પ્રથમ હાપ સાથે જ એની પહે છે. સહેરના
મુખ્ય બગીચામાં ૬૦૦થી માડીને ૧૦૦ માળ મુધીનાં
અનેક તોતીંગ મકાનો બિલા છે. જેની ટોચ જેવા
માટે ગરદન ૬૦° બંધી કરવી પડે. મકાનોની અંદર
મુવિધાઓ અનેક પથ બહારથી દીવાસળીનાં ખોખાં જેવાં
—ગ્રેસીયાશ્ય આકારનાં. આધુનિક સ્થાપત્યે આંતરિક
વ્યવસ્થા મુધારી હોવા છતાં બાહ્યકારતું જળરું ખૂન
હયું છે. પીકાસોની ચિત્રકલા પ્રત્યે મમતા જન્મવી
જેટલી મુરકેત એથીય વધુ મુરકેત આધુનિક સ્થાપત્ય પ્રત્યે
અનુરાગ કેળવવાતું. અને છતાં પાકાસોના ચેલકાઓ
રંગનાં છાટણાં છાંટીને આડી અવળી લંડીઓ દોરીને
ધીમે ધીમે તમારી આંખને એ સૈલી પ્રત્યે ઘેસા

આ જૂનથી જ જન્મવરમાં રાત્રે ધધેહો, નવી વાણિય
કોરેજના ઝિન્કોપાલ તરફ નિયુક્ત થયા પછી એ કામ
ગોરી યથુ સમય માની કતી સોવાથી આ લેખન ધાન
લેખક એમિનો વચકેને ધણુ લાગે માટે આ લેખ આપે.

બનવે છે એમ આધુનિક દીવાસળીનાં ખોખાં જથુ
રોજ જેવાં કરવાથી ધીમે ધીમે એમની ધુબીએ
છતી કરે છે ને થોડા જ દિવસમા કાઈક થેતું થયો
છે. ન્યૂ યૉર્કનાં ગગનચૂંબી મકાનો પ્રત્યે મને સ્પ
ર્શ પહેલા એ જેવાં ત્યારે જેટલો ગુસ્સો ચડ્યો તેમ
એટલો જ આજે ચડ્યો; પરંતુ મેં—તથુ દિવસમા જ
એ પ્રકરના સ્થપત્ય પ્રત્યે કુતૂહલના જન્મી. આજે
એ સ્થાપત્યથી હું કઈક ચિતિત થયેલો છું એનો
એકારા—કાંઈપથુ પ્રાપચિત કંદરાની શક્તિ નિના—
કડું છું.

લીમોઝીન અમને ડાઉન ટાઉનમાં ઉતાયો એટલે
સામાન સંલળી લઈ ન્યૂ યૉર્ક કોડવા અંગેની રીઝ
વેશન ટિકિટ વિષે ચોક્કસાઈ કરી લઈ મેં ને ગદુ-
માઈએ ચેલો કેબ (ટેક્સી) કરી ફાઈવર ડોઈ
'થેટલો પેટુવીઅન' હતો ન્યૂ યૉર્કના રંગેજ જથુતો
હતો. હાલેમ વિસ્તારમયથી ગાડી નીકળી ત્યારે ત્યાના
અઘળન એપાર્ટમેન્ટ હાઉસાઝ (રહેવાનો મોટા ઘરો)
વગેરે સાથે બેંગેસાં ગંદા નાનાં ઘરો વિચિત્ર વિત્ર ખડું
કરતાં હતા. મેં કઈ દીકા કરી એટલે ન્યૂ યૉર્ક સહેરના
એ વક્રદાર નાગરિકતું સ્વમાન ધવાયું. ગંદા હબસા ને
સ્પેનિશ વસવાટો દૂર કરી અઘળન ઘરો બાહવાની
મ્યુનિસિપલ યોજના વિષે એણે અનેક આક્રામ રજૂ
કયાં ને ડેમોક્રેટિક પક્ષના મેયર વેગનરની જળરી
પ્રસરિત કરી. ન્યૂ યૉર્ક સહેરનો આ ગંદા વસવાટો
નાબૂદ કરવાનો કાર્યક્રમ (Slum clearance
programme) સાથે જ અદ્યતુત છે. નવાં મકાનો
મ્યુનિસિપાલિટી પોતે જ લાડે આપે છે ને રંગેજ
ટાળવા માટે એ મકાનોના ફ્લેટ માત્ર હબસા એને
આપવાને બદલે એના સ્પેનિશ તથા આઈનીઝ લોકોને

૦ મૂળ હસિણ અમેરિકાના ચરૂ નામના દેશનો ૧૫
અમેરિકામાં રોલો રજવા અર્થે આવીને રિષા ધધેહો.

પણ આપવામાં આવે છે. આડેક માળનાં એ મકા-
નોના ૨૦૦ એટલા ફ્લોરમાં ૮૦૦ માણસો રહે છે,
એમને માર મુકર પાઈન્ટિંગ જગા હોય છે, નાંચે
મજાનો સહિસારો બાગ હોય છે. શાક પાકું વગેરે
ખરીદવાની દુકાનો, દળમળી દુકાન, ફૂલ સ્ટોર,
નાનકડી પોસ્ટ આફિસ, તરવા માટે સ્કામોંગ પુલ
રંગેની પાણી ત્યા જોગવાઈ છે. અતેક રંગની ચામડી-
વાળાં બાળકોને બાગમાં સાથે રમતા જોતા એ પણ
એક લક્ષણ છે.

કાર્ગેમને બીજા છેડે એક નિશાળ એપાર્ટમેન્ટ દાઉસ
અ.ગળ ગારી જીમો રતી. બાહુ ને દીપ ચુકવતી
વખતે મેં ફાઈવરના આભાર માન્યે. એને જાણી મારી
ખજાર પડી કે હું દિદી છું. નિસ્સામથી કાચરી-
કાઠીને તુરત મારું પિન્કનું સરનામું લખી લીધું ને
'I will see you some day in India
Buddy!' કહીને મારું દારમ રસ્તા એ છૂટા
પડ્યો. શોક-નું કામ-તો એ અમુક શોક જ કરતો,
પાકી હતો. ત્રકાસિયતો વિદ્યાર્થી. એકાદ વર્ષમાં
કોઈ મેળવેને કંની છોડી કાઢી છ પાના પ્રતિનિધિ
રફિક જોડાવાની ને પરદેશમાં જમણ કરવાનો હતી.
મેની ધમશે મને ઉત્સાહિત બનાવ્યો. પુરુષ થઈ
મેની અમેરિકનોમાં જીવનનો તરવરાટ ને જિંવા ખેચ
ફાંસલ તકરવાની જિતિ સતત જીવતી હોય છે.
પચાસ-પંચાસની ઉંમરે પહોંચે તો પણ એમને
જાનની રક્તાર ધાખી પાડવાનું મન નથી થતું. દા,
મેક વસ્તુ ખૂચે ખરી કે ફરેક અમેરિકન પોતાની
મામાદીના સ્વનેમાં વધુ રાચતો હોય છે. રાષ્ટ્ર-
મક્તિનો અમેરિકનોમાં અભાવ તો નથી જ હાય,
સરતુ આમ ન્ય વાચ્યનમા પૂલનિયનું પ્રદર્શન જૂન
૪ એપ્રિલ થાય છે આફ્રીકન પોપાર્ટિસ્ટ રટણ ત્યા
થી થતું અને વ્યક્તિ જે સુક આર્ટસ્ટ કે સપ્ર-
ગવને વરેલી હોય તો સપ્રગવના તિયોને એ વધ-
કારી પૂર્વક વગાળી રહે છે આથી ત્યાં પ્રમણમાં દેગ
ઓછો રેમાય છે. બાળકથી માંડીને મોટેરા મુઠી-

દરેકને પોતાનું વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ હોય છે એ સમ
આ સમાજમાં સ્વીકારાયેલું હોવાથી નાના-મોટા
વચ્ચેના સંબંધો પરસ્પર માનમતાવાળા ને સંકેત-
મુક્તા હોય છે.

પેલા સુવાન ફાઈવર સાથેની વાતો મનમાં વાગોળતો
હું એલિવેટર * પાસે આવેલે જીમો. ગુઠુભાઈ એ ચાપ
દબાવી, એલિવેટર નીચે આવ્યું એટલે સામાન અંદર
મૂકી અમે આપમે માળ પહોંચ્યા. આખી ફોળી
ઓળંગીને જેલ્લા ફ્લો ના બારણા આગળ જઈને
જીભા, ચંટડી મારી ને તુરત એક ચપળ, પાતળી
પોતનાએ સમિતલ ન રણુ બોલ્યું, 'Hallo Ramu!'
કહીને એજો જોસથી હાથ મિલાવ્યો, પોતાનો પતિ
અર્લ્સ કાંઈ અનિવાર્ય કારણસર બહાર ગયો હોવાથી
મને સાગે મળશે એમ જણાવ્યું ને પોતે રસોડામાં
કોફી ને નારતો તૈયાર કરવા દોડી. આ હતી મારા
પિતૃતુલ્ય એગર્મનની દીકરી જેનેટ. ધર મજાનું હતું,
ફર્નાચર અલગન હતું, દીવાનખાનાને પેસે છેડે એક
સુંદર પાંજરામાં નાનકડું પેદાકીટ પંખી ફૂંકાફૂંક કરતું
હતું અને એની સામે જોઈને બખૂકડા પક્ષગમાં
રમતો ગુચળા માંસવાળો નાનટડો પીટર આનંદની
કિડિયારીઆ કરતો હતો.

નારતો ને કોફી તૈયાર થયાં કે તુરત હું, ગુઠુભાઈ ને
જેનેટ ટેબલ પર ગોઠવાઈ ગયાં. મુસાફરીની નેકડુંબી-
ઓના વાતો કરતાં કરતાં પેટને સાંત કહ્યું ને પછી
આખા દિવસનો કાર્યક્રમ ધરી કાઢ્યો. આજનો આખો
દિવસ મરે ગુઠુભાઈ સાથે ન્યૂ યૉર્ક જોવામાં ગાળવો
એમ નક્કી થયું.

જેનેટ પોતાના દીકરા પીટરને વહાલથી જિંચક્યો. મેં
મનમમા પૂછ્યું કે એ રવસા વે કેના જેવો છે—
ડોડી કે ગેમ જેવો? એણે કહ્યું, 'એમાંથી એકેય

* આપણા દેશમાં જેને 'લીફ્ટ' કહે છે તેને અમેરિકનો
એલિવેટર તરીકે બોલે છે. 'લીફ્ટ' ક્યાં છે એમ
કાંઈ અમેરિકનને પૂછો તો એ જવાબે નેહવાનો : 'I
am sorry I didn't get you.'

જેવો નહીં. આ તો મારો દત્તક દીકરો છે. જેને
 ને ચાલ્સનું લગ્નજીવન આડેક વર્ષ નિઃસંતાન જવાથી
 ને બંનેને બાળકનો ખૂબ શોખ હોવાથી આખરે
 બંનેએ બાળક દત્તક લેવાનું વિચાર્યું ને એ અગે
 જરૂરી વિધિમાથી પસાર થઈ પીટર જેવો જોતાવેંત
 વહાલો લાગે એવો દીકરો મળ્યો. એક દીકરી માટેની
 અરજી પણ એમણે કરી છે ને થોડા મહિનામાં દીકરી
 આવશે એટલે અમારું કુટુંબ સંપૂર્ણ બનશે એમ
 જેનેટે જણાવ્યું. નારનો પતાવી ટેવફિનથી થોડા
 મિત્રો સાથે મુવાકાતો ગોઠવી લીધી ને પછી સ્નાનાદિ
 ઝડ પતાવી હું ને મુઠ્ઠાઈ બદલ નીકળી પડ્યા.

ન્યૂ યૉર્ક અમેરિકાનું સૌથી મોટું ને દુનિયાનું બીજા
 નંબરનું શહેર છે. અમેરિકાનું શ્રેષ્ઠ - છાપું The
 New York Times ન્યૂ યૉર્કથી બહાર પડે છે,
 ફેશની શ્રેષ્ઠ લાયબ્રેરી, સારામાં સારા સ્ક્રેપ્ડસ્થાનો,
 રૂઝ બાગબગીચાઓ, લાંબામાં લાંબા મકાનો, શ્રેષ્ઠ
 નાટ્યધરો વગેરે ન્યૂ યૉર્કમાં છે. હાલન નદીને કાંઠે
 પસેનું આ શહેર ૩૨૧ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં
 પાંચ બરોમાં—મનહટન, લુક્લીન, બ્રોન્ક્સ, રીયમન્ડ
 અને ક્વીન્સ—પથરાયેલું છે. ન્યૂ યૉર્ક ઉનાળામાં બહુ
 ગરમ છે (૧૦૪°) ને શિયાળામાં તો થીજી જવાય
 એવી ઠંડી ને બરફ ત્યાં પડે છે; આથી ન્યૂ યૉર્ક-
 વાસીને અત્યંત ઝીણું કપડાં ને હુંફાળા ગરમ કપડાંનો
 ઠીક ઠીક સંબંધ રાખવો પડે છે. ન્યૂ યૉર્ક ઉલોગોથી
 ધનધનનું શહેર છે, અખાખર રોડ મિલ્ડીગના એકસો
 સાતમે માળથી નજર કરો તો ન્યૂ યૉર્ક શહેરની આરે
 બાજુ કારખાનાનાં ભૂંગળાં ને એમાંથી નીકળતાં
 આછા ધૂમાડો દેખાયા કરે. એ મકાન પરથી હાલન
 નદીમાં ઘૂમતી ખોટા ને નીચે રસ્તા પર દોડતી રંગ-
 બેરંગી મોટરો જોવી એ એક લડાવો છે—જાણે કે
 વિરાટ સ્વરૂપધારી માનવી રમકડાં ને મગતરાં ન જોતો
 હોય !

ટાઈમ રસ્તે ને રોકેલર સેન્ટરમાં ફરી અમે એક
 હિંદી રેસોરામાં ગયા. કરી-પુલાવ, પરીયાં, અટ્ટણી ને

પાપડ વગેરે આપવી સીધા પહેાંચ્યા રેડિયો સીડી
 હોલમાં. હોલેન્ડથી આવેલી દુકાનીનાં વૈવિધ્યભર્યાં નૂરો
 નિકાળ્યાં ને ડબ લોકગીતો સાંભળ્યાં રેડિયો સીડી
 હોલમાં રંગભૂમિ ખૂબ મોટી છે ને એની કરામત
 એવી છે કે આખું રોજ નીચું ઉતારી શકાય
 નીચેથી લીફ્ટની મારફત નૃત્યકારને સીધા રંગભૂમિ
 પર મૂકી શકાય. નૂરોનો આહવાદક કાર્યક્રમ પૂરો
 થયો કે તુરત રંગભૂમિના પડદાની જગાએ ચલચિત્રનો
 પડદો આવી ગયો ને ચિત્ર શરૂ થયું. ત્રણેક કલાક
 પછી બહાર નીકળી અમે પ્રહોત્રા ઈન્ટરનેશનલ હાઉસ
 ઉપર કે જ્યાં એથી દેશના વિદ્યાર્થીઓ એક રમ્ભે
 રહે છે. સામે જ મુંદર દેશ છે ને જરૂર દૂર નજર
 કરો તો હાલન નદીનાં કિલોણે થોડેલાં પાણી નજરે
 ચડે છે.

સાંજ પડી ચૂરી હતી ને વાણુ વેળા થઈ ગઈ હોવાથી
 અમે જેનેટેને ઘેર ઝટપટ પાછા વળ્યા. ચાલ્સ પાઠો
 આવી મથે હતો. સરળ સ્વભાવના એ સંગીતશાસ્ત્રી
 સાથે ઝટપટ ભાઈબંધી બંધાઈ ગઈ જેનેટે બનાવેલાં
 શકરિયાં, મકાઈનું શાક, પાંચિ, ટોમેટો સપ, ઈર્ડ
 અને સ્પેરેટીની એક મસાલેદાર વાનગી તથા
 સ્ટ્રોબેરી યોર્ડકેક સારી રીતે આપવી અમે લીધાં થયાં.

ચાલ્સ વ્યવસાયે સંગીતશાસ્ત્રી હતો ને પોતે જ
 રચિવારે એક દેવળમાં માનદ સેવા આપતો હતો—
 આર્ગન વગાડીને. એનો વ્યવસાય ધર્માધિયો હોવાથી
 એ ઘેર ઓછું રહી શકતો. જેનેટે પોતે સારી ગાયિકા
 અને અભિનેત્રી હતી અને બોડવેના પ્રતિષ્ઠિત થિયે-
 ટરમાં રોજ રાતે અત્યંત પ્રતિષ્ઠા પામેલા The
 Music Man નામના સંગીત-નાટકમાં ભાગ લેતી.
 આજે રાત્રે આરે The Music Man જોવાનું
 હતું. પીટરની સંભાળ રાખનાર બાઈ (Baby
 sitter) બરાબર આઠ વાગ્યે આવી ને અમે બોરો
 પર જવા માટે કારમાં ગોઠવાયાં. મેં મારો મુતી
 કેમેરા પણ સાથે લીધો હતો—ટાઈમ રસ્તેના અગ-
 લગતા પ્રકાશમાં રંગબેરંગી જાહેરખબરોને કચડ્યાં

મઝી લેવા માટે. પાશ્ચાત્ય સંગીતની મધુરતાનું સુંદર દર્શન કરાવતા શાસ્ત્રીય ને સુગમ સંગીતના મિશ્રણ સમા The Music Man નાટકને જોવાની મઝા આવી. જેનેટનું 'મેક-અપ' એવું સુંદર હતું કે ધડીસર તો હું એને રંગભૂમિ પર ઝોળખી પણ શક્યો નહીં. કાર્યક્રમ પૂરો થયો. એટલે આર્લ્સ મને રંગભૂમિની પાછળ ઝીન રૂમમાં લઈ ગયો. The Music Manના ફિંગરફેડ, મુખ્ય નાયક વગેરેનો પરિચય કરાવ્યો ને 'How do you do'ની પર-પરાઓમાંથી ખદાર આવીને અમે ઘરભણી પાછા જવા કારમાં ગોઠવાયાં ત્યારે રાતના ૧૨ વાગી ગયા હતા.

રાત્રે ઊંધ કાંકડી આવી. સ્વચારે પીટરની આનંદની ક્રિકેટારીઓ સાંભળીને હું નાખ્યો. આજે રવિવાર હતો ને આર્લ્સને દેવળમાં જવાનું હતું, મારી ઇચ્છા કાલખીયા યુનિવર્સિટી ને 'સ્ટેચ્યુ ઓફ લિબર્ટી' જોવાની હતી, આથી નારતો ને રનાનાદિ પતાવી હું ગયો 'આઈન્ડાઉસ' (International House નું ટૂંકું નામ) ને મટુભાઈને લઈને નીકળી પડ્યો કાલખીયા યુનિવર્સિટી જવા. રીવર સાઈડ ટ્રાઈપ પર ફરતું એ એક લઢાવો છે; મંદમંદ સમીર વાતો હોય, ચારે બાજુ સુગંધી પુળો ખીલ્યાં હોય, નદીમાં પાણી લહેરાતા હોય ને કાઈ પ્રેમી પંખીડાં હાથમાં હાથ ભરાવી ગેસ કરતાં ચાલ્યાં જતાં હોય.

કાલખીયા યુનિવર્સિટી શહેરની મધ્યમાં હોવાથી એ બહુ ઝાકઝમાળ નથી લાગતી, આમ છતાં અમેરિકાની પ્રતિષ્ઠિત યુનિવર્સિટીઓમાંની એ એક છે. ત્યાંના પુસ્તકાલયમાં થોડું રમઝમા, ફોટા પાડ્યા ને પછી અમે 'સમ વે'માં નીકળી પડ્યા દરિયાકાંઠે જવાને. પીયર પર પહેલી 'સ્ટેચ્યુ ઓફ લિબર્ટી' જેવા જવા માટેની બોટની ટિકિટો ખરીદીને 'લોક ગાર' આવતા બેઠાં. સૂરજ-સંતાઈ ગયો હોવાથી ઠંડી ઠીકઠી વાતી હતી, પેરેન્ટ થોડી જ વારમાં બોટ આવી ને અમે બધાં એમાં ગોઠવાયાં. 'દુનિયા ખૂબ નાની છે' એ

સૂત્રની સામિતી આપવાને જ નાણે પાંચ-છ મુન્દરાં તીઓ અમારા સહપ્રવાસી બન્યા બેઠા હતા. દરિયામાં વિહાર કરતાં કરતાં કંચારે સ્વાતંત્ર્યદેવીનો ટાપુ આવી ગયો એની ખબર-પણ ન પડી. ફક્ત અમેરિકાને આપેલી આ લબ્ધ મૂર્તિનું અમે-ધરાઈને દર્શન કર્યું. એના પેટાળમાં ગોઠવાયાં આવેલા દાદરા ચડતા ચડતા અમે ટેક એવા તાજા સુધી પહોંચ્યા ને 'ન્યુ યૉર્ક નગરનું' લબ્ધ દર્શન કર્યું. બોટ આવી હતી એ જ રીતે પાછી વળી ને નાણે અમદાવાદના કાંકરિયે નોકરા વિહાર કરીને છૂટાં પડતાં હોઈએ એમ 'આવનને મળીશું' પાછા કચારેક !' કહીને છૂટાં પડ્યાં.

ધાર્યો કરતાં અમે વહેલા શહેરમાં પાછા આવી ગયા હતા; રવિવાર હોવાથી ધણીખરી દુકાનો ને રેસ્ટોરાં બંધ હતા. લૂખ કકડીને લાગી હતી; આથી-ગલીઓમાં ઘૂમતાં ઘૂમતાં અમે એક રેસ્ટોરાં શોધી-ફોડી મેઈન્ટ્રી પૂળ કરી. કાંઈક તાજગી આવતાં જ મને આદ-આમુંડું કે શક્ય હોય તો અમેરિકાની 'બીટ જનરેશન'ના મિલનસ્થાન સમા ઝીનવીચ ગામની સુલાકાત આજે લઈ શકાય તો સારું. ત્યાં જવા માટેની 'બસ અંજો અમે પૂછપરછ થયું કરી પણ કાંઈ સપ્પટ માર્ગદર્શન મળ્યું નહીં.

રસ્તા દુરસ્ત કરતા એક મજૂરને મેં ઝીનવીચ અંજો માહિતી પૂછી ત્યાં રસ્તાની લાલ બંતી લીસી થંવાની શક્તિ જોતો એક યુવાન મને સાંભળી ગયો. એણે પૂછ્યું.

'Do you want to go Greenwhich?'

'Yes, sir.'

'May be I can give you a ride!'

'Really!'

આવી અણચિત્ત-આક્ષેપ ઉદ્ધારતાં-દાખૂ-નાર અમેરિકનને મેં જરા ધારીધારીને નેંચ્યો. પાસેની સીટમાં જ એક આઘડ વયની સ્ત્રી બેઠી હતી. બંને સંસ્કારી જાગ્યાં એટલે વધુ પડતી આનાકાતી, ક્યો વિના 'Thank you' કહીને અમે કારમાં ઘૂસી ગયા.

સાત ખૂણીઓ ત્રિકોણ !

હોર્મના દિવાળી એક માટે ખાસ લખાયેલી બાબતોના બહાર
જાણનાં તેવાં અને વસ્તુથી ગુજરતી વાતકો દ્વારા અનુવાદથી
એ જ સર્વોચ્ચ વસ્તુનું આકાષ્મિકી આ વાતો છે - ૩૧, ૩૨ ની
તાબાત ફરીથી છે...

૨ વિવારના રોટ્ટસમેનમાં જાહેરખબર હતી: ટૂંકા
સમય પૂરતી જેને જરૂર છે તેવા એકસદોહલ
પુરુષ માટે ફરિયાદ: બ્લોક મળી શકે તેમ છે. વિગતો
માટે લખો રોટ્ટસમેન બોક્સ નં.....' વગેરે.

રંજને ૭ સરનામે પત્ર લખ્યો.-
રંજન પોતાની ઓફિસના કાગડોજ અંગે કચકતા
આપ્યો હતો. ફૂગોપર અને કચકતા વચ્ચે એને દોષ-
દોષ પહોંચતી. હોટલમાં રહીને એ કંટાળ્યો હતો.
સારી હોટલો ઘણી મોઢી હતી. જ્યારે મધ્યમસરની
હોટલો મધ્યમથીયે ખતર હતી એમ એન લાગવા
માંડ્યું હતું.

સાતમે દિવસે રંજન પરીખ, ૩૫ ઈ. ૪૩૩,
અન્ડ હેલ્થને સરનામે પેના પત્રનો જવાબ આપ્યો.
દિવસે અડી અને ત્રણની વચ્ચે નં. ૨૭ પ્રેમોર્ન-
શાઉ ઉપર આવેલી રૂપત જ કોમ્પીયરીઝ પ્રાયવેટ લિમિતેડ
ઓફિસમાં પેલા બ્લોક અંગે મળતા જતાનું એમાં
સંચલન હતું.

પત્રની નીચે ન ઉકેલે તેવા અક્ષરોમાં પેલીના મેને-
જરની સહી હતી.

વેળાસર રંજન ત્યાં પહોંચ્યો. બેરરને પોતાનું કાડ
આપ્યું. મેનેજરે તુરત એને કેબિનમાં બોલાવ્યો. ખૂબ
વિવેકપૂર્વક મેનેજર શ્રી વિદ્યાવ્રતે એને આવકાર્યો.

'So you are Mr. Parikh? What a
co-incident?...'

હસ્તધૂનન કરતાં વિદ્યાવ્રતે
આશ્ચર્ય બ્યક્ત કર્યું, પણ પછી તુરત જ મૂળ વાત
ઉપર આવ્યા.

ખરાખર છ મહિના માટે જ આ બ્લોક મળી શકે
તેમ હતો.

બાકું ?
બાકું રંજન પરીખને આપણું પોતાય તે.

એમાં આશ્ચર્ય પ મવાનું કંઈ કારણ ન હતું. એમનો
પત્ર મેનેજરે પોતાના રોમ ઉપર મીઝ પડોની સાથે
દાઈવીંગ મોકલી આપ્યો હતો એ બધા મગજથી.
એ મા ભરેના રૂપી શક્ય. તેની માત્ર ત્રી રંજન
પરીખની માગણી એમના રોડને ડાગી, બાકુ એ
સેકન્ડરી વન હતી ..

માત્ર, પોતાની લાગી ગેરવાજરીમાં પોતાને ફેલે
બરાબર સચકાય તે કાણે જ વિદ્યાવ્રતના રોમ ફેલેની
ખાળતરથી પોતે વિશ્વાસપાત્ર માણસને કરવા મળ્યા
હતા...

એમાં એની તે શી માગણી કરવાતી છે ? એ તો
શ્રી રંજન પરીખ અને એ ફેલે નેશોનલ રે સ્મગરો
...એમ શ્રી વિદ્યાવ્રતે ગૌ-વપૂર્વક કહ્યું
વિદ્યાવ્રતની વાતોમાં પાતાના રોડ માટેનું બિમાત્ર
માન તરત નજરે પડતું હતું.

ફેલે અંગેના જરૂરી કાગળોમાં વિદ્યાવ્રતે તૈયાર કરી
રાખ્યા હતા, તે ઉપર સર્વોચ્ચ કરવા એમણે તે
રંજનની સામે ધર્મી. પેલા Co-incidentની વાત
રંજન પરીખને ત્યારે જ સમજાઈ. એ ફેલેના માથે
પણ એક પરીખ હતા.. શ્રી વૈકુંઠ પરીખ.

વિદ્યાવ્રતે બીજી કાઈ લામી વાતો ન કરી. વૈકુંઠ પરીખ
મૂળ ક્યાંના, કેટલા વખતથી કચકતામાં છે, કયા પોગ
કેમ ગયા છે ? છ મહિના માટે શા માટે ?.. એવા
અનેક પ્રશ્નોના જવાબ આપતામાં શ્રી વિદ્યાવ્રત ખાસ
ખપખાં ન લાગ્યા

અને કામ સાથે કામ, શા માટે કાઈને માટે લામી
પચાત કરવી એવો વિચાર કરીને રંજન જાગ્રો થયો.
આ તવાની રકમ પતાવી રંગીન લઈને એ જાગ્રો થયો.

સાંજે કામ પહેલી રૂપત જ કોમ્પીયરીઝ પ્રા. લિના
— પેલા. બેરર કાઈને લઈને ટેકસીમાં રંજન રસેલ

ફ્રીટ પટેલો. કાલીએ ફલેટ ખોલી આપ્યો.
એકએક ઓરડા ખૂબ ચોવટથી ફરનીશ કરવામાં
આવ્યા હતા. શ્રી વૈકુંઠ પરીખના કલાત્મક શોખની
ઓરડે ઓરડે પ્રતીતિ થતી હતી. —
'નોકર ચાકર પણ કાઈ નથી ?'

રંજને કાલીને પૂછ્યું. એવા જવાબમાં કાલીએ પોતાના
ભત્રીજા જગદીશની નોકર તરીકેની વ્યવસ્થા કરી
આપવાની ખાત્રા આપી.

તેજ રાને રંજન ગ્રાન્ડમાંથી પોતાની સુટકેસ લઈને
રેસેલ ફ્રીટ આવી ગયો.

એક બેકઅપ, એક શયનખંડ અને ત્રીજા ઓરડામાં
અડધી ભીંત ઢંકામ એટલા કબાટોમાં પુસ્તકો,
ચિત્ર-આલ્બમો અને નવશૂદ્ધિતાં ગુજરાતી, બંગાળી,
અંગ્રેજી સાગયિકાના વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલા અંક ૧

કોલસાની ખાણોના માલિક લાગતા વૈકુંઠ પરીખ જેવા
એક ગુજરાતી ગૃહસ્થની આ શહેરમાં આવી લાવ્યેરી
હશે એવો તેા રંજનને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો.

અને પુસ્તકોનાં કબાટોને તાળાં ન હતાં. રંજનનું
આશ્ચર્ય વધુ. આજે મોંઘા પુસ્તક ભંડાર એમ તે
એમ ખુલ્લી મૂકીને એના જેવા અંગણુયા માણસને
સોંપનાં શ્રી વૈકુંઠ પરીખને બીજે વિચાર પણ નહિ
આવ્યો હોય ! !

એ ખંડની ભીંતો ઉપર લક્ષ્મણ પે અને પરિતોષનાં
ચિત્રો ટાંચ્યાં હતાં, બેઠા કાટની બેઠકની પાછળ જાળી-
નથી ત્રણેક ફીટ જામે જામિની રાશની બાલ-
કૃષ્ણ અને ગાયોનાં ધણીની પેનલ હતી. એક ખારણી
વિનાના ગોખલા ઉપર ટેવથી નીચે સુધી ઝૂલેલો
ખાદીકની મુરમુંદરીનાં આલેખનવાળો ચાકળો જેવો
પડ્યો હતો.

જતાં પહેલાં કાલીએ રસોડું પણ દેખાડી દીધું હતું.
ત્યાં રસોઈ મટેનો સ્વચ્છ સરંજામ હતો, અને
જગદીશને ગુજરાતી રસોઈ પણ સારી આવડતી હતી
એમ એણે ખાત્રીપૂર્વક બે ચાર વાર કહ્યું છતાં રંજને

એ કડાકૂટ માટે પોતે તૈયાર નથા એમ જણાવ્યું. એટલે
આ-કોઠી અંગે જરૂરો વાસણો એક જાળવી ઉપર
ગોઠવીને બંને દિવસે વહેલી સવારે જગદીશને મોકલી
આપવાની ખાત્રી આપી કાલી ચાલ્યો ગયો.

પાર્ક ફ્રીટની રેરોડારમાં પેટ ભરવા પૂરતું કાંઈ જમ
તેજ જમીને સતે રંજન ફલેટ ઉપર પાછો ફર્યો.

સત્તાં પહેલાં કંઈ વાંચવાની ઇચ્છા થતાં એણે ખાદીકને
ઝૂલેલો પડ્યો ખસેડીને કાંઈ પુસ્તક શોધવા માંડ્યું,
એના નજરે ડૉ. ઝોવાગો પડ્યું. નોબેલ પ્રાઈઝ એ
પુસ્તક માટે જાહેર થયું ત્યારથી એ વાંચી જવાની
એની ઇચ્છા હતી પણ નોકરીની જવાબદારી અને
એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાની ફોજાદોડીમા એને
નિરાંત મળી ન હતી; એવિતિ આ લાલ મળ્યો
એટલે પુસ્તક હાથમાં લઈને શયનખંડમાં પલંગ
ઉપર લંબાવીને ખાનુનો ટેબલ લેમ્પ સળગાવી એ
પુસ્તક ખોલીને વાંચવા જાય છે ત્યાં પુસ્તકની વચમાંથી
એક ખૂફ-માર્ક સરી પડ્યું.

રંજનની નજર એ પાના ઉપર કરેલા લાલ પેન્સીલના
નિશાન ઉપર પડી. 'અનિવાર્યતાના આગમન'ના
વાન ચાલતી હતી... તાશાન લોરા અંગે. ખૂબ
ચિંતા થતી હતી. જ્યાં સુધી એ ગંભીર રીતે
માંદી હતી ત્યાં સુધી એને મજવાની પાશાને મના
ફરમાવવામાં આવી હતી; અને એના મનમાં
શું થતું હશે ? ...' એ લીટીઓ નીચેથી એક લાલ
લીટી તણાઈને પુસ્તકના હાંસીયામાં એક ગોળ વર્તુ-
ળમાં લંબાઈ જતી હતી. ત્યાં પુસ્તકના વચ્ચે લખ્યું
હતું : 'આશ્ચર્યજનક ! કેટલું મળતું ! —' રંજને તે
પછીની લીટીઓ પણ વાંચી નાખી : લોરાએ કાંઈ
પુરુષને મારી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને એ જ
પુરુષે તે પછી એ ગુનતમાંથી એની ઢાલ ખતોને એને
જાવરી રાખી હતી. લોરા જ્યારે મઈ હતી...

આલાર એનો, એ પોતાનો અજાણ સલામત રીતે
વિના અડચણે ચાલુ રાખી ચકી હતી. પણ પાશા
ઘૂંચવાયો હતો. અને મનોમન પીડાતો પણ હતો...

એ આખીયે કેડિઝને આંધરી લેતો પેલી લાલ લીટી
જ્યાં અડધી જતાં હતી ત્યાં ગળે વર્તુળમાં ઝીણા
અક્ષરે લખ્યું હતું 'અમારા જન્મેમાં કાણ પાશા
ને કાણ પેસે? લારા શું નિષ્કૃષ્ણ લેશે તે આગળ
સંભળશે પછી હું છું? કાઈની યાતના હું સમજ
શકતા હોત તે—'

રંજનની નજર 'હું' ઉપર જઈ પડી 'કાણ હશે
આ 'હું' કાણે આવો નોંધ કરી હશે?
એની બીજી નોંધ એ પુસ્તકમાં છે કે કેમ તે જોવા
માટે એણે ઉપર ઉપરથી પાના ફેરવવા માંડ્યાં. પુસ્તકને
ઊંડા પાસ્તરનાકના કાચોઆથી Fairy Tale
ઉપર એની એકાએક નજર પડી એક કડીની આજુ-
બાજુ બરાબર એવી જ લાલ પેન્સીની નિશાની હતી!

'Thrice around a maiden
Was the serpent wound;
Fire breathing nostrils,
And the coils grew tighter
Round her throat and arm'
અને પાનાને તળિયે બીજા વર્તુળમાં
'Now the dragon hugged his
Victim in alarm,
And the coils grew tighter
Round her throat and arm'

અને એની બાજુમાં એ જ ઝીણા હસ્તાક્ષરો લખાયા
હતા, 'હું સંભાળજે હોં એના ભરડામાં તારી કામળ
કાયા ન લીસાઈ જાય'
રંજન અવાક બની ગયો એવી નોંધોને મળ્યાં
પકડવાની એની આતુરતા વધતી આવી. એ મિઠાના-
માંથી બોલો થયો, બાંજ કમોટી એક પછી એક
એણે ઉઘાડ્યા. પેલા હસ્તાક્ષરોને મર્યાદા એની નજરે
અચારત્યાર પડ્યા માથે. 'વૈકુંઠ પરીખ' નામની
નીચે દરેક પુસ્તક જે તારીખે ખરીદાયું હતું તેની
તારીખ ખાસવામાં આવી હતી. જોં જીવાઓના દસી-
આમાતી નોંધો તે ફેવેટના માલિક વૈકુંઠ પરીખે જ
કરી હતી તે અંજે રંજનના મનમાં-સંકા ન રહી.

તો 'હું' કાણ?

બીજું કોઈ પેણ કાણ રહે? 'હું' નામથી
ચલું કાઈનું નામ વળી? એટલું તો રંજનને સ્પષ્ટ
જન્યું હતું—પણ 'હું'થી કેવું નામ શરૂ થાય?

એની નજર કળાટમાં ખડેલાં આલમો ઉપર પડી
એકના એક યુગલના જુદા જુદા પોઝમાં ઝડપેય
ફોટોગ્રાફ લેવા. દરેક ફોટોગ્રાફ નીચે તે દિવસનો
તારીખ મંડાઈ હતી.

એ આલમો લઈને રંજન વળી પવન ઉપર આવ્યો
બેઠો. પહેલા આલમની શરૂઆતમાં હારલેગ પહેરેલા
નાઈપનીના ફોટાથી શરૂ થઈને કાઈ ફિક્શન
ઉપર 'હનીમૂન'ના દિવસો વેળાના ફોટોગ્રાફ હતા
એમાં તારીખો ઉપરથી રંજનને લાગ્યું કે લગભગ
અગીઆર બાર વર્ષ પહેલાં આ યુવાનનું જન્મ
થયું હશે.

બનેના ચહેરા ઉપર નિર્ભય આનંદ તરવરતો હતો
સૌભાગ્યપરંપરા બ્યક્ત કરતા એ ફોટોગ્રાફમાં એ
દંપતીનું પરસ્પર પ્રેમમસ્તીભર્યું હાથપથવન અંશ
થયું હતું.

પણ બીજા એક આલમમાં સાત પેલી યુવતીના જ
ફોટોગ્રાફ હતા. જનતમના 'પોઝ' એમાં પણ હતા,
પરંતુ કાઈ વધુ સમજદાર અને ફોટોગ્રાફને કથા
તરીકે આલમસાત કરી સહેલા કોઈ છબીદાર ઝડપેલાં
આ ચિત્રો હતા!

યુવતીનું લાવણ્ય—એની સુરેખ દેહલતા, આકર્ષક
મુખલાવ અને સૌથી વધુ તો મોઢક રિમ્મ વેરવી
એ છબીઓ હતી.

એ આલમને પહેલે પાને જુદા જ હસ્તાક્ષરોમાં કાઈ એ
લખ્યું હતું, 'શીશાને—સપ્તેમ, એની એકત્રીસમી વર્ષ
માંને દિવસે... જાવન તરફી.'

શીશા કાણ? એ પ્રશ્નો જવામ તો આગળના પેલાં
આલમમાંના યુગલની યુવતી અને લારને ભેટ આપેલાં
આલમની યુવતીની મુખાકૃતિ ઉપરથી રંજનને ખ્યાલ
આવી ગયો.

વૈકુંઠ અને શીશા...શીશા...શીશુ...હું = રંજનના

મુખ ઉપર સ્મિત દેવાયું. વૈકુંઠ લાડમાં શીલુ કહીને પત્નીને સંબોધતો હશે અને એથીયે વધુ ગેલમાં આવી જતાં માત્ર 'હુ' કહીને—ધેરા, ગળાગાથા માંડ ત્રાંડ નીકળતાં પ્રેમાન્ધાસમાં 'હુ' એકાક્ષરી સંબોધન યગતું હશે.....

કુંવારા યુવાનને ન સમગ્રજ એવી આ નં. ૩૧ રસેલ રૂઝૂદના છ નંબરના ફ્લેટની સૃષ્ટિ એને લાગી. વૈકુંઠ-શાલા-ભાવન આ ભાવન કોણુ હશે ! શું મોઢાએ મને પતિ સિવાયના પુરુષ સમક્ષ આ શોલાએ 'પોઝ' લેવરાવ્યા છે ?—પેલાં બેટઆલખનાં પાનાં ફરીથી એકવાર ફેરવનાં રંજન મનોમન ચિચારી રહ્યો. હવે એની આંખો ધેરાતી હતી. પારતના ફ્લેટના જખખદારી એની હતી. પેલા એપ્રોપ્રિએટમાં એવી એક કલમ હતી, એ એને યાદ આવી ગયું. સ્ત્રી પહેલાં પ્રવેશદાર ઉપરની રોપર ફરીથી એકવાર એણે નેઈ લીધી. એકધરની બારીઓ પથ એક પછી એક બંધ કરવા માંડી. એગ કરવા જતાં બીંતને અદેબાને ગોઠવેલી એક એકની બાજુમાં દીગાલા નૃત્યરતા યુવતીના ઝડપી રેખાંકન ઉપર એની નજર ગઈ.

કાળા ખરખચડા કાગળ ઉપર માત્ર સફેદ રેખાઓમાં પુષ્પઅંગી નૃત્યરતા યુવતીનું એ ઝડપી ચિત્ર હતું. એને એક ખૂણે દેવનાગરીમાં ત્રીણા અક્ષરોમાં લખ્યું હતું, 'માવન'

રંજનને મોઢે સુધી જિંધ ન આવી. તરૈહ તરૈદની કદપના એ કરતો રહ્યો. ભાવન ફોટોગ્રાફીનો જાણકાર —માત્ર જાણકાર નહિ, અન્યે કલાકાર હતો અને ચિત્રો પથ ચીતરતો ! એ સિવાય ખીણું શું શું હશે ? ત્રણ ત્રણ વાર કોઈ રૂપવતી યુવતીને ભરડો દેતો નીલો-લીલો નાગ એણે કહ્યો : અને એના ફૂલેલા નસકારામાંથી આગ વરસતી હતી. કોઈ ચીની પૂ-ચિત્રનો પેલો કરકરી શીંગડીઓવાળી પોઠના વળાંક લેતો અગ્નિનો લયકારા મારતી જીભો પસરાવતો 'રેગન'—સર્પનાક્ષસ ! પારતનાકની કવિતાની લીંટી-

ઓની આજુબાજુ લાલ ચકરડું ! ચિચારી શોલાના ગળે અને સમગ્ર શરીર ઉપર ભરડો લેવાયે જતો હતો !...ભાવન સાંપ આવો હશે ? રંજનને અર્થ થયું, દુઃખ થયું—પેલું કેલેન્ડરનું યુગલ હતું એ ! પેલા દિલરોશન ઉપરના ફોટોગ્રાફસ બતાવે એવું નોંધ લાગતું ?...ભાવનનો પતો મળે તો એ વાત સંભળારી દેવાનું એને મન ઘઈ આવ્યું.

એને પોતે શુ શુ કહેશે એની કડીઓ ગોઠવતાં ગોઠવતાં રંજન જીંધી ગયો.

વહેલી સવારે જગદીશ બારણાં ઉપરનો કોલમ્બેલ દાખ્યો.....

આ પાપી પેતાવી છાપામાં મન પડેવવા પ્રયત્ન કરતો રંજન એકકળંડા દીવાન ઉપર પગ લંબાવીને બેઠો હતો. વારંવાર બીંત ઉપર નીચે સુપી મૂલતી પેલી નૃત્યરતા યુવતીના ચિત્ર ઉપર એની નજર પડતી હતી, દેવનાગરીમાં લખાયેલા ત્રીણા 'માવન'ના અક્ષરો સક્ષમદર્શક કાચમાં વિસ્તાર લેતા હોય એમ એની નજરને વારંવાર છાવરી લેતા હતા.

ત્યાં જગદીશ સથનખડના દ્વાર પાસે ઊભા રહીને લંબાવેલા હાથમાં રાખેલી એક કાળી જડી ડાચરી એની સામે ધરતાં પૂછ્યું,

'બાણુજી આ ક્યાં મૂકું ? તમારા ગિજાનાની નીચે દબાયેલી પડી હતી.....'

'ગિજાના નીચે ? નેઈ શું છે ?'

જગદીશના હાથમાંથી એણે ડાચરી લઈ લીધી.

'ક્યાં દબાયેલી પડી હતી ? હું ક્યારનો શોધતો હતો ?' રંજને ગપ મારી.

જગદીશ બતાવ્યું કે એ ગાદલાંની એવડમાં બરાબર જમણી તરફના ખૂણે—

લગભગ એકિસ જવાનો સમય થવા આવ્યો ત્યાં સુધી અલ્પ બનીને રંજને રસપૂર્વક એ ડાચરીનાં પાનાં ઉચલાવ્યાં :

હુ આજ ભાવન તારો ખારખંદરની સાઈઝનો એન્લાન્ડમેન્ટ લઈ આવ્યો,....એવી રીતે પોઝ આપતાં

તારી નજરમાં કોણ સમાયું હતું ? હું કે ભાવન ?...
હું તો ઈન ગાર્ડન્સ તે સ્વરે આવ્યો જ ન હતો....

આજે બરબર એક વર્ષ પૂરું થયું... રૂપગંજની સાત નંબરની ખાલી યર્ષ મળેલાં કોલોચરીયાં પોણા બારસો વાર ફર નાનો બગીચો અને વચમાં રેલ્વે હાઉસ મારે બાંધવું, એવો વિચાર આવ્યો ને મેં ડીઝાઇન મગાવી અરે રે મને એવી ભુદ્ધિ સૂઝી ક્યાંયી. ભગભગ તેર ચૌદ ડીઝાઇનખાથી મને તો ગમેલી ચીનાચાવ એનરમન એન્ડ કંપનીની ડીઝાઇન. પણ શીકુને ભાવનતી ડીઝાઇન બહુ કલાત્મક લાગી.

એક બીતને કાટખૂણે બીજી ઢાળવાળી ભીંત, સરી જાય તેવું ઢાપણું, અખૂટ આકાશ નીચે... એન પડે તેમ વાયરને વાગી શકાય તેવી, મધદરીએ હેડીના રાહ પેલા શાનની મદદથી સર્પ શકાય તેવી એ ડીઝાઇન પાછળ કોઈ અકાંઠ કલાકારનો ચંચળ હાથ હતો એમ એ બોલી ગયેલાં.....

અને શીખુ કહે તે મારે સત્તર આની. આજે પણ મારી શુ એ જ અવસ્થા નથી ? એને હું કેટલી આહું છું ? અને આહું છું તેથી જ અદેખાઈથી જઈ છું.

વારંવાર એ મારી સાથે કોલોચરીયા ઉપર આવે છે; પહેલાં તો ત્યાંના સૂકા પ્રદેશ અને કેલસાના દમ જોઈને એ સૂગની મારી એ ધરતી પર પત્ત પથ ન મૂકતી !

અને હવે ? રેલ્વે હાઉસનું કામ કેટલે પહેંચું છે તે જોવા માટે એ વારંવાર—

રંજને વચમાં વળી થોડી તારીખો ફૂક જોઈ કોરાં પાનાં જ—વણલખી ડામરી એની નજરે પડી

વળી થોડું લખાણ નજરે પડ્યું.

હું નંબર ત્રણ ઉપર મેનેજર સાથે સાંજ સુધી ‘બીગ્રી’ રહો. બપોરથી એ ત્યાં હતી, એ અને ભાવન !

...બીગ્રી મજૂરો, ઓવરસીયર, હા હા બધા જ ત્યાં સાથે હતા—છતાં !—પેલા લીલી આંગોવાળા દેવ મારા ઉપર સવાર ચાલ છે. શીખુ મારી છે ને મારી જ

રહેશે કેવી લાડ કરે છે મને ? કરાવનું એ મને એણું આવ્યા હતા નથી. અને છતાં ‘મેળે આ મારા એન્ડ્રાગ્રેન્ટ’ લેવાને કહે છે કે ઈન્ટરનેશનલ ફેટિગાઈ સેલનમાં આ ફેટો મોકલવામા આવે તો...

કાળા કેલસાના ઢગની પથ્થરુની અગળ ત્રણ અજબાણામાં એના મુખ ઉપર કાઝતી ઘટો અને અર્ધ-વિકસિત રિમત—કોઈ ચિદંબની જેમ બધું જીપ્સી આવ્યું હતું. મારી પત્નીનું આ સૌંદર્ય મેં જેમ આદવા દિવસ આ રાતે નિદ્રાવું નહિ !.. એવો પ્રશ્ન કલકતા જતાં ફૂંપેલા મેં એને પૂ. ચો. ભાવન એનો અપખ ખડખડ જુની એકાદીનમાં માન્ડ્રૂને માર્ગે આવવાનો હતો. શીકાને પછું મન હતું. તરૂં સાથે મોટરમાં પાછાં ફરીએ મેં ના પાડી. આમંબે દિવસે વરસાદ ધોધમાર પડ્યો હતો. મોટર રક્ષીપ ચાલ તો ? તે કહે કે ભાવનું થશે તે આપણુ થશે. ચારે માણની લીવોતરી, ડામરના ખેતર, ગીચ વૃક્ષોની ઢાયામાંથી પસાર થત. કલકતા પહેંચવાની કેવી મજા પડત ?

એવું મુખ જીતરી ગયું હતું છતાં એ કમનીય લાગી હતી ભાવને તે દિવસે પાનની વાડીનાં સળંગોની દિવાલોને આધારે એની ઇચ્છા રિફ્ટ લીરેલા ફેટામાં હતો તેવો મુખલવ. આનિનીના હસો ! એ નામ પણ ભાવને આવ્યું હતું. અને ત્યારે મનિની હતી પ્રડેલી... મારા પ્રથમા જવાબમાં એની અપખ આવ્યું જ બિમલ્લ. મેં એને નજીક ખેંચી—એ ફર જીભ ને સરીને જવાબ આવ્યો, કેવો દંબધા રિનાનો એ ખુલાસો હતો.

પેલા લેખકે કેવી નવલકથા લખી-છે એ જગ વાપ્તી જાય. એમાં પથ્થરોના સૌંદર્યની ઉપેક્ષા કરતા પતિની અને એ પત્નીની ચરેલી દશાની વાત એણે લખી છે. તમારું પણ એવું જ થાત, પણ કયા તમે ને કયા પેલા ભદ્ર નાયક !...

રંજન વિચારમાં પડી ગયો. પોતે ભદ્રતા શમાવતો ન હતો ? કોઈએ ભરોસાપૂર્વક સોંપેલું પોનનું મકાન ! એની જ વસ્તુઓમાંથી આમ—

પણ એની આતુરતાને એ ન રોકી શક્યો...એણે આગળનું પાતું ઉઘટાડ્યું. શીલુ બાથરૂમમાં હતી... હું એડિસે હોઈસે સમજીને જ કદાચ ભાવને આ પત્ર એક્ટ્રેસે ડીલીવરીથી મોકલ્યો હશે...એ માત્ર આર્ટિસ્ટિક ફેરો કલાકાર કે ચિત્રકાર નહિ પણ કવિય છે એની ખાતરી કરાવવા માગતો હોય તેમ લખ્યું છે સાહે! મારી પાની વિશે હું આપું અતુલતરી પણ ન શક્યો—

‘એ સુધયું, એ સમસ્ત—

જે સો પાંગરતું મુજ હૈયે, અર્પણ કરું હું

તપ ચણે-અંધારિય એ પ્રેમન!

ને રમેલ ?

મુજ ચારુથી પણ અવિરત,

કુલિથી દુર્ગમ, રમેલી નિજ સકિત

પણ હું સાધ્ય !

ને તારું નામ સુઝું કિંઝીલીના નાદસરુ

મુખધર !

સદા સર્વદા મુજ હૈયાની ધરે...

છત્રિ મારે અભદ્ર છું એમ ખતાવયું ન હતું, કાળજીપૂર્વક એ કાળજી મેં કરીથી બીડ્યો, યુદ્ધથી સાંધીને ટેબલ ઉપર મૂક્યો.

મારે એના મુખભાવ જોવા હતા.

એ જોવા મળ્યા પણ હું નિરાશ થયો.

રંજને વળી પાનાં ફેરવ્યાં. કારાં પાનાં, માત્ર એ પાનાં ઉપર નાનું બાળક ચીતરે તેવાં આડાંઅવળાં લીટા-માંથી ન સમજાય તેવી આકૃતિઓ સર્જવા પ્રયત્ન થયો હોય એમ રંજનેને લાગ્યું.

એણે એક રેખાઓના ગુંચળા નીચે વૈકુંઠે લખ્યું હતું :

‘ભાવન ગાયતુડેના One-man showમાં અમને તાણી ગયો : મને થયું શા માટે આ modernists કહેવાતા ચિત્રકારો આવા રંગ અને કન્વાસ બગાડતાં હશે ! પણ શીલુ તો એક એક ચિત્ર સમજી શકતી હોય—અથવા કાલુ બાણે, સમજવાનો ચત્ત કરતી હોય—તેમ ખૂબ ધ્યાનથી ચિત્રો જતી હતી અને ભાવનની વાતો સાંભળતી હતી.

ફિયા થારસો ખરચીને એક ચિત્ર એણે ખરીદ્યું પણ ખર. ‘તમને લાગતું હોય વૈકુંઠ કે આ ખોટું ખર્ચ થાય છે તો જવ એક વર્ષ મુઠ્ઠી એક નવું કપડું નહિ માગું, પણ આ ચિત્ર મને લેવા દો. ભાવન કહે છે કે ગાયતુડે તો હિંદના અગ્રગણ્ય કળાકારોમાંના એક છે...ભાવને કહ્યું એટલે એણે ચિત્ર લાંધું ! પણ મને એ નથી સમજાતું. એણે બધું સમજાય એટલા ખાતર મોડર્ન આર્ટ ઉપરનાં થોડાં પુસ્તકો અને આદ્યમો પણ હું ખરીદી લાવ્યો...

રંજને પાતું ફેરવતાં પહેલાં સામેની દિવાલ ઉપર ટીંગાણે ગાયતુડેના ચિત્ર સામે જોયું. એને લાગ્યું કે વૈકુંઠની વાત સાવ ખોટી ન હતી. લાલ લીલા બાંધણી લપકારા મારતા રંગો અને એની વચમાંથી પસાર થતી કાળી નવી રેખાઓની ઊભી આડી ચોળ-નામાંથી શું પ્રગટ થતું હતું ! પણ ભાવન કહેતો હતો કે ગાયતુડે હિંદના અગ્રગણ્યોમાં...

રંજનેને હસવું આવ્યું.

ઘડિયાળ સામે એણે જોયું જોયું તે ઝડપથી જીભો થયો. વૈકુંઠે શીલા ભાવનની કથા વાંચતાં વાંચતાં પોણાદસ થઈ ગયા હતા અને હજી એણે ‘શેઈવ’ પણ કર્યું ન હતું...

દિવસ દરમિયાન એને ચેન ન પડ્યું. રહી રહીને ડાય-રીનાં પાનાં એની નજર સમક્ષ ફરફર ઊઘડતાં હતાં, વૈકુંઠના આડા મરોડરાળા અક્ષરો અને એના અંત-રની કપરાં વળાંક લેતી વેદનાં એકબીજામાં લળી જતાં એને લાગ્યાં. અક્ષરોમાંથી પ્રગટતું એક ભદ્ર પુરુષના વિપાદનું એ ચિત્ર જાણે !

રાત્રે જમીને જ એ ફેલ્ટ ઉપર પહોંચ્યો, ત્યારે જમ-દોષે એના હાથમાં બે પત્રો મૂક્યા. એકની ઉપર શ્રીમતી શીલા પરીખનું સરનામું હતું પણ બીજે એક્ટ્રેસે ડીલીવરી પત્ર પોતાના ઉપર હતો.

હજી તો બે દિવસ થયા એ આવ્યો હતો, એણે નવું સરનામું કોઈને એણે જણાવ્યું પણ ન હતું, તો પછી આ પત્ર મોકલ્યો કાણે ? કવરની ખીણ બાણ

નવરસના

સાતપૂણીઓ ત્રિકોણ ! : ૯૧

પર એની નજર પડતાં એને વળી વધુ આશ્ચર્ય થયું :
સ્વાના— વૈકુંઠ પરીખ, સ્નો વ્યુ, કર્ણ પોંગ !
એણે ઝડપથી પરખીડિયું 'ખોલ્લું' : પત્રમાં 'વૈકુંઠે
લખ્યું' હતું.

શ્રી રંજન પરીખ,
તમે મને નહિ ઓળખતા હો, પણ હું તમને ઓળખું
છું. સાત સાત અઠવાડિયા સુધી રોડ્સમેનમાં જાહેર
ખાખર આપ્યા બાદ લગભગ સવા ત્રણસો માગણી-
ઓમાંથી મેં તમારી જ માગણી મજૂર રાખવા
વિદ્યાર્થને સૂચવ્યું તેની પાછળ બે કારણ હતા.

(૧) તમારી કન્સ્ટ્રક્શન કંપની જેમાં તમે ચાકરી
કરો છો તેના જનરલ મેનેજર મિસ્ટર સશી મહેતા
અને હું વિશ્વાસુતા સાથે હતા એમના હાથ નીચે
તમે તૈયાર થયા હસો એટલે તમારો ભરોસો રાખી
શકાય.

(૨) તમે કુવારા છો એમ તમે વિના પૂછાવે
અરજીમાં લખ્યું હતું— 'એક્સપર' શબ્દ વાપર્યો છે.
એવાએ ખોટું અને અત્યારે સન્માન છે. મારું ધર
ખરાખર સચવાશે એવી તે કારણે ખાતરી થાય છે.

બધું છે તેમ ને તેમ રહેવા દેશો. ઉતાવળમાં કશી પોંગ
ચાલ્યા આવવાનું નક્કી થયું એટલે અમે બધું અવ્ય-
વસ્થિત મૂકીને જ નીડળી પડેલાં.

અને છતાં ધર તમારું છે એમ સમજીને રહેશો...
તમારો સ્નેહાકાંક્ષી
વૈકુંઠ.

એ જ અકાશ ! એ માથુસની સરીવોમ લક્ષ્મી વ્યક્ત
કરતાં વાક્યો ! ' ' મારામાં મૂકેલા વિશ્વાસને લઈ
તો તેમ છતાં સવારથી કરી ચૂક્યો છું ' ' એમ
રંજનને લાગ્યું.

પણ થોડી જ ઠંડો પડી એનાથી બીજાને પણ વિશ્વા-
સભગ થઈ ચૂક્યો : પેલા શ્રીમ પરખીડિયાની પાછળ
એક ખૂણે મ લખ્યું હતું : બીજી ક્ષણની રાહ જોયા
સિવાય રંજનને મ ચલી રહીને એ ખોલ્યું : ઝીણા
મરોડદાર અકાશમાં એ પત્ર—ના પત્ર નહિ થોડી

કાબળી લીટીએ માત્ર લખાઈ હતી :

—અને રત !

એ પાંડે છે કેવી ભાત ! ! બધું જ આકર્ષ,
હતાં સોઈર્થ અડિત !

એના એક બોધાક તમે,
એક શ્વામલ અચંદના વિસ્તારમાં મુરસિલ
આપણે બેઠા—ને ત્યાં ?

તું નિહાળે મારી અરપચ્છ ભૂમરી છાયા,
ને મારી નજરે પડે તારું ચંદનવરણું રૂપ !
શાવલુચરજન ધનધોર ધરાની એવે
ચપલા ચંચળ દામિની ! !

તું પ્રપચ્છ સમી મુકમાર
હ છતાં માત્ર છાયા સમી,
પારો છતાં દૂર, એજનો દૂર ! !

અને જાણે એ કાવ્ય ઉપર ટીકા લખી હોય તેમ
નીચે થોડી વધુ લીટીઓમાં એણે લખ્યું હતું :

' એકબીજાથી દૂર રહેવાની આપણને સૂચના થઈ છે
—તમને સૂચના અને મને હુકમ. એનું પાલન થકા
મતિ કરું છું અને છતાં જો કાવ્યની પ્રેરણા તમારી
પાસેથી મળી છે તે તમને મોકલ્યા સિવાય રહી
શકતો નથી.

પત્ર ન લખવાનો તેમ છતાં સંપત્ર પાળત પરંતુ એક
ખાસ સમાચાર આપવા પૂરતો આ પત્ર લખ્યો છે.

અરોહ એથેરીમાં આવતીકાલે, શનિવારે સાંજે સીટ
ગુજરાલના ' One-Man Show ' ઉદ્ઘાટન છે
અતુલજના હોમ તો બન્ને જાગે. સમય ૫-૩૦...

રંજન ચંચળ થઈ બેઠ્યો.

લાવનને જોવાનું મેળવાનું એને મન થઈ આવ્યું.
કદાચ એનો અરોહ એથેરીમાં બેસા થઈ પણ જાય
પણ એને ઓળખવો કઈ રીતે !

એણે ફરીથી ડાયરીનાં પાનામાં મન પરોવ્યું. પણ
એમાં કાણ અવ્યવસ્થિત અને દુકાં દુકાં લખાણ
હતું. એમાંથી બે ચાર મુદ્દા રંજનને તારતી લીધા.

—શીલા તરવતી પ્રેમાળ યુવતી હતી, ભરપૂર પ્રેમ
ભરી અને મીઠાઈથી સ્વતંત્ર

—વૈકુંઠ ભદ્ર હતો છતાં પ્રેમાળ પતિ હોઈને ઈર્ષ્યાથી જલ્લો હતો.

—ભાવન માત્ર કળાકાર હતો ! —માત્ર મિત્ર હતો ? શીશા માટે એના હૈયામાં ખ્યાર હતો ? વૈકુંઠના મનમાં ભાવનનું સાચું ચિત્ર ખડું ચથું ન હતું.

—સલામતી તરીકે એણે ભાવનને ઘેર આવવાની મના કરી હતી. એને ખજર આપ્યા સિવાય લાંબી રમઝો લઈને શીશાની અસ્વસ્થ તળિયત સુધારવા એ પહોંડામાં જવાનું વિચારતો હતો.

ભાવનને મળવાની અને એની પાસેથી લાલની બીજી બાજુ જાણવાની ઈચ્છા રંજન શેઠી ન શક્યો.

વિના આમંત્રણે એ શનિવારે સાંજે સાદાપાંચ વાગ્યે અશોક ગેઝેટીમાં પહોંચી ગયો. પાંત્રીસ—ચાલીસ પ્રેક્ષકોના ડોળાની વચ્ચેથી ભાવન જેવા અભણના માણસને શોધવા-કઈ રીતે એ સુરેશીનો ઉકેલ એણે વિચારી રાખ્યો હતો.

કાન સરવા રાખીને કાન ઉપર એ નામ પડે છે કે કેમ એ એક રસ્તો.

કોઈની આગૂર નજર વારંવાર અવેશમાર્ગ ઉપર શીશાના આગમનની પ્રતીક્ષા કરે છે કે કેમ ? કોઈ ગુજરાતી વાતચીત, સુબઈ બાજુની પહેરવેશની રીતરસમ કથાંય કળાય છે કે કેમ !

પણ ધ્યાય કરતાં એનું કામ વધુ સંરળ બની ગયું. પ્રદર્શનમાં અવેશ કરતાં અગાઉ કાણુ કાણુ એમાં રક્ષ લેવા આવ્યું છે તેની નોંધ અવેશદ્વાર પાસે બેસીને એક મહિલા લઈ રહ્યાં હતાં. રંજને પોતાનું નામ લખવા પેન ઉપાડી ત્યાં એની નજર બે ત્રણ લાઈન ઉપર થયેલી સડી ઉપર પડી. પેલી ટેવ અગાણે દેવનાગરીમાં માત્ર માલન લખ્યું હતું.

રંજને પેલાં બહેનને જ પૂછ્યું, ' મારે કળાકાર આઈ-ટેક્ટ ભાવનને મળવું હતું. એને આપ જોળજો છો ? ' પેલાં બહેને દરથી નિર્દેશ કર્યો.

એકવડો બાધો, સામાન્ય જીવાઈ, ને પહેલો લેધો અને ચઢાવેલી બાધોવજો ઋણો પહેરેલી એક યુવાન

સહેજ દૂર અવેશમાર્ગ પાસે રરના કેપર મીટ માંડીને બેળો હતો. ચહેરાનો સહેજ ફિક્કો થઈવર્ણ, પાતળી હડખી ઉપર બીડાયેલા હોઠ, ચાસ લેતાં થાક લાગતો હોય તેમ પહેળા થઈ જતાં નસંકારાં, પણ સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે તેવી પારદર્શક આંખો—એ આંખોમાં જ જાણે પેલાં કળાકાર, પેલાં કવિ સંતાયો હતો અને ત્યાંથી જ તે વ્યકત થતો હતો એમ રંજનને લાગ્યું.

વિના સંકેતે રંજને એની પાસે પહોંચીને ખભે હાથ મૂક્યો.

' તમે જ ભાવન ખડું ? '

' હા. તમે ? '

' હું રંજન પરીખ. '

' પ્રદર્શન જેવા આવ્યા છો ? '

' છ. '

' ગુજરાતી આવી મોડર્ન આર્ટમાં રક્ષ લેતો થયો ! સાડું ચિત્ર છે હોં ! '

' વાત વાતમાં ગુજરાતીએને શું કરવા સંભળાવે છે ! તમે ગુજરાતી નથી ? '

' બૂલ બૂલથી—પણ હવે હું મારી જાતને માત્ર ભારતી તરીકે જોળખાવું છું. '

' ને હું મારી જાતને વિશ્વમાનવી તરીકે— '

રંજને હસીને કહ્યું. ભાવન પણ મીઠું દર્યો. એની તેજરસીવી આંખો અને નિર્મળ દરથ રંજનના હૈયામાં વસી ગયાં, અને લગ્યું કે આ કળાકાર કુદ-પાપી-મલિન થયા માટે અસક્ત ને ! એ કારણે એનું આશ્ચર્ય વધ્યું.

' સ્તીશની આ ખૂબી છે ! ' એકે ચિત્ર પાસે બેસા રહીને ભાવને રંજનનું ધ્યાન દોર્યું. જવાદરના ચહેરાનો એક બાજુ એણે આભેહ્ય નો નદિ હતાં હીક હીક સમજાય એટલી સુરેખ જતાવી છે. જ્યારે બીજી બાજુને ચહેરી નાખી છે, બધી જોઈને. આ એની પોર્ટ્રેટકળાની ખાસિયત સાંત વચ્ચે રાજ-નીતિજાની પાછળ એ માણસનાં ધરંધરનો લાવા

સંતાપો છે, માનવીની વેદનાને એ પોતાની કરી શકે છે એમ એણે જવાબરૂતું સંપૂર્ણ ચિત્ર ત્રીતરતાં વ્યક્ત કર્યું હોય એમ નથી લાગતું ?'

એવી અનેક ખૂબીઓ બતાવ્યે જતાં છતાં રહી રહીને ભાવનની નજર અંતર્યમ ધર્મ ઉઠતી હતી. એ પ્રવેશ-માર્ગ તરફ જોઈ લેતો હતો.

'કેમ આમ વારંવાર તમે બેધ્યાન બની જાવ છો ભાવન ?'

'ના, અમસ્તો.'

'કોઈની રાહ જુઓ છો ?'

'જે નથી આવતાતું તેની રાહ—લગભગ એવું જ.'

'તમારી વાત સાચી છે; એ નહિ આપે, નહિ આવી શકે.' રંજને મંભીર બનીને ભાવનની નજરમાં પોતાની નજર દાસવતાં ઉચ્ચાળ્યું.

'તમે ! તમે શાથી બાધું ?' ભાવને સાશ્વત પૂછ્યું.

એના અવાજમાં વિપાદ હતો.

પણ રંજન તુરત કોઈ ન બોલ્યો.

પ્રદ્યોતને જોઈ લીધા પછી એણે ભાવનને સાથે લીધા. 'મારે તમારી સાથે થોડી વાતો કરવી છે. આપણે કોઈ રેસ્તોરામાં જઈશું ?'

'ના, તો ચાલો ગંગાધાટ...શીલાને તમે એજાણો છો!'

'ના...અને...હા.'

બંને હેરડીએ ઉપર પહોંચ્યા. હુમલી નદી કાન્યમય બની ગઈ હતી. સંખ્યાકાળના આકાશી રંગો અને કાંગરેલી રેડીમરોનાં તરેક તરેહનાં પ્રતિબિંબોની જાળ-ગૂંથણી પોતાનાં હેમા ઉપર રમાડતી નિર્વિકાર રીતે તે વચ્ચે જતી હતી...

એ કલાક સુધી રંજન અને ભાવન નદીકિનારે બેસી રહ્યા. રંજને કહેતા જેવું કશું, ભાવન તે સાંભળી રહ્યો. અને છેવટે એણે આખીયે વાતનું જાણ સમાપન કર્યું:

'તમે તો વૈકુંઠભાઈને નજરે જોયા નથી. મેં જોયા છે. અને શીલાને પણ...તમારી વાત સાચી છે, વૈકુંઠભાઈની વાત પણ સાચી છે. શીલા મને

મને છે, એટલું જ નહિ પણ એને હું ચાહું છું... પણ ક્યાંક જીવ થઈ ગઈ છે. એને હું એક બિન તરીકે ચાહું છું. જ્યારે એ મારો કળાકાર તરીકે બાહર કરે છે. વૈકુંઠભાઈ નાખી દેતા પાંચ ફીટ અને નવ હસ્ટ ઈચ બિંચા હશે, એમની સાથે શોમે લેશે રૂપે તખીયતે શીલા છે. મારાથીયે એકાદ ઈચ લંબે કદાચ...એટલે આમ જુઓ તો પ્રેમની પરિકાષ્ઠા જે રચના રનેક ગણાય છે તે અમારી વચ્ચે કંઈનો ન થઈ—'

'એવું હું નથી માનતો ભાવન—રંજને વચ્ચે પોતાનું મંતવ્ય રજૂ કર્યું, અને પછી ઉમેર્યું, 'તમે માત્ર એને વ્યક્તિ તરીકે ચાહો છો એટલે શું ! એવું સૌ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ કે ખોટું કાંઈ !'

ભાવન કાણે સુધી ચૂપ રહ્યો. એટલે રંજને વધુ આગ્રહપૂર્વક પોતાનો મુઠો રજૂ કર્યો.

'મને લાગે છે ભાવન, તમે કલાકાર એટલે ભાવન તો ખરા જ, કેંઈક અંશે સહેજ મોટી વયના બાળક જેવા. તમારો શીલા માટેના રનેક રાજ મને તે કારણે થયો હોય અને શીલા પણ કદાચ તમને નાના બાળક સમા ગણીને—'

'તે સાથે મારો વાંધો છે. મા માટેની મારી શીલા શીલાને બારણે પૂરી થાય એવું હું ક્યારેય ન સ્વીકારી શકું.' ભાવને વાંધો ઉઠાવ્યો.

'એ બાબતમાં મારાં મનમાં રાંકો નથી, ભાવન. તમે મા માટેની શીલા નીકળ્યા જ ન હતા. મોટીબહેન મોટો પણ નહિ. તમને મંજૂર હતું શીલાનું સ્ત્રીત્વ, એવું સ્ત્રીત્વ રૂપ; કલાકાર હોઈને એ રૂપની વિગતો તમને વધુ સમજતી હશે, વધુ હૃદયગમ બનતી હશે...કેમ ચૂપ થઈ ગયા ભાવન !'

'આ રીતે મેં આ બાબતનો વિચાર કર્યો ન હતો, હજીયે માનું છું કે શીલાને એક ઉમાબરી સહજ કલારસિક વ્યક્તિ તરીકે જ—'

'તો, 'એ સઘળું એ સમયત, પાંગરતું મુંઝ હશે' કોને મારે લખાયું હતું !' રંજને કરવા ધમકો દેતો

ધો પથુ એ ફર ન બની શક્યો. વાક્ય માટે વલયુ
બની ગયું.

‘ગોહ ! તમે એ બધું પથુ બાણ છે ?’ ભાવને
સાથે પૂછ્યું.

‘બુદ્ધિથી દુઃખ અને સ્નેહની નિજ શક્તિથી પથુ
દુઃસાધ્ય એવા તે એ સ્નેહસંબધ કઈ જાતનો,
ભાવન ?’ આવો ઉલ્કાર અમરતો ન ચડે એમ હું
માનું છું. હું કવિ નથી, કળાકાર પથુ નથી, વિદ્વાન
છું, એન્જનીયર, ખરબટ છતાં સીધો.’

‘તો હું એમ પૂછું છું રંજન, શીલાનું મારા પ્રત્યેનું
આકર્ષણ એની જાગરની વિહ્વળતા, એના ઊના ઉચ્છ-
વાસ ! એનો ઉરધમકાર ! એ બધું શું ! વાતો કરતાં
કરતાં—પછી તો કોઈ ચિત્ર માટે હોય કે પોતાનાં
અંતરના ઉદ્ગાર સમી હોય—વારે એની પાંપણે
ભીંજાઈ જતી ! અને મારો એના પ્રત્યેનો ભાવ એનું
કોઈ મૂલ્ય ખદ’ કે નહિ ?’

‘આપણે મૂલ્યાંકન કરવું જ રહ્યું... તમે આમાં કયાંયે
નથી ભાવન, મને આ પરિસ્થિતિનો ઉકેલ સૂચ્યો છે,
નહી ઉપર ઊતરેલા અંધારપટને બેઠીને પેલી પારની
કોઈ પરિસ્થિતિ નજરે નિકાળતો હોય એટલી ખાત્રીથી
રંજને કહ્યું.

‘હું કયાંયે નથી ? પરિસ્થિતિનો ઉકેલ ?’ ભાવનનો
અવાજ સહેજ ભારે અને કરકસો બની ગયો.

‘હું વિદ્વાનનો માથુસ છું, પ્રયોગો કરવામાં
માનું છું.’

‘તમે ગૂઢ બની ગયા રંજન, આ નહીંના ઘેરા
પેદાશ સમા !’

‘એનું તમને હુખ નથી મે ?’

‘ના.’

‘સલીલા શુક્રરાલનું જવાહરલાલું પોટ્ટે તમે જ મને
સમજાવતા હતા, ભાવન. શીલાની અને એક બીજી
ખાત્ર દેખાય છે. ત્યાં પથુ લાવા ખદબદ છે, એ
ભાવને વહેવરાવી દેશે. બોઈએ તે તો જ એના
મુખની રેખાઓ એના વ્યક્તિત્વનાં બંને પાસાં સમ-

રસ અને સમતોલ બનશે.’

બંને તે રાત્રે મિત્રો બન્યા કે વિરોધી એ ભાવનને
ન સમજાયું.

એ વાતને લગભગ છ મહિના થઈ જવા આવ્યા.

એક રવિવાર બપોરે ટેકરી ફ્લેટની પોર્ચમાં આવીને
ભિલો. રંજન સામે ગયો. વૈકુંઠ અને શીલાએ પહેલી
જ વાર રંજનને બોલ્યો, હતાં વર્ષોથી એને એળ-
ખતાં હોય તેમ ઉમાભાઈ પરસ્પર મિલન હતું.
ખાસ કરીને શીલાની નમરમાંથી તો નરી આત્મીય-
તાનો ભાવ છલકાઈ જતો હતો.

‘ક્યાં છે ? જેઠ’ રેડિયોગ્રામ—’ ફ્લેટમાં પેસતાંવાર
શીલાએ રંજનને પૂછ્યું.

ફ્લેટ માટે માત્ર નાનું જ બાહુ લીધેલું એટલે
પોતાના તરફથી વાદળીની તરીકે ફ્લેટ છાંડતાં અગાઉ
રંજને એક સુંદર રેડિયોગ્રામ અને બાધીતા શાસ્ત્રી
સંગીતના માધકાની લેંગ્વેજમાં રેકોર્ડ—પન્નાલાલ
ધેવની ખંસીમાંથી પ્રગટતા રાગશ્રી કે યમન, વિલાપતની
સિતાદશાંથી પ્રગટતા તિલક કમોદ કે હરવંદી માર્ડીની-
ઈગેર આઈટ્સાખના વાયોલીન કોન્સર્ટોની અને બીજી
પથુ કે.વી.યુ.ની દેસી-દેસી રાગ વિશ્ણુઓની રેકોર્ડસ
સાથે—એણે શીલા-વૈકુંઠને એટ આપ્યું તે એમને ખતાબ્યું.

અને બેકકથરમાં પેલી નૃત્યરતા પુષ્પામંડી નારીનાં
રેખાંકનની જગ્યાએ લીંતને અદેશીને મુશોભનાત્મક
જાતબળની ધારતા કુંડાં ગોઠવ્યાં મળ્યાં હતાં. વિના
જળ સીંચે આપોઆપ બોલે તેવાં થોડીયાં—ફેકરી અને
શુક્રપુરેન્દ્રસની સમજાવટ ચીંધી ખતાવતાં રંજન થોડાં
જડખાતોડ લેતી નાચે ભોલી ગયો.

‘આ છે ફેવેરેટી ફોર્મસ, અને આ સીડુસ વેરાઈ-
ટીનાં ઝોરીવીલસ અને બેનેફિટ; અને પેલા દેખાતા
નરમ કાંઠાવાળા અને ધારીલાં વળાંકવાળા તે એચીનો-
કેકટસની જાતના ફ્લોરીડોમીસ અને ગ્રાન્ડીઝ; આ
અહીં મોક્ષસેટની બાલુમાં દીપોયની જગ્યાએ ગોઠવ્યાં
છે તે હરમાનીઆના અને સર્વોપીધારા; બંને માટે

મેં તમને લખ્યું હતું તે કાઈ કહેતું હતું કે કર્વી-
પોળમાં બ્રહ્માના ઊડાનાં જૂડાનાં જૂડા હોય છે પણ
વધુ ગંધારીએ પ્રદેશ સુઝો બને ત્યાં માત્ર સુકચુલેન્ટસ
વનરપતિ, એ પણ કાંટાળી હોય છે. તેમાંનાં આરખેરે
સીન્સ પ્રાર મીલર-અને...

રંજનની આ વનરપતિ અંગેની સૂઝની વાતો સાંભ-
ળતાં શીલા અવાક બની ગઈ. કોકટસ ઉપર વહાલ
વરસાવતી હોય તેમ, બીજી કણે, એના ઝીણા કાંટા
ઉપર પોતાની કુમળી આંગળીઓ એણે ફેરવી લીધી :
'કેવું અફસુન ! કાંટાની ભાન જોઈ ! અને લીલમડો
રંગ ! ! શું છે એની ચમક ! ! !'

વૈકુંઠને એમાં કશું અફસુન કે ચમકદાર ન લાગ્યું.
તે દરમ્યાન એ-જર ઉપરથી અબ્દુલ કરીમખાં સાહે-
બની ખિલાવસનાં ચીજ

'ખાસા નજર નહિ...'

વાગી જીવી, મુબઈ જતાં પહેલાં સાત દિવસ હતા તેમ
છતાં લગભગ પરાણે રંજન ને વૈકુંઠભાઈએ અને
તેથીયે વધુ આગ્રહથી શીલાએ મહેમાન બનાવીને
રોકી રાખ્યા.

રંજને જોયું કે એનો પ્રયોગ કારગત નીવડ્યો હતો.
એ સાત દિવસ દરમ્યાન અબ્દુલ કરીમખાં સાહેબથી
માંડીને લક્ષ્મીશંકર સુધીના ગાયકોની વિગત એણે મેળવી.
એ મેળવવા માટે કલકત્તાની અમગમ્ય રેકોર્ડ વેચનારી
હુકાતોમાં રંજનને એ સાથે લઈ જવા માંડી.

અને જાણીતી નસરીમાં કલાકો સુધી રંજન સાથે
બર્મતાં બમતાં એણે ફૂલઊડના પ્રકારોની વાતો એક-
ચિત્તે સાંભળ્યા કરી. થોડા સમયમાં ધણું શીખી લેવા
જાણના સમજવાના એના પ્રયત્નો માટે રંજનને માન
ઉપજાયું. એનું એને આશ્ચર્ય પણ થયું.

અને એ સાત દિવસ દરમ્યાન એક પણ દિવસ ચિત્રોની
વાત એણે ને કાઢી, બાવનનું એણે નામ ન દીધું.

પણ રંજનનું નામ એણે દીધા કયું.....

રંજન મુબઈ આવ્યો મથો ત્યાર પછી પણ લગભગ
મત તરીકે શીલા એને પત્ની લખતી તેમાં કેટલી અને
સુકચુલન્ટસથી માંડીને શાસ્ત્રીય સંગીતની જ નહિ પણ

શ્રી-પુરુષના રનેહમી વાતો પણ એમાં ટપકી જવા માંડી.
રંજન પોતાના પ્રયોગનું પરિણામ નીલાળતો હતો.
એકારાર ઓચિંતી શીલા મુબઈ આવી પહેલી.

એકારાર ઓચિંતી શીલા મુબઈ આવી પહેલી.
'સાંભળ્યું કે રંગભવનમાં સાત દિવસનો કપાસીક
મ્યુઝીકનો કાર્યક્રમ છે અને રેડિયો કલપમાં ફાવર
શો છે ટાઈમ્સમાં વાંચ્યું ને મેં સવારનું વાઈકીઉટ
પકડ્યું...' રંજનને મળતાં વાર એણે એમણે
બોલો નાખ્યું. 'અને પેલાં કેકટસ ઉપર મેં ક્રાફ્ટીમ
કયું છે. નાનકડા ગોળ દડા જેવું કંટાળું પણ મૂત
કુમળું ફૂલ ત્યાં ધીરે ધીરે વિકસશે એમ પેલાં રોશન
નસરીવાળો કહેતો, It will be a sight for
goods to see!...અને બીજા સમાચાર પણ
તમને આપું. બાલોગજની સરવસ્વી સરથામાં 'કુ'
ઈસરાજ શીખવા જઈ છું' ને જતે દિવસે એજેરના
પેલા વરદરાતુનું પાસે લીધા શીખરી છે...'

વાતે વાતમાં શીલાનો ઉસાહ હંચકાઈ જતો હતો.
'સાચું કહું તો તમારી સાથે મન ભરીને વાતો
કરવામાં જ હું મુબઈ આવી છું.' વૈકુંઠે તો ના ને
ના કહેતા રહ્યા ને 'કે' તો ઊડી જ આવી...' શીલાએ
મુક્ત હારથનું એક મોજું વહેતું મૂક્યું.

ત્રીજી સાંજે શીલાએ વળી નવો જ મરતાવ મૂક્યો :
'મેન્યુડીનની પેલી વાયોલીન ઉપરની તાજ સાંભળતાં
સંભળતા અને સાગરનું શાંત-રોદ-સંગીત થાક આપ્યા
કરે છે..... કલકત્તાથી દરિયો તો પચાસ માઈલ
દૂર છે... એટલે થયું કે ચાલો મુબઈ, રંજન પામે.'

રંજનભાઈને બદલે રંજન ! રંજનના કાન સંજા
બન્યા શીલા બોલ્યે જતી હતી. 'એક પછી એક
મોજાની ઉડખાટ અને પછી રાખી જવું ! એ રાખી
સંગીત કેવું ઉન્માદક દરો ! મેન્યુડીનની સરખાંધણી
તમને એવી ન લાગો ? કે પછી અલીઅકબરનો
નટલેરવ !.....'

સાંજ વિરમતી હતી. પધિમનું આકાશ અવનવા રંગો
પલટતું હતું. શીલાના અત્યાગ્રહને વશ થઈને કાકતેસ
રોડના દરિયાકિનારે એ મથો મેન્યુડીન અને અથી

અકબરની મુદ્રણશી સાથે અરબી સમુદ્ધાનાં મુકા ઉછાળા બંધબેસતા થાય કે નહિ એની જ ખાતરી કરવા શીલા એને તાણી લાવી હશે ? મોખથી ધોવાતા એક ચટ્ટાણની આડમાં રંજનનો હાથ પોતાના હાથમાં રાખીને શીલા અડોઅડ બેઠી હતી, રંજનનું મન વિચારવમળે ચઢતું હતું પણ તેમાં વારંવાર વિશ્લેષ પડતો હતો; સાંજની ભરતીનું પાણી પોતાને પલાળી ને મૂકે તે માટે જ તકેદારી રાખતી હોય તેમ શીલા ખસતી ખસતી રંજનની અડોઅડ લપાઈ બેઠી. એમ કરતાં ધીકે દરિયા તરફ તો વળી વચમાં વચમાં રંજનની નજરમાં નજર મોહવતાં એ પૂછ્યે જતી હતી :

‘રંજન, રવિશંકર અને અલીઅકબરની ભુગણબંધી-માંથી કેવો આહીર ભેદવ પ્રગટે છે ! ચોરિયાની એક જાત સાથે ખીટ મળતીઝૂકતી જાનતું આકરીંગ થાય તો ક્યારેક નનણાં રંગતું ફૂલ પણ ત્યાં પ્રગટી જાય એમ મેં કયાક વાંચ્યું હતું. એ સાચું હશે ?... બોલતો કેમ નથી રંજન ? અને લાગે છે કે એ સાચું જ હશે. નહિતર નર્સરીવાળો એવો પ્રચાર શા માટે

કરે ?...એ જ રીતે જીવનમાં દૂર દૂર ફેંકાયેલાં છતાં જીવનની લારી લારી પાણુઓની, એની કલાત્મકતાની, એનાં સંગીતની, એના સાંભળી વિદ્યાસની સમજ ધરાવનારી એ વ્યક્તિઓનું પણ સંધાણ થાય તો ?...’ શું આ પેલો લાવા વહેવા માંડ્યો ? રંજનના મનમાં પ્રશ્ન બિઠ્યો.

પથ્થર ઉપર પછડતાં અને વેદણુરેણુ થઈ જતાં મોખઓની જેમ રંજન પણ પોતાના પ્રયોગની અવદશા નિહાળી રહ્યો હતો. અવદશા ? કે અણુધારી દશા ? એ પ્રશ્ન જેવો બિઠ્યો તેવો એણે દાખી દીધો. પણ શીલા પ્રશ્નો પૂછ્યે જ જતી હતી...એક એક નવા મોખની જેમ એની જીભે નવા પ્રશ્ન જાગતો હતો.

એવા પ્રશ્નોના જવાબ રંજનને સૂઝતા હતા પણ એની વાચા ખોવાઈ ગઈ. એનું ધ્યાન બીજે હતું.

વેકુંડે પરીખની ડાયરીમાં પાનામાં રંજન પરીખનું કેવું ચિત્રાંકન ચતું હશે એની કલ્પનામાં અને એ જ વિમાસણમાં એનું મન અટવાયું હતું, ત્યાં મુખી કે શીલાનો નિકટ સ્પર્શ પણ એ માણી શકતો ન હતો— !

‘મીનચિયાસી’

અજ પે જ પ

અજ પે જ પહુ મારે,
ગમે ના છોડતું ઘરને,
છતાંયે બિડવા ઇચ્છું,
દિશાઓના વિજન આરે—

—અજ પે....

અશાંતિમાં જ શાંતિ નિત્ય, માનીને વિરાયું છું.
અને બેઠેન થાવામાં જ, બેઠહ ચેન પાસું છું.
કિરણ આશાતુણાં પ્રકટે, નિરાશાનાં જ અધારે

—અજ પે...

સદા અસ્વસ્થતામાં સ્વાસ્થ્ય મનને હું મનાવું છું
સનાતન દુઃખમાં, મારાં સુખો સર્વે સમાવું છું;
જીવનમાં એર પી પીને, અમી સીંચું જગતકથારે—

—અજ પે....

અહીં એકાંતમાં વસ્તી, બંધી મારી વસેલી છે,
અને આંખો ભુઓ કેવી, રૂઢનભારે હસેલી છે ?
સૂરીલી અંકુતિ જાણે, વિસંવાદી હૃદય તારે

—અજ પે....

આલ્ફ્રેડ નોબેલ

દર વરસે નોબેલ પારિતોષિકો અપાય છે. હાલો રૂપિયાનાં એ પારિતોષિક જેના નામથી શરૂ થયા છે એ આનંદીના જીવન વિશે ભાર્મીના દિવાલો-એક માટે 'જર્નલ ઓફ ઇમિલ એન્ડ્યુરશન' ઉપરથી ખાસ દેરાત કરેલો આ લેખ છે...

સામણ વિજ્ઞાન, ભૌતિક વિજ્ઞાન, ઔષધિ અને શરીરવિજ્ઞાન તથા સહિતના વિષયોમાં અને વિશ્વશાંતિ માટે અપતા વાર્ષિક નોબેલ પારિતોષિકો આલ્ફ્રેડ નોબેલની રચિતને સદા ચિરંજીવ રાખે છે. દર ડિસેમ્બરની ૧૦મી તારીખે, બ્યારે નોબેલની પુણ્યનિધિ આવે છે ત્યારે આ પારિતોષિકો સ્વીડનના એસ્નો અને સ્ટોકહોલમમાં પ્રદાન કરવામાં આવે છે સ્વીડનના સૌથી વધુ અધિકારના આ સમયે તે જળનુ ખાસ ધ્યાન ખેંચી રહ્યું હોય છે. નોબેલ નામ દક્ષિણ સ્વીડનમાં આવેલા સ્ટેનિઆના પ્રદેશના નોબેલ્સકામ નામના સ્થળ પરથી પડ્યું છે. આલ્ફ્રેડ નોબેલનો એક પૂર્વજ પેટ્રસ એન્ડ્રસન નોબેલોવમાં ૧૬૫૫માં જન્મ્યો હતો અને અરસાલા શહેરમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતા ગયો હતો પેટ્રસ એન્ડ્રાઈ નોબેલિઅસના લેડિન નામથી તે સુનિર્મિતીમાં દાખલ થઈ તેણે કામદાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો તેનું કુટુંબ જે કે સમાજમાં બહુ આગળ પડતું ગણાતું છતાં બહુ શ્રીમત ન હતું પેટ્રસ નોબેલિઅસનો એક પુત્ર કલાકાર હતો તેનો સૌથી નાનો પુત્ર ઈમેન્યુઅલ મોટો (અ મિનિયર) પિતાના શ્રુત્ય સમયે માત્ર ત્રણ જ વર્ષનો હતો અને અભ્યાસ કરી તે મિલિટરી સર્જન બન્યો અને પોતાની અગ્ર કૃતિવાને 'નોબેલ' ફરી નાખી તેનો પુત્ર ઈમેન્યુઅલ નાનો (અ. જ્યુનિયર) ૧૮૦૧માં જન્મ્યો હતો તે એક પ્રતિભાસપન્ન વ્યક્તિ તરીકે જાણીતો થયો સ્ટોકહોલમમાં તેણે વિજ્ઞાન શિક્ષણ લીધું હતું અને પછી કોન્ટ્રાક્ટનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો ૧૮૩૩માં તેણે ધંધાનું દેવાનું કાઢ્યું અને કેદની સજામાંથી બચતા તે તે વખતના રશિયાદસ્તક ફિન્લેન્ડમાં આવી ગયો. તેને બે પુત્રો હતા મોટો લડવિગ અગિયાર વયનો અને નાનો આલ્ફ્રેડ ૧૧ વર્ષનો પાંચે વર્ષ પછી તેની પત્ની

પોતાના બે પુત્રો લઈને તેની સાથે રહેવા મઈ વડે. સોપના તે ધંધાનું હથિયારો બનાવતો પચ્ચ તેનો મુખ્ય રસ સુરંગો બનાવવામાં હતો બ્યારે ફિનિયનનું કુદ શરૂ થયું ત્યારે રશિયન સરકારે તેને કારખાનું નિર્માણ નાણાંની મદદ કરી અને યુદ્ધમાં સુરંગો બનાવવાનું કામ સોંપ્યું. આ પ્રમાણે તેણે રશિયન સરકારને લગાઈમાં સારી સહાય કરી અને ૧૮૫૩માં તેને રશિયન સરકારે ઈમ્પીરિયલ સુવર્ણચક્ર અર્પણ કર્યો. પરંતુ ફિનિયન યુદ્ધ પરાજયમાં પરિણમ્યું માર નિકાલાસ પહેલો મૃત્યુ પામ્યો. નવી સરકારે જૂની સરકારના વચનો માન્ય ન રાખ્યા અને નોબેલને કોઈ મદદ તો કરી નહિ એટલું જ નહિ પચ્ચ તેના ફરી ફોને ઉત્તેજન આપ્યું. આથી અહીં પચ્ચ તેનું કારખાનું ફરિયામાં ગયું અને ૧૮૫૬માં ફરી પાછો તે બારીસ વર્ષ પૂર્વે હતો તેની જ ગરીબ દશામાં સ્ટોકહોલમ ગયો.

આલ્ફ્રેડ નોબેલ તેના પિતાના પ્રથમ દેરાળા વખતે ૧૮૩૩માં જન્મ્યો હતો. સ્ટોકહોલમમાં આઠ વર્ષની વય સુધી પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધું હતું અને રશિયામાં ખાનગી શિક્ષક દ્વારા પોતાના બીજા બે ભાઈઓ રોમર્ટ અને લડવિગ સાથે અભ્યાસ કર્યો હતો. ૧૬ વર્ષની વયે તેણે કેળવણી પૂરા કરી ત્યાર પછી તેને ધંધાર્થે યુરોપ અને અમેરિકામાં ફરવાની તક મળી પિતા દ્વારા તેને સ્ટેટક પદાર્થોના સર્જનના વિષયમાં પ્રવેશ મળ્યો હતો છતાં તે વિષયમાં કોઈ માંગના અનેક પ્રશ્નો તેની સામે રજૂ થયા હતા આખોનો એક પ્રશ્ન નાઈટ્રોગ્લિસેરિન નામના રસાયણના સ્ટેટક તરીકેના વ્યાવહારિક ઉપયોગ સંબંધીનો હતો.

૧૮૩૩માં બ્રેકોનો (Braconnot) નામનો એક ફ્રેન્ચ રસાયણશાસ્ત્રી નાઈટ્રિક એસિડમાં સ્પર્શ અને

સેલ્યુલોઝ નામનાં દ્રવ્યો આગળના શક્તિમાન થયો, આ પદાર્થને તેણે ઝાલોડિન (Xylodine) નામ આપ્યું. તે પાણીમાં અદ્રવ્ય હતો અને અતિસૂક્ષ્ણ રહેતક હતો. ચાર વર્ષ બાદ તેના સાથી પેલોઝે (pelouze) કાળજીને નાઈટ્રિક એસિડમાં ડૂબાડીને અને પછી તેને પાણીથી ધોઈ કાઢીને સૌથી પ્રથમ નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝ બનાવ્યો. આનું નામ તેણે પાયરોક્સિલિન (pyroxylin) આપ્યું અને એવું પણ સ્થળ કહ્યું કે બંદૂક અને તોપમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાય. બેઝલ (Basle) માં ૧૮૪૬માં શોનબર્ગને (Schonbein) સેલ્યુલોઝમાંથી સફરચુરિક અને નાઈટ્રિક એસિડના મિશ્રણ વડે ગનકોટન (Guncotton) નામનો પદાર્થ બનાવ્યો અને બતાવ્યું કે રહેતક તરીકે આ પદાર્થ અતિ મોઝાબ-હતો. તે જ વખતે ફ્રાંકફર્ટમાં પ્રો. બેટ્ટિગરે આવા જ પ્રયોગો કર્યો અને સાબિત કર્યું કે શોનબર્ગને બનાવેલો પદાર્થ મુરંગ ફોડવાના કામમાં વ્યવહારિક રીતે મુયોગ્ય હતો.

આ પદાર્થની રહેતકતાને લીધે તેનો ઉપયોગ અતિસૂક્ષ્ણ લક્ષણોનો હતો. આથી વૈજ્ઞાનિકો તેનો મોટા પાયા પર ઉપયોગ કરતા અચકાતા હતા. અલ્ફ્રેડ નોબેલે તેને સ્વેચ્છાપૂર્વક સળગાવી શકાય તેવી 'ક્યુઝ' નામની કારખાતની શોધ કરી, અને ૧૮૬૨માં રશિયામાં તેનો સફળતાપૂર્વક પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. આ 'ક્યુઝ' નું તેણે ડિટોનેટર નામથી પેટન્ટ લીધું.

૧૮૬૩માં નોબેલ તેના પિતા પાસે સ્ટોકહોમ ગયો. અહીં તેણે પોતાનો પ્રયોગ સિદ્ધ કર્યો અને પેટન્ટ ડિટોનેટરની શોધ કરી. મુરંગ ફોડવાની કામમાં આ શોધ ક્રાંતિ આણી. ડિટોનેટર એક બહુ જ સાદી રૂઝના ધરાવે છે. એ છંચ લાંબી લાકડાની એક નળીમાં ગનપાઉડર/લંબો હોય છે અને તેની સાથે ક્યુઝ લગાવેલો હોય છે. ગન પાઉડરને બદલે પછીથી 'મરક્યુરિક ફ્યુલમીનેટ' (Mercury Fulminate) નામનો વધારે અસરકારક પદાર્થ વાપરવામાં આવ્યો હતો પણ મૂળ સિદ્ધાંત તો એ જ રહ્યો હતો. પછી

નાઈટ્રોગ્લિસેરિનને લોખંડની એક બંધ નળીમાં મૂકી તેને પાણીની નાંચે આ ડિટોનેટર વડે સળગાવતામાં આવતો. ૧૮૬૪માં સ્વીડનમાં આ શોધનું પેટન્ટ લીધા પછી સ્ટોકહોમમાં પોતાના પિતા સાથે તેણે 'પાયરોગ્લિસેરિન બનાવવાનું' એક કારખાનું ખોલ્યું.

રાત્ર્યની રેલ્વેઓ અને બુદ્ધી બુદ્ધી ખાણોની કંપનીઓએ તરત જ આ પદાર્થની કિંમત કરી લીધી અને તેનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો. ૧૮૬૪માં સ્ટોકહોમ નગરની નાંચે રેલ્વે માટે એક છુમ્મો (ટનલ) બનાવવાના કામમાં એનો મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થયો.

આ અસરમાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિન બનાવતાં અનેક કારખાનાંમાં પુષ્ટગ ધડાકાઓ તથા અકસ્માતો થયા. તેના ઉપયોગ માટે લેવી જોઈતી કાળજી નહોતી લેવાઈ અને અમુક અઘાન પણ આ માટે કારણ-શૂન હતું.

પહેલો ગંભીર અકસ્માત ૧૮૬૬માં સ્વીડનમાં થયો જ્યારે નોબેલની પ્રયોગશાળા ભસ્મ થઈ ગઈ. આ વખતે નોબેલનો મૌઝી નાનો ભાઈ એમિલ જે ત્યાં એન્જિનીયર હતો તે આમાં માર્યો ગયો.

૧૮૬૫માં આવે જ એક અકસ્માત ન્યૂ યૉર્કમાં થયો. એક નાની હોટેલમાં 'કાઈ' જર્મન પ્રવાસીએ એક પેટીમાં દસ રતલ નાઈટ્રોગ્લિસેરિન રાખ્યું હતું. આ પેટીનો હોટેલની ઓરડીમાં એક તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. ડિસેમ્બર ૪, રવિવારની સવારે પેટીમાંથી લાલ રંગના ધુમાડા નીકળતા જોવામાં આવ્યા. એથી હોટેલનો પોર્ટર આ પેટી શેરી વચ્ચે દસ્તામાં મૂકી આવ્યો. તત્કાલ એક બચકર ધડાકો થયો અને દસ્તા પરનાં ધરાનો આગલો ભાગ નાશ પામ્યો.

બીજા ધડાકાઓ પનામા, સાન ફ્રાન્સિસ્કો, ઓસ્ટ્રેલિયા, બર્મીની અને બેલિયમમાં થયા. અકસ્માતોની આ પરંપરાને કારણે નોબેલની શોધનું મદદર નકિવત્ થતા લાગ્યું. લોકલાગણી પણ તેની વિરુદ્ધ થઈ ગઈ. સ્ટોકહોમ શહેરના સપ્તાહીશીએ જાહેર કર્યું કે જો

નોએલને આ પદાર્થની બનાવટ ચાલુ રાખવી હોય તો મેકારને સરોવરની અંદર નાંગરેલી એક હોડી ઉપર બાંધેલા ધરમાં તે આ કરી શકશે. આદેહ નોએલે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. અલગત, આવા બેખમી ધંધામાં મૂડી રોકવા કોઈ તૈયાર થતું ન હતું. આખરે ૧૮૬૪ના અંતમાં જે. ડબ્લ્યુ. રિપ્ટ નામની સ્ટોક-હોલમની એક શ્રમંત વ્યક્તિએ આવા કારખાના માટેની આર્થિક જવાબદારી સ્વીકારી અને સ્ટોકહોલમ પાસે વિન્ટરવીટન નામના સ્થળે કારખાનું બાંધવામાં આવ્યું.

૧૮૬૪ અને ૧૮૬૫ની શરૂઆતમાં ખીડનમાં આ પદાર્થ બનાવવાની તથા તેનો ઉપયોગ કરવા સંબંધીની સંપૂર્ણ જવાબદારી આદેહે પોતાના શિરે લઈ લીધી. બપોરે નાઈટ્રોગ્લિસેરિન કંપની અસ્તિત્વમાં આવી ત્યારે તે એકલો જ તેનો ડાયરેક્ટર, મેનેજર, કારકૂન, ફિસામનીશ, ખજાનચો, જે કહે તે, બન્યો હતો. ૧૮૬૪માં તેની હેલનબર્ગની પ્રયોગશાળામાં થયેલ ધડાકાઓ અને અકસ્માતો લીધે તેને ઘણા આઘાત પહોંચ્યા હતા પરંતુ તેણે ધીરજ અને શ્રદ્ધા પૂર્વક પોતાની પ્રજ્વલિ ચાલુ રાખી હતી.

દરમિયાન આદેહ નોએલ નાઈટ્રોગ્લિસેરિનનો વપરાશ લખચુક્ત બનાવવા માટે મંથી રહ્યો હતો. લાકડાનો વહેર, સિમેન્ટનો ભૂંડ, કોક્સો વગેરે પદાર્થો તેણે નાઈટ્રોગ્લિસેરિનના મિશ્રણ માટે વાપર્યા, આ પ્રયત્નોને અંતે તેણે ડાયનેમાઈટ નામનો પદાર્થ શોધ્યો. ફિસલગર (Kieselguhr) પ્રકારની જિદાણ માટીમાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિન શોષીને તેણે આ પદાર્થ બનાવ્યો હતો. આ પ્રમાણે માટીના વજન કરતાં ત્રણચોથાઈ નાઈટ્રોગ્લિસેરિન અંદર લઈ શકાતું હતું. આ પદાર્થ અવિકારી કે અચક હોવાથી તેની ઉપયોગિતા અણી હતી અને ૧૮૬૭માં નોએલની આ ખીજ શોધનું પેટન્ટ લેવામાં આવ્યું. ૧૮૬૮માં પિના-યુન ઇમેન્યુઅલ તથા આદેહ નોએલને સ્વીડીશ એકેડેમી એન્ડ સાયન્સ તરફથી 'લેટરસ્ટેડ' પરિતોષિક અર્પણ કરવામાં

આવ્યું. આદેહ નોએલનું આ સન્માન સાથે જોડે સ્વયં 'નોએલ પ્રાઈઝ' હતું.

હવે પછી પરિસ્થિતિએ પકટો લાંબો હતો, અડધો સુધી જે વસ્તુ એક રાસાયણિક કુતૂહલનો તિલ રહી હતી તે નોએલ અને તેના પરિવારના અણ પ્રયત્નોને પરિણામે ત્ર્યંક ઈંગ્લેન્ડની કામગીરી માટે સાધનભૂત બનતી જતી હતી આદેહ પરંતુ બેઠે કારી કાઢેલા જીવદાઓ આના બલ્લત ઉદાહરણો હતાં ત્યાર બાદ આદેહ નોએલે પોતાનો સમય સમ પ્રવાસમાં જ વીતાવી દુનિયાભરમાં પોતાની ફેક્ટરીઓ નાખી પેટન્ટનું રક્ષણ મેળવવા પાઠમ ધ્યાન દેવું કયું હતું, યુરોપીય-ભાગમાં પરંતુ પ્રભુત્વ તેને આ વખતે કામ લાગતું. તેની તીવ્ર શ્રદ્ધાશક્તિને પરિણામે પોતાની શોધોને તે વ્યવસ્થિત પાયા ઉપર મૂકી શક્યો. ૧૮૬૭થી ૧૮૭૮ સુધીના સમયના ગાળામાં અને માઈટનું ઉત્પાદન વાર્ષિક ૧૧ ટનથી વધીને ૩૧૨ ટન સુધી પહોંચ્યું.

આ બધાં રોકાણો છતાં ૧૮૭૫માં તેણે એક નવો પદાર્થ-બ્લાસ્ટિંગ હેપેટિન-શોધ્યો. તેને 'રબર ડાયનેમાઈટ' પણ કહેવામાં આવે છે. આમાં ઉકા નાઈટ્રેટ એન્ડ સેસ્યુલોઝ ને હક ટકા નાઈટ્રોગ્લિસેરિનમાં ઓગાળવામાં આવે છે એની શક્તિ 'ડાયનેમાઈટ' કરતાં વધારે છે એટલું જ નહિ, પણ સામાન્ય રીતે તે સંપૂર્ણપણે વપરાઈ જાય છે.

ત્યાર પછીનું પેટન્ટ ધુનરરિન (અ. રોકાયેસ) ગન પાઉડર સંબંધીનું હતું. આનું નામ તેણે બેચિસાઈટ અથવા નોએલ ગનપાઉડર પાડ્યું, એમાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિનનું નાઈટ્રોસેસ્યુલોઝ સાથે સમાન ભાગે મિશ્રણ કરવામાં આવતું. નોએલે જોયું કે નાઈટ્રોસેસ્યુલોઝ પ્રમાણ ૭થી ૫૦ ટકા સુધી વધારીને તે મિશ્રણને ગરમ રોશરો વચ્ચેથી ચૂસવામાં આવતાં એક બરડા પદાર્થ બનતો હતો અને તે બારીક ચૂસનાં રૂબાં કામે ચોટ શકાતો હતો બ્લાસ્ટિંગ હેપેટિનના વિરૂદ્ધ તેના ધડાકા લખકર થતા ન હતા, અને ન્યૂ રોશર

કે તોપમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે તેના બેરલને તોડ્યા વગર તેના વડે ગોળાને ધક્કેલવાનું બળ પેદા થઈ શકતું હતું. ૧૮૯૭માં થયેલી આ શોધને પરિણામે બંદૂક અને તોપ માટે દારૂગોળો બનાવવાની પ્રવૃત્તિને થોડો વેગ મળ્યો. નોબેલે બનાવેલું બેલિસ્ટાઈટ ફેન્ચ બનાવટ ‘પાઉડ્રે બિ’ (poudre B) સાથે નુકાં જુદા દેશોમાં હરીફાઈ કરવા લાગ્યું. ઉપનયોજીય જન્ય સાથે મિશ્ર કરેલા છલેટીનનો નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝ સાથેનો આ પદાર્થ હતો. બ્રિટિશ બનાવટ ‘કોરડાઈટ’ સાથે પણ ‘બેલિસ્ટાઈટ’ દંઠર ઝીંકી શક્યું. પણ તેનો નો એક રસિક ઇતિહાસ છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં નોબેલને પોતાનું ‘કારખાનું’ સ્થાપવા માટે પરવાનગી મળી નહિ. ત્યાં વિદેશી સાહસને અપનાવવા પ્રત્યે એક પ્રકારનો અણગમો હતો પણ મુખ્ય કિંમત સર ફ્રેડરિક એબલ તરફથી. નોબેલને વેટો પડેલો. આ વ્યક્તિ પાર્સોન્સનાં બહુ વગદાર હોવાથી નોબેલનું તેની સામે કેં આવી શક્યું નહિ. એબલને પોતાને શોળખાઈને બનાવેલા નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝમાં અંગત રીતે રસ હતો.

૧૮૬૯માં ઇંગ્લેન્ડમાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિન કાષ્ટક (અં. એક્ટ) અમલમાં આવ્યો જેની નીચે તેની નિકાસ, સંગ્રહ અને હેરફેર ઇંગ્લેન્ડમાં બંધ કરવામાં આવ્યાં. છે ૧૮૭૨માં સ્કોટલેન્ડમાં ‘કારખાનું’ નાખવાની નોબેલને પરવાનગી મળી.

કોરડાઈટના બે શોધકો બેન્સ દેવાર અને સર ફ્રેડરિક એબલ સાથે નોબેલ બંધબેસતી અથગમણમાં આવ્યો. ધર્મધારી કમિશનની રિપોર્ટને પરિણામે નોબેલે કમિશનના સભ્યો એબલ અને દેવારને બેલિસ્ટાઈટની પેટન્ટ કંટ્રોલ બનાવટ સંબંધી સંપૂર્ણ માલિકી પૂરી પાડી હતી. દેવાર અને એબલે નોબેલે બનાવેલા નાઈટ્રોગ્લિસેરિન અને નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝના મિશ્રણમાં એક વધુ પદાર્થ વેસેલિન ઉમેરી તેને એસિટોન (Acetone) નામના દ્રાવણમાં ઓગાળ્યો અને પછી

પદાર્થને તંતુઓના રૂપમાં ઉત્પન્ન કર્યો... તંતુઓના અત્રેણ નામ કાર્ડ ઉપરથી તેનું નામ કોરડાઈટ પાડી તેઓએ તેને બહેરમાં મુક્યો. તેમણે આ સામે ફેર્ડમાં કેસ માંડ્યો પરંતુ તે હારી ગયો અને તેને ૨૦,૦૦૦ પાઉન્ડનો ખર્ચ થયો.

આ કેસ અપીલમાં જતાં જસ્ટિસ લોર્ડ કે (Kay)એ હાથકોટના સુકાદા વિશે ચંદ્રા વ્યક્ત કરી. નોબેલનું તેમણે અભિવાદન કર્યું અને જણાવ્યું કે ‘વિરાટના ખખા ઉપર બેસેલા વાગન વિરાટ કરતાં અસંખ્ય વધુ દૂર જોઈ શકે. * મને આ કેસમાં મૂળ શોધક પ્રત્યે ખરેખર સન્માનભૂતિ છે. મિ. નોબેલે એક ઘણી મહત્વની શોધ કરી છે અને બે ધૂન રસાયણશાસ્ત્રીઓએ તેની શોધની બાબતો ઉપરથી થોડો ફેરફાર કરીને સમાન ગુણધર્મોવાળી વસ્તુ નવીન સ્વરૂપે બહાર પાડી છે. હાથકોટના નિર્ણયથી નોબેલને પોતાના પેટન્ટનો મળેલો જોઈતો લાભ મુખ્યત્વે પડે છે.’ નોબેલને ત્યાં આપવા માટે બ્રિટિશ સરકારની કોરડાઈટ ફેક્ટરીને કોરડાઈટની બનાવટ ઉપર પણ નોબેલના શેષસ્ત્રીના હક્કોનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો. અમેરિકામાં નોબેલને ત્યાંના તકવાદી યૂડીવાદીઓની ધંધાધારી ઝેરસીતિઓને પરિણામે બહુ હાવટ ન આવી પરંતુ ઇંગ્લેન્ડે તેને સહકાર આપ્યો. ૧૯૧ માં ત્યાંની એક્સ્પ્લોઝિવ્સ ટ્રેડ લિમિટેડ નામની કંપનીએ પોતાનું નામ બદલીને નોબેલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ રાખ્યું એ આની પ્રતીતિષ્ઠ છે.

નોબેલ પરિવારના ઇતિહાસનો એક રસિક અને મહત્વનો ભાગ નોબેલના લાઈફ ટાઈમ વડે બેલાઈયો છે. તેણે ફ્રેન્ડ્સમાં લખેલી કથાં હતાં અને પછી તે હેલ્સીંગ ફોર્સમાં જઈ વસ્યો હતો. અહીં તેણે પોતાનો તેજ અને દીપ્તો વિશેનો ધર્મ વિકસાવ્યો હતો પરંતુ તેમાં ન હાવતાં તે સ્વીડન ગયો અને ત્યાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિન બનાવવાનું સંખીને ૧૮૭૦માં રક્ષિત ગયો.

* A dwarf standing on the shoulders of a giant can see much further.

નોબેલને આ પદાર્થની બનાવટ ચાલુ રાખવી હોય તો મેનારેન સરોવરની અંદર નાગરેલી એક હોડી ઉપર બાધવા ધરમા તે આ કરી શકશે. આદેહ નોબેલે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો અવગત, આવા નોબેલો ધધામાં મૂડી રોકવા કાઈ તૈયાર થતું ન હતું. આખરે ૧૮૬૪ના અનમા ને ડબ્લ્યુ રિપ્ટ નામની સ્ટોક-હોમની એક શ્રમત વ્યક્તિએ આના કારખાના માટેની આર્થિક જવાબદારી સ્વીકારી અને સ્ટોકહોમ પાસે નિટરરીટન નામના સ્થળે કારખાનું બાંધવામાં આવ્યું.

૧૮૬૪ અને ૧૮૬૫ની શરૂઆનમાં સ્વીડનમાં આ પદાર્થ બનાવવાની તથા તેનો ઉપયોગ કરવા સંબંધીની સંપૂર્ણ જવાબદારી આદેહ પોતાના સિરે લઈ લીધી જ્યારે નાઈટ્રોગ્લિસેરિન કમ્પોઝિટિવના આની ત્યારે તે એકનો જ તેનો ગાયરકટર, મેનેજર, કારફ્ટન, વિસામનીશ, ખજાનચી, જે કહો તે, બન્યો હતો. ૧૮૬૪માં તેની હેલનબર્ગની પ્રયોગશાળામાં થયેલ ધડાકાઓ અને અકસ્માતને લીધે તેને ઘણા આઘાત પહોંચ્યા હતા પરંતુ તેણે ધીરજ અને અદ્વાર્ધ પૂર્વક પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી હતી.

દરમિયાન આદેહ નોબેલ નાઈટ્રોગ્લિસેરિનને વપરાશ લાવવાનું બનાવવા માટે મથી રહ્યો હતો. લાકડાનો વહેર, મિમેન્ટોનો જૂર, કોપસો વગેરે પદાર્થો તેણે નાઈટ્રોગ્લિસેરિનના મિશ્રણ માટે વાપર્યા, આ પ્રયત્નોને અતે તેણે ગાયનેમાઈટ નામનો પદાર્થ શોધ્યો 'કિસલગર' (Kieselguhr) પ્રકારની હિદાણુ માટીમાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિન શોષીને તેણે આ પદાર્થ બનાવ્યો હતો. આ પ્રમાણે માટીના વજન કરતા ત્રણગણું નાઈટ્રોગ્લિસેરિન અદર લઈ શકાતું હતું. આ પદાર્થ અરિકારી કે અચળ હોવાથી તેની ઉપયોગિતા શૂન્ય હતી અને ૧૮૬૭માં નોબેલની આ બીજી શોધનું પેટન્ટ લેવામાં આવ્યું. ૧૮૬૮માં પિતા-પુત્ર ઈમેન્યુઅલ તથા આદેહ નોબેલને સ્વીડીશ એકેડેમી ઓફ સાયન્સ તરફથી 'વેટરસ્ટેટ' પારિતોષિક અર્પણ કરવામાં

આવ્યું. આદેહ નોબેલનું આ સન્માન સાથે જ તેનું સ્વર્ગ 'નોબેલ પ્રાઈઝ' હતું.

હવે પછી પરિસ્થિતિએ, પછાદે લંધો હતો, અઢાર વર્ષો સુધી જે વસ્તુ એક રાસાયણિક કુતૂહલનો વિષય રહી હતી તે નોબેલ અને તેના પરિવારના અગ્રણ્ય પ્રયત્નોને પરિણામે પ્રથમ ઈન્જનેરી કામગીરી માટે સાધનભૂત બનતી જતી હતી આદેહ પર્વતમાંથી કારી કાઢેલા જુગદાઓ આના જવત ઉદાહરણો હતા, ત્યાર બાદ આદેહ નોબેલે પોતાનો સમય સતત પ્રવાસમાં જ વાતાવી દુનિયાભરમાં પોતાની ફેબ્રીકો નાખી પેટન્ટોનું રક્ષણ મેળવવા પાછા બ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું હતું. સુરોષીવ-ભાષાઓ પરતુ પ્રભુત્વ તેને આ વખતે કામ લાગુ તેની તીવ્ર જીવિશક્તિને પરિણામે પોતાની શોધોને તે વ્યવસ્થિત સ્થાન ઉપર મૂકી શક્યો ૧૮૬૭થી ૧૮૭૮ સુધીના સમયના ગાળામાં ૩૫ને માઈટનું ઉત્પાદન વાર્ષિક ૧૧ ટનથી વધીને ૩૧૨૦ ટન સુધી પહોંચ્યું.

આ બના રોકાણો છતાં ૧૮૭૫માં તેણે એક નવો પદાર્થ-બ્લાસ્ટિંગ છોમેટિન-શોધ્યો તેને 'રબર ગાયનેમાઈટ' પણ કહેવામાં આવે છે આમાં ૭ ટકા નાઈટ્રેટ ઓફ સેપુયોન ને ૯૩ ટકા નાઈટ્રોગ્લિસેરિનમાં આભાળવામાં આવે છે એની શક્તિ 'ગાયનેમાઈટ' કરતા વધારે છે એટલું જ નહિ, પણ સાગ્યા પડી તે સંપૂર્ણપણે વપરાઈ જાય છે.

ત્યાર પછીનું પેટન્ટ ધુમ્મસિત (અં. સ્પોકાયેસ) બનવા પાડેલ સંબંધનું હતું આનું નામ તેણે બેમિસ્ટાઈટ અથવા નોબેલ બનવાપાડેલ પાડ્યું. એમાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિનનું નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝ સાથે સમાન ભાગે મિશ્રણ કરવામાં આવતું. નોબેલે જ્વેલ્યુ કે નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝ પ્રમાણે ૭૫થી ૫૦ ટકા સુધી વધારીને તે મિશ્રણને જરમ રોવરો વચ્ચેની ગૂંચામાં આવનાં એક બરડા પદાર્થ બનાવ્યો હતો અને તે બારીક ચૂર્ણના રૂપમાં કામે ચોટ શકાનો હતો બ્લાસ્ટિંગ છોમેટિનના વિરુદ્ધ તેના ધડાકા ભયંકર થતા ન હતા, અને જ્યારે બૂદક

કે તોપમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો ત્યારે તેના બેરલને તોડ્યા વગર તેના વડે ગોળીને ધક્કેલવાનું બળ પેદા થઈ શકતું હતું. ૧૮૮૭માં થયેલી આ શોધને પરિણામે બંદૂક અને તોપ માટે દારૂગોળો બનાવવાની પ્રક્રિયાને ધણો વેગ મળ્યો. નોબેલે બનાવેલું બેલિસ્ટાઈટ ફેબ્રિક બનાવટ 'પાઉદ્રે બિ' (poudre B) સાથે જુદા જુદા દેશોમાં હરીફાઈ કરવા લાગ્યું. ઉપયુક્તીક દ્રવ્ય સાથે મિશ્ર કરેલા છબેડીનનો નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝ સાથેનો આ પદાર્થ હતો. બ્રિટિશ બનાવટ 'કોરડાઈટ' સાથે પણ 'બેલિસ્ટાઈટ' દક્ષર ગ્રીલી શક્યું પણ તેનો તો એક રસિક ઇતિહાસ છે.

છબેડામાં નોબેલને પોતાનું કારખાનું સ્થાપવા માટે પરવાનગી મળી નહિ. ત્યાં વિદેશી સાહસને અપનાવવા પ્રત્યે એક પ્રકારનો અણગમો હતો પણ મુખ્ય વિરોધ સર ફ્રેડરિક એબલ તરફથી નોબેલને વેઠવો પડ્યો. આ વ્યક્તિ પાર્લીમેન્ટમાં બહુ વગદાર હોવાથી નોબેલનું તેની સારે કૈં આશી શક્યું નહિ. એબલને પોતાને શોનબાઈને બનાવેલા નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝમાં અંગત રીતે રસ હતો.

૧૮૬૬માં છબેડામાં નાઈટ્રોગ્લિસેરિન કાષ્ટો (અ. એકટ) અમલમાં આવ્યો જેની નીચે તેની નિકાસ, સંગ્રહ અને હેરફેર છબેડામાં બંધ કરવામાં આવ્યાં. છેક ૧૮૭૧માં સ્કોટલેન્ડમાં કારખાનું નાખવાની નોબેલને પરવાનગી મળી.

કોરડાઈટના બે શોધકો જેમ્સ હેવાર અને સર ફ્રેડરિક એબલ સાથે નોબેલ જગતજ્વલ અથાગમણમાં આવ્યો. સરકારી કમિશનની વિનંતિને પરિણામે નોબેલે કમિશનના સભ્યો એબલ અને હેવારને બેલિસ્ટાઈટની પેટન્ટ કરેલી બનાવટ સંબંધી સંપૂર્ણ માહિતી પૂરી પાડી હતી. હેવાર અને એબલે નોબેલે બનાવેલા નાઈટ્રોગ્લિસેરિન અને નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝના મિશ્રણમાં એક વધુ પદાર્થ એસેટિન ઊંઘેરી તેને એસેટોન (Acetone) નામના દ્રાવણમાં ઓગાળ્યો અને પછી

પદાર્થને તંત્રુઓના રૂપમાં ઉત્પન્ન કર્યો. તંત્રુઓના અચ્છેદ નામ કોર્ડ ઉપરથી તેનું નામ કોરડાઈટ પાડી તેઓએ તેને બહેરમાં મૂક્યો. નોબેલે આ સામે કોર્ડમાં કેસ માંડ્યો પરંતુ તે હારી ગયો અને તેને ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડનો ખર્ચ થયો.

આ કેસ અપીલમાં જતાં જસ્ટિસ લોર્ડ કે(Kay)એ હાયકોર્ટના ચુકાદા વિશે શંકા વ્યક્ત કરી, નોબેલનું તેમણે અભિવાદન ક્યું અને જણાવ્યું કે 'વિરાટના ખર્ચા ઉપર જોબેલો વામન વિરાટ કરતાં અસમત વધુ દૂર જોઈ શકે. અને આ કેસમાં મૂળ શોધક પ્રત્યે ખરેખર સહાનુભૂતિ છે, મિ. નોબેલે એક ધણી મહત્વની શોધ કરી છે અને બે ધૂન રસાયણશાસ્ત્રીઓએ તેની શોધની બાબતો ઉપરથી થોડો ફેરફાર કરીને સમાન ગુણધર્મોવાળી વસ્તુ નવીન રચણે બનાવી પાડી છે. હાયકોર્ટના નિર્ણયથી નોબેલને પોતાના પેટન્ટનો મળવો જોઈતો લાભ ગુમાવવો પડે છે.' નોબેલને આપ આપવા માટે બ્રિટિશ સરકારની કોરડાઈટ ફેક્ટરીને કોરડાઈટની બનાવટ ઉપર પણ નોબેલના રાયપટીના હક્કોને સ્વીકાર કરવો પડ્યો. અમેરિકામાં નોબેલને ત્યાંના તકવાદી મૂડીવાદીઓની ધંધાદારી ગેરરીતિઓને પરિણામે બહુ ફાવટ ન આવી પરંતુ છબેડા તેને સહકાર આપ્યો. ૧૯૧ માં ત્યાંની એક્સ્પ્લોઝિવ્સ ટ્રેડ લિમિટેડ નામની કંપનીએ પોતાનું નામ બદલીને નોબેલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ રાખ્યું એ આની પ્રતીતિષ્ઠ છે.

નોબેલ પરિવારના ઇતિહાસનો એક રસિક અને મહત્વનો ભાગ નોબેલના લાર્ડ દૌબર્ટ વડે બેસાર્યો છે. તેણે ફ્રિલેન્ડમાં લગ્ન કર્યા હતાં અને પછી તે હેલ્સીંગ ફોર્સમાં જઈ વસ્યો હતો. અહીં તેણે પોતાનો તેલ અને દીપકો વિશેના ધંધો વિકસાવ્યો હતો પરંતુ તેમાં ન ફાવતાં તે સ્વીડન ગયો અને ત્યાં નાઇટ્રોગ્લિસેરિન બનાવવાનું શોખીને ૧૮૭૦માં રસિયા ગયો.

* A dwarf standing on the shoulders of a giant can see much further.

ત્યા બાકુમાં કુફરતી તેજ મળી આવતા તેને શુદ્ધ કરી પેટ્રે સિવમ વગેરે બનાવવાનું નોબેલ લાઈબ્રેરિયોએ શરૂ કર્યું. થોડા જ સમયમાં આ ઉલોચ જગત્વ્યાપક થઈ ગયો. નોબેલને પોતાને તે આ કામ માટે કુરસદ ન હતી પણ લાવિંગ અને રોમન્ટ આ ઉલોચને સારા પાયા પર મૂક્યો નોબેલે આ માટે નાણાની સારી સંભાલ કરી હતી નોબેલના વસિયતનામાની રૂએ પત્ની જે નોબેલ ફાઉન્ડેશન સ્થપાયું તેમાં આ કંપનીએ તેનો પૂરો હિસ્સો આપ્યો હતો.

૧૯૨૬માં નોબેલ ફાઉન્ડેશને પ્રસિદ્ધ કૌશલ તેના જીવનચરિત્રમાં નોબેલના અગત જીવન માટે એવું લખાયું છે કે તેને મક્કરમાં મુશ્કેલી સૌથી વધુ રખરેલ માણસ તરીકે ઓળખવામાં આવતો હતો. આ વાત સાચી પણ છે કારણ કે તેની શોધની શરૂઆતમાં તે સ્થળે સ્થળે ભટકતો હતો. ધણુ ખરું તેના મુકામ પ્રથમ હામ્બુર્ગમાં અને પાછળથી પેન્સિલ્વેનિયા રહ્યો હતો. આમ છતાં તેણે સ્વીડનને પોતાના વતન તરીકે આજીવન હતું અને તેના સાથીઓની પસંદગી સ્વીડનના માણસોમાંથી જ કરી હતી.

આલ્ફ્રેડ નોબેલે લગ્ન કર્યા ન હતાં. અ.ખુ-જીવન તેનું આરોગ્ય નબળું રહ્યું હતું દાકતરો અને દવાનાં બિયોને લીધે તેના શરૂઆતના જીવનમાં કુટુંબને સારી રીતે શોધવું પડ્યું હતું. જ્યારે તેની આર્થિક સ્થિતિ સુધરી ત્યારે તેને કામના બોમ્બને લીધે સમયની અતિશય તંગી પડવા માંડી એમ કહેવાતું કે સ્વીડનનો રાજા આલ્ફ્રેડ આરમો કુવારો રહ્યો હતો કારણ કે તેને યુદ્ધ કરવા એટલી બધી વાર જીવું પડ્યું હતું કે સાથે શણગારે લઈ જવું અત્યંત મુશ્કેલ હતું. નોબેલની સ્થિતિ પણ કેંક આવી હતી તે એવો તો બુદ્ધિશાળી હતો કે તેના ખર્ચની જો તેને મળતી કલિન હતી તેના રહસ્યમંત્રી તરીકે પણ તેના જેટલી લાખાઓ જીવનનાર કોઈ જો તેને મળી શકી નહિ.

એક વખત જ્યારે તેના લાઈબ્રેરિયો તેનું જીવનચરિત્ર લખવા માટે અમુક હકીકત પૂછી ત્યારે તેણે

આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો.

‘મને મારા જીવન માટે પૂછીને શીટને હેરાન કરે છે? લોકોને તો અજિનેતાઓ અને ખૂનીઓ વિશે વાચવાનું રુચે છે. મારા ટેબલ પર અપવાદિયો અને મહિનાઓ સુધી ચાલે એટલે કામનો દગ પડ્યો છે અને તેમાંથી જીવનચરિત્ર લખવા માટે હું ક્યારે જીવો આવવાનો હતો? છતાં પોલીસખાતાને નંદાંએ તેની માહતી જોઈતી હોય તો લે — આલ્ફ્રેડ નોબેલ, એક અધમુર્તિ પ્રાણી, જેને જન્મતાવેત દાકતરોએ ગળે ટૂંપો લઈ દેવા જોઈતો હતો. તેના સૌથી મોટા મુશ્કેલી : નબ સાફ રાખવા અને કોઈને ભારશપ થવું નહિ. તેના સૌથી મોટા અંગૂણો : કુટુંબજીવનનો અભાવ, ખરાબ સ્વભાવ અને ખરાબ પેટ, તેની સૌથી મોટી અને અંતિમ મુશ્કેલી : જીવતા દવાખામી મુકિત. તેનું સૌથી મોટું પાપ : ધનની પૂજા કરવા માંથી નિવૃત્તિ. તેના જીવનના નોંધવા જેવા બનાવો : એક પણ નહિ.’

નોબેલને પણ મોતના સોદામર તરીકે નવાજે છે તે તેને અન્યાય કરવા જેવું છે. યુદ્ધ અને શાંતિની ચર્ચામાં તેણે નબસીખ અંપદાબુ હતું તેણે કહ્યું કે જે ગ્રીસ વર્ષમાં જન્મત પર, આપણે શાંતિ સ્થાપવા સમર્થ નહિ થઈએ તો પૃથ્વી પરથી સંસ્કૃતિનો વિનાશ થશે. નોબેલના મંતવ્ય પ્રમાણે શાંતિ માટેનો એક જ રસ્તો હતો અને તે એ કે એ દરેક સત્તાઓએ યુદ્ધથી થતી પામખાસી સંબંધી બરાબર ખાસ કરવો.*

૧૮૮૯માં પ્રસિદ્ધ ધર્મેના પુસ્તક ‘લધિયારો હોં! મૂકો’ (અ. Lay down arms) ની લેખિકા બર્થો ફોન સ્ટનરે જ્યારે ૧૮૯૨માં બર્નની શાંતિ કોન્ફ્રેન્સ માટે નોબેલ પાસે નાણાની સંભાલ માગી ત્યારે નોબેલે મદદ કરી પણ આવી કોન્ફ્રેન્સમાં તેને શ્રદ્ધા ન હતી. તે કહેતો, ‘હું માનું છું કે તમારી કોમેસો કરતાં મારાં કારખાનાં યુદ્ધનો અંત જલદી લાવશે.

જ્યારે બે સામસામાં ખાસ થયેલાં સૈન્યો નિમિત્ત

*જ્યારે પણ આ એટલું જ સાચું નથી? — પ. ૧. ચાહ.

માત્રમાં એક બીજાને સંહાર કરવાની શક્તિ ધરાવતા થશે એવો દિવસ આવશે ત્યારે બધા સુધરેલા રાષ્ટ્રો યુદ્ધના તોળીયેલા ભયને કારણે જ યુદ્ધ કરવામાંથી પાછા હટશે અને પોતાનાં આયુધો નીચે મૂકી દેશે. જુદા જુદા રાષ્ટ્રોની સરકારો યુદ્ધની મોકૂફી માટે એવી આશા રાખવા તૈયાર થશે કે અમુક સમય દરમ્યાન ચહોળાયેલું વાતાવરણ એખમું થઈ જશે અથવા તો એકાદ રાજપુરુષના મરણથી યુદ્ધ જેવી પરિસ્થિતિને અંત આવશે. યુદ્ધ પોકારનાર સામે સામુદાયિક રક્ષણ યોજનાને પ્રમુખ ધવો નોઈએ અને તેને અમલમાં લાવવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાની સ્થાપના કરવી નોઈએ જે પ્રથમ યુદ્ધ કરનાર (અ. એકસર) સામે સક્રિય પગલાં લઈ શકે. માત્ર આ જ - રસ્તે યુદ્ધની શક્યતા નાબૂદ કરી શકાશે.

નોએલને શાંતિ માટેની કોંગ્રેસો પર બહુ અઢાન ન હોવા છતાં તેણે નોએલ શાંતિ પારિતોષિક માટેના પ્રમુખ કરવાનું નક્કી કર્યું, 'જે કોઈ વ્યક્તિ સ્થાયી સૈન્યો વિખેરી નાખવા અથવા તેમની સંખ્યા ઓછી કરવામાં લોકો વચ્ચે પરસ્પર ઐત્રીલ્યો સંબંધો સ્થાપવામાં અને શાંતિ માટેની કોંગ્રેસો લોકપ્રિય બનાવવા માટે સૌથી સક્રિય ફાળો આપી શકે' તેને માટે નોએલે શાંતિ પારિતોષિક આપવાની વ્યવસ્થા કરી.

૧૮૯૬માં નોએલનું જન્મ ઘડું તે પૂર્વે નોએલને બ્યારે બાળ્યું કે પોતાનું વસિયતનામું લખવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે ત્યારે લગભગ ત્રણ કરોડ ગ્રીસ લાખ સ્વીડિશ ક્રોન (રૂપિયા આશરે સાડા ચાર કરોડ) જેટલી પોતાની મૂંઝોળ ઉપયોગ તેણે લોક કલ્યાણ માટે કરવાનું નક્કી કર્યું. તેના વીચના સાક્ષીઓ કહે છે કે વસિયતનામા પર દસ્તક કરતી વખતે તેણે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ઘારો કાઢ્યા હતા : 'હું હૃદયથી સોશિયલ ડેમોક્રેટ (સમાજવાદી) છું. મારું એમ હૃદ માનવું છે કે મોટા વારસો મેળવવા એ એક કમનસીબી છે, જે માણસ પાસે ખૂબ મિલકત હોય તેણે પોતાના સમાસંબંધોમાં માટે થોડાક જ લાગ કાઢવો

નોઈએ.' તે માનતો કે સીધા વારસદારોને પણ તેઓ સારું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકે એટલા પૈસા આપવાથી વધુ મદદ ન કરવી નોઈએ. આમ નહિ કરવાથી માત્ર આળસને ઉત્તેજન મળે છે અને વ્યક્તિની શક્તિ તથા વિકાસ ક્ષાય છે જેથી તે પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ સર્જી શકે નથી. વસિયતનામું તેણે આ પ્રમાણે લખ્યું છે :

'આ મૂંઝીનું એક ભડોળ રચવામાં આવશે, જેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે જે વ્યક્તિઓએ એ ગત વર્ષમાં માનવજાનનું વધુમાં વધુ શ્રેય સાધ્યું' હશે તેઓને પારિતોષિક આપવામાં આવશે. આ વ્યાજના પાંચ સરખા હિસ્સા પાડવામાં આવશે, જેની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે હશે : એક ભાગ ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં સૌથી મહત્વની શોધ કરનારને; એક ભાગ રસાયણ વિજ્ઞાનમાં સૌથી મૂલ્યવાન શોધ કરનારને; એક ભાગ શરીરશાસ્ત્ર તથા ઔષધિવિજ્ઞાનમાં ઉત્તમ શોધ કરનારને; એક સાહિત્યમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ સર્જન કરનારને અને એક ભાગ રાષ્ટ્રો વચ્ચે બહુત્વની લાવના વધારી સ્થાયી સૈન્યો વિખેરી નાખવાની હિમાયત કરનાર તથા શાંતિ માટેની સમિતિઓ સ્થાપવામાં સૌથી સક્રિય કામ કરનાર વ્યક્તિને પારિતોષિક તરીકે આપવામાં આવશે.'

નોએલે આ વસિયતનામા ઉપર ૧૮૯૫ના નવેમ્બરની ૨૭મી તારીખે સહી કરી. વકીલો પર તેને એવો અભાવ હતો કે આ લખાણ તેણે જાતે જ લખ્યું હતું. આ કારણથી વસિયતનામામાં એની ઇન્જાએન તે બહુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શક્યો નહોતો. ઉપરાંત આ વસિયતનામાની વ્યવસ્થા જેને સંપવામાં આવી હતી તે તે સંસ્થાઓની પણ અગાઉથી સલાહ લેવામાં આવી ન હતી. સ્વીડનના રિચ્યુસ્ટ પુરુષોએ જાહેર કર્યું કે વસિયતનામું નોએલના કાયદે-સરના વારસોના હક્કોની અવગણના કરતું હતું. નોએલના કેટલાક સગાઓએ આ વસિયતનામાને ગેર-કાયદે ઠરાવવા માટે કોશિષ પણ કરી. પરંતુ નોએલનો

ત્યાં બાકમાં કુદરતી તેજ મળી આવતા તેને શુદ્ધ કરી પેટ્રોલિયમ વગેરે બનાવવાનું નોબેલ ભાઈ જોએ શરૂ કર્યું. થોડા જ સમયમાં આ ઉદ્યોગ જગત્યાપક થઈ ગયો. નોબેલને પોતાને તો આ કામ માટે ફરસદ ન હતી પણ લાવિંગ અને રોજર્ટ આ ઉદ્યોગને સારા પાયા પર મૂક્યો. નોબેલે આ માટે નાણાની સારી સલાહ કરી હતી નોબેલના વસિયતનામાની રૂએ પત્ની જે નોબેલ ફાઉન્ડેશન સ્થાપાયું તેમાં આ કંપનીએ તેનો પૂરો હિસ્સો આપ્યો હતો.

૧૯૨૬માં નોબેલ ફાઉન્ડેશને પ્રસિદ્ધ કરેલા તેના જીવનચરિત્રમાં નોબેલના અંગત જીવન માટે એવું લખાયું છે કે તેને ખરકરીમાં ધરાવતો સૌથી વધુ રખરેલ માથુસ તરીકે ઓળખવામાં આવતો હતો. આ વાત સાચી પણ છે કારણ કે તેની શોધની શરૂઆતમાં તે ક્ષયે રથજે ભટક્યો હતો. ધનું 'ખર' તેનો મુકામ પ્રથમ હાથપુમાં અને પાઠ્યથી પેન્સિલમાં રહ્યો હતો. આમ છતાં તેજે સ્વીડનને પોતાના વતન તરીકે આહુ' હતું અને તેના સાથીઓની પસંદગી સ્વીડનના માણસોમાંથી જ કરી હતી.

આલ્ફ્રેડ નોબેલે લગ્ન કર્યું ન હતું. આ.પુ. જીવન તેનું આરામ નખળું રહ્યું હતું દાકતરી અને દવાનાં મિયેને લીધે તેના શરૂઆતના જીવનમાં કુટુંબને સારી શીતે શોષવું પડ્યું હતું. જ્યારે તેની આર્થિક સ્થિતિ કુદરતી ત્યારે તેને કામના બોમને લીધે સમયની અતિશય તંગી પડવા માંડી. એમ કહેવાયું કે સ્વીડનનો રાજા ચાર્લ્સ બારમો કુવારો રહ્યો હતો કારણ કે તેને યુદ્ધ કરવા એટલી બધી વાર જીવું પડ્યું હતું કે સાથે રાણીને લઈ જવું અત્યંત મુશ્કેલ હતું. નોબેલની રિયલિટી પણ કંઈક આવી હતી તે એવો તો બુદ્ધિશાળી હતો કે તેના બરની ઓ તેને મળવી કઠિન હતી. તેના રહસ્યમંત્રી તરીકે પણ તેના જેટલી જાણાઓ જાણનાર કોઈ ઓ તેને મળી શકી નહિ.

એક વખત જ્યારે તેના ભાઈ લાવિંગે તેનું જીવનચરિત્ર લખવા માટે અમુક હકીકત પૂછી ત્યારે તેજે

આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો :

'મને મારા જીવન માટે પૂછીને શીકીને હેરાન કરે છે? લોકોને તો અજિનેતાઓ અને 'ખૂતી'ઓ વિશે વાચવાનું રુચે છે. મારા રેખા પર અવાગિઓ અને મહિનાઓ સુધી ચાલે એટલો કામનો દગ પડ્યો છે અને તેમાંથી જીવનચરિત્ર લખવા માટે હું ક્યારે જીએ આવવાનો હતો? છતાં પોલીસખાતાને જાણે તેવી માહિતી જોઈતી હોય તો લે. — આલ્ફ્રેડ નોબેલ, કોલ અધધુઈ પ્રાણી. જેને જન્મતાવેત દાકતરીએ ગળે દૂપો દઈ દેવા જોઈતો હતો. તેના સૌથી મોટા ગુણ : નખ સાફ રાખવા અને કાઈને ભારપ ધવું નહિ. તેના સૌથી મોટા અંગજીઓ : કુટુંબજીવનનો અભાવ, ખરાબ સ્વભાવ અને ખરાબ પેટ. તેની સૌથી મોટી અને અતિમ ધ્રુષ્ટ : જીવતા દટાવામાંથી મુક્તિ. તેનું સૌથી મોટું પાપ : ધનની પૂજા કરવામાંથી નિવૃત્તિ. તેના જીવનના નોંધવા જેવા બનાવો : એક પણ નહિ.'

નોબેલને ધણી મોતના સોદામર તરીકે નવાજે છે તે તેને અન્યાય કરવા જેવું છે. યુદ્ધ અને શાંતિની અર્થમાં તેજે નખસીખ અંપસાવ્યું હતું તેજે કહ્યું કે જો ત્રીસ વર્ષમાં જન્મત પર આપણે શાંતિ સ્થાપવા સમર્થ નહિ થઈએ તો પૃથ્વી પરથી સંસ્કૃતિનો વિનાશ થશે. નોબેલના મંતવ્ય પ્રમાણે શાંતિ માટેના એક જ રસ્તો હતો અને તે એ કે બે હરીફ સત્તાઓએ યુદ્ધથી થતી પાપમાંથી સંબંધી બરાબર ખાસ કરવો.* ૧૮૮૯માં પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તક 'હથિયારો હાં મૂકો' (અ. Lay down arms) ની લેખિકા બર્મા ફેન સલ્નરે જ્યારે ૧૮૯૨માં બર્મનની શાંતિ કોન્ફ્રેન્સ માટે નોબેલ પાસે નાણાંની સલાહ માગી ત્યારે નોબેલે મદદ કરી પણ આવી કોન્ફ્રેન્સમાં તેને અદા ન હતી તે કહેતો. 'હું માનું છું કે તમારી કોન્ફ્રેન્સ કરતાં મારાં કારખાનાં યુદ્ધને અંત જલદી લાવશે. — જ્યારે જે સામસામાં ખર્ચ થયેલાં સૈન્યો નિમિષ

*અભારે પણ આ એટલું જ સાચું નથી — પ. ૧. શાંત.

માનમાં એક ખીજનો સંહાર કરવાની શક્તિ ધરાવતા થશે એવો દિવસ આવશે ત્યારે બધા સુધરેલા રાષ્ટ્રો યુદ્ધનાં તોળાયેલા લયને કારણે જ યુદ્ધ કરવામાંથી પાછા હટશે અને પોતાનાં આયુધો નીચે મૂકી દેશે. જુદા જુદા રાષ્ટ્રોની સરકારો યુદ્ધની મોકુફી માટે એવી આશા રાખવા તૈયાર થશે કે અમુક સમય દરમિયાન હોળીયાયેલું વાતાવરણ ચોખ્ખું થઈ જશે અથવા તો એકાદ રાજપુરુષના મરણથી યુદ્ધ જેવી પરિસ્થિતિનો અંત આવશે- યુદ્ધ પોકારનાર સામે સામુદાયિક રક્ષણ યોજનાનો પ્રબંધ થશે જેઈએ અને તેને અમલમાં લાવવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાની સ્થાપના કરવી જેઈએ જે પ્રથમ યુદ્ધ કરનાર (અં. એએસર) સામે સક્રિય પગલાં લઈ શકે. માત્ર આ જ રસ્તે યુદ્ધની શક્યતા નાબૂદ કરી શકાશે.

નોબેલને શાંતિ માટેની કોએસો પર બહુ શ્રદ્ધા ન હોવા છતાં તેણે નોબેલ શાંતિ પારિતોષિક માટેનો પ્રબંધ કરવાનું નક્કી કર્યું. 'જે કોઈ વ્યક્તિ સ્થાયી સૈન્યો વિખેરી નાખવા અથવા તેમની સંખ્યા ઝોછી કરવામાં લોકો વચ્ચે પરસ્પર ઈત્રીલાઈ સંબંધો સ્થાપવામાં અને શાંતિ માટેની કોએસો લોકપ્રિય બનાવવા માટે સૌથી સક્રિય ફાળો આપી શકે' તેને માટે નોબેલે શાંતિ પારિતોષિક આપવાની વ્યવસ્થા કરી.

૧૮૬૬માં નોબેલનું મૃત્યુ થયું તે પૂર્વે નોબેલને બંધારે ભાગ્યું કે પોતાનું વસિયતનામું લખવાનો સમય આવી પહોંચેલો છે ત્યારે લગભગ ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ સ્વીડિશ ક્રોન (રૂપિયા આશરે સાડા ચાર કરોડ) જેટલી પોતાની મૂલીનો ઉપયોગ તેણે લોક કલ્યાણ માટે કરવાનું નક્કી કર્યું. તેના વીલના સાક્ષીઓ કહે છે કે વસિયતનામા પર દસ્તક કરતી વખતે તેણે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ઘોષ કર્યો હતો : 'હું હૃદયથી સોશિયલ ડેમોક્રેટ (સમાજવાદી) છું. મારું એમ દૃઢ માનવું છે કે મોટા વારસો મેળવેલા એ એક કમ નરીની છે, જે માણસ પાસે ખૂબ મિલકત હોય તેણે પોતાના સમાજસંબંધો માટે થોડાક જ ભાગ કાઢવો

જોઈએ.' તે માનતો કે સીધા વારસદારોને પણ તેઓ સારું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકે એટલા પૈસા આપવાથી વધુ મદદ ન કરવી જોઈએ. આમ નહિ કરવાથી માત્ર આળસને ઉત્તેજન મળે છે અને વ્યક્તિની શક્તિ તથા વિદ્યાસ દ્વાય છે જેથી તે પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ સર્જી શકે નથી. વસિયતનામું તેણે આ પ્રમાણે લખ્યું છે :

'આ મૂલીનું એક ભાગ રસવામાં આવશે, જેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે જે વ્યક્તિઓએ એ ગત વર્ષમાં માનવજાતનું વધુમાં વધુ શ્રેય સાધ્યું હશે તેઓને પારિતોષિકો આપવામાં આવશે, આ વ્યાજના પાંચ સરખા હિસ્સા પાડવામાં આવશે, જેની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે હશે : એક ભાગ ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં સૌથી મહત્વની શોધ કરનારને; એક ભાગ રસાયણ વિજ્ઞાનમાં સૌથી મહત્વના શોધ કરનારને; એક ભાગ શરીરશાસ્ત્ર તથા ઔપચિયિકજ્ઞાનમાં ઉત્તમ શોધ કરનારને; એક સાહિત્યમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ સર્જન કરનારને અને એક ભાગ રાષ્ટ્રો વચ્ચે બંધુત્વની આવના વધારી સ્થાયી સૈન્યો વિખેરી નાખવાની કિંમત કરનાર તથા શાંતિ માટેની સમિતિઓ સ્થાપવામાં સૌથી સક્રિય કામ કરનાર વ્યક્તિને પારિતોષિક તરીકે આપવામાં આવશે.'

નોબેલે આ વસિયતનામા ઉપર ૧૮૬૫ના નવેમ્બરની ૨૭મી તારીખે સહી કરી. વકીલો પર તેને એવો અભાવ હતો કે આ લખાણ તેણે જોતેજ લખ્યું હતું. આ કારણથી વસિયતનામામાં એની ઇંચાઓને તે બહુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શક્યો નહોતો. ઉપરાંત આ વસિયતનામાની વ્યવસ્થા જેને સોંપવામાં આવી હતી તે તે સંસ્થાઓની પણ અગાઉથી સલાહ લેવામાં આવી ન હતી. સ્વીડનના રૂઢિચુસ્ત પુરુષોએ બહેર કર્યું કે વસિયતનામું નોબેલના કાયદે-સરના વારસોના હક્કોની અવગણના કરતું હતું. નોબેલના કેટલાક સગાઓએ આ વસિયતનામાને ગેર-કાયદે ઠરાવવા માટે કોશિષ પણ કરી. પરંતુ નોબેલનો

ભત્રીજાને અને તેના મોટા ભાઈ લક્ષ્મણને પુત્ર ધમે-
ન્યુઅલ કાકાની ઇચ્છાઓને બરાબર સમજી શક્યો
હતો તેણે જાહેર કર્યું કે વસિયતનામાનો અમલ
પોતાના કાકા નોખેવની અનિમ ઇચ્છા પ્રમાણે ચોચ
તે જોના માટે તે અત્યંત ઉત્સુક હતો અને આને
માટે તેણે રાજ્યના અતિનિધિને અગ્રદૂરક વિનંતિ
કરી ૧૮૬૮ના જૂનની પાંચમી તારીખે નક્કી કરવામાં
આવ્યું કે નોખેવના બીજા વારસદારોને નોખેવની

મિલકતમાંથી ઉપજતી દોઢ વર્ષની આરાધ આપવી અને
તેના બદલામાં મિલકત પરનો બીજો બધો હક્ક તેઓએ
જતો કનવો. આ પ્રમાણે દરેક થતાં રચીનાના રાજ
આસ્કાર બીજાએ નોખેવ ફાઉન્ડેશનના ખરીતા ઉપર
૧૯૦૦ના જૂનની ૨૯મી તારીખે પસંદગીની મહેર
મારી ત્યાર પછીના વર્ષ ૧૯૦૧થી પ્રથમ નોખેવ
પરિતોષિકા અપાયા જે દર વર્ષે અપાયાં ચાલુ
રહ્યા છે.

★

શ્રી ૦ હસિત બુદ્ધ

ત્રણ કવિ ?

કહાન ગોપી ગોકુલ ને ગોરસીનાં પદી ગીત
ભરથક મેદનની છતી લઈ પ્રીત,

ઘેર આવી વાગુ કરવાને બેઠા કવિ એક;

સહી ગયું કેડે એ જ

આરોગતા ભોજનમાં વનસ્પતિ ધી જ !

કવિ બીજા ચાંદનીનાં ગીત ગાઈ

લોકમહેરામણની પામીને વધાઈ,

ઘેર આવ્યા;

(પુશનસીબીથી પામ્યા

ચાર મજલાના મોટા ભવનમાં આરડી બેએક,

વરસોથી બાણે સહુ-કવિધર એ જ).

ધરના ધરેણા જેવી

નાનકડી

સળિયાથી જડી

એક બારીને અટલી,

શુજરીમાં જઈ આણી ખુરગીએ ચડી,

કવિતાનો કેફ આંખ મહી બારી બારી,

મોડી રાત લગી

કવિ રહ્યા અનુભવી

બારી ખંદાર ઊછળતા ચાંદનીના સાગરની

એકાદ કે છોળ, નિજ હાથેલીને ધરી.

વાંચી ગયા ત્રીજા કવિ લીંટીઓની લીંટી;

કંગાલ સમાજધર ઉપમાવે બરાબર,

યંત્રસમયની ચડભડ-ગરબડ

ઉપભવે ચોટકાર એનીયે ભડક,-

એવાં અવનવાં

પ્રતીકો ને લય ભારેખમ થઈ એમણેયે

શ્રોતાઓને ધર્યાં !

દેશનિયાં હતાં એવા હૃદય તો હયાં !

ઘેર આવી કવિ

જુએ : લીલી પડી ગઈ નળની ચકલી !

બેએક કલાક મથ્યા,

આગળીઓ છોલી, હાથ રાતાઓના કર્યાં;

પાણી પાણી થઈ,

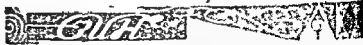
હતી એવી પથારીમાં કવિરાજ હયા !

ત્રણ કવિ ?

નહીં ! નહીં !

બીતરથી કેમ એક ઈતર ડોકાય છવિ ?

★

માંદગીમાં વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ

આપણે માંદગી વહેણી તો લઈએ છીએ પણ એ માંદગી આવતાં પહેલાં આપણામાં એ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની વહેણ છે તે આપણે અંગીકારતાં નથી. ઊર્જાના દિવાળી અંક માટે લખાયેલ આ લખાણમાં એ વિષે સારા અને સારાં સૂચનો છે. ...

વિ. જ્ઞાનનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં આજે અજ્ઞાન સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે. એના પ્રતાપે આપણું જીવન સુખાતિશય ભરેલું નીવડ્યું છે. આપણા મુખ્યમર્મી જીવનમાં અનેરો વધાનો કરનારી વૈદક વિજ્ઞાનની પ્રગતિ છે. આજે ઘણાં ચેપી રોગો ઉપર અકુશ પ્રાપ્ત થયો છે તો કેટલાક ચેપી રોગોને નીવારવા રસીઓ શોધાઈ છે.

પણ વૈદક વિજ્ઞાનની સિદ્ધિઓનો પૂરો લાભ ઉઠાવવા માટે આપણામાં નથી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ કે વૃત્તિ. આના અભાવે પશ્ચિમના દેશોમાં નામશેષ થયેલા રોગોનો આપણા દેશમાં ખોટો અફો બનેલો છે. એમને નાબૂદ કરવામાં સરળતા રહેતી નથી.

રોગો પરત્વે હજી આપણી દૃષ્ટિ તર્કશુદ્ધ બની નથી. અત્યારની શોધાયેલી દવાઓનો લાભ લેનાર લોકો પણ રોગો થવાના કારણરૂપ કાર્ક કંકિત દેવ દેવીના રાપ કે ચક્રની અવકૃપા માનનારા છે તો આપણી લોકો 'મહારાજ' માં દેવ માન્યાના ધરાવનારા છે. ગંભીર માંદગી વખતે આપણી લાગણીઓ ઉરકેરાય છે અને આ વખતે માંદગી માટે આપણા વિચારો તર્કશુદ્ધ ના હોય એ સંભરી શકે છે પણ આ તો માંદગી અંગેની આપણી સામાન્ય માન્યતા પણ આવી જ રહે છે.

માંદગી જિંદગી માટે જોડાયેલી છે. જિંદગીનું એ એક લક્ષણ છે. વિજ્ઞાનીઓ એને સારીરોગ કુદરતી ધર્મ માને છે. ત્યારે એના સંશોધનમાં એનું સ્વરૂપ જણવા મળે છે. ત્યારે એને નિવારવાનું કે મટાડવાનું સકથ બને છે.

જુએને આપણને પીડના મેટાસાગના રોગો થવાનાં એ કારણો નહીં થયેલાં છે. એક તો અશુદ્ધ પાણી અને બીજું અપૂરતો ખોરાક. નદી ફવાનાં દેખીતાં

ચોખ્ખાં પાણી રોગજીવાણુઓથી દૂષિત હોવાનો પૂરો સંભવ છે. આવાં પાણી પીવાથી પેટના કેટલાક રોગો જેવા કે ઝાડા મરડા કોવેરા ટાયફોઈડ વગેરે થઈ આવે છે. આના રોગો નિવારવા માટે આપણી રાત્ન સરકારે મોટાં ગામોમાં પાણીના નળની યોજના અમલી બનાવી છે. ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન નાનાં ગામોમાં પણ આ યોજના અમલી બનશે જેથી લોકોને શુદ્ધ કરેલું પાણી પીવા મળશે.

માંદગી આવવાનું બીજું આખળ પાતું કારણ એકાદા ને અપૂરતો ખોરાક છે. જીવનધોરણુ ઊંચું આવતાં ગરીબ વર્ગ પૂરતો ખોરાક પામવાથી પોષણની ઉણપને લીધે થતા રોગો નાબૂદ થશે.

ચેપી રોગો માટે રસીઓ (અ. વેક્સીન્સ) શોધાઈ છે. જેનાં ઇન્જેક્શન લેવાથી જાળકોને બળિયા ઊંટાંપિયું ડિફ્ટેરીઆ બાળ લકવો વગેરે રોગોમાંથી મુક્તિ મળે છે. આમ વૈદક વિજ્ઞાન આજળ વધ્યું છે. બીજા ઉઝા અને મારક રોગો ઉપર અકુશ સકથ બન્યો છે પણ વૈદક વિજ્ઞાનની એ સિદ્ધિઓને અમલી બનાવવાનું મુશ્કેલ બન્યું છે.

કારણ? આપણામાં વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિનો અભાવ છે. બીજી રીતે કહીએ તો રોગ થવાનાં પૂર્વકારણોને સમજી લઈ એ અનુસાર જીવન જીવવાની અણસમજ છે.

આ બાબત ગરાબર સમજીએ. ક્ષયરોગ માટે રામબાણુ દવાઓ વપરાશમાં છે. ક્ષયરોગી મન કાલે ત્યાં મળકા નાખવામાં કે બીજાઓ સામે શોં રાખી ઉધરસ ખાવામાં ખમચાય છે ખરો? આમ કરવાથી તે રોગનો ફેલાવો કરી રહ્યાની બાંધણને ખગર નથી. મરડા કે ઝાડાથી થીજતા બાળકથી માતાને ઘણું કાંટા ઉઠાવતું પડતું હશે પણ તે બાળકને દુગિયાતો ખૂબી દસ્ત માટે બેસાડનાં કે ત્યાં બાળકને મળ ફેંકતાં ખમચાતી નથી.

નવરસાળ

શું એને જ્ઞાન નથી કે એ મન ઉપર એકેની માખીઓ પાછા બીજા બાળકોને રોગીના બનાવશે ? હીક, અત્યારે તો દરેક ભણેતુ જણુ જાણે છે કે પાણીના આમોચિયા કે કાદવમાં મરુર ડાસ પેના થાય છે પણ વપરાશનુ પાણી ફળિયાયા છટુ જવા દેવાનુ સોને ગમે છે ગેલ્ટી રોગીની જીવેના હોવાનુ સો જાણે છે પણ સવારમાં સફાઈ કામદાર ફળિયુ સારે કરી ગયા બદ કેટલા બધા માણુઓ મન કચરો એ વાડ ને આની બધી ગલ્ટી ફેકી ફળિયાનો છેડા કેનો ગ હો બનાવી મૂકે છે ! આનુ કરવામાં ભણેના ને બ્યમથ, ગરીમ ને તરગર બધા સરખા ઊતરે છે બીજા વિરસે સવારે સફાઈ કામદાર આ ગલ્ટી ઉપાડી લે ત્યા મુખી એના ઢગના કેટની બગો ફેનવે છે ! ત્યા આટાફેરા મારી અ વેની માખીઓ આપણા ખેરાક ઉપર બેવી આપણને કેના રોગીની બે અ પતી હશે ?

આ સામાન્ય માત થઈ હવે રોગ પાત્વે વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિની બ મન જોઈએ ડાયમેગ્નિસ રોગ માટે ઈન્ડુ નિન ઈન્જેક્શન અસરકારક છે આ ઈન્જેક્શનથી રોગ કાબૂમાં રહે છે ખાધા અગાઉ તે રોગ લેવાના છે બુદ્ધિશાળી રોગી તે આપમેળે લઈ રહે છે પણ સિરીજ ભાગી જાય, પરગામ જરાનુ થાય કે ઈન્જેક્શન ખૂબી પડે તો રોગી તેના વિના થો ! દિવસ ચનાવી લેવાનું રાખે છે પરિણમે રોગ રધી જઈ ઉમ લક્ષણો દાખવે છે આ સ્થિતિ શુ દર્શાવે છે ? રોગીને એનુ જ્ઞાન ન હતુ કે લુક્ષિકટિંગ આઈન વિના મોટર ચાને તો તેને ઈન્જેક્શન વગર એક પણ ટક નહી રહે બીજી વાત આ રોગીએ ખાવામાં ખૂમ જગડવાનુ છે ભત ને શેટનીને બદને પે બરવા કાળે વધારે શાકભાજી ને ફેરો ખાવાના છે પણ બોરાકની રસમ મનવાનુ કોઈને મરડનુ નથી પરિણામે ઈન્ડુનિન ઈન્જેક્શન રોધકાડ હોવા છતા રોગથી થતા ઉપવોમાં કે મરણમાં ઝાઝા ફેર પડ્યા નથી હા, થોડા બુદ્ધિશાળી લોકોને એનાથી ધણો ફાયદો થયો છે મોટા ભાગના રોગીઓને ખાસ તાલ

થયો નથી

કેન્સર વિષે પણ આનુ જ છે આ રોગની શરૂઆતના લક્ષણોથી એની જઈ રોગી વેગાસર કેન્સર હોસ્પિટ લખા દોડી જાય તો કેટલાક કિસ્સામાં રોગ સાધન નીચે છે થોડા બુદ્ધિશાળી લોકોને આવો લાભ મળે છે બાકી રોગીઓને મોગ ભાગ રોગની શરૂઆતના મામુની ચિહ્નો અગણી મકતરી તપાસ કરાવવા માટે પણ નફરત સેવે છે

ઉપચારની બાબતમાં જ્યા આ વસ્તુચિતિ છે તો રોગનિવારણમાં તો એથી વધારે દુર્લભ છે વસાહતી શરૂઆતમાં કે ત્યર બાદ જા ! મરડો ને કોલેરાથી કેના બધા પીડાવ છે ? આ વખતે કોઈપણ પીવાનુ પાણી ઉમગવાનુ વિચારે છે ખુરુ ? વ સાહની શરૂઆતમાં નાના બાળકોને આખની પી ! સતાવે છે આને એપ ફેન નવાર માખી છે ઝાડા મરડો ને ટાયફોઈડો એપ ફેનારવાર પણ માખી છે માખીના આ ઉપદ્રવી પણાનો કેનાને ખાવા છે ? એની વસતિ વધી ના પડે તે માટે કેના જણુ તકેવારી રાખે છે ? બે લોકોને માખીના ઉપદ્રવીપણાનો ખરો ખ્યાલ હોય તો તેમના ઉદરચાન સમા ગલ્ટીના ઉકરકા ફળિયે ફળિયે જોવાના મળે ઓરી બગિયા ડિક્કેરીઆ જેવા હવાથી ફેવાના રોગો નાખૂદ કરવામાં રોગી એકવાનો નહી પણ સમસ્ત જનતાનો સડકાર આવશ્યક છે પણ લોકોના આવો સડકાર અસભવિત છે કારણ ? લોકોને રોગ જીવાણુઓ અને તેમનાથી થતા રોગોનો કશો ખ્યાન જ નથી વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિથી લોકોને આ બધો ખ્યાન આપવામાં આવે તો જ તેમને રોગો સમઘી સાચી સમજ પેલા થશે વૈજ્ઞાનિક પાલો વિનાના વૈદક જ્ઞાનથી વાયકે માનસિક વ્યાધિમગ્ન (અ ન્યૂરોટિક) બન્યા વિના નથી રહેતા રોગો થવાના કારણોનુ વિશિષ્ટ જ્ઞાન બહેનોને આપવાની ઘણી અગત્ય છે કારણ અહી પેરી કહેવન મથાર્ય લગુ પડે છે કે કન્યાને કેવણી એટને આખા કુટુંબની કેવાણી કુટુંબોના સમૂહ એ સમાજ છે

વૈદક વિજ્ઞાનનો પૂરો લાભ ઉઠાવવા માટે પ્રથમ જરૂર
વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની છે. સમાજમાં વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ વિના
વ્યાપક રોગનિવારણની યોજના અમલી બનતી અસંભ-

વિત છે. વળી આના વિના માંદગી સમસ્યા અને
અત્યારના ઉપચારે અમરમાં મુકાવા મુકેલ
થઈ પડશે.

‘મોહિનીચંદ્ર’

હું શું કરું ?

[કાકાસાહેબ કાવેશ્વરનું સંનિધાધુક્ત રસદર્શન]

રે કવિ ! ગૌરવ કવિનું કયાં ગયું ?

સાગર ભણી ઓતું કીધું,

બાં અભારાઈ પરે મૂકી દીધું,

કે આ બધું કવિવૃદ્ધ આછકે બિલતું

ને તું એકથી જ નમી જવાયું,

શિરત્રાણ કરમાં ધારીને ?

આર્ષદેશ ન્યાળતાં ઉરઆગળા ખૂલી ગયા,

એમના સામીપ્યમાં હાથમાંડી ના રહ્યા;

અંતરાલેથી પૂજ્યતાના, નેહનિર્ભર નમ્રતાના-

મનભર મુઠા, બહું માન-આવિર્ભાવના-

ધોધ એવા ધસમચીને બમઢ્યા !

હું શું કરું ?

હું નહિ પણ ધોધ બાતે

એ ઋષિના અંકમાંહા લળી પડ્યા,

કે પ્રાચીનતર તળપૂત કેરી યાદ દેનારી

પ્રતિભા લાલ જે પાંગરી,

(લાલ ? કદ્યાણના કંકુ થકી જે લાલ)

દિગંતગીથે પાર પહોંચી સત્ય વીણી

આણતી હીરાકણી

શી અનિમિષ આંખડીના પદ્મની શોભા કરી !

સૌન્દર્યનું સ્થિત રેલતા ને અનંતે ગેલતા,

તરણતર બિડાયલા બે-હોઠ,

કરતા અનુપમ મૌન સાથે ગોઠ;

આ બધું તો ઠીક :

પણ એમની

(જે વધુ ખપની)

સૌમ્ય પ્રગાથી મુહાતી હીઠકાચિક પ્રવેત દાઢી;

એ દાઢી કેરા કેશની કિરણાવલિ ગાઢી,

રોમ રોમે જેહના

મા ભારતી કેરી વીણાના

તારથી અંકૃત થતી

ઝલમલ થતી ને મલપતી,

નાચી ભીડે મંગલમધુર સૂરાવલિ જે,

જેના શ્રવણથી મૂછના પામી અને

મંત્રમુગ્ધ બની જવાયું;

ત્રિશૂળી સાહિત્યના ‘સેતુ’ મહીં સેતુ રૂપે

નિહાળતાં જ લળી પડાયું;

કે પછી પાસે જતાં,

ઘેધૂર આભા એમની દશ દિશામાં વિસ્તરી, લોઈ

આ નેન અનંત અને આકૃષ્ટ મિત્રાઈ ગયાં !

ને શૂન્યવત્ હું થઈ ગયો એવો—

કે પૂજ્ય કાકા—

રે કવિ, અહીં છંદભંગ કર્યા વિના લખવું ઘટે—

સાહેબને ખોળે જરા ગૂંચી પડાયું :

એમાં અરે, હું શું કરું ?

૧ સાહિત્યના ત્રણ ગુણથી દર્શાવેલો : સત્ય, શિવ અને
સૌન્દર્ય.

ઊર્મિના દિવાળી અંક મટે ખાસ લખાયેલી આ વાર્તા આપણા મણીતા વાર્તાકાર-
નવલકથાકારે લખેલી છે એ તો મહત્વની વાત છે જ. ઉપરાંત વાર્તાની વસ્તુ, તેની
ચલણ અને વાર્તાકારની રજૂઆત કરવાની અનોખી શૈલી પણ આ વાર્તાના કલ્પનકાર
મટે કન્યવાદ માગી લે છે. દરેક વાચકને આ વાર્તા એટલી જ રસાય થશે.....

‘આ વજ્રે ને દીવાળી ટાણે, દુકાન વધાવવા
વખતે...અત્યારે તો મારી પાસે એટલી
રકમે નથી.’ ને અંખાની જ્વેનાઈ સામે લોલુપતાથી
જોઈ રૂપને રસ ગળામાં ઉતારીને પાછો બોલ્યો ;
‘પણ તને કંઈ ના પડાય છે ? સમજ ને...’

ને બીજું ધણુ તો દસા રોડની કાચુક અંખોએ કહી
દીધું. ત્યારે તો અંખા આજના પગમાંથી ‘પારવું’
છટકે તેમ રૂકાની દુકાનને ઓટલે બારી ઝડપટ ધર
તરફ વળી તે ઘેર આવી જતાં ન તો રૂકાટ શબ્દો
ન તો તેનું શ્વાસોચ્છ્વાસ.

‘કેમ ગઈ એવી પાછી આઈ...’ ને પત્નીના ગલરાયેલા
અહેસાસ પરથી પામી ગયો હોય તેમ વિદુષ બોલ્યો ;
‘એણે ના પાડી !’

‘ના તો ન પાડી પણ દીવાળી વખતે આવજો,
પૈસા લાઈ રાખીશ,’ ને પોતાનો ગલરાટ શ્વાસવા
તેણે સાડી ફીક કરી પાછી પીવા ફરી.

વિદુષ પત્નીની પીક પાછળ પડ્યો પડ્યો તાકી રહ્યો.
ખારે એક વરસા હોય અને ખેતરમાં પાક હિલોળા
લઈ રહે તેવી એની જુવાની હિલોળા લઈ રહેલી
લાગી એના પર તીક પડતાં હોય અને ખેડૂતની જે
દશા થાય એવી રીઠૂમની રિયતિ ધઈ.

‘સાળો બકાવ...દાઢ તો એવી- સડે છે કે એવું’
લોહી પી મળે...’

ને પાછી પોતાની લાચાર દશાને ખ્યાલ આપનાં તે
હીસો પડ્યો. તે કેવી લાગી બિમારીમાં સપડ્યો છે.
ગેકટર તો કહે છે કે આટલાં ઇન્જેકશનો નહિ લ્યો
તો કદીયે એકા નહિ ધઈ શકો.

હવે તો બેઠો જ ન થાઉં...અને નાંદી નિકાલ આવી
નય તો સાડું ! મને બેઠો કરવા આણે બિમારીએ
શેની કમીના રાખી છે ? તેનાં ધરેણાં વેચી રહી છે.

એ ધરેણાં પર પૈસા આપવાના છે તો મેં દસો રોક
કેવી ખંધાઈ કરે છે ?

અંખા ધરમાં કંઈક આધુપાધુ કરી રહી હતી. વિદુષ
તેની સામે તાકી રહ્યો હતો. બાણે તેના અંગેઅંગું
માપ લઈ રહ્યો હતો. અંખાના રૂપની આદની કેવી
ઝળાંઝળા ધઈ રહી હતી. બાણે તેનો આખો દેહ
હમણાં જ રૂપના હોઝમાં ઝગડાળાઈને કાઢ્યો હોય
એમ રૂપ નીવરી રહ્યું છે.

‘આ રૂપ, આ જુવાની બધું છોડીને આપ્યા જવાનું ?’
વિદુષથી નિઃશ્વાસ નંખાઈ ગયો.

પાછી દાંતિયાં કાઢી રહેલી વારતવિકતાથી વાંજ આવી
ગયો હોય તેમ મનમાં બળડ્યો :

‘એના રૂપે જ મારી આ વલે કરી છે.’

જે તે એની ખજાર કાઢવા આવતા ત્યારે વિદુષ ભેટો
કે એ તેને ભેટાને બદલે તેની પત્ની સામે જ તાકી
રહેતા. બેઠાં લગી લગીને કેવી મળે પાધરી જતા :

‘અંખાલાલો ! કશી વાતે મૂઝાંશો નહિ હો. તમે
તમારે કામ પડે કાળી રાતે પણ આવજો. પારકું
ગણુશો નહિ હો...’

લોકાનાં એ ખંધા હાસ્ય, તેમની અંખનાં અંદા આળા,
તેમના વેણમાંથી નીકળતી કાચુકતા...એ બધાથી વિદુષ
તંગ આવી ગયો હતો.

‘અહીં તે રૂપની દુકાન માંડી છે તે જે તે આપ્યા
આવે છે ?’

વિદુષ અકળાતો હતો...અંખાતી જતી માંદગીથી
કંટાળે જતો હતો અને ગરીબાઈની બીંસને લીધે
અસહાય બન્યો જતો હતો.

‘તું જ એવી છે. ને તેની દારે દસીને વાત ન કરતી
હોય તો એ શાનો ધરમાં પગ મૂકે ?’

વિદુષ ધણીવાર અંખાને ટાકતો, તેણે બાણે અંખાની

ચોમેર આંખની ચોટી મૂકી હતી.

રૂપ...રૂપના આંખ આંખાર પર તો તેણે કયાં નહોતો મોહ્યો ?

ત્યારે એ આંખાના કળાયેલ રૂપ અને છલકાઈ રહેલા

રૂપસાગર પર કયાં ઘેલો નહોતો થયો ?

પશુ વિદુશને લાગ્યું કે અંખાનું રૂપ જ હવે તેને દઝાડી રહ્યું છે. ગામના ઉતાર જેવા જુવાનિયા ‘કેમ છો અંખાભાભી ..’ કરતા કેવા ચાલ્યા આવે છે ?

આ બધું શું છે ? એ કેમ કહી દેતી નથી કે તમારે કોઈએ બહી ન આવવું ?

એ તો હસે છે. વાતો કરે છે, ખારણા સુધી વળાવવા ભય છે !

ખહાર જઈ કોણે બહારે શુંયે વાત કરતી હતી ?

મોહ...કેવું લયકર...ના...ના...આ નથી સહેવાતું. નથી વેઠતું...

‘કમાડ બંધ કરી દે...ખારણાં બંધ કરી દે...’

વિદુશને ઉન્માદ થયો હોય તેમ બેરથી ખરાડી બાંધ્યો.

બંધ વીણવા બેઠેલી અંખા ગભરાટમાં બિલી ચઈ બઈ.

‘શું થયું...શું થયું તમને...’ તે વિદુશની બાલુમાં ખેસી તેના માથા પર હાથ ફેરવી રહી.

‘પાછા એના એ વિચારે ચડી ગયા ? તમને આ થયું છે શું ? જુઓ તો તમારું માથું કેવું ધગધગે છે. ડોક્ટર શું કહેતા હતા ? મન પ્રસન્ન રાખવું, ચિંતા ન કરવી...તમે તો...’

‘મન પ્રસન્ન, રાખવું...ચિંતા, ન કરવી...તો શું કરવું ? તું જે તેની હારે હર્યા કરે, રોપ કરે, ચેન આળા કરે એ મારે પડ્યા પડ્યા જોયા કરવું ?’

‘હું લોકોની સાથે ચેનચાળા કરું છું ! તમે આ શું જોલો છો ?’ અંખાનો અવાજ ફાટી ગયો. તેની આંખો ભરાઈ આવી.

‘તો બીજું શું ? તો એ બધા કેમ ચાલ્યા આવે છે. એ તે કંઈ આપણા સગા છે ?’ ને અંખા સાથે બેઠેલ વિદુશ કટુતાથી બોલ્યો : ‘એ બધા તારા રૂપના તરસ્યા છે. એ મને નહિ, તને જોવા આવે છે. બ

રૂપની દુકાન માંડીને બેસ એટલે...’

‘તમને બોલતાં શરમ નથી આવતી ?’ અંખાથી વિદુશના મોં પર હાથ મુકાઈ ગયો. ‘જે તમે કંઈ બોલો તો મારા સમ છે.’

અંખાનું ગળું ભરાઈ ગયું. તેની આંખો છલકાઈ રહી...ને આવેશમાં આવેલા વિદુશને ઉધરસ ઊપડી.

ઉધરસ લંખાતી ચાલી. વિદુશનો ચહેરો લાલધૂમ ધઈ ગયો, છાતીની પાંસળીઓ બહારે આમડીતું પડ ચીરીને બહાર નીકળી આવશે તેમ બહાર ધસી રહી.

‘ખાં...ખાં...’ કરતાં-વિદુલ બેઠો થયો અને પ્રમત્ન પૂર્વક કાઢતો હોય તેમ તેણે ગળદે કાઢ્યો...ને ગળદા સાથે લોહી પડ્યું. લોહીના ગળદા પડ્યા.

લોહી, લાલધૂમ લોહી સામે બેઠેલે તે વિદુશની તો હીક પશુ અંખાની આંખો પશુ ચકળચકળ ધઈ રહી.

*

‘લ્યો આવો છો ? તમારું આ દુઃખ લારે, લખવા બેસી એટલે કશું સાંભળે જ નહિ.’ ચૂંકણી બિલી બિલી દંડોળી રહી હતી.

‘શું છે ?’

‘તમે આવો તો જરા જઈ આવીએ.’

‘કયાં જઈ આવીએ ?’

‘આપણે પહેલાં શાકપુર નહોતાં રહેતાં : ત્યાં પૈસા શાંતિકાકા હતા...’

‘પશુ એવું અત્યારે શું છે ?’

‘એમને ટી. બો. થયો છે. ગઈ કાલે તો કહે છે કે લોહી પડ્યું હતું. એમની સ્થિતિ ગંભીર છે. મેં એ ગઈ કાલે જ જાણ્યું. તમે આવો તો બિલા બિલા જઈ આવીએ.’

‘તમે જઈ આવો તો ? મારે આ વાર્તા પૂરી કરવી છે.’

‘એ તો થશે...’ ને ટેબલ પરનાં કાગળિયાં સંકેલનાં પત્તીએ ટકાર કરી : ‘લખવાનું કંઈ તમારે નવું છે ? ફરજીનો છોડો હવે ત્યાં સુધી સીધે ને તમે આ

લખવાનું લઈ બેઠા હો તે બસ ઘસડવા જ કરે હો. પણ વ્યવહારમાં ચે રહેવું કે નહિ? આમ આખો ફાટીને શુ તાકી રહ્યા હો? સ્વો કપડાં બદલી રચો... બસનો વખત થવા આવ્યો હો!

વ્યવહાર... વ્યવહાર કરીને આ બાઈ ખરી વખતે બિઓ કરે છે. આજે અમુકને ઘેર ચાંડા છે, પેવાને ઘેર લખ છે, કાઈકને ત્યાં વાસ્તુ છે, કથા છે. કાઈ માંદુ છે... આ છે, તે છે... કંઈનું કંઈ યાદ આપી એ લખતાં લખતાં બિઓ કરે ત્યારે જ જાય છે. હું ક્યવાટ કરું એટલે મોં પર જ ચોપડાવે છે: 'એવું હતું' તો પરજવા જ શું કરવા? ફક્ત બાવા ઘડને રહેવું હતું' ને! તો કાઈ કાનચુદી ન પકડત.

પત્નીના સહવાસથી એટલું રીખ્યો છું કે વ્યવહારની વાત આવે ત્યાં દમીસ ન કરવી. ચૂપચાપ સાંભળી લેવું. વ્યવહાર... વ્યવહાર... આ વ્યવહાર સાચવવામાં જ ક્યારેક તો આખો દિવસ બગડે છે.

'જુઓ હું બસ રેન્ડ પર જઈ' છું. જમણી કરજો. વખત થઈ ગયો છે હોં.'

વખત થઈ ગયો છે... પેલા વિદ્યુતને જવાનો વખત થઈ ગયો છે. પણ એની વાત પૂરી કરના દે ત્યારે ને!

શાંતિશાસને દી. બી. થયો છે. થોડા દિવસ તો હોરિપટનમાં રાખ્યા. પણ ક્યાં સુધી રાખે? પાછો ખર્ચ તો વધ્યે જાય. એકદરે છત્રેકથનો લખી આખ્યાં હતા. ગોળીઓ લેવાની હતી. સારા ખોરાક અને આરામ કરવાનો હતો.

આરામ... આ છવ જેવી રીતે આરામ કરે? એ આરામ કરે તો તે અને તેનાં પાંચ છોકરાં ખાપ શું? એ મ્યુનિસિપાલિટીમાં કશાકં હતો. તે સાથે એક બે જગ્યાએ નામું લખતો હતો. નોકરીમાંથી તો રજા મેળવી. પણ નામું લખવામાંથી ક્યાંથી રજા મળે? એટલે તે ખેંચાઈને નામું લખવા જતો. તેમાંથી ઉધવો ખાધો હતો. તાવ ચર થયો. એમાંથી લોહી પડવા લાગ્યું.

અમે અ્યાં ત્યારે શાંતિશાસ ખાટકામાં પડ્યો હતો. જાણે તે ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો હોય, પોપચાયે ભારે થઈ ગયાં હોય તેમ આંખ પેલું જડ ઉઘાડી શકતો નહોતો.

અમને બેઈને તેની પત્ની મંચુ, ગળગળી થઈ ગઈ. શાંતિશાસને મારી સામે બેઈને નમરતે ક્યાં મેં સડજ સવાસ કયો:

'હવે કેમ છે?'

'હી છે...' મંદ અવાજે શાંતિશાસને જવાબ આપ્યો.

'હીક તો કેમ કહેવાય? આજ સવારે સોહી પડ્યું હતું.' મંચુની મોટી બહેન કહી રહી હતી. તે દર્દીની હાજરીનીયે પરવા કયો વગર એ કહે જતી હતી: 'હું તો આને કપાર વાતની કહું છું' કે આ તો ખોટો રૂપિયો છે. આ રાજરોગ કહેવાય... બધાં વેચાઈ જમ્બે તોયે ન કહેવાય કે દર્દી બેઠો થશે કે નહિ. તારે બોલે પાંચ છોકરાં છે. એનો તો ખ્યાલ કર. જલ્લસો વેચ્યા કરે છે... પણ કાલ જીડીને કાંઈક થયું તો છોકરાં શી ગતે મેલાં કરીશ? કેમ બહેન, ખરી વાત ને?'

ને એ બાઈ મારી પત્નીની સંમતિ માગી રહી. મારી વ્યવહારકુસળ પત્ની શાંતી બોલે!

દી. બી... આમ તો અસાધ્ય રોગ નથી. પણ કેટલો ખર્ચોળ? મંચુ જલ્લસો વેચી વેચીને હવા કરે અને તે બેઠો ન થાય તો!

તો પછી આ કાકડુનાં છોકરાં ખાપ શું? શાંતા પર પેલી જાડી બાઈ ધર ચાલે?

શાંતિશાસની પાતળી સ્થિતિનો અમને ખ્યાલ હતો. જેમ તેમ કરીને એ છવ પૂડું કરતો હતો. જ્યારે મળે ત્યારે કહે:

'તમે બંદુ રહેવા-દઈ આ મોંઘવારો પર લખો તો સાડું. ખડું કહું છું... આ મોંઘવારોમાં મારા જેવા પિસાઈ રહ્યા છે...'

ખતો વાન છે. શાંતિશાસ એધારીનો જ ભોગ બન્યો હતો. પૂડું કરવા એ નોકરી ઉપરાત નામું લખવા

જતો...ને એવો દટકો માર્યો કે એની જયત તો ઠીક
પણ તેની પત્નીનાં ધરેણીએ વેચરા વખત આપ્યો.

શાંતિલાલ મરી જાય તો ?

માણસ માટે મરવાનું એટલું સહેલું હોત તો કેવું સારું !
અને થોડી વાર ખેતી નમસ્તે કરી જીભાં થયાં. જહાર
નીકળતાં જ મારી પત્નીએ કહ્યું :

‘આના કરતાં તો ભગવાન શાંતિલાલને ઉપાડી લે તો
સારું. જોઈ ને મંચુની કેવી દશા થઈ ગઈ છે ? એક
પછી એક ધરેણું વેચતી જાય છે. પણ પછી શું ?’

ખરી વાન છે. પછી શું ?

અંબા પણ પતિને ખેડો કરવા એક પછી એક ધરેણું
વેચે જાય છે. પણ પછી શું ? એના કરતાં તો વિદુષ
મરી જાય તો સારું.

વિદુષને પણ હવે તો લોહી પડે છે. હવે એ ખેડો
થઈ રહ્યો.

‘આ ક્ષય અને કેન્સર...તો પગે લાગ્યા. હું તો કહું
હું કે દુરમનનેયે આ રોગ થશે નહિ. એ તો મરે
પણ પાછળવાળાનેયે મારતો જાય. તમે જ કહેતા...
અચ્ચારી મંચુએની હવે શી વડે થશે ?’ ગદિલ્લી
બસ રેન્ડ પર આગ્યાં ત્યાં સુધી આવા ઉદ્ગાર
કાઢી રહી.

‘તમે શાંતિ રાખો...મનમાંથી આ વિચાર કાઢી નાખો.
તમને જરૂર સારું થશે. અંબા વિદુષને પથારીમાં
સુવાડી પંખો ઢોળતાં ઢોળતાં કહી રહી હતી. ‘તમે
જો...જો ને...તમને ખેડો ન કરું તો શું કહેતી હતી ?
તમારાથી મારા ધરેણાં વધ્યાં ?’

વિદુષને ઉધરસની કળ ધળતી હોય તેમ લાગ્યું.

‘તમે ખોટા વહેમાઓ છો. મારામાં તો વિશ્વાસ
રાખો...એવું હોત તો તમારા ઈશારે મારાં માથાપને
રૂનાં મૂંઝી હું ચાલી આવત ખરી ?’

એમ તો વિદુષે એ પ્રસંગ ક્યાં જૂલો સંકે એમ હતો ?
એની પહેલપહેલી નિમણૂક થઈ એ જ ગામમાં તેને
અંબા મળી. અંબાની પાડોશમાં જ, મેડા પર તે
રહેતો હતો.

એ રૂપ, એ કસુંબરંગી જોવાઈ, એની કળા ક્યાં
છૂપી રહે એની હતી ?

અંબામાં તો જાણે ઉપવાળાએ રૂના મોર દાંકવા
હતા...ને એ મોરે કળા કરી હતી. પછી આ જુવાન
માસ્તર તેની પાછળ ઘેરો થયા વગર રહે ?

ખાનગીમાં મળવાનું ચાલ્યું. અંબા હતી તો દરજીની
દીકરી. તોયે તે એને પરણવા તૈયાર થયો.

વિદુષે બહી કરાવી. બહી થઈ અને મલિના માસમાં
તો તેણે અંબાને જાને છૂપે ખોસાવી ખાનગીમાં લગન
કરી લીધું.

એ દરજીની છોડીને ઘરમાં ધાએ..પછી તેના પિતા
માફ કરે ખરા ? તેને માટે તેના ઘરનાં દાર બંધ
થઈ ગયાં. એટલે તો તે ક્ષયમાં સપડેના હતા છતાં
તેણે ઘેર પત્ર લખ્યો નહોતો કે ત્યાંથી કોઈ તેની
ખબર કરવા આવ્યું ન હતું.

અંબા તેનું માથું દળાવતી કહી રહી હતી :

‘તમે મનમાંથી એ વિચાર જ કાઢી નાખો. હું તમારી
હું...આ ભવે તમારી હું અને આવતા ભવેયે
તમારી રહીશ.’

અંબાના હાથ પર વિદુષનો હાથ પડ્યો. તેણે માથું
દળાવતો હાથ લઈ પંખાવ્યો. તેણે આંખો બંધ કરી.
ત્યારે તેના ગાલ પર થઈ આંસુ રેકાઈ રહ્યાં હતાં.

‘તમે રડો તો મારા સમ છે. આમ કરી કરીને જ
તમે તબિયત બગાડો છો. તમે મન ઉમંગમાં રાખો..
તમને જરૂર સારું થઈ જશે.’

‘અંબા ! હું તને કેવી કુખી કરી રહ્યો છું. ખોસવા
જેમું છું ત્યારે મનેયે જાન રહેતું નથી. હું શું
બત્રી ગયો...’

‘તમે મનમાં કંઈ લાવશો નહિ. આપણે બહારનાં
એટલે લોહા ખખર તો પૂજ્યા આવે ને ! આવે તેની
સાથે કંઈ મોં આગ્રવીને ફરાય ? તમે મનમાંથી એકવાર
વહેમ કાઢી નાખો એટલે તમને એવો વિચાર જ
નહિ આવે.’

ને પતિના ચહેરા સમે મધપતી ઢેવની પેઠે ઝગુળીને પૂઠો રહી

‘તમને મારામા રિવાસ છે ને..’

‘અમા . તારા શિયાય હવે મારુ રહ્યું છે જ ક્યા ?’

‘તો પછી હું કહુ છું એમ કેમ કરતા નથી ? ડોક-

ટરે શું કહ્યું હતું...બધી ગયા ? ચૂપચાપ પડ્યા રહો

તમે ઉરકરાઓ છો એટલે ઉધરસ આવે છે ને તેમથી

આ થયું.’ ને અબ્બાની આખ પેલા લોહીયાળા

ગળા પર પડી.

‘અબ્બા ! હું બધુએ સમજું છું’ પથ્થુ અને થાય

છે કે હવે હું બેઠો નહિ થાઉ તું હવે ધરેણા ન

વેથ માન કે કાલ બેઠીને મારી આખ મીચાઈ ગઈ

તો તું પાછળ શું કરીશ ?’

‘જુઓ પાછો એ વાત કાઢી ? તમને જરૂર સારું

ધરો જરૂર પડ્યું હું કપડા સીરીશ, મળશે કરીશ...પથ્થુ

તમને સારા કરીશ ચાઓ હવે ચૂપચાપ પડ્યા રહો.

હું મોસળીનો રસ કાઢી લાવું.’

મોસળી, સતેરા...સફરજ લેવાનું રાખો. માખનું...

ધી ધૂધ ખવાય એટલું ખાઓ. ડોકટર કહે જાય છે

અને અબ્બા બધી ચીજો લઈ આવે છે પથ્થુ કેટલા

દિવસ આ પડેલ્યો. આ રાજરાગ...તેને તો મારશે

પથ્થુ અબ્બાને પથ્થુ મારી નાખશે

અમા ધરેણા વેચના બેઠો છે. હવે તો ગળાનો દોરો જ

રહ્યો છે. એથે વેચાઈ જશે પડી . પછી અબ્બા શું

વેચશે ?

નિહુવતી નજર પાછી અબ્બા પર પડી. તેના ગાલ

પર ફૂટી રહેની રૂપની ટશરો સામે, એના રૂપની

માથુરી સામે તાકી રહ્યો આ રૂપ, આ જુવાની અને

દેનો શેઠ...નિહુવતી આખે જાણે અધારા આવી ગયા

*

‘આ પીના આનો છો કે ઉપર લાવું ?’

હું આરી પાછો આ વાતો લખેરા બેઠો, નિહુવ અને

અબ્બાની વાતમા બેગઈ ગયો હતો ત્યા દાદરમા

બેઠા રહી પત્નીએ જૂમ મારી

‘હું આલુ છું...’ કહી નીચે ગયો.

આ આપી સામેના બગના આગળ બેઠેલી મોટર

સામે આખળી ચીધીને બેઠી :

‘જોઈ પેની મોટર ?’

‘કોની છે ?’

‘તમારા ચંદુભાઈના શેઠની જ તો. ચંદુભાણી હવે

બની હતીને નીકળશે તે આશી દીરાખતી વખતે’

‘ક્યા જાય છે તે ?’

‘ક્યા જતી હશે ? શેઠ પાસે જ તો ? ચંદુભાઈનાં તે

એની કઈ આવડન છે તે એને પાચમે રૂપિયા આપે’

આ બગનો કોના પૈસે બધાયો છે ખમર છે ! એ

તો ચપા હોય નહિ ને એનું ઘર આશે નહિ.’

‘હશે એમા આપણે શું ?’

‘આ તો તમે ચંદુભાઈ . ચંદુભાઈ કરતા હતા એટલે

તે રિતમે તો તમે જ એમને સોસાયટીના સેક્ટરો

બનાવવાનું કહેતા હતા પથ્થુ એના ઘરમા કોનો

ખમાર આવે છે એ જાણો છો ?’

‘આપણે એની ખજુબોદમા પડ્યું જ નહિ.’ કહી હું

ભીમો થયો બારીમાથી જોડે છું તો ચંપા રબા

જેવું રૂપ કાઢી શેઠને મળવા જઈ રહી હતી. તેની

નાયબોનનો સાડી ફરફરી રહી હતી તે સાથે જાણે

ચોવર્નની ખુશખુ મોમેર ફેસાઈ રહી હતી. માથામાં

ગુલાબના ફૂલની વેપૂડી બાધી હતી. હાથમા પોકીટ

લઈ તે નીકળી તેની રૂપથી પર પોતેજ મોહિત થઈ

હોય તેમ આખા દેહ પર નજર નાખી પ્રસન્નતા

અનુભવતી મોટરમા બેઠી. મોટર ઊપડી અને રૂપચો

વાને ઉપાડી ગઈ

*

‘અમા હવે ફળદ્રુપાદિ વાવરાં બધે કર’ મોસં

બીનો રસ પીના પીના નિહુવ કહી રહ્યો હતો : ‘આખ

છુને આ ખર્ચ ન પોસાય સારું થવાનું હશે તો

મજેકશનથી સારું થશે.’

‘તમે એની ચિંતા ન કરો હું બધાને પહોંચી વળીશ,

એકવાર તમે સારા થઈ જાઓ ને . પડી વાહ ..

વાહ છે.

આને સારી કરવાની ધૂન લાગી છે. પણ મને કેરી રીતે સારો કરશે? હવે તો લોહી-પણ પડવા માંડ્યું. અંદર તો બધું ખરાઈ ગયું છે. ટી.બી. હોસ્પિટલમાં જવા જેટલા પૈસા નથી. અહીં પણ દવા લાવવા જેટલી હાથ રહી નથી. આના ગળામાં આટલો દોરો છે તેમ વેચવા બેઠી છે. પણ પછી શું? એ શું વેચીને ફળકાદિ લાવશે?

આના કરતાં તો એ મરી જ ન્ય તો નિરાંત. તો આ બિચારી તો છૂટે?

૧છી અંખા શું કરશે?

એની તો નાનરિયા ન ત છે. આ રૂપરૂપના અંખારનો હાથ પકડનારા તો એક કરતાં એકવીસ મળશે.

એ કેટલી હોંશિયારી અંખાને ખરવશે હવે!

એ મોસળીના રસ સાથે અંખાથી અંખાનું રૂપ પી રહ્યો.

‘શું નેઈ રહ્યા છે?’

‘તને...’

‘મને?’

‘હા...અંખા, એમ થાય છે કે તારામાં તે એવું શું મૂક્યું છે કે તોનાં અંખા ધરાતી જ નથી.’

ને પતિપત્ની મૂળાં મૂળાં તારામૈત્રક કરી રહ્યાં.

‘કેમ છે મારતર?’ કહેતા ગાંડાલાલ આંખો.

ગાંડાલાલ આ વાસમાં જ રહેતો હતો. તેણે જ વિફલને આ ઘર ભાડે અપાવ્યું હતું. તેની આંખ અંખા પર હતી એટલે તેને નેઈને વિફલ છળી બહોતો.

‘કેમ ભાલી...હવે તબિયત કેમ છે?’ પાસે પહેલી ખુરશી એચી ગાંડાલાલ ખૂલવા લાગ્યો.

‘સારું છે.’

‘હું નહોતો કહેતો...મારતર અંખાબાબીની ચાકરી જ તમને સારા કરી દેશે...ને બીજા આ મામની હવા. થોડા દાંડા આરામ કરો...જરૂર સારું થઈ જશે.’

અંખાએ બહોત થઈ પાછી આપ્યું.

‘ભાલી! આજ તો તમને દંપકા આપવા આવ્યો છું.’

‘શાંતો દંપકા?’

‘કેટલી વાર કહ્યું કે કંઈ નેઈતું કરતું હોય તો આંખીને લઈ જાવો. પણ તમે અમને પારકા ગણો છો કેમ?’

ને પાસે આપતાં અંખાના ચહેરા સામે તાકી રહ્યો... લપકારા મારતી ગરાળી માખી સામે તાકી રહે એમ. વિફલથી ન રહેવાયું એટલે તે જ બોલી બહોતો:

‘જરૂર પડશે તો જરૂર કહેવડાવીશું હોં...’ને કંટાળો બ્યકત કરવા વિફલે પાસુ ફેરવ્યું.

‘ભાબી! કહેવું પડશે? તમારા જેવી તો ચાકરી કાઈ ન કરી શકે હોં’ અંખા પર આંખ ફેરવીને ગાંડાલાલ કહે જતો હતો. તમારું નામ તો સાચી પાસું નેઈ એ.

ગાંડાલાલ એનવાળા અને આંખના મંદા ઇશારાથી અંખાને તેનથી દૂર રહેતી. પણ એ ક્યાં તેના કંડો છોડે એવો હતો.

‘ભાલી! પૈસા નેઈએ તો કહેવડાવજો હોં...તમે કંઈ સમજતાં નથી અને આટલું અંતર રાખો છો એ મનતું નથી.’

‘તમને કહ્યું ને... જરૂર હશે તો કહેવડાવીશું? હવે શાંતિથી પડ્યો રહેવા દેશે?’ વિફલ રોપમાં બોલી બહોતો.

‘એકદરે વાન કરવાની ના પાડી છે. એમને ઉધરસ ચડે છે...હમણાં એમને શાંતિથી પડવા રહેવા દ્યો...’ ને અંખાને જ કહેવું પડ્યું: ‘હવે આવજો હોં...’

‘હા...આવજો.’

‘અંખા ત્યારે...ભાલી શું કહ્યું...કંઈ નેઈતું હોય તો આંખીને લઈ જાવો હોં...જરાય જુદાઈ રાખશે નહિ.’ ને જતાં જતાં તેણે આંખ મીચકારી. વિફલ ‘તે નેઈ ગયો અને બરાડી બહોતો:

‘તું બારણું જ બંધ કરી દે ને...આ હરાપા પાડા શાંતિથી મરવાયે નહિ દે.’ ને એ કંટાળેલો જીવ બરાડી બહોતો: ‘તું તારે હવે દવાદારે બંધ કરી દે... મારે મરી જવું છે...મરી જવું છે...’

ને પોતાની લાચારી પર વિફલ આંખ સારી રહ્યો.

અંખાનું રૂપ જાણે તેના ગળાથી ચોગેર વીંટળાઈ રહ્યું હતું. ધીમેધીમે અઝગરની પેડે ભરડો લઈ રહ્યું હતું. તેની આખે અંધારાં આવી ગયાં...એ બેઠો... બેઠો, પૂછ બેઠો અંધકારની ખીણમાં બિતર્યે જતો હતો.

‘ઝોકટર સાહેબ આપ્યા છે. અંખા દેવળી રહી હતી. ઝોકટરે ઈન્જેક્શન આપ્યું.’

‘તમારે સંપૂર્ણ આરામ લેવો જોઈએ, જરાયે બોલવું આલવું ન જોઈએ. નહિ તો દવા જરાયે અસર કરશે નહિ.’

‘ને તેમણે અંખાને લોહી પડતું હતું એથી ખીન્નાં ઇન્જેક્શનો લખી આપ્યાં.’

‘ઈન્જેક્શન મોંઘા છે. પણ હવે તે આપ્યા સિવાય ખીન્ને ઉપાય નથી.’ ને ચેતવણી આપતા હોય તેમ ઝોકટરે કહ્યું :

‘હવે જો તમે દર્દીની બરાબર કાળજી નહિ રાખો તો તેમને ઝડ આરામ નહિ થાય. સારો ખોરાક અને સંપૂર્ણ આરામ...એ ખાસ જરૂરી છે.’

ઝોકટર ગયા.

સંપૂર્ણ આરામ ! કેવી રીતે સંપૂર્ણ અરામ મેળે ? અંખાના રૂપની ચોક્કસ કરવામાં કઈ રીતે આરામ મેળે ? વિદુષ આંખો અંધ કરી પડ્યો રહ્યો. અંધકાર વચ્ચે તરફવારનાં ચિત્રો સર્જાઈ રહ્યાં.

આગમાં સોજે કળાએ ખોલેલું ગુલાબ તેના રૂપની છુપી રહ્યું છે. તેની સુંકામળ મૂઢું પાંખડીઓ, તેનું અંતર .. અંદર આપણે ગુલાબ મનકાઈ રહ્યું છે.

પણ એની-રૂપસુગંધથી ખેંચાઈ બ્રમરો આવે છે. એક આવે છે, એ આવે છે...જેનજેતામાં તો ત્યાં જાયે બ્રમરો જ બ્રમરો બેઠી રહે છે. જેટલી પાંખડી તેટલા બ્રમરો. સૌ પેલા રૂપરાશિ જેવા ગુલાબ સાથે અડપલાં કરે છે. તેના બાને છૂપે સ્પર્શ કરે છે...ને તેના રસ લૂંટવા ચોગેર લખ્યા કરે છે

થોડી વારમાં તો એ પૂર્ણકળાએ ખીલેલા ગુલાબની જગ્યાએ અંખા દેખાઈ. નવસ દશામા તે જેવી છે. તેના અંગપાંગમાંથી રૂપ લહેરાઈ રહ્યું છે...ને એ રૂપ-

તરસી કેટલીયે આંખો-તેના પર મંગાઈ રહી છે. જાણે એ આંખો અંખાના રૂપને, પેલી સગાથી શરૂ થઈ પીએ તેમ પી રહી છે.

રૂપ સુકાતું જાય છે. અંખા કરમાયેલી કેરી જેવી કૂંપ, સ્થાન. નિરતેજ જળી જાય છે...થોડીક વારમાં તો ત્યાં કેવળ અંખાનું હાડપિંજર જ દેખાય છે.

‘ઓહ ..’ ચીસ પાડી વિદુષ બેઠો થઈ જાય છે. ‘શું થયું ?’ કહેતી અંખા દોડી આવે છે. સર્જ જાઓ ..પાછા વિચારે ચક્રી ગયા ? ઝોકટરે શું કહ્યું હતું બૂલી ગયા ?

અંખાએ વિદુષને સુવાડ્યો. બાળકને પંપાળે એમ થોડીવાર પપાળી રહી.

‘અંખા ! રહેવા દે...નવાં ઇન્જેક્શન નથી લાવ્યાં .. બંધે ઝોકટર કહેતા. મારે દવા નથી જોઈતી.’

‘પણ આ રોગ એમનેમ મટે ખરો ? એની ચિંતા તમે ન કરશો. ચાલો સૂઈ જાઓ તો...હું હવે ફક્ત શેડ પાસે જઈ પૈસા લઈ આવું.’

ત્યારે વિદુષની નસો કોઈ ચીપીઆથી ખેંચી રહ્યું હોય તેમ વેશનના ઉંકારા કરતો હતો. અંખા દોલો પેદાશી, બારણું આડું કરી દેશા શેડની દુકાન તરફ વળી.

ત્યારે આકાશમાંથી અંધકાર, પરોક્ષના ધુમ્મસની પેડે વરસી રહ્યો હતો. છૂટા છવાયા દોલો આગીઆની પેડે ચમકી રહ્યા હતા.

દોલો શેડ ચોપડામાં મોં રાખી કંઈક લખી રહ્યો હતો. અંખાને પગરવ સલામી ચરમાથી લગાડારા મારતી આખે જોઈ રહ્યો.

‘આવી મઈ. સારું થયું’ તે આવી...નહિ તો દુકાન વધારીને ચાલ્યો જાત તો તને ધક્કો પડત.’ ને દોલો શેડ બિલો થયો. અંખા અને ચોપડો એક બાજુએ ઘૂંક્યો.

‘લે ચાલ...તીજેરીમાંથી કાઢી આવું.’

અંખા પ્રજ્વળી, ગલરાતી દશા શેડની પાછળ-ગઈ

‘આમ તો કોઈનેયે જલદી ધીરતો નથી. પણ તને કંઈ ના પડાય...’કહેતો દોલો શેડ પાછળ આવેલી

વખારમાં લઈ ગયો.

અંખા ખમચાઈને જીભી રહી. તે કંપતી હતી... દલાએ આવી તેનો હાથ પકડ્યો.

‘ગભરાય છે શું કરવા... તને કંઈ ભારી નાખવાનો છું’ તે... મદિ સાળે માણસના કામમાં ન આવીએ તો શબ્દયુગે શા કામનું.’

દલાએ અંખાને ખેંચી, પોતાના ખને જાહુપાસમાં દબાવી દીધી.

‘આ તો રાત્રદેશ કહેવાય... એમ ઘરેણા વટાવતી રહીશ તો પછી શું કરીશ... તું તારે આ ટેમે આવતી રે’ને ને પૈસા લઈ જાજે...’

ત્યારે અંખાના અંગ ઉપાંગો પર વિવિધરતી પેટે દલાનો હાથ ફરી રહ્યો હતો.

ધોડીવાર રહી અંખા સાદી સંકોરતી, કંપતી, મૂળતી બહાર નીકળી. ત્યારે તેના હાથમાંની નોટા મગાઈની પેટે સખત જકડાઈ ગઈ હતી.

કોઈ પાછળ પડ્યું હોય તેમ તે ઉતાવળે ઘેર આવી અને જારહું ઉઘાડી પાછું ખંધ ફરી ધોડીવાર જીભી રહી. ત્યારે જાતી ધડતી રહી હતી.

તેણે કાનસની દીવેટ ઊંપી ફરી સતેજ ફરી... ને વિદુષ સામે ફરી.

પણ વિદુષનો સીનો બેઈ તેનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ.

વિદુષના મોંમાં કીણુ આવ્યું હતું. તેની હાલ લાંબી થઈ બહાર લળી રહી હતી. તેની આંખો ફાટી ગઈ હતી અને ડોળા બહાર ધરી આવ્યા હતા.

ત્યાં લીંછીના ડંખ પર ઘસવાની દવાની ખાસી રીંછી પડી હતી.

—વાતો પૂરી ફરી જિભો થયો અને બારીમાંથી બેઈ છું તો અંખા અને અંદુલાસ હસતાં મલકાતાં રોકની મોટરમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને બંગલાની બતોના પ્રકાશની પેટે દસીપુશી વેરતાં ખને જાણું સાથે પગથિયાં ચડી રહ્યાં.

★

પ્રો. ગોવિન્દલાઈ પરેલ

પંચશીલનો સ્તુપ

આ પંચશીલનો સ્તુપ,
અંદનનો ના, ભાવ તણો એ ચહે સર્વદા ધૂપ.

આ પંચશીલનો સ્તુપ

મૃત્યુ બ્યાધિ ને ઘડપણ કેરા

કલેશ બધા એ તાગે,

નિજજીવનથી જગજીવનની

વાત લહે વણુરાગે;

માર તણી સેતાને ડાઁ કેસરિયો થઈ ભૂપ.

આ પંચશીલનો સ્તુપ.

દેહદમનની કથા પુકારી

તંબૂરો રણકાવે,

માત ઉરે અમ્મરતાનાં બી

રાઈ પ્રલાવે વાવે;

વૃક્ષ તણી છાંયે દેખાડે સિદ્ધ અર્થનું રૂપ.

આ પંચશીલનો સ્તુપ.

એકાંતેથી લોકે પાછો

પ્રાણપ્રવાહે વાળે,

ભૂપ લલાને સિદ્ધ સ્થાપી

અ—મારીને અવબાળે;

જાંચો તોયે પાતાળી એ ગડન જ્ઞાનનો દૂપ.

આ પંચશીલનો સ્તુપ.

✱

પંચશીલનો સ્તુપ : ૧૮૫

આજનું પ્રતિષ્ઠા

પૃથ્વી પરના મનુષ્યના આવિર્ભાવ બાદ, તે તેની આસપાસની દુનિયા વિશે ચાલુ વિચારતો આવ્યો છે. તેની એ વિચારણા એકસી પૃથ્વી પૃસ્તી મર્યાદિત રહી નથી. પૃથ્વીની બહાર આવેલા સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓ વિશે પણ એને વિચારવું પડ્યું છે. મનુષ્યને મન સૂર્ય અત્યંત મહત્વને આકાશી પદાર્થ રહ્યો છે પૃથ્વી પરની ચેતન સૃષ્ટિને આધાર સૂર્ય જ છે એ વાત મનુષ્ય ધણા સમયથી જાણતો આવ્યો છે આમ છતાંય હજારો વર્ષ સુધી, એ સૂર્ય અને પૃથ્વીનો તેમજ સૂર્ય અને તારાઓ વચ્ચેનો સંબંધ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શક્યો ન હતો અવકાશમાં સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓને ફરતા જોઈ, મનુષ્યે, સાવ સ્વાભાવિક રીતે પૃથ્વીને વિષ્ણુ કેન્દ્રસ્થાને ઠેરવી હતી અને ઉપર્યુકિત ન્યોતિઓને પૃથ્વીની સેવા કરનારા આકાશી પરિચારકો માન્યા હતા.

પણ સમય જતાં એના આ વિચારમાં પરિવર્તન થયું. ઋતુ ફરક શાંતી થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં 'પૃથ્વી સૂર્યની આજુબાજુ ફરે છે' એ જાતનું એને જ્ઞાન લાખ્યું. અને પછી વિશ્વના કેન્દ્રસ્થાને પૃથ્વી નથી પણ સૂર્ય છે એમ માનવામાં આવ્યું. પણ એ હકીકતની દાર્શનિક સાબિતી મેળવી શકાઈ નહોતી.

ઈ. સ. ૧૬૧૦માં એક શકવર્તી બનાવ બન્યો. ગેલીલીએ દૂરબીન બનાવી એ દારા શુક્ર અને શુક્રને જોયા. દૂરબીનમાંથી જોતાં એને શુક્રની આજુબાજુ ફરનારા ચાર ચક્રો દેખાયા ન્યારે શુક્ર પોતે ચંદ્રના જેવી કળાઓ દાખવતો માલુમ પડ્યો. આ બનાવે સૂર્યની વિશ્વકેન્દ્રમાં સ્થાપના કરી. પણ આ અનુભવણ પૃથ્વી સત્ય નહોતું. જોતો વર્ષ બાદ એ જાતનું ફરીથી સરોધન થયું અને ત્યારે જાહેર થયું

ખગોળશાસ્ત્રના અને ખગોળવિદ્યાના અધ્યા જાણકાર શુક્ર તો લેખકે જોઈના 'દિવાળી એક માટે ખાસ લેખિકા આ લેખમાં સામાન્ય વાચકથી માંડીને આ આ વિષયના અભ્યાસીને પણ એટલો જ રસ પડશે. આવા અભ્યાસુ લેખો આપણી અભ્યાસશીલતા વધારશે...

કે સૂર્ય એક સામાન્ય તારો છે અને તારાવિશ્વના કેન્દ્રથી ઠીક ઠીક દૂર આવેલો છે. આકાશનું નિરીક્ષણ કરનારાં દૂરબીનો અને ખીન ખગોળ સાધનોના વિકાસ થતાં ૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ખગોળ સંશોધન અંગે મહત્વનું કામ થયું. આપણી નજરોએ આવેલા કેટલાક તારાઓનાં અંતરે માપવામાં આવ્યાં. અને ત્યારે માલુમ પડ્યું કે તેજમિંદુ જેવા દેખાતા તારા વાસ્તવમાં આપણાથી અત્યંત દૂર છે. સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચેનું અંતર લગભગ નિશ્ચિત થઈ ચૂક્યું હતું. એ અંતરને આકાશી અંતરનો એકમ લેખી એના આધારે તારાઓનાં અંતર માપવામાં આવ્યાં. અને ત્યારે જાણ્યું કે સૂર્યને આપણી પાસેમાં પાસેના તારા જેટલા અંતરથી જોવામાં આવે તો તે પણ એક સામાન્ય તારા જેવો—અર્થકે સહેજ ઝંખિ—દેખાય. આવા નિરતેજ તારો વિશ્વનું કેન્દ્ર હોઈ શકે ખરે ? એવો પણ પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો.

આ સિવાય એક બીજી બાબત પણ જાણવા મળી. સૂર્ય અને તારાઓના પ્રકાશનું પૃથક્કરણ કરી જોતાં જાણ્યું કે તેઓ એક જ પ્રકારનાં રાસાયણિક તત્ત્વો (જેવાં કે હાઈડ્રોજન, ઓક્સીજન, લોખંડ વગેરે)ના બનેલા છે. પૃથ્વી પણ આવાં જ તત્ત્વોની બનેલી છે અને તેથી સૂર્ય અને પૃથ્વીની બનાવટમાં સરખાપણું હોવું આવશ્યક મનાયું. ઉપર્યુકિત વિચારે પૃથ્વી સૂર્યમાંથી છૂટી પડેલો આકાશી પદાર્થ છે એ માન્યતાને વૃક્ષ યુદ્ધિ અર્થે હરી પૃથ્વી અતો એ વાત જાણવું રૂપ છોડી સમગ્રપ્રશ્ન બની ગઈ છે.

અવકાશી પદાર્થોની માહિતી મેળવવાનું મુખ્ય સાધન દૂરબીન છે. દૂરબીન દારા મેળવતા પ્રકાશનું પૃથક્કરણ કરી આકાશી ન્યોતિઓ વિશે અનેક

ખાખતો નાજી શકાઈ છે. દરખીન જેમ મોટું તેમ પ્રકાશને અહણ કરવાની એની તાકાત પણ વધારે હોય છે. આપણથી અત્યંત દૂરના ઝાંખા તારાઓને દરખીન દ્વારા જ નેચા સમજવા શક્ય છે. પણ તારા-વિશ્વમાં એકલા તારા જ આવેલા નથી. તારાઓ ઉપરાંત અનેક કાળાં ધોળાં વાયુ-વાદળો પણ છે. વળી ઘણે દેકાણે તારકગુચ્છો અને તારા-વાદળો પણ દેખાયાં છે. એટલે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય કે તારાઓનો અરસપરસનો સંબંધ કેવો હશે, એમનાં રૂપરંગતું 'વૈવિધ્ય શાને આભારી હશે, અવકાશમાં એ બધા વગર અચળે કઈ રીતે ગતિ કરતા હશે, એમની વસાહતો હશે ખરી ? 'અવકાશમાં કયાંક ખૂબ ખૂબ તારા દેખાય છે તો કયાંક સાવ ઓછા 'આમ શાથી ? 'આકાશગંગાના પટાનું રહસ્ય શું હશે ? વગેરે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોના ઉત્તર દરખીન દ્વારા જ શોધવા માંડ્યા. વીસમી સદીનો ખીન્ને દસકા પૂરા થતા સુધીમાં નાનાં મોટાં અનેક દરખીનો (પ્રકાશની આંખો) વડે જે કાંઈ નેવાયું છે તેનો સાર નીચે મુજબ છે.

'મનુષ્ય પૃથ્વી પર રહે છે પણ એની એ પૃથ્વી વિશ્વનું કેન્દ્ર નથી. પૃથ્વી એક અંક છે અને તે બીજાં ગ્રહોની પેઠે સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. સૂર્ય એક તારા છે. આકાશમાં દેખાતા અનેક તારાઓ પૈકાનો એ એક સામાન્ય તારા છે. સૂર્ય જે તારાવિશ્વનો સભ્ય છે એ આપણું પોતાનું તારાવિશ્વ યા આકાશ-ગંગાવિશ્વ છે, આ આકાશગંગા-વિશ્વમાં સૂર્ય જેવા ૧૦૦ અબજ તારા હોવાની સંભાવના છે, એ બધા તારા લીમડાંને બેઠેલા નથી. એકબીજાથી ઠીક ઠીક દૂર આવેલા એ બધા તારા આકાશગંગાવિશ્વના કેન્દ્રની આજુબાજુ ફર્યા કરે છે. આકાશગંગાવિશ્વનો આકાર ફેલેલી પુરી જેવો છે. આ વિશ્વનો વ્યાસ એક લાખ પ્રકાશવર્ષનો અને જાડાઈ ૧૦૦૦૦ પ્રકાશવર્ષની છે. સૂર્યના પ્રકાશને પૃથ્વી મુધી આવી પહોંચતાં સરા આઠ મિનિટ લાગે છે જ્યારે પાસેમાં

પાસેના તારાના પ્રકાશને પૃથ્વી મુધી આવી પહોંચતાં સરા ચાર વર્ષ લાગે છે. આમ એ તારો સરા ચાર પ્રકાશવર્ષ છોટો ગણાય છે. એ અંતરના દિસામે આકાશગંગાવિશ્વની લંબાઈ જાડાઈ ધણી ધણી મોટી છે. વિરાટ એવા આ તારાવિશ્વના કેન્દ્રથી લગભગ ૩૦,૦૦૦ પ્રકાશવર્ષ છેટે બેકેનો સૂર્ય સેકંડે ૨૦૦ માઈલના લીમવેગથી વિસ્ફોટ પ્રદક્ષિણ કરી રહ્યો છે. આકાશગંગાવિશ્વમાં તારાઓ ઉપરાંત કાળાં ધોળાં વાયુવાદળો પણ આવેલાં છે. એ બધાંજે અન્ય તારાઓની પેઠે તારાવિશ્વના ચાકનો ચકરાવો લીધાં જ કરે છે. આકાશગંગાવિશ્વના એક ચકરાવાનો સમય ૨૫ કરોડ વર્ષનો છે.

આ હોતો ૪૦ વર્ષ પહેલાં તારાવિશ્વ અજોતો મનુષ્યનો ખ્યાલ.

ઈ. સ. ૧૬૨૦માં ૧૦૦ ઇંચવાળું દરખીન માઉન્ટ વિલ્સન વેધશાળામાં કામ કરતું થતાં આપણા તારા-વિશ્વની પાર આવેલા કેટલાક જ્યોતિષો વિષે અગત્યની માહિતી મળી. એ જ્યોતિષોને નિદારિકા-એનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. એ નિદારિકાએનું સામાન્ય સ્વરૂપ આકાશગંગાવિશ્વમાં આવેલાં સંદેહ વાયુ વાદળો જેવું જણાયું હતું : પણ પાછળથી માલુમ પડ્યું કે એ નિદારિકાઓ આપણા તારાવિશ્વ જેવા જ અનેક તારા, તારાવાદળ, કાળાં ધોળાં વાયુ-વાદળ વગેરેને સમાવતાં તારાવિશ્વો જ છે. આપણા તારાવિશ્વમાં આવેલાં કાળાં ધોળાં વાયુવાદળોને પણ નિદારિકા કહેવામાં આવે છે અને તેથી સમજવામાં ગરબ ન થાય માટે દૂર દૂરનાં તારાવિશ્વોને 'અગાં નિદારિકાઓ' અને આપણા તારાવિશ્વનાં વાયુવાદળોને 'ગાં નિદારિકાઓ' એવાં નામે આપવામાં આવ્યાં.

આપણા તારાવિશ્વની બચરનાં તારાવિશ્વોની શોધ એક શકતી શોધ હતી. ૧૦૦ ઇંચના દરખીનની ખાસ કામગીરી આવાં તારાવિશ્વો વિષે વધુ ને વધુ માહિતી મેળવવાની હતી. માહિતી મેળવવાના એ ઉપક્રમમાં એક નવી શોધ કૃપા પ્રકારના રૂપવિકાસી

તારાના ઉપયોગ વિશે થઈ તેજની ભરતીઓટ દાખાનારા તારાઓને રૂપવિકારી તારા કહેવામાં આવે છે રૂપવિકારી તારાઓના પશુ જુદા જુદા પ્રકાર છે, એ પૈકીનો એક જૂથપરો તારાપ્રકાર છે. આ પ્રકારના તારાઓની એક ખાસ વિશેષતા એ છે કે જે તારાઓના તેજવિકારનો સમય એક સરખો છે તે બધા એક સરખા તેજરની તારા છે, દૃષ્ટપરો પ્રકારના તારા આપણા તારાવિશ્વ ઉપરાત બીજા તારાવિશ્વે અગ્રાગ નિહારિકાઓમાં પશુ આવેલા છે. તેજનિકારની દૃષ્ટિએ હિસાબ માંડી જોતાં આવા તારા ધરાવતાં તારાવિશ્વોનાં અંતર શીષી શકામાં છે. આપણા તારાવિશ્વની પાસેનું એક તારાવિશ્વ દેવયાની નિહારિકાનું છે. ૧૦૦ ઈંચના દૂરબીન દ્વારા સાંપડેલી માદિતીના આધારે એનું અંતર ૭ લાખ પ્રકાશવર્ષનું આકાશમાં આવ્યું હતું. એટલુ જ નહીં પશુ એના જેવી બીજી અનેક અગ્રાગ નિહારિકાઓનો પનો મેળવી શકાયો હતો આ બધી નિહારિકાઓ એક યા બીજા પ્રકારનાં એમજો તારા સમાવતાં નાના યા મોટા તારાવિશ્વો છે અને એકબીજાથી લગભગ ૨૦ લાખ પ્રકાશવર્ષ દૂર આવેલા છે.

આ હતી ઈ. સ ૧૬૨૫ મુધીની ખગોળવિષયક દૂરબીનની દર્શનસિદ્ધિ ૧૦૦ ઈંચના દૂરબીન વડે અનંતના ઊંડાણમાં પચાસ કરોડ પ્રકાશવર્ષ છેટે ખેડેલી આકાશી જ્યોતિર્નાં દર્શન કરી શકાયાં છે. એની દૃષ્ટિની આ અતિમ મર્યાદા છે. આ દૃષ્ટિ-મર્યાદાને છેડે આવેલી નિહારિકાઓના દર્શન સ્પષ્ટ થતાં નથી અને તેથી એમની રચના તેમ જ ગતિવિધિના વિધાનો સપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ ન હોવાનો પૂરો સંભવ છે. એકાદ ઉદાહરણ સ્વર્ધ આ વાતની સ્પષ્ટતા કરીએ.

અગ્રાગ નિહારિકાઓના પ્રકાશનું પૃથક્કરણ કરતાં 'જળ્યાણુ' છે કે નિહારિકાનું આપણાથી જેમ અંતર વધુ તેમ એનો આપણાથી દૂર જવાનો ગતિવેગ પણ

વધારે છે. ૧૦૦ ઈંચ દૂરબીનની દૃષ્ટિમર્યાદા-પર આવેલી નિહારિકાઓના વેગ દર સેકેડે ૨૪,૦૦૦ માઈલ હોવાના જણાયા છે. આકાશમાં કાણુનાર અમકી બળીને રિહુપ્ત થઈ જતી ઉંટકાનો વેગ દર સેકેડે ૩૦ માઈલ જેટલો છે. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ દર સેકેડે ૧૮૩ માઈનના વેગથી દોડે છે. સૂર્ય વિશ્વકેન્દ્રની આબુખાજુ દર સેકેડે ૨૦૦ માઈલના વેગથી ચક્રરાવો લે-છે. આ બધાના હિસાબે ઉપર્યુક્ત નિહારિકાઓના વેગ કેટલા અચૂક ગણાય ?

એ વેગ સાચા માની સ્વર્ધએ તો શું અનુમાન બાધી શકાય ?

નિહારિકાઓ એક બીજાથી દૂર ને દૂર અવકાશમાં સરકતી જાય છે તે બધી ક્રાંતિ પુરાતન સમયે એક બીજાની સાવ નજદીક હશે જ હશે અને એક-કાગે એ બધી એક જ સ્થળે ભેગી હોવી જોઈએ. ભેગા હોવાનો સમય, આજની ઉપર્યુક્ત ગતિના હિસાબે ૨ અમજ વર્ષનો થાય છે.

આ સમય સાચો છે ?

ના. પૃથ્વીની ઉપર પૃથ્વીની અંદરથી મળી આવતાં ધુરનિયમ, ચૈરિયમ વગેરે તેજરિક વસ્તુના આધારે ચારથી પાંચ અમજ વર્ષ જેટલી અંદાજવામાં આવે છે. આ વાતનો મેળ ઉપર્યુક્ત ૨ અમજ વર્ષ સાથે મળતો નથી.

મતલબ કે ગણતરીમાં ક્યાંક ભૂલ થયેલી છે.

એ ભૂલ નિહારિકાઓના અંતરમાં હોવાનું જણાયું છે ૨૦૦ ઈંચ દૂરબીનની જરૂરિયાત પણ આ કારણે જ ઊભી થઈ હતી. ૨૦૦ ઈંચવાળા દૂરબીનની કામગીરી શરૂ થતાં જ માલુમ પડ્યું કે અગ્રાગ નિહારિકાઓના અંતરમાં ૨ યા ૩ના મુશુકની ભૂલ રહેલી છે. દેવયાનીની નિહારિકા જે અત્યામુધી ૭ થી ૮૦૦ લાખ પ્રકાશવર્ષ છેટે આવેલી મનાતી હતી તે હવે ૨૦ લાખ પ્રકાશવર્ષ છેટે ખેડેલી ગણાય છે. આ નવી ગણતરીએ એ નિહારિકાના વ્યાસમાં ૩ ગણો, દળમાં ૩ ગણો અને તેજવિસ્તારમાં ૮

ગણેા ફરક દાખવેો છે. મતલબ કે આપણા પોતાના તારાવિત્ત (આકાશગંગા તારાવિત્ત)ને બધી નિહારિકાઓમાં સૌથી મોટું તારાવિત્ત માનવામાં આવતું હતું તે તેનો હકક હવે નાબૂદ થઈ ગયો છે. દેવયાનીનું તારાવિત્ત આપણા તારાવિત્ત કરતાં પણ મોટું અને વધુ સમૃદ્ધ હોવાનું જણાયું છે.

૨૦૦ ઇસ્વીયાનું દૂરબીન અનંતમાં વધુ ઊંડે સુધી નેઈ શકે છે. એની દષ્ટિમર્યાદાની હદ પર આવેલી નિહારિકાઓના વેગ દરે સેકેડે ૩૯,૦૦૦ માઈલના હોવાનું જણાયું છે. વધુ સંશોધનના અંતે આ નિહારિકાઓના વેગ સાચા જ માલુમ પડ્યા છે. વળી નિહારિકાઓનાં અંતરમાં કના શુક્ર જેટલો સુધાગ્રે કરવો પડ્યો છે. આ બધાનું સ્પષ્ટ પરિણામ એ આવ્યું છે કે નિહારિકાઓનો ઉત્પત્તિકાળ (બધી નિહારિકાઓની એક જ સ્થળે હોવાની સ્થિતિ) લગભગ ૬ અબજ વર્ષ પહેલાંનો ઠેરવી શકાયો છે : અને આનો મેળ ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓના પૃથ્વીના વય (૪ થી ૫ અબજ વર્ષ) સાથે મળતો આવે છે.

૨૦૦ ઇયના દૂરબીન વડે નિહારિકાજૂથો વિષે વધુ જાણવા મળ્યું છે. તારાઓનાં જેમ શુક્ર હોય છે તેમ નિહારિકાઓનાં પણ શુક્ર બોવા મળ્યાં છે. ૧૦૦ ઇયના દૂરબીન વડે શોધાયેલાં અને વૈજ્ઞાનિકોમાં જાણીતાં થયેલા નિહારિકાજૂથોની સંખ્યા શરૂઆતમાં ૮૦-૪૦ જેટલી હતી. ધીરે ધીરે એ સંખ્યામાં વધારો થતો રહ્યો છે. ૨૦૦ ઇસ્વીયાના દૂરબીન વડે લગભગ ૨૦૦૦ જેટલાં નિહારિકા જૂથ હોવાનું જણાયું છે. વધુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ જૂથોમાં આવેલી નિહારિકાઓ અન્ય મોટી મોટી નિહારિકાઓની પહેં વિરાટકાય પણ હોવાનું જણાયું છે.

૨૦૦ ઇસ્વીયાના દૂરબીન વડે અનંતના દૂરેવનાં જે દર્શન કરી શકાયું (ખરી રીતે ફોટા છપાયા) છે તે દૂરબીન દષ્ટિના સીમાગ્ર પર બેઠેલા એક નિહારિકા-જૂથનાં જ દર્શન છે. આ નિહારિકાજૂથ

આપણાથી લગભગ બે અબજ પ્રકાશવર્ષના અંતરે આવેલું છે. આ અંતર આજ સુધીમાં મેળવાયેલાં અન્ય નિહારિકાઓનાં અંતર કરતાં સૌથી વધુ છે. અને તેથી સ્વાભાવિક છે કે એ નિહારિકાજૂથમાંથી નીકળેલા પ્રકાશનું પૃથ્વરણ કરી એનો વેગ શોધવામાં મથતરીની ભૂલ રહેવાનો સંભવ રહે. વૈજ્ઞાનિકો માને છે કે બે અબજ વર્ષ છેટે આવેલા એ નિહારિકા-જૂથનો અવકાશીવેગ દર સેકેડે ૯૦,૦૦૦ માઈલનો છે. આ વેગ પ્રકાશના વેગ કરતાં અર્ધો છે. આવો ભારે વેગ પ્રકાશ પૃથ્વરણ વંત્ર દ્વારા ચોક્કસાઈથી પણ આપી શકાય એવું પણ માનવા આપણે પ્રેરાઈએ, પણ સત્ય હકીકત જુદી છે. દૂર દૂરના અવકાશી પદાર્થોના વેગ માપવા માટે પ્રકાશ પૃથ્વરણ વંત્રમાં તે અવકાશી પદાર્થનાં વર્ણપટની રેખાઓ લાલ રંગ તરફ કેટલી વધુ સંકેતી રહે એનો વિચાર કરવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત નિહારિકાજૂથમાંથી મળતા પ્રકાશમાં વર્ણપટની રેખાઓ લાલ રંગને ઘટાવી પારલાલ (ઇન્ફ્રારેડ) તરફ ચાલી ગયી છે અને આ ઇન્ફ્રારેડની છાપ ફોટોગ્રાફી વડે મેળવી શકાતી નથી. ફોટોગ્રાફની પ્લેટ પારલાલ રંગનું પ્રતિબિંબ ગ્રીણવામાં અસમર્થ છે.

પણ આ થઈ કેટલીક નવી બાબતોની વાત. દૂરબીનો અને બીજાં વંત્ર દ્વારા અનેક બાબતો શોધાતી રહે છે. અને તે કારણે એ બધી બાબતોનો નવી બાબતો સાથેના કાર્યકારણનો મેળ પણ મેળવાતો રહે છે. આથી કરીને જૂની બાબતોને અનેક દૃષ્ટિએ પણ ફરી ફરીને ચકાસવાના પ્રસંગો ઊભા થાય છે. ક્યારેક વળી અધુરું બાબતો પોતે જ સમરપાદ્ય ખતી જાહેરતા ઊભી કરતી હોય છે. ઉ ત. તારાઓ બંધાય છે સાથી? એ પ્રકારનો એક પ્રશ્ન છે. વળી તારાઓ શા કારણે ચમકે છે એ એવો જ બીજો પ્રશ્ન છે. જેના ઉત્તર માટે ખગોળશાસ્ત્રીઓ અન્ય વૈજ્ઞાનિકોની પણ સહાય મેળવે છે. તારાઓનાં ચમક, ઉચ્ચતામાન અને રાસાયણિક બનાવટ વગેરેમાં ફરક પડે તો તારાનું સ્વરૂપ કયો વર્ગકે લે? એ પણ

એવો જ રહસ્યભર્યો એક પ્રશ્ન છે. તારાઓ ધરગ-
થતા ન્યય છે ખરા ? એ પ્રક્રિયા કઈ રીતે સંકર
બને છે તેની તેમજ નવા તારા જન્મતા હશે કે કેમ
તેની જાણકારી મેળવવાની આપણી જિજ્ઞાસા, જૂના
જમાનાના વિજ્ઞાઓની એ વિષેની તમજા જેટલી જ
છે. તારાઓના પ્રયંતોજનોનું કારણ પરમાણુ સંઘટન
અને વિઘટનની પ્રક્રિયાઓ દ્વારા હવે દુનિયા સમગ્રી
જાહેર થઈ ગયું છે. અને તે દ્વારા તારાઓના ચમક
ઉજ્જ્વલતામાન, રાસાયણિક બનાવટ વગેરે અંગે નવી
દૃષ્ટિએ વિચારી શકાયું છે.

એક ઉદાહરણ દ્વારા ઉપર્યુક્ત બાબત સમજવાનો
આપણે પ્રયત્ન કરીએ.

પરમાણુમાંથી શક્તિ મુકટાવવની હોય તો એ પરમાણુ
તૂટે છે અને શક્તિનું વિકિરણ કરે છે. સૂર્ય અને
તારાઓમાંથી મળતી ગરમી આ પ્રક્રિયાને આભારી
છે. સૂર્યની સપાટીનું ઉજ્જ્વલતામાન ૬૦૦૦ અંશ
સેન્ટિગ્રેડ છે અને તેથી ઉપર્યુક્ત પ્રક્રિયા સૂર્ય આ
તારાની સપાટી પર નહીં પણ તારાના પેટાજમાં,
કેન્દ્રભાગે થતી હોવી જોઈએ એમ ૨૫૫૨ સમજાય
એવું છે.

પણ તારાના પેટાજમાં આટલી ગરમી પેદા થાય શો
રીતે ? તારા તો વાયુ દ્રવ્યના જ બનેલા છે ને ?

વાત સાચ સાચી છે કે તારા વાયુદ્રવ્યના બનેલા છે.
ધૂળ અને વાયુનાં પ્રયંત વાદળોમાંથી તારા બન્યા છે.
તારાનું ૩૫ પામવા એ વાદળોને સંકેત્યાનું પડ્યું
છે. તારાના ૩૫મ એ વાદળો પસંદાઈ જતાં વાદળો-
માંના વાયુ ગરમ થાય છે અને તેથી તારો ચમકવા
લાગે છે. આને તમકડે તારામાં સૌથી વધુ પ્રમાણમાં
કેઈ વાયુ હોય તો તે હાઈડ્રોજન વાયુ છે. તારો
બધાય છે તારે એનો ૯૦ ટકાથી વધુ ભાગ હાઈડ્રો-
જનવાયુનો હોય છે તારો જેમ વધુ ને વધુ સંકે-
ત્યાતો ન્યય છે તેમ એની સપાટીનું ઉજ્જ્વલતામાન વધુ
ને વધુ બીચું થતું ન્યય છે. આ બધી, પ્રક્રિયા દર-
મિયાન તારાની સપાટી પરથી ગરમી અને પ્રકાશના

રૂપમાં શક્તિ બહાર પ્રાકી ન્યય છે. એ શક્તિનો પૂર-
વકો પૂરો પાડવાનું કામ તારાનું કેન્દ્ર કરે છે. ત્યાં
હાઈડ્રોજનના ધરમાણુ તારાદ્રવ્યના દબાણ હેઠળ
તૂટી શક્તિનો ધોધ વદાવતા હોય છે.

પણ શક્તિ ઉત્પાદનનું આ કાર્ય બધા તારાઓમાં
એક સરખું થતું નથી. સૂર્ય જેટલા જ દળવાળા
તારાઓનાં બહારની સપાટીનાં ઉજ્જ્વલતામાન ૬૦૦૦
અંશ સેન્ટિગ્રેડ હોય છે જ્યારે સૂર્યથી ૫૦ ગણા દળ-
વાળા તારાની સપાટીનું ઉજ્જ્વલતામાન ૩૦,૦૦૦ અંશ
સેન્ટિગ્રેડ હોય છે. સૂર્ય જેવા તારા પીળા રંગના તારો
છે જ્યારે આવા મોટા તારા નીલા રંગના હોય છે,
નીલો રંગ બીજા ઉજ્જ્વલતામાનનો ઘોનક છે.

આ યઈ તારો બનવા વિષેની પ્રાથમિક સ્થિતિ,
હવે આવે છે એના ઠંડા થવાની વાત.
આપણે જોઈએ કે તારો સંકેત્યાતો ન્યય છે તેમ એ
ગરમ થતો ન્યય છે, અને ત્યારે એ વધુ ને વધુ શક્તિનું
વિસર્જન કરતો રહે છે. પણ આ વિસર્જનની ક્રિયા
તારાના પેટાજમાં ઉત્પન્ન થતી સર્જનક્રિયા પર
આધાર રાખે છે પેટાજમાં શક્તિ પેદા કરવા હાઈડ્રો-
જન વાયુને બળવું પડે છે. તારાનું બળતણ ઓછું
થાય છે તેમ તારો સંકેત્યાતો જઈ વધુ ને વધુ ગરમ
બને છે. પણ લાંબે સમયે ઇષ્ટદ્રવ્ય ઓછું થતાં
તારાની સપાટી ઠંડી પડવા લાગે છે અને ત્યારે
તારાની સપાટી સંકેત્ય પામવાને બદલે વિસ્તાર
પામવા લાગે છે, આમ થતાં શક્તિવિકિરણ બહુ
જોરથી આવે છે. પરિણામે પેટાજમાં ઉત્પન્ન થતી
શક્તિ કરતાં વધુ શક્તિ તારો ગુમાવે છે. આમ કેટ-
લોક સમય વસી ન્યય છે અને ત્યારે પાછી જીંધી
પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે. વધુ શક્તિનું વિકિરણ થતાં
તારાની સપાટીનું ઉજ્જ્વલતામાન વધવા માડે છે અને
ત્યારે શક્તિનો સ્રોત ઘટવા માડે છે. આખરે એની
પરિસ્થિતિ આવે છે કે બળતણ ઓછું થઈ જતાં
તારો ઝાંખો પડી ન્યય છે. આ છે તારાઓનાં ગ્રંથા
પડવાની વાતનું સામાન્ય માણસને સમજાવવા પડતું
સ્થૂળ વર્ણન.

પણ આપણી વાતનો મુખ્ય મુદ્દો ઉપર્યુક્ત ઘટનાને આધારે ખગોળશાસ્ત્રીઓ શાં અનુમાન તારવી શક્યા છે તે અંગેનો છે.

સર્વ પ્રથમ અનુમાન એ છે કે ૫ અમળના આયુષ્ય-વાળા ધણા તેજસ્વી અને અત્યંત ગરમ તારા આજે જોવા મળે તેમ નથી. એમણે પોતાના હાઈડ્રોજન દ્રવ્યનો અતિ ઉગ્રકિપણે નાશ કર્યો છે અને તેથી આજે તેઓ અપ્રકાશિત અવસ્થામાં ઢાળા તારારૂપે અવકાશમાં ગતિ કર્યા કરે છે.

ખીનુ' અનુમાન આપણને ખૂબ પ્રકાશિત દેખાતા વૃદ્ધ તારાઓ અંગેનું છે. આ પ્રકારના તારાં વયસ્સ પ્રકારના તારા છે. એ બધા સૂર્ય કરતાં ૧૦૦૦ ગણા તેજસ્વી છે પણ એમની સપાટીના ઉષ્ણતામાન ખૂબ નીચાં છે અને તેથી, ઉપર્યુકત અતિ તેજસ્વી અને અતિ ગરમ તારાઓની પેઠે તે અદૃશ્ય થઈ ગયા નથી. આ પ્રકારના તારાઓમાં ઠંડા લાલ વિરાટ તારા છે.

ત્રીનુ' અનુમાન સૂર્યના ગરમ થવા અંગેનું છે. સૂર્ય ધીરે ધીરે વધુ ને વધુ ગરમ થવાની સ્થિતિમાં પહોંચી

ચૂક્યો છે. પૃથ્વીનું વાતાવરણ ધીરે ધીરે ગરમ થતું જાય છે. ગરમતા પ્રદેશોમાં પહોંચવાનું શક્ય બનવા માંડેયું છે વગેરે આના પૂરાવા છે. પણ એ પૂરાવા ભાડવા માટે નથી. અતિ ઉત્તપ્ત બની પૃથ્વીને શેડી નાખે એવું સૂર્યવરૂપ સરખવાને હજી અનેક લાખ વર્ષ લાગશે.

ચોથું અનુમાન સૂર્યની પહોંચમાં જ નવા તારા બંધાઈ રહ્યાની લાગ મળ્યાનું છે. તારા વાયુ વાદળોમાંથી બને છે. અગાંમ નિહારિકાઓમાં આવાં વાદળ છે જ પણ એ તેમના કેન્દ્રભાગે નથી. આથી કદાચ શકાય કે નિહારિકાના છેડા પરના તારા નવા છે જ્યારે કેન્દ્રભાગના જૂના. આમ બે પ્રકારની તારાધારાની વાત જન્મ લે છે. ૨૦૦ હજારા દૂરબીન વડે મેળવા-મેલી આ બાબતોના પરમાણુશાસ્ત્રનાં સંશોધનો સાથે મેળ મેળવવામાં આવે છે. તારવિદ્યો અને ખીનત આકાશી પદાર્થોની બનાવટ અંગે તેમજ ખીલ બાબ-તોના સંશોધન અર્થે અનેક દૂરબીનો કામ કરી રહ્યાં છે. હવે પછીનાં થોડાં વર્ષોમાં એમની શી કામગીરી રહેશે એની વાત અલગ લેખ દ્વારા વિચારીશું.

‘સરોઈ’

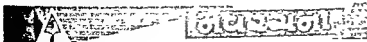
વસંતું વેણુ

વેણુ વાગ્યું, વેણુ વાગ્યું,
મારું જ પેલું જીવતર જાગ્યું,
હો વસંતું વેણુ વાગ્યું, વેણુ વાગ્યું.

અંતરસલીલ શાંત સૂતું 'તું, શબ્દનો
ફેંકી કંકર કોઈ લાગ્યું;
કોણ હતું ? કેમ જતું ? ભિંમિઆદોલનોએ
અન્ય પ્રતિગિષ્ઠ સાવ ત્યાગ્યું.
હો વસંતું વેણુ વાગ્યું, વેણુ વાગ્યું.

વાગ્યું એ ધ્રુવહૃને માતાને બોલ,
પિતાબોલે પ્રહલાદહૃને વાગ્યું;
નરસી મે'તાને વાગ્યું ભાભીને બોલ,
એ વાગ્યું એવું હૈયું પરાગ્યું.
હો વસંતું વેણુ વાગ્યું, વેણુ વાગ્યું.

વસંતું આ વેણુ ગયું હૈયું મારું શું કદી ?
એણે જીવન મારું દાગ્યું;
એકાંતે શાંત મને હૈયું મારું જ વડે,
વેણુકે એ વેણુ બહુ લાગ્યું.
હો વસંતું વેણુ વાગ્યું, વેણુ વાગ્યું.

ટેલિફોન-અભિનેતા

અભિનય વિશે સામાન્યપણે આપણે એમ માની લીધું છે કે તે તો નાટ્યપ્રયોગ અને ફિનોમા થાય અને જોવા મળે, આ સૂઝ ખોટી નથી. જેમકે કોઈ મોટા કુટુંબને તેના વડીલના નામે ને કામે જોળખીએ એ વ્યવહાર છે છતાં તે કુટુંબમાં ખીનજો પણ હોય છે જ, અને કોઈ કોઈ વાર મુખ્ય-વડીલની ગેરહાજરીમાં તેમને પથ ભજવાનો પ્રસંગ સાંપડે છે અને કપારેક રિવેક ખાતર તો કપારેક તેમનામાં પથ રસ પડતાં તેમનોયે પરિચય સાધવો રહે છે. આમ અમે પણ અભિનયકુટુંબના એક નાનકડા સભ્ય સાથે રસ પડતાં પરિચય કર્યો અને હવે તો તેમાં અમને રંગશૂમિ અને રજતપટના અભિનેતા કરતાં વિશેષ રસ પડ્યો છે.

આનુ એક કારણ એ પણ હોઈ શકે કે અમે ગુજરાતી છીએ અને ઉદાર ગુજરાતી પણ થોડા ધણા કરકસરીએ અને પોતાની આર્થિક શુંજયસનો વિચાર કરનારા હોય જ છે તેમાં વળી અમારી આર્થિક શુંજયસ એકી એટલે કે ટકાઉપણામાં વધુ માનનારી (ચિતા કરનારી) એટલે બીજાં અભિનેતાનાં દર્શન પાછળ જે સમય, શક્તિ અને વિશેષ તો નાણા—તે સાથે સૂક્ષ્મ રસિકતાની છાપ ખચાય છે અને તેથી ઘસાતા જવાનો ભય ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ ન થવા દેતાં અભિનયદર્શન સાથે વ્યવહારુ ટકાઉપણું આણુ રહે એ દષ્ટિએ અમને ટેલિફોન-અભિનેતા વિશેષ પ્રિય, રસ્યક અને કેવળ અવેતન નીવડ્યો છે.

અભિનયદર્શન એવું છે કે, અભિનેતા પોતાને જ બનવાનું હોય અને દર્શક પણ પોતે જ હોય ત્યારે જ તેમાં વિશેષ રસ પડે છે. આથી આભનિરીક્ષણની શક્તિ વધે છે, પોતાનું માપ કાઢી શકાય છે તે સાથે સડિપ્ણ અને સહૃદય દર્શક થવાની કેળવણી પણ આપોઆપ જ મળે છે. અને અભિનયક્ષેત્રે વિશેષ

ગુજરાતી લેખકોમાં હારથ અને કટાક્ષનું નિબંધ સાહિત્ય લખનાર બહુ ઓછા લેખકો છે તેમાં આ લેખકની ગણના થાય ભિન્નના દિવાળી અંક માટે ખાસ લખાયેલ આ લેખમાં જે નિબંધ શૈલી મળે છે તે દરેકને રુચશે...

જરૂર સહૃદય દર્શકની છે.

પુરુષને શું કે સ્ત્રીને શું, બનેને કેટલુંક અભિનય દર્શન ફરગિયાત જ છે. ઈશ્વરે આણુસને માથે વાળ આપીને બહુ મોટા ઉપકાર કર્યો છે. વાળને કારણે પ્રત્યેકને દરોજ એક કે તેથી વધુ વાર અરીસા પાસે જવું જ પડે છે અને સ્વાભાવિકપણે કેટલોક અભિનય કરવો જ પડે છે. હવે હાથે જાતે દાદી મૂડનારા અરીસા સામે ગંભીરપણે જે કંઈ અભિનય કરે છે એમાં સાહજિક અભિનય કેટલો ઉચ્ચ કક્ષાનો હોય છે! અનેક પ્રકારની મુખમુદ્રા કરવી, સંધું નેવું, આડું નેવું, આ તરફ આડું નેવું, તે તરફ આડું નેવું, જીએ જોવું, નીચે જોવું, હોઠ ઊડાડા મથતા હોય તોય જળજળગીથી બીડી રાખવા. હોઠની જમણી બાજુના ખૂણાની ખાચખાના વાળ બરાબર નીકળી જાય તે માટે ઝીણું યુગલને કામી બાજુએ બીડીને ખસેડવું, તેમ જમણી બાજુએ પણ ખસેડવું—આનો તો અનેક પ્રકારનો અભિનય કરવો પડે છે અને જો નેવું ગંભીરતાપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો તેમાં કેવા ઉત્તમ પ્રકારનો અભિનય રહ્યો છે તે જણાઈ આવ્યા પના, અનુભવાયા પિના રહે નહીં.

આ જ રીતે બહેનો પણ વાળ જોળવા, અબોડો ગૂંથવા અરીસા સામે, ખાસ તો નિરાતે ખેંચે છે, ત્યારે, તેમની અભિનય-શક્તિ ઉપરાંત દર્શનરુચિ કેટલા ઉત્તમ પ્રકારની છે તે સાનંદાશ્ચર્ય જેવા મળે છે, તેમાંય તેમના સિવાય અન્ય કોઈ દષ્ટા કે દર્શકની હાજરી ન હોય ત્યારે એમની શક્તિ ધૂણીપણે પ્રગટે છે, પણ જો તે વખતે માત્ર તેને પ્રિય એવી પુરુષ વ્યક્તિ જ હાજર હોય તો એ અભિનયમાં સૂક્ષ્મ અભિવ્યક્તિ અને રસોદ્રેકની માત્રા અનિશ્ચય વ'ની જાય છે અને પુરુષ પાસે વાદ વાક તે નહીં પણ બીજા કોઈક શબ્દો, જેમાં 'તારા કે અભિ-

નયને હું પુરસ્કારું છું” એવા પ્રગટ સંકેત હોય એવા સબ્બો મોલાવે છે અને તેને પરિણામે મદ-સુમદ, મધુર હારયની નિબંધિત થાય છે.

આમ છતાં આ અભિનયની મર્યાદા છે, કેમકે એ કેવળ ઉત્તમ પ્રકારનો અભિનય છે. ઉત્તમ સાથે મર્યાદા સંલગ્ન જ હોય છે. રાગ માત્ર પુરુષોત્તમ નહીં, પણ મર્યાદા પુરુષોત્તમ હતા એ જાણીતું છે.

પણ ટેલિફોન-અભિનેતા કે અભિનેત્રીનો અભિનય વિશેષ વ્યાપક હોઈ, તેમાં અન્ય રસોની નિબંધિત થવાથી તે વિશેષ રોચક અને દર્શનશીલ નીવડે છે.

અરીસા સામેનો અભિનય એ બહુધા આંખનો જ વિષય બની રહે છે, અલગત, અંધની દર્શનશક્તિ જતાં તેની સ્પર્શ-શક્તિ અને શ્રવણશક્તિનો અસાધારણ વિકાસ થાય છે તેમ, અરીસા સામેનો અભિનય જોનારની બીજી એવી શક્તિનો અનાયાસે વિકાસ થતો હોવાનો સંભવ છે ખરો; પણ ટેલિફોન-અભિનેતા આંખ સાથે કાનનો વિષય પણ બનતો હોવાથી એવડો રુચિકર નીવડે છે. અરીસા સામેના અભિનયમાં અભિનેતાને ભૂતને પંખાળવાની અને તે સાથે સાથે જાળવવાનીયે હોય છે, આથી તે અભિનય કરતાં પોતાના વિશેષ વધુ સમાન હોય છે, આથી પૂર્ણપણે અભિનયકર્તાને ખીત્તવી શકતો નથી, બ્યારે ટેલિફોન-અભિનેતાને માત્ર રીસીવર જ પંખાળવાનું અને જાળવવાનું હોવાથી તેમાં તે ઠીક ઠીક ફી-ફુટ રહે છે. ખીત્તને પંખાળવા-જાળવવાની વાન જ એવી છે કે એમાં, મુક્તતા આવી જ જાય છે.

આમારા એક મિત્ર આમ તો આખા દિવસમાં એક સાથે લગાતાર અને તેમ મોટી દસતા નવીન અને મરક મરક પણ દસ્યા કરતા નથી, આમ છતાં બ્યારે તેઓ ટેલિફોન કરે છે અને ઠીક ઠીક સમય સુધી ટેલિફોન કરે છે ત્યારે કટકે-કટકે એટલું બહુ હસે છે કે બહુ કામ છોડીને તેમને ટેલિફોન કરતા જોવા અને સાંભળવા તૈયાર થઈ જતું પડે છે; બંધકે તૈયારી કરવી જ પડતી નથી; આખો આપ જ કામ છૂટી

જાય છે અને મોહું તેમની દિશામાં ફરી જાય છે.

એમ તો ટેલિફોન આપરેટરને તેઓ નંબરની સૂચના અત્યંત ગંભીરતાપૂર્વક આપે છે, કોઈવાર આખો આંકડો જ કહી દે છે તો કોઈ વાર એકમ, દશક, સો, હજાર એવા અનુક્રમે નહીં પણ હજાર, સો, દશક અને એકમના આંક અનુક્રમે કહે છે. અલગત આંતો અર્થ એવો નથી કે તેઓ હજારના આંકડાવાળાને જ ટેલિફોન કરે છે!

નંબર મળી જતાં અત્યંત મુદ્દસારે વાત શરૂ કરે છે, કોઈ વાર એકાએક અતિ-ગંભીર થઈને સામેની વ્યક્તિને તેમને ટેલિફોન નંબર પૂછે છે અને પછી વધારેપડતા ગંભીર થઈને ટેલિફોન આપરેટરને અનુભવશુદ્ધ વડીલની અદ્યમે ઠપકારે છે. ફરી આગલી ક્રિયા ચાલુ થાય છે. ફેર માત્ર એટલો કે એ વખતે સામેની વ્યક્તિનો ટેલિફોન નંબર પહેલાં પૂછી લે છે અને પછી જ વાનગીત શરૂ કરે છે. પછી જાપાના પ્રકાશકે વર્ષે એક વાર સરકારની જાણ ખાતર જે રિગતો જાહેર કરે છે અને જણાવે છે કે, ‘હું જાપાલાલ પસ્તીભાઈ, આથી જાહેર કરું છું કે મારી જાણ પ્રમાણે આ બહુ જરામર છે’ તેમ તેઓ જાહેર કરે છે, ‘હું રમેશભાઈ, હું હું પોતે રમેશભાઈ ગથરાળા, હા હું હું પોતે વાત કરું છું’ આવો સાક્ષીના પીજરામાં કરવાના અભિનયના નજીકનો અભિનય કરે છે અને પછી તરત મોહું મલકાવી અત્યંત મુદ્દસારે, મોઝમાં અપૂર્વ (એ પહેલાં ન હતી તેવી) મીઠાશ લાવી, ‘કે...એ...મ...છો...અ...હ...અ...આહા! હા, હા, હા, સરસ...! એ તો એમ છે ને... શું? હે...ઓહ...હી...ક!’ આમ શરૂઆત થાય છે. નાટકની શરૂઆતમાં જેમ રાખેતા મુજબ પ્રાર્થના થાય, મુખ્ય નટી સૂત્રધારને પૂછે: આજે કયો નાટક જાળવવાનો છે અને સૂત્રધાર એકધારી રસમથી ખુલાસો કરે એ પ્રમાણે એમના ટેલિફોન-અભિનયની શરૂઆત લગભગ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની સરખી હોય છે. માત્ર ટેલિફોન-

આપરેટર પાસે નંબર માગતી વખતે કે રોશન મારત-
રને ગાડીનો સમય પૂઝી વખતે એવી શરૂઆત થતી
નથી વા ટેલિફોન અભિનયકામ ગણાતા નથી
એ તો દેખીતું છે. અર્થાં જ નાટકો કઈ તખ્તાલાખથી
ધરાવના હોય એવું બને નહીં તેમ એવા ટેલિફોનો
નાટકની વસ્તુ હોતા જ નથી.

અમને લાગે છે કે એમને હસવા માટે-અને કેટલાક
શાયલોગ પાકા કરવા માટે જ ઘણીવાર ટેલિફોન કરવા
પડે છે, અને એમાં જ અભિનયના ખરેખરાં દર્શન
થાય છે.

હમણાં દિલ્હીમાં એરી ટેકનિક નીકળી છે કે, એક પાત્ર
એક ક્ષુબ્ધ ગાતું હોય ત્યારે પાંચ-પંદર જણા કે
જણી એકઠા...હા, હા, આ...હા...સેવીની કાઈ
બીજી જ પકિત ગાતાં હોય છે, આવું ટેલિફોનમાયે
બને છે. એ ભાઈ ટેલિફોનમાં વાત-કરતા હોય કે
સાંભળતા હોય ત્યાં સામેથી બોલનારના અવાજ સાથે
એકાએક બીજા કાઈનો ધ્રુવાધ બોલવાનો અવાજ
આવવા લાગે છે, વા મોઢરના હોર્ન કે ધંટડીનું
પાથ્રુંસંગીત શરૂ થઈ જાય છે. આથી એમના અભિ-
નયમાં અણધાર્યો પલટો આવે છે, ધંટડી દબાવે છે,
'ક્રિટપ!' બોલ્યે રાખે છે અને પછી ફરીથી હમીને
વાર્તાલાપ શરૂ કરે છે ત્યારે વનસોર થયા જેવું
લાગે છે.

વાર્તાલાપ દરમ્યાન મોઢું પહોળું થવું, આંખો ઝીણી-
થવી, હોઠ બીડાવા, બિધાવા, કપાળે દરચલી પડવી-
ખૂંટી જવી, ડોકું ડાંચું કરવું વગી નમાવી દેવું-
વાર્તાલાપ દરમ્યાન કાઈ પ્રેમરંગીન દરતું હોય તેને
જમણા હાથથી ચૂપ રહેવા ઈશારત કરવી, કદીક સૂકી
વાળવી, રેમય પર પોકી ચીત્રને હાથમાં લેવી, બીધી
મૂકવી, ફરી થતી કરવી, પછી મૂકવી, બોલી ખંજ-
વળવી, પગ પહેળા કરવા, સંકારવા-આદિ મુવ
મેન્ટ રોજ બીજાને ચાતુ જ હોય છે. અભિનય ચૂક
બને છે ત્યારે મુવમેન્ટ જરૂરી બને છે એ ટેલિફોન-
અભિનેતા બરાબર જાણે છે. વગી એમ કરતાં 'ટેલિ-
ફોન ચાતુ રાખ'ને એવી સૂચના સાથે રીમીતર પર-

હાથ રાખી રસસંક્રાંતિ-ભાવસંક્રાંતિ કરીને ધરનાને કે
નોકરને બોલાવો કેવળ. અધીરાઈથી, કેવળ ગતિના
નિયમને વશ થઈ ન સમજાય એવા બે-પાંચ રૂબો
સામટા જ ટુંકમાં પૂઝી નાખે છે, જવાબ આપનાર
માડીને કહેવાની અરજ કરે છે તે વચમાંથી જ અટ-
કાવીને ફરી ધ્રુવાધ પ્રશ્નો પછી જવાબ મેળવે છે,
જરા જવાબ મળ્યા કે, 'બરાબર!' આવું શું?
તેનેય જવાબ અધીરપણે મેળવી વધુ પ્રશ્નસો કરના-
રને મોઢે આંગળી મૂકીને ઈશારત કરી ચૂપ કરી
રીમીતર પરના હાથ ઉપાડીને એકાએક રસસંક્રાંતિ-
ભાવસંક્રાંતિ કરીને 'પતુભાઈ' વાન જાણે એમ છે
કે- 'થી શરૂઆત કરીને 'મોહસ!' 'અરે એમાં તે
કહેવાનું હોય?' 'ત્યારે શું મારા ભાઈ!' 'હા, હા,
છ, છ, ના-ના, હા, હાજ, હું, હેં।' 'મોહ, ઠેકથું'
...ના...દી...' આવી પરંપરાથી ટેલિફોન અભિન-
યનો અંત આવી જાય છે. પછી અભિનેતા માણસ
બની જાય છે!

કેટલાક અભિનય માટે ગંભીરતાથી પૂર્વ તૈયારી કરવી
પડે છે તેવું પણ આવા અભિનયમાં થે બને છે. ખાસ
કરીને એ મિત્રને કાઈ વાર બકારથી-રાત્રે ધરે ટેલિ-
ફોન કરવાનો હોય છે અને સૂચવવાનું હોય છે કે
'આજે જમના ટાણે મારી રાક બેસો નહીં, હું જરા
મોઢો આવીશ' ત્યારે તેમને ઠીક ઠીક પૂર્વતૈયારી
કરવી પડે છે. એ સૂચનાને મોજુ સ્થાન આપવા માટે
તે પહેલાં બીજી કઈ કઈ ક્ષુદ્ધક બાબતો પૂર્ણ ગંભી-
રતા અને ગૌરવ તથા માયાળુપણે, કિતચિત્તક તરિક્કે
પૂઝી અને રસનો જમાવટ કરવા એ બધું ગોઠવવું
પડે છે. સાદમાં કુણાશ લાવવી પડે છે, વચ્ચે ટેલિ-
ફોનમાં 'જરા રોકાવો. આ ઉતાવળ કરતા ફાલાણા
મિત્રને જરા રોકાવા કહું,' એમ કહીને, ટેલિફોન પર
હથેલી દાળી અમારી સામે જોઈને હસે, આંખ મીચે
અને ફરી ગગમગા સાદે ઉતાવળે વાત પતાવી
'હાજ!' કરીને ટેલિફોન મૂકે!

ટેલિફોન પરના અભિનયમાં કુદરતીપણું વધારે હોય છે.

કેમકે સામી વ્યક્તિ તેમને બોધે જ શકતી નથી. આથી હસતાં હસતાં પણ મુઠ્ઠો ઉગામી મુરસાની અભિવ્યક્તિ કરી શકાય છે! આમ એક પાટા પર એ ગાડી ચાલતી બેસાતું અજબ દૌતુક બને છે! તેની રાચકતા વિષે કે જ કહેવાની જરૂર નથી. ટેલિફોન પર હસવા સાથે કોઈને જમણા હાથે માથું ખોતરતો, કે બોલી ખજવાળતો નીરખવો એમાં ફરકની પણ પરીક્ષા રહેલી છે, કે તે અભિનયનો કેવોક પારખુ છે.

હસી હસીને ટેલિફોન કર્યા પછી તે તરત ધમ્મ દઈ ને રીસીવર મૂકે, દાતિયા કરવા લાગે, મુરસો કરે, કંઠાળો મગટ કરે અને વળી એકાએક બધું જ અટકાવી ફરી કોઈને મદદતાથી ટેલિફોનમાં વાત કરવા લાગે, હસે, કોક હલાવે, વધારે હસે; હાંફ હલાવે—ત્યારે અભિનય એટલે શું, એનો કંઈ ગંભીર ખ્યાલ આવે છે.

પ્રહસનો કરુણ રીતે નિષ્ફળ જતાં કરુણાંતિકા બને છે, ગંભીર નાટકમાં બહારથી હાસ્યરસ નિષ્પન્ન થાય છે—આવી આવી અનેક પ્રકારની નાટ્યક્ષમતા ટેલિફોન-અભિનયમાં રહેલી છે.

અમને આમ, અભિનયકળામાં ખૂબ રસ પડે છે, અને સરકાર જે ઝડ ટેલિફોન આપે તો, આતુભાતુના મિત્રો, સગાંઓ અને ઘરનાં ટેલિફોન કરે અને તેમનો અભિનય બેતા રહીએ એવો ઉમળોદા થાય છે. અમારા શહેરમાં હજી કોલ દીઠ ચાર્જ ચૂકતો નથી, એટલે આ શોખ લગભગ મિનખર્ચાળ છે. સમય કાઢવા—ખસાવવા, માહિતી મેળવવા આપવા ઉપરાંત અભિનય-નિરીક્ષણ માટે ટેલિફોન એ સરતામાં સસ્તું અને ઉત્તમ સાધન છે. આ આખતમાં અભિનયમાં ખાસ વિશેષ રુચિ નહીં ધરાવનારા પણ સંમત થશે એનો અમને ખાતી છે, ‘હાહ, હા, હા!’

‘અકિલ્લન’

બાપકમાઈ

કેવો ગભીરિમંત સંજનન ખરે,
પંચાત ના કેં કરી,
ફાવી તે મહિરા સદા અનુભવી
તાણ જુવાની થકી;
‘હુદતવે બસ એ જ, ના ફિકર કે’,
આશમચેર પડી
ધુમાડે ભરી ‘ખંડ, ઓરુટ વડે
ફૂંકી દીધી જિંદગી.

રતિલાલ ‘અનિલ’

ચાકર

કેવો ચઢ્યો છું ચાકરે—
કેવો ચઢાયું ચાકરે!
શારડી ગોળ જ ફરે છે
(નિષ્ફળ ગયો છું કેટલો !)
ચારસ ખીલા સન્યા કરું
(કેવો કરું અન્યાય !)
ગોળ વેહે ભરથી ઠોકી દઉં છું!

ખીન્ને દિવસે પ્રાત ક્રિયાથી પરનારીને સાહેમ ચોકાની વાત સહાનરા બેઠા. તે દિવસે પ્રથમઅઠક નામે દતિ આ પ્રમાણે વાત શરૂ કરી.

[૮]. ચૂંટણીવિજયની વાત

દાકડામાં જેમ એટમ બોગમ, જમનારાઓમાં જેમ સુરતી, ગાળયુદ્ધવીશમાં જેમ ભરૂચી તેમ જ નેતાઓમાં શિશમણી એવા શ્રી ચૂંટણીરાયનાં પ્રાક્રમોની તે શી વાત કરવી ? પહેલાં જેમ બ્રહ્માસ્ત્ર, અગ્ન્યાસ્ત્ર, વરૂણાસ્ત્ર વગેરેથી લગતા યુદ્ધોના અપાર મહિમાનું જ્ઞાન કરનાં કવિઓ થાકતા નહોતા તેમ જ કળિકાળમાં સભાસ્ત્ર, પ્રચારાસ્ત્ર, ગાળાગાળાસ્ત્ર વગેરે શસ્ત્રોથી લગતા ચૂંટણીયુદ્ધોના મહિમા પશુ કથાકાર અને શ્રોતા સકુને આનંદ આપે છે. આવા જ એક યુદ્ધની કથા હું આપને કહું છું.

એકવેળા ચૂંટણી-નજીક આવતાં- ચૂંટણીરાય એમના પક્ષના કાર્યકર્તાઓની ખાનગી મીટીંગમાં બેઠા હતા ત્યારે વરસાદ આવનાં ઢીલા થઈ ગયેલા માટીના રોડા જેવા અથવા ખાડ વધારે પડનાં ઢીલા થઈ ગયેલા પેડા જેવા એક સજે ઊભા થઈને જણાવ્યું : વાઈઓ, આ વખતે આપણે પક્ષ ચૂંટાય એવું નથી. આપણે આટલાં વરસ સત્તાચાર્યાને રહ્યા છીએ પણ પ્રજાને માત્ર આશ્વાસન સિવાય ખીરું કંઈ આપું નથી પ્રજાને મોટા ભાગ આપણાથી નારાજ છે વળી આ વખતે આપણી સામે ચારચાર મોટા પક્ષો છે. એમાંના એક પક્ષનું નિશાન ઢાલ અને તલવાર છે. એ આપણા વિજયને કાંપી નાખવાની જ વાત કરે છે બીજા પક્ષનું નિશાન હથોડી ને એરણુ છે. એ આપણને ટીપી નાખવાની તૈયારી કરે છે. ત્રીજા પક્ષના નિશા-

નમાં ઘડે ઉપણુતો ખેડૂત છે એ આપણને ઝાટકી નાખવાનું કહે છે. ચોથા પક્ષનું નિશાન ચોટલી છે. એ આપણને બાધવાનો વિચાર કરે છે આવે પ્રમળ વિરોધ હોવાથી આ વખતે ચૂંટણીના વિચાર આપણે થોડા વખત સુધી મુલતી રાખવો જોઈએ.

એક બાજુ ચોટલી ને બીજી ઠેર તલવાર ત્રીજી બાજુ હથોડી એરણુનો ખરે વાગદો માર ! ચોથા છાટકી નાખવા કાળે, પૂરી કરે તૈયારી આ ચૂંટણીમાં જરૂર આપણે જઠશુ મિત્રો હારી.

આ જુદું સાંકળીતે પક્ષના માણસોના મોં પડી ગયાં. ચૂંટણીરાય બોખારો પાઈને કહે તમારે સહુએ આમ ગભરાઈ જવાની જરૂર જરૂર નથી. આપણા પક્ષના નિશાન તરીકે ઘેરાંની નેડી છે એ જનતાનું પ્રતીક છે અને એ જ જનતા આપણને જરૂર જતાડશે ચૂંટણીયુદ્ધમાં આ વખતે તમે બધા "માડું" પરાક્રમ જોઈ લેજો.

કરે હોંશથી શત્રુકેરા, ચક્રબ્રહ્માનાં લેક હરીકે કેરી પ્રચારગાળીમાં જરૂર પાડું છે ચૂંટણીઓ જનતાના મનોથી જતાય છે અને જનતાના મન જનતાની અનેક રીતો છે પહેલા જેમ જનતા મારે સામ-દામ-મેદ અને દડની લુકિત અજ્ઞ ભાવવામાં આતી હતી એમ હવે પ્રતિમધ, પક્ષપાત, પ્રવાર અને પોલસન એમ ચાર મુખ્ય ઉપાયો ઉપરાંત બીજા પણુ ઘણા રસ્તા છે.

ખીન સભ્યો ચૂંટણીરાણના વચનમાં દહ પલ શંકા રાખતા હતા. એમાંથી એક જાણે પૂછ્યું: આપે જે આર શસ્ત્રો કહ્યાં તે વિશે જરા વિગતવાર માહિતી આપશો ?

ચૂંટણીરાય કહે: પ્રધાન બન્યા પછી માહિતી આપવાના કામમાં તો હું એમ્પીઅન બની ગયો છું. સાંભળો:

પ્રતિબંધથી, થાય બંધ શત્રુ કેરું નાક

ચૂંટણી કેરા જંગમાં કયાય એવું નાક

શત્રુનું નાસિકાછેદન કરવા માટે પ્રતિબંધ જેવી જીરે એક પલ્લ નથી. આ શસ્ત્ર ખૂબ ભારે છે અને કટોકટીના વખતે જ ઉપયોગમાં લેવાય એવું છે. આપણે સંપૂર્ણ રીતે હારી જઈશું એમ લાગે ત્યારે સહુથી પ્રથમ વિરોધપક્ષ ઉપર કામવાદ કે તોફાનવાદ અથવા એવું જ કારણ મૂકીને પ્રતિબંધ મૂકી દેવો જોઈએ. આને કારણે પુરસ્ક્રીવિભેતા ખીજ યુક્તિ છે પક્ષપાત.

પક્ષપાત છે શત્રુપક્ષની સહુથી મોટી હાત ચૂંટણી કેરા યુદ્ધમાં સાંભરે તાતના તાત

પક્ષપાતની વાત આવી છે. સત્તા હાથમાં હોમ એના જ કામની આ યુક્તિ છે. સત્તાધારી પક્ષ તરફ સત્તાધીશીને અમુક જાતના પક્ષપાત અતાવવાની આડકતરી રચના આપવામાં આવે છે. આપણે ગમે તેટલી સલાઓ ભરી શકીએ, સરખસો કાઢી શકીએ કે લાહેડ સ્પીકરો વાપરી શકીએ, પણ ખીજ પક્ષોને આ માટે જોઈતી પરવાનગી ના મળે, એમની અરજીઓ પસંદ કરીને કચરાપેટીમાં પહેંચી જાય, એમની સલામાં આરે જાણુ પોલિસના સિપાઈઓ જ દેખાયા કરે વગેરે અવરોધોને લીધે એમની પ્રત્યારગતિ શિથિલ થતી જાય.

ત્રીજી યુક્તિ છે પ્રચાર કેરી, એથી લીલા ધાયે વેરી આ યુક્તિની વાત ના પૂછ, નીચી થાયે શત્રુમૂછ પ્રચારની યુક્તિ આ ચૂંટણીયુદ્ધનું મોટું ઘટસ્પદ છે. જે લોકો કેન્સરસીંગ એજન્ટ દળ નામે જોળખાય છે

એ બધા આ યુક્તિના વિચારો છે. આપણે કશું છે એ જાણું સારું જ કશું છે. તથા ખીજ કોઈ પક્ષવાળા આપણે તો એ બધું કશું જ વાગશે એવી જાનને પ્રચાર કરીને તથા વિરોધપક્ષોને જાણમાં દાડા નલિયા જતાવીને ચૂંટણી છતાપ છે. જાણવાળા પણ સરકારી જલદેરખપરની લાચરને લઈને તમે કહેા તેવો રેડીમેક પ્રચાર કરી આપે છે.

પોલિસન બરેના ગુણ છે. મહા,

એસા દાર કળીરને કહો.

લપસાવી કે પગની માંય,

વેટ કે પકડી આપની પાંચ.

જેને 'બટરશાલ' કહેતામાં આવે છે એવી આ ચોથી યુક્તિથી લક્ષસલા જાસી પડે છે. ગમે તેવા સુકા પાંઉ જેવો માણસ પણ માખાચુ લાગનાં જ નરમ થઈ જાય છે અને વેટ દેવા માટે પગે આડીને આવે છે.

આ આર યુક્તિઓ વડે હું આવતી ચૂંટણી છતાપ આડું છું.

મેથજળનું પાન કરતા ચાનકની જેમ શ્રી. ચૂંટણી. રામનાં વચનામૃતનું પાન કરી શરૂઆત બધા સમ્રો આ વાતો સાંભળીને એકદમ આનંદમાં આવી ગયા. ખાંડ વિનાની ચાની ઉત્તણી પણ એમણે કરી નાખી. ચૂંટણીજંગ જેમ જેમ નજરદીઠ ચલાવતો ગયો એમ ચૂંટણીરાયે એમની યુક્તિઓ કામે લગાડી. બહાર ગામથી લાડૂતી ચુંડાઓ બોલાવીને એમણે કાસ તમ. વારવાળા પક્ષની સલાઓમાં ધમાલ કરાવી. આ ધમાલમાં લાપલુ દરનારાઓ ભાગ્ય કહેવાનું પડ્યું મૂકીને લાંબા, અને ઓનાઓ વેટ આપવા માટે પોલિસ રોકેને જવાને બદલે પટારાપિંડી દારવા માટે લાડૂને ત્યાં પહેંચી ગયા. આમ ચૂંટણીરાયે તોફાનનું બહાનું કાઢીને ટાલ લલવારવાળાઓને સગા મરવાની મનાઈ કરતો દુકમ પસંદ કરાવી લીધો.

એક પક્ષની લાગી હાલ, તોતી નાખી ઉનડવાર, લાડાડ વિના ચાટુને, આપી લીધી દાર.

એક પક્ષને તો આમ યુદ્ધ પડેલા જ કરારી દીવો. બીજો મોટો પક્ષ હથેડી ને એરણુવાળો હતો આ પક્ષ સામે ચૂંટણીરાયે 'પક્ષપાતાલ' નો ઉપયોગ કર્યો હથેડી એરણુવાળાની સખા સરવસ માટેની અરજીઓ બંધી રસ્તામાથી જ ગૂમ થઈ જવા લાગી. એ પક્ષરાજા તપાસ કે ફરિયાદ કરતા માટે બંધ ત્યા એમને માર કવાન એસાડી મૂકીને બીજે દિસે ફરી આનવાના આમત્રણે આપવા લાગ્યા. એક વખત સખાની પરવાનગી મળી તો લાઉડરપીકરની ના મળી અને પછી લાઉડરપીકરની રજા મળી ત્યારે સખાની મુન્ત પૂરી થઈ ગઈ હતી આમ—

અનેક રીતે શત્રુને, પડાવી રાડારાડ,
પ્રચાર સામે હોંશથી બાંધી દીધી પાળ
બાંધી દીધી પાળ, ચૂંટણી-વીર ચૂંટણીરાયે
બીજા હરીફને ઢીસો ઢીધો હાથે, હેથે, પાથે

ચૂંટણીરાયે પક્ષપાતાલની મદદથી હથેડી એરણુવાળા બીજા પક્ષની કેડોના મંકેડા ઢીમા કરી નાખ્યા. પરમીટા કદાવતાં કદાવતાં એ પક્ષના પ્રચારકોના પગ પછી પાછી થઈ ગયા. છતવાની આશા રાખતા હથેડીવાળા હથેડીથી માથું ફેટા લાગ્યા.

એ પક્ષને ઢીસા કરીને ચૂંટણીરાયે ત્રીજા પક્ષ તરફ નજર દોડાવી.

ત્રીજા પક્ષનો ખેડૂત, કાંચો ચૂંટણીરાયનો સામે પ્રચારશસ્ત્ર જ્યાં ગાદીપતિનું મથુ લાગતો કામે ચૂંટણીરાયે ઘઉં ઉપણુના ખેડૂત સામે પ્રચારશસ્ત્ર કામે લગાડ્યું એ પક્ષના સખો કોણ બળે શાથી અદૈઅદર લડતો લાગ્યા આ પક્ષનું પોતા બહાર પાડતા ચર્ચાપત્રો એના સખે જ છાપાઓમા આપ્યા લાગ્યા અને છાપાઓ પણ એની નાની નાની આખો પણ મોટાં મોટા મથાળા તીચે ઝપરા લાગ્યા એક વાર તો એ પક્ષના સખેને કોણ બળે શું સજ્યું ને પોસ્ટરના પાટિયાં લઈને સામસામી મારામારી ઉપર ચડી ગયા આ બનાવ ફોટા સાથે છાપાઓમા છપાયો એટલે ઘઉં ઉપણુનો ખેડૂત ગિયારો સૂપડું ફેંકી દઈને માથે હાથ દેતો એવી પડ્યો.

હવે રહ્યો માત્ર ચોટી પક્ષ.

ચોટીપક્ષ તો નાનો પક્ષ, થયો ચૂંટણીરાયનો ભક્ષ બહરનીતિથી ઢીધું કામ, ચોટી ગઈ પ્રજાને ધામ ચોટીપક્ષ નાનો પક્ષ હતો ચૂંટણીરાયે એના એક બે મોટા આજેવાનોને નાની, મોટી ને મીઠીયમ સાઈઝની લાખઓમા ફસાવી દીધા ને આખા પક્ષનું વિચર્જન કરારી નાખ્યું.

આમ ચૂંટણીરાય વગર લગ્ને ચૂંટણી જીત્યા. પાત પૂરી થઈ એટલે પ્રયત્નશક્તિ હાતે પણ ચોટીની ચિર-વિદાય લીધી.

[કથા :]

★

ફેબ્રુ ૨૦ મોડા

શકુન થઈને

મને બહાલા ! તારો જિજ્ઞ વસમો નિત્ય સતત્ત્વે,
અને દ્વારે બેસી પ્રિય ! તુજ પ્રતીક્ષા કરી રહું ;
ત્યહીં આગ્યા કેરી ઉર મધુર આશા જગવતો
મહારા પક્ષમે તું શુભ શકુન ઘેને સ્ફુરી રહે !

★

‘પતીલ’

મુહુર્ણતનો દરજબે

હમે હંતર મુરબત, વસે જ્યા ખરી મુહુર્ણત,
બય તૂટી દિલ અગર,

છે ન પછી મરમત !

★

[સમયનાં ક્ષીરનીર - ૧૯ મા પાનાથી આણું]

મેટું કારણ એની સરિયત છે. એમાં આર પત્ની કરવાની છૂટ છે. એક જ પત્નીનાં સંતાનોનો કાલ આજની ધણી પ્રજાઓ લોકની સકતી નથી, અને આપણે વંધ્યતા ધરે છે. બપોરે ઇસ્લામનો નિયમ જીવનને યથેચ્છ બોગથી પ્રજાનો વધારો કરવાનો દેખાય છે. ચીન દેશને જેમ એના કરોડો લોકોને ભાર નથી લાગતો પણ એને શક્તિ માને છે, તેમ ઇસ્લામ પણ એકાદની ભરતીથી રાજ જણાય છે. નવાઈ નથી કે બીજાં દશ વર્ષ પછીની ગણતરીમાં ઇસ્લામમાં માનનારી પ્રજા સારી વધી ગઈ હોય.

અને આદિકાના આદિવાસીઓ એમના ભૂત-પિશાચ છોડી સંસ્કૃતિ તરફ વળવાની તક મેળવે ત્યારે એમને પણ આર પત્નીઓની છૂટ મળે છે. ખ્રિસ્તીઓનો એક પત્ની રાખવાનો નિયમ એમને આકરો જણાય છે. આણું સ્વચ્છતા કે સમ્પત્તાનાં પાલન વિષે પણ ખરું. ખ્રિસ્તી કરતાં મુસલમાનના શિષ્ટાચાર પાળવા સહેલા છે, એમાં છોડ નથી. સ્ત્રીઓ કે બાળકો પ્રત્યેના વર્તોવમાં પુરુષોનું સ્થાન જીવું છે, રમાય પાડનારું છે, સગરડો મેળવનારું છે. ગુલામીમાંથી નીકળતી પ્રજા કુટુંબવાસીઓને ગુલામ રાખવા ઇચ્છે, ને એવી તક જેટલી ઇસ્લામ આપી શકે એટલી ખ્રિસ્તી ધર્મ ને એના શિષ્ટાચાર ના આપી શકે. આથી આદિવાસીઓને પોતાની પસંદગી સ્થિતિમાં જે ધર્મ પહેલો સ્વીકાર્ય લાગ્યો તે ઇસ્લામ છે.

ધર્મ શ્રેયનો હોય, પ્રેયનો નહિ કહે છે કે ઇસ્લામના ઓહિયાઓ દર્દી કાળે ઇસ્તિખ્વાયથી પીટસંપર્ગ ગયેલા, અને રસિયાના ઝારે એમનું બહુમાન કરી રાખેલા, ઉપદેશ સાંભળેલા, ને ઇસ્લામની પ્રશંસા કરેલી. એ ધર્મનો રસિયામાં પ્રચાર થાય એવી ઇચ્છા પણ કરેલી. પરંતુ, ત્યાંની પ્રજાએ એક છૂટછાટ માગી કે અમારો મુલક ધણે દંડો છે અને અમે જે છોટો પાણી લઈએ છીએ તે અમારી આખોટલા નેતા ખૂબ જડી છે. શું ઇસ્લામ

આવી છૂટ આપી શકે ખરો ?

પેલા ઓહિયાઓ મારે આ એક કાયડો હતો. ઇસ્લામનો ફેલાવો થાય એ તો ખુદાના બંદાઓને મળે જ. એવી દરેક તક મારે તેઓ આતુર હતા, પણ બર્માનો મુસલમાન લુદે ને અરબસ્તાનનો લુદે એમ મનાવી શકાય નહિ. જે નિયમ ત્યાં લાગે તે અહીં લાગે. વળી શરમ તો નાપાક ચીજ, એને રસિયામાં કેવી રીતે પાક ગણી શકાય ? ને એમણે પ્રાદેશિક મર્મોદાઓ નાકખૂસ રાખી. ઇસ્લામના કાનૂન સર્વ દેશ મારે સરખા ને છેવટના ગણાય.

સારી વાત છે. એ નિયમો બદલાતા જીવનને અનુકૂળ તો થાય જ કેમ ? પણ બપોરે એ નિયમો છેવટના ગણાય, વિકાસને પ્રેરનારા ના રહે, જીવનને આદિવાસીઓની સર્માપતું રાખે ત્યારે શું માનવું ?

ના. ધર્મની ક્ષિતિએ એની એ જ સફાકાળ રહે તે વાજબી નથી માણસ હજાર વર્ષ પહેલાં જેટલું સમજતો તેટલું ક્યામનતા દિન મુખી સમજતો રહેશે એમ નરિ કહી શકાય. ને એની અક્ષય બંદે તેમ એનો ધર્મ પણ વધવો નેહઈએ. ધર્મ એકાદ શ્રેય જીવન તારતો નથી, અનેક શ્રેય એકઠાં કરીને નાવ ચલાવવી પડે છે. શ્રેયના એવી પરંપરા કરવી પડે છે કે જીવન આણું શ્રેય ધર્મ રહે આ જીવન જ એણું છે કે શ્રેયની આચળ નિરાંત નહિ કરી શકાય, એમને ખસેડતા રહેવું પડે છે.

માનવીના આદિકાળમાં એની કને શ્રેય હશે તો ય નહિ જેવું; જેમ એનું નાન વધું, બુદ્ધિ ખીલી, શ્રદ્ધા આવી, સંયમ શીખ્યો, શુણ્ણ ઊગ્યા એમ એનાં શ્રેય ફાટ્યાં. ને એનો અંત અનંત શ્રેયમાં સમાયો છે.

ઇસ્લામ એ જગતનો નૂતન ધર્મ એના આદિવાસીઓ કાળે દુસ્સત. ભૂત-પિશાચો અને અનેક વહેમોમાંથી છોડવનાર અને એક મદાન અધ્યાત્મની રાહગરી નાચે માણસને લાવનાર, સહુને સમાન સ્થાપનાર, ઇસ્લામ એ ખુદાના અપાર રહેમ નરિ તો બીજું શું ?

અલીગઢના કોમી ગણાય એવા રમખાણોની તપાસ થવાની, પણ એમાંથી જે સય બહાર આવી શકશે તે અધુરું હોવાનું. મુસલમાનોના મન ના દુભાષ કે પાકિસ્તાન છેડાઈ ના પડે એ રીતે એ બનેને છાતરાના, મનામના, અને ફરી એવા બીજા કોમી રમખાણોની શક્યતા ઊભી રાખવાની ! ઘણા વખે મુસ્લી વાલી ઉપર સયમની લગભગ રાખી, પરિણામ એવું આવતું રહે છે કે રમખાણો છેડાનાં બાજુ એમ પડેને પરનાં બચે છે

આ દેશમાં જેઈએ તેટલી શિક્ષણસરથા એરી છે જેમાં કોમ કે જાતિના કથા બેલવાનું મિના શિક્ષણ અપાય છે એ પછીયે કોમી કમે અથવા તો કોમી મદદથી જેમને અલગ શિક્ષણસરથાઓ ચલાવવી હોય તેમાં બીજાઓએ શી. દખલ દેવી જેઈએ ? અનીગઢમાં સાર્વજનિક કોને ને ના હોય તો હોરી જેઈએ, પણ મુસનમાનોના અન્ય યુનિવર્સિટીને જ સાર્વજનિક કરી દેવાની જરૂર નહોતી ગણ્યસનું અકમ કયાક તો પોષાવું ધરે છે, ને જેમ એ નાનું ને કુદ એમ એને વરેલું વ્યક્ત કરવું પડે છે મુસ્લિમોને થોડું પોતાપણું હોય તો તે સ્વાભાવિક છે, ને એને બહાર આવવા સ્થાન પણ જેઈએ જ. અનીગઢ એવું એક સ્થાન હતું ત્યાં પ્રવેશ મગે તોને હિંદુ વિદ્યાર્થીઓએ જવાની ઇચ્છા રાખવી નહોતી —સિરાય કે ઇસ્લામના ઇતિહાસ બાસા કે નિયમ એમને શીખવા હોત

છતાં જે ગયા તેમણે એના વલીનમાં—ચૂટણીઓમાં આપણે ધપવું નહોતું જેઈવું માત્ર વિદ્યાર્થી-મહેમાન તરીકે જવું હતું ધર્મી કરવાની કેઈ જરૂર નહોતી એ અન્ય ના રહી શક્યા, પણ મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીઓએ એમની ઇજ્જત કરી હોત તો કેવું સારું થાત ! એને બંને એમણે પદર વર્ષ પહેલાં દેશમાં જે મિત્રજ બવાવતા હતા તે બતાયો ને આફત વહોરી લીધી

કોઈ એમને સાફ સાફ કહેલું નથી કે એ મિત્રજ ત્યારેય ખોગ હતા ને હવે તો ખૂબ નુશાન કરનારો છે કોઈ સમજાવતું નથી કે જરા છમ લુ શરૂ થયું કે એનો —જેરલાલ ઉદારનારા દાદાઓ-ગુડાઓ-હરામખોરો ગામેગામ પડવાપાથર્થી ટાપ છે બત્તાઓને કોઈ કામ નથી, કોઈ પક્ષ નથી, કોઈ મત નથી, એ તો માત્ર તકનાદીઓ હોય છે, રજાનારા ને ભૂટનારા

આપણે મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીને જરા સૂચીને ચાનગે એમ નથી કહેલું જાણી ગરદને એ ફરતા દર્શો તો એ ખમીર બીજાઓમાં પણ આવશે પણ એમણે બાજુવું જેઈએ કે નજીની બાબતોમાં ઉત્સાહ દોળા નાખવાથી શક્તિ વેડફાય છે પોતાનું આગ્રસ દોરે એના ગભીર સિદ્ધાચાર ને એના જાયા સિદ્ધાંતોની જરૂર હોય છે વિદ્યાર્થીઓ સારી પ્રણાલિકા પાડે ને એના પ્રચારક મને બધા શિક્ષણ જ થોડું છે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ વધારે સાવધ રહે, કોમને સમક શીખવે

પણ સિદ્ધાસન પરથી ગળેડો મમને એમ બાન આવી જશે ના, નહિ આવે મોગય રાખ્યોના પ્રનાપ એસરી ગયાને બમો વર્ષ થયા એ પડી નવાની રહી એનોય નશી રહ્યો, પણ કયા મુધો ! ઘેન લાખા વખત મુઝી આને તો મિનાશ લાવે એ જ કોમના કોઈક સેફો નીકળે અને રાજકોળના દાનપેય લડાની લાન્ય જેતી કરે, કમના મનમાંથી કચાર એચી કઢી નામે, ખુદના દરનારમાં જવાના ઘણા બારણા ખોની આપી, મજદૂરને ઉઠારે તેમજ સત્સૌષ્ઠક બનારી એને છવતમ ઉનારી બાપે ત્યારે કેશુ નક્કર કામ થાય

ને એમ નહિ બને તો રમખાણો થતાં રહેનાના, એમની સોમને બજી પ્રમો પણ નિદાપાત્ર વતવાની. ને કોમનાદનું શેય આ દેશમાં કાપમી ધર કરી લેવાનું, એકના અલીગઢને કેમ દોષ દેવાશે ? આખરે એ તો કોકનું પ્યાદું બન્યું છે

તાતારોનાં ઘને વરેલી સિદ્ધિ
કોમનાદનો ગરલામ બિગરાય મુસનમાનોને, પાને

પગલે શિખોએ મોટી પણ ખોટી અજમાયશ કરી. અકાલ તખ્તને ઘેરી લઈને એમની સમિતિએ પકાર ફેંક્યો, ને હોળીનું નાળિયેર કરવા એમના આગેવાન તારાસીંધને ઉપવાસને પાટે ચઢાવ્યા. આ યુગ્મ માણસે ૪૮ દિવસની લાંબશ્યા જેવી એમ ઇતિહાસ તો માનશે પણ નહિ છતાં આજે તો એ જ હકીકતથી ધણી ચકિત થયા છે.

તારાસીંધે એક ધણું મહત્વનું કામ કર્યું. અકાલ તખ્તને કેદ કરી ખેસી ગયેલી કમિટીએ મક્કમ વલણ રાખ્યું ત્યારે તારાસીંધે જોર કરી એમની પકડ હીલી દરી, ને પારણું કરી લીધાં. રાજકીય હેતુ માટે ઉપવાસનું હથિયાર છેલ્લી વાર તારાસીંધે વાપર્યું એમ ઇતિહાસ જરૂર નોંધશે. ને એમના પછી આવે ઉપયોગ કોઈ નહિ કરી શકે એટલું સિદ્ધ કરી આપવા બદલ એમને મળેલી નિષ્ફળતા હરકોઈ ભૂલી પણ જશે.

મોહું ભલે થયું, પણ જેનો અંત સુખી આવ્યો તેનાય દેશે હરખ કરવો જોઈએ. જઠ્ઠીપણું વધારે ચાલ્યું હોત ને ઇવકાનિ થઈ હોત તો સંભવ છે કે એમાંથી ઝનૂની હિંસા ફટી નીકળત, રાજકર્તાઓની ચિંતા વધી પડત, એમની કસોટી થઈ જત. બીજી વખત નેહરુએ આવી કપરી ટક્કર ઝીંઝી એ બદલ એમને અભિનંદન ધટે છે. સરદાર મલોકના ભાગ્યમાં જશ ભલે લખાયેલો હોય બાકી સમાધાનના પ્રયાસો તો ધણી થયા હતા, કયામ નહોતી રહી. આ દેશનું ભાવિ કોઈ જાળવી રહ્યો છે એ શ્રદ્ધા આ પ્રસંગમાંથી મેળવવા જેવી છે.

એકતા સમિતિને ધર્મની લાડક

નેહરુની સરકાર મક્કમ રહી શકી ખરી, પણ દેશની એકતા જાળવવા એથી વિશેષ કરતું જોઈશે એનું જાન પણ થયું, રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદ મળી, એમાં ધણું સૂચનો ઓળ્યાં ને તારવ્યાં. એની સર્વપક્ષી સમિતિ પણ નીમાઈ. ને એની દખરેખ હેઠળ એકતા માટે જે કરવા જેવું લાગે તે તાજાંતોજ કરવા નિર્ણય

લેવાયો. આટલે સુધીની વાત બરાબર છે. હવે એની મુખ્ય સૂચનાઓ તપસીએ.

એમ જાહેર થયું છે કે લઘુમતી કોમોની કેટલીક સાચી ફરિયાદો છે જે દૂર થવી જોઈએ. કોમી પરિષદો ભરાય તેને ઉત્તેજન ના મળવું જોઈએ. લઘુમતીઓ માટે એક નિરાળો પ્રધાન નીમવામાં આવે. અને ધાર્મિક સરઘસો કે વિધિઓને જાહેર સ્થળોમાં મનાઈ કરી દેવી. આ કીક નથી. કોમી પરિષદો ભલે મળે પણ કોમના સામાજિક હિતોના અપ્રધ કરવા મળે, રાજકાળમાં માર્ગ મારવા નહિ. ફરિયાદો છે એમ કહેવું તે જ કોમવાદને ઉત્તેજન આપવા જેવું છે. સામાન્ય નાગરિકના કાયદા કરતાં જુદા હક જેમને રાખવા છે તેમને એવું જ લાગવાનું. ને લઘુમતી કાળે નિરાળા પ્રધાનની નિમણૂક થાય તો એની દખલ ભારે થવાની, એની મારફતે કોમવાદ દંડ થવાનો.

ધર્મનાં સરઘસો વિધિઓ જાહેર સ્થળે રાખવાની મનાઈ આવે તે દિવસે હિન્દુસ્તાનને મોટી થપ્પડ વાગશે. જાહેર સ્થળ ધર્મ માટે નથી તો શું હડતાળો કાળે છે ! આ કેવી મેહુદી વાત છે ? આ રીતે હિંદુ ધર્મને પાછલે બારણેથી કપાવી દેવાની જેમની કલ્પના હોય તે ભીંત જુલે છે. એમણે જાણી લેવું જોઈએ કે ગણેશોત્સવ જાહેર સ્થળોએ જ થશે, નવરાત્રના ઉત્સવ જાહેર માર્ગ ઉપર જ ઉજવાશે, અને સ્વામી વિવેકાનંદની પાલખી રાજમાર્ગ પરથી જ નીકળશે. એને કોઈ શેકી શકવાનું નથી.

એકતા પરિષદે કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓ પણ કરી છે. અજેજી ભાષાને હડસેલી હિંદોને આગ્રહ કરવાથી રાષ્ટ્રીય એકતા જોખમાશે એ સારી સૂઝ છે. દેશને વધારે સમર્થ બનાવી એના નિર્ણયો માન્ય કરાવવા જોઈએ. પછાત લોકો માટે અનામત જગ્યાઓ કાઢી નાખવી જોઈએ. હિંદોને પ્રચાર વધારવો પણ એવું માધ્યમ કરવા ફરજિયાત સમય મુકરર ના કરવો, સરહદના અધ્યા ઝડપથી પતાવવા. અને ભારતથી

સમયનાં ક્ષીર-નીર : ૧૨૨

દૂગ પડાની વાતો કરનારને દેશ-દ્રોહી ગણવા—આ સચનો અપનાવવા જેવા છે, અનિનાર્થ છે

‘હિંદુ સમાજવાદ’ આવી રહ્યો છે

એકતા પરિપત્ના પડ્યા રૂપે હિંદુ મહાસભાએ એનું અધિવેશન લઈ એમની રાજનીય લાગવગ હમણા નહિ જેવી છે જનસંઘની વધારે છે અને રાજકીય બાબતો વિના બીજી અચીંતો આ પરિપદામાં હાલ મદદર નથી એમણે લશ્કર કે સરદાર બાબત જે કંઈ એનું મૂલ્ય નહિવત્ છે ઉલ્લેખો કે વેપારમાં જાહેર ક્ષેત્રને જે પસંદગી આપાય છે એ સામે એમણે એતરુણી દીધી છે એનેય રાજકીય ના ગણી લઈએ અને લોક કેળવણી તરીકે ધગવીએ એના અનુસંધાનમાં એમણે ‘હિંદુ સમાજવાદ’ની વાત શરૂ કરી છે ને એના તરફ પ્રવળુ ખાસ ધ્યાન વળવું જોઈએ સમાજવાદની વ્યાખ્યા દેશે દેશ બંદાતી રહી છે, તેમ સમયનુસાર એના અર્થમાં ફેરફારો થયા છે એ સમાજવાદની ભારતીય પદ્ધતિ કાળે સરોધન થઈ શકે તો હિંદુ સમાજવાદની હાસી જીડવી નહિ શકાય સમાજવાદ હિંદુઓને નવો નથી જે પશ્ચિમે પ્રચાર કરીને ઉગ્ર રીતે પ્રચલિત થયો છે તે કરતાં સારો સૌમ્ય ને આધ્યાત્મિક તત્ત્વવાળો સમાજવાદ હિંદુ ધર્મ કંપી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ સ્થાપીય શકે છે

જેમને આજે ના દેખાતું હોય કે ના જોયું હોય તેમની આખો ઉધાડે એવો હિંદુ રાષ્ટ્રવાદ આ દેશમાં આવવાનો છે કોન્ગ્રેસ હમણા પાલના તપના ફળ જોમવી લેશે એ જુદી વાત છે અત્યારે એનો કાર્થ પ્રતિરૂપર્ધા, રહ્યો નથી, નજીકના લગિનમાં કાર્થ દેખાતો પણ નથી પણ એનાય અનુગામી તો હોનાના આ દેશમાં અત્યારે જ એ તૈયાર થતા હશે ને દશ વર્ષમાં એ પડકાર આપવા સમર્થ થશે એનું આગતું બળ નહિ હોય તો કોન્ગ્રેસની કન ગતમાંથી

આવશે એ દબાવી શકશે એમ તો નથી જ આ દેશની પ્રગતને હિંદુ હોવાને કારણે કોમી દરાની એ એના હિતકાંસ કે સરકૃતિની ચરમભરેલી મરકરી છે ભારતીય સરકૃતિ એ જ હિંદુ સરકૃતિ છે, કાગે કરીને વધારે સમૃદ્ધ થયો ની છે ઉત્તર થયો ની છે આ દેશની નાડ એના જ હાથમાં સનામત છે, પ્રેરણા એ જ આવી શકશે સ્વપ્ન પણ એનાથી જ લાધશે ને શકિત પણ એ જ આણી દેશે સમાજવાદ એ ભને આધુનિક આકર્ષણ ગણાય ને એ શાન્દપ્રોગ ફડ થયો હોનાથી એનો ઉપયોગ કરવો પડે પણ હિંદુ સમાજવાદ પાયાની વાતો વિચારી શકશે બીજીની તકવાદી, વર્ગ વિગ્રહ કાયમ કરનારી સ્વતંત્રતા છીનવી લેનારી મૂળા ને અપગની ભરમ ઉપર રાચનારી પરદેશી સમાજવાદની પદ્ધતિની નકન કરવાની એને કશી જરૂર નહિ રહે

‘૧૩ મા વિવેકાનંદની જન્મશતાબ્દી આ દેશમાં જીજવારો એ પડી છ વર્ષે માધીજીની જન્મશતાબ્દી જીજવારો ત્યારે નવા ચિચારના પ્રમંડ પૂર ફેલાઈ વગશે નરી કાર્યદિશાઓ જીધડી દેખાશે પાય— પદર વર્ષે એ રાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં લાખો સમય નથી અને એના એધાણુ તો વરતાઈ રહ્યા છે પાપના ધડા ભરાઈ રહ્યા છે કૃષેડો રૂપિયાની બરમાદી કે ઉકાઉગીરી માત્ર જાહેર ક્ષેત્રના ધતીંગ પછવાડે ઘઈ રહી છે, ને એ રિચિતિ એવી વણસી છે કે એ પતનમાંથી નરી પ્રતિભાનો ઉદય થયે જ છૂટકો

જેને માનવું હોય તે માને—આ દેશમાં સામ્યવાદ આવી શકે એ વાત મિથ્યા છે, એની બડેન સમાજવાદ રૂપ ધરીને પેસી શકે એ પણ અશક્ય છે ગરીબોના કિતમાં પડાતોના સ્થાણમાં, પીડિતોના ઉદ્ધારમાં, એમનામાં રહેલા લગનાનને ઓળખા, એમનું આત્મમોરવ વધારવા, હિંદુ રાષ્ટ્રવાદને જન્મ લેવો જ પડશે

★

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩-૨૫

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

યુગનાં એંધાણુ ભા. ૧-૨ ૧૧-૦૦

શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર

નવાં નિશાન ભા. ૧-૨ ૧૩-૦૦

શ્રી સારંગ ખારેડ

વાઘેલા યુગ અંધારલિનાં મણુ પુસ્તકો

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

વિશાળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦

અર્જુનદેવ ૫-૦૦

શ્રી શુભવંતરાય આચાર્ય

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) શ્રી 'રાયલા'

અન્નપૂર્ણા ૫-૦૦

શ્રી 'કેલક'

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક ૩-૭૫

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*
મીનપિયાસી ૪-૦૦

શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર

*
તન્વી શ્યામા ૪-૨૫

નારી નમાયું ફૂલ ૪-૦૦

શ્રી સારંગ ખારેડ

*
દીલડી ૫-૦૦

શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર

આલલાં ૫-૦૦

શ્રી અરવિંદ ગોખલે

*
કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦

શ્રી સુદરશ બેતાઈ

વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવ સૌરભ શ્રી ર. વ. દેસાઈ ૫-૨૫

ગોમતી ધાટ શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર ૫-૦૦

જીવન માંગલ્ય શ્રી લાલુબેન મહેતા ૫-૦૦

સંસાર માધુરી શ્રી લાલુબેન મહેતા ૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

Grams : LITERATURE, Bombay-2]

[Phone : 34341

ઉર્મિ-નવરચના : દિવાળી-નવેમ્બર '૬૧

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ પ્રાઇવેટ લિ., રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા

નવાં પ્રકાશનો

રવીન્દ્ર દર્શન

રવીન્દ્ર-પરિચય, રવીન્દ્ર-ચિંતન અને રવીન્દ્ર-સર્જન
(ગદ્ય તથા પદ્ય) ત્રણે ખંડમાં રવીન્દ્રની સર્વોચ્ચ
પ્રતિભાનો પરિચય-અંશ [ફોટો-ચિત્રો સાથે]
પૃ. ૫૪૦ રૂ. ૮-૦૦

નવી નવલિકા

નવીન શૈલી અને પ્રતિભાવાદી વિદેશી પંદર
વાર્તાઓનો સંગ્રહ
[સંપાદક : સુરેશ જોષીના અભ્યાસી પ્રવેશક સાથે]
પૃ. ૨૬૦ રૂ. ૩-૫૦

ધીરે વહે છે દોન

શોલોખોવની અદ્ભુત કલમે શાંતિ, ક્રાંતિ, યુદ્ધ અને
આંતરવિગ્રહની કથાનો અંશ ૧-૨-૩. રૂ. ૧૬-૦૦

કરોળીઆનું જાળું

[જીન પોલ સાર્જકૃત નાટકનું રૂપાંતર]
અંશવદન બી. મહેતા રૂ. ૧-૦૦

લાલ કરેણ

[રવીન્દ્રનાથનું એક ઉત્કૃષ્ટ નાટક]
અનુ. : ચંદ્રકાંત કે. બક્ષી રૂ. ૨-૦૦
[શ્રી મુન્દરમુના આયુષ્ય સાથે]

વિવેચન-અંશો

કિંચિત (સુરેશ જોષી) ૪-૫૦
વિવેચન સંચય (ભા. પ્ર. ડાંગરી) ૫-૦૦
નાટ્યરસ (રામપ્રસાદ બક્ષી) ૩-૦૦

ગુર્જર કાવ્ય શ્રેણી

હાસ્યકૃતિના શિક્ષકો, વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ
તથા અભ્યાસવર્તમાનને માર્ગદર્શક ગુર્જર
કાવ્યશ્રેણીનાં પહેલાં બે પુસ્તક

દયારામ

સંપાદક-આલોચક-ભોગીલાલ અડિસરા
[પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર-વડોદરાના નિયામક]

શામળ

રણજીત પટેલ 'અનામી'

[મ. સ. યુનિવર્સિટી-ગુજરાતીના ધીર]
* મૂળ કાવ્ય-કૃતિઓમાંથી સંકલન
* મૂળની કવિની સૃષ્ટિના પરિચયાર્થક સેષ
દરેકનાં પૃષ્ઠ ૧૨૮ કિંમત રૂ. ૨-૫૦

નૂતન કાવ્ય શ્રેણી

સંકેત : જયંત પાઠક રૂ. ૧-૦૦
મનોમુદ્રા : ઉશનસુ રૂ. ૧-૦૦

તોદસતોય સરલ કથા માલા

[રમણલાલ સોનીના કલમે]
અંશુ પ્રાચી રૂ. ૧-૦૦
તણખો બાળે ઘર રૂ. ૦-૭૫

આપણા યુગનો ભરમાસુર

(સર્વનાથી અણુઓબની ચોકાવનારી કહાણી)
સુભદ્રા ગાંધી રૂ. ૧-૦૦

વિશ્વમાનવ [દ્વિમાસિક]

સંપાદક : ભોગીલાલ ગાંધી
આપણા યુગની સાર્વત્રિક સમસ્યાઓ અને
નૂતન સાહિત્ય-કલાના આસ્વાદ-અભ્યાસનું
વિવિધ સામયિક
[દર વર્ષે બે વિશેષાંકો]
૧૯૬૧ : રવીન્દ્ર-દર્શન-વિશેષાંક (મે-જૂન)
હવે પછી : જગતની નવલકથાઓનો વિશેષાંક
વાર્ષિક લેખાજ્ઞા રૂ. ૯. (શિ. ૧૮) છટક
કિંમત કદ અમાણે.

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

રામજી મંદિર પોળ : વડોદરા

નૂતન વર્ષાભિનંદન

અમારે ત્યાં અગ્રેજી, ગુજરાતી, હિંદી, સંસ્કૃત વગેરેનું
જોખકામ તથા પુસ્તકોનું છાપકામ થાય છે.
જેન ધર્મના પુસ્તકોનું છાપકામ થાય છે.

મંગલ મુદ્રણાલય

(પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ)

રતનપોળ - ફત્તેહબાદની હવેલી,

અમદાવાદ.

આધુનિક પદ્ધતિથી સીમેન્ટ પાઈપ તથા ટાઈલ્સ બનાવવાનું કારખાનું
જોડતો તથા કોન્ટ્રાક્ટરોને ખુશ ખબર

હિન્દુસ્તાન ટાઈલ્સ

(HIND)

હાઈડ્રોલીક પ્રેસરથી બનાવેલા સુંદર અને ટકાવે હિન્દુસ્તાન (હિન્દુ) મોઝીક ટાઈલ્સ વાપરો.

R. C. C. મુનિસિપાલિટી, પ્રી. ડબલ્યુ. ડી., રેલ્વે, મોલો, લોકલ બોર્ડને
લગતી દરેક વસ્તુ બોર્ડરથી બનાવી આપીશું.

□ સીમેન્ટ પાઈપો તથા સ્ટોકમાંથી મળશે. □

ફેક્ટરી :

હિન્દુસ્તાન સીમેન્ટ પાઈપ્સ એન્ડ
કોન્ટ્રીટ કન્સ્ટ્રક્શન કંપા.

ટે. નં. ૫૧૬૩૩

સુબ્રહ્મણ્ય રોડ,

અમદાવાદ.

ઓફિસ :

આનંદવલાલ ગોરધનદાસ
(ટાઈલ્સ સેનીટરી વેર્સ અને પાઈપ ફીટીંગના વેપારી)

અમદાવાદ.

ઓફિસ અને ઘર

ટે. નં. ૩૩૯૨

ગ્રામ : 'ઉત્સવ'

સીમેન્ટ મોઝીકના કામની અમારી ફી સરવિસનો લાભ બિયોવા.

નૂતન વર્ષા ભિનંદન

અમારે ત્યાં સંસ્કૃત—હિન્દી—અંગ્રેજી—ગુજરાતી

છાપકામ કરી આપવામાં આવે છે.

નૈન ધર્મના પ્રાચીન ગ્રંથો અમારે ત્યાં છપાય છે.

નયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

દીંકવાની વાડી, ફર્નાન્ડીઝ પુલ પાસે, ગાંધીરોડ,

અમદાવાદ, ૧.

ખેત કિત્યાદન વધારવાનો મંત્ર 'સહકારી ખેતી'

અરુણોદય સામુદાયિક સહકારી ખેતી મંડળી લિ.

સાપકડા (તા. હળવદ)

નૂતન વર્ષાભિનંદન

આ મંડળીએ, રજીસ્ટ્રેશનના પહેલે જ વરસે, તેને મળેલી ૪૦૦ એકર
પહોતર જમીનને ખેડવાણ બનાવી વાવેતર કરેલ છે, અને ખેતી-
સુધારણાના કાર્યક્રમના પહેલા પગથીયા તરીકે ૫૦ ફૂટ
લંબાઈ અને ૫૦ ફૂટ પહોળાઈનો ફ્લો
ગાળીને પૂરો કર્યો છે. પાણીના પુરવઠાની
પૂરી વ્યવસ્થા થયે ખેતી સુધારણાના
અન્ય કાર્યક્રમ હાથ ધરવાનો
ઈરાદો છે.

ત્રિભોવન ધરમસી
ચેરમેન

ચુનીલાલ બેખનપુત્રા
મેનેજર

આરોગ્ય ગ્રંથમાળાના ગૃહ ઉપયોગી

પ્રકાશનો

પ્રથમ વર્ષના પ્રકાશનો

- (૧) કુળજિયાતની સારવાર.....
- (૨) શરદી - સળેખમ
- (૩) લોહીનું દુબાણું, ઊંચું-નીચું
- (૪) મીઠી પેશાબની સારવાર
- (૫) ક્ષય અને દમરમાં ઉપચાર
- (૬) માથાનો દુખાવો
- (૭) ચરબી ઓછી કરો
- (૮) દાંતના દર્દો અને આરોગ્ય
- (૯) સાંધા કાળા વાળ-સચિત્ર
- (૧૦) ખીલ, ખરજી, આમડીનાં દર્દો
- (૧૧) ચરમા બિનાની અગ્નિ
- (૧૨) સક્રિય વર્ધક આસનો

પ્રથમ ૧૨ પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૯-૫૦

બીજા વર્ષના પ્રકાશનો

- વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૦૦
- (૧૩) આપણું શરીર અને આરોગ્ય
- (૧૪) બેંધ આવેલી નથી.....
- (૧૫) માલિશ અને તંદુરસ્તી
- (૧૬) માતૃપદ અને બાળઉછેર
- (૧૭) ગેસવાયુમાં સાદા ઉપચાર
- (૧૮) કમળો અને લીનરમાં દર્દ
- (૧૯) વધની ઉંમરે આરોગ્ય
- (૨૦) સ્વાસ્થ્ય ર્થક શાકભાજીઓ
- (૨૧) સૌંદર્ય પ્રાપ્તિના સાધનો
- (૨૨) ૧૦૦ વરસ જીવવાની કળા
- (૨૩) દાંતતંતુઓનાં દર્દ
- (૨૪) સૂક્ષ્મ નમસ્કાર અને પ્રાણાયામ

૧૦૦ વરસ જીવવાની કળા
દાંતતંતુઓનાં દર્દ
સૂક્ષ્મ નમસ્કાર અને પ્રાણાયામ

-: પ્રકાશક :-

આચાર્ય બુક ડીપો

૧૫૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૨.

નૂ
ત
ન
વર્ષા
ભિ
ન
દ
ન

નંબર તપાસી ગેરેન્ટીથી લેટરડ
ફોર્મોમાં ચરમા બનાવી આપનાર.

★

પંડ્યા બ્રધર્સ

ગાંધીરોડ, પોસ્ટ ઓફીસ સામે,
અમદાવાદ-૧

ગુજરાતી બહેનોએ નવાં તૈયાર કરેલાં પુસ્તકો

બાળ-વાર્તાવલી ૨ ૦૦

[હું લાઈન ટાઈપમાં કુમાર કાર્યાલયમાં
છપાવેલ બાળ વાર્તાઓનો સંગ્રહ]

શ્રી. લીલાવતી મુનશી
જીવનમાંથી જરૂરી ૫ ૦૦

ડૉ. શ્રી. લીલાબહેન શાહ
શુદ્ધસંચાલન ૫-૨૫

[ગુજરાતી બહેનોને હોમ સાયન્સના અભ્યાસ માટે
સરળ ભાષામાં ઉપયોગી પુસ્તક; અનેક વિગતો સાથે]

પ્રો. શ્રી. જયાબેન ઠાકોર
સિતાર : ભાગ ૧-૨ ૮-૦૦
[સામાજિક જીવનની સુંદર નવલકથા]

શ્રી. મનુબેન ગાંધી
ગાંધીજીના જીવનમાં
પ્રેમ અને શ્રદ્ધા ૦-૫૦
બાપુના જીવનમાંથી ભાગ ૧-૨
[મહાત્મા ગાંધીજીના સુંદર જીવનપ્રસંગો]

દરેક ભાગના ૦-૫૦

શ્રી. ઉષાબેન ખેખી
વીરડાનાં પાણી ૨-૦૦

શ્રી. ચૈતન્યબાળા દિવેદીઆ
અક્ષત ૩-૦૦
[ગુજરાતી રાસગીતોનો સંગ્રહ અને તેનું
વિવરણ-શ્રી. રત્નેશ્વરભાઈ પ્રસ્તાવના સાથે]

સૌ. સુરેશા મજમુદાર
અર્ચના ૨-૫૦

(નવાં જ રાસગીતોનો સંગ્રહ)

પ્રો. મનમુદારની પ્રસ્તાવના સાથે)

ભણેલી વહુ કુમુદબેન શુક્લ, દામુભાઈ શુક્લ ૩-૦૦

૧૯૬૧ સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબરનાં પ્રકાશનો

ગૂર્જરપતિ મૂલરાજદેવ ભા. ખીજે ધૂમકેતુ	૫-૦૦
જિજ્ઞાસુનું જીવનદર્શન	૩-૫૦
સાંધ્યરંગ (નવલિકાઓ)	૩-૦૦
ગીતાંજલી ટાગોર ઉપરથી નવી આરતિ	૨-૫૦
સંસ્કારકથાઓ નવું મુદ્રણ	૧-૦૦
પ્રસંગકથાઓ નવી આરતિ	૧-૨૫
અનંત આનંડો શુભવંતરાય આચાર્ય	૫-૦૦
રણુમલ લાખા	૧-૫૦
ધન્ય ધરણી ગુજરાત	૧-૫૦
જગત શાહ નવું મુદ્રણ	૩-૦૦
નભોચિહાર રામનારાયણ પાંદક	૪-૦૦
દ્વિરેફની વાતો ભા. ત્રીખે	૩-૫૦
ઘરે બાહિરે ટાગોર-નગીનદાસ પારેખ	૪-૫૦
નદીની પૂળ	૧-૫૦
રસિક વલ્લભ કેસવરામ કા. શાસ્ત્રી	૪-૦૦
સુદારાક્ષસ નવું મુદ્રણ	૩-૨૫
જ્યોતિષજ્યુ વાર્તાસૌરભ જ્યોતિષજ્યુ	૧-૫૦
માણું મોતી	૧-૫૦
હસતાં આંસુ જયાબેન દંકાર	૧-૦૦
સંશોધનની દેડી ભોમીલાલ સાહેસરા	૧-૦૦
ઉમરખંબામની રૂપાદર્શિત (સર્વશ્રાન્તભાઈ)	૧-૭૫
હહાપણની વાતો સચિત રમણલાલ મોની	૨-૦૦
નહેરુ આત્મા કેસવલાલ બ્યાસ	૧-૨૫
દીવો એ મારા દેશનો ઇન્દ્ર વસાવડા	૦-૬૨
સામુતો ચલતા ભલો ૧૯૫૭ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	૨-૦૦
ધુપસળી ૧૯૫૮ની	૨-૦૦
તર્કવિજ્ઞાન અતિસુખચંદર ત્રિવેદી	-
કાર્ણાતક રસાયણ બી. એસ. સી માટે	૪-૫૦
એન. એમ. શાહવાઈસ પ્રિ. સેન્ટ્રલ ગવર્નમેન્ટ પ્રેસ	૧૪-૦૦

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ.

ભર્મિ-નવરચના : દિગ્ગણી-નવેમ્બર '૬૧

૧૨

- સહીસલામતી
- ઝડપ
- પોસાય તેવા દર

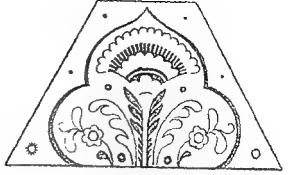
એસ. ટી.

પારસલ
સર્વીસ

વધુ દર સર્વિસ ક્ષમકતી ગયદનજન
વિગતમાટ ધારા ગુજરાત-સોશાઈટી
મળોયાલામી જાવાલાલક સ્થાપના કલકાકાત લ્યા

ગજકના વિભાગીય નિયામક / કેપી મેનેજર
અથવા ડે, જનરલ મેનેજર (ટ્રાફિક)
ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ પરિવહન કોર્પોરેશન
વાહનવ્યવહારભવન : અમદાવાદ.

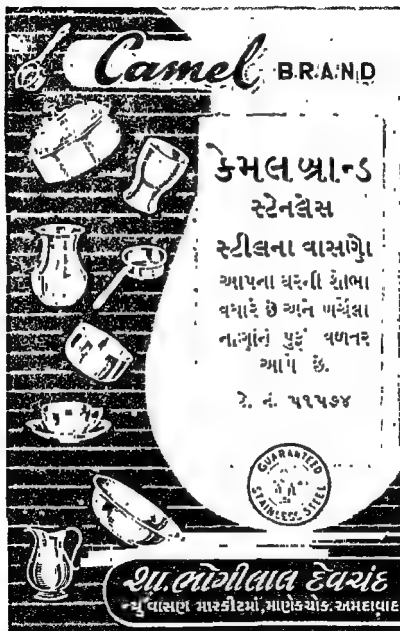

છેલ્લાં પચીસ વર્ષથી ગુજરાતના ઘેર ઘેર શિષ્ટ અને સંસ્કારી સાહિત્ય પહોંચાડતી ગુજરાતની આ અગ્રગણ્ય પ્રકાશનસંસ્થા છે. એની સાથિની તો દરેક ગુજરાતી ઘરનું નાનું પુસ્તકાલય, દરેક શાળાની લાયબ્રેરી, દરેક ગામની લાયબ્રેરીનાં વાચકો, દરેક કોલેજોના પ્રાધ્યાપકો-વિદ્યાર્થીઓ આપે છે જ. લોકોની જીવડેલી જ્ઞાન-પ્રાપ્તિની આ નવી આંખ સામે અમારાં આજ સુધીનાં સગબગ નવસો પ્રકાશનો અને તેની આવૃત્તિઓ હિપર થતી જતી આવૃત્તિઓ! હમેશાં રહ્યાં જ છે. તેમથી ગર્વ પેઢીએ સંસ્કાર ઝીંપ્યા છે : આવતી પેઢી સંસ્કાર પામી રહી છે.

સંસ્કારની આ આપણે અવિરત ચાલુ રાખવામાં અમારાં પ્રકાશનો મહત્વનો ફાળો આપી રહ્યાં છે. દેશના નવ-નિર્માણમાં સાહિત્યનો દિરસો પથ્થુ કંઈ નાનોમનો નથી. ગુજરાતના પ્રથમ પંક્તિના લેખકો-વિચારકોએ આ સંસ્થા માટે મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. દૂર દૂર દેશાવરમાં વસના ગુજરાતીઓએ આ સંસ્થાનાં પ્રકાશનો માટે વધુ વધુમાં આગ્રહ રાખ્યો છે. આપના કૃત્યમાં પથ્થુ માનના સંસ્કાર રેડવા માટે અમારાં પ્રકાશનો તરફ ધ્યાન દોરવા અમારું નત્ર નિમંત્રણ છે. અમારી આ પ્રવૃત્તિમાં હો સંસ્કારી જનોનો સહકાર વાંછીએ છીએ. ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરમાં દર માંડને અચૂક પહોંચી જતાં અમારાં બે માસિકો 'ક્રિમિ-નવરસના' અને 'તંદુર-તી' તરફ પણ આપનું ધ્યાન દોરવા અમે વિનંતી કરીએ છીએ. સૂચિપત્ર મંગાવો.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેંટ) લિમિટેડ
૬૪, આંધીચિંટ : ફર્નીચીઝ બિઝ : અમદાવાદ, ૧

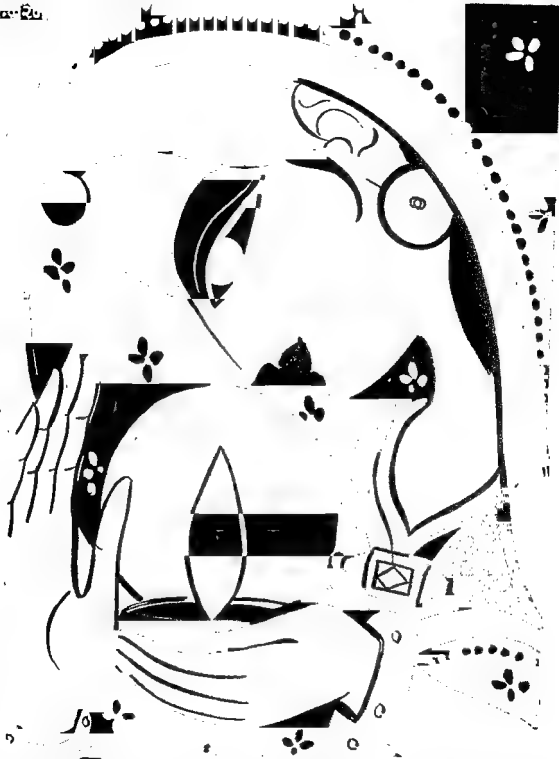
Camel BRAND

કેમલ બ્રાન્ડ
સ્ટેનલેસ
સ્ટીલના વાસાગૃહ
 આપના ઘરની શોભા
 વધારે છે અને ખર્ચેલા
 નાણાંનું પુરું વળતર
 આપે છે.

ટે. નં. ૫૧૫૭૪

**GUARANTEED
 STAINLESS STEEL**

શ્રી. ભોગીલાલ દેવચંદ
 -ચુવાસણ મારકીટમાં, માણેકચોક, અમદાવાદ

મિ

ગવર્ણ

વર્ષ ૩૨ : અંક ૯ : મિથુન ૧૯૯૧
 તંત્રી: ઈશ્વરલાલ શી. દ.
 સંપાદક: જયભાઈ પ.

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

નુખની માળી	ઈશ્વર પેન્સીકર	૧/૨૫
ગદસંભાર	"	૧/૫૦
મંરકારતી સુરાસ	"	૧/૫૦
પ્રેમમગાર્ધ	"	૧/૫૦
પાછવે માગ્ગે	પલાવાલ પટેલ	૩/૦૫
નવુ યોગી	"	૬/૦૫
મળગાઈ મોનંદી	મુનીતાલ વ સાહ	૬/૫૦
દેવોમાર્ગ (નવાં આ)	"	-/-
નવુ દીકરાની મા	"	૧/૦૫
વિશ્વાસનું નાવેનગ	પલાવાલ પટેલ	-/૦૫
અનુપો	ગેખાદસ આણુવાલા	૨/૨૫
જીવનમધુ	જયનંત પરમાર	૪/-
ટોકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫
અંકુર	કાશીભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પ્રનમિતન	"	૪/૭૫
માથ વિનાના સગાઈ	જૂષત વડોદરિયા	૫/૫૦
કનચિલાત કેમ મટાડશે? ડા. જુ. મો. દવે	"	૪/-
આફ્રિકાની લોકકથાઓ	બળનંત નાયક	૨/૭૫
મહરના માથી	બળનંત નાયક	૪/-
બગની નાટે	'સત્યમ્'	૫/૭૫
મોઢી વીગડી (ભાગ ૧-૨) દેવરાજર મલના	"	૧૩/૨૫
ધરનીની આરતી	"	૮/૭૫
માનવતાનો સાદ	ઈશ્વરમાર્ધ પટેલ	૩/૭૫
વાર-પમથી	પીનામગ પટેલ	-/૭૫
ધરમ નારો મનાગ દે...	"	૧/૫૦
પીતામગ પટેલની શ્રેષ્ઠ ગાલીઓ	"	૫/-

ગેમાના ધબી	બાનુશકર ઝો. વ્યાસ	૪/૫૦
ગોતની ખીણુમા	નરનીત મેતક	૨/૫૦
જીતિયા પદાડમા	"	૨/૨૫
ધરનીના અમી	મણિમાર્ધ પટેલ	૪-
આદિત્યનિકા	અનનરાય મ. રાવળ	૪/૨૫
ભાગ્યવાન રામનારાયણ તા. પાઠક	"	૭/-
ધમકયાઓ ૧ થી ૫	ગ. ના. પાઠક	૭/-
પાનખર અને વસંત	માને ગુરુજી	૫/૭૫
સ્વામ	"	૬/૭૫
જીવન-ઝંઝારાત	ગભાએન ગાધી	૩/-
જાનગીતો-લોકગીતોની ગૂંથાળી	"	૨/૫૦
માથના અંદે મિદિ	પ્રદેસાદ મલખડ	૩/૫૦
તુપા અને તુમિ	"	૭/૨૫
માથા જીવતર	સનામાર્ધ પટેલ	-/૫૦
છેલ્લી ગત	દી પી સચ	૩/૫૦
હજી તો રાત માકી છે	"	૩/૦૫
અમૃતપાત	મહુસાદ મેવારકા	૪/૫૦
અગતા તાગ	જિતુમાર્ધ પ્ર. મહેતા	૪/૫૦
જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેની	૧/૨૫
ચીંધે વીંટળા રતન	"	૧/૨૫
અતિમ દીપ	મોહનમાલ પટેલ	૪/૫૦
ધારાપુરીનો ખળનો ૧-૨ રામુ દહર	"	૧૫/-
નતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બડ	૨/૭૫
છેલ્લા આસ	"	૫/-
વદના	મામાભાઈ બાનમાગ	૧/૫૦
માદા નાન પોળી મ. વમન લેધાળી	"	-/૭૫
સુની પડી કે મીનાર	ધનરામ રાકર	૩/૫૦

— દિપરનાં નવાં પ્રકાશનો દિપરનાં અમારાં અધાં પ્રકાશનો સચિપત મગાવો : —

૧૨તી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૪, ગાંધીરોડ
કોન-ડીઝ લિમિટેડ

અમદાવાદ, ૧

“સૌરભ” ની ભવ્ય ભેટ યોજના

નીચેનાં રૂપ મેંજીનીમાંથી ક્રાઈપણ ૧ નું લવાજમ ભરો
અને આપને મફત મળશે

	રૂ. ન. પૈ.
સોવિયેત દેશ (૩ વર્ષનું)	૧૦-૦૦
સોવિયેત લેન્ડ (૩ વર્ષનું)	૧૩-૦૦
સોવિયેત સંઘ (૨ વર્ષનું)	૧૦-૦૦
સોવિયેત ફિલ્મ (૨ વર્ષનું)	૧૦-૦૦
કલ્ચર ઓન્ડ લાઈફ (૨ વર્ષનું)	૮-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ એક્સપ્રેસ (૨ વર્ષનું)	૧૦-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ વીકલી (૧ વર્ષનું)	૪૧-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ કોન્સિડરેશન	” ૬૫-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ કોન્સિડરેશન	” ૪૮-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ વીકલી	” ૨૪-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ કોન્સિડરેશન	” ૮૦-૫૦
જનરલ નોસેલ	” ૧૨-૦૦
શંકર વીકલી	” ૨૫-૦૦
બોર્ડર માર્કેટ	” ૩૬-૦૦
રીડર્સ ડાયજેસ્ટ	” ૧૮-૦૦
બ્રીટીશ	” ૧૫-૦૦
કેપીટલ	” ૬૪-૦૦
કોમર્સ	” ૬૫-૦૦
લીન્ક	” ૨૫-૦૦
ક્રેડિટ	” ૧૨-૦૦
ધર્મચુગ	” ૨૮-૦૦
લાઈફ (૩૯ અંક)	૨૪-૫૦
રાઈમ (૭૮ અંક)	૫૫-૦૦
ન્યૂઝ વીક (૭૮ અંક)	૫૮-૫૦
ક્રેડિટચુગ	૭૫-૦૦

(૧) ૧૨૫-૫૦-૨૫-૨૦-૧૦ રૂપિયાની કિંમતનાં પ્રાઈઝ ઓન્ડઝ અને અન્યપર ઈનામો (લકી નંબરના બિલમાં)

(૨) સને ૧૯૬૨ ની આકર્ષક ભારે કિંમતની હાયરી અથવા સુંદર મનીપર્સ સૌરભ તરફથી મળશે.

(૩) સને ૧૯૬૨ નું વિવિધરંગી આકર્ષક કેલેન્ડર અને પુસ્તકો-(ફક્ત સોવિયેટ દેશના લવાજમમાં)

(૪) બહારગામના ગ્રાહકોએ મની-ઓર્ડર ખર્ચ કાપીને જ રકમ મોકલવી.

(૫) અમદાવાદના ગ્રાહકોને ખસલાઈ સંસ્થા તરફથી મળશે.

તા. ૧-૧૧-૬૧ થી ૩૧-૧૨-૬૧ સુધીમાં કાર્યાલયે સીધું લવાજમ ભરો અને વિવિધ ઈનામો મેળવો

અમારી ઓફિસનાં સત્તાવાર બિલ સાચવી રાખો જેથી લકી નંબરમાં આપ ઈનામ મેળવો શકો.

સૌ ર ભ પુ સ્ત ક ભં ડ ર પાદશાહની યોગ સામે, મેડા ઉપર ૬૧૫, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ.

સંચાલક : જયકાન્ત કામદાર

ખાસ નોંધ : દીપોત્સવી અંક ખૂબ મોટા બહાર પડવાના કારણે અમારી આ યોજનાના લાભ તા. ૩૧-૧૨-૬૧ સુધી જ અપાશે. તે આપનું લવાજમ તકદિ મોકલશે.

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

ઓંખ અને ઓંજન ૩-૨૫

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

યુગનાં ઓંધાણુ ભા. ૧-૨ ૧૧-૦૦

શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર

નવાં નિશાન ભા. ૧-૨ ૧૩-૦૦

શ્રી સારંગ ખારોટ

વાઘેલા યુગ અથાવલિનાં ત્રણુ પુસ્તકો

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

વિશાળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦

અર્જુનદેવ ૫-૦૦

શ્રી શુભવંતરાય આચાર્ય

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) શ્રી 'શમદા'

અન્નપૂર્ણા ૫-૦૦

શ્રી 'કેલક'

નવલિકાઓ

હીરાની ચમકે ૩-૭૫

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

મીનપિયાસી ૪-૦૦

શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર

તન્વી શ્યામા ૪-૨૫

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦

શ્રી સારંગ ખારોટ

ટીલડી ૫-૦૦

શ્રી વિ. સ. ખારોટ

આભલાં ૫-૦૦

શ્રી અરવિંદ ગોખલે

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦

શ્રી સુદરભ બેટાઈ

વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવ સૌરભ શ્રી ર. વ. દેસાઈ ૫-૨૫

ગોમતી ઘાટ શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર ૫-૦૦

જીવન માંગદય શ્રી લાલુખેન મહેતા ૫-૦૦

સંસાર માધુરી શ્રી લાલુખેન મહેતા ૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. રોઠની કંપની : મુંબઈ-૨

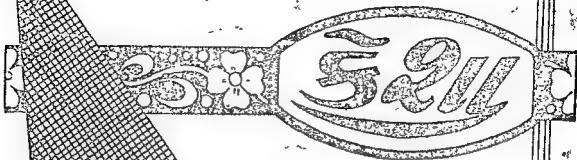
મિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ . પો. બો. નં. ૨૫૧૭

Grams LITERATURE, Bombay-2]

[Phone 34341

જિન્દગી-નવરચના : ડિસેમ્બર ૭૬૨

મોતપસંદ મહેકતો મુવાસ

• પાતળો ખરતા અટકાવી વધારે છે
• મરતકતો શીતળતા
જાડી છે.

સોલડીરફોબુર-

B. SHAM.

અમ. અમ. ખંભાતવાળા.

ચાંદુ

અમદાવાદ

ઉર્મિ-નવચના : ડિસેમ્બર '૬૧

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

❶	એક સાંજની મુલાકાત નવલિકા-સંમહ—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
❷	શ્રાવણી નવલકથા—શિવકુમાર જોષી	રૂ. ૭-૫૦
❸	મનોરમા નવલકથા—ગોહરમહા માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
❹	એકલતાના કિનારા નવલકથા—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
❺	કાળુભારને કાંઠે નવલકથા—મનસુખલાલ ઝવેરી	રૂ. ૪-૫૦
❻	મનના મરોડ નવલિકા-સંમહ—ગોહરમહા માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
❼	મધુવન ગુજરાતની ગઝલોનો પ્રતિનિધિ સંમહ સંપાદક : હરીન્દ્ર દવે	રૂ. ૪-૫૦
❽	આસવ ગઝલ સંમહ—હરિન્દ્ર દવે	રૂ. ૧-૫૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો -

શિવકુમાર જોષી	ચંદ્રકાન્ત બક્ષી
❶ કંચુકીબંધ નવલકથા રૂ. ૮-૦૦	● પડધા ટૂંપી ગયા..... નવલકથા રૂ. ૪-૦૦
❷ અનંગરાગ નવલકથા રૂ. ૬-૫૦	● રોમા નવલકથા રૂ. ૩-૫૫
❸ રહસ્યનગરી નવલિકાસંમહ રૂ. ૪-૦૦	● પ્યાર નવલિકાસંમહ રૂ. ૪-૨૫
❹ ઘટા ધીરી ધીરી આઈ નાટક રૂ. ૨-૫૦	અરકત વીરાણી 'એકામ'
❺ દેવદાસ નાટક રૂ. ૨-૫૦	● માનસર ગઝલ સંમહ રૂ. ૬-૦૦
❻ સુવર્ણરેખા નાટક રૂ. ૨-૫૦	જ્યંતી પટેલ
❼ એકને ટકોરે નાટક રૂ. ૨-૦૦	● નેતા અભિનેતા નાટક : રૂ. ૨-૫૦
❽ નીલા ધીરેન્દ્ર દોશી નવલકથા રૂ. ૨-૨૫	ગોહરમહા માંકડ
	● એંડુ ધાન અને બીજ વાતો નવલિકાસંમહ રૂ. ૨-૦૦

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, સેમુઅલ સ્ટ્રીટ
સુબર્બ, ૩

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧

(૨૯૨૬૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ સાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના ગ્રાન્તતંતુ તથા શરીરના ક્ષિપ્રતંતુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા ઢાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માતીસ

કરવાથી આમલીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હજુપુજ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક માંમતુ દરેકને અનુકૂળ છે.

માટી બારલી રૂ. ૪-૫૦ * નાની બારલી રૂ. ૨-૨૫. બધે મળે છે.
ઢપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી ઓ-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મહા-શોધન કર્મ, આસનો, માનસિક ઈલાજ, જ્યોત્સનાર, સૂર્યકિરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક, ધરમાં થઈ શકે તેવા મુલભ સાધ્ય ઈલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૮ થી વધુ એક આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મહાશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાચનાલક્ષ્યમાં, રૂઝ, ફોટોને અને ઇસ્પતાલમાં રાખવા યોગ્ય છે. ફોટાઓ જોતાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. યુગરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦. પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦. મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ (હિન્દી માસિક)

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, લલિત, ગીતા, કુદરતી ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા શબ્દો દરદીઓના અનુભવો, બહેનોના જીવનને ખાસ ઉપયુક્ત અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાંની સંખ્યા ૧૬૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૫-૦૦ * છૂટક નકલ : ૬૫ નયા પૈસા. વાર્ષિક ગ્રાહકો ડ્રોઈપલ ચાર્જથી બચી શકે છે.

"રામતીર્થ" હિન્દી માસિકમાં વ્યાપારી જલેરાવો સ્વીકારવામાં આવે છે. જલેરાવના લાભો અને જલેરાવિગતો માટે નીચેની સીરનામે મળેલા છે :

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સિન્દ્રલ રેલ્વે) સુખર્ધ-૧૪ (ભારત)

ટેલીફોન : ૬૨૮૮૯૯ ★ ટેલીગ્રામ : 'PRANAYAM'—BOMBAY-14.

Copy RMY

અંક ૬ : હિસેબર ૧૬૧
સળંગ અંક ૩૮૧

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૨
‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૬

સમાજમાં સંસ્કાર અને

સાહિત્ય પ્રેરણા સામયિક

ક્રમ

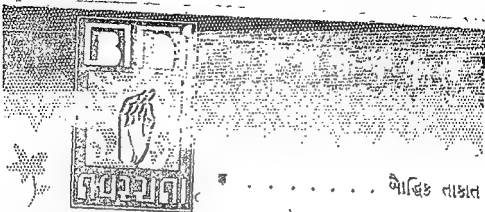
સુચના

લેખક	લેખ	પાનું
દ્ર	બૌદ્ધિક તાકાત	૭
‘મિત્રા’	દા। અભિમાન।	૮
‘પ્રવાન’	બ્રુલાલ	૮
‘સુધાસુ’	હું પશુ	૮
દેવજી શાં મોહા	આ કેશી।	૯
પ્રાં. ગોવિંદભાઈ પટેલ	૩૫ અને તે ધારા	૯
‘રાજકુલ’	અમયના દીર-નીર	૧૦
દા. બા. કાલેકર	નિરાશા પછીની આશા	૧૧
ઈશ્વર પેટલોકર	ધર ધરનો સવાલ	૧૭
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	પંચુમ લંઘવતે નિરિમ	૨૧
શુનીલાલ વા. શાહ	પિયરથી સાસુરે	૨૫
જયન્ત પરમાર	મદાનગર મદાસ	૩૧
ડા. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી	અગ્નિાનુ બળ	૩૫
શિવકુમાર જોષા	‘મૃત્યુ ખરી મૃત્યુ ૧-’	૩૭
શીખાદમ આબુલાલા	હું એક ભાનતો સાચા કુ’	૪૨
[૧૫] આંદાને કાઈ પૂઠ : પેરિસમાં શું કરે છે।	આંદા ઘણીને શિકાર	૪૭
પ્રદ્યુમ્ન કં. અનંદાય કેસાઈ	હુડિનીની સુવર્ણપળ	૫૩
ફર્સ્ટન ઓ. સં. લેર	પ’ડિલ ચક્રાવર્તની સાચરી	૫૪
શશિકાન્ત ચી. જરેલાસ	નિંદર વેરણુ થઈ...	૫૮
સગઈ નિર્મીતિન	શુદ્ધમગલ	૬૬
જયન્તિકા પરમાર	૧. વિને અનુકૂળ થતી પત્ની	૬૭
	પત્નીને અનુકૂળ થતો પતિ	૬૮
	ચૂંચવાતા કોકાં	૬૯
	મા વિનાની મીના	૭૦
‘રાહત’	સમના શહે	૭૨
	સાભાર પ્રતિરંકાર	૭૬

*

- * લવાજમ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા. વિદેશમાં દરેક રૂપિયા (સિ. ૧૫).
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઑક્ટોબર અને નવમ્બરની એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ સહાય છે.
- * વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ-કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આ. નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.
- * નવનવો અંક મંગળવારી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલવાનો નથી.
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું ભેગવવા જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પર દર દિવસ પછી ૨૬ કરાય છે.
- * જોદરખખર મારેલું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-
‘ભિમિ-નવરચના’
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, માંડીરાડ રૂનો-નીચા ભાગ
અમદાવાદ, ૧

મહાસક : હિરણ્ય મો. દવેએ અને મુદક : કોતિલાલ કાયાલાઈ પટેલે માલિક-ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) નિર્મિત કરી ૬૪, માંડીરાડ, રૂનોનીચા ભાગ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપું.
ત્રતી : હિરણ્ય મો. દવે અને સંપાદક : જયન્ત પરમાર

માનવતાની મીઠી મહેર અને હહેરથી: ભયુ' ભયુ' વાતાવરણ હોય ત્યારે તેનો આસ્વાદ અનુભવવાની સિદ્ધિ પશુ અનેરી હોય છે. એ આસ્વાદ માટે પ્રયત્નો કરવા પડતા નથી. માનવી પોતે જ શુભ તત્વોનો લોહિતા હોય છે. કયાંય પશુ શુભ, શિવ કે મંગલ તત્વ દેખાય ત્યાં માનવી ક્રિદા ક્રિદા થઈ જાય છે, તે તત્વ ઉપર વારી જાય છે. એ તત્વ પછી ભલે કોઈ વિશાળ નગરમાં હોય કે ગાઠ જંગલમાં હોય, શાન્ત એકાન્તમાં હોય કે અવકાશમાં ભિડતા અવકાશયાનમાં હોય, માણસની વૃત્તિ શુભ તરફ હમેશાં પ્રયાણ કરવી જ હોય છે. તેની દૃષ્ટિ પશુ ભિખંગાની હરેશાં જ રહે છે, એને નીચું જોવું કે હીન વૃત્તિ તરફ ઘસડાવું તો ક્યારેય ગમતું જ નથી. માનવ કુદરતનું મહામૂલું સર્જન ગણાય છે.

આ મહામૂલું સર્જન જ્યારે વિસર્જનને પથે પળે છે ત્યારે બહુ કુદરત પશુ એને દૂર દૂર ધક્કેલી દે છે. કુદરતનો એ ધક્કો પશુ માણસ સહજતાથી સાંપી લે ત્યારે તેની ધીરજની કસોટી થાય છે. આ ધીરજ માણસને આગ્રહ રીતે મહત્વનું સ્થાન આપી દે છે. ધીરજ અને કસોટી દરેકને દરેક રીતે પ્રેરક નીવડે છે. અને એટલે જ માનવતાની મીઠાશ, માનવતાની સાચી અને ચીધી દૃષ્ટિ કાંઈક નવો ચીલો હમેશાં ખતાવી જ જાય છે. આ ચીલો ઉપર ભલા રહેવાની લાચકાત કેળવવી એ દરેકના હાથની જ વાત છે. એ ચીલે આલવાની તમન્ના સેવવી એ પશુ દરેકના હાથની વાત છે. આ બધી વાતોને વિચારવાની માનસતાકાત કેળવવી કે હીંપાવવી પશુ એટલી જ જરૂરી છે. એ બધું માનવ ચોડાક જ પ્રયત્નથી કરી શકે છે.

‘મિત્ર’

હા ! અભિમાન !

મેં એમ માન્યું

નહીં જુવે તું પાછો વળીને

ને મેંય ન જોયું ત્યારે !

તેંય એમ ધાયું

નહીં જોઈશ હું પાછી ફરીને

ને તેંય પાછું ન જોયું ત્યારે

જેઠજે ધાયું કાંઈ

ન પારખ્યું હૈયું એકમેકનું

અસંતોષમાં હૈયાં રજ્યાં જેઠનાં.

★

‘પ્રવાત’

કમ્બુલાત

કાળગથેરી કણકણી રાતવડી એ સંભારું હું
કારમી એની વેદના ખમતો ખૂબ અસહ્યો સહ્ય બને.
અસહ્યતાની ઝોળી ઝોળી અથગાતી આત્મા સાથે
આત્માપ્રેમી જીવનવૈભવ લૂંટયા ને હુંડાયા મેં.

અણગમ્ય એની અમુલ્ય રીતો અણહિંદી એ સર્વે
કાળી કારમી દર્દભરી કિન્તુ મારી માઝમ રાત્રિ !
કારમી રાતે કારમી વેદના ખૂમ કરે કાલીય કળ
એની એથે દર્દવિદારક જીવનની નવલી જ મળ.

અધારા અણુચીત્યા આકાશ નીચે અટવાયેલા
જીવનઝખિત જગનાશક સ્મરતા એ દર્દભયો દાહો.
જીવનની વૃત્તિઓ વચ્ચે વેગવદન વીંટાયાં જ્યાં
ઝંકૃતિ નીરખાતી એવે અથગતા ગંભીર રવ ત્યાં.

કાળરાત્રિના કળકળતા એ ચક્રભયો ને ધોર નિનાદ
જીવનને વીંટીને કાઢે જીવનનું નવનીન અચાક.
અચાક જીવન યાકચા એના આત્માને સડાવ્યા જ્યાં
અકાદ વિષે વિષજનોનાં વૈભવ સૌ વટલાવ્યા જ્યાં.

તાંથી જૂઠી પથ્થરો જીવનની સાચી એ કેડી
તાંથી અટવાયેલા એવા અટવી અધારે અટક્યા.
કાળી ધોર નિશાનાં એવાં કાળગાળાં કૃત્ય બધાં
સફેદ જીવનમાં દેખાતાં તરવરતાં ચોખ્ખાં બધાં.

★

‘સુધાંશુ’

હું પણ

આ વેલીને ફૂલ ને કુંયળ

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

ઊગવું, ખીલવું, ફૂલવું, જૂલવું,

કેમ કરી રંગતમૂલ મૂલવું ?

કાંઈ નેનને આપે આનંદ

એય અમૂલી સુ-પળ;

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

આ જલને સિન્ધુ સગપણ

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ ?

વીજધનનું રયું બ્યોમવિહારી

સ્વૈર રમણની ચારી હુલારી

ચગત જંગી જલધિને ધારી

નથી ઘડીનું ઘડપણ;

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

આ નક્ષત્રે તેજલ ભલપણ

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

હું શિવસુંદર ! સ્નેહ સનાતન !

મહારા આતમત્તું રૂપત્તું તન;

તુંહી શિર, તુંહી છતર મુકટવર,

તું પ્રસતો સહુ દુષણ;

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

★

દેવજી સંગ મોહા

ઓ કેડી !

કેડી ! ઓ કેડી !

કુંગરની ટોચ પરે ચડતી હો તો

મને આંગળીએ આવી જ તોડી !

ઓ કેડી !

ઉપાના રંગ હજી રેલ્યા તો આભમાં,

સવિતાએ કાઢી ન'તી કાર;

બેહોશી પરાઈમાં મેં આંધરો પ્રવાસ, આ તો

હળવાયે આંખો અપ્પેર !

થરો આયમતા પ્હોર !

મેં તો ખોટા આશ્વસની વનરા વેડી :

ઓ કેડી !

આવી આવીને મારા ચરણો યાદિયાં,

આલે જવાનું અવિરામ;

તૂટી ગયો રે મારી આસાનો તાંતણો,

ખૂટી ગઈ મારી હૈયાની હાથ !

નહીં પળનો વિશ્રામ !

આ નાપાણુ મેં આંખની ના થૈ રે ભેળી !

ઓ કેડી !

સરખાં સૌ વંત અને સરખી વનરાઈઓ,

સરખાં વીંઝાય છે સમીર;

સરખાં સંકલિ અને સરખી શેવાળ છે,

સરખાં સૌ ઝરણાંના તીર !

વળી કોયલ ને કીર,

સૌ સરખા રહે છે શાં થે સરો છેડી !

ઓ કેડી !

ભરંતી ભુલામણીમાં ભટકું હું બહાવરો,

છટકું સૌ રીતે બહાર !

ધાણીના બેલ સમે આ તો લાંગે છે જાણે,

આજે મારો અવતાર !

મારાં ધમણો અપાર !

મેં તો ધણી બધીં જોપ ખાલી ખાલી બેડી !

રહી આવી આવી હજી સપનાં-દેરી !

કુંગરની ટોચ પરે ચડતી હો તો

મને લેતી જ કાખમાં તેડી !

મા ! કેડી !

★

પ્રો. ગોવિન્દલાલ પટેલ

રૂપ ગમે તે ધારો

રૂપ ગમે તે ધારો,

હે પ્રિયતમ હે અભિનવસુંદર ! કેમ બુલું અણસારો ?

રૂપ ગમે તે ધારો.

મીતની રીત રહે છે વિધવિધ

રૂપ અરૂપયે છે હો,

પાસ થઈ હો અંતરથી કે

પાર ક્ષિતિજની હોવો;

ચિત્ત થઈ અભિસાર નિશઢી એવો રંગ તમારો.

રૂપ ગમે તે ધારો.

કચાંચ મુઘી હૈયામાં કેવા

રહ્યા લલુક રૂપ ધારી !

સચરાચરના થયા પછી શા

કોસલ કાંત વિહારી !

દષ્ટિદોરે રહી છતાં હું ગાંડી અંતર-તારો.

રૂપ ગમે તે ધારો.

નીરવ ગોપન ભલે કહે ના

હવે કચડીં તમ વાસો,

પ્રેમ વિહારે તમે સુન્યાં તે

સપનાં કરે પ્રવાસો;

અતીતનેયે આંખે એવો એનો આનંધ ધખારો.

રૂપ ગમે તે ધારો.

★

નવરચના

જે કાવ્ય : ૯

‘મિત્ર’

હા ! અભિમાન !

મેં એમ માન્યું

નહીં જુએ તું પાછો વળીને

ને મેંય ન જોયું ત્યારે !

તેંય એમ ધાયું

નહીં જોઈશ હું પાછી ફરીને

ને તેંય પાછું ન જોયું ત્યારે

ખેલએ ધાયું કાંઈ

ન પારખ્યું હેયું એકમેકવું

અસંતોષમાં હૈયાં રહ્યાં ખેડનાં.

★

‘મઘાત’

કપૂલાત

કાળગથેરી કણકણી રાતવડી એ સંભારું કું
કારમી એની વેદના ખમતો ખૂન અસહ્યો સભ બને.
અસહતાની એળી ઝોળી અઘણતી આત્મા સાથે
આત્માપ્રેયો જીવનવૈભવ હાંટયા ને છાંટાયા મેં.

અણગણ એની અમુક્ષ્મ રીતો અણહિતી એ સર્વે
કાળી કારમી હાંભરો કિન્તુ મારી માઘમ રાત્રિ !
કારમી રાતે કારમી વેદન ખૂન કરે કાલીત કળ
એની એથે હાંવિદારક જીવનની નવલી જ રંગ.

અધારા અણુચીનવ્યા આકાશ નીચે અટવાયેલા
જીવનકંપિત જગનાયક સ્મરતા એ હાંભર્યાં દાહો.
જીવનની વૃત્તિઓ વચ્ચે વેગવદન વીંટાયાં જ્યાં
ઝંઝૂત નીરખાતી એવે અઘણતા ચંભીર રથ ત્યાં.

કાળરાત્રિના કળકળના એ ઘડકભર્યાં ને ઘેર નિનાદ
જીવનને વીંટીને કાઢે જીવનનું નવનીન અઘાક.
અઘાક જીવન ઘાકયા એના આત્માને સડોળ્યા જ્યાં
અણદ મિથે વિધજતોનાં વૈભવ સો વટવાવ્યા જ્યાં.

ત્યાંથી જુલો પથાર્યક જીવનની સાચી એ કેડી
ત્યાંથી અટવાયેલા એવા અટવી અધારે અટકયા.
કાળી ઘેર નિશાનાં એવાં કાળગણાં કૃત્ય જ્યાં
સર્વે જીવનમાં દેખાતાં તરવરતાં ચોખ્ખાં જ્યાં.

★

‘સુધાંસુ’

હું પણ

આ વેલીને ફૂલ ને કુંપળ

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

જિગવું, ખીલવું, ફૂલવું, જૂલવું,

કેમ કરી રંગતમૂલ મૂલવું ?

કોઈ નેનને આપે આનંદ

એથ અમૂલી સુ-પળ;

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

આ જલને સિન્ધુ સગપણ

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ ?

વીજધનનું રથું વ્યોમવિહારી

સ્વૈર રમણની ચારી દુલારી

ચગત જંગી જલધિને ધારી

નથી ઘડીનું ઘડપણ;

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

આ નલને તેજલ ભલપણ

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

હું શિવસુંદર ! સ્નેહ સનાતન !

મ્હારા આતમનું રૂપકું તન;

તુંહી શિર, તુંહી છતર મુકટવર,

તું અસતો સહુ દુપણ;

એને ક્યાં છે હૈયે ‘હું પણ’ !

★

દેવણ રાં મોઢા

ઓ કેડી !

કેડી ! ઓ કેડી !

કુંગરની ટોચ પરે ચડતી હો તો

મને આંગળીએ ઝાલી જા તોડી !

ઓ કેડી !

ઉપાના રંગ હજી રેઠ્યા 'તા આલમાં,

સવિતાએ કાઢી ન'તી કાર;

બહેલી પંદાદમાં મેં આદર્યો પ્રવાસ, આ તો

ઢળવાયે આબ્યા જખીર !

થરો આથમતા પ્હોર !

મેં તો ખોટા મારગઝાની વનરા વેડી :

ઓ કેડી !

આલી આલીને મારાં ચરણો થાક્યાં,

આંધ્યે જવાનું અવિરામ;

તૂટી ગયો રે મારી આશાનો તાંતણો,

ખૂટી ગઈ મારી હૈયાની હાખ !

નહીં પળનો વિશ્રામ !

આ પોપણ એ આંખની ના ચે રે બેળી !

ઓ કેડી !

સરખાં સૌ વંત અને સરખી વનરાઈઓ,

સરખાં લીંઝાય છે સગીર;

સરખાં સલિલ અને સરખી શૈવાળ છે,

સરખાં સૌ ઝરણાના તોર !

વળી કોમલ ને કીર,

સૌ સરખા રહે છે-શા ચે મરો છેડી !

ઓ કેડી !

ભવંતી બુલામણીમાં ભટકું હું બહાવરો,

છટકું સૌ રીતે બહાર !

ધાણીની બેઠ સમો આ તો લાગે છે જાણે,

આજે મારો અવતાર !

મારાં ધમણો અપાર !

મેં તો વણી બધી ખેપ આલી ખેડી !

રહી આલી આલી હજી સપનાં-દેરી !

કુંગરની ટોચ પરે ચડતી હો તો

મને લેતી જ કાખમાં તેડી !

મા ! કેડી !

★

પ્રો. ગાવિન્દલાઈ પરેલ

રૂપ ગમે તે ધારો

રૂપ ગમે તે ધારો,

હે પ્રિયતમ હે અલિનવસુંદર ! કેમ ભૂલું અણસારો ?

રૂપ ગમે તે ધારો.

પ્રીતની રીત રહે છે વિધવિધ

રૂપ અરૂપયે છે હો,

પાસ થઈ હો અંતરથી કે

પાર ક્ષિતિજની હોવો;

ચિત્ત અદે અલિસારે નિશ્ચયી એવો રંગ તમારો.

રૂપ ગમે તે ધારો,

કયાંય સુધી હૈયામાં કેવા

રહ્યા લઘુક રૂપ ધારી !

સચરાચરના થયા પછી શા

કેમલી કાંત વિહારી !

દૃષ્ટિદોરે રહી છતાં હું ગાંઠી અંતર-તારો.

રૂપ ગમે તે ધારો.

નીરવ ગોપન ભલે કહે ના

હવે કચઢીં તમ વાસો,

પ્રેમ વિહારે તમે-સન્ન્યાં તે

સપનાં કરે પ્રવાસો;

અતીતનેયે આંખે એવો એનો આજં ધખારો.

રૂપ ગમે તે ધારો.

★

નવરચના

જે કાવ્ય : ૯

સામ્યના ક્ષીર-ગાવિ

નવી તત્વવાસ્થ્યની નવી મંડાણ

સા

આવાદી રાજ્યોમાં ૧૯૧૮ નરિ પડે એ માન્યતા દવે જુની થવા લાગી છે. સંભવ એવો છે કે એમનામાં જ ભંગાણુ પડે, અંદરના વિખવાદ તીવ્ર બને, ને એવા ભંગાણાંથી આપસમાં દોષાળીય પ્રગટે. આવાં ભંગાણાં થતાં હોય તો કેટલોક વખત એ દખાવી દેવાય, ક્યારેક રીકરી લેવાય. પણ એ સંપ કાપખતો જોશમેસો રહે એ માની સકાય એવુ નથી.

પણ વર્ષો મુખી સામ્યવાદે એવો પ્રચાર કર્યો કે મૂળી-વાદી દેશી આપસમાં લડી મરવાનુ છે. એમની જૂલ એ થતી હતી કે સામ્યવાદ સામે મૂડીવાદ નહોતો પણ વ્યક્તિવાદ હતો, માણસની સ્વતંત્ર રહેવાની કુદ-રની બાવના હતી. માણસને ક્રમખતુ છે, છત્તુ છે, પોતાનું સ્વર્ગ રચવું છે. એ મથામણમાં એની સક્રિયતા ખીમે છે. ને ને વિગતો એના પોતાના છે એમાં એ રાચે છે. એ જ એના આનંદો છે. એને આપસમાં લડી મરવું નથી, પણ સડુની સાથે સ્વતંત્ર રીતે રહેવું છે.

આભેનીઆએ સામ્યવાદી તંત્ર સામે જરાક માથું ઊંચકી લેવું છે. પણ મનમરતિ મસળી નાખનાં વાર કેટલી ? હતાં હજુ એની રાદ લેવાય છે. એને વળી લક કેવો ? એને મેટા ખેલની સિદ્ધિ ખાતર ખલિશન થવું જોઈએ કે પછી ઉલટપલે મુક્ત માન-વની પ્રખેતા રાખવાર કુદરતી માત્રી રહેવું જોઈએ— આ સવાય સામ્યવાદી દેશીમાં ચર્ચાય છે. પેપેડ જેવા દેશો આભેનીઆ સાથે અસહકાર ચર કરી દાણ મૂકવું છે, દરેકની પણ એમ કરશે કે ચોઃ-

સ્વીચાણીઆ તેમ કરશે. એકંદરે તો સાખી માય રસિયાના હાથમાં છે.

એક વખત એવો હતો કે સામ્યવાદીઓનું પ્રચાર મત— 'અમારાં બધેનો સિવાય ગુમાવવાનું' ગુમામોને મું' હોય ? —કુનિયાની પડાન પ્રગતિઓમાં મૂખી રમું હતું. દવે ગુમામ દેશો સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા છે, અમુક તરફ વળતા લાગ્યા છે. ને જેની પાસે કેંક 'ગુમાવવા જેવું' પ્રાપ્ત થયું છે તે એને જાગવવા મયશે. એની દરોજના બીજા એને દખાવી જાય તે એને નરિ કુચે. સતાની જદેચગી થતી હોય એવા દરખારમાં એ માગળી કરતો ઊત્રો રહેશે. ને આજે સામ્યવાદી રાજ્યોની પરિસ્થિતિમાં એવો ઘાટ કર થતા લાગ્યો છે. રસિયા એકચકે બધે રાજ કરી મધું, દવે એનું એકસાનું નરિ માયે. લાં મીનનું પૂજ્યું જ મું' ! અંદરઅંદરની લાઘવ, જાદવાસ્થ્યોનું નવા રચાયે મંડાણુ થઈ રમું છે.

જેમની પામે ઊંચે સિદ્ધિતિનું ખીજળ નથી પણ ભૌતિક મુખે વધારવાની જ મુખ્ય મુદ્દા છે તેમની રોચ વહેલી આપી જતાની, ને રોચ આપી એ પડે તો નચે ગળવાનો કુદરતી પારો છે.

એની બીજ વાત. ચોર લંદાડએ કામ પાર પાડતાં મુખી જ સંપ કે વિશ્વ જાગતી થો. હાથમાં લંદોનો માય આવી મધે એટલે પ્રવતાના. નવામની વાત એ છે કે જેઓ મુખજાવવું ખીજવાસ મેં ને પાયા છે એ જ મેટા માલિક થઈ પડે છે, એમને જ મેટાં લોકજેની કાપમ એથ લેતી પડે છે, સાખીસરોના ખૂન કરતાં પડે છે, બીજને બરિપાસધો લેવા પડે

છે, દ્વિતિય લંચ લેલા રાખવા પડે છે, તે નિતનિત નવી આંસુરી શક્તિની ઉપાસનામાં રહેવું પડે છે. સ્ટાલીનની જે રિયલિટી હતી તે કરતાં પ્રુથોવની રિયલિટી ખુબ જુદી પડતી નથી, જે ફેક્ટી દેવાયું તે તો સ્ટાલીનનું શબ્દ, એની માનસિકી કપર તો પ્રુથોવે પોતાને મારે અનામત રાખી છે. — રીતે, રસમે, સત્તા-લાલસાએ તે છેવટના અંતરમે એ સ્ટાલીનથી જુદો નથી.

સામ્યવાદિ 'સમષ્ટિનું' હિત આગળ ધવું. એ સત્યમાં યુગ્ય હતો એટલે દુનિયામાં પંકાયું, ફેલાયું. એ પછી નવાં સત્યો એને જગ્યાં નથી, જે જગ્યા હતું તેનેત્યાં સત્તા પર ટકી રહેવા દુરુપયોગ કર્યો. લંચ કરે ધડાકા થયો. જનતાનાં નામે દુનિયાભરમાં સાંપ જંગ્યા બની રહ્યા. વિશ્વમતની આવી અવલેહનના બીજા કોઈએ ક્યારેય નથી કરી.

હજુ આ વાદ ટકી રહ્યો છે, કેંક આગળ પશુ વધી રહ્યો છે કારણ કે તે વિના જૂના ચાલીવાંદો દેશોનો નશો ઊતરે એમ નહોતો. ન્યારે ફાસ, પોટુગલ, ને દક્ષિણ આફ્રિકા જેવા દેશોની આંખો બિઘડી જશે ત્યારે સામી બાજુનું બળ પશુ આપોઆપ ટૂટી જવાનું. એમની કંઈ તે બીજાની શક્તિ ઘટી પડી છે. ન્યારે એકબે સંમજજી આવી જશે—ને એ તો આવવી જ નેઈ શે—ત્યારે સામ્યવાદ દોની સામે આઘડશે ? નહિ આઘડે તો એ ફેવી રીતે શાંત રહી શકશે ? ને અશાંત રહીને એમનું ભુથ કયાંથી ટકી શકવાનું હતું ?

સાથે ટકી રહેલ જે યુલો બીલવવા નેઈએ તે સામ્યવાદે બીલવ્યા નથી. વ્યક્તિવાદવાળા દેશમાં જ માનવીએ હવનનાં ઉત્તમ મૂલ્યો શોધ્યાં છે, યુલો બીલવ્યા છે. આ વાંતનો સ્વીકાર હવે રશિયામાં થવા લાગ્યો છે.

પરદેશનીતિ—દહીં છે કે હાથ ?

પશુ નેહરુ એમ મનાવે છે કે રશિયા અને અમેરિકા વચ્ચે ખુબ તફાવત નથી, એ બે દેશો વચ્ચે વહેલી સમજુતી થવાનો સંભવ એ નેઈ રહ્યો છે. આટલો

વિશાળ અનુભવ ગેળવી આણું વિધાન નેહરુ કરે ત્યારે ચંકિત ઘટ જવાય છે.

સ્વરાજ પછીની પરદેશી નીતિ લડતી વેળા તટસ્થતા પર જે વજન હતું તે ખસીને હવે બંને ભુથના પ્રીતિપાત્ર રહેવા તત્ત્વ વળ્યું છે. બધાં જાહેર નિવેદનો એ રીતે કરવામાં આવે છે કે બંનેમાંથી કોઈને ખાસ માફું ના લાગે, લાગી નાથ તો એના ઉપર ફક્ત પાણી ફડતો વાર શી ! તટસ્થ દેશ તો સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ. આપણે તટસ્થમાંથી નીચે ઊતરી હવે સ્વતંત્ર નીતિ શરૂ કરીએ છીએ, ત્યારે એટલું જોવું નેઈએ કે સંડોવાઈએ પશુ છીએ. એને જેમણે સંડોવાવું હોય એમણે વધારે સારી, ખ્યેયક્ષી, પરદેશનીતિ રાખવી નેઈએ, એટલું જ નહિ પશુ એવી નીતિની જોરદાર હિમાયત કરી, ધીરજથી, સ્વીચથી, શ્રદ્ધાથી વળગી રહી એ નીતિને પાર પાડવાની કળા પશુ મેળવવી નેઈએ. નેહરુ પાસે આવી છત છે ખરી ?

આપણે રાષ્ટ્રસંધના નિબંધો લઘુમાં એવા ફાળો આપ્યો છે કે બંને સત્તાબુથને માફું ના લાગે, બંને સંમત રહે એમ કરવા જતાં આપણે ધારણો દેલ્યાં છે, સમયને પાકવા દીધા છે. પશુ એમ કરીને સારી નીતિનું સમર્થન કરી શક્યા નથી. આ બંને ભુથને ખપે એવા અફકેદફીઆતો પાટું લગવડે હોય તોયે લાંબો વખત એમ ઘટી શકતું નથી. સ્પષ્ટ-નીડર વાણી હોય તો જ એ સંભળાય છે, તો જ એ પ્રભાવ પાડી શકે છે, તો જ એ ફળ નીપળવી શકે છે. નેહરુએ હવે સાચાં મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠા કરતા ધવું નેઈશે.

ને એમ કરવામાં મેનનનો સાથ છેડાવે. પડે તો આટલા અનુભવે નેહરુએ એનો વસવસો રાખવો ઠીક નથી. ભારતીયતા જેની દ્રષ્ટિમાં આવતી નથી એવાને વિશ્વ-સંસ્થામાં આપણા આગેવાન દરાવી કેમ મોકલી શકીએ ? મેનને હવે ઉત્તર મુંગાઈમાં ગોટલુંની લગાઈ લડતી રહી—પોતાની બંને ભારતમાં સત્તાવાર પ્રવેશતી સામ્યવાદી રીતની,

અમેરિકાના પ્રવાસમાં નેહરુએ કોવ વતી વારવાર

સામ્યવાદીઓના

નવી લાદવાસ્થળીનાં મહાવ્રુ

સા. ભવાદી રાન્ધોમાં કાદી નદિ પડે એ માન્યતા દરે જૂની થવા લાગી છે સહસ્ત્ર એવો છે કે એમનામાં જ ભગાણુ પડે, અદરના રિખવાદ તીવ્ર બને, ને એવા ભડકામાંથી આપસમાં દોશીય પ્રગટે, આવાં ભગાણા થના હોય તો કેન્ધોક વખત એ દયાથી દેવાય, ક્યારેક રીજરી લેવાય પણ એ સધ કાવખતો જોખોયો રહે એ માની સકાય એવું નથી.

ખર્જા વેરી મુશી સામ્યવાદે એવો પ્રચાર કર્યો કે મુશી વાદી દેડો આપસમાં લડી મરવાના છે એમની જૂલ એ થવી હતી કે સામ્યવાદ સામે મુશીવાદ નહોતો પણ વ્યભિવાદ હતો, માથુસની સ્વતત્ર રહેવાની કુ રતી ભાવના હતી માજુસને ઝખખુ છે, છખુ છે, પોતતુ સ્વર્ગ રચ્ય છે એ મથામજુઆ એની શક્તિઓ ખીને છે ને જે રિજો એના પોતાના છે એમાં એ રાચે છે એ જ એના આનદો છે એને આપસમાં લડી મરવું નથી, પણ સઠની સાથે સ્વતત્ર રીને રહેતું છે.

આત્મેનીઆએ સામ્યવાદી તન સામે જરાક માથુ ઊઠાવી જોયું છે પણ મગતરતને મસગી નાખના વાર કેની? જા દયુ એની રાદ જોયાય છે એને વજી તક કેવો? એને મોટા ખેવની સિદ્ધિ ખાતર બહિદાન ધવુ જોઈએ કે પડી ઉપદપસે મુખ ખાન વની જખના રાખનાર કુદતી માનરી રહેતું જોઈએ— આ સ્થાય સામ્યવાદી દેશોમાં ચર્ચાય છે પોતેડ જોવા દેગે આત્મેનીઆ સાથે અસહકાર ચર કરી દખખ મુખ્ય છે, દગેરી પણ એમ કરશે કે જો

રોવાખીઆ તેમ કરશે એકદરે તો સાખી માસ રસિયાના હાથમાં છે

એક વખત એવો દતો કે સામ્યવાદીઓનું પ્રચાર મૂત— 'અમારા બખેનો સિવાય ગુમાવવાનું ગુમાગોરી યુ હોય'—કુનિયાની પજાત પ્રજાઓમાં જૂઠી રચુ હતું દરે ગુનામ દેશી સ્વતત્ર થવા સાખ્યા છે, સમુદિ તરફ વળવા સાખ્યા છે જે જોની પાસે કેક 'ગુમાવા જોવું' ખાખ દયુ છે તે એને ભગવના ચધમે જોની હગેજા બીજા એને દયારી જાય તે એને નદિ કુચે સતાની વડેચમી થવી હોય એના દરખારમાં એ માજુશી કરતો જોમો રહેશે ને આને સામ્યવાદી રાજોની પરિદાખા એવો ધામ કર થવા લાગો છે રસિયા એકચકે બને રાજ કરી ગયું, દરે એનું એકનાતુ નદિ ચાને લા મીનતુ પૂજુ જ શુ? અદરઅદની લગઈ, અત્વારથગીનું નવા સ્વરે મગણ થઈ રચુ છે

જેમની પાસે જાયા સિદ્ધિતોતુ ખોખજ નથી ખખ બોતિક મુમે વધારવાની જ મુખ્ય મુરાદ છે તેમની રોચ વડેરી આરી જતાની, ને રોચ આરી એ પડી તો નીને મગ રાગે કુદતી પાસે છે

એરી બીજ વાલ ચોર ભૂદાકુઓ કામ ધાર પાડનાં મુશી જ સપ કે શિલ જાગરી ચો દાખમાં ભૂદતો ખાવ આરી મો એને જખનાના નવાઈરી વાલ એ છે કે જોએ ખાનરીતુ મીદારવા મે રી પાયા છે એ જ મોટા માતિક ચઈ પડે છે, એમને જ મોનાં લાકડોની ગાયમ જોચ લેરી પડે છે, સાખીચોનાં ખૂન કરવા પડે છે, બીજાને અરિપત્સથી જોયા પડે

છે, કૃત્રિમ ભય ઊભા રાખવા પડે છે, ને નિતનિત નવી આસુરી શક્તિની ઉપાસનામાં રહેવું પડે છે. સ્ટાલીનની જે રિયલિટી હતી તે કરતાં પ્રશ્નોવની રિયલિટી ખુબ જુદી પડતી નથી. જે ફેક્ટી દેવાયું તે તો સ્ટાલીનનું શખ્ત, એની માનભરી કબર તો પ્રશ્નોવે પોતાને માટે અનામત રાખી છે.—રીતે, રસમે, સત્તા-લાલસાએ ને છેવટના અંતમે એ સ્ટાલીનથી જુદો નથી.

સામ્યવાદે સમષ્ટિનું હિત આગળ ધર્યું. એ સત્યમાં ગુણ હોતો એટલે દુનિયામાં પંકાયું, ફેલાયું. એ પછી નવાં સત્યો એને જડયાં નથી. જે જડયાં હતાં તેનાય સત્તા પર ટકી રહેવા દુરુપયોગ કર્યો. ભય'કર ધડાકા કર્યો. જનતાના નામે દુનિયાભરમાં શાપ જેવા બની રહ્યાં. વિશ્વમતની આવી અવહેલના બીજા કોઈએ ક્યારેય નથી કરી.

હજુ આ વાદ ટકી રહ્યો છે, કેંક આગળ પશુ વધી રહ્યો છે કારણ કે તે વિના જૂના શાહીવાદી દેશોનો નશો ઊતરે એમ નહોતો. બ્યારે ફ્રાંસ, પોર્ટુગલ, ને દક્ષિણ આફ્રિકા જેવા દેશોની આંખો ઊધડી જશે ત્યારે સામી ખાજુનું બળ પશુ આપોઆપ ટૂટી જવાનું. એમની છાત્રે તે બીજાની શક્તિ ધર્ષ પડી છે. બ્યારે એકમાં સમજાયુ આવી જશે—ને એ તો આવવી જ નેઈ શે—ત્યારે સામ્યવાદ કોની સામે આઘાતશે ? નહિ આઘાતે તો એ કેવી રીતે શાંત રહી શકશે ? ને અશાંત રહીને એમનું જીવ કયાંથી ટકી શકવાનું હતું ?

સાથે ટકી રહેલ જે ગુણો ખીલવવા નેઈએ તે સામ્યવાદે ખીલવ્યા નથી. વ્યક્તિવાદવાળા દેશમાં જ માનવીએ છેવટનાં ઉત્તમ મૂલ્યો શોધ્યાં છે, ગુણો ખીલવ્યા છે. આ વાતનો સ્વીકાર હવે રશિયામાં થવા લાગ્યો છે.

પરદેશનીતિ—દહીં છે કે છાશ ? પશુ નેહરુ એમ મનાવે છે કે રશિયા અને અમેરિકા વચ્ચે ખુબ તફાવત નથી, એ બે દેશો વચ્ચે વહેલી સમજુતી થવાનો સંભવ એ નેઈ રહ્યા છે. આટલો

વિશાળ અનુભવ મેળવી આતું વિધાન નેહરુ કરે ત્યારે ચકિત ધર્ષ જવાય છે.

સ્વરાજ પછીની પરદેશી નીતિ ધડતી વેળા તટસ્થતાં પર જે વળન હતું તે ખસીને હવે બંને જુથના ત્રીતિપાત્ર રહેવા તન્ક વળ્યું છે. બધાં બહાર નિવે-દતો એ રીતે કરવામાં આવે છે કે બંનેમાંથી કોઈને ખાસ માફું ના લાગે, લાગી જાય તો એના ઉપર ઠંડુ પાણી ફેડતાં વાર શી ! તટસ્થ દેશ તો સ્વીટ્ઝર-લેંડ. આપણે તટસ્થમાંથી નીચે ઊતરી હવે સ્વતંત્ર નીતિ શરૂ કરીએ છીએ, ત્યારે એટલું નેહરુ નેઈએ કે સંડોવાઈએ પશુ છીએ. અને જેમણે સંડોવાયું હોય એમણે વધારે સારી, ધ્યેયમક્ષી, પરદેશનીતિ રાખવી નેઈએ, એટલું જ નહિ પશુ એવી નીતિની ભેરદાર હિમાયત કરી, ધીરજથી, ચીવટથી, શ્રદ્ધાથી વળગી રહી એ નીતિને પાર પાડવાની કળા પશુ મેળવવી નેઈએ. નેહરુ પાસે આવી છત છે ખરી ?

આપણે રાષ્ટ્રસંધના નિર્ણયો ધડપમાં એવો ફાળો આપ્યો છે કે બંને સત્તાજુથને માફું ના લાગે, બંને સંમત રહે એમ કરવા જતાં આપણે ધર્ષણો ડેલાં છે, સમયને પાકવા દીધો છે. પશુ એમ કરીને સારી નીતિનું સમર્થન કરી શક્યા નથી. આ બંને જુથને ખપે એવા અડફડફટીઆતો પાટ બજાવવા હોય તોયે લાંબો વખત એમ ધર્ષ શકતું નથી. સ્પષ્ટ-નીડર વાણી હોય તો જ એ સંભળાય છે, તો જ એ પ્રભાવ પાડી શકે છે, તો જ એ ફળ નીપજવી શકે છે. નેહરુએ હવે સાચાં મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠા કરતા ધનું નેઈશે.

ને એમ કરવામાં મેનનનો સાથ છોડવો પડે તો આટલા અનુભવે નેહરુએ એનો વસવસો રાખવો ઠીક નથી. ભારતીયતા જેની દષ્ટિમાં આવતી નથી એવાને વિશ્વ-સંસ્થામાં આપણા આગેવાન કરાવી કેમ મોકલી શકીએ ? મેનને હવે ઉત્તર મુંગાઈમાં વોટલુંની લડાઈ લડવી રહી—પોતાની અને ભારતમાં અત્યાચાર પ્રવેશતી સામ્યવાદી રીતની.

અમેરિકાના પ્રવાસમાં નેહરુએ શ્રોવ વતી વારંવાર

ખાતરી કરાવી કે એમને શાંતિ જાપે છે, યુદ્ધ કરવું નથી. કુશોવના મનમાં શું છે એ વિશે ભારતના વડાપ્રધાન આટલી ખાતરીથી ના બોલ્યા હોત તો સારું દર વર્ષે યુદ્ધની અગ્નિકે તાકાતનું પ્રદર્શન કરી જગત આખાને દિગ કરવા જે મથે છે એ કુશોવનો શો ભરેમો ? એ યુદ્ધ નહિ કરે તો એનો ભાઈ કરશે, ચીન પાસે કરાશે, પાકિસ્તાનની રીત મુજબ યુદ્ધ ક્યોનો સામો આલેખ મૂકી લાશે, અગર નેહરુ જેવાને આગળ ધરતા રહી વગર લડાઈએ સામ્યવાદી વિજયો મેળવતા જશે.

પરિશિષ્ટિતો સ્વીકાર કરી સાચારી અનુભવવાની નેહરુની આસિપત છે. એટલા જોરે વિશ્વપ્રમો કેમ ઉઠકી શકાશે કે પછી આદર્શોના હઠીને અપથ્ય માની એમાં વ્યવહારનાં જળ ઉમેરી—જગત આગળ આપણે ઊંચા ધરવા ફરીએ છીએ ?

∴ માનવીની ભતખેડ એઈએ—અવેશ નહિ

આપણી માગણી તો છુપાઈ હોવી જોઈએ, જેથી જગતની પ્રજાઓનું ખમીર ઉછળે.

દેશીદેશની પ્રજાઓ એમની ધરતીનાં ઊંડુ છે તેમ સ્વામી પણ છે. એમનો અવાજ જ્યાં જ્યાં ફેલાયો હોય ત્યાં રાખૂસધે મદદે દોડવું જોઈએ. પહેલો સવાસ સુખસગવડો વધારવાનો નહિ, પણ માનવીને સ્વતંત્ર બનાવવાનો છે. એની આગવી સૂઝ સમજ સાહસ શક્તિ ને જાવના ખીલવવાનો ધર્મ છે. મોખા કાળિયા ભરાવ્યાથી માનવીની પ્રગતિ થતી અશક્ય છે. પોતાના દેશવાસીઓ પણ જ્યારે મુશ્કેલી બનીને એનું હાથ કાપમ ધરી રહે તો એ વણજામાં માનવી જગી શકતો નથી.

જીવન એક સાંભો પંથ છે. એ વિકટ છે તેમ સુંદર પણ છે. એ પથે દરેકે જાને જ જવું પડે છે, બીજા કોઈને ગમે કોઈનું આપણું નથી. હજાર સત્તા હોંડે છે, એના જવાબ ભતજે જોગવા પડે છે. નિર્ણયો જાને જ લેવા પડે છે. કોઈની અવેશ કુદરતને હાથ નથી.

આ જીવનપંથ જોડવા માનવી સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ. જ્યાં શાહીવાદે સંસ્થાનો જન્માવ્યાં હતાં, એ એમને ખાલી કથે જ છૂટકો. જ્યાં શાહીવાદ પગદડો જન્માવશે એવી ધરતીથી રુસ કે ચીન મદદ મોકલવું મુશ્કેલી નથી. ચીન કે રુસે પોતાપોતાના દેશ વિશે પણ એવી ખાતરી જગતને કરાવતી જ રહી. એ પછીયે એમના દેશમાં લશ્કરી સત્તા કાપમ દત્તી હોય તો જુદી વાત. પણ હમણાં જે ધર્મ ચૂકી છે તે યોગ્ય છે એમ કહેવું કોઈને શોભતું નથી.

માણસે હજુ ધણું જોગવા-મેળવવાનું છે. જે સિદ્ધિઓ એને મળી ચૂકી છે એ તો પ્રારંભની છે. આ સિદ્ધિઓને આપણે નવી નહિ મણીએ, અગાઉ ધણીવાર માણસે એ મેળવેલી સામે છે. એ સિદ્ધિઓ ટકતી નથી કારણ કે માનવી એમને કાળે નાનો જણાયો છે. આ સિદ્ધિઓથી ચકિત થઈ જવાનું કારણ નથી. એ જીવન શકે એવો માનવી બને ત્યારે આપણે જરૂર હર્ષ કહી શકીએ.

માનવીને મહાન બનાવનારી શક્તિ એની અંદર પડેલી છે, સર્વ જીવોના હૃદયપ્રદેશમાં રહેલી છે. એ નીંદર નિસ્વાર્થાં કરુણામય અદામય ને સર્વજનહિતરત બને ત્યારે એ ઈશ્વરી રૂપા વધારે ઝીંબી શકે એવું પાત્ર બને. ત્યાં સુધી માનવી પોતાની જ દુઃખ મથો-દાઓ હા કરતો જાય છે.

આત્મ મર્્યાદા એનું મોટું બંધન છે. પણ એ બંધન તો એણે જાતે જ તોડવાનું છે મુક્તિના એ કાર્યમાં નિયંત્રણો કે બાધાઓ નાખે તે સરકારે જુદી છે. ને એવી રાજ્યવ્યવસ્થાઓ ખતમ થાય એનો પ્રયાસ ભારતે કરવાનો છે. સ્વનત્ર થયા પછીનું આ તેનું મુખ્ય કામ છે.

આમ થવું અશક્ય નથી. ખજુ યુદ્ધની ખુમારી ખતમ થઈ ગઈ હશે ત્યારે જ એ સૂઝ આપશે. એવી યજ્ઞ વહેલી આવે, ભવે યુદ્ધનો અંક ભગવદે પાતો હોય તો એટલો જરૂર ભવે વેડી લઈએ. એને પડકાર

નહિ દર્શ્યું, ત્યાં સુધી એ ડરાવ્યા કરશે. 'આવી જ' કહીશું' તો જ વિદાય થશે. આપખોજે મથામણો વેડો માનવી જે વિકાસ કરી શકે તે જ દેશનો વિકાસ છે. કાળિયા ભારતી ઉછરેલા માનવીનું ગળું કેટલું !

પોલીસખાતાનીચે આરતી

લશ્કરની બહેન તે પોલીસ. એની શતાબ્દી ઉજવી ભારતે એના વહીવટી તંત્રની ખુશામદ કરી છે.

દુઃખની વાત છે કે આપણાં છાપાંઓએ સંખ્યાબંધ પોલીસઅધિકારીઓના ફોટા છાપ્યા છે. પ્રધાનોએ છાતી કાઢી એમની સલામી ઝીલી એમને ગિરદાવ્યા છે, એમને માનચાંદ આપ્યાં છે. પ્રજાની સામે રક્ષાવટ રૂપે મુકાયેલાં આ પોલીસખાતાની આવી આરતી ઉતારવાની કદી જરૂર નહોતી. સૌ વર્ષે પશુ પોલીસ ના મુધરી એનો અફસોસ કરવો જોઈતો હતો.

સહુ જાણે છે કે રાજકારણ પોલીસખાતા સાથે સારા સંબંધ રાખવા માગે છે. તાલુકાના નાના કાર્યકરો એમની મારફતે ગેરલાભો ઉઠાવે છે. પોલીસના અધિકારીઓ તો જાણે છે કે એ કાર્યકરો એમની મારફતે શુનોહિત કામો કરાવી લે છે, પોતે અપરાધી હોય છે.

પશુ અંધ આડા કાન રાખી એમ ના ચલાવે તો એની સામે ફરિયાદો, આક્ષેપો, પ્રચાર, તપાસ, બદલીઓ, માનભંગ એવી પરંપરા જીવી થઈ જાય છે, વેઠની પડે છે. ને એટલે અણગમતો એજો દાણ ઉઠાવે !

નિતનવા કાયદા થતા જાય છે, ને એના હેઠા પોલીસના હાથમાં જ સોંપવા પડે છે. નવા ધર્મોપદેશક રાજકર્તાઓ આ પોલીસને અજાણતાં મજબૂત બનાવી રહ્યાં છે. જેટલી ધૂનો, છંદો, ગુલ્યાંગિ, અખતરાઓ એમને કરવા હોય તે બધા માટે પીઠપગ લેવાનું નહિ પશુ પોલીસનું હાઈ રહ્યાં છે ને આ અધર્મની ભાગીદારીમાં આપણાં છાપાંઓ એમના હાથા બતી રહ્યાં છે એ વધારે દુઃખદ છે. રૈયત તો રાંક છે. ગુના કરવાનું શિક્ષણ આપનાર કેઈ વડીલ હોય તો તે રાજકર્તા

છે. એનો પક્ષ ને એનું તંત્ર. લામચળ વાપરતી એટલે ચુનાભરી રીતે કામ કદાવું. ને લામચળ વાપર્યા વિના આજે કાનું ચાલે છે ? ખોટી રીતમાં પોલીસની મદદ માગતી ને પછી એનો ડર રાખવો એની વિચિત્ર ગોઠવણમાં આજે રૈયત ઉછરે છે.

ધન્ય છે અલ્લાખાદના ન્યાયાધીશ મુલ્કાં સાહેબને કે એમણે હિંમત કરી એકવાર એમનો અનુભવ જાહેર કરી દીધો કે આ દેશમાં સહુથી મોટો યુનેગાર હોય, વ્યવસ્થિત પદ્ધતિથી એવું કામ ચાલતું હોય, સર્ગમાંથી આપાદ છટકી જતો હોય છતાંયે પ્રતિષ્ઠા પામતો હોય, એવા કામનું જ પેન્શન પામતો હોય તો તે પોલીસ છે ! જ્યારે પોલીસ શતાબ્દી ઉજવાની હતી ત્યારે આ શબ્દો રૈયતને વારંવાર યાદ આવતાં હતાં. ને પ્રજાના નામે થતી પ્રજાની જ વિડબના કંઠે કાળજે સહી રહ્યાં હતાં.

એટલી, છંડતી, લાંચ, ધમકી, ખૂન આ ચુનાઓ પેલી દાણધી આગળ જાણે ગોણું ને નિસાત વગરના બની ગયા છે, રાજખીજની આગતા સ્વાગતા આગળ બુઝાઈ ગયા છે. હાજરો અખતરોની વચમાં ઊંઝા રહી ગયું. વેશ પહેરેલો પોલીસ છડેલો એની રીસ્ટવૈય ચર્મ કાવતો એક મરીમ દાતણવાળી છાકરીને ધમકાવતો કેણે નથી જોયો ? ને નહિ દેખાતું એવું કેટલું હશે ને કેવું ભયંકર પશુ હશે !

ખેર, કેટલાંક દેશો આનિવાર્ય સમજી નભાવી લેવાં પડે તો તેમ. પશુ એની આરતી ઉતારવી એ તો દાકર્યા ઉપરના કામ જેવું થઈ ગયું.

પોલીસની બાદશાહી કચારેય નહોતી એની હવે થઈ ચૂકી છે. એમને માથે દુઃખ હોય તો માથે ચડી ગયેલા પેલા નાના કાર્યકરોની રાજની સત્તામણી છે. એટલું બાદ કરીએ તો પોલીસને ઘી-કળાં છે, ખૂનતા કૂત્રો કેમ ઢીલા કરવા એ એમને આપડે છે. યુનેગાર દાદાઓને એ ઝાળખે છે, જાળવે છે ને ફેરવે છે. એમના અધિકારીઓની સ્ત્રીઓ આકરમાળા રીતે રેસકાસ ઉપર પૈસા ઉઠાવે છે. રૈયતના મનમાં એમની ઈજાત હજુ વસી નથી એ ચોણું કડુણ છે ?

મજૂરોનાં જોનસ એ લોકશાહીનું લક્ષણ નથી
અમદાવાદની મીચેએ પાંચ વર્ષમાં પાંચ કરોડ રૂપીઆ
મીલમજૂરોના જોનસ તરફ વહેંચવાનું કબજા ક્યું
છે, માત્ર કે એમને કબજા રાખવું પડ્યું છે.
આ મજૂરોના હાથમાં ધન આવે તો એની અદેખાઈ
કેમ થાય ? મજૂર એટલે સમાજવાદનો દેવતા. જે ધધો
કે ઉછોગ જનતાનું વધારે સોંપણું કરી શકે, અને
એમાંથી વધારે રકમ મજૂરો માટે ફાળવે પાડી શકે
તેની વાહવાહ થવાની. એ મજૂરોના કાર્યકરો વિગતો
જનીને હાથની સત્કારીએ મદાસવાના. એમનો પક્ષ
ચૂંટણી જીતી જવાનો.
આમના મજૂરો જેટલો શ્રમ કરે છે કે જેટલો બુદ્ધિ
વાપરે છે તે કરતાં બીજા ઉછોગોમાં કામ કરતા મજૂરો
કે ખેતીમાં શેકાવકા મજૂરો એણી બુદ્ધિ-શક્તિ નથી
વાપરતા. છતાં, જોનસનાં ગાડાં તો જે ભાગેળે છૂટતાં

હોય ત્યાં જ છૂટે છે. ને પોતાના જ જનમાંથી જોની
સરસાઈમાં પોતે વધારે પડારી જતા હોય તેનો મીલ-
મજૂરોએ કચારેય અક્ષોસ ક્યો નથી. સર્વ વર્ગોમાં
સમાનતા લાવવાનું કહેલી કોમિસના મનમાં તો મીલ-
મજૂરોને વધારે જોનસ એ પરમસંતોષની ઘટના છે.
એમને એથી જાહેર જનના ઉપર જે ભારણ થતું
હોય તે દેખાતું નથી. પછી એ સાચે તો કંપાથી !

મીચે આ રાત્રીમાં ઘણા નફા કેમ કરી શકતી હશે ?
એ નફા શેડીઆઓ કને તો એક કે બીજે રસ્તે રહે જ
છે, એમાંથી મોટી રકમો મજૂરોને જ કેમ વહેંચી
દેવાતી હશે ? ઈન્કમેટેક્સ કે જકાતખાતું પોતાના કામ-
દારોને આવકના ધોરણે જોનસ વહેંચી શકે તો જ
મીચેના મજૂરોને એ આપી શકાય. રાષ્ટ્ર પાસેથી
ધન પડાવી લેવું ને અમુક જ વર્ષમાં એની વહેંચણી
કરતી એ શું લોકશાહીનાં લક્ષણ છે ?

★

★

હું અરાજ અને જનશત્રી વચ્ચે
આવેલું નિર્મળ નામનું આમ
આમ પ્રદેશના પારંગલ ચિંતકાનું
છે. એ આમનાં કળાકારોનાં શિખરો
અને મિત્રો સમગ્ર દેશમાં ખૂબ
ખ્યાતિ પામ્યાં છે. તેઓનાં કૃતિઓ
દિવલના ચાકળા વગેરે અનેતોમાં
હોય છે. બાજુના ચિત્રમાં નિર્મળ
આમનો એક કળાકાર પડેલો
ચિત્રનમાં મરાઠા અનેદેશ
દેખાય છે.

★

નિરાશા પછીની આશા

આ વિજ્ઞાનયુગમાં માનવી નિરાશ થઈ શકે તેમ નથી. પણ નિરાશાને બુદ્ધિય શકતા નથી. કાકાસાહેબે ઝોમની મનનીય સૌલીમાં નિરાસાઓ પાછળ છુપાવેલી આશાનું કહેલું નિરુપણ 'મંગલ પ્રસાદ' માંથી અનુવાદ કરીને અહીં મૂક્યું છે...

જનરો વરસોનો કડવો ઇતિહાસ કહે કે દર-રોજનો નિરાશાજનક અનુભવ સાબિત કરી ખતાવે પણ આપણે માનવ સ્વભાવની શુભ ભાવના ઉપર અવિશ્વાસ નહિ કરીએ. આપણા હૃદયમાં અશ્રદ્ધાને સ્થાન નહિ આપીએ. ભગવાને જે દુનિયાને પેદા કરી અને આજ સુધી માનવજાતને વિકાસ સાધવાની જે તક આપી છે જે ભગવાન માનવજાતને તેની જ યેવકુદ્દીથી આપઘાત કરવા નહિ દે. માનવજાતે આજ સુધી જે પ્રગતિ કરી છે એ જીવવા જેવી છે. એનો સત્યાનાશ ભગવાન કેવી રીતે થવા દે ? નવલકથાઓમાં કાંઈક ખનાવ ખને છે અને રસ્તો નીકળે છે. દુહોના ખાંડામ અક્ષય નીવડશે અને માનવજાત ખચી જ જશે એવી અપેક્ષા આપણે હમેશાં રાખીએ જ છીએ. આ છે ભોળા હૃદયની શ્રદ્ધા. આવી શ્રદ્ધાને પણ નિરાશ થવાનો

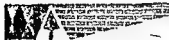
દિવસ આવે જ અને આપણે ભોઈએ છીએ કે હવે નિરાશ થવાના દિવસો ખરેખર નજીક આવી ગયા છે. સદ્ગુણ, સદ્વાસના કે સદ્વિચારનું કશું આલતું નથી. ભગવાનનું રાજ્ય સ્થાપવાના બધા પ્રયત્નો નકામા નીવડે છે. જેના પર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ રાખ્યો, જેની મદદથી ઈશ્વરી રાજ્ય સ્થાપવાની કોશિશ કરી એ લોકોમાં જ પાપ ઘૂસી ગયું છે એવું ભોઈને એક માણસ કવિ ટેનિસનના શબ્દોમાં કહે છે— ખરેખર આ દુનિયા કોઈ ગૌણ અને નકલી ભગવાને બનાવી છે. જે મંગલ અને મહાન અખંડ કલ્યાણકારી ભગવાનની પૂજા આપણે કરીએ છીએ, તેના હાથથી આ દુનિયા બની જ નથી.

પોતાના જીવનની સંધ્યાએ કવિવર રવીન્દ્રનાથે લગભગ આવી જ નિરાશાના ખોલ ઉઠાવ્યા છે. ઝોગણીસમી

સદીની આખરે તેમણે ખરે લડાઈની લીધણ જવાળાઓ ભોઈ હતી અને આ લોહિયાળ સંસ્કૃતિ માટે ચિંતા દર્શાવી હતી. જીવનની છેલ્લી પળો વેળાએ એ જ ચિન્તાને તેમણે વધારે ઊંડી ઊતરેલી ભોઈ.

આજની દુનિયાની હાલત આના કરતાંય વધારે ખરાબ થઈ ગઈ છે. અને માનવીનું હિત કરવાની ઇચ્છા રાખનાર સમર્થ લોકોના હાથે જ સર્વનાશની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. આકંઠ કરતું દિલ પૂછે છે કે ખરેખર નકલી ભગવાનના હાથે આ દુનિયા બની છે ? શ્રદ્ધાને આપણે ક્યાં સુધી પકડી રાખવી ?

શ્રદ્ધા કહે છે કે ન્યારે ધનચોર અંધારું છવાઈ જાય છે ત્યારે શ્રદ્ધાની સાચી કસોટી શરૂ થઈ જાય છે. આપણે શા માટે માની લઈએ કે સર્વનાશ જ આ ચંદ્રિનું નિરીક્ષણ કરનાર મનુષ્યજીવનનું છેવટનું સત્ય

છે ? પ્રલય પછી તો નવી
હનિયાનો આરંભ થાય છે.
એક કદપનાનો વિકાસ એક
યુગ સુધીનો છે. એને ખતમ
કરીને, એનો બોલો ઉતારીને
જ નવી સૃષ્ટિનું સર્જન થઈ
શકે છે પુનર્જન્મમા માનવાસ
આપણે જાણીએ છીએ કે
એક જન્મનું સ્મરણ બીજા
જન્મમાં થાય તો એથી લાભને
જાહેલ નહીં જ થાય છે,
એક જન્મના અનુભવથી જે
પાઠ આપણે શીખીએ એનું
રૂપાંતર સ્વભાવ અને સંસ્કારમાં
થાય છે અને મરણના ભાર
વિનાની એ બધી પુણ્ય લઈને
પ્રાણી નવો જન્મ લે છે
એ જ રીતે એક સંસ્કૃતિનો
જેટલો વિકાસ થઈ શકે છે

એટલો સિદ્ધ કર્યા પછી એ
પ્રયોગનો પૂરો વિનાશ કરનારી
ચોજના એ ઇતિહાસલેખકની
હાથ તો એની સામેનો ઝઘડો
ક્યાં સુધી ટકે ?

અહિંમા માનવતાનો ધર્મ છે
એ માટે આપણે અહિંમાથી
પ્રેરાઈને વિનાશને ટાળવાની
પૂરેપૂરી કોશિષ કરીએ. એ
કોશિષનું ફળ કદાચ આજની
સંસ્કૃતિમાં પણ મળે હિંસા
ઉપર વિશ્વાસ રાખનારી
આજની સંસ્કૃતિ ભરમાસુરની
જેમ પોતાના જ હાથ પોતાના
માથા પર રાખીને પોતાનો
વિનાશ નોતરશે, આપઘાતથી
પૂર્વાહુતિનો સંતોષ મેળવશે
તો જ કદાચ અહિંસાપરાયણ
નવસંસ્કૃતિનો જન્મ થશે.

પૂરેપૂરી અઢાથી અહિંસાના
પ્રયોગ કરનાર લોકોના હાથમાં
કોઈ વાર કદાચ કોઈ પણ
ન આવે અને આજની
સંસ્કૃતિથી હારીને એ જ
ખાલી હાથે, પવિત્ર હાથે
નવસંસ્કૃતિનું નિર્માણ થશે.

એટલે જ આપણે આપણી
અમર અને પરમ અઢાને
છોડીએ નહિ, શુભાવીએ નહિ.
અઢાપરાયણ થઈને આપણા
પ્રયત્ન કરતા જ જઈએ. આ
યુગમાં નહિ તો આવતા
યુગમાં પણ 'એનું' ફળ
મળશે જ,
કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર
અશ્વા છુપાઈ છે—એ જ
સાચી આસ્તિકતા છે.

ત્રિપાત સંગીતકાર ક્રોઝ એસેફ હાપડને ધર્મા વર્ષો સુધી ઢંગેરીના ઇસ્તરદેખી કુદરતના નોડરી રેડી પાને ઈસ્તર-
દેખી ઓરેટ્ટોના અગિયન હતો ધણીયાર ઓરેટ્ટોના આલુસોને આ ઉમરન કુદરતના દુનના મામડામાં
આવેલા નિવ સરથાને મકેમાનેને સંગીત સજ્જાવજા લાગા સમય સુધી રહેડ પડત. એ કે પ્રિન્સ ઇસ્ટદેખી
ખૂન જ ઉડારે દિવનો આલુસ દેખે. આમ છતાં સંગીતકારેને વિષેના ખાતેના પોતાના પરજ રેડી લાગા સમય
સુધી મામડામાં રહેડ અમત નહિ પણ આ વાત પોતાના માલિકના ખ્યાલ પર લાગવી હતી રીતે આખરે
ક્રોઝ એસેફ એક યુક્તિ રચી અને પોતાની નવી સૂરાવલીમાં આ વાત આનાદ એકરી રીધી એક સાંગના આ
સૂરાવલી બલવવામાં આવી બ્યારે સૂરાવલી તેના આખરી વળકે પહેલવા આવી ત્યારે બજવેલાઓએ એકદમ સૂર
રેલાવવા બધ કરી રીધા અચૂક, રોન્ડ પરની બજવી મીલ્નગીઓ એક પછી એક જુગડી રીધી, અને ફનાગ
પગડે અક પછી અક લમામ બજવેલાઓએ મચ પરથી વિદાય લઈ લીધી.

પ્રિન્સ ઇસ્ટદેખી સંગીતકારોના મનની વાત સમજ ગયો આ સૂરાવલી એ દિવસથી આજ સુધી 'વિદાય'
(ફેવેલ) સૂરાવલી તરીકે જ બોલવાય છે.

ઘરઘરનો સવાલ

સમજાવવાની કુટુંબનિર્ધારનપદ્ધતિ અંગે પણ કેટલી બધી ભતના મતભેદ પ્રવર્તે છે? આ લેખની શરૂઆત આપણે એવા જ એક જિજ્ઞાસુ અને સમજદાર મુલકનો પત્ર છે અને તે પત્રના જવાબ રૂપે લખાયેલ આ આખો લેખ આપણા બહુશીતા નવલકથાકાર અને સામાજિક પ્રયોના ઉદ્ભવે લખ્યો છે...

હાલમાં મારી વય ૩૨ વર્ષની છે. મારે સંતતિમાં ત્રણ પુત્રો છે. તેમની ઉંમર અનુક્રમે ૮ વર્ષ ૪ વર્ષ અને સત્ર વર્ષ છે. હવે હું તેમજ મારાં પત્ની વધુ સંતતિ થાય તેમ ઇચ્છતાં નથી તે કારણસર અમારા બંનેમાંથી કોઈનું પણ સંતતિનિયમનને લગતું આપરેશન કરાવવાની વિચારણા ઘણા વખતથી કરીએ છીએ; પરંતુ ગાંધીજીના સાહિત્યની અસરને લઈને તે કરતા બહુ કંઈ કુદરત વિરુદ્ધ કરી રહ્યાં છીએ તેમ અમને લાગે છે; જે કારણસર તે પગલું ભરતા અચકાઈએ છીએ.

હાલમાં અમે લાંબો સમય સંયમ ઇચ્છતાં હોવા છતાં પાળો શકતો નથી. તે માટે જુદા રહેવાની સમજૂતી પાલવે તેમ નથી પરંતુ તે સામે હવે વધુ સંતતિ થયે તે અમારા કુટુંબ ઉપર બોજાઈ થશે એવું લાગ્યા કરે છે. હાલમાં જે બાળકો છે તેમના પ્રત્યેની ફરજ બજાવવાની પ્રશ્ન પૂરતી તક આપે.

આ કારણસર સંતતિ-નિયમનને લગતું થોડું સાહિત્ય પણ વાંચ્યું છે, જેમાં મેં કુદરતના ડરને લઈને સલામત-સમય કયો તે બાણવા પ્રયાસ કયો જેથી સંતતિ-નિયમનને લગતાં સાધનો વાપરવા અગર તો આપરેશન કરાવવું ન પડે. પરંતુ સલામત-સમય કોઈ એક સરખો નથી કહેવું. જેથી તેમાં વિશ્વાસ એસતો નથી. જેથી મહિનામાં એકાદ વખત પણ જુલેજુલે કહેવાતા સલામત-સમયમાં શરીરસુખ ભોગવાય તો તેનાથી જે એક પ્રકારનો સંતોષ અને તૃપ્તિ અનુભવવી જોઈએ તેને ઠેકાણે ચિંતા, બેચેની અને મન ઉપર બ્રણો જ બોલે ભવિષ્યની સંતતિના ભયને લીધે અનુભવું છું. આ સ્થિતિ મારી લગભગ કાયમની થઈ ગઈ છે. મારું એક મન, જ્યારે આ સ્થિતિમાં બહુ જ તારી બહિં છું ત્યારે આપરેશનની તરફેણમાં દોડી જાય છે. પરંતુ તેની સાથે ઉપર જણાવ્યા રુજી તેને મારે મૂંઝવણ અનુભવું છું. તો હાલના સંજોગો જોતા અને મારી સ્થિતિ જોતા આપને થોડાં લાગે તે માર્ગદર્શન આપવા કૃપા કરશો.

મહાત્માજીના વિચારો પ્રમાણે જ જે આ બાળકમાં અનુસરવું હોય તો પત્રલેખક જે સલામત સમયનો માર્ગ શોધે છે તે પણ કામ ન લાગે. મહાત્માજીએ તો એમ કહ્યું છે કે જે પતિને બાળકની જરૂર ન હોય અને છતાં વિષયસુખ માટે દેહસંબંધ કરે તો એ વ્યભિચાર કરે છે તેમ જ ગણાય. મતલબ કે દંપતીનો શરીરસંબંધ કેવળ સંતાનપ્રાપ્તિ માટે જ હોય. વિષયસુખ માટે નહિ.

આ પત્રલેખકની માફક એમના જેવી વિચારસરણી ધરાવનાર મારા એક મિત્ર દંપતીએ એક વર્ષ અલ્પ-અર્થ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. બંને જાગ્રત હતાં એટલે એને કારણે કેવા પ્રત્યાઘાત પડતા હતા તે એ જોઈ શકતાં હતાં. બંને એ એટલાં જાગ્રત ન હોત

અને એ પ્રત્યાઘાત ન સમજી શક્યા હોત તો કેવળ આ સાર્વત્રિક પ્રતિજ્ઞાને પરિણામે બંને એકબીજા ઉપર નારાજ થઈ જાત. પાળવા પડતા સંયમને લીધે એમના મન ઉપર જે તાણ પડતી હતી તે બીજા રૂપમાં, બીજા કામમાં વ્યક્ત થતી હતી. શરસો થઈ આવતો, શેષ થતો અને વર્તનમાં અસંતોષ દેખાતો હતો. બંને એવું કારણ સમજી ગયાં હતાં એટલે એકબીજા અંગે ગેરસમજ ન કરી મેઠાં, નારાજ ન થઈ ગયાં અને પ્રતિજ્ઞા પાળવાની ફરજ માનતાં હતાં એટલે વરસ પૂરું કર્યું. સ્વચ્છ અર્થમાં પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ. પણ એના સફળ અર્થમાં સંયમનો આનંદ જે એમને પ્રાપ્ત થયો જોઈએ તે ન થયો. એ પ્રતિજ્ઞાથી હવે નમાં એ જોયે ચડ્યા તેમ એમને ન લાગ્યું. પરિણામે,

એક વર્ષ પછી નવાં બાળકોથી બચવા માટે આપે-
શનનો માર્ગ લીધો અને આજે એ વાતને દસકો થયો
છે. આ પગલું ભર્યું તે જ સ્વાભાવિક અને યોગ્ય
છે તેમ એ માન્યતામાં દૃઢ થયાં છે.

આ પત્રોએકને પછી સલામત સમયમાં નિશ્ચિતતા ન
વધી હોઈ તેવી જ માનસિક બેચેની શરીરસુખ
ભોગવ્યા છતાં અનુભવ્યાનું જણાવ્યું છે. હું પોતે
એવી માન્યતા ધરાવું છું કે જટુલસમાજની રીતે
આ પ્રશ્નને વિચારતાં સંયમનો માર્ગ ચીંધીને કેવળ
બેસી રહેવાથી આ પ્રશ્નનો ઉકેલ નથી. દેશની વધતી
જતી વસ્તીને રોકવા માટે અને કુટુંબમાં પણ સ્થિતિ
સંજોગો અને શક્તિ પ્રમાણે બાળકોની મર્યાદા જરૂરી
હોઈ, આ પ્રશ્નને કેવળ મહાભાઈ કે વિનોબાજી જેવા
સંતોના માર્ગે ઉકેલવાનો નથી. આથી વ્યક્તિએ પોતાની
જાતની જાંચ કરીને કુદરતી-અકુદરતીની દિશામાં
પડ્યા વિના વિચારવું જોઈએ.

સંતતિનિયમનના બે પ્રકાર છે. એક સંયમનો અને
બીજો કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગનો. પરંતુ પહેલે રસ્તે
જવું અપ્રયુક્ત છે. કાઈ કાઈ દેખી એવાં દરો કે જિંદગી
પર્યંત સંયમ પાળવાનાં વન લીધાં હોય. પણ આવા
દાખલા હજારોમાં લાખોમાં એક ! આથી બીજાં રસ્તાં
પાંડુનાં વશજ.

પાંડુને ખાતરી હતી કે પોતે સંયમ-શુભાવરો તો
મરણને બેઠવું પડશે, એ માટે એણે સંયમનો પથ
સ્વીકાર્યો પણ ખરો. પરંતુ એક કાલ એવી આવી કે
પાંડુએ મરણને બેઠવાનું સ્વીકારીને વિવશસુખ ભોગવ્યું.
એ રીતે આજે આપણે બધા આપણી સ્થિતિને ન
પોષાય તેટલી પ્રગત કેવળ વિવશસુખને ખાતર જન્મા-
વીએ છીએ.

એમાંથી બગરવું નેઈએ એમ તો સૌ કહે છે, પરંતુ
કઈ રીતે બગરવું તે બાબતમાં મતભેદ છે. મતભેદમાં
મુખ્ય એ છે કે સંયમનો કુદરતી રસ્તો લેવાનો જોઈએ
—કૃત્રિમ સંતતિનિયમનનો અકુદરતી નહિ.

પહેલો રસ્તો લઈ શકાય તેને માટે તો કઈ વિચાર-

વાનું રહેતું નથી. પરંતુ એ રસ્તે જતાર અપવાદરૂપ
રહેવાના. તો બાળકોએ શું કરવું ?

એક બાજુ સુધારકો વિષય-લગ્નને, પુરુષના મોટી
લિંગરના લગ્નને (એને અનુરૂપ સ્ત્રી હોય એ શરતે)
સુધારા તરીકે જૂટ આપે છે. માણસ સંયમ ફરજિયાત
પાળી ન શકે અને યજ્ઞાવામાં આવે તો વિકૃતિ જન્મે
એ કારણ આ સુધારા પાછળ છે.

આમ સંયમ પાળવો સહેલો નથી એમ કહેનાર
સુધારકો બીજી પછે સંતતિ-નિયમનની વાત આવે છે
ત્યારે વિરોધ કરે છે : સંયમ પાળી સંતતિનિયમન
કરો ! અકુદરતી રસ્તો ન સ્વીકારો.

પણ કુદરતી નથી એટલા કારણે વિરોધ શા માટે ?
આજના આપણા રોજિંદા જીવનમાં કેટલાં તરવે
કુદરતી અને કેટલાં અકુદરતી છે એનો આપણે
વિચાર કરીએ છીએ ? પ્રાણીને જીવવા માટે જળ,
અન્ન અને હવા તથા વસ્તુ જોઈએ, આજે જળ
પણ કુદરતી આપણે પીતા નથી; વોટર વર્ક્સની
પાઈપોમાં ચઈને એ આવે છે. અન્નને જે રીતે
આપણે રાંધીએ છીએ તે કુદરતી જો ? આપણે એવાં
ગીચ વરો બાખ્યાં છે કે કુદરતી હવા પેચુ કેટલાંકને
મળે છે ? ઘર બાંધવાં ને કપડાં પહેરવાં એ કુદરતી
છે ? આ પીરી, બીડી પીવી, દારૂ પીવો, માંસ ખાવું,
નાટક જોવો, સિનેમા જોવાં, વાંચવું, લખવું, આ બધું
શું કુદરતી છે ? આપણે જો સાચું કુદરતી જીવન
જીવવું હોય તો બીજાં વનપ્રાણીની અવસ્થામાં પાછા
ફરવું જોઈએ ! દિવસે દિવસે આપણે વધુ ને વધુ
અકુદરતી બનતા જઈએ છીએ. એ કારણે સંયમની
કુદરતી શક્તિ પણ એટલા પ્રમાણમાં આપણી નષ્ટ
થઈ જતી દરો.

જો આપણે રોજિંદા જીવનમાં કુદરતી-અકુદરતીનો
વિચાર ન કરતાં હોઈએ તો પછી કૃત્રિમ સંતતિ-
નિયમન વખતે કેમ કુદરતી-અકુદરતી દલીલ આગળ
કરીએ છીએ ? એનું કારણ એ છે કે આપણે આજના
આપણા અકુદરતી જીવનથી એવા ટેરાઈ ગયા છીએ

કે એ જ આપણને કુદરતી લાગે છે; જેનાથી આપણે નથી ટેવાયા તેના વિશે વિશેષ કશું જાણીએ, વીગતીના દીવા શરૂ થયા ત્યારે સમાજમાં એક વર્ગ એવો દત્તો કે અકુદરતી તેજને લીધે આંખોને નુકશાન થાય છે માટે તેનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ એમ કહેતો, અને એ કારણે સગવડ હોવા છતાં અમુક લોકોએ તેનો ઉપયોગ કર્યો; પણ નહિ, પરંતુ એ દીવા જુના થતા ગયા તેમ જોની સામેની અકુદરતી દલીલ જોઈ થતી ગઈ; એ કારણે જે ધરોમાં એ નહોતા પ્રવેશ્યા ત્યાં આજે એનો પ્રવેશ થઈ ગયો છે. એથી આંખોને નુકશાન નથી થતું એમ કહેવું નયો; પરંતુ નુકશાન થશે એ બીકે જોનાથી દૂર ભાગવાની વૃત્તિ ગઈ છે, કારણ કે હવે એ કુદરતી લાગે છે ।

એવી રીતે સંતતનિયમનનો સવાલ નવો છે. આજ સુધી સમાજમાં કૃત્રિમ રીતે સંતતનિયમન કરવાની જરૂર ઊભી થઈ ન હતી; આજે આ સવાલ ઘર ધરનો હોય તેમ લાગે છે. તેનું કારણ પણ સમાજ-જીવને જે પક્ષે લીધો તે છે. આપણી સામાન્ય પ્રગતિ જે ગરીબાઈથી જીવનધોરણ છે તે જીવન-સાધન જેમ સૌ કહે છે. એ જીવનધોરણમાં મોજાઓના સમાવેશ ન કરે તો પણ પોષાક, ખોરાક, રહેવાની પૂરતી સગવડ, જીવનના વિકાસની સગવડ અને પ્રગતી ઊંચી કેળવણી, આટલાં વાનાં જોખમાં જોઈ સમાવેશ કરવો જોઈએ. આ રીતે જે માણસ પોતાના કુટુંબને વિચાર કરે છે તેણે આવકનાં સાધન મર્યાદિત હોય તે સંજોગમાં સંતતનિયમનનો રસ્તો લેવો રહેશે.

એક બીજો પણ વિશેષ છે નીતિનો. જે સૌ પુરુષ નવાં બાળક હજી નથી તે એ બીકે પણ શોડાં સંપત્તિશીલ રહે છે; તે આ રસ્તે જવાથી સંપત્તિમાં ટીકાં બનશે. આ દલીલમાં કશું નથી એમ ન કહી શકાય; પરંતુ નીતિનો આપણે બીજી રીતે પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

નીતિ એટલે સમાજને ધારણ પોષણ કરનારા આચાર. એ અર્થમાં પણ પક્ષનાં બાળકોને જન્મ આપવો એ

પણ નીતિ નથી. વળી ઉપરાઉપરી સુવાચનને લીધે સ્ત્રીના શરીરને જે ઘસારો પડેલો છે, શરીર ખરાબ થઈ જાય છે, જોમાં પણ નીતિ નથી. તે સાથે જે બાળકનું પૂરતી રીતે પોષણ ન થઈ શકે, માથાપો પૂરતી કેળવણી ન આપી શકે એ પણ નીતિ નથી. આ રીતે વિચાર કરતાં સંતતનિયમનને લીધે માણસ જોઈ સંપત્તિ બનશે તેથી ગણ્યો નીતિનું ઉપરના પરિણામ કરતાં જોઈ છે.

સંતતનિયમન એ જ બીજી દલીલ એ છે કે કૃત્રિમ સાધનો સંપૂર્ણ ખાતરીદાયક નથી. એનો ઉપયોગ કરવા છતાં એ નિષ્ફળ નીવડવાના દાખલા બન્યા છે. પરંતુ આ દલીલ કરનાર એ જુની ભૂલ છે કે કોઈ વખત એવો અપવાદ બનતો હશે તેથી એ સાધનો કાપકાકાર નથી એમ ન કહી શકાય. એમ કહી શકાય કે સંપૂર્ણ કાપકાકાર નથી. એથી એકાદ બાળકનો ઉમેશ થયા સંભવ બને તો પણ બાળકની સર્પીદા ઉપર કાળુ આવશે. જે કંપનીને વિશેષ બાળ-કની જરૂર નથી એમ લાગે તે કૃત્રિમ સાધનોને બદલે આપરેશનનો રસ્તો પણ લઈ શકે. કૃત્રિમ સાધનો શાશ્વતમાં સુવાચક વસ્ત્રોનાં લાંબા અંતર માટે ઉપ-યોગી ગરજ સારે, અને એ રીતે સ્ત્રીને ઉપરાઉપરી સુવાચનના ત્રાસમાંથી બચાવી શકાય. અમુક બાળકોની મર્યાદા પછી આપરેશનનો રસ્તો લેવાય તો એ સંપૂર્ણ ખાતરીદાયક બને. વળી સ્ત્રીના આપરેશન કરતાં પુરુષનું આપરેશન એવું નાનું અને સરળ છે કે આપરેશનનો લાભ પણ ઊંચો થાય એવો નથી.

આ પ્રશ્ન પશ્ચિમના અવાદને લીધે આપણે ત્યાં બાળકો છે એ સાચું, પરંતુ આપણી પ્રગતિ આનો વિચાર નહોતો કર્યો એમ નહિ. સંતતનિયમનનાં આજના સાધનો પશ્ચિમનાં છે; પરંતુ વાસ્તવિક દામ્યત્વમાં સંતતનિયમન માટે ઉપાયો મુશ્કેલી છે. એટલે આ મુદ્દો આપણે ત્યાં પણ જુના વિચારોથી છે જ. ને એ જુનો ન હોય તો પણ પશ્ચિમમાંથી કોઈ વસ્તુ આવી છે એ કારણે શરૂ રાખે પણ નહિ પાકવે. ત્યાં સુધી હિન્દીના દેશો ભૌતિક રચનાને કારણે

એક વર્ષ પછી નવાં બાળકોથી બચવા માટે આપરે-
શનનો માર્ગ લીધો અને આજે એ વાતને દસકો થયો
છે. આ પગલું ભર્યું તે જ સ્વાભાવિક અને ચોખ્ખું
છે તેમ એ માન્યતામાં દૃઢ થયાં છે.

આ પત્રોબકને પણ સલામત સમયમાં નિશ્ચિતતા ન
વસી હોઈ તેવી જ માનસિક ભેંચેની શરોરતુષ્પ
ભોગવ્યા છતાં અનુભવ્યાતું જણાવ્યું છે. હું પોતે
એવી માન્યતા ધરાવું છું કે બહુજનસમાજની રીતે
આ પ્રશ્નને વિચારતા સંયમનો માર્ગ આપીને કેમળ
ભેસી રહેવાથી આ પ્રશ્નને ઉકેલ નથી. દેશની વધતી
જતી વસ્તીને રોકવા માટે અને કુટુંબમાં પણ સ્થિતિ
સંભોળે અને શક્તિ પ્રમાણે બાળકોની મર્યાદા જરૂરી
હોઈ, આ પ્રશ્નને કેશન બહાત્માજ કે વિનોબાજી જેવા
સતોના માર્ગે ઉકેલવાનો નથી. આથી વ્યક્તિએ પોતાની
જાતની જાંચ કરીને કુદરતી-અકુદરતીની દ્વિધામાં
પડ્યા વિના વિચારવું જોઈએ.

સંતતિનિયમનના બે પ્રકાર છે. એક સંયમનો અને
બીજો કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગનો. પરંતુ પહેલે રસ્તે
જવું અઘરું છે. કાઈ કાઈકેપતી એવા હરો કે જિંદગી
પર્યંત સંયમ પાળવાનાં ક્ષત લીધાં હોય. પણ આવા
દાખલા હજારોમાં લાખોમાં એક ! આઝી બીજાં રહ્યાં
પાકુનાં વશજ.

પાંડુને ખાતરી હતી કે પોતે સંયમ-શુભાવશે તો
મરણને ભેટવું પડશે, એ માટે એણે સંયમનો પથ
સ્વીકાર્યો પણ ખરો. પરંતુ એક ક્ષણ એની આત્મા કે
પાંડુએ મરણને ભેટવાનું સ્વીકારીને વિષયમુષ્પ ભોગવ્યું.
એ રીતે આજે આપણે બધા આપણી સ્થિતિને ન
પોષાય તેટલી પ્રજા કેશન વિષયમુષ્પને ખાતર જન્મ-
વાએ છીએ.

એમાંથી ઊગરવું જોઈએ એમ તો સૌ કહે છે, પરંતુ
કઈ રીતે ઊગરવું તે બાળકમાં મનભેદ છે. મનભેદના
મુખ્ય એ છે કે સંયમનો કુદરતી રસ્તો લેવાનો જોઈએ
—કૃત્રિમ સંતતિનિયમનનો અકુદરતી નહિ.
પહેલો રસ્તો લઈ શકાય તેને માટે તો કઈ વિચાર-

વાનું રહેતું નથી. પરંતુ એ રસ્તે જનાર અપવાદરૂપ
રહેવાના. તો બાકીનાએ શું કરવું ?

એક આજી સુધારકો વિદ્યા-લંબને, પુરુષના મોટી
લંબરના લંબને (એને અનુરૂપ સ્ત્રી હોય એ શરતે)
સુધારા તરફે છૂટ આપે છે. માથુસ સંયમ ફરજિયાત
પાળી ન શકે અને પળાવામાં આવે તો વિકૃતિ જન્મે
એ કારણ આ સુધારા પાછળ છે.

આમ સંયમ પાળવો સહેલો નથી એમ કહેનાર
સુધારકો બીજી પછે સંતતિ-નિયમનની વાત આવે છે
ત્યારે વિરોધ કરે છે : સંયમ પાળી સંતતિનિયમન
કેશ ! અકુદરતી રસ્તો ન સ્વીકારો.

પણ કુદરતી નથી એટલા કારણે વિરોધ શા માટે ?
આજના આપણા રોજિંદા જીવનમાં કેટલાં તત્ત્વો
કુદરતી છે અને કેટલાં અકુદરતી છે એનો આપણે
વિચાર કરાએ છીએ ? પ્રાચીને જીવવા માટે જળ,
અન્ન અને હવા ત્રણ વસ્તુ જોઈએ. આજે જળ
પણ કુદરતી આપણે પીતા મધી ; વોટર વર્ક્સની
પાઈપોમાંથી શઈને એ આવે છે. અન્નને જે રીતે
આપણે રાંધીએ છીએ તે કુદરતી છે ? આપણે એવા
ગીચ ધરો બાંધ્યાં છે કે કુદરતી હવા પણ ફેટલાકને
મળે છે ? ધર બાંધવાં તે કપડાં પહેરવાં એ કુદરતી
છે ? આ પીરી, બીડી પીવી, દારૂ પીવો, માંસ ખાવું,
નાટક ભેવા, સિનેમા ભેવાં, વાંચવું, લખવું, આ બધું
શું કુદરતી છે ? આપણે ભે સાચું કુદરતી જીવન
જીવવું હોય તો બીજાં વનપ્રાણીની અવસ્થામાં પાછા
ફરવું જોઈએ ! દિવસે દિવસે આપણે વધુ ને વધુ
અકુદરતી બનતા જઈએ છીએ. એ કારણે સંયમની
કુદરતી શક્તિ પણ એટલા પ્રમાણમાં આપણી નષ્ટ
થતી જતી હશે.

જો આપણે રોજિંદા જીવનમાં કુદરતી-અકુદરતીનો
નિચાર ન કરતા હોઈએ તો પછી કૃત્રિમ સંતતિ-
નિયમન વળને કેમ કુદરતી-અકુદરતી દલીલ આગળ
કરીએ છીએ ? એવું કારણ એ છે કે આપણે આજના
આપણા અકુદરતી જીવનથી એવા ટેવાઈ ગયા છીએ

કે એ જ આપણને કુદરતી લાગે છે; જેનાથી આપણે નથી ટેવાયા તેના વિષે વિરોધ કરીએ છીએ. વીજળીના દીવા શરૂ થયા ત્યારે સમાજમાં એક વર્ગ એવો હતો કે અકુદરતી તેજને લીધે આંખોને નુકશાન થાય છે માટે તેનો ઉપયોગ ન કરવો. જોઈએ એમ કહેતા, અને એ કારણે સગવડ હોવા છતાં અમુક લોકોએ તેનો ઉપયોગ કરેલો પણ નહિ. પરંતુ એ દીવા જૂના થતા ગયા તેમ એની સામેની અકુદરતી દલીલ ઝાઝી થતી ગઈ; એ કારણે જે ધરોમાં એ નહોતા પ્રવેશ્યા ત્યાં આજે એનો પ્રવેશ થઈ ગયો છે. એથી આંખોને નુકશાન નથી થતું એમ કહેવું નથી; પરંતુ નુકશાન થશે એ ખીકે એનાથી દૂર ભાગવાની જરૂરિયાત મળી છે, કારણ કે હવે એ કુદરતી લાગે છે ।

એવી રીતે સંતતિનિયમનો સવાલ નેવા છે. આજ સુધી સમાજમાં કૃત્રિમ રીતે સંતતિનિયમન કરવાની જરૂર ઊભી થઈ ન હતી; આજે આ સવાલ ધર ધરનો હોય તેમ લાગે છે. તેનું કારણ પણ સમાજ જીવને જે પદ્ધતિ લીધી તે છે. આપણી સામાન્ય પ્રજાનું જે ગરીબાઈસહુ જીવનધોરણ છે તે જોયું હાવડું જોઈએ એમ સૌ કહે છે. એ જીવનધોરણમાં જોઈએ એવો સમાવેશ ન કરો તો પણ પોષાક, ખોરાક, રહેવાની પૂરતી સગવડ, જીવનના વિકાસની સગવડ અને પ્રજાની જાતી કેળવણી, આંદાશ વાનાં જોડામાં જોડા સમાવેશ કરવો જોઈએ. આ રીતે જે માણસ પોતાના કુટુંબનો વિચાર કરે છે તેણે આવકનાં સાધન મર્યાદિત હોય તે સંજોગમાં સંતતિનિયમનો રસ્તો લેવો રહેશે.

એક ખીજે પણ વિરોધ છે નીતિનો. જે સી સુરખ નવાં બાળક પ્રજાનાં નથી તે એ ખીકે પણ થોડાં સંયમશીલ રહે છે; તે આ રસ્તે જ્યાંથી સંયમમાં દીકરાં બનશે. આ દલીલમાં સત્ય નથી એમ ન કહી શકાય; પરંતુ નીતિનો આપણે બીજી રીતે પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

નીતિ એટલે સમાજને ધારણ પોષણ કરનારા આચાર. એ અર્થમાં વધુ પડતાં બાળકોને જન્મ આપવો એ

પણ નીતિ નથી. વળી ઉપરાઉપરી સુવાચકને લીધે સ્ત્રીના શરીરને જે ઘસારો પહોંચે છે, શરીર ખલાસ થઈ જાય છે, એમાં પણ નીતિ નથી. તે સાથે જે બાળકોનું પૂરતી રીતે પોષણ ન થઈ શકે, માથાપો પૂરતી કેળવણી ન આપી શકે એ પણ નીતિ નથી. આ રીતે વિચાર કરતાં સંતતિનિયમનો લીધે માણસ જોજો સંયમી બનશે તેથી ગણાવો નીતિભંગ ઉપરના પરિણામ કરતાં જોજો છે.

સંતતિનિયમન અંગે બીજી દલીલ એ છે કે કૃત્રિમ સાધનો સંપૂર્ણ ખાતરીદાયક નથી. એનો ઉપયોગ કરવા છતાં એ નિષ્ફળ નીવડવાના કામગીરી બન્યા છે. પરંતુ આ દલીલ કરનાર એ ભૂલી જાય છે કે કાંઈ વખત એવો અપવાદ બનતો હશે તેથી એ સાધનો કાયદાકારક નથી એમ ન કહી શકાય. એમ કહી શકાય કે સંપૂર્ણ કાયદાકારક નથી. એથી એકાદ બાળકનો ઉમેશ થવા સંભવ બને તો પણ બાળકોની મર્યાદા ઉપર કાળુ આવશે. જે દંપતીને વિશેષ બાળકની જરૂર નથી એમ લાગે તે કૃત્રિમ સાધનોને બદલે આપરેશનનો રસ્તો પણ લઈ શકે. કૃત્રિમ સાધનો શરૂઆતમાં સુવાચક વચ્ચેનાં લાંબા અંતર માટે ઉપયોગી ગરજ સારી, અને એ રીતે સ્ત્રીને ઉપરાઉપરી સુવાચકના ગ્રાસમંથી બચાવી શકાય. અમુક બાળકોની મર્યાદા પછી આપરેશનનો રસ્તો લેવાય તો એ સંપૂર્ણ ખાતરીદાયક બને. વળી સ્ત્રીના આપરેશન કરતાં પુરુષના આપરેશન એવું નાનું અને સરળ છે કે આપરેશનનો ભય પણ ઊભો થાય એવો નથી.

આ પ્રશ્ન પશ્ચિમનાં પ્રવાહને લીધે આપણે ત્યાં આવ્યો છે એ સાચું, પરંતુ આપણી પ્રજાએ આનો વિચાર નહોતો કર્યો એમ નહિ. સંતતિનિયમનો આજનાં સાધનો પશ્ચિમનાં છે, પરંતુ વાત્સાલ્ય કામચરમાં સંતતિનિયમન માટે ઉપયોગી મૂકેલા છે. એટલે આ મુદ્દો આપણે ત્યાં પણ જૂનો વિચારપોષક છે જ. ને એ જૂનો જ હોય તો પણ પશ્ચિમમાંથી કાંઈ વસ્તુ આવ્યું છે એ કારણે સગ રાખ્યે પણ નહિ પાલવે. જ્યાં સુધી દુનિયાના દેશો ભૌતિક રચનાને કારણે

એકબીજાથી દૂર દૂર હતા ત્યાં સુધી દેશદેશની સંસ્કૃતિ
રિવાજ—રહેણી કરણી ભિન્નતા સત્યવાઈ રહ્યાં દર્તા.
પરંતુ આને દુનિયા વિજ્ઞાનનાં સાધનોને લીધે નજીક
આવી રહી છે. તેથી આજનાં આપણાં જીવનમાં
પશ્ચિમની દબ આવતી બધ છે. જીવનધારણીની વાત,
કેળવણીની વાત, જીવનની જરૂરિયાતો, રાજ્યસંસ્કૃતિનો
વહીવટ, એ બધું પશ્ચિમની અસરથી રંગાયેલું છે.
એ બધા માટે જો આપણે આપણાં બારણાં બંધ ન
કરી શક્યા તો સંતતિનિયમનનો વિચાર પશ્ચિમનો
છે એ કારણે બારણાં બંધ કરી શકીશું? એથી
કાંઈક થશે?

કૃત્રિમ સંતતિનિયમનનો આ લેખમાં પક્ષ કયો છે
એટલે કોઈ એમ ન સમજે કે સંયમના કુદરતી
રસ્તાને અવગણવામાં આવ્યો છે. સંયમ એ ઔરી-
શંકર સિખર છે, જે ત્યાં સુધી ચડી શકતા હોય તે

ચડે, પણ જે લોકો એ સિખર નોંધે ન બીજા
હોય તે કેવળ તળેટીમાં બેસી ન રહેતાં, એમનાથી
ચડી શકાય તેવું કૃત્રિમ સિખર ચડે.

આપણે આ વિષય ઉપર વિચાર ન કર્યો હોય એટલે
આ બાબતમાં આપણી શી ફરજ છે તેનો ખ્યાલ
આપણને ન હોય તે બને પરંતુ જે આના ઉપર
વિચાર કરતા હોય છે તેમને આપણી સ્થિતિનો ખ્યાલ
છે જ. જમતના મોટા વિજ્ઞાની પ્રોફેસર આર્થરશાઈન
અમેરિકામાં રહેવા છતાં એમણે આપણો જે અભ્યાસ
કર્યો છે તેના ઉત્તર રૂપે શ્રીમતી અમ્રવાક્ષને એક
મુલાકાતમાં એમણે કહ્યું હતું : 'ભારતીય સ્ત્રીઓની
ફરજ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. તેમને બહુ સંતાનો ન
હોવાં નોંધ્યો.'

આ ફરજ આપણે બને તો કુદરતી સંયમથી, અમર
કૃત્રિમ સંતતિનિયમનથી અદ્ધ કરવી રહી.

★

દેશની ફરજિયાત કેળવણીની જુએશથી આવર્તા પાંચ વર્ષમાં ૧થી ૧૧ વર્ષની વયનાં ચાર કરોડ છત્તુ લાખ બાળકો
પ્રાથમિક શાળામાં ભણતાં થઈ જશે. આ કેળવણી સરકાર વરફાથી મફત અપાયો. ૧૯૬૬ પછી ૧૧થી ૧૪ વર્ષની
વયનાં બાળકો મફત કેળવણી મેળવી શકશે. ઉપરના ચિત્રમાં અવ્યવસ્થાનાં બાળકો તેમનાં શિક્ષકોની દેખરેખ નહોતી
રમતમાં સાથ લઈ રહ્યાં છે.

પંચમ્ લંઘયતે ગિરિમ્

જગદનિયંતા ભગવાનનાં ધન્યું લક્ષણોમાંનું એક એમના પ્રશસ્તિકાવ્યમાં દર્શાવાયું છે તેમ લંઘયતે પર્વત ઝોળંગાવવાનું—પર્વત ઝોળંગવાની શક્તિ બક્ષવાનું છે. ભગવાનનો પુત્ર, અને એણે બ્રહ્મેસો દિવ્ય માનવચહેરો ધારણ કરનાર માનવી પણ હરે અને પ્રયત્ન આદરે તો અશક્તને શક્ત, અપંગને આત્માવલંબી અને અધેને માનવશુદ્ધતા બનાવી જીવનાવરોહણનો ગિરિ ઝોળંગવામાં સહાય ભૂત થઈ શકે. પોતાના સમાજનાં અંગભૂત એવાં આ લંગડાં લૂલાં, અધર્મી-બહેરાં વગેરે જન્મથી જોડ ધરાવતાં યા અક્ષરમાત્ર કે રોગને કારણે અશક્ત બનેલાં ભાઈભાઈ પ્રત્યે આપણે સૌ સહાનુભૂતિ અને દયાની લાગણી ધરાવીએ છીએ. આપણા સૌના હૃદયમાંથી વહેતા આ શુભ-લાવનાઓતને આપણે થોડાક સક્રિય બનાવીએ તો માત્ર દયા પર જીવતા અને પરાવલંબનની લાગણીથી કુંકિત બની બેસતા માનવજીવોને આપણે જેના ઊધ્વગતિ થા જીવન માણતા કરી શકીએ એની થોડીક પ્રવૃત્તિ અહીં જોઈ અને થયું કે અહીંના જેવા જ પોતપોતાના જીવનક્ષેત્રમાં ફૂગેલા પણ નવરાશનો સહુપયોગ કરવાની ઇચ્છાવાળાં થોડા સજવગિયા અને અન્ય નિવૃત્ત જીવો સમૂહગત કામે લાગે તો આપણે ત્યાંના જોડખાંપણવાળા કે અશક્ત આદમીઓના જીવનનિરોહનો સવાલ આપણે ઉઠેલી શકીએ.

હું જાણું છું કે આ દિશામાં પ્રવૃત્તિ આપણે ત્યાં ચાલે છે પણ તે કોઈ કોઈ સંસ્થાઓ પૂરતી મર્યાદિત રહે છે. એ સંસ્થાઓના હાથ-પગ સમાજના સૌ ધરમાં ફેલાય અને એક વિશાળ વિવિધ ક્ષેત્રયુક્ત સહકાર એને પ્રાપ્ત થાય તો આપણે એ કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિને વેગવાન બનાવી, વધુ જીવોને આવરી લેવી

વલ્લભવિધાનગરની શિક્ષકોને તાલીમ આપતી કોલેજના આચાર્ય અને ભર્મિનાં વાચકોને બાણીતા લેખક તેમની અમેરિકાની મુલાકાતમાંથી વાચકોને આપતો જેનું મહત્વનું આલેખન આ પત્રાલયક લેખમાં કરે છે...

કરી શકીએ. એ આશાથી, અહીંના નિત્ય નૈમિત્તિક જીવનમાંથી થોડી પણ કાઢી, આવી પ્રવૃત્તિના પાયા-રૂપ કેટલાક રસયેલા જીવોના કાર્યનું આરંભું દર્શન કરાવું છું.

રવિવારની સાપ્તાહિક પ્રાર્થનામાં એક ચમુદીન વામાંગી બાઈએ ફેલોરિડાના એક દેવળમાં ભારે ભાવયુક્ત પ્રાર્થનાગીત ગાયું. એ ગીતના રખંદોનાથી હાલી ઊઠેલા પાદરોએ હૃદયપૂર્વક અભિનંદન આપતાં એ બાઈને જણાવ્યું, ‘ભગવાનના સોગંદ બાઈને કહું છું કે તારી આજની પ્રાર્થના તો એને કાને પડ્યા સિવાય નહીં રહી હોય. પણ તું કહે તો ખરી કે આ નવું પ્રાર્થનાગીત તને હાથ લાગ્યું ક્યાંથી?’

પોતાની પાસેનું બ્રેઈલી લિપિમાં સંગ્રહાયેલું એ ગીત ધરાવતી પેાથી આગળ ધરતાં એ બાઈએ કહ્યું, ‘આમાંથી.’

‘ને’ તો આ ગીત કહી બ્રેઈલીમાં જોડું કે સાંભળ્યું નથી?’

‘હા, હા, આ ગીત પુસ્તકલંકારમાં વેચાતી કોઈ અર્ધ પુસ્તિકામાં નથી, આ તો ખાસ મારે માટે લાગણી ધરાવતા લાકિનમાવયુક્ત હાથોએ તૈયાર કરેલું છે.’

આ દિગ્વર્ણી ચમુદીન બાઈને આત્મીયતા અને આત્મ વિશ્વાસની લાગણી અર્પતા અને વિશ્વના વિશાળ જ્ઞાનલંકારમાં દાર અંધજનો માટેય ખોલવા મથના આઠ હજાર કલ્યાણકારી હાથ આ દેશના ખૂણેખૂણામાં પ્રસિદ્ધિ કે પ્રચારની અલ્પમાત્ર ખેવના સેવાય, પોતાની મનમાની શુભ પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા છે. આ સ્વયંસેવક-માંનો મોટો ભાગ અર્ધ જિંદગી વટાવી ગયેલ ઉંમર-લાયક બાળકોવાળી પચાસ લગભગની બહેનો છે, કેટલાક નિવૃત્ત સન્નજનો છે અને થોડાક દિવેરી સુવાનો

છે. આ સૌ દેશને ખૂણે ખૂણે વેરાયેલાં પોણા ચાર લાખ જેટલાં અથવા વધુ રાષ્ટ્રજનો માટે, જીવન પ્રકાર પૂરી પાડવાની આત્મ-સંતોષની પ્રવૃત્તિમાં લાગેલા છે.

ઐર્ષીની સિધિમાં હરેક મૂલ્યદાર માટે અલગ અલગ ટપકા-ગિદ્દન હોય છે અને ભાગ કાગળ પર આ ચિહ્નો ઉપસારી એવી પોચાઓ તૈયાર કરી શકાય જે પર આમળીઓ ફેરવી સંજાને પકડી ચઢીની, ચઢુ-વાળાની જેમ, વાચનનો આનંદ મેળવી શકે. ઐર્ષી સિધિમાં પુસ્તકો છાપતાં ઘોડાં છાપખાનાં છે પણ એ બધાં તો મુખ્યત્વે બહુજન ઉપયોગી કિતાબો કે પાઠ્ય-પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં પ્રવૃત્ત રહે છે. પૈલો અધ-ખાઈની જેમ, ખાસ કે વિશિષ્ટ પ્રકારની વાચન-સામગ્રી અથવા ખાસ અભ્યાસ માટેનાં પુસ્તકો માટે, સ્વયંસેવકો દ્વારા સ્વતંત્ર રીતે તૈયાર કરેલાં ઐર્ષી પુસ્તકો પર આધાર રાખેલા પડે છે. ઐર્ષી સિધિ દાહિય કરતાં શીખવા માટે આ જ્ઞાનસેવકોએ છથી આઠ માસ સુધી દરરોજ નિદાન એક કલાક તાલીમ લેવી પડે છે. આ તાલીમને અતે એ આપમેળે કિતાબ તૈયાર કરવાનું કામ હાથ ધરી શકે છે.

જેટલેક રમણે આવા સ્વયંસેવકોનાં મંડળો હોય છે. આ મંડળો અથવા બાળકો માટે પાઠ્યપુસ્તકોમાં માંડી અકિતગત ઉપયોગ માટેની નિમ્નનંદની વાચન સામગ્રી ઐર્ષીમાં તૈયાર કરે છે. આ દેશમાં પ્રાથમિક માધ્ય-મિક ઊણવણીને વહીવટ રચાનિક સ્વરૂપની સંરચાઓ પાસે હોવાથી રચનાદેર સાથે પાઠ્યપુસ્તકોને પણ આવડે હોય છે. પરિણામે આવાં મંડળો ન હોય તો સામાન્ય અથવા બાળક પોતાના ગામની કે નગરની શાળામાં, પોતાની શેરીનાં અન્ય બાળકો સાથે, અભ્યાસ કરી શકે નહીં અને એને કોઈ ખાસ અધ-શાળા કે વસતીગૃહને આશરો લેવો પડે. આવી પરિસ્થિતિને કારણે સને ૧૮૫૦માં માંડ ૬૪૦ અથવા બાળકો ગામની શાળાઓમાં લક્ષી શકતા. આજે આ સ્વયંસેવકોને કારણે આઠ હજાર જેટલાં ચઢુડીન બાળકો પોતાનાં સમસ્વરૂક રચાનિક બાળકોની સાથે

સાથે, નગરની શાળામાં જ, કુટુંબ સાથે રહી અભ્યાસ કરી શકે છે.

ધર્મીનિર્લસ રાજ્યના એક નગરનું, આ મંડળ તો એથીયે આગળ જઈ, અન્ય બાળકોને જ્ઞાન મગ્નત અને રમણ આપતાં ચિત્રો, કોપડાઓ, ગણિત-ગામનો વગેરે ટાંચીઓ, છાપડીઓ વગેરેમાંથી તૈયાર કરી આપે છે અને સંતોહના અમુક દિવસ આ ચઢુ-હીનોના લાભાર્થે, પુસ્તકાલયમાં પહેાંચી પુસ્તકોનું વાચન કરી સંભળાવે છે. વા એમને હસરતમાં, રમ-તમાં કે વ્યાયામમાં સકામ કરે છે અથવા માટીકામ, ખાલકામ કે એવી નિમ્નનંદની પ્રવૃત્તિમાં મદદાપ બને છે.

આ ઐર્ષી પ્રવૃત્તિઓની સાંકળ કહીશ કેન્દ્ર તે વોશિંગ-ટન સ્થિત અમેરિકન સાયબ્રેરી કેમ્પિસનું અથવા કેન્દ્ર છે. ઐર્ષી નિષ્ણાન બનવા છપ્પના સૌને આ કેન્દ્ર જરૂરી માહિતી પૂરી પાડે છે, તથા ટપાક દ્વારા સામયિકો મોકલે છે, ધરપાઠનું મૂલ્યાંકન કરે છે, નવા નવા ધરપાઠ આપે છે, પરીક્ષા યોજે છે, નિષ્ણા-તતાનું પ્રમાણુપત્ર બહે છે અને આવા સ્વયંસેવક મંડળોની તોષ રાખી, સૌને ઇચ્છા-સુજન કામ મુકું પાડવાની વ્યવસ્થા કરે છે. પ્રાથમિક, માધ્યમિક કે ઉચ્ચ અભ્યાસ કરતા અથવા વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં વા ઇતર વાચનનાં પુસ્તકાલય માટેની કિતાબો રજૂ કરવામાં પ્રવૃત્ત આઠ હજાર ઐર્ષી સેવકોમાંથી ચાર હજાર પ્રમાણુપત્રવાળા છે ને બાકીના આપમેળે શીખી એટલો જ નિષ્ણાતતા ધરાવ નારા છે.

હરેક બન-નુઆરી માસમાં સાયબ્રેરી કેમ્પિસનું આ અધિકેન્દ્ર સાળાના આચાર્યોને સપ્ટેમ્બરમાં જરૂરી ઐર્ષી પુસ્તકોની માટી લખી મોકલવા બચાવે છે. એ માટી પ્રાપ્ત થયે વખતનારખેવાં પાઠ્યપુસ્તકો પસંદ કરી જે તે મગણુ ને પુસ્તકો ઐર્ષીમાં ઉતારવા મોકલવામાં આવે છે. ગયે વરસે ન્યૂ યૉર્ક રાજ્યના ન્યૂતર્સી પરચેસના અથવા વિદ્યાર્થીઓને માટે

એ જ પરગણાનાં ૮૧ ગ્રેઈલી સ્વયંસેવકોએ ૧૯૦
પાઠ્યપુસ્તકો ઉતાર્યા જેમાંથી ૯૧૪ ગ્રેઈલી પુસ્તકો
તૈયાર કર્યાં! ન્યૂઝસીમાં આવા મોટા સ્વયંસેવક
હજારો સામે ન્યૂ મેક્સિકોમાં વળી એક જ વ્યક્તિ છે.
પણ એણે એકલીએ ડૉ. ઝીવાઓ જેવાં બે વિશ્વવિ-
ખ્યાત પુસ્તકોને ગ્રેઈલીમાં ઉતાર્યાં છે. ઉપરાંત પોતાની
એક અંધ મદદનીશને જિંદગીનું એક સ્વપ્ન અમલો
ખતાવવામાં સહાય કરી છે. એ અંધ સ્ત્રીને ત્રણ
દીકરાઓ છે. એને પતિ દિનક્રમ પાતામાં કામ કરે
છે પણ એને તમન્ના હતી યુનિવર્સિટીનાં સ્નાતકપદની.
સાંભળી સાથે એ ન્યૂ મેક્સિકો યુનિવર્સિટીની અગ્રેજી
સાહિત્ય લઈ માનસહિત ગ્રેજ્યુએટ બની અને અને
એમાં સહાય કરવા એની શેરાણીએ અગ્રેજી કાવ્યના
૧૬૦૦ પાન ગ્રેઈલીમાં ઉતાર્યાં!

રાષ્ટ્ર આખામાં આવાં મંડળો ને વ્યક્તિઓ આ પ્રદ-
ર્શનોને છવતીજગતની રાખે છે. અમેરિકન
ટેલિફોન ને ટેલીગ્રાફ કંપનીએ પોતાના ૧૯૫૯-૬૦ ના
વાર્ષિક અહેવાલની ગ્રેઈલી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરી. કારણ
એના શેરહોલ્ડરોમાં એક હજાર અધ્યજન છે!
ન્યૂ યૉર્કમાં અધો માટેનું યહૂદીમંડળ અધો માટે એક
વિશાળ પુસ્તકાલય ચલાવે છે અને દુર્લભ ગ્રંથો
સંગ્રહ છે. એ મંડળ અંધ આપારીઓ અને ધધા-
દારીઓને, દસ્તાવેજો, કામદસ્તરના કાગળો વગેરેને
ગ્રેઈલીમાં ઉતારવાની મોકલણ કરી આપે છે. એ જ
રાંતે શિક્ષણોની એક અધ્યજન સહાય મંડળીએ એક
તેજસ્વી યુવાનોને ગણિતશાસ્ત્રમાં પી.એચ. ડી. બનતાં
સુધી જરૂરો પડ્યાં પુસ્તકોનું ગ્રેઈલીકરણ કરી આપ્યું!
અને એ અંધ સહૃદય હાલ રાષ્ટ્રના અધ્યક્ષકિ
પદમાં પોતાની સેવાઓ આપે છે. એ ઉપાય અંધ
પતિ-પત્ની પોતાને લગ્નકેટમાં પ્રાપ્ત થયેલ રાંધણ-
કપાળાં પુસ્તકનું એવરાતની જેમ જાળવ કરે છે. આવી
અધ્યજનસેવારત એક વૃદ્ધ જણાવે છે કે આ
ગ્રેઈલીકરણ, મને વિશ્વયુદ્ધ અને કુટુંબમાંથી પ્રસંગે
પાકી આશાયેશ અને શાંતિ ઉપરાંત આરામળક્ષ્યાં છે.

આગળ નિર્દિષ્ટ ન્યૂઝસી પરગણામાં અંધ ઉપરાંત
સર્વ પ્રકારનાં અશક્ત અને ખોડખાંપણવાળાં
બાળકો, યુવાનો કે વૃદ્ધો માટે વિશિષ્ટ પ્રકારની સેવાઓ
કરતું એક મંડળ છે. એ મંડળની નેમ આવાં સૌ
અશક્તોને જરૂરી હુક, સારવાર અને તાલીમ આપી
જીવનમાં જંપલાવતાં કરવાની છે અને એમાં એ સારા
પ્રમાણે સફળતા પ્રાપ્ત કરી રહ્યું છે. એ મંડળ
‘ફેટર સીલ સોસાયટી’ ના નામે ઓળખાય છે. આ
મંડળના પરગણાભરમાં તેર પુનર્વસવાટ કેન્દ્રો છે અને
એમાં ગમે વરસે એમણે ૧૦૯૫ બાળકો અને ૩૩૧
પ્રોદી મળી કુલ ૧૪૨૯ અશક્તોને એક કરવા માટે
જરૂરી સર્વ પ્રકારની સેવાઓ હાથ ધરી હતી. આ
સેવાઓમાં મા-બાપોને સલાહ, હાકતરી તપાસ અને
વિવરણ તથા સારવારનો સમાવેશ થાય છે. સારવાર
અશક્ત કે ખોડખાં હિસાબે ચોખ્ખા છે. એમાં ફીઝીકલ
થીરપી, ઓડ્યુપેશનલ થીરપી, સ્પીચ (વાંણી) થીરપી
વગેરે વિવિધ પ્રકારની, જે તે હિસ્સાને યોગ્ય સારવાર
અપાય છે. એ પ્રયોગે એની સાથે બાળકે હોય તો
એને શાળા માટેની પૂર્વતૈયારીમાં પરોવવાનું અને
પ્રોદ હોય તો એને અનુકૂળ એવા ધધાના પ્રવેશ માટે
તાલીમનું કાર્ય આરંભી દેવાય છે. એનાં દરદીઓનાં
લગ્ન-લૂણાં કે અંધ-ગદરાં ઉપરાંત બોમ્બા, તોત્તાતા,
લકવાયુક્ત, મગજના લકવાવાળાં, અકસ્માતથી ધરા-
યેલાં, પગની ખોડવાળાં કે સ્નાયુની અશક્તિવાળાં સર્વ
પ્રકારનાં અશક્તોને આવરી લેવાય છે. મંડળ આ
અર્થે પ્રતિવર્ષ પ્રજા પાસેથી પૈસા ઉઘરાવે છે. ગયા
વરસે ન્યૂઝસી જિલ્લામાંથી એણે ત્રણ લાખ વીસ
હજાર ડોલરનું દાન પ્રાપ્ત કર્યું. અને લગભગ
એટલું જ પોતાની વિશિષ્ટ સેવાઓ પાછળ ખર્ચ્યું.
આ મંડળની સેવાઓનો લાભ કરી વ્યક્તિઓને મળ્યો
તેનો આજો ખ્યાલ તીચેના કિસ્સાઓ પરથી આવશે.
અડસઠ વરસની એક વૃદ્ધ બંને પગે રાંઝણથી પીંગતી
હોવાથી પથારીવશ હતી. આખરે સોસાયટીએ એને
બે માસ સુધી પોતાના કેન્દ્રમાં રાખી સારવાર આપી.

નવરચના

પ્રથમ લઘુપત્ર ગિરિમ : ૨૩

આળે એ હાલેચાથે છે ફરે છે ને પોતાનું કામ કરે છે ને કમાણી પણ ત્રણ વગસની એક છોકરી ટેકા સિવાય ખડી રહી શકતી નહીં સોસાયટીના સેરોકન્દ્રે એ પહોંચી લાવી સારવાર ને પટાઓને કારણે આળે એ નિના પદા દહાર ભેળી રહી શકે છે ને જીવનના પથ પર એ ડગલા દેતી ચર્ધ અર્ધ છે તેર વરસનો એક કિશોર તોતડાતો હતો શાળાના કિશોર-કિશોરો એના મડળમાં એને નીચું ધાલવું પડ્યું અને એનું તેજ હણીતું હતું સેરોકન્દ્રે એ પહોંચ્યો, વાણી સારવાર શરૂ થઈ એના મામાપને જરૂરી માર્ગદર્શન આપણું આળે એનો તોતડાટ નિર્મૂળ થયો છે ને છોકરીઓ એને બેનાવતી ચર્ધ છે ! સિંચુકાગમાં લકવાથી પડાયેલી સાત વરસની એક માળા ચાલી શકતી નહીં એને સારવાર પછી સાયકલમાંથી અપાર્ધ આળે એની સારવાર ચાલુ છે એ શાળામાં જાય છે એની સૌ પ્રવૃત્તિઓમાં મોકલે મને ભાગ લે છે, શાળાના બેન્ડના એ નેતા છે અને હસ્તકળામાં એ સૌની મોખરે છે મગજમાં લકવાના હુમલાને કારણે તેર વરસનો એક છોકરો પોતાની લેખનશ્યાળા શુભાવી બેઠો વર્ષમાં એ હોશિયાર છોકરો લેખાનો પણ ગૂચરાડિયા અક્ષર અને લાખા લેખનની અશક્તિને કારણે એ પાછો પડના લાગ્યો, સોસાયટીના કેન્દ્રે એને સારવાર આપી ટાઈપ કરતા શીખવી દીધું આળે એ સપાટાબધ ટાઈપ કરે છે અને પોતાનું બધું લખાણ ટાઈપયુક્ત રજૂ કરે છે એાપન વરસના એક પ્રૌઢ આદર્શને અકસ્માત નડ્યો એનો એક પથ કાપી નાખ્યો પડ્યો ને બીજો નગમો ચર્ધ ગયો, ઘોડી પર એણે ચાનવા માડ્યું ઘોડી પર એ ધરંદર સીલ સોસાયટીના કેન્દ્રે પડેાચેા કેન્દ્રે એને ધધાકીય

તાતીમ આપી અને એને એક ઉદ્યોગમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરી આપ્યું આળે એ નિયમિત ફેક્ટરીમાં કામે જાય છે અને સ્વાસ્થ્યજનથી રહી મજા કરે છે

સોસાયટી આ ઉપરાંત જુદી જુદી ખોડવાળા કે અશક્તને સારાદ, માર્ગદર્શન અને દોરવણી અર્થે યુક્તિકાઓ પ્રસિદ્ધ કરે છે આ યુક્તિકાઓ અને ચોપાનિયા દ્વારા એ સમાજને તથા અશક્તને માનસ શાસ્ત્રીય સચયો આપે છે અને અનુરોધ કરે છે કે આના ખોડખાપણુનાળને આપણે સૌએ આપણુમાનાં એક ગણી, એમની ખોડને અવગણી સામાન્ય સામાજિક મિનનેભા આતમરવા જોઈએ એમનામાં કશી અધરપ છે નેવો જ્વાન દૂર રાખના મન કરવો જોઈએ અને એના મનમાં અહા પેલા કરવી જોઈએ કે એય પોતાના પગ પર ભોમો રહી શકે છે, કમાણી કરી શકે છે અને અન્યની જેમ જીવી શકે છે

આ સેવાઓ પ્રતિ માડુ લક્ષ દોરનાર મારો એક આશ્રમસહવાસી છે એનું નામ ટેરી જોન્સ એની કરોડ લાગી ચર્ધ છે અને પૈડાગાડી પર એ ચાને છે ત્રણ માગે અમે રહીએ છીએ એ અહીં અકસ્માત પછી ખીએચ ડીતો અજાસ કરવા આવેન છે ન્યૂ યૉર્કની શેરીઓના ઢાળ અને જોનેજના માળ એ મળથી એની ગાડીમાં ચઢે છે સૌની જેમ એ સિંભા શેટ પણ ખીએ છે ! અને એના જેવી એક ડેડ લાગની યુવતી સાથે એ પ્રેમમાં પડેલ છે એ પણ અભ્યાસ કરે છે આવને વરસે ગંને લણી રહેશે અને પ્રજા તામા પગના માડરો જીવનને ચોગ્ય રીતે જીવના જરૂરી આતમશ્રદ્ધાતા સોપાનો પર અશક્તોને લઈ જનાર સૌ સેવામડીઓ અને સેવકોને સમરો આપણે રિરમીશું

ચીનાઓ પોતાના ચે માકો પર અખનવી રીતે બટનેા ટાકવાના ભારે શીખીન છે ચીનના મહાન ચિંતક અને ઉપદેશક કન્ફયુસિયસે પ્રવચિત પાત્ર સદ્ગુણો મુજબ ચીનાઓ પોતાના કન્યા પર પાત્ર બટનેા ટાકતા પાંચ સદ્ગુણો માનવતા, ન્યાય, સ પ, શ શુષણ અને ઓન દરેકને માટે એક બટન

પિયરથી સાસરે

એક શુભરાત્રી કહાંબની દોડસો વર્ષની પરંપરાને દર્શાવતી શ્રી ચુનીલાલ વગ શાહકૃત મહાનવલ ચાર વિભાગમાં 'ક'ટક-હથેલા પંથ' નામની પ્રગટ થવાની છે તેમાંથી એક શોમાંલ અનુવાવ-પ્રસંગ ભરિયાનાં વચ્ચે માટે બધી હવારવામાં આવ્યા છે...

આ હાલ દેસાઈ બ્યારે માંગરોળથી રબુનાથલ દીવાનની કાણે બનાવલ ગયા ત્યારે તેમણે પોતાની ચંદનના વર નરહરિરામ મહેતાને બહારવટિયા પકડી ગયાની ચિંતાજનક ખબર સાંભળેલી. ગહારામ મહેતાને પણ તે મળ્યા હતા, પણ તેમની પાસેથી ચિંતા ઓછી થાય એવી કશી ખબર મળવા પામી નહિ. રાંબ્યના સિપાઈઓની બે ટુકડીઓ નરહરિરામને શોધવા ફરતી હતી, પણ હજી એકે ટુકડી પોતાના કામમાં સંકળ થઈ નહોતી. બેઉ વહેવાઈઓ સમઠુખી હતા. કોઈ, કોઈને આધાસન આપી રહે તેમ નહોતું.

દીવાનનું ચૌદમું પતી ગયું. એટલે દેસાઈ માંગરોળ તરફ પાછા ફર્યા. માર્ગમાં સગાં-રનેહીઓનાં ગામ આવતાં ત્યાં રોકાતા રોકાતા તે ધેર પહોંચ્યા ત્યારે ખીલ દસ દિવસ તીકળી ગયા.

માંગરોળ પહોંચતાં મહામ પડ્યું કે નરહરિરામની બાળત હજી બહી કાઈ બાણતું નથી, એટલે ઘરમાં પણ કોઈને એ ખબર ન જ હોય. દેસાઈને વિચાર થયો : 'આ વાત ધરમાં ખુદશી કડું કે ન કડું? ઘણે ભાગે તો નરહરિરામને ભીની આંધ નહિ આવે; આ વર્ષોમાં કાઈ મોટી આફત તેમના પર આવે એવો ગ્રહ જ તેમની કુંડળીમાં નથી તે મને યાદ છે. એટલે તે વહેલામોઝ સહીસલામત ધેર આવવાના જ; પણ તે સાથે અમંગળતાનાય ભય રહે છે.' એ તો શ્રીકૃષ્ણને જે કરવું હશે તે થશે, પણ સહીસલામત આવે તો વાત છુપાવી રાખવામાં ગહાપણ કયું લેખાય, અને કાઈ અમંગળ બને તો મૂર્ખતા કહેવાય. વાત કરતાંની સાથે ધરમાં બધાંય ચિંતાતુર થવાનાં એ ખબરું.

દેસાઈએ બે-ત્રણ દિવસ આ વિચારમાં જ ગાળી નાખ્યા; પણ પછી તેમને લાગ્યું કે ગામનો બીજો

કોઈ જણ બુનાગદથી આવશે, તે વાત ખુદશી દરશે અને પોતે બાણતો હોવા છતાં દયાવી રાખશે, તો મૂરખ લેખારો. વળી બેરાં પોતા પર પરતાળ પાડશે. એમ ધારીને દેસાઈએ એક વાર પત્નીને બધી વાત કહી.

માણિક્યાઈ વાત સાંભળીને ઠંડે પેટે બોલ્યા : 'નરહરિરામ મહેતા સ્વભાવના આકળા છે એ તમે ક્યાં નથી બાણતા? કારભારું કરવું, કાઠી લોપ્તા સાથે કામ, પછી આવું જ થાય ને! કોઈ જવું-આવવું હોય તો ખબર પુછાવજો કે હવે એ છૂટ્યા છે કે નહિ?'

'પુછાવીશ તો ખરો, પણ ચંદનને વાત કરીશ નહિ.' 'કેમ ન કરું? એને તો કહેવું જ પડે. ઉચાટ થાય કે ન થાય, બાકી તો ભગવાનને જે કરવું હશે તે કરશે.'

'એ વાત સાચી જ છે.' ધરમાં સૌ બાણતાં હતાં કે ચંદન સાસરે જઈને સુખી થઈ નહોતાં. નરહરિરામને તેને હડધૂત કરવામાં ખામી રાખી નહોતી. તેને સાસરેથી આવ્યાને ત્રણ વર્ષનાં વહાણાં વાઈ ચયાં હતાં, પણ ફરી કાઈ આણે આવ્યું નહોતું કે કાગળનો કકડો આવ્યો નહોતો.

ચંદન તેર વર્ષની હતી ત્યારે તેનું વેવિશાળ કહેણું, ચૌદમે વર્ષે તેનું લગ્ન થયેલું, સોળમે વર્ષે તેને સાસરે મોકલેલી, હવે તેને અઘાર પૂર્વ ચયાં હતાં. તે સાસરે ગયેલી ત્યારે ત્યાં બે મહિના રહેલી, ત્યાર પછી કાઠએ તેનો ભાવ પૂજ્યો નહોતો.

ચંદન સ્વભાવે સાણી લેખાતી, કામેકાગે કાવકી હતી અને ધર્મ ઉપર અનુરાગવાળી પણ હતી. તે સમજતી થઈ ત્યારથી તેણે પોતા માટે ધરમાં પૂન વસાવી હતી. એ પૂનમાં મુખ્યત્વે કૃષ્ણ તથા રાધાની ચાંદીની મૂર્તિઓ હતી. ધરમાં વૈષ્ણવ ધર્મ પળાતો. એટલે

નાની વયમા તેના પર એ સરકારો પડ્યા હતા દેસઈ તેમના પત્ની, પુત્રો પુત્રવધૂ એ બધાય અનુકૂળતાએ હવેનીમા દર્શન કરવા જતાં જાનજી માસમાં તો સમયે સમયના દર્શન કરવા માણેકબાઈ અને ચંદન જતા, પણ ધર્મના સરગર ચંદનમા પ્રકટયા હતા તેવા બીજા કોઈમા નહોતા દેસાઈ કોઈ વાર કહેતા ‘ચંદનને માથે તો નરસિંહ મહેતાએ હાથ મૂક્યો છે,’ અને નાની વયમા તેની કૃષ્ણહરિતી લત જોઈને કોઈ કોઈને એ વહેંચની વાતમાય સત્યનો ભાસ થતો રાજ સારામા મૃતિઓને સ્નાન કરાવી, નના વસ્ત્રો પહેરાવી પૂજા કરી, કીર્તન ગાઈ ચંદન સેના પાળા એકાદ બે ધરી ગાળતી

ડાહ્યારામ મહેતા અને એમના ધરના બધાય જાણતા હતા કે આણુદેશ દેસાઈનું કુટુંબ વૈષ્ણવ ધર્મ પાળે છે, પણ ભગસબંધ જોડવામા રાવ કે વૈષ્ણવ ધર્મ જોવાનો હોય નહિ પિયરમા વૈષ્ણવ ધર્મ પાળનારી કન્યાઓ પરણીને સાસરે જતા ત્યાં રાવ ધર્મ પાળતો હોય તો તેમા સહેલાઈથી ભળી જતી, પરંતુ ચંદન પોતાની પૂજા અને પોતાના જ ઘર-આચાર છોડવા ઇચ્છતી નહોતી ચંદનના વર્તનમા, નિનયમા, ગૃહ કાર્યમા કોઈને કશું કહેવાપણું લાગતું નહોતું, માત્ર તે રોજ પૂજા લઈ બેસતી તે બોળને તો ખાસ નહિ, પણ નરહરિને જરાય ગમતું નહિ

ચંદને શિવરાત્રિને ઉપવાસ કરેલો, પણ હાટકેશ્વરના દર્શન કરવા મઈ નહિ એ વાત સતોકબાઈને મુખેથી જાણીને ડાહ્યારામ મહેતા ચૂપ બેસી રહ્યા, પણ સતો કબાઈ ભોળ્યા ‘એવું કેમ ચાને ? સાસરામા બાપના ધરનો ધરમ પળે તે કેમ પેાસાય ? મારા બાપ પણ વૈષ્ણવ જ હતા ને ?’

જૂનાગઢથી માપ રોગ જેટને દૂર જાન જોડીને ડાહ્યારામ મહેતા દેસાઈ કુટુંબની દીકરીને પુત્રવધૂ તરીકે લાવ્યા હતા, ત્યારથી જૂનાગઢની નકર ન્યાતમા તેમનો વડ વહેવાર વધ્યો હતો, પણ બ્યારે ન્યાતમા વાન ચાની કે વડુ તો હાટકેશ્વરને માથું નમાનાતી નથી ત્યારે લોભ

મોલવા લાગ્યા ‘જેજે ને હવે, એ કુટુંબનો જેવારો થવાનો નહિ !’

ચંદન ઉપર વધારે રોષ નરહરિને ચડતો પોતે તેનો પતિ, પાનક અને પ્રભુ પોતાનું વામ અંગ તે ચંદન, પોતે જેને ઈષ્ટ દેવ માનીને પૂજે તેને ચંદન કેમ ન પૂજે ?

નરહરિનું બેપ્રજન મૌન હતું સિપાઈગીરીમા થોડા માસ માગીને તે બહારમાથથી ઘેર આ યો હતો રચાવમા તીખાચ મૂકી હતી એને તે ધરમા આકરી પ્રકૃતિ બેખાતો ડાહ્યારામ મહેતાનો કાજ જો ધરમા ન હોત તો નરહરિએ જરૂર ચંદનને ચામૂં ફેંકાવી હોત ! એવો એક બનાવ તે વખતમા બની ગયો હતો ધરના માણસોથી તે અનપરો નહોતો

રાત્રે નરહરિ ઢોંચિયામા સૂતો હરો અને થાકોપાકચો હોવાથી ચંદન તેના પગ દાખની પાગેતે બેગી હતી જેહ રસભર વાતો કરતા હતા

નરહરિએ પૂછ્યું ‘કુ જૂનાગઢમા રહી નવામની કચેરીમા કામ કરું તો તને ગમે કે બકારગામ કોઈ મહાનમા જઈને કામ કરું તો ગમે ?’

‘કુ સાથે રહી શકું તો મારે મન બધું સરખું’

‘પણ મહાનમા તો સિપાઈઓની ટુંકડી સાથે મારે ફરવાય નાકળનું પડે

‘તો શું ચર્ચ ગયું ? તમને જે ગમે તે મનેય ગમે’

‘મને લશ્કર સાથે જવાનું બહુ ગમે છે એક ઠેગણે બેસી રહેવામા મજા નથી પડતી બકારુરી બતાવવાની તક પણ ત્યારે જ મળે ને ?’

‘સાચું કહું છું તો જેવું તમે કહો છો એવું જ મારો મેગે ભાઈ રુદ્રદેવ કહે છે, તે તો કામ ચગર કાઈ કાચું-ખોદું બકાનું કરી શેખમિયાની રાજ લઈ ગામડે બેપડે કાઈ નહિ તો સીન સુધીનો ફેરા તો જરૂર મારી આવે

‘પિતાજી તમે છે કે તથા પેઢી પહેલાં અમારા એક દાદા ચર્ચ ગયા તેમનામા જે લડાના-રાજકાજ કર

વાના ગુણો હતા તે બધા મારામાં જિત્યા છે. 'એવું' બને છે ખરું. મારા પિયરમાં દેસાઈગીરી પાંચ પેઢીથી ચાલે છે, તેમાં મારા બાપાજી સુધીના બધા તથાવાર બાંધતા થયેલા અને મારો ભાઈ પણ એ જ કામે ચડ્યો. એક માત્ર મારો સૌથી મોટો ભાઈ ગુજરી ગયો હતો તે કવિ થયેલો. 'તે શાંતી કવિતાઓ કરતો ?'

'ભગવાનનાં કીર્તન બેડતો અને પછી ગાતો. એક રાસલીલા તો તેણે એવી બેડેલી કે મથુરાથી આવેલા રાસધારીઓ તે સાંભળીને છક ચઈ ગયેલા. 'તને પણ તારા એ ભાઈનું જ થેણું લાગ્યું છે ને ! મારી વાત સાંભળ : હવે પછી તું ફરીથી પિયરથી આવે ત્યારે તારી સેવાપૂજનાં રમકડાં ત્યાં મૂકતી આવળે, નહિ તો હું ધરમાંથી ફાપી ઈશ !'

પતિ સાથે ઉમંગભેર વાત કરતી ચંદનનું મોં એકાએક પડી ગયું. તે કહ્યું બોલી નહિ. નયન નીચાં ઢાળીને પતિના પગ તળાંસતી જ બેસી રહી. નરહરિએ પૂછ્યું : 'કેમ કરશો જવાબ ન આપ્યો ?' 'શો જવાબ આપું ? આવીશ ત્યારે જેમ ભગવાન સુગ્રામશે તેમ કરીશ. 'અને હું કહું તેમ નહિ કરે ?'

વળી ચંદન ચૂપ બની ગઈ. નરહરિએ ટપારી : 'કેમ, પાછા મોંમાં મગ ભરાઈ ગયા ?' 'તમે જે કહો છો તે બધું કામ કરું છું...માત્ર ભગવાનની સેવાપૂજા...' આવેશમાં એકદમ બેઠો ચઈ જતો નરહરિ બોલ્યો : 'જે, હું આ બેઠો તારો ભગવાન ! મારી આજા ઉપરવટ તારાથી એક ગળ્યું નહિ ભરાય, સમજ ? બીજો કાણ મૂક્યો છે તારો ભગવાન ?'

'તમે આ લોકના મારા ભગવાન ખરા, પરચોકના ભગવાન નહિ !' દેવિયામાંથી સફળો બીને નરહરિ ખૂંટી પર બેરેલો ઘોડાને ચાખૂં ખેંચતો ને જગામતો બોલ્યો :

'અલી શાસ્તરની પૂછડી ! એ તારો ભગવાન એટલો બધો વહાલો હતો તો પરણીને મારે ઘેર શીદ આવી ? મીરાંગાઈ થયું 'તું' ને !'

એ સાંભળતાં ચંદનને વસતું લાગ્યું. તેણે સામે જવાબ વાળ્યો હોત, પણ મગ ખાઈ મઈ, મૂંગી રહી, આંખો આંસુથી ભરાઈ મઈ અને દેવિયા પરથી બીને પૂછ્યામાં બીબી બીબી આંસુ લૂછવા લાગી.

એની ભક્તિને મીરાંગાઈના વાણી ને તેજ નહોતાં સાંપડ્યાં.

નરહરિ બોલ્યો : 'આ છેલ્લી વારનું' તને કહ્યું. મારા ધરમાં એ તારી વેવલાઈ નહિ ચાલે, તે નહિ જ ચાલે.'

તે અરસામાં ચંદન પિયર ગયેલી તે ત્યાં જ રહી હતી. શું પોતે જિંદગીભર પતિને અલગમતી જ રહેશે એમ તેના મનમાં થતું, ત્યારે તે મૂંઝાતી, એકલી એકલી રહતી, ભગવાનને પ્રાર્થતી, પણ ભગવાન પ્રાર્થના સાંભળતા હોય તેમ લાગતું નહિ. ચંદનનાં માતાપિતા પણ સમજ ગયાં હતાં કે પુત્રીને મોટે હવે સાસરું દોહાવું ચઈ પડ્યું. વખત જતો હતો, બેઠે પક્ષનાં મન આંદીમાં બેરવાતાં જતાં હતાં, એવામાં આ બન્યા બન્યા અને માણેકગાઈએ તે પુત્રીને કહ્યો. 'હું ! એવું થયું છે ?' એમ બોલતાં જ ચંદન સેવા કરવા બેઠી હતી તે તેણે અધૂરી મૂકીને સંકેલી લીધી. બેઠકમાં પિતા સમક્ષ દોડી જઈને તે બોલી : 'બાપાજી ! મારે જૂનાગઢ જવું છે. ત્યાં તો સૌને ઉચાટ થાય તેવું બની ગયું છે.'

'હા, દીકરી ! બની ગયું છે; પણ મારો અંતરાત્મા કહે છે કે મંગળ સમાચાર જરૂર આવી પહોંચશે. 'સમાચારની રાહ બોળીને કેમ બેસી રહેવાય બાપુજી ! મારે જવું છે, અત્યારે જ નીકળવું છે. ગાહું બોડાવી આપો !'

'તું જરા ધીરી થા, એમ જિતાવળે કોઈ બને ?' 'ના, મારે જવું જ છે. ભાઈ મારી સાથે આવે તો ઠીક, નહિ તો હું એકલી જઈશ. માત્ર વાહન હોય

તો બસ. ૧

દોકરીના દિલનો ઊંઘરો જોઈને દેસાઈ સમજી ગયા કે એને સમનન્યે-દેસલાખે કશું પળશે નહિ: ક્યાંક કોઈનું બેઠકે કે ઘોડે લાડે લઈને આંધળુકિયા કરશે તો મુરકેની ઊભી થશે.

દેસાઈએ થોડું વિચારીને જવાબ આપ્યો: ‘પણ એકલા વાહનથી ન ચાલે, બહેન! લાઈને બહેને તો હું જ આવીશ, પણ શેખસાહેબની પાસેથી એક હથિયારબંધ સિપાઈ મારી લેવો પડશે. એટલે આપણે કાલે જવાનું રાખીએ.’

આજુદજ દેસાઈએ માંથરાળના શેખની નોકરી કેટલક વરસ સુધી કરેલી. તાબાનાં ગામડાંને કમળે રાખતાં કે કોઈ વખતે જૂનાગઢ સાથે આખડવાનો પ્રસંગ આવતાં, દેસાઈકમળે લઈ, ઘોડે ચડી તલવાર બાંધીને ખૂંટલા તથા ધીંગાણાં મચાવેલાં. નોકરીનાં છેલ્લાં થોડાં વરસમાં તેમણે શેખનું જામદારખાનું સંભાળેલું અને પછી નોકરી છોડી દીધી. તે વખતે તેમનો દીકરો ડુદરજી રાજ્યની નોકરીમાં રહી કામે-કાળે પાવરધો થઈ ચૂક્યો હતો.

‘તમને મરે તે સિપાઈને સાથે લઈ જાઓ. દેસાઈ!’ એમ શેખે દેસાઈને જવાબ આપ્યો. એટલે તેમણે આરબ ઘોડેસવાર માસુદને પસંદ કરી સામનો કર્યો, બે બળદવાળું ગાડું લીધું અને પોતે પણ ઘોડે લઈ, કેટાર-તલવાર બાંધી, જૂનો સિપાઈવેશ પહેરી, પુત્રીની સાથે જૂનાગઢ જવા પ્રયાન કર્યું.

કંપની સરકારે રાજકોટમાં એન્ટ નીમી થાણું નાખ્યું હતું. એજન્સીનો વડો અમલદાર આનંદરાવ મીઠામેયો પણ અંદરખાને કરડો માણસ હતો. આ રીતે કાઠિયાવાડ પરનો ગાયકવાડનો અંગે લીયો યજ્ઞો હતો અને જૂનાગઢની જોરતરથી ઊંચરાવી આપનાનો ઇનકાર પણ કંપની માટે એજન્સીએ રાખ્યો હતો. પરિણામે ફોજલાઈ ધસાવા લાગી હતી એવામાં વડોદરામાં આનંદરાવ ગાયકવાડ ગુજરી ગયા અને સયાજીરાવ ગાદીએ બેઠા. આનંદરાવ બડી

શુદ્ધિના હવા એટલે રાજ્ય દેવામાં ફોર્મલ હતું એ લોકોએ જાણ્યું. ગાયકવાડી સત્તાનો સ્વર્ અસ્તાયગ તરફ જઈ રહ્યો છે એવો ખ્યાલ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ફેલાવા લાગ્યો.

અમરેલી પરમજી આદ-દસ વર્ષ પહેલાં જૂનાગઢના નવાખના હાથમાંથી ગાયકવાડના કબજામાં જૂનાગઢ તરફના નજરાણા તરીકે ગયું હતું, અને ત્યાં ગાયકવાડની આરબ સિરખાંધી રહેતી હતી. આનંદરાવ ગયા અને સિરખાંધીના પગારનાં દેકાણાં ન પડ્યાં એટલે આરબ સિપાઈએ અમરેલી છોડી આસપાસના પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગયા અને ગામે લૂંટવા લાગ્યા. આવી વીસેક આરબેલી એક રોળી પરાઈએ લુથાળા ગામને ઝાપે આવીને ઊભી. તેમની પાસે તલવારો ને ખીજાં હથિયારો ઉપરાંત એક-બેની પાસે બદ્દકાય હતી. રોળીએ ગામના રોડને ખજાર પહોંચાડી કે સાંજ પડતાં પહેલાં દશ હજાર કેરી પહોંચાડો, ત્યાં સુધી કોઈ ગામની બહાર જાય નહિ, નહિ તો પોતે ગામ લૂંટીને એથી ચારચાલું પગારશે!

ગામ એકાએક ભયમાં મુકાઈ ગયું. નાનું ગામ, સામાન્ય સ્થિતિના વાણિયા-બ્રાહ્મણ-ખેડૂતના ધર, ગામનો ઇમરદાર સુંદરજી ગાંધા નામનો નાગર હતો તેને પણ આરબોએ પોતાની માગણીની ખજાર પહોંચાડી.

આગલી સાંજે સુંદરજી ગાંધાને ત્યાં આજુદજ દેસાઈએ અંદન, આરબ માસુદ તથા માડ-ગાડીવાન સાથે રાત ગાળવા મુકામ કર્યો હતો. જોળખાણ નહોતી, પણ નાંગરનું ધર બાણી તેઓ ત્યાં ઊતર્યાં હતાં અને આવકાર પાત્રાં હતાં.

આરબોના ઘેરાની વાત બાણી ચિંતાવુર અને અધીરી થયેલી અંદને ચિંતાને મૂક્યું. ‘હે બાણી! હવે આપણે શું કરીશું?’

‘આપણે તો મહેમાન છીએ. આપણને કોઈ નહિ રોકે એટલે!’ દેસાઈએ જવાબ આપ્યો.

સુંદરજી ગાંધા મૂંઝવણમાં પાગ્યો હતો. એ આજુદજ દેસાઈ જેવા કુચિત નાગર મહેમાનની સરભરા બરા-

ખર કરી શકે એવી સ્થિતિમાં રહી નહોતો, એટલે સવારમાં દેસાઈએ દાતલુ-પાણી કરી, અછીલુની કાંકરી મોંમાં નાખી પ્રસ્થાન કરવાની તૈયારી કરી, ત્યારે સુંદરજી મૂંગો મૂંગો તેમની સાથે ઝાંપા સુધી વળાવવા ચાલ્યો.

અંધે આવતાં જ આરમોએ ગાડું રોક્યું. પોતે માત્ર રાતવાસા પૂરતો જ આ ગામમાં આવ્યો હતો એવો દેસાઈએ ખુશાસો કર્યો, આવાએ એ વાતને પુષ્ટિ આપી, માસુદે પોતાની બેલીમાં ટોળીયા જમાદારને સમજાવવા માંડ્યો, પણ જૂમાળવા માનસના આરમોની કૃપણ દૃષ્ટવાની દાંટીએ કાંઈ વાત સમજવાની ના કહી, બલકે ઇગરદારનો મહેમાન અને વળી સાથે જુવાન બાઈ માણસ હોવાનું જોઈ જમાદારે પોતાની માગણી તુરત પતી જશે એવી તક લાગી. તેણે એક-દમ હાકોટો કરી સાથીઓને ખચરદાર કર્યો કે તુરત દેસાઈ ચેકિયા, ચેલા અને માસુદની આંખમાં ખુન્નસ ઉભરાયું.

માસુદ બોલ્યો : ' અલ્યા, અની ગેરવાજખી જોરાવરી શાની કરે છે ? ખુદનો તો ડર રાખ ! '

' ખુદને અમરેલીમાં છાડીને સેતાનને સાથે લઈ નીકળ્યો છું, સમજ્યો ? ખચરદાર, જે ડચ્છુમ આગળ વધ્યો છે તો ! ' જમાદારે આંખો કાઢીને ધમકી આપી.

એ અપમાનથી માસુદની આંખ ફાટી. તે બેટમાંથી જમૈયો ખેંચેલો થોડા પરથી પગપાળા જમાદાર ઉપર ફૂટી પડ્યો અને તેના પેટમાં જમૈયો ફુલાવી દીધો !

ચાર-પાંચ આરમો તેના પર તૂટી પડ્યા, પણ તે ફોણે દેસાઈ પણ અનુનજેર થોડા પરથી ખુશી તલવારે ઘસે મારી ચૂક્યા હતા, એટલે માસુદને હલ્લામાંથી છટકીને તલવાર સંભાળવાની તક મળી. તેણે આન-માંથી તલવાર ખેંચી આરમો પર હલ્લો કર્યો તેટલામાં બે આરમોને તો દેસાઈએ ઢાળી દીધા હતા !

સુંદરજી ઝાંપો હાં હાં કરતો હચિયાર શોધતો હતો, તેની તલવાર ને બંદૂક ઘેર હતાં અને જોતજોતાં

ઝાંપામાં ધીંગાણું મચી ગયું હતું ! આરમ જમાદારને પેટમાં વાગેલો જમૈયો તેણે ખેંચીને ફેંકી દીધો હતો તે પર ઝાઝાની ગજર પડી. જમૈયો ઊંચડીને આરમો સામેના હલ્લામાં તે જોડાયો, અને ધીંગાણું ખરેખરું જોરમાં આવ્યું. ગામના ચાર કાળો પસાયતા હતા તેમાંના બે ઘેર હતા તેમને ખચર પડી કે તુરત દોડી આવ્યા, ટોળીમાં ત્રીસ આરમો હતા, તેમાંના બીજા ગામ ફરતી ચોટી કરતા હતા. કાઈ ગામમાંથી બીજે રસ્તેથી ઇટ્ટી ન જાય એ તેમનું લક્ષ્ય હતું. ઝાંપામાં થયેલા હાકોટા ને હોઝારા નજીકના ચોટિયાત આર-મોએ સલાખ્યા એટલે તેઓ ત્યાં દોડી આવ્યા, પણ તે વખતે મામડેા રંગમાં આવેલો જોઈને નજીક રહેતા ખેડૂતોય ઝાંગે ને આડાં લઈને બકાર નીકળી પડ્યા હતા અને ધીંગાણું ખૂબ જોરમાં આવ્યું હતું. અધધડીકમાં આઠ આરમો ભોંપ ભેગા થઈ ગયા, બે નાસી ગયા, અને બાકીના બેમાં થઈ શકે તે પહેલાં તો આખું ગામ સામે થવાને તૈયાર થઈને ઊભું હતું !

પરિસ્થિતિ જોઈને બાકીના જીવતા આરમો સીમમાંથી જ પરભાઈ નાસી ગયા. પણ આ બાજુએ માસુદ અને આણુંદજી દેસાઈ ખૂબ ધવાઈને પડ્યા હતા, તેઓ પ્રાચુરહિત થયેલા જણાયા ! સુંદરજી ઝાંપોય ઠીકઠીક ધવાયો હતો તેને ઝોળીમાં ધાવી ઘેર પહોંચાડવો પડ્યો. પસાયતા પણ ઝોજા-વધુ ધવાયા હતા. આરમોનાં સાત મુઠાં પડ્યાં હતાં અને એક જીવતો પડ્યો હતો તેને લેકોએ ઊંચડીને ચોરે સુવાડ્યો.

આખું ગામ કકળી ઊઠ્યું. સાસરવાસે જતી દીકરીને વળાવવા નીકળેલા બાપ અને વળાવવાનાં અંતરિયાળ મૃત્યુ થયાં, એ કેવી આફત ! ચંદનની અખિમ થઈ આંસુનો અને મુખમાંથી હલ્લદવારક પોકારતો નજીકે ધોધ વરસી રહ્યો.

સાંજે આણુંદજી દેસાઈ લુશાળાના પાદરમાં દેન પડ્યા. બધાંએ રનાન કર્યો. આખા ગામે તેમની બહાદુરીને ગિરદાવી અને વાત્સલ્યને વખાણ્યું.

માસુ ને પણ પાદરાખા દાટીને ગામમા પાચ-સાત મુસનમાનો હતા તેઓ ક્ષતિયો પદ્યા સુદરજી ઝાને પડે પડ્યો હતો તેણે ચદનને મોનાવી કહ્યું 'બહેન ! હવે તું ઘેર પાછી જા ! ખરેખર, તમે બાપ-દીકરીને માગરોળથી નીકળતી વખતે અપ શુકન જ થયા હશે, નહિ તો આવું કાઈ બને ?'

ચદને કરો જવાબ ન આપે
સુદરજીની વડુએ ચદનને માથે હાથ મૂકી ગળમરે સ્વરે કહ્યું 'જો દીકરી ! તે તો નજરોનજર બાપની બહાદુરી જોઈ છે અને મોત પણ જોયું છે તારે હવે ઘેર જઈને બાને હિમત આપવી જોઈએ'

ચદનના મનની મૂઝવણ આલ્યા કરતી હતી.
ઝાનાએ ધરના નોકરને કહ્યું 'માગરોળવાળા ગાડી વાનને કહે કે ગાડુ જોડો તૈયાર કરે.'

ગાડીવાન તુરત બાગ જોડ્યા જાણ્યો

ઝાનાએ આગળ કહ્યું 'એ પસાયતા બહેનની સાથે માગરોળ સુધી જઈ આવો.'

એ પસાયતા ધવાયા હતા, પણ બીજા બે ધીમાણા વખતે ઘેર ન હોઈ સામસમા હતા, તેઓ વગાડિયા તરીકે જવા તૈયાર થયા

ગાડુ જોડાઈને બારણે આવ્યું એટલે નાગરાણીએ ચદનનો સામાન ગાડામા મૂક્યો અને તેને કહ્યું.

'આલ દીકરી, ગાડુ આવી ગયું'

ચદન એકદમ ધ્રુવે રડી પડી તેની મૂઝવણનો પાર નહોતો તેણે સુદરજી ઝાના સમક્ષ જઈ હાથ જોડીને કહ્યું 'કાકાજી ! તમે જો હા કહો તો હું જૂનાગઢ જઈ, મારે માગરોળ નથી જવું !'

ચદનને સાસરે પહોંચ્યાડા આવ્યું દજી દેસાઈ જતા હતા

એટલી જ સુદરજીને ખબર હતી બેઉ વચ્ચે પૂર્વ પરિચય નહિ એટલે બધી વાત દેમાઈએ અનુરૂપા આતીલાને કહી નહોતી

ચદનની ધ્રુવ સાબળી મુદરજી તેને આશ્ચર્ય જોઈ રહ્યો તેને લાગ્યું કે ઊકરી ઘેની થઈ લાગે છે, નહિ તો આવું વિનયદીણુ વેણુ નાગરની દીકરી બોને નહિ

ચદન બોલી 'કાકાજી ! તમે મારા દેવાતુ હું ખ નથી જાણતા હું જૂનાગઢના ઝાઘારામ મહેતાના દીકરાની વડુ છું ! એમને બહારવટિયા પકડી ગયા છે એ તમે સાબળયુ હશે'

'હા, બહેન ! એ હું જાણુ છું હજી એ કારભારીનો પતો લાગ્યો નથી'

ચદન આસુ વરસાવતી બોલી 'અત્યારે મારું હૈયું પતોવાઈ રહ્યું છે અને લાચુનુય ચેન નથી મને પાપો નથી, નહિ તો હું જોડીને સાસરે પહોંચુ !'

સુદરજી ઘોડા વિચારમા પડી ગયો તે ચદનની સામે તાકી રહ્યો

'કાકાજી !' ચદન આગળ બોલી 'અને રજા આપો મારે જૂનાગઢ જવું છે અત્યારે તમે મારા વડીલ !'

સુદરજીને શિરે અણુધારી આફત આવી પડી હતી, પણ એ નાજર આપતિપર્મ સમજ્યો તેણે કહ્યું 'બને બેટા ! તું તારે જૂનાગઢ જા ! હું બેપિયો મોકલી માગરોળ એઉના ઘોડા બને સમાચાર પહોંચ્યાવું છું'

તેણે ગાડીવાનને અને પસાયતાને પાસે બોનાવી જાનામણુ કરી અને ચદનને જૂનાગઢ પહોંચ્યાડા સૂચના કરી

આગની ઝાળની વચ્ચે શીળી દશરનો અનુભવ કરતી ચદન ગાડામા બેડી

'બદન' શબ્દ દ્રવ્ય લાપાનો છે આનો અર્થ શાવ છે પૂનની કળી, જગર તો કોઈ પણ ગ્રામ વસ્તુ. કાસના શાલ ૧૧મા છંદ્રએ રતનજીવિત બટનો પાછળ ૩૦ લાખ રૂપિયા ખર્ચા હતા કાસના શાલ કાસિયના એક દરવાજા ચોલાક પર ૧૩ હબ્દર બટનો ટાકવામાં આવ્યા હતા અને આ બધા બટનો સોનાના હતા

મહાનગર મદ્રાસ

પ્રવાસનો આનંદ, પ્રવાસનું મહત્ત્વ અને પ્રવાસનાં લક્ષ્યસ્થળોની માયા દરેકને હોય છે જ. પણ એ બધું પોતે જાને અનુભવીને બરી રીતે તેના કરતાં વ્યક્ત કરીને બીજાને પણ આસ્વાદ કરાવે તો ? ભારતમાં જ એવાં કેટલાય સ્થળો છે કે જેનું મહત્ત્વ કોઈક અનેરું છે. આ પ્રવાસવર્ણનનો હેતુ એ મહત્ત્વ બતાવવાનો છે...

‘અરવે મધુ વિન્દન્તિ’ એ સંસ્કૃત મુલાખિતને મદ્રાસ જવા માટે મુંબઈથી મદ્રાસ એક્સપ્રેસમાં બેસતાંની સાથે જ સાર્થક યત્ન નિહાળ્યું. દક્ષિણ ભારતનું એ મોટામાં મોટું નગર, ભારતનાં ત્રણ મોટાં શહેરોમાંનું એક અને મુંબઈમાં મુંબઈ લાંબો દરિયાકાંઠે (Beach) તો દુનિયામાં બીજે નજરે આવે. એવા મદ્રાસની માયા તો મોદમથી કહેવાતી મુંબઈ નગરીથી પણ ઘટે તેથી લાગી.

મદ્રાસનું આકર્ષણ તો વરસેથી હતું. સંજ્ઞાઓનું આશ્રયલયું આમ ત્રણ પણ કેટલાય વખતથી જિતું હતું. પણ ત્યાં જવા માટેનું નિમિત્ત બન્યું નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંધનું નવનું અપિત્ત ભારતીય સમેશન.

મુંબઈથી બપોરે બેપડતા મદ્રાસ એક્સપ્રેસના ત્રીજા વર્ગના ‘રશીપર કોચ’માં પ્રવેશતાં જ પ્રકુલતા અનુભવી. રેલગાડીની મુસાફરીએ એવા એવા યાદગાર અનુભવો કરાવ્યા છે કે એ મુસાફરી ટાળવાનું જ મન થાય છે. તેમાંય ત્રીજા વર્ગના રીઝર્વેશનના ડબ્બામાં પણ કપરા અનુભવ થયા છે. પણ આ ‘રશીપર કોચ’માં પ્રવેશતાં જ રેલે તરફનો આ અવગુમો જાણે જીડી ગયો. ત્રીસેક કલાકની એ લાંબી મુસાફરીમાં એ આખા ડબ્બાને સાચવનાર રેલ્વે-કંડકટર રહે છે. આખા ડબ્બાને તાણું ભારી દેવામાં આવે છે. રેશન આપ્યે કંડકટર ખારણું ખોલી આપે ત્યારે જ નવે જીતરાય. બદારના ઉતારુ એ ડબ્બા તરફ આંખ પણ ન ફેરવે ત્યાં મુંબઈ-અમદાવાદની ગાડીઓની ધક્કામુઠ્ઠી તો જોવાની જ ક્યાંથી મળે ? એથીય વધુ છટકારાનો દમ તો ઉઠાકોમીરોથી બચ્યાં તેનો ખેચ્યો.

ત્રીસ કલાકની મુસાફરીમાં કંટાળી ન જમાય માટે શતરંજ સાથે લેવાનું ભૂલી જવાયું હતું. છતાં એ

ત્રીસ કલાક માનસિક તાબાગીને લીધે જરાય કંટાળા-જનક ન જણાયું.

૩૧મી ઓક્ટોબરે સાંજે સાડા પાંચે મદ્રાસ આનું અને એ સાવ અજાણ્યા પ્રદેશની ધરતી ઉપર અમે પણ મૂક્યો. મદ્રાસનું એ સેન્ટ્રલ રેશન મુંબઈના સેન્ટ્રલ કે વિક્ટોરિયા ટર્મિનસ પાસે વામણું લાગ્યું. છતાં રેશનથી અમે કિલપાક લત્તામાં આવેલા એમ્સ રોડ ઉપરના અમારા સંજ્ઞાના મકાન પર પહોંચ્યાં ત્યાં મુધીનો અમારે મન અજાણ્યો રસ્તો મોટરમાંથી પણ નિહાળવાની મજ પડી. એકસો સત્યાવીસ ચોરસ કિલોમીટરના વિશાળ વિસ્તારમાં પથરાયેલું આ નગર સત્તરલાખથી વધુ વસ્તી ધરાવે છે છતાં શાંત અને રમણીય લાગ્યું. પહોળા અને લાંબા રાજમાર્ગો અને બેસ છાટનાં છતાં છૂટા જગ્યાં મકાનો આંખને ગમી ગયાં. તેમાંય ઓક્ટોબરથી ફેબ્રુઆરીના ગાળો એ મદ્રાસની સારામાં સારી ઋતુ ગણાય છે એટલે હવામાં પણ તાજગી અનુભવી.

સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પહેલાં જે જગ્યાએ સામાન્ય માણસ જઈ પણ ન શકે એવા લબ્ધ અને વિશાળ રાજમથ હોલમાં બીજા દિવસથી સમેશન શરૂ થયું. સમેશનના આરંભ દિવસના પ્રમુખ તરીકે મદ્રાસ રાજ્યના મુકામના શ્રી લક્ષ્મણસ્વામી હતા. તેમની સામગ્રી છતાં વિદ્વતા મનને જમી મર્ધ. દક્ષિણનો પ્રદેશ વિદ્વાનોનો પ્રદેશ કહેવાય છે એનો અનુભવ આ આરંભ દિવસના સમેશનમાં થયો. મુન્બાતમાં સ્ત્રીકળવણીનો વિકાસ હેતુ ત્રણેક દાયકાઓનો હોઈને જોઈતી પ્રગતિ નથી થઈ. બ્યારે દક્ષિણની મહિલાઓ વૃદ્ધત્વને આરે પહોંચેલી હોવા છતાં તેમની વિદ્વતા, અગ્રેજી ઉપરનું પ્રભુત્વ, સામાજિક કાર્યની સક્રિય ધગશ-જુનારી જોઈને આદર ઉપજ્યો.

બાહર અને સામાજિક ક્ષેત્રે મહત્વનું કાર્ય કરતી મહાસતી સરથાઓ જોઈ માનસિક વિકાસ ન સાધેના બાળકોને વિશિષ્ટ પદ્ધતિથી તાલીમ આપવામાં આવે છે શાલ્વેશન આર્મીની મદદથી આત્મી મિશનરી ભાવનાવાળી સરથામાં અનાથ બાળાઓને ઉદ્યોગ અને કેળવણી આપતી જોઈ જાતીય રોગોના દુષ્પ્રભાવો અને સંશોધન થઈ રહ્યું ■ તેની જનરલ હોરિફલનો એ વિભાગ તા ખરેખર એક નમૂનેદાર માનવસેવા કરી રહી છે તેવો અનુભવ થયો એ વિભાગના ઉત્સાહી સભ્યોએ જે ગ્રીયુવટભરી સમજૂતી આપી અને આ-પરુ બાળકોને આ રોગોથી પોષણ પ્રત્યક્ષ દેખાડયા ત્યારે થયું કે સમાજના નૈતિક સ્વાસ્થ્યને જો એ આજ્ઞાનો સાથો ઉકેલ આ રોગોની લવાનકતા એવા અવળે રસ્તે ચલે આ પુરુષોને બનાવવામાં છે મહાસતી બહર પણ નમૂનેદાર છે બહરમાં જોભેની સીંગપોર સાથે બ્યન્દાર રાખતી ઉતારુ-રટીમર 'સ્ટેટ આફ મહાસ' પણ બહર કરીને દરેક વિભાગની સમજૂતી સાથે જોઈ જાપાન અને પૂર્વના બીજા પ્રદેશોમાં ચાલતા પ્રયોગ માન પણ બહરના ધણ પર જઈને જોરો જોભિની મટ્ટીઓ પણ જોવાની તક મળી અઘરો દરિયા કિનારો અને ઉભાચી માટેના બીચ પરના રળિયામણા સ્થળો જેમ મહાસતો દરિયાકાંઠે ખરેખર એક રમણીય સ્થળ છે એટલે જ દુનિયાભરમાં આ બીચની લખાઈ બીજા નખરે આવે છે

સમેય ના ચારેય દિસ 'હીનર અને 'લચ'માં વીક દીક મહાસી વાનગીઓ આપવા મળી બધીય વાનગીઓનું કેન્દ્ર તા ભાગ જ ભાત વિના એકેય ટક ન ચાલે—અખરે એક ટકમાં જ એ તથુ આર જાતના ભાત હોન તળેના તમતમના કે ગીઈઈઓથી ભારેખમ બનાવેના આપણા જમજો અને મહેફીનો કરતા આ જોજન ખરેખર શરીરને અનુકૂળ લાગુ પેટ ભરોને આઈ એ તે ય ચાર-પાય કલ મ્હા જુખ્યા થઈ જડાય એ માટે મહાસતી એ સારમાં સારી નવુ પણ મદ્ય જરામર હોય

સમેયન પૂરુ થતા પડી અમારે અમારી રીતે કાર્યક્રમ ઘડવાનો હતો દિવાળીના દિવસોમાં અમે મથેના એને અમારો સાથે કોઈ કરી શકે તેવી કુરસ મેળવી શકે તેમ નહોતું છતાં અમને કાયવર અને મોગર તો લગભગ મેળાજ દતા પણ કાયરર અગ્રેજ કે કિદી ન સમજે અને અમે તામિનનો એકડાય ન જાણીએ એટલે અમારી સાથે ધરનું બાજુ કોઈ ન હોય ત્યારે કાયવરને આપેલી સૂચના મુજબ જ 'નિશાળેથી નીસરો જવુ પાસતા ધેર' જવુ બનતું

રવિવારે પાચમી નવેબરે ધનનેરસને દિવસે સવારે અમે એક મિત્ર સાથે તેમની ગાડીમાં મહાસથી એમણસઈ કિતોમોગર દૂર આવેના રમણીય સ્થળ મહાબલિપુરમ્ બિપજ્યા દક્ષિણભારતના રસ્તાઓ પહેનેથી જ સારી ગતે વિકસેલા હતા રાત્રીય પછી એ રસ્તો વધુ વ્યવસ્થિત બન્યા છે એટલે પોતાની ગાડી લઈને ફરવા નીકળનાર માટે દક્ષિણ ભારત ખૂબ જ સગવડનું સસ્તું અને ફરવામાં સરળ થઈ પડે છે મહાસથી મહાબલિપુરમ્નો રસ્તો દરિયા કિનારે સમાતરે બધ છે આખે રસ્તે એક બાજુ દરિયા અને બીજી બાજુ એ ખાના ખેતરો નાગિરો રીના અને અખાના જૂલો નજરે આવે આ (Coastal - Road) આખા દક્ષિણ ભારતને આવરી લેતો દરિયાકિનારાનો રસ્તો ધીમે ધીમે લખારનામાં આવે છે એ આખો રસ્તો તૈયાર થશે ત્યારે એ રસ્તા ઉપર 'ફર્થર' મરનાની નિજજત પણ અનેરી જ હશે

મહાનિપુરમ્ અતિનાસિક જગ્યા છે એ ભવ્ય શિવ અને સ્થાપત્યને કંમેરામાં ગ્રહ્યા દરિયાને કિનારે મહિર આવેતું છે તે Shore Temple તરીકે જાણીતું છે મહેરાય છે કે આરા મીજા એ કે તથુ મહિરો પણ આવી જ રતે તદ્દન કિનારા પર હતા પણ બગાડના ઉપસાગરમાં એ ધીમે ધીમે ડૂબી ગયા છે દરિયામાંથી મળી આવતાં શિવ અને મૂર્તિઓને લીધે એ પૂરવાર થયું છે આ મહિરને સાચવી

રાખવા અને દરિયાને મંદિર તરફ ધસતો અટકાવવા સંસ્કૃત-દિવાલ બાંધી કરવામાં આવી છે. સીધા કિનારા ઉપર આ મંદિર દરિયામાં આગળ પડતું લાગે છે. મહાપ્રસિદ્ધિપુરમ ગામ બંગાળના ઉપસાગરને કિનારે રમણીય જ્યા પડે આવેલું છે. પલ્લવોના વખતનું આ પ્રખ્યાત મંદિર આજે શાંત ગામડામાં ફેરવાઈ ગયું છે.

બંદરનું અસ્તીત્વ જાળવી રાખતી જૂની અને નવી એમ બે દીવાદાંડી ત્યાં મેળુદ છે. ચૌદસો વર્ષ જૂનું પલ્લવ સ્થાપત્ય અહીં જોવા મળે છે. પહાડમાંથી કાઢી કાઢેલાં મંદિરો, ઇસોરાની ચુક્રઓની યાદ આપે છે. આ મંદિરોમાં પાંડવોને જ વધુ મહત્ત્વ અપાયેલું છે. પ્રાચીન પાંડવોના પાંચ રથ, અર્જુનનું આકૃત તપ, ભીમનું રસોડું, દ્રૌપદીનો નહાવાનો હોળ વગેરે પહાડમાંથી કાઢતી કાઢેલું છે. સમુદ્ર-કિનારાના મંદિરનું અને આખા પથ્થરમાંથી કાઢેલું આ શિલ્પ ભવ્ય છે. ચુક્ર-મંદિરોમાં મહિસાસુરનો વધ કરતી દુર્ગા, વરાહ મંડપ, પશુ મંડપ વગેરે મુખ્ય છે. ગણેશરથ પાસે જતાં અર્જુનનું તપ નામનું શિલ્પ દુનિયામાં અજોડ ગણાય છે. પથ્થરને પણ વાંચા આપતો એ આખો પ્રસંગ ભવ્ય અને જીવંત છે.

‘શાર’ કે પલ્લવના પટંગલમાં દરિયાના ખોળામાં બેસીને નારતો કરીને અસે ઘેર પાછાં ફર્યાં. મહાપ્રસિદ્ધિપુરમથી ચૌદક કિલોમીટર જે દૂર આવેલું પક્ષીતીર્થ જઈ આવવાની ઇચ્છા ટાળતી પડી. એક ઠંડાણે અમારે જપોરે જમવાનું હતું અને સાડા અગિયાર તો વાગી ગયા હતા. પક્ષીતીર્થ જવા આવવાનો કસાક ગણીએ તો ય ઘેર પહોંચતાં સહેજે અડી-ત્રણ ઘંટ જાય. પક્ષીતીર્થ ઉપર, ટહેરાય છે કે બે પક્ષીઓ હિમાલયથી રામેશ્વર જતાં જપોરનાં ભોજન માટે આવે છે. શ્રદ્ધાળુઓ આ તીર્થનો લહાવો લેવાનું ચૂકના નથી. અમારી શ્રદ્ધા એટલી ઓછી.

ગાંધી મંડપ એ પણ મદ્ર સની એક મહાત્મી જ્યા ગણાય. એક સાંજે એરોડોમ ઘંટને ગાંધી મંડપ ગયાં.

ગાંધીજીની સ્મૃતિને જાળવી રાખતું ‘નગરનું સ્મારક મદ્રાસમાં પણ દક્ષિણ ભારતની રીતે તૈયાર થયું છે. તેના સ્થાપત્યમાં ત્યાંની વિશિષ્ટતા છે. સરસ મનનો સલામડપ છે. બાનુમાં જ બાળકો માટેનું ક્ષીડાંગણ છે. મદ્રાસમાં વરસાદની મોસમ વરસમાં બે વાર હોય છે એટલે નવેમ્બર-ડિસેમ્બરમાં પણ વરસાદનાં અપહાં અનુભવવા પડે છે. અને વાતાવરણમાં એની જે માદક અસર રહે છે તે ખરેખર અવર્ણનીય હોય છે. અને તેમાંય દિસે વરસાદનું નામ ન હોય અને રાત્રે એકાદ અપહું જોરથી આવી જાય. આવા વાતાવરણમાં લાંબા ‘મરીના બીચ’ ઉપર સંધ્યાકાળે ફરવાની વિનંત પણ અનેરી હોય છે. માઉન્ટ રોડ એની લગભગ અને પહેળાઈ માટે ભારતભરમાં અજોડ છે.

મદ્રાસની દક્ષિણ દિશામાં અદ્યાર નામનું પડું છે. અડી જે આંતરરાષ્ટ્રીય થિયેસોફિકલ સોસાયટીનું વડું મથક છે. અદ્યાર નદીને કાંઠે વિશાળ જ્યા રોકી લેતું આ રમણીય સ્થળ અનેક વિચારકોને આકર્ષે છે. ત્યાંની લગભગ લાસ્ટેરી અને શાંતિદાયક વાતાવરણ અભ્યાસોગ્યોને મમી જાય છે. અદ્યાર થિયેસોફિકલ સોસાયટીનું મુખ્ય અંગ ત્યાંના વિશાળ વડો છે. એ વડો નીચે જ થિયેસોફીના વર્ગો અને અન્ય સભાઓ યોજાય છે. એ વડને એવી સરસ રીતે સંભાળવામાં આવ્યો છે કે એની ડાળીઓમાંથી વડાઈઓને જમીન સાથે જડી દેવામાં આવી છે એટલે પ્રત્યેક ડાળી થયું સ્વરૂપ બની ગયેલ છે. વિશાળ લતા-મંડપના, થાંભલાઓ જેવાં એ સાખા-થડ શ્રીભી રહ્યાં છે. ચાર દિશામાં ચાર જુદા જુદા ધર્મનાં મંદિરો છે જેથી સર્વધર્મની સમન્વયતા સાંપડે. પ્રત્યેક દેશમાંથી એક એક વૃક્ષ લાવીને રોપ્યું છે જે વિશ્વને કુટુંબ બનાવવા પ્રેરે. ભારતભરમાંથી થિયેસોફિસ્ટો આવીને આ રમ્ય સ્થળે રહેવા પ્રેરાય છે. નિસાંરમ્ય એ વાતાવરણ દરેકને દરેક રીતે પ્રેરક નીવડે તેવું છે. ભારતભરની રાષ્ટ્રીય નૃત્ય શીખવા માટેની મુંદર સંસ્થા કલાક્ષેત્ર પણ અદ્યારમાં જ આવેલી છે.

આવાપોરનું કાપાલેશ્વરનું મંદિર દક્ષિણી સ્થાપત્યનો આદર્શ નમૂનો છે. મંદિરના પટાગણમાં જ મુસ્લિમ બાધણીથી બાધેનું સરેરાશ છે.

મદ્રાસથી સાર્ધ ૬૬૦ કિલોમીટરને અંતરે આવેલું પૂર્વી વોટર રીજોર્વર પશ્ચિમ કુસ્ત સામે માનનીએ કરેલી પ્રગતિનો આદર્શ ખડો કરે છે. અક્ષાંશ સાગર સમા પાણીના જગ્યાને બધથી બાધીને એ પાણી રેડિયેસ ટેકમા મોકલાવાય છે અને ત્યાંથી આખા નગરને પાણીનો પુરવઠો પૂરવો મળી રહે છે. 'પૂર્વીનું' જળ સમૃદ્ધતાય નહેરો વગેરે ખેતીને પશ્ચિમીકીકી મદદરૂપ અને છે એ સમજીને પશ્ચિમ પ્રાંત માટે બધી સમસ્યા આપનારું વિગમરહિત બનાવ્યું છે. બગીચામા જીવજંતુની જગ્યાએ, બાવનાઓ, ત્યાંની યુવા આકાશ નીચે વર્ગો ચલાવતી હાથરૂલ વગેરે એક આદર્શ રજૂ કરે છે. વિશાળ જળાગારમાંથી પડતા ધોધની અને ખીણ મુદર દરેકની છતીઓ ઝડપનામાં ફીક ફીક સમય ગાળે. આ રમણીય રમણ પૂડીથી મદ્રાસ પાછા ફરતા રત્ને દક્ષાકુ નામનું નાવ ગામ આવે છે. તે હાથરણનું અને ભરતકામનું મુદર કેન્દ્ર છે તાનો હાથરણનો માસ દેશભરમા પહોંચે છે.

મદ્રાસથી લગભગ એકસો પિસ્તામીસ કિલોમીટર દૂર આવેલું પોન્ડિચેરી પ્રિયનુ આકર્ષણ છે એટલે ત્યાં ગયા વિના દક્ષિણભારત તો શું, મદ્રાસનીય સુખાકરી અધૂરપ અનુભવે રોજ સમયે સમા છથો સાડા છ સુધી 'માતાશ' ઝડપમા આવીને ભક્તોને દર્શન આપે છે—ભક્તો ઉપર જે અમીનજર ફેરવે છે એ તો નગરે નિહાળનારને જ સમગમ્ય—એટલે અમે રાતના અટી વાન્યે ગાડી લઈને જિપડયા મદ્રાસથી પોન્ડિચેરીનો આગેવડો રસ્તો વિશાળ વૃક્ષની બંને બાજુની હારોથી રાતને વખતે સરસ માળની ગૂંઠા જેવો લાગતો મેન્ડરની બતીના પ્રકાશમા એ રાત્રિના રત્નાની સુરમ્યતા એક ખીલી બિંદી લગભગ સાડા પાંચ વાગ્યે પરીદિગે અમે પોન્ડિચેરી પહોંચ્યા અને સમા ૭ વાગ્યે તો માતાશના દર્શનાર્થે જમણી મેંદ

નીમા અમેય અમારી હાજરી પુરાવી ખેસના વરસે રાત્રે નીડમેના અને બાઈમીજની સારા અમે પહેલ્યાં એટલે અરવિદ આશ્રમના અતેવાસી અને નવપ્રીતા ગુજરાતી કવિશ્રી સુદમ્મે તેમના ઘેર અમારું સ્વાગત નામ વર્ણના પ્રથમ મહેમાન તરીકે કર્યું.

શ્રી અરવિદની સમાધિથી સર કરીને આશ્રમનો બધો કારંડેરાગ નીહાલ્યો નાનકડા આદર્શ નગરનો ખ્યાલ આપતો અરવિદ આશ્રમ અરથા, શિસ્ત અને સુવચનાનો આદર્શ નમૂનો છે. સાગરને ખોતે ખેસીને આહનાદ પાતાવણમાં સાધકો અને ભક્તો જીવનનું ધ્યેય બાધું તૈયાર કરે છે. સમુદ્ભોગ્યનના રસોડાની મજબૂતા અને ગૌરાગાની રવંજી બારે જહેમત ખાળી વે છે. જા એ બની ક્રિયા નગરે નિહાળીને તેની ખાળી કામ કરી રહેની દેવી શક્તિનોય ફીક ફીક અનુભવ થયો આશ્રમના અનેક વિભાગોમાના સુધારી મામ, ધોમીકામ, મુદ્રણાલય, અગરબત્તી અને કાગળના માતાની મારગરી, હાથકાગળ, હાથરણ, રસીમીગપૂન અને રમનનું વિશાળ પટાગણ પશ્ચિમને.

બાઈમીજને દિસે જ ગરે મદ્રાસથી બેંગલોર-માયમોર જતુ હતુ એને પોન્ડિચેરીથી ચારેક વાગ્યે અમારી મેન્ડર જિપડા તે સાહે સાત વાગતાં તો મદ્રાસના અમારા કિરપાકના નિરાસ-અધાને ત્યાંથી રાત્રે સાંતવ વાગ્યે જિપડા બેંગલોર મેદમા અમે બેંગલોર જવા જિપડયા.

મદ્રાસમા તેમજ ગુજરાત બહાર ગુજરાતીઓ વેપાર અર્થે જાય છે. મદ્રાસથી પાછા ફરતા ગાળીમા દક્ષિણ ભારતના એક વિદ્વાન લેખક અને અનામવાઈ યુનિવર્સિટીના પ્રકાશન અધિકારી શ્રી સોગાસુન્દરમ સાથેની અનેક વાતેલાની એક એ વાત જાણવા મળી કે દક્ષિણીઓ ઉપર ગુજરાતી માટેની હાલ છે તેમને ચૂસનાગ તરીકેની આના વિદ્વાન અને અબાસુ માણસ આવી છાપ ધરાવતા હોય તો આમ જનના શું કારણી હશે? દક્ષિણભારતનું જીવનવેશનું સાવ નીચું કે પહેરવું, લુગી અને માનમરો હોદ્દો ધરાવનાર વ્યક્તિ જનુ તો ખરો ખેસ નાખે એ મદ્રાસ

સ્ત્રીઓનું બળ

સ્ત્રીઓની શક્તિનું માપ તો ફાકતરી વિધાનાં નજીકાર જ કાઢી શકે. ભૂમિનાં નાવકોને નાણીતા દાકતર-શૈળકે લખેલા આ લેખમાં એ અમાપ શક્તિનું— સ્ત્રીઓના બળનું જે કીલ્વનટકથું આલેખન આ લેખમાં કરેલ છે તે સર્વોપયોગી નીવડશે...

જર્મનીના એક શહેનશાહે સ્ત્રીઓનું કાયદેત્ર કર્યા શરૂ થતા ત્રણ જર્મન શબ્દોમાં દર્શાવ્યું છે : કાર્ય, કુમે અને કોન્ડર. આ શબ્દોના અર્થ છે ધર્મ, રસોઈ અને બાળકો. સ્ત્રીઓની નિસ્સાર્થ પ્રવૃત્તિને પ્રેમના આચરણમાં ધર્મનાં દર્શન થાય છે. માનવી માત્રને કલ્યાણકારી આ ત્રણ કાર્યો એટલાં તો કલ્પ અને ભારે છે કે તે અતુલ સામર્થ્યધારિણી સ્ત્રીઓ જ ઉપાડી શકે. અંગનાને અતુલ સામર્થ્યધારિણી લેખવામાં સ્વાભાવિક રીતે દરેકને વિશેષ દાખવવાનો તો રહેશે જ પણ વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં માન્યતા દેક બનતી બળ છે કે સ્ત્રીઓ અવસ્થાન (અ', સર-વાઈવલ)ની વિશિષ્ટ તાકાત, શારીરિક અને લાગણી-જન્ય ધસારાને પહોંચી વળવાનું ચૂક રક્ષણ અને પુરુષો કરતાં ગરમી-હાડી સહન કરવાનું શ્રેષ્ઠ ઉપાક્રમનિયામક ધરાવે છે. આ તો ઠીક, હૃદય-રોગ અંગે સંશોધન કરનાર એક વિજ્ઞાનીનું કથન છે કે 'સ્ત્રીઓ બલિષ્ઠ છે. સંગ્મેગોને પહોંચી વળવા તેમનું તંત્ર શ્રેષ્ઠ છે. પુરુષો કરતાં તે શસ્ત્રક્રિયાને બોજ સારી રીતે વહોરી શકે છે. અરે, મોટા લાગના રોગોનો શ્રેષ્ઠ પ્રતિકાર કરી શકે છે.'

બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન કેદની છાવણીની જિંદગીનાં કાપ અને ત્રાસ મરદો કરતાં સ્ત્રીઓ સારી રીતે છરવી

શાળ્યનો સંપૂર્ણ પહેરવેશ માન્ય થયો છે. પ્રધાન કે ધણપ્રધાનનો પણ આ જ પહેરવેશ. જોરાકમાં એકસો ભાત. સાથે રસમ, હઠી અને સંભાર. નીતિના પૂરેપૂરા સાચા. ધાર્મિક સરકારે એટલા પ્રમળ છે કે મોટાં શહેરોના અપવાદ સિવાય કાર્પની ચીજ કાઈ ઉપાડે નહિ. દરેક રીતે સામી વ્યક્તિને અનુકૂળ થનારી પ્રવ્ર. બીજાને

શક્યાની નોંધ છે. સંશોધકોનું નિરીક્ષણ છે કે દુર્ધનતા વખતે, ખાસ કરીને કુટુંબ ભયમાં હોય ત્યારે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે શાંતચિત ને મગજની સમતુલા નળણી શકે છે. ગાંધીઓની દોરિપટલમાં કોની સંખ્યા વધારે હોય છે? પુરુષોની રતો. આપધાત કરવામાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોની સંખ્યા વધારે હોય છે.

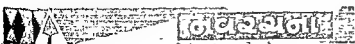
હા, માંદા પડવામાં સ્ત્રીઓ આગળ પડતી હોય છે પણ પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓની આયુર્મર્યાદા લાંબી હોય છે. સ્ત્રીઓ ભરે વધારે સંખ્યામાં માંદી પડતી હોય પણ ભરખી જનારા રોગોનો તે સારો સામનો કરી શકે છે. હા, ક્રાયાથેસિસ રોગ આગળ તે પાછી પડે છે. ઈન્જ્વના દાકતરોએ ગણાવેલા મૃત્યુ નિપજ્જવનારા ચોસક રોગોમાં સત્તાવન રોગો સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોને વધારે ભરખી બળ છે. હવે કહો, કોણ બળવાન કહેવાય? સ્ત્રી કે પુરુષ?

કાઈ કહેશે કે આ જમાનાનો બોજ પુરુષોને ભરખી બળ છે. સ્ત્રી ને પુરુષના દીર્ઘાયુષ્યત્વના ફેરફારમાં— આધુનિક જમાનાના બોજને ઝાઝી લેવાદેવા નથી. સ્ત્રી ને પુરુષ બન્નેના કાળે વધારે એછો બોજનો ભાર તો આવે છે જ. અમેરિકામાં થયેલી તપાસના આધારે નક્કી થયું છે કે પચીસથી ચુ'માલીસની ઉંમરના માળામાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષો બે ગણા પ્રમાણમાં મરણ

અગવડમાં મૂકીને પોતે સગવડ ભોગવવા ક્યારેય ન ઇચ્છે. તોજકાઈ અને મદ તો બન્ને તેમનામાં આવવાનાં જ ન હોય. મદાસ શહેર અને આસપાસની વસ્તી ઉપ-રથી આ તારણ કાઢી શકાય. ત્યાંની માડીઓમાં પણ આપણા જેટલી રેસને રેસને લીડ ન થાય.

[આવતે અંકે : માયસેલર-એન્ડેર]

★

પામે છે. મરણના કારણરૂપ કોરોનારી આર્ટરી (હૃદય રક્ત)નો રોગ છે. પીસ્તાલીસની ઉંમર બાદ સ્ત્રીઓ પણ આ રોગનો બોગ બને છે. તો પછી આ ઉંમર અગાઉ સ્ત્રીઓની શારીરિક શ્રેયતાનું બળ કયું છે ?

આ બળ છે સ્ત્રીઓના ઇસ્ટ્રોજન નામના જાતીય અંતઃસ્રાવ(હોર્મોન)માં. પુરુષોના આવા સ્રાવનું નામ છે ટેસ્ટોસ્ટેરોન, જે કે સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેમાં આ સ્રાવો હોય છે તો ખરા પણ જાતિ પ્રમાણે તેમાં ધરૂં વધારત રહે છે. સ્ત્રીઓમાં ઇસ્ટ્રોજન અધિક છે, તો પુરુષોમાં ટેસ્ટોસ્ટેરોન. બંને સ્રાવોના શુશુધ્ધો નિરાળા છે. ઇસ્ટ્રોજન શાંતિ અને સ્વસ્થતા આપે છે તો ટેસ્ટોસ્ટેરોન ઉત્તેજના આપે છે. ટેસ્ટોસ્ટેરોન નાગ, આસોન્દ્રિયાસ ને જીવનક્રિયા વધારે છે. આ કાણે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોનું આયુષ્ય વહેંચું ખપી જાય છે.

હૃદયરોગ થવામાં હૃદયની લોહીની નળીઓમાં કૅલેસ્ટેરોલ નામની ચરબીની જમાવટ કારણરૂપ છે. પુરુષોમાં અને મૌઢા સ્ત્રીઓમાં આનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. પણ યુવાન સ્ત્રીઓમાં કૅલેસ્ટેરોલનું પ્રમાણ ઓછું રહે છે. એમને કોરોનારી આર્ટરીનો રોગ ઓછો થાય છે. આ અગે મરઘા ઉપરના પ્રયોગોથી જાણવા મળ્યું છે કે યુવાન સ્ત્રીઓમાં ઇસ્ટ્રોજનનો અંતઃસ્રાવ (હોર્મોન) કૅલેસ્ટેરોલના પ્રમાણ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે.

વળા ઇસ્ટ્રોજનથી લોહીમાંનાં શક્ષક ધોળાં કણો સંખ્યામાં ઘણાં વધે છે; જે રોગોત્પાદક જીવાણુઓને ભરખી જવાનું કામ ઉપાડે છે. આમ હોવાથી સ્ત્રીઓ ઘણાં ચેપી રોગોનો સાથો સામનો કરી શકે છે. ચેપી રોગોનો સામનો કરવાનું બળ સગર્ભાવસ્થામાં ઘણું વધી જાય છે. આ પછા હોર્મોનના વધુકા સ્રાવથી બને છે. ઉપરાંત સગર્ભા સ્ત્રીઓના સાધાઓના દુખાવા ને સોજા પણ કામચલાઉ મટે છે. જો કે આ નિરી-

ક્ષણબાદ ઘણાં સંશોધનો થયાં છે. તેના પરિણામે એસીડીએસ અને હાઈ ડ્રોપ્ટારીસન, પ્રેનસોન વગેરે ઔષધો શોધાયાં છે જે સાંધાઓના સોજા અને વા-રોગમાં આપીવીરૂપ થઈ પડ્યાં છે.

અંતઃસ્રાવો (હોર્મોનો) એ એન્ડોક્રાઈન ગ્રંથિઓમાંથી થતા સ્રાવો છે. આપણા શરીરમાં આની આઠ ગ્રંથિઓ છે. અંતઃસ્રાવોની અસર નીચે માનવીનું વ્યક્તિત્વ, ધાટ (રહેનાં જાડ્ય, અતિ જાડાઈ, કૃશતા, અતિ ઊંચાઈ કે વામનજપણું) તેવું વર્તન ને આકર્ષતરી રીતે તેનો સ્વભાવ પણ નિર્માણ થાય છે. વળી માનસિક વિકાસ (બુદ્ધિ, આતુષ, વિવેકશક્તિ, ઝડાપણું) હૃદયના હાવો (પ્રેમજના, ક્રોરના) ને શરીરની ચપ-ળતા કે શિથિલતા પણ એમના ઉપર અવલંબે છે. ટૂંકામાં અંતઃસ્રાવો વ્યક્તિના શારીરિક ને માનસિક સર્વેશીય વિકાસ ને શક્તિઓના પુરસ્કર્તા કે અવ-રોધક છે, એને સમૃદ્ધિ કે કંગાલિયત બતાનાર છે. ધીવન અને શક્તિ અરે, જુદાવ આરોગ્ય અને આયુષ્ય સુદાં આ સ્રાવોની કાચક્ષમતા ઉપર અવલંબે છે. આરોગ્ય ને રોગ, જીવન ને મૃત્યુ જીવનનાં આ પાસાં ઓની સમતુલ્ય જાળવવાનું આ અંતઃસ્રાવોના અંકુ-રમાં છે. ટૂંકામાં આપણું જીવન અંતઃસ્રાવોની દવા ઉપર છે. આપણે જે કંઈ છીએ તે બધું અંતઃસ્રાવોની જ અનોખી અને અજુન કરામત છે.

સ્ત્રીઓનું બળ ઇસ્ટ્રોજન નામના અંતઃસ્રાવમાં રહેલું છે. આ સ્રાવ સ્ત્રીઓને ખાસ વરેલો હોઈ એમનું સ્ત્રીત્વ પણ આનેજ આસારી છે. સ્ત્રીઓને નૈવેદિક (અ. જાસોયોજક) ક્રિયાઓની તુલનામાં પુરુષો નાતુક છે. એક ક્ષણની ઉત્તેજનામાં તેમની પ્રજનનની નૈવેદિક ક્રિયા પૂર્ણ થાય છે જ્યારે સ્ત્રીઓ નવા જીવની ધારક હોઈ તેમની નૈવેદિક ક્રિયાઓની મજલ ઘણી લાંબી છે. આ ક્રિયાઓ મવા કાળે સ્ત્રીઓ બલિષ્ઠ છે અને આ ક્રિયાઓ થવામાં સ્ત્રીઓનું બળ રહેલું છે.

કાંસનો મહાન લેખક એલેક્ઝાંડર ડુમા વાઈળી રંગના કાગળ અને લીલી સાદી વચર એક અક્ષર પણ ન લખી શકતો એ તો જાણીતી વાત છે.

‘મૃત્યુ મરી ગયું રે—’

તાલેતરના રાંચો-હાવરા એકરૂપેસના અકસ્માતે મોટી બનદાન થઈ. આપણા બહીતા વાર્તાકારને તેમાંથી એક હૃદયદ્રાવક વાર્તા મળી ભર્મિનાં નાચકો એ વાર્તા વાંચીને એ અકસ્માતનું ‘સાચું’ હાઈ માણી શકશે, એના લોક બનેલાંઓની હૃદયવ્યથા અનુભવી શકશે એવી ખાતરી છે...

‘આ વળે આવળે...’ ને દૂરે હાવરા છોડ્યું. ચંદ્રિકાની નજર તેમ છતાં એ પતિની બે બાજુ લપાઈને બેઠેલાં શુભાશિષ અને નંદિની તરફ મંડાઈ રહી હતી. એકાદ વાર એણે પતિ સામે પણ નેહ લીધું. પતિ-પત્નીની આંખો મળી, ત્યાં રિમત રમતું હતું અને પરસ્પર અણુમોલ સંદેશનો વિનિમય ચલાવતા હતા.

‘સંભાળને હોં’

‘તું શીકર ન કરીશ...’

‘તમા-ન જોવા આપ સાથે હોય પછી મને વળી બાળકોની શીકર શી !’

‘તબીબત’ સાચવજે, ને જલદી જલદી આવી પહોંચજે...’

‘તમારા ત્રણ સિંવાય મને પણ જરીયે ન ગમે તો ...અહીંનું કામ પાડું ને પાછળ ને પાછળ આવી સમજો...’

અને બીજું કેટલુંએ—બધું જ વણકચું ને છતાંયે કેટલું અર્થપૂર્ણ !-!

ગાડી પ્લેટફોર્મ છોડીને ચાર્જમાંથી પસાર થતી હતી, લોખંડ લોખંડ સાથે ધસાતું હતું, પોલાદ પોલાદની સાથે ખખડતું હતું, સુનીલને થયું નાણે કે આ નયું લેરવ સંગીત ! એના કાઈ અંત ? !

શુભાશિષ હજી બારી-પાસેથી ખસતો ન હતો. બહાર કાળા ચોખ્ખા આકાશમાં દસમીના ચંદ્ર પૂર્વીકાશની કિતિજથી ચારપાંચ વાંસ બેઠે તોળાઈ રહ્યો હતો, એ તરફ એની દષ્ટિ હતી.

‘નંદિની, તું ને શુભાશિષ હવે સૂઈ જવ તો...આખો દિવસ કલકતા બેઠા રખડ્યા જ ક્યું છે, ચાકચાં નથી ?’

‘પણ પપ્પા, આ શુભ ક્યાં માને છે ? જુઓ તો,

બારી પાસેથી ખસતો જ નથી !’

‘વહાં સે હટ જાઓ બેટા, ખીડકી કી પાસ ખડા રહેના ખતરનાક હુઆ કરતા હૈ—’ ફર્ટકલાસ કમ્પાર્ટમેન્ટની ચોથી બર્થ—નીચેની બીજી બર્થ ઉપર પોતાનો બીજો ઉબેળતાં વયોવૃદ્ધ પ્રોફેસર લાગણીપૂર્વક દિશારને ચેતવણી આપી.

શુભાશિષે પ્રોફેસર તરફ જોયું. ‘તો મુઝે વહાં હી બેઠને દિલ્લોએ...’ શુભાશિષે પ્રોફેસરની બર્થ ઉપર આસન જમાવી બારીની બહાર નેહ રહેવાનો આગ્રહ જરી રાખ્યો.

સુનીલે બંને બાળકો માટે ઉપરની બે બર્થ ઉપર બિજાના પાથર્સ. પેન્ટમાંથી ખમીસ બહાર ખેંચી કાઢ્યું, શુદ્ધ કાદીને મોળાં ઉતારી છુટમાં ધુસાર્યાં. બાથરૂમમાં જઈને પાંચમી પહેરણ પહેરી લેતાં એક વાર ફર્પણમાં નેહ લીધું. એને ચંદ્રિકા યાદ આવી ગઈ. કપાળ ઉપર મૂલતું બાળરીતું ગુચળું સરખું કરતાં પોતાની જ આંખો સામે પળવાર નેહ ને હસી લીધું. પહેલી જ વાર શું બાળકો મને ભગવાનીને તું પાછળ એકલી રહી હતી ! ચંદ્રિકા !—પોતાનાં જ પ્રતિબિંબને પૂછી લીધું. હાથ હલાવતી ધીરે ધીરે પ્લેટફોર્મ ઉપર પૂરી વ્યક્તિમાંથી બિંદુસખી બની જતી ચંદ્રિકા એને વારંવાર યાદ આવ્યા કરી.

ગાડી ઉપડ્યે અડધો કલાક પણ થયો ન હતો અને બંને બાળકો ઉપરની બર્થ ઉપર ધસધસાટ બેઠતાં હતાં. પ્રોફેસર મતાપૂર્વક બાળકો તરફ નેહ લેતા હતા. ત્યાં ખુદથી બારીમાંથી કોલમીની રજની એક ઝાપટ આવી ગઈ. પ્રોફેસરના વિશાળ ભાસ અને વાળ વિનાના માથા ઉપર એ કણેા ઉંચાઈ ગઈ. અને ઉધરસતું એક જોરદાર મોજું પસાર થઈ ગયું. સુનીલે જોશ-ધર્મને એ તરફની બારી ખંખરી કરી

આપી એમ કરતા એણે કહ્યું 'પણ ખરૂં, 'બીરજા બાપુ આપ અગર મુનાસીર સમજે તો મેરી બર્થ આકચુપાય કર લીજીએ, થહા આપકો દાડી તકલીફ હોગી'

શરૂઆતમાં જ થોડી રમઝક એ બર્થને કારણે થયેની રીઝવેશન પ્રમાણે એ બર્થ સુનીલને મળવાની હતી— મૂળ ચદ્રિકા માટે જ તો તે હતી આપુ કુટુંબ—સુનીલ, ચદ્રિકા, નહિનો, શુભાશિષ એ સાથે જ એ કમ્પા ટ્રમેન્ટમાં મુસાફરી કરવાના હતા પણ છેદને દિવસે ચદ્રિકાનો કાર્યક્રમ બદલાયો અને એ ટિકિટ પ્રોફેસરને ખપમાં આવી મર્ઝ પ્રોફેસરે પહેલેથી જ એ બર્થ ઉપર બેસવા સુચનો આપક રાખેનો

એ આમક એમણે સુનીલના સ્વપ્ન છતાં નહીં રાખ્યો એન્ડ્રોપોનોજીનું કોઈ 'પેપર' બોલીને એ વાતના મેલ

સુનીલના રસને એ વિચ હતો એણે વિદ્યાન બાળ્યુન પ્રોફેસર સાથે વાતચીત માડી બહાર વર્ષો સુધી પ્રાણીવિદ્યાવિશારદ તરીકે એમણે કામગીરી બજાવેલી પ્રાગૈતિહાસિક પ્રાણીજીવન, માનવ ક્રિતિશાસ્ત્રના, પ્રાણી ક્રિતિશાસ્ત્રના રત્નો ઉલસવા ઉબેળવાનો એમનો રસ, એ કારણે સરકારી મિનિસ્ટરકારી ધોરણે એમણે કરેલી શોધોની વાતો સુનીલને કરી એમની વિદ્વતા માટે સુનીલને માન ઉપજ્યુ, પૂજ્યભાવ પ્રગટ્યો કમબક્ષ દૂર સૌરાષ્ટ્રની ગ્રામ્ય વિદ્યાપીઠમાં વિદ્યાભ્યાસગી પિતા માટે હન્ડમેઈન ઉપજતા એના માન અને પૂજ્યભાવ પ્રગટયા

સાચુમગૂર માનવીજીવન છતાં કેની અવિગત એક ક્ષણનાહિકવા એ પ્રાણી રહેલી છે! આમિત્યુથી માનવી, માનવપ્રાણી અને બીજી પ્રાણીમૃત્તિ કેની રીતે જીવન અને મિનાશનુ સુદ ખેનો રહી છે, બૂક પ, જરાલામુખી, પૂરો, અનિશ્ચિત, દુઃખજન અને એડી તે કેટલીયે હોનારતો છતાં આ સૃષ્ટિ ઉપર પ્રાણી જીવન અકમલ રહ્યું છે, ચિત્તરુ છે—પ્રોફેસરનો એ બધી વાતો યાદ કરતા કરતા સુનીલની આખો ઘેરાયો માડી

'ચાનો ત્યારે હવે હું તો સુધી જઈ' બાણે વીનની રજા લેતો હોય તેમ પ્રોફેસર સામે એકવાર ફરીથી જોઈને સુનીલ એમની બર્થ ઉપર જોતો થયો

'હું પણ હવે સુધી જ જઈશ, આ પ્રકાશથી તમને તકનીક થતી હશે, નહિ 2'

'આપ આગમથી વાચો ને, મને કોઈ તકનીક નથી હું તો પડ્યો તેવો બીધી જ જવાનો અને બાગ કોને પણ બાંધ્યા પછી કશું નડતું નથી' સુનીલે બગામ આટોપી નેતા રિવેક કયો

'સતત ખાસ સામે જીવત રહેતા ટકી રહેતા માટેનું પ્રાણી સૃષ્ટિનું સતત યુદ્ધ—પોખડ સાથે પોખડ અથડાતું હતું, અપરાધી—હાનક એકરસેસના ચક્ષુ ઝાંખી ગતિ વધાયે જતા હતા આગળના રોશને કોઈ નોતું કહેતું કે માડી થોડી 'વેલ્ટ' છે ઝાંખ વધારીને શુભાવેનો સમય લેવાની એન્જીન ડ્રાયવર બાણે અધ્યાય પ્રથમ કરતો હતો

રાત વધતી હતી આકાશમાં દલગતો ચંદ્ર વધુ તેજસ્વી લાગતો હતો, સુનીલે એકવાર બારી બહાર જોયું, બીજાવાર પ્રોફેસર તરફ—એમનું કપાળ ગાઝાર મારતું હતું, બીડી નિહાવાની ખાત્રી આપતું હોય તે કરતા જુદી રીતનું—વડીન બાળકોને નમિત ચવાની ખાત્રી આપે તેની કોઈ સલામતીની હવા એ કમ્પાટમેન્ટમાં ફેનાઈ હતી, તે એના કેન્દ્રમાં પ્રોફેસર છે એમ માનતું સુનીલને રુ-રુ એને બિલ આવી મર્ઝ,

થોડી ક્ષણો પછી પ્રોફેસરે પણ 'પેપર' બર્થ કહ્યું ઈન્ડિઅન સાયન્સ કોન્ગ્રેસ વેળા પોતે એન્ડ્રોપોનોજી વિભાગના પ્રમુખ બન્યા ત્યારથી બગામની એશિયાટિક સોસાયટીએ એમને પેનો સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો તે દર માન જવાને વિવાદોએ, રિસર્ચ વર્કસને એમણે તૈયાર કર્યો હતા! સામે સતેનો સુનીલ શુ એમાનો જ કોઈ વિવાદો હતા! નાનો વય છતાં ચિચક્ષુ અને વિદ્યાગ્રેમી! કેવા કેવા પ્રશ્નો પૂછતો હતો! કે પછી પોતાના ત્રણ પુત્રોમનો એક પુત્ર સમે! કેમ આને

બાળકો ને પત્ની યાદ આવતાં હતાં ! આટલે વધે જાણે પહેલાં જ વાર અનુભવતા હોય એમ પોતાના મૃત-જીવનની યાદ એ માટેની ઝંખના એમણે ત્યાં સ્વરૂપે અનુભવી. કલકતા છોડીને રાંચીમાં એ સ્થિર થયા હતા. પત્ની, ત્રણ પુત્રો-પુત્રીથી ભર્યો ભર્યો સંસાર—એક બાલુ વિદ્યાવ્યાસંગ, બીજા બાજુ જીવન કૃતકૃત લાગે, રસભર્યું લાગે તેવું સભર ! કેટલા માનવીના ભાગ્યમાં એવું સંપૂર્ણ જીવન લખાયું હશે !

વિચારપરંપરામાં અટવાતાં એ જિજ્ઞાસુ થયા. બત્તી એકલવતા પહેલાં એકવાર નંદિની અને શુભાશિષ તરફ એમણે નેહીં લીધું. કેવાં નિરાંતે બને સૂતાં હતાં ! પોતાનાં જ પૌત્ર પૌત્રી હોય એમ એમણે વાત્સલ્ય-દૃષ્ટિથી એમની સામે જોયું, જોયા કયું. શુભાશિષના પગ નીચેથી ખસીને એટલા આગ્સાનો એક છેડો નીચે સુધી લખાડો હતો, તે એમણે સરખો કર્યો, શુભાશિષને બરાબર દાડયું.

પોતાના જ કુટુંબની યાદ પછી જાણે આ પારકાં પોતાનાં જ આત્મીય હોય એવા ભાવપૂર્વક એમણે મન સાથે સમાધાન કયું. કાલ સવારે તો ધર બેગો ઘઈશ...ગીન્તી અને મોટા દીકરાના દબુરિયાં ! દાદા દાદા કરતાં બધાં વિંટળાઈ વળશે, કલકતાથી પૂજની શી શી માંદાઈ લાવ્યા તેમ પૂછશે ને બસ પછી.....

આંખો મીચાઈ ગઈ. પ્રોફેસર સાંત સ્વસ્થ નિદ્રામાં લીંટાઈ વળ્યા...

લોખંડ લોખંડ સાથે આફળતું હતું...રાંચી એક્સ્પ્રેસની ઝડપ વૃધતી હતી. ચક્રાંતી ગતિમાંથી એક સરયું સંગીન પ્રગટતું હતું. સુનીલ ઘસઘસાટ બિંધતો હતો.

ખાર, એક, દોઢ, બે, સવા બે...ગાડીની ગતિ વધતી હતી...હમણાં જ ઘાલતુમગ્ન સ્ટેશને ગાડી ચંબી ન ચંબી અને વળી ગતિ પકડી...એ ને વીસ, બાવીસ ત્રેવીસ ચોવીસ પચ્ચીસ...આ સામે તે કેવો વળાંક ! પણ રાવ હોંશીયાર ડ્રાયવર હતો, દસ મિનિટ ગાડી

મોડી હતી,...એ દેખાય, દર દર, ઘાટશીયાની કેબિન તરફની લાલગત્તી !...લાલગત્તી નહિ પણ હવે નારંગી રંગ એ પકડી લેતી હતી...લાઈન ક્લીઅર હતી...એ ને છવીસ, સત્તાવીસ...એરે ! આ તે કેવો મગજનાક આંચકો !

ધડધંડ ધુધુમ-ખીચી ખીચી-ખુડ, ખુડ—ભોમ્ ધીમ દુમ્ સીસ...ઓ મારે !...મહિલે લોખંડ સાથે લોખંડ ! ધરતીની ગોદમાં આ તે કેવી ચિરાડ !...અને અને...બે ને ત્રીસ ! ગોઝારી સેકન્ડો, ગોઝારી મિનિટો, ગોઝારી રાત્રી !, ગોઝારી રાંચી એક્સ્પ્રેસ ! અપ હાવરા-રાત્રી એક્સ્પ્રેસ ! ગુરુવારની રાત, શુક્રવારની સવાર...દશમનો ચાંદો હસતો હતો ? ના ના કિશ્કો ફસ પડી ગયો હતો !

એ ભયંકર દર્યના સાક્ષી થવા કરતાં પશ્ચિમની ક્લિનિંગમાં તુરંત જોતરી પડતું હોત તો ?

...સુનીલે પજાડ ખાધી. ઢાણો સુધી તૂટેલાં સ્વપ્નનું સાંધણ શેષિતો એ ભૂમિ ઉપર અતોપાટ પડી રહ્યો. સ્વપ્ન ! કેવાં છે સ્વપ્ન !?...ના રે ના. ઢાણો એ ચીસ પાડી ! ઢાણો બૂમ પાડી ! 'મદદ મદદ' બચાવો ! બચાવો !—સુનીલે નજર બાંધે કરી, માંડ માંડ. પોતાનાં અંગો એને કંપતાં લાગ્યાં. એ જોઠો થયો.

ચારે બાલુ આ શું ! અધકારનું કસેવર ચીરડાને એમાં દાડકાં પાસગાં મગજમાં બહાર લટકતાં હોય તેમ તૂટેલી બોગીઓનો કાદમણ રાતા ચંદ્રના ધૂધળા પ્રકાશમાં એક પછી એક એની નજરે પડવા માંડ્યા. એની નજરેનું તેજ વધ્યું, અધકારને ફેંદાળવાની એનામાં શક્તિ બગી, સાથે સાથે એને જાન આવ્યું કે આ બધું સ્વપ્ન નોતું, એ બિંધમાં નોતો.

સમે રાંચી એક્સ્પ્રેસ પાસું વાળીને સૂતી હતી. જાણે મુશ્કેલીમાં ! અને એની મુશ્કેલીમાં એણે ભંડારી દીધાં હતાં કેટલાયે માનવી ! એ માનવીની યાતનાના ચિહ્ન સમગ્રભાવે મૃત્યુ વેળાનો ઘેરા આસ બની જતો હોય એમ સુનીલે અનુભવ્યું.

‘મારાં બાળકો ક્યાં?’ આ એક ભયંકર દેશ
અકસ્માત હતો. એનું લાન થતાં સુનીલને બાળકો
માદ આપ્યાં, તુરત એ બોલો થયો.

‘એટા નહિની, એટા શુભાશિષ, તમે ક્યાં છો?’
એણે પોકારવા માડ્યું.

ત્યાં સહેજ દૂરથી પેલા કાટમાળ વચ્ચેથી કોઈનો
મદદ માટેનો અવાજ, પરિચિત અવાજ સંભળાયો...
અરે કા, એ જ એ જ તો નહિની!

‘પપા પપા...હું અહીં છું’. તમે ક્યાં છો?
શુભાશિષ ક્યાં!...

અવાજને ઈશારે સુનીલે કાટમાળ ઉપર હાથ ફેરવતા
માડ્યો. ચંદ્રનો રુચ્છ પ્રકાશ કરાવે કામનો ન હતો.
એ નિહામણાં દરમિતે વધુ મિકામલું અનવાજાતે જ
એનો કાળો હતો.

ત્યાં ઉપર સુધી કાટમાળ વચ્ચે તોળાઈ રહેયો હાથ
એમના હાથમાં આવ્યો. નાણુક પરિચિત એ રપકો
એળખી લેતાં સુનીલને વાર ન લાગે.

‘એટા નહિની, કીકર ન કરીશ હોં. હું અહીં જ
છું...હમણાં તને ખબર કાડું છું...તને ખૂબ વાગ્યું
છે એટા!’

‘પપા...મને, મને ખૂબ ગીમ થાય છે...’

‘ક્યાં? કઈ જગ્યાએ?’

‘હાતીમાં અને દાઘની નમેનસમાં...’

‘બધું ઠીક થઈ જશે હોં...’

પોણા કલાકની મહેનતે, મદદનીશોનો સાથ મળતાં
ફેટ કલાસના એ ભંડારમાંથી સુનીલે નહિનીને બહાર
કાઢી. ધાયસાં લોહી લુદાણી! ‘આખા શરીરે
લોહી જ લોહી! એટલી રાતે બેટરીના અજવાળામાં
એ લોહી શામળું અને બીહામલું બનીને અજાણ્યું
હતું! કેવું વાગ્યું હશે? ક્યાં ક્યાં વાગ્યું હતી?
આટલું લોહી વહી ગયા મજી આ કુળળી બાલિકા
જવશે કઈ રીતે! સુનીલ અને પેલા મદદનીશો ચિંતા
કરતા હતા.

પણ શુભાશિષ ક્યાં?

પેલાઓ પાસે નહિનીને મૂકીને સુનીલ ચારે બાજુ

ઘૂમવા માંડ્યો.

‘શુભાશિષ, એટા શુભાશિષ...’ ક્યાં છે?...એટા
શુભાશિષ...’, રાતના પુકાને વીધીને પિતાની
આરમુખરી હાક વાતાવરણને ભરી હતી હતી.
રાતીના નિખીસ અધકારની પેલી પાર...પેલા નક્કો
અને પેણું આસ એ બંધાને વીધીને...અનાં પણ
શુભાશિષ હોય ત્યાં એ હાથ પહેલ્યે એટલી એ પાછળ
ચાતમાની વાતસલની અને જાએ માનવીની, નિરા-
ધારીની તીવ્રતા ભરી હતી.

એવી તો કેટલીયે રાત્રે એ રાતે ત્યાં પ્રગટતી હતી
અને વાત સખી જતી હતી.

સુનીલનો પોકાર પણ છેવટે સખી ગયો.

‘તને શે જવાબ આપીશ ચંદ્રિકા?...તારા બેટાને
લીધા વિના તને મુખ્યુ દેખાડીશ?...આવી ધાયસ
લોહી-તરબેળ દીકરી અને અને...શુભાશિષ સિવાય
ખાલી હાથે તારી સાથે હું બોલો રહીશ કઈ
રતે?...સુનીલનું મગજ અમંચળ કંપતાએટી
બહેર મારાં મધું હતું.

દસમનો ચંદ્ર શરમતો માથે છેવટે ડૂબી ગયો હતો.

પૂર્વોક્તિમાં પ્રભાત પ્રગટ્યું હતું...ત્યાં...ત્યાં સામેથી
આ...અવસેહા, કાને લઈને આવે છે! ‘પપા
પપા’ એ-કાણુ, કાણુ બોલ્યું એ?

‘પપા તમે ક્યાં હતા? ક્યારેનો તમને બોણું છું,
તમે તો બસ આમ બેસી જ રહ્યા છો? મારા શોષ
પણ ન કરી?’ અણુચ્છ હેમખેમ શુભાશિષ સામે
બોલો હતો. એ સ્વપ્ન નોંડું ને? એ વિનવ વધાતપ
હતું ને? સુનીલે વાદવાર એ કાળોમાં ખાત્રી કરી
લીધી. પુત્રને હાથી સરસો ચાપી લીધી. બાજે એને
ખાત્રી આપતો હેલ, ‘એટા આ હાતીમાં આસ
સમાતા નોંતા એ રીતે તને મેં પુકામાં ક્યો છે, છેડ્યા
એ કલાકથી, એકધારે, સતત...’ તેમ

પેલે સામાન્ય ધાયસ; શુભાશિષ દેખખેમ, પુત્રી નહિની
સારી પેટે ઈમ પામીને લોહીમાં તરબેળ જનાં છુટી
જશે-પણુ તો પછી પ્રેદેસર? એ ક્યાં?

સુનીલે ફેટ કલાસના કાટમાળ તરફ ઝડપથી પગાં

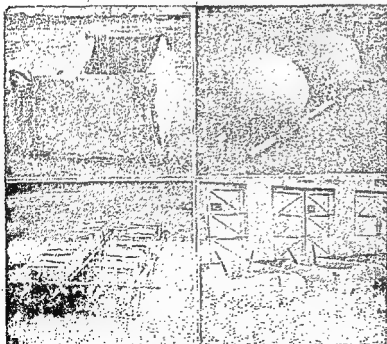

ઉપાડ્યાં. નંદિની સૂતી હતી તેની નીચેની બર્થ ઉપર પ્રોફેસર સૂતા હતા, એમ એને યાદ આવ્યું. નંદિનીને બ્યાંથી ઉપાડી લીધી હતી તે જગ્યાએ આવીને એણે બેંચુ. થોડા કાટમાળ ખસેડતાં અવાક જનીને એ ધરતી ઉપર જડાઈ ગયો.

હું દાઈ ગયેલો લોહીપાળ નિખાણ દેહ ત્યાં સૂતો હતો, જાણે કે... જાણે કે નંદિનીને પોતાનું સમગ્ર જીવન પાણીને એમણે જ બચાવી લીધી ન હોય !

નંદિનીને જ શા માટે ? એ કમ્પાર્ટમેન્ટના બાકીના ત્રણને બચાવવા માટે ત્રણ નાનાં નાનાં — પોતાનાં પુત્ર અને પૌત્ર પૌત્રી સમગ્રિએ બચાવી લેવા માટે પોતાના પ્રાણની એમણે હોડ ખીડી હોમ અને તે કારણે કૃત-

કૃત્યતા અનુભવતા હોમ તેમ પ્રોફેસર નચિંત સૂતા હતા. નંદિનીની પીઠ ઉપર લાગેલું પેલું બધું લોહી તે પ્રોફેસરના શીર છાતી અને પગમાં લાગેલા ધામાંથી ઝરતું લોહી હતું. પણ એ જોવા સમજવા કે એનું દુઃખ વેઠવા એ ક્યાં હતા ?... સુનીલ એ દશ્ય બોતો બિગો હતો. પેલાં અચેતન મુખ ઉપર આંધું સ્મિત હતું : એમણે જ નોંંતું કહ્યું, પ્રાણીજગત સૃષ્ટિના આરંભથી મૃત્યુ અને જીવન વચ્ચેનું સતત યુદ્ધ ખેડી રહ્યું છે. અને... અને... અનેક ખંડસીસાને પરિણામે પણ જીવનની ધારા અશ્વાધિત આગળ વધે જ ગઈ છે ?... એ ધારા એમ અશ્વાધિત વહે જાય તેમાં પ્રોફેસર પોતાનો ફાળો આપતા હતા કે શું ? !...

નામપુરમાં મધ્યમ તાત્કાલિક સહિત તાલીમી સંસ્થામાં ૨૫૦ માણસોએ તાલીમ લીધી છે. આમાં સત્તરી અમલદારો, ડેપુટી કમિશ્નરો, યાજ્ઞ અને એવેજના શિક્ષકો, હોમગાર્ડ્સ અને સામાજિક સંસ્થાઓનાં હોદ્દાશીના સમાવેશ થાય છે. બાણુના પહેલા ચિત્રમાં ખાટલામાંથી બનાવેલો બચાવ — તરાપો છે. બીજામાં માટીના ખાલી માટલામાંથી બનાવેલો બચાવ — તરાપો છે. ત્રીજામાં ગ્રાસતેલના ખાલી ડબામાંથી બનાવેલ અને ચોથામાં રબરનાં હવાથી ફૂલાવેલ લેકેટ દેખાય છે.

નવરસના

‘મૃત્યુ મરી ગયું’ કે : ૪૧

[૨૫] આદમને કોઈ પૂછે :
પેરિસમાં શું કરે છે?

જ્યારે પેરિસ છીંકણી સુધે છે
ત્યારે આબુ કાંઈ છીંકે ખાય છે.
—ગોગોલ

પેરિસ.

હા, પેરિસ.

પને માતર પે. રને દૂરવર્ધિ રિ. સને કઈ નહિ સ.

આ ત્રણ અક્ષરોમાં જાણે સમસ્ત ત્રિલોક કેન્દ્રિત થયેલું હોય એમ આબુ જગત માને છે. મેં પશુ આ જાદુઈ રંગનગરીમાં એકાદ સપ્તરંગી સરવાલ વ્યતીત કર્યો છે અને હું આ માન્યતાને નયો પ્રચારનો પરિપાક ગણું છું. ગ્રેમ મીજ જ એવી છે જે સહેલાઈથી અતિશયોક્તિમાં સરી પડે છે. પેરિસ જોવા પછી અને લાગ્યું કે પેરિસનો ગ્રેમમાં પડેલા જીવાંએ એ નગરીની પ્રશસ્તિ માવામાં સહેજ પશુ આતુળાતુ જોયું હોય તેમ લાગતું નથી.

પેરિસનાં પેશાખખાનાંઓમાં નહિ રમાલ રાખ્યા વિના હું ગયો હોઈ તેડું અને યાદ નથી. એ રૂપાળા નગરના કંઠપાં પેશાખખાનાંઓ સામેના ઉગ્ર પ્રતીક વિરોધ તરફ એક એ વાર પેરિસના રાજમાર્ગો ઉપર એકી કરવાની દૃઢતા ઘખખ્યા વિના મારો અમદાવાદી જીવ કેમે સખણે રહી શક્યો નહોતો ! પેરિસનો ઇતિહાસ વિશ્વવિખ્યાત છે 'પેરિસ જીવે છે

પોતાના જૂતકાળ ઉપર. વર્તમાનકાળમાંયે જોને પ્રાણ ધમકી રહ્યો છે તે જૂતકાળ જાનમરના 'ટૂરિસ્ટો'નું આકર્ષણ છે એમ માની લેવાનું નાદાન પ્રયોજન મારાથી યદ્ય શકે તેમ નથી. પેરિસ એ તો બહુશી નગર છે. એનાં મુખ્ય બે રૂપો છે : એક દિવસે ફરિજોયર યાય છે, બીજું રાતે. પેરિસ જેટલું પોતાના ઇતિહાસ માટે વિખ્યાત છે તેટલું જ તે પોતાની નિર્લજ્જ રંગીલી રાતો માટેયે છે. પેરિસની મુલાકાત લેનારા બધા જ કહે' સંત કે પવનગ્નર નથી હોતા. દિવસના ઉજાસમાં આઈરિસ ટાવરની જગ્યામાં પેરિસની જાન્ય સંસ્કૃતિનો માપ જુએ છે અને વાહ વાહ પોઝારી પોતાના અંતરની દાદ આપે છે અને બીજી જ પળે આકાશ ભણી નગર કરે છે અને સ્પર્શરતની ઉત્કટ પ્રતીક્ષામાં સરી પડે છે. પેરિસની રાત એ પેરિસનો પ્રાણ છે : પ્રાણ એ કદાચ વધુપડેલો શબ્દ હશે. પેરિસ શું છે ? પેરિસની રાત્રિઓ શાનું પ્રતીક છે ? પેરિસનું આ રાત્રિજીવન મનુષ્ય જાતિને શાનો સંદેશ આપી રહ્યું છે ? પેરિસને પાપીઓનું સ્વર્ગ કહી કે વિકૃત જીવિઓની રાજધાની ગણી ઉતારી યાદાવું નૈતિક હતાપણુ હું કરવા માગતો નથી. એ ફરજ સતોતી છે, પ્રવચશાશોઓની છે. પેરિસનું રાત્રિજીવન માણુવાનું કાળનું મારા પાખખામાં નહોતું, પણ તેને જાણુવાની હામ મારા હૃયામાં જરૂર હતી.

*

એક દિવસે મારી ઉપર તારાનો તાર આગ્યો :
લાઈ આદમ, સર્પીના અને વજીરા જોડે પેરિસ જાઓ.

મે' રકમ ભરી દીધી છે.

સહીના અને વઝીરા એ તારાની જાહેનો. તારા જર્મનીમાં મેડિસિનનો અભ્યાસ કરે, સહીના ટેક્ટાઈલ ઉદ્યોગ અંગેનો કોઈક અભ્યાસ કરે અને વઝીરા ફેરમેટિક્સનો અભ્યાસ કરે.

*

‘યુનિરાત-સમાચાર’માં કામ કરતી વખતે અવારનવાર ઉપાડ લેવાની ટેવ અહીં જર્મનીમાંથી ભારે ઉપયોગી નીવડી હતી. હું અમારા કારખાનાના ‘નાણાપ્રધાન’ હેર બેંકર કને પહોંચી ગયો. ઑફિસમાં પ્રવેશતાંની સાથે જ એ હસી પડ્યો:

—કાં ફરી ઉપાડ નેઈએ છે ?

મે' સહેજ શરમાતાં લખતાં કહ્યું:

—હા, પેરિસ જવું છે.

મારા આ શબ્દો સાંભળતાં જ હેર બેંકરની લમ્બરે તણાઈ ગઈ:

—પેરિસ ! ?

મે' પુનઃ ડોકું હલાવ્યું.

—તું જ ખરો છે આદમ, અમે અહીં વિલ્ફ્રાઈડ-સનમાં ને વિલ્ફ્રાઈડસનમાં પડ્યા છીએ અને તું વળી અમારા પૈસે ભારે મોજ કરે છે !

મે' નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:

—એ તો જેવું જેવું નસીબ.

હેર બેંકર હસી પડ્યા. એમની ચક્રચક્રી ટાલ પથ્થુ હસી પડી. ફાઉ લાગે પથ્થુ હસી પડી. એના બદ-સરત દાંત પથ્થુ હસી પડ્યા.

એમણે ફાઉ લાગેને કહ્યું:

—ફાઉ લાગે, આપો ત્યારે આદમને જોટલા નેઈતા હોય એટલા.

ફાઉ લાગેએ મને પૂછ્યું:

—જોટલા નેઈએ છે ?

—દોહસો.

બેંકર બોલ્યા:

—દોહસોમાં તે વળી તું પેરિસ શું જોવાનો !

મે' કહ્યું:

—અમે તમે દોઢ લાખ થોડા આપવાનાં છે કે તેટલા માણું !

ફરી બેઉ જણ હસી પડ્યાં.

દોહસો માર્કે લીધા અને ‘ડાંકે’ કહી જવાનું કરતો હતો ત્યાં બેંકરે ટકાર કરી:

—આદમ, પેરિસથી ક્યાંક હિંદુસ્તાન નાસી જતો નહિ. અમારા દોહસોનો વિચાર કરજે લગ્ન માણસ !

મે' કહ્યું:

—હિંદુસ્તાન જવા માટેય ઉપાડ લેવા તો ફરી તમારી પાસે જ આવવું પડશે ને !

બેંકરની ટાલે હસી પડી અને ફાઉ લાગેના દાંતે હસી પડ્યા. ‘ડાંકે આઉફવીસજેન’ કહી ચાલતી પકડી.

મનેય થયું કે દોહસોમાં તે વળી હું ‘પેરિસ શું જોવાનો !’ હિંમત હાથે વિના મનને મનાવ્યું: જેટલું જોવાય તેટલું જોવું અને સંતોષ માનવો.

‘આરટ’ નામક વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થા તરફથી આ દૂર યોજવામાં આવી હતી. પાંત્રીસ યાત્રીસ જેટલા વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ આ દૂરમાં જોડાયાં હતાં, અમે જોનથી બસમાં બેસ્યાં તે બેસિંગ્થમ થઈ ફાન્સ પહોંચ્યાં.

પેરિસની એક હોટલમાં અમને ઉતારો આપવામાં આવ્યો. છત્રીસ માર્ક જેરી નજીવી રકમમાં થોળ-થેલા આ પ્રવાસમાં કાઈ લાભકારવાળી આલીશાન હોટલની અપેક્ષા રાખવાનો અવિવેક ફેરી રીતે થઈ શકે ! આપણા અમદાવાદના રૈક્ષવે-રોશનની નજીકમાં આવેલી લોન્ડિંગ-બોર્ડિંગવાળી હોટલોના માલિકાએ શરમાવા જેવું કશું નથી તેવું મને આ અમારી પેરિસની હોટલ જોયા પછી લાગ્યું. અમને એટલે કે મને તેમ જ બીજા બે જર્મન વિદ્યાર્થીઓને બે પક્ષગ-વાળી એક રમ મળી હતી. બે પક્ષગ અને ત્રણ સૂતારા ! પથ્થુ અમારું નસીબ સારું હશે કે એક જર્મન વિદ્યાર્થી એવો તે ગૂમ થઈ ગયો કે હેં હેંસે

કિવસે ખસ ઊપડવાને સમયે ફરી દેખાયો !

*

પેરિસ આવ્યા છીએ એટલે પેરિસના રાત્રિજીવનનો અનુભવ લીધા વિના પાછાં જઈએ તો એનો વસ-વસો જીવનભર રહી જાય એવી લાગણીમાં એવાં ખાતાં અમારામાંનાં મોટા ભાગના વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીનીઓએ પેરિસનું રાત્રિજીવન જાણવાને (અને કેટલાકે માણવાને) કમર કરી. અમે જુદાં જુદાં વર્તુ-ળોમાં વહેચાઈ ગયા. મારા વર્તુળમાં નવેક છોકરીઓ અને ત્રણેક છોકરા. હું સલીના અને વઝીરા—અમે ત્રણ જ માત્ર હિંદુસ્તાની, બાકીનાં બધાં જર્મન.

ખટકોલી બાબરોએ કહ્યું :

—આદમ, તું અમારો આગેવાન. મરજીમાં આવે ત્યાં અમને દોરવ.

મેં કહ્યું :

—આગેવાન બનવાની મારામાં સહેજ પથ્થુ લાગકાત નથી. હું પથ્થુ તમારા લોકોની જેમ પ્રથમવાર પેરિસ આવ્યો છું અને તકુપરાંત ફેંચે ભાષાનો મને એકે શબ્દ આવડતો નથી.

કારીન બોલી :

—તેનો કરી વાધો નહિ. અમે ફેંચે ભાષા જાણીએ છીએ. તારે માત્ર નક્કી કરવું : કયાં જવું અને શું કરવું.

મેં કહ્યું :

—અરજા ત્યારે, જેવી તમારી મરજી. હું તમારો આગેવાન. પથ્થુ આપણે સૌ રજાં લોકશાહીમાં માન-નારાં. તમારા લોકોની ઇચ્છા કયાં જવાની છે ?

થોડીવાર બધાં થૂપ રજાં, પછી તરત મસલતની કસ-બલ શરૂ થઈ ગઈ.

એક કહે :

—અન્ડરગ્રાઉન્ડ રેલવેમાં આમતેમ આંટા મારીએ.

બીજી કહે :

—આઈફિલટાવરની મુલાકાતે જઈએ.

ત્રીજી કહે :

—અમસ્તા અમસ્તા પેરિસની સડકો ખૂંદીએ.

ચોથી કહે :

—કોઈ બોંબરાવાળી નાઈટક્લબમાં જઈએ અને જેઝ સંગીત સાંભળીએ.

પાંચવી કહે :

—પેરિસનું 'લાલ પાણી' ધણું મશહૂર છે. કોઈ બારમાં જઈ તેનું રસપાન કરીએ.

દરેક દરખાસ્ત ઉપર ચર્ચાના ધુમાડા ઊડતા. 'ના' અને 'હા'ની મશ્વજાણ જામતી.

મેં કહ્યું :

—આપણી કને આખી રાત પડી છે. આપણે એમ શા માટે ન કરીએ કે અન્ડરગ્રાઉન્ડ રેલવેમાં આમતેમ આંટા મારીએ, આઈફિલટાવરની મુલાકાતે જઈએ, અમસ્તા અમસ્તા પેરિસની સડકોય ખૂંદીએ, કોઈ બોંબરાવાળી નાઈટક્લબમાં જઈને જેઝ સંગીતે સાંભળીએ અને પેરિસના મશહૂર 'લાલ પાણી'નું રસ-પાને કરીએ ! ? કેમ, બરાબર ને ? સૌ એક અવાજે સહમત થયાં. સલીના અને વઝીરા ખામોશ રહી.

*

મોરોઝીની 'મેટ્રો' અન્ડરગ્રાઉન્ડ રેલવે મેં જોઈ ન હોત તો પેરિસની આ બૂજબૂજ રેલવે મને જરૂર પ્રભાવિત કરી ચકત. ગરીબી અને ગંદકી એ માનવજાતી બહેનો હોય એમ લાગે છે, પેરિસમાં થઈને વહેતી સેઈને નદીના પૂવે ઉપર ચીંથરેલાલ અવસ્થામાં પોઢેલા અર્ધજૂથા લિપ્પારીઓને જોયા. કોઈ પેરિસની બૂજબૂજ રેલવેનાં રેલ્વેનો ઉપરની મંદકી જોઈ આશ્ચર્ય ન થાય એ સ્વાભાવિક હતું.

અમે જમીનની અંદર નિઝાવવામાં આવેલા પાટા ઉપર દોડતી ટ્રેનોમાં કોઈપણ આખરી મંઝિલ વિના સફર કરતાં હતાં અને અમારે માથે આપણું પેરિસ શહેર ધમધમતું હતું તેનો અમને આ ધમધમતી ટ્રેનોમાં ઊભા ઊભાં કે બેઠાં બેઠાં સહેજે ખ્યાલ આવી

શકતો નહોતો. અમારામાં અને નાનાં બાળકોમાં બધું કશો તફાવત ન હતો. જુદાં જુદાં રોશનો ઉપર અમે ગાડીઓ બદલતાં અને એક જ ટિકિટ ઉપર કલકા સુધી બુર્ગના અધિકારનો ઉપબોગ કરતાં. આ રોશનો ઉપરની એક વ્યવસ્થા સાથે જ નોંધપાત્ર હતી. દરેક રોશન ઉપર એક મોટું બોર્ડ લટકતું હતું. તેની ઉપર સમસ્ત બુર્ગનાં રોશનોનો તેમજ તેની રેલવે લાઈનોનો નકશો દોરવામાં આવેલો હતો. નકશાની નીચે રોશનોનાં નામો લખવામાં આવેલાં હતાં. દરેક નામની આગળ એક ઇમેજિક ઇન્ટ. જે રોશને જવું હોય તેવું બટન દબાવતાંની સાથે જ તે લાઈન ઉપર આવેલાં તમામ રોશનો પ્રકાશિત થઈ જતાં અને આપણને આખી સફરની પૂરેપૂરી માહિતી મળી રહેતી : ક્યા ક્યા રોશને થઈ ગાડી જવાની અને ક્યા રોશને ગાડી બદલવાની. દરેક રોશને અમારા હાથ આ નકશા સાથે અડવામાં ક્યાં વિના સમસ્યા રહી શકતા નહોતાં. (જે કે જર્મનીમાં મેં ઘણાં શહેરોમાં શહેરના લતાઓ દર્શાવતાં આવાં બોર્ડો જોયાં છે ખરાં.)

બુર્ગનાં અવિરત પ્રવાસથી ધરાઈ ગયાં એટલે અમે પુનઃ જર્મન ઉપર આવ્યાં. પેરિસની લાંબી સડકો અમારી રાહ જોતી ઊભી હતી.

અમારી બહારની મિચારી આંખો ક્યાં જુએ ? ગાંધી બાજુ જુએ તો જમણી બાજુની રંગલીલા ચૂંટી જાય : આગળ જુએ તો પાછળના ખેલો ચૂંટી જાય. પેરિસ પછી એક અદ્ભુત રંગભૂમિ છે : અહીં દરેક પલે રંગબેરંગી તમાશા થતા જ રહે છે. કુદરતે પણ આપણને માત્ર બે આંખ આપી છે અને એ બે આંખની સામે બે લાખ તમાશા સર્જી દીધા છે.

પેરિસની સડકો લાંબી ખરી, પણ તેમાં કોઈ એવા પ્રકારનું કામણ કે ચાલનારના પગ ચાકે જ નહિ. અમે ચાલતાં હતાં. રાત પછી અમારી જોડે ચાલતી હતી. પગદબ અમારે કાને પડતા નહોતા. ક્યાંય પડે ? પેરિસના રાત્રિજીવનનો કાલાહલ આંખોથી ધારણ

કરે તો ને !

અંતે બાઈરાથી ના રહેવાયું.

—આપણે આમ ક્યાં સુધી ચાલ્યાં કરશું ? મેં કહ્યું :

—સૂરજ ઊતરે ત્યાં સુધી.

એટલે એક જગ્યા દરખાસ્ત મૂકી.

—આપણે મોંભાત્રે શા માટે ન જઈએ ?

મોંભાત્રેનું નામ સાંભળતાં જ બધા ચહેરા અમકી ઊઠ્યા. ફરી મસલન. ફરી કલખન.

પણ આ વેળા નિર્ણય ઘણી ત્વરાથી લેવાયો.

—તો ચાલો મોંભાત્રે !

અમે મોંભાત્રે ઘણી ફર આદરી.

■

કહેવામાં આવે છે સહીઓ પહેલાં માનવી જંગલી હતો. નગ્નાવસ્થા એ એની ત્વાભાવિક અવસ્થા હતી. હવે હળવે એ સુધરતો ગયો. એણે સંસ્કૃતિ અને ધર્મ સ્થાપ્યાં. નગ્નાવસ્થાને એ અસંસ્કારી અને પાપ ગણવા લાગ્યો.

મોંભાત્રે આ માનવ-પ્રતિહાસને જુદી રીતે રજૂ કરે છે : માનવી જંગલી હતો. હળવે હળવે એ સુધરતો ગયો. એણે સુંદર વસ્ત્રો બનાવ્યાં અને પોતાના બદસ્તર શરીરને ઢાંક્યું. આને નવો જમાનો છે. નવાં નવાં દૃષ્ટિબિંદુઓ છે. નવી કલા છે, માનુષ્યનો અંતિમ હેતુ શો છે ? સુંદર વસ્ત્રો કે સુંદર શરીર ? સુંદર વસ્ત્રો જોયાં હોય તો ફેશન-સલૂનમાં જાઓ. સુંદર શરીર જોયાં હોય તો મોંભાત્રે આવો ! અહીં પ્રકૃતિએ પોતાના વદન ઉપરથી સંસ્કૃતિનો ઘૂંઘટ ફર કર્યો છે. અહીં પ્રકૃતિનો ચંદ્ર પોતાની સોળે કળાએ ખીલી ઊઠ્યો છે ! કલ્પનાની આંખો જે સદા જુએ છે—અથવા જોવા મળે છે તે મોંભાત્રે આપણી સગી આંખોને દેખાડે છે. મોંભાત્રેની ફિલસૂફી નોખી છે. અહીં યોગીઓનું કામ નથી. અહીં સાધુ-સંતોનું કામ નથી. આ સ્થલ શું છે ? અહીં ધન-દોલતને પ્રધાને બધું જ નાચે છે. આ મીનાબજારમાં બધું જ

વેચાય છે : ખનાવટી હારથો. નકલી પ્રેમ. કાગળનાં ફૂલ જેવી અદાઓ. 'ગોરાં શરીરો, કાળાં શરીરો. ઘઉંવણી' કાયાઓ, પીળી કાયાઓ. મગો તે રંગ અહીં મળે છે અહીં એક જ લાપ્યા બોલાય છે : સિંકાની, અહીં રૂપ મગર નથી. અહીં પ્રેમ અધ નથી. બેચાર ચાંદીના સિંકા ફેંકા અને રૂપ તમારી નગરની સામે જનમ જનમની દારી ખની નાચશે. સોનાની રમકદમક દેખાડો અને પ્રેમ હજાર આખે તમને નવાજશે.

મેામાત્રે જોવા પછી તમને લાગશે કે માનવીની જાતીય જૂથ સાથે આડપણાં કરવાની કલા એ તેજના કૂવાઓ કરતાંય વધુ જંગી વેપાર જમાવી શકે તેમ છે. તેજના કૂવાઓ તો કચારિય ખાલી થયાના, પણ, પણ આ કૂવા ? એ તો કાચમ છોલોછય રહેવાના.

આપણે અહીં ફોર્ડે કે આલ્ફ્રેડ આલ્ફરની જાતીય વૃત્તિ અંગેની ચિયરી વિષે ચર્ચા કરવા માગતા નથી, પણ જ્યારે લગભગ અધી જર્મન વિદ્યાર્થિનીઓએ મેામાત્રેનો નાઈટકલખના પ્રોગ્રામમાં જવાની હંક લીધી ત્યારે મારા વદન ઉપર આશ્ચર્યની રેખાઓ રચાઈ ચર્ષ. બાજારો ખોલી.

—આમ આશ્ચર્ય શું દાખવે છે આદમ ? બધાની મરજી એટલે જોઈએ.

મેં કહ્યું.

—પણ...પણ તેમાં...

હું પૂરેપૂરું બોલું તે પહેલાં કારીન બોલી બી :

—હવે પણ ને બધું રહેવા દે. આપણી પાસે સમય ઓછો છે. ચાલ પૂર કોઈ નાઈટકલખવાળાને.

નાઈટકલખોના પ્રગ્રામ પાસે દરવાન બેઠેલા જ હોય. એ લોકોને સાદ કરી કરી બોલાવે. અગ્રેજીએ બોલે, જર્મને બોલે અને ફેંચ પણ.

એક નાઈટકલખ નજીક જઈને અમારું ટોળું બીયું રહ્યું એટલે દરવાન આવ્યો અને નમ્રતાપૂર્વક જર્મન લાપામાં બોલ્યો :

—જર્મનીયો આવો છો ?

અમે અમારા ડેકાં હલાવ્યાં.

—તો આવો પધારો. ધણે સરસ પ્રેગ્રામ છે. તમારી તળિયત ખુશ થઈ જશે. આ બહાર ફેટાઓ બેચા ને ! અંદર તો એથી પણ વધુ મજાદાર ચીજો છે. પ્રવેશ-ફી નથી. આવો પધારો !

અમે કહ્યું :

—પ્રવેશ-ફી નથી ?

એણે મીઠું હસતાં કહ્યું :

—ના, પ્રવેશ-ફી નથી.

—તો પછી ?

એણે દારૂની રીતે કહ્યું :

—તમે કેટલા જાણો છો ?

મેં આખું ટોળું બતાવ્યું.

એટલે એ બોલ્યો :

—કંઈ વાધો નહિ. એક બાટલી શેમ્પેનની લેશો તો થ શકશે.

કેટલીક ઊકડરીઓ બોલી બી :

—બરાબર છે, આપણે તો પ્રોગ્રામ જ જોવા છે ને.

એટલે બાકીની ઊકડરીઓએ બોલી બી :

—હા, આપણે પીવું ક્યાં છે ? એક બાટલીનો આડર આપણું અને પછી સરખી રીતે આપણે ખર્ચ વહેની લઈશું.

આખું ટોળું ધક્કામુક્કી કરતું નાઈટકલખમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં મેં પૂછ્યું :

—એક સવાલ.

દરવાને ફરી મીઠું હાસ્ય વેધું.

—અરે, એક શું, પૂજા હોય એટલા સવાલ પૂછો.

મેં કહ્યું :

—આ શેમ્પેનની એક બાટલીની કિંમત શી ?

ચોવીવાર તો એણે સુપકોદી ધારી, પાંચ તરત જ બોલી બીચો :

—પંદર હજાર ફ્રાંક. સર્વિસ જુદી.

અમારા ચહેરા જોવા જેવા ચર્ષ ગયા.

મેં સહેજ વધુ સ્પષ્ટતા ખાતર પૂછ્યું :

ગાંડા હાથીનો શિકાર

મદ્રાસ રેલ્વેમેન્ટના એક મેજરને વિચાર આવ્યો કે આ વખતની ફ્લોઈ એટલે લોકરના માણસોને મળતી રજા ક્યાં પસાર કરવી. આ વિચારે તેમની ફ્લોઈ લેવાનો સમય પાછી ગયો. અને પોતે તરત જ નિશ્ચય કરી નાખ્યો કે આ વખત નીલગીરીમાં ગાંડા હાથીના શિકારે જવું.

આથી તે મેજર સાહેબે નીલગીરીના ઉટાકામન્ડ તરફ રવાના થવા પોતાના માણસોને તૈયાર કરી સાથે લીધા. ઉટાકામન્ડ એ ભારતના બહુ મોટી જિમ્મરના પહોડ નીલગીરીમાં એક સુંદર હવા ખાવાનું સ્થળ છે. ઉટાકામન્ડને સૌ દેશમાં જીટીના નામથી ઓળખે છે. જીટીની જિઆઈ દરીઆની સપાટીથી ૭૨૨૦ ફૂટ છે. આ સ્થળ મદ્રાસના ગવર્નરને ઉનાળામાં વસવા માટે ખાસ પસંદ કરવામાં આવ્યું છે. ભારતમાં જીટી એ હવાખાવાના ખીખ્ખ સ્થળોમાં દક્ષિણી રાષ્ટ્રી તરીકે ઓળખાય છે. જીટીની કુંગરમાળ અને બંગલાઓના યોગાનમાં ખાસ કરીને શુક્રેલીપ્ડસનાં શ્લોક પુષ્કળ પ્રમાણમાં જોવામાં હતાં. પણ ભારતને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થયાં પછી આ વનરાજીને કાપીને બેટાનું વાવેતર કરવા માંડ્યું છે. ત્યાં બેટાં કાપી સાંરી જાતનાં અને વિપુલ પ્રમાણમાં જોવામાં છે. પણ ત્યાંની વનરાજીનાં મૂળીઆં ઢોળાવની માટીને પકડી રાખતાં હતાં તે હવે બેટાંના વાવેતરથી લોવાયુ થાય છે અને વરસાદ સારો પડી ગયા પછી તો ડામરના રસ્તા ઉપર મોટર ખૂંપી ગયાના દાખલા જોવા મળે છે. જીટીનાં હવા ઉનાળામાં ખરેખર તાજગી આપે

કાલ્પનિક સાહસકથાઓ કે શિકારકથાઓ આપણે વાંચવા પ્રેમાર્થ એ જીએ. પણ સાહસથી લગભગ આ કથા એવી સાચી શિકારકથા સાચી જ વાંચવા મળે. ગુજરાતના બાણીલા પ્રાણીવિદ્યાર્થે આ સાચી કથા લખી છે એટલે તેમાં વિગતો પણ ભરી છે...

એવી છે અને ત્યાં ઉનાળામાં પણ ગરમ કપડાં પહે-રવાની જરૂર પડે છે...આ સ્થળ એવી સરસ રીતે આવેલું છે કે તેની ચારે બાજુ મોટરમાં જુદે જુદે સ્થળે જઈ શકાય છે.

જીટીની નીચે લગભગ ૪૦૦૦ ફૂટ જોતરનાં દક્ષિણનાં નીલપર્ણી વનો આવે છે. આ વનોમાં એક વખત હાથીઓ અને ગૌરિયાવના ઢોળાં રખડતાં હતાં, વાઘ પણ આ વનોમાં થાય છે અને ઉતાળામાં જીટી મુકી ચારી પહોંચે છે. વળી ચૂડી થતા વાઘની એક ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે તેની રંવાડી બહુ ખુમાશવાળી મુંવાળી અને લાંબી રહે છે. એ સિવાય ઘાતકી પ્રાણી-ઓમાં દીપડા પણ કાંઈ ઓછા નથી. તેમાં કાળા દીપડા પણ થાય છે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. આ બધાં જાનવરના શિકારને માટે પરવાના આપવા અને ત્યાં વસતાં જંગલી પશુઓ અને ધાનકી પ્રાણી-ઓનું જાતન જીટીમાં ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં સ્થપાયેલ એક મંડળ કરે છે. જેનાથી એક વખત નવાં પુષ્કળ સામગ્ર હતાં તે કુન્દાના ઢોળાવમાં સાઈક રીતેર સાંખ-રને ચરતાં જોઈ શકતાં હતાં તેનો લગભગ નાશ થવાની અણીએ હતો તે આ મંડળની ચીવટથી પાછાં દેખાવા લાગ્યાં હતાં પણ હાલ તેની સ્થિતિ બહુ વધારાથી એવી પાછી રહી નથી.

આ ઉપરાંત નીલગીરીમાં થતાં એક પ્રકારનાં જંગલી બકરાં જેને 'નીલગીરી આઈએસ' કહેવામાં આવે છે તે લગભગ ૮૦૦૦ ફૂટની જિઆઈએ એવેરેન્સ કુંગરમાળમાં થાય છે. જેનો શિકાર શિકારવાળી

—એટલે દોસો માર્ક !
—એણે અત્યંત હાવડી રીતે કહ્યું :
—બરાબર.

એટલે મેં કહ્યું :
—ડાંકે. આઉફવીગ્રેન !
અને અમે સૌએ આલતી. પંકડી.

હિંમત, શરીરની તંદુરસ્તી અને ધીરજથી ત્યાં પહોંચવાની મીઠા ભાગી લે છે.

બાકી તો અહીંના શેવા એટલે દોળાવમાં પડેલી ખીણો જેમાં મુન્ટજેક અને જંગલી મુરઘાં સારા પ્રમાણમાં મળે છે. ચિતળ કે જે મૃગ નીચે મળે છે તે મોયાર અને લવાની નદીની ખીણમાં થાય છે. આ મૃગ આપણું બહુ રૂપાળું પ્રાણી છે. એ સિવાય રાંઝડાં, ભેખર અને જંગલી હુછર પણ જોવા મળે છે. આ પ્રાણી બટેદાના વાવેતરનું દુરમન છે.

આ નીલપર્ણી વનોમાં ઉનાળામાં પણ એકાદ વખત વરસાદ વરસી જાય છે. આથી અહીં બહુ ઊંચી કિસમનું ઇમારતી લાકડું થાય છે. આ લાકડું તે આપણો સાગ. મોટા બામ્બુ પણ આ વનમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં જોયે છે.

શિકારખાજને સ્વર્ગ સમાન આ વનમાં બંદૂક લઈને ફરવાનો અતેરો આનંદ આવે છે. વળી ક્યે વખતે કયું જનાવર લટકાઈ જશે તે કહેવું મુશ્કેલ પડે છે એટલે હાથી પણ સામે મળે અને પીસારો જેને આપણે રામગાય કહીએ છીએ તે પણ ખડામાં પડેલી ફેડી વડનાં જથ્થાઈ આવે છે. ત્યારે શિકારખાજને મોટા મારની બંદૂક વાપરવાનો, સામાન્ય મારની બંદૂક ચલાવવાનો કે પછી છરાની બંદૂકનો ઉપયોગ કરવાનો પૂરા અવકાશ મળે છે.

ફોર્સ મંજૂર થઈ એટલે મેજરસાહેબ તો ઊડી આવી પહોંચ્યા અને ઊડી કક્ષમાં એક રૂઝ રાખીને રહ્યા. આવીને પોતાને માટે અગાઉથી લખ્યા મુજબ શિકારનો પરવાનો મેજરસાહેબે મંજૂરની આફિસે ગયા. ત્યાં તેઓને ખીજ જનાવરો મારવાના પરવાના ઉપરાંત એક ગડિ હાથી મારવા માટે ખાસ પરવાનો જે તેમને જોઈ તો હોય તો આપે એવું કહેવામાં આવ્યું. આવી માગણીનો સ્વીકાર ન કરે એવા મેજરસાહેબ ન હતા. તેઓ તો બેઠાયા : ‘ઉપકાર થયો. મારે ગડિ હાથી મારવો જ હતો પણ તે મળશે ક્યે કેંકાલો ?’

આ સાંજણીને બેઠેલા બાણએ જવાબ આપ્યો કે

‘આપે જે મોયાર અને લવાની નદી આશુબાશુની જગ્યાનો પરવાનો કહાવ્યો છે તેટલામાં જ આ હાથી ત્રાસ આપી રહ્યો છે. ત્યાં પહોંચીએ એટલે ત્યાંની વસ્તી જ આપની પાસે તેના વાવડાઈ આવશે.’

ઊડીનાં હવા-પાણીને અનુકૂળ થવા માટે મેજરસાહેબે એકાદ અર્ધવાડિયું ત્યાં જ વસવાતો વિચાર કરી નાખ્યો. કારણ કે આટલી ઊંચાઈએ આપણા હૃદયના ધમકારો વધી જાય છે. આથી થોડું ચાલીએ તો ધાકી જવાય છે. પણ મનુષ્ય દેહ પ્રયુએ એવો બનાવ્યો છે કે તેને ગમે તેવા હવા પાણી સાથે બંધબેસતો કરી શકાય છે.

આ અરસામાં પોતાની સાથે મેજર લઈ આવેલા પોતાના શિકારી નોકર ચીનીઆને નીચે મોકલી મોયાર અને લવાની નદીની વચ્ચેના જંગલમાં કેવો શિકાર છે તે જોવા માટે મોકલી આપ્યો હતો.

ચીનીઓ તો દરેક જગ્યાએ ફરીને ક્યાં આમળ ક્યાં જનાવરો મળશે તે તપાસ કરીને આવ્યો. આ ખખ રમાં તેણે જથ્થાબું કે એક વાંધ પણ આસપાસ દોર ઉપર ત્રાસ વરતાવે છે. વળી એક ગોરીગાય જેને ખાસ-સન કહેવામાં આવે છે તેનો એક ખુટ વકરી ગયો છે અને માણસના પગરવ ઉપર હુમલો કરવા આવે છે. તે ઉપરાંત સામ્યર ચીતળ અને કાકડ પણ જેના મોટા મોડીઆના શોધીએ એવા મળી રહેશે. એ પ્રમાણે વરધી આપી.

ચીનીઆને મેજરસાહેબે જથ્થાબું કે ચીનીઆ, આ વખત એક ગાડો હાથો મોયાર આસપાસ ત્રાસ વરતાવે છે તેને મારવાની ખાસ પરવાનગી મળી છે. આ સાંજણી ચીનીઓ બોલી બીચો કે ‘સાખ એ તો હું વરધી આપવી જ ભૂખી ગયો કે મોયાર અને લવાનીના સંગમ થાય છે તે જગ્યામાં એક હાથી માથું કાઢી ગયો છે. અને માણસના પગરવ ઉપર અને તેની ગાસ ઉપર તો હડી કાઢીને આવે છે. આ મકના હાથીએ પણ સારો ત્રાસ વરતાવ્યો છે. હજુ હમણાં જ તેણે એક મોટર લોરીને બાધી નાખી દીધી હતી પણ તેમાં બેઠેલાઓ, તે લોરીને ભાંગવામાં રહ્યો

એ અરસામાં છુપાઈને નાસી જવા પામ્યાં હતાં.’

મેજરસાહેબે પરવાના સાથે મોયારનો શિકાર બગલો પોતા માટે અઠવાડીયા માટે નક્કી કરાવી રાખ્યો હતો. એટલે ત્યાં પહોંચવાની તારીખ પહેલાં તો સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરી લેવા તેના રસોયાને વરધી આપી દીધી. અને સર્વ તૈયાર થયાના સમાચાર મળતાં જ મેજરસાહેબ સીચુરધાટને રસ્તે થઈ મોયાર બગલે પહોંચવા માટે નીકળ્યા. સાથે તેઓના માણસો પણ હતા. ચીનીઓ, ગુગલુ અને યુસ્તવામી. ચીનીઓ પોતાની બંદૂકો લઈ સાથે રહેતો હતો, યુસ્તવામી જના-વરતું પગે કાઢવામાં નિષ્ણુત હતો અને ગુગલુ, સાહેબ શિકારેથી પાછા પધારે ત્યારે જમવાથી માંડીને સૂતા સુધીની તૈયારી બગલે રાખતો હતો.

એ સમય એ હતો કે જ્યારે આ વનો ઘાટી વનરા-હથી અને વિપુલ પ્રાણીસૃષ્ટિથી ધમધમતાં હતાં. અત્યારે તો તે બંને વસ્તુઓમાં કાંઈ ઠેકાણું રહ્યું હોય એવું જણાતું નથી. છતાં માનવદોડીતું રખ એટલે તે વિસ્તારમાં શિકાર કરવાની છૂટ નથી અને ત્યાં જંગલમાં વસતી પ્રાણી સૃષ્ટિ સુખથી રહે છે એમ કહેવામાં આવે છે.

સાંજને સમયે મેજરસાહેબ અને તેમનો રસોયો મોયાર બગલે આવી પહોંચ્યા. બધો સામાન ગોઠવાતો હતો તેવામાં બે ત્રણ માણસો જંગલમાં પોતાના ઉપ-યોગ માટે મૂળીયાં બેગાં કરતા ગયા હતા. તેઓએ આવીને જણાવ્યું કે ‘પેલો ગાંડો હાથી અમારી પાછળ પડ્યો હતો. અમે તો અહીંથી એક બે માઈલ દૂર આવેલાં પાણીના ખાડા આંગળથી પસાર થતા હતા તેવામાં તો તેણે મોટી ચીસ સાથે અમારી તરફ હડી કાઢી. પણ અમે તેને બૂલવાડીને માંડ અહીં આવી શક્યાં.’

તે માણસોને મેજરસાહેબે જણાવ્યું કે ‘અત્યારે તો સૂરોસ્ત થવા આવી ગયો છે. એટલે આવતી કાલે સવારના તેને શોધવા મારો વિચાર છે. માટે તમે અહીં જ રોકાઈ જાવ; કાલે મને તે હાથી ક્યાં છે

તે જાતવજો.’

હજુ તો માંડ લગકડું થયું હતું ત્યાં તો મેજરસાહેબ જાણ્યા. હાથ મેં ધોઈને ચા લીધી અને સાથે થોડો નારતો પણ કરી લીધો. એ પૂરું કરી ચીનીઓ, ગુરુ-સ્વામી અને પેલા કુરખાઓને સાથે લઈને તે ગાંડા-હાથીની તપાસ માટે બિપડ્યા. કુરખાએ જેને એક દોઢ માઈલનું અંતર બતાવ્યું હતું તે અંતર બમણા કરતાં પણ વધારે લાગ્યું.

લગલગ કુંગરમાળ પાસે આવી પહોંચ્યા હતા તેવામાં તે કુરખાઓએ સાહેબને હાથીના તાગ પગલાં બતાવ્યાં. પગલાં જોઈને સાહેબ એટલા કે પગલાં ઉપરથી આ જનાવર કાંઈ નાનો જણાતો નથી.

તે પગલે પગલે થોડું અંતર કાપતા આટલા જતા હતા. મેજરસાહેબ એક ગીલા ઉપર આવી ગયા જેમાં જોયી પાન ઊગેલી હતી. અને નાની નળા ખાણુ પણ આસપાસ હતી. તે નળા ખાણુમાં ખાસ કદીને ગંધારી નામની વેશ જેને સામાન્ય રીતે લાન્ટાના કહેવાય છે. આ લાન્ટાનાનો વેશો તો મૂળ મેકસી-કાનો વતની પણ ત્યાંથી તે સિલોનમાં એક રંગદાર ફૂલના છોડ તરીકે આવ્યો હતો. તેને આજે એક સૈકા થઈ ગયો. એ સો વરસના ગાળામાં પંખીઓએ તેના નાના નાના પીંડુ જેવા ફળ ખાઈને તેની ફગારમાં તેનાં બીયાં વેંચ્યાં. પંખીના પેટની ગરમી ખાઈ નીકળેલાં કાઈ પણ પ્રકારનાં બીયાં તે જ્યાં પડ્યાં હોય ત્યાં વરસાદનું પાણી લાગે કે તરત જ ઊગી નીકળે છે એ રીતે આ ગાંધારીના વેશોને ફેલાવો એટલે બધો વધી ગયો છે કે તે હવે આપણે ત્યાં એક અડ-બાઉ વેલો થઈ ગયો છે. એની એવી સખત નળા-ખાણુ થાય છે કે તેમાંથી દોડીને નીકળવું પડે તો નીકળાય કે કેમ એ સવાલ છે.

બહુ જ ખળદારીપૂર્વક પેલા કુરખાઓએ મેજરસાહે-બને ચાલવા માટે સૂચના આપી. બે કુરખા, ગુરુસ્વામી, મેજરસાહેબ અને ચીનીઓ આટલા જતા હતા તેવામાં ગીલાની વચ્ચે આવેલા પાણીના ખાખોચી-આમાં પેલો ગાંડો હાથી આનંદથી નહાતો

દેખાવો પહેલી જ કાણે તો તે મોટી માદ દેખાઈ
પણ મેજરસાહેમે પોતાના લાખી નજરના દુરથીન
ચઢાની જોયું તો તે મકનો હાથી હોય એવું જોવામા
આ યુ એ હાથી જોઈ પેના કુરમાઓએ જણા
કે આ તે જ ગુડો હાથી છે કારણ કે તેને કાઈ પણ
કનગ્યા વગર તેણે અમારી ઉપર વારવર હુમલો
કરી હતો પણ જ્યારે અમે મોટા જુદા ઉપર ચીને
તેના પાદાની ઘટામા સતાર્થ ગયા ત્યારે તેણે અમારો
સગડ મૂક્યો અને પોતાનું ઝૂન તેણે એક મોળે
બામ્બુ ખેંચીને પોતાના પગ નીચે કચગી નાખ્યો અને
તેમ કરતા કરતા તે ચીસો પાડતો જતો હતો

મેજરસાહેમે આ વાત સાંભળી નક્કી કરી નાખ્યું
કે આવા જનાવરના શિકારમા જોઈએ તે કરતાં
વધારે આહમીની જરૂર નથી આથી ચીનીઆને મે
બદ્ધ આપી ખીજને મોટા જુદા ઉપર ચડી જવાનું
મથું કે જ્યાં તેઓ તકનીક વગર શિકારનો શુભ
જોઈ શકે

આ પ્રમાણે નક્કી કરી મેજરસાહેમે પવનની દિશા
જોવા પોતાની પાસે રેશમના દોરાથી બાંધેનું પીટું
ટાંભીમાંથી કાઢી કારણ કે આવા હવામાંથી ધાણું
લેનારાળા જનારો માટે પવનની દિશા જોવી ખાસ
જરૂરી છે હવાની દિશા નક્કી કરી મેજરસાહેમે
મોટા મારની બદ્ધમાં રાઉઝ હરી લીધા અને
તે જગ્યાના બરાબર અભ્યાસ કરીને ચીનીઆની ફરજ
અડધું ચક્કર માથું અને તઓ બને એક જોયો
પાન પાછળ આવી ગયા કે જ્યાંથી તે મોટા હાથી માત્ર
પોહોસો વાર દૂર હતો આ પાનમા બને સતાર્થ ગય
અને બને તેટલો એણે અજાણ કરતા હવાની ઉપરવાસ
આવી ગયા પવન ઉપર ગયા એટલે આ વાસ
લેવામા આ પ્રાણીનું નાક મજબૂત તીવ્ર રહે છે તે
તેમની બાજુ પીઠ ફેરવીને જોવા હતા છતાં તેને હવા
પડી જે સમયે મેજર અને ચીનીઆ તે હાથીથી ત્રણસો
કદમ દૂર હતા જેની તેને મનુષ્યની ધાણ લાગી એવા જ
તે હાથી એક દિન ચચરાવી નાખે એવી ચોસ સાથે

મેજર બાજુ ધરતો પૂછડી પાછળ જોયો થઈ હતો
અને સૂઢ તેની ધાણ લેવા માટે મેજરસાહેમ બાજુ
જોયો હતો ચારા નસીંગે તેના રાક્ષસી પગનો પાણીમાં
થતો ધનકારો તે ક્યાં છે તે બતાવી આપતો હતો
કારણ કે મેજર અને ચીનીઆ તો ગોઠણ સુધી મારામાં
ગરી ગયા હતા અને પાન તેઓથી એટલી જોયો
હતી કે તેઓને કશું જ જોવામા આવતું ન હતું

આ પ્રમાણેના તેઓના મોરચો બહુ વિચિત્ર જણાતો
હતો વળી અધૂરામા પૂરું સૂર્ય પશ્ચિમ બાજુ નમશે
હતો એથી તે બરાબર આખમા આવતો હતો આથી
મેજરસાહેમને એ ચિંતા થઈ કે સૂર્ય આખમા
આવશે તો બરાબર નિશાન લેવાશે નહિ અને મેજરને
સારી જગ્યા મટે આજના ગયા વગર દૂરકો જ ન હતો
કે જ્યાં પાન તેઓની કમર સુધી જ આવે એવી
જગ્યાએ તેઓ બને બહુ જ ખતરવારી પૂરક પહોચી
ગયા અને થોડા દમ ખાઈને મેજરસાહેમે પોતાની
બદ્ધ તૈયાર કરી અને ચીનીઆને ખભા ઉપર ચી

વીને દુશ્મન ક્યા છે તે જોવા કહ્યું
હજુ તો ચીનીઆ માડ ખભે આવે તે પહેલાં તો
મેજરસાહેમે બાજુ લીડું કે એ તો ખીજની કાળી
ચીસો નાખવા લાગ્યો હતો અને એવું જણાતું
હતું કે તે દુશ્મન તદ્દન નજીકમા જ છે અને
ચીનીઆ હજુ તો બોધ ઉપર પગ મૂકીને પોતાની
બદ્ધ લે તે પહેલાં તે ચીડોલું જનાર તેમની
પાછળ આવેના પાનના ધેરામાંથી નીકળ્યો પાને
તેને આજથી દૂર રાખ્યો હતો અને રાક્ષસી પગના
જરો તે મોટા હાથી મેજરસાહેમ ઉપર ધસી આ રો
જ્યારે મેજરસાહેમે તેને પહેલો જોયો ત્યારે તે
રાક્ષસ માત્ર ત્રીસ ચાલીસ કદમ દૂર દેખાયો એને
જોતા જ મેજરસાહેમે પોતાની બદ્ધ ખભે લઈ
લીધી પણ તેની સાથે મેજરસાહેમને એક એ
વિચાર ઝગમગી ગયો કે જો જોના તેના મર્મરયાને
નહિ એને તો છાન મરણનો પ્રશ્ન છે આથી મેજર
સાહેમે લોથી જોળી નહિ ચનાવતા તે જ્યારે પદર

કદમ દૂર રહો ત્યારે ગોળી ચલાવી અને તે વખતે તેના વક્તવ્ય અને મુકેની વચ્ચે આવતા ખાડા ઉપર નિશાન લીધું અને ગોળી ન્યાં નિશાન માંડ્યું હતું ત્યાં જ ખેડી, અને મજલમાં ઘૂસી ગઈ. પણ તે રાક્ષસ તો પોતાની ખીજના હુમલામાં આગળ ચાલ્યો આવ્યો. મેજરસાહેબના પગ આગળ પાણીમાં મોટા ધમાકા સાથે ગોળી ખાઈ ગયો. અને તેના પડવાથી મેજરસાહેબ અને ચીનીઓ ગારાથી ભરાઈ ગયા.

મેજરસાહેબને ખાતરી હતી કે તેઓનું નિશાન બરાબર સાચું હતું. પણ જો તે ધારી જ્યાં ચાતરી ગયું હોત તો તેઓ મોટી મુશ્કેલીમાં મુકાઈ ગયા હોત. કારણ કે ગારા અંખમાં પણ ઊંડો હતો અને જો ખાલી ગોળી ગઈ હોત તો તે રાક્ષસના ઝપાટામાં તેઓ બંને આવી ગયા હોત. બિચારા ચીનીઓ તો ગારામાં લટખટ થઈ ગયો હતો અને લગભગ ઝુગળાઈ ગયો હતો.

જેમ તેમ આંખો અને મોં સાફ કરી તેઓથી ખક-ખકાટ હસી દીધા વગર રહેવાનું નહિ. કારણ કે તેઓ બંનેના હેવાય ગારાને લઈને વિચિત્ર બની ગયો હતો.

આ ભયંકર રાક્ષસે તેની તીવ્ર ધ્રાણશક્તિથી તેઓને શોધી લીધા હતા એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. એટલું જ નહિ પણ તેની હદ બહારની હુઆઈ તો તે હતી કે તેણે તેઓની ઉપર હુમલો કરવા પહેલાંથી જ દોડીને આવવાનું શરૂ કરી દીધું હતું કે જેથી એઓનું ભાગવું પણ મુશ્કેલ અને એમ પાછળથી ધસ્યો હતો.

મેજરસાહેબે પાસેના પાણીના ખાડામાંથી પાણી લઈ મોં ઉપર ચોટેલા ગારા ધોઈ નાખીને તે મુસ પામેલા હાથી પાસે જઈ તેનું પારીક અવરોધન કર્યું અને તે કળી ગયા કે આવું ગાંડપણ તેનામાં આવવાનું કારણ એ હતું કે ગોળીના પડેલા ધામાંથી તો હજુ લોહી નીકળતું હતું. પણ એ ગોળીના ધા આગળ જ ખીજ ત્રણ ધા તાજ દેખાતા હતા. અને

તે ઉપરાંત એક ચોથો ધા ડાબા કાનમાંથી ગયો હતો. વળી વધારે તપાસ કરતાં તેના ડાબા પાવડામાં પણ એ ધા દેખાતા હતા. મેજરસાહેબ પહેલા ત્રણ ધા જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા કે એ ત્રણ-માંથી એક પણ ગોળી છવલેણ ન નીકળી. એની જગ્યા તો મર્મ જ કહેવાય છતાં આવું કેમ બન્યું? બ્યારે મેજરસાહેબની ગોળી તો તે ગોળીના ધાથી માત્ર એકાદ ઈંચ દૂર ખેડી તો તે રાક્ષસનો કાણુ માત્રમાં અંત આવી ગયો.

મેજરસાહેબે તે ગોળીના કાણુમાં એક જાડી સળી લઈને ગોળીએ કેવો રસ્તો લીધો છે તેની તપાસ કરી તો જોવા મળ્યું કે તે ધામાં રાત્રી માટી ભરાઈ ગઈ હતી. આ માટી ભરવાનું કામ તે ગાંડા હાથીએ જ કર્યું હશે એમ સમજમાં આવતું હતું કે જેથી કરીને લોહી વહેતું બંધ થઈ જાય.

આમ અને તેટલી તપાસ કરતાં લગભગ રાતના ચોળા ઊતરતા જતા અને મેજરસાહેબને બરાબર ઉતારે પહોંચતા હજુ એક કલાકનો પાંદો સમય થાય એમ હતું એટલે તે ગાંડા હાથીને ત્યાં જ રાખી મેજર ઉતારા તરફ રવાના થયા. જંગલમાં ચાલતું અને રાત થવા આવી ગઈ હતી બદ્દે ધાટા જંગલમાં અંધારું વહેતું થતું હોવાથી મેજરસાહેબે પોતાની બંદૂકમાં નવા રાઉન્ડ્સ ભરી લીધા એ તો વગડાના મામનેા છે, ક્યારે તેની જરૂર પડે તે ન કહી શકાય.

મેજરસાહેબની ગોળીના અવાજ સાંભળી વૃક્ષમાં છુપાઈને બેઠેલા પેલા કુરખ અને ગુરુવામી અમારી સામે આવતા હતા. મેજરે સૌની સાથે જેમ બંને તેમ દૂંઢા રસ્તો લઈ બંગલે પહોંચવાની કાશિશ કરી તેમાં એ વખત રસ્તો ભૂલ્યા અને થોડું અંધારું થઈ ગયું.

અંધારામાં એવા ધાટા વનમાંથી પસાર થવાના અનુભવમાં પણ ખીકની સાથે હિંમત લાવી ચાલે જ રાખતું પડે છે અને એ તમરાંના અવિરત “તુરમ્ તુરમ્” સાથે મેજરસાહેબ મોધારતા બંગલે આવી પહોંચ્યા. પોતાના હચીઆરોને ચીનીઓને બરાબર સાફ

કરવા માટે, કહી પોતે આ માગી અને આ પોતે
રસથ થઈ નાહ્યા અને ગુગુએ બનાવેલી ગરમ રસ-
ઈને બરાબર ત્યામ આપ્યો.

જમી પરવારીને ચીનીઆની બંદૂક વગેરેની સફાઈ બાબત
દરેક બંદૂક પોતે હાથમાં લઈ જતી સામે રાખીને
તેની નાળીઓ અમારા મારે છે કે નહિ તે તપાસી
અને ચીનીઆને પૂછ્યું કે આ હાથીને જોવા અને
તેના પગ, સૂઝ અને પૂંછડું લેવા આપણે કાસે
વહેલા જવું પડશે. અને પેલા ધા જોયા તે કાણે
ક્યાં હશે તે પણ વાવડ મેળવવા જોઈશે. આટલું
કહી ચીનીઆને ખાવા જવા માટે રજા આપી અને
સવારે સાઝા છ વાગ્યા પહેલા તૈયાર થઈ જવાનું કહ્યું.
આખા દિવસના પરિશ્રમ પછી મેજરસાહેબને ખોજા-
નામા પડવાની ઇચ્છા થઈ અને પડવા એવા જ નિદ્રા-
વશ થઈ ગયા.

બીજા દિવસે પાછા આ નારતો લઈને મેજરસાહેબ
પેના હાથી પડ્યો હતો ત્યાં પોતાના સિકારીઓને
લઈને ઊપડ્યા. રસ્તામાં થોડા ઝીણા સિકાર કચો.
તેમાં એક જંગલી મુરઘો હતો.
મેજરસાહેબે શતના બોજન માટે જોઈતા સિકાર કરી
લીધા અને પેલા હાથીના પગ પૂંછડી અને સૂંઝને કાપી
લઈ તેના ઉપરથી આમડી કીતારી લીધી અને

પછી પેલા ધાનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા. તે બરેબર
તેઓને ખૂબ જ નવાઈ લાગી કે આવા મર્મરયાને
ગોળી બેઠી છે અને આ હાથી જીવતો છે એ નવાઈ
જેની વાત છે. પણ તેના મારનારે ઉપરા ઉપર બીજા
એ અવાજ કરી દીધા છે પણ હવે જોઈએ કે તે
બંદૂક અવાવનાર સિકારીની કેરી રિથિત રહી છે.

બધું કામ પતાવી મેજરસાહેબ પાછા આવ્યા અને
તે જ દિવસે બીરી લણી રવાના થયા. ત્યાં પોતે રહેતા
હતા તે બીરી કસળમાંથી જળ્યવા મળ્યું કે તે જ કસ-
ળમાં રહેતા એક સિકારી ભાઈને તે હાથીએ
અપરમા લઈને મારી નાખ્યા હતા. અને એથી જ તે
હાથીને ધાની બળતરા થાયથી ગાંડા થઈને માથુસના
અવાજ કે વામ ઉપર ધસી આવતો હતો. એ સાલ-
ળીને પોતે દુખી થયા અને પોતે એટલા નસીમદાર
છે કે હાથી તેઓની પાછળથી ધરયો અને ગોળી
બરાબર મર્મરયાને વાગી અને ઠેક મગજ સુધી જઈ
છિન્ન છિન્ન કરી નાખ્યું અને પોતાના પગમાં જ
પોરડું પડે એમ પડી ગયો.

આ બધું મેજરસાહેબની નજર સમક્ષ આવ્યું અને
તેઓથી બોધાર્થ જવાબુ કે સિકારની સહેલ એવી છે
બનહાનિ પણ થઈ નહ. માટે પૂરતી બબરદારી
રાખીને જ આ સિકારનો આનંદ લેવા જવો છે.

પ્રસિદ્ધ જર્મન વિદ્વાન ગટેને યુવાનીમાં એક મુંદર યુવતી સાથે પ્રેમ થયેલો. જ્યારે એણે પોતાની પ્રિયતી સમક્ષ
હાજરી દરખાસ રજૂ કરી ત્યારે અબજ પછી કે એની સગાઈ તો ક્યારનાયે થઈ ચૂકી છે. ગટેનું દિલ વધી ગયું.
એને પોતાનું જીવન નિરર્થક લાગ્યું. આપઘાત કરવાનો નિર્ણય કર્યો. એક ધત્તાદાર કમાર ખરીદી લાવ્યો. ધત્તાવાર
અપ્રત્ય કદાં પણ કઠાર છતીમાં ખોસી દેવાની હિંમત આવી નહિ. શતના અધકારમાં પોતે કઠાર ખાઈ શક્યો
એમ માનીને રાજ એસિસ્ટા તળે કઠાર મૂકી સૂઈ નહ પણ આદમકદવા કરવાની હિંમત ન આવી તે ન જ આવો.

આખરે ગટેએ વિચાર્યું પોતે આદમકદવા કરી શકતો નથી તો કાઈ નહિ એક નવલકથા લખીને એના નામક પાસે
આદમકદવા કરાવવી! વિચાર પાકે થતાં તરત જ પોતાની પ્રેમકદાની પર એક નવલકથા લખવા બેસી ગયો.
ત્યારે આ નવલકથા પ્રગટ થઈ ત્યારે આખા જર્મનીમાં સનસનાટી મચી ગઈ. દેશીએ એને મદદાન સાહિત્યકાર
તરીકે વધાવી લીધો. આ નવલકથા હતી. “ધ સોરોઝ ઓફ વેધર” નવલકથાનો નામક અંતમાં આદમકદવા કરી
જીવનને અંત આણે છે.

હુડિનીની સુવર્ણપથ

વિશ્વવિખ્યાત બહુગરના છવનની એક મહત્વની વાતને અહીં વ્યૂ કરી છે. આ સવ પ્રસંગને અંગ્રેજ હપરથી શ્રી હોડાલાલ મા. કામદારે ગુજરાતીમાં હિમ્મત વાચકો માટે ખાસ રજૂ કરેલ છે જે દરેક વાચકને એક સરખો રુચરો...

અવનનાં મૂલ્યો ક્યાં છે? પૈસો? કીર્તિ? સત્તા? આ વસ્તુઓમાં હજુ કાંઈ વ્યક્તિને સાચું સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. આપણી મહેનતનો ખરો ખદસો હાથના વિજયમાં પડ્યો છે, હું ધારું છું કે ક્ષોભથી થોડે દૂર, ૪૧મી શેરીમાં જૂનો ઓડેવિલ ક્લબમાં મધરાત્રે વાગુ કરતી વખતે આ મહાન સત્ય અને પહેલ વહેણું સમજાયું. મારો સાથી, અમારા સમયનો બેરી પુરુષ વિખ્યાત હુડિની હતો. આકર્ષક સમયે મેં તેને પ્રશ્ન પ્રશ્નો : 'હુડિની, હું જાણું છું કે જીવન કાંઈ પણ મનુષ્ય કરતાં તમને વધારે સનસ- નાટીનો અનુભવ થયો છે. તમારા હાથ તથા હુંટણુ બાંધી લેવામાં આવ્યા છે અને તમને બેડોઓ પટી છે, પેટીને તાણું વારી તમને તેમાં પૂરી દેવામાં આવ્યા છે અને પેટીને દોરડાં બાંધીને દરિયામાં ફેંકવામાં આવી છે. છતાં પાંચ મિનિટમાં તમે સપાટી પર તરતા દેખાઓ છો. તદ્દન મુકા રિથતિમાં તમે રહો છો. તમારી હાથકડી, સાંકળ બધું બંધ પેટીમાં હોય છે. ત્યારે હજારો માણસો કાંઠા પર બેસા રહીને આશ્ચર્ય અનુભવે છે તથા તમારાં વખાણુ કરે છે. એક વખત તમે જેમાંથી નાનીકળી શકાય તેવી સાઈ- બ્રિયાની મોટરમાંથી છટકીને તમે રશિયાના ઝારને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખ્યા હતા. ગગનચૂંબી ઈમારત પરથી લટકતું દોરકું તમારી પેનીએ બાંધેલ છતાં તમે બાંધે દહામાં જ તેમાંથી છટકી ગયા હતા. તમારા બધા અનુભવોમાં તમારા ક્યા અનુભવે તમને વધારે સનસનાદી ઉપજાવી છે તે બાથવા હું આગુર છું.' હુડિની હસ્યો. મુરેલી અને કામળતા દ્વારા તે છવ- નનું ખડું મૂલ્ય શીખ્યો હતો. તેના લાલ તેના મોઢા પર તરતો હતો. તેણે મને ખાત્રીથી કહ્યું : 'તમે કહ્યું તેવી કાંઈ બાબ-

તમાં તેમ બન્યું નથી. ખરેખર, તે અનુભવને વીસ વર્ષ થયાં છે. હું જ્યારે નાનો અને ઘણો ગરીબ હતો ત્યારે હું ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં એક ખાલી સ્ટોરમાં મારા બહુના ખેડ કરતો હતો. એક વખત હું જ્યારે બહાર બેસીને ગ્રાહકોને અંદર બાવવા સમજાવતો હતો ત્યારે એક નાના છોકરાએ મારો બાંધ પકડી.

તેણે કહ્યું, મિ. વીસ મારે તમને સંદેશો આપવાનો છે. મેં મુસાથી કહ્યું : મારું નામ હુડિની છે. તારે શું જોઈએ છે ?

છોકરાએ કહ્યું : તમારા પિતા મરણપથારીએ છે. થેર એકદમ આવો. ગામમાં પહોંચ્યાના મોટરના બાડમાં મારા બધા પૈસા ખર્ચીઈ ગયા. હું જ્યારે ઇસ્ટ સાઈ- ઝના અમારા મહાનના રાજગુહમાં દાખલ થયો ત્યારે મારી માતા અને મારા બધા ભાઈઓ પકંગ પાસે બેસા હતા. પણ હું ઉતાવળથી અંદર દાખલ થયો ત્યારે મારા પિતાની આંખો મારા તરફ પડી. જ્યારે તેણે મને જોયો ત્યારે તેણે માંડ માંડ પોતાનો હાથ બાંધે કરીને મારી માતા તરફ પહોંચાડ્યો.

તેણે કહ્યું : 'પ્રિય પત્ની, હરી ચિંતા કરતી નહિ, હુડિની તારા જોખામાં સોનાનો વરસાદ વરસાવશે', આ તેના છેલ્લા સમ્બો હતા.

'ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં આખા જગતની નાટકશાળામાં મેં ખેડ કર્યા. જ્યારે હું લંડનમાં ખેડ કરતો હતો ત્યારે ન્યૂ યૉર્કના જૂના પેલેસ થિયેટર તરફથી મને એક તાર મળ્યો. પેલેસમાં ખેડ કરવા એટલે જાહુ- ગર કીર્તિના કળશે પહોંચ્યો સમજાવે. તારમાં અહવાડિયાના એક હજાર ઝેલર આપવાની દરખાસ્ત હતી. તે વખતે મારા માટે તે રકમ ઘણી મોટી હતી. જગત ખેડકો કે 'તમે મારો પગાર સોનામાં ચૂકવો તે હું આવના તૈયાર છું.'

પંડિત ચક્રવર્તીના શાયરી

કુશીથી શિવગીરાયણ ચક્રવર્તી નખતી વીસગી
સદીની પહેલી પચીસીના અગ્રગણ્ય ઉર્દૂ કવિ
છે તેમનું માત્ર ૪૪ વરસની ઉંમરે સને ૧૯૨૬માં
અકાળે સવસાન થયું અને ભારને એક મદાન સુધા
રક સમર્થ દેશહિતચિંતક અને સાહિત્યસેવક ગુમા ગો
શર્યાતમાં ફેટનાક વરસ સુધી શ્રી ચક્રવર્તી મો
ભાગે માત્ર ગઝલ એ સાહિત્યપ્રકારની સાધના કરી
પરંતુ તેમને સતાપ થયો નહીં પરંતુ મનને ખનતી
તેમને સુદર દલિલી થઈ એ લાભ થયો

ધણે વજીન હોવાથી વાસ્તવિકતા અને ઉપયોગીપણું
એ બંને અગત્યનાં તરવાની તેમને ગઝલમાં જીણુપ
ભાગી પરિણમે તેઓએ શબ્દની પ્રગતિ અને સમાજ
સુધારણાને પોતાનું ખ્યેય બનાવી તે વિચિત્રતા કા ગો
લખનાનો આરભ કર્યો આ દિશામાં તેમને ઉર્દૂ
માર્ગસૂચનનો સારો લાભ મળ્યો

કવિઓ મીનાના હાતી અકબર, ઇકબાન વગેરેએ
ગઝલમાં મેગરી હતી તેના કરતા વધુ ખ્યાલિ તેમને
શબ્દમેથી સુધારક કવિ તરીકે મળી કાવ્યસર્જનની
સાથે કાવ્યસાહિત્યનું વિવેચન એ પણ શ્રી
ચક્રવર્તીને પ્રિય વિષય છે

ભારતને આઝાદી શી રીતે મળે આઝાદીના માર્ગના
અતરારો શી રીતે ફર થાય એવા એના રાજકીય
વિચારો શામાયણુ ગીતા વગેરેના સંક્ષિપ્ત ઉર્દૂ રૂપાંતરો
કરનાના પ્રયોગો સ્ત્રી-મુખારણુ સામાજિક તકનીકની

મારા પડેના અઘવાડિયાના પખારના દિસે મને મૂરી
ભરીને સોનાના સિંચા અબ્બા કું મારી દલેગીમાં
મજબૂત રીત પડી રહિયો મારી માતાના મકાને મયો
તે ત્યાં જતની ખુરશીમાં બેઠા હતા મે તેને કહ્યું
'મા બોલો પાથરો અને મે સિંધાનો વરસાદ

સુખસિંહ ઉર્દૂ કવિશ્રી ચક્રવર્તીના શાયરી અને
તેમના સર્જનની મહત્વની રૂપરેખા ઉર્દૂ સાહિત્યના
ભાગીતા અગ્રચાસુ લેખક અહીં ઠામિના વાચકો
માટે ખાસ રજૂ કરે છે

સમસ્યાઓ વગેરે વગેરે બાનતોને તેમની કનમે સુદર
ન્યાય આપ્યો છે—અને માત્ર માનુષ્યમિ અને સમાજ
મનેનું પોતાનું નજીબો જોણું કર્યું છે એટલું જ નહીં
પણુ ભારિ કવિઓ માટે પ્રેરણાત્મક દર્શાવ પૂરું
પાડ્યું છે

માનુબાદા ઉર્દૂ હોવા ઉપરાંત તેમને ફારસી અને
અરબીના અગ્રચાસના સરકાર મળ્યા ત્યાર પછી ઉચ્ચ
અંગ્રેજી કેળવણી લઈ કાયદાની પરીક્ષા પાસ કરી
વકીનાત શરૂ કરી અને કાવ્યસાધના તેમને માટે
એક ગોણું હત્તરપ્રવૃત્તિ જેવી મનાઈત પ્રવૃત્તિ બની ગઈ
પરંતુ બીજી દૃષ્ટિએ એક ધધાદારી અને ધરેકમાં
પડેના કવિ કરતા શ્રી ચક્રવર્તીના વિચારોનું અને
વિરોધનું ફલક વધુ વિશાળ બન્યું

તેમના કાબો પર તેમના પૂરોગામી કવિઓ પૈકી
આતિશ ચીર અને અનીસની ખાસ અસર જોઈ
સકાય છે તાદરૂપ વર્ણનશૈલી પ્રામાણિય દર્શકાળી
ભાષા શબ્દોની ઉચિત પસંદગી વિચિત્ર સંયોગ રજૂ
આત—કેવળાક કિર્તિશ ફારસી અરબી શબ્દોના
અનિવાર્ય પ્રયોગો બાદ કરતા—તેમના કાબોની
અરખણિય રવાના—આ સર્વ ચક્રવર્તીની વિશિષ્ટ
તાઓ છે

એક વાત પણ કહ્યું કરવી જોઈએ કે અનેક રચને
તેમની કવિતા ઉપદેશનું સ્વરૂપ ધારણ કરતી હોવાનો
ભાસ થાય છે

વરસા ગો મારા જીવનમાં સૌથી શેમાયક બતાવ આ
હતો આપણા દરેકના જીવનમાં એવી તક આવે છે કે
જરારે બીજાઓએ આપણામાં મૂકેન વિશ્વાસને આપણે
સાચો પાડીએ છીએ તેવી જ લાણીમાં આપણને ફક્ત
રવાનુબનના જેવા રોમચક્ર અનુભવીએ છીએ

રામાયણ અને ગીતાને ઉદ્ધૃત મસનવી રૂપે રજૂ કરવાનો યશ તેમને ધો છે.

અશોકનાટિકામાં સીતાછની શોકાતુર બેચેનીનું વર્ણન કરતાં તેઓ કહે છે -

“તન મે લઢૂ કા નામ નહીં” અર્થ રંગ હે ગયા કાઈ બસર નહીં” વસન્તીરે સંગ હૈ.”
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કુરુક્ષેત્રના રણમેદાનમાં અર્જુનને વિપાદગ્રસ્ત બેઠેને કહ્યું કે તું કેમ શોક કરે છે ? શરીર અને આત્માની એકતા કદાપી સંભવી શકતી નથી. શરીર તો માત્ર આત્માનું વસ્ત્ર છે.

“દેમ કર જંગ કે વડાનમે” અર્જુન કો ઉદાસ થું કહા કૃષ્ણને, હુરબાર હો અથ કુશલ અસ રહો કાલિય કી જુદાઈ મે અબસ હૈ વસવાસ મે મુસાફિર હૈ વો મંજિલ મે બહલતા હૈ દિબાસ”
માત્ર મોર્ખોપાસના—રિયાઝત—કરવાનો જ તારો અધિકાર છે તેના કળની—સમરની—આશા કે આસક્તિ ઉચિત નથી.

‘યુદ્ધ રિચાલતનો સમજતે હૈ રિચાલતકા સમર ફલ કી લાલચમે’ લગાતે નહીં નેમીકા અસર’
જાની પુરુષ મરણ માટે સદૈવ તૈયાર જ હોય છે.
“મક્કસ લિયે ખાક કે પુરાણો કે લિયે રોતા હૈ દેખને કો હૈ ખુશી આખ મગર સોતા કુલ ખબર હૈ તુને કયોં જાન અબસ ખેતા હૈ કોન કરતા હૈ ફના કોન ફના હોતા હૈ ?”
બીલકું પુનઃજન્મની ઘટમાળામાંથી છોડાવનાર મરણ ઇષ્ટ છે.

“સિલ સિલા હસ્તીએ ફાની કા મિથાને કે લિયે બમમે આલમ સે ન ન હોટ કે આને કે લિયે”
ભારત માટે શ્રી ચક્રખરતનો પ્રેમ ઉકટ છે.
“જીલજીલ કો જીલ સુખારક જીલકો ચમન સુખારક હમ બેકસો કો અપના ખ્યાલ વતન સુખારક.”
ભારતે જ સારી દુનિયાને સંસ્કૃતિ આપી.
“ઈસ ખાકે દિલ નશી” સે બંધમે ફુરે વો ભરી ચોને અરબમે” જિનસે હોની થી આજચારી સારે જહાં મે જબ યા બેલસત કા અથ લારી ચરમે મિરાજે આલમ થી સરગમે” હમારી.”
સૂર્યનારાયણે રોજ પ્રાતઃકાળે બીંદીને પહેલું કામ એ

કરવાનું હોય છે કે દિમાલયના માથાના સોનેરી વાળની ચક્રચકતી લટ ગૂંથે,

“હર મુખ્હ હૈ મે ખિદમત ખુરલી દે પુર કિયાકી કિરનો” સે ચંધતા હૈ ચોટી દિમાલય કી”
અહીંની ભૂમિની ધૂળ અને કિનખાખના વસ્ત્ર કરતાં વધુ પ્રિય છે.

‘ગર્હો ગુમારયાંકા ગિલઅત હૈ અપને તનકો મર કર લી ચાહતે હૈ ખાકે વતન કશ્ન કો.”
શ્રીઓને ઉદ્દેશીને શ્રી ચક્રખરત કહે છે કે શ્રીઓએ પછાત રહેવું ન પરવડે. બીજી તરફ રચનકૃદતા પણ એક અનિષ્ટ છે.

“શંનસો ખામ મે મરો” કી ન ભના હરગિજ દાગ તાલીમમે” અપની ન લગાના હરગિજ”
પુરુષોના હાથમાં બધું સજામત છે—માત્ર ભાવિ પેઢીઓના ઉછેર સિવાય !

અને બચ્ચોં કી ખબર કોમ કે મરો કો નહીં થે હૈ” મયમ્સ ઉનકે” બૂલ ન ભના હરગિજ.”
ધરનાં વડોલો અને જુદોની ઉપેક્ષા શ્રીઓ કદી ન કરે.

“જો ગુમરો” મે” તુમહારે ન હો ઇસ વસ્ત કા રંગ હૈન અઢરોં કો ન લંસ હંસ કે કલાના હરગિજ”
આજની ઉપવંકીયા કેળવણી માટે શ્રી ચક્રખરત કહે છે કે વિદ્યા સાથે વિનય કેમ નથી હોતો ? અત્યારે તો બધું બે ચાર ચોપડી વાંચવાથી પૂરી રિહત આવી જાય છે,

“હો અચા હૈ” ને અગ ચાર કિતાબોં મે કબૂર તો ગજબ કી હમાદાની હૈ” કયામત કા ગુરૂર શાન અરસ્લ કી લી ફિરજોન કા સામાન લી હૈ”
વો હી ઘર મિસર લી હૈ” ઓર વોહી યુવાન લી હૈ”

છવન શું છે ? મોત શું છે ? પ્રેમ શું છે ? એ બધું સ્વપ્નાત્મક શૈલીમાં સમગ્રવર્તાં શ્રી ચક્રખરત કહે છે :—
છવન એટલે પંચમહાભૂતોનો સમન્વય—મરણ એટલે તેમણું છૂટા પડી જવું તે.

“જિન્દગી કયા હૈ” ? અનાસિરકા મદૂરે તારતીબ મોત કયા હૈ” ? જનહીં અજબા કા પશેશાં હોના”
છવનકૃષી મુગારી—નશો—જિતરી જાય તેવું નામ મૂડ્ય.

“ફના કા દોશ આના જિન્દગીકા દરે” સર બના
અજબ કયા હૈ ખુમારે બાદમે હરલી ઘર બના”
જીવનમાં પ્રેમ ન હોત તો સુખ પણ ન હોત, ને
દુઃખ પણ ન હોત !

“અગર દરે” મુદ્દબ્બતસે ન ઇન્સાં આશના હોવા,
ન મરને કા સિવમ હોવા ન જીને કા મજા હોવા.”
મનુષ્યને થોડી જ હિંમત હોય તો કંઈ પણ વસ્તુ
અસાધ્ય નથી.

“કમાયે જુઝદિતી હૈ ઘસ્ટ હોના અપની આખો મે”
અગર થોડી સી હિંમત હો તો ફિર કયા હો નહીં સકતા ?”
નિષ્ક્રિય બાળગટ કરવાથી કંઈ જ મળતું નથી.

“ઐહલે હિંમત મરિયે મરસૂર તક બાઝી ગયે
બંદમે તકદીર કિસ્મતસે બિચા કરતે રહે”
કૃષ્ણ ભગવાનની બાળનીયાના ચકબસના વણ્ણી
કવિ નમીર અકબરાબાદીની યાદ તાજ કરાવે છે

“આખ કહેતી હૈ ધે બાદલ નહી” કાથે કાથે
બાથ બોલે હુવે હૈ સાવરી રૂસવ વાલે”
ગોપીઓ યમુનાના મસ્ત બનાથી નાખે એવા સ્વપ્ન
જાગની જાણે મુઝાહીઓ ભરી લાવે છે.

“દોખો વરશિ હસી ઊઝરીઆ મોકલ III
ચલો આતી હૈ મુરાહી લિયે જમના જલ કી”
ભારતીય યુવાનોને દેશદિન હૈયે રાખવાનો ચકબસતો
આદેશ છે

“વિકારે કીમ ખટે દુર બેઝરી હો જાથે
લગદ નઈ હૈ ભે ખેતી વો ફિર હરી હો જાથે
ગાઢ કીમ કે ધુપ જાથે આજ વો કામ કરે
નિકામ જેહલ કો બસ દુર સે સલામ કરે.”

નિશ્ચિન કાર્યસિદ્ધિ માટે ફના ચર્ષ જવાની લીધે-
મતિરા લેવી જોઈએ.

“યે કામ હો કે રહે ચાહે ભ રહે ન રહે
અમા” રહે ન રહે આસમાં રહે ન રહે”
પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને સનિષ્ઠાપૂર્વક કરેલું કામ કદી
નિષ્ફળ જતું જ નથી.

“ઓર હોગે જિન્દે” રહતા હૈ મુકદ્દર સે જિવા
ઓર હોગે જિન્દે મિલતા નહી મેહનત કા સિવા.”

આત્મવિશ્વાસથી જ માણસ બહાદુર બને છે.
“મુસીબતમે” ને તેરે મેવરે મર્યાના પુલતે હં
મુજતરક જુઝદિતો કો અર્દ” શે કિસ્મતસે કર નના”
હૃદયમાં સ્વાતંત્ર્યની ભાવના એવી મમકી રહી છે કે
જાણે ગંગાના શ્યામ તીરમાં અધારી રાતે ઝંબુક ઝંબુક
ચતાં તારાના પ્રતિબિંબો !

“દિલમે ઈસ તરાહ સે અરમાન હૈ” આગદી કે
જેસે મમામે” જલકતી હૈ ચમકે તો” કી”
બીજાઓના બાગના ફૂલ અમને યા કામનાં ? અમારા
કાટા અમને મુજારક !

“નિદી હૈ શુલ ને ઓર ટિસી બોસતાં ફે હૈ”
કોટ અમીઝ શુલશને દિન્દોસતાં કે હૈ.”
મજબૂત અને ફરહાદની કથાઓ તો મારી જીવન
કિતાબના એક બે બોડી ગયેલા પાનાં જેવી વૃચ્છ
લાગે છે.

“કિસ્સે રિખે હુવે હૈ ને ફાહાલો ફૈસ કે
ખેધે હુવે વરક વો મરી ફાસતા કે હૈ.”
ટોંગી ધર્મચૂરઓ પ્રખુરું ધ્યાન ધરવાના એટલા
તલીન ચર્ષ જાય છે કે મનુષ્યએવાની તેમને શું
પડી હોય ?

“આસના હો કામ કયા ઈન્સાન કી ફર્માદ સે
શેખે કે ફૈરસત નહી મિકતી ખુદા કી યાદ સે.”
ધર્મ અને સદાચાર જુદા નથી જેમ શબ્દ અને અર્થ
જુદા નથી તેમ

“મગદબ બનુલ ઈબ્રાહમ રવા હો નહી સકતા
મળી સે કલો લફઝ જુદા હો નહી સકતા.”
પાશ્ચાત્ય દેશો જેમ વધુ રાજીશાળી થતા જાય છે
તેમ જાણે પ્રખુની સાથે દરોહરખિયા બિતરતા હોય તેમ
લાગે છે

“મગરિઝ કે બોસતાં ધે ને રમે ખિર્મ નહી”
મુનતે હૈ લસ જમીનયે ધે આસમાં નહી.”
કવિતા તેવું નામ જેમા કવિનું હૃદય દેવાપાત્ર હોય
“કુછ ઓર હૈ વો સાચરે મોજિઝ બયા નહી”
જિસ કે મુખનસે રમે તબીઅત અયા નહી.”
પ્રેમિકા કંઈ દુલ્ભ ન જાની શકે સોન્દર્ય કંઈ જુલમનું
સાધન નથી.

“આપ માણક હૈં કાતિલ નહીં જલવાઈ નહીં
દિલ દુખાને કે લિયે હુરને છુદા દદ નહીં.”

હવે પિન્જરામાંથી છુટકારો મળે તો પણ શા કામનો?
મારા માળા તરફ જવાનો રસ્તો પણ હું જુદી
ગયો છું.

“અળ રિહાઈ કી તમના દિલે નારાઈ નહીં
સરતા અપને નશેમન કા મુને ચાદ નહીં.”
હમણાં હમણાંની મારી નિરાશાનો રંગ કાળજીથી યે
વધુ ધેરા છે.

“અળ કી તો શમે ગમ કી સિયા હી કુછ ઝોર હૈ
મંજૂર હૈ તુને મેરે પરવર દિગાર કયા ?”
કાલુ કાલુ એક મુંઝવણ-આસે આસે એક તકલીફ છે.

“હરદમ હૈ તખીઅત કો હસઝન
એક વાસ કા આકમ તારી હૈ
યે સાંસ નહીં એક કાંસ હૈ
યે ઝીંસ નહીં, ખીમારી હૈ.”

હૃદયના ધનગનાઈતું નામ યુવાની, વૃદ્ધવ એટલે
હૃદયનું ધડપણ.

“જુદાપા નામ હૈ નિસ્કા વો હૈ અફસૂર્ડી દિલ કી
જવાની કહેતે હૈ નિસ્કો તખીઅત કી જવાની હૈ.”

ધર્મરૂનો આડંબર તેની દાઢી અને માથાના તાળ
પરનો કાળો રંગ-ખિઝાખ-બાડી ન ગળ્ય ત્યાં સુધી

“શેખકા શોકે સળાવ દેખિયે કળ તક રહે
રેરા યે રંગે ખિઝાવ દેખિયે કળ તક રહે.”

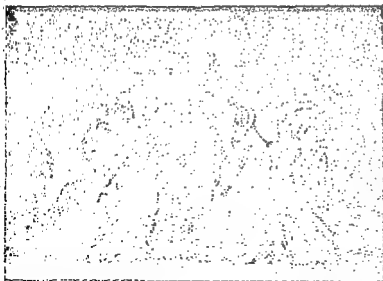
હૃદયની સુકિત શી રીતે મેળવું ? કાઈ નવી પૃથ્વી
કે નવું આકાશ મળતું નથી.

“કહાં અઢાવએ હસ્તી હૈ ભાગ કર ભલે
નઈ અમીન નયા આસમાં નહીં મિલતા.”

અકબરના મૃત્યુથી ભારતને ખરે જ ભારે ખોટ
ગઈ છે.

ભારતનો એક દૂરદેશ બાહોશ રાષ્ટ્રભક્ત, સાચો
કવિ અને સાચા અર્થમાં ભારતનો વકીલ-ચોતાના
પ્રાણથીયે વધુ પ્યારા દેશને તરછાડીને કયા જઈને
વસ્યો ?

“વો મૂરતે ઈલાહી કિસ દેશ ખસતીઆં હૈ
અળ બિનકે દેખને કો આંચે તરસતીઆં હૈ !!!”

તાલેતરમાં જ દિલ્હીમાં હમી
આંતરસુનિવર્સિટી મહોત્સવ
હળવાઈ ગયા. આ મહોત્સવમાં
આજ પ્રવાહો ઉપરની બીધિક
ચર્ચાઓ મુખ્ય હતી. બાળના
ચિત્રમાં માયસોર-યુનિવર્સિટીની
વિદ્યાર્થીનીઓ આ મહોત્સવના
એક અંગે જવા નૃત્યનો પ્રયોગ
દાખરી રહી છે.

નિંદર વેરણુ થઈ.....!

કુદાવસ્થા દબનને એક નવી જ દુનિયા બતાવે છે, બેસાડ તેમ જ બધા સાર એમાં થઈ જાય છે. જલણીલી રશિયન વાર્તા પરથી થો બનિલ કેઠકારીએ આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ઉતારી છે જે આપણા દેશના વાતાવરણને અનુરૂપ એટલી જ સહજવાણી થાય તેવી છે.....

હે મેશાં, શિયાળાની અધવચ્ચે નિંદાનના પગમાં ખાલી ચડવા મડિ અને લોહી જાણે થીજ જવા લાગે. થકવી નાખનાર અનિદાનો કાળ નજીકમાં હોવાની દહેશનથી નિંદાન થોડા દિવસો તો પોતાની ઝૂંપડીમાં અજાંખામાં આંટા માર્યો કરે. ત્યારબાદ, રશિયન લકીની ટોચે પોતે ચડી જઈને એક ખૂણે ખેસી જાય અને 'પોતાના સારા દિવસો' ફરી આવવાની રાહ જોવા લાગે. નિંદાન વસંતલી, સૂર્યાના ઉષ્માભર્યા તડકાની, બેજ વિનાના પવનની રાહ જોવા કરે, અને બરફે ઓગળવાનો પ્રારંભ થવા લાગે એ અગાઉ એના અનુભવી કાન એ સમયના આગમનના એંધાણ પારખવા લાગે નિંદાનને બારે ચિંતા થતી કે, કઝાખસ્તાનના મેદાનોમાં ઓગળતા બરફમાંથી માર્ગ કાઢતી આગળ વધી રહેલી વસતખતુ મોડી તો નહિ આવે ને? તેને ચિંતા થતી કે ઉદરના પીંજરાના દાંડણાની બધ થઈ જવાની ઝડપની ગતિએ પોતે કોઈ રોગમાં તો સપડાઈ નહિ જાય ને? એ વાતનો જો કે આનંદ હતો કે નિંદાનને આ શિયાળાના દિવસો એકથવાયાપણામાં પસાર કરવા પડતા ન હતા. નિંદાનનો પુત્ર, પુત્રવધૂ, પોત્રી માઝી હજુ ધરમાં જ રહેતાં હતાં. પશુઓનો વાડાવાળી મોત્યા દોખીના અવારનવાર આવી ચડી. પડોસમાં કુંવારી ધરતીને ખેડવા ઉભા કરાયેલા રાજ્ય-ખેતર પરથી બે છોકરાઓ પણુ તેની મુસાકાતે આવ્યા કરતા. આ બે છોકરાઓ—એમાં પણુ બેએ લાલ વાળવાળો કોઠકા તેને ખૂબ ચીડવતો. આ છોકરાની આંખો મરઘી જેવી હતી, અને નિંદાન તેને મરઘીના નામે જ ઓળખતો. નાનો છોકરો તોફાન કર્યો કરતો અને દરેક બાબતમાં માથું મારતો અને ગપગોળા ઉડાવતો નિંદાનને ચીડવતો. દા. તરીકે, આ છોકરો નિંદાનને કહેતો કે, જાંઠને તો સોય, ટાંકણીઓ, અમેફોનની પીન,

હળમત કરવાની પતરીઓ વગેરે ખાવા આપીને ઉઠેરી શકાય છે. અથવા તો, આ છોકરો બહારની ઠંડીમાંથી એકાએક અંદર ધસે આવતો અને પોતાનો કાટ ઉતારીને ફેફા દેતો અને નૃત્ય કરવા માંડતો, એ કહેતો : 'આને તો કંઈ જગ્યા દહેવાય? એક ઝાડુ પણુ કયાંય નજરે પડતું નથી! માટીનાં ઝૂંપડાંએ નજરે પડે છે જેમાં ઠંડી ઉડાડવા માટે છાણુનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે—આ તે કેવી વિચિત્રતા! આ સ્થળ કયાં આવ્યું? એ પણુ તમે કોઈને કહી શકો નહિ. આ સ્થળની ડાખી બાજુએ રશિયા છે, અને જમણી બાજુએ ચોડાક ડગલા ચાસો એટલે આ ગલીની પેસી બાજુ અડોઅડ કઝાખસ્તાન આવેલું છે.'

તુલા પ્રદેશમાંથી વધુ સારી જિંદગીની શોધમાં હિજરત કરી ગયેલા ભૂરી આંખોવાળા કિસાનોના વંશનો આ નિંદાન હતો. આ પેઢી જંગલવાળી જમીનની શોધમાં ફરતી-ફરતી આ સીમા વિનાનાં પ્રદેશો, મેદાનો પર આખરે ફરીફાર થઈ હતી, અને જંગલવાળી જમીન માટેની ઝંખના આખરે તદ્દન વિસારે પડી ગઈ હતી. નિંદાનને આ મેદાનથી વધારે વહાણું કંઈ ન હતું. જાણના ધુમાડાની ઉઘ વાસ, ઉપર બધી બાજુઓએ પથરાયેલા વિશાળ આકાશનો ગુંબજ એને સૌથી વહાલો હતો. કેટલાક નવા આંગણુકોને લાગતું તેવું નિંદાનને આ મેદાન એકધારે મા કંટાળાજનક લાગતું ન હતું. આ વાતસરસ્ય નિંદાનમાં મુક્તિની, પ્રેરણાની, અનંતતાની, શોકની, અને અન્ય એકખીનમાં ગુંથાઈ ગયેલી બાળસુલભ લાગણીઓ પેદા કરતું હતું જેવું શબ્દોમાં વર્ણન કરવું મુશ્કેલ હતું. નિંદાન મેદાન પર પગ મૂકે ત્યાં, આ વિશાળતાની હવાથી તેવું મન તરબતર થઈ જતું. તેને લાગતું કે ખુદના પગે, પવનના કાતિલ સુસવાટા વચ્ચે, પોત્રી પોત્રી ધૂળમાં

આ વિશાળ માગોં પર દોડતા રહેલું બોઈએ. "વાહ-
નોની સગવડો 'ની કોલકા જે બહાર હાંકે રાખતો
તે નિકાનને છુસ્કે લાગતી હતી.

પણ, આ બધી લાગણીઓ કોલકા પાસે નિકાન બંધત
કરી શકતો ન હતો. એ છોકરાના કટાક્ષના
જવાબમાં નિકાન ગુસ્સે થતો, હાથ હવામાં બેરથી
ઉલાળતો અને બરાડી બેસતો. એ કહેતો : 'બ-બ !
વીસેક વર્ષ પહેલાં હું પોતે જંગલમાં જ રહેતો હતો.
એમાં વળી નવાઈ પામવા જેવું શું બધું હતું? એ
ગાઢ જંગલમાં આકાશનાં તો દર્શન પણ ન થાય.
ત્યાં બોક્ષા કેવી રીતે રહી શકે તે હું વધુ સારી રીતે
સમજી શકું છું અને અહીં.....અહીં ભગવાન છે !
તમે તમારા ધરમાંથી એક જ ખજું બહાર ચૂકા અને
તમારી સમક્ષ આખું વિશ્વ હતું થઈને પડેલું છે...
તું તો એક મોટી મરઘી જેવા છે ફૂતરાની પૂંછડીની
માફક તારી છલ હલાવ્યા કરે છે.'

'દાદા, આગળ ચલાવો.' કોલકા કહેતો : 'અહીં
જેવા બેવું તે શું છે?'

'મેદાનો.'

'પણ એમાં શું છે? ખાલીખમ પડેલાં છે.'

'ખાલીખમ !' ડાસો બરાડી બેસતો, 'ખરી રીતે તો
તું જ ખાલીખમ છે, દીકરા. ખીપ જેવા ખાલી !
અહીંથી ભોગી બાગ અહીંથી !'

કોલકાના મિત્ર ગેન્કા બાલીખાવતોવની સાથે નિકાન
ખીજ દોઈકે કારણે ગુસ્સે થઈ જતો. પણ તેને કંઈ
કહેતો નહિ. ગેન્કા સમજી શકતો ન હતો કે આ
ડાસો પોતાના પર શા માટે ચીડાતો રહે છે.

એ રીતે માફને પણ સમજ પડતી ન હતી કે, આ
ડાસો ભદીના છાપરા પરથી નીચે જતથી બાદ પોતાની
પથારી પર આવીને શા માટે બેસી રહેતો. નિકાન
માફના ખસા પકડીને કહેતો : 'છોડી, બાહ ! કેટલું
બધું બંધોશ. મારી સાથે થોડી વાર વાતો કર...મારૂં
ખાલી ચડી ગયેલા પગે હું બંધો શકતો નથી. બંધ
વિના સમય પસાર કરવો કંટાળાજનક છે.....થોડો

વાતો કર.'

આખો બજાજરીથી ઉવાડી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતી
માફો બોલી બેસતી : 'ઓ, દાદા ! આપારે શું છે?'

વજનદાર ધાબળો ઝોડીને પડી રહેલી માફની એક જ
ગતિએ બેચેનીએ થતી છાતીને, મજબૂત ગરદનને,
અને કાળી બડી લામ્બર, કરડા કાળા હોઠ નિકાન
બોઈ રહ્યો. નિકાન એકાએક વિચારી રહ્યો કે, માફો
હવે નાનકડા પગવાળી, બિચાસુ છોકરી રહી નથી
જેને માખાપના ટેકાની જરૂર પડતી રહે, હવે તો તે
પુખ્ત વયની સ્ત્રી બની ગઈ હતી, અને દાદાની કંટાળા-
જનક વાતોની હવે તેને જરૂર ન હતી.

'કંઈ નહિ માફ.' નિકાને ગુનાહિત અવાજે કહ્યું.
'એ તો મને બંધ નથી આવતી...' એમ કહીને એ
ફરી ભૂંડી પર ચડી ગયો.

કેટલીકવાર કોલકા 'મરઘી' પોતાની સાથે ગ્રામોદ્યોગ
લઈ આવતો અને વગાડતો. રેકોર્ડ મૂક્યા પહેલાં
કોલકા આખા ધરમાં બોલતો રહેતો : 'શેફ્ટ-કે !
બર્નેસ...!' પહેલી સોવિયેત સંધની ખ્યાતનામ
ગાયિકા છે અને બીજી વિવિધ પ્રકારના ગીતો ગાનાર
છે. આ ઉપરાંત, 'સીલ્વા !', 'એન ધ ડેરસ્ટેપ...' જેવાં
ગીતોનાં નામો પણ તે બોલ્યા કરતો.

નિકાનને 'કાખોલકા' સિવાય કોલકાનાં કોઈ ગીતો
ગમતાં નહિ. 'કાખોલકા' તે ભારે આનંદથી સાંભ-
ળતો. આ ગીતમાં બાજુ પરના પાટાઓ પર શસ્ત્રોથી
ખડેલી ગાડી બેઠી રહેવાતું વર્ણન આવતું ત્યારે
એક યા બીજા કારણે નિકાન ગમગીન બની રહેતો.
એકવાર કોલકાએ અમાઉ ન વગાડી હોય તેવી રેકોર્ડ
મૂકી, અને શાંત, ગમગીન અને જરા ગંભીર અવાજે
પુરુષોત્તમ સમૂહગીત વાગી રહેલું નિકાને સાંભળ્યું.
આ ગીતના શબ્દો હતા :

'ઓહ બિરાદરો ! મારું શિર, દુઃખથી, આપણાં ઉપર
પસાર થઈ ગયેલા લાશની ચેતવણીથી ભરી રહ્યું છે...
'આપણાં સાથેઆનાં લોહીથી અનાજના દાણા ખર-
ડાઈ ગયા છે.

‘એમનાં માનમાં આપણે ધ્યેને નમાવીએ.’

—અને સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકી રહેલો લાલ ધ્વજ
નિકાનની નજર સામે આગની નવાલાની માફ જણે
ફરકી રહ્યો હતો. તેનો ચળકાટ આખો આંજ નાખતો
હતો. પોતાનું કંઈક ગુમાઈ ગયું હોય તેવી યાદથી,
ધુવાનીનો તરવરાટ છતાં હતાયાલરી લાગણીથી નિકા-
નનું હૈયું જણે વિનાઈ રહ્યું હતું. ધડીલર તો નિકાને
પોતાની જાતને રેડ માર્ડની ધોડેસ્વાર ઢુકડીના ખજ
નીચે ઊભેલી જોઈ, એક ધોડેસ્વારની આખોને આંજ
નાખતો મેદાનોનો તડકો વરસી રહ્યો છે, તોપગોળાનો
અવાજ અહેરા પરતું સ્થિત હરી લે છે—અને સીંગારેટના
કાગળમાં તમાકુ વાળતા એના હાથ ધૂજવા મડિ છે.
નિકાને કહ્યું : ‘એ ગીત ફરી આપ.’

એનો વિરોધ કરતાં કાલકાએ કહ્યું ‘પણ એ ગીત
વધુ પડતું ગમગીન નથી ?’

‘જે, મારી સાથે ફક્ત નહિ જોઈએ’ નિકાન કહેતો.
નિકાનના અવાજમાં કોલકાએ એવો વિચિત્ર અનુશ્વ
કર્ષો કે, આજે પહેલી જ વાર કોસાને ચીડવતાં પોતાની
જાતને ફેકી શક્યો. એણે એ ફેડોઈ ફરી આપી.

‘તમને ગમ્યું ?’ કાલકાએ પૂછ્યું.

‘એ સાહે ગીત છે.’ નિકાને એટલું જ કહ્યું.

‘ફેડોઈ ફરતી રહી અને સમૂહગીતમાં ફરીવાર નીચેના
શબ્દો ગૂંજી રહ્યા.

‘મારું શિર, ઓહ બિરાદરો, દુઃખથી ભરી રહ્યું છે.’
નિકાને આખો ખંધ કરીને ગીત સાંભળ્યા કર્યું. એનું
ઠોકું તાલ આપી રહ્યું હતું. નિકાનને એ વાત યાદ
આવી ગઈ જ્યારે, સૈનિકોની ઢુકડીમાં એને જલ
માનવી તરિક્કી સૌ ચીડવતા, અને મૂળ હકીકત પ્રત્યે
કુત્સિ કરતા કે એ વખતે તેની વય હજુ ૪૦થી
ધોડી વધારે હતી.

ગીત ‘પૂરું થયું’ ત્યારે નિકાને કહ્યું : ‘હું’ પણ આંતર-
વિમહમા લાગ્યો છું.’

‘પણ આ ગીત આંતરવિમહ અંગેનું નથી.’ કાલ-
કાએ કહ્યું.

‘આમ છતાં એ ગીત ક્યા યુદ્ધનું વર્ણન કરે છે એ
ક્યા જણાવવામાં આવેલ છે ?’ નિકાને દલીલગાજ
ટાળવાના અવાજે જવાબ આપ્યો. તેણે કહ્યું : ‘હું’
એ કહેવા માગું છે કે આ ગીત બધા પ્રકારનાં યુદ્ધને
લાગુ પડે છે. પણ, અહીં એ મુદ્દો ઊભો થતો નથી.
હું જે કંઈ કહેવા ઇચ્છતો હતો તે એ કે, વિકુલીનીની
ટોળીથી બચવા હું એક ખાડામાં છુપાઈ ગયો હતો.
એ લાપરવાહ કોએક મુસદ્દી હતો, અને તમારા કોઈ
પણ રાજદૂતની જેવી વાત કરવાની તેની છટા હતી.
એ સોવિયેતોની તરફથી કરતો હતો ત્યારે મેં એનું
પ્રત્યન દરેક વાર સાંભળ્યું હોવાનું યાદ છે. પણ,
એકાએક એ વિરોધી બની ગયો અને બધા ખોફો-
વડીને દાર મારવા માટે મામડાંઓ પરના તેના કુખ-
લાઓમાં નમગા મનનાં લોકોની પોતાની પડખે બરતી
કરવા લાગ્યો હતો. અમે એનો પીછો પકડવા માટે
છ મહિનાઓ સુધી મેદાનોમાં રખડ્યા હતા. પછી
અમે કપાક વિસામો ખાવા લાગ્યા અને એણે અમારા
પર એક ગામે છાપો માર્યો અને જણે અમારી
જીવંતે આમડી ઉતારવા લાગ્યો હતો. એ વખતે હું
ખૂપાએ માટે ખોદાઈ રહેલી માટી માટેના એક
ખાડામાં છુપાઈ રહ્યો હતો અને સાત દિવસ સુધી
પડ્યો રહ્યો હતો. એ ખાડામાં વરસાદનું જે પાણી
થોડું બચી ગયું હતું તે હું પીતો અને બધી જાનનાં
જીવડાઓ અને લાકડાની જીવાત ખાતો...’

‘આમળ ચવાવો !’ કાલકાની ધરજ હવે ખૂદી
ગઈ. તેણે કહ્યું. ‘માણસ બૂખે મરી જતો હોય તો
પણ ઉધઈ ન ખાઈ શકે. તમેય ઠીક ઠીક કરો છો.
’જે કે ઉધઈ ખાધી હોવાનું મને ખરાબ યાદ નથી.’
નિકાને કમળ કર્યું. ‘પણ દેશમાં તો હું ખાતો
હતો જ.’

‘પણ પેલી ટોળીનું શું થયું ?’ ગે-કાએ પૂછ્યું.

‘પેલી ટોળીનું ? એને તો અમે સાફ કરી નાખી.
આખરે એ અમારા હાથમાંથી બચી શકી નહિ.
વિકુલીનીને પણ અમે દાર કર્યો. એ ટોળીના એકેએક

માનવીને અમે સાફ કરી નાખ્યો.’

કાલકાએ કહ્યું : ‘કમનસીબી એ વાતની છે કે, તમારી આ બહાદુરીની બાજુ લોકોશીલોત્તરને નહિ હોય, નહીં તો તમને એમણે ઈલકાળ આપ્યો હોતો.’

નિકાને ઇપકાભયો લાવે પોતાનું માથું હલાવ્યું. પોતાનાં સ્મરણોથી એ એટલો બધો દીવો પડી ગયો હતો, અને એ સ્મરણોના અસ્તવ્યસ્ત હુમલાથી એ એટલો બધો મુંઝાર્ધ ગયો હતો કે, કાલકા પર યુરસે થવાનું જ તે ભૂંડી ગયો.

‘લાકડાના હળથી અમે જેરેલી જમીન વખતની જિંદગી પણ મને યાદ આવી રહી છે.’ નિકાને વાતોના પ્રવાહના સંબંધની પરવા કર્યા વિના કહ્યું : ‘બાદમાં ગામડાંમાં પ્રથમવાર ટ્રેક્ટર આવ્યું ત્યારે આશ્ચર્યથી દરેક જણા જેવા લાગ્યા હતા. તારા જેવા કેલકા ‘મરવા’ એ કહેવા લાગ્યા કે આની આપણને વળી, શું જરૂર હતી? એને તોડી નાખો.’ એમને એવી બીક હતી કે, ખેતરોમાં તેમની જગ્યા આ ધંત્રે લઈ લેશે. જદ્દ માણસો બનવા લાગ્યા કે, આ ટ્રેક્ટરથી જ કંઈ થોડું પતવાનું છે! ટૂંક સમયમાં તેઓ બધી જમીનને તારની વાડથી બાંધી દેશે અને લોખંડી પક્ષીને હવામાં ઉડાડશે જે તમારા માથા પર ઘોંઘાટ કરીને તમારું મગજ બહાર કાઢી નાખશે. દીકરા, આવી બધી વાતો હતી.’

*

જ્યારે મેદાનો પરની ગલીઓમાં ખરડે આખરે એળળવા માંડ્યો, હિમજળની ફોરમ સાથે પવન ફૂંકાત લાગ્યો, નદીઓનાં પાણીથી સિંચાર્ધની નહેરો ઉમરાવા લાગી અને ઉત્તર લાગુડી જઈ રહેલાં અતકાનાં ટોળાં કોઈનારીઓ પાડવા લાગ્યાં ત્યારે, નિકાન અજળે બનુલવવા લાગ્યો હતો.

ધર હવે ખાલી થઈ ગયું. કાલકા અને ગેન્કા રાજ્યના ખેતર પરના તંબુઓમાં ચાલ્યા ગયા, અને સામુદાયિક ખેતર પર એનું કુદૃષ્ય કામ કરવા ચાલવા લાગ્યું. એક માત્ર મોત્યા અગાઉની ગાફલ નિકાનને મગવા

આવતી. પોતાના સાથીદારો પર માતુરનેક વરસાવી રહેલી આ સ્ત્રી બે કે મુવાન હવે રહી ન હતી. ચાલીસેક વર્ષની હતી છતાં હજુ પરણી ન હતી.

એક દિવસ નિકાન તેના ટૂંકા પગ, એટલે જ શરીર અને તેના ચહેરા પરના રૂંવાવાળા મસાને નિહાળતો કરુણ સ્વરે બોલ્યો : ‘મોત્યા, હવે તને જરૂર માત્ર બાળકની રહી છે.’

મોત્યા એકાએક પોતાની અડળચડી હથેલીઓમાં મોહું નાખીને આંસુઓ વહાવતી રડવા લાગી.

ત્યારબાદ, પોતે એક ને એક વાતનું પુનરાવર્તન કરે છે એ ભૂલી જઈને નિકાન હમેશાં પૂછતો : ‘મોત્યા, તું માતા ક્યારે થવાની?’

મોત્યા શાંત અવાજે, જરા ગમગીન બનીને કહેતી : ‘ના, નિકેન સાચીય, હવે એ માટે ઘણું મોહું થઈ ગયું છે.

નિકાનની અનિદા હજુ ચાલુ જ હતી. રાતમાં બગતો રહેતો નિકાન દોરખાનામાં પથુઓને બીંત સાથે પોતાની પીઠ ઘસતા સાંભળતો, શાળાના મકાનનું પતરાનું ઢાપનું પવનમાં ખખડતું સાંભળતો અને તળાવે પાસે બનકાના આબજ તેના કાને પડતા.

પોતાના પગના નમળા ગોઠણની કુમરીને સંયમમાં રાખતો એ લક્ષી પરથી નીચે ઊતર્યો અને બહાર નીકળ્યો. એકિસ માસની રાત પૃથ્વીને ઘેરા અધા-શના થરથી વીંટાળી દે છે. ક્યારે પ્રકાશનું એકાદ દિવસ પણ નજરે પડતું નથી, ફળના ઊડવગ્યોની ચેતરગી ડાળીઓ ઘણાં બધાં જૂનોનાં જૂડો જેવી લાગે છે.

કાલિક પવન તેના ચહેરા પર હિમકણીઓની થપોટો મારી રહ્યો હતો. ‘બીરકુનાંક’ નો સમય હતો—જ્યારે હિમવર્ષી દરમ્યાન મેદાનોમાં થીજી ગયેલાં પાંચ મઠે-માનોની સંવત્સરી કચોકા પાળે છે. દર વર્ષે એકિસ માસના બરાબર આ સમયે જ. જ્યારે રસ્તાઓ ધુળિયા બની જતા હોય, ટેકરીઓ પર સુરણુરંગી ફૂલો ઊગી નીકળ્યાં હોય, બરાબર ત્યારે આ કાળમુખ

પવન કપાંકથી આવીને કુંકારા લાગે એ નેઈને એના સમયની ચોક્કસતા નેઈને નિકાનને આશ્ચર્ય થતું. આ પવન લાંબા સમય પહેલાં બની ગયેલા એ ગમખવાર બનાવની જાણે પુનઃ યાદ આપવા આવતો હતો.

નિકાન બખરતો રહ્યો : ‘રાક્ષસ નહિ તો’ જેન્કા આવી લાગ્યો. ધરમાં તે ધસી ગયો, પોતાની ટોપી માથા પરથી ખેંચી કાઢી અને ઉંજારા પર જરા ઊભો રહ્યો અને ધરમાં અસામાન્ય નિરવ શાંતિ નેઈને નવાઈ પામવા લાગ્યો.

‘અત્યા, ત્યાં ઊભો રહીને શું કરે છે? અંદર આવ.’ બહી પરની પોતાની ખાસ જગ્યા પરથી નિકાન બોલી ઉઠ્યો.

નિકાન આ ઊકારાઓને જોતો નહિ ત્યારે તેમની સાથે ગ્રસે થવાનું બૂલી જતો. અંત્યારે જેન્કાને નેઈને તે ખુશ થઈ જાયો. રસોડાના અર્ધ-ગમગીન વાતાવરણથી દેવાઈ ગયેલા નિકાન સ્પષ્ટપણે નીચે ઊભેલા જેન્કાને જોઈ શકતો હતો. એને એ નેઈને આનંદ થવા લાગ્યો કે, એ ઊકારો યુવાન બની ગયો છે તેના પહેાળો અને માયાળુ ચહેરો તેની અટક મીઠી-ખવેતોવ—રસિયન અર્થ શક્તિશાળી દાનવ—ની સાથે સુમેળ સાધતો ન હતો.

‘તું તો હમણું ખેતર પરની ડાવણીમાં રહે છે ખરું ને?’ નિકાને કહ્યું.

‘કેટલાક સમયથી અમે તેને ખેડી રહ્યા છીએ, દાદા.’ જેન્કા બોલ્યો.

‘વાવણી કરી છે?’

‘ના.’

‘વાવણી માટે હજુ થોડું વહેલું કહેવાય. થોડો સમય રાહ જોવી સારું. વાર. ‘મરઘી’ શું કરે છે?’

‘એ મનમાં છે. એને સોંપાયેલા કામ કરતાં લગભગ અઢીગણું એ ખેડી નાખે છે.’

‘કાણુ, કોસકા? આપણી મરઘી?’ આશ્ચર્ય પામીને નિકાન બોલ્યો. જાણે ખીજા કોઈના મનને ખડિત

કરતો/હોય એમ એ બોલવા લાગ્યો : ‘એ ચપળ માણસ છે. તેનું માથું ભરેને લાક હોય અને એ ‘મરઘી’ જેવો હોય પણ—એ હોશિયાર ઊકારો છે.’ જેન્કાએ પોતાની ટોપી માથે મૂકી અને પૂછ્યું : ‘માઝી અહીં નથી, દાદા?’

‘મામમાં તું શા માટે આવ્યો છે?’ નિકાને તેના પ્રશ્ન સાંભળ્યો ન હોય એ રીતે પૂછી બેઠું.

‘સોગારેટો લેવા’ જેન્કાએ કહ્યું.

‘ત્યાં શું તમારી પાસે નથી?’

‘અમારી પાસે બીજી જાતની સોગારેટો આવી છે. હું ‘વાવા’ પીઈં છું.’

જેન્કા આશ્ચર્ય મથો, અને નિકાનનો ખાકીનો દિવસ આનંદમાં મથો. વારંવાર આનંદના ઉદ્ગારો કાઢતો અને પોતાનું ‘ડાકું’ ધૂણાવતો તે દરવા લાગ્યો.

ખીજા દિવસની સવારે બારી સામેની સીકીંગ પર સૂઈનાં કિરણોને પ્રકાશ પડવા લાગ્યો, બારીની ફેમના પડખાવાને કારણે પ્રકાશના લંસોટા ચોકડીની માફક પડી રહ્યા હતા. પ્રકાશ ધીમે ધીમે વિસ્તરવા લાગ્યો—દિવાલ પરની ધડિયાળ અને કેલેન્ડર પર પ્રકાશ પહેાળ્યો, છાંટના પડાઓ પર છવાયો, અને રસોડાની ટેમલ પરની બટ્ટીની દિવાલ સુધી એ પહેાંચી ગયો. બારીની ફેમ પર પવન ધીમે ધીમે અથડાવા લાગ્યો. બોરડામાં બેઠા રહીને પણ આપને લાગ્યા કરે કે પવનમાં પહેલાંનું જોર અને કાતિલપણ હવે રહ્યાં નથી અને સાંજ હવે ઠંડી રહી નથી.

ગરમ કપડાં પહેરીને નિકાન બહાર આવ્યો અને મકાન સામેના એક બાંકડા પર બેસી ગયો. પવનના સુસવાટાથી સ્વેદ બની ગયેલા માર્ગ જમીનની માટી સાથે ભળી ગયેલા કાચના બારીક કણોથી બનાર મારી રહ્યો હતો. બે જોટો પાણીની પખાલ લઈને માર્ગ પર આવી રહ્યા હતા. આ જોટાના નામ બરખાન અને સીમકા હતા, અને શાળા, હોસ્પિટલ, પ્રસૂતિગૃહ, અને કિંડરગાર્ટનને લાંબા સમયથી પાણી પહેાંચાડના હતા. નિકાન બરખાનને તેના કરડા મુખથી

ઓળખતો હતો. જ્યારે સીમકા હમેશાં ગમગીન લાગતો. તેની આંખોમાં મેદાનો માટેની ઝંખનાની હૃદયકાવક લાગણીનાં દર્શન થતાં. નિકાન જાડા પર પાણી લઈ જનારાં કોઝીક-સાકેનને પણ ઓળખતો હતો જે જાંટોની બાજુમાં, જાંટોના વાળના રંગની સુમડી હેટ અને કેનવાસનો કોટ પહેરીને ચાલ્યા કરતો અને એ કોટના બીના ઝૂંઝતા છેડા તેનાં રબરનાં બૂટની સાથે અથડાતા રહેતા.

‘તારી પાણીની પમાસનું’ આન રાખ લાઈ ! એનું અહું’ પાણી તો રસતામાં જ ઢોળાઈ જાય છે.’ નિકાને કહ્યું, અને પોતાના દીકા અને ધૂંજતા અવાજથી પોતાને જ આશ્ચર્ય થયું.

પણ, તે એ વાત તત્કાળ ભૂલી ગયો. એને એ જાણીને આનંદ થયો કે, પોતે આજુબાજુના લોકોને ઓળખે છે, અને એ લોકોમાંના એક તરીકે એમની ટીકા કરી શકે છે છતાં, કોઈને માહું લાગતું નથી.

‘હું નહિ, પણ પખાસ લઈ જતો જાંટ પાણી ઢોળી રહ્યો છે. સરિખત વડને જાંટવાળો બેઠ્યો અને તેની ઝીણી આંખો એની આજુબાજુની કચલીઓમાં જાણે અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

નિકાન છેક સંધ્યાકાળ સુધી બેઠો રહ્યો જ્યારે, સૂર્યના તડકા ધીમે ધીમે અને અનિચ્છાએ તળાવના સરોવરની લીસી સપાટી પાછળ ડૂબી ગયો. મેદાનની રાત પવન વિનાની હુંફાળી હતી. આકાશનો રંગ ભૂરામાંથી ક્રમશઃ આછા અળગતા પોસાદ જેવો બની ગયો.

*

નિકાન આજે પહેલી જ વાર, સૂર્યના તડકાની શરીરમાં ફૂંક મેળવ્યા પછી સારી જાંઘ લઈ શક્યો. એની ધસધસાટ જાંઘ વચ્ચે આજે રાતે એણે એકાદ સ્વપ્ન પણ જોયું નહિ. માત્ર એકાદ વાર એને લાગ્યું હતું કે, સાકેન એના પગ પર ઠંડું પાણી છાંટી રહ્યો છે. એની આ લાગણી સાચી હતી. રાજ ઠંડોને લઈને પગમાં દુઃખાવો. જાપડો અને એ જાળી જતો એ

આદતને લઈને આજે પણ એના ઉકાટા નીકળી ગયા અને જાળી ગયો. દિવાલમાંની ખારી હવે અધ-કારમય હતી છતાં, એ લછી પરથી નીચે ઊતર્યો, કપડાં પહેર્યાં અને પોતાની ટોપી લઈને એ બહાર નીકળી ગયો.

રાત હુંફાળી હતી. ઘણા તારાઓ ચમકી રહ્યા હતા. જાણે આકાશના કાળા ગુંબજના થોડાં મોટાં ટીપાં પડી રહ્યાં હતાં.

નિકાન વિચારી રહ્યો : ‘બહાર સુંદર અને ઉબાભર્યું’ વાતાવરણ છે.’

વૃદ્ધાવસ્થા છતાં સતેજ આંખ અને કાન ધરાવતો નિકાન ખાંકડા પાસે પહોંચી ગયો અને મકાનનો ખૂણો વળતાં તેણે માર્કો અને ગેન્કાને જોયાં.

‘તું ખરેખર કમાલ માણસ છે.’ તેણે ઠપકાભર્યો અવાજે કહ્યું, ‘આ ટાણે ૧૦ ફિલોમીટર જેટલા અંતરેથી ખેતરના કેમ્પથી અહીં સુધી આવ્યો છે.’

‘દાદા, તમે સૂતા કેમ નથી?’ માર્કો ગુસ્સાભર્યો અવાજે બોલી.

તેની એ લખમરો, ગુસ્સામાં ભેગી થતી નિકાન નેઈ શક્યો. તે જણાવવા લાગ્યો : ‘આજે વાવણી શરૂ થશે—તમે આટલી મોડી રાતે બહાર છૂમી શકો નહિ.’

‘પણ એ જેવાનું કામ તમારું નથી.’

માર્કો ગેન્કાને લઈને ધરની બીજી બાજુ જતી રહી અને નિકાન ખાંકડા પર બેસી રહ્યો. પોતાના પગ ઠંડા થઈ રહ્યા હોવાનું લાન થતાં તે ઊભો થયો અને મોત્સા ફેમીનાને મળવા પડ્યો એના વાડા પર પહોંચ્યો.

જ્યારે તે ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે બીજી સ્ત્રી ફરજ પર હતી, અને એ ત્યાં એક કલાક રોકાયો. મોત્સા આખરે આવી પહોંચી ત્યારે તેણે એટલું જ પૂછ્યું કે, ‘વાડુ, મોત્સા તને બાળક આવ્યું ખરું કે?’

‘ના, નિકાન સાચીય ! હવે એ મારે ઘણું મોડું કહેવાય.’

મોત્સાને ત્યાં જ છોડીને તે શેરીમાં હેતુ વિના રખડવા લાગ્યો. વસંતઋતુ આવી પહોંચી હોવા છતાં, નિકાન

પહેલાં જેવો જ અસ્વસ્થ હતો, અને ખેડાયેલી ધર તીની, ફૂંતવાળી ટેકરીઓની અને સરોવરોના ગરમ પાણીની ફેરમ પ્રસરાતો પવન તો તેની અવસ્થા તામા બિનરો વધારો જ કરતો હતો.

સામુદાયિક ખેતરની કેચેરીઓના બહાર ઝોટતા પર આરામ લઈને એ પોતાના મર્ગે આગળ વધ્યો. પૂર્વમાં તારાઓ હવે દેખાતા ન હતા અને આકાશે લીનો રંગ ધારણ કરી દેતો.

થોડા સમય પહેલાં બધ થયેલી મોટરના ગરમ તેનની વાસ નિકાને એકાએક અનુભવી નજીકમાં એક ગેરેજ હતું અને બાજુમાં ચેરમેનની મોટરનું રૂપેરી રંગનું છાપડું દેખાતું હતું. આ મોટર જિન્નાના કેન્દ્રમાંથી યા દૂરના કોઈ ખેતરમાં કામ કરતી ટુકડી પસેથી અહીં કોઈ લઈ આવ્યું હશે નિકાનને મથા વર્તની વાત યાદ આવી ગઈ જ્યારે, પોતે ચેરમેનને તેની મેટરમાં મેદાનમાં દૂરના લઈ જવાની સિનિતિ કરી હતી અને તેઓ એને લઈ ગયા હતા ત્યારે એક શરમજનક બનાવ બની ગયો હતો. ચેરમેન ખતે જ ગાડી હાકતા હતા તેઓ ખેતરની મધ્યમાં સમુક્ત કાપણી કરનારા યત્ર પસે ગાડી લઈ ગયા અને નિકાનને કહ્યું કે પોતે દબણા જ પાછા ફરશે અને નિકાન મોટરમાં જ બને ખેસી રહે પછુ થયું એવું કે લાલુશકા માટે નિકાનને બધાર નીકળવું હતું પણ મોટરનો દરનાબો તે ઉધાડી ન શક્યો ચેરમેનને આવતા ધણુ મોઢું થયું, અને નિકાન બધા હેડનો એથી ચૂક્યો પણ તેની અશક્તિને લઈને કોઈ આશણુ ન ખૂંધુ પરિણામે અનિવાર્ય બનવાનું બની ગયું.

પછી, આ વાત ચેરમેને પોતાના પેટમાં જ રાખી એ માત્ર અડખડાટ હસ્યો અને એની સાથે નિકાન પણ હસવા લાગ્યો. પણ હવે એ બનાવને યાદ કરતા તેને ઘણું ક્ષોભ થતો હતો આ જ મોટરની નજીક બિલા રહીને, નિકાન પગ પહોળા કરી પોતાની લાકડી પર પોતાના હાથ ટેકવીને તેણે આશ્રુ વહાયા પહેલી જ વાર કોઈ અકુશ રાખ્યા વિના તે ચોધાર

અ સુએ રડી રહ્યો હતો. તેને લાગવા માગ્યું કે પોતે જલ્દ અને નમણા છે, અને આ પૃથ્વી પર છતરા હવે પોતે લાયક નથી.

ગેરેજથી આગળ વધીને નિકાન તોનાઓ તરફ ગયો સમારતી શાંતિમાં તેના બૂનતા અવાજે ચોક્કસ ગળી બહો અને તેને ગાગો લાકડા લાગ્યો પણ નિકાનને માઠું ન લાગ્યું.

તેણે કહ્યું 'અરે લાઈ, મને તું એકાદ થોડો થોડી વાર ન આવી શકે ?'

ચોક્કસદાર ઝીણી આખે જોઈ રહ્યો 'અરે ડાહ્યા, તું મોડો થઈ ગયો છે તારી બુદ્ધિ બહાર ચારી ગઈ છે ?'

'મને થોડો આપો ને !' નિકાને આજીજ કરી મારે તો મેદાન સુધી જવું છે—મકુ દૂર નથી જવું.'

'તું તો પાગલ થઈ ગયો છે, નિકાન' ચોક્કસદાર બરાડી બહો એની ઉમર પણ નિકાન જેટલી જ હશે, છતાં તે નિકાન કરતાં વધુ શક્તિ ધરાવતો હતો વાકડીયા વાળાશળી દાદી ધરાવતો ચોક્કસદાર બોલ્યો 'તારે મેદાન સુધી શા માટે જવું છે ? તું ધોળા પર ચડી પણ શકાતો નથી તું અને હું તો આપણી ભક્તી પર જ ખેસી રહીએ તે ડીક.'

'હું થોડા પર સ્વાર થઈ શકીશ ખરેખર થઈ શકીશ મારા પર મહેરબાની કર ને દોરત' નિકાન કરગરવા લાગ્યો 'હું બકુ દૂર જવાનો નથી અને થોડો આપ ને.'

'ના' ચોક્કસદારે ક્યું અને માથું નકારમાં ધુણાડ્યું 'તમેનાધિકારી, ટુકડીના નેતા યા ચેરમેનની પરવાનગી સિના તને હું થોડો અપ્રુ એમ તું આશા રામે છે ? તને ખબર નથી કે મને આવે કોઈ અધિકાર નથી ? અર સિનિતિ છે હવે તું ડાહ્યો થઈને આ મે જ જ્યો મારા મજબની કમાન છટકી ન જાય ચાનતો ચા !'

નિકાન ચાનતો થયો તમેવાઓ વચ્ચેના સાકડો મર્ગ પરોડવાના પ્રકારથી બૂખરો બની ગયો હતો અને

આ હવાના હંડા પ્રવાહ વચ્ચે, પોતાની લાકડીના ટેકે ટેકે નિકાન મેદાન તરફ આગળ વધતો ગયો. તેની પાછળની બાજુએથી પ્રકારાનું પહેલું કિરણ ખેડાયેલી જમીન અને ધાસ પર પડી રહ્યું હતું. ઝાઝળનું પાણી-ધરતીનો ગુલાબી શ્વાસ લેતે ચડી રહેલા તે ભેઈ શક્યો. આકાશમાં લેતે એક સમગ્ર શિકારની શોધમાં બેઠી રહી હતી. નાનકડો ભૂખરી ગરોળીઆ તેનાં પગ પાસેથી દોડી જતી હતી. નિકાન તેની તરફ આલવા લાગ્યો.

તે હાંફતા લાગ્યો અને લથડવા લાગ્યો. પોતે ટેકરીની લગભગ નજીક પહોંચ્યો ત્યારે એટલા યાદી ગયો હતો કે વધુ આગળ જઈ શકે એમ હવે ન હતું. પોતાની આંખો ઝીણી કરીને તે મેદાન ભણી ભેઈ રહ્યો. પોતાની પાછળ, એકદમ નજીકમાં જ મેદાનની હદ પૂર્ણ થતી હતી અને મામડાંમાં મકાનોની દિવાલો સાથે તેનો છેડો આવી જતો હતો. પણ પોતાની ડાબી અને જમણી બાજુએ, આ મેદાન એટલું વિશાળ બનીને પથરાયેલું હતું કે નિકાનને ચક્કર આવવા લાગ્યા. એણે ઝડપ વધારી, જમીન પર નજર ઠેરવીને અને પોતાની છેત્રી તાકાત એકઠી કરીને તે નાનકડી ટેકરી પર ચડી ગયો.

‘વારું, તું કદી ટેકરી પર ચડ્યો છે?’ તે પોતાની જાનને પૂછવા લાગ્યો. તેણે બીજા બાજુએ બેઠું. વસ્તી પર નજર કરીને તેણે કહ્યું : ‘આ લોકોએ ખરેખર પોતાના માટે મગનું રથળ પસંદ કર્યું છે.’

ટેકરીની તળેટીમાં નીચે તેણે બેઠું તો, એક સફેદ

રૂમાલ અને ગોળ ટોપો પડેલાં હતાં. એક છોકરો એક છોકરીનું માથું નખાવીને ચૂંબન કરી રહ્યો હતો.

નિકાન એમને ઠપકા આપવાની તૈયારી કરી રહ્યો ત્યાં, છોકરીએ એ છોકરાને દૂર ક્યો અને તદ્દાર થઈને પોતાની ચોળીનાં બટન બંધ કરવા લાગી, અને ઉપર બેઠું. તેની બડી લખરો ગુસ્સામાં સંક્રાયાઈ.

‘ભૂતની માફક મેદાનમાં શું રખડી રહ્યા છો, દાદા?’ તેણે કડક અવાજે કહ્યું.

નિકાન એકાએક તરખ પડી ગયો અને તે ધાસ પર મેદાનોનાં ફોતો વચ્ચે ફસાઈ પડ્યો.

તેણે કહ્યું : ‘વાતણીનું કામ અમે સંભાળી લઈશું, દાદા.’ ગેન્ડાએ નીચેથી સત્તાવાહી અવાજે કહ્યું : ‘તમે શી ચિંતા કરી રહ્યા છો, દાદા?’

‘હું ચિંતા નથી કરતો; જરા યાદ્યો છું. હું ત્યાંથી બહીં સુધી પગપાળા જ આવી પહોંચ્યો છું.’ નિકાનને કહ્યું : ‘હું બહીં થોડીવાર ગેસી રહીશ. તમને જેમ ફાવે તેમ કરી શકો છો.’

ગેન્ડા અને માર્કો ગયા કે નહિ તેનો તેણે ખ્યાલ જ ન કર્યો. નિકાન ટેકરી પર ફૂલોની બિચાત પર સૂઈને તાપ માણવા લાગ્યો. અને મેદાન ભણી ઝીણી આંખે બોવા લાગ્યો. પછી, એકાએક એણે પૃથ્વીની હુંફાળી છાતી પર પોતાનું માથું ઢાળી દીધું. તેની ટોપો નીચે સરી પડી, અને લાંબા સમય સુધી—સૂકોસ્ત સુધી મેદાનનો પવન તેના શ્વેત વાળના ગળ્યાં ગાંઠિયા ખૂસકાં ફરકાવી રહ્યો હતો.

મહાન સંગીતકાર બિથોવન હમેશાં નવી પ્રેરણા પામવા માટે પાણીના નળ નીચે માથું રાખીને બેસી રહેતો.

મહાન લેખક જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શોને ત્યારે લખવાની પ્રેરણા ખૂબી જતી ત્યારે બંદાર બસમાં ફરવા નીકળી પડતો. ફરીને આવે કે તરત જ લખવાની પ્રેરણા જાગે. લેખક એકગર વોલ્ટેસ ન્યાં સુધી લખવાની પ્રેરણા ન જાગે ત્યાં સુધી ચાના પ્યાલા ગટગટાવ્યા કરે. માર્ક ટવેન-એમ માનતો કે મરી લાલસાનેલાં ઇંડાં પ્રેરણા પેદા કરવા માટે અકસીર છે. જર્મન કવિ શિલર પ્રેરણા માટે સડેલા સફરજન ટેબલનાં ખાનામાં ભરી રાખતો. એને ખારી થઈ ગયેલી કે સફરજનની દુર્ગંધ પ્રેરણા પેદા કરવા માટે કામ દલાલ છે !

અભિનિદા, ૫૨૫૧૨

ગૃહમંડાલ

‘મા’રે આ નહોતું કરવું જોઈતું.’ ‘મે’ આમ કયું’ હોત તો સારું થાત.’ આવું તો ઘણીવાર કોઈ પણ કામ કર્યા પછી, અરે, પરિણામ આવ્યા પછીયે પણ થાય છે. પણ એ તેંતેર મણનો ‘તો’ નડતરરૂપ હોય છે ને ! અને એ ‘તો’ કેટલો બધો નિરાશ બનાવી મૂકે છે તેની કલ્પના તો અનુભવનારને જ આવી શકે. નાની મોટી વસ્તુઓ માટે ઘણીવાર બને છે કે આ રંગ પસંદ કર્યો તેને ગદ્ગદે બ્રીલ્લે લીધો હોત તો સારું હતું. અગર આ વસ્તુની ઉપયોગિતા કરતાં પેલી વસ્તુની વધારે જરૂર હતી. પણ એ બધું કહાપણ ખરીદ કર્યા પછીનું હોય છે. કેટલાકને એવી ટેવ પણ હોય છે કે કોઈ ચીજ પસંદ કરીને લાવ્યા પછી પણ ન ગમે, એ ત્રણ વખત વાપરે અને પછી જીવ બાળે—આ સ્વભાવગત અસર થઈ એ વ્યક્તિને કોઈ વસ્તુ સારી લાગે જ નહિ.

કેટલીકવાર નાનપણમાં અભ્યાસ તરફ જૂળ અણુગમે વ્યક્ત કરતાં હોય અને એ જ કારણે તેમાં નામીપાસ થયાં હોય પણ મોટપણે એની જરૂર જણાતાં ફરીથી અભ્યાસ કરવા મંડી પડે એવું પણ બને. પણ આમાં તે વ્યક્તિને અભ્યાસની જૂળ જરૂરિયાત જણાય તે જ મુખ્ય ભાગ લાગે છે એટલે ફિત્ત પડેલીને તેમાં મગ્ન થાય અને સફળતા મેળવે. સામાન્ય રીતે ‘તો’ની ટેવવાળા સંતોષી કે આનંદી નથી રહી શકતાં. કંઈક અધૂરું છે, એણે છે એવું જ તેમને હમેશા થાય છે. પોતાની બાંહેધરું પણ ન ગમતું બની જાય છે. ક્યારેક મનને સંતોષવા બીજી નવી વસ્તુ લઈ આવે તો પાછું એમાં પણ કંઈક એણે લાગે છે. આ સ્વભાવગત ટેવને દૂર કરવા, આનંદી બનવા વ્યક્તિએ પોતે જ પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે નહિતર આખી જિંદગી અસંતોષી જીવન જીવ્યા કરે છે. બીજાને અદેખાઈકે બની રહેકું જીવન પણ પોતાને મન અસંતોષી હોય છે. આ છે મનનો—સ્વભાવનો એક પ્રકાર.

મનના અને સ્વભાવના આ પ્રકારને પૂરેપૂરી રીતે નહિ તો ય મોટે ભાગે સારી રીતે સુધારી—નિવારી શકાય છે. પણ તે માટેના પ્રયત્નો જૂમ ધગશપૂર્વકના હોવા જોઈએ. આવા બધા પ્રયત્નો કામિયાબ ન નીવડે તો ય ધગશપૂર્વક તેને જતરી રાખવા જોઈએ

પતિને અનુકૂળ થતી પત્ની

નીલમના વેવિશાળની વાતો તો તે મેટ્રિકમાં હતી ત્યારે પણ બા કરતી. પરંતુ બાપુલ તે વાતને ઊડાવી દેતા. તેમની ઇચ્છા તો નીલમને સારું લણાવવાની હતી. એ જમાનામાં છોકરીને મેટ્રિક સુધી પણ માંડ માંડ લણાવતાં. પણ બાપુલએ તો નક્કી કર્યું હતું કે ‘મારી દીકરીઓને મારે પગલાર કરવી છે. લવિષ્યમાં કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી આવે તો તેને તે પહેાંચી વળી શકે. દીકરી એશિયાળું જીવન જીવવા માટે નથી.’ બાપુલના ઉચ્ચ વિચારોની અસર તેમનાં બધાં જ બાળકો ઉપર સારી હતી. કુટુંબમાં એવું સુંદર વાતાવરણ હતું કે બધાં જ ભાઈ-બહેનો સાથે હળીમળીને આનંદથી જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરતાં હતાં. એમને એ સમયે તો દુનિયાની લપ્પન છપ્પન નહોતી. લગ્નની અને એવી ખીજ વાતોથી તેઓ પર હતાં. કોઈકને પણ એવું યાલતાં સાંભળે કે ‘સાસરે જશે ત્યારે તો આમ કરવું જ પડશે ને ? આવું નહિ ચાલે’ વગેરે શબ્દો સાંભળી તેમને ખૂબ લાગી આવતું. અને સમાજ ઉપર શુસ્સો આવી જતો. ‘જેની અત્યારે જરૂર નથી એવી વાતો કરીને ટોકવાથી બાળકમાં કેવી અંધિ-બંધાઈ બન્ય તેનો ખીજા કેમ વિચાર કરતાં નથી ? છોકરી જન્મી એટલે તેણે કોઈ શું કર્યો છે ?’ આવા કેટલાય પ્રશ્નોમાં નીલમનું મન ઘેરાઈ જતું. પરંતુ એના ઘરમાં આવું વાતાવરણ નહોતું. નહિ તો તેને કોઈ એવું

કહેતો તો.... ! આવા મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચા પણ ભાઈ બહેનો કરતાં અને તેઓ બધાં એવા વાતાવરણથી દૂર છે તેનો સંતોષ અનુભવતાં.

આમ કરતાં નીલમ ખી. એ.માં આવી. અને તેની બાને નીલમની ચિંતા થવા લાગી : આટલું બધું લણાવી અને એને લાયક મુરતીયો નહિ મળે તો.... ! એટલે પાછી લગ્નની વાત શરૂ થઈ. બાએ તો એક ઝેરિસ્ટરનું લણતો છોકરો શોધી કાઢ્યો. પણ નીલમના ગળે કંઈ વાત ઊતરી નહિ. એ તો કહે, ‘મારે પરણવું જ નથી.’ એની બે ત્રણ બહેનપણીઓનું લગ્નજીવન અને સાસરાનું વાતાવરણ જોઈને જ બહુ એનામાં વેરાઅ્ય આવ્યો હોય તેમ તે ના પાડતી જ રહી. બાની ખીરજ હવે રહે તેમ નહોતી. બાપુલને તેણે ખૂબ સમજાવ્યા, અને બાપુલએ નીલમને સમજાવી કે છોકરો સારો છે, તું પસંદ કર પણ લગ્નની ના ન પાડીશ. હા, ના કરતાં કરતાં નીલમે બાને ખૂબ વિચાર કર્યો, અને લવિષ્યનો વિચાર કરતાં લગ્નની હા પાડી, ત્યાં સુધીમાં તો તે વિચારોમાં પણ ઠીકઠીક પરિપક્વ થઈ અને ખી. એ. થઈ ગઈ. આગળ અભ્યાસ કરવા માટે વાંચન ચાલુ જ હતું. અને ખીજે જ વર્ષે લગ્ન કરીને નીલમ સાસરે ગઈ. ભાઈઓથી વિખૂટી પડી, ઘરમાં બહેન વગર વાતાવરણ સૂનું સૂનું થઈ ગયું. અને નીલમે તો પરાણે હૈયાને કંઠણ કરીને લીધેલી વિદાય ભાઈ, બા, બાપુલને વધુ સતાવવા લાગી.

ધાતં આગળ ચલાવી :

‘એક બહેન છે, તેને એક બાળક પણ છે. પણ અત્યારે તે પિયરમાં રહે છે. સાસરેથી તેડવા ન આવે ત્યાં સુધી તેની મા તેને સાસરે મોકલવા તૈયાર નથી. તેના પતિનું કહેવું છે કે જેવી રીતે તે ગઈ છે તેવી રીતે જ પાછી આવે. અમારે કંઈ તેડવા જવાની જરૂર નથી.’

‘પણ આણું થવાનું કારણ શું?’

‘હા, એ જ કહું છું ને! તે બહેનના કરતાં બાને શોખ વધારે છે. મારી છોકરી માટે અમુક વસ્તુ જોઈએ જ એવો તે આગ્રહ સેવે. તેની દીકરીને ચઢવણી કરે અને તે પ્રમાણે ન થાય ત્યારે રીસાઈ ને પિયર ચાલી આવે. હવે જુદા રહેવાની લાત લાગી છે. પતિનું ઘર સામાન્ય મધ્યમ વર્ગનું ઘર કહેવાય. કપડાં-લગ્નાથી માંડીને બીણી બીણી વસ્તુઓમાં અને સિનેમા વગેરેમાં એ ગમે તે સમયે જવા માટે છૂટ લઈને બેસે, આણું બધું તો શરૂ-આતથી આદ્યા કરતું હતું. મને તો હંમણાં જરા વધુ વણસ્સું ત્યારે જ ખબર પડી. બહેનને સમજાવી પણ તેની મા ધિરુદ્ધ જઈને જવા તૈયાર થતી નથી.

‘તેના પતિને પણ મળી હતી. તેમની મુશ્કેલી આખીય સમજાય તેવી છે પણ કંઈક રસ્તો તો કાઢવો જ જોઈએ ને! હવે તે તેડવા જવા તૈયાર નથી અને કહે છે કે ના આવવાની હોય તો ના પાડી દે. નહિતર હું તો હવે કાયદેસર પગલાં લઈશ.’

મેં કહ્યું, ‘કાયદેસર પગલા લેવાં એ તો કંઈ

સહેલી વાત નથી. અને એમ પસાનું પાણી કરવું તેના કરતાં બન્નેને રૂબરૂમાં બોલાવી સમજાવવાં વધુ સલાહકારું છે અને વધુ તો તમારા કરતાં પણ ત્રીજી વ્યક્તિ અને તે વડીલ હોય તેની પામે અથવા કૌટુંબિક સલાહ કેન્દ્ર ચલાવતા પીઠ કાર્યકર પાસે આ પ્રશ્ન રજૂ કર્યો તો બન્ને પક્ષને સારી રીતે સાંભળીને તેમની રૂબરૂમાં જ સમાધાન કરાવી આપશે. ભવિષ્યની કેટલીક જવાબદારી પણ તેમને માથે હોય છે. એટલે તમારા ગામના એવા કેન્દ્ર મારફત નીવેડો લાવવો વધુ શ્રેય છે. કારણ કે બહેનની બાને પણ આમાં સમજાવવાનાં છે.’

કેટલીકવાર આવા પ્રશ્નોનું સમાધાન ખૂબ જલ્દી થઈ આવે છે. કેટલીકવાર ખૂબ મુશ્કેલ બની જાય છે. જેમ જેમ આપણા મોજશોખ વધતા જાય છે તેમ તેમ જરાકશી વાતનું મોટું સ્વરૂપ અપાય છે અને જિંદગી હોડમાં મુકાય છે. આ પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે સામાજિક કાર્યકરોએ મક્કમ બનવું પડશે અને દેશની સમૃદ્ધિ માટે તે ખૂબ જરૂરું છે.

મા વિનાની મીના

મીના નાનો છએક વર્ષની હતી ત્યારે જ તેની બા એકાએક બિમાર પડી અને પરલોક સીધાવી. મીના એકલી પડી. એને બીજા બે મોટા ભાઈ હતા. ભાઈઓ તો રખડતા રખડતા પણ મોળા થઈ જાય પણ દીકરીનું શું? મીનાની માગી આશ્રય કરીને મીનાને તેમને ઘેર લઈ ગયાં.

મીના તેના પિતાને ખૂબ વહાલી હતી. જે દીકરાઓ પછીની એક દીકરી હતી. અને એવું કાલું કાલું મીડું બોલતી હતી કે ઘરમાં બધાની ખચીરી હતી. પિતાની ઇચ્છા તેને બીજે મોકલવાની નહોતી પણ પોતે એકલાં તેના તરફ ખરાખર ધ્યાન ન આપી શકે એટલે માસીને ઘેર મોકલી.

માસીનો સ્વભાવ તો સારો હતો અને પૈસે ટકે સુખી હતાં. તેમને જે બાળકો હતાં તેમની સાથે જ મીના પણ મોટી થઈ જશે. અને બહેનનું બાળક વહાલું તો હોય જ ને ? મા વગરનાં બાળકો બિચારાં અને બાપડાં આપણા સમાજમાં ગણાય છે અને બધાં જ તેની જાણે મા'હોય તેમ વર્તવા પ્રયત્ન કરે છે. માસીનો સ્વભાવ આમ તો સરળ અને સાલસ લાગતો હતો. પણ એમને પણ બડાશ મારવાની ખૂબ ટેવ. મીના માટે પોતે કરતાં તેનાથી આરગણું બહાર ગતાં. લોકોને એમ થાય કે હા, મીનાનાં માસી તેનું કેટલું બધું કરે છે. મીના હવે તો બારેક વર્ષની થઈ હતી. તેના સાંભળવામાં પણ ક્યારેક ક્યારેક આવતું

અને તેને કોઈક પારકાને ઘેર ઓશિયાળું લવન લવી રહી છે તેમ લાગવા માંડ્યું. માસીએ તેને માટે ઘણું કયું પણ આ બધું શું ? માસી એમના સુહુ-કૌશિકની બીજા વાતો જેમ કરતાં અને મને જ રાખવા માટે કેમ આમ છે ? અને ઉંમરે એને સમજાયું કે પરાયા ઘરમાં પોતે લવી રહી છે. માસાના મીઠા સ્વભાવ અને લાગણી નીચે તે ખૂબ તણાતી. તેને અધ્યાસમાં પણ તેમની મદદ મળતી અને પોતાની જ દીકરીની માફક સંભાળતા. તેણે માસાને પૂછ્યું : 'બાપુલ, મારી બા કોણ ?' મીના બીજાં બાળકોની માફક માસાને બા-બાપુલ જ કહેતી હતી.

માસાને ખાલ આંચો એટલે મીનાને શરૂઆતનો તેનો ઇતિહાસ કહ્યો. અને સમજાવી ને માંડીને વાત કરી. મીનાએ પિતાને ઘેર જવાનો આગ્રહ કર્યો અને પિતા તેડવા આંચો. પિતા-પુત્રીનું મિલન અદ્ભુત હતું. અશ્રુભરી આંખોએ બંનેએ વિદાય લીધી.

આગેવાન વ્યક્તિઓ અને રાજપુત્રોની માંદગી અંગેનાં જીવેટીનો બદલાર પડતાં હોય છે ત્યારે ઘણીવાર સારવાર કરતા દાકતરોને જીવેટીન પ્રગટ કરવામાં પોતાના નામકિત દર્દીની તબિયત કરતાં પણ પોતાનાં નામો વર્તમાન-પત્રોમાં પ્રગટ થાય એમાં વધુ રસ હોય છે.

વિખ્યાત લેખક થોમસ માનને 'કમનશીબીના આવા કદંગ પ્રદર્શન' પ્રત્યે ખૂબ જ નફરત હતી. એકવાર જ્યારે થોમસ માન માદો પડ્યો ત્યારે એની તબિયત સંજ ધર્માં કોઈપણ પ્રકરના સમાચારો બદલ નહિ જણાવવા બંદ થઈ માનના પ્રદર્શકોએ ફરિયાદ કરી. માને કપકા આપતાં કહ્યું : 'માંદગીની બાબત મારા નજીકનાં સગાં અને મારા માટે જ ફક્ત ચિંતાની બાબત રહેવી જોઈએ.

આ જ રીતે જ્યારે વિચિત્રિયાત લેખક અને ચિંતક ટોસ્ટોયે માદો પડ્યો ત્યારે એમણે પોતાના તબીબને કહ્યું : 'હું ઇચ્છું છું કે મારી તબિયત અંગેનાં જીવેટીન બદલાર પાડવાનું બંધ કરો...એથી ફાપરો શો છે ? મારા મિત્રોને દુઃખ રશે અને મારા શત્રુઓ આનંદ પામશે.

સર્વજ્ઞ રાજ

વાચનગાડી ભાગ ૧ થી ૪ :

[લે. સોમાભાઈ ભટ્ટસાર. ૩૦ અનડા બુક ડિપો, અમદાવાદ. રૂ. ૧/૫૦.]

બાળકોને સહજતામાં ગમે તેવી આકર્ષક ડીઝાઇન, સુંદર અને અનુરૂપ ચિત્રોની સમૃદ્ધ વાળી આ ચાર નાની પુસ્તિકાઓ લેખકે અપેક્ષા રાખી છે તેમ જરૂર એમનામાં અભ્યાસ પ્રત્યે અભિ-રૂચિ જગાવશે બાળક 'બોલતું' થાય ત્યારથી જ એ ભાષા શીખવાની શરૂઆત કરે છે. એ જે કંઈ શબ્દ બોલે એનું માનસિક ચિત્ર એના મનમાં 'ખડું' થાય છે અને શબ્દનું બોધન રૂબરૂ થાય એ હેતુસર અહીં આપેલા ચિત્રો ખૂબ જ અનુરૂપ નીવડશે.

ધ્વનિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પશુ પહેલાં સાદા શબ્દો, પછી કાના માત્ર ને હસ્તવદીર્ઘયુક્ત શબ્દો બાળક શીખે એ મહત્વનું છે. લેખકે એ અંગે પશુ તકગરી રાખી છે. પ્રથમ સાદાં વાક્યો અને એ પશુ આગકસહિર્મા પરિચિત હોય એવી વસ્તુઓનાં હોવાથી એના સામાન્ય જ્ઞાનના વિકાસમાં સારી એવી સહાયતા મળવાની. ચિત્રકાર ભાઈથી ચંદ્ર ત્રિવેદી અને શ્રી. નરેન્દ્ર વ્યાસને પશુ સુંદર અને અનુરૂપ ચિત્રો આપવા બદલ અભિ-નંદન અને લેખકને બાળકોને મનમત સાથે જ્ઞાન આપે એવું સાહિત્ય આપવા બદલ અભિનંદન.

તથાપો બાળે ઘર :

[લે. ટોલ્કટોય; અનુ. રમણલાલ સોની. ૩. નવ-સર્જન પ્રકાશન, વડોદરા. ન. પે. —/૭૫]

ટોલ્કટોયની આ બોધપ્રદ વાર્તાનો ચુનરાતી અનુવાદ બાળકોને વેર-ઝેર અને ઈર્ષ્યાથી વિમુખ રહેવાની પ્રેરણા પાશે. ખોટી અદેખાઈ અને વેરને પોષવાથી

હુસેન અને કરીમ બંનેનાં કુટુંબોની ખાનાખરાબી થાય છે અને બન્નારે બધું ખેદાનખેદાન થઈ જાય છે ત્યારે બંનેને ડહાપણ આવે છે. અનુરાદે સરળ ને શૈયક શૈલીમાં વર્તમાનવાદ આપ્યો છે એટલે બાળકોને વાંચવામાં ખૂબ રસ પડશે.

વાર્તા વિહાર .

[લે. કુસુમબહેન કોકર; વિદેના : ગુજરાત પુસ્તકાલય સંકલ્પક, સંકલ્પકારી મંડળ લિ., વડોદરા. રૂ. ૨/—]

પ્રણાલીમદ્દ બાળવાર્તાઓથી કંઈક જુદી શૈલી અને અનોખી વાર્તાવસ્તુની ગૃંથણી સાથે 'વાર્તાવિહાર' એનાં વાંચકોમાં કંઈ નવો જ રસ જગાવશે. આશુ-બાશુની સૃષ્ટિમાં વિહરતાં પ્રાણીઓથી ઘણીવાર બાળકો ખીએ છે અથવા એમને મોટાઓ દ્વારા ખીરાવવામાં આવે છે, ત્યારે બાળકના હાથમાં આ પુસ્તક આવે તે ખીક લાગે તેવાં પક્ષીઓ તે પ્રાણીઓ મિત્ર છે એવી ભાવનાનો ઉદય થવાની શક્યતા ખરી. લેખિકાના રવાનુબરતો નીચોડ જાણે દરેક વાર્તામાંથી ન નીતવતો હોય એવી છાપ પશુ સંગ્રહ પાડી જાય છે.

સંગ્રહમાં કુલ ૩૬ બાળવાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં કુદરતે સર્જેલી સૃષ્ટિ પશુ-પંખી-ફૂલ સાથે તાદાત્મ્ય સાધવાનો પ્રયત્ન છે. કેટલીક વાર્તાઓ ડા. ત. માતરજી, લક્ષ્મી, ધનુષ્યધારી, રીતા, દેવ જેવા દેવાળ, કનુભાઈ, ખીચુ રહેા આ ફૂલ, સાધુ મહારાજ, શુરવીર માનાજી, બે ભાઈ, સાચો મિત્ર, સારા ભાઈ, સદાશીવ, વગેરે વાર્તાઓ માનવીના સદ્-અશોનું નિરૂપણ કરી જાય છે જેથી વાર્તા વાચનાર બાળકના મનમાં સારા નરસાને પારખવાની શક્તિ કેળવવાની શક્યતા રહે. લેખિકાની શૈલી સરળ છે

પણ કયાંક કયાંક ઉપમા આપવાનો એમનો શોખ થોડો કિલબટના આશુી દે છે. કયાંક કયાંક બહુવચન ને એકવચનનો એમણે કરેલો ખીચડો પણ ગનમાં કાંઈક કચવાટ પણ ઉત્પન્ન કરે છે. લેખિકાએ તેમજ આમુખ લખનાર શ્રી. ચતુરભાઈ ચંદરભાઈ પટેલે અનુક્રમે ‘ભાવના વિહાર’ તેમજ ‘આનું’ નામ તે વાર્તા ‘માં સામાન્ય જૂલ કરી છે તે વાર્તાઓની સંખ્યાની ખાખતમાં પચ્ચીસ ને બારની ગણતરી બંનેએ કરીસ કરી છે એ ખીજી આવૃત્તિ વખતે સુધારવી પડે.

કૃ. પ્રેમાબહેન કંટકને [બાપુના પત્રો] :

[સં. ઠાકાસાહેબ કાલેલકર, પ્ર૦ નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૪. ૩. ૩/૫૦.]

આશ્રમની બહેનોને, કુસુમબેન દેસાઈને, સરદાર વલ્લભભાઈને અને મણિબહેન પટેલને ગાંધીજીએ લખેલા પત્રોના ચાર પુસ્તકો આ અગાઉ પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે. એ જ અંધમાળાનું આ પાંચમું પુસ્તક એ ચારે-યથી વધુ ઘણદાર છે. એ ચારેય- પુસ્તકો જેટલું જ મહત્વનું અને ઉપયોગી પણ ગણી શકાય.

ગાંધીજીનું સાહિત્ય એટલું સરળ છે; અને તેમાં પત્રાત્મક સાહિત્ય તો કોઈને પણ રુચી થાય. આ પુસ્તકમાં સંઘરવામાં આવેલા ગાંધીજીના ૨૪૮ પત્રોનો ગણો તા. ૨૮-૨-૨૯થી ૧૬-૧-૪૮ સુધીનો ખાસ્સો વીસ વર્ષનો છે. આ બધા પત્રોનું સંપાદન પણ ખૂબ જ અધિકારી ગણી શકાય તેવા પીઠ અને ચીવટાઈવાળા શ્રી ઠાકાહેબ કાલેલકરે કર્યું છે એ પણ આ પુસ્તકની મૂલ્યવત્તા દીક દીક વધારી જાય છે.

નવજીવન કાર્યાલયે ગાંધીજીના પત્રોનું સાહિત્ય પ્રગટ કરવાની જે જરૂરી દષ્ટિ સ્વીકારી છે તે પણ આપણા સાહિત્યની મોટી જરૂરિયાત પૂરી પાડનારી છે. સાહિત્યમાં પત્રો કેટલો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે તે આ રીતનું અંધર ધથેલું સાહિત્ય સાચી સાબિતી બતાવી આપે છે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં તો પત્રાત્મક સાહિત્યનો

વિશાળ જથ્થો છે જેમાંથી સંશોધન અને ઇતિહાસ તેમ જ અન્ય ઉપયોગી સાખાઓ ફાલીફૂલી છે. આપણા સાહિત્યમાં પણ આવું જ અપ્રગટ સાહિત્ય પ્રગટ થાય એ ખૂબ જરૂરી છે. તેમાંય ગાંધીજી જેવી વિભૂતિનું પત્ર-સાહિત્ય તો બંને તેટલી વહેલી તકે આપણને અંધરવરૂપે મળે એ જરૂરી છે.

કૃ. પ્રેમાબહેન કંટકે પોતાને ગાંધીજી પાસે આવ્યાં તે પહેલાંનો ઇતિહાસ આપ્યો છે તે પણ આ અંધની એક મહત્વની કડી ગણી શકાય. ગાંધીજીના અતે-વાસી બનરા આવનારમાં ભારતનાં તો દીક પણ વિદેશનાં ભાઈ-બહેનોનોય સમાવેશ થતો. ગાંધીજી તેમની ચકાસણી કરતા. તેમાંય પ્રેમાબહેન તો દુઈની સાથે નહિ પણ જાતે જ ગાંધીજી પાસે આવેલાં. ચોવીસેક વર્ષની ઉંમર. મુબંબઈમાં કોલેજમાં લાચુતી છોકરી. ગાંધીજી પણ એને પૂરેપૂરી ચકાસે. અંગ્રેજમાં ફટાફટ વાત કરે. ચુજરાતી લાપા પણ ન જાણે એની કુમારિકાને સાબરમતી આશ્રમમાં પ્રવેશ આપતા પહેલાં ગાંધીજીએ પૂરેપૂરી ચકાસી. અને અતે તેની ધગશ અને બાહોશી ઉપર ગાંધીજીએ મહોર મારી અને ગાંધીજીના આશ્રમમાં તેને સ્થાન મળ્યું. ગાંધીજીની નિદટની વાસિની બન્યાં ત્યારથી પ્રેમાબહેન ઉપર ગાંધીજીના પત્રો શરૂ થયા. એ પત્રોનો—એ વીસ વર્ષના ગાળાના પત્રોનો આ અમેલો એટલે જ ઉપ-યોગી છે. આ પત્રોમાં ખાસ તો આજીવન કીમા-ર્થના કાઠ સેવતી એક ચુતીને સાચું માર્ગદર્શન છે.

આ પુસ્તકના સંપાદક ઠાકાસાહેબે પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે : ‘વાચકો જોશે કે જાતજાતના લોકોને લખેલા ગાંધીજીના પત્રસંગ્રહમાં પણ પ્રેમાબહેન પર લખેલા આ પત્રસંગ્રહનું મહત્વ કેંઈક વિશેષ છે. આમાં ચર્યેલા વિવેચનની વિવિધતા તો ધ્યાન ખેંચે જ છે. પણ તેમાંયે આશ્રમજીવનને અંગે વખતોવખત કરેલી ચૂચના ગાંધીજીના વિચાર અને તેમનું કાર્ય સમજવા માટે ફિમતી મસાલો પૂરા પાડે છે.

‘બાપુજીનો પત્ર-સંગ્રહ એટલે બ્યાપક માનવજીવનનાં

અનેક નાનામોટી પાસાંઓ પર એક ક્રાન્તિદર્શી સમાજ-
શાસ્ત્રીના પ્રકાશ. ગાંધીજીએ આજકાલનાં જુદાં જુદાં
શાસ્ત્રોને અભ્યાસ કર્યો ન હતો. તેથી જ તેઓ, ગમે
તેટલા ગંજાણુમાં ભીતરી દરેક વિષયનું હાર્દ પકડી,
અત્યંત સદી ભાષામાં લોકોને દોરો શક્યા અને ખાસ
કરીને સ્ત્રીઓને દેરવા માટે એમણે સ્ત્રીહૃદય ફેળવ્યું.

આ પત્ર-સંગ્રહ દરેક ધરતી સહચી શોભા ગણાશે.

ગાંધીજીની જીવનકથા :

[લે. ડો. અમિન મા. 'ત્રિવેદી, પ્રો. સાકળચંદ
જે. શાહ ડો. રસિકલાલ કે. શાહ પ્રો. આનંદ વિદ્યા
મંદિર, મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. મૂલ્ય :
રૂ. ૪/૭૫]

ગુજરાતના મહાન ફેળવણીકાર, સમર્થ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી
અને એક હિન્દુ ક્રાંતિના શિક્ષક શ્રી ત્રિભુવનદાસ
કલ્યાણદાસ ગાંધીજીનું અધિકૃત જીવનચરિત્ર પ્રગટ
કરીને મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરે
એક મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે. આ મહત્વના પુસ્તકના
લેખકોએ પણ પૂરેપૂરો શ્રમ કરીને આ પુસ્તકનું
આયોજન કર્યું છે જે આપણા જીવનચરિત્ર સાહિત્યમાં
મહત્વનો ઉમેરો ગણાશે.

આવીસ વર્ષ પહેલાં જેમનું અદ્યતન વર્ષની વયે અવ-
સાન થયું એવા ગુજરાતના એક પત્રોતા પુત્ર અને
વિજ્ઞાનવીર વિશે આજ સુધી આપણે ધણું સાંભળ્યું
છે પણ તેમના જીવનને કડીબદ્ધ રજૂ કરતું પુસ્તક
આ પહેલી જ વાર પ્રગટ થાય છે. મતૃબાપામાં શિક્ષણ
મળવું નેહાંએ એવી કૃપિણ આને ગુજરાત યુનિ-
વર્સિટીએ ઉપાડી છે તે જ કૃપિણ પચાસ વર્ષ પહેલાં
આપણા આ વિજ્ઞાનવીરે ઉપાડેલી. આને એ ક્ષેત્રે
થયેલી પ્રગતિ પણ વિશાળ છે. તે અરસામાં જ આ
જીવનચરિત્ર વાચકોને હીક હીક પ્રેરક નીવડશે.

ક્રિંદગીતો છેલ્લો દાયકો કપરી પરિસ્થિતિમાં વીતેલો,
તેવા આ મહામાનવનું સંગ્રહ જીવનચરિત્ર વાંચનારમાં,
જાણવામાં, અભ્યાસ કરવામાં દરેકને સારો એવો રસ
પડશે જ એમાં શક નથી ગુજરાતના લુપ્તપ્રાય થયેલા

આવા જ્યોતિર્ધરોને વીણી વીણીને આપણે આપણી
અને ભાવિ પેઢી માટે સધરવા લાગી જઈએ. શ્રી
ગાંધીજીના જીવનનું આ પુસ્તક એ દિશામાં માર્ગ-
સૂચક સ્થંભ બની રહેશે.

વિદ્યાર્થીઓ અને અભ્યાસીઓને તો આ પુસ્તક
માર્ગદર્શક બનશે જ, ઉપરાંત સાહિત્યના દરેક શોખીનને
પણ આ પુસ્તક વસાવવાની બહાન થઈ શકાય
તેવું સમૃદ્ધ છે.

વિદ્યાર્થીઓ વાવેતર :

[લે. પન્નાલાલ પટેલ. પ્રો. ભારતી સાહિત્ય સંઘ,
અમદાવાદ. મૂલ્ય : ન. પૈ. —/૭૫.]

ગણીતા વાર્તા-તત્વલક્યાકારે બાળકોને જ લક્ષમાં
રાખીને લખેલી પાંચ બાળવાર્તાઓને આ સચિત્ર
સંગ્રહ છે. શ્રી પન્નાલાલ પટેલની સહેજગમ્ય અને
લોકબોલ્ય શૈલી જ એટલી સારી છે કે તે દરેક
વર્ગને સમગ્રતઃ તેમજ બાળકો માટે લખાયેલ આ
વાર્તાઓ સાચા અર્થમાં બાળવાનો ગણાશે.

પાંચ વાર્તાઓમાં બાળકોને પાત્રો તરીકે મૂકીને અને
બોધ તેમ જ ઉપદેશ મળે એવું વાર્તાવસ્તુ લખીને
બને તેટલી રસ્યક અને આસ્વાદ્ય બનાવવા લેખકે
અત્યંત રાખ્યો છે તે પૂરેપૂરો સફળ થયો છે. બાળકો
સાથે સાથે મોટરોએ પણ એટલી જ હોંશમાં વાંચે
તેની આ વાર્તાઓ રસપ્રદ બની છે. બાળકોને વાંચન
સાથે ચિત્રોની પણ એટલી જ મજા થવામાં વાર્તા-
ઓનાં ચિત્રો છે એ પણ આ પુસ્તકનું મૂલ્ય હીક
હીક વધારે છે.

આપણા બાળસાહિત્યમાં આપણા નમ્રેશ લેખકો
આમ પ્રવેશ કરે તો એ સાહિત્યમાં હીક હીક પ્રમાણમાં
સારો અને સાચો સુધારો થાય. શ્રી પન્નાલાલ પટેલ
પણ આ દિશામાં એમના પ્રયત્નો બરી રાખશે જ.

તુરંગાને પેલે પાર :

[લે. ગિરીશ ગણુત્ત. પ્રો. આર. આર. શેઠી
કપની, મુબઈ, ર. મૂલ્ય રૂ. ૨/—.]
આપણું કિશોરો અને વિદ્યાર્થીઓમાં જે 'પરોક્ષપણ'

અને દેખાવ કરવાની વૃત્તિ આવી ગયાં છે તેને દૂર કરવા માટે તેમને ખાતર અને સાહસિક બનાવવાની જરૂર છે પોચા અને માંદલા બનાવે તેવી કિલ્લો અને સાહસ વાંચવાથી આજે ઉછરતી પેઢીને શારીરિક અને માનસિક હાલ સ્થિતિ રહ્યો છે. એવે વખતે તેમનામાં હિંમત, શૌર્ય, સાહસ અને દહતા પ્રેરે તેવા સાહિત્યની જરૂર છે.

‘તુરંગાને પેસે પાર’ એક કાદબાનિક જળ-પ્રવાસકથા છે જ્યાં તેના મૂળમાં સત્ય છે. એ સત્યને વળગી રહીને જે સાહસકથા લેખકે આંધેખી છે તે આપણી ઉછરતી પેઢીને ખરેખર પ્રેરક નીવડશે.

શ્રી ઇન્દુલાલ ગાંધીનો પ્રવેશક આ નાનકડા પુસ્તકને વધુ મહત્વવાળું બનાવે છે. કિશોરોને હેરાં હેરાં વાંચવી ગમે, તેવી હોડી-પ્રવાસની આ સાહસ કથા છે. મોટરાંઓને પણ આ પુસ્તક વાંચવામાં એટલો જ રમ પડશે. ‘બાળકો-કિશોરોના હાથમાં આ પુસ્તક વિના સંકોચે મૂકી શકાય તેવું’ શિષ્ટ છે.

જ્વાલમુખી :

[શ્રે. અનંતરાય શેરડે. અનુ. નટવરલાલ જાની. પ્ર. પબ્લિકેશન્સ ડિવીઝન, દિલ્હી ૬. ર. ૨/૫૦]

ઉત્તરપ્રદેશની સરકારે ૧૯૫૭માં જે હિંદી નવલકથાને પારિતોષિક આપ્યું છે તેનો ચુજરાતી અનુવાદ નેશનલ બુક ટ્રસ્ટે પ્રગટ કર્યો છે. ભારતભરમાં ૧૯૪૨નો સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ વ્યાપ્ત થયેલો છે. ૧૯૫૭ના સંગ્રામ જેટલો જ તે સંગ્રામ પણ મહત્વનો છે. આપણા સાહિત્યમાં આ સંગ્રામને બહુ ઓછું સ્થાન મળ્યું છે. એ કાળને નવલકથામાં ગૂંથી લેવાનું બહુમાન હિંદીના પ્રેમચંદ હુગ પછીના વૃત્ત ‘નવલકથાકારીઓનાં’ એક એવા શેરડેજીને મળે છે.

જન્મે મંદારાષ્ટ્રીય હોવા છતાંય તેમણે હિંદીમાં લેખન કાર્ય કર્યું છે. ગાંધીજીની એ પેઢી પરની અસરને કારણે જ માતૃભાષા મરાઠીને બદલે રાષ્ટ્રભાષા હિંદીમાં શેરડેજીએ લખવાનું જારી રાખ્યું અને તેમની કલમની સિદ્ધિ હિંદી સાહિત્યમાં ઠીક ઠીક નામના મેળની ગઈ.

‘દરના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની પાર્શ્વભૂમિકાઓની આ નવલકથામાં પ્રસંગોત્તુર ચિત્રાત્મક નિરૂપણ જે મુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે તે જ તેની વિશેષતા છે. કથાવસ્તુ પણ બળવાન છે એટલે પ્રસંગોના ક્રમેલામાંથી પાત્રોના બિંદાવ પણ સરસ રીતે થાય છે. કથા પ્રવાહ પણ પાત્રોના વિકાસને રુબા વિના અરુપ્ત રીતે વહે જાય છે.

હિંદીના અગ્રણ્ય સાહિત્યકારો તેમજ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદે પણ આ નવલકથાને નવાજ છે જે તેની સાચી મૂલ્યવત્તા ગણાવી શકાય. વાર્તાપ્રવાહ અને લગભગ અઢીસો પાનાંમાં ફલાયેલો વાર્તાવિસ્તાર અવારનું નવલકથાપ્રેમી વાચકને માટે એક સાડા વાચન આપે છે તેમ નિઃશંક કહી શકાય. રાષ્ટ્રપ્રેમની ભાવનાથી તરભોળ આ નવલકથા દરેક પુસ્તકાલયનું સાચું ભૂષણ ગણાશે.

પાલવકિનારી :

[લે. અનંતરાય પં. ઠક્કર, ‘શાહબાજ’ પ્ર. યશવંત દોશી, ૯૧ જવાહરનગર, મેદરંગાવ, મુંબઈ ૬૨. ર. ૧/-]

ભાવનગરના પ્રસિદ્ધ કવિ સ્વ. અનંતરાય પ. ઠક્કર, —મુખ્યત્વે ‘શાહબાજ’ના તખલ્લુસથી ઓળખાતા કવિની જતીસ જેટલી ફારસી કાળની કૃતિઓનો નાનકડો સંગ્રહ ‘પાલવ કિનારી’ નામે પ્રગટ થાય છે. સંપાદક સમિતિ તરીકે અધિકારી કહેવાય તેવા કવિના આર મિત્રો શ્રી યશવંત દોશી, શ્રી મુકમિલ કુરેશી, શ્રી મહેન્દ્ર સમીર અને શ્રી હરીન્દ્ર દવે છે. શ્રી હરીન્દ્ર દવેએ લખેલી પ્રસ્તાવના આ કવિનાં કાવ્યો સમજવામાં ઠીકઠીક મદદરૂપ થઈ પડે તેવી અભ્યાસસહાય છે.

મુરા, સાકી, સતમ, ઇશક, મારુક, મહેરિસ વગેરે શબ્દોને શાહબાજે એમના અસલ ગોરવમાં પુનઃ પ્રતિષ્ઠિત કર્યો છે. ફારસી કાવ્યપ્રકારોમાં સંસ્કૃત શબ્દોનો સમન્વય તેમણે કુશળતાપૂર્વક જ્યાં સાવ સરળ દેખાય તેમ કર્યો છે. શિક્ષણક્ષેત્ર જેમનું પ્રિય ક્ષેત્ર હતું તેવા આ કવિનો

નવરંગના

સાહિત્ય અને જોડો અભ્યાસ શોખના વિષયો દતા
આ નાનકડા સમ્રકના કાવ્યો તેમની સક્રિયતા પૂરેપૂરી
પ્રતીતિ કરાવે છે

દરેક કાવ્યપ્રેમી—ગદ્યપ્રેમીને વસાવવા જેવો આ
નાનકડો સમ્રક જોડી સમજવાળી કરિતાઓથી સભર
છે આ સમ્રક એટલે જ આવકાર્ય ગણાશે

★

સાબાર પ્રાપ્તિ—સ્વીકાર

શ્રી અરવિંદજી કાવ્ય-શર્મિ : અબાવાન પુરાણી પાના ૩૨૧. રૂ ૬/— પચિત્ર પ્રકાશન મંદિર,
ઉમરેકે વાંચો મોં શાહનુ રાજકારણ : સ ત્રિમુન વીં હેમાણી પાના ૩૬૦ રૂ ૫/— દેવચંદ્ર
પ્રકાશન મંદિર, લીબડી સરલ ઇતિહાસ કથાવલિ ૧ થો પ : સુતીયાન વં શાહ દરેકનાં પાના
૪૦ દરેકનુ મૂલ્ય ન પૈ —/૬૫ ગાડીન સાહિત્ય મંદિર, સુરત દીન, દમજી ને ગોના : દિનકર
મદાલે દાંતની સંભાળ ઝે કાકિયામહેન બર્ષ, રવીન્દ્રનાથ યશવંત દોસી નેપાળ. દિવાકર
નિયુક્ટ દરેકના પાના ૩૨ દરેકનુ મૂલ્ય ન પૈ —/૪૦ આરવના પ્રકાશક પરિચય ટ્રસ્ટ, સુબર્ષ, ૧
ઉદ્દેશો : લક્ષ્મીનાથ બદરીનાથ સાભી પાના ૧૭૦. રૂ ૩/— મં સં વિશ્વવિદ્યાનય, વડોદરા
તુલસીદાસ : સુરજ ગોં બોટાર્ષ પાના ૧૯૩ રૂ ૩/— સાગરરાજની સંનાથે : ગિરીશ ગણાત્રા-
સુમતિયદ શાહ પાના ૧૩૪. રૂ ૨/૫૦ તન્વી શ્યામા સારગ બારોટ પાના ૨૪૦ રૂ ૪/૨૫
નનાં નિશાન (પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ) સારગ બારોટ પાના ૩૬૭+૩૯૨ રૂ ૧૩/— યુગનાં
એવાણુ ૧-૨ ઇશ્વર પેત્રીકર. પાના ૧૦૮+૩૨૦ રૂ ૧૧/- જનનમાગદ્ય લાલુમહેન
મહેતા પાના ૩૦૪ રૂ ૫/— અર્જુનદેવ : ગુણવતરાય આચાર્ય પાના ૧૭૨ રૂ ૫/— સાતેયના
પ્રં આર આર શેત્રી ક, સુબર્ષ, ૨ હડનાગો ગાધીજી પાના ૨૦. ન પૈ —/૩૦ આબાપુની
અનિમ જાંખી મનુમહેન ગાધી. પાના ૬૪ ન પૈ —/૭૫ બન્નેના પ્રં નવજનન પ્રકાશન મંદિર,
અમવાવાદ, ૧૪ વિશ્વેષજી દાદા ધર્મશિકારી પના ૧૧૦ રૂ ૧/૨૫ ઉપનિષદોના અભ્યાસ .
વિનોયા પાના ૯૮ રૂ ૧/— રાજકીય એકતા દાદા ધર્મશિકારી-વિનોયા પાના ૪૦ ન. પૈ.
—/૧૫ —ત્રણેયના પ્રં યસ પ્રકાશન, વડોદરા મનના મરોડ મોહમમદ માકડ પાના ૨૨૪ રૂ.
૪/૫૦ —સ્વાતિ પ્રકાશન, સુબર્ષ, ૩ દેનિક જીવનમાં થિયોસોફી અનું રાજભાઈ ખે લાદીરાળા
પાના ૩૬. ન પૈ —/૨૦ પ્રં રતિનાન દેં બપ, મહીધરપુરા, સુરત અસિદાન હસમુખ જોષી
પાના ૯૨ રૂ. ૧/૫૦ પ્રેરણા પ્રકાશન, સુબર્ષ, ૪ પચામૃત લેં પ્રં જોં બુદ્ધકરાય પડ્યા પાના
૮૦ રૂ ૨/૫૦ ભાનનગર કુલપાંદડી લેં પ્રં પ્રભાતીમહેન પત્રાણી પાના ૧૦૪ રૂ ૧/—
વડોદરા મે જોષુ બપાન લેં પ્રં વસત હીડાયા પાના ૧૨૦ પોડિયેરી ઉરના સૂર : રતિ
ઉપાધ્યાય પાના ૯૬ રૂ ૨/— પ્રકારા ગ્રથમાળા, વિનેપારલે વહેતાં પાણી નાનુભાઈ નાયક. પાના
૧૭૮ રૂ ૨/૫૦ રંગ અને વ્યગ : નાનુભાઈ નાયક પાના ૧૫૦ રૂ ૨/૫૦ બન્નેના પ્રં અરુણદેવ
કાપોતય, સુરત અલે-કાર્કે આબીઆ પાના ૧૯૨ રૂ ૩/— શાંતિ પબ્લિકેશન્સ-કરાંચી, ૨

★

જે
૧/૧૨/૬૪

ડૉ. જુષ્ટરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવેનાં નિસર્ગીયચારનાં સાત પુસ્તકો

કંબળિયાત કેમ મટાડશો ?

રૂ. ૪/— (રજિ. પો. —/૯૦)

કંબળિયાત દરેક રોગનું મૂળ છે. તે માટે કેટલીય બળતરૂં દવાઓ પાઝળી ધૂમ પેસા વેડકાય છે. આ નવું પુસ્તક કુદરતી ઉપચારોથી કંબળિયાત મટાડવા મારિતું સાચું માર્ગદર્શન આપે છે.

તંદુરસ્ત રહેા

રૂ. ૩/૬૫ (રજિ. પો. —/૯૦)

દવાઓથી ધરાઈ ગયેલાં અને કંટાળી ગયેલાં મારિતું આ નવું પુસ્તક દરેકને ખુબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. કુદરતી ઉપચારો તરફ આંખો ફેરવેલી વ્યક્તિ દૈનિક પચ્ચ સંતોષકે.

રોગ અને આસન

રૂ. ૩/૨૫ (રજિ. પો. —/૮૫)

આસનોથી શરીર નીરોગી કેમ રાખી શકાય તે આ પુસ્તકમાં આસનોની છબીઓ સાથે સમજાવ્યું છે. આદૃતિ ઉપર આદૃતિ પામવું આ સચિત્ર પુસ્તક માંથી સાચીની મરજ સારશે.

આરોગ્ય કેમ સાચવશો ?

(રૂ. ૩/— રજિ. પો. —/૮૦)

આ પુસ્તકમાં આપેલા લેખો, દર્દીઓની સાત પ્રયોગકથાઓ, કળો, શાકો, આપણી આદતો અને જે જે માલિતી આપવામાં આવી છે તે વાંચીને આપણે જીવનમાં ઉનાદવા પ્રેરાઈએ.

ક્ષય-દમમાં નૈસર્ગિક ઉપચાર

રૂ. ૩/— (રજિ. પો. —/૮૦)

ક્ષય અને દમ એવા જીવલેલા રોગો છે કે કાળજી-પૂરકની સારવાર તે માટે ન લેવાય તો દર્દી અને તેનું કુટુંબ દરેક રીતે લપાઈ છે. આ પુસ્તક એવા રોગીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે.

હઠીલાં દર્દોમાં કુદરતી ઉપચાર

રૂ. ૨/— (રજિ. પો. —/૭૫)

શાસ્ત્રીય કસરત અને કુદરતી ઉપચારો દ્વારા નવજીવન મેળવી શકાય છે એ વાત ને ગળે ઊતારે અને અસાધ્ય દર્દોની દવાઓથી કંટાળી ગયા હોય તે મારિતું કામગીરી ઉપયોગી નીવડે તેવું મહત્વનું આ પુસ્તક છે.

દવાનો છેલ્લો ઘૂંટડો અને કુદરતી સારવાર

મૂલ્ય રૂ. ૨/૫૦ (રજિ. પો. —/૭૫)

આ પુસ્તકમાં જે પ્રત્યેક ઝંઝૂંવા છે, એના લેખોમાં જે જીજ્ઞાસુ થઈ છે તે કેવળ લખવા માટે નથી લખાયા. પાણ દર્દીઓની મદદ માનું, એમની મુશ્કેલી પૂજાવના જે પત્રો આવેલા તેના ઉત્તરો કે જે આમાં મકયું છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાંધીરોડ અમદાવાદ, ૧

પ્રીતિ આવૃત્તિમા પ્રવેશતી શ્રી. પન્નાલાલ પટેલની વખણાયેલી સામાજિક નવલકથા

નવું લોહી

• લેખક •

શ્રી. પન્નાલાલ પટેલ

મુદ્રણ : ૧ ૬/૨૫
[૧૯૪૧ પો ૩ ૧/૨૫]

‘જેમના માતા પિતાએ
માધીજીએ તેમણે સર
જેથી સ્વરાજ્યકાંતિના
નજીકથી ચા ફરતી દેશને
કરેલા છે, તેમની
સરખામણીમાં તેમના
સતાનો, જેમને એ
કાંતિમાં ભાગ લેનાર
પોતાના અધુર-પુર
માન્યા જ નેવા મળ્યા
છે, તે આ વાતોનું ‘નવું
લોહી’ છે

ખરેખર, એક સિદ્ધ
હરત કલાકારની અચ્છી
અદાથી શ્રી પન્નાલાલ
આપણને આ વાતો
દ્વારા આ બધું તાદરશ
કરાવી દે છે આર
બાળની રાજની વારત-
વિકતા કલાકારે જ
સાચેથી ભૂમિ ઉપર કેવી
શામાયક બની જાય છે
આ વાતો, એ રીતે,
માત્ર રુદનમાથી નીકળી,
દરેક સાચા દેશપ્રેમીએ
સુ કરવું જોઈએ, તેના
દિશામુખ તરફ આગળ
પ્રયાણ કરે છે.

[‘નવજીવન’-જૂન, ૧૯૫૮]

—: પ્રકાશક :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચલેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરાઈ ફર્નીચરની બિલ્ડિંગ અમદાવાદ, ૧

૫૬ દીપક પ્રિન્ટરી અમદાવાદ

ଭାବ

ନବରଞ୍ଜନ

ବର୍ଷ ୩୨ - ଅଙ୍କ ୧୦
 ଜାନୁଆରୀ ୧୯୬୨
 ମୂଲ୍ୟ ଅଙ୍କ ୩୦୨

ପଞ୍ଜୀ - ଡି. କେ. ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ. ଡି. - କଟକ - ଅପ୍ରେଲ ୧୯୬୨

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મુખતી ચાવી	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
ગ્રંથસંચાર	"	૧/૫૦
મન્દારની સુરામ	"	૧/૫૦
પ્રેમમગાર્થ	"	૧/૫૦
પાણે જાગે	પ્રજાવાચ પટેલ	૩/૦૫
નવુ પોલી	"	૬/૦૫
મુળગજ મોતંકી	સુનીલાન વ શાહ	૬/૫૦
શ્રેયોમાગ (નવી આ.)	"	૩/—
પ્રશ્ન દીકરની મા	"	૧/૦૫
વિશ્વામનુ વાવેતર	પ્રજાલાલ પટેલ	—/૭૫
અન્યો	જેખાદમ આશુવાલા	૨/૨૫
જીવનમધુ	જયન્ત પરમાર	૪/—
ઠાકર	'કુમાકાન્ત'	૬/૨૫
અંકુર	કાશ્યાબાર્થ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિતન	"	૪/૭૫
માય વિનાના મગારી	જૂષત રડોરિયા	૫/૫૦
કમળિલાલ કેમકાદોડો?	ડૉ. જી મો દવે	૪/—
આક્રિકાની લોકકથાઓ	બળવન નાયક	૦/૭૫
મકરના માથી	બળવન નાયક	૫/—
બગની વાટે	'સત્યમ'	૫/૭૫
મીઠી વીરડી (ભાગ ૧-૨)	દેવશંકર મહેતા	૧૩/૨૫
ધગનીની આગની	"	૬/૭૫
માનવતાનો માદ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૩/૭૫
વીર-પદમી	પીતાનગ પટેલ	—/૭૫
ધમ તારો મહાગા રે...	"	૧/૫૦
પીતાબર પટેલની એક વાતોઓ	"	૫/—

મેળાના પખી	ભાનુશંકર ઝો. વ્યાસ	૪/૫૦
મેતની ખીલુમા	નવનીત મેવક	૨/૫૦
જૂતિયા પદાડમા	"	૨/૨૫
ધરતીના અમી	મણિનાથ પટેલ	૪—
સાહિત્યનિકપ	અનંતરાય મ. રાવળ	૪/૨૫
ભારતવામા	ગમનારાયણ ના પારક	૭/—
ધર્મકથાઓ ૧ થી ૫	ગ ના. પારક	૭/—
પાનખર અને વસંત	માતે ગુરુજી	૫/૭૫
સ્વામ	"	૬/૭૫
જીવન-ક્રાંતિવાત	રમાબેન ગાંધી	૨/—
સામગ્રીતો-એકમીતોની શ્રેણી	"	૨/૫૦
માધના અને સિદ્ધિ	પ્રદ્યાદ બલભદ્ર	૭/૫૦
નૃપા અને તુમિ	"	૭/૨૫
માયા જીવતર	ચનાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
છેલ્લી રાત	ડી પી. મુચક	૩/૫૦
હજી તો રાત બાકી છે	"	૩/૦૫
અમૃતપાત્ર	અરુણાચ મેહારકા	૪/૫૦
ખરતા તાગ	જગુભાઈ પ્ર. મહેતા	૪/૫૦
છળીમા	જેવિજીવકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
અંધિરે વીંટલા રતન	"	૧/૦૫
અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ધારાપુત્રીનો ખળનો	૧-૨ ગમુ દહર	૧૫/—
ત્રનની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બ	૨/૭૫
છેલ્લા આસુ	"	૫/—
વદના	મોખાભાઈ ભાવમા	૧/૫૦
માદા ચામ પોળી	મ. વમત નેધાણી	—/૭૫
સૂતી પડી રે મીતાગ	ધનશ્યામ ઠાકર	૦/૫૦

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારાં બધાં પ્રકાશનોનું સચિપત્ર મંગાવો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ - ૬૪, રૂપપુરી, અમદાવાદ, ૧

મહત્ત.....સૌરભ ડાયરી મેળવો

	એક વર્ષ	બે વર્ષ	ત્રણ વર્ષ
સોવિયેત દેશ (યુજરાતી-હિંદી-મરાઠી-ઉર્દુ-પંખવાડિક)	૪-૦૦	૭-૦૦	૧૦-૦૦
સોવિયેત લેન્ડ (અંગ્રેજી-પંખવાડિક)	૫-૦૦	૯-૦૦	૧૩-૦૦
મોસ્કોથી પ્રગટ થતાં મેગેઝીનો			
	એક વર્ષ	બે વર્ષ	
સોવિયેત સંઘ (હિંદી-અંગ્રેજી-માસિક)	૬-૭૫		૧૦-૦૦
સોવિયેત નારી (હિંદી-અંગ્રેજી-માસિક)	૪-૨૫		૬-૦૦
સોવિયેત ક્રિદ્ધ (અંગ્રેજી-માસિક)	૬-૭૫		૧૦-૦૦
સોવિયેત લિટરેચર (અંગ્રેજી-માસિક)	૬-૦૦		૯-૦૦
ઈન્ટરનેશનલ એક્સપ્રેસ (અંગ્રેજી-માસિક)	૬-૭૫		૧૦-૦૦
કલ્ચર એન્ડ લાઈફ (અંગ્રેજી-માસિક)	૬-૦૦		૯-૦૦
મોસ્કો ન્યૂઝ (અંગ્રેજી-અઠવાડિક)	૮-૦૦		૧૨-૦૦
ન્યુ ટાઈમ્સ (અંગ્રેજી-અઠવાડિક)	૬-૦૦		૯-૦૦

સૌરભ તરફથી લેટ

- આપની પસંદગીનું ટાઈપણ એક લવાજમ બે વર્ષનું અથવા ત્રણ વર્ષનું ભરે અને મફત મેળવો.
- (૧) સને ૧૯૬૨ની આઈપેક સુધેર પહોંચીને કવરવાળી શ્રી. ૨-૫૦ની કિંમતની સૌરભ ડાયરી અથવા મનીપર્સ.
 - (૨) સને ૧૯૬૨-૬૩ના વિવિધરંગી કલેન્ડર અને પ્રકાશક તરફથી આપતાં હજાર વિવિધ બેટ પુસ્તકો.
 - (૩) બહારગામના ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડર અથવા કોપીને જ રકમ મોકલવી.
 - (૪) અમારા કાર્યોત્તમે લવાજમ ભરનાર અમદાવાદના ગ્રાહકોને ખસલાઈ સરથા તરફથી અપાશે.

જી. ડી. આર. રિવ્યૂ

[સચિત્ર જર્મન માસિક]

ભવ્ય પુરુષાર્થને આધારીને પ્રગતિશીલ અને જર્મનીનું આ એક મુંઠ સચિત્ર માસિક છે. જેમાં મુંઠ વિવિધ વિષયોના લેખો ઉપરાંત આર્ટ પેપર ઉપર વિવિધરંગી મુંઠ પોસ્ટલ રોપોના ચિત્રો આવે છે. દરેક એક ઉપર જર્મનીની વિવિધ ટિફ્ટો લગાડવામાં આવે છે.

અંગ્રેજી ભાષામાં દર મહિને પ્રગટ થાય છે. By Air Mailથી રવાના કરવામાં આવે છે. આ માસિક પહેલી નંબર જ ગંભીર ગંધ તેવું છે, કારણ કે હુબપૂઠ ઉપરના સારાં આર્ટ પેપર ઉપરનાં ચિત્રો આપને મુગ્ધ કરે તેવાં હોય છે.

તા. ૩૧-૧-૧૯૬૨ સુધી જ ખાસ લાભ

૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫-૦૦ ને બદલે રૂ. ૪-૦૦
૨ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૦-૦૦ ને બદલે રૂ. ૬-૫૦

મહત્ત લેટ મળશે

બે વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૬-૫૦ ભરનારને પ્રકાશક તરફથી જર્મન ગોલ્ડપોઈન્ટ પેન અને ૧૯૬૨ અને ૧૯૬૩નાં વિવિધરંગી મુંઠ કલેન્ડર જર્મનીથી શીખાં ટપાલમાં ભેટમાં મફત મળશે. તો આજે જ મનીઓર્ડરથી રૂ. ૬-૫૦ મોકલી આપો અને મફત લેટ મેળવો.

સૌરભ પુસ્તક ભંડાર પાદશાહની પોળ સામે, મેડા ઉપર
૬૧૫, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ.

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ (૨૯૨૯૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ હિમ્મતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના યાનતત્ત્વ તથા શરીરના ક્ષિપ્રતત્ત્વ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઝાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દૃષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાદ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતી વાળ અટકાવવામાં, વાગ લાગા કાળા અને રોગચાળા બનાવવામાં, શરીર પર માત્રીસ

કરવાથી આમીને તાજગી આપવામાં તથા શરીરને હૃદયુષ્ઠ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે માત્રુત દરેકને અનુકૂળ છે

મોટી બોટલી રૂ. ૪-૫૦ * નાની બોટલી રૂ. ૨-૨૫ બધે મળે છે
ટપાલથી મગાવનાર માટે દેશ-પરદેશ પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અવગણ

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રાગી તથા નીરાગી સ્ત્રી પુરુષોની તદુરસ્તી સારી રાખવા માટે ૭ પ્રકારના મંત્ર-શોધન કર્મ, આસનો, માનસિક ઈલાજ, જ્યોત્સના, સ્મૃતિરક્ષા, ચિકિત્સા, આદ્ય ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિચક્ર તથા રાગનિવારક, ધરમા ચર્મ રોગે તેવા સુખ સાધ્ય ઈલાજો બતાવે છે આ ગ્રંથમાં ૧૦૮ થી વધુ જોડા આટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મનશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે યોગવિદ્યાનો અદિતીય ગ્રંથ છે ફરેક ધરમા વાચનાનયમાં, રૂકન કોનેલો અને ઇન્ડિપતાલમાં રાખવા યોગ છે ફોટાઓ જોતા તથા લેખો વાંચતા સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જો શુભરાત્રી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ મનીઓમાંથી યોગસંસ્થા વી પી પી કરતા નથી

રામતીર્થ (હિન્દી માસિક)

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મું.મઈ-૧૪ તરફથી

“રામતીર્થ” (માસિક હિન્દી ભાષામાં)

દર મહિનાના પહેલાં અકાશિયામાં પ્રગટ થાય છે

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ મીના કુદરતી ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા ચર્મ રોગોના અનુભવો, જાહેરનાના જીવનને ખાસ ઉપયુક્ત અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે ખાનાની સંખ્યા ૧૬૦ થી વધુ હાય છે વાર્ષિક લવા-જમ રૂ. ૫-૦૦ * છૂટક નકલ : ૬૫ નવા પૈસા વાર્ષિક આલંક કેપ્શનિય માસથી ખતી થકા છે

“રામતીર્થ” હિન્દી માસિકમાં બાપારી જાહેરાતો સ્વીકારવામાં આવે છે જાહેરાતના ભાવો અને જરૂરી વિગતો માટે નીચેના સંપર્કોએ મળેલા વા લેખો

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સિન્દ્રલ રેલ્વે) મું.મઈ-૧૪ (ભારત)

રેગીન ૬૨૮૯૬ ★ રેલ્વેમાં ‘PRANAYAM’—BOMBAY-14

Copy RMT

અમારાં આભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન	૩-૨૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
યુગનાં એંધાણુ ભા. ૧-૨	૧૧-૦૦
શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	
નવાં નિશાન ભા. ૧-૨	૧૩-૦૦
શ્રી સારંગ ખારાટ	
વાઘેલા યુગ અધ્યક્ષિનાં ત્રણ પુસ્તકો	
સર્વેશ્વર	૫-૦૦
વિશળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન)	૫-૦૦
અર્જુનદેવ	૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય	
રાજહંસ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) શ્રી 'શંયદા'	
અન્નપૂર્ણા	૫-૦૦
શ્રી 'કાલક'	

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક	૩-૭૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
* મીનપિયાસી	૪-૦૦
શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	
* તન્વી શ્યામા	૪-૨૫
નારી નમણું ફૂલ	૪-૦૦
શ્રી સારંગ ખારાટ	
* દીલહી	૫-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખારેકર	
આભલાં	૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે	
* કાવ્યસંગ્રહ	
તુલસીદલ	૩-૦૦
શ્રી સુહરભ બેટાઈ	

વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવ સૌરભ શ્રી ર. વ. દેસાઈ	૫-૨૫
ગોમતી ઘાટ શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	૫-૦૦
જીવન માંગદ્ય શ્રી લાલુબેન મહેતા	૫-૦૦
સંસાર માધુરી શ્રી લાલુબેન મહેતા	૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ ખાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

Grams : LITERATURE, Bombay-2

[Phone : 34341

ઉદ્ભવ-નવચલના : જાન્યુઆરી ૧૯૨

નેવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

● એક સાંજની મુલાકાત	નવલિકા-સંમલ—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
● શ્રાવણી	નવલિકા—શિવકુમાર બેપી	રૂ. ૭-૫૦
● મનોરમા	નવલિકા—ગોહરમદ માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
● એકલતાના કિનારા	નવલિકા—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
● કાળુભારને કાંઠે	નવલિકા—મનસુખલાલ ઝવેરી	રૂ. ૪-૫૦
● મનના મરોડ	નવલિકા-સંમલ—ગોહરમદ માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
● મધુવન	ચુજરાતની ગઝલોનો પ્રતિનિધિ સંમલ	સપાદક : હરીન્દ દવે રૂ. ૪-૫૦
● આસવ	ગઝલ સંમલ—હરિન્દ દવે	રૂ. ૧-૫૦
● ઈટ્ટા કિટ્ટા	બાળકાવ્યો—સુરેશ દલાલ	રૂ. ૧-૦૦

અમારાં બીનાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર બેપી	ચંદ્રકાન્ત બક્ષી
● કંચુકીખંધ	● પડવા ડૂબી ગયા.....
● અનંગરાગ	● રોમા
● રહસ્યનગરી	● પ્યાર
● ઘટા ઘીરી ઘીરી આઈ	● માનસર
● દેવદાસ	● નેતા અભિનેતા
● સુવર્ણરેખા	● એંડુધાન અને બીજા વાતો
● એકને ટકોરે	
● નીલા	

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૪૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ
અંબઈ, ૩

ભાગ્ય-નવન્યૂના : જાન્યુઆરી '૬૨

મનપસંદ મહેકતી મુપામ

કેશી

• પાતળે ખરતા અટકાવી વધારે છે
• મસ્તકને શીતળતા
જાડે છે.

સાલડીમીડીયુટર

અમ. અમ. ખંભાતવાળા.

શાંતિનગર

અમદાવાદ

B. SHAN.

અંક ૧૦ : જાન્યુન '૬૨

સપ્તાંગ અંક ૩૮૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

સપ્તાંગ

‘જીમિ’ : વર્ષ ૩૨

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૬

સાહિત્ય પ્રેરણા : સામયિક

ક્રમ

સુચના

લેખક

લેખક

પાન

૬

શર-વહેવાર : ૭

શીખાવ આપવાલા

મુક્તિ

૮

‘મિત્ર’

કલકત્તા : ૧

૮

‘પતિલ’

રસમાલ્યનો મિત્ર

૮

‘સેરા’

સેરા

૬

‘મધુરમ’

પાનપરના પ્રભાતે

૬

‘શબ્દક’

અમવાના શર-નીર

૧૦

‘મુખરૂ’

નવ દર્શનપાત્ર

૧૧

ઈશ્વર પેદલોકર

પુત્રપુત્રી શોખમાં

૧૬

નાનુલાઈ દલે

પ્રાચીન મુખરૂ

૧૩

પત્તાસાલ પટેલ

કેરાળી સભા

૧૭

અમલ પદમાર

સીંદ્રાકામ સાયસેર

૩૮

પુસ્તક અંદાજકર

લેખક પદી નવ ૭૧

૨૫

સામાજિક પ્રવૃત્તિ-૧૯૬૨

૫૨

‘સેવકશમ’

સરખાની શિબિર ફરિયાદો બનાવો

૧૩

પ્રજ્ઞાન કંથનરાય દેસાઈ

કુશાલકાંતર કલ્યાણ નિર્દેશ

૫૭

ઈશ્વરલાઈ પટેલ

રંગભેદની રામાયણ

૧૦

ડૉ. નવસિંહ મૂળ શાહ

પરમાણુ અને તેની રચના

૧૪

અમલિતા પદમાર

મુક્તિ

૧૬

કાગળી બદી

૭૦

સાનુ મનુષ્ય

૭૦

લક્ષ્મણ માર્ગદર્શક

૭૨

* લગભગ વરસનું : સોદારાતા રૂપિયા વિદેશમાં ફરી રૂપિયા (ટિ. ૧૫)

* દર માસની ૧૬૦ તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસમાં માલક થઈ શકાય છે.

* વી. પી. ઈ. લગભગ વસતી કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ માલકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે,

લગભગ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે મા. નં. અને પૂરા કરનામાં સાંચે રૂપા કરીને મનીઓ રચી જ લગભગ મોકલવી આપવું.

* નર્મલાનો અંક મંગલતી વખતે ૭૫ તથા પેલાની ટિકિટો બોલી જઈ રહે છે. એક અંક મોકલે મોકલાતો નથી.

* દરેક જાનની પત્રવ્યવહારમાં મા. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અરવીન લખાણ માલુ મેળવવા બેઈટી ટિકિટો બોલી જઈ રહે છે. એ સિવાયના અરવીન લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જલદેખજર મોટું, લગભગ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાનની પત્રવ્યવહારનું કરનારું :-

‘જીમિ-નવરચના’

લારલી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયગ્રેટ) ટિ., ૧૪, મંદીરા : ફાનગીર વિજ

અમદાવાદ, ૧

પાઠક : ઉપરલાલ મો. દલેજી અને મુલક - કાલિદાસ ઝાલગાઈ પટેલ માલક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયગ્રેટ) ટિકિટ વળી ૧૪, મંદીરા, ફાનગીર - મિત્ર, અમદાવાદથી પ્રિન્ટ કર્યું અને અંકક મુદ્રણાલય, રતનપાલ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તારી : ઉપરલાલ મો. દલે અને સંપાદક : અમલ પદમાર.

વાર-તહેવાર

તહેવારો અને તિથિઓ, વારો-અને વહેવારો, ઉત્સવો અને આચરણો આપણી સાથે એવા મનભેળ કરી ગયા છે કે એમાં આપણે વધુ ને વધુ ખૂંચતા જઈએ છીએ, અને એ બધામાં ટોઈપણ કેમ, ભૂત કે ભૂત વિષે વિચાર કરવાનું આપણને મન જ ન થાય. જાન્યુઆરીની પહેલી જેમ ખ્રિસ્તીઓનું નવું વર્ષ તેમ એ દિવસને વિશ્વભરનાં માનવીઓ પણ નવા વર્ષ દિન તરીકે મનાવે છે—એક યા બીજી રીતે. અને છતાં એ દિવસને ખ્રિસ્તીઓના નવા વર્ષનો દિન માનવા પ્રેરાર્થ છે છીએ. મકર સંક્રાંતિ એ ભૌગોલિક ક્રમને એક એવો દિવસ છે કે તેનેય તહેવાર ગણીને તેને આપણે ભારતમાં તો વિશિષ્ટ દિવસ ગણ્યો. જાન્યુઆરી માસની ચૌદમી તારીએ આવતું આ પર્વ શુભરાતમાં દાન-ધર્મનું મહાપર્વ ઉપરાંત પતંગ ચગાવવાનું એક આનંદપર્વ પણ મનાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં તલગોળ આપીને મીઠાશથી રહેવાનો ધર્મ સમજવતો શુભદિન મનાય છે અને છેક દક્ષિણમાં જઈએ ત્યાં તો એ પ્રદેશનો એ નૂતન વર્ષ-દિન ગણાય છે.

આમ એક જ તહેવારને વિવિધરૂપે ભેવાનો આપણે શિરસ્તો છે. જાન્યુઆરીની છઠ્ઠીસમી તારીખને પ્રજાસત્તાક દિન તરીકે પાળીએ છીએ અને ત્રીસમી જાન્યુઆરી એ આપણા રાષ્ટ્રપિતાના અવસાનતિથિ માનવા આપણે કુદરતી રીતે જ પ્રેરાર્થ છે.

તહેવાર, તિથિ, વાર, ઉત્સવ, આચાર અને વહેવાર આવી રીતે આપણા જીવનમાં વણાયા છે; એને આપણે જડનાં જેસ વળગી નહિ રહેતાં સમજીને એ બધાં આપણે સ્વીકારીએ તો તે દિવસ મનાવવાની આપણી દૃષ્ટિમાંથી કંઈક નવું સત્ત્વ આપણે પામીએ.

નિદાગી

કે પુત્રી જેવી - કે વાથા જેવી

નિદાગી છે પરીકથા જેવી ।

જમતો કેવો સુદર છે

જમતો કેવો સુદર છે, તમન્ના કેરી હસમુખ છે ।

તમારો પ્રેમ પામ્યા બાદ અમને કાવતી મુખ છે.

તને આદ્યા પછી

તને ચાલ્યા પછી આંહુ છું ધરતી અને નક્કને,

પમનમા છું : હમું છું, ચાઉ છું, ચૂસુ છું સૌરમને.

અગોળશાસી

ધરતી માટે તારી પાસે એક પશુ દષ્ટિ નથી,

દેવો છે તગદિલ , કેવો કંજુસ છે ।

જેમમાથી નારી છૂટેલા યુનેમારો ન હો;

એ રીતે શોધે તારાઓ - ખરો જાસસ છે ।

મહતિ ને સંસ્કૃતિ

પખીઓ બિડના હતાં .

રિમાન પશુ બિડાં હતાં ।

સુમેળ

પીનાર સારો,

પાનાર સારો,

તો તો પર્જા આ

સંસાર સારો ।

★

‘મિત્ર’

કંઈક કોનું ?

અન્દ્રમાં આ કાઠ શાં ?

શાઓએ કહ્યું કે જ્વાળામુખી ‘ત્યાં’ હયાં.

કંપનાએ કહ્યું ‘તું’

પ્રવચીને દીધેલ દગાના કાઠ ત્યાં છે પડ્યા.

ત્યા તો હેયુ માટું કહી ગયું કે

આપણી નજર સ્ત્રી પી રહી જે આવરણોને

તેના જે કાઠ—કાં ન દેખી રહ્યા આપણે ?

★

આહું છું છું લડી રસમાલણને

જેણે ધીરો હતો રૂપિયો મુજને,

મારી આખર ખાતર એક દિને—

શું છું જાણું, મને અથવા કમને ?

સહુ ભૂલકણ મહી પહેલો ગણી

વરસાવી હતી એટલી લાગણી,

એઈ ખાનગી રાહત બાપડીએ

ખરે મોકે, મહા વસમી ઘડીએ ?

છું છું કેવો તે તો જગજગર છે—

નહી કોઈની સાથે કશું વેર છે :

રસમાલણની જોળખાણ કરી ।

સ્મિતે જેના રહ્યો પુર બાગ હસી ।

રમતો ‘ખમી’ જૂની, નવી રમતો—

સહુમાં એનો આગવો હિરેલો હતો;

હારજીતના કાનૂન જીભ પર

જેની સાચા લવાહોયે ઈર્ષા કરે ।

નહી કોઈ પ્રતીતિ કરી શકતું

એને જે મળતું અથવા શોધતું,

કે શી ઈજા હશે એહને હુંદરે

જેને સાચવી રાખી હતી સમયે ।

નથી કોઈ પ્રશંસા વધુ પડતી

સાદા શબ્દો વડે જે હોય થતી

બુદ્ધિ હારી જતી સહુ આરણી

ખુબી આગળ એ રસમાલણની.

રસમાલણ એવી હતી જ ખરે—

કોઈને કહેવાથી શો અર્થ સરે ?

હુણ ખાનદાનીનું કંપોલ પર,

રેણી માંડી અપાધિવ પુષ્પ ધરે ।

ગોપવૃન્દ વિષે શુભ ચાતી કહી,

જલસા મહી સમ્ય જણાતી કહી,

રસમાલણને કાણ ના જોળજે ?

આવે આંગળીએ નિજ, જે નિરજે ।

જ્યારે જ્યારે હતી નજરે ચઢતી
પ્રતિમા સમી યૌવનની દીસતી :—
જરા કેરી બાધા નવ બોઈ કદી,
નિજમગ્ન, પ્રસન્ન વિનોદ-નદી !
કોઈ ખાંસ એનો હતો દોષ નહીં
પુખી જોહની ખૂંચતી આંખ મહીં;
જન વંચિત જે અસૂયા કરતા
ઉરપે નિજ આમય નોતરતા.
લોકવાયકામાં એક વાત વહે :-
‘એનો આહક કો છવતો ન રહે !’
કરું જાહેર જો હું મહારી કથા,
થયું શાપિત એહતું નામ વૃથા !
જેણે ધીરો હતો રૂપિયો સુજને
છું હું રોતો રહ્યો તેહના નિધને,
પેલવેલો બધામાં, ખરો પ્રભુથી
છવતો હજીયે ઋણીજાઈ લઈ !

★

‘સરોવ’

લેહ

મારી સ્ત્રી સુધુમથા જગી રે
મને મુરલીવાળાની લેહ લાગી.
બીતર બગિચામાં જાણે વાસંતી દહેર વાઈ,
ઘેરની નિકુંજ ગે પરાગી;
એની સુગંધ મને અનદદ કંઈ મત કરે,
બદાલપત્રી વાંસળી વાગી રે.
મને મુરલીવાળાની લેહ લાગી.
આ રે સંસાર મને લાગે ઉઘાન સમે,
જોવો છે એનો છે મહા બાગી
ત્રાંખી દેનાર મને સાંપડિયા સંત,
અહો કેવો, કેવો હું બસાગી રે !
મને મુરલીવાળાની લેહ લાગી.

લાગે છે લેહ એથી અજગા રહો ન તમે
કાન કુંવર ભક્ત-અનુરાગી;
આવો આવો છ હો કરતા નહીં દેર,
કેમ છતુ કે દેહ શકું ત્યાગી રે ?
મને મુરલીવાળાની લેહ લાગી.

★

‘મધુરમ’

પાનખરના પ્રભાતે

રાત્રી ગઈ નૂતન લોર શોભા
જણાય જાણે અવધૂત જેવી
તારા પડેલા નલમાં ગમે ત્યાં
યથા કુંવારા ઘરની જ ચીત્તે.
દેખાય ચાંદો નલમાંય જાણે
ત નૂર ચોટે વિધવાય નારી
નિસ્તેજ એવો, રસહીન એવો
યથા ચુસાયેલ જણાય કેરી.
કાસાર, ઝાઝો, સરિતા, વનોયે
સરોવરો, આલ, ઘરા, બગીચા
મેદાન એ તો: સઘળી જ શોભા
નિસર્ગની કંજૂસ આદમી શી.
પહોંવિહોણું વનનાં જ વૃક્ષો
ન વાદળો આલ વિશે જાણીયે
જાણે ય વચ્ચો સમ એ નિકાલી
યથા બરફે જન જેમ વર્તે.
આલી ગઈ લોર બપોર આવી
ધખી રહી લોભ સુતપ્ત લાગે
કોધે ભરાયા સુનિ શી કરાગી
યથા તપોભંજ થયેલ જોગી.
સંધ્યા ! લઈ રંગ શુભાલ આવી
દિશા દિશામાં ભલકો છવાઈ
અસ્તાચળે મોહકતાય ઠરસો
દિસે છ સુગંધા સમ સુંદરી એ.

★

નવચંચના

જે કાવ્ય : ૯

નિદગી

કે ખુશી જેની - કે વ્યથા જેની

નિદગી છે પરીકથા જેની ।

જગનો કેવો સુદર છે

જમાનો કેવો સુદર છે તમ ના કેની દસપુખ છે ।

તમારો પ્રેમ પમ્યા બાદ અમને કાલથી સુખ છે

તમે આદ્યા પછી

તને આદ્યા પછી આં હું ધરતી અને નમને,

પમતમા છું હમુ છું, ગાઉ છું, ચૂમુ છું સૌરભને,

ખગાળશાઓ

ધરતી માં તારી પામે એક પશુ દષ્ટિ નથી,

કેમો છે તમલિત વૃ, કેમો કજસ છે ।

જેનમાથી નાસી છૂટેના યુનેમારો ન હો

એ રીતે શાયે છે તારાઓ - ખરો જસસ છે ।

મકૃતિ ને સમૃતિ

પખીઓ ઊડના હતા

નિમાન પશુ કીવું હતું ।

સુગળ

પીનાર સારો,

પાનાર સારો,

તો તો પછી આ

સસાર સારો ।

★

મિત્ર

કંક કોનું ?

અન્દમા આ હાથ શા ?

શાસ્ત્રોએ કહ્યું કે જવાળામુખી ત્યાં ક્યાં

કે પનાએ કહ્યું 'તુ

પ્રણયીને દીધે ન દમાના હાથ ત્યાં છે પડયા

ત્યાં તો હૈયું મારું કહી ગયું કે

આપણી નજર સ્ત્રીથી રહી જે આવરણોને

તેના જે હાથ - કા ન દેખી રહ્યા આપણે ?

★

આહુ છું હું બની રસમાલવણને

જેણે ધીરો હતો રૂપિયો મુગને,

મારી આબરૂ ખાતર એક દિને -

શું હું બાણ, અને અથવા કમને ?

સહુ ભલકણ મહી પટેલો ગણી

વરસાવી હતી એટલી લાગણી,

એઈ ખાનગી તાહત બાપડીએ

ખરે મોકે, મહા વસમી ઘડીએ ?

છું હું કેવો તે તો જગબહેર છે -

નહી કોઈની સાથે કશું વેર છે

રસમાલવણની ઓળખાણ કશી ?

સ્મિતે જેના રહ્યો પુર જાગ હમી ।

રમતો બધી જૂની, નવી રમતો -

સહુમા એનો આગરો હિરો હતો,

હારજીતના કાનૂન જીભ પર

જેની સાચા લવાહોયે ઈર્ષા કરે !

નહી કોઈ પ્રતીતિ કરી શકતું

એને જે મળતું અથવા શોષતું,

કે શી ઈજા હશે એહને હું જે

જેને સાચવી રાખી હતી સમયે ।

નથી કોઈ પ્રશ્ન સા વધુ પડતી

સાદા રાખે - વડે જે હાથ થતી

બુદ્ધિ હારી જતી સહુ ચારણની

ખુબી આગળ એ રસમાલવણની

રસમાલવણ એવી હતી જ ખરે -

કોઈને કહેવાથી શો અર્થ સરે ?

હજી ખાનદાનીનું કપોત પર,

વેણી માર્હી અપાર્થિવ પુષ્પ પરે ।

એવજન્દ વિષે સુખ સાતી કહી,

જલસા મહી મળ્ય જણાતી કરી,

રસમાલવણને કોણ ના ઓળખે ?

આવે આગળીએ નિર, જે નિરએ !

જ્યારે જ્યારે હતી નજરે ચઢતી
પ્રતિમા સમી યૌવનની દીસતી :
જરા કેરી ખાધા નવ ભેઈ કદી,
નિજમગન, પ્રસન્ન વિનોદ-નદી !
કોઈ ખાસ એનો હતો દોષ નહીં
પ્રુખી જેહની ખૂંચતી આંખ મહીં;
જન વચિત જે અસૂચા કરતા
ઉરપે નિજ આમય નોતરતા.
લોકવાયકામાં એક વાત વહે :-
“એનો ચાહક કો જીવતો ન રહે !”
કશું જાહેર જો હું મહારી કથા,
થયું શાપિત એહતું નામ વૃથા !
જેણે ધીરેઈ હતો રૂપિયો સુજને
છું હું રેતો રહ્યો તેહના નિધને,
પેલવેલો બધામાં, ખરો પ્રણયી
જીવતો હજીયે ઋણબોજ લઈ !

★

‘સરેઈ’

લેહ

મારી સતી સુપ્રમથા જાગી રે
મને મુરલીવાજાની લેહ લાગી.
બીતર બગિચામાં જાણે વાસંતી દ્વેર વાઈ,
હરની નિકુંજ જૈ પરાગી;
એની સુગંધ મને અનહદ કંઈ મત કહે,
બહાલપની વાંસળી વાગી રે.
મને મુરલીવાજાની લેહ લાગી.
આં રે સંસાર મને લાગે ઉવાન સમો,
જોવો છે એનો છે મહા ખાગી
જાંખી દેનાર મને સાંપડિયા સંત,
અહો કેવો, કેવો હું બહાગી રે !
મને મુરલીવાજાની લેહ લાગી.

લાગે છે લેહ એથી અજાણ રહો ન તમે
જાન કુંવર બક્ષા-અનુરાગી;
આવો આવો જી હો કરતા નહીં દેર,

કેમ જીવું કે દેહ શકું ત્યાગી રે ?

મને મુરલીવાજાની લેહ લાગી.

★

‘મધુરમ’

પાનખરના પ્રભાતે

રાત્રી ગઈ નૂતન ભોર શોભા
જણાય જાણે અવધૂત જેવી
તારા પડેલા નલમાં ગમે ત્યાં
યથા કુંવારા ધરની જ ચીતે.
દેખાય ચાંદો નલમાંય જાણે
ન નૂર મોઢે વિધવાય નારી
નિસ્તેજ એવો, રસહીન એવો;
યથા ચુસાયેલ જણાય ફેરી.
કાસાર, ઝાઝો, સરિતા, વનોયે
સંદેવરો, આલ, ધરા, બગીચા
મોદાન એ તો: સઘળી જ શોભા
નિસર્ગની કંજૂસ આદમી શી.
પણીવિહોણું વનનાં જ વૃક્ષો
ન વાદળો આલ વિશે જણાયે
જાણેય વચ્ચે સમ એ નિકાલી
યથા બક્ષારે જન જેમ વંતે.
આલી ગઈ ભોર બપોર આવી
ધખી રહી ભોમ મુતપત લાગે
હોધે ભરાયા સુનિ શી કરાળી
યથા તપોભંગ થયેલ જોગી.
સંધ્યા ! લઈ રંગ શુભલ આવી
દિશા દિશામાં ભલકે છવાઈ
અસ્તાચળે મોહકતાય ઠરસો
દિસે છ સુગંધા સમ સુંદરી એ.

★

સમયનાં ક્ષીર-ગીર

પ્રજ્ઞ સરસ્વતી મહેતા

ગરબની આમરમાં બેચાર વ્યક્તિઓ નહિ

આ પૃથ્વી આખો પ્રવરેલો છુદ્દને શરણે ગયો. ધનિદાસમાં આ પ્રસંગ ધણે નોંધપાત્ર છે. દેશની તમામ પ્રજા છુદ્દના નિયમોનું પાલન એકાએક તો શુ કરી શકે, પૃથ્વી એ તરફ પ્રજાની નગર-વજે તોયે ખપતું છે.

એક કાળે રાજાએ છુદ્દને શરણે મહેસા, ને એમના પ્રવાસોથી બીજાધર્મ વિકાસ પામેયો. આજે પ્રજાનું રાજ થયું છે એટલે જોના, રાજધર્મ તરીકે રીકાર થયે તે પ્રજા આખીનો થયો. જે નિયમોનું પહેલાં પાલન થયું, તેમાં હવે ફેરફાર થાય એ શક્ય છે ને વાજબી પણ છે. એ નિયમોનું બહુમાન કરવું તે પ્રજાને જોવારૂપ છે.

છુદ્ધધર્મ એક કાળે ધણે ફેલાયો હતો, તત્કાલના જોર વિના ફેલાયો હતો, જ્યાં ધર્મની રિપતિ પગલે હતી તેવા દેશોમાં ફેલાયો હતો. દિગ્ધુ ધર્મનાથી કૂટેલી એ નવી શાખામાં ત્યારે તાજગી હતી, નવીનતા હતી, બંધ હતું. પણ સૌથી વિશેષ તો છુદ્ધની જીવનક્રમમાં એ પ્રમાણ હતો, વિના શરીરોએ એક પુરુષની સાધના કેવો દિવિગમ્ય કરી શકે એ છુદ્ધના જીવનથી સમભવ એમ છે છુદ્ધે ધણા સસારીઓને અમરો બનાવ્યા, લોકરિતાયે કરતા કબા, આજીવન માનસ્તેવકાની ફાગ ઉપરેલે રેલ કરતી કરી, માનની દેર દેર પરમે મુગ્ધાં તેથી લોકજૂથ સતેષાઈ. વિના દગો યુતી લોકરિતની આ વ્યવસ્થા ખૂબ આદર પામીને મેકો વર્ષ પીતે. અદરેલી પણ સ્વાર્ન્ય મેવરી અધિકારી સાથે એનો આદર ક્યો, રીકાર

ક્યો ત્યારે એ પ્રજા તરફ દુનિયા આખીની નગર વજે એ સ્વાભાવિક છે.

જમીની પ્રજામાં એક પ્રચલિત રિવાજ એવો છે કે ત્રણ દિવસ, ત્રણ સપ્તાહ, ત્રણ મહિના કે ત્રણ વર્ષ —જેની જેની મુજબ—એ પ્રજાને દરેક જાણ છુદ્દને શરણે જાય, સાધુ બને, મુઠમાં રહે, ઉપસના કરે, શિક્ષા માગે, ને શિક્ષુના નિયમે પડે, એમના વગ્રપ્રધાન પણ આ રીતે શિક્ષુ થયેલા. ને જાહેરમાં પ્રતિષ્ઠા કરેલી કે 'જ્યામદારીઓ ગામનાં પાછા પડે' તો રીસ નરકમાં મારો વાસ થયો. 'એ પોતે પ્રધાન થયાં પડેલાં શિક્ષક હતા, ને હવે લોકશિક્ષક તરીકે રાજકાંડ ચલાવી રહ્યા છે.

વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રીય ધર્મ.

શું રાષ્ટ્ર ધર્મને આજળ મૂકી શકે? આપણું મિનસાપ્રદાયિક રાજ્ય છે. બધી મુશ્કેલી ધર્મને નામે લટીને છટા પડ્યા, તે પડીએ એમનાં આજ્ઞાં થઈ ગયેલાં મન રુઝવળની નગર હતી એમની વાત બધુ પર રાખીને વિચારીએ તો પારસી કે ખ્રિસ્તીઓને નથી દેપ કે નથી ફત્વાદ માત્ર મુશ્કેલીની આજ્ઞા પાળી ખાતર જ આપણે મિનસાપ્રદાયિક થયું પડ્યું છે. ને એ રીતે એમનો જુલમ આ દેશને હજુ વેઠેલા પડે છે.

બાકી જાણ એવો છે આ દેશમાં કે ધર્મને કોરણે સંખ્યાને રાષ્ટ્રની પ્રતિજ્ઞા વિચાર પણ કરી શકે? અમર દિ-દુસ્તાનમાં કોઈ શક્તિ છે, કોઈ સાધના છે, કોઈ આદર્શ છે, કોઈ મિદિ છે તો તે એના ધર્મમાં છે. જનમજનનાં મુદર નરવોને વળી લઈને આ ધર્મનું પોત તૈયાર થયું છે. જોમાં શાન છે, શ્રદ્ધા છે,

જેમાં વ્યવહારનાં શાણું સૂત્રો છે, જેમાં રિવાજોની અર્થગંભીરતા છે, ઉદારતા છે, સહિષ્ણુતા છે, એ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરતાં આપણું રાષ્ટ્ર આજે અચકાય એ ખેદની બિના છે.

પરદેશમાં ખિસ્તી રાજ્યો છે, પડોશમાં ઈસ્લામી રાજ્ય છે. ત્યાં ધર્મને જે રીતે છાતી ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે તેમાં નથી વિવેક, નથી દીર્ઘદષ્ટિ, નથી ધ્યેય, ને નથી આદેશ. એ તો પ્રદર્શન છે, આડંબર છે, છીછરાપણું છે. આપણે એમની નિંદા નથી કરવી, પણ ધર્મનો પ્રભાવ રાખીને ચાલનારાં રાષ્ટ્રોના અવકારની તુલના આપણે કેમ ના કરીએ? એમણે ધર્મની ખેડી રાખી છે, ને એનો આભાસ પણ રાખ્યો છે. એની ધન્યતા તરવ મળવાવો કે ખીલવવા પ્રયાસ થતો હોય એમ જણાતું નથી. એના પાખંડી ધર્મચુર્યોની સાંકડી મનોહતિ કે અચાન જ નેર કરી શકું છે.

એવાનો દાખરો ના હોય. કોઈ દુષણનું ઉદાહરણ ના લેવાય. આપણો ધર્મ તરવરે લાગે ઉદાર હોય છતાં વ્યવહારરૂપે તો એ પણ ક્રૃંક પછાત છે એમ આપણે સ્વીકારવું જોઈએ. સિંદુરના તેલીયા માંલકાવાળા, કાળા દોરામાં પંદાવેલાં માદાગિયાવાળા, આવજી માસની વધેલી હળમતવાળા, ગાયને પૂંછડે હાથ અડકાડી પાવન થયાનું માનવવાળા, વિશ્વશાંતિના પ્રયત્નવાળા, એવા ધણા છે. ને એમનો પક્ષ કરવા જેવો નથી જ.

ને તોયે રાજ્ય ઉપર ધર્મની ધુરા તો જોઈએ. કચેરીમાં સોગન ખાવા ઈશ્વર કરતાં કોઈ વધારે સારું પાત્ર શોધાયું નથી. એમ રાજકાજમાં પણ અવાર નવાર ઈશ્વરની સાક્ષી તો રાખવી જોઈએ. જે રાજ કહે છે એમને માથેય કોઈ રાજ પ્રગમે જ નેસાડી આપવો જોઈએ, જેથી રાજ કરનારા બહેકી ના જાય. એમનેય પ્રેરણા તો જોઈશે. એ પ્રેરણા નિષ્ણુતો આપશે તે કરતાં ધર્મ-પુસ્તકો ને દેવની સાક્ષી વધારે આપશે. એ સહુને વ્યક્તિ તરીકે

સાધુઓ કે ઉપનિષદોની સહાય ખાનગી રીતે જરૂરી જણાય તો પછી એવી ઉત્તમ વસ્તુઓનું સરકારી રીતે જહુમાન કરતાં આનાકાની ના હોવી જોઈએ.

ધર્મના તરવનું આપણે સરણ સ્વીકારીએ, એના પડછાયાનું નહિ. એ રીતે જ પડછાયાની પ્રીતિ રાષ્ટ્રમાંથી નિવારી શકાશે, પ્રગમે જાગી સંસ્કૃતિ તરફ વળી શકીએ. આપણે હિંદુ રાષ્ટ્ર થઈ, આદર્શ રાજ્યવ્યવસ્થા લાવી શકીએ તો હિંદુ સંસ્કૃતિ ટાળવનું કોઈ કારણ નથી. હિંદુપણાની જેને શરમ હોય તેણે બીજો દેશ ખોળી લેવો જોઈએ, ક્રોધે એ આ દેશનો પ્રધાન ધર્મ છે, સનાતન ધર્મ છે, શુદ્ધ ધર્મ છે, ને જાંઝા મર્મવાળો ધર્મ પણ એ જ છે. ધર્મને રાજકાજમાંથી બાકાત રાખીને આપણે વિધર્મા એકરૂપતા લાવી શકવાના નથી એનું સંકેપ હોય તોયે ધર્મનું ગૌરવ ખડિત કરવાનું લાઈમ મ નથી. વ્યક્તિનું જીવન ધર્મના આશ્રય વિના અધૂરું છે એમ રાષ્ટ્રનું પણ અધૂરું જ રહે.

આ દેસનો રાષ્ટ્રીય ધર્મ હવે Nationalism નહિ, પણ Spiritualism થવો જોઈશે.

ધર્મથી જીવન ઘડાય છે પણ એવું તે ધર્મમાં શું છે? ધર્મના ત્રણ વિભાગ : એક તો એનું તરવગાન, બીજું એ જીવનમાં કેવી રીતે વણાયું છે તે જાણવતી પુરાણ કથાઓ, ને ત્રીજું એમાંથી ઘડાઈ આવેલાં રિવાજો-રિવાજો.

આપણા ધર્મનું તરવગાન હમેશાં વિકાસશીલ રહ્યું છે. પહેલાં અને હમણાં તાત્ત્વિક દેશકારો કરી લેતાં આપણે અચકાયા નથી. જાંઝા ધ્યેય માટે મુણ સંધતો જાંઝા ને વિશુદ્ધ જોઈએ. અચકાં દ્રવ્યચોરને બદલે લોકસંગ્રહવાળો યજ જોઈએ એ આધુનિક તાત્ત્વિક દેશકારો છે. એવા બીજા પણ છે. ને હજી થતા રહેશે. ખુખી તો એ છે જૂનાં સનાતન સત્યોનો મર્મ એથી વિશેષપાતો નથી, પણ વધે છે. એનો વિકાસ સદૈવ થઈ રહ્યો હોય એમ જણાય છે.

પેલું આ વાત આપણા રિવાજો વિષે એટલી જ સાચી છે એમ આપણે નહિ કહી શકીએ. યજ્ઞયુગથી આવતી સમૃદ્ધિ આપણને ખેડેલી રહી છે. નવા રિવાજો ખર્ચોગ ને આડંબરી યના જાય છે એ દુ ખદ છે. અને એના ઉપર સમાજ કે રાષ્ટ્રની ચોંટી નહિ એસે તે આપણું તત્વજ્ઞાન એટલાં પગથિયાં નીચે ઊતરવાનું. બહુ દુઃખની વાત છે કે રાજકર્તાઓ ધર્મની અવગણના સાધીને રિવાજો ઉપર દુર્વંદ્ધા કરી રહ્યા છે, ધનિકોની હોડમાં રહ્યા છે.

ધર્મને અનુયક્ષીને રિવાજો કેવી સુંદર રીતે ધણ છે એ વિષે આપણા લેખકો લખે તે 'કેલું' સાનું. ન ની મોટી દરેક ક્રિયામાં જીવનનો આનંદ, પ્રકૃતિ સાથેનો ગાઢ સંબંધ, પ્રતીકોમાં સમાયેલા અર્થ, એમાં મુકાતી શ્રદ્ધા, દેવોનું પળે પળે ઇષ્ટેયું સાન્નિધ્ય, પ્રાર્થનામાં વ્યક્ત કરેલી અભિલાષાઓ દેવોને રીઝવવાના પ્રયોગો પાછળ રહેલી દૃષ્ટિ આ વિષે અગર લખાઈ ચૂક્યું છે તે તેનું વિવિધરૂપે પુનરુચ્ચારણ જરૂરી છે. વિધિઓ સંસ્કૃતભાષામાં થતી હોવાથી એના અર્થ સમજતા નથી, પછી મર્મ તે કયાંથી જણાય !

શાસ્ત્ર પોતાના માથે ધર્મનો સ્તંભાર કરે ત્યારે ધર્મ વધારે પ્રકાશે, એ દ્વારા ઈશ્વરની સંકિતોને સતત ખ્યાસ રહેવા માટે. માણસ ને કોઈ કરી રહ્યો છે એની પાછળ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે કરવાની ઇતિ આવતી રહે. ખમીનો વડોપ્રધાન ત્રણ દિવસ માટે સાધુનું જીવન અપનાવે તે એ રિવાજની અસર આપ્તી પ્રજા ઉપર પડે એ સ્વાભાવિક છે. સાધુનો જેમ શેઠનું જીવન જીવવું એ સારી વાત છે, પણ સાધુની પ્રધાને પ્રતિ-ષ્ઠિત કરવી, લોકપ્રિય બનાવવી એ પણ એટલી જ સરસ મિના છે. ગરીબો અને હમદોઈ રાખતી અને અર્થનોતિતું મંગણુ એમને વ્યાથ આપવાનું કરવું તે સારી બાબત છે, પણ એમના લગ્ન પ્રસંગો કે મ્તોની ઉજવણીમાં શાસ્ત્રે લખવું એ પણ સારી વાત છે. નાના મોટા રિવાજો, પ્રસંગોની ઉજવણીમાં પ્રેમ, એમ ધણી રીતે ધર્મ જીવનમાં લેણું છે, વિચારોને આધારોને અને સમસ્ત જીવનને ધોડે છે, રાજકાજ

ધર્મથી અળગું રહેશે તે એટલો ધર્મ જીવનથી પણ અળગો પડશે.

લશ્કરના લોક પાયા

ચૂંટણી જગ્નમાં લશ્કરે ગોરા ઉપર હરલો લઈ જઈ પોતાનો ફાજો આપ્યો, એ જાન કોષ્ટક અને માન આપી જાય. પણ લોકો તે એમ જ માને છે કે દેદ-રાખાદ પછી યુવતી રહેલું ખૂન જ જરૂરી પગલું લશ્કરમાં આ સરકારને ભીમ બાર વર્ષ લાખો ને નાનકડા રાષ્ટ્રનાં નાનકડા સંસ્થાને મુકા-કરના એ બાર વર્ષ લગી આપણે રાહ જોવી પડે તે પાકિસ્તાન કે ચીન સામે આપણે કયારે મળવું લશ્કરવાની રિથતિએ પહેંચી શકીયું !

આપણું લશ્કર એશિયામાં બળવાન ગણાય એવું છે, જગતના લશ્કરોમાં એ ચલુતાપાત્ર છે મુકથી એ પરિચિત છે. પણ જેની એની છત છે તેની જ એની ઉલ્લેખ છે, આ લશ્કરના સાધનો ને સરંજામ મિટન, રશિયા કે અમેરિકા પાસે હોઈ શકે એવાં આપણી પાસે નથી. એ સરંજામમાં નિત્ય નવી શોધ થતી નેઈ એ તે આપણે માટે લેણું દૂરની વાત છે. વાદનો અને માગોની અછત છે. પણ સફળી મોટી અછત તે નેઈ છે તે તેનું વાવરી શકે તે સાહસિક નેતા-ગીરીની અછતની છે.

લશ્કર ઉપર રાજસત્તાની પકડ હોવી નેઈએ, એવી પકડ હિંદમાં સરસ રીતે જળવાઈ છે. આપણું લશ્કર લોકચાલીના વચમાં રહ્યું છે, છત્રી મધુ નથી, એ હકીકતથી લશ્કરની પ્રતિષ્ઠા સારી જળવાઈ છે. પણ એના ઉપર જ અંકુશ રહ્યો છે તે લશ્કરનું બળ વધારનારો છે કે ધટાડનારો એ તપસીને ત્યારે નિરાશ અર્થ જવાય છે

આપણા રાજપુરોમાં એકવાર ને પગારકર્મી હતી, ને યનગત હતો, ને ચાહોમ અંધારવાનો 'મનો' દયા હતી, તે હવે રહી નથી હવે એમના ઉપર ધણી જવાબદારીઓ આવી પડી છે. હવે એમને ધણી જાણતરીઓ કરવાનું મુકે છે. અને એની ત્રિપાટીએ

કે સરવાળા બાદ લશ્કરનો ઉપયોગ નહિ કરવાનો શરણો મોટામતે જાણાય છે.

જેમ માન ફરવા પડે, થોડો ખેતવલો પડે, એમ લશ્કરને પણ કાયદાના કામથી આગળ વધી જોખમાં પડે. જોખમાં નજર મુકાય તે લશ્કર નકામું. એણે મૃત્યુનો પરિચય કેળવવો જ જોઈએ. એ જ માત્ર ના જીવે તો પ્રજા શું જાણવાની હતી? લશ્કરને જે માત્ર ચાલે ગણવેશ રહેણાં સાધન સરંજામ માનવત વગેરે મળે છે તેનો ઉપયોગ આંતરિક શાંતિ માટે, વ્યવસ્થા માટે હવે કરીએ તો? સીમા ઉપર એસની જરૂર પડશે ત્યારે મોકલી દેવાશે, પણ પૂરેજી શોભા સાથે દાક્ષિણી કે સક્ષાઈની તાલીમ માટે એને વાપરવાનું સહેલો તો આપણાં હાથાંઓ કેવાં હરખથી વધારી લે? આપણા લશ્કરનો ઉપયોગ કરવો જ પડે એવા પ્રસંગે આવી પડ્યા તોયે આપણે ફત્તરને સાંકળથી બાંધી રાખે એમ. એને જકડી રાખ્યું. ને ગોવાની સુકિત ગોવાની પ્રજાએ કરવી જોઈએ એવી વિચિત્ર ધોષણ કરી ગોવાની પ્રજાને હિંદીઓથી જુદો ગણનારને આપણે શી રીતે હિંદી કહી શકીએ? એવું કહેનાર દેશક્રોધીમાં ખપવા જોઈએ. એના લોહિા તો મદ્રાસીઓ, મહારાષ્ટ્રીઓ કે શીખો ક્યારેય છડાકહું કરી ખેસે તો એ પ્રદેશની પ્રજાને યોગ્ય પગલાં ભરી શાંતિ કે વ્યવસ્થા લાવવાનું જ કહે તે! જે સલામત છે તેટલું જ હિન્દ એવી માન્યતા રાખનાર આ દેશના પ્રધાન શી રીતે શકી શકે?

ને ગોવાની વિદેશી સરકારને વિદાય કરનાર આપણું લશ્કર નથી એવું જ્યારે સંભળાય છે ત્યારે એવી ઝાંઝા થઈ છે કે આનું ખેતનાર હિંદી લશ્કરનો દુરુપયોગ જ છે. કાયદાની આવી આગળપાગ ને આવી શબ્દ-જોગ શું આ ભારતીય નીતિ છે? શું આ સાણપણ છે? કોઈ એમની જગ્યાત કેમ પકડતું નથી, કેમ કોઈ કહેતું નથી કે આ ડરના ખેલ છે. આ ભોંટાવાની ડંકાસ છે. શું જોઈ ને રાષ્ટ્રસંઘમાં આ રીતે ભારતનો અવાજ સંભળાવાય છે? ગોવા એ ભારતથી અલગ નથી, આપણો જ પ્રદેશ

છે. ત્યાંના લોક જુદા નથી, હિન્દીઓનો છે. એની સુકિત બાર વર્ષ સુધી નાં કરી સક્યા એ આપણી ને આપણા લશ્કરની સરમ છે, આપણા રાજપુરુષોનાં કમલેરી છે, ઘડપણ છે અને હવે જ્યારે ફિરંગીઓ ત્યારે પણ લશ્કર તો ત્યાં પાછળથી વરધોડા કાઢીને મધું એમ કહેતું એ એને વગોવા જવું છે. પોતાની નિર્બળતા લશ્કરમાં આરોપવાની આ રીત સામે દેશમાં પોકાર ઊઠેલો જોઈએ.

લશ્કર કરતાંયે લશ્કરી દિમાગ હોવું જરૂરી છે. પ્રજાનું યોવન એમાં છે. પણ સંતતો લેખાશ ને સાધુની વાણીમાં રાચતા રાજપુરુષો, જ્યારે એમના નખ ને કાંત ઝીનરી ગયા છે, જ્યારે કુડકપટ ને આલખાણોને ચરણે રથા છે, જ્યારે પ્રત્યેક પ્રજા નમતું જોખવાની તૈયારીમાં રહે છે, ત્યારે લશ્કર ખિચાડું શું કરે? એનાં ખજાની પાછળ રહેલું રહસ્ય હવે ખુલ્લું થઈ ગયું છે. ને શાંતિને જે એપ ફરજિયાત રીતે લશ્કરને પણ લગાડવામાં આવ્યો છે તે બીજા પંદર વર્ષે પણ કાઢી ચકાશે નહિ. મુશ્ય કે અવશ્ય હાડમાં ઊતરી જાય એવી માલુમની પ્રકૃતિ છે.

ગુજરાતની આજેવાનીનાં લક્ષણ હું 'એક માન, ને હું' સર્વોચ્ચ, ને હું 'સાડીયો' એમ માનવી મિથ્યા બંધે છે. જે કોઈ એવું પ્રચારથી મનાવે છે તે પણ અહિત કરે છે ને પ્રજાનો વિકાસ રુધે છે. આ લોકશાહીનો રસ્તો નથી. સુરુચિનો પણ નથી. જ્યાંપહારીઓ સંભાળતા કાળે એવી કશી જરૂર નથી. એ માર્ગ તો હુંકારનો છે, છીછરાપણાનો છે.

આવી રીત સરદાર અપનાવી ત્યારે સંતોગો જુદા હતા, છતાં કેટલાક ચકિત થઈ ગયા. કેટલાક મુંઝાયા. ધર્મણ વેદીને કેટલાંથી કેટલાક એમનાથી ને કોન-એસથી વેગળા થયા, માત્ર કેટલું પડ્યું. એમાં ગુજરાતે ગુનાવ્યું. સરદાર પછી બીજાઓને એ રીતમાં પ્રભાવ જડ્યો ને એમણે પણ અપનાવી. સરદાર તો લાચણીયાળા હતા, એટલે થોડો પણ એમનાં પ્રકાર સર્વો લેતા. પ્રજાની શક્તિ કેળવવાની સરદારની નેમ હતી. એમને સલામતી કરતાં જોખમોની કદર હતી. પણ એમનાં

પડી એ ગાદીના સંકરાચારો પાસે જ નથી, નિષ્ઠા નથી. પારાવારનાં રાજકીય Corruptions ચાલુ રાખીને જ જે આગળ રહી શકે તેમનું સર્વોચ્ચ પદ 'કેવલ' હોય. એમનું આકર્ષણ તો એક ને કાબેલ ગુજરાતીઓ જે બહાર હશે તે અંદર નહિ આવે, ને અંદર હશે તે બહાર થશે, ને જ્યાં જે રહેશે તે પેલી બદલાની તકે બરપટ વચલી લેવાના.

નરી ચૂંટણીઓ પછી ગુજરાતમાં એ પાંચના બાર પ્રધાનો સાચી મૂકશે, પરસ્પરના હેતુઓ કે વિશ્વાસ ગુમાવી આપશે, નિષ્ણે મુખની રખાવી સકિતઓ કુદિત કરશે, તંત્રનું જોર વધારશે, તુષાર વધારશે, કામદાની પાછળ રહેશે પોલીસ આગળ લાવશે.

મહાશયેશ્વર સહીદ સમારક

અંગ્રાઈમાં મહાશયેશ્વર પ્રધાને લોક લાગણી પરખી દિવાળીને મિરદાવ્યા, પ્રદેશનું નામ બદલ્યું, અને છેવટે શકિદાનું સમારક પણ રચ્યું. પ્રજાને એથી કંઈ ખોટી ફળવણી મળી નથી ત્યારે ગુજરાતને પહેલા જે છલ કરી તે હજીયે ચાલુ છે સહુ ગુજરાતીઓ એની શરમ અનુભવી રહ્યા છે.

'ગુજરાત રાજ્યે કરેલી પ્રગતિ' એમ જ્યારે જ્યારે હોશભેર કહેવામાં આવે છે, જ્યારે કુરુતની કૃપા વડે ગુજરાતમાં તેમ નીકળ્યું, એમ સંભારવામાં આવે છે, વરસાદની મહેરથી ગુજરાતમાં સારો પાક થશે એવે હર્ષ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ ગુજરાત રાજ્યની રચનામાં શકિદોએ આપેલા અગિયાર મોજુદ હોય છે; કુરુત બનીને એમની અવગણના થઈ રહી છે.

શકિદો થનાર અગર ત્યારે પાગલ હતા તો એવી પાગલતાને અત્યારે સાલ ઉઠાવનારના દિકર્માં કંઈ લાગવા નેહીંએ. જે લોકોએ પોલીસના કુકમ ના માન્યા, સરઘસો કાઢ્યાં, કદાચ એમણે જ પેશ્વર નાજરો લેયા, તોયે શું ? કારણ તો અવગ રાજ્યની રચનાનું હવું. લાવના તો ગુજરાતની અરિમતા પ્રગટ કરવાની હતી. એમનું સમારક તે ગુજરાતની અરિમતા પૂર્ત કરવા જ્યાં જે બિનિદાન કરવું પડ્યું, તેનું સમારક સુ કામ હજીયે એ થઈ નથી, એમ ધણી ગુજરાતીઓ પૂછે છે.

ને એનો જવાબ બધેથી એક જ મળે છે—એમણે ગોળી બારે કરાવ્યા છે તેમની ભૂતોનું એ સમારક બની રહે એવો ભય છે. એ સમારક થાય તે પછીય સત્તા પર રહી શકાય તે અધિદત છે એવું એ જાણે છે માટે એવું સમારક થતું નથી.

સાહિત્ય પરિષદનો એક વાબદારી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું અધિવેશન કલકત્તામાં મળે એ આનંદની વાત બંગાળી ભાષા એ પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં રાષ્ટ્રીય પદ લેવાની રહી છે, ત્યારે બંગાળના પાટનગરમાં ગુજરાતી લેખકો પરિષદ ભરે એ કદા સમાચાર છે. રતીન્દ્રનાથ ને શરદચંદ્ર જેવાની આ રીતે આરતી ઉતારી શક્યા તેનો હર્ષ કરવા જેવો છે.

ધણી ગુજરાતીઓ કિંદના જુન જુદા પ્રાતોમાં વસ્થા છે. એમને ગુજરાતની ભાષા દાળખાતે કે ઢોળા કરતા વધારે પ્રિય છે. ગુજરાતી માસિકા-પુસ્તિકા મંગાવી વાંચે છે જ્યાં જ્યાં વમે ગુજરાતો ત્યાં ગુજરાત પણ રહેતું જ છે ને ગુજરાતી એટલે ગુજરાતી ભાષાનો પ્રેમી.

પરપ્રાંતમાં કે પરદેશમાં ગયેલાએ ગુજરાતી સમાજ રચાયાં છે. પરસ્પર હળવા મળવા ને હેતુભાવ તથાથી છે. અહીં છે એથી એમના સમાજ વધારે ઉત્સાહી ને તેમની રહ્યા છે. ગુજરાતીપણું દાખવી રહ્યા છે, અહીંની સંસ્કાર પ્રવૃત્તિઓને ટેકા આપી રહ્યા છે એમની વચ્ચે પરિષદ મળે તેથી કશું રાહ ના થાય.

પણ હવે પછીની કાઈ કાઈ પરિષદો આપણા સીમામાં ઉપર ભરી શકાશે ખરી ? જ્યાં સાહિત્ય પરિષદ ખાસ અભિરુચિ નથી, જ્યાં ભાષાને બિચક કરવાની જરૂર છે ત્યાં આપણે પરિષદને લઈ જઈએ તો એક નવી કામગીરી મળી રહેશે, ભાષાનું બેગાજ જેમ શબ્દ કે અર્થમાં કે એની રચનાઓમાં થતું છે તેમ એના વિસ્તારમાં પણ થાય તો કેવું સારું. કાવિય બળ કેવું કામ આપે છે તે તો પૂર્વપાકિસ્તાનમાં બંગાળી ભાષાએ બતાવી આપ્યું છે એનો બોધ લઈ ગુજરાતી ભાષાને આપણા સીમાઓમાં વધારે સારી રીતે પ્રચલિત બનાવવાનું કામ આપણી સાહિત્ય પરિષદને માથે એક જવાબદારી રહેતું જ છે.

ત્રણ દષ્ટાંતકથાઓ

આપણાં નંદીની સાદિત્યકાર મહી! નાની નાની ત્રણ કથાઓ આવે છે જેમાં દુઃખ અને સુધર બોધ તેમ જ વિવિધ દૃષ્ટિ મળે છે. આ બધું આપણી ઉછરતી ધૈર્યને માટે એટલું જરૂરી છે તેટલું જ સામાન્ય બનસર! જો પણ છે, આથી સરસ દષ્ટાંતકથાઓ આપણી કબજામાં પડે આપે...

બા દશાહ બહાંગીરની વાત છે કે એણે તે વખતે ઇંગ્લેન્ડથી વેપાર માટે આવેલા સર થોમસ રો પાસેથી એક વખત એના એક મિત્રની છબી માગી લીધી.

બાદશાહે માગી એટલે છબીની નાચ પણ કેમ પડાય? પણ સર થોમસ રોના એક મૃત્યુ પામેલા મિત્રની એ છબી હતી. ને એવી બીજી હતી નહિ, તેથી થોમસ રોને દિલ્હીગીરી તો ધણી થઈ. એને ઉદાસ રહેતો ભેઈને બાદશાહે કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે વાત કહી, બાદશાહે કહ્યું: ‘તમારી એ છબી તમને પાછી મળી જશે. હવે એ વાતથી દિલ્હીગીર ન થતા.’

થોડા દિવસ પછી બાદશાહે એક સાંધે સાંતિ છબી સર થોમસ રોને બતાવી. બધી એક સરખી. એવી આબેહુબ કે એકથી બીજી જુદી પાડી શકાય નહિ. બાદશાહે કહ્યું: ‘ફીરંગી-લોક! આમાંથી તમારી જે છબી હોય તે તમે લઈ લો.’ થોમસ રોએ પોતાની છબી શોધી કાઢવા મહેનત કરી પણ પોતાની છબી કઈ છે ને પ્રતિકૃતિઓ કઈ છે એની ગંતાગમ એને પડી નહિ.

બહાંગીર બાદશાહના વખતમાં આવી અદ્ભુત કલાકારીગરી આપણે ત્યાં હતી.

એટલે તે પહેલાં જૂના વખતમાં તો અરેબર એ કારોગરીની ટોચ આપણે ત્યાં હોવી ભેઈએ.

પરંતુ આંહી તો એવી એક કારોગરીની વાતો સાથે ભેડાવેલી દષ્ટાંતકથા આપી છે.

એવું બન્યું કે તક્ષશિલાનો એક કલાકાર અદ્ભુત શક્તિ ધરાવતો હતો. પ્રતિકૃતિ તો એવી આબેહુબ એ કરી શકે કે ભેનારા ભેઈ જ રહે.

એક વખત એવું બન્યું કે કોઈએ એના મૃત્યુની આગ હી કરી અને કહ્યું કે ‘યમરાજનો ફત તને લેવા આવવાને હવે બહુ વાર નથી.’

એણે એને પૂછ્યું: ‘એને શી રીતે ખબર પડશે કે મને જ લઈ જવાનો છે? આ હું જ છું, એમ એ શી રીતે જાણશે?’

‘અરે ગાંડાભાઈ! યમરાજના ફત પાસે તો બધાની આકૃતિઓના ચહેરામોરા રૂપરંગ અંસલ રૂપના બંડારમાં પડ્યા જ હોય. એમાંથી તને લેવા આવે છે માટે તારી આકૃતિ લઈને એ આવવાનો!’

‘એમ? આમ વાત છે? ત્યારે તો હવે મારા આ ધરતી પર થોડા જ દિવસ બાકી છે કેમ?’

‘હા. મને તો એવું લાગે છે.’

આ વાતથી તથા. પણ તક્ષશિલાના આ કલાકારને એમ ધ્યુ કે જો હું યમરાજને પણ મારી કારીગરી ન બતાવું તો હું કલાકાર શેનો?

તક્ષશિલાનો એ પૂતળાં બનાવનારો હતો અદ્ભુત. એણે પોતાનું જ પૂતળું કરવાનું તક્ષી ક્યું. એવું બનાવેલું પૂતળું નિહાંવ છે એમ તો કોઈ એના ઉપર હાથ મૂકે તો

પણ માની શકે નહિ એવી અદ્ભુત એની કારીગરી હતી.

એણે સાંભળ્યું હતું તે પ્રમાણે જમરાજનો હત જ્યારે માણસને લેવા આવે છે ત્યારે જમરાજનો જે ચહેરામેરો, કહ્યો હોય, એને જ ઉપાડી નાથ, ખીજને નહિ.

તક્ષશિલાના આ કલાકોવિદને જમરાજના હતની પરીક્ષા કરવાનું મન થઈ આવ્યું. એટલે એણે પોતાનું પૂતળું બનાવ્યું. જોનારા એ જોઈને ઘડીલાર બ્રમમા પડી ગયા મિત્રો. એને પોતાને—બોલાવતાં પહેલાં પૂતળાને સંબોધન કરવા માંડ્યા! એટલું બધું એ હુંબહું હતું.

પછી તો એણે પોતાનાં એક પછી એક સાત પૂતળાં તૈયાર કર્યાં. સાતે એવાં કે એકત્રીએ ને બીજું ભૂલો!—

એનો મૃત્યુદિવસ આવ્યો ત્યારે સાતે પૂતળાં એક સરખી શબ્દામા એણે સૂવાડ્યાં. અને પોતે પણ પોતાની શબ્દા ત્યાં જ કરી.

જે ઘડી અને પળે નક્ષત્રશાસ્ત્રીએ એનું મૃત્યુ બાજ્ય હતું, જરાખર એ ઘડી અને એ પળ આવી ગયા!

પોતાના મૃત્યુની એ હર પળે પ્રતીક્ષા કરી રહેા હતો. પણ કેાણ બાણે કેમ એનો કોઈ એ ભાવ જ પૂછ્યો નહિ!

વાત જમલોકમાં ચર્ચાવા માંડી તક્ષશિલાના એક અદ્ભુત કલાકોવિદે પોતાની કલાથી જમલોકના હતને પણ બ્રમમા નાખ્યો છે. કોને લઈ જવાનો છે એ હતને ખબર જ પડતી નથી. એકસરખા આઠ માણસમાંથી

કોને હાજર કરવો, એ જ એને સૂઝતું નથી! એવા એકસરખા, નેણે, નાકે, ચહેરામેરે, અરે તલેતલમાં, આઠ સરખા માણસો સૂતા છે!

જમને હંકાવનાર આ કલાકારની આરે તરફ પ્રશંસા થઈ રહી તમામ દેવતાઓને પણ ઊંડો છાનો આનંદ થયો! એમને પણ બલે યુગયુગને અતે પણ એક સમયે તો, જમનું તેડું માનવાનું હતું ને? એટલે નિર્ણીત

સમયમાં પળવિપળનો પણ ફેર સહન ન કરનાર, જમલોકની થતી આ અવહેલનાએ એમને એને કાપલી ફટતા કરી ધીધા! ‘હોતો બવ, હોસો! એક વિપળ પણ વધારે એણે કોઈને ઠરવા લીધા ન હતા એને પણ હંકાવનાર આજે નીકળ્યો ને? એક સાવિત્રી નીકળી હતી. અજે એક આ બીજો મળી આવ્યો’

યમરાજનું મો સિવાઈ ગયું છે વિચાર કરી રહ્યા છે. પોતે સ્વયં તેડવા નાથ તો તો ચીઠ લોકમા હાહોકાર મચી નાથ ને? ‘સ્વયં’ તો કોઈ અવતારી પુરુષને સદેશે આપવાનો હોય ત્યારે જ જવાનો નિયમ હતો!

નિયમનો એક દોશવા ફેર પણ જમલોકની પ્રતિષ્ઠાને ધૂળમા મેળવી દે. એ લોકની તો પ્રતિષ્ઠા જ અવિચળ નિયમ ઉપર!

અને એમણે બ્રહ્મની ઉપાસના આકરી. એ બ્રહ્મ.. જે, સર્વને ધી આપે છે, જે શબ્દ ને વાણીમાં શક્તિ મૂકે છે, જે તમામ ઝુકેલીમા મર્ગ દર્શાવે છે.

બ્રહ્મદેવે એમના અંતરમાં બાવીને માગ્યું દર્શાવ્યો. યમરાજે હતને સૂચના આપી વળાવ્યો. તક્ષશિલાના એ કલાકારને જલદી હાજર

કરવા નિર્દેશ કર્યો.

હત એના પાસ ને શસ્ત્રાગ્ર લઈને ચાલી નીકળ્યો.

જે ખંડમાં એક જ સ્વરૂપના આઠ માણસો મુશ્કેલી રાહ જોઈને પડ્યા હતા, ત્યાં એ આવ્યો. ફરીફરીને એમને જોવા લાગ્યો. પણ એક ફંવાડામાં તો ફેર હો. નિઃશસ્ત્રી-ભરનો કલાકારનો શ્રમ એ જોઈ જ રહ્યો. ભલભલાને મોંમાં આંગળાં નખાવે એવી અદ્ભુત એ કલા હતી. બ્રમહામાં ને બ્રમ-ણમાં એ ત્યાં જિભો રહ્યો. થોડીવાર એ પ્રમાણે ત્યાં જિભો. પછી ધીમેધી, પણ કલા-કારના કાન ઉપર અથડાય એવો એક નાનો સરખો શબ્દ થયો, ‘હાં! છેવટે મળી આવી! મળી ગઈ...આ એક-ભૂલ રહી ગઈ છે!’ ‘ભૂલ? મારી? હોય નહિ!’ કલાકારે તરત સો ટચના સોના જેવો આત્મશ્રદ્ધાથી ભર-પૂર જવાબ વાળ્યો.

પણ એને ધ્યાન રહ્યું નહિ. આ પ્રત્યુત્તરે એને સૌથી ભુલો કરી બતાવ્યો હતો. એનો અહમ્ ભાગી ગયો ને એને પ્રગટ કરી દીધો. અને તરત જ હાતુ’ કામ સહેલું થઈ પડ્યું.

✽

એક વખત એવું બન્યું કે પંડિતોએ બધાએ ભેગા થઈને નિર્ણય કર્યો કે આપણે જ્ઞાનનાં પડીકાં વહેંચવાં.

એથી લોકોનું, અજ્ઞાન જશે.

અને વળી સમાજશિક્ષકનું કામ કર્યું કહેવાશે.

પછી એ બધાં જ્ઞાનનાં પડીકાં વહેંચવા નીકળ્યા.

‘જ્ઞાન લ્યો જ્ઞાન, ટકાના પડીકામાં ભારોભાર

જ્ઞાન!’ એમ બૂમ પાડતા એ શેરીએ શેરીએ ફરવા માંડ્યા.

એ જોઈને એક મશ્કરાએ એમને કહ્યું:

‘આ તમે શું ધંધો આદર્યો છે? કોઈ જ્ઞાનને વેચાતું લે કે? એ તો હાથે કરીને પોતાની બધી બાળની હરાલુ કરવાનો ધંધો થયો. જ્ઞાનનું પડીકું લઈને ઘેર બેસ તો બીજો તો ઠીક ઘરવાળાં પણ એને ઘરઆંગણે જિભા ન રહેવા દે.

‘એના કરતાં તમે મૂર્ખાઈના પડીકાં વેચો કે તમારે ત્યાં ઘરાકી સારી થાય.’ પંડિતોએ જવાબ દીધો: ‘પણ અમારી પાસે મૂર્ખાઈનાં પડીકાં નથી તેનું શું? અમારે મૂર્ખાઈ ક્યાં લેવા જવી?’

મશ્કરાએ જવાબ દીધો: ‘ત્યારે તો તમે ભીંત ભૂંચ્યા લાગો છો. તમારા જ્ઞાનના પડીકાની બીજી બાજુ મૂર્ખાઈ જ છે. મૂર્ખાઈ એ જ્ઞાનથી કોઈ ભુલો વસ્તુ નથી. જ્ઞાનને અતિશે ખેંચો, એટલે મૂર્ખાઈ થઈ બેસ, અતિ વધારે પડતું જ્ઞાન : એ જ મૂર્ખાઈ છે.—દોઢ ડહાપણ!’

✽

એક વખત એક નવાઈની વાત બની. એકે ધર્મશાળાના માલિક પાસે બે સ્ત્રીઓ હતી. એ ધર્મશાળાને સાચવતી અને આવતાજતા માણસોની રસોઈસારવાર વગેરે કરતી. એથી એમની આલુબિકા ચાલતી અને લોકોને સગવડતા મળતી.

પણ આમાં હાતું એવું કે આ બેમાંથી એક બાઈ જરાક નમણી હતી તો બીજી કદરૂપી હતી. હવે જે નમણી હતી તેની છાતમાં લાગ્યે જ નમ્રતા રહેતી. ને જે કદરૂપી હતી

તે બાંધે જ અવિનયી બનતી. એટલે બનતું
એવું કે જે ત્યાં આવતા તે પેલી કદરૂપી
બાઈની સેવાભાવનાને વખાણુતા જતા.

આ વાત ધર્મશાળાના માલિકને રૂચતી ન હતી
એના મનથી એ એમ માનતો કે પોતાને
ત્યાં આ બાઈ છે તો લોકોને આંહી આવવાનું
મન થાય છે અને એથી જીવનવ્યવહાર નસે છે.
પણ આવું ને આવું હમેશાં ચાલે ને લોકો
તો જે આવે તે એમ વિચારે કે ધર્મશાળામાં
એમનો કોણ સત્કાર કર્યો, એમને કેની પામેથી
વિનયભર્યો જવાબ મળ્યો, કોણ એમને
પ્રેમથી સરખી રીતે જમવાનું પીરસ્યું—અને
પેલી કદરૂપી પણ વિનયશીલ બાઈના વખાણુ
કરતાં ચાલી નીકળે.

છેવટે તો ધર્મશાળાનો માલિક આ સાંભળી
સાંભળીને કંટાળ્યો. ત્યારે એણે વિચાર્યું કે
આ કદરૂપીને અહીંથી કાઢો તો પેલી બાઈની
કાંઈક કદર થાય

એણે એમ વિચાર કર્યો ને તે વાત એમણે
બંનેને કહી ને પેલી કદરૂપી બાઈને રજા
આપી દીધી.

પણ બન્યું એવું કે એવું થતાંની સાથે જ
એની ઘરાકી તૂટવા માડી.

એટલે એ પાછો પેલીને બોલાવવા ગયો.
પણ પેલીએ હવે એમ કહાને અને ત્યાં
આવવાની ના પાડી ‘તને આટલી વાતની પણ
ખબર નથી કે ભગવાન પોતે પણ આ બેને
લાગ્યે જ લેગા સખી શકે છે—રૂપને અને
ગુણને !

‘આટલી વાતની તને ખબર નથી, તો તારે

ત્યાં આવીને હવે મારે શું કરવાનું હતું ?’

ધર્મશાળાના માલિકને તો ઘણી ગરજ હતી
એટલે એનો આ જવાબ એણે સાંભળ્યો કર્યો
ને ઘેર આવ્યો.

ઘેર આવીને પોતાના એક વિચારવંત મિત્રને
આ બાઈનો જવાબ જાણાવ્યો.

પેલી માણસ વિચારવંત હતો. તેણે કહ્યું :
‘પણ તમે કોઈ દિવસ વિચાર કર્યો છે ખરો
કે માણસ જે રીતે વર્તન કરે છે એ એવું
વર્તન કયાંથી આવે છે ?’

‘કેમ કયાંથી આવે છે ? માણસ કોઈ આમે
વર્તે કે કોઈ તેમ વર્તે એમાં શું ?’

‘ના. આહી જ તમારી ભૂલ થાય છે માણસનું
વર્તન એ એના મનનો પડઘો પાડે છે આ
બંને બાઈએને તમે કામ તો એક જ સોંપ્યું
છે. એ કામ જે લોક આંહી આવે, તેમની
ભગવડતા સાચવવાનું છે ને વિનયથી એમને
જવાબ મળે એ જોવાનું છે. બંને એ સમજે
પણ છે છતાં આમ કેમ થાય છે એનો તમે
વિચાર કર્યો નથી !’

‘કેમ એમ થાય છે ? એવું કાંઈ કારણ છે ?’

‘હા ત્યારે જે નમણી બાઈ છે તે પોતાના
રૂપ વિષે એટલી યધી ભાનમાં છે કે એવું
રૂપ એ રૂપ રહેતું નથી. અને તેથી એ
ભાનમાં ને ભાનમાં વારંવાર અવિવેક કરી
નાખે છે જ્યારે જે કદરૂપી છે તે પોતાના
કદરૂપ વિષે પણ એટલી જ ભાનમાં છે એટલે
એ સતત બગડત રહે છે કે માનું રૂપ ઠેકાણા
વિનાનું—છે, એમાં કયાક શબ્દો પણ ઠેકાણા
વિનાના નીકળી ન પડે. એટલે એ વિનયને

પુત્રવધૂની શોધમાં

લગ્નો દર વરસે કોટી વિધાન સંખ્યામાં થતો હોય છે કે તેમાંથી લગ્નોના પ્રકાર તારવ્યા ગુરુત્વ છે. આ વખતે પણ લગ્નોની મોસમ શરૂ થઈ છે ત્યારે આપણાં લગ્નોમાં એક નવું જ દૃષ્ટિ ચેસવા લાગ્યું છે તે આ લેખમાંથી મળે છે જેને તાત્કાલિક દૂર કરવાની જરૂર છે...

મારો પુત્ર એમ. એસસી. ફર્ટ. કલાસ છે. સુંદર અને સુદૃઢ બાધી છે. ૨૫ વર્ષની ઉંમર છે. એને માટે સૌરાષ્ટ્રના જૈન દેરાવાસી કે સ્થાનકવાસી કુટુંબની જ કન્યા નોંધાઈ છે. કન્યા ઓછામાં ઓછી એન્યુએટ થયેલી, સુંદર-આરિયણીલ, દેખાવડી, સંસ્કારી, અને ૨૦થી ૨૨ વર્ષની હોય તો આવે.

મારા પુત્રને અમેરિકા પીએચ. ડી. કરવા માટે જવું છે એટલે જ પાર્ટી સારી અને ટેકા આપી શકે તેવી હોય તેમજ કન્યા પણ ઓછામાં ઓછી બી. એ. ભણેલી હોય એ જરૂરી છે.

આપના ધ્યાનમાં અમદાવાદ, ભાવનગર, રાજકોટ કે મુંબઈ એવી કોઈ પાર્ટીઓ હોય કે નહીં. પણ સારા મુસ્લિમાની શોધમાં હોય તો મને જરૂર લખીને આહવારી કરશો. હું એ માટે આપને મળવા અને કન્યાઓને જોવા માટે અમદાવાદ આવવા પણ તૈયાર છું. તમે કહેશો તો મુંબઈ પણ જઈ આવીશ.

આ પ્રશ્ન મને બહુ જ મુંઝવી રહ્યો હોવાથી આપને મેં લખ્યું છે.

આ પત્ર વાંચતાં મને નાનપણમાં, અંધ વણિક પોતાની છુદ્ધ કેવી દોડાની તેની, જે દંતકથા સાંભળેલી તે યાદ આવી. ભગવાન એના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને એક જ વસ્તુ માગવાનું એને કહ્યું: એણે એકમાં એકે વસ્તુ આવી. જ્યાં તેમ માગ્યું કે 'હું મારા પ્રપૌત્રની વહુને સાતમે ભાગે સોનાની ગોળીમાં વસોણું કરતી બેઠું.' વણિક અંધ હતો એટલે એક તો એ દેખતો થાય તે માગ્યું.

લાંબુ આયુષ્ય માગ્યું, પ્રપૌત્ર પરણેલો બેવાનું અને ધન માગ્યું. જે કુટુંબ સાત માળની હવેલીમાં રહેતું હોય અને સોનાની ગોળીમાં વસોણું કરતું હોય તે કેટલું ધનિક હોય!

આ પત્ર લખનાર પુત્ર-પિતા પણ વણિક છે. એટલે એમણે પણ એ દંતકથા પ્રમાણે માગ્યું છે—સૌરાષ્ટ્રના જૈન કુટુંબની જ કન્યા નોંધાઈ, સુંદર, સંસ્કારી અને એન્યુએટ નોંધાઈ અને જમાઈને અમેરિકા

જ સંભાળે છે. આ યંત્રે બાઈઓના વર્તનનું આ કારણ છે. આટલી વાત એ બંને સમજી જાય તો બંનેના વર્તનમાં પછી ફેર નહિ હોય!

ધર્મશાળાના માલિકને પણ આ વાત સાચી લાગી. એણે એક જુક્તિ કરી. એણે પોતાના જ એક મરકરા નોકરને સાંભળ્યો. એને શીખવ્યું કે તારે હાલતાં, ચાલતાં, બેસતાં, ઊઠતાં, જમતાં, હાથ પોતાં—આ નમણી બાઈનાં રૂપને જ વખાણ્યા કરવું!

હવે થયું એવું કે આ પ્રમાણે ચોવીસે કલાક આ સાંભળવા મળ્યું ત્યારે પેલી બાઈને એનો જ કંટાળો છૂટ્યો.

એમાંથી એ પોતે જ પોતાના વિષે વિચાર કરતી અંધ થઈ.

અને તરત જ એના સૌંદર્ય સ્વભાવમાં જે ફેરવતી મધુરતા હતી તે તેની વાણીમાં દેખાવા મંડી.

અને થોડા જ વખતમાં ધર્મશાળાના આગતુકે જ કહેવા માંડ્યા કે એનો વિવેક વળી વધારે શોભે છે!

★

ભણવા મોકલી શકે તેવા સસરો ધનિક જોઈએ અને પ્રતિષ્ઠિત તો પ્રશે ! ફક્ત પેલી દંતકથામાં સર્વ-શક્તિમાન ઈશ્વર પાસે એ માગવામાં આવ્યું છે એટલે તે ઇચ્છા કળી હશે તેમ આપણે માની લઈએ છીએ, ત્યારે અહીં એ માગનાર જેવા જ સામે પણ માણસ જ છે—નામે લાવે એ ઈશ્વર હોય પણ એની પાસે એની શક્તિ નથી કે આ પત્રની માગણી વાચના ઉચ્ચારી શકે કે તથાસ્તુ !

આ પત્રનો બીજો પ્રત્યાઘાત મને એવો થયો. યુવકનો પિતા પુત્ર માટે કન્યાના શિકારની શોધમાં નીકળ્યો છે અને બધે ફાંફાં ભરીને એ યાકચો છે ત્યારે હું એમને શિકાર-શોધી આપુ તેની એમણે માગણી કરી છે. એની આશાએ કે એમને જે કુટુંબોમાંથી શિકાર જોઈએ છે, તેમાં મારી ઓળખાણ હશે ! આણુ સીધું માણસ સામાને લખતા શરમાતો નથી એ આપણી કેવી કરુણતા છે ! યુવરાતમાં લેવડ દેવડના કુરિયાજ અમુક કામ પૂરતા જ છે અને વણિક કામ એમાંથી બચી ગયેલી છે એટલુ જ નહિ, પણ એના અમુક સાદા રિવાજ બીજા કોમો પણ વખાણે છે ત્યારે આ પત્રમાં યુવક-પિતા એ જ મનોદૃષ્ટિને વશ થઈ કન્યાની શોધ કરે છે

લગ્નના પ્રશ્નમાં હું મારાથી બનતી સહાય કરવાનું કામ કરું છું. આ કારણે મારી પાસે યુવક યુવતીઓની માહિતી આવે છે. અને એકબીજાને ઉપયોગી થાય એવી માહિતી હોય તો અરસપરસને પહોંચાડવામાં આવે છે. આને હું એક સામાજિક કામ માલુ છું. તેમાં માતમત કે ગોળના બધન આડે આવ્યા વગર સમાજમાં લગ્નો થાય તે હેતુ રહેલો છે. લેવડદેવડની જ્ઞતિ ન રખાય અને શહેરના વસવાટને લીધે એકબીજાને લાયક હોય પણ માહિતી ન હોય તેથી તે પહોંચાડીને અકેડાઈપ બનવાનો હેતુ છે.

આ દૃષ્ટિએ જોતા આ પત્રનું માનસ સામાજિક સુધારાની દૃષ્ટિએ મદદરૂપ થવાને યોગ્ય નથી. જોન

વણિક કુટુંબની બહાર દીકરાને પરણાવેો નથી અને તે કુટુંબેય સૌરાષ્ટ્ર હોતું જોઈએ, લાવે પત્રી તે યુવરાતના સહેરમાં વસતુ હોય ! માણસ જ્ઞાતિ ન ઊરે તો પણ એ પેટા જ્ઞાતિ કે પ્રદેશ ઊડાવ તૈયાર હોય તો એમાં અમુક અંશે સામાજિક સુધારો છે તેમ માની શકાય પરંતુ એક બાજુ દીકરાને અમેરિકા પીએચ. ડી. માટે મોકલવો છે અને લગ્નના સ્ત્રેત્રમાં અમેરિકાની પ્રમતિને પેમમાં દેરી નથી. આ લગ્નમાં એ એવું કયું સુધારક પગલું ભરવા માગે છે કે એ સામાજિક કામ કરતા વર્ગની મદદ માગવાને હકદાર બને ? એમને જ્ઞાતિ ઊડતી નથી, અને ઉપરથી એ જ્ઞાતિમાં જે ફાણુ નથી તે ધનની લાલસા એ લગ્ન દ્વારા પોપવી છે ! સાથે સાથે કન્યા સુદર, સરેકારી અને ટ્રેન્યુએટ જોઈએ છે.

અર્જુ માનસ કેવળ આ યુવક-પિતા રાખે છે એમ નહિ, બીજાએ પણ એવું રાખના જોવા મળે છે. પરંતુ એ શિકારની શોધમાં નીકળેલાં એને સામાજિક દૃષ્ટિથી લગ્નના પ્રશ્નમાં કામ કરતા મારા જેવા શું કામ મદદરૂપ થાય ? અને થાય તો એમણે એમાં સમાગમનું શું હિન કયું ? એક માલ્લી મનોદૃષ્ટિને પોપીને ફાણુને ટૂંકા આપ્યો. તેમજ કહી શકાય. સમાજમાં આવી મનોદૃષ્ટિ આવે છે તેને નાબૂદ કરવાની જરૂર છે ત્યારે એને શોધાય તે માટે પ્રયત્ન કરનાર પાસે જ એની વિરુદ્ધની મદદ માગવામાં આવે તે ફાણુને ઘેર ગાડું છોડવા જેવું જ કહેવાય.

આ યુવકના પિતાએ જૂની માંદગી મનોદૃષ્ટિમાંથી નીકળીને પોતાના તેજસ્વી પુત્ર માટે કારકિર્દી ધરાવતી યોજના ધરી જોઈએ. એ યુવક જો નંદીમાં અમેરિકા ભણવા જવાનો હોય તો એણે પરણવાનો પ્રશ્ન હાથ જોમો ન કરવો જોઈએ. ભણતિ આવીને એ અંજે વિચાર કરવો જોઈએ. બીજું, અમેરિકામાં તેજસ્વી યુવકો ભણવા જાય છે તે પોતાનું ખર્ચ નીકળે તેની નોકરી શોધી લે છે. એવા યુવકોને હું

ઓળખું પણ છું અને ખચત કરીને રકમ ઘેર મોકલી આપ્યાના દાખલા પણ જોવા મળે છે. અહીંથી જ્યાં માટે નિદાન દસ હજાર રૂપિયા જેટલી રકમ કરવા વિધર્ધાની તોળરિવતા અને સંસ્કારનું જાળાપાસું રજૂ કરીને પ્રથમ કરવો જોઈએ એ શક્ય ન હોય તો થોડા વરસ અહીં મોકરી કરીને ખચત કરી પછી જવાનું વિચારવું જોઈએ. એવી થોળના ઘડવી પડે તો કાઈ થોડા કન્યા સાથે લગ્ન કરી બનેએ કમાઈને ભાવિ કારકિર્દી માટે ઝડપી ખચતમાં પડવું જોઈએ. એ સંજોગોમાં કન્યા-પિતા સુખી હોય અને પોતે સ્વેચ્છાએ જમાઈને મદદ કરવા તૈયાર થાય તો તે લેવામાં હરકત નથી. પરંતુ પહેલેથી એના પૈસા તરફ લાલચ રાખવી તે હિણુપતભયું ગણાવું જોઈએ. સાચા સંસ્કાર અને વિદ્યા એ કહેવાય કે પોતે જે પરિસ્થિતિમાં હોય તેમાંથી તે સાંચરીને માર્ગ કાઢે, તે માટે જે કંઈ વેઠવું પડે તે વેઠવા તૈયાર થાય જે અમેરિકામાં આ પચ્ચેષક પુત્રને મોકલવા માગે છે, તે દેશમાં યુવક પોતાના પિતાના પૈસાથી લાણવું તેમાં પણ તાનમ માને છે. અમેરિકા ધનાઢ્ય દેશ છે તે આપણે જાણીએ છીએ, યુવક માત્રાપના પૈસાથી લણી શકે તેવા સુખી હોય છે, પરંતુ આપના પૈસાથી લાણવામાં યુવકને પોતાની યુવાની લાગતી હોય તેમ લાગે છે. માત્રાપ ગરીબ છે એ કારણે જ સાંના યુવક લાણતાં કમાતા નથી. પણ યુવકનું એ જીવણ છે કે એણે કમાઈને લાણવું જોઈએ. ત્યારે આપણે એ દેશમાં જઈને એ ખુમારી શીખવા માગીએ છીએ કે સસરાના પૈસા તરફ દિષ્ટિહારી નજરે જોવાનું સાણ રાખવા માગીએ છીએ?

માત્રાપ જૂની ધરડમાં જીજ્યાં હોય છે અને નવાં જમાનાને સમજવાની વાત કરવા છતાં એ જો જુનું માનસ છોડી ન શકતાં હોય તો ૨૫ વર્ષના તેજરવી યુવકની ફરજ નથી થઈ પડતી કે પિતાને રોકાઈ જવાનું કહી દે—હું એ અપમાનહારી

રીતે અમેરિકા જવા નથી માંગતા! પરંતુ એમાં આપણા વડીલ વર્ગ રીતરિવાજની રીતે અપમાનને બદલે આગ્રહ સમજે છે અને તેમાં યુવક પાણ મૂગી સંમતિ આપતા હોય છે. મધ્યસ્થ સરકારે પરંણુ—લગ્નની લેવડદેવડ અંગે—દાખલ પ્રતિબંધ બીલ પસાર કર્યું છે અને રાષ્ટ્રપતિની સહી થતાં એ કાયદા તરીકે અમલમાં પણ આવ્યું છે. અતે પ્રજા કેટલું પાળશે તે જુદો સવાલ છે, પણ સરકાર દ્વારા સમાજની એ ઉપર મહોર તો વાગી જ ગઈ છે કે એ પાણ શોભાલયું નથી. છતાં યુવક અને યુવક પિતા એ લાલચ જતી કરવા તૈયાર હોતા નથી અને યુવક તેજરવી અને બીજી રીતે લાયક હોય છે ત્યારે એ જીખ અગ્નિમાં ઘી હોમાય તેમ પ્રદીપ્ત થાય છે.

કન્યાપિતાં પણ આ જ સમાજમાંથી આવે છે અને તે પણ દીકરાના આપ તરીકે આવું જ વર્તન કરતા હોય છે એટલે જ્યારે કન્યા-પિતા તરીકે એને પરંણુરૂપે રકમ આપવાની થાય છે ત્યારે એ પણ વેપારી ગણિત ગણતા હોય છે. એ એમ માનતા હોય છે કે જે મારે કન્યા પાછળ રૂપિયા જ ખર્ચવાનાં છે તો પછી ધનિક ધર હું શું કામ ન શોધું? એક વેપારી કન્યા-પિતાએ અને રકમતરી ગણતરી જાણતરી હતી : ‘પચ્ચીસ હજાર રૂપિયા કન્યા પાછળ લગ્નમાં ખર્ચતાં અને રૂ. ૧૦ લાખની આસામીવાળું કુદું ખર્ચવું હોય તો હું રૂ. ૪૫ હજાર ખર્ચવાનું પસંદ કરું. મારે તો દસ હજાર રૂપિયા જ વધારે ખર્ચ થાય છે, પણ દીકરીને બદલામાં ૧૦ લાખ રૂપિયાની વધુ મિલકતવાળું કુદું મળે છે. એ કે ત્રણ દીકરા હોય તો પંચ ત્રીજી ભાગમાં એને ત્રણ કે પાંચ લાખ રૂપિયા તેવા બદલામાં મિલકત તરીકે મળે છે. અતલખ કે મેં એ રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા નથી પણ દીકરી માટે સડું કહી શકાય તેવું રોઝાણ કર્યું ગણાય! વેદિયો થઈને હું ગરીબ તેજરવી યુવકને કન્યા આપું અને એટલી રકમ કન્યાને તમારા સુધારા પ્રમાણે વારસામાં આપું તેથી મેં ખોટનો

સોદા કયો ગણાય ?' જેન કોમ ધર્મિક છે, સૌરાષ્ટ્રની એ પ્રગ બધાર પણ સારા પ્રમાણમાં છે, એમની કન્યાઓ એન્ડ્ર્યુએટ સુધી લાણેલી દેખાવડી હોવાનો પણ પૂરો સંભવ છે. તે પછી એવું કુટુંબ ઉપરના વેપારી ગણિત પ્રમાણે વિચારતું હોય કે આપણી પાસે શુ નથી કે કન્યાને ભણેલો અને ધનિક મૂરતિયો ન મળે, તો એ સંભવિતતા આ મનોદૃષ્ટિમાં કાઠી નાખવા જેવી નથી. બાકી આવા મૂરતિયાને એવું કુટુંબ ઝડપી લેવા તૈયાર ન થયું હોય ? આમ લેવડદેવડ અને લાભાલાભનું લગભગે આપણે ત્યાં વિષયક આવે છે. એ તોડવું જોઈએ તેમ સૌ કહે છે પણ બિલાડીની કોટે થંટ કોણ બાંધે તે સ્થિતિ છે. એક યુવક-પિતા આ વિષયક વૃદ્ધવું જોઈએ તેમ સમજે છે, પણ એમનો દીકરો પરણાવવી વખતે એ દલીલ કરે છે કે મારે દીકરીઓ પરણાવવાની છે. એ વખતે સામે પક્ષ પરકણ છાડી દેવાનો નથી, એટલે હું દીકરા વખતે તે જતી કરું તે કેમ પોતાય ? આ દૃષ્ટિ સેવનાર કાયર છે અને તેની સમજણ વાંચી છે તેમ કહી શકાય.

બીજા એક યુવક-પિતાનો મને આ વર્ષે ધણો મુખ્યદ અનુભવ થયેલો છે. એમણે બે દીકરાઓ પરણાવ્યા તેમાં પરકણ ન લીધી એટલું જ નહિ, પણ કન્યા પછે રિવાજ પ્રમાણે બીજા ભેટ સોનાદ રાષ્ટ્રપ્રીતીથી આપવા માડી તે પણ સવિનય નકારી. લગ્નમાં ખુશીની કે શરમ તરીકેની કોઈ લેવડ દેવડ ન હોવી જોઈએ તેવી સ્પષ્ટ માન્યતા એમની હતી. એમને પૂછ્યું કે આટલી હદ સુધીના સુધારક વિચાર તમારા ક્યાંથી થયાયા ? એમણે કહ્યું કે દીકરીના આપ તરીકે એ પરિસ્થિતિમાં મુકાતા દરેકને એ કેટલું નાખસંદ હોય છે તે બે માણસ વિચારવા તૈયાર હોય તો યુવકના પિતા તરીકે તે એમાંથી સામા પક્ષને ધારે તો ભગારી શકે છે કન્યા-પિતા તરીકે નાતમાં એ રિવાજ ચાલતા હોય છે એટલે પોતાના પ્રચલિત યુવક સાથે કન્યા પરણાવવી હોય તો એ સુધારો આચરી

ન શકે પણ યુવક-પિતા તરીકે એ જરૂર આચરી શકે છે. આમ વર્તનારને કહ્યો માણસ કહી શકાય. ત્રીજો પણ વર્ગ છે જે કન્યાપક્ષ તરીકે પણ પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વર્તવાનો આમદ રાખે છે, જે વરપક્ષ એવી માન્યતા ધરાવતા હોય તેને જ એ કન્યા આપવાની તૈયારી રાખે છે. એથી રુદિ તોડી ચાલ્યું આવતું લગ્નવ્યવહારવું વર્તુલ તોડવું પડે, તોડવાની એની તૈયારી હોય છે. પોતાની માન્યતામાં એ ખાંચછોડ કરવા માગતો નથી. એથી વેકવું પડે તો વેકવા-તૈયાર હોય છે. એ વર્ગને વીર કહી શકાય. કાલિ આ વર્ગ કરી શકે છે એ વર્ગ નાનો હોય છે પણ એને પગથે ચાલીને વહેલે મોડે સમાજ નથી રુદિ સ્થાપે છે

આ પત્રવેખક આ ત્રણ વર્ગમાં પણ આવતા નથી. એમના સમાજમાં કન્યાપક્ષ તરીકેથી કોઈ લાયક વર પક્ષની સંતોષાય તેવો રિવાજ નથી જ્યાં એમણે બીજા સમાજના કુરિવાજ જોઈને નમ્ર બગાડી છે. એવા વર્ગને ત્રીજાથી પણ ઊતરની કેટલિમાં મૂકી શકાય એ સ્થિતિમાં આજનો યુવક તેજસ્વી યુવક ફર્સ્ટ કક્ષાસમાં પાસ થયેલો યુવક મુકાવા તૈયાર હોય તો આજની રૂઝવણી ઉપર જે આજ છે તે વિચાર્યું નહોતું સમજ-ધડતર કરતી નથી, પણ તેને કોઈ એક વિષયમાં નિષ્ણાત કરે છે અને પરિણામે જાત્રા નાગરિક તરીકે સમાજની ફરજને બળવવામાં નિષ્ફળ જાય છે. આવા યુવકને એક પાંચમી વિચારે તાલીમ પામેલા કૂતરા તરીકે સરખાવ્યા છે. કૂતરાઓને જે જાનની તાલીમ આપી હોય છે તે કામગીરી તે અદ્યુક્ત બનવે છે. સિકારની, શુના-શીષની, ચોકીની વગેરે. આજની તાલીમ પામેલા યુવકો પણ એ જોમાં નિષ્ણાત થયા હોય તેમાં સફળતાપૂર્વક કામગીરી બનવે તેથી એમનું કામ પૂરું થયું છે તેમ ન માની શકાય એ કેવળ તાલીમ પામેલા કૂતરા નથી, પણ નાગરિકો છે. એમની ફરજ કેવળ એમના ધર્માર્થી કાર્યક્ષેત્રથી સમાપ્ત થતી નથી. પરંતુ સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રે નાનીમોટી ફરજને બાજરવાની હોય છે તે

પ્રાર્થનાનું મૂલ્યાંકન

તમે પ્રાર્થના સાથી કોણ છો ?

વળી આ તે સવાલ છે ! ઘરનાં વડીલોએ આશ્રયપૂર્વક પ્રાર્થનાઓ શીખવી છે, મંદિરમાં વારતહેવારે લઈ ગયા છે, વ્રતનિયમો સમજાવ્યાં છે. સાધુસંતો બારણે આવે ત્યારે એમને આદર દીધો છે અને કથાપ્રવચનો, યત્ન, કે સંકીર્તનોમાં ફેરવ્યા છે. એમણે ધર્મ-પુસ્તકો વાંચ્યા આપ્યાં છે. એમાંથી દૃષ્ટાંતો કઢાં છે. આમે કુટુંબમાં, પાડોશમાં, હાતામાં પ્રાર્થનાનો મહિમા હમેશાં સાંભળ્યો છે, જોયો છે.

અને સંઘપ્રાર્થનાઓ પણ હવે ક્યાં અગત્યી છે ? ખુલ્લા આદાસ નીચે થયેલી ગાંધીજીની પ્રાર્થનાઓ અને તે પછી વિનંતિઓએ ચાલુ રાખેલો ક્રમ હવે ઉપર ફેવી અસર કરી જાય છે ! બીજા સાધુસંતો આવે છે ને ઉપદેશ કરે છે. શ્રી-રામકૃષ્ણ ધરમહાસ, શ્રી અરવિંદ, શ્રી માતાજી, શ્રી રમણ મહર્ષિ, શ્રી સ્વામી-નારાયણ, શ્રી સાંઘિયાબા—એવા નામોઆર પ્રાર્થનાથી છસકાઈ જોડે છે. શિવશંભુ. અંબાબા, જે રણછોડ—એવાં દેવદેવીઓનાં નામથી જ પ્રાર્થના પ્રગટ થઈ જાય છે. અને જો સહુની ટોચ જેવું એકાદરી સ્કંતો રોમરોમમાં પ્રાર્થનાનો સૂર ફેલાવે છે.

જેનું બાળપણથી શિક્ષણ મળ્યું છે, જેનો ચેમ્પેર મહિમા ફેલાયેલો છે, જેને લોહાત્તર માણ્યોએ અનિવાર્ય ગણ્યો છે—જે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, કરતા રહીએ છીએ. એથી મનને સાતું લાગે છે. બીજાની નજરમાં જાએ અવાય છે. એથી અમુક લાલ ઘરાના છે એવી આરથા જામે છે, ને એ ના કરીએ તો નુકશાન થશે

તરફ એ ઉપેક્ષા કરી શકે નહિ.

આ પત્ર ઉપરથી જોવા મળે છે કે પિતા ઉપેક્ષા

નાણીતા વિચારક અને ભૂમિનાં વાચકોને પ્રિય એવા મૌલિક વિચાર. સરેલી ધરાવતા આ લેખકનું આ લેખનું કથન એટલું બધું સર્વપ્રિય થશે કે તેમની વિચારણા ઉપર વાચકો મુસ્તાફ બનશે. આપણાં નવેશા આંક્યાં મૌલિક વિચારોમાં આ લેખકનું સ્થાન ચોક્કસ થઈ ચૂક્યું છે...

એવો ડર પણ લાગે છે.

કેટલીકવાર એવો વધારે વિચાર કરનાં લાગે છે કે એ મૂક વિષય છે અને એમાં તરફ ચલાવવો કે શકા ઉદ્ભવવી એ નહું જોખમ છે. ફેરાગોથી આ દેશમાં પ્રાર્થનાઓ થાય છે, બીજા દેશોમાંયે થાય છે, વિવિધ જાતિઓમાં થાય છે, આદિવાસીઓ અને આધુનિક પ્રજામાં પણ પ્રાર્થના થાય છે. એની નસાઈ ક્યાં છે ? અને જ્યાં એ રદ થઈ છે ત્યારે લોકમનમાંથી એ ખસતી નથી.

અને જ્યાં પ્રાર્થનાનાં વિવિધ સ્વરૂપો તરફ આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે વિચારમાં પડી જવાય છે. સંકાઓ ઉપજે છે. એની કેટલીક કમજબમાં આપણે ઠાંઠભલકાનું પ્રદર્શન જોઈએ છીએ ને એ બધું ગળે જિતવતું નથી. કેટલીક વાર નયોં એકાંતવાસ અને ધ્યાનમાં હવનનો ખાસો ભાગ વપરાતો જોઈ નવાઈ લાગે છે. ત્યારે સવાલ ઉપજે છે કે શું 'જિંદગીનું' એ જ મુખ્ય કાર્ય હોઈ શકે ?

કેટલીક વાર પ્રાર્થનામાં ઈશ્વરનું સ્વરૂપ કહીને એનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. એનાં વિશાળ નેત્ર અને ચાર ભૂજાઓ કહીએ છીએ, કદીક તીર્થી દારો ને મોટા દાંત પણ નિરખીએ છીએ તો કદીક વળી એનું નયનમનોદર રૂપ પણ વર્ણવીએ છીએ. એને બાળ-સ્વરૂપે જોવા માગીએ છીએ અને નારી રૂપે પણ ક્રંપના કસીએ છીએ.

એના શરીરનાં વર્ણનો ઉપર આભૂષણો મુકવામાંયે આપણે કયાસ રાખી નથી. ભરમ નામ અને ચર્મથી

કરી રહ્યા છે અને પુત્રનો તેમાં સાથ છે. આદા છે કે આ રીતે વિચારવામાંથી બને ઉમરી જાય.

માંડીને મોરમુગટ ને વૈભવતીમાઘા એને આશીર્વાદ
હોયો. એના રોદ કે સૌમ્યરૂપના કાઘાથેવાં વળુંજો
કરી આપણે એ વડે હૃદયમાં ભાંડિત ઉપજ્ઞાનીએ હોયો,
તદ્દલીન થવા મરીએ હોયો, એનો અતિરેક કરી ગાંડો
પણ કાઢીએ હોયો.

ઈશ્વરી શક્તિઓનાં વળુંજો કરતાં આપણે થાક્યા
નથી. આપણી ધૃતી પ્રાર્થનાઓમાં એના સરવાળા
શુણકાર થયા છે અને અપાર અસંખ્ય અનંત જેવું
ગણિત વપરાતું આવે છે. કેટલાંય વળુંજો ખુદ
ઈશ્વરના મોંમાં ચૂકી આપણે એને પ્રમાણ ગણ્યાં છે.
અને જે કાંઈ એ શક્તિઓમાં ઉમેરો કરી બતાવે
અથવા ખુબીઓ જણાવે તેના તરફ ચકિત થઈને
પૂજ્યભાવે જોયું છે. કારણ કે પ્રાર્થનાનું ક્ષેત્ર એથી
વધારે મોટું બને છે.

આ બધું સંભારી શું આપણે ઈશ્વરને રીઝવવા
મથીએ હોયે ? સ્તુતિ એટલે વખાણ, એ સફુંતે ગમે
એમ દેવને પણ ગમે એવું મની લેવું છે ? છુદાને
પણ ખુશામદ ગમે, એમ ? એ રીતે ઈશ્વર તરફ
આપણું ધ્યાન એકાગ્ર કરવા મથના હેઈએ તો જુદી
વાત છે, પણ એનાં સ્વરૂપ કે શક્તિનાં વળુંજો એક
વાર આપણે મૂલવવાં જેવાં છે, એ વળુંજોથી કેટલેક
અર્થ સારે છે તેવું જોઈએ.

પછી આપણે પ્રાર્થનામાં એના ક્રોટિકાદિ ઉપકારો
માટે આભાર માનતા આવ્યા હોયો. ક્રોટિનાંય શુણી
કદર કરવી એ માનવીનો સારો સંસ્કાર છે, સારી
જાતપદ્ધતિ પણ છે. તો પછી ઈશ્વરના શુણ કેમ ના
સંભારીએ ! એના ઉપકારો બુલા બુલાય એમ નથી.
પણ એણે જે જલ તેજ વાયુ અગ્નિ વગેરેની બેટ
આપણને કરી છે તે એની રચના છે, સૌને કાળે
સરખી છે. આપણે એ સ્વીકારીએ કે નહિ તેવે
આપણી આસપાસ આવેલી છે. શુણ સ્વીકારે પણ
એ બધું એને જ કહી બતાવ્યાથી પુણ્ય નીપજે છે
એમ માનવું શું વાજબી છે ? ઈશ્વરને મનની કે
સરીરની આંખ આગળ લાવી એના શુણ વારંવાર

કળૂવ કરવા અને ઉપકારનું ભણ એ રીતે અદા કરવું
એથી માનવીનો ધર્મ પૂરો થયો માનવો ?
પ્રાર્થનામાં જે સંભારી સંભારી માનવી ઉમેરે છે
તેટલેથી શું હોડી તરી જશે ? એના શુણ અને ઉપ-
કારો પ્રાર્થનામાં ઉમેરીને આપણે, જે એની રીઝવતા
હોઈશુ તો એ બૂલ તહેવતોડી કળૂવરી પડશે. શવે
તો ઘંટ વગાડીને શુણ ગાઈએ કે દોલ પીડીને કૃત-
ભાવ બહાર કરીએ, એકલા એકલા મનમાં કહીએ કે
મોટા સમુદમાં કહીએ—એને તો સરખું જ છે. એમ
કહી બતાવ્યો એ રીતે તો એ ઈશ્વર ખરેખર
નાનો સમજવો.

પણ ઈશ્વર નાનો નથી, મહાન છે. એટલે આપણી
પદ્ધતિઓનો હેતુ કાંઈ બીજો હે. વા જોઈએ,
વખાણ કરી કરી એને રીઝવવાનો ના હોઈ શકે.
ઈશ્વરને પ્રસન્ન રાખવા એની સ્તુતિથી વિશેષ કંઈ
હોવું જોઈએ. એ અધૂરું છે એમ જ નહિ, પણ
માનવીને ભરખાવે એવું પણ છે, ખોટો ભરોસો વગ-
ચારી રાખે એવું છે.

ઈશ્વરને મહાન ગણી માણ્યો પેતાને પામર
ગણ્યો છે. અનેક અપરાધો, જાણીબૂઝીને કરેલા કે
અજાણતા થયેલા દોષોની એણે લગી લગીને માફી
માગી છે. ઈશ્વરને દયાળુ અને કરુણાસાગર માની
એની ક્ષમા વાચવામાં માનવી પાછો પડ્યો નથી.
એની દયાની ગંજામાં સહુ યુનાઓ ધાવાયા છે એમ
પણ માણસે માન્યું છે.

એમ તો-માણસ પોતે ક્ષમારસી રહ્યો છે, એણે
બૂતો ને યુનાઓ દરમુજર કથી છે. ક્ષમા આપીને એણે
પોતાની જાતને ધન્ય ગણ્યો છે. એ સદૃશ્યે ખીન-
ભાવે શુણ નીપજ્યા છે.—જુવ કળૂવ કરતો માનવી
આપણને વિશ્વાસ કરવા જેવો લાગ્યો છે, એના તરફ
સહાનુભૂતિ અને માન ઉપજ્યા છે. પણ, વારંવાર
પોતાને જે કોઈ પામરે અને ક્રુદ અને અપરાધી
હોવાનું કાંઈ માને તેના તરફ માન કે સહાનુભૂતિ
થતાં નથી. એ લઘુમતિ ઉપગમે છે, એટલું જ નહિ

પણ માણસને દરિદ્ર અને પશુ રાખે છે. ઈશ્વરની પ્રાર્થનાઓ, જેમાં આપા પામર ભાવનો અતિરેક થતો હોય, તે શું ઇચ્છવાભેગ ગણવી ?

આપણી સુટિઓ સંભારી ઈશ્વરની દયા યાત્રીએ ત્યારે પ્રોથનાનો હેતુ એવો તો ના હોઈ શકે કે માણસ કાં તો અપરાધોમાથી છટકેગે રહે અને કાં તો એના ભાર નીચે કચાઈ રહે. અને ઈશ્વરની સાથે એવાં રોષણીની પરંપરા આલે તેને કેમ સારી માનવી ? ઈશ્વરનું સર્વોપરિપણું માનવાની સાથે માનવીનું દૈત્ય દેહાવી દેવાની શી જરૂર છે ?

આ રીતની પ્રાર્થના માણસને નહિ જનાવે તેમ એને દંભીને હાથલાળી આપનારો પણ જનાવે. અથવા તો એ લીરુ અને રોતલ-જની નિરુસાર્થક રહે, ચોડામાં સતોષ માની પ્રમાદી પણ બને, એમ કેમ નહિ ? અને ઈશ્વર પાસે માણસે પ્રાર્થનામાં માગણીઓ કરી છે. એમણે ધણીધણી વિવિધતા છે. નહિત્રાવે એણે એક જ ચિનગારી માગી છે. 'એટલું' મેળવી એ ધણું મેળવ્યું માને છે. એણે એની માત્ર કૃપા યાત્રી છે અને એમાં બધું સમાઈ ગયેલું બધું છે. એણે એની ગ્રાંખી કરવાની ઇચ્છા કરી છે. 'એનું' દર્શન માગ્યું છે. એનામાં લીન થવાની લગની લગાડી છે, મુક્તિ વાંચી છે. એણે ઈશ્વરને વિનવ્યું છે કે અમારો પ્રથમ સુરક્ષિત રાખજો, અમારી આસ્તો ટાળજો. પ્રયોજનોમાં ફરી જતા અમને બચાવજો, એણે અંતરને વિકસિત કરવા, એમાં સદ્વિચારો રેકવળા, જીવનને આનંદથી ભરી દેવા એણે વિનંતિ કરી છે. એણે સાહસ અને પુરુષાર્થ કાળે શક્તિ માગી છે. જીવનની મધુરતા કાળે ભાવના માગી છે, એણે આદતનું અપૂટ ભાઈ માથું છે જેથી મૂળમાંથી ઝડલું વહે છે તે જીવાય નહિ.

પણ પ્રાર્થનાઓની વાણી પાછળ અનેક સાંસારિક લોલુપતાઓના છૂપા મંજ બાકાએલા છે. નચિકેતાને યમે ત્રણ વંરદાન દીધાં, પણ એણે ત્રીજો વર માગ્યો ત્યારે યમે એને વાંચ્યો. એક વર નહિ માગતાં બીજું શું શું માગવું તે યમે કહી બતાવ્યું. હાથી ધોડા

સોનું શુભ પુત્ર પરિવાર માગવા કહ્યું. પૃથ્વી ઉપરનું રાજ્ય માગવા કહ્યું. સુંદર સ્ત્રીઓ ને તોડર માકર માગવા કહ્યું. યમ જાણ્યો હતો કે માનવીની માગણીઓ એવી જ હોય છે.

'કાર્ટના દાવામાં પોતાના હકમાં કેસલો મળે' એ માટે માણસ માનતા રાખે છે. પરીક્ષામાં સારું પરિણામ આવે એ માટે-વિદ્યાર્થીઓ હનુમાનના મંદિરે આંટા મારે છે. દીકરો અવતરે એ માટે પુરુષ કે સ્ત્રી મંત્રેલો દોરો બાંધે છે. એવી જાતજાતની અને વારંવાર પડેલા લેલી માગણીઓ કરતાં માનવી ધરાતો નથી, યમમતિ નથી.

માનવીને ખરેખર આ જીવનમાં શેની જરૂર છે ? અજ્ઞાન અને રહેહાણ, આરોગ્ય અને શિક્ષણ, વાહત અને પાણી, રોગ અને વળતર—આવી આદી આપણી સામે ધણીવાર આવે છે. એ જરૂરીઆતો પણ સાધનરૂપ છે. એને જોઈએ છે તે જુદું જ છે. એને ત્રીરોગી સરાકત અને સુંદર દેહ જોઈએ, એને ચપળ અને આમળ પાછળનું પારખી શકનારી છુદ્ધિ જોઈએ, એને સત્ત્વ શિવ સુંદરને પંથે રાખે એવી ભાવના જોઈએ, કેંક અવનવું રોધપોલો નીપજાવે એવી સર્જનશક્તિ એનામાં હોવી જોઈએ અને છેલ્લે પ્રમેશ્વરની વરસતી કૃપા ઝીલવાનું એ ચોગ્ય પાત્ર બનવું જોઈએ.

આવી જરૂરીઆતો એને મળવી સહજ થઈ હોય તો એનું જીવન ધન્ય બને એમાં શંકા નથી. પરંતુ એ વાતો ધણે દૂરની હોય એમ આપણે વિચારે પાડીએ છીએ. આપણી પેઠીનું તો શું સુધારી શકાય, પણ આવતી પેઢીઓ માટે એ પગદંડીઓ ખુલ્લી કરનાં ખચકાઈએ છીએ. આપણી પ્રાર્થનામાં આવતી માગણીઓ હવે એ માર્ગે વાળવી જોઈશે.

માનવીના સંસ્કારની ટોચ એની પ્રાર્થનામાં રહેલી માગણીઓમાં વ્યકત થઈ છે. જે કાંઈ જેની માગણીઓ ઇચ્છાઓ સમાજે ફેરી તે એનું આપ. ઇશ્વરે ગંધી છૂટ આપી રાખી છે—ફાવે તે માગો. પહેલા માણસ

કદપના કરે, ઝાંખી કરે, પછી એની દૃષ્ટા કરે, એ મેળવવા કાળે પ્રયત્ન કરે, એકાદ્ર બને, તથા, સોધી અને મેળવે. જેવા એણે મનોરથ કયો છે તેવું એને મળ્યું છે.

પણ જેની પામેથી મેળવવાનું છે તેણે લગભગ હાથમાં રાખી છે, અથવા અમુક પાત્ર બાંધી છે, એણે અમુક શરતો મૂકી છે ને નિયમો બાંધ્યા છે. એ નિયમોના પાર પામવા પણ માનસીએ સારો પ્રયાસ કયો છે એ નિયમોને સદૃધ મેળવે સકાર્યો છે, અતિશય કયો છે. મંત્રો અને શ્લોકોમાં એ જળવાયા છે તેમ દુધા ચોપાઈઓમાં પણ લોકકંઠે જળવાય છે. એ નિયમોનું ધણીવાર રદ્દ થાય છે, જેથી જીવનમાં એ લોકો ઊતરે.

પ્રાર્થનાનો આ હેતુ વિજ્ઞાપ, આપણી વર્તણૂક અને આપણી જીવનવ્યવસ્થા જળવવાના ધોરી માર્ગની એમાં વાત છે. સત્ય આચરવું, લોભ ના કરવો, નિંદા ન કરવી, કથા રાખવી, ઉદાર થવું, સુખ-દુઃખ સ્વરૂપ ગણવા, શ્રુતિઓને અંકુશમાં રાખવી, એવા સ્વરૂપ નિયમોને સહેલી ભાષામાં મૂકવા છે. એમાં કશું સંદેહ નથી, શંકા લેખને એવું નથી.

આપણી ઈચ્છાઓ અને આપણી વર્તણૂક જળવવા જે હૃદીઓ આપણે નાખી છે તે પ્રાર્થનાનાં ઉત્તમ અંગો છે, પણ એટલાં જ જીવાતાં જતાં, ઝાંખા પડતાં હોય તો પણ તે જ છે.

આ દુનિયા ધણી બદલાઈ છે, બદલાતી જાય છે. પરિવર્તનની ઝડપ હવે વધી છે ને ખૂબ જ વધવાની છે. સમુદ્રના તળિયેથી આવેલા જીવ કેમ કરીને પૃથ્વી ઉપર આવ્યા તે ઉઘાડી એની આપણે તો કદપના જ કરવાની. સહનતા તાપ એણે કેમ વેઠ્યો હતો અને વાયુના અપાટા કેમ સભા હતો! માનવીને હવે એની નવાઈ રહી નથી.

જળને બેઠીને એ વાયુમાં આવ્યો અને વાયુને બેઠીને હવે એ અવકાશમાં પગલાં ચાંકતા તરફ જતો છે. એ પ્રયાસમાં એ પણું સંકળ કરશે, પણ વિજ્ઞ મેળવીને જ પશે.

આવી મહાન યાત્રાના પ્રથમ કાળે આપણે પ્રાર્થનાને ફરી મૂલવી બેઠીએ.

મનનાં ચક્ષુઓ આગળ ઈશ્વરને નિમંત્રણ દઈ બેસાડીએ ત્યારે એને શું શું કહીશું? તમે આવા છો ને તેવા છો એમ જોખવા બેસવું વાળખી નથી. કાઈ સારા મણસને ખુશામદ પસંદ નથી, તો ઈશ્વરને તો કેમ જ હોય! એક વાર દેવને મિલમણા ગળ્યા હતા, પછી વેરાળી માન્યા ને સોલામણા પેણુ બનાવ્યા એ વખતે એવી જરૂર હતી, પણ હવે નથી માનવીની શ્રુતિઓ ઉપર એનો કાબૂ ભડે હતો ના આવ્યો હોય, પણ અનેક નકા સંસ્કારો વડે એનું મન તો એનું એ નથી રહ્યું, એ બદલાયું છે. અને એ મનને વધારે ખીણવે એવી રીતે પ્રાર્થનાઓનું સ્વરૂપ પણ સમજાવું પૂરું બદલાવું બેઠીએ. અને પ્રાર્થનાની સાથે દેવ દર્શન; પૂર્ણાવિ વગેરે પણ કેમ ના બદલાય? આપણે જાત કરીને કશા ખીણવી છે અને એને જીવનમાં સ્થાન આપ્યું છે. એની મહત્ત્વ સુરુચિ તરફ વળ્યા હોએ, મુશ્ક અને શિષ્ટ બન્યા હોએ, નરા અને જોયા આનંદોની અનુભૂતિ લઈ શકીએ હોએ ત્યારે શું આપણે જૂની અલ્પજ્ઞ વ્યવસ્થાઓ, તરફ દોશા રહીશું? ને એના બંધનો વડે અસહાય બનીશું? ને એના વહેમોથી ગભરાયેલા રહીશું? ને એના દાહલખાથી અંગબેલા રહીશું?

શું પ્રકૃતિનું સૌન્દર્ય, કલાનો આનંદ, રિચારની સાત્ત્વિકતા, પ્રેરણા દેતાં જીવન, જીવતાં ભાવિ—એવું જોયા જાળમાં ને સ્વીકાર્યો પછીયે ઈશ્વરની આરાધનાનો માર્ગ આપણે નહિ ફેરવીએ? કયાં સુધી મંત્રોનું જુઠું આપણે રહસ્યમય રહેવા દઈશું? એની ભાવનાઓને સહજ બનાવી વર્તમાનમાંથી એમાં ઉમેરતા કેમ નહિ રહીએ? જે સનાતન છે, સુદર છે, સાત્ત્વિક છે એનો આગ્રહો અધુરો સ્વીકાર શાને? એમાંથી છોડી દેવા જેવું બેધક તજ દેતાં—આપણે કેમ અચંકાઈએ હોએ? અને સંઘરીતે અમલમાં મૂકવા જેવું તપાસી લેતાં સોલ શાથી થાય છે? લાખી પળોગ્રજ અને જાળમાં જકડી રાખેલું ને કિંમતી હતી તેનેય

બૈરાંની સભા

મામડા સુધી આપણી કેળવણી હજુ સુધી નથી પહોંચી. તેમાં જમડાંની બહેનો તો હજુ ચ નિરક્ષર જ છે. આપણી કેળવણી પ્રચારની જુએસ કેવી પાંચળી નીવડી છે—જમડા માટે તો ખાસ—તેનું આપણા નહોતા વાર્તાકારે આ અગ્રી તરફથી અલેખેલ પ્રહસનમાં હાથકુ દશ્ય રજુ કર્યું છે જે દરેકને રુચશે...

શિ

ક્ષિકા : (જૂન પાડતાં) મુખીકાકા...? છા કે ઘેર ?

મુખી : કાણ છે ? કેમ મેંતીજ ? એા ! આ બેન તો અમદાવાદથી તમારાં ઉપરી આવવાનાં હતાં એ જ કે ?

શિક્ષિકા : એ જ મુખીકાકા. એ પોતે વિકાસ મંડળનાં અધ્યક્ષ છે. એમનું નામ મંજુલાબહેન છે.

મુખી : (નમસ્કાર કરતા હોય તેમ) હવે પધાયાં બેન, બેસો ને ? અહીં બૂંધે પર ઊભાં રો' હું જરા ટાટકું લાવું.

શિક્ષિકા : (હસતાં) અમને તો આ ખાટલો પણ ચાલશે મુખીકાકા. અંદરથી એક ગોઠું...

મુખી : હા...બૂંધો' ઊભાં રો' જરા ધરમાંથી ગોઠું... (ખાસતાં ચાલતાં જાય છે.)

શિક્ષિકા : અહીં બહેન, કાઈ સ્ત્રી, પુરુષોની નજર પડે એ રીતે ખાટલા ઉપર બેસી જ ન શકે.

મંજુલા : આ પણ એક નોંધ લેવા સરખી બાબત છે હોં કે.

શિક્ષિકા : આવી આવી અસમાનતાની વાતો તો ઘણી બધી નોંધવા જેવી છે બહેન.

મંજુલા : પશ્ચિમનાં દેશોથી પણ ઊઠકું જ સમજે ને ? ત્યાં લેડીઝ ફરેટ—ઓ પ્રથમ. જ્યારે આપણે ત્યાં લેડીઝ લાસ્ટ.

(મુખી ગાદડા સાથે આવે છે.)

શિક્ષિકા : લાવો મુખીકાકા એ ગોઠું...

મુખી : હા લો હું ખાટલો અટોડ કરું. (ખાટલો ઢાળે છે) બેસો બેન.

મંજુલા : આવો શિક્ષિકા બહેન, આ ખાટુ.

શિક્ષિકા : એકલી હોજી ત્યારે તો નથી બેસતી પણ આપ છો એટલે બેસીશ.

મંજુલા : કેમ નથી બેસતાં ?

શિક્ષિકા : બીજી બહેનો ના બેસે એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ મને અત્યાર સરખું લાગે છે.

મંજુલા : આ પણ એક નોંધવા સરખી બાબત છે ! (મુખીને) હાં તમે પોને આ ગામના મુખી છા કે ?

મુખી : હાં બેન છું તો ખરે.

મંજુલા : જુઓ લાઈ મુખી, તમારે ત્યાં બાળમંદિર માટે આ બહેનને પુસ્તકાગાર આપ્યાં ત્યારે અમને કહેવામાં આવ્યું હતું કે આસપાસનાં બાર-પંદર ગામોમાં તમારું ગામ આગળ પડતું ને ઉત્સાહી છે ને એટલે અમે આ ગામમાં બાળમંદિર ઊઘાડ્યું. આ મંદિરની સાથે સાથે બહેનો માટે રાત્રિશાળા ચલાવવાનું પણ એ વખતે જ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. કેમ ખરું ને ?

મુખી : હા વળી. આગેવાન તરીકે મેં જ એમાં કંઈક કાપી આપ્યું છે, બેન. પછી મારાથી કાંઈ નાં કેવાંયે એવું છે ?

મંજુલા : તો પછી બે માસ થતાં છતાંય શા માટે

આપણે કંધીર બનાવતા તો નથી માંગતા ને ! પ્રાર્થના એ ઈશ્વરને પહેલો તે કરતાં આપણને વધારે પહેલો છે. માનની વિશુદ્ધિ અને વિકાસ સાથે એનો ગાંઠ સળધ છે. અને માનનીની વર્તણૂક ધરવાની કે

હવનવ્યવસ્થા સ્થિર કરવાની એમાં તાકાત રહી છે. એટલું કળ્પ કરવાની સદ્ગુણ આપણને વહેલી સરે તેવી પ્રાર્થના કરીશું તો કદીક એ દગલો પણ ખરી, ને ઉમારશે પણ ખરી.

હજુ એક પથુ બહેન—સનિસાળામાં નથી આવતી
મુખી ?

મુખી : એ તો હજુ કહું છું કે એક મૈડું નથી
આવતું.

મંજુલા : પંખી ?

મુખી : (જરાક ભેચેન બનતી) પંખી તો બેન . હું
હવે ધણેય આજોવાન પથુ—લોકોને કેવાના શરીર. પથુ
તો મ કાઈ ન માને તો કાઈ ગાંડામાં ઓછાં ધવાય છે ?

મંજુલા : ગાંડામાં ભવે ન ધવાય મુખી, પથુ કાલકામાં
તો લેવાય ને ? તમે સહી કરી હશે તે વખતે આમને
તો પૂછ્યું હશે ને ?

મુખી : કેમ નહીં લગી. ધર દીઠ અકેકા આદમી
બોલાવીને—બધાને પૂછીને ધધો કયો તો.

મંજુલા : (હસીને) આ પથુ એક નોધવા સરખો
બાગત છે. લાચુવાનું હજુ બહેનોને ને પૂછ્યું ત્યારે
પુરુષોને ?

મુખી : એ તો પથુ બેન થતું હોય એમ જ
ધાય ને ? કાઈ બેરાને ઓછું ઘેર ઘેર પૂછવા જવાય
છે કે સમા ભરાય છે ?

મંજુલા : (અપાઈ જતી) શું કહું ? બેરાંની સલા ન
ભરાય ? કેમ લંલા ?

મુખી : શહેરે માં ભરાતી હશે છુન. બાકી અમારે
અહીં તો સમાતા નામે હજુ લગી તો બેરાંની કોઈ
સમા નથી ભરાઈ.

મંજુલા : પથુ આપણે આજે મહુરત કરીએ. કંઈ
વધી છે ?

મુખી : વધી તો અમે—તમેજ મૈડું હો એટલે બેરાં
બેરાં મને એમાં શું હોય પથુ—પડાનીએ સાદ ને
આવે તો—

મંજુલા : બસ અહીં જ વધી છે મુખી. મૂળમાં
તમે મુખી જ—હું તમને સંધિયા સવાલ પૂછું. તમારો
ધરમાં તમારો પત્ની લાલુ ને કેળવાય એવું તમે પોતે
છ-છો છો ખરા ?

મુખી : (નીસાસો નાખતી) અરે બે ... ન ! એવો

કોણ અકરમી હશે તે આ જોડ જેવાં બેરાં સુધરે
એવું નહીં જાણતો હોય ! ?

મંજુલા (હસીને) માફ કરજો મુખી, પથુ હજુ
સાથે મારે કહેલું પડે છે કે આ ગામમાં પહેલા
નંબરના અકરમી તમે છો.

મુખી ના લાઈસાંબ ના ! હું તો—પછી ને
મેંતીજીને, ગામમા ફરી ફરીને આદમીઓને ને છેવટ
બેરાનેય સમજાવીને યાકચો છું મેંરમાન ! પથુ—

મંજુલા . (સિંકિસાને) ગામમાં હો કે, નોધીને જરા.

સિંકિસા : પથુ બહેન મુખીકાકાએ પ્રયત્ન તો બહુ
કયો છે.

મંજુલા : એ વાતની તો હું પથુ ક્યાં ના પાડું
છું. પથુ એમનો એ પ્રયત્ન જ એવો કે લોકોને બે
પારકા છોકરા જન્મ કરવા ને કળ્યા છે એમ લાગે તો
એમાં દોષ કોનો એ પથુ એક નોધવા જેવો પ્રશ્ન છે.

મુખી : એવું નથી લાઈસાંબ ! હજુ ચાર ચોપડી
ભર્યા છું ને. બોયું નહિ હોય તો થોડું ભોંત વાંચ્યું
હશે કે ધરમાં મૈડું ને કાકું બોલ્યુંય દેખતું
હોય એનો—

મંજુલા : (જરાક તીખા અવાજે) પથુ મારે તમને
ના કૂટકે હવે કહેવું પડે છે કે તમારી આ માન્યતા
જ મૂળમાં લાચળી છે. સમજ્યા ?

મુખી : થઈ સં ત્યારે !

મંજુલા : કેમ ? હજુય મારે વધારે બોલવટ કરવી
પડશે ?

મુખી . પથુ તમને—અમેરિકા ને ઠેક વિલાયત લગી
ભવે તમે ફરી આવ્યા હો પથુ તમને મનેખની પરખ
તો છે જે નહિ !

મંજુલા : (હસીને) પથુ હું તમને પારખી દેખાડું
હવે તમે જ કોં આવ્યા કોઈ પથુ કામની શર્યાત
પહેલી આપણાથી કરી નોઈએ કે બીજાથી ?
મુખી . આપણાથી.

મંજુલા તો જતાવો હવે, બીજાને કહેતાં પહેલાં તમે

જ તમારાં પત્નીને શા માટે રાત્રિયાળામાં નથી મોકલતા ?

મુખી : એય હું જાણું છું હાં કે ખેન. પણ મારા હુખની વાત તમે માનો તો ને ? બાકી ઘરમાં આ પીસ્તાલીશની ઉમ્મરે એકનો એક દીકરો એટલે નથી તો એની માને કશું ભાર ધરને કેવાતું કે નથી આ બાર મહિનાના હોકરાને રડવા દેવાતું.

મંજુલા : પણ શું કામ રડાવે ? તમે રાખો...

નાથો : એમનેય નથી શાંતો ખેન ! ત્યાં જોતો છે ત્યાં જ એ છોડે નશોયો છે.

મુખી : એ જ તો લાંચ છે ને ! રજવરની પેલી ટોટી આવે છે ને એટલા માટે તો હું ફૂંચ ચૂસવાની પેલી બાટલી લાવ્યો છું. પૂછો આ મેં તીજને. પણ નથી તો, એ આ બાટલીથી છતરાતો કે નથી એ ધાવતાં ધાવતાં બિધવાની ટેવ છોડતો. આ આમાં જ સૂતા વખત ઘઈ બપો પછી ક્યાં એને લાણવાય મોકલું ?

મંજુલા : (મન ન માનતાં) એ બહુય હશે મુખી. બાકી આપણા દેશમાં જોખોને બ્યકિત-સ્વાતંત્ર્ય છે જ નહિ ને તેમાં આપણું આ ગામડાંમાં તો સ્ત્રી, પોતે એક સ્વતંત્ર એકમ છે, એટલે કે પોતે પણ પુરુષના જેવું જ સ્વતંત્ર માણસ છે એટલું સમજતી નથી પછી સંભાન હજી માગવાની કે એ રીતે જીવવાની તો વાત જ ક્યાં રહી.

મુખી : અરે જોજો ખેન અમારાં આ ઝૂંડ જેવાં બેરાં આગળ આ સમાનની ને હક્કની વાતો કરીને વાંદરાને નીસરણી આપવા જેવું કરતાં, હમણાં તો આપણે લાણવાની જ વાત રાખો ને.

મંજુલા : બહેનો એકવાર ભેગી થાય પછી વાત છે ને ?

મુખી : ભેગી તો-એક પા ગામમાં હું સાદ પડવું છું ને બીજી પા આ મેં તીજ મોટાં મોટાં ઘેર જરા ટહુક કરી આવે.

મંજુલા : (હસીને) એ મોટાં ઘરમાં પહેલું તમારે

આ મુખીનું પકડવાનું—સમજ્યાં ને, શિક્ષિકાપહેન આવો બેઠો.

મુખી : તમે તો અમારા ઉપર વેમાઈ ગયાં છો. ખેન. બાકી આજ બે મારા ઘેરથી સભામાં ન આવે તો મારું મૂઠું ને તમારું જૂતું !

મંજુલા : જૂતું મૂઠું તો ઠીક છે, પણ આજે હું બહેનોની સલાહો વગર હોડવાની નથી. હું જાતે છેવટ ઘેર ઘેર ફરીશ.

મુખી : મીંચ મારાવાળી તો ધણી ફરી છે ખેન. પણ હવે તમે આવ્યાં છો ને એમ કરતાં અમારાં આ ઝોડ જેવાં બેરાં જોડાંકેમ સમજે તો સારી વાત છે.

મંજુલા : ઝોડ તો એ તમારી નજરે, બાકી અમારો બહેનો છે મુખી. ને એટલે એમની અચાનતા. માટે તમારા કરતાં અમારે વધારે સરમાવાતું છે. ઠીક તો મોકલજો તમારાં પત્નીને ચોરામાં.

મુખી : અરે એને ક્યાં વેગળું છે ? વચમાં ફક્ત આ તાર જ ઝોળાંચરાના.

શિક્ષિકા : ના...એમ નહિ આવે મુખીકાકા. સમજુ. કાકાના આવ્યા વગર તો ગામમાંથી એકેય બાઈ ચોરામાં પગ મૂકવાની નથી.

મુખી : તમં તમારે બેશિકર રા', તમે ગામમાં આંટો મારીને આવશે એટલામાં તો છોરાંય બહું હશે તો. બીધી જશે. બે નહીં બિધે તો ય એ સાડું થશે.

મંજુલા : (હસતાં હસતાં) નહિ તો હું પણ એક ઝોડ છું હાં કે મુખી. સમજુબહેનને હાથે ગ્રામીને ખેતી. લઈ જઈશ. (હસતાં હસતાં જાય છે.)

(ગામના બીજા માણસો પણ જાય છે.)

મુખી : (નાથાને) નાથા, કાઈ છોડું દોડાતીને અપેથી પેલા રાવળને બોલાવો મંગાવ ને સાદ પડાવીએ...

નાથો : આ મોકલું (જાય છે.)

મુખી : (ઘરમાં જતાં જતાં) આજે તો મને તેમ કરીને તીતાની માને મોકલવાં પડશે, નહર આ બાઈ

મોરી વા'વી લાંબે છે જળરી ને—(જૂઝ મારતાં ધરમા
જળ્ય છે) કયા ગયા ? ઢોરને ખાણુ ખૂટ્યું કરી રહ્યા
કે નહિ ?

*

રાવળનો અવાજ એ ચોરામાં જ્યાં ગામના
ઢેરાને સલામા બેસુ થવાનું છે ઢેરાને
ભનો હાથમા ધાતુનું ખાની ટોપનું ને કળામા
આવી સાદ સાભળે છે આ ઢેરા ? ઢેરા ? ને
ઢેરાનું શું છે વળી ?

રાવળનો અવાજ એ ચોરામા જ્યાં ગામના ઢેરાને
સલામા બેસુ થવાનું છે ઢેરાને
ભનો આ વળી નહ ? (રાવળ ફગા પ્રવેશ
કરે છે) શું છે ભાઈ રાવળ ચાનો આ સાદ
પાડે છે ?

રાવળ (હસતા હસતા) હા હા તમને તો કરી
ખમર જ નથી કે ભનાભાઈ ?

ભનો અત્યા પણુ એકને પડે—એતરેથી તો આ
હમણા હેડપો આણુ છું પણ કયાથી ભનાભાઈને

રાવળ તો સાભળો ત્યારે આ પેના બાળમદિરાળા
મેં તીજી છે ને એમને ત્યા એક ભણીની બાઈ—તમે
તો જોઈ હોય તો બાવેટ્યુનીય ચોટની પકડીને એક
પા બેસાડી દે એવી ઉત્તાદ—કેંક અમદાવાદથી આવી
છે ને એણે ચોરામા અધારે ઢેરાની સલા બોતાવી
છે સમજ્યા ?

ભનો અત્યા પણુ ઢેરાની સલા ?

રાવળ હા હા ઢેરાની ભાઈસા'બ

ભનો અત્યા પણુ તનેય આગમહા પચાસ વરસ
તો થયા હરી પણુ—નાખોતરમા કયાય વળી ઢેરાની
સલા ભરાયસી સાભળીય છે કે ને ?

રાવળ તમારી વાત કેવી ખરી છે પણુ બાપના
મારા, આ સમો કણુ છે ? નકર વળી મર કે તમા
મરી જતુ પડતુ એ રાખ મા'રામા મદને હાથડે
મઝા કરે ને ઊરા કણુની ખાતા 'તા એ રાજ
ચનાવે એ જ માનવા જેણુ હતુ કે જોઈ ? અરે

શે રેમા તો કે' છે ઊરાની સલાઓ ભરાય !
ઊરાની !

ભનો એ ઊરાની ભરાય પણુ ઢેરાની તો—કે વતમ
કણુ છે કે ચાર મળે ચોટના તો ભાગે ધરના ઓમદા
એટને બહુ બહુ તો બેગા થઈને કુચની ફૂટે ને ખીટ
એમને આવડેય શું ?

રાવળ એ તો એક જણુ કે તો તો કે ધરી પેલા
મુખીકાકાએય આ જ વાત કરી તો પણુ પેલી
મગજની ફેરી બાઈ કે છે ખમર છે ? કે છે કણુ
નથી આવડતુ એટને જ અમારે તમારા ઢેરાને ભના
કરીને શીખડવનું છે કેા હવે કેવું છે કાઈ ?

ભનો એમ ? આવી મારી વાલો માથાની ફેરી
કણુ બાઈ છે ?

રાવળ એ ત્યારે પેયાં છે તો એણેય ધાધરો
સાડનો પણુ—જઈને જતા જોઈ તો આવો
ભનો જણુ પડશે હા ત્યારે આપણે રહ્યા એકપર
એટને આ ઢોર—ખેલીમાથી મગની સીમ તો છેડી
રહ્યા પણુ—

રાવળ બીલા બીલા ચોરામા એક ડાકિયુ કરી આરે
મારે તો મેકુ થાય. (આવવા માંડે છે) એ
ચોરામા

ભનો . અત્યા પૂર્ણ વાન કણુ

રાવળ મારે મોકુ

ભનો પણુ મારા ઢેરાને બેડુ ન હોય એના ધરનું !

રાવળ એ તો ભાઈ કણુ જાણે ! પ યુ મામમ
કાઈ કાઈનું ધર એ છુ ટાપ છે એ'ને (જતા જતા)
જાઓ તો ખરા ચોરામા સડુ થશે એ ચોરામાં
જ્યાં ગામના ઢેરાને (મોનતો મોનતો પાર નીકળે
જાય છે)

ભનો (નાથાને) આમ ભાઈ રીક ત્યા ? કે નારે
કણુ છે કે ચૂરિયાળીના ઘેર ઘેર નોનરા ને વાંડ
પાછળ મેને લોક ફેરો ! જોરો ને નાથામઈ આ
આપણા મામતો તાપ ?

નાથો અરે તુય સમજ્યા વગર ભના ! અડી કાઈ

ભાણું મોડવાની વાત ઓછી છે કે જેનું નથી એટલે જમવામાંથી તારું ઘર ટળી જશે ?

હાલો : ભાણું મોડવાનું નહીં તોય—એવું તો સહુને ગમે હાં કે નાથાભાઈ.

નાથો : પણ તે જોવાની ને ભાષણ સાંભળવાનીય કાણુ તને ના પારે છે. પૂછે તો કેવું કે મારા ઘરમાં કાઈ જેનું નથી એટલે હું આગ્રે છું.

હાલો : ને પેલી બાઈ કે' છે મગજની ફરેલી છે ને ચોરામાંથી એ ઘડીએ એટલાં જ્યાં બેરાનાં-દેખતાં આપ્તે કાઢે તો ?

નાથો : તો કાઈ નહીં, હેડતાં થવું. એક ફરા તું જ નો'તો કે'તો કે ગાળ ગાળેય વહુના મુદાની કયાં છે નાથાભાઈ ! તો વળી આ અપમાન અપમાનેય હે વિલાયત લગીનું લાણુતા ભણી આવેલી બાઈના મુદાનું કયાં છે ભણાઈમી !

હાલો : (નિશ્વાસ નાખતાં) કાઈ નહિ નાથાભાઈ, આપણે તો ધરના બળ્યા વગડે ગયા તો વગડેય લાંબ લાગી ઊઠી એના જેવું જ છે.

નાથો : આ તો તું—તારે જેનું નથી એટલે એવું કે' છે, ભણાઈ-જાણે આ બાઈ હેં અમદાવાદથી આવીને તને બાળવા માટે જ બેરાની સલા ન ભરતી હોય.

હાલો : પણ એવું જ છે ને ત્યારે લોકરાજ આવ્યું તોય આપણે તો ટળતા ને ટળતા જ.

નાથો : કેમ એવું બોલ્યો ભણા ! હમણાં જ તો તને બળદ માટે તગાવી...

હાલો : અથા ભાઈ બળદ વગર તો તારા જેવાની મજૂરી ફૂટીનેય પેટ ભરીએ, પણ સ્વરાજ આવ્યું તોય કાઈ એમ-કે' છે કે આ ખેડૂતને કાઈ રાટલા ફૂટી આપનાર નથી, એટલે એટલે પડે શું કળાય ! માટે લાવો.

નાથો : કે'હે કે તારામાં અછલ નથી ભણા !

હાલો : પણ ત્યારે તું જ કે'ને જમીન વગરનાને જમીન, બળદ વગરનાને તગાવી, ફરા વગરનાને બોદાઈ ને છેવટ ઘર વગરનાનેય ઘર બાંધવા રાજ પૈસા આવે

છે પણ કાઈ ને-હજુ એવું ઉકલ્યું કે લાવો ખેડૂતની પાછળ ખેતી કાણુ અવેરશે. માટે બેરાનોય કાંક બંદોષત કરીએ. આટ આટલાં લાપણ થાય છે ને બધાય એટલાની ને રાટલાની એકની એક વાત કરે છે પણ કાઈએ કદી એટલે આપવાની વાત કરી નાથાભાઈ ?

નાથો : પણ ગાંઠા, પેલી બધી તો યવતર માટે જરૂરી ચીજો છે. બ્યારે જેનું એ તો—એના વગર કાઈ મરી ઓછું જવત્ય છે ?

હાલો : એ મરી જવું સારું નાથાભાઈ, પણ આ દેખવું ને દાર્જુન એ તો એવી રીયામણી છે કે એ તો હવે કાંક બેરા વગરનો હોય એ જ કાંક સમજી શકે.

નાથો : અરે ભાઈ અમેય કાઈ નહિ સમજ્યા હોઈએ ? પણ તું જ કે' આ જેનું તારા માટે લાવવું કયાંથી ?

હાલો : અરે લાવવું હોય તો બધુંય અને નાથાભાઈ. હા તારા મારા જેવાથી ન અને પણ કાઈ આ લોક-રાજવાળા કે જેના ધણીએ અજોનેય હરાવી દીધા એમનાથી ના અને ?

નાથો : તો તારું કેવું એમ છે કે બેરાં પેદા કરવાનું સરકાર કારખાનું કાઢે ?

હાલો : તું અને બનાવે છે પણ હું બધુંય બાણું છું હાં કે. પણ એમ કે' કે અમારા જેવા બેરા વગરના ઓછા, એટલે એમનું કશું આ રાજકાજમાં ચાલે નહિ. બાકી દરિયા પાર બેરાનો કાઈ તોટો નથી નાથાભાઈ, પેલા ખાસ્તર કે'તા 'તા કે એણી પા બેરાનો એટલે બધો વધારો છે કે અકેકા આદમીને પાંચ પાંચ બેરાં લાગમાં આવે.

નાથો : (હસતાં હસતાં) ત્યારે તો એ વધારાનાં બેરાં તારા માટે અહીં ઉતારે એમ જ ને ? તું તો કાઈ મનેય છે કે...

હાલો : હં...ધાનનાં તો વા'લુનાં વા'લુ જ્યાં બિતરે છે, ને આ બેરાની વાત આવી એટલે કેમ ?

નાથો : તું હવે છાનો સ્ત્રીસ બાઈસાંબ આ વળી

‘આમોલ્યબાઈ’ને ‘મેંતીજી’ ગામમાં ફરે છે ને કયાંક
સાંભળી જશે તો...

બાલો : આ આમ ને આમ દબાવ દબાવ કરીને કાઢી
આગળ તમે મને બોલવા નથી દેતા, પણ આજ તો
આ મેંતને જ મારે સલામતી દેવું છે કે જે આવે
એ રાહલાનું ને ઝોટલાનું જ ફૂટ ફૂટ કરે છે પણ
ઝોટલો આસવાનું કેમ કાઢી નામ નથી લેતાં ? કેમ
કાંઈ છવતરમાં એ આંધી જરની વસ્તુ છે ?

નાથો : ભેંજે આવી કયાંય મુરખવિદ્યા કરતો. નકર
આ તો બેરાની જાત—ને એના વડીલ છે કે તું આ
દોરની વાત કરે છે એમ બેરાની વાત કરીશ ને તો
તારી ને ભેગા અમારીય કિંમત કરી નાખશે ને
છાપામાં છાપશે તો તો આ આપણો મસક આખોય
થુ થુ થઈ જશે.

બાલો : એવી બાઈ છે એમ ?

નાથો : જો ને ત્યારે આ મેંતીજીએ ફરિયાદ કરી કે
રાતરની સાળામાં અહીં કાંઈ બાઈ નથો આવતી તો
હોડી આવી ને હેડ અમદાવાદથી અહીં ?

નાથાની પત્ની : (અવાજ) એ ને કયાં ગયા ?

નાથો : આ રહ્યો.

પત્ની : આ સાદ પડ્યો છે ને મેંતીજીય આવીને
કહી ગયો છે પણ મારાથી તો, છોરાં હજુ અંધાં નથી
ને કાંઈ જવાય એવું નથી તો તમે જરા સાંભળી
આવો ને પેલાં સભામાં ખહેન શી વાતો કરે છે ?

નાથો : ના કાંઈ ના, આ તો બેરાની રાજા છે. તું
તારે જા. છોરાને તો હું...

પત્ની : પણ હજી તો વાસણ પુએપ કરવાં છે ને.

નાથો : એ તો એવ હું કરી સંધ્ય. જા તું તારે
‘બહુ’ પડતું મેંતીને.

પત્ની : પણ મને એમની બેઠકીમાં અડધું પડતું
સમજાય તો ને ?

નાથો : સાંભળતાં પેલાં પણ ?

પત્ની : આ ધડી પેલાં મુખીને ઘેર વાતો કરતાં તો
મોંઘે બેઠું ને ખાસીવાર બીજી રહી ‘લી’ પણ કાંઈ

‘સમજાયું’ હોય તો એના ગોગળાનાં સમ લો !

નાથો : પણ આ તો બાપડાં અસી કેળવણી ને સવ
માનની ને એવી બધી બેરાના સવાયની વાતો કેવા
હે અમદાવાદથી આવ્યાં છે કે—એલે તું જ જા.
નહિ સમજાય તો કાંઈ નહિ પણ એવ બેઠું છે ને તું
‘બેઠું’ છે એટલું તો સમજશે ને ?

પત્ની : એ તો સમજી લીધું છે ‘કચારનું’ ને સંજ
રચની વાતો—અમારા સવાયની અમને પડી છે ને
કેમ કાંઈ તમને નહિ પડી હોય તે—(હજુકા સારે
પાછી ફરતી) આપણે તો આજસમી આવી કાંઈ
સભામાં ગયા નથી ને જવું નથી, જાએ જવું
હોય તો.

(આસતી જાય છે) હું તો મારે આ પાછી ઘેર હોડી

બાલો : ખરી વાત છે. એના કરનાં તો તું સાંભળી
લાવીને એમને કહીશ તો બીજું માલીલાબીને વગેરે
સમજશે. બે. હેડ. સાંભળીએ ખરા બેઠું મને પણ
બાપડા કરે છે એ,

નાથો : (દસનાં) તને તો એના મુઠામાંથી ફૂલ
ઝરતાં દેખાશે. બધા.

બાલો : ફૂલું તો લીક છે પણ અમદાવાદ તો હવે
એકસે પડે આ ઉમરે જઈ રહ્યા પણ હોડી આવીને
‘હેડ’ આપણા ગામમાં આવ્યું છે તો જઈએ તો
ખરા આ અંધે, બેઠું કેવું છે નાંધાભાઈ, બે. હેડ.

નાથો : (એકાદ ડમ બરી ચંબો જાય છે) તો તો
બસા આ માટે જવાતું : તું મારી જ વાળ.

બાલો : કેમ ?

નાથો : એમને તો આ સારા જેવા બેરાવાળાને તો આ
સહેલી બાઈ ભેંજેને મનમાં થાય છે કે ક્યારે મરીએ,
ક્યારે ફેર જનમ થરીએ, ક્યારે ભણીએ ને ક્યારે
આ આજું સહેલું બેઠું પેણીએ ! ત્યારે તું તો વળી
વાંદો છે લલાદની !

બાલો : એવી બાઈ છે એમ નાથાભાઈ !

નાથો : અરે એવી તો કેવી ! લોટની કણક જેવી એ

દેહ નેઈ હોય તો ચૂંટી ખણતાં લોહી પડે ને વાણી
નેઈ હોય તો પેલાં મુખીને ત્યાં એ ગાઈને અમે
સાંભળી તો થોડોવાર પશુ ખુદ મુખીય હું કરી ભરતા
થઈ ગયા. એટલે જ તો આ હુય—તારી ભાળી
મોંકું કશું સમજશે નઈ ત્યારે લાવ આપણ—આ
પેલા કલ્યાણલઈ ને એ બધા ચોરામાં જવા જ
નીકળ્યા છે. દેડ આપણેય ભોગાભે એમની સાથ જ.
(જય છે)

(ચોરામાં મંજુલા તથા શિક્ષિકા પ્રવેશે છે)
મંજુલા : આ તો ! અહીં તો હજુ એક જ બહેન
નથી આવે.
શિક્ષિકા : એ જ તો આ લોકતું દુઃખ છે બહેન. આ
તો ગાદરિયા પ્રવાહ જેવું છે. ને એક બે બહેનો આવે
તો—

મંજુલા : સાવ તો એવું નહીં હોય બહેન, પણ જે
હશે તે આજે હવે દેખાઈ આવશે.

મંજુલા : બાકી આ લોકોને ને તેમાં સ્ત્રીઓને તો
ખાસ ધણું કામ હોય છે.

શિક્ષિકા : ખાસ કરીને—આ દિવાળીના દિવસોમાં
બહેન, વાહણું ખરું ને એટલે.

મંજુલા : એક રીતે મને લાગે છે કે મારે આ દિવાળી
વેકેશનમાં નોંધું આવવું. પણ તો આ ખેડૂત-બહેનોના

કામહું છવનનો ખ્યાલ પણ આટલો ન આવત
શિક્ષિકા : ધણું કામ બહેન એકલ દોકલ હશે તે તો
હજુ અત્યારે પાછી ભરશે.

મંજુલા : પણ એક વાત છે શિક્ષિકાબહેન, આ
લોકોને અક્ષરજ્ઞાન એ છવનમાં જરૂરી વસ્તુ છે એ

પ્રાત જ મથી સમજાઈ નહિ તો જેમ દાતાયુ ક્યાં
વગર કે નાણા વગર નથી ચાલતું એ જ રીતે કલાક

કલાક ભર્યા વગરે પણ ન જ ચાલે એવું એમને
હસી ગયું હોત. પણ અહીંનો ખૂદ આગેવાન જ મોળો

છે પછી શું થાય ?
શિક્ષિકા : સમજુકાકી તો ઘરમાં કદાચ એકલાં છે

બાકી જે ઘરમાં બપોલે ત્રણ ત્રણ સ્ત્રીઓ હોય છે એ

લોક પણ—

મંજુલા : (વચ્ચે) કહ્યું ને કે આમાં દાનતનો જ
સવાલ છે. મણસોને કામનો કાંઈ સવાલ જ નથી.
બાકી જે રીતે આ મુખી લાણુવવાનો ઉત્સાહ દેખા-
ડતા હતા એ ને સાચો જ હોય તો—

(અહીં બહાર કોઈકનો ઉધરસ ખાવાનો અવાજ
તથા મુલપુચ સંભળાતા) કાણ છે ? આવે ને અંદર,
(નાથો ભડો કલ્યાણજી વગેરે પાંચેક પુરુષો પ્રવેશે છે)
કલ્યાણજી : (પ્રવેશીને) એ તો અમે છીએ જીન.
આ સભામાં આવ્યા છીએ.

મંજુલા : હા પણ અમે તો લાઈ, સ્ત્રીઓની સભા
રાખી છે. તમારા ઘરમાંથી તમારાં પત્નીને જ મોકલો ને.
નાથો : પણ તેમના વતી—એ કામમાં છે એટલે એમણે
જ અમને મોકલ્યા છે.

મંજુલા : (જરા હસીને) તમે પણ કોઈક ભલા
માણસ લાગો છો ! પણ જેમ તમારાં પત્નીએ તમને
અહીં—ને તે પણ આગ્રહ કરીને જ મોકલ્યા હશે.
કારણ એ વગર તમે આ સ્ત્રીઓની સભામાં આવો જ
નહિ, કેમ ખરું કે તક ?

કલ્યાણજી : ખરી વાત છે જે'ન. કે' છે અમારે હજી
છોરાતું ને ઘેરતું કામ છે તો તમે જ જિલા જિલા આ
લાપણુ સાંભળી આવો ને ? એટલે—

મંજુલા : એમ ને ? તો જુઓ, અત્યારે જેવો તમારાં
પત્નીએ તમને અહીં મોકલવાનો આગ્રહ રાખ્યો એવો
તમે શા માટે એમને અહીં મોકલવાનો આગ્રહ ન
રાખ્યો ?

નાથો : પણ એ માને તો ને મેં'રખાન ? એ તો કે'
છે અમારા સાટે તમે જ સાંભળી આવો.

મંજુલા : પણ ભલામાણસ દઈ હોય તમારાં પત્નીને
ને દવા પીઓ તમે; એવું તે ખતતું હશે ?

કલ્યાણજી : પણ એ તો અમે—તમે કે'શો એ ખતતું
એમને જઈને સાંભળાવી દઈશું.

મંજુલા : ને ધારે કે તમારા તરફથી તમારાં પત્નીને
કશો વાધો હોય ને એની અમારે વાત કરવી હોય તો ?

નાથો : તો તો ઊઘટી તમારે એ વાંધાની વાત અમને જ કરવી જોઈએ છીએ—

મંજુલા : તો આટલી જ વાત કે? ને? શા માટે તમારે ત્યાંથી તમારાં પત્ની રાતે રાતે એકાદ કપાક અહીં લાવવા માટે નથી આવતાં બોલો?

કલ્યાણુજી : એક તો કામ ને બીજું આ અમારા મુખીના વહુ સમજુકાકીની જ વાત કરો ને? મુખી બાપડા છોડું રાખવા સારું ધણુય પેલી દુધ પાવાની બાટલી વહેરી લાવ્યા પછી સમજુકાકી જ ને માન્યાં. કે? છે મારે ઘેરા મનેમને લાગીને કરવું છે શું?

મંજુલા : એનું નામ જ અણુસમજ ને અસાનતા, બાકી બહેલી હોય તો પોતાના ધરને હિસાબ રાખે, નવરાશના સમયે ચોપડી વાંચે. છોકરોને લાજવામા દોરવણી આપે ને આ બધા કરતાં ખાંસ લાલ તો એ છે કે એની સમજણ વધે. (હસીને) પછી એ એમ તો ન જ કહે કે બચીને મારે શું કરવું છે? ને તેમ તમેય બાઈ, જો થોડું ધણું ભણ્યા હોત તો સ્ત્રીઓની સલામત પત્નીને મોકલવાને બદલે તમે તો ન જ આવ્યા હોત.

નાથો : (કંટાળા સાથે) અરે મેરમાન, પછી ધરમાંથી એ બાઈ નીકળે તો ને? લો ને અમે તો ઘેર જઈને જોમ તેમ કરીને હમણાં મોકલીએ પછી અહીં આવી-તેય હોહા કરશે ને ડોકુય હલાવશે પછી તમારી વાત એ જો એક આનીય સમજે તો મારા ગોઠણના સમ બસ!

કલ્યાણુજી : (પુશ થતો) હા...ને અમે તો સાચેસાચ ને ઘેર જઈને પેલનિય સવાયું સમજાવત છું.

મંજુલા : હા પછી આપણે હમણાં સવાયું રહેવા દઈએ (હસીને) એ તો તમે અત્યાર મુખી અમને ધણુંય સમજાવ્યું છે પછી અહીં હું એક બીજી વાત પ્રૂકું : તમેય કંઈ ભણ્યા ભણ્યા લાગતા નથી તો પછી તમે કયાંથી આ સાચેસાચે સમજતા થયા?

કલ્યાણુજી : કેમ ન થઈએ છું, અમારે તો હેડતે બાઈ જણાયું. પટવારીથી માંડીને તે પરધાને આવે

એમની સલામતી જુનું પડે એટલે પછી સંભળતાં સંભળતાં ગમ બધી-પછી મર્ધ.

મંજુલા : તો બસ ત્યારે, મારેય તમને આ જ ગમ પાડવી છે કે તમારા બેરનિય તમે હેડતે નહીં તો છેડ મોકી પડ્યે બહાર-જતાં આવતાં કરો કે નહિ! તમને એમ એમને પછી આમ કરતાં કરતાં ગમ પડતી થાય ને સમજવા લાગે. માટે જાઓ એમનું ને કંઈ કામ હોય એ તમે કરી લો ને મોકલો આ સલામત વહેલી તક. (આંસપાસ જોઈ) વિચિત્ર કહેવાય સિદ્ધિકા બહેન, એક પછી બહેન નથી આવી.

સિદ્ધિકા : આ જ તો રામાયણ છે ને બહેન! ખાતા તરફથી અમને કંઈક કરવામાં આવે પછી આ આરી સ્થિતિ છે.

મંજુલા : અરે પછી ગામતો આગેવાન જ દોમસો હોય પછી (જરાક રક્ષા અવાજે) અહીં આવતી સખતે તમે પાછા મુખીને ત્યાં મળ્યા હતા કે—

સિદ્ધિકા : હા બહેન.

મંજુલા : પછી?

સિદ્ધિકા : મુખીકાકી કે? છે આ છાઈ લઈને સૂવે છે. જો એટલે આવી તમારી પાછળ ને પાછળ. બહુ દુરો તો ગામની કેટલીક સ્ત્રીઓ પછી એમને ત્યાં જ બેસી રહી હશે.

મંજુલા : મને જ જવા દો. મને તો આ મુખીનાં જ હાડ વાંકા લાગે છે. (જતાં જતાં) જાઓ બાઈઓ તમે શું કામ બોલા છો હજી? મોકલો ઝટ. એટલામાં હું મુખી-પત્નીને બોલારી લાવું.

નાથો : હા હા છું બોલાવી લાવો અમેય આ હેડના...અલ્યા પછી તું કયાં હેડ્યો બળા એમની પાછળ.

બોલો : મુખીનું ઘર લાગી આવું.

નાથો : (હસતાં હસતાં) અપ્પા શેરનાં શેરનારને તું શું ઘર લાગતો? તો ને એ તો એમણે લાલ્યું છે. હેડ ઘેર. આ મેંતીજ એમની પાછળ હેડ્યાં લયો (જતાં જતાં) પછી મારે એમને પ્રજીવું છે

કે જેના ધરતું ધેરું ન હોય એ...

નાથો : એ...જા ત્યારે !

કલ્યાણજી : લો હેડો આપણેય નાથા, ઘેર જઈને મોકલીએ નકર—આવશે તો આપણી ધૂળ કાઢી નાખશે.

નાથો : હેડો, પણ ભેથું ને કલ્યાણજીભાઈ, કાન પકડાવી દીધા ને ...મારી બેદી વાતેય ખરી છે. જેમ આપણે એમ ઘેરાય આમ સાંભળતાં સાંભળતાં સમજવા માંડશે.

કલ્યાણજી : સમજવા તો માંડશે નાથા, પણ મને તો લાગે છે આ ઘેરાં હવે હાથમાં રેવાનાં નથી.

નાથો : એવું કશું નથી કલ્યાણજીભાઈ. કારણ ઘેરનિ આદમી વગર નથી ચાલવાનું ને આદમીને ઘેરાં વગર નથી ચાલવાનું. પણ હા તમે કે અમે 'તારી માની રાંડ મારું' એમ કરીને ઊઠતા 'તા એ દન હવે નહીં' રહે.

કલ્યાણજી : અલ્યા પણ ઘેરાય 'તારો એસલો' લાશું પીટયા' એમ કરીને કયાં નથી ઊઠતાં ? નાથા !

નાથો : પણ એમ પછી તો લાજુશે મુધરશે એટલે—આ આવ્યાં છે એ લખવા છુતની જ વાત કરો ને ? એ ઝોઝાં કદી પીટયા કહીને એમના ધણીની સામે ઊઠવાનાં છે...

કલ્યાણજી : અરે રાંમરામ કર. આપણા આ અભણુ ઘેરાં માટેય બેન વગર તો વાત નથી કરતાં.

નાથો : બસ ત્યારે—(મુખીના ધર તરફ નજર નાખીને) આ છુત સમજુકાકીને લેવા ગયાં તો છે પણ મને તો લાગે છે મુખીનીય તો સહી કરી નાખવાના !

કલ્યાણજી : કહેય. એ કાંઈ ઝોઝી બણે છે કે મુખી બાપડો સમજુકાકીને રાત્રિયાળામાં મોકલવા આટ-આટલું તકડો 'તો?...અહ્યું ગામ ભેથું' થયું લાગે છે, સંભળાય છે ને મોઢાયો ?

નાથો : ફજેતા કરશે કાં તો બાપડો, આપણેય ઘેર જરા આંટા મારીને મુખીને ઘેર (ઉતાવળે પોતાના ધર તરફ ચાલતો યાય છે, કલ્યાણજી પણ)

શિક્ષિકા : અરે સમજુકાકી...? આ અમારાં બહેન

બંને તમને લેવા આવ્યાં છે...એ ધરમાં હજી શું કર્યો કરો છો ? જરા ચોપાડમાં તો આવો ?

અવાજ : (કાંઈ પુરુષનો હોય તેવો ટપાચો ને ચુસપુસ કરતો) લે...આ બાટલી...હળવેકથી ઊતરી પડ, એ તો...હં...આવી રે ! જા બા'ર જા હવે પેલાં...

મંજુલા : તમે કામમાં હો તો તમે રહ્યાં. મુખીને જરા ધરમાં હોય તો, બહાર મોકલો.

અવાજ : (ચુસપુસ) કે દેરે નથી...ગામમાં...

સમજુકાકી : (અંદરથી અવાજ) એ તો ગામમાં...

કાં તો પડવોરી આવેજ છે તે ત્યાં હશે.

મંજુલા : એ...મા ? ત્યારે અંદર કોણ બોલે છે !

અવાજ : (ચોપાડમાં લોદાની ચુસપુસ) મુખીકાકા જ છે...એમતો જ સાદ...અરે મેં પારખ્યો છે...

અંદરનો અવાજ : કે દેરે...મારી નણુંદ.....તું બા'ર જ જા.

સમજુકાકી : (બારણામાં આવે) અલે ભાઈબધો બોલ્યા વગર છોરો મચીને જપવા આવ્યો છે તે—

મંજુલા : પણ તે તમે જપાડો ને ? અમારે તો મુખીનું કામ છે, મોકલો ને એમને—

સમજુકાકી : પણ એ તો નથી છુત—ધરમાં તો મારાં નણુંદ છે—છોરાને જરા જપાડી રહ્યાં છે. લો હેડો હું જરા વાગાવું કમાડ વાસતી આવું...હેડતાં થાઓ બધાં—(હાંફળી હાંફળી ધરમાં બળ છે) હેડો તો આ આવી.

મંજુલા : સમજ્યાં ને શિક્ષિકા—બહેન, આ લોક કેટલી બધી બનાવટ કરી રહ્યા છે ? મુખી સમજી ગયા કે હું બે છતો થઈશ તો આ બહેન આજે મારી ફજેલી કરવાનાં છે. પણ આજ હું એમને છોડવાની નથી. ગામની આ કેટલી બધી સ્ત્રી-બહેનો એમને ત્યાં આવી...ને કેમ બહેનો, તમે બધાં અહીં આવીને બેઠાં છો ? સલા તો ચોરામાં છે ને—

એક બહેન : કહું સમજુકાકી છોરો જપાડે એટલે બધાં સાથે સાથે—

મંજુલા પણ એમના વગર તમને આપતાં શું—
ખીજ બહેન અમેય આવીએ છું, આવી સભામાં
કદી ગયેલા નથ એટલે કહ્યું મુખીઆણી જેવાં આગળ
થાય તો બધાં ભેગા ભેગી ..

મંજુલા : (સ્વગત) એનો અર્થ એ કે મુખી
આ છોકરાનું બકાનું મટાડવાનાં નથી, મુખીઆણી
છૂટાં થતાં નથી અને તમે બધાં એમના વગર સભામાં
કે સાળામા જવાનાં નથી (કંઈક ગર્વકભાવે મુખાન-
ભાવે હાસ્યને કપકો કરતાં) પણ એમને હજુ ખબર
નથી કે જે ગામની સ્ત્રીઓને ધેર ભણાવવા નથી
માગતા, જે સદાય એમને શુભામ રાખવા ઇચ્છે છે
એ વાત કુ ક્યારનીય સમજી ગઈ છું. સાચે સાચે
હું એક સ્ત્રી હોવા છતાંય શું શું કરી શકું એમ છું
એનો પણ એમને ખ્યાલ નથી લાગતો (અદર
સંભળાવતો હોય તેમ) પણ યાદ રાખો મુખી કે
તમે બધા જે આ રીતે વર્તશો તો હું આ પ્રદેશમાં
સ્ત્રીઓને ભણાવવા ને એમને એમના હક સમજતી
કરવા જરૂર પડે બુદ્ધેશ ઉપાદીય. એટલું જ નહીં
આ વિભાગમાં એક વિકાસમંદિર ખોલીને ધણીપણનો
આવી ગુણગીરી સામે સરકારના રક્ષણ સાથે મદદ
મામનાર બહેનોને પૂરેપૂરું રક્ષણ આપીશ.

સમજુ : (મલરાયેલાં ખારણામાં બાવી) લો હેડા
આ હું સભામાં આવું પછી તો બસ ભાઈસાજ.

મંજુલા : એમ નહિ બહેન. માફ કરજો પણ તમે ને
તમારા પતિ, બધાંયને બનાવી શકશો પણ મને નહિ.
મારે તો એક વાર હવે મુખીને જ મળવું છે. પછી
આ સભા વગેરેની વાત.

સમજુ : પણ મુખી તો છુન, નથી ધરમાં. ને મળીને
તમારે હવે કરવું છે શું ? આ હું આગળ ..

મંજુલા : ના એમને મળીને મારે ચોખવટ કરી લેવી
છે. (સ્વગત) એક બાજુ અમે અને સરકાર આદ-
આટલો પૈસો અને શક્તિ વેડીએ ને ખીજ બાજુ
આંવા આણસો મદો અને મેંની રમતો રમ્યા કરે
એનો અર્થ શો ? એટલે એકતાર તો—તમે મહેરમાની

કરીને મુખીને બસાર મોકલો. નહિ તો ના છૂટકે મારે
ધરમાં પેસી એમને રામરામ કરવા પડશે.

સમજુ : પણ છુન ખરું કહું છું એ તો ખા'ર
મયા છે.

મંજુલા : જુહું ન બોલ્યો બહેન, તમે વાત કરતા
હતાં ને...

સમજુ : પણ એ તો મારાં નયુંદ છે.

મંજુલા : કેણુ કે' છે, પુછો આ બધાંને એ અવાજ
તો કોઈ દુરુપનો હતો કે ..

ભયો : અરે મુખીકાકાનો હતો. આ રહ્યો હું કાનો
કાન સંભળનાર.

સમજુ : હેડ હેડ હવે કાનોકાન કેવાવાળા.

ભયો : પણ આ રહ્યાં ગીતનાં, કેમ 'લ્યો તમે ધેરો-
માંથી કાઈ બોલતાં નથી ?

સ્ત્રીઓના અવાજ : હવે સમજુકાકી આગળ અમે શું
બોલીએ ? પણ હોય તો મોકલો ને કાકી, શું પોલીસ-
વાળો આવ્યો છે તે...

ખીને અવાજ : અરે પોલીસવાળાંય મુખીકાકા આગળ
તો ખીએ છે બાપડા.

મંજુલા : (કંઈક છાઈ પડી હોય તેમ) હા પણ
એમને ખબર નથી કે એક સમાજસેવકમાં પોલીસ
કરતાં અનેકગણું નૈતિક બળ હોય છે. (પગ ઉપા-
ડતાં) ના હવે તો હું સિદ્ધાચારને કોરે મૂકીને ધરમાં
પ્રવેશી મુખીનું કાંકું પકડી આ બધા ગામવાંક આગળ
ઉઠાડા પાડીશ ત્યારે જ...

સમજુ : પણ તો હવે ખારણા આગળ જામાં રહીને જ
જોઈ 'લ્યો ને ? આ પેલો છોરો કાં તો જંગી જરી.

મંજુલા : (અંદરથી પ્રસન્ન વદને) એ...મ !

સમજુ : (હળવા હેરે) જોઈું ને છુન, આ ખાટલા
વગર આમાં કયાંય સંતાવા જેવુંય છે કશું ?

મંજુલા : એક ખાટલા સિવાય...

સમજુ : તે ખાટલામાં તો.. (ધીમેથી) સમજ
જાઓને છુન.. (ઊતાવળે) કહ્યું ને મારાં નયુંદ
છાકરોને...

લસો : તમારાં એ નણુંદનું નામ જરા કેશો કે સમજુકાકી ? મુખીકાકાને છુન તો નામે નથી ત્યારે આલલામાંથી કે શું...

સમજુ : અલ્લા તું આજ છુરાયો થયો છે લલા પણ... ..

મંજુલા : ભલે ખોલે, બાકી મારાથી હવે તમારાં આ નણુંદનાં દર્શન કર્યો વગર—

સમજુ : (કરગરતી) છુન છુન ! અમથાં શું કામ આદમી જેવા આદમીની લાજ...

લસો : લઈ દ્યો છુન ઉપરનું એકલું, મુખીકાકા જ છે.

મંજુલા : એ...આ લો !

(આ સાથે જ હસવાનો તો વળી અસરી કરવાનો લોકામાંથી અનાજ આવે છે. હો...હો...મુખીકાકાએ સાલ્સો પેયો, બેરનો વેરા કર્યો...હો...હો..)

મુખી : (હસતાં હસતાં) લાઈ બેરુ લણાવણું હોય તો સફુ કરવું...

સમજુ : (કંટાળા સાથે) હોવે હોવે પણ હવે આ વીંટેલા સાડલો કાઢી તો નાખો ? ફૂટો હવે કપાળ. ફલાણા મુખીએ બેરના લણાં પેયો 'તાં એવી આદેય પરગણે વાત ન થાય તો—

મંજુલા : પણ શું કામ પેયો 'તાં એ વાતેય થશે ને ભેગી.

સમજુ : હારતો. બેરુ પાછું ભણ્યા વગર રહી જતું 'તું તે !

મુખી : (આગળ આવી) તે ખરુંરતો. આ દેના ધરમાં એડ જરા વાંચતાં લખતાં થાય ને સમજણ આવે તો અમતેય એટલું અમારા અવતારમાં—

મંજુલા : પણ હવે તો તમારો આ આટલી હદનો પ્રયત્ન જોઈને મને ખાત્રી થઈ છે કે બધું જ થશે મુખી. લો આવો બધાં સભામાં હવે. (પગ ઉપાડતાં) ફિકર કર્યો વગર તમેય ચાલજો હવે પાછાં સમજુકાકી.

સીઓ : હેડો છુન...હેડો બધાં જઈ એ ઠેક આગળ, —હેડ અલી માની—(બધાં ગય છે)

લસો : (વિચારમાં જળમાં ઘોટો પાડીને) છુન, બેરનાં એકલાં કે આદમીય ખરા ભેગા ?

મંજુલા : પુરુષો પણ લલે આવે.

લસો : વાહ વાહ તો તો ! (દોડી ગય છે)

સમજુ : (બેપાંચ ફાણ પછી) જોયું ને ? સાંભળ્યું ને આ ?

મુખી : (વિચારમાં પડી જતાં) શું ?

સમજુ : શું તે આ બેરનાં એકલાંની સભા હતી એમાં હવે આદમીએતેય આવવાનું થયું ને ?

મુખી : હાં તે સારું થયું ને ?

સમજુ : શું સારું તમારું કપાળ ? આમ તો આખું રાજ ચલાવે છે ને આટલુંય ન સમજ્યા ?

મુખી : ના લાઈ.

સમજુ : ના લાઈ તો તહિ ને આ શહેરની બાઈ—

હું ના કેતી 'તી તો ય ન માન્યા ને બેરુ થનાંક ને છોકરાને વળી વળ્યા પણ જોયું ને હવે—રેલાં આદમીને સભામાં આવવાની ના હતી ને હવે કેમ હા થઈ ગઈ ?

મુખી : પણ એમાં બગડી શું ગયું ?

સમજુ : અરે બગડી તો એ ગયું કે જે શહેરની બાઈએ ગણી લીધું કે અહીંના આદમીય બેરનાં જેવા જ છે માટે...

(એ સાથે જ મુખી ખડખડાટ હતી પડે છે)

મુખી : અરે વાહ તારી શોધ ને વાહ તારી સમજણ !

...એ કમાડ વાસ હેડ, એમ ગણુશી તો ય બધું સરખું જ છે ને ? વાસ કમાડ હેડ, જઈએ અંદા સભા શરૂ થઈ લાગે છે.

(બારણાં બંધ થવાનો અવાજ)

મેન્કો યુનિવર્સીટીના વૈજ્ઞાનિક અધ્યાપકોએ સિદ્ધિ વગર રસી મૂકવાનાં નવાં અને વિવિધ સાધનો શોધી કાઢ્યાં છે. તેમણે તબીબી બંગ્લીઓ, વીટીઓ અને એરીઓ બનાવ્યા છે. આ ધરેણીના અંદરનો ભાગ-ભાગ એ ચામડીને સ્પર્શતો હોય ત્યાં સામાન્ય રખત જડેલું હોય છે. ધરેણું પહેરતાં પહેલાં આ રખતને રસીમાં બોળી મુકવામાં આવે છે.

આવું તબીબી ધરેણું એકાદ પાંચગણું પહેરવાનું હોય છે. એ દરગિયાન રસી ધીરે ધીરે ચામડીમાં પ્રવેશે છે. આ રીતે રસી આપતાં દોઈ દોઈ થતું નથી અને કોઈ વિપરિત લક્ષણો દેખાતાં નથી.

સાહ્યભોમ માયસાર

દક્ષિણભારતની રાજાણી ભૂમિ કે જ્યાં કુદરત માણા મૂળને રાચી છે એ પ્રદેશ ખરેખર સાચી સમૃદ્ધિનો પ્રદેશ છે. માયસાર રાજ્યની ભૂમિ પણ એટલી જ કુળદાયક છે. ત્યાં પણ એ જોવાર, માયસાર વગેરે ઉત્કૃષ્ટ શહેરો અને જોડાવાયક રસ્તોનો આછો પ્રવાસ-પરિવહનના લેખમાં છે.

ભા ધર્મીજને દિવસે અને મદ્રાસથી બેંગલોર જતા મારે બેંગલોર મેઈલમાં રાત્રે સાડાનવે ઊપડ્યા. દક્ષિણ ભારતની રેલગાડીઓ જરાય જુદી પાડી ન શકાય કે ન ત્યાંના રેલનોને જુદા તારવી શકાય પણ રેલવેના કર્મચારીઓ અને ઉતારુઓને તો જરૂર જુદા તારવી શકાય સુખનતા, ઉદારતા, નમ્રતા અને માનવતાથી સભર એ પ્રદેશનો સાચો પરિચય આપણને રેલગાડીમાં થાય. સુખધર્મી મદ્રાસ સુધીના રેલગાડીને સુખદ પ્રવાસ અનુભવ્યો હતો એટલે મદ્રાસથી બેંગલોરનો તો એક રાતનો પ્રવાસ હોવા છતાં આટલો સુખદ નીવડશે એવું તો કહેવું જ નહિ.

અમે જતાનાં હતાં તે દિવસે બેંગલોર મેઈલમાં 'રક્ષીપર કોચ' નહોતો—અઠવાડિયામાં ત્રણ દિવસ જ હોય છે—એટલે અમે ત્રીજા વર્ગનું 'એક્સપ્રેસ' જ રીઝર્વેશન મેળવી શક્યાં હતાં પણ સાડાનવે મેઈલે મદ્રાસ છોડ્યું તેની સાથે અમારી બેઠકની બન્ને સામસામી પાટલીઓ અમને શ્વેતા મારે મળી ગઈ. ખીળાં ઉતારુઓ નીચે, ઉપર એમ એવી જાઓએ ગોઠવાઈ ગયાં કે અમને ઘિઠાનું પાથરવામાં જરાય અગવડ ન પડી. અમે તો એવી નિશ્ચિંતાથી બેઠક બાદી કે વહેલી સવારે પાંચ વાગ્યે જ્યારે આખા બેઠકી ત્યારે અમારે બેઠકવાનું રેલેશન બેંગલોર કેન્ટોનમેન્ટ આવવાને બહુ વાર નહોતી એટલે અમે પથારી સમેટવા લાગી ગયાં.

મદ્રાસથી ગાડી ઊપડ્યા બહુ તો ઓઢીને સૂઈ ગયેલાં એટલે બેંગલોરની સરહદમાં પ્રવેશ્યાં ત્યારે જાગવાયેલા હવામાનની જરાય ખબર ન પડી પણ જેવું બેંગલોરનું કેન્ટોનમેન્ટ રેલેશન આવ્યું કે તરત અમને રેલેશને લેતા આવનાર અમારા સંબંધીને શોધવા ગાડીની ખારી ઉધાડી ત્યાં હવામાં દાઢક અનુભવી. પણ એ

ઠંડીનો ચમત્કાર પૂરેપૂરો અનુભવનાનો મને તે પહેલે તો અમે ગાડીમાંથી બેઠકની અમારા સંબંધીની મોટરમાં જોડાઈ ગયા. અમે તો સાદાં સુતરાં કપડાંમાં હતાં અને અમને લેતા આવનાર સંબંધી ગાયાથી તે પણ સુધી ગરમ કપડાંમાં સજ્જ થયેલા — તેમાં મોટરના કાચ પણ ચાલેલા. એક કાનના અમને તેમણે વાત કરી ત્યારે જ બેંગલોરમાં તો અત્યારે ઠંડી પડે છેવાળા. ઉપર આવેલા તેમના મકાન સુધીનીયો તમે બેસો વડાનતાં તો અમે ગળન પાકે, બારે માયસાર રાજ્યનું—બહુ મવાયેલું સ્થાન અને શું વિશાળ રસ્તાઓ નિહાળ્યાં.

સવારના છ વાગ્યા હતા. હવામાં તાજા આવીને તરત જ અમને વહેલી સવારનું આગળ મારેલું ઈંગ્લેન્ડ મળ્યું અને અમે અમારું બહારની ઠંડીથી બચવા અમને ગરમ કપડાં અમારેથી પહેરાવ્યા. અમે બહાર નીકળીને ફેટલાય દિવસે જાણે થયે છોડે કપો. મદ્રાસમાં દસેક દિવસમાં તો પગે ચાલીને ક્યાં જવાનું મળ્યું નહોતું ફરવા જઈએ કે દરિયા કિનારે જઈએ તો ય મોટરમાં. અહીં પણ મોટર તો અમારો કેડો છોડે એમ નહોતી. પણ Morning-walk લેવાનું હતું એટલે જ પગે ચાલવા મળેલું. એટલે લોમે ગાળે ચાલવાનું મજાથી આનંદ થયો. મુસાફરીનો 'યાત્રા', આગળના દિવસનો પોડિયેરીનો ચાક-કેમળગરો બહુ જાણે એ બુધનુમા વાતાવરણમાં વીસરાઈ ગયું અને જાણે હિસેબર કે જન-નુઆરીની વહેલી સવારે અપદારમાં જ ફરવા નીકળ્યા હોઈએ એવું તાજગીભર્યું ચાંચસ-પિસ્તાવીય મિનિટનું લાજ ચક્કર લીધું. કેન્ટોનમેન્ટનો બહુ ઘીય નહિ એવો વિસ્તાર વહેલી સવારે એની ઠંડીમાં

તો જાણે હજુ ઊંઘતો જ હોય એમ સાવ નિર્જન રસ્તાઓ હતા.

આઠમી નવેંબર દિવાળીનો દિવસ હતો. દક્ષિણમાં એ એક જ દિવસનું દિવાળીમાં મહત્તર હોય છે. મદ્રાસમાં દુરીસ્ટ બધૂરેની એકિસે. અમે દિવાળીને દિવસે ગયાં. સરકારી રત્નનો એ દિવસ હતો છતાં અમે ગયાં એટલે એકિસનું જારણું બૂલ્યું. જવાબદાર માણસ આવવાની થોડી વાર હતી એટલે અમે રાહ જોતાં બેઠાં. અમારે અમારો પ્રવાસ-કાર્યક્રમ નક્કી કરવાનો હતો અને દુરીસ્ટ બધૂરેમાંથી જરૂરી માહિતી મેળવવી હતી. થોડીવારે જવાબદાર માણસ પાસેથી અમે મળ્યો : -માયસોર-અવણમેક્કગોડા વગેરે વિષે ધણી (આ સાથે જેની મેળવી. રત્નનો દિવસ હતો છતાં લોકોમાંથી અવાજ ધત્તાથી એ લાઈએ જે વાત કરી એ સાહેબો પોર્સી. આ અમલદારોએ અને સરકારી કર્મચારી-મુખી : (હસતા જવા જેની હકીકત ગણાય.

તો સહુ કરવું દિવસ અમે મદ્રાસમાં બેસી રહ્યાં એના સમજુ : (કંઈ દુરીસ્ટ બધૂરેમાં તપાસ કરી હોત તો વીટલો સાથે બધાં જોવાલાયક સ્થળો ફરી શક્યાં હોત. ફલાણા મુખી માયસોરનાં જોવાલાયક સ્થળો એ ફેરવતી પરગણે વાગસ અટવાડિયામાં એક જ વાર જાય છે એમ અમને મળેલી માહિતીને લોકોએ અમે બીજી રવિવાર માયસોર માટે રાખીને પચેક દિવસ મદ્રાસમાં ગાળવા વિચારેલું. પણ દુરીસ્ટ બધૂરે તરફથી જાણવા મળ્યું ત્યારે જ ખખર પડી કે બુધ, શનિ અને રવિ—અટવાડિયાના આ ત્રણ દિવસે માયસોર દુરીસ્ટ બસ જાય છે. બુધવારે આ ખખર પડી હોવાથી, અને માયસોર માટેની અમે રવિવારની બસની ટિકિટ મદ્રાસથી જ રીઝર્વ કરાવી હોવાથી શુક્રવારે જ બેંગલોર જવા માટે નીકળવાનું હતાનું હતું. શનિવાર બેંગલોર માટે રાખેલો. અને રવિવારે સવારે માયસોર જવાનું નક્કી જ હતું.

પણ બેંગલોર આવીને અમે તપાસ કરી તો ખખર પડી કે જે લાઈને અમારાં સંબંધીએ માયસોરની

દુરીસ્ટ બસ માટેની ટિકિટ લઈ લેવા લખેલું તેમને એવો ટ્રાઈ પત્ર જ નહોતો મળ્યો !

અમારે નિવાસ થવા જેવું થયું અમે બેંગલોરમાં જેમને ત્યાં ઊતરવાનાં હતાં એમને ત્યાં અમારો માયસોરની ટિકિટ આગલા દિવસ સુધી પહોંચી નહોતી—અમે એવી મોઢવણુ કરવા મૂકેલું—એની અમને આગલે દિવસે મદ્રાસમાં જ ખખર પડેલી. એટલે આવીને તરત અમે તો માયસોર જવા માટેની જ તપાસ આદરી દીધી. અટવાડિયામાં એક જ દિવસ દુરીસ્ટ બસ જતી હોવાથી તેમાં લાગે જ આગલે દિવસે તો ટિકિટ મળે એવું અમે સાંભળેલું અને એ સાચું પણ માની શકાય. એટલે અમે આવતી કાલે હવે દુરીસ્ટ બસમાં તો માયસોર જઈ જ નહિ સફર એવી પરિસ્થિતિમાં મુકાયાં. છતાં દુરીસ્ટ બસ ઉપાડતી કંપનીમાં પ્રયત્ન કરવાનું અમારા સંબંધીએ વિચાર્યું. દક્ષિણ ભારતમાં હજુ બધે ડેકાણે વાહનવ્યવહાર રાત્નને હરતક નથી. પણ ધીમે ધીમે થવા લાગ્યો છે. ખાનગી કંપનીઓ જ વાહનવ્યવહાર ચલાવે છે. એટલે જે ત્રણ ડેકાણે ફોન કરીને અતે માયસોરની દુરીસ્ટ બસ ચલાવતી 'જનતા ટ્રાવેલર્સ' માં ફોન કરી જોયો તો રવિવારની જે ટિકિટ મળે તેમ હતું. જે ટિકિટ માટે ફોનથી કહી દીધું અને એ ટિકિટ મંગાવી લેવા માટે પેસા લાઈને જ સોંપ્યું. એ લાઈએ પણ, એવો ટ્રાઈ પત્ર મદ્રાસથી નહોતો મળ્યો એટલે તરત ટિકિટ મેગની લીધી અને અમે નાહી-ઘોઈને નારતો કરીને સીધાં ઊપડ્યાં બેંગલોરની ખખરમાં. માયસોરની ટિકિટ એ લાઈ પાસેથી મેળવવાનું પહેલું કામ પતાવ્યું એટલે અમારા પગમાં જોર આવ્યું. એ જોરમાં ને જોરમાં બેંગલોરનું વખણાવું દેશમ અને હાથવણાવું કાપડ ખરીદ્યા અમે વીકપેટ કાપડ બજારમાં પેડાં.

ત્યાંથી ઘેર પાછા ફરતી વખતે મહાત્મા ગાંધી રોડ ઉપર આવેલું રાત્નનું એરપોરિયમ પણ જોયું. માયસોર રાત્નની હાથોહાત, સુખડ અને ધાતુની

કારીગરીની વસ્તુઓ અને બીજા કેટલાય હસ્તઉછોળની મીઠાને ત્યાં બેવા મળી. થોડીક ખરીદી કરીને અમે ઘેર પહોંચ્યાં.

બપોરે જમ્યા પછી આરામ કરીને બેંગલોરની સાંજ મકાસલા માટે અમે લિપડયાં. આદીલાબાદ અને આ શહેરની વિશાળતાનો ખ્યાલ આવે એટલું મોટું મસ્જદ લગાવીને અમે સાંજે ઘેર આવ્યા. રાત પડતાંની સાથે ઠંડીનો અમકારો પશુ ઠીક ઠીક વધેલો લાગ્યો. એટલે રાત્રે કપાંચ બહાર જવાને બદલે બીજા દિવસે સવારે માયસોર જવા માટેની તૈયારી કરીને પથારીમાં લાંબાવ્યું.

ત્રણસો એકરના વિશાળ વિસ્તાર પર ફેલાયેલી ભારતની બાણીની વિરાન સંસ્થા ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સ, તેની બાજુમાં જ સાયુ અને ચીનાઈ માટીના વાસણોનું કારખાનું, રસેલ મફિટ, હોમર્સિંગલ સ્ટ્રીટ, લાલબાગ, દીપુ સુસતાનનો મહેલ અને કિલ્લો, નંદી મંદિર, મ્યુઝિયમ, ટેલિફોન બનાવવાનું કારખાનું, હવાઈ જહાજના ભાગોનું કારખાનું, હિંદુસ્તાન મશીન ટૂલ્સ ફેક્ટરી, રામન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુધારતી દિવંદરની મુખ્ય સંસ્થા વગેરે બેંગલોરને માયસોર રાજ્યના પાટનગર ઉપરાંત વિશેષ મહત્વવાળું બનાવે છે.

રવિવારે સવારે માયસોરની ટુનેસ્ટ બસ માટે અમે ઘેરથી નીકળ્યા ત્યારે બેંગલોરની યુવાબી લિપ લીડી નહોતી. એકસો આઝગીસ કિલોમીટર દૂર આવેલું માયસોર અને તેની આસપાસનાં પ્રેક્ષણીય સ્થળો જોવા માટે બપોરની બસમાં અમે અમારા નંબરવાળી જમ્યા પર ગોઠવાયાં અને સાઝ સાત વાગ્યે બસ બેપડી. બસ વ્યવહાર ધીમે ધીમે રાજ્ય હસ્તક થવા લાગ્યો. છે છતાં શહેર બહારની બસો થોડીક ખાનગી કંપનીઓ હસ્તક છે. જનતા ટ્રાવેલર્સ પશુ તેવી જ એક ખાનગી કંપની છે છતાં રાજ્ય હસ્તક આલતી બસ બેટનું જ, તેથીય વ્યવસ્થિત તેનું સંચાલન બેટને પુરી ઉપજ. માયસોરથી આ જ બસમાં

અમારે પાછું નહોતું ફરવું એટલે થોડાંક કપડાં વગેરે માટેની એક નાની એટેચી અને કેમેરા-સિવાય સાથે કાંઈ નહોતું લીધું. માયસોરમાં રાત માળવા પૂનાં કપડાં અને પરચુરસ બીજા-વસ્તુઓ વાળી એ એટેચી અમે બસમાં મુકીને બેએક કલાકે વૃદ્ધવનગરનું, બપોરના બોગન માટેનો કલાક, આટંગેનેરી, કુ વગેરે સ્થળે વધારે સમય બસની બહાર ગયાં ત્યારે પશુ એટેચીમાંથી નાનો હાથમ્માલ પશુ અમે મુખ્યથો નથી. આપણી બાજુ તો આવી નાની એટેચી સલામત રહે જ નહિ, આખી ને આખી જ અસોફ થઈ જાય.

બેએક વરસ પહેલાં મેં સાને યુરુજની યુગરાતીમાં ઉતારેલી નવકથા ‘પાનખર અને વસંત’ માયસોર જતાં બસમાંથી રસ્તે દેખાતાં દરેકોથી સાદક થઈ દક્ષિણ પ્રદેશ, કાવેરી નદી, વૃક્ષો અને એ નિર્ણય માનવના આખી તાણ થઈ. કુદરત ભરપૂર દક્ષિણમાં રેલાઈ છે એ નમ્રે જોયું. ‘પાનખર અને વસંત’માં ઉતારેલું એ કુદરતનું અસીમ વધુન આમે અનુભવનાં આનંદ વધ્યો.

તરૂંક કલાકની એકધારી બસ-સુસાફરીનો મરે દક્ષિણ ભારતની વિખ્યાત કાવેરી નદી બોળે છે. અમે માયસોરની નજીક જ આવી ગયાં. અહીં એ સોળ કિલોમીટરને અંતરે અને અમારા બસમાં પહેલું પ્રેક્ષણીય સ્થળ શ્રીરંગપટ્ટણ આવ્યું. દરિયાકાંઠા તાલે થયો. દીપુ સુસતાનનું પાટનગર. ૧૭૬૬ની માયસોરની ઉત્તરી લડાઈ પછી નગરે તારાણ અનુભવી. અને આ નગરના વચ્ચે રહીને દીપુનાં કુટુંબી લાગી સામે અમી દીપુનો ઓખ મહેલ જોવા અમે બસમાંથી ઊતરી ત્યારે દોઢ સદી પછી પશુ એ મહેલની ભવ્યતા આંખમાં વસી ગઈ.

કાવેરી નદીને તીરે આવેલ વિશાળ દરિયા દોહનખામ વચ્ચે આ ઓખમહેલ આવેલ છે. રંગનાથ સ્વામીનું ૧૩મી સદીનું મંદિર, દીપુના પિતા હૈદરઅલીની

અને દીપુની કપર પણ અહીં જ છે. આ ગ્રીષ્મ મહેલનો ઉપયોગ અત્યારે એમાં મુકવામાં આવેલાં ઐતિહાસિક પ્રસંગો અને દીપુની લાકડાંથી આવેખનાં ચિત્રો અને દીપુના સમયની ચિત્રકળાને સંઘરી રાખવાનું ચુક્રિયમ જ છે. પ્રવેશ શી રાખી હોવા છતાં એ ઐતિહાસિક ઈમારતમાં કોઈ જાનનું આકર્ષણ ન લાગ્યું કે ન એવું મહત્ત્વ દાખવનાર રાજ્ય તરફથી કોઈ વ્યવસ્થા થયેલી દેખાઈ.

શ્રીરંગપટ્ટણથી બસ ઉપડ્યા પછી માયસોર નગરની હદમાં પ્રવેશતાં જ પહેલો લલિતો મહેલ આવ્યો—અમારી બસ ત્યાં પહોંચી. અદ્યતન દોષે બધાયેલ આ મહેલનો અત્યારે રાજ્યના ખાસ મહેમાનો માટે ઉપયોગ થાય છે. જિયાઈ ઉપર આવેલ આ મહેલની અગાસીમાંથી માયસોરનું વિહંગ દ્રશ્ય નજરે ચડે છે.

આ જગ્યાથી પણ જિયા જગ્યા અમારે જોવાની હતી એ ચામુંડા હીલ લલિતામહેલ જોઈને અમારી બસ ઉપડી અને આશુ-મહાળગેથર જેના ચઢાણવાળા રસ્તા ઉપરથી પસાર થયા લાગી ત્યારે વાનુમાં જ તંગેટી અને જાડી ખીણ નજરે ચડી. દરિયાની સપાટીથી સતતસો સિતેર મીટરની જિયાઈએ આવેલું માયસોર તેની ફળદ્રુપતા, આંખોહવા અને સુદરતાને મારણે 'Garden-city—ઉદ્યાનનગર'નું વિશેષણ પામ્યું છે. ચામુંડાહીલ ઉપરથી આ નગરની ભવ્યતા વિશાળતાનો ખ્યાલ આવે છે. રાજ્યની ફળદ્રુપ ભૂમિ પણ અહીંથી સુદર રીતે દર્શિત થાય છે. ઉપર જતાં ત્રીજા ભાગનો માર્ગ દાખ્યા બાદ વિશાળ કાય નદી નજરે પડે છે. સાથ જુલવામાં એઠેલા હોવાથી આ નદી પહોડાના ફેલક ઉપર ખૂબ આકર્ષક લાગે છે. નદીની એક જ પથ્થરમાંથી કેરી કાઢેલી એ જલ્પ મગફળીભરી મૂર્તિ જોઈને તેના કળાકારના હૃદયની વિશાળતાનો ખ્યાલ આવે છે. દક્ષિણમાં શિવ અને સક્રિતાની પૂજા થતી હોવાથી નટરાજ, નંદી, અને પાર્વતી-સક્રિતાને રૂપે દરેક ઠેકાણે પુજાય છે.

ચામુંડા માતાના મંદિર પાસે પહોંચતાં જ પહેલી એક ગિહામણી વિશાળકાય મૂર્તિ ઉઘાડા આકાશ નીચે જોવાની નજરે ચડે છે તે રાક્ષસ મહિષાસુરની. આ રાક્ષસના નામ ઉપરથી જ આ નગરનું અને રાજ્યનું નામ મહેસુર-માયસોર પડ્યું છે. આપણી કલ્પનાનો રાક્ષસ આ મૂર્તિ જોતાં મૂર્તિમત થાય છે.

ચામુંડા મંદિર નાનું હોવા છતાં બારે મહત્ત્વવાળું છે. રાજ્યશક્તિ આ કુળદેવી છે. તેના શણગારથી રાજ્ય વૈભવનો ખ્યાલ આવે છે. આ દેવીનું મહારમ્ય ખૂબ છે. બાનુમાં જ ભવ્ય રથ છે. દશોરા એ સમગ્ર દક્ષિણનો તેમજ માયસોર રાજ્યનો મોટો ઉત્સવદિન છે. તે દિવસે આ રથમાં ચામુંડા માતાને બેસાડીને આખા નગરમાં ફેરવવામાં આવે છે. આ વિશાળ રથ પણ માણસો જ ખેંચે—કેવી વ્યાપક ધર્મભાવના !

નાની એવી આ ટેકરી ઉપરથી ચોમેર પ્રસારેલી પ્રકૃતિ-રમણીય લાગે છે. દિવસે જેમ ટેકરી ઉપરથી માયસોર નગર અને કુખ્યુરાજસાગર આંખોને ગમે છે તેમ રાતને વખતે નગરમથી આ ટેકરીનો રસ્તો દીપમાળથી શોભીતા સરસ દ્રશ્ય પૂરું પાડે છે.

ટેકરીના ઢોળાવ જીતરીને અમે માયસોરમાં દાખલ થયાં. એક પાગી ગયો હતો. એટલે બધાં ઉતાડુએ જમવા જઈ શકે એવા મધ્યરથે બસ - લેલી રહી અને અમે જમવા માટે સારી હોટેલની શોધમાં જોપડી ગયાં. બેંગલોરથી અમારા મજમાને યુવરાત લોજની લલામણ કચેલી એટલે અમે પૂછપરછ કરીને લાંબ પહોંચી ગયાં. એ લોજના ઉત્સાહી સંચાલક સાથે યુવરાતીમાં વાત કરવાની થયે સમયે તક મળી. એ ઉત્સાહી યુવરાતી જુવાન, તેમનાં એટલાં જ મદદરૂપ થતાં પત્ની, તેમનાં બા, સાસુ, સાળા વગેરે મોટું કુટુંબ જ આખી લોજનું નાનું-મોટું કામ કરે છે. તેમનાં પત્નીએ એન્જ્યુએટ થયા પછી શેડા સમય શિક્ષિકા તરફ કામગીરી કર્યા પછી માયસોર પ્રતિ સાથે જઈને આ નવી કામગીરી ઉપાડી તેનાં સાથી જનનાં. રોટલી-વણવાથી માંડીને પીરસવાનું

કામ પણુ આ પતિ-પત્ની જાતે જ કરે છે. આ લોગમાં યુગરાત્રી કરતાં દક્ષિણીઓ જ વધારે જન્મે છે—આપણે ત્યાં મદ્રાસી હોટેલોમાં ક્યાં એકલા યુગરાત્રીઓ નથી જન્મતાં ?

એક ટંકનો સવા રૂપિયો આપીને ઘણું વખતે અમે યુગરાત્રી પદ્ધતિની રસોઈ ચાખી. ઘી-ફળાં, ક્યુઅર વગેરે તો વધારાનું. પેટને અને આંખને સંતોષ આપતાં એ યુવાન દંપતીનો આહાર માની રાતવાસો એમને ત્યાં જ કરવાનું નિમંત્રણ લઈ અમે અમારી બસ ઉપર પહોંચ્યાં ત્યારે બસ ઊપડવાની તૈયારીમાં હતી. ત્યાંથી અમે ઝૂ—પ્રાણી-સંગ્રહસ્થાન જોવા જવાનાં હતાં.

પહેલા તો થયું કે આમાં શું જોવાનું હશે ? મુંઝઈ, વડોદરા, અમદાવાદ વગેરે જગ્યાએ છે તેવું જ અહીં હતું. પણ ખખડા પૈસાની કાબજ હી આપીને દાખલ થતાં જ ખભે લટકતા કેમેરા માટેની એક રૂપિયો હી માગી ત્યારે કાંઈક આનંદ થયો. અને કલાકથીયે ઓછો વખત આ સંમકાલ્ય માટે બસ-વાળાએ રાખ્યો છે તે ખરેખર ઓછો પડ્યો. આદિ-કાનો હાથી આપણા હાથી કરતાં જુદા તરી આવે, ગેડા, હીરોપોટેમસ અને બીજાં કેટલાંય એવાં પ્રાણીઓ જીવતાં જંગલમાં પહેલીવાર જોવા મળ્યાં. જ્યારે મસાએ ભરી રાખેલાં મૃત પ્રાણીઓ તો ફરી ક્યાંય જોવા મળશે કે કેમ એ જ મોટો પ્રશ્ન હતો.

એ જોઈને અમે રાહબની આટ' ગેલેરી—ચિત્રશાળામાં પહોંચ્યાં. અહીં તો ખરેખર અમને સમય ખૂબ ઓછો પડ્યો. ચિત્રશાળા સાચા અર્થમાં ચિત્રશાળા છે. અનેક ખડે અને ત્રણ મળલામાં વિસ્તરેલી આ ચિત્ર-શાળામાં કેટલાંય ચિત્રો હાથેલાં જોયેલાં તેનાં મૂળ ચિત્રો જોવા મળ્યાં. મુશ્કાઈ, નંદમાણુ, વગેરે ખીચ્છ પતિતાના ચિત્રકારે ઉપરાંત આપણા યુગરાત્રી ચિત્રકારોનાં ચિત્રોનું પ્રમાણ ખૂબ સંખ્યામાં જોવા મળ્યું ત્યારે કેટલાક મિત્ર-ચિત્રકારોનાં મૂળ ચિત્રો જોવામાં વધુ આનંદ પડ્યો. મુશ્કાઈ જોવા ચિત્રકારોનાં ચિત્રો માટે તો એક એક અલાયદો ખંડ જ રોકવામાં આવ્યો

છે. આ બધાં ચિત્રો જોવામાં એટલાં બધાં લીન થઈ ગયેલાં કે અમારી બસના એકે ઉતારુઓ ચિત્રશાળામાં ન દેખાયાં એટલે એકાએક અમારી નજર ધણાજ તરફ ગઈ. બસ ઊપડવાનો સમય થવાને થોડીક જ સેકન્ડો બાકી હતી એટલે અમે સસડાટ ત્રીજે મન-લેથી દાદર ઊતરી ગયાં અને બધાં ઉતારુઓથી ભરાઈ ગયેલી ગસ પાસે પહોંચ્યાં. અમે બસમાં બેઠાં એટલે બારણું બંધ થયું અને બસ ઊપડી.

આ આટ' ગેલેરીમાં હસ્તકોશલ્યના પણુ એવા અદિ-તીય નમૂના નજરે ચડેલા જેમાથી ચોખ્ખાના દાણામાંથી ફારી કાઢેલો હાથી કે ભગવાનની મૂર્તિ તો આખી તરત પરખાય નહિ હયાંય યાદ રહી ગયાં છે.

અમે બસમાં બેઠાં કે તરત જ બસમાં અમારી સાથે શ્રીરંગપદ્મચી ચોલા એનાઉન્સર-ભોમિયાએ અમારી સફરનું છેલ્લું અને સૌથી મહત્વનું સ્થળ ગણાવ્યું વૃંદાવન ગાર્ડનને. એટલું ખરું કે અત્યાર સુધી જે જે ડેકાણુ બસ રોકાઈ હતી તે બધાં સ્થળ કરતાં અહીં વધુ શકાવાની હતી. પણ રાત્રે જ જે બાગની શોભા જોવાની હોય છે ત્યાં પાંચ વાગ્યામાં લાવીને ઉનારી દીધાં એના કરતાં આટ' ગેલેરી અને ઝૂ ઉપર વધુ સમય આપ્યો હોત તો સારું હતું એવું લાગ્યું.

વૃંદાવન બાગ આવતાં પહેલાં એક મહત્વનું સ્થળ જોયેલું તે સેંટ ફીનામેનાનું દેવળ. ગગનચૂંબી મીનારાથી શોભતું આ ખિસ્તી દેવળ નેટનું બકારથી આકર્ષણ જમાવે છે તેટલું જ અંદરથી એની રચના આકર્ષે છે. દક્ષિણ ભારતનાં ખિસ્તી દેવળોમાં માયસોરનું આ દેવળ સૌથી મોટું અને મહત્વવાળું છે. દેવળમાંનાં રંગીન ચિત્રો અને આરસની મૂર્તિઓ તેમ જ બૌદ્ધ રામાથી અંદર જવાનો સુંદર માર્ગ અને સંત ફીનામેનાની મૂર્તિ પણુ જોવા વિના વસરસો રહી નવ્ય એટલી પવિત્ર વાતાવરણની સમજ છે.

માયસોરથી ઉતરે ઓગણીસ કિલોમીટરને અંતરે આવેલો વિશ્વવિખ્યાત વૃંદાવન બાગ કુદરતની નહિ પણ માણસની કરામત છે. કાવેરી નદી ઉપર બંધ બાંધીને

લગભગ એંસી કિલોમીટરના વિશાળ વિસ્તારમાં ફેલાયેલો કૃષ્ણરાજસાગરનો જળરાશિ સરોવર કરતાં નામ પ્રમાણે સાગરનો જ ખ્યાલ વધુ આપે છે. કૃષ્ણની વિહારભૂમિ સમો આ જગ્યાનું નામ પણ વૃંદાવન બાગ એટલે જ આપનામાં આનંદુ લાગે છે. આપણા જેવા ગરીબ દેશને, તેમાંય દક્ષિણની ભૂમિ તો ગરીબાઈનું પ્રતીક છે એવા પ્રદેશને આવા વૈભવ શી રીતે પોષાય? આટલો જ પૈસો દેશના કેટલાંય જરૂરી કાર્યો પાછળ ખર્ચાયો હોત તો દીપ્તિ ઊઠત.

વિશ્વખ્યાત આર્થિકટ એમ. વિન્ચેશ્વરૈયાએ પંદરેક વરસ પહેલાં બાંધેલો આ કૃષ્ણરાજસાગર બંધ ૪૦ મીટર ઊંચો અને લગભગ એ કિલોમીટરની લંબાઈનો છે. આ બંધમાંથી પાણીને વૃંદાવન બાગના કુવારાઓ અને પાણીના ખતાવટી ધોધના ઉપયોગમાં લેવાય છે. પણ માનવરચિત આ કુવારા અને ધોધ ઉપર રાત્રે જ્યારે વીજળીનો રંગભેરંગી પ્રકાશ ફેંકવામાં આવે છે ત્યારે એની શોભા અનેકગણી વધી જાય છે. અહવાડિયામાં છુધ, શનિ અને રવિ એ ત્રણ જ દિવસો આ બાગમાં વીજળીક રોશની ફેંકવામાં આવે છે એટલે આ બાગની રમણીયતા એના જગારે આ દિવસ શોધીને જવું પડે છે—ફક્ત નવરાત્રિના દિવસોમાં રોજ ચાલુ હોય છે. આ બાગનું 'સોલ્દ' નિહાળવા માટે પ્રવેશ ફી પણ રાખવામાં આવી છે.

સાંજે સાડા છ વાગ્યે વૃંદાવન બાગમાં વીજળી-ખત્તીઓ શરૂ થાય છે એમ અમને જણાવવામાં આવેલું. પણ છેક સાત વાગ્યે ખૂબ જ અંધારું થયું ત્યારે જ ખત્તીઓ શરૂ થઈ અને બાગમાં ફરતો માનવ પ્રવાહ પણ એ વીજળીક રોશનીના પ્રકાશમાં ખળખળાટ વહેતા ધોધ અને કુવારા માફક વહેવા લાગ્યો. આ બાગની મજા એ જ વખતે શરૂ થાય છે. એ કલાક સુધી બાગમાં ફરવા માટે ખાંડ-કાંઈ રાહ જોવાની જ નથી હોતી—ફક્ત ખત્તીઓ થવાની. ખત્તીઓ થાય એટલે માનવ ટોળાં એ જોઈને પોતાની જાતને ધન્ય માને અને બહાર જવાની તૈયારી કરે.

અમારે અમારી બસમાં પાછું બેંગ્લોર નહોતું જવું છતાં માયસોર વૃંદાવન બાગથી દૂર હતું એટલે વાહનની તો જરૂર હતી જ. માયસોર જવા માટેની બસની બહુ સારી સગવડ ન કહેવાય. અંતે અમારે ટેક્સીનો જ આશરો લેવો પડ્યો અને છેક રાત્રે સાડાનવે અમે માયસોરમાં ગુજરાત લોન્ગ ઉપર પહોંચ્યાં. એટલું મોડું થયેલું એટલે જમવાની બહુ ઇચ્છા નહોતી તો ય જમો લીધું અને સવારના પહોરમાં અવલુમેલ-ગોલા જવા માટેની બસ પકડવી હતી એટલે પધારીમાં લંબાવી દીધું.

બેંગ્લોરથી માયસોરની ટુરીસ્ટ બસ દશ રૂપિયામાં આટલું વિશાળ ક્ષેત્ર આવરી લે છે તે ખરેખર પ્રશંસીઓ માટે આશીર્વાદ સમું લાગ્યું. સવારના આઠથી રાતના સાડા અગિયારે બેંગ્લોર પાછી ફરે ત્યાં સુધીમાં જે વિવિધ સ્થળો ખતાવે છે તેમાં પૈસા—અને જેને સમય ઓછો હોય તેના સમય પણ વચ્ચે થયેલો લાગે. અમારે માયસોરથી વિશ્વખ્યાત ગોમટેશ્વરની મૂર્તિવાણી સ્થળ અવલુમેલગોલા જવા જવું હતું એટલે બેંગ્લોર પાછા જવા માટે ટુરીસ્ટ બસનો લાભ જતો કયો અને રાત્રે માયસોરમાં ગાળવાનું નક્કી કર્યું.

ગુજરાત લોન્ગમાં જમવાની જ સગવડ છે, રહેવા માટે કોઈ બ્યવસ્થા નથી થતી. પણ અપોરે અમે જમેશ ત્યારે અમને રાત્રે ગાળવા એ લોન્ગના ઉત્સાહી માસિકે ઇજન આપેલું. લોન્ગની બાલુમાં જ આવેશા એમના ધરની એક અલાયદી ઝોરડી-ખમને સુવા માટે મળી. આખા દિવસની દોડદોડીને લીધે અમે તરત જાંઘી-ગયાં અને સવારે વહેલાં ઊઠીને તૈયાર થઈને—સાત વાગ્યે તો અમે બસના મથક ઉપર પહોંચી ગયાં. ત્યાં જઈને ખગર પડી કે અવલુમેલગોલા સીધી બસ તો છેક સાડા આઠ વાગ્યે જાપડે છે અને તે બસ એટલે બધે ઠેકાણે જીવી રહેતી જાય છે કે જ્યારે સાડા-બાર પહેલાં તો અવલુમેલગોલા ન જ પહોંચાડે. માયસોરથી એંસી કિલોમીટર જ દૂર આવેલું આ પ્રેક્ષણીય સ્થળ અમારે જોવું જ હતું અને સાંજે તો અમારે

કોઈપણ હિસાબે બેંગલોર પહોંચવું હતું. કારણ કે તે ૧૪ દિવસે રાત્રે બેંગલોરથી બ્રહ્મસ જવાની ટિકિટ અમે રીઝર્વ કરાવી રાખી હતી. એટલે શ્રવણભેલગોલા વહેણા પહોંચાય તેવી તપાસમાં અમને ખબર મળી કે રાત્રી હસતઃ ચાલતી ગસ ચર્ચાપટ્ટણુ સુધી જાય છે. ત્યાંથી દસેક કિલોમીટર જ દૂર શ્રવણભેલગોલા છે. અમે ચર્ચાપટ્ટણુથી તો તરત બસ મળે છે.

અમે ચર્ચાપટ્ટણુની બસમાં બેઠાં. દોઢે કલાકમાં તો શ્રવણભેલગોલાની ટેકરી અમારી બસમાંથી ટુપાઈ પાણુ એ જગ્યાએથી શ્રવણભેલગોલા જવાનો ગાડા રસ્તો જ હતો. એટલે અમે એ અમારા લક્ષ્યસ્થળની બાજુમાંથી પસાર થયાં છતાં ત્યાં જઈ ન શક્યાં. અને ચર્ચાપટ્ટણુ જ જવું પડ્યું.

પણ અમારા ઉત્સાહ તોડી પાડે એવું તો હવે બનવાનું હતું. જે સ્થળ જોવા માટે ગઈ કાલે રાત્રે સીધી બેંગલોર જતી બસ જતી કરી, એમા બેંગલોર સુધી જવાનો અમારો હક જોગ કપો, માલસેરમાં જેમતેમ અગવડ-સગવડ વેળાને રાત વીનાવી અને હવે એ જ જોવા નહિ મળે એવું નક્કી કરવું પડશે ત્યારે જરા મનમાં અકળામણુ અનુભવવી પડી. અમે ચર્ચાપટ્ટણુ પહોંચ્યાં ત્યાં જ ખબર પડી કે શ્રવણભેલગોલાની બસ લીપડી ગઈ છે. પણ એ જીપેસી બસ ગામમાં પેસ્ટએક્સિસે ટપાલ લેવા ગઈ છે, ટપાલ લઈને અહીં સ્ટેન્ડ ઉપર આવીને પછી જશે એવી ત્યાંના બસ કંપનીના મથક-સંચાલકે અમને બાતમી આપી. સામ્રાસ તો થઈ ગયા હતા. સાડા અગિયાર થવા આવ્યા ત્યાં સુધી બસ ન જ આવી એટલે અમે તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે બસ ટપાલ લઈને સીધી જ ગઈ લાગે છે !

રાત્રીહસતક ચાલતી બસમાં પણ આવી અવ્યવસ્થા ? અતે અમે બેંગલોર જતી બસની રાહ જોતાં બેઠાં. અહીં સુધી જે સ્થળ જોવા માટે આવવાની દોડાસક કરી એ જ સ્થળ જોવા વિના જ ચાલ્યા જવું પડશે એ નિશ્ચય આવી જ શકતો નહોતો. પાર વાગવા

આવ્યા ત્યારે એક બસ આવી તે શ્રવણભેલગોલા થઈને જતી હતી એવી ગંધ આવતાં જ અમે તરત પાછા આવી ચકીયું એવી મજેલી ખાતીધો બેખમ બેઠીને તેમાં બેઠાં. પચીસ ત્રીસ મિનિટ બહિ થઈ હોય ને અમે એ ભવ્ય મૂર્તિચળી ટેકરીની તળેટીમાં દાખલ થઈ ગયાં. એક પ્રકારની તૃપ્તિ અનુભવી અને ૧૭ મીટર જિંચાઈ એ ચડવા માટે ટેકરીના પથ્થરમાંથી જ કોરસા પાંચસો મોટાં પગથિયાં ચડવા લગભગ દોઢાદોઢી જ આદરી. કારણ કે અહીં કલાકમાં જ અમારે ચર્ચાપટ્ટણુ પાછાં ફરવા માટે બસ પકડવાની હતી. જે બસમાં ત્યાં ગયાં હતાં તે જ બસ વળતી વેળા અમને લઈ જવાની હતી.

કહેવાય છે કે અરોહના દાદા ચંદ્રશુભ મૌર્યે ૪૬૫ વરયામાં જૈન ધર્મ રચીકારેલો અને ૧૦૨૧ મીટર સમુદ્ર સપાટીથી જિંચાઈ એ આવેન દિગ્ગિરિની ટેકરી એમાં વાસ કરેલો. આ જ ટેકરીઓમાં ઈ. સ ૬૮૮ માં એક અખંડ પદ્મામાંથી અતાર મીટર જેટલી જિંચાઈની આ ભવ્ય મૂર્તિ કંઠારવામાં આવી છે. હજારેક વરસથી અડીખમ જોએલી આ મૂર્તિ ઉપર બહારની વાતાવરણીય કોઈ અસર થઈ નથી એવા સમુદ્ધ આ પથ્થર છે. આટલી મહાન મૂર્તિની કમળા પણ ન કરી શકાય એટલે જ નજરે જોવાની એટલી ધમસ ભરેલી. નજરે જોવા પછી એની ભવ્યતા ખરેખર આંખને હારી ગઈ.

ગોમૅશ્વરની આ મૂર્તિ જોનાવું—ખાસ કરીને હિંબર જોનાવું તો યાત્રાધામ છે. છતાં જોતા કરતાં વિરોધ અન્યધર્મોએ પણ આ મૂર્તિને વધુ ભક્તિભાવથી પૂજે છે એ પણ એટલું જ સમ છે. અમે પણ ગોમૅશ્વરની મૂર્તિને વંદન કરતી વખતે તેમના હર્ષન કરવાની અમાને ઉત્કટ ઇચ્છાને દુગવતી બનાવવાને બધા યશ એ સર્વશક્તિમાનને આપ્યો અને થોડીવાર થાક ખાઈને એ મૂર્તિને ધરાઈને નીરખી અમે નીચે જતરી ગયાં.

દોડતાં જઈને આવ્યાં પણ અમારી બસનું તો કોઈ

ઝેલમ વહી જાય છે !

વ. પૌંથી ઝેલમના નિરંતર વહેતા પાણીમાંથી જે મર્મર ધ્વનિ જાગે છે તેને તો તેના સામા કાંઠા પરના ધીંગા ને ત્રીજા પૂલ વચ્ચેના કચ્છીર મ્યુઝિયમ સામે આસન જમાવી એકેલ જગજૂના ને તોતીંગ ચિનાર વૃક્ષ નીચે એસનાર જ સમજી શકે છે, અને જાણી પણ શકે છે.

આ જ ઝેલમ ગગરીબલ વાટે દલ સરોવરને જાંત સમર્પી જળના સૌંદર્યને પ્રગટાવે છે, પણ છતાંય એકાદોબરના ત્રીજા અડવાડિયાની અપવચ્ચે પેલા નાનકડા પૂલ પાસેની તેની ઝળખના—Catching canals—પ્રારંભનાં પાણી સુકાઈ ગયાં છે અને એવાર શિકારાએ કાદવમાં ખૂંચીને પડ્યા છે. સાતેક ક્લૌંગના ગગરીબલનો અને ત્રીજો ઘાટ હરપૂર પાણીએ ભરેલો છે, ને તેના પાણીમાં પથરાયેલ હીલની વેલ પાણીના ઝાંખા વાદળી રંગને નીલરંગી બનાવે છે.

ચિહ્ન જ નહોતું. સાડું થયું કે અને બસની રીટર્ન ટિકિટ નહોતી લીધી. નહિતર અને કલાકેક સુધી રાહ જોયા પછી પણ એને ખરેખરી પીછા ચર્ચાપટ્ટણ જતી બસમાં એસતા પહેલાં જરા વિચાર કરત. અતે પીછા બસમાં એસીને અને ચર્ચાપટ્ટણ પહોંચ્યાં ત્યારે ખબર પડી કે બેંગલોર જતી એક્સપ્રેસ બસ તો ગઈ અને પીછા બેંગલોરથી બેંગલોર જતી એક્સપ્રેસ બસમાં તો જગ્યા જ નથી હોતી એટલે વચ્ચેનાં ગામોનાં ઉતારઓ માટે તેમાં બાકી આશા ન અપાય. બેંગલોર જતી એક લોકલ બસ ઊભેલી તે તો દરેક નાના નાના ગામે ઊભી રહેતી બસ હતી. બેંગલોર છેક સાડા આઠ નવે પહોંચાડે. ત્યારે સાડાંનવે તો અમારે મદ્રાસ જતી રેલગાડીમાં બેંગલોરથી ઊપડવાનું હતું. અને લોકલ બસને સમય પણ ધાર્યો ન સાચવી શકાય એવી વાત

ઝેલમનો અર્થ અમૃત થાય છે. અમૃતરૂઠા આપણા જાનનાં ગામડાંઓ ઊઠીને સદેરમાં ખેંચાયે બસ છે ઝેલમનાંનીર વુલરમાં જઈને થકે છે. બંદરે વહી હોત તો ખેડૂતને તેનાંનીર ખપમાં લાગ્યા હોત—નામને સાર્યક કરતી આ વાતો લેખકને કાશ્મીરમાંથી મળી છે...

ત્રીજા ઘાટના પગથિયે નાનકડા શિકારા ને રંગબેરંગી કપડાંથી શણગારેલા મોટા શિકારાને અડધાડીને નવરા પડેલ જુવાનિયાઓ ઇકદ અને મુદબ્બતનાં રંગીલાં કાશ્મીરી લોકગીતો હુલ્લો પીતાં પીતાં માથાં ડોલાવતાં ડોલાવતાં લલકારે છે. કથાના સંવાદો અને ઊર્મિઓ તેમના ચિત્ત તંત્રમાં રેગાંચ જાગાવે છે અને તે અનુલબીને અફીણની જેમ રંગમંડળ આવી તેઓ પણ માથાં ડોલાવવા લાગે છે, સંખ્યા નમી હોય છે ત્યારે પેલા દીવાઓના તેજનાં પ્રતિબિંબ દલમાં અને ગગરીબલમાં રમત આદરે છે ત્યારે આ બેલા વધુ રંગીલી બને છે.

ગુલામનથી શિકારા હંકારનારાગાંતો એક છે. તે પણ મગરીબલના ત્રીજા ઘાટ પર નામો શિકારો કદીક; તો કદીક શણગારેલો મોટો શિકારો વસાવે છે પણ ગુલામનથી શ્રીનગરી નથી. તેના જન્મ ‘બોટહાઉસ’માં

એ બસના ફાયવર જ કહી. એટલે અમે બેંગલોરથી આવતી એક્સપ્રેસ બસની રાહ જોવા વિચાર્યું ત્યાંજ એ બસ દેખાઈ. અમારા સહબાગ્યે એ બસમાં દસ-બાર જગ્યા હતી એટલે અમને બેસવાનું સહેલાઈથી મળી ગયું.

ચર્ચાપટ્ટણથી બેંગલોરનો એકસો સાઈઠ કિલોમીટરનો એ લાંબો માર્ગ અમે સાડા ત્રણ કલાકમાં વટાવ્યો એટલે છ વાગ્યા પહેલાં તો અમે રેસીડેન્સી હાઉસના અમારા નિવાસસ્થાને બેંગલોર કેન્ટોનમેન્ટમાં પહોંચી ગયાં. ઘેર પહોંચ્યા પછી જ વરસાદ શરૂ થયો. દવામાં પણ હંડક વધી. અમે મદ્રાસ જવા માટે રેલને પહોંચ્યાં ત્યારે મનમાં સફળ પ્રવાસનો એવો સંતોષ હતો કે ગાડાંમાં સૂતાં પડી છેક પીન્કે દિનસે સવારે મદ્રાસ રેલવેન આવ્યું ત્યારે જ આંગળી ઊધરી.

પણ નથી થયો, આથી તે પૂરો શ્રીનગરી તો ન જ
કહેવાય છતાં આ નવજુવાને જિંદગીનાં અદાર વર્ષ
તો શિકારા ચલાવવામાં, સંતુરની મોજ લૂંટવામાં અને
કાશ્મીરી લોકગીતો ગાવામાં ગાત્યાં છે. અને બ્યારે
'ચેરી બ્યોસમ' નામના બોટ હાઉસમાં આક્રોશની
મખ્યામાં પૂનના તહેવારોમાં શ્રીનગરમાં બંગાળી બાલુઓ
બિહારાય છે ત્યારે તનતોડ તે કામે લાગે છે. પણ આ
વર્ષે પૂનના તહેવારો શરૂ થયા છતાં હજુ બંગાળી
બાલુઓ શ્રીનગરમાં થોડા દેખાયા, અને 'ચેરી બ્યો-
સમ' હજુ નવરી અને ખાલી પડી રહી, ત્યારે
શુભામનબી માસીની રજા લઈ તેનાં માપાપને મળવા
મારામુદ્રા ગયો.

શુભામનો ખાપ અહમદનગી ધધે ખેડુ હતો પણ સુખી
ખેડુ. વળી ખેડુમાંય તે સારા ધરનો અને ઉચ્ચ કુળનો
મનાતો. તેનું વર્તન પણ તેના કુળની આમરુને હાજર
તેવું હતું. મારામુદ્રાથી ચારેક માઈલના અંતરે ટેકરીના
ઝાળાવમાં તેનું ગામકું હતું અને તેના ગામડાને ધસીને
એ જ ટેકરીમાંથી જન્મેલ ઝરણું જતું. આ ઝરણાના
કાંઠે અહમદની વારસાગત ચાળીસ વીધા જમીન હતી,
જેમાંના બે ખેતરો માત્ર ચોખા માટે હતાં. ખાકીનાં
ત્રણ ખેતરોમાં તે મકાઈ, રાઈ અને પરચુરણુ ફળોતો
ખરીઓ કરતો સરગમ, લાલરંગી મૂળા ને પાલખની
શાકભાજી પણ તે આ ખેતરોમાં પકવતો. આમાંથી
તેના નાનકડા કુટુંબનો ખૂબ સુખેથી ગુમરો થતો.
વળી આ ઉપરાંત અહમદનબીએ સાઠ ઘેરાં પાલ્યાં
હતાં, જેમાંથી કુટુંબના મોજશોખની ચીજ જણ્યો
તે ખરીદી શકતો, કેમકે તેમનું જીન રેશમ જેટલું
મુનાયમ હતું અને તેનાં ઘેરાં તેને બે વખત જીન
આપનાં.

બ્યારે અહમદને જણ્ય પડી કે શુભામ શ્રીનગરથી ધરે
આયો છે. ત્યારે તેની સામે નજર કરીને મનમાં તેણે
'વિચાર્યું': 'લડો જવાનીમાં આવી ગયો છે.' તે
યોતે ઝોરડામાં ગયો અને તેની પત્નીને કહ્યું: 'બીબીજી,
તારા પુત્રને કહી દેજો કે હવે શ્રીનગર જવાનું ન હોય,

હવે આપણી સાથે જ રહે!' ,
'હાલે, કહીશ!' ,
અને અહમદનબીએ ખાટલો દાવ્યો. તે ખાટલા પર
બેઠો અને હાથમાં હુકો લેતાં બોલ્યો :
'શાદી કરવાની તેની ઈચ્છા ક્યારે છે, તે પણ પૂછી
જેજે. કેમ કે હવે તે જવાન થઈ ગયો છે।' ,
'અલ્લામિયાની રહેમ જીતરી છે।' ,
'તે તો દીક, પણ તેનું બદન પણ આપણી આટકરી
જેવું મજબૂત-બન્યું છે.' ,
'અલ્લામિયા...' ,
'જરાનર છે, અને તું એ પણ જણ્ય છે કે તે આપણું
એકનું એક ફરજદ છે.' ,
બીબીજીએ નિસાસો નાખીને ઉત્તર વાલ્યો : 'તેના
જનમ કેડે અલ્લાએ મારા પર કદીય રહમ ન કરી'
તે તો દીક...પણ તું જણ્ય છે।' બોલી તેણે હુકાની
નળી મોં બદાર કાઢી અને ધુમાડાને ઉપર ફેંક્યો. તે
ખાટલા પર સ્વસ્થ થયો : 'તું જણ્ય છે કે આપણ્ય
બંને હવે ઉમ્મરમાં આમળ વધી રહ્યાં છીએ. તારા
ડાબા લમણાની મેત્રણુ લટો ઘીગી થવા લાગી છે.
ખરેખર શ્રીનગરના પડખામાં બિનેસ સુવેમાનની ચોદી
જાન્યુઆરીમાં બરફે છવાઈ જાય છે ને લાગે છે
તેવી જ।' ,
'અલ્લામિયાની મારા પર નામુશી-જીતરી છે ત્યારે
જ તો।' ,
'એમાં અલ્લામિયાને વચમાં લાવવાની કશીયે જરૂર
નથી, પણ તે આપણ્ય બંનેની કમનસીનો છે।' ,
આ સતિગી તે જરાક મરડો.
હવે અહમદનબી જરાક ઘેસઝાલરી વાણીમાં બોલ્યો :
'મોરી પ્યારો બીબીજી, સફેદ લમણાનાં કારણે તારા
હુસ્નમાં કાંઈ ફેર પડ્યો હોય, તેવું મને લાગતું નથી.
મારા દિશમાં તો તું આકાસના ચાંદની જેમ ખેડી
છા.' બોલી તેણે પેલી કાશ્મીરી ગીતપદ્ધિ જરા
હલકથી લલકારી :
'આ જા...આ જા...હુધી... હુ...હુ...રી।' ,

તેણે ફરી દુકાની નળી મોંમાં લીધી, દુકાનો તેણે દમ લીધો, ને ત્યારે પેલા કાલસા સહેજ વધુ લાલી મારવા લાગ્યા. તેના માથા પરની તાલટોપીને તેણે સમીનમી ફરી અને તેણે ખીળીને પ્રશ્ન કર્યો : 'આપણા પાંચસી રસુલને ત્યાં કાતમા નામની લડકી છે !'

'હા...છે...છે !' હું તો તેને ફરી કહું છું. તે જરૂરની પરી જેવી રૂપાળી છે. તેની આંખમાંની કીટગો આકાશના નીલ રંગના સિતારા જેવી છે. તેનું લાંબુ નાક છેડેથી કેવું વળાંકવાળું...તેનું જડણું નીચેથી જરાક પહોળું ને ઉપર જતાં જરાક લંબગોળ આકાર લેતું...અને તેના ગાલ ગુફાળી ! તમે માનવા તૈયાર થશો ? હું ન્યારે તેના લાણી તાકી રહું છું ત્યારે મારા મનમાં શી ગમમથલ ચાલતી હોય છે ! મારા હોડમાં સળવળાટ શરૂ થાય છે કે હું એને ક્યારે ચૂમું ! બેપાંચ ચૂંખતોથી અને ધરત ન થાય, પણ એનેકે...'

'ખરેખર ? તો આપણે શાદમદો જમીન ખેડશે કે આ ક્રેતુના ગાલ ને હોકે ચૂંખતો ચૂંખ્યા કરશે ?'

આ સાંભળી તે જરાક છોલીલી પડી, તેનાં મોં પર શરમના શેરડા આવ્યા ને તે પાછો મૂંઝી પળી. પણ ત્યાં અવાજ આવ્યો : 'અદમદયાયા, એ અદમદયાયા.'

'કાણ ?'

'એ તો હું—સુમેમાન શેખ !'

'સુમેમાન શેખ !'

મદમદ ખાટલા પરથી ઊગો થયો, ઝીલ કરતો કારમીરી ઊનતો ધામળો ચીંટયો અને તેના ધરના આરણ્યા આગળ આવવા લાગ્યો ત્યાં સામેથી જ સુમેમાનને તેણે આવતો જોયો.

'શુદામનખી, સદામ ખાલેકુમ !'

'શેખ, ખાલેકુમ સદામ !' અને શુદામે વિવેકમાં ગાથાને સહેજ નમાવ્યું.

'અદમદયાયા, મારા મનનાં સતોપ અને મુખ વ્યક્ત કરવા આવ્યો છું !' શેખ બોલ્યો. અને બને સાથે

ચાવનાં ચાવનાં ઓરડામાં ખાટલા પાસે આવ્યા, ને તે પર ગોઠવાયા.

'શેનાં વળી મુખ ને સતોપ ?'

'કે આપણે લડકા શ્રીનગર પાછો આવ્યો !'

આ સાંભળી અદમદે તેનાં બંને ખરેખરને એકબીજાની નજીક લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અને આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું : 'કાણ ?'

'આપણે લડકા શુદામ !'

'શુદામ તો પાછો કદવાનો જ હતો. તે આ ટેકરીના ગામડામાં જન્મ્યો છે. ત્યારે તે તેની અમમાના પેટમાં ઉછરી રહી હતો ત્યારે તેણે આપણા ઝરણાંનાં મીઠાં મીઠાં મર્મર ધ્વનિવાળાં મૂંઝાં મીનાં સાંભળ્યા કરે ને ! અને તેય પાછાં ધનધોર અને મેધવી રાતે, ત્યારે કાઈ જગતુય ન હોય ! તું તો વ્યથિતો દોષધિ કે આપણી...આપણી જમાનવાળા માને છે કે જેણે આપણાં આ ઝરણાંનાં મીનાં સાંભળ્યાં હોય, તે જાને આપણી દુનિયા ઘૂમવા નીકળે, પણ તેને ધરતો નેકા અજબતો. આ તોને કેરે તો અંદી જ. દટાપ આપણા જ કથરતાનમાં.'

'તે ખરું પણ શ્રીનગર તો રૂપકું ને જલદુનયું શરૂ છે ! જેવી ત્યાંની નારીઓ, તેવી તે નગરી ! તમે કદીય પેલું કારમીરી લોકગીત સાંભળ્યું છે ? નખરાખોર... મનવાળી...'

'મારે તે આ ઉંમરે તે સાંભળીને શું કામ છે ? મારે તો મળતી મનવાળી ધરવાળી છે. દેશે આંખોને...તેને સાચવીને... તે જરાક મરડ્યો. સુમેમાન હાંત રહ્યો ને તે વધુ મંસીર પડ્યું બન્યો.

'સુમેમાન...'

'બોલો ચ.ચા !'

'આને ખૂંચ દડી છે...'

'તે તો છે જ ! પણ આવ્યા, જૂના આવ્યા ને વિચાર હવે જવા લાગ્યા છે. તમારી નગરમાં આ સત્ત્વ હવે તરવરવા માંડ્યું દશે.'

'શેખ, વાત શી છે ?'

‘ચાચા, વાન મુઠું કે જે લોક હવે શ્રીનગરમાં જાય છે તેમને તેમના ગામડે પાછા આવી ધરતી ખેડવાનું દિલ થતું નથી’

‘સુનેમાન, હુધ કયા શ્રીનગરમાં નહોતો ગયો ? ત્યાં જ તારી ચાચીની સાથે મેં શાદી કરી તે કયા શ્રીનગરની નથી ?’

‘તમને ત્યારે હજુજ સૂતકાલીન વિચારમાં, સમાજમાં અને માનવમાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા છે’

‘પણ આદતી લાખી ચચાં સાને કાજ ?’

‘મને ગુનામ માટે ધત ઠાર ના, ના ! આપણી સાથે કદાચ તે પથુ ન રહે !’

‘ના ના !’ નમી માથું ધૂણારીને બોલે ‘સા માટે તે નહીં રહે ! પ્રથમ તો તે આરા ખૂદનો છે વળી તને પૂરેપૂરું લાગે છે કે આડું એકનું એક કર મુદ છે તેને એ પણ ખ્યાલ છે કે ચાચીશ વીના જમીન અને સાઠ ઘેગમાં કોઈ ભાગિયો નથી પથ્થરનું નાનકું પણ રૂપુ ધર પણ તેના જ ભાગમાં’

સુનેમાને તેની આંખો મીચી અને નખીની આ બડાશભરી ગણતરીમાં તેને કોઈ સમજાણ જ ન પડી !

‘સુનેમાન, તને મારી ઓનામાં ધતમાર નથી જ ?’

‘આ કોઈ ધત ઠાર કે ખૂદનો પ્રશ્ન નથી’

‘તો પછી ?’

‘પનડો લેતા જમાનાનો, આત્શોનો, લાનનાએનો, મહત્વા ક્ષાઓ અને માયનાઓનો સમાન છે’

‘હા ! અદમદે બપાસુ અધુ અને ફરમાયેશ કરી’

‘એ ગનાસ ભરી કાવો મોડો !’

બને પાજ મૂગા બન્યા, પગવિપગ માટે અને પડી અદમદે દુકમ હોયો ‘વમાકું ફિક્કી છે ! સા માટે તે પીમી ? આપણને તો કુહો દિલ જેટલા પ્યારા બી બીજી’

અકમદ સુનેમાન સામે તાકી રહ્યો પણ સુનેમાનના ચિત્તમાં ચાલતી ગમચનને તે ન પાપી શમ્બો કે ન તેનું માપ કાઢી રકયો છતાંય તે એટલું સમજી રકયો કે આજે સુનેમાન કોઈક શોકલયો, દુખી ને

હનાસ છે

‘શેખ, તું જાણ છો ને કે હું કોઈ ખા કવદર ને પીર જેટલો પાક છું ?’

‘પરામર જાણુ છું’

‘તું તે પણ પરામર જાણુ છો કે હું માત્ર બે એરતોને નહીં પણ ચારને’

‘તમારી વાત પરામર છે !’

‘તો મેં કેમ બીજી એરત પણ કરી નથી !’ નમી સુનેમાન સામે આખનું મટકું માર્યો વગર તાકી રહ્યો

‘કેમ કે જમાતના બધેનો અકમદ રહેવા જોઈએ’

ના ના ! હું પાકલિ આદમી છું અને હું તેના મરીકે ચરમ નાહુ છું તેમ કડુ તો જ મારો આ પાક લડો પાકલિ રહે !’

‘એ વળી જુદી વાત કહી !’

‘ના, ના ! એમાં કશુંય જુદું નથી’ નમીએ શ્રદ્ધા પૂર્વક માથું ધૂણાવ્યું

‘આ તો માન્યતા ને અભિપ્રાયનો સમાન છે’

નમીને નોકર ખાદના પાસે આવડો, કુહાને લઈ ગયો અને બનેને હાથમાં કાવાલયો ગનાસ આપ્યા

સુનેમાની નગર ગનાસમાંથી અદર જોડી વરાજ પર ગઈ, તે તેની સામે ધડીવાર તાની રહ્યો ને બોલ્યો, ‘નમી તમે આ વરાજો પામી મેમ છો !’

‘હા !’

‘તે કેટલી જલ્દ છે ?’

‘ખૂમ !’

‘તો તે જેમ તેના પેલ કરનારને છોડીને અદર-કયાક ચાલી જાય છે તેમ આપણાં ફરજદો !’

‘હા ! પણ આ વાન મારો મગે જીતવની નથી’

હવે નમીએ ખૂમ પાડી ‘બીબીજી બીબીજી ! શેખ, મેં ગુનામની શાદી માટે નક્કી કર્યું છે આ નવેબરમાં થઈ જશે’

બીબીજી ખાદનાની સામે હાથમાં કુહો લઈને હાજર થયા નમીની બીબીજી પર નગર પડી કે તરત જ બીબીજીના હાથમાંથી કુહો લઈ લીધો અને થનમથ

ખળતા અંગારા સામે નજર કરતાં કરતાં હુક્કાની
નળી તે મોંમાં મૂકીને નાક વોટે હુમાડા કાઢવા લાગ્યો.
તે તેણે બીજીજીને પ્રશ્ન કર્યો : 'ગુલામ ક્યાં છે ?'
'આટલામાં જ હશે !'

'તે પેલી વાતની પૂછા કરી લીધી કે ?'
'કઈ ?'

'એની શાદી અંગેની !'

'હા, પણ મારા લગ્ન તેના કાન પર પડ્યા હોય
તેવું મને ન લાગ્યું ?'

'હા, બે !' બેઠી તેણે હુક્કાની નાળ મોંમાંથી કાઢીને
હુમાડા મોંથી કાઢવા લાગ્યો. તેનામાં થોડી ગરમી
મગી. તેણે ધાળબો શરીર પરથી બાગુમાં મૂક્યો.
'હા, જવ !'

બીજીજી જોરશમાંથી ચાલ્યા ગયા.

નખીએ મનમાં વિચાર્યું કે કદાચ જોકરાને કાને તેની
માનાં વેણ ન પડ્યું પડ્યાં હોય ! તેથી તેણે પોતે જ
અવાજ દીધો : 'ગુલામ...ગુલામ...યુ...લા...
આ...મ !'

'આ...આ...બે, અબ્બા !'

'નખી, હું એને ફટલાક સવાલો પૂછીશ, તમે અમને
સાંભળ્યા જ કરજો, અને પછી તેના પર આપણે
અર્થવિચારણા કરીશું !'

નખીએ માથું ધૂણાવ્યું, જે સંભતિસૂચક હતું, અને
બોલ્યો : 'શંખે, હું રસૂલની જોકરી કેટ્ટુ જોડે જ
શુલામની શાદી ગોઠવવાની વેતરણમાં છું !'

'શેખે ફરી માથું ધૂણાવ્યું અને નખીના હાથમાંથી
તેના પોતાના હાથમાં હુક્કો લઈને સટ લેવા લાગ્યો.
પારે ગુલામ મુરબ્બીઓની સામે આવી ઊભો રહ્યો,
માથું નમવીને અર્પિતના પડળ ટાળીને.

પારે શેખે પણ આંખો મીચી, અને બોલ્યો :
'ખુદાતાલાની તારા પર રહમ રહેજો. ખુદાતાલા તને
ફુરસ્તી બક્ષે, માલમિલકત બક્ષે અને સાથો-
સાથ અપ્પલ !'

હાલમે ધરતી તરફ નજર ફરીને કહ્યું : 'શુક્રિયા

ચાચાહ !'

શેખે પાનસિક નોંધ લીધી કે જોકરા ઉપરથી
ધણી સંસ્કારી બની ગયો છે અને તેની જલ્દ તો
કાશ્મીરી મધ બેટલી થીટી બની છે !

'શ્રીનગર કેટ્ટુ વાગ્યું !' તેણે આ જ પ્રશ્ન સી
પહેલે પૂછ્યો.

'ખૂબ મનનું !' ગુલામે મેખ લાડી નજર નાખીને
ઉત્તર આપ્યો.

'ત્યાંનું જીવન કેવું લાગ્યું ?'

'જીવન ?' ગુલામે પ્રશ્નના માયનાને સમજવાનો
પ્રયત્ન કર્યો.

'હા, જીવન !' શેખે ફરીને તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

'જીવન સરનું !' આઠ રૂપિયે મળ્યું ચાવલ ! અને
મજૂરી કરનારને ખૂબ કામ મળી રહે છે. તેમની
ગરીબાઈ હવે જવા લાગી છે. હવે તો સરકાર આપણી
છે. સરકાર આપણાં સુખ અને સાલગીની ખેવના
લઈ રહી છે, પણ...'

'પણ... !' શેખે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

'લાકડું ખૂબ મોંઘું છે !'

'પણ ગુલામનખી, તને શ્રીનગર કેટ્ટુ લાગ્યું ?'
'મનનું' શહેર ! ત્યાં ગ્રીમીઅર, ઓડીઓન, બાદશાહ
જેવી મંજરી હોરેલો...ખાવાપીવાની સિત્તમત છે.'

'હા !' શેખે આંખો મીચી કરી માથું ધૂણાવ્યું.
'આથી તને શ્રીનગર મનનું લહેર લાગે છે !'

'આ સિવાય પણ અનેક કારણો છે.' ગુલામ
નિખાલસ બનીને હવે વાતોએ વળ્યો હતો, અને
અનજાણે તે બોલી ગયો : 'શ્રીનગર સ્વર્ગસમું છે.
જહાંગીર બાદશાહે તેને સ્વર્ગ માન્યું હતું, અનેય,
ચાચાહ, તે સ્વર્ગ જેવું લાગ્યું છે ! દુનિયાબરના
લોકો વસંતઋતુમાં ત્યાં આવે છે, કેમ આવે છે, તે
જાણો છો ?'

'ના, મને શી ખબર પડે !'

'તેઓ ખાવા પીવા નાચવા અને...અને મોજ
કરવા...કાશ્મીરીની મોજ લટવા અને પૈસા વાપરવા...'

‘તો સિકારાવાળાનું જીવન પણ.’
 / ખૂબ ખૂબ સુખી ! શુભામ વચ્ચે જ બોલ્યો,
 અને આ લહેતરીમાં બાર મહિનાનો રાટનો રળી
 લઈએ છીએ.’
 ‘અને વાપરે છે પણ તેટલા જ’ રોએ તડ ઈર્ષ્યને
 ઉત્તર આપ્યો ‘અને તે પણ વગર ગણતરીએ અનેક
 મોઝશોખની ચીંતેનો !’

સામે શુભામ અનુત્તર રહ્યો
 ‘અને પીવામાં, ખાવામાં’
 ‘પણ હું તેમાં કાઈ નથી જણાવતો’
 હવે રોખ ઊભો થયો ઊભા થતા થતા તેણે કહ્યું
 ‘આપણું નસીબ કે છોકરો શ્રીનગરમાંથી ધરે
 પાછો આવ્યો છે ના, ના ! ન આવે !’ તેણે હવે
 આવના માઝુ તે ધર બહાર ગયો એની પાછળ
 પાછળ શુભામ પણ
 પણ અહમદનબી શોખના છેલ્લા વાક્યની બજબજાને
 ન પામી શક્યો તેમ ન તો સમજી શક્યો તેના મર્મને
 હવે અહમદ એકનો પડ્યો, આથી તેણે અવાજ
 દીધો ‘બીબીજી ! બીબીજી !’

બીબીજી આવ્યા
 ‘બીબીજી, આપણે શુભામ બારે હુશિયાર લડકો
 શેખ જેવો દુનિયાડાલો આદમી શુ તેને એણે પટપટ
 જવાળા આપ્યા છે !’
 ‘ખુદાની મહેરબાની સમજો !’
 ‘એમ જ ! હવે રસૂલની બીબીને થોડી પટારી લે !
 રેતુનો શાદી શુભામ જેડે ગોઠવી’
 ‘શુભામ જેડે શાદી ને !’
 ‘હા હા, તે જ રતો !’
 ‘નક્કી ઘઈ ગયું ! આપણા કરતાંય તેઓ વધારે
 ઉતાવળા થયા છે, સમજ્યા કે !’
 ‘તો આપણે વેવિરાળ જાહેર મરીએ કાને જ વળી !
 કાઝીજીને કહી આન સગાવડાલાઓને ઘવત ઈર્ષ્ય આવ
 અને આપણે શુભામ તો તૈયાર તેનીય રમ લેવી

‘મને બરાબર વાદ છે આપણે પરવશ ત્યારે આપણી

રજાં કોણે લીધી હતી ? મારી તો કોઈએ નહી
 તમારી ખરી કે ?’
 ‘વખત બદલાયો છે !’
 ‘વખત તો તેનો તે જ છે, પણ ઇન્સાન બદલાયો
 છે પણ તમને યુવામની મજૂરી લેવી તે મુતાસમ
 લાગતું હોય તો એમ’
 ‘તે જ સચ !’

કાઝીસાહેબને પૂછવામાં આવ્યું કે શુભામનું વેવિરાળ
 ક્યારે ગોઠવવું ? કાઝીસાહેબે તે માટે દિવસ નક્કી કરી
 આપ્યો સગાવડાલા, દિલેરખુઓ મિત્રો કલામશી,
 રમનો, બહુફૂપી અને જાનને પણ નોતરવામાં આવ્યા
 સતુરનો બજારો તુરુ ખાસ ઘવતથી શ્રીનગરથી સતુર
 બજારવા આ ચો વળી મે ખાસ ખાનસામાં શ્રીનગ
 રથી બેલાવ મા આવ્યા, કેમકે મહેદીનમાં મુગસાઈ
 ખાણુ બનાવવાના હતા તે માટે ખાસ મુરશીએ
 ખરીદવામાં આવી કબાખ બિરિયાની મે ખોમો
 બનાવવાના જાન નાચી, તુરુએ સતુરની જમાના કરી,
 પણ પીણાની વાત અહમદે કાન પર ન ધરી તે
 ન જ ધરી, કેમકે તે મહમદસાહેબનો પક્ષી શાખીઈ
 હતો આ દિવસ ગામના સૌ કોઈ માટે મહેમાનો
 માટે વાદનાર મનો હતો, પણ માત્ર શુભામને જ
 આમાં કરી રસ ન પડ્યો તેણે મૂં જેમ—યત્રત
 બનીને આ બધું જોયા કહ્યું
 બીબા દિવસે અતદેશીય પત્ર હાથમાં લઈને તે અહમ
 પાસે આવ્યો અને બોલ્યો ‘અબ્બા મારા ખાશાનો
 કાગળ આ પો છે !’

‘શુ લખે છે ?’
 શુભામે પત્ર વાચવો શરૂ કર્યો
 અહમદ વચ્ચે જ બોલ્યો ‘આપો કાગળ વાંચવાની
 કાઈ જરૂર નથી સાર મીટી દે ને !’
 ‘મને શ્રીનગરમાં ગોલાનો છે !’
 અહમદે તેના થમરને જરાક ઉનાળી, શુભામ સામે
 તાકી રહ્યો અને શુભામને પ્રશ્ન કર્યો ‘શુ કામ છે !’

‘અલ્લા જણાવતા હશે અને શી ખમર !’

હીક, કેટલા દિવસ માટે ?

‘તે પણ અલ્લા જાણે !’

જરાક ઊંચા અવાજે અહમદ ખોલ્યો : ‘ગુલામ, હું તારી શાદી નવેબરમાં ગોઠવવા ચાહું છું. તું હવે જવાન બની ગયો છે. આપણી જમાત આવી ભૂલ દરગુજર કરતી નથી. તેમ છતાંય, હવે સુધી દરગુજર કરી લીધી. જમાત અલ્લામિયા જેટલી દિલ્લરિયાવ છે, તેથી હવે વધારે મારાથી રોકાવાય તેમ નથી.’

ગુલામ ધરતી પર તબર નાખી, મૂંઝો રહ્યો, અને પગનાં આંગળાં ધરતી સાથે દબાવ્યાં.

‘હું કહું છું’ તે તું સાંભળે છે ?’

‘અબ્બા, જરૂર !’

‘તે હવે મારો નિર્ણય નવર્યો, આ કેટલા નિર્ણય !’ મોગેલ શહેતશાહના ફરમાન જેમ તેને તેના નિર્ણય સંભળાવ્યો.

ગુલામે પહેલી જ વાર તેના બાપનો આવા રક્ષ અવાજ સાંભળ્યો. આથી તે જરાક ધ્રુષ્ઠ ઊડ્યો—મગ્ન તેને લીનળીતો અચ્ચકા લાગ્યો.

‘હા... આ... !’

જેમ ખેતર પાક આપે છે, તેમ બાળકએ પાક... પાક... માંખાપ બનીને... સમજ્યો કે !’

ગુલામે માથું ધૂણાવ્યું :

‘ગુલામ, તું શ્રીનગર જા. તારી ખાવાને અરજ ગુજર કે તે શાદીમાં આવે ! હું શોચતાં હોતો કે હું શ્રીનગરમાં જઈ આટી મારી આવું ! આપણાં સગાં વહાલાંઓ, શુભેચ્છકો, અને દેસ્તાને ઘવત આવવા... તારી શાદી મારેની ! પણ હવે તું તે પતાની આવ... મારી જિંદગાનીનો આ છેલ્લો અવસર અચ્છી તર-હથી પતવો. જોઈએ.’

ગુલામ અવાજ બની બાપની સામે બોલ્યો :

‘તારી અમ્મા શ્રીનગરમાં શી શી બંધુસો ખરીદવાની છે, તેની તોય આપશે. એ બધી જ શ્રીનગરમાંથી ખરીદી લાવજે.’

ગુલામે માત્ર માથું ધૂણાવ્યું.

‘તું પાછો ક્યારે આવી જઈશ ?’

‘કામ પતરો કે તરત !’

‘સમજ્યો !’

ખીજ દિવસે ગુલામ પગે ચાલતો બારામુલ્લા ગયો અને ત્યાંની મોટરમાં બેસી શ્રીનગરમાં, ખાલા-ગાસીના ઘેર ગયો, ગરીબજમા તરત હાઉસ-મોટરમાં.

આ ક્ષણે તેને શ્રીનગર અતિ રૂપકું નગર ભાસ્કું, છણું આકર્ષક અને મીઠુંય ગાયે સાથે, પણ તેના મનમાં ઊગી નીકળું કે તેને તો શ્રીનગર હવે કાપમને મોટે ગુમાવવાનું રહેશે તેથી કંજૂસ બાળકના હાથ-માંથી રમકડું ખેંચવા મધ્યેએ ત્યારે તેના મનની સ્થિતિ હોય તેવી ગુલામની મનની સ્થિતિ થવા લાગી. ખેચેક દહાડા સુધી તો શ્રીનગરમાં તે વિચારમગ્ન બનીને ચૂમ્યો. તેને એમ પણ લાગ્યું કે હવે તેના જીવનમાં અતિ-શ્રિતા આવી રહી છે. વળી ગરીબજમા આ ત્રીજો ઘાટ તેના જીવનમાં સ્વપ્ન જેમ જ હવે ગોઠવાઈ જશે.

‘ચેરી બોલસમ ! ત્રીજો ઘાટ ! સંતુરના મીઠા સરોહો ! ચિકારામાં નીકળતાં વરધેડાંઓ ! સઘળું બસ સ્વપ્ન-વત !—ગુલામના મનમાં પ્રસ થયો.

તેનાં મનોચક્ષુમાંથી આ સઘળું સરકો જતું હોય તેવું તેને લાગ્યું. તેવું તેણે કુખ અનુભવ્યું. તેના બાપે તેને જે કામ સોંપ્યું હતું તે તો તેણે પતાવી દીધું. તે દરેક સગાંને, મોળખીતાને અને શુભેચ્છકને મળ્યો અને કહ્યું : ‘અબ્બાજાનન, હું ગામડે રહું છું તે હેતુથી મારી શાદી ગોઠવી છે !’

પણ એક જ દિવસે તેમનું શો અહમદનો તેને પાછો મોલાવવા કાળજી ગુલામ પર આવ્યો. આથી ગુલામને આઘાત લાગ્યો. તેને મનમાં થયું : ‘દિલો-બાન : મિત્ર શો આ ત્રીજો ઘાટ, જૂના પ્યારા દેસ્તા, ચેરી બોલસમ, અને... અને... આ બધું જ ત્યજીને... પેલી ટંકરી પરનાં ખેતરમાં...’

તેની બધી જ ચીજ બંધુસો ગાયેતો તે દુરિસ્ત બ્યુરોમાં આવીને ક્યમાં બિભે રહ્યો અને ટિકિટ માગી : ‘પહોંચ-

કોટ !' અને ત્યારે તેની નજરમાં પેલા શેઠ આવ્યા. ગઈ લહેતરીમાં મુંબઈથી આઈયા હતા અને કહ્યું હતું: 'મુંબઈમાં પણ ખૂબ પાણી છે.' અને ચિંકારામાં બેસાડી તેમને શાહીમાર લઈ ગયો હતો ત્યારે કહ્યું હતું: 'તને ગમે ત્યાં સારી નોકરી અપાવીશ. તારું દિલ આઢે ત્યારે મુંબઈ આવતો રહેજે !' ત્યાં ટ્રિકિટ આપનારે ખૂબ પાડી. 'લે લો ! એકરો દો ! કોન હે !'

'જી હાં, મેં ગુલામનખી.' 'સરકારી ખસમાં પહેલી સીટમાં ફુસરા નજર ! ચોર ખસ નં. ૨૦૬ જ પકાણકોટ !' ગુલામે તેનું માથું ધણીબુંધું. તેણે સુરેખાનની ગિરિમાળા પર નજર નાખી, ત્યારે ફાયવરે હોર્ન વગાડ્યું. ગુલામ મોટરમાં દાખલ થયો, મોટરમાં તેની જગ્યામાં તે ગોઠવાયો, અને બારી વાટે ફપકાં ને આકર્ષક

શ્રીનગર પર છેલ્લી નજર નાખી લીધી, સાંધાસાંધ નિસારો. ત્યારે મોટરે એકમનો પહેલો પૂવ આજગી નાખ્યો હતો.

તેણે એકમને વહેતી બેઈ, તેનાં નિરંતર વહેનાં પાણી તરફ વળી વળીને નજરે નાખી લીધી. વેરીનાગના ગ્રામ પ્રદેશમાંથી જન્મીને શ્રીનગર તરફ દોડ મૂકતી એનમ તેની નજરે ચડી પહેલાં, ને પછી મનોમધુમાં !

એકમ નિરંતર વહ્યા કરે છે જેનો પ્રવાહ ધણુના માટે અગમ્ય રહ્યો છે, તેનો મર્મર ધ્વનિ હરુપ ધણુને ગૂઢ લાગ્યો છે.

અને છતાંય તેનું વહેણ સર્નાતન ને નિરંતર વર્તી જ રહ્યું છે.*

* આ જ એકમની વાત An Eternal Flow પરથી લેખકે પાતે જ કરેલા મુજવાતી અનુવાદ.

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

ખંડિત સમજાં : સાવિક પોપટિયા. પાનાં ૧૩૬. રૂ. ૩/- . પાકિસ્તાન ગુજરાતી પબ્લિકેશિંગ હાઉસ, કરાચી, ૨. દક્ષિણ ભારતની વિકાસધાત્રા : કપિશરાય મ. મહેતા. પાનાં ૧૫૨. રૂ. ૨/- . અનાડા બુક ડીપો, અમદાવાદ. સ્ત્રીલાવતી જીવનકલા : ગો. મા. ત્રિપાઠી. પાનાં ૧૭૮. રૂ. ૩/- . નંદશંકર જીવન-ચરિત્ર : વિનાયક નંદશંકર મહેતા. સં. જૂનેન્દ્ર ત્રિવેદી. પાનાં ૨૮૮. રૂ. ૪/૫૦. વિનાશને પંથે : ધીરુ બહેન પટેલ. પાનાં ૧૧૫. રૂ. ૨/- . —ત્રણેના પ્રકા. એન. એમ. ત્રિપાઠી, મુંબઈ, ૨. અનંત આવડો ગુણવંતરાય આચાર્ય. પાના ૨૬૨. રૂ. ૫/- . ગુર્જરપતિ મૂલરાજદેવ (ઉત્તરાર્ધ) : ધુમ્કેતુ. પાનાં ૩૦૬. રૂ. ૫/- . સંશોધનની કેડીએ : ભોળીલાલ સાંડેસરા. પાનાં ૩૪૧. રૂ. ૬/- . હાપણની વાતો : રમણલાલ સોની. પાનાં ૧૪૬. રૂ. ૨/- . નહેરુ ચાચા ઝિંદગીમાં : કેસવલાલ સો. શાહ. પાનાં ૮૦. રૂ. ૧/૨૫. દીવો એ મારો દેશનો : ધ્રુવસાલા. પાનાં ૪૬. ન. પે. —/૭૫-જયેના પ્રકા. ગુર્જર મંથન કાર્યક્રમ, અમદાવાદ. ગાંધીજીના જીવનપ્રસંગો (૧૫૪) : સં. હોદાલાલ મા. કામદાર. દરેકના પાનાં ૩૨. દરેકનું મૂલ્ય ન. પે. —/૫૦. —હરિદર પુસ્તકાલય, સુરત. શાંતિનિકેતનનો યોગ : ખરેલાલ. પાનાં ૨૮. ન. પે. —/૩૦ એકસાંજની મુલાકાત : ચંદ્રકાન્ત બક્ષી. પાના. ૨૩૨. રૂ. ૪/૫૦. સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ, ૪. ફક્કણી. લે. પ્ર. પ્રેતર્જલાલ મજુમદાર. પાનાં ૫૬ રૂ. ૧/- ગોપીપુરું સુરત. વિમાન કેવી રીતે ઉડે છે ? : મનુભાઈ મહેતા. પાનાં ૩૨. ન. પે. —/૪૦. નક્ષત્ર-પરિચય : હોદુભાઈ મુયાર. પાનાં ૩૨. ન. પે. —/૪૦. —અનેના પ્રકા. પરિચય ટ્રસ્ટ. મુંબઈ, ૧.

સરપંચોની શિબિર ફરજિયાત બનાવો

ગામડાંમાં તંત્ર અને ગામડાંમાં વ્યવસ્થિત કરવા પંચાયતીરાજ આવી રહ્યું છે ત્યારે આ હપ્તેથી મુશ્કેલી બેઠેલ વધુ મહત્વનો બની રહેશે...

‘સે વકરામ ! તમારી શિબિરમાં માની પણ હારે પડી ગયું.’ એક લાઈએ આવી ફરીબાદ કરી.

‘શું થયું ?’

‘તમે નહોતું કહ્યું કે ગમે તેવું દબાણ હોય તો પંચ બારમું ન કરવું. મેં તમારી શિબિરમાં માથે ચડાવી. મને પંચ લાગે છે કે મરણ પાછળ બારમું કરી ખર્ચો કરવો એ ખોટા છે. એ ચાલુ થીએ ચાલ્યા જવાનો કંઈ અર્થ નથી. તમારી આ વાત મારા મળે જોતરી ને મેં મારી માની પાછળ બારમું ન કર્યું.’

‘સારું કયું.’

‘પણ હવે થાય છે કે સારું કયું’ કે ખોટું કયું. જુઓ ને બારમું ન કરવાનો મેં વિચાર જાહેર કર્યો એટલે સગા-સબંધીઓ અને વાસવાળાં તોડી પેટે તૂટી પડ્યાં. જે મળે તે કહે : બારમું ક્યાં વગર તો ચાલતું ! હશે તમારી ડોશી આખો જનમારો લોકોનો શીશી ખાઈને ગયાં. હવે એની પાછળ શીશી ન કરે તો તેને કેમ પહેલે ! છતાં મેં ન માન્યું. બેસાં ટાણાં મહેણાં મારતાં હતાં. કેટલાક તો મારા નામનાં જામિયાં લેતાં હતાં. મોટા પંચાતિયા તો મોટી મુધારાવાળી થઈ ગઈ છે કહી નિંદતા હતા. પણ મેં મચક ન આપી અને બારમું ન કર્યું તે ન જ કર્યું.’

‘હું આ લાઈની વાત રેડિયો કાંતતાં કાંતતાં સાંતવિતે સાંભળી રહ્યો હતો. એ આવેશભરી વાણીમાં કહે જતા હતા : ‘પણ પાછળથી હારે પડી ગયું. એ લોકોએ ગામ ભેંચું કહ્યું. ગામ વચ્ચે ચર્ચા થઈ. એ બારમું કેમ ન કરે ? ખાઈને ખવરાવે એમાં શેનો મ્વાલ કરે છે. મોટાનું પણ માન ન સાચવે ? એ

એના મજબૂમાં સમજે છે શું ? એ ગામ દાખલો નહિ બેસાડે તો આ લોક કાઈને ગણશે નહિ ને ગામલોકોએ જાહેર કયું’ કે એનું હાર પાણી બંધ કરે. અને એ વાતને પાંચ દિવસ થયા. વાસમાંથી નથી કાઈ અમારી સાથે બોલતું. નથી કાઈ ભારો કે બેહું ઉપડાવતું. નથી ધરમાં કાઈ પગ મૂકતું કે નથી વાતે કરતું. જાણે અમે અસ્પૃશ્ય હોઈએ એમ અમારાથી દૂર ભાગે છે. કાઈ દેવતાએ આપતું નથી. અમે તો દીક, ગમે તેમ કરી સહન કરી લઈએ. પણ બેસાં તો તોખા પોદારી ગયાં છે. જુમાબૂમ કરી મૂકી છે. તમે જ કહો, અમારે શું કરવું ? ગામ આગળ નાક લીટી ધસતી અને ગામ જે શિક્ષા કરે તે સહી લેવી કે આમ ને આમ હેરાનપરેશાન થવું કે પછી પોલીસમાં ફરીબાદ કરવી ?’

વાત આટલી વણજી ગઈ છે એ જાણી મને, પણ દુઃખ થયું. જુનવાણી માનસની કેવી ભારે પકડ કહેવાય ? કાઈ મુધારાનું આવરણ પણ ન કરી શકે ? તેમનું મન જાણુવા મેં તેમને સલાહ કર્યો :

‘તમે શું વિચાર્યું છે ?’

‘મને તો લાગે છે કે આ લોકની આંખ જાણીની જોઈએ. લાઈ બાપા કરે કંઈ નહિ વળે. પરંતુ દેખાડવા વિના એ સ્પીધ નહિ થાય.’

‘તો શું કરશો ?’

‘જાતિ ત્રાસ નિવારણ કાયદો તબે એમની સામે પોલીસ-કેસ કરવો છે. વોરંટ નીકળશે એટલે તુરત સ્પીધ થશે.’

‘એથી તમારા પરનો ત્રાસ ઓછો થશે ખરો ? કમદો એવી તો ફરજ નહિ પાડી શકે કે તમારે એમની સાથે બોલવું, તમારે હારા આપવી કે દેવતાં આપવો ? જીવડું તમારી વચ્ચેનું અંતર વધવું

જશે તમારે માટે તેમને વેર બંધાશે,
'તો કરવું શું?'

'સામાજિક સુધારામાં સમજવટથી કામ લેવું
નેઈએ. અચૂત તમારી બાબતમાં લોકો સમજ્યા
પગર તમારા પર ખોટો ત્રાસ ચુલો છે. એ સાચું
નથી. પણ તેનો ઉકેલ તેમની સામે કેસ કરવો એ
નથી તેમને સુધારાની વાત સતત સમજાવ્યા કરવી
એ જ સાચો રાજમાર્ગ છે. હું તમારી સાથે આવું
છું. બધાને મળી સમજાવીશ અને રસ્તો કઢાવીશ'

હું એ ભાઈની સાથે ગામડે ગયો પણ ખરો પણ
ગામડાંની આ જડતા, આ અચાનકતા અને નોકડુંકો
ક્યારે દૂર થશે? ગામે ગામ વિકાસઘટકો આવ્યા
છે. એના રિકાસ માટેના પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે.
ગામડાં આર્થિક રીતે સદૃશ થતાં પણ જાય છે. પણ
આર્થિક વિકાસ જોઈતું લોકશિક્ષણ મરેલું હસ
અપાતું નથી. લોકોને છવન છવવાની સાચી સમજ
પડે, તેમનામાં નવી દૃષ્ટિ ખીમે, કુરિવાજો અને
ખોટા ખર્ચો બંધ કરી તેઓ સારી રીતે રહેતા થાય
એવી સમજ આવવાની ખાસ જરૂર છે. એને જ
હું સામાજિક સુધારણા કહું છું. આને જ હું
લોક શિક્ષણ કહું છું. આ કામ કેણું કરશે? ગામે
ગામના આ સવાલ છે. સેવકશ્રમ એક છે અને
સવાલ અનેક છે. આ કાર્યને જોટલી અગત્ય અપાય
તેટલી ઝોંઝી છે.

*

એક ઉત્સાહી વિકાસઘટક અધિકારીનો પત્ર આવ્યો.
તેમણે લખ્યું હતું:-

'અમારા તાલુકાની સરપંચ શિબિર છે તમે હાજર
રહો એમ મુશ્કેલી છે. ખાસ તો પંચાયતી રાજ
આવી રહેલું છે. ત્યારે તમારા જેવા લોકસેવક એ
સરપંચોને તેમની ફરજો વિશે ખ્યાલ આપી શકે તો
ગામડાંના પ્રયત્નો પણ સરળ બને.'

આમે હું તો લોકો વચ્ચે એટલો જ છું. આભરિકાસ
પગર કે લોકશક્તિ વગર રાષ્ટ્રનું નવનિર્માણ થવાનું

નથી. એ કામ આપણે સૌએ કરવું જ પડશે.
ગામડાંને પંચાયતો મળી. હવે પંચાયતોને વિશિષ્ટ
હક્ક અને સત્તા મળે છે. પણ સત્તાનો ઉપયોગ એ
ગામડાં નવનિર્માણ માટે ન કરે તો...તો ગામડાંમાં
ઝડપ વધે અને વિકાસનું કશુંયે કામ ન થાય
કેટલાંક ગામડાંમાં પંચાયતના અંગૂઠાને કારણે વિકાસમાં
કામ ન થતા હોય એવી મતે જાણ પડી છે. એટલે
વિકાસઘટક અધિકારીએ સરપંચોની શિબિરમાં
હાજર રહેવાનું નિમંત્રણ પાડવું એટલે સહર્ષ
સ્વીકારી લીધું.

સરપંચ શિબિરને અનુભવ મારે માટે નવો નથી.
અગાઉ પણ એક બીજા તાલુકાની શિબિરમાં
ગયો. ત્યારથી જ એમ લાગેલું કે સરપંચોને
શિબિરમાં હાજર રહેવામાં રસ નથી. સરપંચની શું
ફરજ છે એ જાણવાની પણ એ તકલીફ લેતા નથી.
તો પછી પંચાયતનું કામ કેમ સરળ બને, લોકોના
પ્રશ્નો કઈ રીતે ઉકળી શકે, બ્યવહારુ મુશ્કેલીઓનો
તોડ કેમ કાઢી શકાય એ વિશે જાણવાની તો ફરજ
સાબી રાખે?

અહીં પણ હરેક શિબિરમાં બને છે એમ જ બહુ.
ઉદ્ઘાટનસમારંભ સમયે હાજર પંચોતેરે દરો
જેટલા સરપંચો હાજર રહ્યા. આવી શિબિરમાં
હાજર રહેવા માટેનું ખર્ચ તે પંચાયતમાં પાડી દીધું
છે. શિબિરમાં ત્રણ દિવસ રહેવા જમવાની સગવડ
કરવામાં આવે છે. કિંતુ કિંતુ વિષયોની સમજ
આપવામાં આવે છે તેમની જાણકારીમાં વધારો
થાય છે નવા પરિચયો થાય છે. છતાં ઉદ્ઘાટન
પછી ભોજન લઈ સરપંચો ટપોટપ ભાગ્યે જ મળે છે.
આજુબાજુના સરપંચો રાતના વિખરાર્થે જાય છે.
અને બીજા દિવસે તે પૂર્ણાકૃતિ સમયે તો ખામખા
પાંચ દસ સરપંચો અને વિકાસઘટકના કર્મચારીઓ
રહે છે. આ માનસ પંચાયતીરાજ માટે ખૂબ
ખતરનાક છે. સરપંચોને હવે વિશિષ્ટ પ્રકારની
કામગીરી જાણવાની આવશે. તેઓ ને આ, તવી

રચના વિશે ન જાણે, તેમના કાર્યપ્રદેશ વિશે ન જાણે
તો તેઓ કઈ રીતે કામ કરવાના હતા ?

આ શિબિરમાં રાતના ખોરાકનું કાર્યક્રમ હતો. તે
પંચી-ત્રીજા દિવસે સવારની બેઠકમાં તે શ્રોતાવર્ગ જ
ન જાણે. ઉદ્ઘાટનસમારંભમાં આમજનો, ખેડૂતો
આમંત્રી હતા. તે સૌને શિબિરમાં પ્રવચનો, વાર્તાવાણો
સાંભળવાની છૂટ હતી. છતાં તેમાંનાં પણ કોઈ
દેખાયા નહોતા. ને ત્યારે મારે લોકશિક્ષણની અગત્ય
વિશે જોલવાનું આવ્યું ત્યારે જંગમે સંજોગોને
કહેવાનું હતું તે સરખો જ દેખાતા નહોતા.
એમની ગેરહાજરી સામે તેવી હતી.

સમજાવું નથી કે સરખો શિબિરમાં કેમ હાજર
રહેતા નથી કે ઉદ્ઘાટન સમયે સૌ હાજર રહેવાની
પ્રત્યેક્ષ કરે છે. ત્યારે પણ તેમને પંચાયતો વિશે કે
તેના કાર્યપ્રદેશ વિશે જાણવાની જિજ્ઞાસા દેખાતી
નથી. ત્યારે તેમને કેવળ દેખાવો કરવામાં જ રસ
દેખાય છે. પ્રધાનશ્રી પધારે કે જિલ્લાના કાર્યકર
પધારે ત્યારે સૌ આવીને ગાંધાર્થ જમ છે. એ જમ
ત્યારે સૌ ચક્રાંતી પેઠે ઉઠી...કરતાં વિખરાઈ જાય
છે. આ દેખાવો કરવાની વૃત્તિને જો પોતાણુ મળતું
રહેશે તો તે જ લોકજીવનની આડે આવશે અને
કેપારેયે લોકશક્તિ નહિ મળે.

મને તો આમાં પ્રધાનોની અને જિલ્લાના અગ્રણી
કાર્યકરોની પણ શક્તિ દેખાય છે. તેઓ પણ જાણે
આજાણે આ દેખાવો કરવાની વૃત્તિને પોષે છે.
ઉદ્ઘાટનમાં તે સરખોને તેમની ફરજો વિશે અને દેશની
નવરચનાની વાત કરે. હવે ખીજનાં પણ પ્રવચનો
થાય. સાંજના સરખો પોતાની મુશ્કેલીઓ રજૂ
કરે. વધીવધી તંત્રની શિથિલતા કે ખીજ મુશ્કેલીઓ
વિશે પણ વાત કરે. તો પ્રધાનશ્રીને પણ લોકોની
હાડગારીઓ ને, ગામડાના પ્રશ્નોના ખ્યાલ આવે. તેના
ઉકેલમાં પણ સહાયરૂપ થાય. તેમનો લોકસંપર્ક વધે.
સરખો હાજર હોય એટલે આખા તાલુકાનું તે દર્શન
કરી શકે. તે દ્વારા જિલ્લાની પણ મુલાકાતે જઈ શકે.

ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં તે જાણે જ લોકોની નજર
આવી શકે. આ પ્રશ્નોત્તરીમાં તે લોકમાનસ પણ જાણી
શકે. તેમ નિષ્ક્રિય પંચાયતોને ટોર પણ કરી શકે પણ
આ મારે નથી પ્રધાનશ્રીને સમય કે નથી જિલ્લા કલે-
ક્ટર કે આગેવાનો પાસે સમય. તેમને જો પ્રમુખરચાન
કે ઉદ્ઘાટનનું કામ ન મુખ્ય થયું હોય તો તેઓ
પડખે જ દાઢર રહે છે. તેઓ આને જ કામ ગણે
છે. લોકોએ પણ આ વૃત્તિને પોષી છે. પરિણામે
નેતાગીરી પ્રાણુવાન બન્યે જાય છે અને લોકો પણ
નિષ્ક્રિય બન્યે જાય છે. એથી જ ગામડાંની લોકશક્તિ
પ્રગટતી નથી.

જ્યાં હોયે વાત, આખા દેશમાં આ દેખાવો કરવાની
ચાલ આવી છે ત્યાં કોઈએ શું કહેવું ? પણ આ
શિબિરમાં સરખોને મળતાં, તેમની સાથે વાત કરતાં
જે માનસ જેવા મળ્યું તે વ્યક્ત કરવા જેવું છે.

(૧) કેટલાંક ગામોએ ગામડાંની જમીન ગાળતમાં
અરજીઓ કરી છે. આરંભ થઈ ચૂકી ગયાં છતાં
તેનો ઉકેલ આવ્યો નથી. વહીવટના સિથિત તંત્રની
ધણી ફરિયાદો સાંભળવા મળી.

(૨) ક્યાંક પંચાયતોમાં ખેડૂતાણુ થાય છે. બે પક્ષો
હોઈ કોઈ નિર્ણય લઈ શકતા નથી. એટલે સરખો
જ કહે : 'પંચાયત તો આ જગનમાં જ નિર્ણય નાંદે
કરી શકે. જો ઉપરથી દુકમ આપે તો અમારું કામ
સરળ થાય.'

'કેમ ઉપરના દુકમની રાવ જુઓ છો. તમે સૌ મળીને
રસ્તો કાઢો. હવે પંચાયત હરાવ કરે.'

'એમાં હરાવ થાય એવું છે. અમારે તો ઉપરથી દુકમ
આવે તો ભયે ભયો...'

એક સરખો કહ્યું. 'પંચાયતની આવક વધારવા
અમારાથી તો કવેરો વધારી સકાય એમ નથી. ઉપ-
રથી દુકમ આવે તો અમારી અધીરો મુશ્કેલી ટળી
જાય.'

આ કેવી વિચિત્રતા છે !

ઉપરના નીચલા સ્તરને, ગામગ્રામને એકમને સત્તા

સરખોની શિબિર દરમિયાન : ૫૫

આપવા માગે છે. સત્તાનું વિકેન્દ્રિકરણ થઈ રહ્યું છે. ત્યારે તેમને સત્તા મળે છે એ ગામડાં જ સત્તા લેવાની ના પાડે છે. સત્તાનો ઉપયોગ ગામડાંના વિકાસાર્થે કરવાની પણ તેમની તૈયારી નથી ઉપરથી હુકમ આવે તો ધરવેરા વસૂલ કરે, પણ પચાસતની આવક વધારવા પોતે થઈને વેરા નહિ આપે. આવા માનસ-વાળી પંચાયતો વિકેન્દ્રિકરણ પછી પણ ગામડાંનું શું બંધુ કરવાની હતી !

(૩) કયાંક સરપંચો સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. પંચાયતને જાણ કથી વગર પોતે જ નોટીસ આપે છે. કિન્નાખેરી કરે છે કેટલાકને હેગન કરે છે. એવાના હાથમાં વધુ સત્તા આપવામાં આવે તો શું વડે થાય ? એનો બચ દેખાડના એક હરિજન ભાઈએ કહ્યું : 'સેવકરામ ! બમાલે તો મરે છે. હું મારો જ હાખમે આપુ પચાસતની ચૂંટણીમાં સરપંચ સાથે અટક પડી ત્યારે પણ તેમણે કહેલું કે જોઈ લઈશ. ને તેમણે મને 'જોઈ' પણ લીધો. તેમણે મારા પર નોટીસ મોકલી કે તમે વગર ખરવાનગીએ છાપડું આપ્યું છે તો છત્રીસ કપાકમા તોડી નાખવું. નહિ તોડી નાખે તો પચાસત તોડી નાખશે અને તેનું ખર્ચ તમારી પાસેથી વસૂલ લેશે કેટલાય વખતથી હું છાપરામાં રહ્યું છું એકાએક નોટીસ કપાંથી આવી કે તેમણે આવી છાપડું તોડીયે નાખ્યું. મારે કોટમાં ન્યાય માગવા જવું પડ્યું કલેક્ટરસાહેબને અરજી કરી, તેની તપાસ આવે છે. હજી તેનો નિકાલ આવ્યો નથી એ તો એવા દુકારીઆ કરે છે કે જે માથે

સરકાર ન હોય તો કચરી જ નાખે.' ને બચતી આવતો એ ભાઈએ કહ્યું : 'હે સેવકરામ ! કહે છે પચાસતી રાજમાં સરપંચને પછી સત્તા આપવામાં આવે છે. અને ન્યાય કરવાનુંયે તેને સોંપાય છે. તો ...તો અમારો ગરીબ ગર્યાનો મરો જ થઈ જશે. ભઈશાળ સરકાર માખ્યાને કહેને કે અમારી સાથે જુએ.'

પચાસતની રાજ સામેની આ લાક્ષણિકી સુધુમ્ની લોકોના રક્ષણ માટે આજના તબક્કે તો ધરવા જેવી છે. કેટલાક માથા ફરેલ સરપંચો અને ગામ બામેવાનો તેને લક્ષમાં લે છે તેના આવી જ વડે કરે છે.

ખડું જોના તો પચાસતને પૂછીને જ નોટીસ લાય. જે કઈ પગલું કરવાનું હોય તે પચાસતને પૂછીને લાય, સરપંચ મનસ્વી વર્તન ન કરી શકે. એ પચાસતને આધીન છે આ-ખ્યાલ વગર સરપંચ જાણે ગામનો ધણી હોય એમ વર્તે છે તે ખરાબ નથી.

એટલા માટે મને તો કથારનુંયે લાગ્યું છે કે પચાસત રાજ આવે તે પહેલાં સરપંચોને તો તેના સાથે ખ્યાલ આપેલો જોઈએ તે માટે સરપંચોની સિમિર ફરજિયાત બનાવવી જોઈએ. જેણે આવી સિમિર કે તાલીમવગર જોઈ હોય તે જ પચાસતની ચૂંટણીમાં જીતે રહી શકે એવું રખડીકરણ કરવાની જરૂર છે. આશા રાખીએ કે પ્રમુખીય સરકાર આ બાબતમાં વિચારશે.

પ્રમુદા, ખાણ તથા થાંભલાના ટેકાવાળી છતનાં ચણતરોમાં ખાસ પહોરરની ફર પડે છે. આ કામ ધણું મુશ્કેલ છે અને તેમાં સમય અને નાણાની ખૂબ જરૂર પડે છે.

'આર્કિટેક્ચર' સંલગ્ન સરચાના વૈજ્ઞાનિકોએ મંડપથી સખલ ખની બચ તેવા કોઠીટ પહોરર બનાવવાની નવી પદ્ધતિ શોધી કાઢી છે. આ કોઠીટ રૂપેષ પ દ્વારા ઘાટવામાં આવે છે. આ માટે બેકસાઈટ, ચાક અને સોડાઈ મિશ્રણ સામાન્ય કોઠીટ મિશ્રણમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

આ મિશ્રણ ૨ થી ૧૦ મિનિટમાં એટલું સખલ થઈ બંધ છે કે તેના એક ચારસ સેન્ટીમીટર પર ચાર મિલિગ્રામનું દબાવું સડન કરી શકે છે. એની ઉત્પત્તિ મજબૂતાર્થ ૪૦૦ થી ૪૫૦ મિલિગ્રામ એટલી છે.

જળાશયો ઉપર ઊડતાં વિહંગો

થેલાળી ધોમડી

કુખતરનો કદતી પણ દેહમાં લંધારે પાતળી આ થેલાળી ધોમડી હવે પછી આવતી કાળા પેટવાળી ધોમડી જેવી જ જણાય છે. આથી બન્નેને જોળખવામાં મુશ્કેલી ઊભી થઈ જવા સંભવ ખરે. પોતાના ઘનના વાધા સમ્યા હોય ત્યારે તેના માથા ઉપરે મખમસીઆ કાળા રંગનું તાંબકું અને ચાંચે સફેદ ગાંધા આવે છે. પીઠના ભાગનો તથા પાંખનો રંગ રાખોડીઆ અને પેટાળ ધુમાડીઆ કાળા રંગનું હોય છે. ચાંચ અને પાંખોના રંગ રાતો રહે છે અને શિયાળામાં તે કાળો થઈ જાય છે. આ પંખી કાળા પેટવાળી ધોમડીથી તેના ઘેરા રાત્તા રંગના પંખે અને રાખોડીઆ રંગની પીઠ તથા તેના હડીમધે દેક અને શેડઉતાર ધાટથી તરત જ છુદાં તારવી શકાય છે. આ થેલાળી ધોમડીની પુંછડી અણીધાર નથી તેમ જ બહુ દરેલી પણ નથી પણ તેનો હોડા લગભગ ચોરસ દેખાય છે. શિયાળામાં આ ધોમડી પોતાના વાધા બદલે છે ત્યારે તેના રંગ બહોળા ઝાંખા પડી જાય છે. અને પેટાળના રંગ ધોળા બની જાય છે. તાંબકું ને મખમસી કાળા રંગનું હોય છે તે તાંબકાનો રંગ પણ નીકળી જાય છે અને ચાંચનો રંગ ધુળીઆ થઈ જાય છે. નાની ઉમ્મરની આ ધોમડીનો રંગ પીઠ ઉપર ઝાંખા રાખોડી ધોળા રહે છે.

સ્વભાવે આ ધોમડી સમૃદ્ધચારી છે અને પાણીની સપાટીથી બહુ જાંચે ઊડતી નથી. એ ઊડતી હોય ત્યારે 'કેક કેક' અવાજ કરી છે. અને પોતાની ચાંચ અને માથું પાણીની સપાટીને જોળીને રાખે છે. આ રીતે ચાંચ રાખી તે પોતાના આહારની શોધમાં કાંઈે ઊડવા કરે છે. અને પોતાની ઊડવાની હદ ખૂટી થતાં ત્યાંથી પાછી ફરતે એ જ રસ્તે પાછો

ગુજરાતમાં પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓ વિશેના નિબંધો અને વિચારદેવેનકે ભર્મિનાં વચકો માટે ને અવધાનું હોજો લખે છે તે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અત્યેક છે—એ જ ભર્મિનું ગૌરવ પણ ગણાય...

ઊડતી આવે છે. આ રીતે તે પોતાનો આહાર ને નાની માછલી, જીંદા, કીડા અને એવાં ખીજાં પાણીમાં થતાં જીવ જોઈ જાય તો તે ચિકારને પાણીની સપાટી ઉપરથી ઊઠાવી લેવા નીચે ત્રાટકે છે અથવા ચોટ પણ મારે છે. પોતાની ઉતાવળી ઊડન હોવા ઉપરાંત તેની અણીઆળી પાંખોને ધીરી પણ સુંદર રીતે ધમે છે. તે નેવાનો અનાંદ આવે છે. અને કંવામાં બહુ સહેલાઈથી સરતી જાય છે. અને સમૂદ્રમાં હોય તો એક સામટાં પંખી ગોળ મંડળમાં ઊડવા કરે છે. શિયાળામાં તો બહોળા એકાકી જ નેવામાં આવે છે. છતાં તેનાં ખીજાં સંગીતો સંગાય છેડતી નથી. આ થેલાળી ધોમડી સૌરાષ્ટ્રમાં સામાન્ય છે અને વસંતની વળતી મુસાફરીમાં બહુ વખત લખના વાધાની સમવટ કરી લે છે. સામાન્ય રીતે તેના વસવાટ ખારા તેમજ મીઠા પાણી ઉપર રહે છે.

પ્રજનન માટે આ પંખી કાશ્મીર તેમજ ભારતના ખીજા ભાગોમાં ચાલી જાય છે. પણ અહીં તે પ્રજનન કરતાં હજી સુધી નેવામાં આવી નથી. કારણ કે સૌરાષ્ટ્રમાં તેઓ સ્થાનિક પ્રવાસી તરીકે આવતાં હોય એવું નેવામાં આવે છે.

અંગ્રેજીમાં થેલાળી ધોમડીને The Indian Whiskered Tern કહેવાય છે અને તેને વિજ્ઞાનિક રીતે જોળખતી હોય તો Chlidonias hybrida indica (Stephens) એમ કહેવું જોઈ એ.

સફેદ પાંખવાળી કાળી ધોમડી

કદમાં આ ધોમડી આગળ નેઈ ગયાં તે ધોમડીને મળતી આવે છે. આ ધોમડીની પાંખમાં ધોળું ધાણું રહે છે. અને બાકીનો ભાગ કાળો હોય છે. પણ

શિયાળામાં તે આ રંગની રહેતી નથી, એટલે ઘોમડી
 ઘોમડી- જેવી જ જણાય છે. બાકી તો- તેનું માથું
 પેટાળ અને પીઠ પાંસે આવતાં પીઠાં અને પાંખ
 નીચે તથા પીઠ કાળા રંગનાં હોય છે. ચાંચ અને
 પગ સારા રંગના રહે છે. પણ શિયાળામાં આ રંગ
 બદલાઈને કાળા થઈ જાય છે.

આ ઘોમડી- પણ ખારા તથા મીઠા પાણીમાં
 જોવામાં આવે છે. જો કે જેટલી મનસુખે એટલી તો
 કુદરતે જ નહિ હોય પણ સામાન્ય રીતે આસ જોવામાં
 બિંદાસતી નથી આહારમાં તે બધી ચીજોને આમળ
 જોઈ ગયા તે ઘોમડી જેવી જ લે છે.

અંગ્રેજીમાં સફેદ પાંખવાળી કાળી ઘોમડીને The
 white-winged Black Tern કહેવાય છે.
 અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Chlidonias
 Leucoptera (Temminck) એમ કહેવું
 જોઈએ.

ઘેમડા ઘોમડી

કાગડાના કદની આ ઘોમડા ઘોમડી આજ રાજોડી
 રંગની આવે છે. જેની ચાંચ, પગ અને આંખો
 કાળા રંગની હોય છે. શિયાળામાં તેના માથા ઉપર
 કાંઈ વખત ઘેરા રંગની લીટીઓ જોવામાં આવે છે
 અને આંખ-પાછળ સામાન્ય રીતે કાળો ડાંધો રહે
 છે. પણ પ્રજનન સમયના વાધા સજે છે ત્યારે તેનું
 તાવકું કાળા રંગનું થાય છે અને પીઠ ઉપરનો રંગ
 ઘેરા બને છે. તેની પાખોનો થાટ પાતળો હોય છે
 અને પૂંછડી ઘોડી ફોટી રહે છે. આપણા સમુદ્ર
 કિનારે આ પંખી સૌથી સામાન્ય છે.

ઘોમડા ઘોમડી દરિયાકાંઠાથી ધણે લાંબે સુધી અંદર
 જુદી આવે છે. અને સ્વભાવે સખૂદચારી છે. અને
 પોતાનો આહાર દેખાઈ જતા આપણું ટોળું તૂટી પડે
 છે માઝકી, લેપડી અને પાણીની જીવાત તથા બોય
 ઉપર થતી જીવાતનો તે આહાર કરે છે. સમુદ્રના
 દેખડીઆ કાંઠે નીચે એસીને પણ આહાર શોધતાં
 હોય છે. જો વખતે પોતાનો કંઈ અવાજ આપ

રાખે છે. જેતરાઉ જીવાતનો નાશ કરીને આ ઘોમડા
 ઘોમડી જેતીને કાપે કરી દેતી હોય એમ જણાય છે.
 તે જાડમાંથી થયી ચપળ જણાય છે અને આકારની
 વિપુલતા હોય તથા તેનો ઘેરા અવસ્ય પગપડી કરના
 જોવામાં આવે છે. આ પંખી શિયાળામાં આવતીને
 લગભગ આપણું વરસ આપણી વચ્ચે રહે છે પણ
 પ્રજનન કરના હોય એવું જણાયું નથી. બીજાં તેનાં
 સગા કરતાં વધારે કઠોળા કરે છે-પણ તે આહાર
 રની શોધમાં હોય ત્યારે.

આ પંખી પ્રજનન માટે ઉત્તરમાં કાશ્મીર અને દક્ષિ
 ભુખા સિંચોન અને પશ્ચિમમાં મકરાણ કિનારે આવ્યાં
 જાય છે. એ ફરજમાંથી મુક્ત થઈ તે ભારતના
 સમુદ્રકાંઠે સખર બનાવી દે છે. આમાં શુભરાત,
 સોરાષ્ટ્ર અને કચ્છના દરિયાકાંઠાનો સમાવેશ થઈ
 જાય છે.

અંગ્રેજીમાં ઘોમડા ઘોમડીને The Gull-Billed
 Tern કહેવાય છે. અને Gelo chelidon
 Nilotica Nilotica (Gmelin) એ એવું
 વિજ્ઞાનિક નામ છે

દરિયાઈ ઘોમડી

સમળી જેટલા કદની આ દરિયાઈ ઘોમડી બધી
 ઘોમડીમાં મોટા કદની છે. તેનું તાવકું અને ચોરી
 કાળા રંગના હોય છે ચાંચ પરવાળાના જેવા ચાતા
 રંગનો અને પગનો રંગ કાળો નહે છે. પોતાના બાજ
 રાજોડી અને પેટાળ સફેદ હોય છે. જેટલીક દરિયાઈ
 ઘોમડીની પાંખના છેદ કાળા પડતા જણાય છે.
 શિયાળામાં તેના કાળા રંગના તાલકાના કીટીઓ
 દેખાય છે.

દરિયાઈ ઘોમડી આપણા સમુદ્રકાંઠાનું બહુ આકર્ષક
 પંખી જણાય છે પાખના ધીમા પણ મોઢસ ધમ
 વાચી તે હવામાં સહેલાઈથી સરતી હોય એવું દેખાય
 છે. અવનત લે જ્યારે સામે પરતે જાડી હોય ત્યારે
 તેને પોતાની પાંખો વધારે ધમકી પડે છે પણ સફે
 લાઈથી આમળ વધતી જાય છે. તેના કદથી તે ઘોમડી

છે એમ ઘણી વખત ભૂલ થઈ જવા સંભવ છે. પણ તેના દેહનો ઘાટ અને માથું તથા અણીઆળી પાંખોથી તે ધોંમડી છે એમ તરત ખગર પડી જાય છે. તેની ખાસીયત સમૂહચારી નહિ હોવાથી તે એકાદી સમુદ્રકાંઠે કે નદીના મુખ ઉપરના દિનારાને માથે ધણે લાગે મુધી ચાલી જાય છે. બે કે દરીઆની ભરતીના સમયે તેઓને આરામ તો સમૂહમાં જ કરવાનું ગમે છે. સમુદ્રથી દૂર આવેલાં જળાશયોની આ ધોંમડી મુસાફાત લેવાનું ચૂકતી નથી. સામાન્ય રીતે હાલમાં તમામ ધોંમડીની ખાસીયત આકારની શોધમાં લેવા કરવાની છે. એમ આ ધોંમડી તેમાં અપવાદ નથી. જ્યારે આ ધોંમડી પોતાના આકારના શિકાર માટે એક જ ઠેકાણે થરકી તે શિકાર પાણીની સપાટી ઉપર આવે એટલે વીજળી માફક તેના ઉપર માથાભર ત્રાટકે છે ત્યારે તેનું નિરીક્ષણ કરવાનો અનેક આનંદ થાય છે. આમ શિકાર પકડવામાં તે નિષ્ફળ જાય તો કસકસીઆની માફક પાણીમાંથી નીકળે છે અને ઝંઝેરી મારી પીંછાં ઉપરથી પાણી ઉડાડી દઈ ફરી લેવા લાગે છે. પાણીમાં કે પાણી ઉપર વસવાટ કરવાવાળાં પંખીનાં પીંછાંમાં એક પ્રકારની ચીકણ રહેતી હોવાથી પાણી તેના ઉપરથી તરત જ ખસી જાય છે. આ દરીઆઈ ધોંમડી પોતાની જાતના પોતાની હરવા ફરવા કે ચરવાની જગ્યામાં આવવા દેતી નથી. વળી તે ચપલ અને ચક્રિતશી છે. આથી આગળુકને પોતાનો 'કેક' જેવો અવાજ કરીને પોતાનો અણગમે બતાવે છે અને તેની પાછળ પડી ત્યાંથી તેને કાઢી મૂકે છે.

ઉનાળાના ગરમ હવામાનમાં તે મીઠા પાણીનાં જળાશયો ઉપર માછલીને ચારે શોધવા આવી પહેંચે છે. બે કે તેને આવી રીતે મીઠાં જળાશયો ઉપર લેવાં ફુલ્લ છે. પણ નદીના મુખ ઉપરથી થોડા માર્ગેથી મુધી લેતાં અંદર ચાલી આવે છે. પાણી ઉપર વસતાં દરેક પંખીને આહાર માછલી, લેપડી, કરચલા અને એવી બીજી છાતતો હોય છે. સામે પક્ષે આ ધોંમડી પાંખો ધમી થોડા વખત થરકે છે અને

પોતાનો શિકાર પાણીની સપાટી ઉપર આવે તેની સાથે જુલે છે અને સમતોલ રતી થકે છે. શિકારને પકડી તેને હવામાં અંદર ઉઠાડી અને નીચે આવતો પહેલાં માથું પેટમાં જાય એ રીતે પકડીને મળી જાય છે. આ સર્વ ક્રિયા તે લીડતાં લીડતાં કરે છે. બે-કે એ પણ કહેવું જરૂરી જણાય છે કે ધોંમડી કુટુંબની આવી જ ખાસીયત છે.

દરીઆઈ ધોંમડી પ્રજનન મટે ઈશાનના અખાત, ઉત્તર આફ્રિકા, એશિયા અને યુરોપમાં ચાલી જાય છે. પણ શિયાળાની શરૂઆત થાય ત્યારે આપણા સમુદ્રકાંઠે તે સામાન્ય પંખી છે.

અંગ્રેજીમાં દરીઆઈ ધોંમડીને The Caspian Tern કહે છે. અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Hydropro-gne Caspica Caspica (Fallas) કહેવું લેઈએ.

ચોટીલી દરીઆઈ ધોંમડી

આગળ લેઈ મયા તે દરીઆઈ ધોંમડી કરતાં કદમાં કંઈક નાની આ ધોંમડીની ઓળખાણ તેના માથા ઉપર રહેતી લાંબી ચોટી, પીળી-આંધ, નાતું કંઠ, થોળું લાલ અને રંગમાં તે સામાન્ય રીતે આછો હોવાથી તરત પડે છે.

તેની ખાસ ખાસીયતમાં તે ઓખા સમુદ્રકાંઠા વધારે પસંદ કરે છે. આંત્રીની તમામ બીજી ખાસીયત અને આહાર દરીઆઈ ધોંમડીને મળતાં આવે છે આ ધોંમડી ઉનાળામાં પ્રજનન માટે આફ્રિકાના દાપુઓ, મરુદાણુ દિનારાં, લાલ સમુદ્ર, ઈશાનના અખાત તરફ આવી જાય છે. અને શિયાળાની શરૂઆતમાં તો આપણાં બેલામાં તે ખુબ સમુદ્રકાંઠે દેખાય છે. કારણ કે તેને ખાડીનાં ગંદા પાણી કદાચ નહિ મળતાં હોય.

અંગ્રેજીમાં આ ચોટીલી દરીઆઈ ધોંમડીને The Red Sea Tern કહેવામાં આવે છે અને Sterna Bergi (Lichtenstein) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

રંગભેદની રામાયણ

માણસ માણસ વચ્ચે જે કાળો-પ્રેરાના ભેદ છે એ તો દુનિયાના દરેક સુધરેલા કહેવાતા દેશોમાં જ એટલા જ પ્રબળ છે. એ ભેદની એક સચોટ કહાણી આ લેખકને અમેરિકાના પ્રવાસમાંથી સાપડે છે તે અહીં જીર્મિનાં વાચકો માટે રજૂ કરેલ છે...

યુ. એસ. ના દક્ષિણ મિસીસીપી રાજ્યના ત્રણ પરગણામાં બધારણાનુસાર પ્રાપ્ત થયેલા મતાધિકારના ઉપશાગ અર્થે રાજ્યનિવાસી હબ્સી જન-સમાજ મતદાર યાદીમાં પોતાનાં નામ સામેલ કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે તે સામે ત્યાંના ગોરા નિવાસીઓનો પુણ્યપ્રયાસ ફાટી નીકળ્યો છે અને પરિસ્થિતિ કંટાળુ બની છે. હબ્સી સમાજની આ હક્ક ચળવળમાં વિદ્યાર્થીઓ પણ જોડાયા છે અને એમણે મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રથા—શાંત વિરોધ અપનાવો છે. મિસીસીપીની આ રફેટક સ્થિતિ પરના અમરેખમાં સમીક્ષા કરતાં ન્યૂ યૉર્કનું સુપ્રસિદ્ધ અખબાર ‘ન્યૂ યૉર્ક ટાઈમ્સ’ પોતાના તા. ૧૨-૧૦-૬૧ના અંકમાં ‘મિસીસીપીમાં અશાંતિ’ એ શીર્ષક હેઠળ નોંધ કરે છે કે ‘દક્ષિણ મિસીસીપીના તાજેતરના બનાવો એ રાજ્યમાં ફેજાદારી કાયદાના અમલ અને જાતિભેદ વચ્ચેના સંબંધો અંગે કુખ્યતાપ્રેરક પ્રશ્નો પેદા કરે છે.’

આ ત્રણ પરગણાંના હબ્સીઓના મતદાર તરીકે જાતને નોંધાવવાના પ્રયત્નો અને હોટેલ-રેસ્ટોરમાં-સ્થળમા-વાતા રંગભેદ સામેના વિદ્યાર્થીઓના વિરોધોમાંથી બનાવોની એક પરંપરા જન્મી છે. મતદાર નોંધણીની આ જોહાદના એક અમૂલ્યને ગોરા નોંધણી અધિકારીએ શિરના પાછલા ભાગમાં બંદૂકના ખૂંદા ખારી ધાવસ કર્યો. રાજ્ય ધારાસભાના એક ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિએ એક ભાવિ હબ્સી મતદારને ગોળી ખારી ખતમ કર્યો અને સત્તાધારીઓએ ચૂકાદો આપ્યો કે આ તો આતંકરક્ષણ અર્થે અજમાવાયેલા ગોળીખાર હતો! એક વિરોધ દૂરમાં ભાગ લેવા બદલ ખારતેર વરસનાં સૌથી વધુ મહત્વુ બાળ-વિદ્યાર્થીઓની ધરપકડ કરવામાં આવી. એક હબ્સી શાળામાંથી સાડાં જેટલા વિદ્યાર્થીઓની બરતરફીના હુકમ છૂટ્યા—સિવાય કે

આવી ચળવળમાં ભવિષ્યમાં નહીં જોડાવાની એ લેખિત બહિષ્કારી આપે. એક શાંત વિરોધ-મુચક આસન ચળવળમાં ભાગ લેવા બદલ પંદર વરસની એક હબ્સી બાળાને સજા કરાખી, બાળ ગુના સુધારક જેલમાં એને મોકલો આપવામાં આવી.

સવિરોધ કુખ્યતાપ્રેરક સમાચાર તો એ છે કે આ ચળવળમાં પકડાયેલા કોડીગંધ હબ્સીઓને પોતાના કાયદેસરના બચાવ માટે જરૂરી ‘વકીલો મેળવવામાં પાકી મુશ્કેલી અનુભવી પડે છે. મિસીસીપીમાં હબ્સી વકીલોની સંખ્યા આંગળીને વેઢે ગણાય તેવી છે’ અને એવા અહેવાલ મળે છે કે ગોરા વકીલોએ રંગભેદની હિલચાલમાં સડાવાયેલા હબ્સીઓની વકીલાત કરવાની ના પાડી દીધી છે. હુદ્દિયુક્ત કાયદાની સલાહના અભાવે એવા ભય સેવાઈ રહ્યો છે કે ત્યારે જાંમીન-ગીરી અને કોર્ટ-ચેરીની વિશ્વંબ બરપૂર કામગીરીમાં મતદાર અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાના આ સૌ પ્રયત્નો ટુંપાઈ જશે. આ અમીસોના કેસ ચલાવવાની વકી-લોની અનિચ્છાવાળી વાત જો સાચી હોય તો સર્વ સ્થળે નાં વ્યવસ્થિત રચાયેલાં વકીલમંડળોને માટે એ જાંડી ચિંતાનો નિપજ લેખાય. ખાસ કરીને એ કારણે કે અમેરિકન વકીલ મંડળના પ્રમુખ જોન સેટરફીલ્ડ મિસીસીપીના નિવાસી છે.

મિસીસીપીની આ ચળવળમાં જન્મેલું એક નવું તરંગ ખાસ નોંધપ્રેરક છે. એ છે લાંબા સમયથી પોતાનો અવાજ કોણવવામાં ભીતિ અનુભવના હબ્સીઓમાં જન્મેલી જાગૃતિ. દક્ષિણ મિસીસીપીનાં શાળાએ જતાં બાળકો રંગભેદ વા બેઠલાવયુક્ત વર્તણૂક સામે શાંત પડખર ફેંકવાની હિંમત પ્રાપ્ત કરે એ ભારે ઉરેકરાટજનક અને ઉત્સાહપ્રેરક ઘટના છે. એક વખત આ તાકાત—આ ભાવના—આ જળ જન્મેશે એટલે પંદર પંદર વરસની છોકરીઓને જેલમાં મોકલવાથી એને દાખી શકશો નહીં.

રંગભેદની આ પ્રકારની કરુણ કહાણીનો જીવનભર ભોગ ખનનાર હળસી-ગોરાના લગ્નથી જન્મેલ એક સુશિક્ષિત આંગ્રજ-હળસી યુવતી અને સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાઓના એક આદિકન પ્રતિનિધિ મંડળનાં મંત્રી પોતાની વીનકથના રજૂ કરે છે તે એના શબ્દોમાં આ રહી:—

‘હું એક વર્ણમિશ્રિત લગનનું ફરજદ છું અને એ વાત કદાપી વિસરીશ નહીં. કદાચ હું એને ભૂલવા મથું તો ય દુનિયાના લોકો—હળસી અને ગોરા—મને એમ કરવા દેશે નહીં. મારા પિતા દક્ષિણ અમેરિકાના કેન્ચ ગિયાનાના હળવા કાળા વર્ણના હળસી છે. મારી માતા ફ્રાન્સની ભૂરી આંખોવાળી એક સુંદર યુવતી છે. મારા ચહેરાની રચના અને એસિવ રંગની મારી આમડી યોથી ભરે છે કે હું હળસી છું અને મિશ્ર જાતીય લગનનું બાળક છું. હું લાગ્યે જ એક એવો દિવસ પસાર કરું છું જ્યારે મને કોઈક ને કોઈક એમ પૂછવું હોય કે આ અર્ધ-ગોરા અને અર્ધ-હળસી જન્મવાનું કેવું છે? ચોખ્ખી અને ચટ વાત કરું તો એમાં કંઈ મળ નથી.

‘પારીસમાં બાળક તરીકે હું ઉછરતી હતી ત્યારે મારા પિતાનો પડો રંગ અને મારી માતાની ભૂરી અમરતી આંખો, મને સ્પર્શ ચંદ્ર જેવાં સ્વાભાવિક લાગતાં હતાં, અને જે ગગનચુંબી ઈફેલટાવર પાસે હું રમતી, અને જે અંધ દેશમાં બાળમાં મારી માતા સાથે ધૂમતી, તે ઉભય જેવાં બાળ દુનિયાનાં એ અવિસ્મરણીય સીમાચિહ્ન છે.

‘ત્યારે તો મને કદી કલ્પનાય નહીં જન્મેલી કે અમારું કુટુંબ એ વિચિત્ર પ્રકારનું છે. મને એટલું જાન થયેલું કે મારે દેહવર્ણ માતા કરતાં ઘેરા, પિતા કરતાં હળવો અને અમારા નિવાસસ્થાનનાં અન્ય બાળકો કરતાં અલગ છે. મને એમ પણ વસેલું કે હું સૌ કરતાં વિલિન છું પણ પિતા હળસી હોય, માતા ગોરી હોય અને ઉંમર ત્રણચાર વરસની હોય તો એ વિલિનતાય આપણને સાવ સ્વાભાવિક લાગે. ત્યારે તો આપણે એમ ક્યાંથી કદી સમજીએ કે આ બેદ જ

ભારે પીડકારક નીવડશે.

‘જર્મનીએ પારીસનો કબજો લીધો તે પછી જ મારે એટલે કે સને ૧૯૪૦ના ડિસેમ્બરની આઠમી તારીખે મારે જન્મ થયેલો પણ પારીસમાં આવેલું’ અમારું ઘર હુંકાણું અને સહીસત્તામત હતું, મારા પિતાની કાયદા સલાહની કચેરી અમારા સાત ખંડના મકાનમાં જ હતી એટલે મારાં માતા-પિતા આશ્રય સમય ઘેર જ રહેતાં અને એમની હાબરી મને ફ્રેન્કમેસ જરૂરી રક્ષણ પૂરું પાડતી. મારા પિતાના અસીનો કાળા કે ગોરા, યહુદી કે ખ્રિસ્તી સૌ કોઈ મારે ઘેર આપના અને મને કદી એમના વચ્ચેનો ભેદ વરતાયો નહોતો. એક દિવસ મારા પિતાનો એક યહુદી અસ્તિત્વ પોસ પોસ આંસુ સારતો મારે ત્યાં આગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે એના આખા કુટુંબની નાહીઓએ કતલ કરી નાખી છે. આ દુઃખદ ઘટના મેં સાંભળી ત્યારે જ મને પહેલવારના કંઈક સમજાવું કે જુદા હોયું તેમ દુઃખનું કારણ બની શકે છે. આમ છતાં રંગભેદના અંગારાએ હજુ મને દગડી નહોતી.

અમે પારીસથી પચાસ માર્ચ દર આવેલા અમારા આમસ્તારના ઘરમાં રજા માળતાં ત્યાંના સૌ નિવાસીઓ ગોરા હતા પણ અમને કદી તકલીફ પડી નહોતી અને મને લાગતું હતું કે દુનિયા આખી સુખી છે. એ વરસ પછી, એટલે હું જ વરસની ધર્મ ત્યારે મને જાન થયું કે મારી એ કથના અવાસ્તવિક હતી. શાળાગમનના મારા પ્રારંભના દિવસોમાં જ આ બન્યું. મારી આનુષાંગિક ટોળે વીંટાઈ છોકરાં બૂમ પાડના લાગ્યાં, ‘કાળી, કાળી,’ ત્યાં વળી ખોળાં ફેટલાં બૂમ પાડી ‘શારિયું, શારિયું.’

‘મને એમાંથી એકમ શબ્દના અર્થની ગતાગમ નહોતી પણ મને એટલી વાત સમજાઈ કે મારા વિશે કંઈ એમાંથી બોલાઈ રહ્યું છે. મારા પિતા ઉછળે અને મને પળવનાર સાથે હું મારામારીએ ચાલી મંઈ ન્યારે એમને સમજાવું કે આ પીળાં છું, ચીકાઉં છું એટલે એ વધારે જોરથી ને વારંવાર એ કહેવા

લાગ્યા. મારા પિતાને મેં આ વાત જણાવી. એ રાખદોને અર્થ ને ઘટનાનું સહ્ય કહેવા જણાવ્યું ત્યારે એમણે બંને તેટલી રપથ રીતે પરિસ્થિતિ સમજાવી, જીવનની આ કડક બાજુથી મને ઉગારી લેવા પ્રયત્ન આપ્યો. એમણે ઉમેર્યું, 'આપણાથી લગ્ન નહીં. આપણે તો ગર્વ લેવા જોઈએ કે આપણે કાળાં છીએ.' 'પણ મા તો કાળાં નથી, એ તો ગોરી છે, તો એણે પણ ગર્વ અનુભવે જોઈએ ?' મેં વળતો સવાલ કર્યો.

'હા, આપણે કાળાં છીએ તેનું આપણે અને માતા ગોરી છે તેનું એણે ગૌરવ અનુભવું જોઈએ. સર્વ-શક્તિમાન પ્રભુએ આપણને એ રીતે સજ્જો છે, કેટલાંક ગુણ ગુણ રાતાં હોય છે અને કેટલાંક સફેદ છતાં આખરે તો એ બધાં ગુણ જ છે અને સૌ સુવાસ પ્રસરાવે છે, એ જ વાત માનવીને લાગુ પડે છે. માણસની ચામડીના રંગને એના હૃદય, મન અને આત્માના ગુણ સાથે કશી લેવાદેવા નથી.'

'ત્યારે એમ થયું કે હું કાળો હતો અને હું એવી દુનિયામાં હતો જ્યાં ત્યારાગે મળ્યાની દૃષ્ટિ એ અગત્યનું નથી પણ તેમાં માણસોએ એને અગત્ય બદલ્યું છે. મિશ્રવર્ણીય માઆપત્તનો આ પહેલો આધાન મેં અનુભવ્યો. મને થયું કે હું અર્ધ-કાળો ને અર્ધ-ગોરી હોઉં તો મ હું ગોરીમા તો ખપું જ નહીં. કેટલાંક આવા બાળક પોતાને સીંદીવારસો સંતાડી ગોરામાં ખપી જતાં હોય છે પણ એમ કરવાનું મારાથી બંને તેમ નહોતું. મને મારા વહુની શરમ નહોતી અને મારા પિતાની સાક્ષ્યે મેં તે જ બાળ ઉંમરે નક્કી કર્યું કે મારે એને કરી સંતાડવો નહીં. હવે મારા શકપાડીએ મારી ખીજ પાડે ત્યારે મેં એમની ઉપેક્ષા કરવા માંડી અને એક વખત એમને ખગર પડી કે છા નામથી તું પોતની નથી એટલે એમણે ખીજ-ધવાનું છોડી દીધું.

'આમ બાલ રીતે તો આ સવાલથી હું મુક્ત હોઉં એવું બન્યું પણ મારા અંતરમાં આ નિર્ણયના સવાલ પર ગૂંચળાવેલ રહ્યો અને થયું કે મારા માત-

પિતાના લગ્ન વિશેની વિગતો મારે જાણવી જોઈએ. મારી માતાએ વિસ્તારથી એ વાતો કરી એ. પરથી ખચ-પડી-કે મારા પિતા કાયદાના અભ્યાસાર્થે પારીસ આવ્યા ત્યારે મારાં માતા પણ ત્યાં જ અભ્યાસ કરતાં હતાં. બંને વચ્ચે પ્રેમ જગતો એમણે પરણવાનું નક્કી કર્યું, બંનેનાં કુટુંબોની છંદા હતી કે એ પોતપોતાની જાતિમાં જ પરણે એમણે એવનણી-પણ આપેલી કે આ અંતરવૃત્તિ લગ્નથી એમનું કુટુંબ ઉલ્લસ સમાજથી અલગ થઈ જશે, છતાં બંનેએ પ્રભુ-તામાં પગલાં માંડ્યાં. કારણ માંડી માતાના શબ્દોમાં જણાવું તો 'પ્રેમ કંઈ નાતજાના વાગ્દાને પહેલાં નંતો નથી. અને ખીજના પૂર્વમહેને કારણે જીવનના મોઢામાં મોઢા અનુભવેને લગત મારવા હું તૈયાર નહોતી.'

'પારોસમાં મીઠા સીંદીઓ રહેતા હતાં પણ તે સૌને મારે એ સ્વાભાવિક ચીજ હતી. મને લાગતું-હતું કે મારા પર સીંદીપણ લક્ષણ છે કારણ મારી માતા તો ગોરી હતી. શાળામાં ને વર્ગમાં મને એવે પડ્યા શ્રમ નહીં. મારે જીવ ખટા થઈ ગયો અને એક દિવસ હું વર્ગમાં બૂમ પાડી બેઠી કે અહીં તો નર્ગો ગંદવા છે. મારે ઘેર જડું છે. મને આપણે પામે મોઢાવામાં આવી અને મારું નામ કમી થયું.

'મારા પિતાએ એ દિવસ બેચેનીમાં ગાળ્યો. એ જ સમયે એમની નિમણૂક ફ્રેન્ચ સરકાર તરફથી મધ્ય આફ્રિકાના ફ્રેન્ચ સંસ્થાન-ઉબનગુર્-શારીમાં ઉચ્ચ હોદ્દા પર થઈ હતી. ભારે ધીરજપૂર્વક વાત કરતાં એમણે મને જણાવ્યું, 'સીંદી હોવું એટલે અસંતાન અર્થે એવા પણ છે કે એનાથી ગેરવનણૂક લાખવી શકાય નહીં. લોકો તો એમ આશા રાખના જ હોય છે એટલે એમ કહીએ તો આપણી દલકાઈ આપણે પૂરવાર કરી બેગીએ.'

'આ બતાવ પડી મને આગળ અભ્યાસાર્થે છલેન્ડની માઈડેલ હોલ રહેવામાં. મૂડી ને ત્યાં મારું મારું કોઠ ગળાડું ને મારે અભ્યાસ સુધર્યો. નાનાસની રમતોમાં

હું મારા પિતાના રથાને મધ્ય આફ્રિકામાં ગઈ ત્યારે શાક વેચતી ઉમરલાયક સીદી સ્ત્રીઓનું યુરોપિયનોને હાથે થતું અપમાન અને એમની સાથેના તોછડાઈલયો પતોત મારા મનમાં હારેહાર વૃણા જન્માવી ગયો.

‘શાળાશ્વવનનાં હેલ્સાં એ વરસ મેં પારીસની એક ખાનગી શાળામાં પૂરાં કર્યાં, અહીં કોઈ ખાસ ખાનગી ખાનગી નહીં, એટલું જ નહીં ગોરા છોકરાઓ સાથે હું મિલનના ચોળતી અને એમને સ્પર્શ કરેલી કે હું કેન્સરન કરતાં રંગે ગાઢ છું. સત્તરમે વરસે રેખીય કુટુંબના એક ગોરા છોકરા સાથે હું પરણી, લગ્ન પશ્ચાત એના શેઠ અને જમવા કે આ-પાણી માટે બોલાવતા પણ અને અળગી રાખતા એ અને ખુશ્બા લાવ્યું. ધણે-મેટા મેળાવડો હોય તો જ અને આમંત્રણ મળતું. આ બેઠલાવ મારી આંખે ચડતો.

‘નવેક માસમાં અમારું લગ્નશ્વન નિષ્ફળ નીવડ્યું પણ એમાં વણબેઠ કારણભૂત નહોતો. આ સમયે ફ્રાન્સમાં ગોઠાવેલા અમેરિકન સ્ત્રીઓની ફરેરોમાં હું કામ કરતી હતી અને એમના એક અમલદારના દીકરા સાથે મારે મૈત્રી થયેલી. એને પણ જ્યારે મેં જણાવ્યું કે હું સીદી છું ત્યારે એમણે નહીં પણ મને તો હવે સીદી હોવાનો પોરાં ચડેલો. હું આફ્રિકા જઈ આવી અને સાંતા લોકા માટે કામ કરવામાં મને આનંદ આવવા લાગ્યો. એમને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું ત્યારે મારી છાતીય ગળગળ ફૂટેલી છતાં એમની સાથેય મેં કદી તાદાત્મ્ય અનુભવ્યું નથી. મને કાયમ લાગ્યા હયું છે કે મારી ને એમની વચ્ચે કશુંકે અંતર તો છે જ.

‘૧૬૬૦ના ઉનાળામાં મારા માત-પિતા સાથે એમના વતન ફ્રેન્ચ ગિયાનામાં અમે ગયાં ત્યારે મને નવી વાત જરી. મારી જાત પ્રત્યે-રજીનેદ હોવાને કારણે-સાંતા લોકા શકાની નજરે જોતાં મને મહત્ત્વ પડ્યું. ને મને સમજાયું કે વણબેઠી તલચારને મેવડી ધાર હોય છે. એણે મને વધુ ખટારા અને મિનકાળા

માટે વધુ વૃણામાંથી બચાવી લીધી. મારા પિતા પારીસ પાછા ફર્યા અને અમે બે-મા-દીકરી અમેરિકા ગયાં. યુ. એસ. એના ફ્યોરિડામાં તો અમને યુરેલી ન પડી પણ ન્યુઓર્લિયન્સ પહોંચ્યાં. ત્યાં તો પાછો એની એ રંગબેદની વાત રેસ્ટોરાંમાંથી આડે આવી. ત્યાંથી બસમાં હું ન્યૂ યૉર્ક આવતી હતી ત્યારે મેં જોયું કે બસ-ડ્રાઈવર દીકરી દીકરીને મને જોયા કરતો હતો. આખરે એનાથી ન રહેવાયું એટલે મને પૂછ્યું, ‘તમે ગોરા છો કે કાળાં?’ મેં જણાવ્યું, ‘હું ફ્રેન્ચન છું. મણુ હું નીચો છું.’

‘નીચો શબ્દ એને કાને પડ્યો ત્યારથી બસના ગવર્નર પરનો હાથ અસ્થિર બની ગયો. અને આખો રસ્તો એણે ગૂંચણ અનુભવી.

‘ન્યૂ યૉર્કમાં મેં અલગતાવાદને અનુભવ કર્યો પણ એક નવી વાતેય જરી. અમેરિકન નીચો સાથે મારે પરિચય થયો. પોતાના હક્ક માટે એમણે અજમાવેલ શાંત પ્રતિકારની રિવાજોથી હું ગૌરવ અનુભવવા લાગી અને મને લાગ્યું કે આ જ મારા ખરા લોકો છે, મન, હેતુ ને કર્મથી મેં એમની સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવ્યું અને માતા પારીસ પાછી ગઈ ત્યારે યુનાનો એક આફ્રિકન પ્રતિનિધિ-મંડળનાં મંત્રી તરીકે હું ન્યૂ યૉર્કમાં સ્થિર થઈ. હવે તો હું મોટી થઈ છું અને નીચો કે અમેરિકન મને તરફાડે એવી-ભીતિ મને રહી નથી. મારા માર્ગે હું જાતે કરી શકું એવી શ્રદ્ધા મારામાં પેદા થઈ છે. અહીં ઘણાં મિત્ર-દરજદના પરિચયમાં હું આવી છું અને મેં જાણ્યું છું કે એમના અનુભવ પણ મીઠા નથી.

‘મને કોઈ સવાલ પૂડે છે કે તું કોઈ ગોરાને પરણે ખરી? તો હું જવાબ આપું કે ગ્રેમ થાય તો અવશ્ય પરણું પણ પછી અમેરિકામાં રહું નહીં. આનું કારણ એ નહીં કે વણબેઠ મને કંઈ પણ મારા બાળકને જિંદગીભર એ કફેરી રિધતિમાં મૂકે છે એ છે. દિનપ્રતિદિન અમેરિકામાં વણબેઠના સવાલ પર

પરમાણુ અને તેની રચના

પુરાતન કાળથી માનતી પોતાની આસપાસના પદાર્થોની રચના અંગે અનેક તર્કવિતર્ક કરતો આવ્યો છે. પદાર્થ-રચનામાં અતિમ છે એ શોધી કાઢવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે. સંસ્કૃતિના ઉપકાળથી આ બાબતમાં આપણુ દેશના વિચારક દાર્શનિકોએ જમીન, જળ, અગ્નિ, આકાશ અને ધરત—આ પાંચ મૂળતત્ત્વોમાંથી પદાર્થની રચના થયેલ છે એમ પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો. ઇ. સ. ૫મી પંચમી સદીમાં ગ્રીસના વિદ્વાનોએ એવું પ્રતિપદન કર્યું કે પદાર્થ માત્રના મૂળમાં અગ્નિ, જળ, જમીન અને વાયુ આવેલાં છે. આ પંચતત્ત્વોનો સિદ્ધાંત એ જમીનમાં સારી રીતે પ્રચલિત હતો. દ્રવ્યનું બંધારણ આ સિદ્ધાંત અનુસાર સમગ્ર વશમાં આવતું. એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે એ સમયના અભ્યાસીઓ જળ, જમીન, અગ્નિ, આકાશ અને ધરતને મૂળ તત્ત્વો તરીકે લેખતા. આ સિદ્ધાંત એટલો પ્રચલિત હતો કે રાસાયણિક પ્રક્રિયાઓ પણ તેના વડે સમજાવવામાં આવતી. દાખલા તરીકે,

વૈજ્ઞાનિક સમજણની બુદ્ધિવાળી વાચકો માટે એક અતિ ઉપયોગી લેખ અહીં રજૂ કરેલ છે જાનિનાં વાચકોને ખજીવા વિજ્ઞાની લેખકોને આ લેખ પરમાણુની રચનાનાં ઉદ્ધાર પચાસ વર્ષના સંશોધન વિરમે છે ..

લાકડાની રચના પૃથ્વી અને અગ્નિ—એ તત્ત્વોમાંથી થયેલ છે. હજીપ્ત, ભારત, ચીન, ગ્રીસ અને બેબીલોનિયા વગેરે દેશોના વિજ્ઞાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી આવી જાતની વિધિવિધ માનવ-મગજ-ઉદ્ભૂત, કર્પનાઓના અનેક દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. મધ્ય યુગમાં 'ફોલોલ્ટરન' સિદ્ધાંતના આધારે બાળવાની કિયાની સંમંજૂતી આપવામાં આવતી. ફોલોલ્ટરન શું છે એ અંગે અનેક કર્પનાઓ કરવામાં આવતી. પરંતુ આપણે અત્યારે એની લાંબી ચર્ચામાં નહીં જોઈએ. એટલું સમજી લેવું પર્થોક્ત થશે કે આપણી પૃથ્વી પરની સમસ્ત વસ્તુઓ જ નહીં પણ સારા ભદ્રાંડની રચના મૂળતત્ત્વમાંથી થયેલ છે. આધુનિક રસાયણવિજ્ઞાનના અભ્યાસ વડે એ સ્પષ્ટ થયું છે કે પ્રાચીન દર્શનની પંચતત્ત્વો અંગેની માન્યતાઓ ત્રુટીઓથી ભરેલી હતી. પંચમહાતત્ત્વોનો સિદ્ધાંત બરાબર ન હતો એમ પુરવાર થયું છે. ને આપણે જમીન, જળ અને ધરતને પદાર્થની ત્રણ—ધન, પ્રવાહી અને વાયુસ્થિતિ—માની લઈએ; આકાશને દિશા;

હેબરસીઓની જીત થતી જાય છે અને આફ્રિકાનાં સૌ રાષ્ટ્રોમાં એમને સ્વાતંત્ર્ય મળતું જાય છે એ હિસાબે એમનાં સૌના પગ મજબૂત થતા જાય છે છતાં મને એમ લાગે છે કે એ કે અમેરિકન ગેરાઓ આંતરવર્ણીય લગ્નને આવકારવા જેટલા તૈયાર નથી થયા. 'ન્યૂ યૉર્ક'ના સાપ્તાહિક મિલન પર્લેટન—ડેરીંગ—માટે કું ગેરા કાળા ઉભય સાથે જઈ છું. કું એમના પ્રત્યે કોઈ વર્ણ તરીકે નહિ પણ વ્યક્તિ તરીકેની દૃષ્ટિ રાખું છું. છતાં જ્યારે જ્યારે મારા મનમાં લગ્નનો સવાલ જન્મે છે ત્યારે ત્યારે બાળકોનો સવાલ મારા મનને કબજે લે છે અને મને લાગે છે કે એમનાં

બાળકો મને ત્યાં રહેતાં હશે તો ય આંતરવર્ણીય લગ્નનાં બાળકોને હકિનતાનો સામનો કરવો જ પડશે.

આમ છતાં સમયનો પ્રવાહ એવો ચાલે છે કે આંતરવર્ણીય લગ્નો ચાલુ રહેવાનાં છે એટલું જ નહીં એ વધનાં જવાનાં છે. એ બાંધતમાં તો મારી માતાના સબ્બે જ સાચા છે કે પ્રેમ કોઈ કૃત્રિમ વાગબોધને વશ થતો નથી, અને એમ પણ લાગે છે કે આનાં જ થોડાં બહાદુર પ્રેમીજનોના ઐક્યમાંથી એક એવો નવો પેઢી જન્મશે જે આપણા યુગને લાંબા લગાડનાર જાતિસ્થાનાં બેદુર બોને કામમ માટે આ દુનિયા પરથી દાખશે.

અને અગ્નિને શક્તિના પર્થક રૂપ માની લઈએ તો, પદાર્થ યા બ્રહ્માંડ રચનાનું રહસ્ય કદાચ આપણે સમજી શકીએ. પરંતુ આધુનિક રસાયણવિજ્ઞાનના અભ્યાસથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એ 'પૃથતત્ત્વો' મૂળતત્ત્વો નથી. આધુનિક વિજ્ઞાનમાં મૂળતત્ત્વોની વ્યાખ્યા જુદી છે. હવા એ જુદા જુદા વાયુઓનું મિશ્રણ છે. પાણી હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજનના રાસાયણિક સંયોજનથી બનેલો પદાર્થ છે. અગ્નિ એ શક્તિનું રૂપાંતર છે. મૂળતત્ત્વ એને કહેવાય છે જેમાં ફક્ત એક જ પ્રકારના દ્રવ્યનાં રચકણો હોય. તેનું વિભાજન કરતાં બીજે કોઈ પદાર્થ તેમાંથી ન નીકળે. આ એક પ્રકારના રચકણોને પરમાણુઓ (એટમ) કહેવામાં આવે છે. એટલે પદાર્થની રચનામાં પરમાણુઓ આવેલા છે. દાખલા તરીકે, સોનાનો એક ટુકડો લો, તેને કાપીને તેના ત્રણ ઝીણા બારીક ટુકડા કરો. તેને છાંલીને તેના અતિ સૂક્ષ્મ બારીક બૂંડા બનાવો : અગ્નિમાં તેને તપાવી પાણી માફક પ્રવાહી કરી ચકાવ અને એથી પણ વિશેષ ગરમી આપી તેને બાષ્પરૂપ બનાવી શકાય એટલે તેને વાયુરૂપ કરી ચકાવ. પરંતુ તેના પ્રત્યેક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રચકણોમાં, તેના પ્રવાહીના પ્રત્યેક દીપામાં, તેની બાષ્પના પ્રત્યેક પરપોટામાં સોનાના પરમાણુઓ સિવાય બીજું કોઈ હોતું નથી અને સૂક્ષ્મ તપાસ વડે પણ બીજું કોઈ માલમ પડતું નથી. આ પરમાણુઓ ગમે તે મૂળ તત્ત્વના હોય પણ તેની અંતરગત રચના એકસરખી રહે છે.

પત્રનને આ રીતે તપાસતાં માલમ પડે છે કે એ ચાલતી હવા છે અને હવા ઓક્સિજન અને નાઈટ્રોજન અને કાર્બન ડાયોક્સાઈડનું મિશ્રણ છે. પાણીનું વિદ્યુતવિભાજન કરતાં જે વાયુઓ હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજન છૂટા પડે છે અને તેમનું સંયોજન કરતાં પાણી બને છે.

કોઈપણ મૂળતત્ત્વના પરમાણુઓ અસપર્શ સંયોજન તો તેનું આણુ (મોલેક્યુલ) બને છે. જેમ કે, જે ઓક્સિજન આણુ બને છે. જુદા જુદા મૂળ તત્ત્વોના

પરમાણુઓનું જોડાણ થાય તો સંયોજન (કમ્પાઉન્ડ) બને છે, જેમકે પાણી, કાર્બન ડાયોક્સાઈડ. રાસાયણિક ક્રિયાના પરિણામે બનતા આ સંયોજનની ખૂબી એ છે કે તેમાં ભાગ લેતું પરમાણુ પોતાનું બ્યક્તિત્વ ગુમાવી બેસે છે. દાખલા તરીકે, ઝેરી ક્લોરીન વાયુ અને એટલા જ ઝેરી સોડિયમ ધાતુના પરમાણુના સંયોજનથી આપણા આદારમાં સર્વપ્રિય વસ્તુ મીઠું (સોડિયમ ક્લોરાઈડ) બને છે. કેટલું મનોરંજક ! મીઠું (સોડિયમ ક્લોરાઈડ)ના એક આણુમાં એક સોડિયમ પરમાણુ અને એક ક્લોરીન પરમાણુ હોય છે. સોડિયમની રાસાયણિક સંજ્ઞા Na અને ક્લોરીનની રાસાયણિક સંજ્ઞા Cl એટલે રાસાયણિક સંજ્ઞામાં મીઠા માટે NaCl લખવામાં આવે છે. રસાયણવિજ્ઞાનમાં દરેક મૂળતત્ત્વને તેની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. સંયોજનમાં અગ્નિરૂપ ધરાવતાં મૂળ તત્ત્વોની સંજ્ઞાઓ અને તેમાં આવેલ પરમાણુઓની સંખ્યા લખવાથી એનું રાસાયણિક મૂલ્ય બને છે. આપણા રોજિંદા જીવનમાં વપરાતી ખાંડનું રાસાયણિક મૂલ્ય $C_{12}H_{22}O_{11}$ છે, એટલે 12 પરમાણુઓ કાર્બનના, 22 હાઈડ્રોજનના અને 11 ઓક્સિજનના પરમાણુઓના સંયોજનથી ખાંડનું આણુ બનેલું છે. ચૂનાપથ્થરનું મૂલ્ય $CaCO_3$ લખાય છે. એમાં એક કેલ્શિયમ (Ca) એક કાર્બન (C) અને ત્રણ ઓક્સિજનના (O) પરમાણુઓ આવેલાં છે. તેને ગરમ કરવાથી તેમાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વાયુ છૂટી પડે છે, જેનું મૂલ્ય CO_2 છે, અને અવશેષ તરીકે દૃઢીયમ ઓક્સાઈડ (ચૂનો) રહે છે, જે મૂલ્ય CaO છે આ રાસાયણિક ક્રિયા સમીકરણ વડે નીચે પ્રમાણે દેખાઈ રહ્યાં છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાસાયણિક દેવકારનું એકમ પરમાણુ છે. ખરેખર, પરમાણુઓનું અસ્તિત્વ, તેઓની આંતરરચનાનો અભ્યાસ પદાર્થની અંતિમ રચનાના અભ્યાસના પ્રતીક સુખ છે. એટલા પ્રકારનાં મૂળતત્ત્વો

છે તેટલા પ્રકારનાં પરમાણુઓ હોય છે. એટલે પદાર્થ માત્રની રચનાનું રહસ્ય મૂળતત્ત્વોની શોધમાં અને તે શીનાં બનેલાં છે એ સમજવામાં સમાર્પ જાય છે.

પદાર્થ માત્રનું નિર્માણ મૂળતત્ત્વો નામની ઇટે વડે થયેલું છે આવી મૂળતત્ત્વોની ઈટે અલાર સુધી ૧૦૨ છે, જેનાંથી ૮૮ કુદરતમાં સ્થાયીરૂપમાં મળી આવે છે મૂળતત્ત્વ તેના પરમાણુઓ વડે જોળખાય છે. પ્રત્યેક મૂળતત્ત્વના પરમાણુને પોતાનું પરમાણુ વજન હોય છે. રાસાયણિક ક્રિયામાં એકથી ઓછા પરમાણુ ભાગ લેતો નથી. પરમાણુ વજનના માપદંડથી હાઈડ્રોજન પ્રથમ આવે છે - પ્રથમ મૂળતત્ત્વ છે. તેનું પરમાણુ વજન એક છે - એ સૌથી હલકું મૂળતત્ત્વ છે. દરમુ મૂળતત્ત્વ યુરેનિયમ સૌથી ભારે છે તેનું પરમાણુ વજન ૨૩૮ છે. યુરેનિયમ પછી વધારે વજનવાળાં મૂળતત્ત્વો શોધાયાં છે, જેમાં કે ટેકિનિસિયમ, પ્રોમિથિયમ, ફ્રાન્સિયમ વગેરે. પરંતુ આ અસ્થાયી છે, એટલે તેઓનું પૃથ્વીના પદ ઉપર અસ્તિત્વ હેતુ નથી. લગભગ પાંચ અબજ વર્ષો પૂર્વે જ્યારે આપણી પૃથ્વી સર્જાઈ હતી ત્યારે આ મૂળતત્ત્વો કદાચ પ્રાચીન હશે. પરંતુ તેઓ રેડિયો-એક્ટીવ હોવાથી ત્યારથી અત્યાર સુધીના ગાળામાં તેમનો ક્ષય થઈ ગયો હશે. આ ઉપરાંત કેટલાંક મૂળતત્ત્વો એવાં છે કે તેઓ એકદમ અસ્થિર છે, એટલે કુદરતમાંથી તેઓ મળી આવતાં નથી. આવાં મૂળતત્ત્વો પ્રયોગો વડે વિજ્ઞાનીઓ બનાવે છે એટલે તેઓ માનવ-નિર્મિત છે અત્યાર સુધીમાં આવા દશ મૂળતત્ત્વો બનાવી ચકાયાં છે. મુશ્કેલી એ છે કે તેઓ પ્રજા રેડિયો-એક્ટીવ હોવાથી તેમના પરમાણુનું પરિવર્તન જલદીથી થઈ જાય છે. વસ્તુતઃ સીસું અને બિસ્મથથી વધારે ભારે મૂળતત્ત્વો - પેરોનિયમ, રેડન, રેડિયમ, થોરિયમ, યુરેનિયમ - રેડિયો-એક્ટીવ છે. તેઓનું વિઘટન ચાલુ છે એટલે ભવિષ્યમાં આ મૂળતત્ત્વો આપણી ધરતી પરથી હુપ થઈ જશે.

મળતીમાં બધાં મૂળતત્ત્વોને તેઓના પરમાણુવજનના

ચકા વજનના અનુક્રમે ગોઠવવામાં આવે તો સમાન ગુણધર્મોવાળા મૂળતત્ત્વો એક હારમાં આવે છે - તો પ્રજા એ થાય છે કે એક મૂળતત્ત્વ બીજા મૂળતત્ત્વથી બિન્ન કેમ છે ? આનો જવાબ આધુનિક રસાયણવિજ્ઞાને આપ્યો છે. પ્રત્યેક મૂળતત્ત્વ એક પ્રકારના મૂળભૂત (Fundamental) રજકણોનું (Particles) બનેલું છે. એ રજકણોની સંખ્યા અને વ્યવસ્થા જુદા જુદા મૂળતત્ત્વોમાં નિરનિહાંતી હોય છે. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે દરેકમાત્રની રચનામાં આવેલા મૂળતત્ત્વોનાં પરમાણુઓ એકસરખા પ્રકારના રજકણોનાં બનેલાં છે.

ઓગણીસમી સદીના ત્રીજા ચરણમાં પ્લુકર, હિટરફ, સર વિલ્યમ ક્રુક્સ આદિ વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રાયોગિક રીતે બતાવી આપ્યું કે જો કોઈ વાયુમાં ઓછા દબાણે વીજળીનો પ્રવાહ પસાર કરવામાં આવે તો કેથોડ (નેગેટીવ ઇલેક્ટ્રોડ) માંથી એક પ્રકારનાં કિરણો નીકળતાં દેખાય છે. એ કિરણો કેથોડમાંથી પોઝિટીવ ઇલેક્ટ્રોડ (એનોડ) તરફ જાય છે - એટલે તેઓને કેથોડકિરણો તેરીકે જોળખવામાં આવે છે વસ્તુતઃ આ કિરણો પર નેગેટીવ વીજળીનો ચાર્જ હોય છે. એ ઉપરથી તેઓને ઇલેક્ટ્રોન કહેવામાં આવ્યા. સર જે. જે. થોમસને પુરવાર કર્યું કે ગમે તે વાયુ હોય અને કોઈ પણ મૂળતત્ત્વમાંથી કેથોડ યા એનોડ બનાવો તો પણ ઇલેક્ટ્રોન નીકળે છે. આ ઉપરથી એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો કે ઇલેક્ટ્રોન બધાં પરમાણુઓનું આત્મરચક અંગ છે. કોઈપણ મૂળ તત્ત્વ હઈએ તેને અડકવાથી કોઈ અસર થતી નથી એટલે પરમાણુઓ ઇલેક્ટ્રોન-મુક્ત હોવા Electroneutral હોવાં જોઈએ. એટલે કે તેમાં પોઝિટીવ અને નેગેટીવ વીજળીના ચાર્જ સરખાં હોવા જોઈએ. આથી વિનિ થાય છે કે ઇલેક્ટ્રોનથી ઉલટા ચાર્જવાળા કોઈ રજકણો પરમાણુમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા હોવા જોઈએ. આ દિશામાં પ્રયોગો વડે બહુ સકાયું કે દરેક મૂળતત્ત્વના પરમાણુઓની રચનામાં સુખ્યતઃ ત્રણ પ્રા-

રનાં મૂળભૂત રજકણો આવેલાં છે :

(૧) ઇલેક્ટ્રોન—ઑક્ટ મેનેટીવ ચાર્જ ધરાવે છે. તેનું વજન હાર્ષ ડ્રોબ્બના વજન કરતાં ૧/૧૮૪૦ ગણું ઓછું છે એટલે કે તદ્દન નહતું છે.

(૨) પ્રોટોન—પોઝિટીવ ચાર્જ ધરાવે છે. ચાર્જની માત્રા ઇલેક્ટ્રોનના ચાર્જની બરાબર હોય છે. તેનું વજન હાર્ષ ડ્રોબ્બના વજન બરાબર છે.

(૩) ન્યુટ્રોન—કોઈ પણ જાતના ચાર્જ રહિત છે. એટલે તેનું નામ ન્યુટ્રોન પાડવામાં આવ્યું (Neutral=નટરલ). આનું વજન બરાબર છે.

રેડિયો-ઑક્ટીવ મૂળતત્ત્વોનાં પરમાણુઓમાંથી પણ અત્યુક પ્રકારનાં કિરણો નીકળે છે. એ રખટ છે કે આ કિરણોનો સંબંધ એ પદાર્થોની આંતરરચનાની સાથે છે. મેડમ ક્યુરી અને બીજા વૈજ્ઞાનિકોએ સંશોધન દ્વારા પુરવાર કરી બતાવ્યું કે રેડિયો ઑક્ટીવ મૂળતત્ત્વોનાં પરમાણુઓમાંથી ત્રણ પ્રકારનાં કિરણો વહી છે :

(૧) આલ્ફા-કિરણો—હાર્ષ ડ્રોબ્બના કરતાં ચાર ગણાં ભારે એટલે તેનું વજન ચાર અને તેના પર વિદ્યુત ચાર્જ પ્રોટોન કરતાં બેવડો અને તેના પર ચાર્જની સંખ્યા પોઝિટિવ બે..

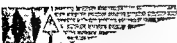
(૨) બેટા કિરણો—ચાર્જ સંખ્યા અને વજનમાં ઇલેક્ટ્રોનને મળતાં.

(૩) ગામા કિરણો—ક્ષ-કિરણોને મળતાં.

ઈ. સ. ૧૯૧૧માં હોડર્ડ રથરફોર્ડે પ્રયોગ કરી બોયુ કે સોનાના ઓક્ટ, અત્યંત-પાતળા, વરખ પર બે આલ્ફા કિરણો અથડાય તો કેટલાંક કિરણો તેમાંથી આદરવાર નીકળી જાય છે અને કેટલાંક પાછાં ફરે છે. આ ઉપરથી અતુમાન કયું કે પરમાણુની અંદરના ભાગમાં પોઝિટીવ વિદ્યુતચાર્જવાળા કણો (જેને પ્રોટોન કહેવામાં આવે છે). જેની સાથે અથડાઈ પ્રત્યાકર્ષણને લીધે આલ્ફા કિરણ પાછું ફરે છે. જે કિરણો પરમાણુના અંદરના ભાગથી જરા દૂર હોય તેઓ અંદરના પોઝિટીવ ચાર્જ અસર વડે અપ્રભાવિત રહેવાથી સીધા નીકળી જાય છે. પરમાણુનો

અંદરનો ભાગ એટલે ન્યુક્લીઅસ. પરમાણુનું એ ભાગ એટલે કેન્દ્ર ભારે અને બાકીનો ભાગ પોલો. પરિણામે કોઈ પણ પરમાણુનું ચિત્ર આ પ્રમાણે દરી શકાય. ન્યુક્લીઅસ જેમાં પ્રોટોન અને ન્યુટ્રોન આવેલાં છે તેને પરમાણુનું વજન આભારી છે. તેની કરતાં ઇલેક્ટ્રોનનાં વર્તુળો આવેલાં છે. ઇલેક્ટ્રોનનું બાલ વર્તુળ રાસાયણિક ક્રિયામાં ભાગ લે છે. ન્યુક્લીઅસ એમાં જરાય ભાગ લેતું નથી. પણ પરમાણુનું વજન તેને આભારી છે. બે ન્યુક્લીઅસમાં ફેરફાર કરવામાં આવે એટલે પ્રોટોનની સંખ્યા વધતી ઓછી કરી કરી શકાય તો નવું પરમાણુ પેદા થાય છે.

૧૯૧૩માં નીલ્સ બોહેરે પરમાણુ રચનાનો વિશુદ્ધીકરણ સિદ્ધાંત બહેર કયો. સહેલાઈથી એ સમજાય એવું છે કે પ્રત્યેક પરમાણુની મધ્યમાં ઓક્ટ ન્યુક્લીઅસ છે, જેના પર પોઝિટીવ ચાર્જ છે અને એ કેન્દ્રની આજુબાજુ ઇલેક્ટ્રોનો ગોળ ફરે છે (જેમ સૂર્યની આસપાસ ગ્રહો ફરે છે). આ રીતે હાર્ષ ડ્રોબ્બ પરમાણુમાં (પરમાણુ સંખ્યા ૧) ઓક્ટ પ્રોટોન કેન્દ્રમાં અને તેની આસપાસ ઓક્ટ ઇલેક્ટ્રોન આવેલાં છે. હેલિયમ પરમાણુમાં બે પ્રોટોન કેન્દ્રમાં અને તેની આસપાસ બે ઇલેક્ટ્રોનો છે. પણ હેલિયમ પરમાણુનું વજન ચાર છે. તેના બે પ્રોટોનનું વજન બે થાય, તેનું વજન ચાર બરાબર. તો જ થાય બે તેના કેન્દ્રના બીજા બે ભારે રજકણો હોય. એટલે હેલિયમ ન્યુક્લીઅસમાં બીજા બે ભારે રજકણો હોય, તેના વિદ્યુતચાર્જ શૂન્ય નોઈએ, એટલે સંભવિત છે કે ચાર્જ વિનાના ન્યુટ્રોન હોવા નોઈએ. બાકીના ઇલેક્ટ્રોનની વ્યવસ્થાની ખૂબી એ છે કે ઇલેક્ટ્રોન અત્યુક વર્તુલમાં ઓક્ટ ઓછસ સંખ્યામાં હોય છે : પ્રથમમાં બે, દ્વિતીયમાં આઠ, તૃતીયમાં ૧૮ અને ચોથામાં ૩૨. હેલિયમ પરમાણુમાં—(પરમાણુ સંખ્યા ૩) ત્રણ પ્રોટોન કેન્દ્રમાં છે : એટલે તેની આસપાસ પ્રથમ વર્તુલમાં બે અને બીજામાં ઓક્ટ એમ ત્રણ ઇલેક્ટ્રોનો આવેલાં છે. હેલિયમનું પરમાણુ વજન ૭ છે એટલે ન્યુક્લીઅસમાં ૪ (ચાર) ન્યુટ્રોન હોવા નોઈએ.

દોરની બદી

‘જેન, મારે છ બાળકો છે. મારા ઘરમાંથી મીલમા નોકરી કરે છે પણ મને ઘરખર્ચ માટે એક પાઈ પણ નથી આપતા. હું પણ શાકભાજી વેચવા જઈ છું અને થોડુંઘણું કમાઈ લાવું છું તેના ઉપર જ ઘરનું ગાડું ચલાવું છું.’

‘શા માટે તમારા ઘરમાંથી ઘરખર્ચના પૈસા નથી આપતા? એનું કંઈ કારણ તો હશે ને!’

‘તે પૈસા બધા જ ગાળે, ચડસ, દાડ વગેરેમાં વેડફી નાખે છે. જેન, ખૂબ પીએ છે. રોજ રાત્રે પીને આવે છે અને એટલાં તો દેવાં કરે છે. પગાર હાથમાં આવે છે તે જ દિવસે બધે ખલાસ કરે છે. કેટલીકવાર તો મારી પાસે પણ પૈસા માગે છે.’

‘ઘરમાં જો તે પૈસા નથી આપતા તો શું કામ તેને પેસવા દે છે? ખાવા શું કામ આપે છે?’

‘જેન, હું સવારથી બહાર વેચવા જવા નીકળી જઈ છું. મારા દીકરા ખાવાનું બનાવે છે. તેમાંથી લઈને પોતાની મેજે જમી લે છે.’

આ બહેનનો પ્રશ્ન સમજાવટથી ઉપાડવા જેવો છે. છ બાળકો, તેમાં મોટો છોકરો સોળેક વર્ષનો છે તે બંધે છે અને ઘરનું કામ કરે છે. પતિને ખાવા મળી રહે છે. રાત્રે મોટો પીધેડી ‘હાલતમાં આવે એટલે તેની સાથે થવાની કોઈની હિંમત ચાલે નહિ આ રીતે ઘરની ખરબાદી નહિ તો બીજું શું? એનાં બાળકો, ઉપર પડતી માઠી અસરનો તેણે સ્વપ્નેય ખ્યાલ નથી કર્યો. એ બહેન તો માત્ર

કમાવા બચ છે અને જે થોડું ઘણું લાવે છે તેમાંથી સૌનાં પેટ ભરે છે.

આ બાઈની ઝુંઝવણ વધી ગઈ છે. તેને ઘરખર્ચ માટે પૈસા જોઈએ છે. તેના પતિની આદત છૂટતી નથી. જેલ, આગર કસાની તેને પડી નથી માત્ર પીવાની સાથે તેને સંબંધ છે. હવે કરવું શું?

આવો આ એક બહેનનો પ્રશ્ન નથી પણ ખીજી કેટલીય બહેનો છે. સરકારે મૂકેલા ફરજિયાત બંધનની, એમના ઉપર અસર થતી નથી અને ઉલટાનું કચાથી છાની રીતે મેળવી શકાય છે તે તપાસ કરી કાયમના ધરાક બની રહ્યા છે. એના ઉકેલ માટે સરકાર વિચારશે ખરી?

સાચું - માતૃત્વ

અમિતાના લગ્ન થયે છએક વર્ષ થયાં. ‘શરૂઆતનાં વર્ષો આનંદથી ફરવા ફરવામાં નીકળી ગયાં. પણ હવે અમિતા અને તેના પતિ હેમુને કંઈક ‘એકલવાયું’ લાગવા માંડ્યું. બાળકની ઉણપ ધીરે ધીરે લાગવા માંડી.’

અમિતા ધનાઢય કુટુંબમાં ઉછરી હતી અને સામર્યું પણ પૈમાપાત્ર હતું. હેમુનો વેપાર ધમધાકાર ચાલતો હતો. બન્ને લણેલાં હતાં, મિત્રો અને સગાંઓ પણ ખૂબ હતાં. હેમુ અમિતાને ખૂબ સાચવતો. ઘેર, રસોયો, નોકર, મોટર બધું જ હતું. એટલે-સાંજે આવીને તેઓ બન્ને અચૂક ફરવા જતાં. અમિતાને વાંચનનો શોખ ખૂબ હતો. તે ખૂબ વાંચતી પણ ખરી છતાં ઘરમાં એને જોણું આવી જતું. ઘરમાં ત્રીજી વ્યક્તિ કોઈ જ નહિ. બપોરે બીજું, કરવું, પણ શું?

‘આમેય એતું’ માતૃવાત્સલ્ય જાગૃત જૂળ થયું હતું એટલે બાળકની ઉણપ વધુ લાગતી હતી. ‘પોતાનું’ બાળક હોય તો...! ધીમે ધીમે કરતાં તેણે બાળઉછેર માટેની પુષ્કળ ચોપડીઓ વાંચી નાખી અને એ ધીમી આવી. હેમુને જ્યારે ખબર પડી કે અમિતા માતા બનવાની છે ત્યારે તેની ખુશીનો પાર રહ્યો નહિ. તે અમિતાની જૂળ દરકાર રાખવા લાગ્યો. તેને માટે ઉપયોગી ચોપડીઓ લાગ્યો. અને જન્મે એ રસપૂર્વક વાંચવા માંડી. સમજીને, ક્યારેક ‘ડોક્ટરની મદદ લઈને તે વર્તનમાં મૂકવા માંડ્યું’. આવનાર બાળક માટે ઘણી-તૈયારીઓ કરી રાખી.

અમિતાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. પ્રસૂતિ નોરમલ હતી અને બાળક પણ સુંદર હતું. અમિતાએ આપા-રાખી પણ પોતાના બાળકને ઉછેરવાનો ભાર તો બધો પોતે જ રાખ્યો. આપા પાસે તે બીજું બધું જ કરાવતી પણ બાબાને નવરાવવાથી માંડીને બવડાવવા પીવડાવવાનું—બાબાનું બધું જ કામ તે જાતે જ કરતી. રાત્રે પોતાની પાસે જ સુવડાવતી. ઉબગરા પણ થતા. ક્યારેક જૂળ થાકી જતી પણ બાબા અંગેના કામ કરવામાં તે કંઈક અનેરો જ આનંદ અનુભવતી. તે રોજ જાતે બાબાને ફરવા લઈ જતી.

બાબાને મૂકીને જહું પડે તેવી જગ્યાએ જવાનું તે ખાસ બંધ રાખતી. હેમુને કોઈકવાર આમ તે ના પાડતી તેનું એણે આવડું પણ પોતાના જ બાળક માટે તેની દરકાર લેતી, જોઈ તેની ગજગજ છાતી ઉછળતી.

ધીમે ધીમે તેણે હેમુને પણ બાબામાં રસ લેતો કરી દીધો.

‘પછી તો બાબો મોટો થવા માંડ્યો. તેના હાથપગ હલાવીને હસતો એટલે પરાણે વડાલો લાગતો. હેમુ બહારથી આવે ત્યારે તેને જોઈને તે ખુશખુશ થઈ જતો. અને હેમુ પણ તેની સાથે અચૂક રમતો.

ધનાદય કુટુંબોમાં ન કલ્પી શકાય તેવું અમિતાનું વર્તન હતું. એમની દુનિયામાં આપાઓએ કરવાનાં કામો જાતે કરવામાં નાનમ ગણાતી.

અમિતાને બીજા બધાંની પડી નહોતી. તેણે તો તેના અમિતાને એક સુંદર નાગરિક બનાવવો હતો અને તેમાં તેને મળતી સફળતા એ જ એનો અનેરો આનંદ હતો હેમુને તે સમજાવી શકતી અને તેના મંતવ્યને તે માન આપતો.

લદાયેલું માતૃત્વ

નીતા અને બીજા બાળકો બપોરની રીસેસમાં ક્યારેક વાતોએ ચઢી જતાં. બાળમંદિરનાં નાનાં બાળકો પણ ક્યારેક વડીલોને બોધપાઠ દેવા જેવી પરિસ્થિતિમાં મૂકી દેતાં. આજે પણ તેઓ વાતોમાં મશગૂલ હતાં.

‘મારી મમ્મી જ મને તો નવડાવે, જમાડે અને હું નિશાળે આનું ત્યારે મને બહાર સુધી બરોગર મૂકવા પણ આવે.’

નીતાની બીજી બેનપણીએ પણ એમાં ટાપશી પૂરી. બાકી હતું તે કહ્યું: ‘હું તો મમ્મી પાસે જ સૂઈ પણ જઈ અને મમ્મી એવી સરસ રીતે ઉઠાડે કે મમ્મીને વળગી પડવાનું મન થાય.’

નીતાએ કહ્યું કે 'મારી મમ્મીને તો એટલા બધાં કામ હોય છે કે તેને મને નવરાવવાનો કે બીજો વખત જ મળતો નથી. તે તો બહાર બાંધ અને માડુ તો આપા જ બધું કરે. જમું અને સૂઈ રહું પણ આપા પાસે.'

નીતાએ કંઈક ગર્વથી કહ્યું કે એની મમ્મીને કામ બીજાં કરતાં વધુ હોય છે.

ત્યાં જ નયન વચ્ચે જોડ્યો : 'નીતા, તને તારી મમ્મી તેની પાસે પણ સુવાડતી નથી, તારું કંઈજ કરતી નથી તે તારી પોતાની મા છે ?'

નીતાને સ્વપ્ને પણ આવ નહિ એવો પ્રશ્ન સાંભળી તે વિચારમાં પડી ગઈ. છતાં કંઈક એશિયાળા અંદેરે જોડી : 'મારી જ મમ્મી છે. બીજી મમ્મી વળી કેવીક હોય !'

'મારા ઘરની બાજુમાં લત્તાની ઝોરમાન મમ્મી છે તે લત્તાનું કંઈજ કરતી નથી. તેને ધમકાવે પણ ખરી અને તેની આપા જ બધું કરે.' નયને કહ્યું.

રીસેસ પૂરી થઈ અને સૌ બાળકો વર્ગમાં ગયાં. નીતાને આજે વર્ગમાં કંઈજ દિલ ઘાંટ્યું નહિ. તેનું મગજ ભતભતના વિચારથી ઘેરાઈ ગયું. ક્યારે ઘેર જઈ અને મમ્મીને પૂછું.

નીતા ઘેર આવી ત્યારે આપાએ તેને માટે નાસ્તો તૈયાર રાખ્યો હતો. તે કરતાં પહેલાં તેણે મમ્મી પાસે જવા આગ્રહ સેવ્યો. આપા કહે : 'નીતાબહેન, પહેલાં નાસ્તો કરી ટ્યો, તમને ભૂખ લાગી છે ને ?' મમ્મી બહાર કાઢે ગયાં છે હમણાં આપરો.'

નીતાને ભૂખ તો લાગી હતી પણ તે ખાસ કંઈ ખાઈ શકી નહિ. આપાને થયું કે આજે બેનને કંઈ થયું છે તેને ફરવા લઈ ગઈ. કંઈક પ્રશ્નો કર્યા પણ તેને તો મનમાં હતું, કે ક્યારે મમ્મી આવે ને વાત કરું.

બહારથી ફરીને નીતા આવી તે જ સમયે મમ્મી પણ ઘેર આવી હતી તે દોડીને મમ્મી પાસે ગઈ ત્યાં મમ્મીએ કહ્યું : 'ભોજે હોં મારાં કપડાં બગાડીશ નહિ.' મમ્મીએ કપડાં, બદલ્યાં અને નીતાને લીધી.

નીતાને પહેલો જ પ્રશ્ન : 'મારી સાચી મમ્મી કેણ છે ? તું મારી મમ્મી નથી ?'

માતાને પ્રશ્નો પડ્યો. આવું એને કહ્યું હોય ? નીતાએ જવાબમાં કહ્યું : 'મમ્મી, બધાંની મમ્મી જ બવરાવે, સુવરાવે અને તું તો માડું કંઈજ કરતી નથી.'

'હં તારી જ મમ્મી છું. આપણે ત્યાં આપા છે અને આપાને ખાસ તારે માટે જ રાખી છે એટલે તને એ સંભાળે છે. પણ તને આવું કેણે કહ્યું ?'

નીતાએ નિશાળમાં બનેલી બધી વાત કહી. બીજા કહે એ સાંભળવાની માતાએ તેને ત્યાં પાડી, અને સમજાવ્યું કે, 'મમ્મીને બહાર જવાનું હોય એટલે વખત ન મળે.' એ બાળકો ઉપર પણ ગુસ્સે થઈ ગઈ પણ પોતાની ભૂલ સમજઈ નહિ. કારણ એમને તો અક્કડ થઈને ફરવું હતું. બાળક અંદર ને અંદરથી જ મોટું થઈ જાય તો કેવું ! એવું વાતસલ્યવિહોણું એમનું માનસ હોય છે.

★

કર્મજિયાત કેમ મટાડશો ?

રૂ. ૪/— (રજિ. પો. —/૯૦)

કર્મજિયાત દરેક રોગનું મૂળ છે. તે માટે કેટલીય બળદુ દવાઓ પાછળ ધૂમ ખેસા વેડકાય છે. આ નહું પુસ્તક કુદરતી ઉપચારોથી કર્મજિયાત મટાડવા મારિનું સાચું માર્ગદર્શન આપે છે.

તંદુરસ્ત રહો

રૂ. ૩/૭૫ (રજિ. પો. —/૯૦)

દવાઓથી ધરાઈ ગયેલાં અને કંટાળી ગયેલાં મરિનું આ નહું પુસ્તક દરેકને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેનું છે. કુદરતી ઉપચારો તરફ આંતરે સોંપોની વળેલી દષ્ટિને પણ સતોપશે.

રોગ અને આસન

રૂ. ૩/૨૫ (રજિ. પો. —/૮૫)

આસનોથી શરીર નીરોગી કેમ રાખી શકાય તે આ પુસ્તકમાં આસનોની છબીઓ સાથે સમજાવ્યું છે. આદૃત્તિ ઉપર આદૃત્તિ પામતું આ સચિત્ર પુસ્તક સાચા આથીની ગરબ સારશે.

આરોગ્ય કેમ સાચવશો ?

(રૂ. ૩/— રજિ. પો. —/૮૦)

આ પુસ્તકમાં આપેલા લેખો, દર્દીઓની સત્ય પ્રયોગકથાઓ, ફોટો, શાકો, આપણી આદતો અને જે જે માહિતી આપવામાં આવી છે તે વાંચીને આપણે જીવનમાં ઉનાદવા પ્રેરાઈએ.

દાય-દમમાં નૈસર્ગિક ઉપચાર

રૂ. ૩/— (રજિ. પો. —/૮૦)

દાય અને દમ એવા જીવલેજી રોગો છે કે કાળજી-પૂર્વકની સારવાર તે માટે ન લેવાય તો દર્દી અને તેનું કુટુંબ દરેક રીતે ધમાય છે. આ પુસ્તક એવા રોગીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેનું છે.

હઠીલાં દર્દોમાં કુદરતી ઉપચાર

રૂ. ૨/— (રજિ. પો. —/૭૫)

શાસ્ત્રીય કસરત અને કુદરતી ઉપચારો દ્વારા નવજીવન મેળવી શકાય છે એ વાત નો મળે જિતરે અને અસાધ્ય દર્દોનો દવાઓથી કંટાળી ગયા હોય તે મરિનું કાયમી ઉપયોગી નીવડે તેનું મહત્વનું આ પુસ્તક છે.

દવાનો છેલ્લો ઘૂંટડો અને કુદરતી સારવાર

મૂલ્ય રૂ. ૨/૫૦ (રજિ. પો. —/૭૫)

આ પુસ્તકમાં જે પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે, એના લેખોમાં જે જણાવટ થઈ છે તે કેવળ લખવા માટે નથી લખાયા. પણ દર્દીઓની શંકાઓનું, એમની મૂંઝવણો પૂછાવતા જે પત્રો આવેલા તેના ઉત્તરો રૂપે આમાં મૂક્યું છે.

સ્વાતંત્ર્યની ભાવના રેલાવતો સાત રેખા ચિત્રોનો સમૃદ્ધ સંપૂટ

ચિત્રકાર : પંદ્ર : ત્રિવેણી

મૂલ્ય રૂ. ૨/૨૫ [રજિ. પો. ન. પૈ. —/૭૫]

સાત દિરંગી રેખાંકનોનો આ સમૃદ્ધ સંપૂટ વેવિદ્વંતી ચિત્રમાળા રજૂ કરે છે. આપણા સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ આ સાત ચિત્રોમાં શુભ-રાતના બાણીતા ચિત્રકારે એવી સાદી છતાં ભાવવાહી ચિત્રશૈલીમાં આલેખ્યો છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

દરેક ધરમા વસાવવા જોવો આ સાત ચિત્રોનો સંપૂટ છે. રાષ્ટ્રસ્વાતંત્ર્ય પાછળ યાજ્ઞોમ કરી ગયેલા સમવયસ્કોની વચ્ચે રહી કલાકારે તેમના મંથન અને સ્વાર્પણનું અનુકંપન અનુભવ્યું છે અને એથી જ આ ચિત્રોમાં વ્યથા સ્પષ્ટ લીટી છે.

બારતી સાહિત્ય સઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ
૬૪, ગાંધી રોડ : ફોન-૨૬૪૭ પ્રિન્સ : અમદાવાદ, ૧

કા મો

વર્ષ ૩૨ . અંક ૧૧ . ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૨

સંગળા અંક ૩૮૩

તંત્રી: ઇન્દુલાલ મોદલે... સંપાદક: જયન્ત પરમાર

જયન્ત

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

સુખની ચાવી	શ્રી ઈશ્વર પેટીકરના છાત્રોપયોગી લેખો	૧-૨૫
નવું લોહી	શ્રી પનાનાવ પટેલની બાણીતી નવલની નવી આવૃત્તિ	૬-૨૫
શ્રેયોમાર્ગ	શ્રી ચુનીલાલ વ શાહના વિખ્યાત પુસ્તકની સર્વધર્મ આવૃત્તિ	૩-૨૫
ગૃહસંસાર	શ્રી ઈશ્વર પેટીકરના સસાર સમીપી લેખો	૧-૫૦
પાછલે બારણે	શ્રી પનાનાવ પટેલની બહુ વખણાયેલી નવલની નવી આવૃત્તિ	૩-૨૫
મૂળરાજ સોલંકી	શ્રી ચુનીલાલ વ શાહની ઐતિહાસિક નવલની નવી આ	૬-૫૦
સંસ્કારની સુવાસ	શ્રી ઈશ્વર પેટીકરના સંગ્રહ સંચિત લેખો	૧-૫૦
શ્યામ ખંડ ૧-૨	શ્રી સ ને ગુરુજીની શ્રી જયન્ત પરમાર અનુવાદિત ચરિત્રાત્મક નવલ	૬-૫૦
સંસાર-સાગરને તીરેથી	શ્રી રમામહેન માધીનો સસારપત્રોનો સંગ્રહ	૪-૦૦
ધારાપુરીનો ખજાનો ૧-૨	શ્રી રામુ દક્ષર અનુવાદિત બેદભરમની કથા	૧૫-૦૦
ત્રેમસગાઈ	શ્રી ઈશ્વર પેટીકરના વિચારણીય લેખોનો સંગ્રહ	૧-૫૦
વીર-પસલ્લી	શ્રી પીતામર ખેનનું નિર્માય પ્રાપ્ત વાતો-પુસ્તક	૦ ૭૫
ભવાટવિમાં બૂલ્યાં પડ્યાં	શ્રી પ્રનાદ બ્રહ્મચંદ્રની નવી સામાજિક નવલ	૪-૭૫
આફ્રિકાની લોકથાઓ ૧-૨	શ્રી બળનત નાયકની બાળવાતોનો સંગ્રહ	૩-૨૫
વિશ્વની શ્રેષ્ઠ સાહસકથાઓ ૧-૨	શ્રી મુનિશ્વર નાયક અનુવાદિત વાતો	૬-૫૦
મહારાજ જયસિંહદેવ	શ્રી કૃષ્ણપ્રમાદ ભટ્ટની ઐતિહાસિક નવલ	૬-૦૦

— વધુ વિગત માટે સુચિપત્ર મળાવો —

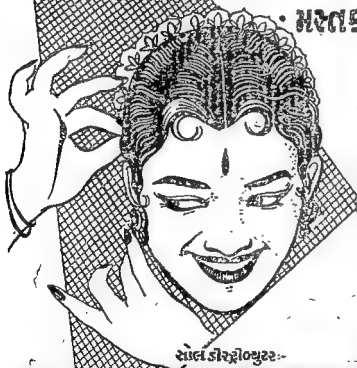
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરાડ ફર્નીચરીઝ બિલ્ડ અમદાવાદ, ૧

મહાપ્રસંદ મહેંકતી મુવામ

કેશી

- વાળો ખરા અટકાવી બહારે છે
- મરતકલે શીતભતા બહી છે.

સોલ ડોરફી ૦૫૨૨:-

B. SHAM.

એમ. એમ. ખંડાવવાળા

રાયપુર

૧૯૫૬

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને આંજન	૩ રૂ
શ્રી રમણલાલ વ દેસાઈ	
યુગનાં એંધાણુ ભા. ૧-૨	૧૧-૦૦
શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	
નવાં નિશાન ભા. ૧-૨	૧૩-૦૦
શ્રી સારંગ ખારોટ	
વાઘેલા યુગ અથાવલિનાં ત્રણ પુસ્તકો	
સર્વેશ્વર	૫ ૦૦
વિશળદેવ (સર્વેશ્વરનું અનુસંધાન)	૫-૦૦
અર્જુનદેવ	૫-૦૦
શ્રી ગુણવતરાય આચાર્ય	
રાજહંસ ભા. ૧-૨	૧૦ ૦૦
સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
(રાજહંસનું અનુસંધાન) શ્રી 'શયદા'	
અન્નપૂર્ણા	૫-૦૦
શ્રી 'કાલક'	

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક	૩-૭૫
શ્રી રમણલાલ વ દેસાઈ	
મીનપિયાસી	૪ ૦૦
શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	
તન્વી શ્યામા	૪-૨૫
નારી નમણું ફૂલ	૪ ૦૦
શ્રી સારંગ ખારોટ	
ટીલડી	૫-૦૦
શ્રી વિ સ ખારોટ	
આબલાં	૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે	
કાબ્યસંગ્રહ	
તુલસીદલ	૩-૦૦
શ્રી સુદરણ ખેડાર	

વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવ સૌરભ શ્રી ર. વ દેસાઈ ૫-૨૫	જીવન માંગતય શ્રી લાલુખેન મહેતા ૫-૦૦
ગોમતી ઘાટ શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર ૫-૦૦	સંસાર માધુરી શ્રી લાલુખેન મહેતા ૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ ખાગ પો. બો. નં. ૨૫૧૭

Grams LITERATURE Bombay-2

[Phone 34341

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ રચેશ્વલ નં. ૧

(૨૯૨૬૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ રચેશ્વલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને ચાદશક્તિ વધારવામાં; ગાદ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ

કરવાથી ચામડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ણુ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક માંખતુ દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બોટલી રૂ. ૪-૫૦ * નાની બોટલી રૂ. ૨-૨૫. બધે મળે છે.
ટપાલથી મંગાવનાર માટે ફેસ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રાગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારનાં મહા-શોધન કર્મ, આસનો, માનસિક ઈલાજ, જલોપચાર, સ્પર્શકરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક, ધરમાં થઈ શકે તેવાં સુલભ સાધ્ય ઈલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમ ૧૦૮ થી વધુ ગ્રંથો આદિ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મહાશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે દરેક ધરમાં, વાચનાલયમાં, સ્કેલ, કોલેજો અને ઇન્સ્ટિટ્યુશનમાં રાખવા યોગ્ય છે. ફોટોઓ બેતાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થશે. જશી. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦. પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦. મનીઓર્ડરથી મોકલશે. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

(હિન્દી માસિક)

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુ'બઈ-૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.)

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુદરતી ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોના જીવનને ખાસ ઉપયુક્ત અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાંની સંખ્યા ૧૬૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવા-જમ રૂ. : ૫-૦૦ * છૂટક નકલ : ૬૫ નયા પૈસા. વાર્ષિક ગ્રાહક કેટપણ માસથી બની શકે છે.

“રામતીર્થ” હિન્દી માસિકમાં વ્યાપારી જાહેરાતો સ્વીકારવામાં આવે છે. જાહેરાતના લાવો અને જરૂરી વિગતો માટે નીચેની સીરનામે મળેા યા લખો :

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સિન્દ્રલ રેલ્વે) મુ'બઈ-૧૪ (ભારત)

ટેલીફોન : ૬૨૮૯૯ ★ ટેલીગ્રામ : PRANAYAM-BOMBAY-14.

Coty RMY

તંદુરસ્તી : દ્રશ્યુઆરી '૬૨

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

● એક સાંજની મુલાકાત	નવલિકા-સંગ્રહ—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
● શ્રાવણી	નવલકથા—શિવકુમાર જોષી	રૂ. ૭-૫૦
● મનોરમા	નવલકથા—મોહનમદ માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
● એકલતાના કિનારા	નવલકથા—ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	રૂ. ૪-૫૦
● કાળુભારને કાંઠે	નવલકથા—મનમુખલાલ ઝવેરી	રૂ. ૪-૫૦
● મનના મરોડ	નવલિકા-સંગ્રહ—મોહનમદ માંકડ	રૂ. ૪-૫૦
● મધુવન	શુભરાતની ગઝલોનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ	સપાટક : હરીન્દ્ર દવે રૂ. ૪-૫૦
● આસવ	ગઝલ સંગ્રહ—હરિન્દ્ર દવે	રૂ. ૧-૫૦
● ઈદ્દા કિદ્દા	બાળકાવ્યો—મુરેશ દલાલ	રૂ. ૧-૦૦

અમારો બીજો પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

● કંચુકીબંધ નવલકથા રૂ. ૮-૦૦ ● અનંગરાગ નવલકથા રૂ. ૬-૫૦ ● રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦ ● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ નાટક રૂ. ૨-૫૦ ● દેવદાસ નાટક રૂ. ૨-૫૦ ● સુવર્ણરેખા નાટક રૂ. ૨-૫૦ ● એકને ટકોરે નાટક રૂ. ૨-૦૦ ● નીલા ધીરેન્દ્ર દોશી નવલકથા રૂ. ૨-૨૫	● પડઘા ડૂબી ગયા..... નવલકથા રૂ. ૪-૦૦ ● રોમા નવલકથા રૂ. ૩-૭૫ ● પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૨૫ ● ખરકત વીરાણી 'બેક્રામ' અરકત સંગ્રહ રૂ. ૬-૦૦ ● માનસર ન્યાંતી પદ્ય રૂ. ૧-૫૦ ● નેતા અભિનેતા નાટક : રૂ. ૧-૫૦ ● એંડુ ધાન અને બીજા વાતો મોહનમદ માંકડ નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૨-૦૦

★ સ્વા તિ પ્ર કા શ ન ★

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ, ૩

ઉર્મિ-નવરચના : દેવુઆરી '૬૨

નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું સર્વોપયોગી ગુજરાતી માસિક

તંદુરસ્તી

તંત્રીઓ :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે

ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે

- * બાર વરસમાં તો ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરનું માનીતું થયેલું આ માસિક છે.
- * વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચારમાંથી કોઈપણ માસથી રૂપિયા સાડાપાંચ- (વિદેશમાં શિ. આર) માં વાર્ષિક ગ્રાહક ચર્ચ સકાય છે.

લવાજમ મોકલવાનું અને બીજી વિગતો માટેનું સ્થળ :—

તંદુરસ્તી કાર્યાલય, ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ.

૬૪, ગાંધીરાંડ, ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ, અમદાવાદ, ૧

આરોગ્ય ગ્રંથમાળાનાં ગૃહ ઉપયોગી પ્રકાશનો

પ્રથમ વર્ષના પ્રકાશનો	બીજા વર્ષના પ્રકાશનો
(૧) કબજિયાતની સારવાર.....	વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૦૦
(૨) શરદી - સ્નેહબન	(૧૩) આંખનું સારું અને આરોગ્ય
(૩) લોહીનું ક્યાલું, ઊંચું-નીચું	(૧૪) બીંધ આવતી નથી.....
(૪) મીઠી પેશાબની સારવાર	(૧૫) માલિયા અને તંદુરસ્તી
(૫) ક્ષય અને દમમાં ઉપચાર	(૧૬) માતૃપદ અને બાળઉછેર
(૬) માથાનો દુખાવો	(૧૭) જેસવાયુમાં સાદા ઉપચાર
(૭) ચરબી ઓછી કરો	(૧૮) કબજા અને લીંપરમાં દર્દ
(૮) દાંતના દર્દો અને આરોગ્ય	(૧૯) વધતી ઉંમરે આરોગ્ય
(૯) લાંબા કાળા વાળ-સચિત્ર	(૨૦) સ્વાસ્થ્ય રક્ષક શાકભાજીઓ
(૧૦) ખીલ, ખરજીયું, આમડાનાં દર્દો	(૨૧) સૌંદર્ય પ્રાપ્તિનાં સાધનો
(૧૧) ચરમા વિનાની આંખો	(૨૨) ૧૦૦ વરસ જીવવાની કળા
(૧૨) શકિતવર્ધક આસનો	(૨૩) જ્ઞાનતંતુઓનાં દરદ

પ્રથમ ૧૨ પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૬-૫૦ (૨૪) મૂર્તિ નમસ્કાર અને પ્રાણુપામ બકાસગમયો રૂ. ૬-૫૦ મોકલવા. રૂબરૂ મળે અથવા લીસ્ટ મંગાવો.

— પ્રકાશક —

ભાયાણી બુક ડીપો

૧૫૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ-૨.

અંક ૧૧: ફેબ્રુ ૧૨
સળંગ અંક ૩૮૩

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ઊર્મિ’ : વર્ષ ૩૨

, નવરચના’ : વર્ષ ૨૬

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

કેમ

સૂચના

લેખક

લેખ પાન

લેખક	લેખ	પાન
શ્રી	દિવાળી ને બાઈ	૭
દેવજી શાં મોહા	કાળો રંગ	૮
‘મિત્ર’	રાત હતી હીડી	૮
પ્રો. ગોવિંદભાઈ પટેલ	રયાન રંગ બાઈ	૮
રતિલાલ અનિલ	હોમરિ	૮
‘સાહિત્ય’ વૈષ્ણવિયા	યુક્તિ	૯
‘સાહિત્ય’	ધાન લાલ	૯
લેડાલાલ ત્રિવેદી	કાળ	૯
‘સાહિત્ય’	સમયના દોર-દોર	૧૪
‘ધર્મદેવ’	અનુષ્ઠાનની ગાન	૧૦
કાં છાં કામલકર	આપણે એવા	૧૭
કમર પેટલોકર	સુખી હોવાનું	૨૦
મિલુભાઈ અં મહેતા	છત્રની અં	૨૫
નાનાભાઈ ભટ્ટ	ધર્મથી કામ મોક્ષ	૩૧
ડૉ. શિવમસાદ ત્રિવેદી	રતન	૩૩
‘ભાઈ’	બાઈ	૩૫
ડૉ. તરસિંહ મું શાહ	બળસ શ્રેયસ	૪૦
શોભાઈ આણુવાલા	૫૦ જમીનો નૂરની જગા	૪૪
અનુભાઈ પ. ચોળા ‘દશક’	કુરુક્ષેત્ર	૫૦
અનુભાઈ કં. અનંતાય દેભાઈ	અનુભવ લેવા પાળી	૫૨
નવરસિંહ પરમાર	‘કુ’ જ રડુ અનંત	૫૫
કેદાર અં. સં. સર	બાઈની અં. સં. સર	૫૮
નવનીત સેવક	દારૂ બનીશો	૫૮
સાવિત્રીબી નિમમ	[૦] બિનિતરની યો. ની વારતા	૫૦
—	અં. સં. સર	૫૨
અનંતકા પરમાર	સામાર પ્રતિ-રતી	૫૩
	નૂતન અં. સં. સર	૫૪
	અં. સં. સર	૫૫
	અં. સં. સર	૫૬
	અં. સં. સર	૫૭
	અં. સં. સર	૫૮

‘રાહ’

* સવાળમ વરસતું : સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫).

* સ્વ માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવ-સુધારી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસમાં માફક યર્ષ શકાય છે.

* વી વી થી સવાળમ વસતુ કરવામાં નો વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ માફક

જ વોળવવાનો હોય છે એટલે, સવાળમ પૂરું થવાનો નોટિસ મળે

ત્યારે મા. ન. અને પૂરા સરનામાં સાથે કૃપા કરીને મનીઆરથી જ સવાળમ મોકલવી આપવું.

* નવસુનો અંક મંગલવાતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો ખાંડી જરૂરી છે

મફત અંક મોકલેને મોકલાતો નથી

* દરેક જાનના પત્રવ્યવહારમાં મા ન લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અરવોનુ લખાણ પાસું મેળવવા નોટિસ ટિકિટો બાંડી જરૂરી છે

એ સિવાયના અરવોનુ લખાણો પદ વિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જાહેરખતર માનું, સવાળમ મોકલ વાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ખાંડી દરેક જાનના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘ઊર્મિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરામ : ફોનો-૧૧૧ લિખ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : દિવાળી મો. ફેબ્રુ અને મુદ્રક : અંતિલાલ પ્રભાસદ પટેલ માલિક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ. મિનિટર વી ૧૪, ગાંધીરામ, ફોનો-૧૧૧ લિખ, અમદાવાદથી પ્રેસિંગ કમ્પો અને અંક મુદ્રકાલય, રતનચાલ, અમદાવાદમાં છાપું.

વર્તમાન : દિવાળી મો. ફેબ્રુ અને સપાદક : જયનંદ પરમાર

જીવવાની બે બાજુ

માણસના મનનો પડઘો બ્યારે તેના રાજિંદા જીવનમાં નથી પડતો ત્યારે એ બનાવટ કરવા પ્રેરાય છે. પોતાની જાતની જ બનાવટ કરવી જેટલી સહેલી છે, પોતાની જાતને જેટલી સહેલાઈથી ઉતરી શકાય છે, પોતે હોય એવી વિરુદ્ધ દેખાવા બ્યારે પ્રયત્નો આદરે છે ત્યારે તેની સાચામાં સાચી અવનતિ શરૂ થાય છે. ઉન્નતિ અને અવનતિ આમ તો બેઠાબેઠા જ હોય છે. અને છતાં બન્ને વચ્ચે અભાષ અંતર પણ હોય છે—તદ્વચ્ચે તદ્વચ્ચે જેટલું.

મનની આ ઉતરખીડીથી માણસ હંમેશા શ્રવે જ છે કે હંમેશા ઉતરાય જ એણું નથી હોતું. એટલે જ એ સહેલો માર્ગ જલદી ગ્રહણ કરી લે છે. પણ સહેલું જે હોય છે એ જ ખૂબ અઘરું પણ હોવા સંભવ છે એવો વિચાર કોઈ જ નથી કરતું એટલે તો સારા કરતાં માઠા સંસ્કારની છાપ જલદી અંધાં પર પડી જાય છે, સદ્ગુણ કરતાં અવગુણ જલદી જીવનને ગંડખી લે છે.

આ સદ્-અસદનો વિવેક કરવાની શક્તિ આપણામાં એટલી બધી ભરી પડી છે છતાં એ શક્તિનો ઉપયોગ આપણે નથી કરતા. અને એટલે જ આપણાં દુઃખો, દારિદ્ર્યો અને દીનતા આપણને હેરાન કરે છે—બલકે આપણે એનાથી હેરાન થઈએ છીએ. વિચારવાની, સમજવાની, તે મછીં જ આવરણ કરવાની માનવશક્તિ આમ વેડકાય છે ત્યારે અવનતિ અને ઉન્નતિ વચ્ચે કોઈક દિવાલ સરબંધ છે. એ દિવાલ નથી ભેદી શકાતી, ત્યારે ઉન્નતિ અને અવનતિ વચ્ચે અંતર ન હોવા છતાં મોટું અંતર પડી જાય છે. ઉન્નતિ અવનતિથી દૂર ને દૂર ભાગે છે, માણસે અવનતિ આડે આવી દિવાલ રચવી રહી : ઉન્નતિ આડેની આવી દિવાલ તોડવી રહી.

કેવળ રાં મોહા

કાળો રંગ

ગમનો અને રંગમાં કાળો રંગ,
કેમ કે આની વસતો અને
હસતો મારા સાવરિયાને અગ્ર !
જોટલી કાળી ધરતી ગમે, જોટલું નીલું બ્રોમ,
તોટલો અને પૂનમનોએ ગમનો નહીં સોમ.
આદનીતણી પૃથિવી-પાટે રેનતી છોને મગ—
ગમતો અને રંગમાં કાળો રંગ !
કુશર-સિરે કેલ ગમે ને વાદળા-ચપે મેશ,
કેમ ન પેશુ મેધધનુ મારા મનમાં વસે લેશ.
સપ્તકમાહી કયા ન મારો મનમાંતો રંગ—
ગમતો અને રંગમાં કાળો રંગ !

હંસ અને ના જગ્યા ગમે, બગ ગમે ના સ્વેત;
કાળી કાળી કાવત્ર માથે દોળાય મારા હેન.
પ્રીતતણી આમ તો લાગે અજબ જેવા દગ—
ગમતો અને રંગમાં કાળો રંગ !

દિવસે સૂરજતાપને મારાં સડી શકે ના નેણ,
તારકોયે ના ટપકે એવી ગમતી અને રેણ;
રાત હોને ને સાંજે અને સાવરા ! તારો સગ—
ગમતો અને રંગમાં કાળો રંગ !

★

‘મિત્રા’

રાત હટતી દીડી

કહી ગયું ‘તું’ કેક અને કે
સૂરજ તો ઊગ્યો કાલે,
તો ગલરાય રાતથી શાને ?
ને હુંયે આંસુ લૂછી
બેડી હટી ધીરજ ધરતી
ત્યાં ધીરજી રાત હટતી દીડી.

★

ગ્રા. મોવિનભાઈ પટેલ

રયામ રંગ વ્હાલો

રયામ રંગ વ્હાલો,
સાદો તોયે વરણાગીના રંગતાનથી કાલો.
રયામ રંગ વ્હાલો.
તારાઓથી અંકિત ઊંડું
રયામ ગમતું હું આહું,
રયામ સમંદરના મરતાના
ભરતી ઓટે નાહું;
રયામ ધરાના નંદનવનમાં આતમ આ મતવાલો
રયામ રંગ વ્હાલો.

કેસૂડલાનાં કામણ કૂણા,
જૂઈની રસધવલાઈ,
ગુલમહોરની લાલપ ન્યારી,
મેંદીની અરુણાઈ;
અખિલાઈનાં વસ્ત્ર એવાં—ભજને જયમ કરતાલો,
રયામ રંગ વ્હાલો.

રયામજતાની રૂપસલાકા
અંજન આંજે મીઠું,
સાત સાત પાતાળો લેરી

હેત વહે અણુદીકું;
ભાવ ભરે હુંયે એવા કે લહું ગધે મોપાલો.
રયામ રંગ વ્હાલો.

★

રતિલાલ ‘અનિલ’

લોકદષ્ટિ

પેલવ ગયાથી લોકની દિષ્ટ ગઈ નહિ,
બરખાદી મારી એક તમારો બની ગઈ

★

‘સાલિક’ પોપટિયા

મુક્તકો

નિશાની

મને આપી હાથે ના જિંદગાની,
મને હરપૂર ના આપી જવાની;
મિટાવી ના શકે દુનિયામાં કોઈ,
મને તું આપજે એવી નિશાની.

અકારણ છે

હસે છે હોઠ તારા તો હું સમજું છું કે ફાગણ છે,
નયન જે થાય છે ભીના તો લાગે છે કે શ્રાવણ છે;
વસંતો છે મિસન તારું, વિરહ છે પાનખર જાણે,
મને તારા વિના સહુ મોસમો જાણે અકારણ છે.

વધુ સારું

કળીની ફારમોને માણનારો જે ન હો હમરો,
કળીને પૂર્ણ ખીલા વિણ ખરી જાનું વધુ સારું;
બગીચા મરનાર ના જે હોય કો’ અલગારી પરવાનો,
શમા માટે પ્રગટવાથી ફરી જાનું વધુ સારું.

છવન છુટયું

વસંતોમાં તમે આવી સુમન છટયાં, અમન છટયાં,
હજી જ્યાં ગણગણે તો ત્યાં તમે મારું કવન છટયાં;
ઉપેક્ષા આટલી મારાથી તમને થઈ ગઈ શાને ?
જવાની પાંગરી ‘તો ત્યાં તમે મારું છવન છટયાં.

નરંગસની પ પજ

રમું છું તારસો થઈને કદી હું નહીં આગાહીમાં,
કદી હું વાદળું થઈ નિર્ઝરું છું રૈતના રણમાં;
કવિ છું, રાતરાણીમાં વચું કો’ દી પરિમલ થઈ
સમાઈ જઈને છું ક્યારેક હું નરંગસની પાંખણમાં.

વાદળ બનીને—

વાદળ બનીને આભના આરે ફરી શકું,
ઝાકળ બનીને ફૂલના ગાલે સરી શકું;

નહીં તર બનીને અથુ પ્રણય-વેદના તણું,
કો’ વિરહિણીના નેણ સજળમાં ફરી શકું.

વ્યવહાર દુનિયાનો

જુદી વાતો અને એથી જુદો આંચાર દુનિયાનો,
અદાવતથી હાથે આવો અરે આ પ્યાર દુનિયાનો;
જિગરને જખમ આપીને ઉપર લહરાવશે મીઠું,
ખખર નહોતી મને આવો હશે વ્યવહાર દુનિયાનો.

વાત ન કરજે !

કક્ષમાં બંધ છે છુલછુલ, સુમનની વાત ના ફેરજે;
એ બંદીવાનની પાસે અમનની વાત ના કરજે;
હૃદય ચિરાઈ જશે, યાદ જે આવી જશે ગુસની,
હાથો થઈને મધુના આગમનની વાત ના કરજે.

કર્તાના હાજરમાં પ્રગટ થયેલ કાવ્ય-સંગ્રહ ‘અંકિત સમય’માંથી

★

‘સોહનીચંદ્ર’

શ્વાન ભસતાં ?

પાછલી રાતના શ્વાન ભસતા ?

નહિ નહિ :

અવગતિ પામતા અવધૂતો કણસતા.

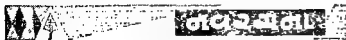
★

ઝેલાલાલ ત્રિવેદી

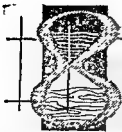
કાવ્ય

નિંદાય છે કૃપણતા, પણ પહોડ પાણી -
સંજે યથા કૃપણ પ્રાવૃષ કેરી હોહાણી;
પીએ ન છું, પણ લોમની ભૂખ લાગે,
થે સોત; એ કૃપણતા તવ કાવ્ય લાગે.

★

ત્રણ કાવ્ય : ૯

'સાળંડસ'

સમયના કીર-ગીર

આંતરરાષ્ટ્રીય યાંચિયાગીરી અને લોકમત
લિ અને વિમાનમાંથી ભારતીય પ્રવાસીઓને
 ઉતારી પકડી લીધા, ને રશિયાએ બે-છપમનું
 વિમાન રોકી લીધું. કેંગો કટંગામાં ક્ષિટન સહુ મળે
 એ રીતે ગોરી પ્રજાએ ને શસ્ત્રો પૂરાં પાડવામાં
 સહાયબૂત થાય છે. ને હેમરશોલ્ડ જેવા પુરુષને
 મુસાફરી કરતાં જન શુભાચારો પામી. દુનિયાભરમાં
 યાંચિયાગીરી ચાલે છે. ભરદરિયે ને જમી વાટે ધાડ
 પાડી કોઈ એની શરમ અનુભવે છે, કોઈ નફર રહે
 છે. ને જગત નિઃસહાય બની આપા આપાતો સહન
 કરી લે છે.

મોટાં રાષ્ટ્રોએ આંતરરાષ્ટ્રીય જસુસી માટે ધણે
 બંદોબસ્ત રાખ્યો હોય છે. અને એ બહાને પેરીસમાં
 મળનારી પરિષદમાંથી રશિયા ખસી ગયું ત્યારે જસુસી
 વગેવાઈ. હિંદમાં તો ઉત્તર સરહદે એનો પાર નથી.
 કાશ્મીર ને નેપાળ, કાશ્મિરપોંચ ને સિંકિમ બધે જ
 એમની જાગે પથરાઈ છે. પણ જસુસી કરતાં ચડે
 એવી યાંચિયાગીરી ખુલ્લી રીતે ચાલતી હોય, ને
 લાઈલાજ બની સાંખી લેવી પડતી હોય ત્યાં કેને
 પૂછું ? એ કોણ મિટાવે ?

પહેલાં પંથુ આવું બનતું, ને ત્યારે જગતને એવી
 નોંધ લેવાની પંથુ કુરસ કે ગતાગમ નહોતાં. હવે
 તો રશિયા કે અમેરિકા કે ઈરાક કે પોર્ચુગલ—નાનું
 મોટું કોઈ રાષ્ટ્ર હોય પણ મન શાવે એમ નથી કરી
 ચકતું. કરે છ તો ગમ આવી પડે છે, નીચું જોવું
 પડે છે. જગતમાં લોકમતનું બળ વધ્યું છે; અગર
 એ સત્તાભુલો વચ્ચે સમતુલા લાવી આપે કે એમને
 લગામમાં રાખે એવું કોઈ હોય તો તે જગતભરમાં

જાગેલો લોકમત છે.
 રાષ્ટ્રસંઘ છવે છે કે પછી એને છવતો રહેવા દીધો
 છે ? એમાં બળ વધ્યું હોય તો તે લોકમતનું છે.
 એકસો ચાર દેશોના પ્રતિનિધિઓ મેળા મળે, જગતનું
 પંચ એકઠું મળે, ત્યારે ન્યાય સૂત્રે પણ ખરો. એના
 અવાજમાં અલુભોગ રોકવાની તાકાત પણ કદાચ
 આપે. સંભવ હોય તો ત્યાં જ છે. એ આને કમનેર
 જણાય પણ એના વિના બીજાને ઉકલ પણ શો છે ?
 રાષ્ટ્રસંઘના બોલની કિંમત ક્યારે અંકાય ? બળ
 વધારીને પ્રભાવ પાડવાના કિવસો હવે રહ્યા નથી,
 તેમ સત્તાભુલોના વિસ્તાર કરતા રહેવાથી પણ ઝાઝું
 વળતું નથી. હવે તો લોકમતનો સ્વીકાર કરવો પડે
 છે. અમેરિકા ક્ષિટન ફ્રાંસ કે હોલેન્ડ ને હવે છેડે
 બે-છપમ ને પોર્ચુગલે આ પાઠ અનુભવ કરી શીખી
 લીધો છે. ને હવે રશિયા કે ચીન નહીં જ શીખે એમ
 કેમ કહી શકાય ?

આંતરરાષ્ટ્રીય યાંચિયાગીરી અગર મુકવે એવી રીતે
 પ્રગટ થાય છે તો એ લખૂકા છેડના લેખવા જેવા
 છે. એવાં કુખૂરોની નિંદા દમણ્યાં થાય છે એથી
 વધારે થતી જશે ને તેમ એ કાખૂમાં આવશે.

ગોલા પછી ચીન નથી

આવી રાજ્યાપ્રથથી ચાલતી યાંચિયાગીરીનું મૂળ તો
 સંસ્થાન ઉપરની પકડમા છે. એ પકડ છૂટી જાય,
 સંસ્થાનો સ્વતંત્ર થાય તો દુનિયાની ધમ્મી સમરપાઓ
 ઉકળી જાય.

રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્ય એક બળ તરીકે દેખાયું, તે પછી
 ધણા દેશોએ રાજ્યવ્યવસ્થા બદલી નાખી, ને ધણા
 દેશો સંસ્થાન બની સ્વતંત્ર બનવા લાગ્યા. એક વાર

દિન્દુસ્તાનની આઝાદીએ બીજા દેશોને પ્રેરણા દીધી, દલે ગોવાની આઝાદીએ બીજા સંસ્થાનોને આપી છે.

એક વાર લાલ કિલ્લાના કાંચેથી નેહરુએ ગોવામાં જતા સલામતીએને રોકવા દત્તા, એમના ઉપર ગોળી છોડવાની વાત પણ એમણે અંદર કરી હતી. એક જ વ્યક્તિએ ઇતિહાસનો રચનાત્મક વિકાસ વિના કારણ રાજી રાખ્યો હતો. ને આર વર્ષ પછી એમણે જ લશ્કર મોકલ્યું. કાણ પછે ને કાણ જવાબ લે ?

ગોવાની મુક્તિ ત્યાંના વતનીઓએ કરી એમ દર જોલ્યા કરવું એ કેવું બાકિશ છે ? એ વતનીઓ શું દિલોએ નહોતા ? દિલો લશ્કર હુમલો કરી પોતાનો મુલક છોડાવ્યો એવી સાક્ષી વાતને કોન્સેન્સી સરકાર ખોટી રીતે મચાવી રહી એ કેવી નવાઈ છે ?

ને વિશ્વજમાં નાગેશી જરા જેટલી લડતને અંતે એનો જરા ખાટવા કેવી પડપડી ! ' આ જમણું કાણે માણું ? ' એમ જૂના જમાનાના આપણે ભોંયે પહેલા કાળિયાને ઉદ્દેશી નશામાં મોહતા. હલુષ શું એમ જ ચાલવાનું ! ગોવા પછી ચીન કે પાકિસ્તાનના આક્રમણનો અંત લાવવા કેવી બેશીલી ધોપણાઓ શરૂ થઈ છે ? ' એક ઈંચ પણ નહિ ' જવા દઈએ કે નહિ રહેવા દઈએ એમ દલે વારંવાર કહેવાય છે ' ખરું ' પણ એ માની લેવાય ખરું ? ના, દિલ્હી દૂર છે—દિલ્હીના પ્રધાનોથી દૂર છે.

કેટલાક એમ માને છે કે ચીનના આક્રમણમાં એને રશિયાનો પાઠિળો નથી એ નેહરુની મુલકદીગીરી ગણાય. રશિયાનું જોર આપણને કાશ્મીરમાં ગળ્યું, ચીનમાં નથી ગળ્યું. આપણાથી કોરવાઈને નહિ પણ ચીન આગળ ના ચંપી જાય એવી રશિયા એટીને ચાલે છે.

સિદ્ધાંત ઘરાયા ને નીતિ નિર્ણયની થઈ ફેમોસાના ટાપુ ઉપર લાલચીનો દડ છે એમ નેહરુએ ઘણો પ્રચાર કર્યો. દલે એમની આંખ બીધી. એમણે તિબેટની માથ દસાવ કરવા ચીનને ચોંપી દીધી. દલે કાને કહે ? જર્મની સરકારે એમને માનથી દેખ્યા, એ પછી ચેકોસ્લોવાકિયાએ સત્તા વિલીન થઈ કેવો અનુભવ ! એ પશ્ચિમ જર્મનીને સલામ દેવા

ગયા કે બીજું જર્મની કબજા કરી લેા. કાને ખબર કે એ જર્મની જ રશિયાનું મિત્ર થઈ ના બેસે. નેહરુના રાજકારણની પહેલ્ય કેટલી લાંબી ગણવી ?

આંખ વંચી સુધી જવાન સામે લડ્યો, પોતાના દેશની સામંતશાહી સામે લડ્યો. આ દેશની મુક્તિ નીચે એણે દિમાયન કરી. પણ રશિયાના દયાણ નીચે એને ફેમોસા જવું પડ્યું. દર એ દર રહ્યો છે, મલે છે. એ અનુભવથી કહે છે કે ' બીજું ' સુદ એશિયામાં આવવાનું, ને એ આફ્રિકામાં ધોલાવાનું. ગોરી પ્રજાઓની રમતને એ પાખી ગયો છે. પણ નેહરુને જર્મનીનું સુદ કારવા દોડાદોડી કરવી છે. ત્યાંની આગ હોલવી એ દિમાયનને સંગ્રામવશે તો નહિ ?

એશિયા ને આફ્રિકામાં સંસ્થાનોની મુક્તિ કાળે લાઈ ચાલે, એમ જે દેશો સામ્યવાદી સામાજ્યશાહીમાં ઝડપાયા છે તેમની મુક્તિનું વિચારવું જોઈશે. તિબેટ, મંગોલિયા, કોરીઆ, વિએટનામ, લંગેરી, પોલાન્ડ, એકસ્યોવાકિયા—આ દેશોમાં મુક્તિ સ્થાપવાનું કામ એ જ રાષ્ટ્રસંઘનું ને દુનિયાના શાશુ રાજપુરોણનું કામ છે.

નેહરુને આ કમનસીબ દેશો મારે લાગણી તો થાય છે. ત્યારે એ અમેરિકાના પ્રવાસે હોય ત્યારે એવી વાણી નીકળે છે પણ ખરી. પણ એવી વાણીને આવરદા દૂંકા હોય છે; ચાંચી એમ ? એ વાણી જોરદાર હોય છે, પણ ફળદાયી ખરી ? એમનું વાસ્તવદર્શન સ્પષ્ટ, પણ ઉકેલ એવા સચાટ ખરા ? સિદ્ધાંતોનો આગ્રહ કરવાર તરીકે એમનું માન કાયમ થઈ શક્યું નથી, ને નીતિનો કુશળ અમલ કરી જાણનાર તરીકે એમને ઇનિડાસે યોગ્યતા નથી.

ચૂંટણી પ્રચારમાં ચૂંટણી નથી

દેશમાં ફેલાઈ રહેલો ચૂંટણીનું એ નેહરુની મોટી તક છે. પોતાનું વ્યક્તિત્વ દેશ ઉપર જોરદારથી ઘાલવાની એ તકનો નેહરુ પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરી લેશે. ને એક વ્યક્તિના પ્રજ્ઞાન દેશ દેશનો ઉછેર એટલો વાણીજોરી.

નેહરુએ એનની તરફદારી કરીને પાણું મૂક્યો દલકા

ધન્યાં છે વળી કયાં એમણે એકરાર નથી કર્યો કે રાજ્યકાર્યભારમાં બનીએ પેરી ગઈ છે, ને તે બદલ પોતે લાચાર છે કયાં એમણે મુશ્કેલીમાં આવશે એમ જણાવ્યું નથી એમણે તો દેશ સમક્ષ આપત્તી સમૃદ્ધિની વાતો કરો છે, અને આડતરી રીતે કાળા બુલ્લર, નફાખોરી, લાચરપત, ધણા અકુશી, ઉગાઉગીરી, એવી ઘણી બાબતોનું સમર્થન કરી આપ્યું છે દેશને કોઈ નહીં હાકલ કરી નથી, નવી પ્રેરણા આપી નથી, કોઈ રાહત બતાવી નથી જે સ્થિતિ આવી પડી છે તેને ઓળખી લેવાનું શિક્ષણ નેહનું આપી રહ્યા છે આ કાંતિરસીયાની રીત તથા, પક્ષાપહા, સત્તાને પચાવી ગયેલાની રીત છે ને નેહનું આ ના જડ્યું તે બીજે શું જડે ?

કોંગ્રેસે બહુ સનામીતી જોઈ છે, એટલે એની વાણી પકાર કરનારી રહી છે જેને ના ગમે તે 'બધ જહનના' ! સત્તા સાચવી શકે એવા બીજા કોઈ પક્ષ જ નથી—એ એની મોટી લાચકાત ! સામે જે કોઈ છે એ લાચક જ નથી, એ કેવી બેઠુદી વાત છે ? એમને મન વ્યક્તિઓનું મૂલ્ય રહ્યું નથી, પક્ષની શિસ્તનું મૂલ્ય સર્વોપરિ બન્યું છે એમનું તત્ત્વ મજબૂત બન્યું હશે, પણ એનો પ્રયત્ન તો રૂઢાચો જ છે પોતાના પક્ષમાં બંને ના સમાવે, પણ નિઠારાળા બાહોસ લોકકામ કરનારાઓ સામે એમણે સત્ત યોજવાની જરૂર નહોતી

ને ભાવનગરથી પાણી જે રીતે કોંગ્રેસ ગઈ છે—અસંખ્ય ટોળા ને ધણા સાધનો ને મોરેર બધું બચક—એ રીતે એનું પ્રવચ હવે ટકવું ના જોઈએ પણ એવું શું કરે, નિનાશકારે આવી મદાધના આવી પડે છે

કુરુંદહાસ મંડલ અને ગીધની જવાફત

સ્વતંત્ર પક્ષ સ્થપાયો ત્યારે દેશમાં એક ઉમેદ હતી કે દંડિયપ્રવેશ પક્ષ મળે એવો બેલ જોતામાં એ ઉમેદની વરાળ થઈ ગઈ કોઈ પણ બોલે કોંગ્રેસની જડ ઉમેદની—એ ધૂનમાં એમણે અણજાગતા સમાધાનો શોધ્યા, પોતાની નીતિરીતિ પ્રાપ્તે પ્રાપ્તે બને, તકવાદીઓની ભરતી કરી અને છેવટે જાનતા ટેકા નથી આપતી, કંડ મળતા નથી એના મેલણા કર્યો

આ દેશમાં કોંગ્રેસની કોઈ દરીફ સરચાના પગરણ આ રીતે નહીં થઈ શકે સ્વતંત્ર પક્ષે નવા કોઈ સગીન વિરોધ પક્ષની બુમિકા નમગી કરી આપી એટલું તુષ્ટાન પડેલાડ્યું છે એ પક્ષમાંયે સરસ વ્યક્તિઓ તો છે જ પણ જીવનમાં મારે મૂંઝી જઈને એમણે પોતાની તેમ જ દેશની પહોંચ લાવી મૂકી છે આવી કમજોરીના મુકાબલમાં માસ ઉપર કોંગ્રેસના ગીબ એમની જવાફતે ઉઠાવી રહ્યા છે લોકોને તો ખીજ વહાણ જોઈએ છે એ વહાણ નાનું હોય તો પણ ચાલે, ને ધીરુ હોય તો પણ નબે પરનું વહાણો આધાર દીધાથી તો કોઈએનો વિશ્વાસ નહીં કરે એનું સુકાન ને તગિયું તો સાથન જોઈશે

આ ચૂટણી તો કોંગ્રેસની છે જ કદાચ હવે પછીની પણ છે એ સ્થિતિનો સ્વીકાર કરી લઈ નતન પક્ષ અધીરાઈ છોડવી જોઈએ લોભની નજરમાં બરાબર વસતું જોઈએ સ્વતંત્ર પક્ષે જે એટલું જ મહુ હોત કે લાચક ઉમેદવારો નહીં જડે ત્યાં કોઈને નહીં બાબા રાખીએ તો પણ એમાં શોભા રહેત ખીજ રીત એ હતી કે કોંગ્રેસનાય નામ પુરતા જે વારાને પ્રમત્તે મત જ ના આપતા એટલું સમજાવતું હતું, પછી બંને એ ધારામધ્યમ જાર ને બંને કોંગ્રેસ પોતાની જીત માને લાકાઈ વગરની જ કોઈને જાતની નથી, પચતી પણ નથી—એવી વાત સ્વતંત્ર પક્ષને કેમ નહીં સમજાઈ હોય ! કેમકે કોંગ્રેસનું તમદાર હજી જોર કરે છે

ચૂટણીજ મની આગળ પાછળ

આ ચૂટણીના મોધપાઠ અધારથી શીખી લેવા જેવા છે,

લોક મન આપરો કાંયુ કે મન 'પરિન' છે એમ મનાયુ છે, જાણે એ આપવો જ જોઈએ એમ માનીને આપશે પણ એ ઉમંગથી તો નહિ આવે, એમનું વચણ 'હશે ત્યારે !' એવાનું ફરજનું નહિ આ ચૂટણીમાં અદાત નાણા ખરચ થવાનાં કોંગ્રેસના પક્ષમાં તો હોય જોડે જ છે પણ એના જુદા-મારે અન્ય નાણા વેડફારો જે સભાઓ ભરાતો એમાં લોકકેન્દ્રી નામની ચવાની, લોખન્ડેરણી ને ફકાર

વધારે જણાવાનાં, નાતશાહીનો વળી એક વારે આધાર લેવાનો ને પાછી એને નિંદવાની. અંદરનાં જુથોમાં રસાકસીઓ જામવાની, દબલગીરીઓ થવાની, ને પક્ષમાંથી પીછાં દેખાવાનાં. ને 'જેને ના કાંચે તે જામ જાહેનનમાં' એવા તુષ્ટકાર થવાના, પીછાં ખરવાનાં.

આ રીતે મેળવેલી સત્તાને દુરપયોગ કોણ નહિ કરે ? છેવટે આ ઉઘાડીગીરી ને આ નશાખાજનો ભોગ તો રૈયતને થવાનું છે, બોજ તો એને જ ઉઠાવવાનો છે. કાપી જનાર તો પેલા ખરખીટીયા ને લાયસંસીયા છે. જે પરિરિયતિનો કયાસ રાખે છે તેમ જ વારતવિકતાને વટાવી શકે છે.

લોકોને માથે નવા કરવેરા પડવાના—ચૂંટણીઓ પની જામ એટલી જ રાહ જોવાય છે. દિલ્હીના કર પડશે. ને અમદાવાદ કુંભઈના પડશે. સુધરાઈના કર વધશે ત્યારે ગ્રામ પંચાયત શીદને આજાસ કરે ! જે ગામે કોન્ગ્રેસને પડેશાન કરી હશે તેનાં ધાસલેટ કે ખાંડ આગ્રા-પાછાં થઈ જશે, જેમણે સામી જાવણીઓમાં કામ કર્યાં હશે તેમના એક યા બીજા કારણે જવાબો લેવાશે ને આંદાદેશ શરૂ થઈ જશે.

ને ફરીથી ભવ્ય ખાદી ભરતોમાંથી બહુ ઉજળી એવી ખાદીનાં કઠકડતાં કપડાં પહેરી અમુક લોકો મકાલશે, રિસેપ્શનોમાં હાજરી આપી ઘણું જાણુને રાહ કરશે, વિશ્વશાંતિનાં યજ્ઞોમાં પધારી યજ્ઞને પાવન કરી જશે. પરદેશની મુસાફરીઓ કરશે ને ત્યાં જઈ ગાંધીજીના નામકામ ઉપર કૃચ્છા ફેરવી આવશે.

જ્યોતિષ વિદ્યાય હે છે

આ કાંઈ આગાહી નથી કરી. આગાહીઓ તો આઠ ઝાહોનાં સંયોગ ઉપર એટલી થઈ છે કે, બીજી કાંઈ માટે હવે શું જાણ રહી નથી.

જ્યોતિષ એક રીતે ખપતું છે કે લોકોના ઉત્સાહને એ ટકાવી રાખે. હજુ એક સારી તક આવશે એવો વિશ્વાસ આપી સમાજ ઉપર જોધીએ ઉપકાર કર્યો છે. પણ અખટઝાહોએ ભેગા ગળી આખી દુનિયાના જોધી-ઓને ખૂબ પીડવ્યા છે, ને એમ એ સહુને નકારો પણ દીધો છે. માર્ય મહિના પછીયે વર્તારો કાદના-

રાજોને કેવું વસતું લાગશે ?

રેશ, ટ્રેનના અકરમાત, હોડીની હોનારત, આગ—આવી આફતો ઘણી વાર આવતી હોય છે. પહેલાં એની બહેરાતો થતી એથી હવે વિશેષ થાય છે. એટલે એનું પ્રમાણ હોય તે કરતાં વધારે જણાય છે. લોકો હમ-દર્દ પણ બન્યા છે. વડોદરાની આગથી અમદાવાદના લોક ફિકર કરે, ને લેવી બેઈએ એવી અગમચેતીઓ લેવા માંડે. એમ આફતોની તોંધ વધવા માંડે. ને એનું પ્રમાણ વધારે જણાતું રહે. જેથીઓ અગર આવી આફતોમાંથી પોતાની કદર શોધતા હોય તો એમાં એમની કજર પણ આવી મળે !

સાહિત્ય પરિષદનું સામર્થ્ય

ને આપણા સાહિત્યરસીયાંઓ ! એમણે કલકત્તાની ખેપ કરી ત્યારે જાણુ એટલે દૂર જઈ સાહિત્યનો ઉદ્ધાર કરતા હોય એમ જણાયું. પછી તો ખમર પડી કે આ પરિષદ નહીં, પર્યટન હતું !

આવાં પર્યટનો કાન્ને સ્વાગત સમિતિ હોવી બેઈએ ? કહે છે કે કલકત્તાના યુજરાતી સમાજ ઉપર પચો-તેર હજારનો મોજ પડ્યો. બીજા ઉઘાવે તો ચાલે, પણ જ્યાં કાકા કાચેલકર ભેસતાતા હોય ત્યાં પાણુ આવું થાય ! કે પછી કાકા પહેલાંનાં રહ્યા નથી !

પરિષદના પ્રમુખો મહેનત કરીને લાપણુ તૈયાર કરે, એ સિરસ્તો હવે બદલાવો અઈએ. એમની વિદ્વાતાની કસોટી આપવાની કરી જરૂર નથી. અગર એમને કોઈ ખાસ નવી સચના કરવા જેવી જણાય તો તે રંજૂ કરે નહીં તો સિધ્ધાચારથી ચાલવું બેઈએ. પર પ્રાંતમાં જઈ યુજરાત વિષે મમતા વધે એટલું કરે તો પણ પૂરતું છે. પણ એવી જાપ આપણા બહુઓએ પાડી હોય એમ જણાતું નથી.

સાહિત્યમાં નામ કાદનારાઓ એટલું યાદ રાખે કે રાજકારણનાંયે યુરુ થવાનું સામર્થ્ય એમનામાં આવવું બેઈએ. કારણ કે વિચારના અભ્યાસના ને શૈલીના એ સ્વામી છે. લોક એમની પાસે વધારે દોરવણીની આશા જરૂર રાખે. એમનું નેતૃત્વ અણુદીકું ને સત્તાવિદ્વાણું ભલે હોય, પણ લોકધક્તર કરનારું તો રહેતું જ બેઈએ, આ પરિષદ વિષે એવું પદ જળવાયું ખરું ?

ક્રનાવ્યાં છે વળી કપાય એમજે એકરાર નથી કયો
કે રાજ્યકરોબારમાં બરોએ પેલી ગઈ છે, ને તે
બદલ પોતે સાચાર છે કપાય એમજે મુગીયનો
આવશે એમ જણાવ્યું નથી એમજે તો દેશ સમક્ષ
આવતી સમૃદ્ધિની વાતો કરી છે, અને આકાશનો
રોતે કાશ બજાર, નાખોરી લાવરવત, ઘણા
અકુશો, ઉઝાડોરી, એવી ઘણી બાબતોનું સમર્થન
કરી આપ્યું છે દેશને કાઈ ની હાડન કરી નથી,
નરી પ્રેરણા આપી નથી, કાઈ ગદન બનાવી નથી
જે સ્થિતિ આવી પડી છે તેને ઝાગખી લેવાનું
શિક્ષણ નેદરુ આપી રહ્યા છે આ કાંતિરસીયાની રીત
નથી પકાપકા, સત્તાને પચાવી ગયેનાની રીત છે
ને નેદરુમા જે ના જરુય તે બીજે શું જરુ ?

કોન્ગ્રેસે બહુ સનામની લેઈ છે, એટલે એની વાણી
પકાર કરનારી રહી છે. જેને ના ગમે તે 'ગાય
જાહનના' ! સત્તા સાચવી શકે એવો બોને કાઈ પક્ષ
જ નથી—એ એની મોટી લાખાત ' સામે જે કાઈ
છે એ લાયક જ નથી, એ કેવી બેઠુદી વાત છે ?
એમને મન વ્યક્તિઓનું મૂલ્ય રથું નથી, પક્ષની
શિસ્તનું મૂલ્ય સર્વોપરિ બન્યું છે એમનું તત્ત
મજાન બન્યું દરો, પશુ એનો પ્રયુષ્ઠો તો રૂષો જ
છે પોતાના પક્ષમા લાને ના સમાવે, પશુ નિવાસી
બાહોય લોકકામ કરનારાઓ સામે એમજે લાન
ચોગ્ગાની જરુર નહોતી

ને બાનનમરથી પગલા જે રીતે કોન્ગ્રેસ ગઈ છે—
અસંખ્ય રોગો ને ધણા સમ્પનો ને મોયેર બધું
બચક—એ રીતે એનું ધુબ્ય હવે ટકતું ના લેઈએ
પશુ એવ શું કરે, રિવાસમાને આવી મર્યાદના આવી
પડે છે

સુદહાસ મંડલ અને ગીધની જવાબદારી

સ્વતંત્ર પક્ષ રચાયો ત્યારે દેશમા એક ઉમેરો હતો કે
દક્ષિણપથનો પક્ષ મળ્યો ખરો નેન નેતામા એ
ઉમેરની વરાળ થઈ ગઈ કાઈ પશુ બોલે કોન્ગ્રેસની
જરુ ઉમેડી—એ ધૂનમા એમજે અણગમના સમા
ધાનો શોખા, પેતાન નીનિરીની પ્રતિ પ્રતે બે, તકવાદીઓની બરતી કરી અને હેવે જાનના ગો
નથી આપતી, કે મળના નથી એના મેદણા કયો

આ દેશમા કોન્ગ્રેસની કાઈ દરીફ સરથાના પગરખ
આ રીતે નહી થઈ શકે સ્વતંત્ર પક્ષે નવા કાઈ
સમીન રિરોધ પચની બૂમકા નગરી કરી આપી
મોટું નુમાન પહોચાડ્યું છે એ પક્ષમા જે સરસ
વ્યક્તિઓ તો છે જ પશુ જીવના માં મૂકી જઈને
એમજે પોતાની તેમ જ દેશની પગડ વાલી મૂકી છે
આવી કમજોરીના મુકાન માસ ઉપર કોન્ગ્રેસના ગીવ
એમની જાણને ઉઘાડી રહ્યા છે

લોકોને તો બીજુ વડાણ લેઈએ છે એ વડાણ
નનું હોય તો પશુ ચાને, ને ધીરુ હોય તો પશુ
નને પાનુ, વડાણો આગર દીધાથી તો કાઈએનો
રિશ્વાસ નહી કરે એનું સુમન ને તમિયુ તો સાણુ
લેઈશે

આ ચૂટણી તો કોન્ગ્રેસની છે જ કદાચ હવે પડીની
પશુ છે એ સ્થિતિનો રીકાર કરી લઈ નૂતન પક્ષે
અધીરાઈ છોડવી લેઈએ લોકોની નગરમા બરોબર
વસનું લેઈએ સ્વતંત્ર પક્ષે જે એટલું જ મળુ હોન
કે લાયક ઉમેદવારો નહી જરુ ત્યાં કાઈને નહો બમા
રાખીએ તો પશુ એનાં શોભા રહેન બીજી રીત એ
દતી કે કોન્ગ્રેસનાય નામ પુરતા જે વારિને પ્રમએ
મન જ ના આપતા એનું સમજાવતું જુ, પછી
લાને એ ધારામનામ જ્વર ને લાને કોન્ગ્રેસ પોતાની
હત માં લગાઈ વગરની હન કાઈને આવતી નથી,
પચની પશુ નથી—એવી વાન સ્વતંત્ર પક્ષને કેમ નહી
સમજાઈ હોય ! કેમકે કોન્ગ્રેસનું તમગીર દશ જે
કરે છે

ચૂટણીજ મની આગળ પાછળ

આ ચૂટણીમા બોધપક અત્ય ગધી શીખી વેરા જેવા છે,

વો મન આપો કાગ્યુ કે મન 'પરિવ' છે એમ
મનાયુ છે, જ્વનો એ આપવો જ લેઈએ એમ માનીને
આપનો પશુ જે ઉમગથી તો નદિ આરે, એમનું
વનયુ 'દરો ત્ય ર' ' રેડાનું, ફેગનું નદિ

આ ચૂટણીમા અદા નાણા ખરચ થવાના કોન્ગ્રે
સના પગમા તા હોગ વોર જ છે પશુ એના જુદા
મારે આમ નાગુ ને ફામે જે સજાએ બરામ એમાં
નોકડેગત ના નામની થવાની, લોખ-ઉલેગમી ને રાકર

વધારે જણાવાનાં, નાતશાહીના વળી એક વાર આધાર લેવાના ને પાછી એને નિંદવાની. અંદરનાં જુથોમાં રસાકસીઓ જનમવાની, દખલખીરીઓ થવાની, ને પક્ષમાંથી પીંછાં દેખાવાનાં. ને 'જેને ના કાવે તે જાય જહનનમમાં' એવા તુમ્હકાર થવાના, પીંછાં ખરવાનાં.

આ રીતે મેળવેલી સત્તાને દુરપયોગ કાણુ નહિ કરે ? છેવટે આ ઉગાઉગીરી ને આ નસાવાળનો ભોગ તો રૈયતને થવાનું છે, મોજ તો એને જ ઉઠાવવાનો છે. કાવી જનાર તો પેલા પરમીદીયા ને લાયસંસીયા છે. જે પરિસ્થિતિને કયાસ રાખે છે તેમ જ વારત્તવિકતાને વટાવી શકે છે.

લોકોને માથે નવા કરવેશ પડવાના—ચૂંટણીઓ પતી જાય એટલી જ રાહ જોવાય છે. દિલ્હીના કર પડશે. ને અમકાવાદ મુબઈના પડશે. સુધરાઈના કર વધશે ત્યારે ગ્રામ પંચાયત શીઠને આજસ કરે ! જે ગામે કો-ઓ-સને પરેશાન કરી હશે તેનાં ધાસવેટ કે ખાંડ આકા-પાછાં થઈ જશે, જેમણે સામી ડાવણીઓમાં કામ કર્યું હશે તેમના એક યા ખીજ કારણે જવાબો લેવાશે ને આટાફેરા રાઈ થઈ જશે.

ને ફરીથી ભગ્ય ખાદી ભવનોમાંથી ગહુ, ઉજળી એવી ખાદીનાં કડકડતાં કપડાં પહેરી અચુક લોક મકાલશે, રિસેપ્શનોમાં હાજરી આપી ધણાં જણને રાહ કરશે, વિશ્વશાલિના યજ્ઞોમાં પધારી યજ્ઞને પાવન કરી જશે. પરદેશની સુસાફરીઓ કરશે ને ત્યાં જઈ ગાંધીજીના નામકામ ઉપર કૃત્યા ફેરવી આવશે.

જ્યોતિષ વિદ્યાય હે છે

આ કાંઈ આગાહી નથી કરી. આગાહીઓ તો આઠ પ્રહોના સંયોગ ઉપર એટલી ઘઈ છે કે ખીજ કાંઈ માટે હવે શુંનશ રહી નથી.

જ્યોતિષ એક રીતે ખપતું છે કે લોકોના ઉત્સાહને એ ટકાવી રાખે. હજુ એક સારી તક આવશે એવો વિશ્વાસ આપી સમાજ ઉપર ભોંધીએ ઉપકાર કર્યો છે. પણ અષ્ટગ્રહોએ ભેગા મળી આખી દુનિયાના ભોંધી-ઓને ખૂબ ખીલવ્યા છે, ને એમ એ સહુને નકારેા પણ દીધો છે. માર્ય મહિના પછીયે વર્તોરા કાઠના-

રાઓને કેવું વસતું લાગશે ?

રેલ, ટ્રેનના અકસ્માત, હોડીની હોનારત, આગ—આવી આફતો ઘણી વાર આવતી હોય છે. પહેલાં એની નહરારો થતી એથી હવે વિશેષ થાય છે. એટલે એનું પ્રમાણુ હોય, તે કરતાં વધારે જણાય છે. લોકો હમ-દર્દ પશુ જન્યા છે. વડોદરાની આગથી અમદાવાદના લોક ફિક્કર કરે, ને લેવી જોઈએ એવી અગમચેતીઓ લેવા માંડે. એમ આફતોની નોંધ વધવા માંડે ને એનું પ્રમાણુ વધારે જણાતું રહે. ભેષીઓ અગર આની આફતોમાંથી પોતાની કદર શોધતા હોય તો એમાં એમની કદર પશુ આવી મળે !

સાહિત્ય પરિષદનું સામર્થ્ય

ને આપણા સાહિત્યરસીયાંઓ ! એમણે કલકત્તાની ખેપ કરી ત્યારે જણુ એટલે દૂર જઈ સાહિત્યને ઉદ્ધાર કરતા હોય એમ જણાયું. પછી તો ખબર પડી કે આ પરિષદ નહીં, પરંતુ હતું !

આવાં પરંતુનો કાને સ્વાગત સમિતિ હોવી જોઈએ ? કહે છે કે કલકત્તાના યુગરાતી સમાજ ઉપર પંચો-તેર હજારનો મોજ પડ્યો. ખીજ ઉડાવે તો આને, પણ ન્યાં કાકા કાનેલકર ગેસવાના હોય ત્યાં પશુ આપું થાય ! કે પછી કાકા પહેલાંનાં રથા નથી !

પરિષદના પ્રત્યુષો મહેનત કરીને ભાષણ તૈયાર કરે, એ શિરરતો હવે બદલાવે ગઈએ, એમની વિદ્વત્તાની કસોટી આપવાની કરી જંદર નથી. અગર એમને કાઈ ખાસ નવી સ્થાના કરવા જેવી જણાય તો તે રજૂ કરે નહીં તો શિષ્ટાચારથી ચાલવું જોઈએ. પર પ્રાંતમાં જઈ યુગરાત વિષે મમતા વધે એટલું કરે તો પણ પૂરતું છે. પણ એવી છાપ આપણા બધુઓએ પાડી હોય એમ જણાતું નથી.

સાહિત્યમાં નામ કાઠનારાઓ એટલું યાદ રાખે કે રાજકારણનાં યુગ થવાનું સામર્થ્ય એમનામાં આવવું જોઈએ. કારણ કે વિચારના અભ્યાસના ને રોલ્લીના એ સ્વામી છે. લોક એમની પાસે વધારે દોરવણીનો આશા જંદર રાખે. એમનું નેતૃત્વ અણુદીઠું ને સત્તાવિહોણું ભલે હોય, પણ લોકધાનર કરનારું તો રહેતું જ જોઈએ, આ પરિષદ રિયે એવું પદ જળવાયું ખરું ?

અગનપંખીનાં ગાન

અગનપંખીને એક અચલ થકા છે—જ્યારે એનું ગાન વિરમી જશે, જ્યારે એની સ્વરહેલી ડુંગરમાળાની ખીણોમા શાંત નિદ્રામાં સૂઈ જશે, જ્યારે એના નાનકડાં દેહનું સુરીતું ગળું, વધુ સુંદર સ્વરોની શોધમાં જાંચે જાંચે ગગનમાં ઊડી જશે, ત્યારે પણ એનું ગાન દુનિયામાં ચાલતું રહેશે. એના સ્વરોની હેલી વરસતી રહેશે ! પોતે જશે—પણ પોતાનું ગાન રહેશે ! મસ્તીમાં પોતે પોતે નથી, પોતાનું ગાન પોતે છે, એ જાણીને અગનપંખી મસ્તીમાં રાંચે છે !

અગનપંખીને ખબર છે કે જાંચા જાંચા પર્વતશૃંગોની ટોચે બિરાજતા કંઈક ગરૂડ-રાજા એ જરા સા નાનકડા

માનવજનની વાતો જ્યારે જ્યારે માણસ સમજ્યા પ્રથમ ન કરે ત્યારે એવી વાતો માનવેવર પણ કરે છે. એવું જ આ ગદ્યપ્રતીક અગનપંખી માણસ આપણા પીઠ કબજનવેશ આપણને આપે છે. એ આપણને જીવનના સાચા અને અચળ ખ્યાલો પણ આપી નય છે.....

ગળાની થોડીક સુરીલી તાનો માટે, પોતાની તમામ રિયાસત ન્યોછાવર કરી દેવા તૈયાર છે. પણ અગનપંખી જાણે છે કે, એ અગનપંખી નિવાસોમાં એના સુરીલા ગાનની એક તાન જેટલું પણ મૂલ્ય નથી !

અગનપંખીએ પોતાની વેદનાને પહેલવહેલાં જ્યારે ગાનની પાંખ આપી, અને એ ગાન જ્યારે જાંચા જાંચા ગગનમાંથી પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યું, ત્યારે જ દુનિયાને જાણ થઈ કે અરે ! આ તો આપણી વેદના, આપણી પોતાની વેદના ટોઈક ઉપાડી ગયું છે અને એને સ્વરોમાં નવરાવી રહ્યું છે !

દુનિયાને ત્યારે જાણ થઈ કે દુનિયાની સમૃદ્ધિ ન તો

ગોળીગોળી સોનાની ખાણોમાં છે, ન તો હીરા-માણિકના ઢગલામાં છે. ન તો ગગન-ચુંબી મહાલયોમાં છે, જરાક જેટલી વેદના પાસે દુનિયાની સારી સમૃદ્ધિ પાણી ભરે છે !

અગનપંખી જાણે છે કે વેદના ભરેલું હૈયું, એ કાંઈ સોનારૂપને બદલે આપી શકાય તેવું હૈયું નથી ! યુગ યુગ થયાં અગનપંખી પોતાની વેદનાને સ્વરોમાં વહેવડાવતું આવ્યું છે, અને દુનિયા ડોલી જઈ છે એવું ગાન એમાંથી જન્મતું રહ્યું છે !

અગનપંખીને એક વાતની ગૌરવગાથા સ્પર્શી નય છે, અને એના વેદનાસ્વરોમાંથી આનંદની હેલી વરસે છે !

દુનિયા અકિત થઈને ઝોલી

આ સંસ્કૃતિ બુદ્ધિની આવડી હોય તો તે અટકી નય. એમાં સમિતિઓ કે પરદેશયાત્રાઓની સમગ્ર કાળે પડાપડી થતી હોય તો તે અપોદ્યમાં આવે. એમાં પાઠ્યપુસ્તક પસંદ કરાવવા કરીકાઈઓ થતી હોય તો બંધ થાય. આવી દુઃખાઓ સાહિત્ય પરિષદ માટે

રાખતી શું વધારે પડતી છે ! લોકોમાં સાહિત્યનો રસ કઈ રીતે વધે, કઈ રીતે ન્યા સાહિત્યનો આદર નથી તે થાય, સીમાડાઓમાં સાડુ ગુન્જારની કેમ પ્રચલિત અને એટલું કામ આ પરિષદ પોતાનું મુખ્ય કામ ગણી લે તો કેવું સાડુ.

★

હોઠે છે કે અરે ! આ તો શોક-
માં આનંદનો સાગર વહે છે,
અને આનંદમાં શોકની સરિતા
ઢળી છે !

પણ અગનપંખી બાંહે છે કે
એ આનંદ નથી. એ શોક
પણ નથી. એ તો માત્ર એની
એવી વેદના છે, કે જેનું કાં
ગાન થાય અને નહિતર
જીવનનું વેરાન થાય !

અગનપંખીનાં હાથે ગાન
હુનિયા ઉપર રેલાયાં છે. પણ
એમાંથી કોઈ કોઈ હરિયાળી
વનકુંજમાં બેઠાં છે, તો ખીજાં
ખજખજ વહેતાં ઝરણાંમાં
હૂપાયાં છે. કોઈ વખત સાગર-
રતાં મેખાં એને પ્રગટાવે છે,
તો કોઈ વખત કોઈ થેલા
કવિતા ગળામાં એ આવી ચડે
છે. કોઈ વખત મધરાતે પ્રીત-
મને છાની મળવા દોડતી
અભિસારિકાના ઉતાવળાં
અવાજોની પગલાંમાંથી એ
બગે છે તો કોઈ વખત કોઈ
દિવાના આદમીની બધી જ
દોલત અગનપંખીના એકાદ
ગાનમાં સમાઈ જતી હોય
છે ! અગનપંખીનાં પ્રેમનાં
ગાન છે. આંસુનાં ગાન છે.
અને ગાનનાં પણ ગાન છે !

અગનપંખી બાંહે છે કે તે
જ જીવે છે, જેના ગળામાં
સુરીલું ગાન બેઠું છે. અગન-
પંખી બાંહે છે કે ગાનમાં
સૂર નથી, પણ સૂર પોતા-
નામાં છે. આ ધરતી ખાર-
માસ ગાન કરે છે. ત્રણસો
ને પાંસઠે દિવસ એનું ગાન
ચાલી રહે છે. એકત્રીસ કરોડ
પણ એના ગાનને સાંભળે છે.
ધરતી જીવે છે. કારણ કે એ
ગાન કરે છે. આકાશ ગાન
કરે છે. ને જીવે છે, પવન,
ગાન વિના ક્યાં રહેવાનો
હતો ? રજની ગાન વિના રહી
શકતી નથી. તારાઓ મૂંગા
મૂંગા આખી રાત ગાન કરે
છે ! પંખી ગાન કરે છે. વૃક્ષો,
પાંદડાં ખરે છે ને ગાન કરે
છે. ફૂલનાં ગાન તો કવિઓ
હમેશાં સાંભળે છે. માત્ર
માણસ જ એક એવો છે કે જે
જરાક વેદના આવતાં મૂંગો
બની જાય છે. જરાક શોક
પડતાં ગાંઠો થઈ જાય છે.
જરાક આશાભંગ થતાં ગાન-
વિહોણો મૂલતમા બની જાય છે.
અગનપંખી કહે છે કે રે
માનવ ! તું તારા શોકમાંથી
તારું ગાન શોધી લે. તારી

નિરાશાને ગાનમાં પલટાવી દે.
તારી વેદનાને સુરીલા કંઠમાંથી
પ્રગટ થવા દે. અને એક જીવન
આશ્ચર્ય તને ભેવા મળશે.
ત્યારે જ તને ખબર પડશે કે
આંહી તો બધે આનંદ રેલી
રહ્યો છે. કેવળ મેં એકલાએ
મારા એકલાનો વિચાર કર્યો
અને શોકને પોલાબોધો !
ધરતીની સાથે જીવો અને
ગાન આવશે. ધરતી વિના
જીવો અને શોક આવશે !
અગનપંખી બાંહે છે કે
આંહી ક્યાંય એવું કાંઈ નથી
જેનામાં ગાન ન હોય !

અગનપંખીએ એક પ્રેમનું
ગાન ગાયું છે ને એ ગાન
જેણે જેણે સાંભળ્યું છે તેણે
તેણે પછી પ્રેમ વિના હુનિ-
યામાં ખીજું કાંઈ જોયું જ
નથી. અગનપંખીનું એ ગાન
નીચે પ્રમાણે છે :
એક વખત હું હુંગરની ટોચે
પ્રેમને શોધવા નીકળ્યો અને
ગિરિરાજના શૃંગે કહ્યું કે પ્રેમ
તો ખીણમાં રહે છે !
હું ખીણમાં એને શોધવા
ગયો અને ખીણની વૃક્ષકૃંજે
હસી પડી. એમણે કહ્યું પ્રેમ

અગનપંખીનાં ગાન

માનવજનની વાતો જ્યારે જ્યારે માણસ સમજ્યા પ્રમાણ ન કરે ત્યારે એવી વાતો માનવેતર પણ કરે છે. એવું જ આ મધ્યમીક અગનપંખી ચારફવ આપણા પીઠ કડમનવેશ આપણને આપે છે. જે આપણને જીવનના સારા અને અચળ ખ્યાલો પણ આપી નાંખે છે.....

અગનપંખીને એક અચલ શ્રદ્ધા છે—જ્યારે એવું ગાન વિરમી જશે, જ્યારે એની સ્વરહેલી ડુંગરમાળાની ખીણોમા શાંત નિદ્રામાં સૂઈ જશે, જ્યારે એના નાનકડાં દેહતું સુરીલું ગળું, વધુ સુંદર સ્વરોની શોધમાં જાંચે જાંચે ગગનમાં જોડી જશે, ત્યારે પણ એવું ગાન દુનિયામાં ચાલતું રહેશે. એના સ્વરોની હેલી વરસતી રહેશે ! પોતે જશે—પણ પોતાનું ગાન રહેશે ! મસ્તીમાં પોતે પોતે નથી, પોતાનું ગાન પોતે છે, એ જાણીને અગનપંખી મસ્તીમાં રાંચે છે !

અગનપંખીને ખબર છે કે જાંચા જાંચા પર્વતશૃંગોની ટોચે ખિરાજતા કંઈક ગરુડ-રાજાં એ જરા સા નાનકડા

ગળાની થોડીક સુરીલી તાનો માટે, પોતાની તમામ રિયાસત જોછાવર કરી દેવા તૈયાર છે. પણ અગનપંખી જાણે છે કે, એ ગગનચુંખી નિવાસોમાં એના સુરીલા ગાનની એક તાન જેટલું પણ મૂલ્ય નથી !

અગનપંખીએ પોતાની વેદનાને પહેલવહેલાં જ્યારે ગાનની પાંખ આપી, અને એ ગાન જ્યારે જાંચા જાંચા ગગનમાથી પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યું, ત્યારે જ દુનિયાને જાણ થઈ કે અરે ! આ તો આપણી વેદના, આપણી પોતાની વેદના દોઈક ઉપાડી ગયું છે અને એને સ્વરોમાં નવરાવી રહ્યું છે !

દુનિયાને ત્યારે જાણ થઈ કે દુનિયાની સમૃદ્ધિ ન તો

મોટીમોટી સોનાની ખાણોમાં છે, ન તો હીરા-માણિકના ઢગલામાં છે. ન તો ગગનચુંખી મહાલયોમાં છે, જરાક જેટલી વેદના પાસે દુનિયાની સારી સમૃદ્ધિ પાણી ભરે છે !

અગનપંખી જાણે છે કે વેદના ભરેલું હૈયું, એ કાંઈ સોનારૂપાને બદલે આપી શકાય તેવું હૈયું નથી ! યુગ યુગ થયાં અગનપંખી પોતાની વેદનાને સ્વરોમાં વહેવડાવતું આવ્યું છે, અને દુનિયા ડોલી જોઈ છે એવું ગાન એમાંથી જન્મતું રહ્યું છે !

અગનપંખીને એક વાતની ગૌરવગાથા સ્પર્શી જાય છે, અને એના વેદનાસ્વરોમાંથી આનંદની હેલી વરસે છે !

દુનિયા ચક્રિત થઈને એલી

આ સંસ્થામાં જુથપંધી આવતી હોય તો તે અટકી નાંખ. એમાં સમિતિઓ કે પરદેશયાત્રાઓની સગવડ કાળે પડાપડી થતી હોય તો તે મર્યાદામાં આવે. એમાં પાશ્વપુસ્તક પસંદ કરાવના હરીફાઈઓ થતી હોય તો બંધ થાય આવી રુઝાઓ સાહિત્ય પરિષદ માટે

રાખવી શું વધારે પડતી છે ?

લોકોમાં સાહિત્યનો રસ કઈ રીતે વધે, કઈ રીતે જ્યાં સાહિત્યનો આદર નથી તે થાય, રીમાગ્રાઓમાં સારું ગુજરાતી કેમ પ્રચલિત બને એટલું કામ આ પરિષદ પોતાનું મુખ્ય કામ ગણી લે તો કેવું સારું.

★

ભેઠે છે કે અરે ! આ તો શોક-
માં આનંદનો સાગર વહે છે,
અને આનંદમાં શોકની સરિતા
ઢળી છે !

પણ અગનપંખી બાણ છે કે
એ આનંદ નથી. એ શોક
પણ નથી. એ તો માત્ર એની
એવી વેદના છે, કે જેનું કાં
ગાન ધાય અને નહિતર
જીવનનું વેશન ધાય !

*

અગનપંખીનાં હૃદયે ગાન
હુનિયા ઉપર રેલાયાં છે. પણ
એમાંથી કોઈકોઈ હરિયાળી
વનકુંજમાં ઝેકાં છે, તો ખીખાં
ખળખળ વહેતાં ઝરણાંમાં
હૂંપાયાં છે. કોઈ વખત સાગર-
નાં મોજાં એને પ્રગટાવે છે,
તો કોઈ વખત કોઈ ઘેલા
કવિના ગળામાં એ આવી ઝટે
છે. કોઈ વખત મધરાતે પ્રીત-
મને છાની મળવા કોડતી
અભિસારિકાના ઉતાવળાં
અવાજહીન પગલાંમાંથી એ
ભગે છે તો કોઈ વખત કોઈ
હિવાના આદમીની બધી જ
હોલત અગનપંખીના એકાદ
ગાનમાં સમાઈ જતી હોય
છે ! અગનપંખીનાં પ્રેમનાં
ગાન છે. આંસુનાં ગાન છે.
અને ગાનનાં પણ ગાન છે !

અગનપંખી બાણ છે કે તે
જ જીવે છે, જેના ગળામાં
સુરીલું ગાન બેઠું છે. અગન-
પંખી બાણ છે કે ગાનમાં
સૂર નથી, પણ સૂર પોતા-
નામાં છે. આ ધરતી ખારે-
માસ ગાન કરે છે. ત્રણસો
ને પાંસઠે દિવસ એનું ગાન
ચાલી રહે છે. એકત્રીસ કરોડ
પણ એના ગાનને સાંભળે છે.
ધરતી જીવે છે. કારણ કે એ
ગાન કરે છે. આકાશ ગાન
કરે છે. ને જીવે છે, પવન,
ગાન વિના ક્યાં રહેવાનો
હતો ? રજની ગાન વિના રહી
શકતી નથી. તારાઓ મૂંગા
મૂંગા આખી રાત ગાન કરે
છે ! પંખી ગાન કરે છે. વૃક્ષો,
પાંદડાં ખરે છે ને ગાન કરે
છે. ફૂલનાં ગાન તો કવિઓ
હંમેશાં સાંભળે છે. માત્ર
માણસ જ એક એવો છે કે જે
જરાક વેદના આવતાં મૂંગો
બની બાય છે. જરાક શોક
પડતાં ગાંઠો થઈ બાય છે.
જરાક આશાલંગ થતાં ગાન-
વિહોણા મૂલાતમા બની બાય છે.
અગનપંખી કહે છે કે રે
માનવ ! તું તારા શોકમાંથી
તારું ગાન શોધી લે. તારી

નિરાશાને ગાનમાં પલટાવી દે.
તારી વેદનાને સુરીલા કંઠમાંથી
પ્રગટ થવા દે. અને એક જીવન
આશ્ચર્ય તને જેવા મળશે.
ત્યારે જ તને ખબર પડશે કે
આંહી તો બધે આનંદ રેલી
રહ્યો છે. કેવળ મેં એકલાએ
મારા એકલાનો વિચાર કર્યો
અને શોકને ખોલાવ્યો !

ધરતીની સાથે જીવો અને
ગાન આવશે. ધરતી વિના
જીવો અને શોક આવશે !

અગનપંખી બાણ છે કે
આંહી ક્યાંય એનું કાંઈ નથી
જેનામાં ગાન ન હોય !

*

અગનપંખીએ એક પ્રેમનું
ગાન ગાયું છે ને એ ગાન
જેણે જેણે સાંભળ્યું છે તેણે
તેણે પછી પ્રેમ વિના હુનિ-
યામાં ખીચું કાંઈ જોયું જ
નથી. અગનપંખીનું એ ગાન
નીચે પ્રમાણે છે :

એક વખત હું કુંગરની ટોચે
પ્રેમને શોધવા નીકળ્યો અને
ગિરિરાજના શૃંગે કહ્યું કે પ્રેમ
તો ખીણમાં રહે છે !

હું ખીણમાં એને શોધવા
ગયો અને ખીણની વૃક્ષકુંજો
હસી પડી. એમણે કહ્યું પ્રેમ

તો અરણ્યામાં વહે છે. ખીલુમાં
એને શોધવાવાળો તું સો
વરસે પણ એને નહિ પામે !
હું અરણ્યા પાસે ગયો અને
એણે કહ્યું કે પ્રેમ તો સરિ-
તામાં વસે છે, આંહી નહિ !

સરિતા પાસે ગયો ને એણે
કહ્યું કે પ્રેમ તો સમુદ્રમાં વસે
છે, મારી પાસે નહી !

હું સમુદ્ર પાસે ગયો અને
એણે કહ્યું કે પ્રેમ તો ચંદ્ર-
લોકના રહેવાસી છે, અમારા
દેશનો એ નથી !

હું ચંદ્રલોકમાં ગયો અને
ચંદ્રે કહ્યું કે હું તો પ્રેમને
તમારી ધરતીના દિલમાં દેખું
છું ને તું એને આંહી એવા
આવે છો એ જ નવી નવાઈની
વાત છે.

હું ધરતીની પાસે ગયો અને
એણે કહ્યું કે મારી પાસે તો
પ્રેમની રાખ સાચવનારું હૈયું
છે. પ્રેમને સાચવનારું હૈયું
તો માણસ પાસે છે ! માટે
તું માણસ પાસે જા !

ખીજે દિવસે મેં મારા પાઠો-
શીતું બારણું ખજડાવ્યું. અને
તે બારણું ઉઘાડનાર મારો
પાઠોશી નહીં પણ પ્રેમ પોતે

જ હતો *

અગનપંખી ગાય છે કે જે
માણસ પાસે પ્રેમ છે ને
તમને પ્રેમ આપવા આવે છે
તે માણસ દુનિયાનો ડાહ્યામાં
ડાહ્યો માણસ છે. પણ ઘણી
વખત તો જેમની પાસે દ્રેષ
હોય છે, તે તમને પ્રેમનાં
પડીકાં આપવા આવે છે, અને
એ પ્રેમ છે એમ ધારીને, તેને
બદલામાં, તમારા જીવનની
અમૂલ્ય પળો તમે આપો છો.

પ્રેમનાં પડીકાંમાંથી જ્યારે
દ્રેષ નીકળે છે ત્યારે તમે
શુસ્સો કરો છો એ બેઈને
નવાઈ લાગે છે !

આજસુ તમને આજસ જ
આપી શકે. કોપી કોપ જ
આપી શકે. દગબોર દગો
આપી શકે, દ્રેષ જેમની પાસે
છે એ તમને દ્રેષ જ આપે
છે કારણ કે ખીજ કોઈ વસ્તુ
એની પાસે છે નહિ ! એ જ
રીત બધાની છે. પણ આમ
જ્યારે તમે બણો છો ત્યારે
અગનપંખી કહે છે કે તમે
તમારું સુરીતું ગાન બણો છો !
સુરીલા ગાનની આ ખરી તાન

છે ! ગાન વિનાનું આંહી કોઈ
નથી !

તમને પ્રેમમાંથી પ્રેમગાન
મળે, એમાં તમારી કોઈ ગાન
ગવાની વિશિષ્ટ શક્તિનાં દર્શન
નથી. પણ જ્યારે ખીજના
દ્રેષને પણ તમે તમારા ગાનના
તાનમાં ગોઠવી શકો ત્યારે
ચોક્કસ બણોને કે તમને
અગનપંખીના ગાનની એક
અદ્ભુત રહસ્યવાળી સંભળાઈ
છે !

લંગડો માણસ, નૃત્યને, કેટ-
લાક દિવાનાની ઘેલછા સમજે
છે, અંધ માણસે, કોઈ દિવસ
ફૂલની સુગંધ વિષે પ્રશ્ન કર્યો
ન હતો. પણ જ્યારે કોઈએ
તેને ફૂલના અદ્ભુત રંગોની
વાત કરી ત્યારે તે હસી પડ્યો
અને અંધારાને ફરિયાદ કરી
કે માણસનાં ગપપામાં શયે
છે એ એણે આજે જાણ્યું !

માણસ તે આપી શકે છે જે
એની પાસે છે. માણસ તે
વાત જ સમજી શકે છે, જે
એની છે.

આંધળાની આંખો થનારો
મૂરખ હતો. ને દ્રેષના પડી-
કામાં પ્રેમ શોધનારો પણ
મૂરખ હતો

*

આપણું ગોવા

પોર્ટુગીઝ શાસનમાંથી લાન્હેટરમાં જ મુક્ત થઈને ભારતનો આ અંશ ભારતમાં આવે છે એ વિષે આપણે બહુ જ ઓછું જાણીએ છીએ. એ જ હોવા વિષે આપણને કાકાસાહેબ સુંદર પરિચય આપે છે. 'મંગલ પ્રસાદ' માંથી અનુવાદ કરીને આ ગ્રંથ અહીં મુક્યો છે...

અપણે ગદ્યાં આજે ગોવા વિષે વાતો ખૂબ કરીએ છીએ, ગોવા મળ્યું તેના ઉત્સવ ઉત્તીએ છીએ પણ ગોવા વિષે જાણીએ છીએ ખૂબ ઓછું. એટલી તો બધાને ખબર છે કે ભારતના પશ્ચિમ કિનારે મુંબઈની દક્ષિણે અને મેંગલોરની ઉત્તરે નાનકડો પ્રદેશ આવેલ છે તેનું નામ છે ગોવા. એનું બીજું નામ ગોમતક પણ છે. એ પ્રદેશમાં નાની નાની નદીઓ અને દરિયાની ખાડીઓ જ્યાં ત્યાં આવેલી છે એટલે એને ગોવા કહે છે. ખૂબ સુંદર પ્રદેશ છે. એક તરફ સભાદ્રિ પર્વત અને બીજી બાજુ પશ્ચિમ સમુદ્ર—એ બન્નેની વચ્ચે ઉત્તર-દક્ષિણ સપાટ જમીન સામે સુધી ફેલાયેલી છે એને કોંકણપટ્ટી કહેવાય છે. મુંબઈથી છેક કચ્છની સુધી આ કોંકણની સાંકડી સપાટ ભૂમિ ફેલાયેલી છે એની વચ્ચેનો એક નાનકડો પ્રદેશ ગોવા તરીકે ઓળખાય છે. કોંકણની વચ્ચેનો એક ભાગ હોવાથી કોંકણના જેવું જ ગોવાનું જીવન છે. એ આખા કોંકણમાં જે ભાષા બોલાય છે તેને કોંકણી કહેવાય છે.

દોઢ વર્ષી કહે છે કે કોંકણી મરાઠીમાંથી જ ઊતરી આવી છે. એમની વાત સાચી છે. પણ કોંકણીના અભિમાની કહે છે કે કોંકણી અને મરાઠી એક કુટુંબનાં સંતાન છે. કોંકણી મરાઠીથી જૂની છે. આ ઝઘડા આપણા માટે કશા મહત્વના નથી. મરાઠી જાણનાર કોંકણી સહેલાઈથી નથી સમજી શકતાં. અને કોંકણી બોલતા લોકોને ખાસ મરાઠી શીખવી પડે છે એટલે બન્નેમાં ફરક છે

ગોવાની ઉત્તરે જે કોંકણી બોલાય છે એમાં મરાઠીનો અંશ વધારે છે. એ કોંકણી જાણનાર જરૂર કહી શકે કે કોંકણી મરાઠીમાંથી ઊતરી આવી છે. ગોવાની દક્ષિણે જે કોંકણી બોલાય છે એની ટોલી થોડી જુદી

છે અને એમાં કનડાનો અંશ વધારે છે. સામાન્ય રીતે ગોવા-કારવાર તરફની જ શુદ્ધ કોંકણી મનાય છે.

ગોવામાં જ.રે પોર્ટુગીઝોનું રાજ્ય શરૂ થયું ત્યારે તેમણે બજબજરીથી કેટલાક લોકોને ખ્રિસ્તી બનાવ્યા. થોડાંક લોકો રાજબુથથી પણ ખ્રિસ્તી બન્યાં હશે. એ ઇતિહાસ આપણે નથી-ઉકેલે.

આજે ગોવામાં અડધાથી થોડા વધારે લોકો હિન્દુ છે. અડધાથી થોડા ઓછા રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તી છે. ખ્રિસ્તી લોકો અડધાથી થોડા ઓછા છે પણ એ સંખ્યા અને પ્રભાવશાળી છે. પોર્ટુગીઝ રાજ્ય ધર્મો-ભિમાની હોવાને લીધે ખ્રિસ્તીઓને વધારે મહત્વ મળ્યું. એમના ધર્મગુરુઓએ એમનું ઠીક સંગઠન કર્યું. લાંબીને નોકરી મેળવવાની પ્રવૃત્તિ એમનામાં વધારે છે. આ ખ્રિસ્તી લોકો મુંબઈ, કરાચી, કલકત્તા, મદ્રાસ, બેંગલોર વગેરે સહેરોમાં પણ ફેલાયાં છે. ખ્રિસ્તી પૂર્વ આદિકર્મમાં પણ ગયાં છે. અંગ્રેજો, મોઝામિક વગેરે પોર્ટુગીઝ આદિકર્મમાં પણ પહોંચ્યાં છે. જ્યાં સુધી ભારત સ્વતંત્ર નહોતું થયું ત્યાં સુધી ભારત-વાસીઓની પરદેશમાં શાખ નહોતી, ઊલટાની મુશ્કેલી ભોગવવી પડતી ત્યારે ગોવાના ખ્રિસ્તીઓ પરદેશમાં પોતાને પોર્ટુગીઝ તરીકે ઓળખાવતાં. આ બધું સ્વાભાવિક હતું. જ્યારે ભારત સ્વતંત્ર થયું અને એની શાખ વધી અને ભારતી હોવાને કંઈ સમાવડો મળવા લાગી ત્યારે ગોવાના ખ્રિસ્તીઓમાં પોતાને ભારતી કહેવાયવનો સંકોચ ન રહ્યો.

ગોવાના હિન્દુ, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન (ની સંખ્યા ખૂબ થોડી છે.) અને બીજાં બધાં અંદરે અંદર કોંકણી ભાષા જ બોલે છે. ગુજરાતી, મરાઠી, જે લોકો બહારથી ત્યાં જઈને વસે છે એ બધાંને ગોવામાં કોંકણીમાં જ બોલવું પડે છે.

આ કોંગ્રેસીની ત્રણ સિપિ છે. ગોવાના બધા હિંદુ દેનાગરી, ખ્રિસ્તીઓ રોમન અને ગોવાની દક્ષિણે મેંગેલોર તરફ બધા કન્નડ સિપિ વાપરે છે.

ગોવાના ખ્રિસ્તીઓ તેમનું 'છાપુ' રોમન સિપિમાં જ પ્રસિદ્ધ કરે છે. એમની કોંગ્રેસીમાં પોર્ટુગીઝ અને અંગ્રેજી શબ્દો વધારે રહેતા, વાકચર્યના પશ્ચ ક્યારેક ક્યારેક અંગ્રેજી પ્રભાવે કરતા. બ્યારે હિન્દુઓ દેવનાગરી સિપિને કારણે અને ગોવાની આસપાસ બેઝ-ગામ, સતારા, પૂના, મુમ્બઈ, રત્નાગિરિ વગેરે બધે ફેલાયે મરાઠી જ આવે છે એટલે મરાઠી શીખવાનો આગ્રહ રાખે છે. ગોવામાં ખાનગી રીતે ચાલતી મરાઠી શાળાઓ ધણી છે.

આથી ગોવામાં હિન્દુઓમાં એ પક્ષો છે. એક પક્ષ કહે છે કે ગોવાનાં બધાં લોકોની બોલી કોંગ્રેસી છે. કોંગ્રેસી મારફત જ ગોવાની એકતા સિદ્ધ થઈ શકે છે. એને જ અમે ચવાવરીશુ અને એને જ ધીરે ધીરે મરાઠી પાસે ખેંચી જઈશું. કોંગ્રેસી ભાષા સ્વતંત્ર હોય કે મરાઠી ઉપરથી આવેલી હોય પણ એનો વિકાસ મરાઠીના સહકારથી જ થશે. ગોવાની આસપાસ મહારાષ્ટ્ર ફેલાયેલ છે. ગોવાના લોકોના સમ-વ્યવહારનો સંબંધ મહારાષ્ટ્ર અને ગોટ્ટે ભાગે મુમ્બઈ સાથે વધારે છે. અને ગોવાની ઉપર જે કોંગ્રેસી પ્રભાવ છે એમાં મરાઠીનો અંશ વધારે છે. એ બધાં કારણોને લીધે કોંગ્રેસીનો વિકાસ મરાઠીના સહકારથી જ કરવો સારો છે. કોંગ્રેસી મારફત જ ગોવાના ખ્રિસ્તી સમાજને ધીરે ધીરે આપણે મરાઠી તરફ ખેંચી શકીશું. જો આવું આપણે નહિ કરીએ તો ગોવાના ખ્રિસ્તીઓ પોર્ટુગીઝ અને અંગ્રેજી મારફત શિક્ષણ મેળવે જ છે. ધેર અને વ્યવહારમાં જ કોંગ્રેસી બોલે છે. એ લોકો મરાઠી નથી શીખતા. હવે હિંદી શીખવા લાગ્યા છે. એમના પર જો મરાઠી લાદવામાં આવે તો એનો વિરોધ થાય. હવે તેઓ હિન્દી શીખવા લાગ્યા છે તે કહેજે (આને કહે છે પણ ખરા) કે ગોવા જુદું રહીને કેન્દ્રથી છાસિત થાય એથી તેમને સંતોષ થશે.

કરાચીમાં ગોવાના જે ખ્રિસ્તીઓ રહે છે એમના પર પોતાનો પ્રભાવ પાડવાની પેરવી પાકિસ્તાન તરફથી થઈ રહી છે.

ગોવાના હિન્દુઓમાં એક પક્ષ છે જે કહે છે કે આખા ગોવાની બોલી કોંગ્રેસી છે એની તો કોઈ ના પાડી શકે તેમ નથી. પ્રાથમિક શાળામાં કોંગ્રેસીથી ભણવાની સરૂઆત ભણે થાય, પણ ગોરાની ભાષા તો મરાઠી જ વેઈએ. હિન્દુઓની બહુમતી છે. ગોવાના ખ્રિસ્તીઓને વધારે મદત્ત ન આપાય તો બહુમતી સામે નમતું નેપાતે મરાઠી શીખશે. મહારાષ્ટ્રમાં ખ્રિસ્તીઓ મરાઠી ભણે જ છે ખ્રિસ્તીઓને વધુ મદત્ત આપવાથી એ વધારે તકલીફ પડે.

આ બંને પક્ષોની એક વાત તો એાખી છે. બંને ઉપર મરાઠીનો પ્રભાવ છે. પહેલો કોંગ્રેસીવાળો પક્ષ ખ્રિસ્તીઓને સાથે રાખીને એમને સમાજની રીતે કોંગ્રેસીમાં વહેણાને ધીમે ધીમે મરાઠી તરફ લાવવા માગે છે. આમાં ખ્રિસ્તીઓનો વિરોધ નહિ હોય, કારણ કે એ સ્વાભાવિક અને કમચઃ વિકાસ થશે. બીજો પક્ષ સંખ્યાની બહુમતીના નોરથી ખ્રિસ્તીઓની ઉપેક્ષા કરવા માગે છે. એ કહે છે કે જેવી રીતે તમે મુસલમાનોનું મદત્ત વધારીને કુખી થયા તેવી જ રીતે ખ્રિસ્તીઓનું મદત્ત વધારીને પરતારો. પૂરકમાં લોકો એમ સીધી રીતે નથી માનવા વગેરે.

કોંગ્રેસી અને મરાઠી સાથે ચવાવનાર પક્ષ કહે છે કે ધર્મને વચ્ચે લાવીને જ આપણે કુસંપ પેદા કરીએ છીએ કે ધારીએ છીએ. ભારતમાં મુસ્લીમ અને ખ્રિસ્તીધર્મ મજબૂત થયેલ છે. હવે એ ધર્મ પાકા નથી રહ્યા. ભારતમાં હિન્દુ, ખ્રિસ્તી, મુસ્લીમ, બુદ્ધી, બૌદ્ધ વગેરે બધા ધર્મોનું એક કુટુંબ બની ગયું છે. એમાં કાંઈક પેદા કરીને કોઈપણ ધર્મને નાશ કે બલિષ્કાર આપણે ન કરી શકીએ. બધા ધર્મો સ્ત્રી રહેશે. અંદરે અંદર ઝઘડા કરીશું તો દેશ કમળેર બનશે. ધર્મની વાત જ આપણે ન છોડીએ. જેને જે ધર્મ ગમશે તે પાળશે. ધર્મબેદ હોવા બનાં આપણું

એક રાષ્ટ્ર છે. એક સમાજ બની શકે છે. ભારતને માટે આ અધરું નથી. વૈષ્ણવ, શૈવ-શાકત, લિંગાયત, જૈન, શિખ, બ્રાહ્મણ, આર્યસમાજ વગેરે જુદાં જુદાં પંથ, ભાષા અને વંશના લોકોને હિંદુના નામથી એક સમાજ ધર્મ શકે છે તો ખ્રિસ્તી, યહૂદી, મુસલમાન, આસ્તિક, નાસ્તિક વગેરે બધા ભારતીય હોવાથી એક દેશ તો શું, એક સમાજ પણ બની શકે છે.

પરસ્પર ઉદારતા, આત્મીયતા, કામા, સેવા અને સ્વાર્થત્યાગથી જ ભારતની એકતા સિદ્ધ થઈ શકે છે એ ગાંધીજીએ કહી બતાવ્યું. એટલે બહુમતીના સંખ્યાગણથી કોઈને દબાવવાની કોશિષ આપણે ન કરીએ. બધાને સાથે લઈને ચાલવામાં જ આપણું કલ્યાણ છે.

કદાચ બહુ ઓછા લોકો એ જાણતા હશે કે લગભગ દોઢસો વરસ પહેલાં પોર્તુગલના રાજાએ મુંબઈ ટાપુ અંગ્રેજોને આપી દીધો અને અહીં અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય શરૂ થયું. ત્યારે પહેલાં ત્રણ ચાર વરસ મુંબઈનો બધો વ્યવહાર પોર્તુગીઝ ભાષામાં ચાલતો હતો. પછી ધીમે ધીમે અંગ્રેજ આવ્યા. એ જ પ્રભાવે ને સ્વતંત્ર ગોવામાં થોડાં વરસ માટે પોર્તુગીઝ ભાષા અને કાયદાઓ રાજ્યવહીવટ માટે પ્રભુત્વ પસંદ કરે તો તે મંજૂર રાખવામાં આવે. હું જાણું છું કે ગોવાના લોકો ત્રણ વરસ માટે પણ આવી સમવડ નહિ માગે. ગોવાના હિંદુઓ અને ખ્રિસ્તીઓના લગ્નવ્યવહારના સંબંધો બાકીના ભારત સાથે છે. એમના માટે ભારતમાં ચાલતા કાયદાઓ જ વધુ અનુકૂળ થશે.

ગોવામાં રાજ્યવ્યવહારને પોર્તુગીઝ ભાષામાં ચાલશે તો ત્યાંના સરકારી નોકરો ગોવાની બહાર જઈ નહિ શકે. નોકરીમાં એ આગળ નહિ વધે. ગોવાના હિંદુ અને ખ્રિસ્તી બનને સરકારી નોકરો કહેશે કે અમે બધા અંગ્રેજ પહેલેથી જ જાણતા આવ્યા છીએ. અમારું રાજ્ય શરૂથી અંગ્રેજોમાં આવે તો અમને

યુરોપી નહિ પડે એટલે રાજ્યનો વહીવટ પોર્તુગીઝને બદલે અંગ્રેજોમાં ફેરવતાં આઠ મહિનાથી વધુ સમય ન લાગવો બેઠકો.

હવે ગોવાનો પ્રદેશ છે પણ કેવો? અને ત્યાંની વસ્તી પણ કેટલી છે? એ પ્રદેશ કુલ ૨૦૮૩ ચોરસ કિલોમીટરનો છે અને ત્યાંની વસ્તી છે ૭ લાખ. બધા લોકો નોકરી અને લગ્નવ્યવહારને માટે, ભણવા અને ઉચ્ચ શીખવા માટે મુંબઈ આવળા કરે છે. મેંગલોર તરફ પણ જાય છે. આજે પણ ગોવાના લગભગ એ લાખ માણસો મુંબઈમાં વસ્યા છે. ગોવાના સંગીતકારો, ચિત્રકારો, સાહિત્યકારો, અને પત્રકારો સમસ્ત ભારતમાં ફેલાઈને પોતાની પ્રગતિ કરી રહ્યા છે. ગોવાની જુદી સંસ્કૃતિ નથી. જે ધર્મ-બેદ ગોવામાં છે એ જ મેંગલોર, બેલગામ, પૂના અને મુંબઈમાં છે. એ જ દિલ્હી ને કલકત્તામાં છે.

ગોવામાં પોર્તુગીઝ સંગીત અને નૃત્ય કાંઈકે વધારે ફેલાયેલું હશે. પણ ભારતીય સંગીતની ઉપાસના બેટકી શ્રદ્ધાથી અને નિષ્ઠાથી ગોવામાં ઘર્ષ રહી છે એથી વધુ બીજા કયાંય નહિ દેખાય. યુરોપીય સંગીત અને નૃત્યની જે હાલત ભારતમાં છે એ જ ગોવામાં રહેશે.

ખાવા-પીવાની દેશી અને વિદેશી વાનગીઓ બતાવવામાં ગોવા અને કોકણના લોકો ખૂબ હોશિયાર હોય છે. (એટલે મુંબઈ કે બહારના ઘણા લોકોના ખ્યાલમાં તો ગોવા બજારચીઓનો પ્રદેશ જ છે.)

ગોવાની સંસ્કૃતિનો આ હિસ્સો તો છે જ. ગોવાના પિરો, ડિસોઝા, ફર્નાન્ડીઝ, ડિસિલ્વા આખા ભારતમાં ફેલાયેલા છે. ભારતની લગભગ બધી હોટેલોમાં એમની કદર છે જ, એમનું સંગઠન પણ સારું છે.

ગોવાના લોકો કોઈ પણ નવી ભાષા સહેલાઈથી શીખે છે. ગોવાના સાહિત્યકારોએ સંસ્કૃત, અંગ્રેજ, પોર્તુગીઝ, લેટિન, ફ્રેન્ચ, મરાઠી, કાનડી વગેરે અનેક ભાષાઓમાં પુસ્તકો તૈયાર કર્યાં છે. ને આ લોકો બહારના ઝંઘડાઓને ગોવામાં દાખલ ન કરે તો ગોવાની સંગઠિત પ્રજા ભારતની ઉત્તમ સેવા કરતાં

સુખી હોવાનું કુઃખ!

સુખડના લોકો હવે તો જેમ જેમ કુદાડના ધા પડે તેમ તેમ તેની સુખ વ્યાપક બને છે. માણસ પણ તેની સુખ થી ગોગરદમ વેરતો જ રહે તો એ સુખી જ છે એમ તેના સુખમાં મદદાત્મા હતા માણસ કુ બને ચાલ કરે જ રા માટે !—એ આ લેખને દેવને છે

એ ક આયેડ ઉમરના ભાઈ અને મળ્યા આના હતા શરીરે તદુરસ્ત અને પહેરવેગે પૈમે સુખી હોય તેની છાપ પહેની નજરે પડે તેનાએ હતા એમજી સીની શરૂઆત કરતા ક્યુ ' અને મારા ધધા સિવાય જીનભા રસ નહિ એમને આમ તો હુ કઈ વાંચતો કરતો નથી પરંતુ મહા મુજરાનના અદિનન વખતે અમદાવાદનું વાનાવરણ તમારાથી અજણુ નથી એ દાણે તમારા એ લેખોમા સૌ કોઈને રસ પડે મે એ વાચેના અને તે પછી તો હાપામા તમારૂં કઈ લખાણુ જોઉં એટલે વાંચુ અને થયુ કે ઘણા તમને મળે છે પત્ર લખે છે તો કુ પણ મળીને માર્ગદર્શન મેળુ

મે ખુનાસો મરતા મ્યુ 'દરેક વખત મારુ માર્ગદર્શન ઉપરોગી થયુ હશે તેમ તો કુ નથી માનતો પરંતુ મન કળતુ કરવાનો એ સૌ અને વિસામો સમજે છે, તેને કુ મારુ સહવાચ્ય માતુ છુ ' એ ભાઈએ આગળ આનતા મ્યુ 'આમ તો મારે કઈ જ કુ ખ નથી ધધા સારા ચાને છે મે પણ મ્યુ નહેતુ તેટલુ કમાયો છુ ધધામા પણ પ્રતિજ્ઞા છે માનની અજન રહે છે એને ધરાડીની તો ચિતા જ રહી નથી મે દીકરાઓ ભણીને ધધે બેસી ગયા છે એમને રાજના ચાતુ વ્યવહારનો ભાર એમણે ઉપાડી નીધો છે, બહારથી માન મગાવવાનો હોય કે એવુ કઈ અમત્યનુ કામ હોય ત્યારે મારે જાતે જોવાનુ

હોય જો કે એ ના જોડે તો પણ દીકરાઓ પહેલવી વળે અને એમા કઈ બૂન કરી બેસે તો એમાથી શીખે એમ સંમજુ છુ એમને કુ એનોય ભાર લઈને ફરતો નથી બને પરણાવેના છે અને વડુઓ પણ સારી છે એમને એ વાનતુય કઈ કુ ખ નથી મોદી દીકરી પરણાવેની છે અને સાસરે સુખી છે નાનો દીકરા ડોનેજમા ભણે છે અને હોશિયાર છે એમને અમેરિકા એની જવાની છપ્પા છે બને મોગ દીકરા હરખાય છે કે ધરમાથી એક જથુ તો પરદેશ જઈ ભણી આવશે નાની દીકરી કાપરૂનમા ભણે છે તેને ભાઈઓ પ્રેતસાહન આપે છે કે તારે પણ પરદેશ જતુ હોય તો જાને મારા ધરમાથી છે તે પણ સુખાન છે '

એ ભાઈ અગ્રજ્યા પણ કુ કઈ વચ્ચે બો રો નહિ એટલે એમણે હેવટે ઉમેર્યુ 'તમને થયો કે આમ બધીય રીતે સુખી છો, તો પછી તમારે માર્ગદર્શન શુ લેવાનુ છે ' શરીરે તદુરસ્ત છુ એ તો તમે જોઈ શકો છે પરંતુ છેના બે વરસથી કાણુ જાણુ શાથો પણ મન બેચેન રહે છે માણસ આમ સાન્નિભાને હોય પણ રાતે લીધ ન આવે, અનિદ્રાના રાગનુ કુ ખ જે ભોગવતો હોય તે જ નહો, બીજાને એ કુ ખની ખમર ન પડે, તેમ મારા કુ ખનો બીજાને ખ્યાન આવવો મુશ્કેલ છે કુ જોડે છુ કે એ કુ ખ ધવાને બને દિવસે દિવસે વધે છે 'આમ બહારથી

કરતા પોતાની પ્રગતિ સહેનાઈથી સાધી શકશે આજે પણ ગોવાના એક જ કુટુંબના કેટલાક લોકો ક્ષિત્તી અને કુનાક દિંદુ મળી આવે છે લખપ્રમગે એકમેકને નિમત્રે છે, ઘેર મોનાવે છે, બેટની આપને કરે છે એકમેકના મદિરોમ જળ છે આજની

હાલન આવી છે આમાંથી ભારતના સાપ્રત્યિક ઝગડા અને સક્રિયતા વર્ધિત ગોરા નકામુ હેરાન ન થાય ગોવા ભારતનો જ એક અવિશ્વાન્ય ભાગ છે સરોવરનુ દીપુ જુદુ હતું ફરી સરોવરમા આવીને એકરૂપ બની ગયુ

★

બધો વ્યવહાર નિયમિત કરતા લાગીએ, પણ પહેલાં એમાં જે આનંદ આવતો તે રહ્યો નથી અને કંટાળો આવે છે. એ ન કરીએ તો ય એવો જ કંટાળો.'

હું : 'એનો કંઈ ઉપાય કર્યો ?'

'દીકરાઓ કહે છે : તમે આરામ કર્યો વગર સતત બહુ વરસ વધારે પડતું કામ કર્યું તેનું એ કારણ છે. તમે આરામ કરો. ઉનાળામાં કોઈ બીજ રહેઠાને જઈ આવો. તે વડી જોયું પણ બીકટો ત્યાં વધુ કંટાળો આવ્યો. આખી જિંદગી કામ વગરનો રહેલો નહિ એટલે ત્યાં બેસી રહેવાનું મધ્યુ જ નહિ.'

'પછી ?'

'દીકરાઓ મારી વાતનો દબે એવો અર્થ કરે કે તમને સાપકાસોછકક દર્દ છે. મંછા ભૂત અને સંકા ડકથુ, એ જૂની કહેવત પ્રમાણે મન ન હોય ત્યાંથી દુઃખ ઊભું ન કરે તો એને મન પડતું નથી. તમારું દુઃખ-કંટાળો પણ મનનું કારણ છે. હું ના કહેતો રહ્યો પણ એ આશ્રય કરીને માનસિક દર્દના નિશ્ચય પાસે લઈ ગયા અને એ જે કહેતા હતા તે એણે પણ કહ્યું. મનનું ને કંઈ કારણ નથી તે સમજવા મેં પણ વિચાર કર્યો, પણ મને એવું નથી લાગતું. સાચે જ મને-કંટાળો આવે છે અને રાત્રે જાંઘ ન આવતાં માથાસને જે પીડા થાય તેવું હું દુઃખ બોગવું છું. ડોકરાઓને હું દબે કહેતો નથી, એ બિચારા મારે લોધે દુઃખી થાય તે વડી કરવા બન્યું નેઈએ ? નાના દીકરાએ મને કહ્યું કે આમ તમે બધી રીતે મુખી છો તેમ લહે તમને લાગતું હોય, પણ તમારા અન્યથા મનમાં પણ કંઈ મુખ મેળવવાનું બાકી રહી ગયું હોયું નેઈએ. જેની તમને ખબર ન હોય અને એની પીડા તમે બોગવી રહ્યા હો. એમાં કંઈ હું ડોકરાઓ નેટહું મારું સમજતો નથી. પરંતુ મેં એ વચ્ચારી જોયું. પણ જિંદગીમાં આટલા મુખની જ ઈચ્છા કરી ન હતી, ત્યાં વળી એવું તે કહ્યું મુખ બાકી રહ્યું હોય તે પીડા કરે ? એવું કોઈ મુખ મારે બાકી રહ્યું નથી તેની હું ખાતરી આપું તેમ છું.'

આ લાઈ વાત કરી રહ્યા હતા ત્યારે મારી સન્મુખ બીજી બે મૂર્તિઓ એમની બેઠાનેડાં આવીને બેસી ગઈ હતી. એક મારા શિક્ષક મુરબ્બી છે એમની પાસે એક વર્ષ લણવાનું બન્યું હતું તેથી પરિચય થયો હતો અને તેમની સમજનાતા-સંસ્કારે મને આકર્ષ્યો હતો એટલે તે પછી છેલ્લાં ૨૨ વર્ષથી એનો ઓછો-વત્તો સતસત્ર ચાલુ રહ્યો છે. અમે બંને જુદી જુદી જગ્યાએ રહીએ છીએ એટલે મળવાનું અવારનવાર જ થાય છે, પરંતુ એમનો મેળાપ એ મારે મન દબાવે રહ્યો છે.

એમનો વસવાટ શહેરમાં રહ્યો છે અને પાંચ સંતાનના એ પિતા તેમાં ચાર દીકરીઓ અને સૌથી નાનો દીકરો. પગાર તો મેં એમનો કથારેય પૂછ્યો ન હતો, પરંતુ હું લણતો ત્યારે રૂ. ૬૦-૭૦નો એક વરો તેમ મારું છું. આજે એ નિવૃત્ત થયા છે ત્યારે રૂ. ૨૫૦ મુખી માંડ પહોંચ્યા છે તેમ અનુમાન કરું છું. આ ગાળા દરમિયાન એમણે દીકરીઓને એન્જીએટ બનાવી અને એ દરેકને વારા દરતી પરણાવી દીધી છે. છેલ્લી દીકરી ગઈ સાલ પરાયો ગઈ. દીકરાનો અભ્યાસ હજુ ચાલુ છે. આ વર્ષે કોલેજની એની ફેળવણી પૂરી થઈ હોય તો ખ્યાલ નથી.

આ મેંબંધારીનાં છેલ્લાં ૧૫-૨૦ વર્ષ એમણે શી તંગી બોગવી હશે તેની મારે તો કલ્પના જ કરવી રહી. બાકી એમણે કોઈ તંગી બોગવી હોય તેમ એમની વાતચીતમાં કે એમની રહેણીકરણીમાં જોવા મળ્યું નથી, ઉચ્ચ વિચાર અને સાદું શબ્દ કેવું સુગંધિત હોઈ શકે તેનો જ મને કાયમ અનુભવ થયો છે. એ પોતે આજુબાજુ ચરેતર એન્જીએટન સોસાયટીના વિદ્યાર્થી, તે પડી મુજરાત વિદ્યાપીઠ અને શાંતિનિકેતનના, છેલ્લે શિક્ષણનો ઉપેક્ષા ભાવનગર દક્ષિણ-મૂર્તિનો લીધેલો. આથી એમની વાનમાં આ સંસ્થાઓ અને એમના સંચાલકો-અધ્યાપકોનાં મોંમાં સ્પર્શો હોય. મોતીલાલ અમીન, રામનરાયણ પાંડે, નાના-લાઈ લઈ, ગિજુલાઈના ઉલ્લેખો હોય, ટાગોર યાદ

ન આવે તેમ બને જ શી રીતે ? સાહિત્યની ચર્ચા કરે, કેળવણીની કરે અને સમાજ જીવનમાં પણ એવો જ રસ દરેક સુનાકાંતમાં એમની પામેથી કઈ ને કઈ સુગંધ મળે જ

‘જાતની શરૂઆતમાં મારું એક પુસ્તક બહાર પડ્યું ન હતું અને સાહિત્યક્ષેત્રે હું સાવ નવો વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે ‘ગ્રામચિત્રો’ પુસ્તક લખીને હું પ્રગ્ન કરવાની પેરવીમાં હતો ત્યારે વાતચાતમાં મેં કહ્યું કે અમુકના પાસે હું પુસ્તકની પ્રતાવના લખાવડાનો છું એમણે એ પુસ્તકના થોડા પૃષ્ઠ વાંચ્યા હતા એને કહ્યું ‘પાઠસાહેબ પાસે પ્રતાવના લખાવડો તમારા સાહિત્યક્ષેત્રના પ્રવેશ માટે એ કિમતી સર્વિશીકૃત ગણાશે અને તે પ્રાપ્ત થવા જેવું આ લખાણ પણ છે’

હું ‘એ મળે તો મારા અહોબાગ્ય માનુ પરતુ હું એમને બોળખતો નથી જો તમે મને ચિત્રો લખી આપો તો એ લઈને એમને મળું’

મુરુમ્મી રોડે ‘પાઠસાહેબ અધ્યાપક છે—મુરુ છે કાઈ શિષ્ય આવીને જોએ રહે અને તેને જો અધિકાર હોય તો એ ના શી રીતે કહેવાના છે ? જો એમની સમક્ષ જરાય ચિદ્વીની જરૂર હોય તો આજ સુધી એમનાં હું તમારી સમક્ષ વખાણ કરતો રહ્યો છું તે કેળવટ જાન તમે મારી ચિત્રો કે મારું નામ નીધા વિના જ મળે અને તે ના નહિ પાડે’ અને બાન્યુ પણ તેમ જ

આ મુરુમ્મીએ કથારેષ એમની સુનાકાંતમાં મોતનારી રિયે બળાપો કાઢ્યો નથી, શિક્ષકના ટૂંકા પગાર વિષે શેઠણા રડ્યા નથી, કે કન્યાઓ પરણાવવાના વધી ગયેના વ્યવહારના કડવાસ એકાંત નથી એનો અર્થ એવો નથી કે આ પ્રશ્નો ઉપેક્ષા કરવા જેવા છે કે એમને સ્પર્શના ન હતા પરતુ એમને એ સ્પર્શતા હતા જતાં એમને એ નિરાશ—દુખી નહોતા કરી શક્યા એ હકીકત હતી માણસ ભણત સમ્મતા દેના ઉપર ચાની થકે તો આપણે આશ્ચર્ય પામી

જઈએ છીએ એ ખેન અમુક મણ્યો કરતા હોય છે જાના અમુક કાણુ પૂરતો, જરાયે આના સમ્મતો માણસા જીવનની હાડમારીઓના ધગધગતા દેના ઉપર વર્ષો સુધી ચ ના દોષ છે એટલું નહિ પણ એને સુખનું સિદ્ધાસન બનાવતા હોય છે તેનું આશ્ચર્ય આપણને થતું નથી ! હસતે મોઝે આવું કેમ એ સતી થકના હશે ? કારણ કે, જીવનમાં આ બધા વ્યવહારને જોણુ રચાન હોય છે અને મુખ્ય રસ રિદાણુ હોય છે એ શિશ્ય આપતા જ હોય છે એટલું નહિ પણ એ શિક્ષણ લેતા પણ હોય છે અને સાચો શિક્ષક જે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ નથી લેતા એનાથો દુખ થાય છે તે કરતા જે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ સારું રીતે લેતા હોય છે તેથી વધુ હર્ષ પામતા હોય છે પોતાના દીકરા—દીકરીઓ ભણે તેથી એ હરખાય તેમ બીજાના ભણે તેથી પણ હરખાતા હોય છે છોકરીઓ આને કેળવતા મોટા પ્રમણમાં પડેલા કરતા કેળવણી લઈ રહી છે તે સમાજનું ચિત્ર એમને એટલો બધો આનંદ આપતું હોય છે કે પેના વ્યવહારની વાત કરવાની કે એનાથો દુખી થવાની એને કુરસદ હોતી નથી એના બીજા વાવનાર મોતીભઈ કે મિશુભાઈના સ્મરણે અધિકતર મુખ ને મુખ એમને આપતા રહે છે

બીજા મારા મુરુમ્મીની કથા નિકળ છે એ મોટીક જેટલું બગીને સરકારી આતામાં કારકૂન તરીકે જોડાયા હતા આજે તો એ પણ નિવૃત્ત થયેના છે એમનો મોગે દીકરા લાભનાગટ એન્જિનિયરીંગ કોલેજમાં ત્રણ વર્ષ નપાસ થયો અને એ પોતે એવો નાસીપાસ થયો કે એણે ફરી પરિક્ષામાં બેસવાની જ ના પાડી જાટ મી એસમી શક્તિ એ રિક્ષક કરે છે એ મોટી દીકરીઓ પરણાવી તેમણો ના રિધવા થઈ અને બીજી દીકરીનો વર ધધામાં એટલું બધું ખાતો હતો કે ૧૧ રૂમના માલકીના બગનામાં રહેના હોય તે ખોટા આવના મકાન મુદ્દા વેચાઈ ગયું અને માથે દેવું એનું રહ્યું કે એક રૂમની ભાડાની મોરડીમાં

રહેવા 'જવું' પડ્યું અને સાંજે શું ખાવું તેના સાંસા થઈ પડ્યાં. જમાઈ એ રિયલિટમાં કમાણીની શોધમાં બીજો ચાલ્યો ગયો અને તે કમાઈ શક્યો નહિ એટલે પોતાની અને બાળકોની જવાબદારી એ દીકરી ઉપર આવી પડી. અને ટૂંકા પમારની નોકરી કરી એણે ધર જેમ તેમ ચલાવ્યું.

ઉમરલાયક થતાં બીજી એ દીકરીએતે પરણાવી તેમાંથી એક બીજો જ વર્ષે વિધવા થઈ. અને બીજી એના પતિથી સંતુષ્ટ નહિ હોવાથી પરિચયને લીધે બીજા યુવકના પ્રેમમાં પડી. બીજો બાપ હોય તો આ સાંભળીને જ ઊકળી ઊઠે અને દીકરીને બકાસે આપે કે મારા ધરમાં પગ ના મૂકીશ હવેથી. પરંતુ એવા કેઈ દિવસને વશ થયા વગર કે છૂટાછેડા થશે તો નાતમાં સમાજમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા શું રહેશે તેવા ભયને વશ થયા વગર દીકરીના પ્રશ્નમાં એક સમાજ ચિંતિત્સક ત કે એમણે રસ લેવા માંડ્યો. દીકરીને, જમાઈને અને પેલા પ્રેમીને એ સમજવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને એમની લાગણીઓની કદર કરીને દીકરીના છૂટાછેડાના નિર્ણયમાં એમણે પણ સંમતિ આપી અને તે પ્રશ્ન પાર/ઊતારવામાં એક સહૃદય પિતા તરીકે એમણે ભાગ ભજવ્યો. છૂટાછેડા થઈ ગયા. એ દીકરી પેલા પ્રેમી સાથે પરણી ગઈ. નાતમાં હું માનું છું ત્યાં સુધી આ પહેલો જ પ્રસંગ છે કે પરણેલી, એક સંતાનની માતા, માખાપની સંમતિ સાથે છૂટાછેડા લઈ બીજા સાથે પરણી હોય !

આપણાં આખ્યાનોમાં જવા મળે છે કે લોકતની ભગવાન ઉત્તરેાત્તર વધુ ને વધુ તાવશી કરતો હોય છે. આ મુરખ્ખીની જીવનીમાં પણ હું એ જોતો આવ્યો છું. નાના એ દીકરાઓમાં એક લણવામાં તેજસ્વી હતો, તો બીજને મેટ્રિક સુધી પણ ન જઈ શક્યો. આપણે સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારવા હોઈએ છીએ કે બૌદ્ધિક કાર્ય અને શારીરિક કાર્યનું સરખું સન્માન કરવું જોઈએ. પરંતુ મજૂરી કરવાનું ક્ષેત્ર પોતાને કે પોતાના દીકરાને માટે પસંદ કરતા નથી. જ્યારે

સ્નેહીએ બેયું કે દીકરા લણુ તેમ નથી. તો એને ઈલેક્ટ્રીસિયનના મજૂરી કાર્યમાં દાખલ કરી દીધો. એમાં નાનમ ન માની. પરંતુ એમાં એ અકસ્માતનો ભોગ- થઈ પડ્યો, ઈલેક્ટ્રીકના શોટથી એ મરતાં બચ્યા એ એનું સહભાગ્ય માનીએ તો એને એક હાથ કાંડામાંથી કાપી નાખવો પડ્યો તે એનું કમભાગ્ય ગણાય. મધ્યમ વર્ગના કુટુંબમાં દીકરે લણુવો ન હોય અને તેમાં અપંગ બને તે કેવું મોહું કુ:ખ ગણાય ?

પરંતુ આ કુ:ખમાં નિરાશ થાય તેવા સ્નેહી નથી. બીજી દીકરી વિધવા થતાં એમણે એને લણુવા મુકી દીધી હતી. અને વધુ અભ્યાસ માટે એને વિદ્યાયત જવા દીધી હતી એ દીકરીએ ભાઈવા અકસ્માતના સમાચાર જાણતાં આશ્ચસન મોડલું હતું કે, બન્યું ન બન્યું થનાર નથી. પરંતુ આ યુગમાં હાથની ખોડ એવી નથી કે જીવન દારી ખેંદા હોઈએ તેવી લાચારીમાં ફૂંચી જવું. અહીં તો એવી ખોડવાળાઓ માટે જુદી જુદી તાલીમની એવી સગવડો છે કે એ પ્રાપ્ત કરી પછી જીવનમાં પડેલા માણસોને કષ્ટાચે વસવસો રહેતો નથી કે એ ખોડને લીધે મારે જીવન-સંઘર્ષમાં પાછળ રહેવું પડ્યું હોય. ભાઈને માટે તમે એ રીતે વિચારજો અને સૌ હિંમત રાખજો.

આપે તો હિંમત રાખે તેવા છે જ, પણ વિધવા દીકરી પોતાના જીવનમાં તો હિંમત રાખે છે, પણ એવી જ હિંમત ભાઈને કુટુંબને આપે તેથી કેઈ પણ બાપ સરિશેષ હરખાય તે સ્વાભાવિક છે. એ દીકરા તાજેતરમાં પરદેશનો એનો અભ્યાસ પૂરા કરીને આવી ગઈ છે, અને ભાઈને વિદ્યાયત મોકલવાની ચોજના લેતાં આવી છે !

એ દીકરી વિધવા હોવા છતાં એની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વતંત્ર રીતે પરણી શકશે તેમ મુરખ્ખી માને છે અને તે માટે એ સ્વતંત્ર છે તેમ દીકરી પણ જાણે છે. પરંતુ હજી એમને એક દીકરા અને સૌથી નાની દીકરી પરણાવવાનાં છે. તેમણે ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હતી કે, મારાં સંતાનમાંથી એકાદ જો હરિજનના

સદ્ગુણ પતિયથા આવી ચોખ્ખાને વરા થઈ પ્રેમભાવથી
પરણે તો કેવુ સાર !

ભનભના સુધારકાને માટે પણ પોતાના સવાનો જે
આ રીતે પરણે તો અતરનો ઉમંગકા જગવે મુશ્કેલ
છે, ત્યાં આ રનેહી એની અતરમા ઇચ્છા સેવે છે !
એમને હું જે રીતે જાણીશુ છું તે રીતે આ
ઔપચારિક શબ્દો નથી જેમ પોતાની દીકરીના
છૂટાછેડામા એમણે રસ લીધો હતો તેમ આમા પણ
એ રસ લે અને આન દે કૌટુંબિક જીવનમા એમને
માથે જે ભાર પડ્યો છે તે જો બીજા કોઈ ઉપર
પડ્યો હોય તો કચરાઈ મરે જો કે કુરતે પ્રાણી
માત્રમા નિહરિયા મૂકી છે એટલે આથી પણ વધુ
નિકળ સ્થિતિમા મનુષ્યોને આપણે જીવના જોઈએ
છીએ એટલે આ મુશ્કેલી આટલો ભાર વેડી શક્યા
છે તેમા કોઈને—ધણીને આશ્ચર્ય ન થાય તેમ પણ
બંને પરતુ બીજાઓ આથી વિકટ સ્થિતિમા જીવતા
હોવા છતાં એમનામા અને આમા જે સુખ્ય ફેર છે
તે એટલે જ કે બીજાને જ્યારે જીવન જોતીરૂપ બની
જાય છે અને નિસાસા ના મળા ભાર વહેતા હોય
તેવુ લાગે ત્યારે આ રનેહીની સ્થિતિ ચંદનદ્રક્ષા જેવી
છે જેમ એના ઉપર ધા પડે તેમ એમાથી વધુ ને
વધુ મુગધ નીકળતી જાય આવો સુમધિત આશ્વસ
હું ખી શી રીતે હોઈ શકે ?

આ સુખ્ય એમને ઈશ્વર ઉપરની અટન બ્રહ્મા અને
ભક્તિમાથી મળે છે મીના એ એમનો આરાધ્ય ગ્રંથ
છે ઈશ્વર ઉપરની અટન બ્રહ્માની મારી સમજ એવી
છે કે પ્રજા પાસે એવો બ્રહ્મજી પોતાની મનવાચિત્ત
જીવંતુ સુખ મામતો નથી અને તેની કોઈ દુન્યવી

સ્તુતી પ્રાપ્તિ માટે એ ઈશ્વરને લગ્નો નથી, પરંતુ
એ જે સ્થિતિમા રાખે તેમા રાખે છે

આમ આ બંને મુશ્કેલી રનેહીઓ દુનિયાના ભૌતિક
મુષોની દૃષ્ટિએ બદારથી જીનારને સુખી ન લાગે,
જ્યાં એ બંને સુખી છે. જ્યારે જે ભાઈએ પોતાની
સ્થિતિ અનિદ્રાના દર્દી જેવી ગણાવી છે તે બાજુ
રીતે સપૂર્ણ સુખી હોવા છતાં હું ખી છે એવુ કારણ
મારી દૃષ્ટિએ એ પોતાને જ કેન્દ્રમા રાખીને આજ
સુધી જીવ્યા છે અને જે પ્રાપ્ત કરવાની એમની નેમ
હતી તે પ્રાપ્ત થતા એમને જીવનમા ખાલીપણુ શર
થયુ છે મોટે ભાગે મનુષ્યો અર રીતે જીવતા હોય
છે, પણ બાગક એક રમકડાથી કટાગતા બીજુ
રમકડુ પકડે છે તેમ પોતાની જાનને કેન્દ્રમા રાખી
ધધો, પ્રતિજ્ઞા, વ્યવહાર, એમા ઠેક સુધી રમખાણ
રહે છે આ ભાઈનું મન તેમા રમખાણ રહ્યું નથી
તેનાથી એમના મને તપ્તિ મેળવી લીધી છે અને
સમાજ કે આત્મામા શક્તિ અર્થરાની નથી રેવ-તાલીમ
મળી નથી એટલે એ ખાલીપણુ અનુભવે છે

આ ભાઈ બીજા માણસોની જેમ ધધામા સુખી થતા
પોતાના શાંતિ મંગ્લો, વેપારી મડંગો, બીજા કોઈ
મડંગોમા કળિર્ન પ્રાપ્ત કરવાનો નવો હનો-ધધો
શોધા લેતો, તો ધધા-વ્યવહારની અદર જેમ અદમ્ય
પોષાય છે તેમ એમા પોથી તે ઠેક સુધી દોડતી
હોવાઈમા શેકાઈ રહી ખાલીપણુને એના જ
પેકગરણથી ભરીને ભૌતિક સુખના ધેનમા જીવન
વીતાવી શકશે અગર ઉતર જે એ મુશ્કેલીને ઉતેજ
કર્યો છે તેમ જો એ, શક્તિ હોય અને નવી સાધના
કરી શકે તેમ હોય તો સમાજમા કે આત્મામા રત
રહી ઉન્ન્ય પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે.

આજના કોર્ટની હાપના વીલને હું પસંદ કરતો નથી આતુ સીધી પહેલુ કારણ એ છે કે આપણા દેશની
પર પરામા હાપનો બોલ—નેલ્સો કે વલ્કોરોવો દીકરી ઉધાવે નહિ એવુ મે જોયુ છે મારા પોતાના જ વરામા
ઉઠી ચર પામ્ય વેડીએમા તો કોઈએ કોર્ટની હાપનુ વીલ કર્યું હોય એવુ મે નવરુ નથી અમે કાલિદાસ
બદ્દના પુત્રોએ જ્યારે અમારી નિરાકરને વહેવી ત્યારે અમરી સમજણુ અમે માત્ર એક સાદા કાગળ ઉપર
ટપકારી લીધી હતી આપણા દેશનો સામાજિક વ્યવહાર આટલો સાદાઈથી પરસ્પરમા વિશ્વાસ ઉપર ચાલતો હતો
તેને તે રતા મને કપારી થાય છે.

[નાનાભાઈ બદ્દના નિધિવત્તામામાથી]

જીવનની ગંગા

વાર્તામાં પ્રસંગોને ઘેરા બનાવાય છે તેવા પ્રસંગો આ વાર્તાથી વેગળા થઈ દેવાયા છે અને સમ્પન્ના આપણા ભૂલિતા-સિદ્ધાંતો એક અનેરી રીતે જોવાયા અહીં આપી છે. ત્રણ મિત્રોના જીવનનાં વહેણોને હળવી રીતે વહેવડાવતી આ વાર્તા ગંભીર કિનારાને પણ આંચી નય છે...

‘તું’ અને સતુ કહીશ નહિ. હવે હું સેવકના નામે જ ઝોળખાતા માયું છું. મોં પરથી માખી ઉડાડવાનીય પ્રાપ્તિ ના હોય એવો ભાવ મુખ પર જડવાની હું કોશિય કરું છું... આરસી ઘરમાં છે.’

‘તો, માખી હું પૂરી પાડીશ.’ કતુએ મિત્રને જવાબ દીધો.

સતુના કપાળમાં કરચલી પડી, ‘કતુ: સાદી માખી નહિ પણ મધમાખી પૂરી પાડે! જેની પાસે આજે એક મધમાખી હોય એથ આજે આમોઘોમનો મધુર સેવક બની શકે છે.’

કતુએ ગંભીર અવાજે કહ્યું: ‘ના એકલી મધ-માખીથી નહિ યારે, તો શ્યામલ્ય જીવું કરવું પડશે. દોરને મરવું, પડશે ને મરેલાં દોરે: શ્યામલ્યમાં આવવું પડશે. એમાંથી અહિંસક ચંપલ ઉત્પન્ન કરી શકાશે. અહિંસક ચંપલ કોઈના પગમાં જવતો થશે. એ ચંપલ ધારણ કરનારો ગમે તેટલા કોષમાં આવે તોય એ કોઈની સામે ચંપલ ઉગામશે નહિ.’

સતુ અને કતુની દોરતી આગ એક સાંજે શબ્દો વીંટતી હતી. ત્યાં ચીત્તે દોરત મિત્ર આવ્યો, મિત્ર આવ્યોને ખેંચી ગયો. એણે નિશ્વાસ નાખ્યો. કતુથી રહેવાયું નહિ. ‘નાભિમાંથી નિશ્વાસ નીકળે છે તો પૂછું છું કે એણે કોઈ બન્યું છે? મારી જિંદગીની એક મોટામાં મોટી હોંશ છે. મારે ખરેખર કોઈ પ્રેમી જાણવો છે. તેનો નિશ્વાસ સાંભળવો છે. પ્રેમીઓ દેખાય છે ધણી પંથુ મેં એમનો પ્રણય જાણ્યો નથી. તારું જિવન કયાંય ફરે તો હું એ ધડી જીતવું જ. તારા કાળજીને ફેદકા મારવામાં જ અજા આવે છે. દોરત, તારી ઉમીદની કૃપણ હાજર કર...હું હિમ નહિ બનું: ઉઠું શબ્દો વાપરીનેય તું મને તારા જીવ-

રનો ખ્યાલ આપી શકીશ. તારે મીઠાજમાં આવવું હોય તો નીચે પીવા બઈએ. ને જો રાત્રેસની સોડા-વતી જ ઉરને ઉભરાવવું હોય તો, એ સગવડ કરીએ. એ સિવાયના ગ્લાસની વાત કરીશ નહિ. અથ મેરે દોરત મિત્ર! જતા દે તેરા દર્દ?’

મિત્રે બ્યાન શરૂ કર્યું: ‘મારા જિવનમાં થઈ બોંકાયાં છે. સતુ...કતુ...એક ભયાનક વાત બની છે. દિવસ રાત હું એના જ વિચારમાં ફૂલું છું. હું એમને છું. શું થશે આપણા મુલકનું? શું થશે મહાગુજરાતનું? શું થશે સૌરાષ્ટ્રનું?’

સતુએ અનાજ કર્યો: ‘એલા મિત્ર. મુલકની ચિંતા મેંથી દે, તારું શું થવાનું છે એટલું જ જણાવી દે...’

મિત્રે જણાવવા માંડ્યું: ‘વોત એવી સરળ નથી. તું અને હું એ મામલા પામે બઈ શકશું નહિ જ. પણ આપણે દેશ એ વરતને કારણે, એ સત્યને લઈને જમતમાં ગળનાં કરી શક્યો છે.’

ફરી મિત્રે નિશ્વાસ લેખ્યો: ‘મારી ચિંતા, મારે અધસોસ, મારે સંતાપ.’

કતુ કડકચો: ‘વાત કાપ. ચામલો થા મા...દોકરા, સંતાપ અને તારે લાગે વળગે નહિ.’

મિત્રે એનો અધસોસ જાહેર કર્યો: ‘ચિંતા મારે માટે નથી પણ ગીરનાં સિંહો માટે છે. ગીરના સિંહોના સમાચાર વાંચ્યા?’

કતુએ પહેલાં તો મિત્રને ઉચલાવી નાખવાની અદા કરી પણ તેમની દોરતી વચ્ચે આ પ્રકારની ટોળની ખાતરી ફાંજ કરતી એટલે મિત્રની ચિંતા આગળ વધી.

કતુ મૂંઝો રહ્યો.

મિત્રે તો કંઈ જ રણકી રહ્યો: ‘ચારસો સિંહોથી જ વાત પતતી નથી, મારી વેળા, મારી ફિકર બીજી

હાલન માટે છે. આ સિંહસંસાર ઉપર કુચ્છતા છવાઈ છે. સિંહોની સંખ્યા સાવ પાતળી પડી ગઈ છે, ને સિંહોની સંખ્યા વધી પડી છે. આનો કાર્ષ્ણિકાઈ? સિંહ એક પત્નીવ્રતમાં માનનારો છે... સિંહો હવે ગર્જના કરવાને બદલે રૂદનની ઝલક સંભળાવી રહી છે. આ અવસ્થાથી મારે કાળજી કાઢે વાગ્યો છે.’

સ્તુ, કનુ અને ચિંતુએ કેલેજનો અભ્યાસ તાજેતરમાં જ આટોપ્યો હતો. ત્રણે જુવાનો વ્યવસાયની તલાશ કરતા... પણ એમની વચ્ચે આવો ટોળ ચમ્પા કરતો, તેમને સમજ હતી કે, ગંજીર થવામાં તેમને માટે એક ભેખમ હતું. એમાંથી ટોળ જ વધુ જમાવટ કરી જતો. અને તો ય મેદાનનો ત્યાગ કરે તેવા એ નહોતા. આ ત્રિપુટી જ્યાં જતી ત્યાં જાતજાતના તારીરા ઝંખકી જતા.

*

આ ત્રણ મિત્રો રેશમી કક્ષીઓ પહેરીને આજે લગ્નની મોસમમાં મૂંઝાઈ ગયા. કોઈ ને કોઈ પરણતું જ હતું. કંઠાતરીઓ વણા જ કરતી. એ તમામ રેશમી ચળકતી કંઠાતરીઓ મિત્રો સંબરતા. આ ત્રણે જુવાનોએ આજુબાજુ બીજાઓના માંડવા જ શોભાવ્યા હતા. એમના આંગણા પર આવો શુભ અવસર આવ્યો નહોતો.

ચિંતુએ એક શરત રજૂ કરી. ‘હું લગ્ન કરું, જે મારી કંઠાતરી પર કનુ દેસાઈનું ચિત્ર દોરાયું હોય તો.’

સતુ સળવળ્યો: કનુ દેસાઈનું ચિત્ર આપણને સહુને શધાક્રમ જ બતાવે. એનો મરણ... એની સુવાળીય— પાતળી રેખામાં લપસી જ નઈ એ. પણ મારી શરત એવી નથી. હું તો મારી કંઠાતરી પર ચાનો પાથો બગબગ ચીતેંયો હોય તો જ આ અવસર બોલું. ને ચિંતુ, તારે તો સિંહનું જ ચિત્ર જોઈએ...’

ચિંતુએ સુધારો કર્યો. ‘સિંહનું નહિ સિંહણનું...’ લગ્નના માંડવા પર અત્યારે રેકડો ગાજતી હતી. આકાશમાં અચાનક તેજાન થાય તોયે એ તોફાનનો ગડગડટ

આ રેકડવાનની પાછળ જ રહે. આ રેકડોના મજબૂત ધ્વનિએ હવાનાં કણેકણમાં એનો ઘોષરો અવાજ ફેંક્યો.

સતુ, કનુ અને ચિંતુ ત્રણે મિત્રોએ હાથે કાંતેનાં અમળીઓ નાખીને જ આજના લગ્ન પ્રસંગના માંડવામાં હાજરી આપી. એમને આવકારવા બેસા રહેલા સગવળોએ હાથ ભેટીને કહ્યું: ‘પધારો, પધારો...’ તો ય આ ત્રણ દોસ્તોએ એમની આંગળીઓને કાનમાં જ રાખી. આવકાર આપનારાઓ હેજનાઈ જ ગયા. પણ મૂંઝા રહ્યા. અવિવેક આને થાય નહિ.

ત્રણ મિત્રોએ ત્રણ પુરસીઓ ગોતી સાથે બિરાજાનો વિચાર કર્યો... પણ એક સાથે ત્રણ પુરસીઓ ખાલી થઈ જ નહિ. ‘મ્યુઝીકસ ચેર’ની રમત નવી રીતે અહીં જમાવટ કરી ગઈ. ફેર એટલો જ હતો કે, એ રમતમાં સંગીત અટકતું ને ભાગ લેનારાઓ તુરત જ બેઠક લઈ લેતા. અહીં સંગીત અટકતું જ નહોતું પણ બેઠકા એ અદાર્થી જ ઇલાવવામાં આવતી હતી.

ત્રિપુટીએ એમની આંખોમાં કાનથી અસગ કરી એક પાછલા બાંકડા પર તેમને માંડ માંડ જમા મળી. અને લગ્ન પ્રસંગની ખાસ વાનગી આપી. આઈસક્રીમ આપ્યું.

ત્રણે જણે આઈસક્રીમના ખાસા ઉપાડ્યા. જેને ‘બાઉવ’ કહેવાય છે એ.

સતુએ જાહેર કર્યું: ‘આઈસક્રીમ ઠીક ઠીક, કુકાણું થઈ ગયું છે હો!’

કનુએ એનો અનુભવ કહ્યો: ‘કડવી બનીને. બદામે પણ આઈસક્રીમમાં સારી જમાવટ કરી છે, હો!’

ચિંતુ બોલ્યો: ‘આ શું? અરે દોસ્ત! આ કહેવું દૂધ છે... ના, ના. કહેવું તો નથી જ... અને હવે લાગે છે કે દૂધ પણ નથી નવરોડા પાણી જેવું કાંઈક છે, ખરું.’

અને પાનની પટીઓ પસાર થઈ... પાન પીરસનારા એક ભાઈ આ ત્રણ મિત્રોને ઝાળખેના હતા. પાનની અડાળી હાથમાં રાખી, એ ભાઈએ મિત્રોને આછો અવાજે કાનમાં કહ્યું: ‘આ પાન હાથમાં રાખીને

પણ ખાશો નહિ... ખાશો તો છઠ્ઠું ધાવણ પેટ-
માંથી નીકળી પડશે. અત્યાર સુધીમાં સાત જણા આ
ખાન ખાઈને બિચલી પડ્યા છે.’

મિત્રએ આભાર માન્યો : ‘વાહ, લગ્ન બહુ ધામ-
ધુમથી કર્યો હો!’

માંડવામાં જ આ મિત્રને એક ધનવાન ભેટી ગયા.
એમણે ચિંતુ, સતુ ને કનુને પાસે બોલાવ્યા. ધન-
વાને દાસ્તાન શરૂ કર્યું : ‘જુઓને! હું હવે ચીનમાં
રસ લઉં છું.’

ચિંતુથી રહેવાયું નહિ. ‘ચીન...એ ચીન!’

રેશમી ડગલામાં સજ્જ થયેલા એ શ્રીમંત બોલ્યા :
‘ચીનયુટાંકનાં પુસ્તકો ખરીદ્યાં છે..’ સતુએ સુધારો
કર્યો : ‘ચીનયુટાંક નહિ, લિન ચુ ટાંગ.’

એમણે એમનાં ચીનનો શોખ ઉજવે રાખ્યો : ‘એક્કા
ભાઈ આપણે સુન યાદ સેનને મળવું હોય તો બને
ખરૂં? પૈસા હું ખર્ચવાને તૈયાર છું.’

ચિંતુ બોલ્યો : ‘બને ખરૂં પણ ખાસ વિમાન મંગા-
વવું જોઈએ.’

એ ધનવાન હસ્યા : ‘હવે એમાં શું? મંગાવીએ!’

ચિંતુએ શાંતિથી શબ્દો છાંટ્યા : ‘એ વિમાન ધરતી
પર પછી બિતરે નહિ...સીધું વૈકુંઠમાં જ...સુનયાદસેન
વરસો પહેલાં આ કુર્તિયા છોડી ગયા છે.’

ધનવાનને એમના અજ્ઞાનથી કોઈ આંચકા લાગ્યો નહિ.
તરત જ એમણે ફૂફેકા માર્યો : ‘ફેમોસામાં એથ્યુમી-
નીઅમ માટે કોઈ ચાન્સ ખરો કે? આપણે એ ધધિ
લાં જમાવીએ.’

સતુએ એક અતિ સરસી રમૂજ પછાડી : ‘શ્રીમાન,
આપ પ્રથમ પીંગ્વોંગ સીઓ. પછી ચીન સહેલાઈથી
તમારો/હાથમાં રમશે.’

એ ગુસ્સેથી પડતા મૂકીને આ ત્રિપુટી બકાર નીકળી
ગઈ.

*

અંતે આજે સતુ, કનુ ને ચિંતુ લેખકોના એક મંડ-
ળમાં પેલા પહેલાં અંદર અંદર તેઓ તેમની લાય-

કાતની સચો કરી રહ્યા. સતુએ સવાલ કર્યો : ‘કનુ તે
કોઈ લખ્યું છે?’

સતુએ જવાબ વાલ્યો : ‘એક યુવતી પર એક પત્ર
લખ્યો હતો. કોલેજમાં એ સાથે લખતી. એ પત્રમાં
મેં માગણી કરી—પ્રેમની નહિ પણ પેનની. મારી પેન
એ એમિતી એકવાર મારી ગઈ ને મારા ગળંગાની
એ પેન માલિકણ હતી, એ સત્ય એ યુવતી સાવ
નિસરી મઈ. મેં એવું રમરણ કરાવ્યું. એમાં મેં જ
ભાષા વાપરી તેમાં અવસ્ય સાહિત્ય હતું.’

ચિંતુએ એની લાયકાત સંભળાવી : ‘હું નાનપણથી
લખતો આવ્યો છું; કાગળને મેં તામન ગણ્યો છે.
શીતને મેં વિરાટ માની છે. નિશાળમાં એક માસ્તર
કારણ વગર મને સોટી મારી. સોટી ભાંગી ગઈ. મેં
તે સાંજે કાલસા વતી એ માસ્તરને નંવાજ્યા. એક
ચિત્ર દોડ્યું... જગતમાં એક ગાણીતા જનવરતું. ને
લાંબા ચમકાવી...પણ સતુ તારો ગુથું તો રજૂ કર.’

સતુએ રજૂઆત કરી : ‘અમારા એક પાડોશી ઉપર
રત્ના મજલામાં રહે છે. એમના ઘરમાં બળવાન શ્રીમ-
તીજી વસે છે. સવારના પાંચ વાગ્યે એ ઘરનારને પાપડ
ખાંડવાની આદત. આવા રોજના ધરતીકપથી હું
ત્રાસી ગયો. મેં કામળ લખ્યો. પુત્રને ખાંડણીઆમાં
ખાંડવાની વાત વાંચી છે પણ મારા પિતાનું નામ
સગાળશા નથી ને મને રોજ સવારે ખાંડણીઆમાં
તમે ખાંડી છો એ હું સાંખવાનો નથી. બંધ કરને
તમારા પાપડ મારેનાં આ અવાજો, નહિતર તમારા
સૂઝેલા તમામ પાપડો ગાવળ થઈ જશે.’

અને નક્કી થયું—અંદર અંદર જ તેઓએ નક્કી કરી
લેધું કે—લેખક મંડળની સભામાં બેસવાની તેમનાંમાં
વધુ પડતી લાયકાત હતી.

આ સભામાં કયો વિષય ઉછળવાનો હતો, એમની
તેજોને જાણ નહોતી. પણ અહીં વિષયને બદલે
વ્યક્તિની જ વાતો થઈ. સાક્ષરતા ચરણે બેસનાર
મોટામાં મોટો સાહિત્યકાર હતો, એવો અર્ક બકાર
આવ્યો.

હાવત માટે છે. આ સિંહસંસાર ઉપર કડુણતા છવાઈ છે. સિંહોની સંખ્યા સાવ પાતળી પડી ગઈ છે, ને સિંહોની સંખ્યા વધી પડી છે. આનો કાંઈ ઈલાજ? સિંહ એક પત્નીવ્રતમાં માનનાર છે... સિંહો હવે ગર્જના કરવાને બદલે રૂઢની ડચ્છક સંલગ્નની રહી છે. આ અવસ્થાથી મારે કળજે કાઠે વાગ્યો છે.'

સતુ, કનુ અને ચિંતુએ દે.લેજનો અભાસ તાજેતરમાં જ આંટાપેા હતો. ત્રણે જુવાનો બવસાયની તલાશ કરતા...પણ એમની વચ્ચે આવો ટોળ ચગ્યા કરતો. તેમને સમજ હતી કે, ગંભીર યવામાં તેમને માટે એક જોખમ હતું. એમાંથી ટોળ જ વધુ જમાવટ કરી જતો. અને તો ય મેદાનનો ત્યાગ કરે તેમ એ નહોતા. આ ત્રિપુટી જ્યાં જતી ત્યાં જાતજાતના તામીરા ઝમકી જતા.

*

આ ત્રણ મિત્રો રેશમી કંફનીઓ પહેરીને બાજે લગ્નની મોસમમાં ગૂંથાઈ ગયા. કાઈ ને કાઈ પરણતું જ હતું. કંફાતરીઓ વણા જ કરતી. એ તમામ રેશમી અળકતી કંફાતરીઓ મિત્રો સંધરતા. આ ત્રણે જુવાનોએ બાજલગી ખીલ્યોના માંડવા જ શોલાબ્યા હતા. એમનાં આંગણાં પર આવો શુભ અવસર આવ્યો નહોતો.

ચિંતુએ એક શરત રજૂ કરી: 'હું લગ્ન કરું, જે મારી કંફાતરી પર કનુ દેસાઈનું ચિત્ર દોરાયું હોય તો.'

સતુ સંમત થયો. કનુ દેસાઈનું ચિત્ર આપણને સહુને રાધાકૃષ્ણ જ બનાવે. એનો મરોડ...એની મુલાખાપ— પાતળા રેખામાં લપસી જ જઈ એ. પણ મારી શરત એવી નથી. હું તો મારી કંફાતરી પર આવો પાયો બગાડર બીટથી હોય તો જ આ અવસર ખોલું. ને ચિંતુ, તારે તો સિંહનું જ ચિત્ર જોઈએ...

ચિંતુએ સુધારો કર્યો. 'સિંહનું નહિ સિંહણનું...' લગ્નના માંડવા પર અત્યારે રેકડો ગાજતી હતી. આકાશમાં અચાનક તોફાન થાય તેવો એ તોફાનનો ગડગડાટ

આ રેકડોવાદની પાછળ જ રહે. આ રેકડોના મન-બુદ્ધિ અને હવાનાં કલેકલમાં એનો ધોધરા અવાજ ફેંક્યો

સતુ, કનુ અને ચિંતુ ત્રણે મિત્રોએ હાથે કાંતેમાં અમળીએ નાખીને જ આજના લગ્ન પ્રસંગના માંડવામાં હાજરી આપી. એમને આવકારવા ઊભા રહેવા સજ્જનોએ હાથ જોડીને કહ્યું: 'પધારો, પધારો...' તો ય આ ત્રણ દેસ્તોએ એમની આંગળીઓને કાનમાં જ રાખી. આવકાર આપનારાઓ હેમતાઈ જ ગયા. પણ મૂંઝા રહ્યા. અવિવેક આજે થાય નહિ.

ત્રણ મિત્રોએ ત્રણ પુરસીઓ ગોતી સાથે મિરાજ નાંખી નિચાર કર્યો...પણ એક સાથે ત્રણ પુરસીઓ ખાંખી થઈ જ નહિ. 'મ્યુઝીક્સ એર નો રમત નથી રીતે અહીં જમાવટ કરી ગઈ. ફેર એટલો જ હતો કે, એ રમતમાં સંગીત અટકતું ને ભાગ લેનારાઓ તુરત જ બેડક લઈ લેતા. અહીં સંગીત અટકતું જ નહોતું પણ બેડકો એ અદાથી જ દબાવવામાં આવતી હતી.

ત્રિપુટીએ એમની આંગળીઓને કાનથી અલગ કરી એક પાછલા ખાંકડા પર તેમને માડ માડ જગ્યા મળી. અને લગ્ન પ્રસંગની ખાસ વાનગી આવી. આઈસક્રીમ આનું.

ત્રણે જણે આઈસક્રીમના પ્યાસા ઉપાડ્યા. જેને 'બાઉસ' કહેવાય છે એ.

સતુએ જાહેર કર્યું: 'આઈસક્રીમ ફીક ફીક કુશું થઈ ગયું છે હો!'

કનુએ એતો અનુસર કહ્યો: 'કડી, બનીને. બદામે પણ આઈસક્રીમમાં સારી જમાવટ કરી છે, હો!'

ચિંતુ બોલ્યો: 'આ શું? અરે દેસ્ત! આ કહેતું હું છે...ના, ના, કહેતું તો નથી જ...અને હવે લાગે છે કે હું પણ નથી નવરોડા પાણી જેવું કાંઈક છે, ખરું.'

અને પાનની પરીઓ પસાર થઈ...પાન પોરસનારા એક ભાઈ આ ત્રણ મિત્રોને ઓળખતા હતા. પાનની અડાળી હાથમાં રાખી, એ ભાઈએ મિત્રોને આજો અવાજે કાનમાં કહ્યું: 'આ પાન હાથમાં રાખીને

પણ ખાશો નહિ... ખાશો તો છઠ્ઠીનું ધાવણ પેટ-
માંથી નીકળી પડશે. અત્યાર સુધીમાં સાત જાણ્યા આ
પાન ખાઈને બિચરી પડ્યા છે.’

મિત્રોએ આભાર માન્યો. ‘વાહ, લગ્ન બહુ ધામ-
ધુમથી કર્યો હો!’

માંડવામાં જ આ મિત્રોને એક ધનવાન ભેટી ગયા.
એમણે ચિંતુ, સતુ ને કનુને પાસે જોવાવ્યા. ધન-
વાને દાસ્તાન શરૂ કર્યું : ‘જુઓને! હું હવે ચીનમાં
રસ લઉં છું.’

ચિંતુથી રહેવાયું નહિ. ‘ગીન...એ ચીન!’

રેશમી ડગલામાં સજ્જ થયેલા એ શ્રીમંત બોલ્યા :
‘ચીનધુટાંકનાં પુસ્તકો ખરીદ્યાં છે..’ સતુએ સુધારે
કર્યો : ‘ચીનધુટાંક નહિ, ચિન યુ ટાંક.’

એમણે એમનો ચીનનો શોખ ઉજવે રાખ્યો : ‘એકા
ભાઈ આપણે સુન યાદ સેનને મળવું હોય તો જને
ખઈ? પૈસા હું ખર્ચવાને તૈયાર છું.’

ચિંતુ બોલ્યો : ‘બને ખઈ’ પણ ખાસ વિમાન મંગા-
વવું નોઈએ.’

એ ધનવાન દસ્તા : ‘હવે એમાં શું? મંગાવીએ!’

ચિંતુએ શાંતિથી રાખ્ઠો છાંટ્યા : ‘એ વિમાન ધરતી
પર પછી જોતરે નહિ...સીધું ચૈકુંદમાં જ...સુનયાદસેન
વરસો પહેલાં આ હુનિયા છોડી ગયા છે.’

ધનવાનને એમના અજાનથી કાઈ આંચકા લાગ્યો નહિ.
તરત જ એમણે ફૂટકો માર્યો : ‘ફોર્મોસામાં એલ્યુમી-
નીઅમ માટે કાંઈ ચાન્સ ખરે કે? આપણે એ ધંધો
ત્યાં જમાવીએ.’

સતુએ એક અતિ સરતી રમૂજ પહોડી : ‘શ્રીમાન,
આપ પ્રથમ પીંગપોંગ રીખો. પછી ચીન સહેલાઈથી
તમારા હાથમાં રમશે.’

એ મુદ્દથને પડતા મૂંઝીને આ ત્રિપુટી બહાર નીકળી
ગઈ.

*

અંતે આજે સતુ, કનુ ને ચિંતુ લેખકોના એક મંડ-
ળમાં પેલા પહેલાં અંદર અંદર તેઓ તેમની લાય-

કાતની ચર્ચા કરી રહ્યા. સતુએ સવાલ કર્યો : ‘કનુ તે
કાંઈ લખ્યું છે?’

સતુએ જવાબ વાળ્યો : ‘એક કુવતી પર એક પત્ર
લખ્યો હતો. દોલેજમાં એ સાથે લખ્યો. એ પત્રમાં
મેં માગણી કરી—ત્રેમની નહિ પણ પેનની. મારી પેન
એ જોશિંતી એકવાર માગી ગઈ તે મારા ગળવાની
એ પેન માલિકણ હતી, એ સત્ય એ કુવતી સાથે
વિસરી ગઈ. મેં એનું સ્મરણ કરાવ્યું. એમાં મેં જે
ભાષા વાપરી તેમાં અવસ્થ સાહિત્ય હતું.’

ચિંતુએ એની લાયકાત સંભળાવી : ‘હું નાનપણથી
લખતો આવ્યો છું. કામગીરે મેં વામન ગણ્યો છે.
બીંતને મેં વિરાટ માની છે. નિશાળમાં એક માસ્તરે
કારણ વગર મને સોટી મારી. સોટી ભાંગી ગઈ. મેં
તે સાંજે કાલસા વતી એ માસ્તરને નવાજ્યા. એક
ચિત્ર દોર્યું... જમતમાં એક બપુની નાનવરતુ...ને
ભાષા ચમકાવી...પણ સતુ તારા ગ્રાંથ તો રજૂ કર.’

સતુએ રજૂઆત કરી : ‘અમારા એક પાઠોશી ઉપ-
રના મજલામાં રહે છે. એમના ઘરમાં બળવાન શ્રીમ-
તીજી વસે છે. સવારના પાંચ વાગ્યે એ ઘરનારને પાપડ
ખાંડવાની આદત. આવા રોજના ધરતીકંપથી હું
ત્રાસી ગયો. મેં કાગળ લખ્યો. પુત્રને ખાંડણીઆમાં
ખાંડવાની વાત વાંચી છે પણ મારા પિતાનું નામ
સગળણશા નથી તે મને રોજ સવારે ખાંડણીઆમાં
તમે ખાડો છે એ હું સાખવાનો નથી. બધું કરને
તમારા પાપડ મારેના આ અવાજને નહિતર તમારા
સૂચેલા તમામ પાપડો ગાવળ થઈ જશે.’

અને નક્કી થયું—અંદર અંદર જ તેઓએ નક્કી કરી
હીંધું કે—લેખક મંડળની સભામાં બેસવાની તેમનામાં
વધુ પડતી લાયકાત હતી.

આ સભામાં કયો વિષય ઉછળવાનો હતો, એમની
તેઓને જાણ નહોતી. પણ અહીં વિષયને બદલે
બ્યક્તિની જ વાગો થઈ. સાક્ષરનાં ચરણે બેસનાર
મોટામાં મોટો સહિત્યકાર હતો, એવો અર્ધ બહાર
આવ્યો.

એક લેખક બોલ્યા : 'આ સાક્ષરત્વ' જ્ઞાન મદન છે. એમનું સંશોધન સમગ્રતા માટે અનેક જગ્યાએ લેવા પડે એમ છે.'

અને સત્તુ, ચિંતુ ને કનુ બોલા થઈ ગયા. સત્તુએ લશ્વ-સભામાં કહ્યું : 'અમને તો અમારા આ જન્મ સાથે જ દિવસો છે, નમસ્તે.'

*

અને આ ત્રિપુટીની સામે વાસ્તવિકતાએ દાંતિયાં કર્યાં. પણ કોઈ કંઈ નહિ. ત્રણે મિત્રોએ પદવીને મેળવી લીધી હતી.

સત્તુને નોકરી મળી, આમના વીમા ઉતારતી એક સંસ્થામાં. કનુને નોકરી મળી, સરકારી ખાતામાં. ચિંતુને નોકરી મળી શેડિંગોની એક દુકાનમાં.

આ ત્રિપુટી ધણી લોકોની અણમાનીતી હતી. તેમનો ટોળ તેઓને ગમતો નહિ. એટલે તેમનો રીકાઓ થતો. એમ કહેવાતું કે, ત્રિપુટી જીવનમાં રખડી પડશે. કાંઈને નોકરી નહિ મળે.

એટલે, જ્યારે આ ત્રિપુટીને વ્યવસાય મળ્યો ત્યારે આ ત્રણે જણા આસપાસ અને એમના હિતેચ્છુઓને ઘેર ગયા પગે ફાગવા.

'આપના આશીર્વાદથી નોકરી મળી છે.'

દિવસો ગયા, મહિનાઓ સરકો ગયા. વરસો બીતી અને બીડી ગયાં. સત્તુ, કનુ અને ચિંતુ એમના વ્યવસાયની સરહદ અમકાંચી ગયા. ત્રણે જણાએ પ્રગતિ કરી પગારના વધારાઓ મેળવ્યા પણ તેઓએ ટોળની વૃત્તિને શેવડાવી નહિ જ. કામમાં ગંભીર અને ગામમાં ટીખળી જ.

તેમનું વલણ બીજાઓથી સમગ્રપણે નહિ. એટલું જ નહિ પણ તેમની સફળતાને કારણે, કેટલાકોએ આજની દુનિયાના ઢંગને ગાળા દીધી.

*

અને પછી સત્તુ, કનુ અને ચિંતુ પરપયા પણ ખરા. એવું કદી બનવાતું નહોતું એમ પાડોશીઓએ જાહેર કર્યું. એવા પાડોશીઓને તેઓ જાતે જઈને કંકાવરી

આપી આપ્યા. જુદા જુદા સમયે તેઓનાં લગ્ન લેવાયાં. અને તો ય તેમનો ટોળ કરમાયો નહિ.

એક સાંજે આ ત્રિપુટી ફરવા નીકળી. નારીએ સાથે નહોતી.

સત્તુ બોલ્યો : 'આપણામાં રમૂજવૃત્તિ ન હોત તો.....'

કનુએ કહ્યું : 'તો આપણે મેંદા બની જીવન માળતા હોત.'

ચિંતુએ સમગ્રવ્યું : 'આપણે વાસ્તવિક જીવનની સારવાર ગંભીરપણે કરી, રમૂજવૃત્તિને એ આભારી છે.'

વાતો ચાલી, શબ્દો સખી.

'થોડી યુગવીમાં મળ છે.'

'કચારેક કોઈને વાટચામાં રવાદ છે.'

'જીવનમાં જેઓ આવી વાતો કરતા નથી તેઓ જન્મ મારે છે.'

ત્યાં તો ચિંતુ ગંભીર બની ગયો : 'એ બધું, તો ઠીક પંજુ મારે એક હકીકત કહેવી છે. હું કલકતા જઈ છું. મારી બદલી કરી છે.'

કનુ ને સત્તુ એક સાથે બોલ્યા : 'કલકતા ? બહુ આધુ.'

ચિંતુએ મનમાં હતું એ કહી દીધું : 'તો પછી નોકરી છોડી દઉં. બદલી મારે તેઓ આમ્રક શામે છે.'

સત્તુ અને કનુએ ગંભીર બનીને સમગ્રવ્યું : 'ચિંતુ, એ બને નહિ. તારે કલકતા જવું જ જોઈએ. વ્યવસાય એ જ આપણું સાચું ધર. વ્યવસાયને કેશ મરાય નહિ.'

થોડી ક્ષણો પછી કરી ત્રિપુટી ટોળે ચડી. અને એક દિવસ ચિંતુ કલકતા બીડી ગયો.

અને સંતુના માથા પર પણ બદલીની વાદળી વેરસી. એનેવ જવું પડ્યું. ત્રિપુટી અલગ થઈ ગઈ.

જુદા જુદા ખુણામાં જઈ પડેલા આ મિત્રોએ શરૂઆતમાં પત્રો લખ્યા...પંડી એ પત્રોની દપાલ પણ પાતળી પડી...અને કાગળની એ પરનાળે પણ

અટકી ગઈ. સહુ સહુના સંસારમાં ઘેરાઈ ગયાં.

*

વરસો પછી ખગાળના એક લેખકના પુસ્તકે પ્રખતું 'ખ્યાન ખેંચ્યું'. એ ક્રિતાખતે વિવેચકોએ સખ્દોના મોતીથી વેધાવી. પણ એ ખગાળી લેખકે એમના 'ખે જોલ'માં લખ્યું હતું : 'આ પુસ્તકમાં જે ચમકારા છે, છવનને જે અભ્યાસ છે.....જે દષ્ટિ છે એનાં ફિરલો મને સાંપડ્યાં છે મારા. એક મિત્ર પાસેથી. મારા મિત્ર ચિંતુ પાસેથી. એ લખતા નથી પણ અમ જેવાને લખતા કહે છે.'

આ પુસ્તક ઠેરઠેર પહોંચ્યું. દૂર પડેલા સતુ અને કનુએ આ પુસ્તક વાંચ્યું. 'ખે જોલ'માંથી ચિંતુનું નામ ઉઠ્યું...ને એમને બારે રાજ્યો ગયો.

*

આસામ પર કુદરત ફડી, જળના અજગરો ગામોનાં ગામોને હજમ કરી ગયાં ત્યારે એનેકની બહાદુરી બહાર આવી. એવા બાંહાદુરોની છબીઓ અખખારોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ નહિ. પણ આસામ રાહત માટે કામ કરી રહેલા એક સાહસિકે એમના મિત્ર પર એક કાગળ લખ્યો. એ કાગળમાં એણે લખ્યું હતું : 'તમને એક આદમીની ઓળખાણ આપું. એમનું નામ છે, કનુભાઈ. કોઈ પણ જાતની ગળનીજ વિતા, પ્રસિદ્ધિના ઉત્તસમાં આવ્યા વિના કનુભાઈ ગળખનાંક કાર્ય કરી રહ્યા છે. આસામનાં આ સંકેદે જેમને ડંખ્યા છે એમને જ તમે પૂછજો. કનુભાઈ એ એવા ડંખ પર ગુલાબી ફૂંક મારી છે.'

ઊડતી ઊડતી સતુના કાને પર આ વાત આવી. કનુ દૂર પડી ગયો હતો પણ એ નામના લાણકારા સતુનાં રમરણમાં વાગી ગયા.

સતુ બકારની દુનિયામાં એનું નામ જોડી શક્યો નહિ. પણ એની વિધવા બહેનનાં ત્રણ બાળકોનો ઉછેર એણે પાર પાડ્યો. બનેલી તો દેવું મૂકીને દુનિયા છોડી ગયા. પોતાનું ઘર અને લાણજરોની જવાબદારીને સતુએ પોતાનાં કરી બજ્યાં.

સતુને સાંભરી આવ્યા, એના મિત્રો.

અને કાગળો સામસામા આવવા જવા માંડ્યા.

વરસો પછી સતુ, કનુ ને ચિંતુ મળ્યા. એ જ યોગ, એ જ વિનોદ અને આનંદ.

ચિંતુએ પૂછ્યું : 'સતુ, તારે તો મધમાખી ઉછેરવી હતી. આગોલોગતા સેવક બનવું હતું.....તાડું મધ ચખાડ તો ખરો.'

કનુએ હવે સવાલ કયો : 'ને ચિંતુ, તને ગીરના સિંહેની ચિંતા હતી.....આછા સિંહ અને વધુ સિંહણો...શો નિકાલ આવ્યો?'

ત્રિપુરીએ એમના ટોળની જયંતિ ઉજવવાનું નક્કી કર્યું.

'આપણે ત્રણ જણા જ આ જયંતિમાં ભાગ લઈએ, અરે આપણી પત્નીઓની પણ એમાં હાજરી ન જોઈએ.'

તેઓએ એક કાર્યક્રમ ઘડી કાઢ્યો. મુંબઈની તમામ સારી હોટેલોની મુલાકાત લેવી...ને આ પીની.

પણ આ કાર્યક્રમને આંટી દે એવો કાર્યક્રમ એકાએક ચમક્યો.

લગની મોસમ ઊતરી પડી હતી. એટલે કોઈ પણ ઉમદા માંડવા પર હુમલો કરવાનો નિર્ણય લેવાયો.

'ત્રિપુરી માંડવે પહોંચી.....પણ તેઓ જરા વહેલા થયા. વરરાજ જ પધાર્યો નહોતા. સતુએ સમજાવી દીધું, 'મેસો, મેસો.....આ તો આપણું ઘર છે. વરરાજના મિત્રો છીએ ને...'

અને વેવાઈએ ત્રિપુરીને સોદા પર બિરાજમાન થવાનો વિવેક કયો. ત્રિપુરીને વેવાઈ ઓળખતા નહોતા ને ત્રિપુરી પણ એ બાળતમાં નિહોંધ જ હતી. એમનેય આ ઘરની કોઈ જાણ નહોતી.

વરરાજ આવ્યા...મહેમાંને આવ્યા. સાજન માજન આવ્યું અને આઈસક્રીમ ઊડી રહ્યું :

ચિંતુએ અચંબો ઉઠાવ્યો : 'જોઈ આ ઊડતી રકાળો ? મારા રેશમી વસ્ત્રને જ દૂધ પીવડાવી ગઈ.'

કનુએ આસ્તેથી કહ્યું 'એમા, પણ આઈસીકીમર્મા
નળન છે, હો! કાંકથી દીક લઈ આન્ના છે'

આ રાત્ર પડી કનુ સતુને આગ્રહ કરો વધુ ને વધુ
રકાબી થઈ ગયો સતુએ એ આગ્રહનો સ્વીકાર
કરી, કનુને મેદાનમા અપો ત્રિપુરીએ સામસામે
આગ્રહ કરી રમીએનો ધાણુ કાઢી નાખ્યો

વેરાઈની નગર આ આગ્રહ પર પડી એમના મુખ
પર મનકા આ યો 'મને આ સ્વસ્થ બનુ મને

ધર માનીને જ બાપ મારી આ સેર ને માન
આપો છે બનુ રાજ થાઉ છું'

ચિતુએ કાનમા કહ્યું નારાજ થાવ તો વ અહી
કાને પડી છે જમાઈની દારે આન્ના હીએ

એના ચિતુ આ જમાઈ કાણુ છે? જરા ગમીએ
તો સાડુ'

સતુએ સમજાવુ 'દીકરીના બાપે એ પૂરેપૂરુ
બપુ નદિ હોય આ મળે કયા આ રમી દીકરી દીધી
છે જ બાપ આ વેરાઈ સારા છે આતુ આઈસીકીમ
પીરસતુ એમા ખાનદાની છે'

ત્રિપુરી આઈસીકીમને ન્યાય આપનામા હૂમી ગઈ

હનો એકાએક વરના બાપ ઉપસ્યા, ત્રિપુરીના મ્દરમા
મ્દર વેરી

કનુના એક જમાનાના પાકાથી આનો મોટી કરીને
એમણે પૂછ્યું 'એના, તમે અહી કયાથી? વરસો
પછીય સાથે ને સાથે કેમ આવ્યા છો?'

સતુએ જવાબ દીધો 'કન્યાના બાપે પગે પછીને
જોનાન્ના છે અમળતા નથી આવ્યા હો!'

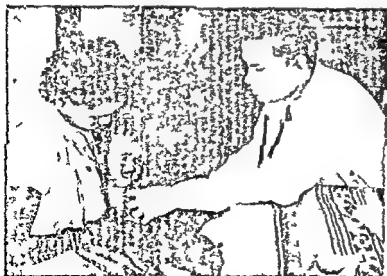
અને ત્યા તો કન્યાના પિતા હાથ જોડેને હાજર
થવા 'આપના આ સ્નેહીએ ધર જમીને જ
વહેના અહી આન્ના બનુ રાજ થયો વરરાત્ર
તરફથી આવે એ અમારા આખ-માથા પર'

વરના બાપની આખો કાટી ગઈ

એને ચિતુએ એમના હાથમા આઈસીકીમની રકાબી
આપી 'ધરના હીએ આપ ન્યાર આપો'

એ શ્રોમાન વધુ આજાજ કરે તે પહેલા ત્રિપુરી
માડનાભાથી સરકી ગઈ

તેમના ટોળની જ્યતિ ત્રિપુરીએ બરાબર ઉજવી
રિતોદ્દત્તિને તેઓએ વહેતી જ રાખી ત્રિપુરી મોની
'હવનની ગમા આનુ નામ'

એવરિસામા પાપક યોરાક વધા
રવાનો બાપક કાર્કેમ થાઈ
રથો છે એને લીરે મરથા કુર,
સાકસાળ અને ફોળી વાઢીએ
વગેરે સારી એવી પ્રગલિ પાપી
રહા છે સીએ અને નાના
બજારની ત્રિમાસિક દાહતરી
લપાસને લીને તેમા મુખાસ વખાસ
કરી રાજાજ જાણુના ચિત્રમા
આ યોજના મુજબ દાહતરી
લપાસ આડી રહી છે

ધર્મર્થ કામ મોક્ષાય

મનવીના વ્યક્તિગત જીવનનો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોએ ઘણા બારીકાઈથી અભ્યાસ કર્યો છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

સૌથી પ્રથમ તેા માનવજીવનનું પ્રયોજન શું છે તે સૌ ધર્મશાસ્ત્રોએ નક્કી કર્યું. એ પ્રયોજન મોક્ષ જ છે. આ પ્રયોજન નક્કી કરવામાં ધર્મશાસ્ત્રો માત્ર લાગણીથી કે લાવન્યથી પ્રેમાં નથી પરંતુ એ વસ્તુ તેમણે લાંબા વખતના અનુભવથી નયો સત્ય (fact) તરીકે સ્વીકારી છે અને વસ્તુતઃ છે પણ એમ જ.

જેમ કોઈપણ છાંડ ગમે ત્યાં જીગી નીડજે તેા પણ તે બનતા બધાં પ્રયત્ને સૂર્યના પ્રકાશ તરફ જ વળે છે. તે પ્રમાણે માનવી ગમે તે રથાને હોય તેા પણ તે સીધી રીત કે વ્યાકતરી રીતે મોક્ષના માર્ગ તરફ વળ્યા સિવાય રહી શકતા નથી. દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસ પણ પોતાની દુષ્ટતાને રસ્તે મોઢને જ રોધે છે. મોક્ષ એ જ માનવી જીવનનો સૌથી મોટો પુરુષાર્થ છે.

આપણા હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રકારોએ મોક્ષ તરફ લઈ જનારા બીજા ત્રણ પુરુષાર્થ ગણ્યા છે, જેવાં કે ધર્મ, અર્થ અને કામ.

કામ એ માનવીના ઐહિક જીવનમાં મુખ્ય પુરુષાર્થ હોય છે. માનવી જન્મે છે તે કાંઈ એકાએક કોઈ અગમ્ય પ્રદેશમાંથી ટપકી પડતા નથી. પરંતુ તે પોતાની સાથે અનેક જન્મજન્મમાંતરોની અતૃપ્ત વાસનાઓના અતૃપ્ત મને રથોને તૃપ્ત દરવા માટે આ જન્મમાં પ્રયત્ન કરે છે. માનવી આજ પહેલાંના અનેક જન્મ-તરોથી ધડાને ધડાને આજે આવીને જીવે છે. તેનું મન કારીધકાર પાટી જેવું નથી. પરંતુ અનેક સારા-માફા સંસ્કારોથી ચિતરાયલું છે. આ અનેક સારા માફા પ્રસંગો આજે તેના જીવનમાં કામ કરતા હોય છે. આ સંસ્કારોને બળે તે આજ પણ અનેક સારા-

તાજેતરમાં જ શુભરાતનો વધેરાઈ રૂપેઈકાર શ્રી નાન.ભાઈ બદ્ધે અવસાન થયું. જીવનની રણેખનો લપથાંજ કરનાર એ કર્મવીરનું આ આખરી લખાણ છે જે આપણને પ્રેરક, અને દિશામૂલ આપનારું નીવડે તેવું છે...

માફાં કર્મો કરતો હોય છે. તેને પહેાંચતું છે તેા મોક્ષ સુધી પરંતુ મોક્ષ સુધી પહેાંચવાનો સીધો માર્ગ તેના દાયમાં લાગે ત્યાં સુધી તે. આડેઅવળો કટાય છે, ગમે તે તરફ ધસાય છે અને આના પરિણામે તે જીવનના મુખ્ય પ્રયોજનને સિદ્ધ કરી શકતા નથી.

આ શુભ-અશુભ, તૃપ્ત-અતૃપ્ત વાસનાઓનાં બીજ તેના અંતરમાં સૂક્ષ્મ રીતે પડેલાં હોય છે. અને આ રીતે મુક્ત પડેલા હેખાતા વાસનાઓના સંસ્કારો અવારનવાર ડેડિયાં દરે છે. આ ક્રિયા માનવીના વ્યક્તિજીવનમાં નિરંતર ચાલતી જ હોય છે. આ બધાં જ એકબીજા સાથે અઢળાયા કરે છે, અને માનવીના જીવનમાં અનેક સંઘર્ષ જીભા કરે છે. આ સંઘર્ષોને પરિણામે માનવી હેરાન હેરાન થઈ જાય છે. કામ એટલે સ્થૂળ અર્થમાં જેને આપણે કામવાસના કહીએ છીએ તે નહીં પણ કોઈ પણ જાતની એપણા પરિએપણા એ જ કામ. એ સ્થૂળ પણ હોય, સૂક્ષ્મ પણ હોય. આ કામ માનવીના મનમાં અંદર રહ્યો રહ્યો ધક્કો મારતો હોય છે. આ ધક્કાના બળે માનવી જીવનમાં પ્રવૃત્તિ કરી કરે છે.

પરંતુ આ પુરુષાર્થની વાત કેવળ માનવીને જ લાગુ પડે છે. પશુપંખીઓને લાગુ નથી પડતી. ઈશ્વરની આ સૃષ્ટિમાં આ કરતું કે આ ન કરતું એની વિવેક-શક્તિ માત્ર માણસને જ મળી છે. જીંદગને દેખીને આ જીંદગને મારવો કે ન મારવો એવો વિચાર કરવાપણું ણિસાડને હોતું નથી. એ તેા જીંદગને દેખીને જ તેને મારવા દેડે છે. પરંતુ જીંદગને મારવો ન મારવો એ વિચાર કરવાની શક્તિ ઈશ્વરે તેને આપી નથી. આથી તે જીંદગને મારે તેથી તે લિંસક થઈ જતી નથી, પરંતુ માર્યા વિના તેનાથી રહેવાતું નથી. માટે જીંદગને મારવો તે ધર્મ છે કે નહીં તે વિચારવાની આશા

તેની પાસેથી ન રાખી શકાય. પરંતુ દિલ્લેર યહુદી-
ઓની એકસામટી કનન કરે તે માનવી તરફ તેણે
મેટા અધર્મ કર્યો એમ ગણવું જોઈએ. કારણ કે
યહુદીઓને મારવાની કોઈ પણ સ્વાભાવિક પ્રેરણા
તેને કુરંતે આપી નથી. આ રીતે માણસનો જીવન-
વ્યવહાર તેના ચિત્તમાં પડેલા જન્મ જન્મોત્તરના
સંસ્કારોને ધણે મારે છે. પરંતુ તેમાંથી કયા સંસ્કારને
આગળ અપવા દેવો અને કયા સંસ્કારને કામ કરતો
રોકવો એવી વિવેકશક્તિ ઈશ્વરે મનુષ્યને આપી છે.
માટે જ મનુષ્ય પાસેથી સારી પ્રવૃત્તિઓની આશા
રાખી શકાય.

આ પ્રકારના 'કામ' વિના માનવી જીવન જ સંભારવું
નથી માનવીને જન્મપા પછી તરત જ અંદર પડેલાં
કામનાં બીજ ધક્કા મારી કરે છે.

ઉપર પ્રમાણે કામ એ જીવનનું પ્રધાન પ્રેરણાગ્રામ છે.
પરંતુ આ પ્રેરણાગ્રામને કામ કરવાને માટે ફેલ્લીએક
બાહ્ય સામગ્રીની જરૂર પડે છે. આને આપણે અર્થ
એવું નામ આપીએ છીએ અર્થ એ પ્રધાન પુરવાઈ
નથી. પરંતુ કામની સાથે સંકળાયેલા અર્વાચીન પુરુ-
ષાર્થ છે. અર્થ વિના કામની સિદ્ધિ થવી શક્ય નથી,
માટે એ માનવીએ અર્થનો સદંતર ત્યાગ કરવો એ
જીવનના સામંજસ્ય માટે કિતાવક પણ નથી.

પરંતુ કામ અને અર્થ બન્નેએ એક મપાઈ સ્વીકા-
રીતે જ ચાલવું જોઈએ. માણસ કામને એટલે કે
કામનાને, મહેન્ટજીઓને દાબીને કચડીને તેના બીજ
બાળી શકતો નથી પરંતુ કામને ધર્મશુદ્ધિથી ભોમવાને
તેને નિર્મળ કરી શકે છે. અને તેના અમરોદિત
ભોમથી તે વધારે ને વધારે બિંદા ખાડામાં પડતો જાય
છે. એટલે કામને ધર્મની મપાઈ તેના બિર્સીકરણ
માટે જરૂરી છે. તેમ જ અર્થ પણ કોઈપણ કામની
તૃપ્તિ માટે ન હોય તો, જીવનનો પુરવાઈ ગણવાને
લાયક નથી. જે બાવારેરાગીઓ વિવેક વિના અર્થને
સદંતર ત્યાગ કરે છે તેઓ માનવી જીવનને વેડી
નાખે છે એમ જ કહી શકાય. એટલા માટે કામની
માફક અર્થની ઉપાસના પણ ધર્મની મપાઈમાં રહીને
માણસ માત્રે કરવી જ જોઈએ. ઉપનિષદના પ્રાપ્તિએ
કહ્યું છે,

સત્યાન્ ન પ્રમદિતવ્યમ્

ધર્માન્ ન પ્રમદિતવ્યમ્

કુશલાન્ ન પ્રમદિતવ્યમ્

એટલા માટે માણસ માત્રે ફેલ્લીના ધારણ પોપણ અર્થ
જરૂરી એટલે અર્થ પ્રાપ્ત કરવો જ જોઈએ.*

* - સ્વર્ણધર્મ માથી સાસાર

શ્રોત્રીયન ઇશ્વરેકાએ 'પીતલ' મજા 'શાદ' ચાની પત્તી ચૂંટવું ચંત્ર બનાવ્યું છે.
આ ચંત્ર ચાના બગીચામાં અંતે ફરીને ચાના હોડ પરની પત્તી ચૂંટ છે, ચંત્રની સાથેના પીતલ મેંગળને લીધે તે
ફાંત પડિપડક થયેલી પત્તીએ ચૂંટ છે. બાજીના ઉપાને જરા પણ હલ પડેચીવી નથી. ચંત્રમાનો એક ખાસ દીવો
છે. પદ પ્રકાશ પાવે છે અને એ પ્રકાશમાં તેવાર પત્તીએ અને જિનતેવાર પત્તીએનો જુદો જુદો રંગ ચંત્રને
તેવાર પત્તીએ ચૂંટવા જ પ્રેરે છે.
'આ ચંત્રને બે દાંધ નહિ પણ સંખ્યાબંધ 'દાંધ' છે અને તેની 'આંગળીઓ' વડે પત્તી કપાતાં તે દવાની સાથે
રોપાઈ એક પેડીમાં ફાગલ થઈ જાય છે.
માનવી બગીચાના ખૂણામાં આવેલી એક ઓલીના મેજ પરની નિયમલ વકરી દ્વારા આ ચંત્રને આખા બગીચામાં
ફેરવી કામ કરાવી શકે છે.

જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ થોડાકં સુરુચિલ જે નભાંની લેવો પડે તેવો, અધિકારી લેખકે જામિનના વાયકો માટે પ્રાર્થનાએલો આ લેખ છે. આપણે આપણા શરીર વિષે બહુ જ ઓછું જાણીને તેને વધારેમાં વધારે હેરાન-કરીએ છીએ તેની આવા અભ્યાસ લેખોથી આપણને જાણ થાય છે. દરેકને આ લેખમાંથી જ્ઞાન અને સુખ મળશે...

સ્તન

દેહનાં અન્ય સ્પર્શથી પુરુષોને કામુદ્ભાવ જગાડનાર સ્તન એ તો આળકની ગભાંની અને પૃથ્વી પરની, મહાથી નોખી જિંદગી જીવવાના સમય વચ્ચેના, કાળની જિંદગી દેખાવવા માટે આકારની કટોકટીની જરૂરિયાતોને પૂરી પાડનાર અદ્ભુત રસમયિ છે. સ્તન એ જે દેહ સ્ત્રીત્વની આગળ પૂતી સંચા છે પણ કવિજનો ચિત્રકાર અને શિક્ષીઓ, ઓમાંથી પ્રેરણા પામી એનાં કવન અને ચિત્રાંકનો કરતાં થાક્યા નથી.

વૈદકીય વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સ્તન એ આયુષવાળા પ્રાણીઓનાં બચ્ચને જન્મગાદ જીવન ટકાવવા સર્વ સંપૂર્ણ ખાદ્ય આપનારી આશ્વર્થભૂત, વિરમયાવક અર્થ છે. બાહ્યકે જે દેહ સ્તનને માંસદું ફૂલ કહી કવિયાનીમાં વર્ણવ્યું છે પણ વંરતુલ્ય તે સ્પાંતર પામેલી અતિજટિલ અને યથાર્થ રીતે ના સંમગયેલી સ્વેદમયિ જ છે. જન્મથી તે યૌવનકાળની શરૂઆત પર્યંત તે સુપુત્ર રહે છે. આ પછી માતૃત્વની પૂર્વ તૈયારીએ બાલિકાના શરીરમાં અદ્ભુત અને અવનવા ફેરફારો યોગ્ય છે. આના પરિણામે દસથી બાર વર્ષની ઉંમરે કન્યાના વૃક્ષસ્થળ ઉપર ફૂલની કળી સાં સ્તનદ્વયો ઉગમ પામે છે. તેના નિશિષ્ટ કામ માટે તૈયાર થવામાં કેટલાક વરસો વીતે છે, અંધિની પેશીને વિકાસ થતાં તેની ઉપર રક્તચાતક ચરબીનું પડ આવે છે. રહેતે રહેતે દીંટડી ઘાટ ધારણ કરી તેની આસપાસ સ્થામરંગી વલય પેદા થાય છે. વલય મેદસ્વી અધિઓથી સમૃદ્ધ હોઈ બાળક ધાવે ત્યારે દીંટડી સૂકાઈને ચીરાલી નથી.

સ્તનના બધારણમાં ચરબી, સર્ચોન્ક ને અધિ પેશીઓ અને તંતુળંધનો છે. દરેક સ્તનમાં ૧૫ થી ૨૦ દૂધપાદક પિંડો છે. દરેક પિંડ જાણે કે દીંટડી આગળ યડ આવે તેમ જીંધાં વળેલાં મૂળવાળું ઝાડ

ના હોય એવો દેખાય છે. દીંટડી આગળ થઈ વિસ્તૃત બની દૂધની ટાંકી જેવું બને છે. દૂધનાં સંગ્રહ અને વહન માટેની નલિકાઓ વૃક્ષની શાખાઓ છે. તે પાંદડાં એ કાષો છે જેમાં દૂધ પેદા થાય છે. દીંટડીમાં દૂધનલિકાઓનાં મુક્તમ છિદ્રો ખુલે છે. યુવાવસ્થા પર્યંત દૂધપાદક પિંડો ઈંગરણેલાં ને કરમાયેલાં વહેા ના હોય એવાં રહે છે પણ યૌવન પ્રવેશ અગાઉ બીજા અધિઓની કામગીરી શરૂ થતાં તેના બે જાવોની અસર નીચે સ્તનોના વિકાસનું નંવનિર્માણ શરૂ થાય છે. ઈસ્ટ્રોજન સાવધી સ્તનમાં આવેલી દૂધનલિકાઓની વહિ ને વિકાસ થાય છે. તે પ્રોલેક્ટોરોન સાવ દ્વારા દૂધપાદક કાષોનો વિકાસ ને ફેલાવો થાય છે. આમ સ્તનોના વિકાસની વિલક્ષણ ઘટના સંપૂર્ણ થતાં દૂધમી કળી સાં સ્તન; સ્ત્રીત્વના સાલ્યપ્રારંભ જલકુલવત્ સુકાળ, પુષ્ટ અને પીન બને છે.

સગર્ભાવસ્થા વખતે વળી સ્તનમાં નવી ઘનતા ફેરફારો યોગ્ય છે. લવિભયમાં બિપાડવાના કામ માટે સગર્ભાવસ્થાના બીજા માસથી સ્તન વૃદ્ધિવત્ અંધા મારે છે. સ્તનમાં આવેલાં દૂધનાં વહેાં મોલીફૂલી થેંધુર બને છે વલયની સ્થામતા ગાદી બને છે જે સગર્ભાવસ્થાનાં દર્શક અને સૂચક પ્રાણ ચિહ્નો છે. જેમાં દૂધ પેદા થાય છે તે કાષો કદમાં મોટા બને છે. પ્રસવ સમયની બધી તૈયારીઓથી સ્તનો સંસન્ન બને છે. બીજી રીતે કહીએ તો તે પરોધર બને છે.

પ્રસૂતિ પછી બે ચાર દિવસ સુધી પીળું ચીકણું અને અપોષણદાયી પ્રવાહી નીકળે છે. આનું નામ કોલોસ્ટ્રમ આ મદ સરક ગુણવાળું હોવાથી નવજાત શિશુના અન્નમાર્ગમાંથી ચીકણ અને બીજાં બચ્ચનેનો નિકાલ થાય છે વળી તેમાં અતિકણી (અન્ટિબાયોટિક) એની

પ્રાચીન) છે, જે સિંહને પ્રાણપાતક શોભાના હુમલામાંથી રહે છે.

પ્રાચીનપૂર્વેના સ્તંભ પૂરા થયા બાદ સ્તંભોના મગજમાં આવેલી પિટપુટરી અધિમાંથી પ્રોયેક્ટીનનો સ્તંભ શરૂ થાય છે તેની અસર નીચે સ્તંભોમાં દૂધના ઉત્પાદનને વેગ મળે છે. પ્રોયેક્ટીન સ્તંભથી કામવાસના દબાવા સાથે અનુસ્ત્રાવ પણ અંકુશમાં રહે છે. એમ માનવામાં આવે છે કે જ્યાં સુધી પ્રોયેક્ટીન સ્તંભ છે તે સ્તંભના આધાર રહે છે ત્યાં સુધી ગર્ભધારણની શક્યતા ઓછી રહે છે. મસાધાનને નિરોધમાં રાખનારી આ એક કુદરતી યોજના છે.

પિટપુટરીમાંથી પ્રોયેક્ટીનનો સ્તંભ થવાનો સમય વિરમવાવલ છે. ધારવામાં આવે છે કે ઓરનો રસસ્ત્રાવ પ્રોયેક્ટીન સ્તંભ ઉપર અંકુશ ધરાવે છે. આ એક પરિણામ છે બાળકના જન્મ કે ઓર નીકળ્યા બાદ એનો સ્તંભ ના રહેવાથી પ્રોયેક્ટીનના સ્તંભની અસર નીચે સ્તંભોમાં દૂધનો સ્તંભ શરૂ થાય છે.

ધાવણ એ અદિતીય અને અપ્રતીય દ્રવ્ય છે. નવ-નંત સિંહની જરૂરિયાતોને પહેંચી વળે એવા અનુપમ ધાવણની લેખોરેટરીમાં પ્રકૃતિનાં દ્રવ્યોને કૃત્રિમ રીતે પેદા કરવામાં આવેલા રસાયણશાસ્ત્રી અગ્રણી નકલ કરી શક્યો નથી. બચ્ચાની ઝડપી વૃદ્ધિ કરે એવાં આહાર-મુશ્યો ધાવણમાં હોવા જરૂરી છે દરેક પ્રાણીમાં આ જરૂરિયાતને પહોંચી વળે એવી દૂધની રચના હોય છે. ગાયના દૂધમાં સાદા ચાર ટકા ચરબી છે. એનું વધારે પ્રમાણ સાંધીના ૧૯% ટકા છે. કૂતરીના દૂધમાં ૬% ટકા, ઘેડીના દૂધમાં ૮% ટકા ને બેસના દૂધમાં ૫% ટકા ચરબી છે માતાના દૂધ ઉપર નબળા બચ્ચાં નીચેના ગાગામાં જન્મ કરતા વજનમાં બેવડા થાય છે. સસલાં ૩ દિવસ, ઘેડા ૧૫ દિવસ, ગાય ૫૦ દિવસ, ઘેડા ૬૦ દિવસ ને માનવ બાળક ૭ મહિના.

લોહીમાંથી દૂધ બને છે. સ્તનની દૂધ બનાવવાની ક્રિયા એ અગ્રણી વજીક્રિયાયુગ્મ રહસ્ય છે લોહી અને

ધાવણના ઘટકો તદ્દન જુદા છે. સ્તનમાં દૂધકોષોના આયવલો લોહીના ગુણોનું લેક્ટોજનમાં, એમાંથી એસિડોનું પ્રોટીનમાં અને ફેરી એસિડોનું ચરબીમાં રૂપાંતર કરે છે લોહીમાંથી દૂધનું રૂપાંતર એ અવો-કિક રાસાયણિક સિદ્ધિ છે. મજબૂતી છે કે એક ઓસ (અધોળ) દૂધ બનવા માટે સ્તનમાં પચીસ મણ દૂધનું બમણું થવું જોઈએ. આટલો બધો 'કાચો માલ' પૂરા પાડવા માટે સગર્ભા-રક્ષા દરમિયાન સ્તંભોમાં લોહીની નળીઓનો પુષ્કળ વધારો થાય છે જે મોઝ ઓઝમાં સ્તનની ચામડી ઉપર લીધી કોશરો રૂપે નજરે પણ પડે છે.

લોહીમાંથી પારંજીયેનું દૂધ દૂધનિકાઓમાં સધરાય છે એક વાર નવિકાઓમાં દૂધ બરાબ અને તે લોહીના દબાણની સપાટીએ પહોંચે એટલે લોહીમાંથી દૂધ બનવાનું અટકે છે. ધારીને ધાવણું ખાલી થયા બાદ પાણું દૂધ પેદા થઈ ધાવણું બરાબ મળે છે.

બાળકની જરૂરિયાત પ્રમાણે દૂધનું ઉત્પાદન વધારવાની શક્તિ સ્તંભોમાં બરી પડેલી છે. જન્મ બાદ સાત રતલના સિંહ માટે રોજનું ૧૦થી ૧૬ ઓસ ધાવણું પેદા થવાથી માંડી જઈ નવમા મહિના સુધીના તેનું પ્રમાણ વધીને ૩૦થી ૪૦ ઓસ (અડી શેર) જેટલું થાય છે દૂધના ઉત્પાદનમાં માતાના આહાર આરોગ્ય અને માનસિક રિયતિ આ ત્રણ બાબતોની ગાંઠો અસર પડે છે.

કુદરતે ઓઝમાં સ્તનપાનનું અતીવ આનંદજનક અનુભવની ક્રિયાનું સુસાગ્ય આપ્યું છે. બાળકના ધાવવાથી સ્તનમાં પેદા થતી હિતેજના યાનનું દ્વારો અગ્રજા પહોંચે છે પરિણામે પિટપુટરી અધિમાંથી સ્તંભોમાં એસિડોસિટીન સાંધાની અસર નીચે સ્તનની દુષ્ક્રિયાઓના સદ્યપરોપે સંક્રાંતિ થાય છે. સાથે સાથે ગર્ભાધાન દરમિયાન કદમાં વધેલું મસાધાન સંક્રાંતિ દોષ મહિનાના ગાગામાં મૂડી જેવડા મૂડ કાઢે બને છે.

નવજન સિંહના આહારના ધારક તરીકે સ્તન

જેટલું મહત્તર છે એટલી જ એની મહત્તા સ્ત્રી દેહને સૌંદર્ય, લાક્ષણિક માતૃત્વની સંજ્ઞા અને મુડાળતા આપવાની છે. કવિ નાનાલાલના કથનની જેમ પૈયસા શાં ઢળેલાં પુષ્ટ સ્તનોને આપણે આદર્શ તરીકે સ્વીકારીએ તો તેનાથી મોટાં કે નાનાં સ્તન, ધારણ કરનારને ચિંતાની બાળત બન્યા વિના નથી રહેતી. ફેટલાક પુરુષોને જેમ લિંગના નાના કદની ક્રિયાદ કરવાની રહે છે તેમ ક્રાંતિ બહેનોને સ્તનના નાના કદ અને મુડાલાપણા માટે કહેવાપણું રહે છે. આ બાબ-

તમાં આટલું યાદ રાખવા જેવું છે કે બીજા સ્ત્રીનાં સાવાની અસર પ્રમાણે સ્તનનું કદ રહે છે. એમાં આપણી ઈચ્છા કે વિચાર કામ લાગતાં મંથી. હા આ સાવના મલમલા માલિસથી સ્તન ભરાવદાર બને તો ખરાં પણ આમ કરવા જતાં કદાચ દુઃખ વહેવાપણું આવી પડવા સંભવ છે.

સ્ત્રીના પ્રબળનકાળ પૂરા થતાં તે મલુનિરસિ કાળ પસાર થતાં સ્તનોની ત્રંચીય પેશીઓ ક્ષીણ બને છે તે સ્તનનું કદ ઘટે છે. પણ પૂરતી ચરબી તે પેશીઓ કાયમ રહેતાં સ્તનનો ધોટ જળવાઈ રહે છે.

કાપડની ગરમિયાતતા. ૩૦-૨૫ હાથવણાટ કાપડ પૂરા પાડે છે એટલે તે ઉદ્યોગ આપણા દેશમાં મહત્તવનું સ્થાન ધરાવે છે. ત્રીજી પંચવર્ણી યોજનામાં ૬,૬૦૦ લાખ રૂપિયાનું લક્ષ્યકે છે. અત્યારના ૨,૮૦૦ લાખ રૂપિયાથી વધારવાનું છે. આ ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા માટે કાપડના રૂપિયા ત્રીજી યોજનામાં મળવા થયેલ છે. ખાશુના ચિત્રમાં મુખારેલી સાળ ઉપર મામ કરતો કામદાર દેખાય છે.

ગોલ્ડેરે કહ્યું છે કે, એ વાદન સાચું છે કે, એક રાષ્ટ્રનું ભાવિ ચલિ વાર એના વડા પ્રધાનની સારિશિલ્પના પાત્રનકિયા પર આધાર રાખે છે. ફેટલીક વાર રાજદ્વારી પુરુષોના માનમાં ગોલ્ડેરેલા બોલન સમારભોમાં બારે ગોટાળા થઈ ગયું છે. મોસ્કો ખાતેના અમેરિકન એલચીખાવાના પ્રદેશ મંત્રી મિ. એડવર્ડ પેઈનનાં પત્નીએ ભયારે મિસ્કોમાં પહેલું 'ડિપ્લોમેટિક ડિનર' આપ્યું ત્યારે બાફેલા બટાકા સાથે મસાહારની વાનગીઓ પીરસતાં પહેલાં અધુરે બજાર સમસુતર બોલ્યું. પણ ત્યારે આ વાનગીઓ પીરસાઈ અને મહેમાનોએ બાફેલા બટાકા કાપે. પર લેખને પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો ત્યારે આ બટાકા પેટમાંથી છટકી છટકીને જમીન પર ઉછળવા માંડ્યાં. જિજ્ઞાસી શ્રીમતી પેઈનને પાછળથી ખબર પડી કે, ચોતાની આકરડીએ બે એક સરખા રબ્બાઓમાંથી એ રબ્બામાં રબ્બ દેનિસના બોલ હતા એ જ બાકી નાખેલા.

આપણા સમાજમાં પુત્રીને જન્મ પુત્ર જેટલો આવકાર્ય નથી મળતો. આજે તો વાર-સાદકમાં પણ પુત્ર જેટલું જ પુત્રીને મદદર મળ્યું છે ત્યારે પણ એ આપણા માનસને દુર્ણ જન્યતું નથી. એવા જ એક વાર્તા-પ્રસંગને ઝૂંધી લેતી દલીલ એહી રજૂ થાય છે એ આપણામાં ડાહ્યા-ડાહરીના જક ધાતી બેઠેલા બેઠને નિવાર...

જે ધૈર આવીને સરજાનો કાગળ વાંચ્યો ત્યારે જ મને પ્રાર્થના પડ્યો કે આજ કાવમાં જરૂર કંઈ નવા જૂની થશે. એણે લખ્યું હતું 'આ કદાચ મારો છેલ્લો કાગળ હશે, જે છવતી રહીશ તો મળીશું' અને નહિ તો રાખ રાખ. મારી કાંઈ કમ્પ્લેટ થઈ હોય અને મારાથી કંઈ ન બોક્ષવાનું બોવાઈ ગયું હોય તો મને માફ કરશો.'

કાગળ હાથમાં પકડીને હું કેટલી વાર બિભો રહ્યો હોઈએ એના મને ખ્યાલ નથી પણ રમેજે જ્યારે મીઠાઈને કહ્યું કે યાજી પીરસી છે ત્યારે જ મને યાદ આવ્યું કે હજુ મેં એલિસનાં કપડા ઉતાર્યાં નથી, મારું હાથ પગ ધોવાના છે અને જમવા માટે રમેજા અને રમા મારી રાફ જોઈ રહ્યાં છે.

કપડાં પૂરકી હાથ પગ મોં ધોઈ હું વમેજામાં ગયો. રોજ, મુશ્કેલ મલકની વાતો કરનાર રમાનું મોઢું આજે જોણે જીવઈ ગયું હતું. જે કાંઈ થોડું જોલી હતી તેના ઉપરથી લાગતું હતું કે સરવાએ એને પંચ કાચળ લખ્યો હશે. પણ એમાં એણે શું લખ્યું હતું. એ રમાએ કહ્યું નહિ. કદાચ રમેજાને કહ્યું હતો રમેજા કદાચ એ કાગળ વાંચ્યો પણ હશે. પણ મને કાંઈએ કાંઈ કહ્યું નહિ. મારા કાગળમાં સરલાએ શું લખ્યું હતું એ હું એમને કહું એવી અપેક્ષા તો એમણે કાંઈએ રાખી નહિ જ હોય એમ હું નાનું છું આજે જમવાનું બહુ મંબોર વાતાવરણમાં ચાથું અને પૂરું થયું. જમની વખતે મને લાગ્યું કે રમા આજે મારા તરફ બહુ ધારી ધારીને જોતી હતી, રોજ મારા જમવાની કાગળ રાખતી હતી એના કરતાં આજે કાંઈક વિશેષ રાખતી હતી. અને છતાં કેટલીક વખતે બહુ ઊંડા વિચારમાં બેસી ગઈ રાખ એમ એના વર્તન પરથી લાગતું હતું. રમેજાની તો જોણે જલ જ નાજવે યોડી ગઈ હતી.

જેમીને હું મારા જોરડામાં ગયો અને સાંજનાં છાપાં વાચવા હીંચકા ઉપર બેઠો. પણ કશામાં ચિત્ત ચોંટ્યું નહિ. હીંચકા ઉપર બેઠો હતો પણ હીંચકા ચવાવનારા પગ થંબી જતા અને ટેબલની બાજુમાં લટકાવેલી સરલાની અને મારી છબી તરફ નજર વળતી અને હું એ તરફ જોઈ રહેતો.

થોડી વાર પછી છાપા લેવાના બકાને રમેજા મારા જોરડામાં આવ્યો ત્યારે મને યાદ આવ્યું કે મારા હાથમાં જે છાપું હતું તેના પહેલા પાનાના પહેલા પ્રથમથી આગળ મેં તે લખ્યું નહોતું અને બીજું છાપું તો જોડ્યું પણ નહોતું.

એ પછી ત્યાં વાચવા બેઠો. એના મનમાં હોરો, જોરડામાંની જોડે એમું તો એમને ગમશે. પણ આજે મને એવું આવતું અને એસવું ગમ્યું નહિ. મને એકલા એસવાની ટેવ નથી, ખાસ કરીને સરલા આ ઘરમાં આવી ત્યારથી તો મને એકલા એસવાનું ગમતું જ નથી. પણ રમા પરણીને આવી પછી જોણે દોષ્ટીની ચુકતમે એમની કાજરીમાં મારા હાને ન પડી જોઈએ એવી સરલાએ ચેતવણી આપી દીધી હતી એટલે ત્યાર પછી ન છૂટકે વિનય માતર મારે એકલા એસવું પાતું. પણ પછી તો રમા પણ કાંઈક બદાન કરી ખસી જતી. એ અને રમેજા બકાર દરવા જાય એટલે મારા ઘર માગ્યે મને મેળવત મળી જતી.

રમેજા છાપાં વાચતાં આંજ્યાં એટલે મેં પ્રજા છાપામાં મો ધાનું અને છાપું એવી રીતે મારી સમક્ષ ધનું કે જેથી રમેજાની નજર મારા એકા ઉપર પડે નહિ.

પણ આજે મને એકવે ન પાવા દેવાનું આ જન્મેએ જન્મે કાનઈ કહ્યું હોય એમ થોડી વારમાં કહ્યો. પ્યાનો લઈને રમા પણ આતી સાધારણ રીતે મારી

હાજરીમાં એ મારા ઓરડામાં આવતી નહિ. સરલા સુવાવડે ગઈ પછી મારા ઓરડાની સાફસુકી રમા જ કરતી પણ એ હું એકદિને જઈ પછી. મારા આવા-પીવાની અને ખીછ સગવડો તરફ એ ધ્યાન આપતી પણ દૂધનો ખાલો લઈને તો હંમેશ રમેશ જ આવતો, અને ખાલો ટેબલ પર મૂકી થોડી આડી અવળી વાતો કરી 'અમે બહાર જઈએ છીએ' એમ કહી ચાલી જતો. એને બદલે આજે એ ખાલો લીધા વિના આવ્યો, છાપાં લઈ જવાને બદલે વાંચવા બેઠો. અને દૂધનો ખાલો લઈને રમા આવી.

આવી તો આવી પણ પાછી છાપાંમાંથી એક પાત્ર અમારી પાસેથી લઈ ગઈ, બરાબર મારી સામે જ એક ખારી હતી એ તરફ એક ખુરસી એવી ગઈ, અને એના ઉપર બેસીને વીચવા મંડી. રમેશની મોઝક એ પણ મારી સામે થોડી થોડી વાદ જોતી. એકલો રમેશ હતો ત્યારે તો એ મારુ મોઢું બોઈ શકે નહિ એમ મેં છાપુ રાખ્યું હતું. પણ હવે તો એ જલ્દી થયાં. એ પાનેની નજર મારા મોઢા ઉપર ન પડે એ પ્રમાણે મારુ છાપુ મારી સામું રાખ્યું. મુશ્કેલ હતું. મારા માટેની રમાની કાળજી આજે પહેલી વખત મને અકળાવનારી લાગી. મને લાગ્યું પાને જણે જણે મારી થોડી કરે છે.

બહાર કોઈની સાયકલની ઘંટડી વાગે તો રમા ધ્રુવ છાપુ નીચે તાપી દે અને ખારી બહાર ડોક લગાવે. સાયકલવાળો અમારા ઘરની નજીક આવે ત્યાં સુધી ધ્રુવ વટાવી એ આગળ જાય તો એ એની પાછળ બોઈ રહે. ખૂણે વટાવી આગળ જાય અને અદસ્ય ચાય ત્યારે જ એની પૂંક છોડે. ડોક ખારીમાંથી અદરે જાય, નીચે પડેલું છાપુ હાથમાં લે અને વાંચત્રા મારી—વાંચવાનો ઢોંગ મારે.

આડી અવળી વાતો કરી એ લેકા એમના ઓરડામાં ગયા ત્યારે મેં છુટકારો અનુભવ્યો. સરલાની અને મારી જમી તરફ વિના સંકોચે બોઈ રહેવાનો મને મોઢો મલ્યો. ઉલ્લા દોઢ કલાકમાં દોઢસા વખત મેં એ તરફ નજર ફેરવવા ઈચ્છા કરી હશે અને

દરેક વખતે એ લેકાની બાજુ નજર ચુકવવાનું શક્ય નહિ લાગેલું. એટલે ઘણું ખર્ચ તો મારે મનને રોકવું જ પડેલું. પણ હવે કોઈ રોકનાર નહોતું.

એકી દસે હું જમી તરફ બોઈ રહ્યો. ઉંચડે બેઠાને મેં મારા ઓરડાનું બારણું બંધ કર્યું, જમી ખીરી પરથી ઉતારી બતી બંધ કરી અને મારા હાથમાં રાખી હું હીચકા ઉપર બેઠો. જમી ત્રણ વર્ષથી ત્યાં હતી. સરલાની હાજરીમાં જમીના અસ્તિત્વની મહત્તા મને જરાયે લાગતી નહિ. જ્યારે પણ સરલાને બેઠાનું મન ચાય ત્યારે એ હાજરા હજૂર હતી. રમેશના પરણ્યા પહેલાં રમેશ ઘરમાં બહુ એકાંત રહેતો એટલે હું અને સરલા ઈચ્છીએ એટલી વખત મળી શકતાં, અને રમેશના પરણ્યા પછી એ ઘરમાં વધુ રહેતો. છતાં એ અને રમા એમનામાંથી જ જાણ્યું ન આવે એટલે ત્યારે પણ અમે ઈચ્છીએ એટલી વખત મળી શકતાં.

એટલે સરલા સુવાવડે ગઈ ત્યાં સુધી મને આ જમીનું કોઈ ખાસ મહત્ત્વ લાગ્યું નહોતું. એના ગયા પછી જમીનું મહત્ત્વ વધ્યું હતું પણ છતાં આજે જણે જમી વિના ચાલે જ નહિ એવું મને થઈ આવ્યું. જમી મારા હાથમાં રાખી હું કેટલી વાર બેઠો. હોઈશ એની મને ખબર નથી પણ હું અમીટીને જાણી ગયો, મેં રમેશના ઓરડાનું બારણું ખૂલ્યું. સાંજનું અને એ અને રમા અટપટ નીચે બેઠાં રતાં હતાં એનો અવાજ આવ્યો.

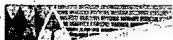
મેં સાચવીને જમી ખીરીએ બરવા દીધી અને ખારી બહાર બેઠું. એક સાયકલવાળા પાસેથી રમેશ તાર લેતો હતો. એની પહેાંચમાં એ સડી કરે એ પહેલાં તો રમાએ તાર લઈ લીધો, ફાંચો અને વાંચો.

ખાલો હું હતી, લાલો દસ રૂપિયા. એ બોલી.

જેની બોલી? રમેશ બોલ્યો.

ત્યારે તો હું કંઈ છું હું છતી.

લાલોની તળિયત કેમ છે એ કહે. ને? રમેશ બોલ્યો.

‘સરસ. બન્નેની સરસ છે.’

એ લોહા નિસરણી ચડી ઉપર આવતાં હતાં ત્યાં મેં બતી કરી અને મારા ઓરડાનું બારણું ખોલ્યું. રમેશ મારા હાથમાં તાર મૂક્યો.

‘સવારે જન્મ થયો અને છેક અત્યારે ખખર આવી.’ મેં કહ્યું.

‘નાના ગામમાં તાર એકિસ હોય નહિ એટલે બન્ને તાર એકિસ હોય ત્યાં કોઈ જાણ અને તાર મૂકે એમાં વાર તો લાગે ને?’ રમેશ બોલ્યો.

‘હવે આ ધરમાં અમારી બહુમતી’ બોલતી બોલતી રમા એના ઓરડા તરફ ગઈ.

‘નોઈએ હવે બહુમતી કેટલા દિવસ ટકે છે.’ એની પાછળ જતાં જતાં રમેશ બોલ્યો.

રમાએ ‘ગેડું ફેરવ્યું’ અને રમેશ તરફ અંધારા ઝડી. પછી કું લીંતો છું એનો ખ્યાલ આવતાં બન્ને એક-દમ એમના ઓરડામાં જતાં રહ્યાં.

મેં મારા ઓરડાનું બારણું બંધ કર્યું. અને પથારીમાં લખાવ્યું. તાર આવવાથી મને કંઈક નિરાંત લાગવા માંડી. છેલ્લા ચાર કલાકથી જીવ અદર હતો એ જરા હેકે મેઠો. ધીરે ધીરે સમગ્ર પરિવર્તિ મારી નજર આગળ ખડી થતી ગઈ.

પુત્રી આવી એટલે તોએની બહુમતી થઈ. રમાને ઠીક ગોઠવતાં આવડે છે. પછી બહુમતી બહુ દિવસ ન પછી ટકે એવો અણસાર રમેશ કેમ કયો ?

છોકરો જન્મ્યો હોત તો અમારી—પુરુષોની—બહુમતી થાત. મને લાગે છે કે રમાએ અને રમેશે હોડ બંધી હશે. પુત્રી અવતરે તો રમા જીતે અને પુત્ર અવતરે તો રમેશ જીતે. જે હારે તે બીજાને દસ રૂપિયા આપે. સરલા કાંઈક કહેતી હતી ખરી કે આ બે જીવે શરત બંધી છે. પણ શું શરત હતી એની મને કાંઈ યોજના કરી નહોતી અપર કરી હશે તો અત્યારે મને પાક નથી. અપર તો કું સમજ્યો નહિ હોઈ.

હા. અમે બન્નેએ આ વિષે વિચાર કર્યો હતો ખરો. છોકરો આવે તો શું નામ પાડ્યું; અને છોકરી આવે તો શું નામ પાડ્યું; એના વિચાર અમે કર્યો

હતા ખરા. પણ શું આપશે એના વિષે શરત બંધી નહોતી.

સરલા કહેતી હતી કે છોકરી આવશે. અને બન્યું પણ એમ જ. કાણ જાણે કેવી રીતે બેરો એને ખખર પડતી હશે ! કે પછી પોતાની જાતી વધે એમ જ એ લોહા ઇચ્છતાં હશે ?

મને એમ હતું કે છોકરો જ આવશે. કેમ એમ હતું એની મને ખખર નથી.

પણ છેવટે છોકરી આવી. તારમાં બેબી લખ્યું હતું.

બેબી એટલે શું ? અંગ્રેજીમાં એ તો નાન્યતર જાની છે. પુત્ર કે પુત્રી બન્ને બેબી કહેવાય. તો પછી તારમાંથી શું અર્થ તારવવો ? છોકરો તો નહિ આવ્યો હોય ! શુભરાત્રીમાં છોકરીને બેબી કહીએ અને છોકરાને બાબો કહીએ. તાર કરનારાના મનમાં શું હશે ! બેબી એટલે છોકરી સમજવી કે છોકરું સમજવું ?

હવે આની યોજના કરવી રીતે મેળવવી ? સરલા કંઈક હંમથાં કાગળ તો લખી જ નહિ શકે.

ત્યાં જઈને તપાસ કરે તો ? આવતા રાત્રિવારે બપોરની ગાડીમાં જઈ તો રાત્રે પહોંચાય. રવિવારે રહું. જરૂર હોય તો સોજવારની રાત્રે પણ લઈ લેવાય.

પણ જઈને કરવું શું ? એ લોહા મને આવકારે તો ખરા પણ મારા વિષે શું ધારે ? એઓ એટલા જૂના જમાનાના છે કે સરલાને અને બેબીને (કે પછી બાબો, જે હોય તેને) જોવા તો શું પણ એના ખાટશે જ્યાં હોય તે તરફ મને જવા પણ દે નહિ. અરે, ખાટશે કયાં છે એની ખખર પણ પડવા ન દે.

‘કું ખાતરી કરવા અબ્બો છું’ કે તારમાં તમારી કંઈ જૂલ તો થઈ નથી ને, એમ કહું તો તો એ લોહા મને બેવકૂફમાં જ ખપાવે. બેબી કે બાબો જે હોય તે પણ સરલાને મળાય એ એક મોટો લાભ ખરો. પણ એ લાભ મળે કેવી રીતે ? સરલાનો લાઈ પણ અત્યારે ત્યાં નથી. નહિ તો એ જરૂર કંઈક રસ્તો કાઢે

*

ચારે માસ યાદ સરલા આવી. સુવાનસ થયા પછી ત્રીજા દિવસે મારા સસરા-તરફથી આવેલા કાગળ પરથી એ વાત તો સ્પષ્ટ થઈ ગઈ હતી કે પુત્રી જન્મી છે. સારું થયું બેળીના અગ્રેણ અર્થે મારા મનમાં ઉપજવેલી વિચારસરણી મેં મારા મનમાં જ રાખી હતી. નહિ તો મારી તો ફરેતી જ યાત. સરલા સાથે ત્યાર પછી થયેલા પત્રવ્યવહારમાં પણ મેં આ વાત ઉમેળી નહોતી. નહિ તો એણે મને ત્યાં ખેંડાં ખેંડાં લોકો જ લઈ નાખ્યો હોત. અગ્રેણ બહુ ભણ્યા એટલે આવા અર્થો-અનર્થો કરતા થઈ ગયા. કાંઈક લખ્યા બોલ્યા હોત તો આખરના કાંકરા યાત અને મારે તો ભોંય ભારે થઈ પડત વગેરે વગેરે. સારું થયું મેં આલું કાંઈ લખ્યું જ નહોતું. પણ બિલાડીના પેટમાં ખીર ટકે તો સરલાથી ખાનગી કાંઈ વાત મારા મનમાં ટકે. એ આવી પછી મેં એને આ વાત કહી, એક ધડી તો એ મારા સાથું નોઈ રહી. મને લાગ્યું હમણું જણે તમારો ચોરી કરો.

‘તમારામાં તે કાંઈ શું.....’ બોલતાં બોલતાં એ અટકી ગઈ.

હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.

‘અસામાન્ય ધણી છે પણ સામાન્યના વખા.’ એણે મારી કુદિ વિષે અભિપ્રાય આપ્યો.

‘શું કરે ! સામાન્ય બધીના ઈન્કારે તે રાખ્યો છે એટલે એમ જ થાય ને ?’

‘એમ જ છે. છોકરી આવી એમાં તમારું બગડી શું થયું ?’

‘બગડી ગયું એમ મેં ક્યાં કહ્યું ? મને તો એ મક્ક ગમે છે.’ કહી છોકરીને મેં ચૂપી લીધી.

‘ખાળકે હોતું એ આનન્દની વાત છે.’ હું બોલ્યો.

‘અને છોકરા હોત તો વધુ આનન્દ આવત ખરું ?’

‘એવું ખાસ કાંઈ નહિ.’

‘ખરું જ. મને ખબર છે ને ?’

‘ના, ના. તારી બુલ્લ થાય છે.’

‘બુલ્લ થતી નથી. પણ, તમે એમ તો વિચારો કે છોકરી મોટી થાય ત્યારે માને કેટલી મદદકર્તા થઈ પડે ?’

‘એ તો છોકરા માટે પણ કહેવાય. એ પણ બાપને કેટલો મદદકર્તા થઈ પડે ?’

‘જરાયે નહિ. મોટો થાય એટલે લટે. હાથ મારતો આવે.’

‘તારે શું દુનિયામાં બધી છોકરીઓ જ પેદા થવી નોઈએ ?’

‘એમ નહિ. પણ છોકરી આવી એથી ઓછું શા માટે લગાડવું ?’

‘તારી બુલ્લ થાય છે. મને જરાયે ઓછું લાગ્યું નથી.’

‘છોકરી ન હોત તો આ તમારો સંસાર જ કેવી રીતે ચાલત ?’

‘અને છોકરા ન હોત તો તમારો ચાલત એમ ?’

‘મેં સામે ટોણો માર્યો.’

‘મેં એવું કહ્યું નથી. હું જાણું છું કે સંસાર ચલાવવા-ટકાવવા માટે બન્નેની જરૂર છે.’ જરા નરમ પડતાં સરલા બોલી.

‘હવે સાચી વાત કહી.’

‘પણ પહેલી તો છોકરી જ હોવી નોઈએ. અને હજુ આપણે ક્યાં ધરડાં થઈ ગયાં છીએ ?’ પડ્યું ફેરવતાં એ બોલી.

‘ભરિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ બેલનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રૂપર ઉપર કર મહિને આવતો આપનો આ. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશે નહિ.

૧૯૧૧નો જુલાઈ માસમાં 'બૃમ્ભલ ચેમ્બર'ના નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા ડૉ. એઈઝર અને તેમનાં જાની 'એમદાવાઈ' અભ્યાસ ત્યારે તેમણે આ વિષય પર આપેલાં બાપલોના પ્રતિષ્ઠિતેથી કરેલા આ લેખમાં અધિભારી એવા લેખકે કેટલીક આગતો ઉમેરી તેમનાં જીવનની વિચલોથી લોકોએ જાણવાની છે.

૬ થકા પહેલાંની વાત : બ્રિસિંગન હુનિવર્સિટીના સુદર દરિયાગીવાળા આંગણુમાં કેટલાક ભૌતિક વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ ગ્રામમાં મારનાં આતંક કરી રહ્યા હતા. સામે સોડા, જીંજર એવા મધુ પીણીની બાટલીઓ, પડી હતી, મધુર પીણીનો અપરવાદ તેણે માથું રહ્યા હતા. એક બાટલી ફોડી : સુદર કરતો વાધુને બીજા આગ્યો અને પરપોટા નીકળવા માંડ્યા. એક વિદ્યાર્થીએ મળકમાં કહ્યું : 'ન્યૂક્લીઅર ભૌતિક વિજ્ઞાન સહેલું હોવું જોઈએ. બ્રુલેક વસ્તુમાં રજક-લોના ચીલા (Track) જોઈ શકા છે.' ભૌતિક વિજ્ઞાનનો મહત્તીશ પ્રોફેસર ડૉ. ડાનાલ્ડ એલ્ડન એઈઝર મંડળીમાં મેળ કરી રહ્યો હતો. ઉપરના રમુજ વાક્ય પર તેવું ધ્યાન એવાયું : 'તે વિચારનું એ અર્થો : 'સોડા પોટરની બાટલી ફોડનાં બીજાં વાધુના પરપોટા પર વિશ્લેષણોની શી અસર થાય?' બીજાં દિવસે જીંજર અને સોડાની બાટલીઓ તેણે મેળોની : પ્રયોગશાળામાં ગામા કિરણ-ઉત્પાદક યંત્ર નજીક મેડકી. પછી તેણે તેમનાં બુચ એક્સી નાખ્યાં. પરિણામ : બંધી રીતે અવલોકનો કયો આદ જો. એઈઝરે વિચાર્યો બાધ્યા : 'કાંઈ ખાસ અસર થતી નથી.'... વિચાર મનમાંથી ખસે નહીં. વધારે પ્રયોગો કરવા તેણે હિંમત કરી.

પરમાણુકોનની પેદા થતાં ન્યૂક્લીઅસથી પણ સુદમતર રજકોળીની પ્રક્રિયાના પ્રશ્ન પરે જો. એઈઝર વિચાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૫૨ના મે માસમાં આ પ્રશ્ન નવી રીતે હલ કરવાનો પ્રયાસ તેમણે આદ્યો. તેમાં તેમને અદ્યુત્તમ સફળતા સાંપડી. 'બૃમ્ભલ ચેમ્બર' તરીકે આજખાતી શોધની ખિત્તવંશી તેમણે કરી સંકચાં આ અદિતીય શોધ મોટે તેમને ૧૯૬૦ના પ્રિસોન્સ રમાં નોબેલ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવ્યું હતું. સુવંશચમાં આવું મહા માન મેળવનારે ડૉ. એઈઝરે

કદાચ એક જ છે. ડૉ. એઈઝરની 'બૃમ્ભલ ચેમ્બર'ની શોધ પૂર્વે ભૌતિક વિજ્ઞાનીઓ પરમાણુના કેન્દ્ર (ન્યૂક્લીઅર)ની ભીતરમાં શું છે તે જાણનાં અને તેનું માપ કાઢવાનો અભ્યાસ કરવા માટે એ રીતો તૈયાર કરતાં (૧) કક્ષાઉડ : એઈઝરની રીત રીત અને (૨) ફોટોગ્રાફિક ઇમલ્સનની રીત પહેલી રીતના શોધક પ્રોફેસર સી. ડી. આર. વિલ્સનને. ૧૯૨૭માં સ્પેત્રીય રીતના શોધક સી. એઈ. પોવેલને ૧૯૫૦માં નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયું હતું. કક્ષાઉડ ચેમ્બરમાં સામાન્ય : આઈસોલેટ (દાર)ની અધિસંતૃપ્ત ખાલપવાળી હવા ભરવામાં આવે છે. ખૂબ શક્તિવાળો રજકણ તેમાં પ્રવેશ કરે તો, જે પરમાણુઓની સાથે તે અથડાય તેમાંથી ઇલેક્ટ્રોનની છૂટા પડી તેનાં આપનો પેદા કરે છે. આ આપનો પર પ્રવાહીના દીપ્તવું થતીકરણ થાય છે. આથી દીપ્તિ દસ્પમાર્ગ રજકણ કયાં હતો તે દર્શાવે છે. આકાશમાં ખૂબ જોઈ જતા અદસ્ત વિમાનનો માર્ગ તેના એ જનમાંથી નીકળતા ધૂમાડાની સેરથી દેખાય છે તેમ. રજકણનો પથ તપાસીને અને તેના પર ચુમકીય ક્ષેત્રની અસર થાય છે એનો અભ્યાસ કરીને ભૌતિક વિજ્ઞાનીઓ એ રજકણની ગતિ, તેનાં પરનો વિદ્યુતચાર્જ અને તેમનું વેગમાન કાઢી શકે. ફેલ્ડીક વાર રજકણ તેના રસ્તામાં આવતા પરમાણુના ન્યૂક્લીઅર સાથે અથડાય તો તે રજકણ નાના નાના રજકણોમાં ભય પામે. આ સદમ રજકણો અનેક દિશાઓમાં કંડળી ગતિથી દોડ્યાં જાય. આવા રસ્તેકે જતાવાં વિરલ હોય છે. વાધુનાં બંધે વિસ્તરેલા પરમાણુઓ સહિત અથડાવાનું જોઈને જોઈને અને કંઈક આવા બનાવ પછી કક્ષાઉડ : એઈઝરની રીત પ્રયોગ માટે તૈયાર કરતાં પાંચ મિનિટ લાગે છે.

એકી શક્તિવાળી રજકણો અટકાવવા એમરમાં સીસાના પતરાં મૂકીને અથવા વાસુ પર દબાવવાથી રીને અથડામણના પ્રસંગો વધારી શકાય (દબાવવાથી પરમાણુઓ વચ્ચેનું અંતર ઓછું થાય છે) પરંતુ સીસાના પતરાં જે બનાવ માટે મદદરૂપ થાય છે તે બનાવને જોવા માટે અંતરાયરૂપ બને છે. અને દબાવવામાં વધારો કરવામાં આવનાં બીજા પ્રયોગ માટે એમરને ત્રાસ કરવા માટે સમયનો ગણો વધે છે. ફોટોગ્રાફિક ઇમલ્સન રીતમાં ન્યૂકલીઅર રજકણોને પકડવા વાસુને બદલે ઘન પદાર્થ વપરાય છે. જાડા ઇમલ્સનમાંથી રજકણો ગતિ કરી નીકળવા મળે એટલે તેમનું 'એક્સપોઝર' થાય છે. જેમ કેમેરામાં સામાન્ય ફિલ્મ માં પ્લેટ પ્રકાશમાં એક્સપોઝ થાય છે તેમ, મોટા અંતર સુધી રજકણોનો પથ દરમિયાન કરવા ખાસ ખૂબ જાડા ઇમલ્સનો વાપરવામાં આવે છે.

નાના, દલકા અને સાદા જાડા ઇમલ્સનો આવા રસપ્રદ બનાવે જોવા માટે સરસ સાધન છે. પરંતુ ધાર્મિક પરિણામ મળતું નથી. રજકણોની અથડામણો એટલી બધી વારંવાર થાય છે અને રજકણોના પથ એટલા બધા વક્રાંચૂકા હોય છે કે અચ્ચારીઓ સુઅકીય ક્ષેત્રની અસર ધરાવેર માખી શકતા નથી.

બીજા મુદ્દેથી એ છે કે આ રીતમાં વપરાતું ફોટોગ્રાફિક ઇમલ્સન તૈયાર કરવામાં આવે કે તરત તેના પર વિશ્લેષણ અને પૃથ્વીની રેડિયો એક્ટિવિટીમાંથી વફૂરતા રજકણો અસર કરવા માગે છે એટલે ખાસ બનાવે શોધી કાઢવાનું સુદૃઢ થાય છે. ખાસ અગત્યનું એ છે કે ભૌતિક વિજ્ઞાનીઓને રજકણ-પથ જોવા પ્રળજ સુક્ષ્મદર્શક વાપરવા પડે છે. પરિણામે આ રીત વડે રજકણ-પથનો અભ્યાસ વધારે કઠિન થાય છે. એટલે કલાકો એમરની અનુનેયતા (flexibility) અને દર્શકતા અને ઇમલ્સન રીતની એક્સ પથ દેખાડવાની શક્તિ બંને સાથે હેરાં એવું નવું પ્રયોગ સાધન યોજનાની આવશ્યકતા હતી. ડૉ. ગ્વેઈઝરે આનું ઉપયોગી સાધન બનાવવા માટે કોઈ પણ

પ્રવાહી વાપરવાની શક્યતા અંગે સંશોધન હાથ ધર્યું. પરિણામ : અખલ એમર.

'પ્રવાહીમાં એવી કયા પ્રકારની દિગમી ક્રિયા છે કે જેનો ઉપયોગ કરીને અડધી રજકણોનો પથ દર્શાવી શકાય અને એ પસાર થઈ ગયા પછી અડધી-એ પથ જુસારી જઈ શકે ?' ડૉ. ગ્વેઈઝર સમક્ષ આ પ્રશ્ન ખડો થયો.

નિલ્સનના કલાકો એમરમાં આવન પર બનીશૂલ્લે થતાં બિંદુઓ રજકણની વારતનિક અસરને દરમિયાન કરે છે. ડૉ. ગ્વેઈઝરે વિચાર કર્યો : 'કદાચ અધિતંત્ર પ્રવાહી અસ્યાથી માધ્યમ તરીકે કામ આપી શકે, જેમાં ન્યૂકલીઅર સૂક્ષ્મ રજકણ ઉમેરનાં તે બિંદુઓ ઘોડા માફક કામ આપે'

પ્રવાહીને અધિતંત્ર બનાવવા કેવી રીતે ? એ સુવિદિત છે કે અતિ શુદ્ધ પ્રવાહીને તેના ઉકળબિંદુથી ઉપરે ગરમ કરીએ તો પણ ઉકળતાં નથી. જો તેને અતિ સ્વચ્છ, લીસા વાસણમાં રાખીને ગરમ કરવામાં આવે તો આ અધિતંત્ર પ્રવાહી બ્યારે બીકળે છે ત્યારે એટલા જોરપૂર્વક એ ક્રિયા થાય છે કે કેટલીક વાર તેના વાસણના ભુક્કા બીડી જાય છે. અધિતંત્રતા અટકાવવા નિષ્પંદનની ક્રિયા વખતે પ્રવાહીવાળા વાસણમાં એકાદ લાંગેલ કાચનો ટુકડો યા છિદ્રાણ ચીની માટીનો ટુકડો નાખવામાં આવે છે એથી કોઈ વિચારનો વિચારથી અચ્ચાન નથી.

ડૉ. ગ્વેઈઝરે કદમતા કરી કે અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં ન્યૂકલીઅર રજકણો બીકળવાની ક્રિયાની શરૂઆત કરનાર મુક્ષ પરપોટા પર બાંધકના ઘોડા-માફક કાસ આપે ? જો એમ થાય તો રજકણ અધિતંત્ર પ્રવાહીમાં નાના નાના પરપોટાનો દરમિયાન ચોક્કસ મૂલ્યો જાય.

અનેક વિચારણાઓ કર્યા પછી તેમણે ઉપરની કદમતાને પ્રયોગ વડે ચકાસવાનો નિર્ણય કર્યો. આ પ્રયોગમાં પ્રવાહી તરીકે સામાન્ય ઇથર (દાકતરો નિશ્ચિતક તરીકે વાપરે છે તે) વાપરવાનું તેમણે નક્કી કર્યું.

છેતરે એમને માધુમ પડ્યું કે ને ઈધરને ૨૮૫ ડિગ્રી ફેરનહાઈટ (૧૪૦૦.૧૫° સેન્ટીગ્રેડ) અધિનિત કરવામાં આવે તો તે અનુકૂળ પ્રવાહી થાય કાચના બે નાના ગોળા હાઈ તેમજે એક પ્રયોગ સાધન ગોળાનું દરેક ગોળા ઇચના દશમા લાગના વ્યસનો હતો અને પાતળી કેશનળી વડે જોડવા અને ઇધરની બાષ્પ સમાઈ શકે એટલા માટે થોડી ખાની જગ્યા રાખી અને ગોળામાં શુદ્ધ ઇધર ભર્યો એક ગોળાને ૩૨૦° ફેરનહાઈટ અને બીજાને ૨૮૫° એક ગોળામાં આથમા ગોળાના આથી ઓછા ગરમ ગોળામાં પ્રવાહી જોડપૂર્વે દૂરથી અને તે હરાઈ ગયો પછી ડો ગ્રેઈડરે ૩૨૦° એકવાળો બાથ દૂર કર્યો ઈધરની બાષ્પ ઠંડી થઈ એટલે દળાણુ ઓછું થયું આમ ૨૮૫° એકવાળા ગોળામાંના પ્રવાહી અધિનિત ચરો અને ટેટનીક મિનીંગ સુધી સ્થાપી રહ્યો ઊકળવાની ક્રિયા થઈ નહીં હવે ડો ગ્રેઈડરે તેની નજીક રેડિયો એક્ટ્રીક કોમ્પાર્ટ લાગ્યા પ્રવાહી એકદમ ઊકળવા લાગ્યો આવા અનેક પ્રયોગોના પશ્ચિમને નક્કી થયું કે આપન ઉપાદક નિક્કરિયુ અધિનિત પ્રવાહીમાં ઊકળવાની ક્રિયા ઉતરે છે હવે ડો ગ્રેઈડરે બીજા પગવાનો વિચાર કર્યો 'પરપોઝાનો પથ બનાવી શકાય એવી રીતે ક્રિયાતુ રચાનીકરણ થઈ શકે'

હવે તેમજે બીજું વધારે મોટું 'બમન એમર' બનાવ્યું આમાં ઇચના વ્યાસવાળો ગોળો લીધો અને જલદી દળાણુ ઓછું કરી શકાય એવતા માટે હાથે ચલાવી શકાય એવો હવા એવી લેવાનો પથ લેવાનો અને એક સેન્ટીમા ૩૦૦ ચિત્રો હાઈ શકે એવો ઝડપી અત્યંત કેમેરા ગોઠવ્યો—દળાણુ ઓછું કરતા શુ થાય છે તે જોવા અધિનિત ઈધરમાંથી રજડણ પસાર કર્યા જે રસ્તે તે આગમ વધે તેના નીચે ચિત્રોમાં દેખાયો સાથે સાથે એક બીજી બાબત પણ નક્કી થઈ કે જેટલો ગોળો મોટો તેટલા પ્રમાણમાં અધિ નિત પ્રવાહી ઓછો સ્થાપી રહી શકે છે મળ્યું ગોળા ગોળા પર કોઈ પણ છુદ્દ જગ્યા નિકરિયુ પણ અસર

પ્રવાનો સહન છે બમન એમર અતિ વિશ્વ પ્રાપ્તિ તાત્કાલ પ્રયોગ સાધન પુરતાર થયું જે એઈડરે બે ઇચનો બમન એમર અને પગી ન્યુ યોર્કની શુક હેન નેશન લેબોરેટરીમાં ફાર્મો ટ્રેન સાથે વાપ રતા માટે જ ઇચનો બમન એમર તૈયાર કર્યો તેમાં ઈધરને બે પ્રવાહી પેટેઈન (પેટ્રોનિયમમાં) એક હાઈફ્રોકાર્બન) વાપર્યો કનાઉક એમર કે ઇમ્બસન રીત રડે લાધેલા ફોગમાં લાગ્યે જ દેખાયેન રસાયણ ધન્યોઓ આથી જોવા મળી આમ કનાઉક એમર કે ઇમ્બસન રીત કરતા બમન એમર વધારે ઉપયોગી સાધન પુરતાર થયું વિશ્વકિરણોના અભ્યાસ માટે ધડીના જડા લાગના શુ થાય છે તે તેનાથી દશીરી શકાય છે ૧૮૯૬માં પ્રવાહી ઝિનોલ વાપરિને બનાવેન બમન એમરની મદદ વડે ચાર્લ્સ વિલીન રજડણોના ચીના અવરોકવાનું શક્ય બન્યું છે પ્રવાહી હાઈફ્રો જન વાપરિને બનાવેન બમન એમર વડે એકના પ્રોગન સાથે બીજા રજડણો અથવાવાથી શુ બને છે— કયા નવા રજડણો પેલ થાય છે તે અવરોકવાનું શક્ય મળ્યું છે આમ પરમાણુના ધૂકનીઅરની બીનરમાં શુ રહેલું છે તેના અભ્યાસ માટે બાન એમર ઉપયોગી સાધન પુરતાર થયું છે આજે દરેક મેટી લોનિક સંશોધન પ્રયોગશાળા એક બમન એમર ધરાવે છે પરમાણુના ન્યૂકનીઅરના અને વિશ્વ કિરણોના અભ્યાસની પ્રગતિમાં બમન એમર એક સીમાચિહ્નરૂપ છે

આ લેખ પૂરો કરતા પહેલાં જે એઈડરની જીવન ઝરમર આપી દઈએ કે એઈડરનો જન્મ ૧૮૨૬ના સપ્ટેમ્બરની ૨૧મી તારીખે કેનેવેન્ડ ઓહિયોમાં થયો હતો ૧૫ વર્ષે માધ્યમિક કેળવણી પૂરી કરી મિકેનિકન એ ઇનિયર થયા માટે કામે ઈસ્ટીનચૂ આંક ટેકનોલોજીમાં તે દાખલ થયા પછી જ અધ્યાપિકા પગી તેમનો વિચાર કર્યો અને લૌલિક વિદ્યાનનો અભ્યાસ પસંદ કર્યો

૧૮૪૬માં પહેલી ટ્રી પગી ફેનો અને શિક્ષક તરીકે

એક વર્ષ. ત્યાર બાદ કેલિફોર્નિયામાં આગળ અભ્યાસ માટે જોડાયા. ખૂબ શક્તિવાળા વિશ્વકિરણોનો અભ્યાસ કરી ડોક્ટરની પદવી પ્રાપ્ત કરી. ૧૯૪૯માં મિસિગન યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષક તરીકે, પછી મદદનીશ પ્રોફેસર તરીકે અને છેવટે ૧૯૫૭માં પ્રોફેસર તરીકે નીમ્યા.

૧૯૬૦ના ઉતાળામાં લોરેન્સ રેગિસન લેબોરેટરીમાં કામ શરૂ કર્યું. આ લેબોરેટરી દુનિયાનું મોટામાં મોટું બળસ ચેમ્બર ધરાવે છે—૭૨ ઇંચ લાંબું પ્રવાહી હાર્ષ ફ્રોઝન વાપરનું મોડેલ.

ભૌતિક વિજ્ઞાની ગ્લેઈઝર એક અચ્છા સંગીતજ્ઞ છે. વાયોલીન અને પીઆનો ખુબ વગાડે છે : ટેનીસ રમે છે : બંદક પર સ્કેટીંગ કરે છે. જ્યારે જ્યારે સમય મળે છે ત્યારે પર્વતારોહણ કરવા જીપડે છે.

ડૉ. ગ્લેઈઝરની મહેત્ત્વા 'રાજકણના ભૌતિક વિજ્ઞાન અંગે કાર્ષિક કરવાની હતી.' એ તેમણે સિદ્ધ કરી છે.

મગ વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન લંડનના એક નાના રૈટારામાં એક જુવાન અફસર હાથમાં પોતાનું 'રેફ્રિજરેટર' અને ખસા પર લોખંડી ટોપ લટકાવીને દાખલ થયો. લોખંડી ટોપ પર 'જેન' ચિત્રેલી નહિ.

ખાત્ર એક ટેબલ પર સુંદર દાદીવાળો એક જૂદા પુરુષ બેઠો હતો.

'એ કોણ છે ?' ચિત્રકાર છે ? અફસરે 'જૂથયું.'

'હા, ચિત્રકાર છું અને ઘણો સરસ ચિત્રકાર' બેઈઝરે જવાબ વાળ્યો.

જુવાન અફસર ત્યાં પેલા જૂદા પુરુષને બેઠો હતો ત્યાં ગયો અને કહ્યું 'માફ કરજો. પણ મેં સાંભળ્યું છે કે તમે સાડું ચિત્રો છો. મને મારી આ લોખંડી ટોપ પર 'જેન' ચિત્રો આપશો ?'

'જરૂર' ચિત્રકારે કહ્યું.

આ જવાબ આપનાર હશે જિંદગીનો મહાલ કલાકાર આગસ્ટ જોહન.

જિંદગીના રાત્રી આકાશ એકવર્ડ (હવે ટ્યુક એફ વિન્ડસર) જ્યારે પ્રિન્સ એફ વેલ્સ હતા ત્યારે એક દિવસ ગામડામાં એકલા એકાંતમાં ફરવા નીકળી ગયેલા. રસ્તામાં સામે જમને એક 'ટોપી' (લશ્કરી સૈનિક) મળ્યો. ટોપી સાથે વાત કરવામાં ગમ્મત આવશે એમ માનીને તેણે એની પાસે ગયા. થોડીક વાતચીત બાદ પ્રિન્સે પોતાના હાથમાંના છાપામાંની એક પોતાને મળતી આવતી તસવીર બતાવીને કહ્યું : 'આ માડું ચિત્ર છે.' પોતાની મનઃ કરવામાં આવે છે એમ માનીને સૈનિકે ચિત્ર એફ કહ્યું 'એમ ! તમારું ચિત્ર જી ૧. હું પણ તમને મારો એક ફેટાક્રાફ્ટ બતાવું.' આમ કહી એણે ખિસ્સામાંથી પાંચમા જર્મીની છાપવાળી ટપાલની એક ટિકિટ કાઢી કહ્યું. 'આ માડું ચિત્ર છે.'

ખાત્ર દિવસે સાહી ફેલ્ડની કવાયત હતી અને પ્રિન્સ એફ વેલ્સને સલામી લેવાની હતી. આ ફેલ્ડમાં રેલ્સ સૈનિક પણ હતા. જ્યારે એણે સલામી ઝીલતા પ્રિન્સને જોયા ત્યારે એને ખબર પડી કે મર્યાદા મરકી કરનાર પ્રિન્સ પોતે હતા. પ્રિન્સે પેલા સૈનિકની છાતી પરની રીબનનું અવલોકન કરવાના બહાને એની ખૂબ નજીક આવ્યા અને ધીમેથી કહ્યું—'કેમ છે આપણ ?'

ગવર્નમેન્ટ

ખં૦ જર્મનીનો ચૂંટણીજંગ !

વા. ૨ : રવિ, તારીખ : સપ્તમી. મદિનો સપ્ટેમ્બર. વર્ષ : ઓગણીસસો એકસ. એટલે પશ્ચિમ જર્મનીની નવી સરકાર ચૂંટવાનો ઐતિહાસિક દિવસ !

કેનરોઃ આડેનાઉઅર, હુઝવિગ ક્રેરફાઈ, મૂડિસ, ફ્રોયડર, ફોન એટાનો, વિલી બ્રાંટ, પેટર નેક્ન, ફાક સાઈબોથ, હેર્મટ ર્નાઈડર, રેનાટે રીમેક, એરિખ મેડે. જર્મનીના રાજકારણમાં અગત્યનો ભાગ ભજવતી આ જાહેર બકિતઓના મંજીર અથવા હસમુખ ચહેરાનું પ્રદર્શન કરતાં રહેબેરગી પોસ્ટરો પશ્ચિમ જર્મનીના પાટનગર બોનના લગભગ તમામ વૃક્ષોનાં થડો, મકાનોની દીવાલો તેમ જ પૂવોના થાલના પર ચોક્કાઈ મળ્યાં હતાં.

ચૂંટણી આની રહી હતી.

દરેક પક્ષ પાસે પોતાનાં સોનેરી ઝગમગતાં મુત્રો હતાં, રેપેરી ખણખણતાં વાક્યો હતાં. 'આવતી કાને પણ શાંતિનું છવન' 'આવતી કાને પણ સલામતીનું છવન', 'આવતી કાને પણ મુક્તિનું છવન', 'જર્મનીને નવી સરકારની જરૂર છે', 'જર્મનીને મળજીનું સરકારની આવશ્યકતા છે', 'તદરથતા અને નિઃશસ્ત્રીકરણ' મુત્રો, મુત્રો અને મુત્રો !

પશ્ચિમ, જર્મનીમાં આખાની ચૂંટણીની પૂરતેય તૈયારીઓ આપી રહી હતી ત્યારે પૂર્વ બર્લિનમાં રશિયન ટેંકો ગોઠવઈ ગઈ હતી : સામ્યવાદી સૈનિકો પોતાની બેથોનેટો પશ્ચિમ બર્લિનની સામે માંડીને ખડે ધમે બીજા સર્ઈ ગયા હતા. ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ કલાકની અંતરિક્ષની સફરથી પાછા ફરેલા તીનેવે હજી તો પૂરો શ્વામે લીધો નહોતો ત્યાં તો રશિયાએ એક પછી એક અણુબોમ્બના અખતરાઓ કરી વિશ્વગતકારણનું હવામાન વણસાડી દીધું હતું. અમેરિકન, અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ ફોર્સે પશ્ચિમ બર્લિનમાં ગોઠવાઈ ગઈ

હારત સ્વતંત્ર થયા પછી ત્રીજી ચૂંટણીના વાતાવરણથી આજે ધમધમી રહુ છે, પશ્ચિમ જર્મનીના વીતેલા ચૂંટણી-જંગનો ખ્યાલ ઘોઠાંક સાન્નિધિઓથી ત્યાં પાટનગર બોનમાં વસતા આ લેખક આપે છે એ સ્વેચ્છાનો પણ ગણીશો...

હતી. વાતાવરણમાં મુદ્દના ભણકારા વાગી રહ્યા હતા. બર્લિનની કટોકટીએ આખા જગતની બાંધ બગાડી દીધી હતી.

...પણ ચૂંટણીના જંગમાં પરાવાપેલા જર્મન રાજકીઓ આ કટોકટીના ઉકેલ માટે પૂરતો સમય આપી શકે તેવી સ્થિતિ બોમ્બતા હોય તેવા ભાસ થઈ શકતો નહોતો. ચૂંટણીસલાઓ ફાંકમાં સાથે ભરાતી હતી. જોરદાર ભાષણો કરવામાં આવતાં હતા. 'મર્લિન ખતરે મે હૈ'ની રાગિની આલાપવામાં આવતી હતી, દરેક ઉમેદવારને એકમાત્ર ચિંતા : સપ્તમીએ પુરશી મળશે કે કેમ ? આવા કટોકટીના સમયે બિન બિન મન ધરાવતા રાજકીય પક્ષોને એકતા સાધી સામ્યવાદનાં ભરકરી પગલોના ચોમ્બ જવામ આપવાનું સમુદ્ધ નહિ તે અમે જર્મન જાપાંઓએ પણ ટાંક દીક્કા કરી. પણ...પ્રથમ ચૂંટણી, પછી બેઈ લેવાશે : તેવા કંઈકે ભાવ !

બર્લિનની કટોકટીએ આડેનાઉઅરના હરીફ વિબી બ્રાન્ટના ભાવ બચા લાવી દીધા હતા. સમાજવાદી પક્ષના આ નેતાનો જાણે બર્લિનની કટોકટી જ પ્રચાર કરી રહી હતી !

જર્મનીનું રાજકારણ કાંટાળા માર્ગ ઉપર ચાલી રહ્યું હતું અને ચૂંટણીસલાઓમાં રાજકીઓ પર પુષ્પવર્ષો થતી હતી !

જોનના મુખ્ય રેશનથી સૌ બમો કદમ દૂર આવેલ નગર લાઇપ્સ લાઇપ્સ એક આત્મીયાન ખંડમાં Dr. D. P. (ગ્રેગોર ડોર્ષે પાર્કોઈ)ની ચૂંટણીસલા. પક્ષના પ્રમુખ હેર્મટ ર્નાઈડર અને ઉમેદવાર ફાંક સાઈબોથનાં પ્રચરણો. જાણે કોઈ આપીશાન હોટેલમાં બેઠા દોઈએ તેવા ખ્યાલ આપે તે રીતે ટેમ્બ-પુરશીઓ ગોઠવવામાં આવ્યા હતાં. ભાષણ દરમિયાન

સોશલિઝમ અને બીજાં જેવાં પીણાંઓ પણ વેચાતાં હતાં. યુલ્કગોનિનની યાદ આપે તેવી દારૂ અને મુખમુદ્રા ધરાવતાં ફાંક સાઈગેથે ભાપણ ક્યું. અવાજ ઘૂંટાયેલો. વકતૃત્વ પાણીદાર. શબ્દો એટલે અમારા. વિચારોની રજૂઆત અસરકારક અને સ્પષ્ટ. ભાપણ ચાલતું હતું. સિગરેટ કુકાતી હતી. પીણાં પીવાતાં હતાં. તાળીઓ પડતી હતી. આ જર્મન શ્રોતાવર્ગની આ ટેવ સમજાય તેવી નહોતી. વક્તા કલાક ભાપણ કરે તો શ્રોતાવર્ગ દોઢ કલાક તાળીઓ પાડે. જ્યાં એકાદ અસરકારક વિચાર રજૂ થયો કે તાળી પડી. જ્યાં સામા પક્ષની એટદાર ટીકા ચર્ચ કે તાળી પડી.

સાઈગેથ બોલતો હતો. પોતાના દેશના આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક પ્રશ્નોની હથેલી વટ કરતો હતો. 'પરદેશી મુલકોને આર્થિક મદદ આપવી એ આપણો નૈતિક ધર્મ છે, પણ આપણે સૌ પ્રથમ આપણા દેશના ખ્યાલ કરવો જોઈએ. આપણા પોતાના દેશમાં એવાં ધણાં પ્રશ્નો છે—દાખલા તરીકે પડી બાગીની ખેતી : કિસાનેતી અવધારા—જે અણબકા છે તેમનો પ્રથમ નિકાલ લાવવો જોઈએ. ખેડૂતોની હાલત સુધારવી જોઈએ. ખેડૂતોની હાલત સુધરશે એટલે સરકારની આવકમાંયે વધારો થશે. સરકારની આવકમાં વધારો થાય એટલે પછી ભલે આપણે પરદેશી દેશોને આર્થિક મદદ આપીએ...

ભાપણને અતે બે વિનંતિઓ : સત્તરમી સપ્ટેમ્બરે અમારો મત અમારા પક્ષને આપજો અને અમારો ફક્ત પીળા પક્ષો જેવો શ્રીમંત નથી એટલે ફક્ત નહિ. ફક્તની પાંખડી ખેટમાં (ઝીળીમાં) નાખજો.

પરસો પાંચસોની હાજરી ભોગવતી એ સભા ખેરાય ત્યાં તો શ્રોતાવર્ગમાંથી એક ચશ્માધારી ફલકડી ગિરાદર બિલા ચમા અને સભાનાં પ્રયુખને નંતિ કરી : 'હું પણ બે શબ્દો બોલવા માગુ.' સભા ચેન્નનારાઓના મનમાં સહેજ પ્રાર્થના થયો : આ વળી કયાંક ગરબડ ન કરી બેઝે. સહેજ

અનાકાની. એકબે મિનિટના નિચાર પછી સભાનાં ચેન્નનારાં પેલા ગિરાદરને માઈક સોંપ્યું. પોતાનાં ચશ્મા ફીક કરતો એ માઈક ઉપર આવ્યો અને પોતાનું ગળું સહેજ ખંખેર્યું : 'સન્નબો અને સન્નારીઓ !'

હું જર્મન છું. કેનેડામાં લાંબો સમય રહીને હાલમાં જ હું પાછો ફર્યો છું. પરદેશમાં આપણા જર્મની દેશની ઘણી ઇજાગત છે. પણ આપણું રાજકારણ ફીક નથી. આપણી સરકારની લગામ નવા પક્ષના હાથમાં આપવી જોઈએ.

સભાનાં ચેન્નનારાં શ્રોતાવર્ગની જેમ ઊંચાનીચા થવા લાગ્યા, કાર્યક્રમ બદલતું પેલું ભાપણ બ્યાગળ ચાલતું રહ્યું :

'આપણા દેશમાં ધણાં પક્ષો છે. પણ તે બધા નકામા. મેં ચર્ચ કાલે હેનર્ટ રનાઈડરનું જુવસટાગ (રાજસભા)માં ભાપણ સાંભળ્યું. આજે પણ મેં એમને તેમ જ ફાંક બાઈગેથને સાંભળ્યા. એ બેઉ મહાપુરુષોનાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે આજે આપણા દેશનો જો કોઈ ઉદ્ધાર કરી શકે તો તે આ 'ગેસ્ટર ડેઈસે પાર્ટી'.' હું મારું નામ આ પક્ષના સભ્ય તરીકે નોંધાવું છું.

હેનર્ટ રનાઈડરનું વક્તવ્ય સમગ્રી બેઠક પક્ષના માણસો પણ ખુશ થઈ ગયા. પેલા ચશ્માધારી ચકલકડી ગિરાદરના નિર્ણયનું અનુકરણ કરવાની વિનંતિ પણ કરવામાં આવી.

છેલ્લાં બાર વરસથી પશ્ચિમ જર્મનીના મેન્સદરની પદવી ભોગવતાં ડો. કાનરાડ આડેનાઉઅરનું બોનનાં 'ઓ. જુસકાલે'માં ભાપણ... ચાર પાંચ હજારની મેન્ટીને સમાવી શકે તેવા બોનમાં એકે દોલ નંદિ હોવાથી શહેરમાં તેમ જ શહેરની આસપાસ દોડતી બસોનાં આ 'તબેલા' (ઓ. જુસકાલે)માં G. D. U. (ફિલ્ડિંગે ડેપાર્ટમેન્ટે ઉનિયન) પક્ષે પોતાની પ્રચારસભા ગોષ્ઠી હતી. ભાપણનો સમય સાંજના સાડા

સાતને પોપા સાત વાગે હું ઓન્ જમકાનેમા પહેલ્લી
ગોરા મે ની જમતી દત્તી સવા સાતે દોન ખીયોખીય
પણ અ હેનાઉઅર આ યા સોગ મિનિ લે

આ ૮૫-૮૬ વગસના ડોસાએ એમક બ્લાક મુધી
લપણ મ્યુ, પણ તે અમક ઊભા રહીને અવાજ
થરડે નહિ વાણી મરડે નહિ આખા લાજુ દરમિયાન
છ ની ધડીએ પહોળો રોષ છૂટ પોતાના પ્રચનનમા
S P D (સોટ્ટમા નિગિરો પાટોદોષ્યનાડસ)ની
ઝાટણી ત પક્ષના મોતરી અને પગિમ બર્નિનના
નગરપતિ મિનિ બ્લાન્ડની નોખી તમનમની દી । એસ
પે હ (S P D) ની સોતરી યોજનાના હાસી
પોતે ફરી વાર જર્મનોતો આ સનર મશે તે વાતનુ
મુસદ્દીગીરીભરી રીતે મરેનુ સમર્થન
'માર મિત્રે ।

આજે મો જર્મની ખાતેના રશિયન એલચી મગવા
આવેલા બર્નિનના નજ્ર અગે વાટાઘાટો કરવા સાડુ
મે કયુ આ પ્રશ્ન એવો પિકટ છે કે તે અગે
વિચાર મરવા લામા સમયની જરૂર પડે એને એ
એન્ટીએ સરિમત મ્યુ અગા ત્યારે આપણે આપણી
વાગધાગે ચૂટણી પડી આગળ ચેનારીશું ।

તાળીઓગો ગ ગગગ
આ એ દના પછી પોતે પણ રમી પડયા
જર્મન સમાજવાદી પક્ષની દીકા કરે કે વિની બ્લાન્ડ
મિે કોઈ અણુજાજોતો ૧૨૬ ઉંચારે એટલે શ્રોતા
ધર્માથી Pfu ! Pfu ! (પૂર્ષ ! પૂર્ષ) । ના
અરાતે સહાયતા આ Pfuનો તરજુએ આપણે
અજોભા 'Shame !' ખરીશું પણ તે અનુસાર
આ શબ્દનો પૂરતો ખ્યાન આપી રાકે તેમ નથી
જર્મનીમા લોકોને ફૂતરા રાખવાનો ભારે પાગલ શોખ
હોય છે ફૂતરુ રચન કે રાત્રેગ બોધા વિના મૂતરવા
કે દગના કાબુ રહી જાય એટલે તેને એ 'અત્તેમીઝી'
કરતા અટકારવા માટે પૂર્ષ ! શબ્દનો ઉદ્ગાર
કરવામા આવે ।

આપણે એસિસરામીએ એડિરાની એકતા ઉપર જેમ
જેમ ભાર મૂકીએ છીએ તે રીતે આ યુરોપના

૨ જડતોઆ યુરોપની એકતા ઉપર ભાર મૂકી રહ્યા છે
આડેન ઉઅરે પણ પોતાના ભાનુમા આ યુરોપન
એકતા ઉપર વધુ પડતો ભાર મૂકયો દને

બર્નિનની કટોકટી મળીર છે યુરોપે એક ધઃ
નેઈએ નાટો' મજબૂત બનતુ નેઈએ રશિય
કમળેર દેશો સાથે કચારેન વાગાધાગમા જીતરતુ નથી

'નાટો સકિતશાળી બનશે એટલે રશિયા પર
આપણી સાથે સીધી રીતે વાત કરો । અ
જર્મની લાગઈ પડે લગાર તુ પાવમ વ હતુ
જર્મીનદેસત હતુ અમારા પગે તેને કાબુ કયું
આગાદ મ્યુ, મજબૂત મ્યુ અમે । હા અમે
અમારા પક્ષે । અમારા પક્ષોએ C D U અને
C S U એટલા મટે મિરાદોરા । સતારશે
સાઈઅરે આપતો ફીમતી મન અમારા પગે
આપણે । બુનએ નહિ રો કે ઉ ડિરનિમે
ડેમોક્રાસિ ઉનિઓન ।

એન શુનિવર્સિટીના મેન્ડા હોનમા એસ પે કે
[S P D જર્મન સમાજવાદી પક્ષ]ની પ્રચાર
સભા સમાજવાદી પક્ષના નાણાકીય નિષ્ણાન અને
આર્થિક પ્રશ્નો અગેના સતારકાર ગેનેરાન ડિરેક્ટર
(જનરલ ડિરેક્ટર) જે આનેસ મોલરનુ પ્રવચન
વક્તાની રાણી છતાંદાર આર્થિક અમકારના દેશમાં
દેખાય છે તેનુ મધુ અમકારપૂર્વ નથી આગ
આગ । આગા એમના પ્રચનનો મુખ્ય વિસ
સમાજવાદી પક્ષના નિષ્ણાતોએ પોતાની નની સરકાર
મટે અત્યત ઝીરક અને જહેમતપૂર્વક તૈયાર કરેલ
Der Goldene Plan (ડેર ગોડે પ્લાન
સોતેરી યોજના) હતો છે ના ખાર વરસ મુધી રાજ
મરતા પક્ષોએ જર્મનીની સ્થિતિ નેઈએ તેની મુધારી
નથી આપણા દેશમાં ધણુ ધઈ રાકે તેમ છે ધવું
કરી સકાય તેમ છે કામદારોના પગાર વીમની
યોજનાઓ આગી વીમા મોનના આવકવેત
શિક્ષણનો પ્રશ્ન આ બધા પ્રશ્નો નવેસરની વિચા બી
માગી લે છે

પ્રવચન દરમિયાન શ્રોતાવર્ગ અને વક્તા વચ્ચે સવાલ જવાબો થતા, ઘાંટાઓ પથુ પાડવામાં આવતા. હાંસી ઉઠાવવામાં આવતી. ખસેલ પાડવામાં આવતી. ક્રોધ પથુ અંતરાયથી રૂઝ્યા વિના પ્રવચન આગળ ને આગળ ધપે જતું. અન્ય પક્ષોના માણસો તોફાન કરતા એટલે પોતાના પક્ષના માણસો બેરશીરથી તાળીઓ પાડતા. છેવટે ડો. ગ્રેહરે વિનંતિ કરી :

‘ભાઈઓ !

આ ભાષણ દરમિયાન સવાલો કરવાનું રહેવા દો. મને શાંતિપૂર્વક સાંભળો. ભાષણ પૂરું થયા પછી જેમણે સવાલ કરવા હોય તે મારી પાસે આવે. હું તેમને જવાબો આપવા તૈયાર છું. પણ આ રીતે પ્રવચન દરમિયાન ગડબડ કરવાનો કશો અર્થ નથી.’

તાળીઓ.

ભાષણ પૂરું થયું ત્યાં સુધી શાંતિ.

અંતે એ જ :

‘ભાઈઓ !

મેં રજૂ કરેલી વિગતો પુરવાર કરી આપે છે કે જર્મનીને નવી સરકારની જરૂર છે. એટલા માટે સત્તરમી સપ્ટેમ્બરે આપનો મત એસ. પે. ડે.ને આપજો.

* થોડા દિવસ પછી કરી સમાજવાદી પક્ષની ‘મેન્ડા હોલ’માં પ્રચારસભા. વક્તાઓ પેટર નેલન અને ડો. આડોલ્ફ આન્ટ. પેટર નેલન એટલે સે. ડે. ઉ. પક્ષમાં જોડાયેલા તે પક્ષના નવા ઉમેદવાર. એમણે ભાષણ કયું કે વાતો કરી, તે સમજાયું નહિ. પોતાના ‘અંતરાત્મા’ એમને કહ્યું કે સે. ડે. ઉ. પક્ષની નીતિ યોગ્ય નથી; જર્મનીના નવધડતર માટે એસ. પે. ડે. એ જ સાચો પક્ષ છે. આ ‘અંતરાત્મા’ તો એમના અવાજે એમને એસ. પે. ડે.ની ટિકિટ આપતી !

બેનના ચૂંટણીજંગ દરમિયાન ભરાયેલી અનેક પ્રચાર-સભાઓમાં સાંભળેલાં ભાષણોમાં બે ભાષણો યાદ રહી ગયે તેવાં લાગ્યાં : એક તો ફ્રાંક સાઈમોન્સનું, બીજું ડો. આડોલ્ફ આર્ટનું. આર્ટ પાસે માત્ર રૂપાળી લાખા જ નથી, રપ્પટ અને ક્રાંતિકારી વિચારો પણ છે.

વક્તૃત્વશક્તિ તર્ક અને નિષ્પાત્રસ વિચારોનો સુમેળ પણ છે આ વ્યક્તિમાં. આડેનાઉઅરની દરક દીકા કરી, એમની વિદેશનીતિની પૂરેપૂરી ઝાટકણી પણ કાઢી. આડેનાઉઅરે એસ. પે. ડે. પક્ષની કરેલી દીકા-ઓના સણસણતા જવાબો આપ્યા.

‘મિત્રો !

આડેનાઉઅરે કહ્યું છે કે એસ. પે. ડે. પક્ષ સર્વ જોવા છે. એ દર વરસ પોતાની કાચળી બદલે છે. પણ એ ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉપાસકને તેની જાણ હોય તેવું લાગતું નથી કે બાઈબલમાં સર્પને ચાતુરીનું પ્રતીક લેખવામાં આવ્યો છે.’

તાળીઓ.

* શીશમદાલની સ્મૃતિ કરાવે તેવા ઝગારા મારતા ‘મેથોડન હોલ’માં સે. ડે. ઉ.ની બીજી પ્રચાર સભા હોલની ‘ટ્રેપેસિટી’ મર્યાદિત હોવાને કારણે પ્રવેશ-ટિકિટનો પ્રગંધ કરવામાં આવ્યા હતા. હું સે. ડે. ઉ. પક્ષની આફિસમાં ગયો અને ટિકિટની માગણી કરી. કહેવામાં આવ્યું : તમામ ટિકિટો વહેંચાઈ ગઈ. સૌરી ! મેં મારો પાસપોર્ટ દેખાડ્યો. વ્યવસાયમાં ‘પત્રકાર’ શબ્દ જોતાં જ બીજી ધરીએ મારા હાથમાં ગ્રેસ-કાર્ડ આવી પડ્યું !

સે. ડે. ઉ. પક્ષની એક આગેવાન વ્યક્તિ ડો. કોનેનું પણ ભાષણ. એમણે અત્યંત છંછેડાયેલી રીતે પ્રવચન કયું. વિલિ બ્રાન્ડની વહેંચે લઈ નાખી.

‘સબજનો અને સન્નારીઓ !

આડેનાઉઅર કયી માટીમાંથી ધડાયો છે તે આપણે જાણીએ છીએ. પણ વિલિ બ્રાન્ડ કયી માટીમાંથી ધડાયો છે તેની આપણને ખબર નથી...’

તાળીઓ.

આડેનાઉઅરની સામે આડેનાઉઅરની ભારે પ્રશસ્તિ કરતાં અત્યંત નાટકીય રીતે એ બોલ્યા :

‘ભાઈઓ !

બર્લિનના બ્રાન્ડબુર્ગર ટોરની સામે રશિયન ટેન્કો ગોદાઈ ગઈ હતી. સામ્યવાદી ફોન્ને પણ જાની થઈ

મર્ત હતી, પરિસ્થિતિ નિરાશાજનક રીતે કચળી મઈ હતી તેના સમગ્ર ઋણ કાણુ હતુ, જેણે આ રાષ્ટ્રિયન ટેકા અને પ્રમતને પશ્ચિમ બર્મિનગમ કૂચ કરતી આગવી હતી ?

ડૉ. કોને કહેવા માગના હતા કે આડેનાઉઅર પણ પોતે પોતાના નામની સારાનનો નાટકીય રીતે ઉત્તર આપે તે પહેલા જ શ્રેતામર્મમાંથી કોક લીએ ધાટે બે ની કીકયુ

‘નિતી બાટ 1’

કોને ઉદ્ધારાઈ ગયા ધાટો પાડનારને કોધે ભરાઈ પૂછ્યુ

‘કાણુ ?’

કુની લીએ મરે ધાટો વાનાવરણમાં લહેરાયો

‘નિતી બાટ 1’

કોનેના લાણુની મળ બપોરી મઈ !

આડેનાઉઅરના બોલ્યા પછી કોને બોનવા લીલા થયા હતા એમણે આરભા જ એક ‘ગભીર હલ્લવાવક’ નહોરાન કરી હતી.

‘ભાઈઓ !

આપણા એ સેવર ડૉ. કોનરાડ આડેનાઉઅરનો જન લેવાયો ફરી બનાવ બનવા પામ્યો છે કોક જુવાને આડેનાઉઅરને નામે એક પોંટ રવાના કર્યુ હતુ તેના બો બ હતો આપણા આ વરોજહ એન્સેનરને આ પુનર્જન્મ બદલ હાર્દિક અભિનંદન પાડવુ છુ તાગીઓ સહેજ લાગે સમય.

બહાર પોનીસનો આવો ધરખમ બદોખત શા માટે હતો તે હવે સમજ્યુ લાણુને અતે

‘સારમી સપ્ટેમરે આપનો કીમતી મત સે કે ઉને આડી આપની યોચ ફરજ બજાવને’

સભા વિખેરાય તે પહેલા માર્ક ઉપરથી નિનતિ કર વાખા આડી

‘સમજનો અને સત્રારીઓ !

ડૉ. કોનરાડ આડેનાઉઅર હોલ છોડી નાથ પડી જ બરવાની મહેરવાની કરો

થયુ પણ તેમ જ

બહાર ટેનાક જુવાનિયાઓ આડેનાઉઅરને વેી વત્તા ‘હવે તો ખુરસી છોડા !’ તેણુ સભાવા લાગ્યા પણ આડેનાઉઅર સામગે તો ને !

આડેનાઉઅરના ટાઉનહાઉસ F D P (એફ ડી પી) ને ફોર ડેમોક્રાસી પાર્ટી)ના મોરડી કે એરિષ મેન્ડુ લાણુ જર્મનીના માછ પ્રેમિટ પ્રેફેસર થિયોડોર હોઈસનો આ પક્ષ જર્મનીનો સુધુક્ત સરકાર રચવામાં આ પક્ષનો સંકાર ગમત અનિવાર્ય પણ હવે આ પક્ષે પોતાની નીતિમાં સહેજ ફેરફાર કર્યો છે સે કે ઉ સ પૂર્ણ બહુમતી ન મેળવે તે માટે પોતાનો પક્ષ થોડકા વધુ મન મેળવે તેના પર વધુ ભાર

‘બદ ગોડેસમર્મના નમરજનો,

સે કે ઉને સપૂર્ણ બહુમતી મળી જોઈએ નહિ આપણે જાણીએ પોએ કે આપણા હેરામાં મઈએક પક્ષ સ પૂર્ણ બહુમતીએ આવે એને જર્મનીના શા હાન થાય છે ઇતિવાસે આપણને તે શા વચ્ચુ છે એટલા ખાતર અમારો પક્ષ—હોઈસનો પક્ષ એક કે પે મજબૂત થયો જોઈએ’

સરકારની નીતિની ટીકા કરતા બર્મિનગમ કોંગ્રેસે આપણને ધણુ શીખ યુ છે દુનિયાના તમ્મય કંડે નાતા હેશના મોરડીગો કયારેક કઈ મેને છે જર્મનીનુ એકીકરણ એ આપણો સૌથી મતને ગ્રજ છે આ બાનતમાં આપણી આર્થિક મ મેળ વતા દેનોના મોરડીઓને નૈનિક ટેકા મેળવવાનો આપણને અધિકાર છે ભારતના નેવરુ અગી આવી ગયા જર્મનીના એકીકરણ વિશે સાનાનના બે સમદો બોની લાખ માર્ક પોતાના હેરામાં લઈ ગયા તેવી રીતે મુકાનો પણ આના અને પેસા લઈ ગયા હુ મોલ પણ આના અને જર્મન માર્ક લઈ ગયા આ આપણી આર્થિક સત્તા લઈ જનારા સુસદીઓ હવે જર્મનીના એકીકરણનો હિમાયન ન કરે જ આપણાથી કેરી રીને ચનારી લેવાય ? હુ તો મુ છુ કે આપણે આવા દેનોને આર્થિક સદાય આપવાને બ ને દક્ષિણ અમેરિકાના પહાન દેશોને શા માટે મદ નહિ આપવી ?

તાળીઓનો મગઠાટ.

અંતે :

‘આપનો મત એક. ડે. પે.ને. !’

આ વખતની ચૂંટણીમાં એક નવો પક્ષ D. F. U. (ડે. એફ. ડી. : ડાઈને ફ્રીન્ડ્સ-ઉનિયોન) હયાતીમાં આવ્યો. લોકવાયકા એવી છે કે આ પક્ષની નીતિ સામ્યવાદી છે, એટલા માટે લોકોએ આ પક્ષને ચીદવવા નામ આપ્યું હતું : Die Freude Ulbrichts (ડી ફોઈડે ઉલ્બ્રિખ્ટસ : પૂર્વ-જર્મનીના સામ્યવાદી મોવડી ‘ઉલ્બ્રિખ્ટ’નો આનંદ). પક્ષની આગેવાન વ્યક્તિ પ્રોફેસર ડો. રેનાટ રીમેકે મતદારો ઉપર રવાના કરેલો એક હાપેલો પત્ર જોવામાં આવ્યો.

‘સત્તરમી સપ્ટેમ્બર ચૂંટણીઓ લેવાશે. આ દિવસ આપણા ભાવિના નિર્ણયનો દિવસ છે. આપણે શું જોઈએ છે : શાંતિ કે યુદ્ધ ? સ. ડે. ઉ.ને મત આપવાનો કશો અર્થ નથી. આ પક્ષ સૈનિક, બોમ્બ રોકેટ અને અણુશસ્ત્રો ઉપર વધુ ભાર મૂકે છે... એસ. પે. ડે.ને ચૂંટવાનો પણ કશો અર્થ નથી. વિશ્વી ક્લાન્ટ પોતે પણ કહે છે કે એ પણ આડેનાઉઅરની જેમ ‘શક્તિશાળીઓનું રાજકારણ’ જ છત્કે છે... એફ. ડે. પે.ની તો વાત જ શી કરવી ? એ પક્ષ તો આડેનાઉઅરની ભેગો સંયુક્ત સરકાર ગચવા માગે જ છે... અમારા કાર્યક્રમમાં અમારી પાસે બે શબ્દો છે ! તટસ્થતા અને અણુશસ્ત્રરહિતપણું... આપનો મત ડે. એફ. ઉ.ને જ મળવો જોઈએ.

D. R. P. (ડે. એર. પે : ડાઈને રાઈન્ડ્સ પાર્ટીઇ) એ પક્ષ વળી સૌથી નોખો. ‘સૌ પ્રથમ જર્મની’- એવું સૂત્ર. કહેવાય છે કે જે લોકો આ પક્ષને પોતાના મત આપે છે તે લોકો હિટલર ફરી આવે તો તેને પુનઃ મત આપે ! આ પક્ષનો પ્રચાર હીલો હતો. નાનકડા પોસ્ટરો, આડેનાઉઅર નહિ જોઈએ. વિશ્વી ક્લાન્ટ નહિ જોઈએ : જર્મનીનો ઉદ્ધાર અમારા પક્ષમાં છે !

જર્મનીની ચૂંટણીનો જંગ અહીં સમાપ્ત થતો નથી.

કેથલિક અને એવેન્જલિક વચ્ચેનો ભેદભાવ પણ રાજકારણમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે એટલે ચૂંટણીના એક રવિ અગાઉ મેં બેઉ સંપ્રદાયનાં દેવળોની પ્રાર્થનાસભામાં હાજરી આપી, એવેન્જલિક પાદરીએ પોતાની પ્રાર્થનામાં સત્તરમી સપ્ટેમ્બરનો ઉલ્લેખ કર્યો પણ માત્ર આટલું જ કહ્યું : શાંતિ અને સલામતીનું જીવન જીવી શકાય તેવી રીતે મતદાન કરેવાની ભગવાન આપણને સન્મતિ દે. પણ કેથલિક દેવળનો ફેરવવામાં આવેલો સત્તાવાર પત્ર ‘વાંચી’ સંલગ્નઓ, યુસ્તફીઓનેય શરમાવે તેવી ગોળ ગોળ ચકરડી ફરતી ભાષામાં ભંકતોને મૂચન તેમ જ સલાહ આપ્યાં : કોને મત આપવો ? સામાન્ય જુદિને કરતી શકીએ તો સહજ માલુમ પડે કે કેથલિક દેવળ આડેનાઉઅરની રીતે સે. ડે. ઉ.-સે. એસ. ઉ. પક્ષોનો જ પ્રચાર કરતું હતું.

જર્મનીમાં પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધુ હોઈ મતદારોમાં પણ સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રી મતદારો વધુ દેવળોમાં સ્ત્રીઓની હાજરી પણ વધુ જ હોવાની.

સત્તરમી સપ્ટેમ્બર આવી. મતદાન થયું. સોમવારે પરિણામો બહાર થયાં : સે. ડે. ઉ.-સે. એસ. ઉ. આ સંયુક્ત પક્ષને સંપૂર્ણ બહુમતી પ્રાપ્ત થઈ શકી નહિ. સે. ડે. ઉ.-સે. એસ. ઉ.-એસ. પે. ડે. સાથે સંયુક્ત સરકાર રચે તેની શક્યતા ગળે ઊતરે તેવી નથી. એફ. ડે. પે.ની નવી નીતિએ પ્રશ્નને ગૂંચવી નાખ્યો છે. સંયુક્ત સરકાર એક જ શરતે : આડેનાઉઅરને બહુલ ઉદ્યોગપ્રધાન પ્રોફેસર લુડવિગ એરહાર્ટ ચેન્સલરપદે આવે તો. આડેનાઉઅરની હઠ એવી હતી કે હું જ ચેન્સલર બનું. વાદાધારો માસી રહી છે.

એફ. ડે. પે. આ રાજકીય ક્યોકટીને કારણે સૌથી અગત્યનો પક્ષ બનવા પામ્યો છે. ડો. એરિખ મેડે સૌથી અગત્યની વ્યક્તિ.

સમગ્ર જર્મની આ ચૂંટણી જંગ પછીના જંગના રંગભંગ એકાદશે નિહાળી રહ્યું છે.

✱

નવેમ્બર

૫૦ જર્મનીના ચૂંટણીજંગ ! : ૪૬

શુકરાતના સમયે પુરુષ અને મહાન કેળવણીકારનું તાજેતરનું અવસાન
ગોમી ખોટ ઘણી કરી ગયું છે તેમની સાથે વરોડાથી સદકાર્ય કરનાર
અગીલા લેખકની આ બવમરી અજીન સાથે આપણને પશુ એ તપશ્ચર્યા
લાગ આપવાનું મન થાય એટલી હૃદયસ્પર્શી છે

ગુરુણાં ગુરુ

નાનાભાઈ જતા ગુજરાત રક બધું છે
કેળવણીને એમણે અમૃતસજીવની માની
હતી ને એ સજીવનીની ગોધમા તેમણે પોતાના
જીવનની પગેપગ વિનાશી એ શોધની વ્યાડે આવતા
ધન, માન, પદાધિકાર કરાયા આડગર કે ડબ વિના
છોડ્યા હતા અને રિદ્ધતાને પશુ તજવાની તેમની
તૈયારી હતી.

સરજનના તેઓ પતિ રતા ને સમૃદ્ધ સાલિય
તેમને અચંત પ્રિય હતું દુનિયાસ તેમની વિરથ
હતો ને છોડ લગી તેને રમ રમ્મો દુનો પશુ ને
હડીએ તેમને ખમર પી કે વ્યક્તિ અને સમાજને
સજીવન અને પ્રકૃતિત રાખવા માટે નાના બાળકોની
કેળવણી જ અગવની છે, એને તરત જ બાપા
કામડો દા ભાઈ, કામગો' જેવી યાતો શાકતનના
નેટલા જ રસ ને સડેકાથી મ્હેરા મડી એમને આ
સજીવનીની શોધમા એક દડાડે દેખાતું કે સાચી
કેળવણીમા ઉત્પાદક પરિશ્રમ આ દેશમા વિશેષ કરીને
ખેતી ગોપાનન હોવાં જોઈએ ને બીજી જ પળથી
તેમણે ખેતી રિદ્ધાન શીખરા શિખરમા મા પુ જાતે
નીદામણ ક્યું લવણુ, પાગા બાપ્પા ગોગો બાપુ
બાપુ—અરે ગોગો ચારવા ગયાનું પશુ રમરણ છે

નાનાભાઈ આમ સટેજે મરી શક્યા કારણ કે એમને
કેળવણી દ્વારા જ આ દુનિયાના ધા-ધારા છેડ
ડુઝારો તેવી પ્રતિતિ હતી કેળવણી દા । લોખરાધન
એ તેમનો યશ હતો લોખરાધન માટે જેમ રામચદ્રજીએ
સીતાને પશુ બાલ દષ્ટિએ ત્ય થા તેમ રિદ્ધતાનો
ઓષો બાપુ પર મૂલતા નાનાભાઈને વાર ન લાગી
અનેક વરસોના પ્રયત્ને મરોરેની પાગરેની રિકમેની
દક્ષિણમૂર્તિ સરયાના નિયામક અન્યાની નિગામના
મહેતાજી બન્યા નાના બુનકાઓને નવરાવ્યા તેમના

નાક આજ સાથે કયો તેમની પાસે બાળકામો
કયો, તેમની સથે જમીન બાગમગીયા અને ગાયોનો
આવગત કરી

આ બધું મરવા હતથ તેમને લોકરજન નહોતું
કરતું એને નો હાજિરોના પ્રત તેમણે લેકા સાથે
કહી સમાધાન ન કર્યું અને એક વાર તો શાળાને બધ
થરા દીધી

રજન લેકોનું પશુ નહિ તેમ રાજ્યનું પશુ નહિ
ભાનગર રાજ્યે શેરડીના ભાવ બાપ્પા તે ખૂમ
નીચા રતા ખેડૂતો નાનાભાઈ પામે આન્યા
નાનાભાઈએ જોયું કે ભાર એના છે ને હતા શેરડી
તો મરખાનાને ફરજિયાત આપવાની છે એમણે
આરી રીતે શેરડી આ રી દેરા કરના જાતે જ વાડ
સગાની દેવાની ને રાજ્યના આવા અન્યાયી ટુકમને
નરિ નમવાની દોરવગી આપી બીજી બાજુ રાજ્ય
સાથે વાગવાનું ચતારી ને ખેડૂતોને ન્યાય અપા થો

એ વખતના દીવાન થી અનતરાયભાઈએ એક
પ્રસંગે કહેતું કે 'નાનાભાઈ જે રાજ્ય તમને આટ
આપી મ કરે છે તે જ રાજ્યની સામે થતા તમે
શીખવો તો પત્રે અમારે આ બધ કરવી પડે '
નાનાભાઈ મ્હે કે 'એ તો અપે વિચારાતું છે '

'પશુ પછી શુ મરશે ?'

સાર દંક મેજુ રાખી નાનાભાઈ કહે કે 'પછી
એરા રાન્યા મૂગિયા ખોવાતું મામ જ બાકી
રહેશે '

આરા જ એ બીજા પ્રસંગે રાજ્યના એક વરિષ્ઠ
અધિખારીને તેમણે કહેલું કે 'લોકોને દગારવા
રાખવામા શી મરતા છે ? તમને સીને ધેમ ઉપર
રાત્ય કરના સરમ નથી આવતી ? રાજ્ય તો સિલે
ઉપર કો તો તેમા શોમા છે '

નાનાંભાઈમાં આ આવેશમુક્ત, સદગ્જ સ્વાભાવિક શૈયી હતું, કારણ કે લેકોનનું, વિદ્યાર્થીઓનું, રાજ્યનું કે સાથી કાર્યકરોનું રંજન કરવાનું તેમણે વિચાર્યું જ નહોતું. પણ તેથીયે મોટું કારણ એ હતું કે તેઓ અનાસક્ત હતા. કાપેલી આંગળી જેમ ફરી વાર ઊગે નહિ તેમ ત્યજેલો વિચાર તેમને ફરી આવતો નહિ. તેમની ભક્તિ એકાગ્ર ને અવ્યભિચારિણી રહી હતી. સતીને જેમ પતિનો મુકે શેરલો પણ મોકે લાગે તેમ આ સર્વોપયોગી, સર્વોદ્ધેશકર, સર્વ સુસલ કેળવણીની શોધમાં મળતી નિષ્ફળતા પણ તેમને અન્ય માર્ગે મળનારી સફળતા કરતાં મીઠી લાગી હતી.

આ સર્વોપયોગી કેળવણીના વિસ્તરેલાં મૂળિયાં ખેતી, રાજકારણ, રચનાકાર્ય, ધર્મસંસ્થા, અર્થરચના-ગદ્યોને સ્પર્શતાં તેમણે બોધ્યાં, એટલે તેઓએ પ્રસંગોપાત એ બધાં ક્ષેત્રો જોડે પોતાની જાતને જોડી, ને ત્યાં ત્યાં પણ કેળવણીની દૃષ્ટિથી બહુ તપાસવાની સૌને પ્રેરણા આપી. જાણે એ ક્ષેત્રમાં પહેલા સૌને તેમણે કહ્યું, 'દરિયાને સ્વયં આતર લાંબે આ અખાત કે તે અખાત એવું નામ આપીએ, પણ આખરે દરિયા એક જ છે. વિભાગીકરણ સત્ય નથી : સત્ય તો છે એક અવિચ્છિન્ન જીવન. રચના અને કાળમાં વ્યાપ્ત થયેલું આ જીવન કેળવણીના સાચા વિજ્ઞાનને અભાવે કપાંક શોષાઈ રહ્યું છે, કેપાંક ગંધાઈ રહ્યું છે; કપાંક હીંગરાઈ ગયું છે, ને કપાંક તો વિકૃત થઈ રહ્યું છે.'

જીવન એ ગભીરાનથી માંડીને મૃત્યુ સુધી ક્રિયાવણી જ છે એમ સમજવું એ આનો ઉપાય છે. કેળવણીનો વિચાર કે આચાર માત્ર શાળાના સમય દરમિયાન જ કરવાનો નથી; હરખે, હરચથે તે સતત કરવાનો છે. આ વ્યાપક, સર્વકાલીન, સતત ચાલનારી કેળવણીનું આદિથી અંત સુધીનું ધ્યાન ધરવું ને તેનું ચિત્ર આલેખવું તે તેમની ઝંખના હતી. જગવાન તેમની નિષ્ઠા પર વ્રુદ્ધમાન થયા એટલે તેમને હાથે બાળમદિરથી માંડીને તે મહાવિદ્યાલય સુધીની ધ્રમરત રચાઈ.

ને આપણને પણ એ ચમત્કાર બોવા મળ્યો કે એક અદિગ્ધન ભિક્ષુક બાલકને જેણે રાજ્યાશ્રય ન લીધો, જેણે લક્ષ્મીનાનો આશ્રય પણ ન લીધો, મથાર્થ કદીએ તો લોકાશ્રિત થવાનું પણ ન સ્વીકાર્યું, બેની પોતાની પાસે ફૂટી બહામ પણ નહોતી—તેની યાત્રામાં બેઈએ ત્યારે કાર્યકર્તાઓ મળ્યા, દાનો મળ્યાં, યજ્ઞ મળ્યો, જીવનની ચરિતાર્થતા મળી. મલ્લકની વાણી જાણે સાચી પડી.

‘જહાં જહાં જમ્યા ફિરે, તહાં તહાં ફિરે ગયા;
કદે મલ્લક જહાં સંત ફિરે, તહાં રમૈયા નય.’

વસ્તુતઃ નાનાભાઈનો સંજીવની તે ગાંધીજીની સત્ય ને અહિંસાની શોધને શિક્ષણક્ષેત્રમાં જેમ લાગુ પાડવી તે શોધ હતી. સત્યાગ્રહ અને અહિંસક સમાજની કેળવણી કેવી હોય તેનાં તારણ તેઓ આપી ગયા છે કે,

‘એ કેળવણી જીવન સાથે નાડી-સંબંધ ધરાવનારી હોય, જાગ્રાલયમુક્ત હોય, પ્રાગ્સમાજ તરફ અભિમુખ હોય, તેમાં ઉત્પાદક પરિશ્રમ, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન અને કાવ્ય સાદિયતો સમન્વય થયો હોય, તેમાં સહશિક્ષણ હોય, દંડને તેમાં સ્થાન ન હોય, તેમાં વિદ્યાર્થી અધ્યાપક વચ્ચે માત્ર સંપર્ક જ નહિ પણ કુટુંબભાવ હોય, વિદ્યાર્થીની દુનિ તથા વ્યગી જરૂરિયાતોને લક્ષમાં રાખીને ચાલતી હોય, અભ્યસની પ્રેરણા અંદરથી આવતી હોય, તે કોઈને આશરે ન હોય, તેમાં સૌથી નીચેની કક્ષાની કેળવણીમાં સૌથી ઉત્તમ માણસો ને ઉત્તમ સાધનો શેકાતાં હોય, સામાજિક કે અન્ય ઉચ્ચ નીચ બેદલાવનો તેમાં પ્રવેશ જ ન હોય.’

આ બધાં તારણો એકી દિવસે તેમને નહોતાં સાંપડ્યાં, પરંતુ ૫૨ વર્ષની લાંબી કઠિન તપઃપૂત યાત્રામાં પડતાં, આપડતાં, લેતાં, છોડતાં મળ્યાં હતાં. મુદ્દનાજી દુનિયા ઝંખી રહી છે. પણ શુદ્ધ કરે છે પ્રશ્ન ? તોપણ આપમેળે ફૂટતી નથી, કે આંતરખંડીય શક્તિ આપમેળે છૂટતાં નથી. માણસો જ તોયો ફેરે

સમુદ્ર ઉપર ઊડતાં પંખી

સામાન્ય ધોમડી

કુખૂતરના કદની બરાબર જણાવી પથ્થુ નેવામાં પાનગી આ સામાન્ય ધોમડીની પીક રંગે રાખેલી અને પેટાળ રંગે સફેદ રહે છે. તાલકા ઉપરનાં પીંછાં લાંબાં અને કાળા રંગનાં રહેવાથી તે ચોટથી જેવાં દેખાય છે. બોલ ઉપર ખેસીને જ્યારે પાંખો સંકેતે છે ત્યારે તે પાનગી અણીદાર પાંખો તેની ફાટેથી પૂંછડી ઉપર પડે છે. પૂંછડી સામાન્ય લાંબી અને જ્યારે પહોળા ન કરી હોય ત્યારે તે પથ્થુ અણીદાર જણાય છે તેની ચાચ નારંગી પીળા રંગની અને મગે રાતા રંગના રહે છે.

સામાન્ય ધોમડીને સાગરકાઠો ખાસ પસંદ નથી. એની પસંદગી તો મીઠા પાણીનાં સરોવરો અને નદીઓ ઉપર જનરી છે. સ્વભાવે રમતીઆળ અને ચપલ હોવાથી એકબીજાં પોતાની જાતનાં પંખી પાછળ પડ્યા કરે છે. અને એક ટાપુ ઉપર માળા બાંધવા માટે સપ્તદર્શી એકઠાં થયેલાં પંખીઓ તો સંવનનમાં આ રમત રમતાં સહેજે નેવામાં આવે છે. તેની ઊડ

જળાસપા ઉપર ઊડતાં પંખીઓ પોતાનાં ઘોડકે ગયા અંકમાં વણ પાંચાં અને એના જ અનુસંધાનમાં એ જ ભડનાં પંખીઓની પથ્થુ જાત આ અંકમાં આપવામાં આવેલ છે. આ પંખીઓને પરિચય વાગકા માટે જરૂરી અને નવો પથ્થુ છે...

પાની શક્તિ જલદ અને આકર્ષક છે. કારણ કે તેની દવામાં લેત્વી લેવાની આવડત ઉપર જોનાર મુઝ ચર્મ જાય છે. જ્યારે હવામાં ઊડવાની સહેલ કરતી હોય છે ત્યારે તો પોતાની પાંખો ધીમી ગતિથી ફરે છે અને તેની સાથે વારે વારે હવામાં ચક્કર કાપી કંઈક નરી લાત સળે છે.

રેતી કાઠો અને સરોવર કે નદીમાં આવેલા નાના બેકડા તેના વસવાટ માટે ખાસ પસંદ કરે છે. આવી જ જગ્યામાં રાતનો જશીરો પલ્લુ કરે છે. અને જયારે વચાળ આરામ પથ્થુ આ જ જગ્યા ઉપર કરે છે. કેટલીક દરીઆઈ મોનાં આદક ઊંચી નીચી ઊડે છે. પથ્થુ એથી તેનો હવા ઉપરનો કામ્બુ જરાય ઝોઝો જણાતો નથી 'દીધિધિ' કે કીધિધિ' તે અવાજ કરે છે અને તેમા શુદ્ધતા છે. તેના માળા હોય તે બેકડા ઉપર મુલાકાત લીધી હોય તો 'દીધિધિ દીધિધિ' જેવો અવાજ કરીને મુલાકાતીના કદ ન કાચા કરી નાખે છે.

ભારતમાં ઘણી જગ્યાએ આ સામાન્ય ધોમડી નેવામાં

છે તે સ્વપ્નસંચાસિત કહેવાતાં આંતરખંડીય રાજો પથ્થુ માથુસ જ હોડે છે.

આમ, યુદ્ધ મૂળે તો માથુસના હૃદયમાંથી શરૂ થાય છે. મનુષ્યની અશુદ્ધ જિંદગી જ યુદ્ધ ગ્રેરે છે. આ જિંદગીનાં ઊર્જાકરણ કરવાં તેનું નામ છે કેળવણી. તેનું વિગાળ ને તેનો આલેખ એ નાનાભાઈએ સંમાજને આપેલી અણુમોલ બેટ છે, એમની દેણ છે. કાલુ ચુન્દાત આ દાન સાચવે, સંશોધે અને તેને વધારે તેરો આશ્વા વધારે પડતી નથી.

રાષ્ટ્રની સંપત્તિ તેની કાલસાની આજીવે કે તેલજાડો

નથી, પથ્થુ માથુમે છે. ને નાગરિકો યોગ્ય ન હોય તો તે તેવખંડારો ને કાલસાની આજીવે સંપત્તિ નહિ પથ્થુ વિપત્તિ થાય છે. કલિદાસ તેવાં ઉદારરણે આપી શકે છે. રાષ્ટ્રનો નાગરિક લોકોનો ઉદ્દેશ ન કરે, લોકોથી ઉદ્દેશ ન પામે, સોને પ્રેમ આપે અને પ્રેમ પામે, તે મોટેની સેવામય સર્જનનમક કેળવણી એ જ રાષ્ટ્રમાર્ગ છે.

આવી કેળવણીને વ્યાપક કરવી એ જ નાનાભાઈનું તપશ્ચુ છે.

આપણે સૌ એ પ્રયત્ન કરીએ.

* સ્વરાજધર્મ માંથી સામાજિક.

★

આવે છે. સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાતમાં તે સામાન્ય પાંખી છે. કદાચ સ્થાનિક પ્રવાસ કરતી હોય. ફેબ્રુઆરીથી એપ્રિલ માસમાં તેઓ ગૌરીશંકર સરોવર અને ખોડીઆર તળાવમાં આવેલા નાના પથરાળ ટાપુ ઉપર સમૂહમાં માળા બાંધી બચ્ચાંને ઉછેર કરે છે. એક બીજા પાંખીની પાછળ પડવાની રમત બચ્ચાં ઊડતાં થઈ જાય ત્યાં સુધી રમતાં જોવામાં આવે છે. જ્યારે સંવનન ચાલતું હોય ત્યારે ભોંય ઉપર બેઠેલા નર પોતાના માથાનાં લાંબાં પીંછાં ઊભા કરે છે અને પૂંછડી પણ જીંચી કરે છે તેની સાથે આમતેજ ઘૂમાવે છે. જોડીઓ બંધાઈ ગયા પછી આખા ટાપુને કબજો સામાન્ય થોમડીઓ લઈ લે છે. પણ તેની સાથે તેઓ મોટા ચક્રવા ચક્રવી કે કાળા પેટની થોમડીને પોતાનાં કુટુંબ ઉછેરવામાં આનાકાની નથી કરતી. ભોંય ખોતરીને કે થોડી પાણીની વનરખતિઓ લાવી માળા બનાવી અંદર બે થી ચાર, રાખોડી જમીન ઉપર કથાઈ લીટા અને ડાઘાવાળાં ઈંડાં મૂકે છે. આ માટે ફેબ્રુઆરીથી માર્ચ માસમાં નદી કે સરોવર ઉપર ફરવાથી તેના માળાવાળા ટાપુ તેને ત્યાં આગળ સમૂહ ઊડતો હોવાથી તરત જ વરતાઈ જાય છે. નર અને માદા બંને સેવણની, અને કુટુંબને મોડું કરવાની ફરજ બજાવે છે. પોતાનાં ઈંડાં તથા બચ્ચાંનું આખો સમૂહ ખૂબ રક્ષણ કરે છે છતાં ક્યારેક કાગડા તેને નાશ કરે છે. જે ટાપુઓ ઉપર ઘાસ જંગલું હોય તેવા એટ ઉપર માળા બાંધી કોઈ વખત બચ્ચાં ઉછેરતાં જોવામાં આવતાં નથી. તેને તો પથરાળ ટાપુ પસંદ છે. એક એવો ટાપુ પોતાના કુટુંબના ઉછેર માટે પસંદ કર્યો એટલે બનતાં સુધી હર સાલ ત્યાં જ બચ્ચાં ઉછેરે છે. એ તો સામાન્ય વાત છે કે સગવડ કે નદીમાં પાણીની સપાટી જીંચી નીચી થાય અને જ્યારે ચારાની તાણ જણાય તો નક્કી કરી રાખેલા ટાપુને માળા બાંધવા માટે લાગ કરે છે. ઈંડાં સેવાઈને બચ્ચાં બહાર આવે છે ત્યારે માળાપ હર હરથી તે બચ્ચાં માટે આહાર લઈ આવતાં જોવામાં આવે

છે. જ્યારે આ પ્રમાણે દરથી માંજલી લઈ જોડી આવતાં જોવામાં આવે છે ત્યારે એક જ ચાંચમાં બેચાર લાંબી પાતળી માંજલી લટકતી રાખી જોડી જતાં દેખાય છે ઈંડાંમાંથી નીકળેલાં બચ્ચાંની રુવાડીનો રંગ જાઓ રતાસપડતો પીળો અને અંદર ઘેરા રંગનાં ટપકાં આવે છે. તેના પગ અને ચાંચ નારંગી રંગનાં હોય છે. મા-બાપ માંજલીઓ લઈ લાગેથી જોડીને આવતાં હોય તે વખતે હવાથી માંજલીની ચીકણા સુકાઈ જાય છે અને ચીકણા સુકાઈ જવાથી તે બચ્ચાંના ગળામાં જસદી ન જોતરે એટલે બચ્ચાંના ગળામાં મૂકતાં તે માંજલીને પાણીમાં કુળાડીને પાછી ચીકણી કરે છે. બચ્ચાં તેમની આસપાસની ભોંય સાથે આપ્તાદ મળી જાય છે. સખત તરફના સરોયે એવાં ઉપર બેસતાં પહેલાં માળાપ પોતાનાં પીંછાં બીજાવે છે, આ થોમડીનો સામાન્ય ખોરાક નાની માંજલીઓ અને બોજી છવાતનો છે. પાણીકાંઠે સામાન્ય ઊંચાઈએ ઊડતાં સપાટી ઉપર આવેલી માંજલીને સીધી કુખડી મારી પકડી લે છે અને કમિષ કુખડી મારતાં બે ત્રણ માંજલી ચાંચમાં ભેળી કરી શકે છે.

હારદમાં ઘણું ઠંડાણે આ સામાન્ય થોમડીને વસવાટ છે. સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાતમાં તો આ પાંખી જરૂર જોવામાં આવે છે. સ્થાનિક પ્રવાસ કદાચ કરી નાખતી હોય છે. અહીં લાવનગરમાં ગૌરીશંકર સરોવરમાં આવેલા ટાપુઓ ઉપર તેના માળા જોવામાં આવે છે એ જ પ્રમાણે ઘણા સરોવર અને નદીના ટાપુઓ પર બીજાં પણ જોવામાં આવે છે. સામાન્ય થોમડીને અંગ્રેજીમાં The Indian river tern કહેવામાં આવે છે. જ્યારે વિજ્ઞાનિક રીતે એળખવા માટે Sterna Aurantia (Gray) એમ કહેવું નોંધ્યું.

પરદેશી થોમડી

કાગડાના કદની આ પરદેશી થોમડીની પીંઠ ઝાંખી રાખોડી અને પેટાળ ધોળા રંગનું રહે છે. માથે તાલકું કાળા રંગનું તથા ચાંચ અને પગો પરવાળાના

ગગ જેવા રાતા હોય છે ઉપર ખનાવેલી બ ને નિશા નીચી તેને દરીઆઈ ધોમી અને ચોગની દરીઆઈ ધોમીયાં જુદી પાડે છે આ પરદેશી ધોમી તે બન્ને ધોમીઓ પ્રતા પ્રતા સહેજ નાની રહે છે તેની પૂછડી ઠીક પ્રમણુમાં નાખી અને અચીવર ધોળા રંગની હોય છે અને ન્યારે આ પખી પોતાની પૂઠ ગો ખરામર પહોળી કરે છે ત્યારે તેમા ખરામર ખાચો પડે ૪ આ પરદેશી ધોમી અલી શિવાળામા આવતો દેરાધી તેનુ તલકુ મગા રંગને બદલે ધોળુ દેરા છે પણ તેમા એડ ઉપર થોડીક ઘેરો લીંગીએ દેખાય છે એટલુ કે ન્યારે તેઓ પ્રાસ ખેડીને આપણા સાગરકાઠે આવે છે ત્યારે અને માર્ચ માસમા આપણે કાઠે છોડી દેરાના સમયે તેને પાછો તાનકા ઉપર કાઠો રગ આની જમ છે

સાગરકાઠે જ વસનાવાળી આ પરદેશી ધોમી આપણા જાનામા તો એકાકી જ આવે છે સાગરકાઠે જો ની હોય છે ત્યારે બ સોહામણી જણાય છે દરેક ધોમી ઓની એક ખાસીયત એ છે કે ન્યારે તેઓ જાડી હોય છે ત્યારે પોતાની આંતે તગબગ પાણુને ઓમીએ રાખીને જાડે છે તેમા ખાસ કરીને ખોરાકની શોધમા હોય છે ત્યારે પોતાની આંત જરૂર એ પ્રમાણે જ રાખે છે જાડા જાડા ન્યારે તે પોતાનો આદાર માહની કદચના ઝીંગા નાની મગમ મરૂડી અને એવી બીજી સાગરકાઠે થનો હવાત નેઈ જમ છે ત્યારે સીની જ કુમકી મારે છે એ કુમકીમા ધડી વખત તે પાણીમા અદર ચાલી જમ છે પણ જરાય મહારાયા વગર તરત જ પાણીમાંથી નીકળીને જાડા લાગે છે અને પાલી ચારે શોધવામા ત નીન થઈ જમ છે આ ધોમી મીઠા પાણી ઉપર જાડાવાળી ધોમી કરતા વધારે જિયાર્ઈએ જાડે છે આથી ચારે પકડના માટે ન્યારે તાડે છે ત્યારે જોનારને અચમો લાગે ૪ અવાજમાં તે કકર છે

પરદેશી ધોમી પોતાના પ્રજનન માટે યુરોપ ઉત્તર એશિયા ખે ઉત્તર આફ્રિકા તરફ ચાની જમ છે અને શિયાળી રાત્ર અતમા દક્ષિણેના પ્રાસ ખેડીને

આપણા સાગરકાઠે પણ કોઈ કોઈ વખત આવે છે આ ધોમી પાળી ઉપર કે રેતી ઉપર લાગે જ આરામ કરતા એવામા આવે છે એને તેની મજુરી એક મોગ પ્રાસ ખેડનાર પખીમા થાય છે પરદેશી ધોમીને અંગ્રેજીમા The Common tern કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે એજાખવા માટે Sterna hirundo (Linn) એમ કહેવુ નેઈએ

કાળા પેટવાળી ધોમડી

કામરના મદને લગભગ મળતા આવતા પ્રવાળી આ કાળા પેટવાળી ધોમડીને રગ માથા ઉપર કાગો, પીઠ રાખોડી અને પેગા કાળા રંગનુ રહે છે આંતેના રગ નારંગી પીંગો અને પગો નારંગી રાના રંગના હોય છે તેનો આ રગ ન્યારે તે વરવાધા સળે છે ત્યારે થાય છે પણ શિવાળામા માથા ઉપરનો અને પેગો કાગો રગ ચાંતો જમ છે અને રાખોડી અને ધોગો રગ ધારણુ કરે છે પાખો લાગી પાનળી અને અચીવર હોય છે એ જ પ્રમાણે પૂછડી પણ આણી દાર અને મોગી ખાચવાળી રહે છે નાની ઉમ્મરના પખી ગ્રાખા રાખોડી પીટ ઉપર અને રાખોડી અને ધોગો પેગા ઉપર રગ દોય છે જનારે તેવા નાના પખીનુ તાનકુ તદ્દન રાખોડી રંગનુ જણાય છે આ ધોમડી સામાન્ય રીતે મેટા સમુદ્રમા જોવામા આવતી નથી પણ ને મોડુ સરાર કે નદી હોય તો કદાચ ચાર ૭ જેડે દેરામાં આવી જમ છે ઉડનમા આ ધોમડી બીજી ધોમડી નેટલી જ આઈક છે તે ઉપગત પોતાના ટુકનુ બ દિમખૂર્કિ જનન કરે છે પણ એનુ ખર કે આ કાળા પેગવાળી ધોમડી સામાન્ય ધોમડીઓના સદ્મા સાથે જુડુડુ ઉછેર કરે છે ન્યા સામાન્ય ધોમડીને ને ટાપુ ઉપર સળુ હોય ત્યા તેની સાથે એક અથવા તો બે જોડી આ ધોમડી પણ સાથે સાથ જમ્યાનો ઉછેર કરે છે ને કે આ ધોમડી અને ધોખાળી ધોમડી ધણુ મળતા આવતા દેરાધી બૂર થઈ જવા સલવ ખસે પણ ધોખાળી ધોમડી મજુચારી છે અને તેનો સમુદ્ર દમેથા

અવાજ આપ્યા કરે છે. જ્યારે કાળા પેટવાળી ધોમડી ક્યારેક જ અવાજ કરે છે અને તેની ગણતરી હવા-ખાજમાં કરી શકાય એની છે. આ ધોમડીને ચારે નાની માછલી અને પાણીના છવોને છે. પોતાનો આહાર શોધતી વખતે તે બીજી ધોમડી માફક જ ઊડ્યા કરે છે. પણ ચારે શોધની વખતે ‘ટ્રેક ટ્રેક ટ્રેક’ એવો અવાજ કર્યો કરે છે.

ભારતમાં તમામ જગ્યાએ તેની વસતી છે એટલે સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ અને ગુજરાત તેમાંથી વસિત નથી. તે કાયમી છે પણ સ્થાનિક પ્રવાસ ખેડી નાખે છે એથી શિયાળામાં તે જરૂર દેખાય છે.

આ ધોમડી પોતાનું કુટુંબ સામાન્ય ધોમડીએ નહીં કરી રાખેલા ટાપુ ઉપર સાથેસાથ જમીન ખોતરીને પોતાનો માળો બનાવે છે. આ માળો સામાન્ય રીતે જે જ આછા રેતીઆ પીળા રંગની ભોંય ઉપર રતાસ પડતા કચ્છાઈ રંગના ધાખાંવાળાં લાલ ઈંડાં મૂકે છે. આથી તે સમજાઈ જશે કે તેનો પ્રજનનકાળ સામાન્ય ધોમડી સાથે જ આવે છે. સંવનન ચાલતું હોય ત્યારે કેટલાંક પંખીઓમાં નરો માદાને ચારો ખવડાવે છે એમ આ ધોમડીના નર પણ માદાને પ્રેમ-ટાળીઆ ભરાવે છે. પણ બીજાં પંખીની માફક અચૂક જગ્યાએ ખેસીને ચાલી પછી ઊડતાં જ માદાની ચાંચમાં ચારો આપી દે છે. જ્યાં સામાન્ય ધોમડી અને કાળા પેટની ધોમડીએ જગ્યાનો ઉછેર કર્યો તે ટાપુની મુલાકાત લઈએ તો તમામ ધોમડીઓ કાળો કકળાટ કરી મૂકે છે અને મુલાકાતીને મારવા ચોટા પણ કરે છે. નરમાદા બંને સેવણ અને કુટુંબઉછેરની દરજ્જા બતાવે છે. ગરમીના સમયે ભેજ આપવા આ ધોમડી પણ પેટનાં પીંછાં બીનાં કરી પછી જ સેવણે ખેસે છે અને જગ્યાને તાપથી રક્ષણ આપવા પાંખો પહોળી કરી ઊંચા કરે છે.

કાળા પેટની ધોમડીને અંગ્રેજીમાં The Black-Bellied Tern કહેવામાં આવે છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝાળખવા માટે Sterna Melanogaster (Temminck) એમ કહેવું જોઈએ.

નાની ધોમડી

આ ધોમડી પણ કાળા જલેક જ કદની છે. તેનું કંઠ થોભાળી ધોમડીને મળતું આવે છે. જ્યારે આ ધોમડી પ્રજનનના વાકા સજે છે ત્યારે તેનું કપાળ ઘોળું ચાપ છે અને બાહ્યોને માથાનો ભાગ કાળો રહે છે. ચાંચનો રંગ પીળો પ તેનો ઊંડો કાળો રંગનો રહે છે. પગો ઝાંખા નારંગી રંગના હોય છે અથવા તો રતાસ પડતા કચ્છાઈ રહે છે. પૂંછડીનો ઊંડો ચોરસ હોય છે તમામ ધોમડીના કુટુંબમાં આ ધોમડી સૌથી કદમાં નાની રહે છે. આ નાની ધોમડી પોતાના વસવાટ માટે તળાવો ગીલાઓ અને સાગર કાંઠો પસંદ કરે છે. શિયાળામાં તે આ પંખી સામાન્ય રીતે દેખાય છે. જે વખતે તેનો રંગ ઘોળો અને ઝાંખો રાખેલી હોય છે. આંખ પાછળ કાળો રાધ રહે છે. ચાંચ કાળા રંગની થઈ જાય છે અને પગ ધુણીઆ રંગના બની જાય છે. રવલાવે સમુદ્ર-ચારી અને ક્યારેક એકાદી પણ બની જાય છે. તેનો ચારો પણ ત્રીજી માછલી, ઝીંગા અને બીજી છવા-તનો છે. ચારો બહુ જાંચે ઊડીને શોધતી નથી. પણ પાણીની સપાટીથી પાંચ આઠ કે દસ ફૂટ જાંચે જ રહી હવામાં રહી સરતી સરતી શોધે છે.

આ નાની ધોમડી ભાવનગરના ગૌરીદાંકર સરોવરના એક ટાપુ ઉપર ઈંડાં સેવતાં સૌથી પહેલાં અમારા નામ મહારાજ કુમાર શ્રી શિવભદ્રસિંહજી સાહેબે ફિફમમાં ઉતારી છે. એટલે તે જગ્યાં અહીં ઉછેર છે તે વાતને શંકાનું સ્થાન રહ્યું નથી. કેટલાંક પંખી સંવનનમાં માદાને ચારો આપવા અને આકર્ષવા માટે પોતાની પાંખો ઢીલી છોડી પૂંછડીને આમતેમ હલાવે છે એ પ્રભાણે આ ધોમડી પણ કરે છે.

યુરોપ, એશિયા અને અફ્રિકામાં પણ તેઓ દેખાય છે ન્યાંથી શિયાળામાં પ્રવાસ ખેડીને ઉત્તર ભારત અને ભારતના સાગરકાંઠે આવી જાય છે. સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને કચ્છમાં તે સામાન્ય છે.

નાની ધોમડીને અંગ્રેજીમાં The Ternlet કહેવામાં

'હું જ રહું અવશેષ'

આ નાનકડી વાતોનું વિશાળ જરૂર આટલું ફેંકમાં ઠવિામય બાળીમા રજૂ કરનાની લેખકની લેખનની વિશિષ્ટતા જ આ વાતને લેખિકા વાચકોમા રિય કરશે લેખનની શૈલીમાં પણ જે રોલન છે તે પણ વાચકને રુચશે

સ. ધગ દનાને બતી છુટ્ટાવી પધારીમાં લખા-યુ. મગો અધાર એ ડી ઓરડીમા આવી બેસી ગયો. ઓરડીની આરે કાર બપા ડીને ધીમે રડી એ અધારનો ઓધારો એના હૃદય-મનની કારને બાઝીને હૈયાને દાબતો. રહો દિનને ફેરફારડીએ ચગવનો રહો પડખા બનની સ્વધારને નિરજ સાભર્યો એના રમરલો એડ મોની વરતીની જેમ અતરમા સગવળી ડાક્યા નિર-વના રમ લોની સાથે બીજા ત્રણ જણ એના મનમાં આવી બા

ત્રણ જણ !

ત્રણ ત્રણ હોમરા !

દા—ભગીરથ, સગય અનનીશ !

અને એ ત્રણ જણની વાદ સાથે જ પોતાની

પધારીમાંથી, પોતાના દેહમાંથી અવગ થઈને એક આકૃતિ ધીમે રડીને બી સારે અધારની આરો બીમી રડી અને પૂજ્ય

'કેમ, નિરજ દિનમાંથી ખરી મગો ?'

મનુષ્ય વાગતી હોય એમ એ બનડી

'ખમી નથી મગો મારા સમગ્ર અરિતત્વમા એ એકાકાર થઈ ગયો છે'

'તો પછી એ બીજા ત્રણ જણ વિના શા ઓરતા અધુરા રહ્યા હતા, બાઈ ?' સાચી આકૃતિએ જાણે જરીક તીખાશથી પૂછી દીધુ

'ઓરતા ? ઓડપ ર—એ બધુ નિરજમા જ શખી મગેનુ જિંદગીનુ અમન એકે આકાં પીડાવેનુ !'

આવે છે બ્યારે તેને Sterna Albifrons (Pa llas) એમ વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા કહેવુ જોઈએ

જળહળ

જળહળ મગના મને મગતુ પખી છે અને ધોમ ડીના જેવુ આ મોડુ કાણુ પખી તેની મગજૂત આય અને બેરોગ દેખાર ઉપરથી વરતાય છે આ જળહળની નીચેની આય લામી અને ઉપરની આય ટૂંકી રહે છે કપાળ માથાની બાજુ અને ગરદન ધોળા રંગના હોય છે પીક અને પાખ કાળાસ પડતા કચ્છાઈ રંગના હોય છે પેટાળ અને લામી અડી આળી પૂછડીને રંગ ધોળો રહે છે આય નારંગી રોતા રંગની કે ચણેલી જેવી રાતી રહે છે, અને પગો પણ એ જ રંગના રહે છે પાખો લામી અને અળીનામી હોય છે આ જળહળ પાણીની સપાટી ઉપર તેની આય રાખીને બગુ જતુ હોય ત્યારે પાણીમા ચાસ પડતો હોય એનુ જાણાય છે આથી તેનુ નામ

'જળહળ' રાખ્યુ છે આમ ઘોડો વખત આથી પાણીમા ચાસ નાખીને વગી તે પછુ અદ્ધ મીને બીડા લામે છે અને પાણુ તે પાણી ઉર ચાસ પાડતા માટે બનરી આવે છે તેને આમ કરવાનુ કારણુ એ છે કે એમ કરતા તે પાણીની સપાળી ઉપર થઈ ઇલાત આચમા લઈને પે ભરે છે બીજા ધોમડીને મગતી પણ મ્દાય એના જેટલી ઉતાવળી નહિ હોય

મે કાઈ વખત આ પખીને જોયુ નથી પણ અહીના જસલ્યુ મુરરાજ માટેમ અને મ કુ શ્રી ધર્મકુમાર ચિહજી સારે આ પખીને જોયા છે સૌરાષ્ટ્રમા તે ફુર્વલ ગણાય છે પણ ભારતની મોગી નદીઓ ઉપર તે જરર દેખાર છે

જળહળને અંગ્રેજીમા The Skimmer મ્દેવાય છે અને Rhyncops Albicollis (Swainson) એ એનુ વિજ્ઞાનિક નામ છે

‘તો વળી નવી નથી જાણી શીદને મારી બાઈ?’
 ‘બાઈ?—એવી બાઈગરની રમતની તો આદત જ
 નહીં, પણ’ સમ્પ્રદાય જાણે સ્વચ્છતા કરતી હતી,
 ‘ભગીરથ જિંદગીમાં ભટકાયો. મેં એને જોયો.
 નિષ્કળતાથી લાંગી પડેલો. સ્ત્રીઓની નિંદાથી એનું
 મોં ભરેલું રહેતું. એણે એવી સમજ કેળવી લીધી કે
 સ્ત્રીમાં નિષા નહીં, પ્રેમનું ગાંભીર્ય નહીં, દષ્ટિનું
 ઊંડાણ નહીં. સ્ત્રી એટલે જીજ્ઞાસુ, ખ્યાલ વિનાની
 ચંચળતા અને લગન, દાંપત્ય એ જાણું જનનીય જૂન
 સંતોષના સંપૂર્ણ સંજ્ઞાથી રૂપાળી, આમક વ્યવસ્થા,
 પ્રેમ, આદર્શ એ બધું નહું જૂઠાણું. આનું જાણું
 જાતને મનાવતા ભગીરથને પોતાનામાંથી થકા જોડી
 ગયેલા. સુદર, શક્તિશાળી જુવાનની જમણાએ મારામાં
 કરણી જગાડી. જમણાને સત્ત્વ માની જીવતા માણસને
 —શક્તિશાળી જુવાનને, એ છિન્નસિન્ન બની જાય તે
 પહેલાં મારી જાત-કરુણા ઉગારી શકતી હોય તો
 ભડે એના એ રીતે ઉપયોગ થયો. અને એમ માની
 એને આમક ખ્યાલોમાંથી બહાર લાવવા હું એના
 તરફ ઢળી. જગતમાં અસંગતી, છુરાઈ અને હઠધમ્મ
 વિનાની વ્યવસ્થા એના એ માણસને સંવાદિતા,
 સારથ અને માંગણ્ય બેવાનું શીખવાડવાને મને એાહી
 કામચાખી પણ મળી નથી.

અને સંજ્ઞા. થોડા પરિચયે, માણસ માણસની સાથે

વળે એવી રીતે હું એની સાથે વર્તવા ગઈ. અને
 એની ગેરસમજ એને પ્રેમ માની બેઠી. બોળા દિલના
 ગરમ ને ઝેરકર બનવાની અસિદ્ધતાના એ જુવાનને
 જિંદગીમાં લાંગી પડે એવી રીતે નકારી શકવાની
 નિષ્કૃષ્ટતા મારાથી ન આચરી શકાઈ. બક્ષે એ
 જમણામાં જીવનને કામચાખી તરફ દોરી જતો...

ને અવનીશ. મીઠો, ગુલાબી, મા, બહેન, પિતા—
 પોતાનું કોઈ જ નહીં એવા આ સંસારમાં જીવતા
 ઊકરા તરફ હું વત્સલતાથી ઢળી. મારા હૃદય
 વાત્સલ્યમાં ભડે એના જીવનની જાણપો શમે.

‘દંભ!’
 ‘જૂઠાણું!’
 ‘સારી બહે એમ ઊકરા બદલવાની ચંચળતા!’
 એક પછી એક પથ્થર ગમડાવતી હોય એમ શૂંઘા
 ઊડતી આકૃતિ અધારમાં સમી ગઈ. સમ્પ્રદાયને જાણે
 અધિકારે બીસમાં લીધી હોય એમ એ બેઠું વળી
 ગઈ. એનું સમજ અસ્તિત્વ જાણે ગોળ ગોળ ફરતું
 લાગ્યું ને એ અસહ્ય લાગતા રજઈ ખંભેરો જોખી થઈ
 જતાંક ને એણે બતી કરી. સામે જ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણની
 છબી પર એની નજર રિથર થઈ ગઈ ને, એના હોઠ
 પરથી વાંચેલી—હૃદયમાં બેઠેલી કાવ્યપદ્મિ સરી પડી.

‘હું વિલસી સહુ સંગે
 ને હું જ રહું અવશેષે.’

સેક્રેટરીની શોધનો થયો એક કેમિસ્ટ ને અપાય છે. પણ ખરું જોતાં આ થયો કેમિસ્ટને નહિ પણ એક
 દુકાનમાં કામ કરતા એક નાના ઊકરાને મળ્યો જઈએ. આ છે કશો દમોશ પોતાના દાય ધોવામાં બેઠેલો. રહેતો
 એક દિવસ એ પોતાની કંઠે મુળજ દાય ધોવા વગર જામવા બેઠો. કોઈ દિવસ નહિ અને આને એને પોતાની
 સેન્ટરિય જબ મીડી લાગી. ઊકરા દત્તા અપરાક અને વિજ્ઞાસુ. એણે સેન્ટરિય ગળી લાગવાનું કાણુ શોધવા મોડે
 એમને પહેલાં ડબલાં એણે ચૂકવા અને આખા મોડેલાં. આમ કરતાં કરતાં એને એક ડબ્બામાં પદાર્થ જાણે લાગ્યો.
 એક દિવસ દુકાનના માલિક કેમિસ્ટ આ ઊકરાને એક ડબ્બાને આપેતા જોયો. કેમિસ્ટને તરત જ કારણ સમજાઈ
 ગયું. આનું ‘પરિશુભ એ આખું’ કે કેમિસ્ટે નવા પ્રયોગ કરવા મોડેલાં અને આખરે સેક્રેટરી શોધાયું.

નવરસના

‘હું જ રહું અવશેષે’ : ૫૭

બારણું બંધ હતું

આ લેખના ભલીતા લેખકની દૂધી દૂધી બોધવાતા અમે છ વખતી દી ડાહ્યાસ આનસિય ઠામદાર ડાનના વાયકો માટે ગુજરાતીમાં લેવાર છે તે હવે તો વાયકો ભલે જ છે તેવી જ એક આ ગુદા બેધવાતા છે એ દરેક વાયકને વાચતા-વિચારવા મળશે

આ પહેલે બધા અવારનવાર ધીરજ ગુમાવી દઈએ છીએ આપણે એમ પણ માનીએ છીએ કે એકાદ વખત જીભરા કાઢી નાખવાથી આપણને કાયદો થાય છે પણ આપણે ચોક્કસ ખાતરી શાખની નોઈએ કે, કોઈની લાગણી દુલ્લરવાથી અથવા સાદા માયાદુ કાર્યની કોઈને ના પાડવાથી કોઈને ભેદમાત્ર કાયદો થતો નથી જ્યારે આપણે આપણી અધમ શક્તિએ પર કાબૂ મેળવીએ અને રાગદોષ અને ગુસ્સા વચ્ચે શુભેચ્છા અને શતિ પ્રાપ્ત કરીએ ત્યારે આત્મશાસનની ઝાંખી કરતાં વનમા કોઈ આનંદ મધારે ઊઠા નથી

વિયેનાના કુપ્ત થોના ઝોકગતી લમભજ ન માની શકાય તેવી વાતમા એક સ્ત્રીને પોતાના દુઃખોય માટે ને આકરી કીમત ચૂકવવી પડી હતી તે આપણે ઘૂંકવતા નથી તે વસ્તુ આપણા બધા માટે સારી છે

આ પ્રખ્યાત અને ભયો માણસ હતો જ્યારે બધા નિષ્કળ ગયા હતા ત્યારે તેણે એક શ્રીમતની પુત્રીને સાજી કરી હતી સિકાગોની આ બળાને મોટો વારમા મળવાનો હતો તે માઠી પડી, દેખીની રીતે તેન માટે કોઈ ઈનાજ નહોતો તેના કરોડપતિ માતાપિતાએ છેવટે તેને વિયેનામાં ડો એડોફ લોરે અને બતાની તેણે નવી ચોળના (ને પાળથી રક્તહીન રક્તક્રિયા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે) થી તેના પર સજાક્રિયા કરી અને તેથી બાળા સાજી થઈ ગઈ આથી જન્મતમા તેની કીર્તિ પ્રસારી અને તેને અમેરિકાની હોરિયન્ટોરિ મુલાકાત લેવાનું કહેવામા આ પુ ત્યા આ લેખક તેને જન્મા અને બનેએ ન્યૂ યોર્કની મિચિગ આન ત્યાર પછી બધ પડેલ મરેડિન હોટેનમા બોમ્બન રીધુ ડો લોરેએ લેખકને કહ્યું કે હુ તો અમેરિકાના સર્જ નોને મારી વિલિય રીત અમજવરા માટે આ રો હુ

પરતુ જ્યા જ્યા હું જઈ છું ત્યા ત્યા ચિતાતુર માથાપો તથા પતિએ મને ઘેરી વળે છે અને પેતાના પ્રિય પાત્રો માટે અગત મલ્લી વાયના કરે છે અલમત બહુ જ થોડા મટે હુ સમય મેળવી શક્યો છું અને તેથી જ તેનો આ મિચિગ અનુભવ મને ખૂબ અર્થ પૂકત લાગેો મધ્ય પશ્ચિમના શહેરના તેની આ મુનાકાત અધિકારમય નીવડાતી હતી

એક દિવસ જ્યારે ડો મોરેન્ઝ મધ્ય-પશ્ચિમના શહેરમા હતા ત્યારે તેને મેચેની જગાસા લાગી તેના રક્ષણ માટે ચોક્કસદારે તેની પાછળ જ હતા અંતે તેને યેડા કાનની હુમ્મો થઈ નેથી બોરે મોડેથી તે ધાનામાના ચવી નીખ્યા અને શહેરના વસવાટવાળી શેરીઓમા એના ફરવા લાગ્યા હજુ તે ફરતા હતા ત્યા જ અચાનક પાનનું સખત વાવાઝોડ થયું, વરસાદ ઝગઝગ પડવા લાગેો અને નજીકમાં કંઈ આશ્રય ન હોવાથી તેણે નટખના ધરની ઘટડી વમાડી જ્યારે સ્ત્રીએ બારણું બંધ ત્યારે પોતે અદર દાખન થઈ શકે કે કેમ તેમ તેણે પૂછ્યું પરતુ સ્ત્રી પહેલેથી વિદ્યુત હોઈ એકલમ ઉદિરાર્થ ગઈ તેણે મ્યુ 'આજે કયાક જીવ થરમા પૂરી તકનીક છે' અને તણે જોરથી બારણું બંધ મ્યુ 'જલ્દ ડોક્ટર લોરે મ બુદાર વર-સાદમા બીલા રહ્યા એગલામા રહીશો સાથે તેમને શોધવા નીકળેન મોગર ત્યા આની અમજી અને તેમને લઈને સાસરાદ હોટેન તરફ ચાલી ગઈ

બીજે દિવસે આનિધ્યમ કારવિટોગી ગૃદિગીએ વર્તમાનપત્ર વાચના નિગસાથી ખૂબ પારી કાતણુ કે પડેના જ પાના પર ડોન્ટ નેર દોડો આપમામા આ યો હતો ભયકર વાન તો એ હતી કે આ સ્ત્રીની પુત્રીને કરોડપતિની વારસ જેટુ દર હતુ તેણે હોટેનમા પત્ર લખી ડો મોરેન્ઝને પોતાને ઘેર આવવાની તથા

સાહેબને પણ ચૂંટણીરાયનાં પરાક્રમે સાંભળવાની મજ પડી ગઈ હતી. સરકારની નોકરીમાં કામ કરતાં આરામ વધારે હોય છે એટલે સાહેબને પૂરતો સમય મળી રહેતો હતો.

(આ) રામ રાજમાં એવો રૂઝ, કામ કરે તો મોટી ભૂલ;
તુમાર તણી ત્યાં મારામાર, સ્વર્ગે પહોંચે ઘણા બિમાર.
ખાતામાં પણ ખાતાં ઘણાં, એટી ભસતા કેંકે જણા;
ચોજન નાંખી ચોજના ઘણી, પચુ ના કોઈ રહીયણી.

સરકારી નોકરીમાં સાહેબને ઘણું સુખ હતું. ભીંત ઉપર 'આરામ હરામ હૈ'નું ચિત્ર લટકતું હતું એ વાચનાં વાંચતાં સાહેબને ઝોઝાં આરામતાં હતાં. ઓફિસનો અધી સમય મળ્યાં મારવામાં અને બાકીનો અધી સમય ટેબલ પર પગ લાંબા કરીને આરામ કરવામાં પસારે ચલે હતો. સાહેબ પુરાતત્વ ખાતામાં કામ કરતા હતા પણ એમની ઓફિસનું ફરનિયર નવું અને અલગ હતું. ટૂંકમાં કહું તો ચૂંટણીરાયની વાતો સાંભળવા માટે સાહેબ પાસે પૂરતો સમય હતા, ખીન્ને દિવસે સાહેબ સવારમાં પરવારીને બેઠા એટલે ચોક્કામાંના જીંદગાખાતા નામે દલિ આ પ્રમાણે વાતો શરૂ કરી.

[૯] મિનિસ્ટરની ડોટરની વારતા

ચૂંટણીરાયને નીના નામની એક દીકરી હતી. આ દીકરી ચૂંટણીરાયને અત્યંત વહાલી હોવાને પરિણામે સહુ એને ખુરસીદેવીના કુલામણા નામે બોલાવતાં હતાં. કાળક્રમે આ ખુરસીદેવી યુવાન થઈ અને ખાલીનાં વસ્ત્રોમાં પણ એનું રૂપ ખીલી ઊઠ્યું. એ રૂપનું વર્ણન તો કાસિદાસ પણ કરી શકે નહિ.

પોતાના બાળકને સાબ કરવાની વિનંતિ કરી હતી. પણ બપોરે ધીર ડોક્ટરને તેને ત્યાં લાવ્યા ત્યારે તેણે બારણું બંધ કરી દીધું હતું. દરરોજ કોઈકને મદદ કરવાની આપણને નવી તક

સ્વેનકંતની તો શી વાત,
ભણે પેસ્ટની બહેરાત,
નેત્ર એહતાં એવાં દીસે,
ગાજ હોય નયમ ખમીસ-ખીસે,
કાળા ભરમર એના વાળ,
બાબડ કીધા નયમ ધોવાવાળ
ચાલ એહની ગજની ગતિ,
ભણે ચોજનાની પ્રગતિ
ખુરસીદેવીનું આવું રૂપ ખીલ્યું, અને એની આસપાસ

મળે છે. દરેક વારણના પગથિયા પર આપણા નતિ-ભાઈની સેવા કરવાની તકરાર જુએ છે. અને આપણને કષ્ટમતના દિવસનું વચન છે કે આ પૈસો નાનામાં નાના પ્રાયે તમે જે ક્યું છે તે મારા પ્રતિ જ ક્યું છે.

ધણા જમરો યુગ્મરવ કરવા લાગ્યા એમા એક
મોટા કો દ્રાકટરનો દોકનો હતો એક દિવસ એણે
પુરસીદિની પામે પળ્યાની માગણી મૂકી એ સામગીને
પુરસીદિએ પૂછ્યું તમારી આવક કેટની ?
કોન્ટ્રાક્ટર-મને કહ્યું સામાન્ય રીતે અમારી આવક
અમે કોઈને કહેતા નથી પણ તમને હું કહું છું
તે સાલગો

કોન્ટ્રાક્ટરની આવક ઘણી,
તે મૂલ્ય તુ પરધાનની જણી,
દયબેસના પચીસ લાખ,
પણ તેનાં તુજ તાતનો ભાગ
સીમેન્ટમા ચૂનો છે મીક્સ,
તેના સિસેર હાથર ફીક્સ,
કરીએ એતુ બોલુ કામ,
રીપેરીંગના લઈએ કામ.

અમારી આપના પ્રવાહ એક એ દિશાથી નહિ
પણ અનેક દિશાથી વહે છે
આ સામગીને પુરસીદિએ કહ્યું તમારી આવકનો
આકો વ્યસ્ત પ્રમાણમા દેખાય છે કેમ કે જે આવક
છે એમાંથી મોટા ભાગની રકમ પ્રધાનો અને
અધિકારીઓમાં વહેવાઈ જાય છે જે રકમ બાકી
રહે છે એ એટની નાની દેખાય છે એના કરતા
ઘણી મોટી રકમ મારા બાપુજી સરકારી સમારભોમા
ખરચે છે, માટે સોરી !

પુરસીદિનોના હાથનો બોળે ઉમેદવાર એક દિન
અભિનેતા હતો એક મોટી રાત્રિકનનમા એને પુરસી
સાથે સુનાકાત ધઈ હતી અને પ્રેમમા પડ્યાની
આકાતને લીધે જ એ પુરસીના પ્રેમમા પડી ગયો
હતો એણે પુરસી પામે લગ્નની માગણી મૂકતાં કહ્યું
હું તારે ખાતર મમે તે કરવા માટે તૈયાર છું મારી
લોકપ્રિયતા એની બધી છે કે મારી છબીઓ કોનેલની
કોઈરીઓ એમની અર્થશાસ્ત્રની નોન્યૂકે મા રાખે છે
મારું ઉપર રોજ સાનસો કાગળ આવે છે એમાંથી
સામા હમે કાગળ તો મારા પ્રેમમા પડી ગયેની

કોઈરીઓના જ હોય છે કોઈ પણ સમારભમા હું
જાઉં તો મારી સાથે રી-હેન્ડ કરવા મા' નેહો
એટની પગપડી કરે છે કે હવે તો મારો હાથ
આપોઆપ બધ-બુ નો થવા કરે છે છાપામા મારી
છબી એટની બધી વખત છાપાય છે કે તારા બાપ
સ્તિવાથ બીજા કોઈની છબી એટની વાર નથી છપાતી
પુરસીદિ કહે એ વાત ખરાબર છે, પણ તમારી
આવક કેવી છે ?

અભિનેતાએ કહ્યું હું કરાર વીસ હજારનો કરું છું
પણ બાકીના એક લાખ અને એસી હજાર પનેકમા
લહે છું આવી રીતે મારી પાસે વરસમા સાત નાઈ
કરાર આવે છે મરીન ફાઈવ ઉપર મારા પોતાના
એ ફેન્ટ છે એમા એક મારી માના નામ ઉપર છે
અને બીજો બાપના નામ ઉપર છે મારી ત્રણ ત્રણ
તો કાર છે

પુરસી મ્હે છું ! એટની માર તો અમારે લા
મારા બાપુજી એકવા જ વાપરે છે એ ઉપરાંત
મારી કાર જુડી, મમ્મીની જુડી અને મહેમાનો મારેડુ
રેસનવેગન પણ જુડું ! આટની આવક માને નહિ
પુરસીદિની વાત સમીતે તો

અભિનેતાનું ભાંચુ મન,
જાણે લેટી ગયો નિલન
એક નિસામો નાખ્યો દીન,
હોયે જાણે છેલ્લો સીન
માઈ નાખ્યું ગીત કંડુણ,
('રેક-એન-રેલ'નો જેનો પૂન)

પુરસી કેના પકડ્યા પાપ,
(પણ) લાત ખાઈને થયા વિદાય
આમ અભિનેતા પણ નાપસદ જાહેર થયા પુરસીદિની
વરમામા પહેરવાનું કામ પણ અપરુ હોય છે
હી ન પુરસી માગી મળે
કાચાની ના દાળ ગળે

પુ સીને મેળવરામા લગ્નનના હાથ ધસના રહી જાય
છે પડી જેવસેવાની તો થી વાત !

પુરસીદિવીના ઉમેદવારોમાં એક બાણીતો સ્ટોડિયો પહોંચી હતા. આ સ્ટોડિયો કિલોગ્રામના જમાનામાં પહોંચી શેરની વાત કરતો હતો એની દુનિયા માત્ર બે શબ્દોમાં જ સમાઈ જતી હતી. 'લંબા' અને 'દીધા' એ બે શબ્દો એના શબ્દકોશના મુખ્ય શબ્દો હતા. આવા સ્ટોડિયોએ પુરસીના હાથની માગણી મૂકી. 'પુરસીએ પૂછ્યું': તમારી આવક કેટલી ?

સ્ટોડિયો કહે: 'ને બનર સીધું' બિતરે તો એક કલાકમાં કરોડ પહોંચી શકે છે.

પુરસીદિવી કહે: 'અને ને બનર સીધું' ના બિતરે તો ?

સ્ટોડિયો કહે: 'ને એમ થાય તો ધરખાર પહોંચી વેચવું પડે. (નંદગી પહોંચી એક જુગાર જ છે ને ?

પુરસીએ મોં મચકોડાડીને કહ્યું: 'આવી બતની અસ્થિર નિંદગી મારાથી ના થવાય—સોરી !

આ સાંભળીને સ્ટોડિયોએ લાંબો-પહોંચો નિસારો નાખીને કહ્યું: 'અરે પુરસીદિવી,

ના કર તું ઓડિનરી વાત,
તારી છે ટીકડની બાત
લસે લઈ લે એમની મૂડી,
(પહોંચી) લગ્ન ડીવીડન્ડ આપ તું ભૂડી
રૂપ દીસે તારું વેચવાલ,

હું જી બાણીતો લેવાલ,
લસે ન દે હાજરમાં માલ,
વાયદા કેરી ચાલ તો ચાલ.

સ્ટોડિયોની વાત પુરસીદિવીએ જરાય સાંભળી નહિ. આમ પુરસીને કોઈ સુરતિયો પસંદ ના પડ્યો તે ના જ પડ્યો.

એમ કરતાં ચૂંટણી આવી પહોંચી. પુરસીદિવી પહોંચી ચૂંટણીની ધમાકમાં પડી ગયાં.

એ વરસમાં ચૂંટણીરાયની સામે એમનો આસિસ્ટન્ટ પટ્ટાવાળો જિતો રહ્યો હતો. એ તો સરેલી વાત છે કે સાહેબ કરતાં પટ્ટાવાળાનું મહત્વ વિશેષ હોય છે.

શિવજી પડસાં હોય પોડિયો,

ગાડી પહેલાં પડે

સાહેબ પહેલાં હોય પટ્ટાવાળ,

મૂળો, ધૂળો કે ખોડા !

સાહેબનો પટ્ટાવાળો મૂળો હોય, ધૂળો હોય કે ખોડિયો હોય પહોંચી સાહેબ પહેલાં એને પ્રસન્ન કરવો પડે છે. આમ ચૂંટણીરાયના પટ્ટાવાળાએ પ્રસન્ન થતાં થતાં સારી લાગવગ જમાવેલી હતી. ચૂંટણીરાય પહોંચી આવા હરીફથી ગજારાયા.

ચૂંટણીમાં ચૂંટણીરાયે અને એમના દારખાણે ખૂબ પ્રચાર કર્યો. કોણે જીતશે એ નક્કી ના કહેવાય એવી વાત થઈ રહી. ચૂંટણી પૂરી થતાં જે પરિણામો આવ્યાં એમાં શરૂઆતથી જ પટ્ટાવાળાનું જમડું જેવું દેખાઈ આવ્યું. સહુના મનમાં ખાતરી થવા લાગી કે પટ્ટાવાળો જ જીતશે.

આ વખતે પુરસીદિવી એકદમ એની કાર લઈને સીધી કોન્ટ્રાક્ટર-પ્રેમી પાસે પહોંચી અને ખોલી: 'આપની પરજીવાની દરખાસ્ત મને મંજૂર છે. આપણે ક્યારે લગ્ન કરીશું ?

કોન્ટ્રાક્ટરે કહ્યું: 'પહેલાં ચૂંટણીના પરિણામની વાત કરો. કોણે જીત્યું છે ? તમારા બાપુજી કે પટ્ટાવાળો ?

હીન્ના મોજે પુરસીદિવીએ કહ્યું: 'અત્યારે તો પટ્ટાવાળો જીત્યો દેખાય છે.

કોન્ટ્રાક્ટર કહે: 'તો તો સોરી ! હું પરજીવાની મારી દરખાસ્ત પટ્ટાવાળાની દીકરી સામે જ મૂકીશ.

પછી તરત પુરસીદિવી અભિનેતા ઉમેદવાર પાસે ગઈ અને પરજીવાની વાત મૂકી. અભિનેતા કહે: 'એ વખત મરો. હવે મને ચૂંટણીનું પરિણામ શું આવશે' એની ખબર પડ્યા માફા છે. સોરી, પહોંચી તમારી સાથે તો હું એટલા મારે લગ્ન કરવા માગતો હતો કે મને વિદેશ જતાં પ્રતિનિધિ-મંડળમાં સ્થાન મળે અથવા અચૂક બતની પરખટ્ટો મળવામાં તકવીફ ન પડે. હવે તો હું મારું નસીબ પટ્ટાવાળાની દીકરી પાસે જ અજમાવીશ.

ચૂંટણીદિવી ત્યાંથી સ્ટોડિયો પ્રેમી પાસે પહોંચી.

સંસ્કૃતનું મહત્વ અને મોહ

૬ પચોગિનાનો દષ્ટિએ આગળના જીવનમા સરકૂતનું શુ મત્ત છે, તે પણ જતા સામગ્રી લેા હમણા થો ॥ વખત પહેના આિસીઓના મિત્તારમા એી જાહેરાત કરનામા આવી હતી કે, મેટ્રિક, અ ડર-મેટ્રિક બધાને ચિતર જનનો ટેકનિક ન સાળામા દાખન કરવામા આવશે લગભગ બસો જેટના વિદ્યાર્થીઓએ આ પરીક્ષા આપી, અને જેઓ ગણિત અને મિત્તાનના વિદ્યાર્થીઓ હતા તેઓ બે-ત્રણ વર્ષમા કયાના કયા પહેચી ગયા અહીસો-ત્રણસો શિષ્યા કયાના ટેકનિ શ્વનો બની ગયા પરંતુ સરકૂત બચુનારા આજે પણ શેરીઓમા ભગ્નતા નેનામા આવે છે જેમના જગના ભરેના હોય, ખાનાખીરાની ચિતા ન હોય ને આગળ પાછજ જેવાપણ ન હોય, તેના જ સરકૂતનો અભ્યાસ કરે, અને જેઓ સરકૂતની પ્રથસાના ગીતો ગાઈ રહ્યા છે, તેઓ પોતે બધુ કામ છોડીને લાને સરકૂત ભણે તેમને એમ કરતા કાણુ અટકાની શકે છે ?

એક વખત મને પણ સંસ્કૃતનો જારે શોખ હતો, જ્યારે મસકો હતો. 'મેઘદૂત' વાંચ્યું, 'કુમાર સભા' ને 'શાકુન્તલ' વગેરે નાટકો ભગ્વી જેમ જેમ આગળ વાંચી ગઈ તેમ તેમ ઉત્સાહ ઓસરતા માથો અને થયું કે, આપણા જ્ઞાનના આ ભંડારોમાં એવું તે શું

સરોડિયાએ પણ એને ના પાડી અને કહ્યું બજેટની
વાતો બજાવવાના આશયથી જ નુ તમારી સઘે સહન
કરવા માગતો હતો હવે આના પ્રેમના ડીકરમાં મદદ
આપી ગઈ છે ખરે સોરી

આમ ત્રણે જગાએથી નિરાશ થઈને ખુસ્તીદીરી
પાડી ફરી, પણ એ ઘેર પડેએ એ પહેના જ એને
સમાચાર મળ્યા કે પાછળના વોળ બધા ચૂટણીરાપની
તરેણેમા પડ્યા હતા અને એટલે પગારલો હારી

હિંદી સાહિત્યના નવજીવી લેખિકાએ લખેલા આ મહત્વના વિધાનત્રાગે લેખ શ્રી સ્મનધર આગેવાન ગુજરાતી વાચકો માટે રજૂ કરે છે જે વિવાદાસ્પદ હોઈને રાષ્ટ્રીયને રસ લેતા યશ્વ કરશે એ નિર્વિવાદ છે .

છે કે જોના પર આપણે અભિમાન લઈ શકીએ ?
 મને તો એમ જ લાગ્યું કે, નાતજાતના ભેદભાવ
 પાખડ આસડાડે, અને આચાર-વિચારના કુચકોને
 છુપાવના માટે જ કંઠાય આ કહેવાતા ધાનને બાલ
 છોએ પોતાના પુરતુ મર્પાલિત રાખ્યું સ્ત્રીઓ અને
 શૂદ્રો પ્રત્યે તેની અમાનુષંગિક વ્યવસ્થા યોગદાનવારી છે
 મકાન ગણના કવિઓના શૃંગારમગ્ધ પથુની
 એટલા ભુશુન્સાશ્રનક અને અર્ધીન છે કે કાષ્ટિય
 સભ્ય સુમિત્રે માથુસ તેને લખુવા-લખાવવાનું ન
 સ્વીકારે કયાક તો એમને સુધી લખ્યું છે કે ગર્ભવની
 સ્ત્રી જો વેદ લખે તો તેનો વધ કરવો જોઈએ !
 શુદ્ર વેદ સાલમે તો સીસુ ગરમ કરી, ધગધગનું તેના
 કાનમા રેડનું જોઈએ !

સસ્તૂનના આરા પ્રયો કયા જ્ઞાન ને લાખની
 ઇચ્છાથી કોઈ લાજે લના ? જોનાથી સમાજમાં
 ધૂણા ને કદતા દેનાય એરા પુસ્તકોનું અધ્યાપન-
 અધ્યાપન ફેરવે આ શે ઉચિત છે અને ફેરવે
 આ શે લોકપ્રિય જની શકે ? કોઈ પણ વસ્તુનું મૂલ્ય
 એના ઉપયોગિતા પર જ ટકી રહે છે સસ્તૂનમાં
 વાસ્તવિક રીતે કેક ખૂનીઓ હોય અને લોકોના ઇત્ત

મગ્યે હતો

ખુરસી ઘેર પહોંચી ત્યારે એના હાથના પેના વચ્ચે
ઉમેદવારો પરજુવા ખરે હા પાડવાની તેમણી સાથે
બિલા રહેના હતા, પણ એમની સામે નજર પડે ક્યાં
મિના ખુરસી સપ્તમીટ ઘરમાં ચાલી ગઈ
આ ક્રમણે વાત પૂરી કરીને જીહ્વાખાતો હતો
એમનામણી નિલય લીધો

[348]

માટે ઉપયોગી હોય તો તે પોતે જ લોકોનાં હૃદયમાં સ્થાન મેળવી લેશે. આમ જો નહીં હોય અને એ અપેક્ષાઓ કરતાં ઓછી હશે તો એક નિર્ણય લાપાને જમજમતીથી લાદવાનું જરૂર થાય નથી.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઠેકઠેકાણે સ્ત્રીઓ અને શુદ્રો પર કરેલા અણપોને કારણે તેની દલીલોમાં કંઈક કટુતા, કુબળતા, અને અતિશયોક્તિ જરૂર આતી છે, એમાં જરૂર શંકા નથી. ખરી રીતે જોઈએ તો, જાતની તમામ વસ્તુઓ ગુણ તે હોયથી ભરેલી હોય છે. સંસ્કૃત ભાષા તો શું પણ બધી ભાષાઓનાં પ્રાચીન સાહિત્યોની આજે નિરર્થક, ગિનઉપયોગી અને ત્યાજ્ય ગણાતી શકાય એવી કેટલીય વાતો જોવા મળે છે. પણ આટલી વાત પરથી સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલા અને સંગ્રહિત થયેલા સમગ્ર જ્ઞાનભંડારને ઠોકરે મારવો એ બુદ્ધિયુક્ત કાર્ય નથી. હા, તેને પરિવર્તિત, સશોધિત અને પરિવર્ધિત જરૂર કરીને આ

અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

અને જો સમાજ પોતાની જડ મળખૂત અને જડાયેલી રાખવા ઇચ્છે છે, તેનાથી આપણે આપણી સાંસ્કૃતિક સંપત્તિનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. પણ એ સંપત્તિની સાથે કચરો મેળો કરવાની સલાહ કેણુ આપશે? એ તો પોતાની જાને જ ફેંકાઈ જશે! પરંતુ સંસ્કૃત ભાષાને શિક્ષણના કાર્યક્રમમાં એવું મોટું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે કે, તેને અનિવાર્ય ગણી વિજ્ઞાન અને બીજી ભાષા શિખવાની ઈચ્છા ધરાવનારાઓ પર પણ તે પરાણે લાદવામાં આવે આ કે જરામર થતું હોય એમ નથી લગતું. પ્રજાતંત્રના સ્વસ્થ વિકાસ માટે એ પણ જરૂરી છે કે, કાપદાનો આશ્રય ઓછામાં ઓછો લેવામાં આવે, તો પછી જ્ઞાન મેળવવાના ક્ષેત્રમાં પ્રતિજ્ઞા ચૂકવા એ તો બીજી ભાષા ભોક્તાઓ અને બીજી ભાષાઓ પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવનારાઓમાં ઈર્ષી અને દ્રેષ જ પેદા કરશે.

સામાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

સીલેક્ટેડ કોટાદીઝ ફોમ ગુજરાત : (અંગ્રેજી) અનુ. સરલા જગમોહન પાનાં. ૨૧૨ રૂ. ૨/૫૦.

વીમેન બીહાર્ડન્ડ મહાત્મા ગાંધી : (અંગ્રેજી) એલેનોર મોર્ટન. પાનાં ૩૧૧. રૂ. ૩/—.

પ્રકાશક : જૈન પબ્લિશિંગ હાઉસ, મુંબઈ, ૧. સ્વીન્ડરશન : સં. ભોમીલાલ ગાંધી. પાનાં ૫૪૪. રૂ. ૮/—.

નવી શૈલીની નવલિકાઓ : સં. સુરેશ જોષી. પાનાં ૨૨૮. રૂ. ૩/૫૦.

ધીરે વહે છે દોન : (૧ થી ૩) માર્કેલ શોલોમોવ, અનુ. સુરેશ જોષી, રમણલાલ પાઠક, જ્યોત પાઠક. પાનાં ૩૦૪ + ૨૨૪ + ૨૬૩. રૂ. ૧૬/—.

આપણા યુગનો ભરમાયુર : સુભદ્રા ગાંધી. પાનાં ૫૬. રૂ. ૧/—.

કરોગિયાનું જાતું : ચંદ્રવદન મહેતા. પાનાં ૬૨. રૂ. ૧/—.

પાંચિયના પ્રકાશક : ચેતન પ્રકાશન ગ્રુહ, વડોદરા. કાલેલકર અધ્યયન ગ્રંથ : સં. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ, પાંદુરંગ દેશપાડે. પાનાં ૫૨૦. રૂ. ૧૦/—.

વેરા એન્ડ કંપની, મુંબઈ, ૨. વર્ષા : બાણુભાઈ વ્યાસ. પાનાં ૨૧૬. રૂ. ૪/૫૦.

વર્ષા પ્રકાશન, નવતાડની પોળ, શીકાંટા, અમદાવાદ. મહિક : ગની દલીવાળા પાનાં ૧૧૨. રૂ. ૨/—.

હરિદર પુસ્તકાલય, સુરત, માહી હે. : નટવર અંબાશંકર રાવળ. પાનાં ૩૨. નં. પૈ. —/૩૭. વસુમહેન અં. રાવળ, વીરનગર.

જવરચના સંસ્કૃતનું મહત્વ અને મોહ : ૬૩

નરી માત્ર દોષને પાત્ર. આ કહેવત યદ આવે છે ત્યારે ખ્યાલ આવે છે કે
મી માનવી સંપૂર્ણ નથી. એનામાં પણ—ગમે તેટલો સારો દેખાય પણ કયાંક એક
 ખૂણામાં પણ કોઈ એવો અવગુણ સંતર્ક રહેલો બકાગ આવી ચડે છે. પણ એટલા માટે
 તેને આપણે ખરાબ નથી કહેતા. એ માનવીના શુભ અવગુણનો વિચાર કરીએ ત્યારે પણ
 એના નાનકડા દોષને એક બાજુ રહેવા દઈ તેનામાં કેટલા શુભ છે અને તેનાથી લોકોને
 શું લાભ છે, કૃતુબની દૃષ્ટિએ તે કેવી વ્યક્તિ છે એ જ ધ્યાનમાં આવશે. પણ એવું પણ
 બને કે કોઈ વ્યક્તિને તે માનવીની એક જ બાજુ દેખાઈ હોય, અરે તેની અસર તેના
 ઉપર કાયમ થઈ જાય. કોઈ એકને સારી લાગની વ્યક્તિ બીજાને ન પણ લાગે, અને તેનાં
 કારણો પણ ઘણાં હોય છે. અને એ વ્યક્તિ પૈકી વ્યક્તિની બીજી બાજુ માનવા તૈયાર ન
 પણ થાય.

અનુભવનું લાઘુ હંમેશાં મોટું હોય છે. અને તેથી જ ચેતતા રહેવાનું પણ માનવીને જ
 સૂઝે છે. પોતે ચેતે અને બીજાને ચેતવે એ જરૂરનું છે. પણ દરેક વ્યક્તિને એક જ માળ-
 ખામાં ઝિસાડવી તે સલાહલયુક્ત નથી. વ્યક્તિના ગુણ ગુણ પાસાં હોય છે. તેને ખરાબ ચીતર-
 વાથી તે સારી નથી મટી જવાની પણ તેનામાં રહેલા ગુણનું નિરીક્ષણ કરી તેને તેટલા
 પૂરતી આવકારીશું તો એ વ્યક્તિને આપણે અન્યાય નહિ કરી બેઝીએ.

માનવીમાં શુભ અને દોષ બન્ને વસ્તુ ચીતરનાર કોઈ અજબ શક્તિ છે. આપણે પામર
 મનુષ્યો તે વ્યક્તિના શુભ દોષની પરખ કરીએ છીએ. પરંતુ હંમેશાં પોતાની જાતને ભૂલીને
 બીજાના અવગુણ તરફ દૃષ્ટિ ફેંકીએ છીએ ત્યાં જ આપણી ભૂલ છે. આપણા પોતાના અને
 બીજાના અવગુણો ઓછા કરવાને એક જ રસ્તો છે. અને તે એ કે પોતાના દોષ પોતે
 જોવા અને બીજાના દોષને વિસ્તૃત કરી ફેલાવવા નહિ આમ વ્યક્તિ પોતાની ભૂલને આપો-
 આપ સમજશે અને તેને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેશે માનવી મંજેઝોને વશ છે એ પણ
 આપણે ન ભૂલીએ એટલે જ બીજાના ગુણને બદલે દોષને જ જોવાની રેવ અને પોતાના
 દોષને બદલે શુભને જ જોવાની રેવ ખરેખર ખતરનાક છે. એ ખતરનાકી નરી આંખે
 દેખાતી નથી એ વાત માચી, પાવુ માવુમ લ એ ગાળે એનો એવો તો સચોટ અનુભવ
 કરે છે કે એ ચોટની પઝડટમાથી એને લેખા પત્તાના હે થ પણ નાં રહેતા

ગુણ અને દોષ

‘તમે એવું મોહું જોયું છે ? મોં ઉપર માખ પણુ ઊડતી નથી. એ તો ઠીક પણુ જે કાર્ય માટે નીચાં છે તે કાર્યમાં ક્યારેય રસ લેતા મેં તેમને જોયાં નથી. તો પછી આપણે બધાં પરાણે એમની પાછળ પડી એમને મોટાં કરવા કેમ તૈયાર થયાં છીએ એ જ મને સમજતું નથી.’

‘હું એમને જોળાયું છું. કેમ, એમનું મોહું ઢેલું છે ?’ એટલું જ બોલી હું વાત આટોપવાના પ્રયત્નમાં હતી. કારણ નિર્મળાબહેનનાં વાક્યો પર આગળ ચર્ચા કરવાનો કંઈ અર્થ ન હતો. માત્ર એક જ વિચાર આવ્યો કે સત્તા દરેક વ્યક્તિને ગમે છે. એ સ્થાન એક વાર મળી જાય તો પછી છોડવું પણુ ન ગમે. હા એમની એક વાત મને આવી લાગી કે જે કામ કરે છે, તેની કંઈ ગણના નથી થતી. અને જેની પાસે સમય નથી તેને વારંવાર બોલાવીને આગળ ઊભાં કરીએ છીએ, તેમના સ્થાનને આંચ ન આવે તે પ્રમાણે એવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એની પાછળ એવું કયું રહસ્ય સમાયેલું હશે !

નિર્મળાબહેનની ચર્ચાને મેં મહત્ત્વ ન આપ્યું પણુ એમની ચર્ચાને સ્થાન તો મળી જ રહ્યું. આવે પ્રસંગે હાહાહા પૂરાવીને બાજુ પર રહેનાર વ્યક્તિ પણુ હોય છે. હું જરા આધીપાછી થઈ ત્યાં વાત શરૂ થઈ ગઈ અને કુલસુમબહેને એમાં સારો રસ લીધો.

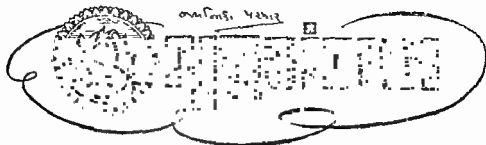
કુલસુમબહેન સ્વભાવે ઉપરથી જૂળ ગીઠાં દેખાય. જેની ગાડીમાં બેસાય તેની ગાડીમાં બેસી જાય.

નિર્મળાબહેન કામ તો કરતાં જ હતાં એટલે એમની બાબતમાં તેમણે પૂરેપૂરી હા પાડી અને કહ્યું ‘પણુ અરુ’ કે તમે આટલું બધું કામ કરો તોપણુ તમારી કદર કેમ નથી ? અરે, આ વિજ્યાબહેન તો તમારે માટે આવું કહેતાં હતાં — ‘નિર્મળાબહેનને સત્તા મળી નથી, હજુ તો સાધારણ વાત થઈ છે અને બધાંની પાસે પોતે જ સર્વસ્વ છે કહીને ફર્યા કરે છે’ વગેરે જે તે વાતો તેમને કહેવા માંડી.

હું પાછી ફરી ત્યારે વાત તો બધી સમેટાઈ ગઈ. પણુ મને ત્રીજી વ્યક્તિ પાસેથી જાણવા મળ્યું કે આ કુલસુમબહેન બદાઈ કરે છે અને એકબીજાં વચ્ચે ઝેર રેડે છે. એકની વાત સાંભળી બીજાને કહેવી અને બધાંની પાસે સારાં દેખાવું તે જ બાજુ તેમનું ક્યેય હોય તેવું કરે છે. કોઈક વખત તે લાંડો ફૂટી જશે ત્યારે તેમની આબરૂ શી રહેશે !

મને તો થયું કે જે બની ગયું તે બની ગયું પણુ નિર્મળાબહેન માટે કુલસુમબહેને સાંભળ્યું ત્યારે તેમને કહેવા ગયાં ને ! બધાંને એકબીજાના દોષ જોઈને તેને મોટા બનાવવા છે જેથી તે વ્યક્તિ બીજા પાસે હલકી પડે, પણુ પોતાનો દોષ જોવો નથી. અને એ રીતે પોતાની ભૂલને ઢાંકવાનો આ મોટામાં મોટો પ્રયત્ન છે. માત્ર ઉપરથી ઉજળા દેખાવાથી, મીઠું બોલવાથી બીજા આપણા વિષે સારો જ અભિપ્રાય રાખે છે એ માનવું કેટલું ભૂલ ભરેલું છે તે આના ઉપરથી સમજશે.

આવી અંદર અંદરની ફાટફૂટ એક નાની વ્યક્તિ પણુ સમજી શકે અને ત્યારે કહે-

‘માનવી માત્ર દોષને પાત્ર.’ આ કહેવત યદ્ય આપે છે ત્યારે જ્યોત્સના આપે છે કે માનવી સંપૂર્ણ નથી. એનામાં પણ—જમ્મે તેટલો સારો દેખાય પણ કયાંક એક ખૂણામાં પણ કોઈ એવો અવગુણ સંતોષ રહેલો બહાર આવી ચડે છે. પણ એટલા માટે તેને આપણે ખરાબ નથી કહેતા. એ માનવીના ગુણ અવગુણનો વિચાર કરીએ ત્યારે પણ એના નાનકડા દોષને એક બાજુ રહેવા દઈ તેનામાં કેટલા ગુણ છે અને તેનાથી લોકોને શું લાભ છે, કુટુંબની દૃષ્ટિએ તે કેવી વ્યક્તિ છે એ જ ધ્યાનમાં આવશે પણ એવું પણ બને કે કોઈ વ્યક્તિને તે માનવીની એક જ બાજુ દેખાઈ હોય, અરે તેની અસર તેના ઉપર કાયમ થઈ જાય. કોઈ એકને સારી લાગની વ્યક્તિ બીજાને ન પણ લાગે. અને તેનાં કારણો પણ ઘણાં હોય છે. અને એ વ્યક્તિ પેલી વ્યક્તિની બીજી બાજુ માનવા તૈયાર ન પણ થાય.

અનુભવનું બાથું હંમેશાં ઓટું હોય છે. અને તેથી જ ચેતતા રહેવાનું પણ માનવીને જ સૂઝે છે. પોતે ચેતે અને બીજાને ચેતવે એ જરૂરનું છે. પણ દરેક વ્યક્તિને એક જ માળખામાં બેસાડવી તે સલાહભર્યું નથી. વ્યક્તિના ગુણો ગુણો પાસાં હોય છે. તેને ખરાબ ચીતરવાથી તે સારી નથી મટી જવાની પણ તેનામાં રહેલા ગુણનું નિરીક્ષણ કરી તેને તેટલા પૂરતી આવકારીશું તો એ વ્યક્તિને આપણે અન્યાય નહિ કરી બેસીએ.

માનવીમાં ગુણ અને દોષ બન્ને વસ્તુ ચીતરનાર કોઈ અજબ શક્તિ છે. આપણે પામર મનુષ્યો તે વ્યક્તિના ગુણ-દોષની પરખ કરીએ છીએ. પરંતુ હંમેશાં પોતાની જાતને ભૂંડીને બીજાના અવગુણ તરફ દૃષ્ટિ ફેંકીએ છીએ ત્યાં જ આપણી ભૂલ છે. આપણા પોતાના અને બીજાના અવગુણો ઓછા કરવાનો એક જ રસ્તો છે. અને તે એ કે પોતાના દોષ પોતે જોવા અને બીજાના દોષને વિસ્તૃત કરી ફેલાવવા નહિ આમ વ્યક્તિ પોતાની ભૂલને આપો-આપ સમજશે અને તેને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેશે. માનવી સંજોગોને વશ છે એ પણ આપણે ન ભૂલીએ. એટલે જ બીજાના ગુણને બદલે દોષને જ જોવાની ટેવ અને પોતાના દોષને બદલે ગુણને જ જોવાની ટેવ ખરેખર ખતરનાક છે. એ ખતરનાકી નરી આંખે દેખાતી નથી એ વાત માચી, પણ માણસ લાગે ગાળે એનો એવો તો સચોટ અનુભવ કરે છે કે એ ચોટની પછડટમાંથી એને ઊભા થવાના હોય પણ નગી રહેતા

ગુણ અને દોષ

‘તમે એતું મોહું ભેચું છે ? શો ઉપર માખ પણુ ઊડતી નથી. એ તો ઠીક પણુ જે કાર્ય માટે નીમ્યાં છે તે કાર્યમાં કચાદેય રસ લેતા મેં તેમને ભેયાં નથી. તો પછી આપણે બધાં પરાણે એમની પાછળ પડી એમને મોટાં કરવા કેમ તૈયાર થયાં છીએ એ જ મને સમજાતું નથી.’

‘હું એમને ઝોળખું છું. કેમ, એમનું મોહું કેવું છે ?’ એટલું જ યોલી હું વાત આટોપવાના પ્રયત્નમાં હતી. કારણ નિર્મળાબહેનનાં વાક્યો પર આગળ ચર્ચા કરવાનો કંઈ અર્થ ન હતો. માત્ર એક જ વિચાર આવ્યો કે સત્તા દરેક વ્યક્તિને ગમે છે. એ સ્થાન એક વાર મળી જાય તો પછી છોડવું પણુ ન ગમે. હા એમની એક વાત મને આવી લાગી કે જે કામ કરે છે, તેની કંઈ ગણના નથી થતી. અને જેની પાસે સમય નથી તેને વારંવાર યોલાવીને આગળ ઊભાં કરીએ છીએ, તેમના સ્થાનને આંચ ન આવે તે પ્રમાણે એવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એની પાછળ એવું કયું રહસ્ય સમાચેલું હશે !

નિર્મળાબહેનની ચચાને મેં મહેતવ ન આપ્યું પણુ એમની ચચાને સ્થાન તો મળી જ રહ્યું. આવે પ્રસંગે હાલહા પૂરાવીને બાબુ પર રહેનાર વ્યક્તિ પણુ હોય છે. હું જરા આધીપાછી થઈ ત્યાં વાત શરૂ થઈ ગઈ અને કુલસુમબહેને એમાં સારો રસ લીધો.

કુલસુમબહેન સ્વભાવે ઉપરથી ખૂબ મીઠાં દેખાય. જેની ગાડીમાં બેસાય તેની ગાડીમાં બેસી જાય.

નિર્મળાબહેન કામ તો કરતાં જ હતાં એટલે એમની બાબતમાં તેમણે પૂરેપૂરી હા પાડી અને કહ્યું પણુ ખરું કે તમે આટલું બધું કામ કરો તોપણ તમારી કદર કેમ નથી ? અરે, આ વિજયાબહેન તો તમારે માટે આવું કહેતાં હતાં — ‘નિર્મળાબહેનને સત્તા મળી નથી, હવે તો સાધારણ વાત થઈ છે અને બધાંની પાસે પોતે જ સર્વસ્વ છે કહીને ક્યારે કરે છે’ વગેરે જે તે વાતો તેમને કહેવા માંડી.

હું પાછી ફરી ત્યારે વાત તો બધી સમેટાઈ ગઈ. પણુ મને ત્રીજી વ્યક્તિ પાસેથી બાબુવા મળ્યું કે આ કુલસુમબહેન બફાટ કરે છે અને એકબીજાં વચ્ચે ઝેર રેડે છે. એકની વાત સાંભળી બીજાને કહેવી અને બધાંની પાસે સારાં દેખાવું તે જ બાબુ તેમનું ધ્યેય હોય તેવું કરે છે. કોઈક વખત તે લાંડો ફૂટી જશે ત્યારે તેમની આખરું શી રહેશે !

મને તો થયું કે જે બની ગયું તે બની ગયું પણુ નિર્મળાબહેન માટે કુલસુમબહેને સાંભળ્યું ત્યારે તેમને કહેવા ગયાં ને ! બધાંને એક-બીજાના દોષ બોધીને તેને મોટા બનાવવા છે જેથી તે વ્યક્તિ બીજા પાસે હલકી પડે, પણુ પોતાનો દોષ ભેગો નથી. અને એ રીતે પોતાની ભૂલને ઢાંકવાનો આ મોટામાં મોટો પ્રયત્ન છે. માત્ર ઉપરથી ઉજળા દેખાવાથી, મીઠું બોલવાથી બીજા આપણા વિષે સારો જ અભિપ્રાય રાખે છે એ માનવું કેટલું ભૂલ ભરેલું છે તે આના ઉપરથી સમજાય.

આવી અંદર અંદરની ફાટફૂટ એક નાની વ્યક્તિ પણુ સમજી શકે છે અને ત્યારે કહે-

વાતાં વડીલોની કિંમત નાનાં બાળ કહેવાતાં
પર કેટલી રહેવાની !

અણસમજુ દેખાદેખી

કૌમુદિનીબહેન શરૂઆતથી શોખીન છવડો.
નાની વસ્તુ એમની નજરમાં આવે જ નહિ. છતાં
પણ સંભોગવશાત પિતાને ઘેર બધું નભાવી લેતાં.
મનમાં એક ઉમ્મીદ હતી કે લગ્ન પછી સ્વતંત્ર
થઈશું પછી કોણ રોકવાનું છે ? તેમની બહેન-
પણી કંઈક નવો ઢાંગીનો કે સાડી પહેરીને
આવે એટલે મન લલચાઈ જાય. બહેનપણીની
વસ્તુઓ પહેરીને તે આનંદ મેળવે પણ
પોતાનો હક તેના ઉપર નહિ એ એમને
મનમાં ખૂંચ્યા કરે.

લગ્નની ઉતાવળમાં અજ્ઞાસ પ્રત્યે તેઓ બેદર-
કાર રહ્યાં, અને બધાં નહિ. પિતાએ તેમને
માટે જલદી જલદી કમાતો મુરતિયો શોધી
ઠાઢ્યો અને લગ્ન પણ લીધાં. તેમના પતિ
નલિનભાઈ કારકુનની જગ્યા પર હતા. તેમનો
પગાર સવાસો રૂપિયા હતો. સંયુક્ત કુટુંબમાં
રહેતા હતા પણ થોડીઘણી હાથબરચી હાથમાં
રહેતી તેમાંથી પત્નીને ખુશી કરવા પ્રયત્ન કરતા.
બન્યું એવું કે તેમની જ પડોશમાં રહેતાં
કૃષ્ણાબહેનને ઘેર સારો પૈસો હતો એટલે
તેમને ઘેર નોકર, રસોયો, હરવા ફરવાનું વગેરે
વિશેષ હતું. રમનાં દિવસે તેઓ અચૂક સિનેમા-
માં કે પછી બહાર ફરવા જતાં અને બહાર જ
જમી લેતાં. ખર્ચ પણ સાડું એવું થતું. આ
બધું કૃષ્ણાબહેનને પોસાય તેમ હતું. પરંતુ
કૌમુદિનીબહેનને પણ તેમનું ભેદને પોતાને
પણ કરવાનું મન થતું.

આ બધા શોખ ગુદાં રહ્યા વગર પૂરા પડે
તેમ નહોતા એટલે નલિનભાઈને સમજાવી ગુદાં
રહ્યાં. નલિનભાઈને મનમાં ડર હતો પણ બધાં
સુધી એકલા બે જણ છે ત્યાં સુધી વાંધો નહિ
આવે એમ માની ગુદાં રહ્યાં.

કૌમુદિનીને પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા મળી ગઈ. તેણે
થોડી નવી સાડીઓ ખરીદી અને દર રવિવારે
ફરવા જવાનો પ્રોથામ ગોઠવ્યો. ઘેર રમને
દિવસે સાંજે જમવાનું પણ નહિ અને તેમના
કહેવા મુજબ દશથી પંદર રૂપિયાનો ખર્ચ
બહાર કરીને આવતાં. આટલી નાની આવકમાં
આટલો ઉડાઉ ખર્ચ પોસાય જ કેમ ! તેમાં
વળી બાળકો દોઢ દોઢ વર્ષના ગાળે થયાં.
એટલે કુટુંબનું પોષણ કઈ રીતે કરવું તે મશ્ન
નલિનને મુંઝવવા લાગ્યો. કૌમુદિનીના છુટા
હાથને તે કચરેય રાકી શકતો નહિ. અને
બ્યારે પૈસા ખલાસ થઈ જાય ત્યારે તેને ગમે
ત્યાંથી લાવવા પડતા. આમ હેવું વધતું ગયું,
નલિન મુંઝતો રહ્યો, તકાદો—ઉધરાણી ચાલુ
રહેવા માંડી પણ કૌમુદિનીને તેનું લાન રહ્યું
નહિ. તેને તો એક જ વસ્તુ ભેદતી હતી અને
તે મોજશોખ. આખા પાતાળ એક કરીને પણ
નલિને એના શોખ પૂરા કરવા જ ભેદ એ
એવું તે માનતી હતી.

નલિન રાત દિવસ મહેનત કરીને વધુ મેળવવા
પ્રયત્ન કરતો પણ કૌમુદિનીની એટલી મોટી
માગને પહોંચી વળવું તેને માટે મુશ્કેલ હતું.
ઘરમાં કંકાસ શરૂ થયો પણ પત્નીની આખ
ઊઘડી નહીં. હંથુ પણ કૌમુદિની તો 'ફલાણાએ
ફલાણી વસ્તુ પહેરી છે તેવી મારે ભેદ એ જ'

અને એ લઈ આવે, પહેરે ત્યારે જ તેનું મન સતોવાતું અને પોતે પણ ખીજી વ્યક્તિની બરોબરીમાં છે તેમ માનતી.

પરંતુ નલિનની પરિસ્થિતિનો, એની મહેનતનો અને એથી પણ વધુ ચઢી ગયેલ હેવું કંઈ રીતે તે વાળશે તે વિચારવાનો પ્રયત્ન કરતી જ નહિ.

નલિનની મુશ્કેલીનો પાર નહોતો. પણ ઘરમાં રહેવું હતું એટલે ભણે છૂટકો ન હોય, તેના આશરો વગર છુટી ન શકે તેમ નાહિંમત ખની પત્નીને બધું જ કરવા હોતો.

અને પછી તો એવું બન્યું કે ઘરમાં કેટલીક વસ્તુ વગર, ખાવામાં પણ અસુક વસ્તુથી ચઢાવી હેવું પણ બહાર દેખાડવાનો પ્રોગ્રામ તો કાયમ જ રહેતો.

દેખાદેખી અને હર્ષાથી આપણે આપણા છવનને હાથે કરીને દુઃખી બનાવીએ છીએ ! સાચું મુખ શેમાં છે, સ્નેહ, પ્રેમ શેમાં સમાયેલા છે એ બધું ભૂલી સ્વૂગ વસ્તુને મહત્વ આપવાથી છવનનો આંતરિક આનંદ ગુમાવી બેસીએ છીએ અને સંસાર ઉપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય એવો પ્રસંગ બિલો કરીએ છીએ તેનો કોમ્પેનિશનને સંજોગ પૂરાયો છે.

ખામીબરી આવડત

નીલા આર વર્ષની થઈ એટલે કુંજુબહેનને થયું કે હવે એને બાળમંદિરમાં તો મોકલવી જ નેઈએ. પણ તે પહેલાં એ કંઈક શીખી હોય તો સાફ, એમ માની ઘરમાં સ્લેટ અને પેન આપીને તેને બેસાડે. કુંજુબહેન તેને લખી આપે અને તે એક જગ્યાએ બેઠી બેઠી ઘૂંટ્યા કરે.

પંડાશમાં કળાબહેન રહેતાં હતાં. તેમને પણ નાનો બાળો હતો. તેનું નામ કંદર્પ. તે અને નીલા લગભગ સરખી ઉંમરનાં. કંદર્પ બાળમંદિરમાં બંધ અને કંઈક વધારે ચાલાક પણ હતો. કળાબહેનની ઇચ્છા હોય કે ન હોય તો પણ એમને ઘણીવાર એની સાથે બેસીને લાજુ-વણે પડતો. એમ કરતા કંદર્પ થોડા આંક લખતાં શીખી ગયો. સવારના છાપું આવે તો કંઈ જ ન આવડે પણ તે લઈને બેસે અને અક્ષર જોળખવા પ્રયત્ન કરે એટલે કળાબહેનને અથવા એના પિતાને તેના તરફ દરમિયાત ધ્યાન આપવું પડે.

કુંજુબહેને નીલાને પણ તે જ બાળમંદિરમાં મોકલવા માંડી. નીલા અને કંદર્પની દોસ્તી ગાલી થવા માંડી. ઘેર આવીને પણ બન્ને મિત્રો રમ્યા કરે. કુંજુબહેનને એ મિત્રતા ગમતી પણ કંદર્પની માફક તે પણ જલદી જલદી આંક શીખી બંધ અને તેમની ઠીકરીને હોંશિયારતું બિરંદ મળે તે જોવા તે તલપાપડ હતાં. સવારે નીલાનું મન જો રમતમાં હોય તો પણ પરાણે તેને ધમકાવીને તેના હાથમાં સ્લેટ પકડાવે. અને 'તારે શું હોયું રહેવું છે ? જો કંદર્પને કેટલું બધું આવડે છે ? તું નહિ ભણે તો ક્યાંથી આવડશે !' આમ એકાંક જે થપ્પડ મારીને, અને જો કંદર્પ હોય તો તેને ઘેર મોકલીને પણ નીલાને તે લાજુવા બેસાડતાં.

કંદર્પ ઘેર જઈને કળાબહેનને વાત કરતો. એક વખત કળાબહેને સ્વાભાવિક વાત નીકળતાં કુંજુબહેનને સમજાવવા કૌશિય કરી : 'કંદર્પને આંક આવડે છે પણ તેના ઉત્સાહને

કારણે જ તે શીખશે છે. ઘરમાં બધાંને વાંચતા લખતાં બુએ એટલે એને મન થતું પણ તેનાં કરતાંય તેની યાદશક્તિ તીવ્ર છે એટલે તે જલદી શીખી જાય છે. નીલા પણ એમ એની મેળે જ શીખશે. તમે એને મારીને શીખવશો તો તેનું પરિણામ સારું નહિ આવે. કેટલીક વાર મારવાથી બાળક નોકર થાય છે. હવે પહેલાંનો જમાનો રહ્યો નથી. નીલાનું મન ખીણ બાજુ વધુ વળેલું હશે. એને ગમતી વસ્તુઓ તરફ વધુ ધ્યાન આપશો તો તે કુદરતી રીતે જ હોશિયાર થશે.'

કુંબુબહેનને ગળે આ વાત ઊતરી નહિ. 'લખ્યા વગર કોઈનું આદ્યું છે ? એનો તો છવ આખો દિવસ રમતમાં છે. એ ન ભુલાવું' તો એ કઈ જ ન શીખે બુએ તમારો કંદર્પ કેવો ડાહ્યો છે. અત્યારથી ધ્યાન ન આપું તો પછી તે પાછળ રહી જાય. છોકરીની જાત કહેવાય, એટલે અત્યારથી જ ધ્યાન આપવું રહ્યું.' કુંબુબહેનને મનમાં હતું કે મારી નીલાના પણ બધાં વખાણ કરે. કંદર્પ કરતાં વધારે હોશિયાર તે કેવી રીતે બને તે તરફનું તેમનું લક્ષ્ય હતું અને એ કારણે જ તેના ઉપર ગુસ્સો કરતાં.

દર વરસે એ રોડે આમજનો —ખેડતો, ભરવાડો, માગીઓ —પ્રત્યક્ષતાક દિનના ઉત્સવમાં ભાગ લેવા દિલ્લી નય છે રહેલ રાજ્યોના જુદા જુદા લોકનૃત્યોનો પણ આમાં સમાવેશ થાય છે આ રાષ્ટ્રીય ઉત્સવમાં ભાગ લેવા મહેળા મહેળાઓ મારીઓ બાજુના ચિત્રમાં લોક નૃત્યમાં તાલીન થયેલાં દેખાય છે આ નૃત્યમાં માછી-છવનની કાખી અને તેમના છવનની રીતિનિતિ દિલ્હોચર થાય છે

અમલુયુગના સમન્વયક નેહરુ :

[લે. ભોગીલાલ ગાંધી, પ્ર. ચેતન પ્રદાશન ચૈદ, વડોદરા. રૂ. ૩/-]

મને કમને પણ એટલું તો કબૂલવું જ રહ્યું કે નેહરુના વ્યક્તિત્વને હાલ આપવામાં અને એનાં વિવિધ પાસાં સફરમરતે તપાસવામાં પરદેશી લેખકો —માઈકલ પ્રેકર અને વીન્સેન્ટ સીન—ને સફળતા પામ્યા છે એ સફળતાને થોડે અંશે પણ મહાત્ કરી શકે એવી કૃતિ નેહરુ વિષે હજી સુધી કાંઈ હિંદી લેખકે આપી નથી. અંગ્રેજીમાં જેકે મોરેસે નેહરુનું સરસ જીવનચરિત્ર આપ્યું, પરંતુ એમ બહુ સંવેદી નહીં. આ પુસ્તકના લેખક નેહરુના જીવનની બહુ ઓછી ઝાંખી કરાવી છે, કુખ્યાને તો નેહરુના આદર્શો, સિદ્ધાંતો અને વિચારોએ સ્વાધીન ભારતની સિદ્ધિઓને ઠઈ રીતે આકાર આપ્યો છે એનું આમાં વર્ણન છે.

નેહરુનો સમાજવાદ બહુને શ્રવણભર્યો લાગ્યો છે, પરંતુ એમાં 'મૌલિક સમન્વય' જાળવી શકતા હોય એવા ચિંતકો બહુ જ ઓછા છે. લેખક પોતે નેહરુના વ્યક્તિત્વથી પોતાની જાતને અળગી રાખીને એમને તપાસી શક્યા નથી, પરિણામે જે પુસ્તક વ્યક્તિત્વ હજીવટની દૃષ્ટિએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કાંઈક ભાત પાડી શકત એ માત્ર નેહરુની શક્તિઓને અંગૂઠી આપી કૃતકૃત્ય બને છે.

ભારતે અપનાવેલાં લોકશાહી સમાજવાદનો રાદ બીજા કેટલા પછાત દેશોને પ્રેરણા કે માર્ગદર્શન આપી શકશે એ વિષે આગાહી કરતો આ તખ્તે સુરેલ છે; આમ છતાં જડ વિચારસરણી કે સિદ્ધાંતોથી

સુકા એવો સમાજવાદ સ્થાપવાનો યત્ન પ્રામાણિકપણે નેહરુએ કર્યો છે ને એટલે અંશે એમની વિચારસરણી મૌલિક છે એમાં શંકા નથી.

નેહરુ સ્વપ્નદષ્ટા છે, બહાર પ્રવચનોમાં ને લેખોમાં એમણે ભવ્ય આદર્શો રજૂ કર્યા છે, પરંતુ સ્વપ્નને આકાર આપવામાં નેહરુ નેટલી લેપેક્ષા ભાગ્યે જ કાંઈ રાજકીય નેતાએ બતાવી હશે એવી નેહરુના ટીકાકારોની ફરિયાદ છે. આ ટીકાઓનાં તથ્યાત્થમાં લેખક ભાંડા બનરી શક્યા હોત તો આ પુસ્તકની ગુણવત્તામાં ઘણી વૃદ્ધિ થાત.

લોકશાહીને સ્થિર કરવામાં ને આર્થિક થોળનાઓને આકાર આપવામાં નેહરુનો ફાળો અનન્ય છે પરંતુ એ ક્ષેત્રે દેશ મેળવેલી સિદ્ધિ માત્ર નેહરુને આભારી છે એ પ્રતિપાદન અતિશયોક્તિભર્યું છે. વ્યવહારમાં નેહરુનું વર્તન આપખૂદી છે એવો આક્ષેપ જવાબદાર વ્યક્તિઓએ પણ કરેલો છે. આ આક્ષેપનું તથ્યાત્થ પણ લેખક ભારતીય લોકશાહી પ્રયોગ નામના પ્રકરણમાં તપાસી શક્યા હોત.

ભલે ભૂતોથી ભરેલા હોય પણ નેહરુ પ્રજાના લાડકા છે. એ 'આત્મચર-સ્વસ્થ-નિષ્કામ' અને સ્થિતપ્રજ્ઞ' છે એ ભારતીય પ્રજાજનો સ્વીકારે છે. એમના જેવા પ્રગલ્ભ વ્યક્તિત્વવાળો, વિરાળ દષ્ટિવાળો, પ્રજાની નાડ પારખનારો ને સંકુચિતવાદ કે જુથવાદથી સુકા બીજો કાંઈ નેતા શોધ્યો જડે એમ નથી.

ગુજરાતમાં ચિંતનશીલ સાહિત્યની ખૂબ ખોટ છે. કાંઈક વિચાર કે ધમ કરીને લખવાના લેખકોની તો એથીય વધુ ખોટ છે એવી સ્થિતિમાં વાચકોને નેહરુની ને એમની આભુખાભુ વિટળાઈ ગયેલી અનેક

સમસ્તઆતુ આધુ પાનણ દર્શન કરાવતી આ પુસ્તિકા સૌએ પ્રેમપૂર્વક વધાવતી જોઈએ દરેક નેહરુપ્રેમી ગુજરાતીએ એ વાચી જતી જોઈએ મોલિયેરનાં બે નાટકો :

[અનુ ૬૬૫ મહેતા, ૩ સાહિત્ય એકાદમી નવો દિલ્લી ૩ ૩/૫૦]

વિખ્યાત ફ્રેંચ નાટ્યકાર મોલિયેરના બે વિશ્વવિખ્યાત નાટકો—નારત્યુક અને આમના અમોર—ગુજરાતી ભાષામાં રજૂ કરીને સાહિત્ય અકાદમીએ વિશ્વ સાહિત્યની ભારે મેદા ખરી છે

મોનિરેર રિનોદશીન અને રિનક્ષણ હવે માનવ સ્વભાવ સમજવાની અદ્ભુત આતરદષ્ટિ અગાધ માનવતા, સય પર સહજ કાબૂ—આ મોનિરેરના નાટકોના લક્ષણ છે આ લક્ષણો એણે એના નાટકોમાં સહજ રીતે વચી લીધા છે

દરેક યુગની અમુક વિચિત્રતાઓ સામે જોહાદ જમાડનામાં કટાક્ષ બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે મેનિયેરનું 'નારત્યુક કદય ફ્રેંચ સાહિત્યમાં સૌથી વિખ્યાત અને સૌથી વિશેષ સફળ કાલ્પયુક્ત પ્રદસન છે એ પ્રદસન એવું તો સચોટ હતું કે એની સાથે શાસના પાદરીઓએ જોહાદ જમાડી અને મેનિરેરને ખૂબ ભાગ્યો પામીએ ટે નાગ ઉપર પ્રતિગઢ મૂક્યો તે પાંચ વર્ષે પાડો ખેંચાયો.

મોનિરેર માનતા હતો કે પ્રદસનનું કાર્ય લોકોના દુર્યોગો સુધારવાનું છે લોકમત કેળવવાના એ કાલ્પન તરીકે રગમૂમિમાં એને અજગ્ય શ્રદ્ધ હતી લોકોને એમના દોષોનું ચિત્રણ કરાવવાથી જેટલા સુધારી શકાય છે એવા ધીમા કસથી નહીં માનવી કપોડા સહે લાઈથી સફળ કરી શકે પરંતુ એનાથી ઉપકાસ સદન થઈ શકેતા નથી

અનુવાદકનું ફ્રેંચ ભાષાનું જ્ઞાન મર્યાદિત છે એ એમણે બે યોગ્યતા કબૂલ્યું હોવાથી આ નાટકોનો કયાક કયાક કિનારો બની જતો અનુવાદ નિભાવી લેવા રહ્યો સાહિત્ય અકાદમી જેવી પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા આવા

અનુવાદની ભાષા મધ્યમો વિના સૌથી પ્રસિદ્ધ કરે એ કેવું નવાઈભર્યું ? અનુવાદકે તારત્યુક નાટકની પૂર્વ ભૂમિકા સમજાવવા માટે જે નિમંત્ર લખ્યો છે એવું જ એક વાક્ય (પા ૧૮) નમૂના તરીકે લઈએ —

'એની સફળતા એની વિનોદીયતા એની સામાન્ય શુદ્ધિમાં છે, જે એના નૈતિક હેતુને એક નવું આકર્ષણ અને વાતાવરણ આપે છે અને માનવપ્રેમનું નહીં ચિંતામાં એ દુષ્ટી છતાં એ એની ચેતનાનો ગુપ્ત ગુણ છે એની દારિદ્ર્ય એકદર છાંન મહુદન અને હસતું છે એમાં દબ કે ચોખનાપણાને સ્થાન નથી એની એનીર તારત્યુકના નિવેદનથી એકદમ મિશ્રજ ખોતી નથી '

સાહિત્ય અકાદમીએ પ્રસિદ્ધ કરેલા પુસ્તકમાં ગદ્ય આટલું કિનારો દરો એમ ગાંધી માને ખરું ? છતાં માનવું જ પડે એમ છે ને ?

વિશ્વની વિવિધ સાહિત્ય કૃતિઓ ગુજરાતીમાં ઉતારવાની ખવાઈસ ધરાવતા માટે સાહિત્ય અકાદમી અભિનંદનને પાત્ર છે પરંતુ અનુવાદોના કાર્યને ધરાવતર ચકામી જવાથી જવાબદારી પણ એ અદા કરશે ?

હિન્દુ વેદર્થ

[લે આનન્દશર ૧૫૦ પ્રા ૩૦ પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, મ સ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા ૨ ૪/૭૫]

લગભગ ચાવીસ વરસે બીજી આવૃત્તિ પામતું આ અભ્યાસુ પુસ્તક શિક્ષકોને લક્ષમાં રાખીને લખાયેલું હોઈ હિન્દુ ક્ષિત્રીની શીખરામાં અધ્યાપકોને નીકરીક મદદરૂપ થઈ પડે તેવું મિત્રપ્રચૂર છે વિચારોનું લોગણ અને અભ્યાસ રજૂઆત માટે આગ્રેડી ગયી શકતા તેના અધિકારી લેખકે આ પુસ્તક લખ્યું છે એ જ એની મહત્તા માટે પૂરતું છે

હિન્દુ વેદર્થની વિચામતા એની મોની છે કે તેખકે એના ત્રણ વિભાગ યોગ્યતા વિચારેતું પણ એ ત્રણ વિભાગમાંથી પહેલો વિભાગ આલ્પ્ય વેદર્થ જ આ પુસ્તકમાં ગૂંથી શક્યા છે જેન અને બીજા વિશે આ જ પુસ્તકના અનુસંધાનમાં અભ્યાસુ લેખક માટે આવી

સુંદર માંડણી ઉપર ચૂંથણી કરવાની તક લીધી જ છે. ગુજરાતના દિવસેત વિદ્વાન શ્રી અનન્દશંકરભાઈની એ કેડીએ ડગલું માંડવાની ચાનક આ પુસ્તક ચડાવે તે આપણે ગુજરાતમાં વધુ વિદ્વાનો પ્રાપ્ત કરી શકીએ.

સ્વાનુભવના જીવનપ્રસંગો :

[લે. ગોપાલદાસ પ્ર. મોદી. પ્ર. વેરા એન્ડ કંપની પબ્લિકશર્સ પ્રા. લિ., મુંબઈ, ર. ર. ૨/-]

પાંસક નેટલા પ્રસંગોને એકસો ને બાસઠ પાનાંમાં સમાવવામાં આ પુસ્તકના લેખકે જે પ્રસંગવૈવિધ્ય, વિષયવૈવિધ્ય અને સરળતા જાળવ્યાં છે તે આલેખનદીપ્તિ છે. આપણી આસપાસ આપણે રોજ રોજ એટલું બધું નીરખતાં હોઈએ છીએ કે એને બીજાની પાસે વ્યક્ત કરવાનું આપણે શક્તી શકતા નથી. એ વ્યક્ત કરવાનો ભાવ જ ભાષા બની જાય છે. તેમાં આપણું હૃદય જ એટલું બધું ભરાઈ જાય છે કે એવા ભાવ વ્યક્ત કરનારે લેખક હોવું જ જોઈએ એવું નથી. એટલે જ આ પુસ્તકના લેખક પોતે લેખક નથી એવું એના પ્રકાશક અને કહે, પણ આ પાંસકે પાંસક પ્રસંગો વાંચના આપણને આપણી નજર સામે કોઈ પીઠ કલમ જ તરવરતી જણાય છે.

પ્રસંગો તો રોજ નજરે નિહાળીએ છીએ. પણ એને રજૂ કરવાની—લખીને કે બોલીને—આ આવડત બહુ ઓછામાં હોય છે. શ્રી ગોપાલદાસ મોદી આ ઓછા-ઓમાંના એક ગણી શકાય એવી સુંદર રજૂઆત કરવાની તેમની શૈલી અને શક્તિ છે. જીવનને પ્રેરક નીચડે તેવા આ પ્રસંગો વાંચવા પણ એટલે જ ગમે છે. આ નાનકડા પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં કાકાસાહેબ કાલેલકરે થોડા જ કહ્યું છે કે :

‘પ્રસ્તુત-લેખકે આ પ્રસંગો વીણવામાં ધણો વિવેક વાપર્યો છે. સજ્જનતા, આત્મીયતા, રસિકતા અને આર્યતાને પોષણ મળે એવા સુંદર પ્રસંગો એમણે વીણ્યા છે અને સાચી કદરદાનીથી રજૂ કર્યાં છે અને છતાં તેમાં એમણે ઉપદેશક ચર્ચાને ગોઠવ આપવાની

શક્તિ ધારણ નથી કરી અને સમાજના રૂઢિમાન્ય આદર્શોને જ ટેકો આપવાનો પ્રયત્ન એમનો નથી.’

સૌને વાંચવામાં રસ થડે તેવું આ નાનકડું પુસ્તક છે એ વાત નિઃશંક છે.

પત્રમ પુષ્પમ :

[લે. પ્ર. કુંભળાહેન હાકેર, ફત્તેહગંજ, વડોદરા. ર. ૨/-]

એકસો એકાણું ગદ્યપડાનું આ નાનકડું પુસ્તક આત્માને ઉદ્દેશીને કાવ્યમય બાનીમાં નાનાં મોટાં ગદ્યકાવ્યોથી સમૃદ્ધ બન્યું છે. લેખિકાની કલમમાંથી કવિતા અને રસનો ખેતડો પ્રવાહ વહે છે એટલે આ નાનકડા પુસ્તકને પણ મહત્વનું સ્થાન અપાવી જાય છે.

ઈશ્વર પ્રત્યે ભક્તિભાવથી પ્રેરાઈને રચેલા આ ગદ્યપડા સીધી સારી રૈલીમાં લખાયેલા હોઈને ભક્તિભાવ પણ એટલો જ ઉત્કૃષ્ટ દાખવે છે. ભક્ત પોતાના ભગવાન પાસે નેટથી અઘા વ્યક્ત કરે એટલો જ બદકે એથી પણ વધુ ભક્તિભાવ આ નાનાં નાનાં ગદ્યકાવ્યોમાં ભર્યો છે. સાહિત્યમાં ભક્તિભાવ પણ જે આગવું રચન ધરાવે છે તેને કુંભળાહેને પૂરેપૂરું મહત્ત્વનું આ પુસ્તકથી કહ્યું છે. આપણા આધ્યાત્મિક અને ભક્તિ સાહિત્ય સાથે સાથે પ્રેમશક્તિ સાહિત્યમાં પણ આ પુસ્તક પોતાનું અનોખું સ્થાન રાખશે જ એમાં શંકા નથી.

માનવસૌરભ :

[લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ. પ્ર. આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ર. ર. ૫/૨૫.]

શ્રી રમણલાલ દેસાઈનાં અવસાનેતર પ્રકાશનોમાં આ મહત્ત્વનું પુસ્તક પણ હોટેક વરસ પડેલાં જ પ્રગટ થયું છે. આવું જ પુસ્તક ‘તેજચિત્રો’ નામથી લેખકે તૈયાર કરેલું તે પણ જાણીતું છે જ. ‘તેજચિત્રો’ પછીનો વિવિધ વ્યક્તિઓનું જીવન-નિરૂપણ કરતો આ નવો સંગ્રહ છે એમ લેખક-પુત્રે પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ કરેલો છે ત્યાં આ અમાઠે અલગ પુસ્તિકા રૂપે પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં અને જાણીતાં થઈ ચૂકેલા ‘નાના કહ-

ભુવિસ' અને 'મહારાણા પ્રતાપ' પણ આમાં મૂકવામાં આવેલ છે તે પણ હકીકત છે. આપણા નિસ્તરતા જતા સાહિત્યમાં ચરિત્રાત્મક સાહિત્યની સખ્યાની દૃષ્ટિએ ખૂબ ઊંચું છે તેમાં વધારો કરતું આ ઉપરોક્ત પુસ્તક 'માનવસૌરભ' ખતી શકે તેનું સમૃદ્ધ છે એમાં શંકા નથી. પણ આપણી ઉઝરતી પેઢી માટે, વિદ્યાર્થીઓ માટે કે અભ્યાસુઓ માટે પ્રગટ થતા પુસ્તકોમાં, તેમાં આવા સારા પુસ્તકોમાં જોડાણી પ્રાપ્તિ આટલી બધી મેકાગણ કેમ રખાય છે એ સમજાતું નથી. પ્રકાશકની અને લેખકની સહેજ વધારે ચીનટ આ અરાજકતા જરૂર અટકાવી શકે કેટલેક ઠેકાણે તો એક લીટીમાં જ એક શબ્દ બે વાર આવ્યો હોય તો ય બન્ને ઠેકાણે જુદી જુદી નોંધણીનાગો આવે ત્યારે તરત આખને ખૂચે.

આ પુસ્તકમાં અપાયેલા સત્તર રેખાચિત્રોમાં ઝાંત-અજાત એના કેટલાયના જીવનમાંથી સૌરભ એકવી કરીને આપણા આ ગત સાક્ષરનર્થે આ પુસ્તકમાં ફરી છે જે નવી પેઢીને તો ખરેખર માર્ગદર્શક બનશે જ. ઓમકારનાથ મણિમાઈ નાણાટી, યશપાલ, માનવીમાઈ રમજી પહેનગાન, રમણિક દેસાઈ, અરોન્જિતી નાથ અને ગાંધીજી વિશેના રેખાચિત્રો તો અવશ્ય વાચના જેવા છે. જીવનગતરમાં અગત્યના કાવો આપે તેનું આ પુસ્તક શાળા-મહાશાળાના વિદ્યાર્થીઓને વાચના-વિચારના પ્રેરણે એનું સમૃદ્ધિ વડ છે.

ભૂતાવળ :

[લે હેલિક ઈમ્સન અને ગુનામદાસ ઓકર પ્ર સાક્ષિય અકાદમી વતી ચેનન પ્રકાશન ગૃહ, વડોદરા ૩ ૨/૧૦]

અખ્યત નોવેલિયન નામકાર ઈમ્સનનું નામ ગુજરાતીમાં એવું બધું જાણીતું છે કે એ વિશે વધુ ન કહીએ તો ય આને ઈમ્સનના કેટલાય નાટકો ગુજરાતી રંગભૂમિ ઉપર સફળ રીતે લખવાયા છે.

એ જ મહાન નાટ્યકારના Ghosts નામક ત્રિઅકી નામકને જાણીતા ગુજરાતી વાર્તાકાર અને નાટિકાકાર ગુજરાતીમાં 'ભૂતાવળ' નામથી ઉતાર્યું છે અને સાહિત્ય અકાદમીએ પ્રગટ કરાવ્યું છે. સાક્ષિય અકાદમીએ હિન્દી ભાષાઓમાં અનુવાદ કરના માટે ઈમ્સનના ત્રણ નાટ્યો પસંદ કર્યા છે તેમાંનું અને ઈમ્સનના અગ્રગણ્ય નાટકોમાંનું એક આ 'ભૂતાવળ' છે.

મિસ જોસફ ઈમ્સન વિશે અને આ નાટક વિશે લખે છે કે, 'ઈમ્સનની ઉત્તરાધરમાં લખાયેલા આ ત્રિઅકી નાટકમાં એકકેદ્રિય ચાતુર્યથી, સામાન્ય સ્વરૂપે પ્રવર્તતા માનવ રચનાના જાણ્યો માપવાની રીત ચાતુ રાખી છે આ નાટકમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ વચ્ચેના સંગઘોને હજારે વર્ષ રે ધીટ પ્રાગ વ્યથી નિરૂતિને, અને રોગગ્રસ્ત પિતાદારા જન્મ પામેલ પુત્રની ઉપર જાતીય યુગ રોગોથી થતી રહેતી અસર બતાવીને ઈમ્સને સમાજને આક્ષાત આપ્યો હતો. કડક અને તણેલ ન કરી શકે એવો નીતિરાહી, ગુના અને જરાળ રીતના વિપ્લવા જેને સતત રસ રહેતો હતો એવો ઈમ્સન બહુમતીના મત યોનો સામનો સફળતા પૂર્વક કરતો.'

જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શોએ તો જેને પોતાના ગુરુ તરીકે નિરૂદ્ધવેન એવા આ મહાન નાટ્યકાર શેક્સપિયર પછી યુરોપના સૌથી મહાન નાટ્યકાર છે એમાં મહાન નાટ્યકારનું આ મહત્વનું ત્રિઅકી નાટક ગુજરાતીમાં ઉતારીને તેના અનુભવક શ્રી ગુનામદાસ ઓકરે એક મહત્વનું કામ કર્યું છે. સમાજ માત્રને જીવી અસર કરતી એક મૂલ્યાંકી સમરથાને આ નાટકમાં જે સ્પષ્ટ અને વાર્તાત્મક દૃષ્ટિમિદ્યથી નિરૂપવામાં આવી છે તે ખરેખર કૌશલ્ય માગી લે છે.

વાચકે અને લખકે ગુજરાતની રંગભૂમિને પણ ફીક ફીક ઝોમીએ ચડાવે તેનું આ નાટક નાટ્યરસિક ગુજરાતીઓને સારા અને સાચા ઓગકાર અપાવે તો ના નહિ.

★

ડૉ. જુપતરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવેનાં નિસર્ગોપચારનાં સાત પુસ્તકો

કબજિયાત કેમ મટાડશો ?

રૂ. ૪/— (રજિ. પો. —/૯૦)

કબજિયાત દરેક રોગનું મૂળ છે. તે માટે કેટલીય બંનનરુ દવાઓ પાછળ ધૂમ પેસા વેડકાય છે. આ નહું પુસ્તક કુદરતી ઉપચારોથી કબજિયાત મટાડવા માટેનું સાચું માર્ગદર્શન આપે છે.

તંદુરસ્ત રહો

રૂ. ૩/૭૫ (રજિ. પો. —/૯૦)

દવાઓથી ધરાઈ ગયેલાં અને કટાણી ગયેલાં માટેનું આ નહું પુસ્તક દરેકને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. કુદરતી ઉપચારો તરફ આને લોકોની વળેલી દષ્ટિને પણ સંતોષશે.

રોગ અને આસન

રૂ. ૩/૨૫ (રજિ. પો. —/૮૫)

આસનોથી શરીર નીરોગી કેમ રાખી શકાય તે આ પુસ્તકમાં આસનોની છબીઓ સાથે સમજાવ્યું છે. આવૃત્તિ ઉપર આવૃત્તિ પામતું આ સચિત્ર પુસ્તક સાચા સાથીની ગરજ સારશે.

આરોગ્ય કેમ સાચવશો ?

(રૂ. ૩/— રજિ. પો. —/૮૦)

આ પુસ્તકમાં આપેલા લેખો, દર્દોઓની સત્ય પ્રયોગકથાઓ, ફળો, શાકો, આપણી વ્યાદતો અને જે જે માહિતી આપવામાં આવી છે તે વાંચીને આપણે જીવનમાં ઉતારવા પ્રેરાઈએ.

ક્ષય-દમમાં નૈસર્ગિક ઉપચાર

રૂ. ૩/— (રજિ. પો. —/૮૦)

ક્ષય અને દમ એવા જીવલેષુ રોગો છે કે કાળજી-પૂર્વકની સારવાર તે માટે ન લેવાય તો દર્દી અને તેનું કુટુંબ દરેક રીતે ધ ૧ છે. આ પુસ્તક એવા રોગોઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે.

હઠીલાંદર્દોમાં કુદરતી ઉપચાર

રૂ. ૨/— (રજિ. પો. —/૭૫)

શારીરિક કસરત અને કુદરતી ઉપચારો દ્વારા નવજીવન મેળવી શકાય છે એ વાત જ્ઞે ગળે જીતરે અને અસાધ્ય દર્દોની દવાઓથી કંટાળી ગયા હોય તે માટેનું કાયમી ઉપયોગી નીવડે તેવું મહત્વનું આ પુસ્તક છે.

દવાનો છેલ્લો ઘૂંટડો અને કુદરતી સારવાર

મૂલ્ય રૂ. ૨/૫૦ (રજિ. પો. —/૭૫)

આ પુસ્તકમાં જે પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે, એના લેખોમાં જે છણાવટ થઈ છે તે કેવળ લખવા માટે નથી લખાયા. પણ દર્દીઓની સંકાઓનું, એમની મૂંઝવણો પૂછાવતા જે પત્રો આવેલા તેના ઉત્તરો રૂપે આમાં મૂક્યું છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાંધીરોડ ક્રોન્ડીક બિલ્ડિંગ અમદાવાદ, ૧

મૂળરાજ સોલંકીના વીરત્રયુક્ત પૂર્વજીવનની ઐતિહાસિક નવલકથાની નવી આવૃત્તિ

મૂળરાજ સોલંકી

લેખક :

શ્રી યુનીલાલ વ. શાહ

મૂલ્ય : રૂ ૧/૫૦

[રજિ. પો. રૂ ૧/—]

ગુજરાતના સોલંકીવંશની રાજગાદી સ્થાપનાર મૂળરાજ સોલંકીના જીવનના બે વિભાગ છે. એક તેનું વીરત્રયુક્ત પૂર્વજીવન અને બીજું જાતકર્મ-સરકારી કાનૂની તથા ગુજરાત બરખાંસ સરકાર સિવાય કરનારું કિતર જીવન તેના પૂર્વજીવનની આ નવલકથા છે.

મૂળરાજના જીવનના બે મહત્વના પ્રસંગો છે. એક તેના મામાના હાથમાંથી જીંદગીને રાત્રી મહલે કરે છે તે અને બીજો સોલંકીના રા' પ્રહરિય સાથેના યુદ્ધ પ્રસંગ.

હેમાચલ મૂળરાજને સહ યુધ્ધી, જગત્પ્રતિપાળ તથા પરાક્રમી કહે છે. મેઘરૂપ તેને તેજસ્વી અને પ્રભાવિષ્ય કહે છે. કાતિકીમુનીકાર તેને અસાધ્યારણ્ય પરાક્રમી કહે છે.

તિરકાર પામેલા ચાપકાંઓના રોજની પતિત અવસ્થામાંથી ઉદ્ધારનાર મૂળરાજનું નામ ઇતિહાસમાં મુનશ્ચંને અક્ષરે લખાયું છે તેમા શકા નથી.

આપની નકલ મળીશે

મૂળરાજ સોલંકી

યુનીલાલ વ. શાહ

૧ સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયગર) લિમિટેડ

૨૪, આધીરાઈ - ફર્નિચર બિઝ - અમદાવાદ, ૧

રાત્રી

ગાંઠી : ઈશ્વરલાલ મો.દવે & સંપાદક : જયજી પરમાર

સંગ અંક ૩૮૪
૩૨
અંક ૧૨
માર્ચ ૧૯૬૨

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંગન	૩-૨૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
યુગનાં એંધાણુ ભા. ૧-૨	૧૧-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
નવાં નિશાન ભા. ૧-૨	૧૩-૦૦
શ્રી સારંગ બારોટ	
વાઘેલા યુગ અથાવલિનાં ત્રણ પુસ્તકો	
સર્વેશ્વર	૫-૦૦
વિશાળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન)	૫-૦૦
અર્જુનદેવ	૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય	
રાજહંસ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) શ્રી 'શમઢા'	
અન્નપૂર્ણા	૫-૦૦
શ્રી 'કેલક'	

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક	૩-૭૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
મીનપિયાસી	૪ ૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
તન્ત્રી શ્યામા	૪-૨૫
નારી નમણું ફૂલ	૪-૦૦
શ્રી સારંગ બારોટ	
ટીલડી	૫-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખાડેકર	
આલલાં	૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે	
કાન્યસંગ્રહ	
તુલસીદલ	૩-૦૦
શ્રી સુદરભ બેટાઈ	

વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવ સૌરભ શ્રી ર. વ. દેસાઈ	૫-૨૫	જીવન માંગદય શ્રી લાલુબેન મહેતા	૫-૦૦
ગોમતી ઘાટ શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૫-૦૦	સંસાર માધુરી શ્રી લાલુબેન મહેતા	૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અમૂલ્યૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

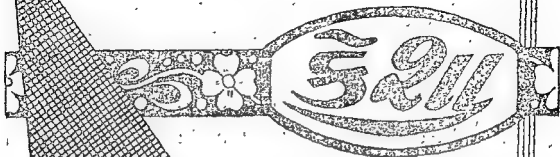
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

: LITERATURE, Bombay-2]

[Phone : 34341

વિશિષ્ટ નવલકથા : ૨૦૨૨ ૧૯૦

મોતપસંદ મહેકતી સુવાસ

• વાતો ખરતા અટકાવી વધારે છે
• મરતકતો શીતળતા
બધી છે.

સાલ ડોરફોલ્યુર -

B. SHAH.

અમ અમ માંભાવવાળા

ગરુડ

અમલવાળા

અ ક ૧૨ : માર્ચ '૬૨

સળગ અ ક ૩૮૪

સમાજમા ચરકા અને

'હિમિ' : વર્ષ ૩૨

'નવરચના' : વર્ષ ૨૬

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખ

લેખ પાન

જા

આદ્ય અરણ્ય

પ્રવાસ

નિવાસ રસ

લીના

આપણે ખાનગી

'પતીલ

આ બેવડા હાથપાને

'મીનપિયાસી'

હાથરચને

'સુધાશુ'

પારસમણિ

રાજસ

સમયના ધીર-ધીર

'ધુમકેતુ'

પાનગોળિ

સુનીલાવ વ૦ શાહ

મિત્ર-નિપુત્રીન પરાક્રમ

ઈશ્વર પેટલોકર

અનિવાર્ય સદન

પત્રાલાસ પટેલ

સૂતા નાચરને ચીરીને

સાભાર પ્રાપ્તિ સ્વીકાર

શોખાદ્ય આબુવાલા

કુ બેક બાકતો રાધર છુ

૧૦ ૫૦

[૨૧] ધણે આભાર યજે

'સિદ્ધાર્થ'

રજબુર્ વાર્ષિક 'કેસુડા'

ખડુલ ત્રિપાઠી

પ્રીત કોરી

રાસુ પટેલ

બહારનો વિકાસ

હરીશં ૦પાસ

દીવાસગીના બોખા બહાર

પ્રભુભેન ક અનરાય કેસારી

દિવ્ય ભૂતાવળ

ર'ભાખહેન ગાધી

નિશાચર પ પીએ

અચિન્તકા પરમાર

કાશુનો વજુ પરા પત્ર

ચુદ્ધમ ગલ

બોલિયાળો અધિષ્ઠા

આજપ પાળ ને લાડકોડ

મલક ડી નીરુબનેન

અન તરાય મ૦ રાવળ

અ ઘસમીકા

અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા

* લવાજમ વરસનું : સાદાસાન રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (સિ ૧૫)

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવેમ્બરની એ ચાર માસમાંથી ઠેકઠેકથી ૪ સયી માલકે યજ્ઞ શકાય છે

* વી પી ઈ લવાજમ વસૂન કરવામાં જે વધારાનો અર્થ થાય છે એ આદેશ જ ગોગવવાનો હાથ છે એટલે લવાજમ પૂરું થવાનો નોટિસ મળે ત્યારે આ ન અને પૂરા કરનામાં સાથે કૃપા કરીને મનીઓરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું

* નમૂનાનો અક મ ગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે અક અક કે કાઈને મોકલતા નથી

* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ ન લખવો ખાસ જરૂરી છે

* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવના જોઈતી ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે

* જાહેરખબર મારેલું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું -

'હિમિ-નવરચના'

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ગાંધીરાંડ : ૬૪, ફોનો-૫૩ મિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક ઉપરલાલ મો દવેએ અને મુદક કાલિદાસ ડાહ્યાભાઈ પરેલે માસિક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી ગાંધીરાંડ ૬૪, ફોનો-૫૩ મિજ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મળેલ મુદ્રણાલય, રતનપાળ, અમદાવાદમાં લખ્યું. ત્રી ઉપરલાલ મો દવે અને જા પાદક જયન્ત પરમાર

પ્રદર્શન કરવાની વૃત્તિ ગમે તેટલી દાબી સમ-
વામાં આવે છતાંય એ દરેક વળતે અબાણતાં જ એવી
તો પ્રગટ થઈ જાય છે કે લાંબી, ઊંડી કે સાચી
સમજણવાળાને તો જલદી ખ્યાલ પણ ન આવે. આ
વૃત્તિ આ યુગની, આ પેઢીની કે આજનાં નાગરિકોની
નીપજ છે એમ કેમ ન કહી શકાય ? બધાંકે અત્યારની
Generation(પેઢી)માં તો આ વૃત્તિ સભર ભરી છે.

કાંઈ ન હોય છતાં પોતાનામાં જ બધું ભર્યાનો દેખાવ
કરવાનું આજે તો બાણે સહજ થઈ ગયું છે. અને
એ સહજતામાં રાચતો આજનો આપણો કિશોર અને
યુવાન વર્ગ મહત્તાની ટોચ સર કર્યાનો ગર્વ લે છે.
આછકલાર્ધ અને દેખાવ કરવાની વૃત્તિએ આપણી હવે
પછીની પેઢીને તો બાણે સમસ્યારૂપ જ બનાવી દીધી
છે. કાંઈ પણ ઊંડાણથી વિચારવાનું, સમજૂતીકરું
આચરણ કરવાનું કે કંઈ અને દેખાવથી દૂર રહેવાનું
ઊંડાણ આજે શોધ્યું જડતું નથી. અને ત્યારે માન-
વનો આશાવાદ એક એવી સજ્જત પછડાટ ખાઈ
એસે છે કે તેમાંથી ઊભા થવાના હોશ તો ઠીક, કળ
પણ માંડ માંડ વળે છે.

વિચારને નેવે ચડાવતી અને આચારનું મીઠું વધુ ને
વધુ મોટું કરતી આજની પેઢી એક એવું આંધળું
ભવિષ્ય સરળ રહી છે કે એ વિષે આજે તો વિચાર
પણ ન થઈ શકે. ક્ષેત્ર, આદર્શ, ઊંડાણ, સાદગી,
સ્વમાન, શ્રમનું મહત્ત્વ, પ્રદર્શનનો અભાવ, ઊંચી
નીતિમત્તા, આરિય, પ્રેમ અને મિત્રતાએ બાણે. આ
પેઢીને નવ ગજના નમસ્કાર કર્યા છે. અને છતાં આ
બધાંથી સભર હોવાનો દાવો કરવાની એકેય તક
શુભાવંવી તેમને પાલવતી નથી. આ આડંબર યુગનો
અંત લાવવાનું કામ કયો અણખોમ્મ કરશે ?

‘પ્રવાત’

નિતાંત રસે

તારી નિતાંત રસથી ભરપૂર સ્મૃતિ
આવી કરે સકળ પ્રેમથી પૂર્ણ ત્યારે
મારે હજુ સ્મરણુવું બૂલવું ઘણુયે
તે સર્વ એક બનતું તુજમાં અનોડ.

મારે રહી રસથી એ ઝરતી બધીયે
કલ્પનભોમ બહુયે ગભીરી હજુયે,
ક્યારેક એ સ્મરણુ વિસ્મરણુ બધાંમાં
વિલોપવાં જગતદીતિ તણાં પ્રલોભો.

આબ્યા હતા; ઉછળતા રસઝેળ પ્રેર્યા,
કર્ધા હતા સદૈવ કારક કલ્પકોના
મારે બધા સ્મરણુપંથ મહીં સભરવા
તારી સહે મૂક સ્મૃતિ મહીં મ્હાણવાનું.

હ મેશ એક સજળી સફટ્ટિઓમાં
હ મેશ કારમી વ્યથા સહુ ઠેલવાની
હ મેશ કૈંક કર્યાં રસ કલ્પનોની
ભોમે અનોડ જગવાટ નિહાળવી છે.

ક્યારેક એ ભીડી જતી જગની કિયાઓ
સાથે અબૂલ જગની સહુયે સભરવા
એ એ જ કતૂંક, એ જ કિયા તણાયે
ભાયે જવાં સતત સંતૃપ્ત આત્મહૈયાં.

મારે હતા મનમહીં સઘળા અનેરા
મંથ્યાં મનોમન બધાં જગમંથનોને
ત્યારે બધા ત્યજી તને જગમાં વરીને
તારી જ એક રસલોહપતા મહીં મેં
મારી ગણી જગતની હતી તે છતાંય.

આવી પળો સઘળી હું જતીયે કરું તો
આવેલ હું શીદ રોકત એકલી કે
આવેલ સાથ સહુ કલ્પનની જ વચ્ચે
મારે વસ્યા કરતા સહુ વાત્રનેયે.

આબ્યા હતા પરમ ભોમ રસાનંદોયે
આબ્યા હતા સકળને ભજવા ઘણાંય,
માણ્યા હતા મહત એકલ વા બધાંય
ત્યારે ન ચિંતન કે કંઈ કામના ના.

મારે અબૂલ સ્મરણુ તુજ એક જ્યોત
આવી ઝગી રહી જતી દૂર એ સુદૂર
ત્યારે બધી જગહજનત જગે ન જ્યોતો
એ એક મેં જગરમાં તુજને ભરી 'તી.

★

લીના

આપણે માનવી !

શોભી રહ્યાં વૃક્ષ ઉપરે પાન લીલાં
કુમળાં ચગકંતા એ વળગી રહ્યાં
વૃક્ષનો અમીરસ પી તેઓ શોભતાં
કે શોભાવી રહ્યાં વૃક્ષને નિજ થકી.

વહી દિનો કૈં કૈં ગયા !
લીલાં પાન પીળાં બની ગયાં
નિરુપ્લીની જેમ એ ખરી ગયાં
નવાં પર્ણો મારે જગા દર્દગયાં.

‘ને આપણે માનવી ! મોહ કાં છૂટો નથી ?
બનીને પાન પીણું ! ખરતાંય ન શું આવડયું ?’

★

‘પતીલ’

આ બેવડા હૃદયપારને

કોઈ કરે શું એકલા દેખાવડા દેદારને?

દિવાલ દોસે કેદની જે પોતાની આચારને :

સાર્યો કશે ના અર્થ તેને કામગીરી કો કહે ?

ખપમાં શી આવી સાવળી, જાણ્યો ન જે બચદારને ?

પામે નહીં આશ્રય કળા એવો હશે કદી દેશ કો ?

જાણ્યું ન નામે શ્રેયતું ખોળે વસ્તી સંસારને :

તક એક પણ આવી ન જે હકદાર કેરા હાથમાં,

મેદાન પર ખુદશા નતીજો શો રહ્યો રમનારને ?

માલિક તણી દુનિયા મહીં છે કોણ કાના સાગરિત ?

પોતાની મેજે આવતી લઈ ગેરજાઓ ખારને !

મેં તો બચારની મહીં દોઢા નહીં અસમાપ તો

, આવી શકે ખપમાં કદી જે કોઈ સાચા ચારને :

યોગી વસાવે જંગલો, માળા વસાવે શ્રેણીઓ

ફેરો વસાવે જાણીતા સર્ગન તથા વ્યાપારને :

કામચું કરીને છતતા આધાર અલગેલા બધે,

લાયક નથી શું વિશ્વમાં માયાતણા ધડનારને ?

ખાલે કરેજાં અન્યતા તે દખલખા શા કામના ?

નહીં આવકાયો જે કદી એહસાન પા કિપકારને !

હરજોજ ગોઠે કાયદા ફરતે જનારા પામશે,

ઉત્કર્ષ પડછાયો નહીં થોજે ખરા હકદારને :

હંમેશા કેરી એક સરખી શીય બેઝેની ‘પતીલ’ ?

નહીં મોઢી સમકક્ષી આ બેવડા હૃદયપારને !

★

‘મીનપિયાસી’

હૃદયસ્થને

હૃદયસ્થ હે !...આહું તને,

તવ વહન પરનાં હાસ્થને,

લાવણ્યભર તવ લાસ્થને.

કિન્તુ નહીં તવ સ્પર્શને,

રાત્રું સદા દૂર દર્શને;

ના આહજે કદીયે મને,

પણ એટલું કહું છું તને,

કે તું સુભાગી હો લલે,

કિન્તુ અસાગી કો પળે,

જો એકલું લાગે તને

તો યાદ કરજે એટલું.

કે વિશ્વમાં છે માનવી,

જે એ ક્ષણે,

સંભારતો સંભારતો આહિ તને

★

‘સુધાશું’

પારસમણિ

પારાવાર વચ્ચે મારો પારસમણિ

જ્યાં મોખાં મહિરિયાની હહેરી બડી;

નવનવ ખડથો આવે સાજન મારો

ચરણે ઢાળું એને રતનકળી;

પારાવાર વચ્ચે મારો પારસમણિ !

આવો હો નીરના નાથ નવજોબને,

તમે માલિક અને મહેરામણી;

મૂક્યાં એંધાણુ અને તીરતીર વિચયો,

એવા વારાની ત્હારી જ્યોતલાં પડી;

પારાવાર વચ્ચે મારો પારસમણિ !

કોઈ મોજું દીત ને કોઈ ધનિક.

તો કોઈ કાઠલને ખુમારી ધણી;

પારસકેરી આ ત્હારી સમતા સમારતી.

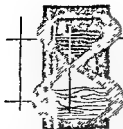
અચજા અલંગા એની શાના ખડી :

પારાવાર વચ્ચે મારો પારસમણિ.

★

નવરસ

ત્રણ કાવ્યો : ૬

સમયના સીર-ન

શસ્ત્રનાખૂરી પહેલાં જિ.આ.આ.દર્શન જોઈશે
 દુનિયાની સાતે ન તો બૂઝર્લ ધડાકાઓથી તૂટી કે
 ન તો અષ્ટ-અહસ યોગથી જોખમાઈ વિશ્વશાંતિ
 હવે કાંઈ જોવી ખરડ નથી રહી એમ આપણે રતીકા
 રતુ જોઈએ આજને મની ટપ્પર ઝીનીને એ મજબૂત
 બની ચૂકી છે કોઈ દેશ વિશ્વયુદ્ધ છૂડતો નથી,
 કોઈનું એવું ગળું રતુ નથી જે બગ છે તે કજૂ
 સના ધનની પેઠે અગર મદિરના કાંકોતરના આજૂઆત
 પેઠે ખીજને દેખાડાનું છે, એમાથી વાપરી રાખ
 એનો જાગ તો થોડાક જ છે
 એમ છતાં વિશ્વશાંતિ જાગવના પ્રયાસો કરના જોઈએ
 પણ આવા પ્રયાસો શસ્ત્રનાખૂરીનો આગ્રહ કરવાથી
 નહીં હાવે એ માટે જેની જરૂર છે તે તો સિદ્ધાંતોનો
 આગ્રહ જિ.આ.પ્રેયની બૂખ આ દુનિયાને જેવી લાગી
 છે એવી ખીજ એકેય નથી લાગી ભય પણ એની
 તોને વિસાતમા નથી કંટાકડીની પગો આની ને ગઈ,
 પણ જ્યાં વધારે ભયની શક્યતા હતી ત્યાં લેકો
 રસરથ રહી શક્યા હતા, રાજ્યની સરકારે પણ ગભ
 રાખ્યા પડી નહોતી લાગે છે કે જ્યારે બરફાસ કરી
 શકાય પણ વિચાર—હેતુઓના ઉત્પન્ન—નો અભાવ
 હવે આની શક્યતા નથી
 હવે દુનિયાને જે જોઈએ છે તે સ્પષ્ટ ને નીડર વણી
 જિ.આ.આદર્શ, સત્તાજુથોની આગપાળામથી નીકળી
 જઈ એમની સુધસુધ ડેકાલે લાવે એમતેય કર્તવ્ય
 સુઝાડે એની પ્રગમ ને અર્થયુક્ત વાણી એ વિના
 રાષ્ટ્રભય ટપી શકે નહિ એવી તાકાત વિના રાષ્ટ્ર
 સઘનો પ્રમાદ પડે નહિ ને રાષ્ટ્રસંઘ મરના પડ્યો
 તો પડી એ વાણીને પ્રતિષ્ઠિત થવાનું સ્થાન જ રહેતું

નથી આપણે નૂતન જગદ્ધર્મની વાણી પણ જોઈએ
 અને એ ઝીની શકે કે વહી શકે એવું મેળાન પણ
 જોઈએ વિશ્વશાંતિ માટે અને અનિવાર્ય છે
 શુદ્ધતાખૂરી એકની કચાથી આવશે? જે સમસ્યાઓ
 જનન આગળ જોવી છે એના ઉકેન શસ્ત્ર વડે નથી,
 આટલું સ્પષ્ટ થયા પડી શસ્ત્રોની ડાખગીઓ સુકાય
 ને ખરી પડે એ તો માત્ર વખતનું વહેણ છે જ્યારે
 મોજુદ સમસ્યાઓના ઉકેન સૂઝશે ત્યારે શસ્ત્રોના
 જજ દર્ગઈ ગયેના જણ્યારો
 રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્ય એક સમસ્યા હતી તે હવે લગભગ
 ઉઠી છે પણ એના વિકૃત સ્વરૂપે સરખામતારી આવી
 પડી તેને દુનિયાએ નભાવી લીધી, તપાસી લીધી
 પછી એ અનિવાર્ય દુષણ મનાયું, ને હવે એનો
 સજ છૂટવો જોઈએ વસંતના જોરે જ્યાં જ્યાં
 રાજ્યો ટક્યા છે ત્યાં પરાધીનતા છે એમ અવસ્ય
 મનાયું જોઈએ એની પરાધીનતા દૂર કરવા રાષ્ટ્રસંઘે
 પોતાનો ધર્મ બનાવવો જોઈએ
 પણ એ ધર્મ છોડીને સહઅસ્તિત્વનો સગવડો ધર્મ
 રાખના જઈશું તો ટૂંક સમય માટે ધર્મજો ઠેના
 શત્રુશુ ખરા પણ આગળ જતા એ ધર્મજો ધેરા ને
 જીતેણું થાના સહઅસ્તિત્વ સમાન ધોરણેનું હોઈ
 શકે જિ.આ.અભિનાતાઓ ને સજનતનનું હોઈ શકે
 અ-માય જુનમ કે પાગલ અસરથા સાથે સહજીવન
 શક્ય નથી

લશ્કરની કામગીરીમાં પકડો

નેપાળની સરદારોને સુરક્ષિત ચડી ના શકાય એ પ્રકાર
 રના બનાવો યા બનવા લાગ્યા છે એવે વખતે ભારતે
 એની પાકેશનીનિનો ફરીથી વિચાર કરવો જોઈએ

એક વાર દિલ્હીની રાજધાનીથી જૈનરઘાટથી કાલખે, ને કાલિમખેગથી રંગૂન સુધી લાગવગ રાખવામાં આવતી, કારણ કે આ વિશાળ દેશની પોતાની સરહદોની પેલી પાર ભેલું પડે એવી જરૂર છે ગોવાનો સાવ સહેલો સવાલ નેહરુએ નાકક લખાવ્યો ને ચર્ચારપદ બતાવ્યો. પાકિસ્તાનને પણ વખત કવખત ધણું પંચાવ્યું, 'સેઓસાઈટ'નાં વચનો વર્ષો સુધી વાગોળ્યાં, ને કમનગેરી માથે ચઢાવી. એમ લોકોને પણ વલ્લુરીયાં ભરવા દીધાં. દીલી, દીધુંસૂતવાળી, સાહસ ને મહેચ્છા વિનાની પરદેશનોતિ આટલાં વર્ષ રહી શકી તેનું આપણે દુઃખ કરવું જોઈએ. તિમેટું નાળિયેર સીનની લઘીમાં વિજયધિકારે હોમી દીધું એ બૂલનો પક્ષાત્તાંપ કરવો જોઈએ. અને હવે નેપાળ-ભૂતાંનની સરહદોને યોગ્ય રીતે સુરક્ષિત કરી લેવાં જોઈએ આપણે મોટું લશ્કર રાખ્યું છે. એ લશ્કરે વીરત્વમાં નામના મેળવી છે. હવે એને 'શોલાનું' કે ભારદ્વખ ખતાવી દઈએ તો એને સમેટવાનો વખત આવશે. આખા દેશનું લશ્કર, સીમાડાઓ જળવવા કામે લાગી જાય, હાથ ના હોય ત્યાંયે માગોં તૈયાર કરે, વસવાટ જેવાં નવાં સ્થળો તૈયાર કરે, પડોશી રાજ્યોને નિર્ભય ખતાવવા મથે, દેશની તાકાતમાં લોકોને વિશ્વાસ પ્રેરે, સાહસો ખેડે ને પોતાના સરજબમાં સ્વાશ્રવી થનાં શીખે. મુલકી વહીવટમાં દેશના કરોડો ખેડારે જોડાય તે પહેલાં એમને આ લશ્કરે જોડે જંગલો ને પડારોમાં ફેરવ્યા હોય તો ? મેદાનોની પરેડ ને સલામીની શોકા શીખ્યા પછી કેંક નહર કામ ખતાવી નહિ શકે તો લશ્કર ને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ક્યારેય મેળ ખાવાનો નથી. હમણાં જે રીતે તાલીમ આપાય છે એ દીક છે, પણ વધારે તે મણુવેશની ખુશામત જેવી છે. એથી લશ્કરી મિજાજ જળવાતો નથી. પછી એમની ખારડે પ્રજામાં એ શિસ્ત કે ખુમારી ઉતારી શકાશે એવો આશા તો રાખી જ કેમ રાકશે ? આપણું લશ્કર સાધનસરજબે અપંગ છે એમ કહી નેહરુએ એનું ખમીર તોડ્યું છે. હોય તો પણ એ હકીકતની જાહેરાત વાજબી નથી, લશ્કરનો જુરસો

ઘટાડનારી છે. એને બંને લગખના પયંતો, આસાં મનાં જંગલો, નિકાચારના ટાપુઓ, ભૂતાનનાં ચડાણો, નેપાળની ખીણો—એના ભોમિયા થવા, એ સ્થળોએ ભારતના વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપવા, નવાં વસવાટ-યોગ્ય બનાવવા લશ્કરને નવી કામગીરી સોંપી છે એવી જાહેરાત ક્યારે થશે ?

પક્ષ કરતાં વ્યક્તિને 'સ્વ'ધર્મ મોટો છે સંઘ વ્યવસ્થા લાવવા સહયુક્ષા કેવી રીતે વિસારવામાં આવે છે. ને જીવનમૂલ્યો કેવી રીતે ઘટાડવામાં આવે છે એનો અનુભવ આ ચૂંટણીઓમાં થયો. પક્ષને ટેકો આપતી વેળા વ્યક્તિના અવરગુણ ના જોવાય એવું કહીને આપણા ઘણા આગેવાનોએ 'ધર્મનું' અનન ખતાવ્યું છે. મિનસાંપ્રતિક પદ્ધતિનું રાજ્ય ખીલવું વાના પ્રયાસ કરવા છતાંયે એમણે સાંપ્રદાયિક વાઙ્-ખધી પસંદ કરી એ ખેદજનક ગણાય. સ્વામીનારાયણ મણુના સંપ્રદાયમાં સત્સંગીઓની વાઙખધી મોટુક છે, શું કોન્ટ્રેસને પણ એવું જ ખપે છે ? સંસ્થામાં શિસ્ત જોઈએ, પણ એની મશીક હેખદ શિસ્ત એ વ્યવસ્થા છે, પણ એ ગુણ કે ધર્મ મશીક મોટા ધર્મ આગળ એ ગોણપડે છે. એના ખ્વતિ આગ્રહ ના થઈ શકે. સારી રીતે શિસ્તનું પ્રોત્સાહ કરાવવું હોય તો પહે નિજુથો ભેની વેળા જળવના રહેવું જોઈએ. અને ક્યાંક ના આવવા દેવી, જોઈએ એ પછીયે પક્ષમાં સિદ્ધત સાથે સમાધાનો, ધર્મ હોય તો એકરાર કરવો જોઈએ અને અનિવાર્યતા, સમજ જળવવી જોઈએ. એમ કરવાને પહેલે શિસ્તની લાકડી વારંવાર ઉગામે તો એથી કાર્ય સરતાં નથી, સંસ્થા પ્રત્યેની નિષ્કા જરૂર મોગી પડે છે. ગાંધીજીની પદ્ધતિથી પ્રલાવિન થયેલા કેટલાક ભાગ્યે ઓને આવી મૂંઝવણ આ ચૂંટણીઓ પ્રસંગે મુખ પક્ષની દેખીતી ભૂત જોવા છતાં એને વળગી રહેવું એ અંતરને છેલરવા જેવું જણાયું. ત્યારે કાકાભાઈ મૌનનો માર્ગ ચીંધ્યો, પક્ષ છોડવો પણ નહિ ને ટેકો આપવો પણ નહિ. પણ પક્ષનો સંપ્રદાય કરવો હોય તેમને આવું કેમ રુચે ? એટલે એમણે મતદાન જેવા

નાગરિક ધર્મમાંથી આતુ' પદ્માવન નહિ કરવા જણાવ્યું. મત આપવાના કામને મોટું ગણી, કા તો ચિસ્ત મુજબ પક્ષને મત દેવો અથવા પક્ષ છોડવો એવા આગ્રહ રાખ્યો. પક્ષ છોડવાનું મિનજવામદાર માણુ-સો જ બોલી શકે. એમાં તુમાખો રહેતી છે. પોતાનો મત સંધને શરણે સોપી દેવો એવું છુદ્દે કહ્યું છે. પણ કયાં છુદ્દને સંધ ને કયાં કોન્ગ્રેસનો મનઘની સંધ ! એટલે ગુરુ કે સંધને શરણે ધણુને વાળવા હોય તો એમણે શક્તિ ભળવવાની કે સિદ્ધિ મેળવવાની ખેવના કરવી રહેવા દઈ સિદ્ધાંતોનો સંગ કાયમ કરવો રહ્યો.

માનવીના જીવનમાં એવી ખળો આવે જ છે કે જ્યારે એને જીવનમૂલ્યોનો આગ્રહ કરવો કે નહિ તે વિચારવું પડે છે. એની સામે તુલના કરવા કેટલાક દિન-અદિતની ગણતરીઓ આવી પડે ત્યારે એણે એ છોડી દઈ સિદ્ધાંતની—જેમાં ધર્મની બાંધ પકડની જોઈએ. જેને મોટા ધર્મ સુધે તેણે નાના ગોણું ધર્મ છોડવા રહ્યા. અને ત્યારે જ પોતાનો ઉત્તમ એવો 'સ્વ'નો ધર્મ એ આચરી શકે. નિયમ આ છે, ધર્મનો આદેશ આવા છે. કોન્ગ્રેસની જુદીમતિ કે એકાદ સભ્યની જીતનું હિત ભળવવા એ નિયમને હળવો કરવાની જરૂર નથી.

આપણું લોકાત્મ નવું છે અને એમાં ચિસ્તનું શિલણ હમણાં આગ્રહ દઈ આપ્યું હશે તો આગળ ઉપર સારા શિસ્તના રહેશે એમ માની શકાય. પણ એ જ હાલની બીજી બાજુ કેવી છે ? આપણે યુદ્ધમાં મેંદા જેમ રહ્યા નથી, હવે આગ્રહમાં મેંદા જેવાં નહિ થઈએ. એક કાળે આંગણી બેસી કરનાર સૈનિકાની જરૂર હતી. હવે અખળે રૂપિયાનું આડંબર આયોજન આવી પડ્યું છે ત્યારે મેંદા એકદાં રાખનાનો આગ્રહ ખોટો છે. હજુએ મોડું થયું નથી. કોન્ગ્રેસ એના રિતનો ખ્યાલ હળવો કરી હેતુઓનો ખ્યાલ આગળ રાખજો તો ઠીક છે; નહિ તો રથાપિત હિતોનો જે રક્ષક થતો

આવ્યો છે તે એનો પણ થયો. સંપ્રદાયનો આગ્રહ કરનારની દશા નીચલા ઢાળની દોટ જેવી છે, ભવિતિ વિનિષાદ: ચતુષ્પદ.

નાત નહિ, સંખ્યાનું, પછાતપણું નહે છે આ ચૂંટણીઓમાં નાત આગળ આવી, એને પાછળ નથી હાંપી શકાઈ. પણ એ દાખ નાતોનો નથી, પછાત-પણાનો છે. જુદું મોટા સમુદાયને મતનો અધિકાર આપવો હોય તો એનાં લક્ષણો પછાત રહેવાનાં જ, કેમકે બહુજન વિભાગ આ દેશમાં ધણી પછાત છે. શરૂઆતમાં એમનું રાજકીય જ્ઞાન એકદમ હતું, અગર કોન્ગ્રેસની હાકેલ જ્યાં હેતુવાળી હતી એટલે લોકોનું સામુદાયિક પછાતપણું આગળ તરી આવતું નહોતું. હવે ચૂંટણીઓનો જંગ આયોજનના કશોડો રૂપિયા ઉપર લાગવજ મેળવવા લાયક છે, એટલે કોન્ગ્રેસમાં જેમ હેતુઓની અછત વરતાઈ છે એમ બીજા પક્ષોમાં પણ એ હોવાની જ. અને હેતુઓની અછત હોય ત્યાં પછાતપણાનું જોર કેમ ના વધે ?

આ પક્ષની ચૂંટણીઓમાં પછાતપણું વધારે જોર દાખવશે, પછાત કોળો એમની સંખ્યાનો લાભ લેવા વધારે પ્રયાસ કરશે, ને કાનૂરી પણ ખરી. લોકશાહીમાં જુદીમતિને તક મળે, ને જુદીમતિ જેવી હશે તેવી ધારસલાખા પણ દેખાતી થશે. ભણ્યાઓ, ધનિકો, અને જોયા આદર્શો જેની પાસે છે એ પક્ષો અમુક વખત ધાવે પડે તો 'અમે કેમ નહિ ?' એવા નાદ ચાલે.

જે નાતો સુધડે છે, કેળવણી છે, પોતાની નાતને વ્યવસ્થિત કરનારી છે તેનું તોફાન નડવાનું નથી. જોર તો પછાતપણાનું—સંખ્યાવાદનું આવવાનું છે. નાતો વગોણાના માર ખમી શકી છે, એથી નાબૂદ થવાની નથી ને જે પછાત નાતો છે એમનું જાતિ અભિમાન આવા ખોટા પ્રચારથી કેળવાયું છે. પણ નેહરુ નાતો, કેમ, ને લાખા, વગેરેના કબૂત ઉપર એટલો ભાર મૂકે છે એમાંથી એ વિષ પોપણુ મેળવીને દેશમાં પ્રસરે છે.

આણસમજમાં દેવે આવા અપકાર વિશે નેટુ ક્યારેક વિચાર કરશે ખરા ? કે એ પણ પછાતપણું ગણી નહાવવું રહ્યું !

પ્રાદેશિક ભાષાની મર્યાદાઓ

૧૯૬૫ સુધીમાં ન્યાયાલયોની ભાષા પૂરેપૂરી ગુજરાતી હોય એવો આગ્રહ રાખવો બાકિશ છે.

આ દેશમાં ઐદ પ્રાદેશિક ભાષાઓનો સ્વીકાર થયો છે. એમાંની એ દેક મળતી હોય, પણ ત્રોછનો મેળ ખવડાવી શકાતો નથી. આ ભાષાઓ એવી વિવિધ છે, અલુખેડાયેલી પણ છે. ગુજરાતમાં એની ભાષા સીમાડા સુધી પહોંચી નથી, નાનું સરખું હેન્ડગ્રીવ પણ ઉઠેલી શકાતું નથી, બીજા પ્રદેશોમાં એથી કપરી પરિસ્થિતિ છે. પોતપોતાના પ્રદેશની ભાષા સમૃદ્ધ પણ નથી, ત્યાં એનો આગ્રહ કરવાથી તુકેશાન જ છે, અર્થના અનર્થ વધારે થવાના સંભવ છે.

પણ એથી મોટી વિપદા હોય તો જુદા જુદા પ્રદેશો વચ્ચેના તાંત્રની એકરૂપતા બેખમાય એની છે, દેશની એકતાને ધસારો લાગે એની છે. સહુ પ્રદેશોમાં પ્રદેશના કાનૂનો ઓછા કરવાની પણ એથી જ ગરર છે, ને વ્યવસ્થાની એકરૂપતા નહિ. લાવી શકાય તો આ દેશમાં એક પ્રદેશનો રહેવાસી બીજા પ્રદેશમાં અમુકયો હેખાવાનો.

પ્રદેશની ભાષાનો બધે આગ્રહ રાખનારાઓ રાષ્ટ્રીય ભાષાને અમુક સમયે પ્રચલિત કરવા નથી જ માગતા એમ માનવું ? પ્રાદેશિક ભાષાઓને એક વાર સ્થિર કર્યા પછી એમને ફરીથી ઉખેડવાનું કામ અશક્ય છે, કાયદાના જેરે પણ એવું નહિ કરી શકાય. રાષ્ટ્રભાષા ન્યારે પણ સ્થિર કરી શકાય એટલી સમૃદ્ધ ને વ્યાપક બની હોય ત્યારે એ અગ્રેછને રથાને બાવી શકે, પ્રદેશની ભાષાના રથાને નહિ.

આપણે હમણાં તો કાઈ પ્રદેશમાં વહીવટીતંત્રમાં બીજા પ્રદેશના અધિકારીઓ રહે એવો આગ્રહ કરવો નોઈએ. એથી જ ગુણવત્તા વધારી શકાય. ત્રીસથી

ચાળીશ ટકા જેટલું તંત્ર બીજા પ્રદેશના અધિકારીઓ માટે અનામત રહેવું નોઈએ. ને એમણે પણ પ્રદેશની ભાષાનું કાયદામ જ્ઞાન મેળવી લેવું, એ શિરસ્તો દીક છે.

ગુજરાતમાં સર્વત્ર ગુજરાતી જ ચાલે એવો આગ્રહ રાખવા માટે વર્ષો નોઈશે. આમાન્ય વેપારી કે અધિકારીને ચાર વાક્યો લખવાં પડે ત્યારે એ મુઝાય છે, ગુજરાતી પણ ગરબડીકં લખે છે. એ સ્થિતિમાં કાયદાની ચોક્કસ અર્થવાણી ભાષા લખનારા કેટલા ? કહેવું સહેલું છે, પણ એનો અમલ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી રહેલી છે.

ન્યારે પરદેશની ડીગ્રોવાળા શિક્ષિતો અને દેશમાં તૈયાર થયેલા શિક્ષિતો વચ્ચેના ફરક મટી જશે ત્યારે ગુજરાતોને વ્યાપક કરવાની શક્યાત થવી ઘટે, તે પહેલાં નહિ. આમસમુદાયની ફિકર કરશો નહિ, એ ગુજરાતી પણ સે'નસા'જ ગોલે-લખે છે. એવું વાંચન પણ ફટકળિયા છાપાં-ચોપાનિયાનું રહ્યું છે. એવાની ગણતરીએ પ્રદેશ આખાની ભાષાનો નિર્ણય બહુ ઝડપી બનાવી શકાય નહિ.

હિંદુસ્તાન એક રાષ્ટ્રીને પ્રદેશોને ખીલવવા હશે તો પ્રદેશની ભાષા ઉપર પણ અમુક મર્યાદાઓ મૂકવી પડશે. એમ એક પ્રદેશના વેપાર બીજા પ્રદેશો સાથે જૂટથી ચતા રાખતા હોય તો પણ એવો વિચાર રાખવો નોઈશે. વેપારની ભાષા જુદી રહે એવું તો નથી માન્યું ને !

અગ્રેછની જેને સૂઝ હોય તેમણે તપાસવું નોઈએ કે નવો રાજકર્તા વર્ગ જિલો થયો છે તેમના સંતાનો શું ભણે છે ? એ જેમ કરે તેમ જનતાને આગ્રહ કરી શકાય. બીજો આગ્રહ કરવો એ નયો દંભ છે, અધઃગ્રહ છે, અને ગુજરાત કે ગુજરાતીનો કુસેવા છે.

ભાષાની સેવા તો ગુજરાતની હાયક્રાંટના ન્યાયાધીશોએ જે મહાનિબંધ લખી ચુકાદો આપ્યો તેમણે કરી છે. પણ કો-એસને એ સેવા જુઝવાની નથી કારણ કે એ એમની છાપવાળી નથી !

પાનગોષ્ઠિ

વર્તમાનયુગના પ્રાણપ્રશ્નોને હળવી રેવીમાં આલેખતા આપણા પીઠ સાહિત્યકારે આ હળવા લેખમાં આગાદ છલાવટ કરી નબ છે. જંગીર પ્રશ્ન પણ આટલી અગંભીર રીતે રજૂ થાય ત્યારે એ સમજવામાં અને સ્વીકારવામાં સામાન્ય સમજના માણસોને પણ મુશ્કેલી ન પડે—આમજનતાને જ આજે તો સાચી સમજની જરૂર છે.....

જેને જેને હું મોંઘવારીની વાત કરું છું તે બધા જ કહે છે કે આમાં તમે કાંઈ સમજો તેમ જ નથી. આમાં સાધારણ માણસનું સમજવાનું મરુ જ નથી તમને હજી એટલી પણ ખબર નથી કે આ તો આપણું જીવનધારણ જીવું થાય છે. મોંઘવારી કયા આવી છે? જીવનધારણ જીવું મરુ છે, એ ખરું.

પ્રશ્ન મેં કહ્યું, ‘જી જીવનધારણ જીવું’ થયું એમાં કાંઈ મોંઘવારી વધતી નબ?’

‘એમાં પણ તમે નહિ સમજો અર્થવિચારણો કહે છે જીવનધારણ જીવું એટલે જીવનધારણ જીવું અને એમાં જીવન ધારણ જીવું! હજી આપણે ત્યાં જીવન ધારણ ધણ ધણ નીચું છે. જોડાના રૂપમાં સો સવાસો પડે ત્યારે જાણવું કે આપણે હવે જીવનધારણ તો જીવું કરી શક્યા છીએ ને એક વખત જીવનધારણ જીવું થયું કે પ્રગ જીવું થઈ સમજો. પ્રગ જીવું થઈ કે ઉત્પાદન જીવું થયું સમજો. ઉત્પાદન જીવું થયું કે જીવનધારણ વધારે જીવું મરુ સમજો. આપણી નેમ તો એવું જીવનધારણ રચાવવાની છે કે કાંઈ જોગો, આંહી પાંચ પંદર વરસથી વધારે જીવવાની હિંમત જ ન કરે હિંમત ન કરે શું, હાથ જોડીને હમેશાં ભંગવાનને કહે છે કે આંહીથી એ બસ, પંદર વરસમાં જ આંહીથી ઉપાડી લે આપણાં! આ જીવો જીવન ધારણના પ્રતાપે પોતે જ ખવાસ થઈ ગય. એટલે વસ્તીવધારાને પ્રશ્ન પણ એની મેળે જ ‘હલ’ થઈ ગય. ‘એંહી’ તો બધા પ્રશ્નો હલ કરી નાખવાના છે. પછી એમાં ભવે માણસો પણ હવાસ થઈ ગયા. એક વખત પ્રશ્ન ‘હલ’ થયા કે થઈ રહ્યું.

દાણા વણ પાકે છે. યોગનાઓ પણ ફળવા માંડી છે. પણ માણસોનું જીવનધારણ જીવું મરુ છે. એટલે એમાં કાંઈ નો ગજ વાગે એમ નથી. પણ આ જીવું

જીવનધારણ થયું એટલે પાંચ શેટથી ખાવાવાળા શું દસ ખાવતા હશે? ને દસવાળા પચીમે પહેંચવા હશે!

એટલે આ મારી શંકાનું સમાધાન લેવા હું હોટેલવાળાને ત્યાં પહેંચ્યો. હોટેલવાળો અમરતો તો ખેસવા દે નહિ એટલે ‘પેસવ’ નો ‘એડર’ કયો. મારા મનને એમ કે ચામાથી જ ખમર પડી જશે કે જીવન ધારણ કેટલું જીવું થયું છે.

પણ ચામું તો પાંચ વરસ પહેલાં પીધી હતી એવી જ લાલચોળ હતી. જે પાંચ વરસ પહેલાં ઉઠતી હતી એમ જ ઉઠતી હતી. ફક્ત પૈસા વધારે મેકા એ નફામાં. એટલે ખાત્રી થઈ કે આંહી તો જીવનધારણ હતું તે જ લાગે છે. છોકરાઓ ચા લાવતા હતા પણ પાંચ વરસ પહેલાં જેટલા ચોખખા રહેતા હતા એટલા જ ચોખખા હતા. એટલે એમાં પણ જીવનધારણ હતું ત્યાં જ હતું. પછી મેં હોટેલવાળાને લાણીનું પૂછ્યું. તો તરત જ ખાત્રી થઈ ગઈ કે હાં, આંહી જીવનધારણ જીવું મરુ છે પણ હોટેલવાળાએ તો મોંઘવારીની જુમાજુમ કરી મૂકી. મેં એને ધણું સમજાવ્યો કે ભાઈ આપણા વીં ૦ ૧૦ ૧૦ શવ જેવા અર્થલાભી પણ કહે છે કે તમે લોકો ભોસો છો બહુ. એટલે તમને મોંઘવારી, જે ખરી રીતે નથી, તે મોંઘવારી લાગે છે. તમે પણ મોંઘવારીને બદલે જીવનધારણ જીવું મરુ છે એમ બોલવા માંડશો તો તમને તરત જ આરામ મળશે અને વળી ભવે સમજવા વિના બોલો, તો પણ આ સમજના પ્રયોગથી તમારો પ્રવેશ મોટા મોટા નિષ્ણુતોમાં થઈ જશે.

હવે અને ધીમે ધીમે સમાજ છે કે આપણું જીવન ધારણ જીવું થયું છે. મોંઘવારી સમ જીવનધારણ છે. અપસમ વાપરવો એ પણ જીવનધારણ માનસ છે. ત્યારથી હું હવે હાલતાં ને આસનાં ‘જીવનધારણ

લીધું થયું છે ' એમ જાણું છું અને સૌ મને વિદ્યા-
 નનો વિદ્વાન માનીને હવે પછી આ આપણી કૃત્ય કર્યાં
 અટકશે એમ પૂછવા પણ આવે છે.
 હું એમને કહું છું કે લાઈઓ ! તમે અટકવાની
 વાત કરો માં. એ સાવ કલિયુગ જેવી વાત છે. હવે
 તો આખી મીચીને દોડવા જ માડિ. કાં તો બધે જ
 ખડકવાસવાના બંધ ખડકાય છે તે જીવનધોરણુ નાતું
 આકાશને અટકે છે. અને કાં પછી બધા જ એક સાથે
 —પેલા એક ઘેરાની પાછળ બધાં નહોતાં ખાળકયાં
 —એમ ખામકે છે । જે થાય તે પણ અમદાવાદી મન-
 રમાં પંદર રૂપિયે શેર રમેટાં ન મળે ત્યાં સુધી આ
 જીવનધોરણુ—હવે અટકયું અટકે એમ નથી. અને
 આ તો મોરાં આપવા । ઊંઠું પણ ન જાણના હોય
 એવા નાણાશાસ્ત્રીઓની નાણાકીય વાતો । આમાં હું ને
 તમે ને સામાન્ય માણસો અને બીજા શું સમજવાના
 હતા ? આ તો આપવા । 'વાતું છે જીણીયું, જેમ
 લોહાં કાપે શીણીયું ।' એટલે જિયા જીવનધોરણુનાં
 કાવ્યો કરવા માટે હવે આપણું માહિતી ખાતું કંઈક
 પ્રબંધ કરે તો એવાં કાવ્યોનો પણ ઢાંચો થઈ જશે.
 પછી થોજે કવિ-સંમેલન । માણસોને રોનક લેવા બળશે
 ને શેરલા-શાકનો એાછા ખોરાક મળ્યો હોય તો આ
 ખોરાકથી પણ દેહ તો નહશે.
 એટલે આ પ્રયોગ પણ કરવા જેવો છે.
 પણ જોળે હો, આ તો મારી પાનગોષ્ટિ છે. પાન
 એટલે પેલું ન સમજતા, નહિતર મક્કતનો તમને ને
 મને બંનેને સંતાપ થશે. પણ જિયા જીવનધોરણુના
 સંતાપમાંથી બે ઘડી જીવને આનંદ આપવા માટે
 આવી અ-ગંભીર વાતો કીક છે.
 ચાલો, ત્યારે પાછા મળીશું, પણ હા મારે એક વાત
 કહેવાની રહી ગઈ. રહી રહીને ચૌદ વરસે આપણું
 પંડિતજીને લાગ્યું કે માણા લોકો હાર-તોરા મક્કતનાં
 લાવે છે. પોતાને તો એક ગુલામનું કૃત્ય બસ છે ।
 કોટમાં ખોસવા માટે, અને ફોટોગ્રાફીના ફોટા માટે
 અને જાપાવાળાનાં કાવ્યો માટે. તેમ મને પણ હવે

ચૌદ વરસે રહી રહીને લાગવાં માંડ્યું છે. આટલો બધો
 લાપણો ક્યાં પછી કે—આંહી માળી મન કંઈ ન બોલ-
 વામાં છે । બોલે તે મેં ખાધ—એવી આંહી વાત છે.
 એટલે મારે પણ હવે મૂંઝું થઈ જવું છે. અને તેથી
 હાલ તો મેં કયાંય લાપણુ કરવા ન જવું. એવો
 નિયમ રાખ્યો છે. જોળે વળી કહેતા નહિ કે મોરું
 લાપણુધોરણુ જિયું થયું છે. ખાત્રી જીવનધોરણુની
 વાત એવી છે કે એમાં કોઈનો મંજ વાગે તેમ નથી.
 પેલા અમેરિકન માલગ્રેઈથ સાહેબ કહે છે કે જોળે
 ખાપવા ! જોઈ વિચારીને નાણાં લેતો નહિતર તમારા
 ટાટિયા તમારા ગળામાં રહી જશે. એમનું સાચું માનવું
 કે આપણા પ્રધાનો નાણાં મેળવી આવ્યાની ભારે ભારે
 સિદ્ધિ બતાવે છે એમનું સાચું માનવું કે સાચું કાંયું કે
 આ હું કહું છું સાચું ગમે તેનું હોય, જીવન જીવવું
 માડિ ને પાંડું માલસામાન હરાજ કરીને શેરલા
 ખાતા રહેજો. ચાલો ત્યારે, ફિર મિલેજો. છેવટે
 એ જ સાચું છે.

એક નવા બે પૈસાના સિક્કોએ મારા ઉપર જે વિતરણ
 છે તેની વાત જો નહિ લખાય તો પછી મને લાગે
 છે કે છેવટે નહિ જ લખાય એટલે આજ એ સિક્કોને
 પાસે રાખીને જ લખવા બેઠો છું.
 વાત એવી છે કે હું એક દિવસ રસ્તે જતો હતો ત્યાં
 મેં બે પૈસાના સિક્કો જોયા. નવો સિક્કો
 એને લેવો કે ન લેવો ? એની દિવા થઈ પડી પહેતાં
 તો થયું કે ન લેવો. છંદોડમાં કાઈ લેતા નથી તેથી,
 એના મૂળ માલિકને ખાત્રી જ હોય કે વસ્તુ પડી જ
 હશે—ત્યાં પડી હશે ત્યાં પછી થયું કે આપણે નહિ
 લઈએ તો બીજો કાઈ લઈ જશે. માટે લેવો તો
 ખરા પણ વાપરવો નહિ.
 એટલે એ બે પૈસાના સિક્કો—નવો સિક્કો—મેં લઈ
 લીધો. ને એને જે ખિસ્સામાં વાપરવાના પૈસા હતા
 તે ખિસ્સામાં ન મૂકતાં જુદો મૂક્યો, કે જેથી
 વપરાય નહિ.

પહેલાં તો હતું કે લગત બિખારીને આપી દેશું. પણ મેં બધે જોયું કે લગત બિખારીઓ હવે એક આનો માગે છે. બે નવા પૈસા નહિ.

એટલે એમને આપવા જતાં વખતે આ બે નવા પૈસાની પાછળ ધરના બીજા ચાર પૈસા જાય. એમ ધારીને એને રહેના દીધો. પછી થયું કે કોઈક કેઝાબે કોઈક ઊકરાને આપી દેવો. પણ એમ કોઈકના ઊકરાને બે પૈસા આપીને એને ધરનાથી બીજા બે પૈસા લેવાની ટેવ પડી એ તો ભારે અનર્થ કંઈ કહેવાય. શિક્ષકો અને વાનીઓ મારા માથા ઉપરના વાગ જ પાડી નાખે નાં? માંડ માંડ ઊકરા ચિસ્ત રાખે છે ત્યાં આવી અસિરત! પણ ત્યારે આ બે નવા પૈસા ને મને રસ્તામાંથી જડયા છે એનું મારે કરવું શું? કાયદાની દૃષ્ટિએ તો હું ચોર છું કારણ કે એને ખિસ્સામાં અને મારા કબજામાં રાખેલ છે.

છવટે વિચાર આવ્યો કે બે પૈસા તો બે પૈસા પણ પોલીસ ચોકીએ આપી દઈને પ્રમાણિકતાનો અનોખો નમૂનો રજૂ કરવો. પણ કોઈકે સસાદ આપી કે જો અમલદારે કેઢનો તિરસ્કાર એમાં જોયો ના, એટલે એ વિચાર પણ બંધ રાખવો પડ્યો.

હવે આ બે નવા પૈસાનું મારે કરવું શું? જો ખિસ્સામાં બીજા પૈસા મંગા રાખું તો એ બીજા સાથે વપરાઈ જાય છે. ને હું ચોર હું છું. જો નથાં રાખતો તો એ એકસો બિચારો કયાય સુધી આમ રખડયા કરે એનો વિચાર થાય છે.

ત્યારે આ બે નવા પૈસા મને જડયા છે એનું મારે હવે કરવું શું? આ બે નવા પૈસાએ તો મને હેરાન હેરાન કરી મૂક્યો છે!

સર્વોદયની દૃષ્ટિએ જેઠું તો હું ચોર હું છું. સત્યાગ્રહની દૃષ્ટિએ જેઠું તો સંઘકષોર હું છું. સમાજવાદની નજરે હું માલેતુમરની મનોદશાવાળો બનું છું. ને આપણા રીયોક્ષની—બહુમતવાદની—દૃષ્ટિએ નીતિહીન ગણાઉં છું. છ-કમટેક્ષની દૃષ્ટિમાં આ બે પૈસા—ગુપ્ત આવક છે અને ખરી રીતે પ્રગટ

કરવા જેવી છે. આમ આટલા બધા દૃષ્ટિબિંદુઓ વચ્ચે હું એવો સપડાયો છું કે આજ ત્રણ ત્રણ દિવસ થયાં મને તો ખગ્ગર પડતો નથી કે હું ને લપ્પો છું ને ગપ્પો નથી. કે ગપ્પો છું ને લપ્પો નથી! આમાં મારે સમજવું શું?

લાપણુ કરવાવાળા કહે છે કે એક પૈ માટે ત્રણ ત્રણ વરસ કોટમાં લગનારા ન્યાયનો ધમ્મગરો જોયો રાખે છે એટલે બે નવા પૈસા એ સનાય નથાં. સનાય તો આ છે. એ મને જડયા છે તે!

આ બે નવા પૈસાનું ત્યારે કરવું શું? આ તો એક મોટો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે હ મેશનો. હ મેશ સો મેશો મણુ દૂધપાક આરોગી જનારા, કેટલાક લોકોનેતાઓ માટે જેમ પાશોર દૂધપાકની વાટકી જોઈને મોટો પ્રશ્ન થઈ પડે છે કે, આ મને ખરે? હું બાપુજીની લુખી ખીચડી ખાનારો આ પાશોર દૂધપાકની વાટકીને અપું? આવો જ આ મદાન પ્રશ્ન ખરો થઈ ગયો છે કે આ બે નવા પૈસાનું હવે કરવું શું?

છવટે કાઈ નહિ ચૂકે તો મે એક રસ્તો તો ખોલી કાઢ્યો છે, પણ એને અમલમાં મૂકું તે પહેલાં કેઈ શુદ્ધિશીલો લાઈ આ પ્રશ્નનો કાંઈકે પણ દિલસડીમયો ચતુર ઉકેલ સૂચવે તો બહુ સારું.

નહિતર છોરે મે તો નિર્ધુધ કંઈ છે કે એ બે નવા પૈસાનો લોટ લાવીને ને જગ્યાએમાં એ બે નવા પૈસા મળ્યા હતા તે જગ્યાએ જ એ લોટ વેરી આવવો કે કીડીઓ એ ખાઈ જાય.

મને તો બે નવા પૈસાનો ઉકેલ આ જડ્યો છે.

સૌના જીવનમાં અનુભવ છે કે પાંચ પચીસ હજારના પ્રશ્નો આવે છે ત્યારે તો એ કાંઈ પ્રશ્નો એ લાઈને મુજબના નથી. આમ-તેમ ગમે-તેમ આડા-અવળા એ મૂકી દેવાર છે ને પાછા પોતે જ કાળાપત્તિયાને લાંડવાનો રસ પણ માણી શકે છે. એ જાણે કે જીવનની ખૂબી છે. પણ તેથી જ નવારે આવ્યા બે નવા પૈસા જડી જાય છે ત્યારે બહુ જ મુજબણુ થઈ જાય છે.

મિત્ર-ત્રિપુટીનું પરાક્રમ

વી. રમગામનું રેલવે સ્ટેશન હતું. સવારનો સમય હતો. અમદાવાદ તરફ જતી લોકલ ગાડી યાર્ડમાં હલ્ત આવી ન હતી. થોડા ઉતાડએ પ્લેટફોર્મ ઉપર છૂટક છૂટક બેઠાં હતાં. કોઈ આમતેમ ફરતાં હતાં, અને ગાડી આવે કે તુરંત બેસી જવાને તૈયાર થઈ જતાં હતાં.

તે વખતે મીડીની પાછળ પ્લેટફોર્મને છેડે ચાંલસાને અટકેલીને બેસેલી એક છોકરી ફૂસકાં ભરતી હતી અને વારે વારે ઓઢણીના છેડા વડે આંસુ ભૂંડી ચી હતી હરતાં-ફરતાં કે બેઠેલા ઉતાડએ તેને જોઈ શકતાં હતાં, પણ તેની ઉપર કોઈનું ખાસ ધ્યાન નહોતું. એવાં તો ઘણાંય છોકરા-છોકરીઓ ગામમાં રડતાં અને રખડાં ફરતાં હોય છે. અને રેલવે સ્ટેશન એકાદોના અડા જેવું હોય, એટલે અહીં કોઈની નજર એ રડતી છોકરી તરફ ખાસ ખેંચાય તેવા સંભવ જ નહોતો.

છોકરીની ઉંમર સોળ-સત્તાર વર્ષની લાગતી હતી. વાને ધડેવડાઈ હતી અને આંખે-નાકે નમણી હતી. તેણે પરેસાં કપડાં અધમેસાં હતાં. ગામડે રહેતા કોઈ ગરીબ મજૂર કે ખેતી કરતાં કુટુંબની એ હોય તેની દેખાતી હતી.

હાથમાં નાનીશી ફેન્સી થેલી સાથે આમતેમ ફરતો એક યુવક છોકરીને રડતી જોઈને દૂર બેઠો રહ્યો. અને એક મિનીટ સુધી તેને રિયર દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યો.

માની જ અનુભવની એક વાત છે કે એક ભાઈએ ઠીક ઠીક કાળાખાંડિયા નાંબું બેસું કહ્યું. પછી એક યાત્રાસંગ કાઢ્યો. એમાં જે વપરાયું એ પણ ખરું. પણ એ જ બિચારા રસ્તામાંથી એક રૂપિયા એને જડ્યો ત્યારે સુંઝાતા હતા કે આ રૂપિયા નંધણિવાતો

આપણી હજારતી પેઢીમાં આવી ગયેલી એક મોટી વિકૃતિને માનસશાસ્ત્રીય રીતે કલ્યાણરત્નમાં આ વાર્તામાં આપણા વયોવૃક્ષ સાહિત્યકાર સાચી રીતે સ્ફુગ થયા છે—કેવળ પુસ્તકરૂપે જ્ઞાન અને ભૂતને છેતરવાની આજની હજારતી પેઢીની આસિયત આ વાર્તાનું કેન્દ્ર બની રહે છે...

પછી ધીરે ઝડે ચાલી. તે તેની પાસે જઈને બોલ્યો : 'તું કેમ રડે છે બહેન !'

પણ છોકરીએ કશો જવાબ આપ્યો નહિ. તેણે યુવકની સામે જોયું પણ નહિ.

યુવકે તેને ફરી પૂછ્યું : 'તું ભૂલી પડી છે ? તારા કોઈ સગાથી છૂટી પડી ગઈ છે ?'

છોકરીએ યુવકની સામે જોઈને માત્ર ડોકું હલાવી ના કહી.

એટલામાં એક બીજો યુવક આવી તેની બાજુએ બેઠો, બેઠે ખુસ્તે માથે બૂલકેટ-પેન્ટમાં સગર થયેલા હતા. બીજાએ પહેલાં પૂછ્યું : 'એ દ્રાણ છે, વિનુ ?' વિનુએ જવાબ આપ્યો : 'કોઈ ગરીબ બિચારી છે. તેને રડતી જોઈને હું પૂછતો હતો, પણ તે કશું કહેતી નથી. તેને રડવાનું કારણ સમજાતું નથી.'

હરીશે કહ્યું : 'કોઈ ગામડાની બાઈ છે. એકલી હશે તો કોઈ બદમાશને હાથ ચડા ફસાઈ જશે.'

વિનુને પણ એ ભય લાગ્યો. તેણે છોકરીને કહ્યું : 'તું રડ નહિ બહેન ! તું ભૂખી હોય તો હું તને ખાવાનું લાવી આપું ?'

છોકરીએ ડોકું હલાવીને તેની પાસે ના કહી.

એટલામાં વિદ્યાનંદ આવીને બાજુએ બેઠો રહ્યો. ત્રણે જણા એ છોકરી વિશે વાતો કરવા લાગ્યા.

બધી વાત બણીને વિદ્યાનંદ ગંભીર બની ગયો. તેણે

આપણાથી કેમ લેણાય ? તે લઈએ તો આપણે કોને ? ખરેખર તરણાં આથે જેમ કુંગર રહે છે, તેમ આપણી નાની નાની પ્રવૃક્ષ વાતોની આથે મોટી મોટી વાતો રહે છે. તે એ મોટી નહિ પણ આવી નાની વાતો આપણને સુંઝે છે.

વરચના

મિત્ર-ત્રિપુટીનું પરાક્રમ : ૧૭

છોકરીના માથા પર મમતાબેર હાથ મૂકીને કહ્યું : 'તું છાની રહે બહેન ! અમને તારા રડવાનું કારણ કહે તો તને મદદ કરવા અમારાથી બનતું અમે કરી શકીએ. પણ તું કશું બોલે જ નહિ તો પછી અમને તારા કુબની શી ખબર પડે ?'

વિનુ બોલ્યો : 'અહીં સ્ટેશન પર તો તું આખો દિવસ રડવા કરીશ તો ય તારા કાંઈ બાવ નહિ પૂરે.' છેવટે છોકરી બોલી : 'મારે ચાલતી ગાડી નીચે પડીને મરી જવું છે !'

સાક્ષીનાં જ ત્રણે મિત્રો ચોંકી ગયા. હરીશે વિનુ સામે જોયું—કેવો ગંભીર પ્રેક્ષક !

વિદ્યાન કે છોકરીને પૂછ્યું : 'એવું તને શું કુખ છે કે તારે મરવું છે ?'

છોકરી બોલી : 'અહીંથી બે-ત્રણ ગાઉ છે મારી-માનો દીંગો છે, ત્યાં હું મારા ધરવાળા ના બેગી રડું છું' પણ એણે મને મારીને કાઢી મૂકી છે.'

'તું કાંઈ વાકમાં આવી તી ?'

'ના, એ દારીએ જતો. પણ માર દી જમ અને આઠ દી ઘેર બેસી રહે, એવું કરતો એથી દેવુ ઘર્ષ ગયું અને ધરમાં દાણાથ રવા નહિ, એટલે મારો બોટો બોટો વાક દારીને અને બધું મારી એટલે હું આવી નીકળી.'

'ત્યાંથી તું અહીં આવી ?'

'ના, એને ત્યાંથી હું મારા બાપને ત્યાં ગઈ. ગાઉકે છેટે આહળો દીંગો છે ત્યાં મારા બાપ એકલા રહેતા, પણ હું ગઈ ત્યારે ઘેર તાણું વારડું હતું. પડોશીએ કહ્યું કે એ તો કાંઈ કામ ગોતવા ગામતરે પહર દિવસથી ગયા છે અને ક્યાં ગયા ને તેની કાંઈને ખબર નથી.' હરીશે બોલ્યો : 'ખરેખર, બાઈ વરામી રિયતિમા આવી પડી છે. નહિ પતિને ત્યાં રથાન, અને નહિ પિતૃગૃહનાં દાર ઉઘાડાં ! વિચારી કરે શું ?'

વિનુ બોલ્યો : 'સાંજ બહેન, અમે તને પાંચ રૂપિયાનું અનાજ અપાવીએ તે લઈને તું તારા પતિને ઘેર જા. તે તો મારશે નહિ અને રાખશે.'

'ના, મારે એના ધરમાં તો હવે જવું જ નથી. મને એ ફરી મારજૂ કરે એટલે થોડા દી પછી પણ મારે ફરે પડીને કે ગાડી હેઠળ કચડાઈને મરી જવાનું જ છે !'

મિત્ર-ત્રિપુટી વિચારમાં પડી ગઈ. તેઓ જોઈ ચૂક્યા હતા કે છેકરી ગમરાઈને જીવ ઉપર આવી ગઈ હતી એટલે આપખાત કર્યા વિના રહેશે નહિ વિદ્યાન'દે ઉદ્ગાર કાઢ્યો : 'ગમે તેમ થાય. પણ તેને બચાવવી તો જોઈએ.'

હરીશે બોલ્યો : 'ખરેખર બચાવવી 'જોઈએ. એક અબજાનો જીવ બચાવવા જેવું પરાંપકારનું કામ કરવાની તક મળે ત્યારે પાઠો હો તે કામર લેખાય.'

વિનુ બોલ્યો : 'અને લાચતર કાળે ! પણ અત્યારે આપણાથી બની શું શકે ?'

ત્રણે મિત્રો અમદાવાદની કેલેન્ડરમાં લાચતા હતા, અને રાજ વીરમગામથી અમદાવાદ જતા આવતા હતા હમણા કેલેન્ડર બંધ હતી, પણ એમ. સી. સી. ની ફિફ્ટ એચ ચાલતી હતી તે જોવા તેઓ રાજ જતા હતા, આજે એથના બીજો દિવસ હતો.

એ જોવાનો રસ છોડીને આ પરાંપકારનું કામ કરવું ! એ જુવાન ત્રિપુટીને એવો ત્યાગ પરવડે તેમ નહોતું ! એ છોકરી પોતાને ઘેર જાય તો આ પવિત્ર ક્ષાત્ર-અણીમાંથી પોતાનો છૂટકા થાય એમ તેમને લાગ્યું, પણ તેમ કરવાની તે હા પાડતી નહોતી. તો પછી લાગણીનું આટલું પૂર વદાવ્યા પછી તેને અંતરિયાળ વીસી મૂકીને શું ટ્રેનમાં બેસી એ જોવા બેઠી જવું ? ત્રણેનાં અંતર જાણે ડંખવા લાગ્યાં ! તેઓ જોડા વિચારમાં પડી ગયા..

છેવટે વિદ્યાન'દેને એક માર્ગ ધ્યયો : 'વિનુ ! આપણે એને આપણી સાથે અમદાવાદ લઈ જઈએ. પછી સાંજે પાછા ફરીશું ત્યારે નેતે માટે વીરમગામમાં જ કાંઈ ધરકામની કે એવી નોકરી ગોઠવી આપીશું. કાંઈપણ માર્ગે એને મરવા તો ન જ દેવાય, ખર્ચ ને હરીશ ?'

હરીશને એ માર્ગ ગમ્યો. તેણે છોકરીને કહ્યું : 'જો

ખડેન, રેશન પર ગુડ્સો અને બદમાશો ખુલુ લટકતા હોય છે, એટલે અમે તને અત્યારે અમારી સાથે અમદાવાદ લઈ જઈએ, અને સાંજે પાછી અહીં લાવી તને રહેવા-ખાવાનો કાંઈ બંદોબસ્ત કરી આપીશું, એ તને ગમશે ને ?

છોકરીએ માથું ધુણાવી દા કહી. વિદ્યાનંદ તુરત તેને માટે વધારાની ટિકિટ લઈ આપ્યો.

ગાડી પ્લેટફોર્મ ન આવી, એટલે છોકરીને સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં ખેસાડવાની વિનુએ સૂચના કરી.

વિદ્યાનંદ બોલ્યો : ' ના, ના, સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં ગુડ્સોના એજન્ટ તરફ કામ કરતી સ્ત્રીઓ ફરતી હોય છે, તેઓ આવી ચોકસી અને ભોળી સ્ત્રીઓને ફસાવે છે એટલે આપણે તેને સાથે જ ખેસાડીએ. તેને બિલકુલ રૂઢી ન મૂકવી જોઈએ. '

એમ એ મિત્ર-ત્રિપુટી મોઢીને સાથે રાખીને ગાડીમાં બેઠી, કે તુરત ગાડી ઉપડી.

✱

ટ્રેનમાં ત્રણે મિત્રો એકસી પડેલી કે સુલેક્ષીમાં આવી પડેલી બાળાઓની હુલ્સ્યા લોકોને હાથે થતી કુરુણ દશા વિશે જ ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા. નગરે જોયેલા બનાવો, સાંભળેલી વાતો, અને કમકમાવે, એવા વૃત્તિતા સુધી તેમની અચ્ચં ફરી વળવા લાગી. છોકરીઓ કેમ ધર છોડી જતી હશે તેના સાંભળેલા કે વાંચેલા દાખલા આપીને તે વિશે તેમણે સારી પેઠે વાણીપ્રવાહ વહેવડાવ્યો. ત્રણેનો સહાનુભૂતિ એવી સ્ત્રીઓ તરફ જ ખેંચાતી હતી. સૌને ધર છોડ્યું પડે તેમાં પુરુષોને જ વાંક બહુધા હોય છે અને બિચારી અબળા દુશ્માને પાત્ર હોય છે એવું સ્થાપિત કરવામાં ત્રણેનો એક મત હતો.

આવી જ એક અસાન અબળા ત્રણે દયા દર્શાવવાને અને તેને આશ્વત્થ્ય મદદગાર થવાને પ્રસંગ પોતાને મળ્યો, તે તેઓને મન પરાક્રમ કરી બતાવવાનો એક સુયોગ હતો.

મોંઘી સામેની બેઠકને છોડે બેસીને તેમની વાતો સાંભ-

ળતો હતી અને જો કે તેમની બંધી વાતો તે સમગ્ર શકતી નહોતી, તો ખુલુ એટલું તો તેના ખ્યાલમાં હતું કે તે ત્રણે છોકરાઓ પોતા જેવી ગરીબ બાઈ ઉપર પૂરી દયા-ગાથા રાખતા હતા. તેમણે પોતાને આપઘાત ન કરવાનું સમજાવીને કામ-ધંધે વળગાડવાનું કહી જીવતી રાખી હતી, તે કામ માટે તો મોંઘીના મનમાં થયું હતું કે આવે વખતે પોતીકાં નજીકનાં સગાંય ન કરે તેવું દયાનું કામ એ ત્રણેએ કર્યું હતું. એ કાંઈ એમની જેવી તેવી લલમન-સાઈ નહોતી.

અમદાવાદને રેશન બતારીને તેમણે લોજમાં ઉતારે કર્યો. પહેલાં તેમને વિચાર લોજમાં લાખું જમીને તુરત મેચ જોવા રેડિયમ પર જઈ પહોંચવાનો હતો, પણ મોંઘી સાથે હતી અને તેને સાંજ સુધી સુરક્ષિત રાખવાની હતી એટલે તેમણે સાંજ સુધીને માટે એક રૂમ જ રાખી લીધી.

ચાર લાણાં રૂમમાં જ મંગાવીને બધાં જમ્યાં. પછી ત્રણે મિત્રો બિજાના પર આજોડવા લાગ્યા.

વિનુ બોલ્યો : ' મેચ શરૂ થઈ ગઈ હશે, વિદ્યાનંદ. હવે આપણે જવાની ઉતાવળ કરીએ તો ઠીક. '

વિદ્યાનંદ પેટ પર હાથ ફેરવતાં જવાબ આપ્યો : ' જમીને તુરત ચાલવું અને ફાંવતું નથી. થોડો આરામ લઈએ પછી વાન. મજા તો લેંચ પછી જ જમશે છે. જરા મોડા જઈએ તો મ શે વાંધો ? '

હરીશ બોલ્યો : ' જો મજાની વાન ' કરીએ તો તે સાંજે ચાર વાગતાં જમશે છે. એક દીમને ધનીંગસ પૂરી કરવાની ઉતાવળ હોય, બીજને રમત લંબાવીને સામા પક્ષના ફીલ્ડર્સને ચકવવા હોય, એટલે રમત જોવાની ખૂબ મજા પડે. '

વિનુ બોલ્યો : ' તો ભલે, તમે થોડી વાર પછી નીકળજો. હું હમણાં જ જઈ છું. ભદ્ર પાસે મારા મામાની એફિસ છે ત્યાં તેમને મળીને હું લાલ દરવાજેથી બસમાં રેડિયમ પર પહોંચીશ. '

' ભલે; તું તારે જા. અમેય પા કલાકથી વધુ મોડું

કરીશું' નહિ, સ્ટેશનથી સીધી સ્ટેડિયમની બસ પકડીશું.'
 વિનુ તુરત બેપડી ગયો.
 હરીશે વિદ્યાનંદને કહ્યું : 'હું પૂછું છું કે આપણે
 મેચ જોવા જઈશું, પાછળ મોઘી બિચારી એકલી
 રહેશે તો તેને ખીક નહિ લાગે ?
 'વિદ્યાનંદે કહ્યું : 'દિવસ છે એટલે બીકતું કારણ નથી.'
 'પણ આ રથજ અજાણ્યું રહ્યું અને વળી લોન્ગતુ
 અસ્વચ્છ વાતાવરણ કહેવાય.'
 'વાત સુધાતી છે. તો પછી શું કરીશું ?'
 'જે જવાબદારી માથે લીધી તો પછી તે બરાબર
 અદા કરી જાણી.'
 'તો ભલે તું મેચ જોવાની મોજ લેવા જા, હું એ
 લાભ જતો કરવા તૈયાર છું, હું સ્ટેડિયમ પર નહિ
 આવું અને મોઘીને સંજાળવા અહીં જ રહિશ. મીનને
 કરો ઉપાય નથી.'
 હરીશ ગળથવું ગળીને બોલ્યો : 'એમ એકવપેટા
 થવાનું મને ગમે નહિ, ભાઈ !'
 'પણ વિનુ પરભાથી સ્ટેડિયમ પર આવવાનો છે,
 એટલે તું એકલો નહિ પડી જાય.'
 'ના, તારા સાથ મિત્રા મને મજા ન પડે. આપણે
 એમ કરીએ જતી વખતે રૂમને બદલથી તાણું મારતા
 જઈએ કે જેથી અદર બીજું કોઈ પ્રવેશ કરી શકે
 નહિ અને મોઘી સુરક્ષિત રહે.'
 વિદ્યાનંદે હસીને કહ્યું : 'એમ પારકી છોકરીને
 તાળા-કૂચીમા પૂરીને જવાનું હશે ભલા માણસ ?
 એથી તો ગુનેગાર બની જઈએ એટલું જ સમજવો નથી ?'
 'હા ભાઈ ! એ વાત પણ ખરી, તો આપણે મોઘીને
 ચેતાવી દઈએ કે તું અદર સાકળ વાસીને બેસજો,
 અને અમે પાછા ફરીએ ત્યારે જ બીધાડો. એ
 બરાબર છે ને ?'
 'હા એ બરાબર છે' વિદ્યાનંદે કહ્યું. 'બોલ, હવે
 બેપડીશું ?'
 'થોડો વાર થોભ ને ભાઈ ! મારા પેટમાથ ગરબાડ
 થવા લાગ્યો છે ! આ લોન્ગાળાની રસોઈ ચારી નંધી

હોં !' હરોસ બોલ્યા.
 'એ તો એવું જ આવે ! ધર જેથી રસોઈ અહીં
 ક્યાંથી મળે ?'
 થોડો વધુ આરામ લઈને બેઉ મિત્રો મોઘીને રૂમમાં
 સાકળ વાસી હોંશિયાર રહેવાની સૂચના કરાને બેપડ્યા.
 *
 મોઘી એક ઝિજાના 'પર પડીને પોતે ક્યાં હતી, 'ક્યાં
 આતી અને ક્યાં જશે તેના વિચાર કરવા લાગી.
 વિચારમાં તેના ધરવાળો આવીને 'ધીંગાણું' કરવા
 લાગ્યો એને તેનો બાપ દીકરીની દુર્દશા માટે. આમ
 સારતો દેખાયો.
 ભગવાને જ મોકલ્યા હોય તેવા આ ત્રણ દેવદૂતોને તે
 પોતાના અંત કરણથી આશિષ આપવા લાગી.
 એટલેમાં મદદથી કોઈએ બદલવા શરૂ કરી નાખ્યું
 અને પછી અવાજ કર્યો : 'મોઘી, બાગણું ખોલ !'
 મોઘીએ બારણું ઉઘાડ્યું તો વિનુ જોવામાં આવ્યો !
 મોઘીએ તેને પૂછ્યું : 'રમત પૂરી થઈ ગઈ ?'
 'ના, હું મેચ જોવા ગયો જ નથી, મને તારી ચિંતા
 થવા લાગી. તું એકલો પડીશ તો તને ખીક લાંગરી
 એમ ધારીને હું બદલથી આગળ ન જતાં પાડે દૂરો.'
 'મને તો પેલા બે ભાઈએએ અંદરથી સાકળ વાસી
 બેસવા કહેલું.'
 'એ તો ઠીક. પણ મોઘી ! તે કોઈ વાર અમદાવાદ
 જોયું છે ?'
 'ના, હા ! હું તો કોઈ વાર અહીં આવી નથી.'
 'તો તારે શહેર જોવું છે ?'
 'શહેરમાં થોડાની દુકાને હોય ને હોટલનું હોય, બીજું
 શું હોય ?'
 'અહીં જોવા જેવું તો બધું જ છે. કાંકરિયું તથાવ,
 હીક ગાર્ડન, પ્રાણી ધર, નંગીના વાડો, એવું બધું
 તે જોયું છે ?'
 'એવું મને કાલ દેખાડે ?'
 'ચાલ, હું દેખાડું !'
 'હું બહુ પડું તો ?'

‘આપણે ગાડીમાં બેસીને જઈશું.’

‘તો ભલે, જઈએ.’

વિનુ ગાડી લેવા જવા તૈયાર થયો કે તુરત સામેથી હરીશને આવતો જોયો !

એક બીજાને જોઈને એ જમકયા. હરીશના મુખ-માંથી રિમત સરી પડ્યું, ત્યારે વિનુને પરસેવો વળી ગયો !

વિનુને પૂછ્યું : ‘કેમ હરીશ ! મેંય ફોં થઈ ?’

‘ના, ભાઈ ના ! મને તો લોજની રસોઈ જ ફાવી નહિ. પેટમાં ડુઃખવા આવ્યું તું. સ્ટેડિયમ નજીક પહોંચતાં હું જરા એક સ્ટોલ પર સોડા પીવા રોકાયો, વિદ્યાનંદને મેં કહ્યું કે હું આવું છું, તું ચાલતો થા; તે ગયો. મેં સોડા પીધી પણ કાંઈ ચેન પડ્યું નહિ, એટલે ધાતું કે, ચાલ રમમાં જઈને સૂઈ જઈ. એટલે સીધા અહીં આવ્યો પણ શું તું મેંય જોવા ગયો જ નહિ ?’

‘મને આ મોંઘીની ચિંતા થવા લાગી કે તે ગિયારી એકલી મૂંઝારી, એટલે પછી મેં જોવા જવાનું માંડી વાળ્યું.’

‘હા, પણ તું હવે બહાર ક્યાં જાય છે ?’

‘મોંઘી કહે છે કે, આરે કાંકરિયું ને પ્રાણીધર જોવાં છે, એટલે ગાડી લેવા જઈ છું. તું તારે રમમાં સૂઈ રહેજે !’

‘ત્યારે તો યાર, હુંયે સાથે ફરવા જ આવું. હવે મને પેટમાં ઠીક છે !’

વિનુ મેં કટાહું થયું, પણ તે કશું બોલ્યો નહિ. હરીશ રમમાં પેડો અને વિનુ દાદર બિતરવા લાગ્યો ત્યાં સામેથી વિદ્યાનંદ દાદર ચડતો દેખાયો ! એકઠે જાણે પરસ્પર તાટક માંડ્યું !

વિનુએ પૂછ્યું : ‘વિદ્યાનંદ ! શું મેંય પૂરી થઈ ગઈ ?’

‘ના, ના, મેંય તો હજી રમાય છે; પણ હરીશ વચ્ચે રોકાયેલા ને ફરી દેખાયો જ નહિ, તેની તખિયત બરાબર હતી નહિ અને તું ત્યાં ક્યાંય જોવામાં આવ્યો નહિ, એટલે મને એકલા મેંય જોવાનું ગમ્યું જ નહિ !’

‘હરીશ તો અહીં આવ્યો છે.’

‘એમ છે ?’ પગથિવાં ચડીને આની પહોંચતાં વિદ્યાનંદે આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યું.

એક મિત્રો એક બીજાનું મન વાંચવાને પરસ્પર ચહેરા પરની રેખાઓનું નિરીક્ષણ કરતા તાકી રહ્યા.

વિનુ મૂંઝો મૂંઝો નીચે બિતર્યો અને ભાડાની ગાડી લઈ આવ્યો, એટલે વિદ્યાનંદ પણ સાથે ફરવા આવવા તૈયાર થઈ ગયેલા માલુમ પડ્યો.

ગાડીમાં મોંઘી એકે કે તુરત હરીશ તેની બાજુમાં ફસી ગયો, તે જોઈ વિનુ મેં ચડ્યું ! હરીશની આંખોમાં વિજયનાં તેજકિરણ ચમક્યાં ! વિદ્યાનંદના ચહેરા પર ઈર્ષ્યા ઉભરાવા લાગી !

સ્ટેશન ગયું, પછી બજાર આવ્યું, આગળ જતાં કાંકરિયું આવ્યું, પ્રાણીધર આવ્યું, કીલ ગાર્ડન આવ્યું, નગીનાવાડી આવી, બાલક્રીડાધર આવ્યું, ધણું ધણું આવ્યું, તે હરીશ મોંઘીને આંગળી આંધી-આંધીને બતાવતો હતો. દરેકમાં શું શું જોવા જેવું હતું તે તે મોંઘીને વિસ્તારથી કહી સમજાવતો હતો.

વિનુને ચીડ ચડતી હતી. તે મનમાં બોલતો : ‘આ રડયો એના મનમાં શું સમજતો હશે ! આ શું કોલેજ ગર્લ હતી કે તેને આવું કહીને રસ ઉપજાવવાની જરૂર હેય ? આ ગિયારીને નજરે જરા નહું લાગે એટલે બસ. તકામો દોઢાલો થાય છે. પણ હું સમજું છું. એ બધી ચાલ ડોકરીને રાજી કરવા માટે તેને ફાસલાવવાની છે.’

વિદ્યાનંદની નજર કોઈ વસ્તુ પર લાગે રહી હતી. તે હરીશની ચેષ્ટા ક્યારેતો જોઈ રહ્યો હતો. ગાડી રસ્તા પર ચાલતાં બંન્ની નીચી થતી ત્યારે બંન્નાં સરીર ડોલતાં, તે વખતે હરીશની કોણી આઘી પાછી થતી અને મોંઘીના સ્તનને સ્પર્શતી તે એકથી વધુ વખત વિદ્યાનંદના ખ્યાલમાં આવી ગયું હતું. મોંઘીને જુદાં જુદાં દબ્યો સમજાવતી વખતે હરીશની આંખો વારં-વાર ચલ-વિચલ થતી હતી તે અમુક ચેષ્ટા સિવાય બીજું શું હોય !

નવરચના

મિત્ર-ત્રિપુરીનું પ્રકાશન :

નિવાનદ તો શોનો દાવ મેઈ રહ્યો હતો, અને વિનુ મોતને ગાડામાં મેસાડી કાઢિયું વગેરે બતાવી તેનું મન હતા તેના મથતો હતો એ પણ તે સમજી ગયો હતો એક કેસ ચતુર હતા । તે પછી પોતે શું બેરફૂર હતો ?

ફૂનની દુકાન આવતા નિવાન દે ગાડી બેઠી રખાવી અને મેઘીન પૂ. ચુ. 'મોન્ની । પેની લીની કાદા લટકે છે તે તે કાઈ વાર ખાધો છે ?'

'ના જો !' લીની ધરાક કેવો હોય, તે તો મે કાઈવાર જોઈ પણ નથી !

અને પના સુવાળા પીય ને કેસરી રંગના સફરજન ત ખાધા છે !'

'ના રે ના । મે તો એવા નામ પણ સાંભળ્યા નથી ' નિવાન દે તુ ન ત્રગ-ચાર રૂપિયાનું ફૂ. ખરીદી લીધું તે વખત મેધાએ પેના જૂની ફૂતલાની નજરે જોયું તે નિવાન દે બરાબર પરખી લીધું તે ઉનાસમાં આવી ગયો !

ફિઝનો રમનની હરીફાઈ બાજુએ રહી ગઈ અને ત્રણે યુદ્ધ મિત્રોના અંતરમાં અનેરો હરીફાઈ જાગી મેઘી જાણે કાઈ દેરી હોય અને તેનો પ્રસ નના મેગવનાથા જન્મારો સફળ થઈ જવાનો હોય, તેમ મનતા એ મિત્રો એક બીજા પર સરસાઈ મેગવનાને નેવેઘ ધરના માટે જાણે સ્પર્ધામાં બેઠી પડ્યા હતા ।

કાઠિયાની સુદરતા કેરી હતી તે વિનુ મેઘીને વારવાર પૂછવા લાગ્યો પણ એ વિચારીને સુદરતાનું વર્ણન મરતા કયા આનંદનું હતું ? હરીશ તેને વારવાર સભારી આપતો હતો પેનો બગીચો, પેની વાડી, પેનો હીચકો કેવા મજાના હતા પણ મેઘી માત્ર ડોકુ ધુણારીને હાથ સ્વચ્છના કરતા ષ્ણ વધારે કરી કે કંઠી શઙ્ગી નહિ નિવાનદ તેને કાકા તોડી તોડીને ખાસ આપતો મેઘી તે ખાઈને ખુસ થતી અને કહેતી 'તમેય ખાઓને જો ! હું એકની કાઈ આટનું બધું ખાઈ શક્યાની છું ?'

એક ઉનાડ આપતું સુદર ફૂન હતું તેને ખ્યાન નહોતો કે ત્રણ બ્રમર ઘૂમતા હતા અને તક મળે

તો ડખ દેનાય છુટ્ટા દતા ! પણ તેઓની પરચ રની અસ્યા જ એ ફૂનનું રક્ષણ કરતી પ્રજાળતી હતી !

*

સાજો ત્રણેની ટોળી મેઘીને લઈને અમદાવાદથી ગાડીમાં બેઠી વીરમગામ તરફ પાઠી ફરવા લાગી

મેઘીની ગોઠવણ વીરમગામમાં કેવી રીતે કરતી તેની ત્રણે મિત્રો વિચારણા કરવા લાગ્યા

નિવાન દે કહ્યું 'રાતની રાત ધર્મશાળામાં પડી રહે અને સનારે કાઈ ધધે લાગી જાય એમ એને કહી દેનું '

વિનુ બોલ્યો 'પણ મિચારી અજાણી છે કયાક ફસાઈ જશે તો ?'

હરીશ મો. મો. 'એમ ફસાય તેવી નથી, પાછી છે ! બહુ તો મે રૂપિયા આપીને કહી દેનું કે તારે ગામ આની જગે નહિ તો શુડ એ ઉનાડી જશે તો તારું હાડકું ધધ નહિ લાગે '

'પણ આપણે ભારેસે તે અત્યાર સુધી રહી છે. '

નિવાન દે કહ્યું 'તમે વાણિયા લેકો દયાળુ દેખાઓ છો, એટલે વિનુ ! મારી સનાક છે કે તુ એને તારે ત્યાં લઈ જા મિચારી ધરકામ કરશે અને આશી વાંદ આપશે

વિનુ મૂંઝા ગયો અને બો. મો. 'તમે કાઈ મારા કાધરને બરાબર જાણખના નથી સશય તો એમને અને ને પગને આવે છે જનિમ ફેકટરીમાં આવતા વેપારીઓનો તો શું પણ ફેકટરીના નોકરનોય પૂરો વિશ્વાસ તે રાખવાના નહિ ! મારી સાથે મેઘીને જોઈને તો તે કાઈનું કાઈ સમજી બેમે ।'

હરીશ અને નિવાનદ ખડખડા હસી પડ્યા એ હાસ્યનો કટાક્ષ વિનુને સમજારો તેનું મો. પડી ગયું ત્રિપુડી એકલમ મૂંગી બની ગઈ ત્રણે આખો મીઘીને જાણે ચિતનમાં કે ચિતામાં પડી ગયા વીરમગામ નજીક ને નજીક આવતું હતું મેઘી સમઘી કરી નિર્ણય થયો નહોતો

ત્યારે મેઘીને માત્ર એટની જ ખમર હતી કે દેવ જેવા

દયાળુ ત્રણ મુવકો મારા રક્ષાબદાર અને પોપણદાર તરીકે સાથે છે, પછી મારે શો ફિકર છે ?

વીરમગમનું રેશન આન્યું એટલે ગાડી બીમી રહી; પણ તે પહેલાં જ દરવાજાની પામે ખેંચેલા દરોડે દરવાજો ખોલોને ચાલતી ગાડીએ વિનાય લાંબી હતી । અને વિદ્યાનાં દે ગાડી રિથર થતાં મૂચા મૂચા ચાલવા માંડ્યું !

વિનુ મોઢીની તરફ ખીંછ દિશામાં વળેલી જોતાં જ એકદમ હ્યામાંથી બીનરી ગયો અને પાછું વાળીને જોયા વિના, સીડી ચડતા વિના, પાટા ઓળંગતા કે ઉતાવળો ચાલતા ચાલ્યો. એક નકામી વહેરેલા આક-તમાંથી પોતે માંડ છૂટ્યો હતો એવી લાગણીનું જોર તેના પગની ચાલમાં આવી વસ્યું હતું.

દયા એ સાચી વસ્તુ હતી, આપવાન કરતે રતો અચાર કરવો એ પુણ્યનું કામ હતું. પણ એ દયા તથા પુણ્યનો ધંધો દરવા આ મિત્ર-ત્રિપુટી કેમ પ્રેરાઈ હતી તે તેને બરાબર અમગનું નહોતું.

રેશનની નહક છનિંગ ફેક્ટરી હતી અને તેના કમ્પાઉન્ડમાંના બંગલામાં રહેના ફેક્ટરીના મેનેજર માણેકલાલ પરીખ વિનુના પિતા હતા ઉતાવળે પગે ચાલતો વિનુ દરવાજો ખોલોને અંદર ગયો ત્યારે સામે વરંડાની બ્રિડાળમાં સાડા સાત વાગ્યા હતા, અને તેના પિતા રાજના નિયમ પ્રમાણે નોર પાસે પગ ઉપર તેજ માસંશ કરાતા ખુરશી પર બેઠા હતા.

પિતાએ પૂછ્યું, 'તું આવી ગયો વિનુ ?'

'હા, પિતાશ !'

'અને આ સાથે કાણ આન્યું છે ?'

વિનુએ પાછું વાળીને જોયું, તો મોઢી બીચેલી । ગાડી-માંથી બીનરીને ને મૂચી મૂચી તેની પાછળ પાછળ ચાલી આવેલી !

વિનુ ગમરાગો, પણ સમજી ગયો કે આ દિવસ રાખીને વર્તવાનો સમય છે, જો જવાબ આપ્યો !

'એ એક ગરબ છેડકરી છે, ગાડી હેઠળ કચડાઈને આપવાત કરવાની હતી તેને દયાથી પ્રેરાઈને બચાવી છે.'

ત્યાં તો શેકને પગે તેજ ચોળનો નોકર બોલી બહાર :

'અરે મોઢી ! તું અહીં ક્યાંથી બેઠા !'

મેઢી પિતાને જોતાં જ ધ્રુમકે રડી પડી. વિનુનો ધરનો નોકર જ મોઢીનો બાપ હતો !

પછી મોઢીએ પોતાના કુખની કલાણી બાપને સંભળાવવા માંડી. પોતે ધરવાળાની માર-મૂઠા ત્રાસીને ધર છોડી બાપને ઘેર ગયેલા, ઘેર તાણું જોઈને નાસીપાસ થઈ વીરમગમ રેશનને ગાડી હેઠળ કચડાઈને મરો જવા ગયેલી, ત્યાંથી ત્રણ જુવાનો તેને બચાવીને અમદાવાદ લઈ ગયા, ત્યાં તેમણે પોતાને લોજમાં ઉતારીને અવડાન્યું, પોતે મેંચ જોયા અમદાવાદ આવેલા છતાં મેંચ જોવા ન ગયા અને તેમણે પોતાને ગાડીમાં ફેરવીને શહેર બતાવ્યું, કાંકરિયું તળાવ બતાવ્યું, વાડી-બગીચા બતાવ્યા અને પછી પોતાને પાછી વીરમગમ લાવ્યા, ત્યાં સુધીની બધા વાત તેણે આપણે તેવી બાપને કહી સંભળાવી.

વિનુના પિતાએ પણ એ વાત ખુરશી પર બેસી રહીને સહેજે સહેજે સાંભળી.

વિનુ પિતા-પુત્રીને પોતાને આંચણે જ મેળાપ થઈ ગયો તેથી ખૂબ ખુશ થઈ ગયો હતો. જ્યારે મોઢી પોતાની વાત તેના પિતાને કહેતી હતી, ત્યારે વિનુ એ મિત્ર-ત્રિપુટીના પગકમની વાત ઓરડામાં પોતાના માતાને ઉઠાસામેરે કહી રહ્યો હતો.

પિતા-પુત્રીના એ મેળાપના ખજાર પોતાના ભાઈઓને કહીને ચકિત કરવાને પણ વિનુ અધારે થઈ રહ્યો હતો.

'પણ હવે તો સારા વાત !' એમ મનમાં કહીને તે ઉત્સાહમેરે પિતાના બેઠકના ખંડમાં ગયો.

તેજ ચોળાવી રહીને પરીખ ત્યાં બેઠા હતા.

વિનુ આનંદભરિત સ્વરે બોલ્યો : 'પિતાશ ! આ કેવો સરસ યોગ બની ગયેલો લેખાય ! અમે કેવળ દયાથી પ્રેરાઈ ને તેને મુનુના મુખમાંથી બચવા બાત કહ્યો હતો, પરંતુ એ નાનો સરખો દયાપ્રેરણાનું કાળ આણું સુંદર આવે, પુત્રી બચે અને તેને ઓચિતો પિતાને બેઠા થાય, એવી તો કાઈને કલ્પના પણ ન આવે, ખરું ને ?'

'હા, ખરું.'

'રતો આપણે ત્યાં પંદર દિવસથી નોકર નહો છે, પણ

તેની દીકરી આ મોઘી હતી તેની જાણે ખબર હોય ! '
 ' નજર હેય આપણને તેની વાત સાથે સબંધ જ
 ન હોય પણ નિનુ ! તુ આ મોઘી સારી મોઘી પાછળ
 આવીને બિની જતી તેની તને ખબર નહોતી '
 ' હા, ખબર નહોતી '
 ' તને તુ રોશા ! પરથી સાચે લા મોઘી નહોતો, તારી
 જાણે ખબર આવી હતી '
 ' હા પણ
 ' પણ એ જ કે વીરમગામ રોશન પરની દયા, અમ
 દાસદમાની સહેન રખતની અમુકા ને સપાઈ અને ફરી

વીરમગામ આપની વખતની તમારી મિત્ર-ત્રિપટીની
 પનાવનશતિ એ નહોતો સરના ગા શુ તે તુ મને કહે ! '
 નિનુ સરમાઈને નીચું જ્યેનો મૂંઝો બિમો રહ્યો
 ' શાને સરમાય છે ? પિનાએ ક્યુ . ફિનોમોફી
 અને સાઈકોલોજી લઈને એક્યુએ યાત્રી તુ ઉમે
 રાખે ■ એ તત્ત્વજ્ઞાન અને મને વિશ્વેશ્ય શાસ્ત્ર
 કેવળ બાબુવા જ હોય ' સે ફર્મિમેશન (આત્મ
 વચના) નરે જ તના ઉપરોગ કરતા હાય તો
 કાલથી તારે કોનેજમા ન જતુ ફેક્ટરીમા તુ કરી
 શકે તેવા વધુ સાત મોઘી તંવાર છે '

✱

૧૯૪૮ માં હિંદુસમાજ બંધારણની ઉમે એન સી સી (નેશનલ કોડેટ ઓર)ની સ્થાપના થ એન સી સી એ
 સ્વતંત્ર જના બધા વિક્રમ તે ડીને ચાલુ વર્ષે પ્રાપ્ત કરી ■ હપરના ચિત્રમા એન સી મી દિનની હજારો વેળાએ
 દિલ્હીમા કાઢા સમુદ્ધ કલાવત કરી રહ્યા ■

અનિવાર્ય સહન

હરેક યુગે અને હરેક પ્રલયે એક યા બીજી રીતે એવા પ્રાણપ્રશ્ન ધર કરતા હોય છે કે એ પ્રશ્નોને છલુવાના હમેશાં પ્રસંગો ઊભા થાય છે. આપણા સમાજના પણ ઊભા થતા આવા કેટલાય પ્રશ્નો આપણે અનિરતપણે છણતા આવ્યા છીએ. આ લેખમાં પણ એક સામાજિક પ્રશ્નની આવ્યાદ છણાવટ આપણને અનુભવી લેખક આપે છે...

એ કે ભાઈ લખે છે : 'એક સામાજિક પ્રશ્નનો ઉકેલ આપની પાસેથી ઈચ્છાએ છીએ તો માર્ગ ખતાવશે કે અમારે કેવી રીતે વર્તવું. હું મોટા ભાઈ છું. મારું લગ્ન પિતાએ કરેલું. પરંતુ હવે મારાં બીજા ભાઈનો પ્રસંગ આવ્યો છે ત્યારે એ હયાત નથી અને ધરના વડીલ તરીકે મારે માથે એ જવાબદારી આવી છે. તેના લગ્ન માટે ગોળમાંથી ઘણાંય માર્ગો આવે છે પણ તેને સ્વીકારવા જેવાં ન જણાતાં અમે તેમને ના પાડીએ છીએ. સમાજ અમને કહે છે કે તમારે દરિયાવર બેઠાં છે માટે ના પાડો છો. તમે વધારે પડતી મોટાઈ બતાવો છો. ત્યારે ખરેખર અમારા મનમાં તો એવું કંઈ જ નથી. માત્ર શિક્ષિત અને સંસ્કારી કન્યાની જરૂર છે. સમાજને એ વાત કેવી રીતે સમજાવવા તેના ઉકેલ આપ આપશો. અને માથું લાઈને આવેલા લોકો એક યા બીજી રીતે કૌટુંબિક સંબંધ ધરાવનાર હોય છે. પરિણામે ના પાડતાં તેમને પણ દુઃખ થાય છે. તો કોઈ તેનો માર્ગ ખતાવો કે તેમને પણ દુઃખ ન લાગે અને સમાજ આંગળી પણ ન ચીધી. આશા છે કે આપ અમારા આ પ્રશ્નને સમજી શક્યા હશે.'

આ પત્ર વાંચતાં જેમને કેવળ શહેરના સમાજનો અમાલ હોય તેને એમ થાય કે આમાં સવાલ જ ક્યાં છે? કદાચ મને પણ એવું તો નહિ થાય તેવો વેસવસો આ પત્ર લખનાર ભાઈના મનમાં હોય તેમ એમણે ઉલ્લેખ લખ્યું છે : 'આશા છે કે આપ અમારા આ પ્રશ્નને સમજી શક્યા હશે.' કન્યા માટે મૂરતિયો શોધવાની તકલીફ તો અણીતી છે, પરંતુ ગામડાના નાના-સમાજમાં આ ભાઈએ લખ્યું છે તેમ મૂરતિયાના સંબંધીઓને માટે પણ આવી તકલીફ

છે. અને તેનાં પરિણામ એટલી હદ સુધી આવે છે કે જે નાતમાં આવેલાન ગણાતા પટેલિયાઓને ના પાડવાનું બન્યું હોય તો એ એવી પણ ચોંટાળ ફેંકે છે કે હવે અમે બેઠાં છીએ કે એને કાણ નાતમાંથી કન્યા આપે છે! એ માટે નાકાબંધી કરે છે અને કોઈ એને પૂછવા જતું હોય તો રોકે છે, પૂછવા ગયા પછી ખબર પડે તો આગળ ન વધવા કહેવડાવી દે છે અને એના વિષે ભાતભાતની વાત બિડાવે છે. કે કોઈ છેવટ પૂછવા જ ન જાય! પત્રમાં જેમ એ ભાઈએ લખ્યું છે તેમ મોટી પરકણ શોધે છે, હવે અલિખાન આવી ગયું છે, નાત કરતાં મોટા થઈ ગયા હોય તેમ કોઈનું માન રાખતા નથી, બેઠાં છે હવે તેમને નાતનો ખપ પડે છે કે નહિ!

એક ભાઈએ એના લગ્નના પ્રશ્નમાં મદદ માગતાં મને લખ્યું હતું કે અમારા ગોળમાં કન્યાકેળવણીનું પ્રમાણ ઓછું છે એટલે ગ્રામ્ય શિક્ષણ પણ પૂરું કરેલું નહિ તેવી કન્યાઓની માગણીઓ આવતાં મેં ના પાડી હતી એટલે હવે મને નાતમાંથી કોઈએ કન્યા ન આપવી તેવી નાકાબંધી કરવામાં આવી છે તેમ કહે તો અતિશયોક્તિ નથી. પટેલિયાઓનું નાતમાં કેવું વર્ચસ્વ હોય છે તે તમારી ધ્યાન બહાર નથી. વળી અમારી નાત ટૂંકી અને કેળવણીમાં પછાત છે એટલે પટેલિયાઓની સત્તાને પડકારવાની હિંમત કોઈ ખતાવશે તેમ મને દેખાતું નથી. તો બહારથી કોઈ ગોમ પાંત મળી શકે તે મદદ મેળવવા આ પત્ર લખ્યું છું.'

મારા એક સગાના અગત મિત્ર હતા તેમણે એમના બન્ને દીકરાઓ માટે એમના રનેહી-સંબંધીઓમાંથી માર્ગો આણેલાં અને તે માન્ય રાખીને એ લગ્ન થયેલાં. ને પછી ત્રીજો દીકરો લાયક થયો ત્યારે એના

પિતા ગુસ્સી ગયા હતા અને આ પત્રનેષકે લખ્યું છે તેમ એની હા-ના કહેવાની જવાબદારી મોટાભાઈ ઉપર આવી પરંતુ ત્રીજે ભાઈ પોતે લખ્યો હતો અને પોતે લખીને મ્હાતો ન થાય ત્યાં સુધી પરજુના માગતો નથી તેમ વિચાર ધરાવતો હતો એટલે મોટાભાઈને એક જ જવાબ આપવાનો રહેતો હતો —હમણાં એ લગ્ન કરવા માગતો નથી પરંતુ એના પિતાના પૈના અગત મિત્ર એવો દાવો ધરાવના હતા કે એના બાપ માડું વેણ પાછું દેલેતા ન હતો, નો આજીવના છોકરા અને ના કહેનાર કાણ ?

એમણે તો માથું લઈને ગયેલા તેના જવાબમાં પડકાર જ દેખ્યો તમે જુવાનિયા બચાવવામાં ઝાઝું સમજે નહિ તેની જ આ રામાયણ છે કુળે પોતું કહેતો હોઈ તો નાનખા ગમે તેને પૂછીને ખાત્રી કરો કે એ ધરની શોભા ટટની વધે ? જુવેા ધુણે તો પણ નાગિયેર ધર લણી નાખે તે કેમ સમજતા નથી ? તમારો બાપ અને કુળે જુદો નહોતો એ તમે સગી આપે જોડેનું છે એ ગયા એટલે બેનકુ મારા મનમાં તો એવું છે કે એમને સારામાં સારી સગાઈ થી રીતે અપાવું ? છતાં જો તમને મારી કદર ન હોય તો છે નો રમ્મ કહી દઉં છું માડું વેણ નહિ રાખો તો જિંદગીમાં ફરી વાર તમારે ભમરે પગ નહિ મૂકે !

અત્યંત નાનકા પેનિયાઓની ધમકીને તો જાણે પહેલી વળાય પણ સગા અને સંબંધીઓ જ્યારે આગ્રહ લઈને મેસે છે ત્યારે મુશ્કેલી બીજી ચાલ છે તેમાં મધમતો સ્વબધ તોડી નાખવાની વાત કરે છે ત્યારે વિસામણ થઈ પડે છે સાચી વાત એ છે કે માબાપોએ લગ્નમાં દીકરા દીકરી ઉપર જોકુંડમી ન કરવી જોઈએ અને પોતાની પસંદગી એમને માન્ય ન હોય તો ટેકી બેસાડવા પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ, તો બીજા સગાઓને-સ્નેહીઓને પોતાની પસંદગી ઉપર એવો આગ્રહ રાખવાનો હોય જ નહિ લગ્નની આવી પૂછપરછ સગા-સ્નેહીઓ મારફત આવતી હોય

છે અને દરેકની એ ફરજ છે કે પોતાનાથી બને તેટલું બીજાને ઉપયોગી થવું પરંતુ એ ઉપયોગી થવામાં એ મર્યાદા રાખવી જોઈએ કે આપણે આપણી રીતે ઉપયોગી નથી થવાનું પણ સામાની રીતે થવાનું છે એ ઉપર દાખનો ટાંચો છે તેમ કુટુંબ પરજુના ન માગતો હોય તો તેને પરાણે પરજુવાવનો આગ્રહ ન કરી શકાય

એ સ્ત્રીએ વધારામાં જે દની ન કરેલી તે એ કે પરજુના પડી લણવું હોય તો કયા નથી લણી શકાતું ? એમના મોટા દીકરાને એમણે તેર વર્ષે પરજુઓ હોય અને તે હોશિયાર હોઈ સારું બપોયો હતો તેના દાખનો આપી એણે પોતાની દૈનિકમાં બધા મેળવ્યું હતું—જેને લણવું છે તે તો ગમે તેમ નાનપણમાં પરજુથરી તો પણ લણવાના છે અને જે નથી લણવાના તે તો ગમે તેમ મરશે તો પણ નહિ બાણે પરજુ આ દની ન બરાબર નથી તેમ મહેવાની ભાણે જરૂર છે

આ પત્ર-નેષકે જણાવ્યું છે તેમ એમના ભાઈને જો એમને પસંદ કન્યા આવે તો પરજુવાવામાં હરકત નથી આજે ગામડા ગામમાંથી જે છોકરાઓ ઉચ્ચ શિક્ષણ લે છે તેમની ધૃષ્ટિ સ્વાભાવિક છોકરી મેટ્રિક સુધી બણેલી હોય તો સારું એવી હોય પરંતુ આવી ધૃષ્ટિને ગ્રામ માનસ એવી રીતે ઉતારી પાડે છે કે ‘એની મા કયા મેટ્રિક થઈ હતી ? એની માએ કહોરે જૂનથી નથી અને અને બાપ અલગ વડૂથી શું કુખી થયો ?’ એવી જ રીતે છોકરાને છોડી દેખાડી ન હોય અને પસંદ ન પડે તો પણ એવું જ માનવામાં આવે છે ‘એની મા શી રૂપાળી છે તે ભાઈ પાછા વડું રૂપાળી શોધવા નીકળ્યા ?’ લોકમાનસ આવું હોય તે તો સમજી શકાય પણ જે સ્નેહીઓ-સગાઓ સંબંધીઓ તરીકે વિવાહમાં મદદ રૂપ થવા માગતા હોય તે આવું માનસ ધરાવતા હોય તો તો એ મદદરૂપ થવાને બદલે આડખીલી રૂપ નીકડીનાં

કાઈ વખત એવું પણ બનવાનું કે એ વિવાહ બધી રીતે યોગ્ય હોય છતાં એટલું સમજવાનો અનુભવ ન હોવાથી યુવક કે યુવતી ના પાડતાં હોય છે. અને પાછળથી અનુભવ પ્રાપ્ત થતાં એમને થાય છે પણ ખરું કે એ ના પાડીને મેં ભૂલ કરી હતી. મારા એક મિત્રનું આયુ' જ બન્યું છે. એમણે નક્કી કરેલું કે એન્જ્યુએટથી એાછી ભણેલી કન્યા સાથે મારે લગ્ન નથી કરવું. તે માટે એમણે ગામડાના ગોળમાં જ મારાં આવેશાં તેને ના પાડેલી એથી લેડા એવું ખેલતા હતા કે નેઈએ છીએ હવે એ કેવીકે એન્જ્યુએટ પરણે છે. તે પછી એક બાળ વિધવા એન્જ્યુએટ થએલી છોકરીની માહિતી મારી પાસે આવી. મેં મિત્ર સમક્ષ દરખાસ્ત મૂકી. એ પોતે સુધારક વિચારના તે વખતે પણ હતા અને આજે છે. એટલે તેમને વિધવા અગેનો આમ કાઈ વધી ન હતો. પરંતુ નાતના લેડા એવી વાત કરે કે કન્યા ન મળી સારે છેવટ વિધવા પરણુવી પડી ને ! મેં એમને કહ્યું કે તમે લેડાને બનાવવા માટે પરણો છો કે તમારા માટે પરણો છો ?—એમાં તો ખરી લેડાની છત થઈ તેમ હું માનું છું. તમે એક વખત એ બહેનને મળે અને તમને લાગે કે એ બધી રીતે તમને યોગ્ય છે, તો પછી વિચાર કરજો. પરંતુ એમને બીક હતી કે જો પોતે એ બહેનને મળે અને યોગ્યતાને લીધે મન એના તરફ ખેંચાય તો લેડાને કહેવાની તક મળી જાય.....અને તે ન મળ્યા. એ વાતને આજે તો ખારસાં તેર વરસ વહી ગયાં છે. બને જણાં પરણી ગયાં છે અને એ પ્રશ્ન પણ રહી નથી. પરંતુ મિત્રનો અનુભવ વધ્યો છે એટલે આજે એ કબૂલ કરે છે કે મારી એ વિચારસરણી સાચી ન હતી. એ પગલું ન ભરીને મેં સારું કહ્યું છે તેમ નથી માનતો.

મને તો તે વખતે જ એવું લાગતું હતું, પરંતુ એથી શું મારે તેમની મૈત્રી કટા કરવી ? મેં તો એમને મદદરૂપ થવા પ્રયત્ન કર્યો. એમને ન દુઝ્યું. તો આજે

એમને પોતાને એ ઠીક ન કહ્યું તેમ સ્વીકારવું પડે છે. પરંતુ એથી મદદરૂપ થનારે પોતાની અંગત રૂચિ કે માન્યતા કાઢીના ઉપર ઠેકી બેસાડવા પ્રયત્ન ન કરવો નેઈએ કે સંબંધ તોડી નાખવાની હદ ન જવું નેઈએ. ઉપર મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે તે સ્નેહીએ કેવળ ધમકી આપી હશે અને બાપ સાથેના સંબંધ દીકરા સાથે ચાલુ રાખ્યો હશે તેમ રળે કાઈ માની લે. એમની દરખાસ્ત ન સ્વીકારી એટલે એમણે સારથી એમને ઘેર જવાનું બંધ કહ્યું છે. પરંતુ એ લાઈ એથી રૂગે નથી. આજે તો વધુ અભ્યાસ માટે પરદેશમાં છે. આવા તેજસ્વી યુવકને એની મરજી વિરૂદ્ધ પરણાવવાનો આગ્રહ કેટલો અધર્મિત કહેવાય ? જો એ મુરખી જાત્ર હોય તો એમણે પોતાની ભૂલ સુધારવી નેઈએ અને ખેલદિલી બતાવવી નેઈએ કે મારા તો આગ્રહ હતા પણ તમે એને વશ ન થઈને સાચે જ હિમત બતાવી છે અને મને પણ કાયમ પસ્તાવો થાત તેવા પગલામાંથી ઉગારી લીધો છે તે બદલ ખુશી થાય છે !

આપણા સમાજમાં યુવક યુવતી સીધા પરિચયમાં આવીને પોતાની મેળે પરણે તેવી પરિસ્થિતિ નથી. મતલબ કે, માબાપ દ્વારા લગ્નો ગોઠવાય છે. વળી બંને પક્ષોને સીધું કાઈ પૂછવા જતું નથી, વરે સમાન-સ્નેહીઓ કડીરૂપ બનતાં હોય છે. એ કડીરૂપ બનવાનું કામ જરૂરનું છે અને તે ફરજ સૌએ વ્યંદ કરવી નેઈએ. પરંતુ પરિસ્થિતિ બદલાય તેમ, રૂચિ પ્રમાણે કડીરૂપ થનારે તૈયારી રાખવી નેઈએ. છોકરા-છોકરીઓનાં લગ્ન નાનપણમાં થતાં; એમની રૂચિનો સવાલ બિભો થતો ન હતો. માબાપ પોતાની રૂચિ પ્રમાણે તેમાં લા પાડતાં હતાં. હવે મોટી ઉંમરે લગ્ન થવા લાગ્યાં છે અને યુવકા ગામડામાંથી પણ તેજસ્વી હોય તો ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતા થયા છે એટલે એમની રૂચિ પ્રમાણે એ પસંદગીમાં આગ્રહ રાખે તો એને માન આપીને કડીરૂપ થનારે વર્તવું નેઈએ. પરંતુ એ નથી વર્તતા તેમી મુશ્કેલી છે, તે આ પત્ર

લેખકનો મુદ્દો છે. તે વર્ષતે કેમ વર્તવું તેનો દાખલો પણ ઉપર મેં દાંકનો છે. પેલા યુવક બાપના અંગત મિત્રના દબાણને, સંબંધ તૂટી ગયાં તે પણ વશ ન થયા. એનો અર્થ એવો નહિ કે સમાધાન કરવાની વૃત્તિ ન રાખવી. આપણાં જે રેલેડીઓ હોય, દિલેચુઓ હોય તેમને સમજવા અને બનેલાં સુધી તેમની ઈચ્છાને માન આપવા તત્પરતા રાખવી જોઈએ. પરંતુ ભ્યાં સમાધાન માટે ભૂમિકા ને હોય ત્યાં શરણાગતિ સ્વીકારવાનો અર્થ નથી. સમાધાનમાં ડહાપણ છે, પણ શરણાગતિમાં કાપરતા છે. આ પત્ર-લેખક જેવા યુવકો કાપરતા જતાવવાની મનોવૃત્તિ નહિ રાખે તો જ કડીરૂપ બનવા માગતા રેલેડીઓ દબાણ કરવાની મનોવૃત્તિ તજશે. એવા દાખલામાંથી લોકોની સમજ કેળવાશે કે ખોટું દબાણ ન કરવું જોઈએ. આ રિથિત બધે ઝોનૂદ છે તેમ પણ નહિ, લોકો લગ્નમાં યુવક-યુવતીની પસંદગીને મદત્વ આપવું જોઈએ તેમ માનતા થયા છે તે એ પ્રમાણે જ મદદ રૂપ થવા પ્રયત્ન કરે છે.

આ સંબોગોમાં પોતાને યોગ્ય ન લાગતું હોય તેવા માગાને વિવેકપૂર્વક ના પાડવું. વિવેકપૂર્વક ના પાડવાનું કામ ગામડામાં કેટલું યુરેકલ છે તે પણ કું જાણું છું. તમે વિવેકથી ના કહો એટલે જૂની રીતે સમજવા દેવાયેલા સુરખ્ખીઓ એવું માને છે કે બે વધારે દબાણ કરવામાં આવશે તો આ માનશે. એટલે એ વધારે દબાણ કરે. પોતાનાથી કંઈ ન બને તો પછી બીજા સગા દારા દબાણ લાવવા પ્રયત્ન કરે. પરંતુ એવી રિથિનિમાથી પસાર થવું પડે તો પણ વિવેક ન ચૂકવો જોઈએ. કોઈ કોઈ વખત એવા દબાણથી કેટાળી જઈ એવું વર્તન થઈ જાય છે કે એ દબાણ કરનારને મનમાં ખોટું વસ્તું હોય છે કે એમને અભિમાન આવી ગયું છે તે માન્યતા સાધી હતી તેમ એમને ટેકા મળી જાય છે. એથી પેલાં દબાણ લાવનારા પોતાનું માન નહિ જળવાય તે બીકે આવતાં ખંચાય છે અને જવા દો ને એમનું નામ, નકામા છે, તેમ પોતાને ઘેર જ રાખ ઉતારી

ચૂપ થઈ જાય છે. સોટી વાગે સમયમ અને વિદ્યા આવે ધમધમ એ સૂર પ્રમાણે આ માર્ગ સહેલો લાગે, પરંતુ સોટી મારી વગર શિક્ષણ આપવું એ સમજણ કેળવાઈ છે એટલે આપણે જાણીએ છીએ કે સોટી મારવી સારી નથી. એ જ પ્રમાણે જૂની પેઢીના કે એ પેઢી પ્રમાણે માન્યતા ધરાવનાર અજુગતું દબાણ કરે તો પણ વિવેકપૂર્વક અને મક્કમતાથી ના જ પાડશે.

આમ કરવા પાછળ આપણા ઇરાદો કોઈને માફ લગાડવાનો નથી અને સંબંધ બગાડવાનો પણ નથી. છતાં જૂના વિચારને લીધે કોઈને માફ લાગે તો આપણે બીજું કરી પણ શકીએ ? એ અનિવાર્ય છે તેમ સ્વીકારી લઈને ચાલવું રહ્યું. એમાં આપણી કમોટી પણ છે. ફૂલની સેજ ઉપર ચાલવાનું હોય ત્યારે તો સો કાઈ ચાલી શકે, પણ કાંટાકાંટા હોય તો પણ એને ટાળીને અને ન ટાળી શકાય ત્યાં બૂટ પહેરીને તેમની બચીને મળ્યે પહોંચવું એ જ કમોટી છે. એ કારણે જ કહેવત પેડી છે કે આખી ધરતી ઉપર તો ચામડું ન મંદી શકાય, પણ પોનાના. ખગ ઉપર જે ચાલુસ બૂટરૂપ ચામડું મંદી લે તો એ હેતુ સરી જાય. ફૂવા-તળાવને ગરજ ન બાંધી શકાય, પણ ધરના ઝોળાને અને લોટાને તો બાંધી શકાય છે. મનશ્ચ કે સમાજને આપણે છતી ન શકીએ તો કાઈ નહિ, પણ આપણી જાતને છતી શકીએ તો અતે સમાજ છતાવાનો છે. પરંતુ આપણે આપણી માન્યતામાં મક્કમ ન મૂકી પોતાને છતી ન શકીએ તો સમાજને છતવા જે પ્રયત્ન કર્યો તે હારમાં પરિણમશે સમજવો જોઈએ. માટે સમાજ આપણા મનમાં ન હોય તેવી ખોટી વાતો કરે તેથી દુઃખ ન થવું જોઈએ અને તે બીકે ખોટી ખચક પશુ ન આપવી જોઈએ, પરિણામે થોડું મનદુઃખ સહન કરવું પડે તો કરવું રહ્યું. ધરતીને નવો પાક પેદા કરવા માટે કેટલું તપવું પડે છે ? નવસર્જનનો પ્રક્રિયામાં સહન કરવાનું એ રીતે અનિવાર્ય પણ છે !

★

સૂતા વાયરને ચીરીને

આપણા કુશળ વાર્તાકાર આ વાર્તામાં શ્રામ સમાજનો એક એવો અદૃષ્ટ પ્રસ રજૂ કરે છે કે જેનું અમુક અલિપ્ત કરવામાં લેખક આ વાર્તામાં સારી સફળતા મેળવી શક્યા છે. શ્રામ સમાજનું સુખર આલેખન કરવામાં કુશળ વાર્તાકારની આ વાર્તા વાંચીને જ એનો પ્રાણપ્રેમ બહી શકાય...

પરેલ હતી. આ બાજુએ ગામમાં ફકડાની બાંધ હજુ ચાલુ હતી. પેલી બાજુએ ઝાડીમાં મોરની ફકા અવારનવાર બેસતી હતી. કાળાં વેરાં વાદળથેરી કિતિતે ધરતી ઉપર બાંધે ઝળમી રહી હતી. બીના ભારે વાયરો પણ સ્થિર હતો. —મનુષ્યે કે દુરના મકાઈ- માળે સૂતેલાને પરેલ થતાં જાગી બેઠેલા કાઈ રખેવા- જની દઈભરી હલક સાંભળી અહર પગે બિભો ન રહી ગયો હોય !

મો'લ કોરે ને મેલ ના જતો

મરજો જોડો ન પડતો આવ્યે પાંખ

ભર રે જોખનમાં નારો જૂવતો

એના ભરધારે કુરકો નથી માત !

વાદળાં આડે ઉપાના રંગ કયાં બેઠ્યા ને કચારે બેઠ્યા એની કાઈને ખબર જ ન પડી. પણ અરુણનાં અજવાળાં એવાં આવ્યાં કે સહુ કાઈની આંખો બાંધી ને એના આવ્યાની ખબર પડી ગઈ.

ને પછી તો ઝાડ ઉપર રાતવાસો કરી રહેલાં પક્ષી મો'લનર્યાં ખેતરોમાં બેઠી બેઠી આવવા લાગ્યાં. તો બીજા પા ગામમાંથી પણ કાઈના ધરનાં છોકરાં તો કાઈનાં ધરનાં આવી આવી માળે અહવા લાગ્યાં. ને બેઠે પક્ષે લગાઈ શરૂ થઈ ગઈ. કિલકારીઓ પણ બેઠે પક્ષેથી બેઠી હતી. 'સિરૂરૂર...ચિરૂરૂર...કા...કા...' 'હોડા હોડા...ધીરે રે' 'તુ કાગડા...'

માથા ઉપર ઝળૂંબી રહેલી વાદળીએને ચથું ફરે, હાલો આ બેની લગાઈ વીંધેરી આવ્યોને ઝરમર ઝર- મર વરસવા મંડી. પરંતુ પક્ષી બૂખ્યાં હતાં, એટલે જીવ પર આવી ખેતરોમાં પડવાનું ચાલુ જ રાખી રહ્યાં તો માનવી પણ કયાં ધરાયલાં હતાં ? નહીં તો સવારના પોરની મીઠી નીંદર છોડીને ઉઘાડા પગ નીચે 'કચરપચર' કાઢત ખૂંદતાં ખેતરે શું કામ આવ્યાં જ હોત !

હા, આ ઝીણા ઝરમર વરસાદની મદદમાં પવન પહોંચી ગયો હોત તો પાણીની ઝાપટ આડે પક્ષીએને આ રણમેદાન છોડી લાગી જેવું પડત. ને પછી પથથરે અને ગોઠણે રોકાયેલાં માનવીઓના હાથ પણ આપ- મેળે જ હેલાં પડી જત. પણ પવન તો પેલા રમેલા- જના દોહા સાંભળવામાં હજી જ નહોતો ગયાં ને ત્યાં બિભો હતો :

માળો ચકલોને ચામાસો વીંધ્યો

કોઈએ નવાણે કાપ્યાં ફૂલે, ખેર;

લાણાં લઈ લીધાં ભૂખ્યા જીવના

અરશે (ખેર) પિયરથી બાંધી આવ્યાં વેર !

હા, પવન એકલો જ સાંભળ્યો હતો. બાકી બીજાં તો સહુ સહુના કામમાં રત હતાં, તેમાં પણ જેને સાંભળવા સમજવાનું ને આચરવાનું હતું એ માનવીને તો—જેવું ખેતરમાં પક્ષીઓ જોડે, એ જ રીતે ગામમાં પણ ઠોર સાથે ખેંચમતાણમાં પડતું હતું. ગાયો, વર- સતા વરસાદમાં બહાર નીકળવા તૈયાર ન હતી તો બેંશે પણ મનગમતી ઋતુ હતી છતાંય એ સ્થિતપ્રજ સરખી જાતને, કશાચની જાણે પૂરી જ ન હતી. અરે ખેંચાખેંચની કે હડિટા હાકિટાની પણ એમના ઉપર કશી જાણે અસર નોતી. હા, લાકડીને ફટકા કે દામણને કટાકે અંગ ઉપર બેસી જતો ત્યારે એમનો પણ કાંઈકે બિપડતો હતો બાકી ગાળોનો તો—અંગ ઉપરનો માળોનો તો કંઈ કેમ હિસાબ હતો પણ ગાળોનો તો હતો જ નહીં. બલેને પછી ખેડૂત બાઈ બરાડયા કરે : 'તમને ચમાર ફોડે હેડો કે હેડો ? બાર નીક- જતાં તમારે તો પાછાં લંગડાં પક્ષીની જતાં હશે ?'

છેલ્લું અહીં જે વરસાદ બેંગો વાયરો આવી મળ્યો હોત તો એની લાણમાં માનવીઓ ઠોરને બહાર કાઢ- તેજ નહીં અને આ ખેંચતાણ આટલી હદે ચાલેજ નહીં.

પણ એ પરન તો હતુ ન પણે દૂડા માલગરામા અને
કદાચ સમજરામા ન તો હાનતો, ન ચાનતો હતો
ઝાડના પેના ઢળી રહેવા ડાંગા અને પા ડાની જેમ
એક કાન ચર્ધને સાબળી રહ્યો હતો .

પણ માથી કોઈએ જો ભયા ઝૂટના,
એના દાખ્યા ઝટકેએ લોક્યા પૂર,
મનમા રાવે કે ભરે ન રાવે—
એાધી ધરતીની કણકણ રાશે પૂજ .

ને અહીં જ બગમર ફૂળીને નાંકે આવેલા ધરની
ચોપાડમા રમતા છોકરા બરાડી પડ્યા ' હાડ હાડ
હાડ હાડ ' .
આગણામા ડોણુ આંધતો બાઈ પણ ચોપાડમાથી
પાઠા ફરેલા એ ફૂતરાના મોખા લોહીના રંગને ખાસ્સો
મોટો લોચો ભેઈને નાસની આરી ' હાડ હાડ ' કરતી
એ ફૂતરાના પાર નીકળી જવા છતાય જાણે રામરામ
કપતી બમડી રહી ' હાપ હાપ હાપ હાપ હા પ !
કોણુ જાણે કયાથી રાણો આ રાણો કશુંક લઈ
આવ્યો છે ! ' .

આમ તો જો કે રાતિયો આ ફળાનો વતની હતો
લોકો પણ ' એ અમારી ફળીનો સમજુ ફૂતરો છે
એમ કહી ગૌરવ અનુભવના હતા એટલે જ તો સડુ
કોઈ એને બપુ બટકુ રાટનો નાખ્યા કરતા હતા ને ?
અને તે પણ એટલેનામા એ ન હોય તો હાક પાડી
બોલાવીને ' નાચો રાણો, છુ છુ ! ' અરે આવના
સમય થતા બારણા સામે એ મહાદેવના નદીની જેમ
એકો હોય કે ઉાગાના દિસોમા આપાડની પેની
અનારડી તાણીની રાખમા પડી એ બિવતો હોય
તો પશુ ભાગે જ એને કોઈ 'હાડ કહીને ઉાણુ
બિનગના કેવનાક તો રાત્યાનો મુકામ રાત ને દિવસ
પોતાને ત્યા રહે એમ જ ઇચ્છા હતા

પણ આજે તો જેમ પહેના વેરે એ જ રીતે થરોથી
એને ડોકાતામા જ ભડાશે મનો તાપણુ આગળ
એકો એકો હથેલીમા તમાકુ મસળી રહેતો એક આધેડ
માણસ, 'હાડ હાડ' કરતો એવી રીતે બિમો ચર્ધગયો

કે ખુદ રાણો પણ લાગ્યે જ આવી રીતે—હા કોઈ
મદારીને કે ચોરખાને નજીકમા આવી ગયેનો જોતો
ત્યારે જ એ સફાગો બિમા થતા આવી રીતે કરી
બોલતો હતો ' વાઉ વાઉ વાઉ વાઉ !—'

તેમાય ત્રોજે ઘેર તો પૂરા આગણામા પગ ન પેસતા
દીધો, જ્યારે ચોથે વેર એનો જાણે સત્કાર કરવા બિમા
હોય તેમ નેના આગળ આરી બિમના બેાણુ છોક
રાએ દૂરથી જ એને પડખોઈ ' હાડ હાડ ? જો આ
પા આવીશ તો ભાણુ છે આ ધોકણુ ? ' પાચમા
ધરના પણ બગડવા લગ્યા ' હાડ હાડ હાડ નાડુ
મૂળ જાય કોણુ જાણે કયાથી પીટયો આનુ લઈને
આવ્યો છે ?—' આ સાથે જ 'ધ્યુ' કરી બાઈએ
નરાક જગુ થૂક કાઢ્યુ તો પુરવે પણ 'પથ' કરી
મોખા કઈક ઘૂમી ગયુ હોય એ રીતે થૂકી નાખ્યુ
બોલતો હતો તે પણ એનુ તો મો બગાડીને ! સારી
ફૂતરાની જાન ! બરેને એને જન્મારા બાહણુવાડે
બાધી રાખો પણ ! અરુરુરુરુ ! જોતામા જ ચીનરી
ચડે એનુ '—

બિચારે રાતિયો ! એને જો જાણા હોત તો મધ્ય
ફળીએ બેલા રહી લોકોને સમજવવાનો જરૂર એ
અચ્છન કરત ' અરે, મહેરબાન મે આ કઈ કોઈના
ધરમાથી ચોરી તો નથી લીધુ ને ? કે નથી મે તમારી
કોઈ ગાય-એચનુ અડાણુ તોડી લીધુ —'

પરતુ રાતિયાને ફળી વચ્ચે બિમા રહી નજરમા આવો
ભાવ બરીને લોકો સામે જોના મુદ્દાની તક ન હતી
અરે આગળ બિમના યોકાના હાથમા તો પથર,
પરોણા ને લાકડીઓ પણ હતા, પણ સાડુ થયુ કે
પેના તમાકુરાગા ભાઈએ ધાંગે પાડી એમને મના
કરી, ' જોજો મારતા દયા નકર મોખાનો મહાવાડો
ફળી વચ્ચે નાખતોડને આ મો જરો '

રાતિયો પણ સમજુ હતો ઉનાગો શિયાગો હોત તો
એ ગામની અદર જાતી વસ્તુ લઈને અવત જ
નહી પણ એવી અજાન મકામૂની વાની પેના ખડ
બદતા કાદવકિચ્ચાડમા ને માખ-મચ્છરમા ખાવા કરતા

કાઈકની ચોપાડમાં પેસી કારીકટ જગ્યામાં માળી સકાય
તો શું ખોટું ? એમ સમજીને...

પણ અહીં આવતાં એવો ઉદ્ધાપાત મળ્યો કે જેવો
એની આવડી ઉંમરમાં આ ક્ષણમાં મળ્યો હોય એવું
એને યાદ ન હતું.

પેલા માણસે ક્ષણી વચ્ચે આ મંદરાડો નાખીને ચાલ્યા
જતાની સકળતા તરફ લોકોની આંખ ઉઘાડી એટલે
રાતિયાને મનરાસી મારવાનું 'ખનુ' થોડુંક ઝોલ્યું તો થયું
જ હતું. માત્ર પોતાને ત્યાં ન ઘૂસી આવે એ ખાતર
લાકડી આડી રાખી બેઠા અવાજે 'હાડ હાડ' કરતાં
હતાં...

પણ સાથે સાથે એના મોંમાંનો આંસનો લોચો ધારીને
એવા મળતાં અરેરાડી વધી પડી હતી. એક બાઈએ કહ્યું :
'પેલા મૂઝા ધાંચીનું ફક્ટું લાગે છે.' પણ આ
વાનને વિરોધ એના જ પતિએ એવા શબ્દોમાં કંપો
કે બીજાં લોક પણ અચાક બની ગયાં : 'મૂઝા છે
કે શું ? ફક્ટું હોય તો પીંછાં તો લેવાં લેઈએ ને ?
બીજું કાઈ પ્રાણી હોય તો પણ આમરી ઉપર વાળ
હોય ને મામમાં ડેર કાઈનું મનું નથી કે લોચો થોડાક
તોડી લાવ્યું હોય. અમારે એમ આવડો લોચો રે'વાય
કે કે ? ને ભાદો (મોટું દેકડું) હોય તો રાતો ન
હોય !'

'એવ વાન તો ખરી. આ તો કશુંક રાતુ'એળ—'
ત્યાં તો એક ડોસા બરાડી બિંધ્યા : 'સાસા આપ્તી
ચીજની ચર્ચો કરતાં તમને શરમ નથી આવતી ?
મને તે હોય ના ? હું તો કહું છું કે—' પણ ડોસા
વાક્ય પૂરું કરે એ પહેલાં તો બીજી ક્ષણે 'ખચ્ચર
ખચ્ચર' હોડી રહેલા રાતિયાનું ખ્યાન પેલા સૂતા સરખા
મદાન તરફ દોરાયું. બચ્ચરે કાઈકે પોતાને છત્ત હોંદના
બચ્ચરાથી બોલાવ્યા હોય એવો કંઈક વહેમ પણ
બિંધ્યો હતો. તે લાગ્યો જ એ જમણી બાજુએ
આવેલા એ મદાન તરફ વળી ગયો. કાઈની ત્યાં હાજરી
ન લેઈ બારણા વાટે ધરમાં જ સોંધા પેસી ગયો
પાછળ આવેલી અંધારેરી કાદના છેક ખૂણમાં—

એની પેલી વધી પડેલી હોદાથી વધારે કાળ તો એ
પેલી હતી કે ક્યાંય બાજુની ક્ષણમાં રહેતો પોતાના
દરતાં બળવાન એવો કામચે ને આવી પડ્યો તો
અમરકળ સરખી છવનમાં આંતર મળેલી આ અદ્ભુત
વાની એક જ ઝલકે પડ્યો લેવાનો ! પણ હવે કાળ-
રાતી કાળથી દૂર સલામત જગ્યાએ પહોંચતાં કે ક્ષણના
લોકોથી પડેલા છૂટતારાં દર એને લેઈએ તેવો નિરાંત
નોતી વળી, કાળ દન્યુ ચાલુ જ હતી. શાની એ તો
દન્યુ એ પણ નોતો કળી સક્યો.

અજાણત રાતિયા આ ઘર તરફ વળ્યો એ વખતે એ
ત્રણ ગોલી બિંધ્યાં હતાં, 'એ કાકા ? અરયા સદિયા
...? ધરમાં ફેટડું...કાંક મંદરાડ બંધ ને—'

ત્યાં તો— 'હું તો કહું છું કે—' આમ કહેતા
પેલા ડોસા પણ રાતિયાને આ ધરમાં પેસતાં લેઈ
અવાક સરખા બની ગયા. પણ તે કાલેક માટે બીજી
કળે તો સદિયાને જૂઠ મારતા પેલા હોકરાનેય મૂગો
કરી દીધો : 'સાને મંદરાડો લેવો ! જુઓ છો કે
નહીં બરાબર ? ગોળનું દળાડું બંધ ને ક્યાંથી નાહું
છે તે—' ને આખી ક્ષણે કહેતા હોય તેમ આંખો
ફેરવતા બોલ્યા : 'નાહકનાં દાળાં બધાં થૂ થૂ કથી
વચર વળી જાયે ને કારે.' પોતે પડ્યુ બારણા તરફ
મોં ફેરવ્યું. સાથે જ ઉમેર્યું : 'આપણ પાછાં એ
ફૂરતા કરતાં આરાં ને તે—'

ખૂણીની વાત એ કે 'ધેલા ડોસા'નું પ્રમાણપત્ર
આપનાર આ ક્ષણનાં લોકોમાંથી એકરૂપે અત્યારે
ડોસાનાં દાંનિયાં ન તો સામે જવાબ આપ્યો, ન
કાઈ વિરોધ કર્યો. અરે પેલા ડોસાને એક અરથો
ચબ્દ ન સાંખનાર એમના દીકરાની વડુ પણ અત્યારે
તો ડોસાની વાત કાપસે નજી બેઠી ગઈ હતી.

સામે જ આ ધેલા ડોસાએ જાણે કે કાઈ મંતર
મારીને સદુ કાઈનાં મોં બંધ કરી દીધાં હોય ! એટલું
જ નહીં, સદિયાના ઘર તરફ તાકમતાક દરતાં છોક-
રાનાં લક્ષ્યે બીજે નાળતાં એ ક્ષણનાં લોક આંગ-
ણમાંથી જોતજોતામાં જાણે અદરશ સરખાં બની

કાદમા પેરના રાતિયાને પથ્થુ ધાડ પડી હોય—ખન-
કાગો કેર વરતી ગયો હોય એ જાતના કળેશખને
ખનને એ આખીય ક્ષત્રીમા પ્રસન્ન રહેતો આ અના-
નકની શાંતિએ એ પાંચ પગ તો વધારે લખતી કયા
એટલે જ તો એ—વાડા તરફનું બારણું બંધ હોઈ
ગુજારના એ અધારમા પોતે બિનદાનો સનામત હતો
છતાંય એ માનો પેરો લેતો પગમા રાખી સાચક
નજરે વચલા બારણુમાથી પડતા પ્રકાશ તરફ તાકી
રહ્યો ને ? ત્યાં જ એક બાઈ, જુવાન છાયા ફિક્કી
રૂપનાન છાયા ભર પખાડે એની એના હેવાતન વગ
રના એક હાથમા ધરીતું પાટિયું ને બીજા હાથમા
શેટના સરખું કશુંક લઈને જૂતની જેમ દમ્યે પગે
એ વચના બારણુથી દાખન થઈ દાખન થતા જ
બારણું એણે વાસી દીધું પછી હોઈ—જીભનો બૂચકારો
કરતો એ પાછના બારણુ તરફ જતી લાગી 'લ લે'
કરી બેઠા સાદે બે લતા કશું એણે નીચે નાખ્યું
રાતિયો સમજી ગયો કે શેટનો જ હશે પથ્થુ હવે તો
એનો જીવ એટલો હટે બિલકો થઈ ગયો હતો કે—
પગમા રાખેતું પેતું અમરકળ જ બૂની ગયો હતો
પછી શેટનાની કયા વાત ! અરે બેઠો હતો ત્યારે
ભિલા થવાની સૂક્ષ્માન પથ્થુ એ બાઈ બેઠો હતો
'આવી ખન્યુ ! હમણા કા તો પાંચ શેરતું પાગિયું
મ થામા પડ્યું હમણા પીક ભાંગી ગઈ' ને કાળ
મીઠ એ અધારમાથી હવા ભેતો હોય એવી તીક્ષ્ણ
આખો ફરી ધરતી સાથે જાણે કાન જડી, બાઈનો
પગરત સંજાળના એવો તો એ એકામ સરખો બની
રહ્યો ! અનમત રવ કઈ નોતો સલાળતો પથ્થુ હલ્ય
એતું કહી રહ્યું હતું 'એ આવી એ આવી આ
ખન્યુ મૂઆ જાણુ' !
ત્યાં તો પાછું મારણું ખખડતું લાગતું થોડક અમર્યું
બિનચુપ હોય એવો અજવાળો રેતો પથ્થુ દેખાતા
અને રાતિયાને થયું 'હવે તો ખસ આવી જ ખન્યુ !'
પથ્થુ બેસી રહેવાથી તો બિનગતું જાણે ગ્રાન નોત

ગવા સરખું હતું અને એ—સાથે જ જાણે આ બાઈને
એ રોમરોમથી પ્રગરતો હોય એવી રીતે જાણે થયો
તો બીજા બાજુ પથ્થુ એ એવી રીતે ભરવા
લાગ્યો કે કચારે આ બાઈ પોતા તરફ મારવા ધમે
ને કચારે રોતે દરણુકાળ બરી પાગિયો ધા નુકરી
એ સહેજ ઉધાડા માડમા મોમાયુ નાખતોક ને માર્ગ
કરી બહાર નીકળી જાય ને વાડમા વાવેલા બીડા
વગેરેના સાડલાજીમા થતોક ને ઉકરડે જતા માટે
રાખેના પેના એડીમારમાથી કેકડો મારી પાછળ
આવેના મકાઈભર્યો ખેનરોમા લોપ થઈ જાય
પથ્થુ આરા વિચાર સાથે પા પા પગને એ બે—ત્રણ
ડગ ભરે છે ને ત્યાં જ બીજી આફત આવતી લાગી
પેના વચના બારણુનાથી પડતા પ્રકાશના સંજાયા
બંધ થઈ ગયા રાતિયો સમજી ગયો આગળનું બારણું
વસાઈ ગયું છે ને હવે કા તો પોતાનું ખન્યું કાઢી
નાખવાનો જ આ મોખો વિચાર લાગે છે
એણે જોયું તો વચનું બારણું સાવધાનીથી ઉધાડતું
કોઈમ્ અદર આંધુ ને યડી એણે એ વામી દીધું
પથ્થુ જ્યાં એણાએ પેના અજવાળા તરફ ડગ મારી
પેતાની સામે આખો ખેચી જોવા માડ્યું ત્યાં જ
રાતિયો જાળખી ગયો, 'ઓ ! આ તો પેના જ ગઈ
રાતે આરે બોલીને એ જ આ !' આ સાથે જ
રાતિયાનું રહ્યું સચું લોહી પથ્થુ બોડી ગયું !
આ લોક કઈ બોલ્યા હોત મરાડના હોત ગાજો
ભાડતા હોત તો ય સાડુ પથ્થુ આ તો જાને જાને
જાણે કોઈનું ખૂન કરવા માગના હોય એ જ રીતે—
એ આજા પ્રકાશમાય રાતિયાએ જોયું તો રાતવાળા
ડોસાતું મો રાતે જોયું હતું એના કરતાંય વધારે
બેકાર—જીવતા નકર જેવું જ લાગતું હતું !
બાઈ પામેથી પાટિયું લઈ એણે ધીમે ધીમે રાતિયા
તરફ એવી રીતે ડગ ભરી કે રાતિયાનો જીવ અડધો
તો એ જ વખતે બોડી ગયો નકી આ ડોસો એને
મારી જ નાખવાનો અરે એની આખો ભેળેન તો
રાતિયાને એનું લાગતું હતું એ જાણે પોતાને કરડી
આરા જ માગતો હોય !

પણ હવે હિંમત હાર્યો ચાલે એમ હતું જ નહીં. એટલે રાતિયાએ પણ બીંત સાથે લપાતાં ડાસાની સામે તલ તલપુર સરકવા માંડ્યું. અલગત લક્ષ તો એનું પેલું થોડુંક ખુલ્લું બારણું જ બની રહ્યું હતું.

પણ એટલામાં તો બેંકાર માણસના હૃદયમાં કોઈ રાગ વસ્યો કે એનો કોઈ બીજો પેંતરો હતો કે ગમે તેમ પણ બાઈને એણે હુકમ કર્યો : ' ઉઘાડી નાખજો વહુ.'

આ સાથે જ રાત્યાને તો હાથનું કે ખૂનથી ભરેલો આ ડાસો ઘાબ જ બાઈ ગયો. નહીં તો પોતાની સામે આવવાને બદલે કોઈ નાકું સાચવી લેતો હોય એ રીતે એ પાછળ શું કામ ફરી વળે ?

તો બાઈ પણ બારણાં આગળથી આવી ખસી ગઈ હતી. જે કે રાતિયાને તો હઠૂય ડર હતો. પાછળ ડાસો ને આગળ પેરી બાઈ, નક્કી કાં તો—

પણ 'દે હરિયામાં દોટ કે રાખતવાળો રામ છે।' આ પ્રકારના સાહસ સાથે રાતિયાએ એવી તો દોટ મૂકી કે બારણામાં વળતી વખતે તો એણે જાણે પોતાની જાતને એક પથ્થરની જેમ જ બહાર ફેંકી.

ડાસાએ પણ પાછા આવી વચ્ચે બારણે પાટિયાને મૂકી દીધું. બારણું ઉઘાડતાં ધીમેથી કહ્યું : ' હમણું કાંક ટોપલું બોપલું કાંકી મેલ. પછી વાત. સદિયાને માળેથી નિશાળે જવા છોડાવીશ એ વખતે!—' ને જતાં જતાં ઉમેરતો ગયો : ' પાછળ બારણું વાસળે પાછી, નકર આ તો પેધેલું ફેંતરું!'

કોઈ પણ પ્રકારના ભાવ વગરની બની રહેલી એ ફિક્કી લાગતી બાઈએ કહ્યું ખડે મૂકેલું વાસીલાનું ટોપલું લીધું. ખૂણા તરફ ડગ લઈ, લોચા પાસે પહોંચી એ ઊભી રહી. એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ એક પછી એક પળ વહેવા લાગી ને આંખો એની આંસુઓથી ઉભરાઈ આવી. એમ કરતાં એક બાબુ, પળ પાછળ પળ વહી જતી હતી. બીજા બાબુ આંસુ પાછળ આંસુ વહેતાં હતાં... કોઈ કોઈ સળે પણ એ બીડેલા ને પ્રજ્વળા હોહમાંથી ખરી પડતા હતા : ' હા, પેધેલું ફેંતરું!... ફરી પાછું...!'

ને કાણ જાણે શું સૂઝતું કે પેલું ટોપલું એણે ફેંકી દીધું. પોતે કોઈ બાર કામે ચઢવાની હોય એ રીતે સાડેલો સબુકારતાં બારણા તરફ ડગ લઈ. વચ્ચે બારણેથી ઘરમાં પેડી. આગલા બારણાના કણખડે આવી ઊભી રહી. બોપાડ બધિલ કંતાનના વાછરેડિયા આડે ઊભી રહી. બલકે સંતાઈને નગરચર્ચા જોતા ડાસાની એણે નોંધ લીધી—ને વળી એ કાઠ તરફ ફરી. જે ડગ ભરી વળી એ ખચકાઈ ઊભી ને—

એવા એક આંચકા સાથે કાઠ તરફ મોં ફેરવી ગઈ કે સીધી જ પેલા લોચા પાસે જઈ ઊભી, ઊભતાં જ એ નીચે નખીને નમતાં જ એણે ટોપલું પ્રકારના ક્ષોભ કે ગુણુપ્સા વગર પોતે જાણે કોઈ ફૂલને યુગ્મે ઉપાડી હોય—અરે હાથમાંથી પડી ગયા બદલ જાણે પસ્તાતી હોય એવી હમે એ લોચાને એણે. જાંચકી લીધી. લીધા એવા છતીએ 'લગાડ્યો ને... ખોલે ધાલતાં એ બગડી તે પણ એવા તો કોઈ તિરસ્કાર ને અમાન સાથે : ' ખાડામાં પડે રે લોક' ને તારી ફુનીઆ બધાંય! આ પેટનું—જે વાટે રાતિયા નાઠો હતો એ જ વાટે. વાડામાંનાં શાકભાજી વટાવી ઉકરડે જવાનું બોડાબોડું ઉલ્લંઘન ને સીધી જ પોતે ઘર પાછળ આવેલાં મથાહૂલ મકાઈના ખેતરમાં અદસ્ય થઈ ગઈ.

પાંચેક મિનિટ માંડ થઈ હશે ને ત્રણેક ખેતરવા ઉપર આવેલા ફૂવા ઉપર રાતિયાએ બસવા માંડ્યું. એટલા બધા બોરશોરથી કે આસપાસના માળાઓ ઉપરના ટોહિયાઓનું એ તરફ લક્ષ ખેંચાયું. અરે, 'શું છે?' એમ કહીને તપાસ કરવા નીચે ઊતરેલા એક કિશોરને તો રાતિયા ધોતિયું મોંમાં પકડી ફૂવા ઉપર જ ખેંચી ગયો.

પણ એ જ વખતે પાણીમાંથી ઉપર આવી રહેલું સોનું અધમનું બોળિયું ફૂવાકાંઠે ડાકાના માનવીનું જાણે મોં જોઈને ન હોય એ રીતે વળી પાછું પાણીમાં ઊતરી પડ્યું.

આ સાથે જ કિશોરે હવામાં એક ચોસ નાખી, 'સોજને' સ્થો... ફૂવામાં કોંક પડી ગયું છે દોડજને છ'...

આ મીસને માળાવાળા એક ભાઈ એ ઝીલી લીધી ને મીધી જ એણે ગામમાં ફેંકી. 'દોડોને હંમે કવામા કો'ક પડી ગયું છ ઈ...'

ને થંબી બેઠેલી હવાને પેલી મીરની તો ઝરમર ઝરમર વરસાદને વીધની જેવી જુથ ગામમાં પ્રવેશી એવી જ એણે. યુસપુસ યુસપુસ વાતો થઈ રહી હતી—'એણે' ને પાપ છુન ? હેંડ્યું હેંડ્યું કેવું એના જ ઘરમાં... 'ખરી વાત એના જ પેટનો એ માંસનો લોચો...' 'ગઈ રાતે જ રડે...દાટેણું આ ફૂતરો...' એમને જ હૃદયે ચરૂર કરતો મીરો મૂક્યો : 'હાથ હાથ મારા ઘરનું તો કો'ક'—

ને વળી પાછી એ આખીય ફળીમાં બધકે આખાય ગામમા હાથ હાથનો હાથકારો એવો તો મચી રહ્યો... નેતનેતામા એ આખાય ગામમાથી જુવાન વૃદ્ધ અને છોકરાઓની પણ દોડાદોડી શરૂ થઈ ગઈ. કોઈ કોઈના તો અવાજ પણ એવા બયલમાં બિહતા હતા. 'હાથ હાથ શબ્દોનો બાપો બગદારવા આ 'તા તે એ

તો, ' હરામખોર મારો છોરો માળેથી બેઠીને'... ' મારી લૂખૂડી જ કાં તો માળાનો ધડો ભરવા'...

તો હાથમાં તમાકુ ને અડધા પડધા દોડી રહેલા મેચા ભાઈ એ વળી આવી પણ અટકળ કરી : 'કે' હ્યો પેની કાળમુખીએ તો કાળું નથી કર્યું ?'

પર તુ આ અટકળને ઠીક ઠીક એવું અનુમોદન મળતાં કંઈક અંશે હાથકારો ઓછા થયા પછી અડધા-પોણા કલાકની મથામથુને અંતે પેંડું મહું જ્યારે બહાર કાઢ્યું ને યોગામાં ધાવેલા લોચાની લોકોને ખબર પડી ત્યારે તો—

ટાળે વળેલાં લોકોમાં એવો તો હાથકારો ને ફિટકાર વરસી રહ્યો કે—ઓઓ તો દાતોમાં આંગળી નાખીને એકબીજાને ઠકી પણ રહી : 'રાંડને પણ આ હેમણી એવી અહીં રહી શું' જતી 'તી'તે યોગે ધાલોને— પછી ફુનીઆ બધી નો'તી બાથુતી તે જણાવવા કે—

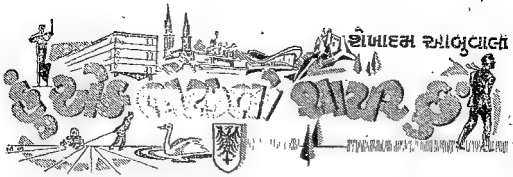
*ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ કલકત્તાના ૨૦૧૮ નો વાર્ષિક
'કેસ્ટડાં' માંથી સાબાર.

★

સાબાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

ચિટ્તન ૧૯૬૨ : (અગ્રેજ) આફ્રિકિયલ હેન્ડબુક, સેન્ટ્રલ એફિસ ઓફ ઇન્ફર્મેશન, લંડન. રૂ. ૬/—.
ક્રીડમ ઇન ડેમોક્રેસી : (અગ્રેજ). જુદા જુદા લેખકો, મોડર્ન વર્લ્ડ સીરીઝ, પ્રિન્ટિકા ૧ લી. પ્રોગ્રેસ ઇન સાયન્સ : (અગ્રેજ) જુદા જુદા લેખકો. મોડર્ન વર્લ્ડ સીરીઝ, પ્રિન્ટિકા બીજી. રીસર્ચ એન્ડ ટીચિંગ વરી : (અગ્રેજ) જુદા જુદા લેખકો. મોડર્ન વર્લ્ડ સીરીઝ, પ્રિન્ટિકા ત્રીજી —ચારેયનું પ્રાપ્તિસ્થાન : બ્રિટિશ ઇન્ફર્મેશન સર્વિસ, મુંબઈ, ૧. આપણું વળીને આનંદ : સાતિ શાહ. પાનાં ૧૬૦. રૂ. ૩/૨૫.
—નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ. ઊંઘવાની કળા : મહેરવાન ભમરરા. પાનાં ૩૨. રૂ. ૧.
—/૪૦. ભારતીય સંસ્કૃતિ શું છે ? : નાનાભાઈ ભટ્ટ પાનાં ૩૨. ન. પૈ. —/૪૦. —અનેના પ્રકા. પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ, ૧, ભારતની ત્રીજી પંચવાયિક યોજના : પાનાં ૮૬. ન. પૈ. —/૨૫.
આપણી યોજનાઓ : પાનાં ૪૪ —અનેના પ્રકા. ભારત સેવક સમાજ, અમદાવાદ. ઝરેણું : લે. પ્ર. અંબાલાલ ડાયર. પાનાં ૬૪. રૂ. ૧/—.
રાયપુર, પંખાશિયોળ નાકા, અમદાવાદ. જ્ઞાનસરોવર : અમૃતભાઈ પટેલ. પાનાં ૨૦૦. રૂ. ૨/—.
પટેલ બ્રધર્સ, ઘીકાટા, અમદાવાદ. સમદર્શી આચાર્ય હરિભદ્ર : પંડિત સુખલાલ સંઘવી. પાનાં ૧૦૦. રૂ. ૩/૫૦.
મુંબઈ યુનિવર્સિટી. અભિનવ ઊંઘણું : લે. પ્ર. ડો. શિવલાલ જેસવપુરા. પાનાં ૧૨૯. રૂ. ૪/—.
૧, શ્રીનાથ સોસાયટી, અમદાવાદ, ૧૩. અખંડ જગત અને અખંડ ભારત : આનોંડ. ટાપખી. અતુ કુંજવિદારી મહેતા. પાનાં ૬૬. ન. પૈ. —/૭૫.
નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, પબ્લિકેશન ડિવિઝન, દિલ્હી, ૬. પ્રેમપંથ-૯ : દેસાઈ વાવળ ગોવિન્દજી. પાનાં ૧૦૨. ન. પૈ. —/૫૦.
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૪.

[૨૬] ઘણો આભાર થશે

ખનાર ફરીશક હમ ભેસ આલિખ
તમારા એ અહલકરમ હમતે હે !

મા ઈન્ડિસ શહેરમાં જ્યાં જર્મન મહાકવિ શિલ્પરત્ન આવલું જીલું છે તેની બરાબર જમણી બાજુએ એક નાની સરખી જર્મન રેરોડમાં સસ્તું બોજન એ તેનું આકર્ષણ. ચડતી પડતીના દિવસોમાં ત્યાં જમી લેવાનો પ્રસંગ બિશે થાય.

જર્મનીનો કાર્નિવાલ જણે જણ્યો કે માણ્યો છે તે જ જણી શકે કે રંગરામનો એ ઉત્સવ કેવો પાગલ ઉત્સવ છે ! કાર્નિવાલના એ દિવસો દરમિયાન શ્રમયોગીઓ તરીકે પંકાતા જર્મનો પોતાના હથોડા પડતા મેશી લગલગ ચોલીસે કલાક પોતાના હાથમાં હલકતા જામ અને નંચનોમાં નમણા નરી લઈને જ ફરતા હોય છે. જાહેર સડક ઉપર પણ સંગીત અને નાચગાનની ધૂન જામેલી હોય છે. એમનું તન માત્ર ધરતી ઉપર ચાલતું હોય છે ; મન તો ગગનના સંતરંગી મેઘધનુષમાં વિહરતું હોય છે.

કાર્નિવાલના એ દિવસોમાંના એક દિવસે હું મહાકવિ શિલ્પરના પૂતળાની જમણી બાજુએ આવેલી પેલી નાનકડી રેરોડમાં માડું સાંજનું બોજન લઈ રહ્યો હતો. મારી પડખે એક જુવાન યુગલ બેસું હતું : તે પણ જમી રહ્યું હતું. રેરોડમાં ખીચોખીચ ભરાયેલી હતી. જામ હલકાતા હતા. યુખડાં મલકાતાં હતાં. ગીતો લહેરાતાં હતાં. હાસ્યો વેરાતાં હતાં.

બોજન દરમિયાન, અમારી નજર એક ખે વાર ટકરાઈ. એમના મનમાં જિજ્ઞાસાનો સ્થાપ સળવળ્યો હશે એટલે મને પૂછ્યું :

—કયા દેશના વતની છો ?

જર્મનીના જુદા જુદા વિસ્તારોમાં બોલાતી બિન્ન બિન્ન બોલીઓ અનેક વસ્તોથી સાંભળતો આવ્યો છું, પણ આ વાતનું—કંઈક અજાણ્યું : કંઈક પરદેશી—જર્મન પહેલવહેલીવાર સાંભળ્યું. એ જર્મન શબ્દોમાં કેન્દ્ર સાધાનો અનુનાસિક રણકો રણકતો હતો. મેં કહ્યું :

—હિન્દુસ્તાનનો.

બેઠે જય નમણું મળતું હાસ્ય હસી પડ્યાં : એમના બોળામોળા હાસ્ય ઉપર મારું મન પણ મોહી પડ્યું. મેં કહ્યું :

—તમે માઈન્ડસનાં લાગતાં નથી ?

પેલી છોકરી તરત બોલી બીડી :

—ના, અમે ફાન્સથી આવીએ છીએ. માઈન્ડસના કાર્નિવાલ વિષે અમે સાંભળ્યું હતું એટલે અમે ખાસ કાર્નિવાલ બેગા માટે જ આવેલાં છીએ.

મેં એમના કાળા અને જમણા હાથની આંગળીઓ પર નજર ફેરવી. કયાંય લોરી દેખાઈ નહિ. મેં મારી જિજ્ઞાસાને સળવળવા દીધી નહિ.

ચોરીવાર સુધી અમે યુપચાપ જમતાં રહ્યાં.

મેં કલનરિનને એક ઝાસ ખીચર લાવવા કહ્યું. પેલી છોકરીએ અનુનાસિક જર્મનમાં પૂછ્યું :

—માઈન્ડસનું ખીચર કેવું ?

મેં કહ્યું:

—ફાન્સના જેવું જ કડવું.

પુનઃ બેઠે દસી પડ્યાં. એમણે બે ઝાસ બીચરનો આડર આપ્યો.

અમે શાંતિપૂર્વક બીચર પીતાં રહ્યાં.

થોડીવાર પછી પેલા ફેન્સ સુત્રે નમને પૂછ્યું:

—માઈન્ટસમાં તમે શું કરો છો ?

મેં જવાબ આપ્યો.

—દિવસે ભણું છું અને રાતે મજૂરી કરું છું.

—મજૂરી ? !

—હા, ગઢાવેતરું.

—ક્યાં ?

—રેફ્રિજેટર બનાવતી ફેક્ટરીમાં.

—શાનો અભ્યાસ કરો છો ? મેડિસિનનો ?

—ના, એથી ઊંચટો : ફિલસૂફીનો.

ફરી બેઠેનાં વદન મલકી ઊઠ્યાં. આ રીતે અમારાં ત્રણેનાં મન મળી ગયાં.

બીચર પીવાઈ રહ્યું એટલે અમે પૈસા ચૂકવ્યાં.

બાકીના પૈસા લઈને ફેલનરિન આવે તે દરમિયાન પેલી ફેન્સ બાળાએ મને પૂછ્યું:

—તમે કાર્નિવાલ ક્યાં ઊજવશો ?

મેં કહ્યું:

—થેર. પધારીમાં !

તેઓ ફરી હસ્યાં.

—તો આજે મજૂરી નથી કરવાની ?

—ના.

—તો...તો...

પણ એ બેઠે 'તો' તો કુંવારા જ રહ્યાં.

ફેલનરિન આવી અને બાકીના પૈસા ટેબલ ઉપર મૂક્યા; એક ઊંડતું રિમન કપડું અને 'જમ્યાં તેમજ પૈસા ચૂકવ્યાં' તેનો આભાર માની આવી ગઈ.

અમે ઊઠ્યાં. રેંક ઉપરથી એવરક્રાટ લીધા એવરક્રાટ પહેરી 'અન્હા ત્યારે, મળીને આનંદ થયો કાર્નિવાલમાં ધણે આનંદ મળે તેવી સુભેચ્છા' તેવો

પાળેલો વિવેક દર્શાવી એમની રજા લઈ તે પહેલાં તો એ છોકરીએ પોતાના 'તો' વાળું વાક્ય પૂરું કર્યું:

—તમે અમારી સાથે ન આવો ? અમે અહીં અજાણ્યાં છીએ અને તમે માર્શન્ટસથી પરિચિત છો : એટલે અમનેય ટીક રહેશે.

એ પુનઃ મોઢક રૂપાળું દસી પડી. મારાથી 'ના' ન પડાઈ !

*

એ બેઠે મિત્રો હતો. એમની આ મૈત્રીમાં વિવાહ કરવાની અને પરણવાની જીવનયોજના સમાયેલી હતી તેવા કંઈક ભાસ થયો.

ડૅન્સ પુરબહારમાં ચાલતો હતો. શેમ્પેન પણ લોન્ડીમાં ગલ્લમલિયા કરતો હતો. એ બેઠે જ્ય તો એક પણ ડૅન્સ ચૂકતાં નહોતાં.

ફેન્સ બાલ્યએ મને પૂછ્યું:

—તમે ડૅન્સ કેમ કરતાં નથી ?

—અસ, એમ જ !

ખભા હલાવી આપેલો મારો જવાબ એને સમજાયો નહિ.

—તમને ડૅન્સ કરતાં નથી આવડતું ?

મેં કહ્યું:

—આવડે તો છે, પણ છેલ્લાં-બે-ત્રણ વરસથી એક કોઈ નિશ્ચિત છોકરી સાથે ડૅન્સ કરવાનું મન લીધું છે અને તે છોકરી અહીં હાજર નથી.

સ્વાભાવિક રીતે એ બેઠેની નજર મારા ડાબા હાથની આંગળી ઉપરની વીંટી પર મઠી.

—તમે વિવાહિત છો ?

—હા.

—એ જર્મન છે ?

—હા.

થોડીવાર સુપડીડી.

ચીનનો પડછાયો વધુ લંબાય તે પહેલાં ફરી પ્રશ્ન કર્યો:

—તમે નોકરી શા માટે કરો છો ?

—કાવડિયાં રળવા માટે.

—પણ તમે ભારતથી આહીં યુરોપ આવ્યા છો તો તમે ખૂબ શ્રીમંત હોવા જોઈએ.

મારાથી હસી દેવાયું. મેં કહ્યું :

—કરજના કાંટા ઉપર ચાલીને આ ગુલામોની કુનિ-યામાં આવ્યો છું.

મેં જોયું હતી પડયાં. ફેંચ બાંધાએ કહ્યું :

—તમે તો કવિ લાગો છો !

મેં સહજ એ અસ્વસ્થતા અનુભવી.

—લાગો છો ? ! અરે, છું ! ત્રણ કાવ્યસંગ્રહો પણ પ્રગટ થયેલા છે.

એ ફેંચ યુગલતું નસીમ સારું કે ગુજરાતી ભણે નહિ : નહિતર સવાર મુધી મુશાયરો જ જમાવ્યો હોત ને ! ફ્રાન્સ પહેંચીને કહેત : માર્કન્ટસનો કાર્નિવાલ જોવા ગયાં હતાં, પણ મુશાયરો સાંભળીને આવ્યાં !

ત્રણ કાવ્યસંગ્રહોની વાત એમને ગળે જીતરી હોય તેમ લાગ્યું નહિ. એમને થયું હશે કે પચાસ ફેનીની પોટ્ટો-ચિપ્સ અને પચાસ ફેનીનો કવાય ખાતો ખાણસ તે વળી ત્રણ પુસ્તકોનો કર્તો હોતો હશે !

યુવકે પૂછ્યું :

—ત્રણ પુસ્તકો લખ્યાં હોવા છતાં તમારે મજૂરી કરવી પડે છે ? તમારાં પુસ્તકોની કેટલી લાખ નફો છપાઈ છે ?

હસવાનો હવે મારો વારો હતો.

મેં એના સવાલનો જવાબ નહિ આપી ભારતની લાજ રાખી !

*

‘ ડામનવાલ ’ની જાહેરાત થઈ. સ્ત્રી પોતાના પાર્ટનર તરીકે પુરુષની પસંદગી કરે તે ડૉન્સ ડામનવાલ. ‘ ડામે ’ એટલે સ્ત્રી અને ‘ વાલ ’ એટલે ચૂંટણી કે પસંદગી.

પેલું યુગલ તો ડૉન્સ કરવા ચાલ્યું ગયું. તેવામાં મીણુની પૂતળી જેવી એક ગૌરાંગિની મારી ફને આવી, સહેજ કુર્નિશ બનવી ડૉન્સની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. મેં દિલગીરી વ્યક્ત કરી ‘ નાચી નથી સકતો ’ તેવા

અસહનતા વિવેક પ્રગટ કર્યો. એ મીણુની પૂતળીનો ચહેરો જીતરી ગયો. જે ટેબલ-ઉપરથી આવી હતી ત્યાં મેઢેલાં સ્ત્રી-પુરુષો જોરથી હસી પડ્યાં એટલે એ ગૌરાંગિની વધુ ખસિવાણી બની. એણે દયામણા ચહેરે આશ્ચર્ય કર્યો :

—તેનો કરો વંધો નહિ. હું તમને ડૉન્સ કરતા શીખવીશ. આ ડૉન્સ મારી સાથે જરૂર નાઓ.

પરિસ્થિતિ અનુમેય હતી : એ પોતાને ટેબલ પાછી ફરે અને પેલાં સ્ત્રી-પુરુષો વધુ જોરથી હસે તો એ મીણુની નાજુક નમણી પૂતળી અપમાનના અનલથી પીગળી નશ તેવું બને લાગ્યું. ‘ પ્રતભંગ ’ આવશ્યક લાગ્યો. હું જીવો થયો એટલે એનો રૂપાળો ચહેરો ગુલાબના ફૂલની જેમ હસી પડ્યો. પેલી ફેંચ બાંધાની આંખો તો મને ડૉન્સ કરતો જોઈ હેરતના સાગરમાં ઝખકાળાવા લાગી.

મીણુની પૂતળી બોલી :

—તમે જુદું સા મારે બોલ્યા ? તમે કેવો સરસ ડૉન્સ કરી શકો છો ?

મને થયું : ફરી કયાં આખી યોગ્યવટ કરવા મેંસું ! પેલી ફેંચ બાંધા સમક્ષ પણ આ મીણુની પૂતળી સાથે ડૉન્સ કર્યો તેને કારણે થયેલ ‘ પ્રતભંગ ’ વિષે પણ કંઈક યોગ્યવટ તો કરવી પડશે ને ! બધા વિચાર પડતા મૂંઝીને હું તો નાચ્યો.

મીણુની પૂતળી ફરી બોલી :

—ક્યા દેશના વતની છો ?

—હિન્દુસ્તાન દેશનો.

એનો ગુલામ શો ચહેરો પ્રસન્ન થઈ ગયો.

—તો હું છતી !

—છતી ? !

—હા. આ અમારા ટેબલ ઉપર મેઢેલાં સ્ત્રી-પુરુષો કંઈ કેટલાય કલાકથી વાલવિવાદ કરતાં હતાં : એક કહે : એ ઇટાલિયન છે તો બીજા કહે : ના, એ ઇટાલિયન નથી, પણ સ્પેનનો રહેવાસી છે; તો ત્રીજો કહે : લાગી શરત, એ ઈજિપ્તનો વાસી છે એટલે

મારો પતિ કહે ના, એ પાકિસ્તાની છે પણ મેં
ક્યુ શાની શરત ? એટલે તેઓ બોલ્યા શરખેનની
એટલે મેં કહ્યું એ હિન્દુસ્તાની છે પગી સરા !
ભ્રોહ થયો કે કોણ તમને પૂછે અને ત્યાં 'હમન
વાન'ની બહેરાત થઈ એટલે મેં કહ્યું હું એટલે તેઓ
બોધી બેઠ્યા નકામું અપમાન વહોરોશ તે બેંચુ
નહિ ! આખો સમય એ બેસો જ રહો છે, એક વાર
નાચો નથી ના પાડો એટલે બેસા જેવું મો લઈ
પાઠી આવીશ ત્યાર પછી શું બનુ તે તમે જાણો છો
ડેન્સ પૂરો થયો

એ મીણુની પૂતળી મને મારા ટેમને વગાડવા આવી
'ડાકે' મ્હો પ્રશ્ન પ્રશ્ન હતી પોતાને ટેમન ચાલી
મઈ કે અપમાન નયનોમા હેરાત હજુ પણ લહેરાતી
હતી મેં ચોખવટ કરી—ખુવાસો ક્યોં પણ તે વ્યર્થ !
એણે પોતાના કાઠાની ધડિયાળ સામે બેંચુ
—અરજા ત્યારે, તમે બહી રોકાઈ શકો છો, અમારે
વહેની સવારે કા સેના માર્ગ લેવાનો છે તમારી
કપનીમા અમને ધણો આનંદ થયો
પેસા ચૂકવવા માટે પાકિટ ખોલ્યું એટલે મેં કહ્યું

—રહેના દો હવે તમે મારા મહેમાનો છો પેરિસમા
ક્યારે બટકાઈ પડીશું ત્યારે તમે બિન ચૂકવજો

બેઠે પુન હસી પડ્યા હસતા હસતા અમે છૂટા પડ્યા

મારા ટેમન ઉપર હું એકનો રહી ગયો અકચકતા
કાચતા શરખેનના બે ખાલી ગાસ મારી સામે બેઠેને
હાવકી એની ફરિયાદ કરતા હતા જાણે મને કહેતા
હતા 'હના માથુસ, આ અમારા ત્રીજા ભાઈબંધને
ક્યા લગી આજ ભરોલાદેવોં રાખોશ આની કર
એને હવા વિના એ મિચારો ઝૂંજળામણ અનુભવે
છે મેં એ-ચાર છૂટ પીધા કેઈ ચૂક સેરિમની જ્યેમ
ટન્ક ક્યોં વિના પોતાનું કાર્ય કરતી દિવાળ ઉપરથી
ધડિયાળના કાગ લાગી દબિ નાખી મધરાત વોતી
ચૂકી હતી હળવે હળવે હોનની વસ્તી વિખેરના માંડ

હતી મેં મારા ગાસના પ્રાહીની સપારી નોંચે
ઉતારો મિલ ચૂક્યું બેઠાનું કરતો હોનો કે પેનો
ગૌરાગી મીણુની પૂતળી પુન હાજર થઈ

—તમને વાધો ન હોય તો તમે અમારા ટેમન ઉપર
ન આવો ! સકુની દરજા છે આમાર થશે

મેં પુન ધડિયાળ સામે બેંચુ એ બોની
—હવે ધર્મિવાદ વખતે તે કઈ ધડિયાળ સામે
જોવાનું હશે ? ચાલો !
મારો હાથ પોતાના હાથમા લઈને બેંચો નહિ
એટલું જ પણ હું બેંચાઈ ગયો !

*

મધરાત રીતી ચૂકી હતી
જાત જાતના સવાનો પુજાતા હતા ભાત ભાતનાં
જગમો અપાતા હતા સૌનો મૂક કેઈ ગુલામી પરી
દેશમા નિહરતો હતો

મીણુની પૂતળીને પતિ પ્રણામ નામુદ કામનાગી માથુસ
હતો કાળો પેંટ અને કુશશનના એનો લેમાસ
નેઈને એમ જ લાગતું જાણે એમ ભારતનો રહે
વાસી છે ? એના રાજ પણ ક્યામન હતા આખો
પણ ધડિયાળ એના ચહેરાની મુખમુદા જ કેઈ
એના પ્રકારની કે આપણને સદગ રીતે થઈ આવે
કે આને તો આપણે ધણા વખતથી ઓળખીએ છીએ !
એણે મને પૂછ્યું ,

—તમે વિદ્યાર્થી હશે, ખડુ ને ?

મેં કહ્યું

—હા કેઈક એવું જ

એણે આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યું

—એમ શા માટે કહેો છો ? વિદ્યાર્થી છો કે નથી ?
મેં ચોખવટ કરી

—જેને આપણે વિદ્યા કહીએ છીએ તે તો હું ભાર
તમા પરી કરીને આ ચો છું, આ તો જર્મનીમાં છું
એટલે એ દેશની વિદ્યા મેળવવાનો લાલ અને મોઝો
સરી જવા દેતો નથી

—ભારતમા તમે કેટલું ભણ્યા છો ?

—એમ, એ, હાં.

—છાંદાં અને અમેરિકામાં છે તે જ પ્રકારની આ ડિઝી ને ?

મેં હકારમાં રોકે હવાની.

એણે કહ્યું :

—મેંય કાપદાનો અભ્યાસ કર્યો છે. હું વકીલ છું.

મે વરસ પહેલાં જ પરીક્ષા આપેલી. પણ...

એ વધુ બોલ્યો નહિ.

મેં પૂછ્યું :

—તમે પ્રેક્ટિસ માઈન્ટ્સમાં કરતા હશો ?

મારો સવાલ જાણે સાંભળ્યો ન હોય તે રીતે એણે સંબોધનનો વ્હાસ પોતાના હાથમાં લઈ ઊંચા કર્યો અને સહુને સહવાન કરવાનું સ્થળ કરતાં કહ્યું :

—પ્રોસ્ટ !

સહુએ વ્હાસ ઊંચા કર્યો અને એકોસાથે બોલી ઊઠ્યાં :

—પ્રોસ્ટ !

ટુબલ ઉપર ફરી વ્હાસ ચૂકતાં એ બોલ્યો :

—આ માડું બુરાશટ જેઈને તમને નવાઈ લાગી હશે. તમને એમ થયું હશે કે કાર્નિવાલનો આ લેખાસ છે, ખરું ને ?

મેં કહ્યું :

—હું જર્મની આવ્યો ત્યારે હું પણ આ જ રીતે ફરતો હતો : પેન્ટ અને બુરાશટ : પણ તે શિયાળામાં નહિ, ઉનાળામાં !

એ હસી પડ્યો.

—મારી સામે તમે લોહચુબક ધરી તો જાણો છો શું થાય ? એક ત્રપાટે આ માડું શરીર તેના તરફ ખેંચાઈને તેની ઉપર ચોંટી જાય !

એ ફરી હસી પડ્યો.

—તમને થતું હશે કે આ વકીલ કઈ જાતની વાત કરે છે, નહિ ? મારા શરીરમાં એટલું બધું લોખંડ છે.

મને થયું કે આ સંબોધન એને બોલાવે છે કે શું ?

એણે આગળ ચલાવ્યું :

—મયા વિશ્વયુદ્ધમાં હું, મારા આખા શરીરે જર્મની થયેલો છું. બંદૂકની ગોળીઓના પુરખાં હટીય મારો શરીરમાં છે. મારાથી વજન ખમાતું નથી. વજનદાર કપડાં તેથી પહેરી શકતાં નથી. અને એટલા માટે જ આ હળવું બુરાશટ પહેરું છે.

આ બોલ્યા પછી એ ચૂપ થઈ ગયો.

મીણની પૂતળી બોલી :

—તેને કારણે મારા પતિ સરખી રીતે ઊંઘી શકતાય નથી. એમને અવારનવાર કારમી વેદના થયા કરે છે.

ધણી વાતો થઈ. છૂટાં પડેલી વખતે એ જર્મન વકીલે મને કહ્યું :

—તમે કોઈ એક સાંજે અમારે ઘેર ન આવો ? આમતેમની વાતો કરશું.

મેં કહ્યું :

—હું રાતપાળી કરું છું.

—રાતપાળી ? ક્યાં ?

—કચ્છેગ મ્હાં.

—એ કારખાનું છે ?

—હા.

—શાનું કારખાનું છે ?

—રેફિનરેટરનું. મોસની ફર્મ માટે રેફિનરેટરો તૈયાર કરે છે.

—અને દિવસે તમે અભ્યાસ કરો છો ?

—હા.

—પણ એ સરલ ન કહેવાય.

—અધરું છે, પણ બીજું આથે શું ?

થોડીવાર અમે ચૂપ રહ્યા.

પણ પછી વકીલે કહ્યું :

—રનિ—રનિ તો રમ્ય હશે ?

—હા.

—તો એકાદ રનિ કે રનિની સાંજે ન આવો ?

મેં કહ્યું :

—જરૂર.

અમે છતાં પડ્યાં.

*

ત્રણેક અકવાડિયાં બનીતી થયાં હશે કે 'કપૂલેશ'ને સરનામે મારી ઉપર એક ટાઈપ કરેલો કાગળ આપ્યો તે પત્ર વધીને લખ્યો હતો અને શનિની સાજનું ભાવભીનું નિમત્રણ પાડ્યું હતું.

શનિની સાંજે હું એમના એપાર્ટમેન્ટમાં પહોંચી ગયો. બેઠકના ખંડમાં અમે બેઠાં.

મેં કહ્યું.

—તમારું આ પ્રોધાઈમ સાચે જ સુંદર છે.

મારી પ્રશંસા બદલ આભાર માનતા કહ્યું :

—ગ્રાંડ.

મેં પૂછ્યું :

—તમારા એપાર્ટમેન્ટમાં કેટલા ખંડ છે ?

બેઉ—પતિપત્ની હસી પડ્યા.

વધીને કહ્યું :

—તમારા ભારતમાં જ કંઈ બહુગણ નથી, અમારા જર્મનીમાંય છે. અમેય બહુગણ છોએ.

વધીસને જવાબ કંઈ સમજાણે નહિ.

એણે કહ્યું :

—તમે જરો એટલે આ પ્રોધાઈમને અમે શયનખંડમાં ફેરવી દઈશું. થયો કે નહિ બાદનો ખેન ?

—એટલે ? !

—એટલે એ જ. આ એક જ ખંડ અમારી પાસે છે. એ જ અમારું રસોડું ! એ જ અમારું પ્રોધાઈમ ! એ જ અમારું રશીયંગરૂમ !

છ સાત કલાક સુધી અમે આમનેમની વાતો કરી. વિદાય થતી વેળા વધીને મને કહ્યું.

—જોડું લગાડ્યો નહિ, પણ હું કેટલાય વખતથી બેકાર છું. બેકારીનું નજીવું એવું વળતર મને મળે છે; પણ પરિણીત યુગલ માટે એ પૂરતું નથી. તમે એક ઉપકાર ન કરો ?

મેં પૂછ્યું :

—શો ?

એણે સહેજ ખસિયાણા ચહેરે કહ્યું :

—તમે જ્યાં કામ કરો છો તે ફેક્ટરીમાં મને કંઈ કામ મળે તેવો બંદોબસ્ત ન કરી શકો ! ધણે આભાર થશે. હું મજૂરી કરવા તૈયાર છું.

*

રંગભૂમિ વાર્ષિક : 'કેસૂડાં'

ગુજરાતથી દૂર દૂર કલકત્તામાં વસનાં ગુજરાતીઓ ગુજરાતી સાહિત્યની એક જરૂરી મેવા બનીતી રહ્યાં છે અને તે છે વાર્ષિક પ્રકાશન 'કેસૂડાં'. અત્યાર અગાઉ ચાર અંકો પ્રગટ થયા હતા ત્યારે પણ આ પ્રકાશન સફળું આકર્ષણ રજૂ હતું હતું. એએક વર્ષના ગાળા પછી આ વખતે કલકત્તામાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું એકવીસમું અધિવેશન કિસેબર માસની આખરે ભરાયું ત્યારે સં. ૨૦૧૮નો આ પાંચમો અંક પ્રગટ થયો છે.

છેલ્લાં કેટલાય વરસથી દિવાળી અંકોની ઉણપ વરતાય છે ત્યારે આવું મુન્દર વાર્ષિક પ્રકાશન એ ઉણપ ટાળી શકે છે. ત્રિરંગી અને બહુરંગી સંખ્યાબધ ચિત્રો—છબીઓની પણ ભરવ્યક સામગ્રી સાથે કાવ્યો, વાર્તાઓ, નાટક, હાસ્યરમણો અને વિવિધ લેખોની સમૃદ્ધ સામગ્રી આ હળદાર સાદીત્રણે પાનાંમાં ભરેલી છે. ખ્યાતનામ અને નવોદિત બન્ને લેખકોની વૈવિધ્યવંતી સામગ્રીથી સુગોઝિત આ વાર્ષિક પ્રગટ કરવા બદલ તેના ઉત્સાહી સંપાદકો શ્રી સિવકુમાર જોષી, રમણિક મેઘાણી, ચંદ્રકાન્ત બક્ષી, જયનિધાન શાહ, જયંતિલાલ મહેતા, મધુ રાય અને કલકત્તાનું ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ અભિનંદનને પાત્ર છે. મૂલ ચાર રૂપિયા. ઓ. ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ, ૧૨મી, આશુતોષ મુખરજી રોડ, કલકત્તા, ૨૦.

‘સિદ્ધાંત’

પ્રીત-કટોરી

સ્રી અને પુત્રુય પ્રેમ કઈ છે, પ્રેમને નામે અનેક ચેડાં કઈ છે, પ્રેમ સાથે પણ એવી ચિત્રનિચિત્રરમત કઈ છે કે પ્રેમનું નામનિશાન ત્યાં ન રહે, આ રીતે પ્રેમની સાથે મુલમલતા પણ આજે દીકી જકતી નથી. પ્રેમ એ જ સર્વદેવ. ગણતી એવી એક નારીના નિરુવાચ્ય પ્રેમની મહાકથા આ નાનકડી વાર્તાનું મધ્યબિંદુ બની રહે છે. જે વાંચીને વાચકને હંમતદાર બનાવે-સહાનુભૂતિ જતાવવાનું શીખવે...

મીરા હાથમાં એ ચીજ આપતી વખતે એના હાથનો કેપ, એનાં દિલનો કંકાટ, એની આંખમાંનો મલરાટ હું પહેલી જ વાર જોતો હતો એવું નહોતું. અને એટલે જ સુંદર મનના વજ્રમાં વીંટાયેલી એ ચીજની કંકણનાં હું ન કરી શક્યો. બહુ જ ઓછામોટી ઉરુ તે દિવસે પણ કલાક પછી, હું એનાથી છૂટો પડ્યો ત્યારે આટલું જ મોલી : ‘તારા બધા પત્રોનો સામટો જવાબ આમાં છે.’

‘ખરેખર ?’ આશ્ચર્યચકિત થતાં મેં પ્રશ્ન તો કરી લીધો, પણ મારો સંતોષ વ્યક્ત કરતાં મારી જાતને હું ન રોકી શક્યો અને ઝડપથી ઉરુને મેં જકડી લીધી—પળનાળ માટે જ. વધુ શેઠાવા મારી જાત તૈયાર નહોતી. એ એક પળમાં મારા હાથમાં સળવળતી પેલી ચીજમાં, મારા વિષે શી શી કંકણઓ ઉરુમાં ભરી હશે એ જ મને વિચારતો કરી મૂકતી હતી.

મને ઉરુએ વિદાય આપી—એ જ રોજની ટાલકથી. મને આવકારતી ત્યારે મેં ક્યારેય એનામાં કિંમત નહોતી નિહાળી, વિદાયમાં તો ફેકલી બધી કંડક અવારનવાર હું અનુભવતો ! અને છતાં દિવસમાં એ એવી તો અચળતાથી ભરાઈ બેસી હતી કે એને બધા વિના હું રહી શકતો નહિ, મારી જાતને રોકી શકતો નહિ.

એમ તો અમારા સંબંધની શરૂઆતથી એમ ક્યાં મારા વિના રહી શકતી ? મને તેમ કરીને મને મળ્યા વિના રહી જ ન શકે. પછી, મને ત્યારે ભલે મારી સામે મેં વકારીને, એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો વિના, જોતી બેસી જ રહે ! ખારસી કલાક સુધી, —કાઈ વાર દોઢ બે કલાક પણ થઈ જાય. એનાં આંખનાં મારાં આંખનાં સાથે જાણે વાતો કરતાં હોય એમ એ વખતે કંકત ઘુંથાયેલાં રહે.

એકલાં મને ક્યાંય સાથે નીડળ્યાં નહિ હોઈએ, પણ બધાં સમયરોકો વચ્ચે હોઈએ ત્યારે એની મારા, તરફની ચોરનજર, અને તક, મળે તો પેલી આંખનાં ચોરવાતો ને એથીય વધારે તક મળે તો...

મેં જ્યારે રૂમ પર જઈને સુંદર રેશમી રમાલમાં વીંટાયેલ ઉરુ જોતી જ નાજુક એ ચોપડી કાઢી ત્યારે મને વિચારેએ ખરેખર ઘેરી લીધો હતો. અને સોનેરી કિનારીવાળી એ ચોપડીનાં પાનાં પહેલેથી ઉકેલવાને બદલે મારી અધીરાઈએ ઉલ્લા પાનાતું ઉલ્લુ વાક્ય જ પહેલું વાંચ્યું :

‘દિલનાં દાન દેવામાં આ વિદ્યાનના જમાનામાં કાઈ નહિ માને. પણ મેં તો મારું દિલ ક્યારનુંયે તને, મારા દિલોગ્ગન દોસ્ત અરુને આપી દીધું છે... મારા શરીરનું ભલે બીજની સાથે લગ્ન થયું હોય.’

ધીલર તો મારા માનવામાં જ આગ્યું નહિ. મને તો એમ જ હતું કે આ ઉરુ તો સાવ લાગણીશીલ છે. તેનામાં આટલી બધી કવિતા, લાગુકતા, પ્રેમાળતા ભરી છે એ મેં પહેલી જ વાર જાણ્યું.

સોનેરી કિનારીવાળી એ નાનકડી ચોપડીમાં ખૂબ દૂંડ લખાણ હતું. મારી સાથે કલાકો ગાળનારી ઉરુ મારી સાથે વાતો નહોતી કરતી એટલે હું કાઈ કાઠિયાર મારા દિલનો ઉભરો ફાલવવા એને, પત્રો લખતો, પણ એ દેવ એના એ ક્યારેય મારા પત્રમાં લખેલ લખાણ વિષે એક અક્ષરેય ઉચ્ચારે તો તો એ ઉર્વશી—ઉરુ જ શાની ? એનું નામ ઉર્વશી હતું, પણ હું તેને ખાનગીમાં ઉરુ જ કહેતો. પહેલી માર ઉરુ કહેવાતું મેં શરૂ કર્યું ત્યારે મેં તેને પૂછ્યું કે તને એ ગમશે ? જવાબ જ ન મળે ને !

એવા તો એકેય જવાબ એની પાસેથી મળ્યા જ નથી.

કાઈની પામેથી નાનપણમાં સંભોળું વાક્ય યાદ રહી ગયેલું કે 'સ્ત્રી જ્યારે કંઈપણ જાણ ન આપે ત્યારે સમજી લેવું કે તે સંભન છે.' ઉરુ સાથે પણ મેં આ વાક્યનો સહારો લઈને જ સંબંધ વધાર્યો રાખ્યો. એણે પણ એ વધવા દીધા હતા એ તો આ બાર વરમે બાવો બોલ્યો જેની મને આપેલી પત્નીની હાર-માળાથી ચોપડી કહે છે ત્યારે ખમર પડે છે. પણ આ તો માર્ગસંચાલીય સત્ય છે કે સમયથી પડેલા ન પડતા હોય તો આપણે એની સામે બેઠાં ન રહી શકીએ.

આજથી બરાબર દસ વરસ પહેલાની તારીખવાળો પહેલો પત્ર એ ચોપડીમાં હું પહેલે પાને વાંચવા બેઠો ત્યારે મને ધ્યુ કે આ ચોપડીમાં આ બધું ગોંધી રાખવાને બદલે કાઢી કાઢીને મને આપું હોત તો ? જાણે દસ વરસ પહેલાંની ઉરુ મારી સાથેની પ્રથમ મુલાકાત વેળાએ મારી સામે સાવ અવાચક બનીને બેસી રહેવાને બદલે મારા ખભા પર માથું રાખીને મને સંબોધી ન રહી હોય તેવો અનુભવ મને એવું લખાણ કરાવી ગયો :

'હું કાઈ બોલતી નથી એટલે તે પત્ર દ્વારા બોલાવવાની ઠીક રીતિ થોડી. અરુણ, મારા વહાલા અરુ, મને તારા સાનિધ્યમાં એટલું બધું ગમે છે કે આપણી વચ્ચે બાધાને પણ લાવવા હું નથી માગતી. તારા લાંબા પત્ર વાંચીને એથી બેવડો લાંબો જવાબ વાળવાની ક્ષમ્મ હું શકવા જ આ નોંધ આપણી સુવર્ણસંધિના પ્રથમ ફળ રૂપે દયકાવું છું.' આ દુનિયા પર મારી હસ્તીને ઉત્તરો દિવસ હશે ત્યારે જ આ લખાણ મારા પોતાના હાથે તને સુપ્રત કરીશ, એ દિવસ આવ્યા પહેલાં આ લખાણ તું ન વાંચે એવું કહ્યું કાળજી મારું થશે ને ?'

'ઉરુ, આટલી બધી સખ્તાઈ શા માટે ?' હું પહેલું પાનું વાંચીને એકઠો એકલો બળડી બિઠ્યો.

આમ તો અમારો પરિચય ધણું વરસોથી છે. પણ ઉર્વશી જ્યારે કોલેજમાં લાણતી હતી ત્યારે એની

ઈચ્છા વિરુદ્ધ એનાં માતાપિતાએ એનાં લગ્ન કરી નાખ્યાં ત્યારથી અમારો પરિચય વધ્યો. લગ્ન પછી એ પતિગૃહે આવી અને અમે એકબેકની વધુ નજીક આવ્યાં. તેમાંથી મારા લગ્ન પણ એ જ અરસામાં, પણ એનાથી એકાદ વરસ પહેલાં થયેલાં. એટલે જ્યાં કોઈ ત્યાં અમે મારેપ સાથે ફરવા ફરવા નીકળતાં. વરસમાં એકાદ બે વાર અમે, પ્રવાસે જતાં ત્યારે એનો પતિ અમારી સાથે ન આવે રહી તો, પણ ઉર્વશીને અમારી સાથે મોકલવામાં એને કશી હરકતે ન આવતી. મારી પત્ની સાથે સગપણની રીતે પણ ઉર્વશીનું સાસરું ઠીક ઠીક સંકળાયેલું હતું.

દસ વરસ થઈ ગયાં એ વાતને. ત્યારથી ઉર્વશી અને હું, હું અને ઉર્વશી દિલ્લો દીકાસો શોધવા હમેશાં તત્પર રહેતાં. આવી જતતો અશરીરી પ્રેમ કોઈ માન્ય ન રાખે એટલે અમારે બંધાંથી છાની રીતે મળવું પડતું. વાતો કરવી પડતી. દિલ દાલવવા પડતાં. અને તેમાં હું હારી ગયો છું એની તો મને આજે જ ખબર પડી.

ધીમે ધીમે એણે બેઠું હું એ આખી સોનેરી ચોપડીનું પાને પાનું, અક્ષરે અક્ષર વાંચી ગયો. મેં લખેલા લાંબા લાંબા દરેક પત્રનો મુદ્દામુર કેવો સરસ પ્રયુક્ત હતો !

બધું વાંચી રહ્યો કે તરત જ મેં બાજુમાં પડેલા ફોનની રીંગ ફેરવી. સામેથી એ જ પરિચિત અવાજ આવ્યો : 'હું તો કચારનો ફોન પાસે જ બેસી રહી છું.' આટલું અનખ્યું વાંચતાં કેટલી બધી વાર કરી અરુ ! બોલ, ક્યાં જવું છે ? હું ગાડી લઈને તું કહે ત્યાંથી તને લઈ જઈ.'

'આજે તારી ગાડીમાં નહિ, મારી ગાડીમાં માટે તને લઈ જવાની છે. તું તૈયાર થઈને બહાર નીકળ. તને રસ્તામાંથી જ બચાવી લઈશ.'

'એમ કાફલું' હરણ કરેલો તો સીધા જેલમાં જ જવું પડશે' કહેતાં એણે રીસીવર મૂકી દીધું અને અંગ્રેજ Pick up શબ્દોને મેં યુગરાતી શબ્દ-

પ્રયોગ જે રીતે કર્યો હતો તે ઉપર મનેય હસવું આવી ગયું; ને હું ગાડી કાઢવા રમખાંથી બહાર નીકળ્યોં.

જાન્યુઆરી રંગની રેશમી સાડીમાં સળંગ થઈને અભિસારિકા બનેલી ઉરુને મારી ગાડીનું બારણું ખોલતાં રસ્તામાં મેં જોટલા ઉમળકાથી આવકારી તેથી બેચડા ઉમળકાથી તે મને લગભગ વળગી જ પડી—મારા હાથમાં સ્ટીઅરીંગ હતું, પગ એકસેલેટર ઉપર હતા એ હાન રાખીને જ. આંતરગાઢ મધમધાટ અનુભવતાં મેં ગાડીને ગતિ આપી ત્યારે મારા મગજમાં વિચારોએ ધમસાણુ મચાવ્યું: મને તેવા એકાંતમાં મારાથી વેંત એક દૂર બેસતી ઉરુ દસ વરસમાં પહેલી જ વાર આટલી નિકટ આવવાની કિંમત શી રીતે હાખવી શકી! હજાર વાર મેં તેને તુંકારથી સંબોધવા વિનવેલી પણ કોઈ દિવસ 'અરુણભાઈ' અને 'તમે' સિવાય એની હજમમાંથી સાંભળવા જ ન મળે એ ઉરુ આજે સવારે પેલી કિંમતી કિતાબ આપતી વખતે પહેલી જ વાર મને તુંકારી શકેલી અને પછી તો ફેન પર પણ એ જ મારી ધુમ્કાવું સંબોધન મેળવી શક્યો. અને સોનેરી કિતાબમાં તો જ્યાં ને ત્યાં 'અરુ' અને 'તુ' અથડાયા જ કહ્યું એટલે આ પરિવર્તન એક દિવસનું નહિ પણ દસ વરસથી આકાર પામી રહ્યું હતું તેનો તો આજે આ છેલ્લો લપેટો હતો—પૂર્ણવસ્થા હતી.

ત્રણ ચાર માઈલ દૂર આવેલી કુદરતની વિશાળ ઘટાટોપ ગાડી વચ્ચે જ્યારે ગાડી મેં જીભી રાખી ત્યારે જ ઉરુ મારાથી અળગી થતી બાજુ બર જોધમાંથી જળી ગઈ. આખો રસ્તો અમે કશું જોતાં નહોતાં એટલે હવે પણ ઉરુ કાંઈ બોલશે જ નહિ તો ?—એ આશંકા મારા મનને ઘેરી વળી. પણ ગાડી ચલાવતો હતો હું એટલે સ્ટીઅરીંગ પાસેના બારણેથીયે મને ઊતરવા ન દીધો; એ તો મારા હાથ

જેવાને એની તરફના બારણેથી જ મને બંદારે ધસડી ગઈ ત્યારે જ રહી.

ગાડી શીતળ હવામાં એકદમ હળવા ફૂલ થયેલાં અમે બંને બેઠાં અને ઉરુની વાગધારા શરૂ થઈ: 'દસ વરસ સુધી રેશમી રાખેલો પ્રવાહ એકાએક બંધ તૂટતાં કેવા જોરથી વહે છે એ તો પૂતળો પાનરોટ બંધ તૂટ્યો ત્યારે જોણે નજરે, જોણું હોય તેને જ સમજાય. એટલે તને એની કદપનાય ન આવે એ સાચું અરુ, પણ તું મારા માટે જોટલો મરી પડતો એથીય વધુ હું તારા માટે તલસું છું. તું કહી-લખીને મારી પાસે જાહેર કરી શકતો, હું એ બધું મારા ભીતરમાં કંડારી રાખતો.'

'પણ ઉરુ, તારી સુવર્ણકિતાબને પહેલે પાને છેલ્લું વાક્ય તેં લખ્યું છે એવું તો આજે નથી કરવાની ને ?'

'મરડા થયો છે કે શું અરુ! તારી સાંનિધ્યમાં હું હોઉં તો ય તું એ બધું યાદ રાખી શકે છે ?'

અને જિંદગીમાં પહેલી જ વાર દસ વરસનો એ તલસાટ બંને તરફનાં દિલોએ ધરાઈ ધરાઈને સંતોષ્યો. મોડી રાતે અમે ધરભણી અનિદ્રાએ પણ ગાડી વાળી ત્યારે અંતરમાં ઉદાસીનતા હવાઈ ગઈ.

એ ઉદાસીનાવરણમાં ઘેર જઈને હું ક્યારે જાંબી ગયો, કટકડી ઠંડીમાં જોડાયા વિના હું ચૂઈ ગયેલો એટલે મને મારી પત્નીએ ક્યારે રળઈ જોડાડી અને પૂરી જોધ થયા વિના જ વહેલી સવારે મને, બેબાકળી થયેલી પત્નીએ ક્યારે જોડાડ્યો—એ કશી સમજ ન પડે. પણ મેં 'ઉવંશીબહેનને હાટ-ફેઈલ થઈ ગયું' એ વાક્ય પત્નીમુખેથી સાંભળ્યું ત્યારે એક અક્ષરેય ઉચ્ચારવાની શક્તિ યુમાવી દીધી હતી એ હકીકત બની બેઠી—પ્રીત-કટોરી મેંએ અગડતાં પહેલાં જ બાજુ જોધી વળી ગઈ, નીચે પછાડાને ટુકડે ટુકડા થઈ ગઈ!

બંદરોનો વિકાસ!

વિકાસ, પ્રગતિ અને આગેફક્ષ કરતા આપણા રાષ્ટ્રના વંતને મામિંક કટાક્ષથી નવામતી આ નિર્ગંધિકા આપણા ભભીતો નિર્ગંધિકાકારની રચના છે એ જ પરત છે. વાયવા વાયવા દસવાલુ—અને તે પણ સચોટ ફક્તિલાલથી દસાવે એવી કલમના અમ્મકા કસખી અહીં આખાદ ખીલી સકયા છે એ આ લેખ વાયોને બરેબર અનુભવી રોકાવ...

અરે, સાંભળો છો કે? કહું છું સાંભળો છો?
ભઈસા'બ' આમને તો હવે શું કહેવું?

આવડી ઉમ્મર'યઈ'પણ હજી દૂદકા મારવાનો શોખ પૂરા ને થયો!...અરે, તમને કહું છું, સાંભળો છો?

'શું છે?'

'શું છે, શું છે શું? કેયારની બોલાવું છું તે સાંભળતા નથી?'

'કેયારની બોલાવે છે? એમ? સોરી હા, મેં તો સાંભળ્યું જ નહીં!'

'તે શૈત' સંભળાય? છેક ટોચે અડીને બેઠલા તે! એમ છે કે ધરના માણસ નોડે બે ધડી બેસીએ-ઝડીએ...આ તો ખસ, બે ધડી નવરા પડયા કે દૂપ કરીને ચડયા જ છીએ જાંચી ડાળીએ!'

'પણ...પણ ઉપર જરા વિચાર કરવાનું કાવે છે... નીચે આ બચ્ચાં-કચ્ચાંની ધમાસ...'

'તે, એય તમારા પર જ પડ્યાં છે ને! જખીને વાત સાંભળે તો ફોગલ છે...'

'હીક કીક, હવે તું શું વાત કહેની? તી એ તો કહે.'

'હું તો બાંધુ-બૂખી ગઈ શું પૂછવું હતું તે! તમારી નોડે કચકચમાં તો હું એક દિવસ ગાંડી યઈ જવાની છું! નેને પછી! બેસળે આસ પાડતા! ને કે હું તો બાંધુ છું કે મને કઈ યામ તો તમારા તો પેટનું પાંથિયે નથી હાલવાનું, તમે તો ધડ દઈને વર્ગી બે દૂદકા મારીને કાઈ નવી જાંચી ડાળીએ જઈને બેસરી. કાચુ જાણે શુંય કહેા છો ત્યાં બેમ બેમ...'

'ખાસ તો કઈ નહીં.'

'ખાસ કઈ નહીં તો વગર ખાસતું શું એ કહેશે? આખો દહાડો ત્યાં અદર જઈને બેસો છો પૂછું? ઝુવાવતા ઝુવાવતા તે કરો છો શું ત્યાં જઈને...'

'વિચારો...'

'શોના?'

'શાંતિથી સાંભળોશ? તો કહું!'

'કહો શું છે?'

'બહુ મોટી વાત છે. બહુ અગત્યની.'

'શો? આ બધાં ઝડ કાપીને વાડી બંગલા બાંધવાના છે?'

'ના રે ના, આ તો એથીય મોટી વાત છે...'

'એવી તે શી વાત છે? બોલો ને ઝડ, અહીં મારા છવ તાળવે ચોંટયો છે...અને તમે તો...'

'એમ ગણો તો બેખમની વાત છે. અને એમ ગણો તો નથી. ઊકડી આપણા લાભની વાત ગણવા જેવી છે...'

'કેવી રીતે? આ બધા બંગલા તોડી પાડીને ત્યાં ઝડ ઉઠાડવાનાં છે?'

'ભઈસા'બ, ભઈસા'બ! તને તો બંગલાના ને, બગીચાના જ વિચારો આવે છે.'

'તે હશે, તમે વાત કરો ને? મને ચિંતા થાય છે...'

'સાંભળ, વાત એમ છે કે આપણો વિકાસ કરવાનો છે!'

'શું કરવાનું છે?'

'વિકાસ!'

'વિકાસ એટલે?'

'વિકાસ એટલે.. વિકાસ, બીજું શું? અહીંના બહુ બોચે હવે નાચી કહું છે કે આપણો, એટલે બંદરોનો હવે વિકાસ કરવેદ! ગઈ કાલે ધરકારના એક પ્રધાન ઓએ બહેર કરેલું તે નહીં વચિયું?'

'હું કયાંથી વાંચું?'

'પણ વાચીએ નહિ તો સાંભળીએ તો ખરા ને? હું કેવો ડાહ્યો યઈને માણસો વાતો કરના હોય છે ત્યાં

જે કંઈ વાત કાને પડે તે સાંભળી લઈ લે. ગઈ કાલે પેલા છાપરે બેઠેલા ત્યારે અગાસીમાં છાકરાઓ વાત કરતા હતા કે હવે બંદરોનો વિકાસ કરવાનો છે.

‘આપણો વિકાસ કરશે એટલે શું થશે ?’

‘આપણો વિકાસ કરે પછી આપણું બીજું શું થાય ? આપણો વિકાસ થાય વળી !’

‘હા, પણ એમાં પછી શું થાય ? બહુ ખાવાનું મળે ?’

‘એ તો ચોક્કસ ખબર નથી. દસ બાર વર્ષ પહેલાં કંઈ ગામડાના વિકાસની વાતો થતી હતી. પછી કહે છે સરકારના પ્રયત્નોથી ગામડાનો વિકાસ થયો છે, પણ કહે છે એમને ખાવાનું બેઠકો એ તેવું કે તેટલું મળ્યું નથી...ખરાબર ખબર નથી, પણ એવી કંઈ વાત થતી તો ખરી...’

‘પણ તે કિવસે તો તમે કહેતા હતા ને, કે સરકારી કામમાં ખાવાનું બહુ મળે. કેટલાક નેતાઓ અને અમલદારોએ તો કહે છે એમાંથી ને એમાંથી બચવા...’

‘પાછી બગલાની વાત લાવી ! પણ સમજ, એ તો બીજી જાતનું ખાવાનું.’

‘પણ એ કેવી વાત કરે છે કે ગામડાના વિકાસથી ગામડાને ખાવા મળ્યું નથી અને હવે કહો છે કે બીજાઓને ખાવા મળ્યું છે...એટલે દુકામાં વિકાસનો યોજના થાય ત્યારે જેનો વિકાસ કરવાનો હોય એના સિવાય બીજા બધાને ખાવાનું મળે, એમ જ ને ?’

‘એક રીતે એમ કહેવાય, પણ એની બીજી બાજુ પણ છે...’

‘તો કહો ને ભઈસાબ ! ખુલાસાથી વાત તો કરે !’

‘હું તો કંઈ છું, પણ તું ક્યાં શાંતિથી સાંભળે છે ?’

‘સારું, સારું, હું શાંતિથી સાંભળીશ બસ ? કહો કહો હવે આપણો વિકાસ કેવી રીતે કરવામાં આવશે ?’

‘મને ખબર નથી.’

‘ત્યારે ભઈસાબ, તમેય તે...ખબર નથી તો ત્યાં મોંએ મોટે ઉપાડે મને કહેવા બેઠો ?’

‘સાંભળ તો ખરી, ખબર નથી એટલે કે ચોક્કસ ખબર નથી. તો અત્યાર સુધી બીજી વાતોમાં વિકાસનું કામકાજ જે રીતે ચાલે છે તે પરથી ધારીને કલ્પના કરીને કંઈ છું, સમજ ?’

‘એટલે ?’

‘જો અત્યાર સુધી ગામડાના વિકાસ માટે, કેળવણીના વિકાસ માટે, આરોગ્યના વિકાસ માટે જે કંઈ થયું છે તે પરથી આપણો વિકાસ માટે, એટલે કે બંદરોના વિકાસ માટે કેવી રીતે કામ થશે તેની કલ્પના કરીને કંઈ છું.’

‘કહો.’

‘જો, પહેલાં તો આપણો વિકાસ કરવાની જાહેરાત થશે કે બંદરોનો વિકાસ કરો, બંદરોનો વિકાસ કરો !’

‘પછી ?’

‘પછી એ બંને લાપણો થશે—બંદરોનો વિકાસ કરો ! પછી સૂત્ર પ્રચલિત બનશે—બંદરોનો વિકાસ કરો ! પછી અગ્રણી લખાશે—બંદરોનો વિકાસ કરો, અને હાકલો કરવામાં આવશે—બંદરોનો વિકાસ કરો !’

‘પછી ? પછી આગળ કંઈ થવાનું કે નહીં ? તમે તો ભઈસાબ, એનું એ જોલ્યા કરો છો.’

‘આગળ બાગળ કંઈ થાય નહીં ! મોટે લાગે તો અહીં જ વાત અટકી જશે !’

‘એમ ?’

‘હારતો, લાપણ થયાં, સૂત્રો પોકારાયાં, જાહેરાતો થઈ, હવે શું કરવાનું રહ્યું ?’

‘કંઈ નહીં ?’

‘કંઈ નહીં ! સિવાય એટલું જ કે બીજી કોઈ માખત વિષે લાપણ થવા માંડશે, સૂત્રો પોકારાવા માંડશે, હાકલો થવા માંડશે...’

‘રામ, રામ...’

‘એવું નાં જોલીએ ! કદાચ વાત આગળ વધેય ખરી ! કોઈને રસ હોય તો આ મુદ્દો અમલમાં મૂકવાની દિશામાં મળ્યું પણ ભરાય...’

‘એમ કે?’

‘હા..કમિટી નિભાય.’

‘કમિટી એટલે?’

‘જે ‘મિનિટ્સ’ રાખે અને ‘ક્લાકો’ બગાડે તે કમિટી એ કમિટી તપાસ કરે, હળે, મળે, ફરે, ખાય, પીએ, ચર્ચા કરે, મુવાકાતો લે... જુદાં જુદાં સહેરોમાં ફરે. અને વિચારણા કરે...’

‘પછી આપણા વિકાસની શરૂઆત થાય કેમ?’

‘ના, પછી તો કમિટીઓના વિકાસની શરૂઆત થાય! પેટા સમિતિઓ નિભાય, બીજી સલાહકાર સમિતિઓ નિભાય, પેટા સમિતિની પેટા સમિતિઓ નિભાય, અને તેની સલાહકાર સમિતિઓ નિભાય, જો વખત હોય તો બીજી બેચાર પેટા સમિતિઓ નીમે.’

‘પણ વખત ન હોય તો?’

‘ઘેથી રે ઘેથી! વખત શા માટે ના હોય? પ્રજાના જીવનમાં પાચ દસ વર્ષનો તે કંઈ દિસાગ હોય?’

‘પણ ત્યાં મુઘીમા તો હું ને તમે લાકડા બેઠાં થઈ જઈશું તેવું શું?’

‘તો બીજા બંદરોનો વિકાસ થશે, એમા શું?’

‘હીક, પછી...’

‘પછી ભયામજી થશે.’

‘પછી?’

‘પછી કંઈ નહિ. ચાલ, પેલા લોકોએ અગાસીમા ચણાની દાળ સૂકવવા મૂકી છે, ખાના આવવું છે?’

‘પણ એકદમ ચણાની દાળ ક્યાં આવી? પેથી ભયામજીની વાત રહી ગઈ...’

‘એ તો રહી જ નય ને! એમ જ થાય ભયામજીનો સ્વીકાર થાય. પછી કંઈ નહિ! ચાલ, આવવું છે? ચણાની દાળ ખાવા...?’

‘પણ પેના વિકાસની વાત પૂરી કરો!’

‘જુન વિરોધપક્ષ જેની લપ છે ને? તારા જેવો લપ્પી કોઈ વિરોધપક્ષવાળો આગ્રહ કરે તો વિચારણા થાય...ભયામજીનો અભ્યાસ થાય...’

‘પછી નિશ્ચયો લેવાયે..’

‘શું બોલી?’

‘નિશ્ચયો લેવાયે...’

‘બોલ્યાં! નિશ્ચયો લેવાયે! આ તે કંઈ વાળમાંથી જૂ વીણવાની છે તે રપ દઈને થઈ નય ના તો રાજ્યના મામલા કહેવાય...’

‘એટલે?’

‘એટલે ભલામજીના અભ્યાસ પછી નિશ્ચયો ન લેવાય. પણ નવા પ્રશ્નો બેઠા થાય..’

‘જેવા કે...’

‘કમિટીએ દાખવા તરીકે કહ્યું હોય કે હવેનાં દસ વર્ષમા બંદરોનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવો એટલે એક સરકારી ખીતાને આ દસ વર્ષની મુદત વ્યવહારુ રીતે શક્ય છે કે નહિ તે પૂછવવામા આવે એ કહે કે દસ વર્ષ તો નહિ પણ પોણા દસ રાખો એટલે પૂછવાય કે સવા દસ કેમ નહિ? છેવટે દસ વર્ષ અને દોઢ માસની મુદત નક્કી થાય

‘અને દસ વર્ષ અને દોઢ મહિને ખેડા પાર...’

‘ના રે, ના, આ તો મુદતની વાત થઈ, હજી બીજા સવાયો તો બાકી રહ્યા કર્યા વિસ્તારના બંદરોનો વિકાસ કરવો? બગાળના કે મિહારના? ગુજરાતના કે મહારાષ્ટ્રના

‘મહારાષ્ટ્રના...’

‘તને ક્યાથી ખમર પડી?’

‘એ તો એવું જ હોય! પહેલાં મહારાષ્ટ્રનાં બંદરોનો જ વિકાસ કરાય... ગુજરાતનો વારો પછી જ હોય.’

‘તું ધણી હોશિયાર થઈ ગઈ!’

‘હોશિયાર નહિ, અનુભવી.....પણ વાત આગળ ચલાવો ને...!’

‘ધારી લે કે ગુજરાતના બંદરોનો વિકાસ કરવાનું નક્કી થયું..’

‘તમે આવું ખોટું ખોટું ધરાવો નહીં!’

‘પણ ધાર તો ખરી..’

‘હીક, પાણી...’
 ‘પછી મધ્ય રહે લાલ મોંવાળાનો વિકાસ પહેલાં કરવો કે કાળા મોંવાળાનો...’
 ‘બન્નેનો...’

‘ના, બેના વોટ વધારે હોય એનો...’
 ‘ના, જે વોટ નહિ આપવાની વધુ ધમકીઓ આપે તેનો...’

‘પણ આપણે તો વોટ જ ક્યાં છે?’
 ‘હા, એ ખરું... તો તો ગમે તેનો... ચિઠ્ઠીઓ નાખીને તમ્મો થશે કે સિંકો બીજાળીને...’

‘કોઈ ગણતરી પૂર્વક નહિ ચાય?’
 ‘નારે ના, ચૂંટણીની દૃષ્ટિએ જે વાત મહત્વની ન હોય એના નિર્ણય તો જેમ તેમ સિંકો બીજાળીનેય કરાય. એકી સાત પર વધારે વિચાર કરવા કોણ નવરું છે?’

‘હીક, પછી?’
 ‘પછી ખાતું ખોલાશે.’
 ‘ખંદર વિકાસ ખાતું.’

‘અચાનક, પછી એના વડા નિમાશે, વળી અમલદારો નિમાશે, કારકુનો નિમાશે, પટાવાળા નિમાશે... સગાં વહાલાંનું કલાણુ થશે...’
 ‘આપણું?’
 ‘રાહ જે હથ, રાહ જે! પછી ખાતું કામ શરૂ કરશે.’
 ‘શું?’

‘ખંદર અંદર કાગળો લાપવાનું, એકબીજા પર કામ ધકેલવાનું, બંને ન કાવે તે કામ બીજાં ખાતાં પર ધકેલવાનું... કાઈલો બનાવવાનું, પછી જોઈ નાખવાનું, પછી એ કાઈલો શોધવા માટે માગણી કરવાનું, કરેકસરની નિયમો સુરખ વધુ કારકુનો નીમવાની રજા ન મળવાથી, વધુ અમલદારો નીમીને ચલાવી લેવાનું...’

‘હીક, હીક, આગળ સલાવો ને.....’
 ‘અને બીજા આવે છે.’

‘જ્ઞાનેય લગભગ એવું થશે એ ખાતામાં! કરેક જણુ ચોતાના કામ માટે એમ જ કહેશે—આગળ ધકેલો ને, બીજા આવે છે અને તો!’

‘પણ પછી આપણા વિકાસનું શું?’
 ‘ક્યા વિકાસનું?’
 ‘આપણા! કેમ ભૂલી ગયા? અંદરના વિકાસ માટે તો આ બધું થયું હશે...’

‘હા એ ખરું, પણ પછી કોઈને યાદ આવશે કે પરદેશીમાં અંદરના વિકાસ અંગે શું થયું છે એ જ્ઞાણ વિના આપણાથી વિકાસ કેમ કરાય? એટલે પરદેશીમાં નિજીવાત પ્રતિનિધિમંડળને અભ્યાસ કરવા મોકલશે...’

‘પછી?’
 ‘એ પ્રતિનિધિમંડળ પાછું આવે ત્યાં સુધી બધાં રાહ બેઠાં ને બેસશે.’
 ‘પછી?’

‘પેલાઓ આવીને અહેવાલ આપશે.’
 ‘કે...’

‘ભારતનાં અંદરના વિકાસની સકલતાઓના અભ્યાસ માટે પરદેશથી નિજીવાતોને આમંત્રણ આપવું...’
 ‘હારતો વળી! કોઈને ત્યાં જમી આપ્યા હોઈ એ તો સામાં જમવા તો ખોલાવવાં જ પડે ને?’

‘પછી પરદેશી નિજીવાતો આવશે... તે લોકો પહેલાં કુલુબિનાર બેશે, પછી તાજમહાલ બેશે, પછી સાબરમતી આશ્રમ બેશે, પછી ચોતાને દેશ જશે...’

‘હા, પણ પેલા અભ્યાસનું શું?’
 ‘હા, એ તો કરશે ને! વચ્ચે થોડો થોડો વખત તો મળશે ને એમાં. પછી એ લોકો લલામણું કરશે કે પરદેશથી અમુક ખાસ નિજીવાતો ખોલાવવા બંને એમની મદદથી ભારતનાં અંદરના વિકાસ કરવો.’

‘પછી તો વિકાસ થઈ થશે ને?’
 ‘હા, સાધનો આવે એટલે તરત!’

‘સાધનો ક્યાં આવે?’
 ‘સરકાર આપાત માટે વ્યવસ્થા કરે એટલે તરત!’

‘પણુ આપાત માટે વ્યવસ્થા કરાઈ કેરે ?’
 ‘હુડિયામણુનો પ્રશ્ન હવે ચાલ કે તરત !’
 ‘હુડિયામણુનો પ્રશ્ન કરાઈ હવે ચાલ ?’
 ‘એવા સવાલો નહીં પૂછવાના. એ તો સમગ્ર અર્થતંત્રનો સવાલ છે. એનો ઉકેલ લાવતાં તો વર્ષો લાગશે...પણુ આજે કે પંદર-પચીસ વર્ષે જે દિવસ હુડિયામણુના પ્રશ્નનો ઉકેલ આપ્યો કે તરત સમગ્રજે કે બંદરોના વિકાસના કાર્યની શરૂઆત અંગે વિચારણા કરવાની શરૂઆત માટે એક્કસ યોજના ઘડાવી શરૂઆત થઈ જશે..’
 ‘રામ, રામ, આના કરતાં તો આપણા વિકાસની વાત પડતી મુકાય તો સારું ! અહીં તો અંદર ભટકાવવાની વાત છે. હું તમને એક વાત પૂછું ?’
 ‘કહે...’
 ‘તમે હા પાડો તો મારે એક બાધા માનવી છે...’
 ‘હતુમાનજીની ?’
 ‘હા...’
 ‘પણુ એમાં ખમ્બો કેટલો થાય એ વિચાર આવે છે ? ઠીક, પણુ શી બાધા લેવી છે...?’
 ‘કે હું હનમાનદાદા, જે આ અમારા વિકાસની વાતચીત માણુસોએ શરૂ કરી છે તે પડતી મુકાશે તો હું તમને સવાશેરે તેલ ચડાવીશ ! આપણે બંદર

મટીને આવા માણુસો જેવા થઈએ એના કરતાં તો ઊંચે તે જ ઠીક ! બોલો, બાધા માનવાની હા પાડશો ને ?’
 ‘હા...જોઈશ.’
 ‘કેમ આવે બોલો છો ?’
 ‘આ અંગે મારે વિચારણા કરવી પડશે...’
 ‘શું બોલ્યા...?’
 ‘આ પ્રશ્ન જડો અંગવાસ માગી લે છે...’
 ‘કહું છું તમે જાનમાં તો છે ને ?’
 ‘એટલે પહેલાં તો આ અંગે વિચારણા કરવાની યોજના કરવી પડશે..’
 ‘અરે, કહું છું સાબળો છો કે ? તમે ગાંડા તો નથી થઈ ગયા ને ?’
 ‘અને આ સૂચન અંગે વિચારણા કરવાની યોજના કરવા માટે વ્યવસ્થાતંત્ર જીમ કેમ કરવું એની વિચારણા અંગે યોજના કરવા માટે વ્યવસ્થા વિચારવી પડશે. એ વિચારણાને અંતે આપણે વિચારવું પડશે કે.....’
 ‘હાય હાય ! થઈ રહ્યું !’
 ‘શું થયું ? શું થયું ?’
 ‘આપણો વિકાસ..’
 ‘શું ?’
 ‘—શરૂ થઈ ચૂક્યો !’

કાંકણીના ટોપકા પાછળ પણુ સંતોઈ નવ્ય એવડાં નાનાં છવડાં ઓમિંગ બુનિવર્સિટી ખાતે ચાલી રહેલી એક યોજનામાં ભારે મહત્વનાં બની રહ્યાં છે. વિજ્ઞાનીઓ અને છે કે માખીઓ પર અકુસ મેળવવામાં એ એક નવી જ દિશા બતાવશે. આ નાનું સરખું છવડું માખીઓ અને તેમનાં ઈંડાં ખાઈને દબે છે. અમેરિકાના ફૂલ વાગનાં અમુક વિસ્તારોમાં આ છવડો ચાલે છે. ઓમિંગના એક જંતુશાસ્ત્રીએ આકસ્મિક રીતે આ છવડો શોધી કાઢ્યા છે. માખી નિયંત્રણના અંગ્રાસ માટે તેઓ ખાતરના નમૂનાઓમાં માખીઓ લેછેરી રહ્યા હતા. તેમને જણાયું કે પૂરતાં પ્રમાણમાં પુષ્ટ વચની માખીઓ પ્રાપ્ત થતી નથી પણુ તેમને જણાયું કે ખાતરમાં રહેલાં છવડાં તેમની માખીઓને અને માખીઓનાં ઈંડાને ખાઈ નધે છે. જંતુ નિયંત્રણના સરોધકો અત્યારે માખીઓના ચાનીતાં ઉદ્વેગવસ્થાનોમાં આ છવડાં ઉત્પન્ન કરવાની પદ્ધતિ તૈયાર કરી રહ્યા છે. આ પદ્ધતિથી માખીઓ ઘોડી રહીને ઉપદ્રવકારી ચાલ તે પૂર્વે જ તેમની ઘણી ખરીદો નાશ કરી શકાશે.

દીવાસળીના ઝોખા બહાર

સા. વ. અમલદારો માનવો સાથે કારમાં—અને તે પથુ ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં—અમે એસતા એસી તો ગયા. પથુ પછી શું ? ગળું ખગેરી મેં પૂછ્યું : ‘તમે ન્યૂ યૉર્કમાં જ રહો છો ?’ સુવાનનું ખ્યાન મોટર અક્ષાવવામાં હતું એટલે પાછળી ગેઠેક ખાઈ એ અને જવાબ આપ્યો : ‘હા, પેટીઓથી. અમે ન્યૂ યૉર્કવાસી છીએ. અને ન્યૂ યૉર્ક શહેર ખૂબ જ ગમે છે. મારા આ દીકરાને રમ હોય એ દિવસે અમે બંને મોટરમાં હેટ્થ્રય પરિજનમણુ કરવા નીકળી પડીએ છીએ. ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં જોવાનુંય એટલું બહુ છે કે આખી જિંદગી પરિજનમણુ કરીએ તો પથુ થોડુંક તો પાકી રહી જ નામ.’

‘ન્યૂ યૉર્કમાં માનવી જાણે કે ખોવાઈ ગયા હોય એમ ન લાગે ?’

‘ના, હો !’ અને તો વિવિધ પ્રકારનાં માનવી જ્યાં વસતા હોય, રોજ નવા અહેરા જોવા મળતા હોય, નવી પ્રવૃત્તિઓ ને વાતો સાંભળવા મળતી હોય એ નાતાવરણ ખૂબ જ ગમે. એમાંથી વિશાળ દષ્ટિ કેળવાય ને કૃપમંદુકતામાંથી બહાર આવાય, વળી દરેક માનવીએ પોતાને ગોઠે એવાં માણસો શોધી જ કાઢ્યાં જોઈ એ કે જ્યાં એના સાહચર્યમાં એ છુપતો ઉલ્લાસ માણી શકે.

પળવાર ચૂપકીદી છંપાઈ હડસન નદીના કિનારે કિનારે મોટર આગળ વધતી હતી. વાતાવરણ રમ્ય હતું, રંગીન હતું, આખો ધરાઈ ધરાઈ ને જોવા જ કરે એવું હતું. નદીમાં રંગબેરંગી સ્ત્રીમહેત્રો ને વહાણુ ધૂમતાં હતાં. દર કિનારા ઉપરનાં કારખાનાંની યીમતીમાંથી નીકળતો ધુમાડો આકાશમાં કાંઈક કલાત્મક ભાત પાડતો હતો. આગળથી બધે જ ઔદ્યોગિક સંસ્કૃતિનું વાતાવરણ હતું ને છતાંય એમાં કાંઈક રમણીયતા

ભ્રમિતી દિવસોની આકાશમાં એવેલા લેખનો હસારોઈ બહો રજૂ થાય છે એટલે આ લેખના પુરોલોખ નેવો એ લેખ વાંચનાથી જ આંખી મગો ઠાઈ એરે અનુભવાય ન્યૂ યૉર્ક જેવા વિશ્વના ગળ્યાંમાંથી સંકેરોમાં એક—એનો સુદર પરિચય આ લેખમાં છે...

ભાસતી હતી.

‘એક સનાહ પૂછું ?’ મમતાભરી નેજરે બાઈ એ પૂછ્યું : ‘નજર પૂછો, મેં કહ્યું.’

‘તમે હિંદના વતની છો ?’ મેં હા પાડી અને મોટર અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારેના વસત્રાટ વિષે તે હવે ધરભરૂનીના પ્રમાણુ ત્રિપે-વિમતો કહી,

‘અને રાજકારણમાં બહુ રસ નથી, કુ ક્યાં અમે કાન્યગ્રેમી છું. તમારા દેશની કલાનાં સારસાથી કુ સાચે જ સુખ થાઉં છું. અહીં મ્યુઝિયમોમાં કુ તક મળે ત્યારે હિંદી કલાનાં પ્રદર્શન અચૂક જોઈ કુ. મારા એક ભત્રીજો ફિલ્મીમાં અમેરિકન એલયી ખાતામાં કામ કરે છે ને એ મને વારંવાર કામે છે કે આ દેશમાં લખતરનું પ્રમાણુ ઓછું હોવા છતાં લોકોમાં સૌંદર્ય-દષ્ટિ સાચી છે. રંગીની મુંદર મેળવણી પોતાના કપડાંમાં સાવ ગામડિયણુ ભારતીય ઓએ ને રીતે કરે છે એથી મારા ભત્રીજો તાનુખ યથાનય છે. તમારા હોળી ઉત્સવ વિષે પ્રશ્ન એણે મને સરસ મન્નનો પત્ર લખેલો. અને એમ થાય છે કે ક્યારે કુ તમારા દેશ જોવા પામીશ ?’

કલ્પિત હિંદી સૌંદર્યદષ્ટિનું પાન કરતી એ બાઈ એ આખો મીચી દીધી એટલે અને થયું કે ક્યાંક જોડી ન જાય ! એની સામે જોતો કુ ચૂપ બેસી રહ્યો. શરીર કાંઈક સદળું હતું, ભમ્બર ભરાવદાર હતો, નાક ઘાટીનું ને હોઠ પાતળા હતા, લાંબી ને અચીદાર નાકવાળી આંગળીઓ ઉપર એક ચક્રમકતી વીંટી હતી. ચહેરા આ ઉંમરે પ્રેમ મુંદર લાગતો હતો—કપાળ કાંઈક મોડું હોવા છતાં પથુ.

‘માફ કરજો પથુ આખું નામ તો મેં પૂછ્યું જ નહિ ?’ એણે આખો ઉધારી એટલે મેં વાત શરૂ કરી.

‘મીસીસ આલ્બર્ટસન. આ છે મારા દીકરા છમ અને

ખીતે દીકરા કે જે ચિત્રકાર છે તે ધરે છે. પથુ તમારું અને તમારા મિત્રનું નામ પૂરી શકું ?

અમારા બંનેનાં નામ અમે ક્ષણે પછી અમને લાગ્યું કે વિશેષ કંઈ નહિ તો એકબીજાના નામે એકબીજા શકવા નેટલે તો પરિચય થયો !

ખારસા દસેક માઈલ આલ્યા પછી ગાડી ધીમી પડી. રંગબેરંગી મકાનો, સાંકડી ગલીઓ ને નાનકડા ઉલાનોમાં ૮-૧૦ના જૂથમાં, ગીતો ગાતાં, ગીતાર વગાડતાં, ને કાવ્યપાઠ કરતાં અનેક જુવાનીયાં કિલ્લોસતાં બેઠાં હતાં. તંગ પાથળમાં, ખુલ્લાં બ્લાઉઝ, આછી લગાડેલી ગુલાબી લીપરોઈક, ધેરી આંજીલી આંખો, ન એળેશા—ન વીંખાયેલા એવા લાંબા વાળ અને પગમાં બે પાંખિયાંવાળી નખાનીઝ સેન્ડલમાં ચૌરનાઓ બેઠી કે આડી સૂતી હતી. જે ઊભી હતી એ ત્રિલંગમાં હતી.

અવ્યવસ્થામાં ચૌરનાઓની હરીકાઈ કરતા યુવાનોના વાળ લાંબી ઊંચેથી દારી સાથે મળી જતા હતા.

વાહણો રંગનું ચપ્પટ પાટલૂન કમર આગળ જ અટકી પટ્ટાની મદદથી ત્યાં ટકી રહ્યું હોય એવું લાગતું હતું, ફંગોન ખમીસ કે ટી-શર્ટ ઉપર બેદરકારીથી પહેરેલું નર્ફકીન, ચિંતનશીલ ચહેરા ઉપર સામાજિક પ્રથા-શિક્ષાલગ્નની ખુમારી, એમાં સીગરેટનું ઠુંકું ને હાથમાં એકાડું કાવ્યનું પુરતક વાતાવરણની અનુરૂપતામાં જુદા કરતું હતું.

ધણું સાંભળ્યું હતું અમેરિકાના આ ‘બોહેમિયનો’ રિવે. પશ્ચિમ દિનારે એમને કયાંક કયાંક જોવા પથુ હતા; પરંતુ એમની નાત આવડો મોટી હશે એ તો ગ્રીનવીચ ગામમાં પ્રવેશ્યા પછી જ ખબર પડી.

અમેરિકાની ‘બીટ જનરેશન’ના આ પ્રતિનિધિઓ ગુંડાઓ નથી, ચારિત્ર્યબીન છે એવું પણ નથી, જીવન પ્રત્યેનું એમનું વલણ ક્રાંતિકારક છે. સમાજમાં સ્વીકારાયેલાં મૂલ્યો અનુસાર કપડાં પહેરવામાં, વાળ ઝાળવામાં, ચાલવામાં કે ખેલવામાં એમને લાંઠન લાગે છે. આદ્ય જીવન પ્રત્યેનાં સમગ્ર મૂલ્યાંકનો બદલવા

માટે આ લગ્નવીરો મેદાને પડ્યા છે. યાંત્રિક યુગ, એની ધમાલ ને એના ઢોંગ સામે એમણે લડત માંડી છે. જ્યાં કાવ્ય, સંગીત, નાટક, નૃત્ય, દ્રશ્ય, શ્રેષ્ઠ ને પૂરતો મંદિરા હોય એવી દુનિયા સર્જવાનાં એમનાં સ્વપ્ન છે. ગ્રીનવીચનું ગામકું સાહિત્યકારોનું સાસરું ગણે તો સાસરું ને પિયર ગણે તો પિયર છે, આવાં રંગીલાં યુવક-યુવતીઓ એ ગામની પ્રકુટિનતતા ટકાવી રાખે છે, એમાં વસતા સફળ-નિષ્ફળ સાહિત્યકારોને જીવવાની ટ્રેસણા આપે છે ને એમણે રચેલી સાહિત્યકૃતિઓ જીવાઈને વિશાળ વાચકવર્ગમાં જાય એ પહેલાં આ કલાને ખાતર કલાનાં નિરપૂઢ ઉપાસકોની એરણે ટીપાય છે ને સારો કે કંડંગો આકાર પામે છે.

‘બોહેમિયન’ તરીકે ઓળખાતા આ વર્ગને બાંહેધરે કે પ્રશંસરો એ રિવે અમેરિકામાં બારે મતભેદ છે. અમુક વર્ગ એમનાં પ્રત્યે ક્ષતરાજ્યો જુએ છે તો અમુક કાર્યક સહાનુભૂતિથી, અમનાથી એમના પ્રત્યે જોનારો વર્ગ બોહેમિયનોનો પોતાનો જ છે.

‘બોહેમિયન’ નામની પાછળ પથુ ઇતિહાસ છે. એકાદસોવાકિયાની અર્ધ ઉપરાજ વસતી બોહેમિયાના કુંગર વિસ્તારમાં રહે છે. એ પ્રદેશનું નામ ‘બોઈ’ નામના સૈકાઓ પૂર્વેથી ત્યાં રહેતા લોકો ઉપરથી પડ્યું છે. પાંચમી સદીમાં રક્ષાવીક લોકોએ એ પ્રદેશ કબજે કર્યો ને સોળમી સદી સુધીમાં તો એ ખૂબ સમૃદ્ધ થયો. પછી એ ઓસ્ટ્રિયાના હાથમાં આવ્યો અને પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનાં અંત સુધી રિપેનાતું આધિપત્ય એના ઉપર રહ્યું. ૧૯૪૮થી એ એકાદસોવાકિયા તરીકે ઓળખાય છે. મૂળ બોહેમિયન લોકો પ્રણા-વિકાપૂજક ન હતા. એમની ચિત્રવિચિત્ર રહેણીકરણીને લીધે કાન્સના લોકોએ મુશ્કેલીમાં રાજગની ટોળીઓનું નામ ‘બોહેમિયન’ પાડ્યું ને ત્યારથી એ નામ કલાકારો, શ્રુદ્ધિજીવીઓ અને પ્રણાલિકામગ્ન કરનારાઓ માટે ઉપનામ જેવું યઈ પડ્યું છે. આ વર્ગ માત્ર જીન પ્રત્યેની આગવી ફિલમફી વ્યક્ત કરે છે. અમે-

રિશામાં આજ નાટ્ય, કાવ્ય, સંગીત કે કલાક્ષેત્રે આ વર્ગ વિશિષ્ટ ક્ષણો આપે છે; પરંતુ અમેરિકાના 'કન્ફર્મિસ્ટ' (conformist) જીવન સાથે એ ગોઠવાઈ શકતો નથી.

પીટરે એક વિશાળ ઉદ્યાન આગળ ગાડી બેળી રાખી. નમતી સાંજે પ્રશ્નો અને રંગથી ભરેલા વાતાવરણમાં લટાર મારી, સાથુની પેટીઓ પરથી કલા સાહિત્ય વગેરે ઉપર અપાતાં લાપણાં સાંભળ્યાં, કાંક ખૂણે પીંછી વડે કેનવાસ ઉપર ચીતરણ-લખરણ કરતા કલાકારો નીરખ્યા, ક્યાંક અત્યંત લાગણીભર્યા હૈયે કબૂતરોને ખવડાવતાં-પંખાળતાં યુગલો દીઠાં ને આ બધું ન સમજતાં-પચાવતાં વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરુષો પણ શન્યમનરકે બેઠેલાં દીઠાં.

ઈચ્છા તો ખૂબ હતી કે રાત સુધી રોકાઈને આ અત્યંત ચિનઅમેરિકન સામ્રાજ્ય અમેરિકનોને નીરખ્યા કરું; પરંતુ રાત્રે તો પાછું ઓડાવે પર નાટક જોવા જવાનું હતું. આથી મને કમને ઉદ્યાન છોડ્યો. શ્રીમતી આલ્મગ્ટસને પીટરને નામાંકિત કવિ-વેખંડનાં ઘર આગળથી ગાડી હાંકવાનો આદેશ આપ્યો ને દરથી એમનાં હુકાળાં પણ સાદાં શુદ્ધ જોઈ ફતફલ થયો. હોસિયુમાં નટનટીઓનાં ઘરથી ભરેલા 'સનસેટ થુનેર્સ' આગળ આ એવન્યુ ઝાંખો તો લાગતો હતો પણ અમેરિકાના જીવનનો સાચો પ્રયત્નકાર રજૂ કરનાર વર્ગ અહીં વસતો હતો એ ઓછા આનંદની વાત હતી ?

ગ્રીનવીચ ન જોઈ હોત તો અમેરિકાના જીવનનું દર્શન અધુરું રહેત. શ્રીમતી આલ્મગ્ટસન તો મને કહે કે હું જ્યારે પણ એમેન બની જાઉં છું ત્યારે અહીં આવીને ચાર-પાંચ કલાક ગાળું છું.

ગ્રીનવીચના વાતાવરણમાં ચેતના છે, ઉલ્લાસ છે, દોંગનો અભાવ છે ને માનવીના વર્તનમાં કાંઈક સાદચક્રતા છે.

વાતેમાં દેરતી એવી અધાઈ ગઈ હતી કે ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં પાછાં આત્મા કે તુરત એ મંડ્યાં આગ્રહ

કરવા કે 'મારે ઘેર કોઈ પાઈ ને જ હું જવા દઉં. તમારે મારા કલાકાર દીકરાને તો મળવું જ જોઈએ ને ? નહિ તો એને કેવું લાગે ?' બંદા આગ્રહને વજ્ર થઈ પહોંચ્યા હાંચેમ વિસ્તારના શ્રીમતી આલ્મગ્ટસના સનના ઘેર.

ચૌદમે માળ એક અત્યંત સુંદર ફ્લેટમાં ઠેરઠેર આધુનિક ચિત્રકારોનાં ચિત્રો લટકતાં હતાં. ધરના દરેક ખૂણામાં રંગબેરંગી પડદા આગળ ચીની માટીનાં રમકડાં, ફૂલદાનીઓ, વાડકાં વગેરે ગોઠવેલાં હતાં. કવિતાનો અક્ષર પણ સમજનારને અહીં કાવ્યનો અનુભવ થાય એવું વાતાવરણ હતું. કલાકાર દીકરાનો પરિચય થયો એટલે એણે તો હિંદી કલા વિષે મનમવ-ભયું લાપણુ મારી 'આગળ' ભરડી માયુ' ને બિલટો મારા અજ્ઞાન વિષે મને શરમિંદો બનાવ્યો. પીટર ગરમાગરમ કોહી, કેઈક, ફળફળાદિ વગેરે લઈ આવ્યો. કંડા પડી ગયેલા પેટને અત્યંત આવશ્યક ગરમી મળી ને આંખો પાછી સતેજ થઈ.

હવે જટ ઘેર પહોંચ્યું જરૂરી હતું; પરંતુ મારા યજ્ઞ માનવું ધર હવે મારા પાંચ-સાત ચિનિટના જ 'ફાઈવીંગ ડીરન્સે' છે માટે મારે નચિત 'રહેવું' એમ કહી શ્રીમતી આલ્મગ્ટસને એમનું અત્યંત પ્રિય ફેન્સ પુસ્તક (ફેટરું) 'જિ'અકી-મને બીજા ચાર માળ ચડાવી મકાનના ધાગા તરથી ન્યૂ યૉર્કના હાલેમ વિસ્તારનું વિહંગાવતોકન કરાવ્યું. નીચે શેરીઓમાં હમસી ને પરુવીયન બાળકો ફૂટપાસ રમતાં હતાં. કાઈ કાઈ મકાનો સાવ કંગાળ હતાં પણ મોટા ભાગના વિસ્તારમાં તોલીંગ ઘરો ઊભાં થઈ ગયાં હતાં. આછા ધુમ્મસ વચ્ચે દૂર ક્ષિતિજમાં નદી, નદીની પાછળ કારખાનાંનાં ભૂંગળાં ને ભૂંગળાંની પાછળ ફૂંખી ગયેલા સૂરજનો ફિશ્કો ચોનેરી પ્રકાશ પથરાયેલો હતો. શ્રીમતી આલ્મગ્ટસન ને એમના બે દીકરાઓનો ખૂબ ખૂબ આભાર માની હું નીચે ઊતર્યો, સંરનામતિ વિનિમય કર્યો ને ક્રાઈવિર ફરી મળીશું એવી આશા વ્યક્ત કરી. પીટરે મને યજ્ઞમાનને ઘરે મૂકી જવા આગ્રહ

રાખ્યા.

જેને તે ચાર્લ્સના ઘેર 'એવિવેટર'માં ઉપર ચડતો હતો ત્યારે મને થયું કે દુનિયા કેવી માયાળુ છે ? શા માટે આપણે, આટલી ગેર-સમજૂતીઓ વચ્ચે જીવીએ છીએ ?

એ રાતે ટાર્મ સ્કવેરમાં નિરાતે ધૂમ્બો ને રંગીન કચ્છડા પર એના ઝગઝગતા પ્રકાશની સ્મૃતિઓ ઝડપી લીધી જેને અને ચાર્લ્સ મારી રાહ જોતા જોતા રજા હતી એવે એક નાની શેરી છે, એક જ દારખા થોડા નાટકયુક્ત ત્યાં આવેલા છે લાલકો કશો જ નથી, આમ છતાં ન્યૂ યૉર્કના અત્યંત સરગરી વર્ગનું આ પ્રેરણારથાન છે સમગ્ર અમેરિકા એડવેને પૂરે છે, એવેમાં રજૂ થતા નાટકો મિત્રે આપુતાપૂર્વક વાંચે છે, જીવનમાં કોઈકવાર એ નાટકો એડવેના જ કોઈ નાટકયુક્તમાં જોવાની અપેક્ષા રાખે છે

ધીમા અવાજે વાતો કરતા અનેક યુવાન મધ્ય વયના ને આધિક યુગનો દરરાગ ખૂલ્લાની રાહ જોઈ ને ઊભા હતા આખરે નાટકયુક્ત ખૂંધુ ને અમે અદર જઈ ને જોઈ વાયા The king and I એ સિધામના ઓગણીસમી સદીના એક રાજા ને એમના મિશાળ કુટુંબને અંગ્રેજ જણાવવા માટે ઇલાકી બોનાવેની એક અંગ્રેજ મહિલાની વ્થા છે એનું ચિત્ર મે જોયું હતું પરંતુ રંગભૂમિ ઉપર જોવાની કાર્ષ્ણિક આજે જ મજા આવી દરેક પાત્ર ઝીણામાં ઝીણું વિગતો વિષે પુખ્ત કાળજી રાખતું હતું સાધનસામગ્રીથી ગીઓગીય ભરીની રંગભૂમિનું દૃશ્ય ખૂબ ઝડપથી બદલાતું જોઈ ને મને નરાઈ લાગી જેનેટ અને કહ્યું કે રંગભૂમિ પરના દરેક ખાતે અમુક ચોક્કસ વસ્તુ પડેલા પડતા વેત પાછી લઈ જવાની હોય છે ને ખીલ દૃશ્યમાં જે પાત્રો રંગભૂમિ પર પ્રવેશવાના હોય એ પોતે ફથુ નવી સાધનસામગ્રી સાથે તૈયાર જ ઊભા હોય છે બધા જ 'સેટિંગ્સ' (Settings) ને નિયંત્રિત ગરગટી હોય છે આથી સડે લાઈથી ધક્કો મારીને એ ખસેડી શકાય છે અને થયું કે આપણા દેશના રંગભૂમિ કલાકારોએ આમાથી

કાર્ષ્ણિક ધોડા લેવા જેવું ખરું આપણે ત્યાં તો ધગી વાર નાટક જોવા કરતા બધું પડેલા સામે તાકી રહેલામાં વધુ વખત જાય છે એવે પર એવી માન્યતા છે કે જે રંગભૂમિ પર નાટકના પ્રવેશ ઝડપથી ન આવે તો પ્રેક્ષક નાટકમાં એડવીન ન થઈ શકે ને પરિણામે નાટક ધારી અસર ઉપજાવવામાં નિષ્ફળ નીવડે, નાટકની મુખ્ય અભિનેત્રી (મીસિસ એન્ના) જેનેની ખાસ બહેનપણી હતી, આથી ઘેર જતા પહેલાં અમે ઓનરેન્સમાં પહોંચ્યા—એને અભિનય દાન આપવા મારો પરિચય કરાવ્યો ત્યારે મે કહ્યું કે ચનચિત્રમાં મીસિસ એન્ના તરિકિના ડેબોરા કેરના અભિનય કરતા તમારો અભિનય મને ખૂબ જીવત અને લાક્ષણિક લાગ્યો અને કહે સાચે જ ! હું ખૂબ જ આભારી છું અને ધણી અમેરિકન પ્રશંસકોએ એવું કહ્યું છે પણ એક પરદેશી મહેમાન પાસેથી આ સમ્મો સાબગી ખૂબ જ ગૌરવ અનુભવું છું

રાત્રે ૧ વાગે ન્યૂ યૉર્ક શહેરની રંગમેરગી મીઓ વડાનતા અમે ઘેર પહોંચ્યા દિનસભરની રખડપટ્ટીનો થાક ઉતારવા હું ગરમ પાણી બાથબાંધી ભરીને નિરાતે નાલો પથારીમાં પડ્યો ત્યારે દર કોઈ દારખા એ ડકા પડ્યા

◆

સારે સાતે આખ જીવડી ત્યારે જેનેટ ને ચાર્લ્સ દજુ િત્યા ન હતો છતાં તો થઈ કે ખીજ એક ઊંડ ખેચી કાઢું, પરંતુ આજે સાતે તો ન્યૂ યૉર્ક છોડવાનું ને એ પહેલા કેટલાય મિત્રોને મળવાનું હતું ને થોડીક ખરીદી પણ કરવાની હતી આથી અડપટ તૈયાર થઈ મારો સામાન પેક કરી પેરાકીટ પખીની નાયકદ નીરખતા ને પીગર સાથે રમતા ખીજે અડધો મલા કાઢી નાખ્યો ત્યાં સમારતો નારતો તૈયાર થઈ ગયો સગીન અને નાટ ની વાતો કરતા કરતા અમે પેન્ના કાનસા પૂરી પડી જેનેને ડીશો થોરાવાની ને ૮ વાગે ગટુબાઈ આવી પહોંચ્યા જ હું બદાર નીકળી ગયો થોડા મિત્રોને મળ્યામાં ને એ ખે યુનિસિસ

દીની મુલાકાતમાં જ ખામરના ૧૨ વાળી ગયા, એક
જૂના મિત્ર સાથે મેનહેટનમાં 'લય' ખાધું ને પછી
ન્યૂ યૉર્કની પબ્લિક લાયબ્રેરીની ઉતાવળી મુલાકાત
લીધી. વિચિત્ર છતાં સુંદર આકારનું સુનહાર્મ
મ્યુઝિયમ જોયું. હવે એરપોર્ટ પર નીકળવા માટે માત્ર
એ કલાક જ ખાફી હતો; આથી ન્યૂ યૉર્કનો એક જો
વિખ્યાત ડીપાર્ટમેન્ટ સ્ટોરમાં ઘૂમી થોડી ખરીદી કરી.
સાંજના પાંચ વાગવા આવ્યા હતા. મારા મિત્ર ધન-
રાજને અમારે નિયત સ્થળે મળવાનું હતું. એની ગાડીમાં
અમે ધરે પહોંચ્યા. સામાન મોટરમાં મૂકી જેનેટને ને
નાનકા પીટરને વિદાયનું ખૂન કરી આંધણવાઈડ
એરપોર્ટ લણી મારી મૂકી. લગભગ સાત વર્ષે હું
અમેરિકા છોડતો હતો. કોણ જાણે કથારેખ આ દેશ
ફરી જોવા મળે એટલે આજુબાજુનાં દરેકા ધરાઈને
જોઈ લેતા હતા.

સામાન તોલાવી, ટિકિટ એક કરાવીને અમે એરપોર્ટ
ટેરોરામાં પેઠા. અંધો કલાક રાહ જોઈ ત્યારે માંડ
અમારો પત્તો ખાધો. કલાકેકમાં ગામગપાટા હાકતાં
જોજન પતાવ્યું, મારી અત્યંત પ્રિય વાનગી 'સ્ટ્રોબેરી
શૉટ' કેક' છેલ્લે છેલ્લા આરાગી લીધી ને સંતુષ્ટ હૈએ
ઊભા થયા ત્યાં તો લાઈટ સ્પીકર પર જાહેરાત થઈ કે
હવેનું લણી બિડતા જેટના પ્રવાસીઓ TWAનાં જેટ
નંબર ૧૮ આગળ હાજર થાય.

મિત્રોએ છેલ્લીવાર હાથ મલાવ્યા, ટિકિટનું અંધિયું
ફાટ્યું, ઈન્ડમટેક્સનું ક્લીઅરન્સ સર્ટિફિકેટ લઈ લેવામાં
આવ્યું, પાસપોર્ટ હાંપર ઇમીગ્રેશન ખાતાએ સિલ્કો
માથો, સુંદર સ્મિત માટે જ જાણે પગાર મેળવતી
હોય એવી TWAની એક પરિચારિકાએ મીઠી વિદાય
આપી ને કાર્ષક લોરે હૈએ હું જેટનેટની લાંબી સીડીનાં
પગથિયાં ચડ્યો. મિત્રો સામે છેલ્લી વાર નજર ફેકી,
હાથ હવામાં હલાવી, વિદાય બેનના પેટાગમાં સરી
પડ્યો.

જા વાગ્યે ખારણું ખવડાયું. ચપરાક પાયલોટે હવેનું
કિયામાં જઈને પાંખો આણ કરી, અમે સલામતીને
ખાતર કમરપટા વીંટી દીધા ને થોડી જ વારમાં ૧૧૫
પ્રવાસીઓથી ભરેલું તોસ્તાન બેન હવામાં ઊંચકાઈ
ચલ્યું. ન્યૂ યૉર્ક સહેરની ગણી ગણાય નહીં એટલી
વીજળીની લાઈટો તીચે ઝાંખી ને ઝાંખી થઈ ગઈ
ને પાંચેક મિનીટમાં તો અમે પાયલોટને લારસે અમારું
જીવન સોંપી માત્ર વાહણાં વચ્ચે ધેરાઈ ગયાં. કેઈએ
ખાંપું ઉઘાડ્યું તો કેઈએ પોતાનું બ્રીફકેસ, હું
સ્વુવર્ડસે આપેલી ખાટીમીઠી ગોળીઓ વાગોળતો મન્ય-
મનકં પેસી રહ્યો. મિનસલામત માનસિક વાતાવર-
ણમાંથી હું સમામત વાતાવરણમાં ધીમું પ્રયોજી કરતો
હતો-એ એક જ પચાલ મારો મનનો ક્યબ્બો કેમખાવી
બેઠો હતો.

અમેરિકામાં જીડતી મોટર ખનાવવાની ફિશામાં પહેલું પગલું બરાણું છે અને તેનું ઉત્પાદન આ વર્ષે રાકે થાય
તેવાં સંભવ છે. આ મોટરને એરોકાર કહે છે.
ડકાસ(ટકાસ)ની સિંગ ટેમકા. ઈલેક્ટ્રોનિકસ, ઈન્કા, નામની સંસ્થાએ આ અસાધારણ વાહનનું ઉત્પાદન રાકે
કરવાનાં ફાર પર સહી કરી છે. મોટા પાયા ઉપર ઉત્પાદન કરવા જેટલા એર્ડર મળશે તો ઉત્પાદન કરો.
એરોકાર જોડે છે ત્યારે બે વિભાગવાળા "પુચર" પ્રકારનો વિમાન બેવી હોય છે. રસ્તા પર ચલાવવી હોય ત્યારે
તેની પાંખો અને પૂંછડી સડેલી લેવામાં આવે છે. અને મોટરની પાછળ તે ખેંચાતી આવે છે. આ વાહનને
મોટરમાંથી વિમાનમાં ફેરવતાં કે વિમાનમાંથી મોટરમાં ફેરવી નાખતાં પાંચથી ઈશ મિનિટ લાગે છે અને તેમાં ફક્ત
એક જ હેન્ડ કેન્ક સિવાય બીજા કેઈ સાધનની જરૂર પડતી નથી.
જમીન ઉપર આ એરોકાર ૬૦ માઈલની ઝડપે દોડે છે. ફ્યારે વિમાન વરીકે કેલકે ૧૦૦ માઈલની ઝડપે જોડે છે
અને તેની ઉડમન મર્યાદા ૩૦૦ માઈલની છે.

નિવસણી

દીવાસળીના જોખા બહાર : ૫૩

દિવ્ય ભૂતાવળ

અભીલા સર્વોદય કાર્યકર અને આજીવનકાર અહીં એક એવો હૃદયસ્પર્શી પ્રસન્ન રજૂ કરે છે કે જે આપણા શબ્દને ખૂબ જ નિકટતાથી સ્પર્શી છે. ગરીબી અને અસમાનતા આજે સમગ્ર દેશને રહેલી રહી છે નીતિ અને સાચને માટે ન્યાયના સરખી પણ જરૂર સમયમાં નથી આવી એવા આપણા સમાજમાં દૂર દૂર ધક્કેલાયેલાની આ પ્રસન્નતા જ એ ડીડી વિચારણા માગી લે છે.

મનમાં થતું હતું કે પદ્યામાં કરતા કરતા વડોદરામાં આ મા છીએ વર્ગીનો એકટરો વ્યાપારીઓ, કર્મચારીઓ છાત્રો શિક્ષકો એમ અનેકને મળીએ છીએ પરંતુ પેના છેડાડાને—દરિદ્રનારાયણને મળીએ તો ખરા એ ક્યા પડ્યો હશે? એની ખોજ કરતો કરતો એકને એકને છાનોમાનો હું નીકળી પડ્યો સામે પેનું સુરસાગર આખાયે દિવસના પરિશ્રમથી થકાને સત્તુ હતું એણે પેરામાં મરાઠા, અંગ્રેજો એમ ટેડનાયની ભહોજનાની જોઈ હતી વડોદરાની ગરીબી અને અમીરી સુખ અને દુખ છાંનિ અને અકાંતિ બધુંએ એણે માપ્યું છે હવે તો બધું જોઈ જોઈને ધરાઈને બેઠું હોય તેમ નિરાતે લહેરાતુ હતું મકપૂરી પાઈ પોનો રગમેરગી પ્રકાશ એને અવનવો આપ આપતો હતો થોડી થોડી વારે માણ સૌની અનરજનર કેક મોટરનું બોણ સાય વની ઘટડી અને દેવમન્દિરનો રણુકાર સહાગતો હતો મન્દિરવાળા પૂજારી મહારાજ પણ બધું સમેટીને નિદર કરતાં હતા મ્યુઝિક કોનેજનું સંગીત પણ રાખી ગયું હતું છાત્રો કૂપાય પર હજારે તણકભણકા અને ગપસપ ચાતુ હતા અરે પેનું શું છે? કેમ-કાપર તો નહીં હોય ને? છુક છુક ટોળીઓ ફૂટપાય પર પડી હતી આમતેમથી લાખડા ચોરી લાવીને મા ખાગી લાવીને તાપણી કરીને એ બેઠા હતા સાચી સાચીને લાકડા તાપણીમાં નખાતા હતા પાચસાત જાણીએ ટોળા બેગી હતી હું ચુપચુપ એ ટોળીમાં ધૂરનો માતા જેવા નવનર માણસને જોઈને એ થોડા અમખ્યા ખરા પણ તરત જગા કરી આપતા—આવો ભાઈ આવો’ એમ કહેતા સ કોડાના લાગના બાળકને ધરડાવતી બાઈ જરાક કોડાઈ બીડી પીતો એનો ધણી પણ બાનુએ ખજ્યો અને મારે મા’ બેસવા જેટની જગ્યા થઈ

ગઈ સામે એક છુકો ગોડીનો મામે બોડીને એક જઈ ગરેની નાનકડી છોકરીને હાથ વડે ટપારતો બીડી ફૂકતે હતો નાનકડું એવું જૂનકું માલામાં વીંટાઈને તાપણીની જીમાંમાં સત્તુ હતું બીજા કાર ચમકતી આખવાળી નાનુક છોકરી તાપણીને સ કારતી બેગી હતી એના શરીરમાં અકાંતે ચોરન અને માનુસનો સગમ થઈ ગયો હોય તેનું લાગતું હતું ડોસો એને અવાર નવાર બીડીનું હૂકું ધરતો હતો પથ્ય એ તો—નાના આપા તમે જ પીઓ ને!’ એમ કહીને પોતાની ઉદારતા વ્યક્ત કરતી હતી

મારી બાનુમાં બેડેની અધેડ બાઈ બાળકને ધરડાવવા માટે મથતી હતી પરંતુ પેનું બાળક કંઈકાદ કપી જ નવતું હતું પનનના સૂસરાઈ એના જર્જરિત કપડામાં થઈને દેહને વીધી રહ્યા હતા બચ્ચું ઠંડીમાં લખ લખિયા નાખતું ઠીગરાઈ રહ્યું હતું માગકને ઠંડીથી બચાવવા માટે એણે આંટેની સડી બાળક ઉપર નાખીને એને દબૂરના માડણ અને ગરમી મેળવવા મારી ઓડમાં લસરા લાગી લાતોનો પ્રકાર કરીને બાળક આંટેનું કપડું ફેકી દેતું હતું પરંતુ બાઈ એને બેથ સીને વારાફરતી ધવગરાસ મથતી હતી દૂધ ન આપના બચ્ચું ચિચિયારી પામતું હતું અને પેની બાઈ જોર જોરથી સીન દમારીને હેપાતુ હીર બાળકના મોમાં નીચીએ જતી હતી

પથ્ય દૂધ ક્યાથી આવે? આ વેદના જોઈને છોકરીએ એ યુગિનિયમનો ડગરો કાઠેને સામે મૂક્યો ‘લે અની આમ થી થેકુક આ એને ધાવણ વછૂરો ડગરામાં સડી પુરીઓ લાજિયા ગામિયા, ચરાણુ—એવું એનું પરનુરણ ખાસતું હતું માર્છ એ એમાંથી બેપાય કામ થયો છોડુ હજારે જ નવતું હતું રડી રડીને છોકરાની આખો લાન લાન થઈ ગઈ હતી

‘મુંહું જાન્યે કયાં મરે છે આ !’ એમ કહીને ગુસ્સો કરવા લાગી. કપડા આપતો યુદ્ધો વચમાં પડ્યો. ‘ગુસ્સો શાની કરે છે ! જરાક એને ધવગળ્ય તો ખરી !’

અને પેલી આધિગ આઈએ ફરીથી સ્તનને વારાફરતી નીચોવવા માંડ્યાં. લોહીના ટશિયા તરી આવ્યાં. ‘મુઠ્ઠી, શું ધવગળું ? અંદરથી દૂધ જ નથી આવતું ને ?’ સામેની છોકરી માના મોં સામે વેદનાભરી આંખે જોઈ રહી. અને લાકડું તાપણીમાં ફેંક્યું. લોટામાંથી પાણી કાઢીને બાળકના મોંમાં રેડવા માંડ્યું. થોડી-વારમાં બાળક શાન્ત થઈ ગયું. અને માતાએ ડબ-રામાંથી બુકડા ભરીને ખાવા માંડ્યું.

એના ધણી બીડી પૂરી થતાં ચૂંચીમાં તમાકુ ભરીને ફેંકવા મંડ્યો. યુદ્ધો તરફ જોઈને મેં પૂછ્યું : ‘અહીં શું કામ કરે છે ?’

એકદમ ઉઝ થઈને એ કહે, ‘કામ ? અમારે કામ શું હોય, લાઈસાંબ ! કામ તો નશીબવાળાને હોય ! અમને કોણ કામ આલે ? દિવસ આખો બીખ મારીએ છીએ, તો ડબરામાં દવા કરીને કાક આલે છે. પરંતુ એમાંથી શી રીતે પૂરું થાય ? એટલે... !’ આમ બોલીને તે એકદમ અટકી ગયો. અને છોકરી સામે એની આંખ તગતગીતે છેવટે મીંચાઈ ગઈ.

‘કેમ અટકી ગયા ? બાળક ચલાવે ને !’ મેં કહ્યું.

‘અરે લાઈલા, બાળક તો શું ચલાવું ? કહેતાંયે મારી જીભ તૂટી પડે છે. પણ થાય શું ? અમારાં તો લાગ્ય જ ફૂટલાં. નહીંતર આવું તે હોય ? લાઈસાંબ ! જુઓને, આ છોકરી સાથે આમતેમ ફરીએ છીએ, ત્યારે થોડુંક ખાવાનું મળે. પણ લાઈસાંબ, અમનેય સાડું લાણું ખાવાનું મન ના નાય ? અમનેય કોકવાર સિનેમા જોવાનું મન ના થાય ?’

‘હા હા, સાડું ખાવાનીવાનું અને સિનેમા જોવાનું મન તો સૌને થાય !’ મેં સ્વર પુરાવ્યો.

બાળક ચલાવતાં એ કહે, ‘જુઓને, મન તો ધણીયે થાય, પરંતુ પૈસા લાવવા ક્યાંથી ? અત્યાર મુઠ્ઠી આ

વહુ છે ને, એણે અમારું નિભાવ્યું. પણ એય હવે તો શરીરે નિયોવાઈ ગઈ છે. પણ ભગવાનની કિરપા છે લાઈલા, તે આ છોકરી આવી છે. કેવી ફૂટડી અને ચળરાક છે ! પણ જુઓને, એનું પેટ ભરાવા લાગ્યું છે. હજી તો પંદર સત્તર વરસની છે. એટલામાં ! એ વાર પેટ ભરાઈ ગયેલું .. ! શું થાય ? અમે અમારી રીતે એનો નિકાલ કરી દઈએ છીએ. પણ આ તો વારેવારે એનો એ જ સવાલ. આખી રાત મોઢલીએ ત્યારે પરાણે પરાણે બેચાર રૂપિયા મળી રહે છે. એનું શરીરય નમણું પડતું બધ છે. ભગવાન બાણે, એ ફટકું નિલાવશે તે ! હાં, પણ ભગવાન કાંઈ વેચી ખાધો છે ? જુઓને, ગાભામાં પેલી દીકરી પડી ! કેવી મલક મલક લોધમાંયે હસે છે ! એ તો થોડા વરહમાં તૈયાર થઈ જશે. દીકરી ને ગાંડ, એમને વધતાં કાંઈ વાર લાગે છે ! એટલે... એ તો સૌ નભી જશે. ભગવાન જેવો ભગવાન જોડો છે ને !’

આમ કહીને દમ ભરાઈ આવતાં એ ખોં ખોં કરવા લાગ્યો. તાપણીમાં લાકડાં ઓરતી છોકરી આંખો તમાવીને વારંવાર જોવા કરતી હતી. એના કાયાતૂટ્યા કમગમાંથી ચૂંચાયેલું ધોવન અવારનવાર ડોઢિયાં કરી જતું હતું. સાડી સંકારતાં નમણી આંખો વારંવાર એ આંખનાં ઈન્જન દેતી હતી. પણ મારી આંખ કેડુલાંથી જલકાઈ જતાં એક મટકુએ માંડી શકતી નહોતી. એનું ગોરું ગોરું વાન, રેસમી વાળ, તેજસ્વી કપાળ, તગતગતી ભૂખરી આંખો અને ખડતલ દેહ જોઈને મારા મનમાં નાનકડી બહેન દેખા દેતી હતી.

યુદ્ધો તરફ જોઈને મેં પૂછ્યું, ‘હાં તમારું નામ તો પૂછ્યું જ નહીં હોં. તમારું નામ શું ?’

અને કોણ બાણે હમી હસીને યુદ્ધો બેવડ વળી ગયો. એનું જોઈને બધાયે હસવા લાગ્યાં.

‘નામ ? મારું નામ ! લાઈલા, અમારે નામ શાનું ? માણસને નામ હોય ! અમે માણસ જ કયાં છીએ, તે અમારે નામ હોય ?’

તમાકુની ચૂંચી તાણતાં એ કહે, ‘માણસને તો’

ખાનાપીવાનું, પહેલાં ઓઢાસનું, રહેવાનું, લણવાનું, જમીન જમીન—એવું બધું હોય અમારે તો લાઈ સાંખ, હાથરહરા કરીને આમતેમ અથઘાઈ કૂઠાઈને જીવવાનું આને અહીં તો કાને જાળે કપાક ! આમ બાથોગિયા મારીને જીવનર પૂરું કરવાનું બોલેા લાઈ, અમારે નામ શેનું હોય ? હા પણ તમારું નામ શું ? તમે તો માણસ ખરા ને ?

મારે શો ઉત્તર આપવો ? મનમાં થતું હતું—‘હું માણસ છું ખરો ! માણસ જાળને જવાનવાર હોય છે મારામાં એ જવાનવારથી છે ખરી ?

‘જાબા રહો ! એમ કહીને એનો ઉત્તર દેા મારું શરીર ઝપાટાભેર દોડ્યું પેના લારોવાગે ભેગી ગયેા મારા ખિસ્સામાં જેટલા પેસા લતા તેના ઢગેા કરી દીધેા. અને તેની પાસેથી ખાવલું બધા શું પચીથી માથા કુધી એણે અને જેઈ ત્રીધેા ‘આ પાગલ તો નહીં હોય ને ?’ શકાથી એ જોઈ રહ્યો હતો પડીકું બાંધ્યા પછી એ જમ ખરી ગયો અને એની જ ઝડપથી પેનાઓને જવાન દેના દોડયો જીવાળ સખી એ ટોળી હજીયે ભેઠેની હતી બન્નું રાતું હતું વન્નિવચ્ચ પેનું પડીકું મૂકતા એ એમને કહ્યું ‘હા, તમે નામ પૂછના હતા ને ? મારું બોલું કશું નામ નથી મારું નામ છે માણસ !’

પેના બધા જીખ્યા વડુની જેમ ખાના ખાટે વૂગી પડ્યા એમના પુશપુસાલ મોં ખરની કા જાજી પર જાએ રહીને જાેતો હતો થોડીવાર થઈ એને છુટ્ટો જાયો અને ગતે લઈને ચાનના મડ્યેા સુરસાગર નિરતિ આ બધા તાન જોતું લહેરતું હતું. જીહાની આખમાં અમીના ઝરા દેખાતા હતા થોડેક છે અને લઈ જઈને અધારા એક ખૂણા પર જાેા રાખ્યેા ત્યાં કાઈ અવરજવર નહોતો બીત પાસે એક ગોદડીના ગાંભે પડેા હતા તે એણે પાથયેા ‘દેા લાઈસા બ અહીં જરાક ભેા’ આમ કહીને એ ચારતે થયેા અધારામાં એ ગામખ થઈ ગયો ચારે કોર મધુ સમ સમ હતું હવે શું થશે એની રાક જાેતો હતો અને

એકદમ કેહના પપના ધનકારતો અચાનક થયેા કાચુ એ હસ્યુ હશે ? ખૂન, પતીત, વિશાચ કે ડાકણ તો નહીં હોય ને ? પણ એમાં અને શદ્દા નહોતો થોડી વારમાં જ અધકારમાં એ દોડ્યું હાસ્ય મારી પાસે આવી પહોંચ્યું અને આરનેકને મતે ચોમેરથી જોરથી વીટળાઈ વાચ્ય મારા આખાથે શરીર જાણે રનેનની સુરલિ ખખરાઈ ગઈ એ અજાણ્યુ હતું, છતાં ગાંડ પરિચિત હે : એનું લાચ્યુ ફરતું હોના છતાં નિકળ્યું લાચ્યુ એની આખોમાંથી શ્રાવણુ-અદરેા વજે જતો હતો અને મારા ખખાને કડુણથી ભીજવી રહ્યો હતો ચાંડ અધકારને વોંધતો ચારેય આંખો મળી અને એમકાગ થઈ ગઈ

થોડીવાર પછી એનું મો ખૂચું ‘મારી બેચ ખી માર કરજો તમે તો લાઈ, ખરેખર માણસ જ છે હો છુટ્ટાએ તો અને બન્ન મારેા મોકની છે પણ લાઈ, માણસને કેમ અલગાવાય ? માણસ સાથે માણસ થવાય જવાનર તો નહીં જ તમે મારા જેવી કુખિ મારી અડેતાના લાઈ થશો ?’

આખા સમનિ રૂપે હા પાડી રહી હતી આકાશના તારલાઓ ટમટા દેતા ઝાંઝરા સુમશામ થઈને નીર ખતા હતા અજાણ્યુ લાઈ-અરેનનું મિનન અધકાર હો જોડેઈ રહ્યો હતો

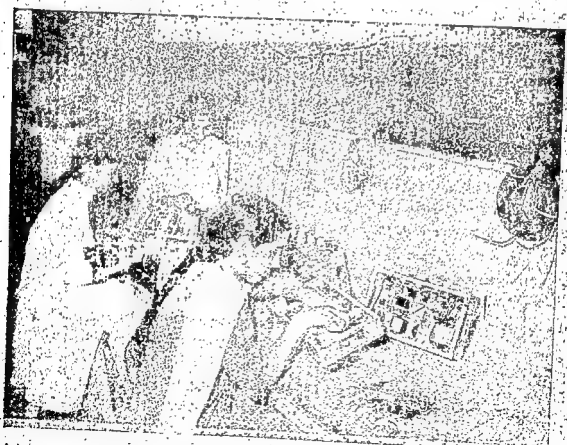
અને એ ખૂન વનનાની જેમ વીટળાઈ વગી એની થમીઓના મધુમય અલિકે મનક પર થઈ રહ્યો હતો અજાણ્યુ દેખાને રનેદથી બીજવી રહી હતી

‘લાઈસા, આ નાનકી ખેનની બેટ લેતો જા ! એને કહીને જીનીશ નહીં હો !’

ખમજાને એક દુકડેા કખખમ થી કાટીને લાઈના મોમાં વહાનથી મૂકી દીધેા જાણે દરિયાનાયજુને પ્રસાદ !

એની વિદાય લેના હું જાેા ત્યારે એ હાથે વળગીને કહેતી હતી ‘જાેજે હો લાઈના, અમે તારે આશરે જાેા તું અમને જાેતા મા લાને અમે દૂર દૂર જાેા,

પથ તારો કેરો અમે છાવનાનાં નૃપો હોં. તારો દિવમાં
 અમારો કાચમી વારો રહેવાનો જ છે. અમને માણસ
 બનાવીશ, ત્યારે જ તારું નામ સાચું કરશે.
 આમ કહેતીકે ને કપાને ચૂમી લઈને એ દૂર દૂર ઘોડી
 ગઈ. બહુ પ્રેમની જ્યોતિર્મય દેવી જ બોઈ. લ્યો
 ને. અને હવે અધકારમાંથી પ્રકાશ સર્જી વંચો
 અતરાલમાં રવિપ્રાણનું મંગલ-ગીત ગૂંજવું હતું :
 'કલ અન્નનાલે ન્નનાઈલે,
 પરકે કરિલે નિકટ બન્ધુ, તમિ પરકે કરિલે બાઈ.
 'કેરલાં અલવ્યાને બણીતાં કીધાં,
 દુરનાં કીધાં નિકટ બન્ધુ,
 તે પાસેની કીધાં બાઈ!
 આ ગૂંજન વચ્ચે અપકારને સ્ત્રીરતો પ્રકાશ રેવાયે
 જતો હતો. એની વચ્ચે ઘોડી બહેન નતો. એરો
 ચીંધતી નાચતી નાચતી દોડ્યે જતી હતી. આગમનાં
 એવાણ દેવી, અપ્રાણનાં છંદન દેવી, માનવતાને
 દોળાતી દોળાતી એ દોડ્યે જતી હતી. દર...
 ગાતી ગાતી જ રતો :
 'તારો ગમને કુટુંબ કરી માનને,
 હો બન્ધુ તારા દિલડાના દેવને જગાડને.
 તારા દેશને કુટુંબ કરી માનને,
 હો બન્ધુ તારા દિલડાના દેવને જગાડને.

ઓલોગિક વસાહતોની પ્રગતિ બારતમાં પુસ્તકોમાં થઈ રહી છે. તેમાંની કૃપા વસાહતોમાં ૧૩,૪૦૦ માણસો કામ
 લાગી ગયાં છે હપરના ચિત્રમાં દિલ્હી-ખાતે-આવેલી આખલા ઓલોગિક વસાહતમાં સી-કામદારો રહેવા લાગે
 તેડી રહેલ છે.

નવરચના

નિશાચર પંખીઓ

- લીંટાવાળી યુગડ

કા ખર જેવડા કદની આ લીંટાવાળી યુગડ એક જાતનું નાનું ધુવડ છે. આ યુગડ ભારતીય યુગડને ધણી મળતી આવે છે. પણ રંગે આ યુગડ એક સરખા રાખોડી રંગનું હોય છે. પીંછા દરેક પીંછામાં ખારીક ઘેરી લકીરો આવે છે અને પેટાળને રંગ ઝંખો હોય છે પણ કાળા લીટા આવે છે. જે લીટા છાતી ઉપર ચોખ્ખા વરનાય છે. ગરદનની બાજુમાં કાઈ કાઈ વખત કાળાં તલકાં જેવામાં આવે છે. આ યુગડ રાતને સમયે બહાર આવતી હોવાથી તે સામાન્ય રીતે ચોક્કસ ઝાળખાય નહિ. પણ માથા ઉપર અથવા તે કહોને કે આખ ઉપર બે હાંખાં શીંગડાં જેવાં પીંછાં રહે છે. વચ્ચાં બે પીંછાં સિવાયની આખાં પૂંછડી આડી લીટીઓવાળી હોય છે. આખો પોળા રંગની અથવા તે નારંગી કચ્છાઈ રંગની રહે છે. આખના કચ્છાઈ રંગમાં ઘોળો પોળો રંગ ભળી ગયેલો જણાય છે અને પડતો રંગ ઘેરા રાખોડી હોય છે. આ યુગડ પોતાના ચારા માટે ઉદરડા અને બીજી જીવાતને ઉપયોગ કરે છે.

આ લીંટાવાળી યુગડ પરદેશમાં એટલે તેઓ એસિયા માઈનર અને ઈરાનમાં થઈ ભારતમાં પ્રવેશ કરે છે અને આથી સૌરાષ્ટ્રમાં તે ચોક્કસ દેખાય જ એવું નથી જતાં કાઈ રખડતું રખડતું આવી ચડે છે.

લીંટાવાળી યુગડને અંગ્રેજીમાં The Striated Scops Owl કહેવાય છે. અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝાળખવા માટે Otus Braccesi (Hume) એમ કહેવું જોઈએ.

ભારતીય યુગડ

કદમાં આ ભારતીય યુગડ લીંટાવાળી યુગડને મળતી આવે છે. અને તેના રંગ ઘણા પંખીમાં ઘેરા તે

ઠમિંનાં વાચકોને બહુવિધાઈ-લેખક હવે નવાં જ પંખીઓના પરિચય આપે છે. પંખીઓ વિશેના આવે તલસ્પર્શી અભ્યાસ અને સીધુવચરો પરિચય યુગવાળી લેખકોના તે શોધોય જડે તેમ નથી, ધણાં અજાણ્યો આં હોવાને આંધરે નવા લખાણો પણ તૈયાર કરે છે... ..

ધણાં પંખીમાં હલકા રંગ આવે છે. પણ તેનો સામાન્ય રંગ તે કચ્છાઈ રહે છે. અને તેમાં લકીરોનું ચિત્રા મણુ વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે. પણ આ લકીરો તેના તાલકા ઉપર કદાચ આવતી નથી. અથવા તે કાઈ પંખીને હોય છે પણ ખરી. વળી એના રંગમાં બે પ્રકાર આવે છે એક રતાશ પડતો અને બીજો રાખોડી. પહેલા પ્રકારના રંગમાં લકીરો પીક ઉપર આવતી નથી પણ બીજા પ્રકારમાં આવે છે. માદાનું કદ નર કરતાં મોટું જણાય છે. તેના પાંખનાં શાંતાં પીંછામાં ચોથું પીંછું સૌથી લાંબું અને પહેલું ટૂંકું હોય છે. ભારતીય યુગડના માથા ઉપર પણ શીંગ પીંછાં રહે છે રતાશ પડતા રંગના શાંતુ ગીચું પીંછું સૌથી લાંબું રહે છે અને રાખોડી રંગના પંખીમાં તે સરખી લંબાઈની પહેલી શાં હોય છે.

આ ભારતીય યુગડને વસવાટ આખા ભારતમાં છે. અને આહારમાં ઉદરડાં અને જીવાતને ઉપયોગ કરે છે. વળી આ પ્રજનન કર્યા થાય છે તે હજુ માન્ય પડ્યું નથી.

ભારતીય યુગડને અંગ્રેજીમાં The Indian Scops Owl કહેવાય છે. બ્યારે Otus Scops (Linn) એ એવું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

પરદેશી યુગડ

કામરના કદના આ પરદેશી યુગડનો પોંડનો રંગ ઘેરા રાખોડી કચ્છાઈ અને તેમાં કાળી લકીરો રહે છે પણ ઘણી વખત તેમાં સોનેરી રતાશ પડતો રંગ પણ જણાય છે. રતાશ પડતો અને કાળો કાળો રહે છે. બ્યારે પેટાળ કચ્છાઈ અને સંદેહ રંગનું રહે છે. તેમાં કચ્છાઈ ઝાધા અને લીટીઓ આવે છે. પૂંછડી કચ્છાઈ લીંટાવાળી હોય છે. અને માથે શીંગ પીંછાં રહે છે. આંખનો રંગ લીલાશ પડતો સોનેરી પોળો રહે છે.

અને પગ રાખોડી રંગના રહે છે. આગળ જોઈ ગયા તે રતાશ પડતા યુગડને ઘણી રીતે આ યુગડ મળતી આવે છે પણ આમાં વધારે રતાશ અને સોનેરી રંગ પીઠ ઉપર રહે છે. માદા કરતાં નર નાના કદનો હોય છે. આ યુગડ વાડીઓ અને કંદામાં ફરવા આવે છે. ઝાંખા પ્રકાશમાં તેનો રંગ સરસ રીતે વાતાવરણ સાથે એકમેક ઘઈ જાય છે. એટલે શોધવું મુશ્કેલ પડે છે.

આખો દિવસ આરામ કરે છે અને પાસે જઈએ તો પણ બીડી જવાનો ખાસ વિચાર કરતું નથી. અને હાથથી પકડી લીધાના દાખલા મળી આવે છે. અવાજ તે મીઠો ધંટડી જેવો કરે છે.

આ યુગડ રસિયા અને દક્ષિણ પશ્ચિમ એસિયા તથા આલ્ટાઈ પરંતમાં પ્રજનન કરે છે અને સિયાળામાં તે નાંધલ નદીની ઉપર વાસ, દક્ષિણ પશ્ચિમ એસિયા, ઉત્તર પશ્ચિમ ભારત તરફ આવી જાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં તેની ગણતરી રમકુ પંખી તરીકે થઈ છે. બાકી આહાર તો ઉપરના યુગડ જેવો જ છે.

અંગ્રેજીમાં પરદેશી યુગડને The Eastern Scops Owl કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝોનખવા માટે Otus Scops pulchellus (Pallas) એમ કહેવું જોઈએ.

દેશી યુગડ

કાળરથી પણ જરા નાના કદની આ દેશી યુગડને રંગ કમ્પાઈ રહે છે અને માથા ઉપર શીંગ પર રહે છે. અને બીજી યુગડથી તેને તેના ચહેરા ફરતી કાળી લીલી આયતી હેવાથી ચહેરાના બે ભાગ પડી જાય છે. તેનો અવાજ 'પીંક પીન્ક' એ એવો જણાય છે કે પથરી ફૂવામાં નાખ્યો હોય. વળી બીજો અવાજ શોગીઆ હુલોનો છે. આંખોનો રંગ પીળો હોય છે. છાતી ઉપરનો રંગ રતાશ પડતો કમ્પાઈ અને પીઠ ઉપરના રંગમાં બારીક કાળી લીલીઓ રહે છે. દાઢીએ ધોળો રંગ હોય છે. નરમાદા સરખાં હોય છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં ગોરના વન્ય પ્રદેશમાં આ યુગડ જોવામાં

આવે છે. ન્યાં તે વૃક્ષની બગોલમાં દિવસના ભાગમાં વસે છે. અને સંધ્યા સમયે બહાર આવી અવાજ કરે છે. વળી યુગડને પાણીકાંઠાની વનરાજી વસવા માટે વધારે પસંદ છે.

ભારતમાં ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે અને યુગ-રાતમાં પણ તેની વસ્તી છે. બાકી સૌરાષ્ટ્રમાં તે બીજી જગ્યામાં લાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

ડિસેમ્બરથી મે સારમાં તે વૃક્ષની બગોલમાં બચ્ચાં આપે છે. અને નાનાં પ્રાણી અને સરીસૃપ જીવો, કાનકડીયાં અને જીવાતનો આહાર કરે છે.

દેશી યુગડને અંગ્રેજીમાં The Collared Scops Owl કહેવાય છે અને Otus Bakkamoena, (Pennant) એ એવું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

ધુવડ

આ આપણું મોટું ધુવડ સમજીના કદનું હોય છે. જ્યારે તે બોલે છે ત્યારે અધારામાં જરૂર ડર લાગે છે. તેનું બોલવું બુક...બુક...બુક...બુકબુક એવા ફડતા અવાજ સાથે આવે છે કે વગડામાં તેથી ઘડીભર ચાલતા હોઈએ તો અટકી જવાની ઇચ્છા થાય છે. એ ઉપરાંત આદમીને પોતાના માળા આગળ આવે તો બીવડાવવા માટે એવા વિચિત્ર અવાજ કરી આપણામાં ડર પેદા કરે છે.

અલખત ધુવડને આપણે ત્યાં એક અપશુકનીઆળ પંખી તરીકે માનવામાં આવે છે પણ તેને ફેટલાક લોકો કહાપણના પ્રતીક તરીકે માને છે. એ સિવાય ધુવડ ખેતીને ખૂબ ફાયદો કરે છે. કારણ કે ખેતરમાં થતા ઉંચરનો ધુવડ સારા પ્રમાણમાં નાશ કરે છે. જે કે આ ધુવડ તો પંખીમાં બેટર, તેતર, કાગડ, ઢોર, બગલાં વગેરેને પણ મારી ખાય છે. ઘણા પક્ષી વિશારદોનું એવું માનવું છે કે આ ધુવડ દિવસનાં પણ ચારે કરવા નીકળી પડે છે પણ મારાં જોવામાં તે કાઈ વખત દિવસના ભાગમાં બીજાં જોવામાં આવ્યું નથી.

આ ધુવડનું કદ જ તેની ઝોળખાણ પાડી દે છે. વળી

તેનું ગોળ માથું અને ઘેરી નારંગી મોટી આંખો તેને તેના ડર ઊભો કરે છે. માથા ઉપર બે લાંબા શુભંગ જેવાં પીંછાં હોય છે. જે પીંછાં ખરજ પ્રમાણે ચઢાવી ઉતારી શકે છે. આ ધ્રુવડ પીળા કથ્થાઈ રંગનું અને અંદર કાળી ભાતના ચિત્રામણવાળું હોય છે અને પ્રજાતિમાં કાળા પટ્ટા રહે છે. પેટાળ ઉપર રતાશ-પડના કથ્થાઈ રંગના આરોક કાળી લીટીઓ હોય છે પણ કાતી ઉપર આ લીટીઓ જરૂર જણાય છે. ચહેરા ફરતી કાળી કાર-રહે છે. આંખી માનવ ચહેરા જેવું જણાય છે. તેના પગ મોઝડસ અને લાંબા રહે છે. જ્યારે ચાચ કાળી અને વજેલી હોય છે તેના ધણા અવાગેમાં એક 'હુહુહુ' તો પછી છે. અને પાંચે જતાં 'ટક ટક' એવો ચાંચથી અવાજ કરે છે. આ ધ્રુવડને વસવાટ પથરાળ કુંગળના બીડમાં અને દરીઆકાંઠાની બેખડોમાં છે દિવસ દરમિયાન તે કાઈ બખોલમાં કે પથરા ઉપર બેસી રહે છે. અથવા તો ઘાટી વનરાજીમાં પણ આરામ કરતા જોવામાં આવે છે. પણ જ્યાં સુધી ખુશી જગ્યામાં ભોંય ઉપર બેસવા મળે ત્યાં સુધી તો તે જ પસંદ કરે છે એ બેનું હોય અને તેને ઊડાડોએ તો તે કા તો મૂકા જુલોના થંડ ઉપર અથવા તો મોઢા પાણી ઉપર જઈ બેસે છે અને પોતાનાં માથાનાં પીંછાં જોડ્યા કરે છે અને ચીડાઈને 'હુહુહુ' કરતું જાય અને ઊંચ નીચે ઝૂકતું જાય છે. ધ્રુવડને સામાન્ય રીતે એકાંત જગ્યામાં રહેવાનું વધારે પસંદ પડે છે પોતાની પાછળ પડેલા કુદમનને ડંડાવવા તે પોતાની પાંચ પડેણી ફેરોને પીંછા ફેલાવે છે અને એવું નેરજોરથી દર દર કરે છે કે આપણે તેની પાંચે જતાં નાદિ મન થઈ જઈએ છીએ. અને જ્યાં જઈએ અને હાથ લાગે ફરીએ તો પોતાના કાતીલ નહોરવાળા પગની કોંચી મારે છે.

ભારતમાં તમામ જગ્યાએ તેની વસતી છે એટલે તેમાં કંઈ સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે. વળી તે કાંઈ પ્રવાસ ખેડતું નથી અને કુંગરાઉ

બીડમાં રખડવાનો શોખ હોય તો તે જરૂર દેખાઈ આવે છે. ધ્રુવડ પોતાનાં જગ્યાં નવેગર માસથી મે માસ સુધીમાં ઉછેરે છે. પણ આટલા માસમાં ઝિંડખરથી માથે માસ સુધીમાં બેવામાં આવે છે. ધ્રુવડનાં ઈંડાં લગભગ ત્રણ ગોળ આકારનાં હોય છે તેનો રંગ સફેદ હોય છે અને સંખ્યા બનતાં સુધી ચારની હોય છે. જ્યારે કુંગરાઉ બીડમાં માળો બનાવેલો હોય ત્યારે તે કુંગરાઉ પથરાની નીચેના પોલાણમાં હોય છે. બેખડવાળા કિનારામાં બખોલ હોય તેમાં હોય છે કે જો ઘાસના બીડમાં હોય તો ત્રણ ભોંય ઉપર પણ બેવામાં આવે છે. આ બધી જગ્યા તેઓ જે જગ્યા ઉપર રહેતાં હોય તેના ઉપર આધાર રાખે છે, ખાસ કાંઈ પ્રકારનો માળો બાંધવાની તકલીફ લેતાં નથી. માત્ર ભોંયને ખરવડીને નાનો ખાડો બનાવીને ઈંડાં મૂકે છે. નાનાં જગ્યાનો રંગ કુંગરાઉઓ કથ્થાઈ હોય છે. આ બેચ્ચાં પણ ચાંચથી એ ટપકારો કરે છે કે તેના તરફ હાથ લઈ જતાં આંચો આવી જાય ધ્રુવડ પણ પોતાના જગ્યાનાં રક્ષણ માટે ધાયક થવાનો દેખાવ કરી આપ-જીને જુદે રસે ચેરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ધ્રુવડના પગની નળી નાના ઊંચરાના કંદોરામાં રાખવાથી કાંઈ ખગમ નજર તેના ઉપર પડતી નથી અને પડે તો પેની નળી ફાટી જાય છે અને ઊંચકે તે નજરના ઝેરથી બચી જાય છે એની આપણામાં એક માન્યતા છે અને ઘણા તો કહે છે કે એ વાત સાચી પણ છે.

ધ્રુવડને અંગ્રેજીમાં The Great Horned Owl કહેવાય છે. અને તેનું વિજ્ઞાનિક નામ છે Bubo Bubo Bengalensis (Franklin)

રાડીઓ ધ્રુવડ

આ રાડીઓ ધ્રુવડનું કંઈ સમજીને મળતું છે. અને તે વચ્ચે રીતે મોટા ધ્રુવડને મળતું આવે છે પણ રંગ કંઈક જાંબુ રહે છે જે આછો રાખોડીઓ કથ્થાઈ રહે છે અને પીંડ ઉપર તો સાદા જાંબો જણાય છે

સાસુનો વહુ પર પત્ર

શિ. નીલા,

આ પત્ર વાંચીને, કદાચ તને આશ્ચર્ય થશે, આજે તીર્થ દેવમાં આવ્યા પંદર દાંડ થયા, ને એ પંદર દાંડમાં તારી યાદ યથાસ વાર આવી. અહીંના શાન્ત વાતાવરણમાં બેસીને મને ખૂબ જ વિચાર કરવાની તક મળી છે, ને એ મારા વિચારો મારે તને જણાવવા જોઈએ એમ લાગતાં આ પત્ર તને લખું છું. કહે છે ને કે બે વાસણ હોય તો ખખડે જ ને એમાંથી પાછાં એ વાસણ એટલે સાસુ ને વહુ—એટલે ખખડયા પિના રહે જ કેમ? આપણી વચ્ચે ખખડાટ ને ચાલાકાટ થતાં ને તેથી બંનેનાં મન જોવા થઈ જતાં, એ દુઃખ ને કંટાળાને કારણે જ હું આ સ્થાને આવી છું એમ કહું તોયે ખોટું નથી.

હું અહીં આવવા તોફાની ત્યારે તારી આંખો ભરાઈ ગઈ હતી ને તું યોથી બહી કે ખા! મારાથી કંઈ

સાસુ અને વહુ—કેઈપણ દેશમાં, કેઈપણ સમાજમાં મેળ ન ખાય એવી બે વ્યક્તિઓ છે. છતાં એ બંને પાસે આપણ સમાજનાં મહત્ત્વનાં છે. નવીતાં નાટિકા-રેખિકાએ અહીં પત્ર પર સુખી સાસુનું નામો રજૂ કર્યા છે એ દરેકને ડુંચરી.....

કહેવાઈ ગયું હોય તો મને માફ કરશો. ને પછી મારા નાનકડા ન્હીને મારા બોળામાં મૂકીને યોથી કે અમને નહિ તો આને યાદ કરીને જલ્દી આવજો ખા. તો 'શુ' તેં એમ માની લીધું કે હું અહીંના ગાળવા જ આવી છું! નીલા! તું બાણુતી નથી કે મને પણ તમારો બધાનો કેટલો મોહ છે ને કેટલી માયા છે તે?

મારે ત્રણ દીકરા ને બે દીકરીઓ, એક દીકરીને પરણાવી ને બીજી તો નાનપણમાં જ મૃત્યુ, એને તો તેં જોઈ જ નહોતી. પણ બધારે મેં તને પહેલવહેલી જોઈ ત્યારે કંણુશર તો મને એમ જ થયું કે બાણુ મારી આત્મી જ પાછી આવી. તું આબેહુમ એના જેવી જ લાગતી હતી ને—કદાચ તે કારણે પણ હોય. મારા સ્નેહ તારી તરફ વધુ હતો.

મોટા જાઈઓ જુદા થયા ને હું તમારી સાથે રહી, કાંઈ વાર તને હું બોમ્બે લાગતી તે બાણુ છું,

જેમાં મોટા કાળાં ટપકાં દેખાય છે અને છાતી ઉપર કાળી લીટીઓ દેખાય છે. આંચનો રંગ રાખોડી પણ ઉપલી આંચ છેડે જતાં હાથીદાંતના જેવા ધોળા રંગ વાળી હોય છે. પગનો કાળાશપડો અને આંખનો રંગ સોનેરી પીળો રહે છે. પૂંછડીમાં પ્રદા આવે છે અને છેડા ધોળા રંગનો હોય છે. પણ નખ સુધી મોત્તકસ રહે છે. સ્વભાવે તેને પાણીવાળો વન્ય પ્રદેશ પસંદ છે. અને પિત્તાગ્નિ 'નિખાંડે' જેવા અવાજ કરે છે. એ ઉપરાંત એવા વિચિત્ર અવાજો કરીને મનને મૂંઝવી નાખે છે.

આ રાંડોઆ ધુવડ મારા મકાન પાસે રાતના આવતાં જોવામાં આવ્યાં છે અને તેના વિચિત્ર અવાજ સાંચીને ઊંધ બહી નય છે. અને ઊપરા ઉપરથી ઉદરનો

શિકાર કરતાં પણ જોવાં છે. પાકિસ્તાનમાં સિંધ, ભારતમાં પંજાબ, રાજસ્થાન અને ખાનદેશથી જંગલ સુધી વસે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં હવે તો મારા સાંભળવામાં આવ્યા જ કરે છે. સાંભળવા પ્રમાણે આ રાંડોઆ ધુવડ કાંગડાનો પડો દુશ્મન ગણાય છે અને તેને મારી ખાય છે છતાં શિકાર નથી કરતાં એવું નથી. માહફી, કર્તનશીલ પ્રાણીઓ, ઘાં, સરેસપ વંશનો હવે વગેરે તમામનો શિકાર કરે છે.

રાંડોઆ ધુવડને અંગ્રેજીમાં The Dusky Horned Owl કહેવાય છે અને Bubo Coromandus Coromandus (Latham) એ એવું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

★

તને થતું કે પેલા બે છૂટી જાય ને આ ડોશીને
મારે જ સંભાળતી એ કચાના ન્યાય ? ને પેલી બે
એમ કહેતી હતી કે તમને નાની વહુનું જેટલું લાગે
છે એટલું અમારું ક્યાં લાગે જ છે તો ચોટા તમારી
નાની વહુને. મારે તો સૂત્રી વચ્ચે સોપારી જેવું થતું
અને ખરું પૂઠ તો મોટી વહુની વાત પણ ખરી તો
હતી જ ..મને તું વધુ ગમતી તે મોઝસ અને મારો
નાનો દીકરો, એ તો પહેલેથી જ મારો લાડકો હતો,
એ છ મહિનાનો હતો, ને એણે એના પિતાની યાચા
ગુમાવી ..તેથી મારા સર્વસ્વ પ્રેમનો એ અધિકારી
બન્યો હતો, ને દુર્ભાગ્યે એ જરા નખળા બાંધાનો છે
તેથી એની સારસંભાળ પણ વહુએ જ રાખવી પડતી
અને હજીયે રાખતી પડે જ છે, ને તે જ કારણે તો
મારે તને કોઈ કોઈ વાર ટોકવી પણ પડે છે. યાદ
છે ને તે દિવસે કંઠીમા ને ખુશ્કામાં તું એને નાટક
જોવા બેઠી ગઈ ને એ બરાબર એક મહિના હેરાન
થયો ત્યારે મારે તને બે શબ્દો કહેવા પડ્યા હતા ને
તને મારું કહેવું એ સામુના ટકટકાટ સમું લાગ્યું હતું.
સામુનું નામ જ એવું સુગાળવું અર્થ ગયું છે કે જે
કંઈ સામુ કહે એનો ભોધો અર્થ જ થતાવાય છે.

તને કોઈ વાર વધુ અર્થતા જોતી ને મનમાં થતું કે
આ દીકરો નથી થતું છતાંયે કહેતી નહિ. પરંતુ એક
વાર તે જરાવધુ પડતું ખરાદો નાખ્યું ત્યારે મારાથી
એટલું કહેવાઈ ગયું કે બાપુ ! શકિત પ્રમાણે બધું
કરીએ, ને કોઈના મહેલ જોઈને ખૂંપડાં બાળી ન
નખાય. આમ આંખ વીચીને ખરડીએ તો ભખી
ફવાયે દાહા થઈ જાય...ને એના જવાબમાં તે કહ્યું
હતું કે છે તદ્દન લેખીયાં. છાતીએથી છૂટતું જ નથી
ને. જો કે તે મને એમ ખુશ શબ્દોમાં કહ્યું નહોતું,
તારા હાવસાવથી તારી એ વાત હું સમજી ચકી હતી.

ઉપરાંત બીજો દિવસે કિરીટ મને કહ્યું કે 'બા !
આટલો લોખ શા માટે ? ને અત્યારે નહિ માણીએ
તો કપારે માણીશું ?' ને હું સમજી ગઈ કે આ કિરીટ
નહોતો બોલતો, એના દારા તું જ બોલતી હતી.

સહભાગ્યે ભગવાને મને થોડી લુહિ આપી છે એટલે
મારા માટે તમારું નાતું સ્વયન, આંખના લાવ કે
ઇસારો જ બસ થઈ પડે છે. ડરણીની જરૂર રહેતી
નથી. હું સમજી ગઈ...મને દુઃખ પણ થતું ને પ્રભાતે
ભગવાનની પૂજા કરતાં એ જ માગ્યું કે હે રેવ ! હવે
મારો આ ધરનો, દીકરાનો ને વહુનો મોઢો છોડાવ...
શેરડીનો સાંકે પણ પૂછ્યા સુધી ગળ્યો નથી લાગતો ..
તો હવે તો હું વન વટારી ગયેલી ક્યાંથી મીઠી લાગું ?
મનમાં વેદના થઈ. એમ પણ થયું કે મીઠી રહેવા
પ્રયત્ન કરું છતાંયે કેમ સામાને ખારી લાગું છું ?
એ પ્રશ્નના જવાબમાં શાસ્ત્રીએ કહેલી વાતી યાદ
આવી ગઈ. સામુએ પોતાના દુઃખની વાત શાસ્ત્રીજીને
કહી. ને એ સમજી શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું કે એક મંત્રોત્તો
દોરો આપું છું. એ દોરો જ્યારે તમારી વહુ કંઈ
પણ બોલવા માટે ત્યારે તમારી જીભ પર બાંધી દેજો
...એટલે પછી જરાયે કંકાસ બાગળ નહિ વધે.
દોરામાં મંત્ર નહોતો. પરંતુ લુહિ હતી. બોલે એની
સાચું જવાબ દે તો અધડો વધે ને—મૌન જ રાખે
તો ક્યાંથી વધે ? મને પણ થયું કે હું પણ એમ જ
કરું...નજરે જોવા જ કરું. થાય તે થવા દેવું.. ને
આ સંસાર હવે મારો નથી જ, વહુ-દીકરાનો જ છે
એમ માનીને ડિનારે બેસી જઈ ને ભગવત ભજન જ
કર્મો કરું...પરંતુ સંસારી જીવ એમ એકદમ મને
ખરો ? મનને વાળી વાળીને વાળો તોયે આટલાં વર્ષો
જોમાં રચ્ચાપચ્ચે રહે છે ત્યાંથી એકદમ ખસે ખરું ?
જે અને જેને અત્યાર સુધી મારું ને મારા માન્યાં છે
ત્યાં લાગણીથી, પ્રેમથી ભલા માટે, કંઈક કહેવાઈ જ
નય છે ને પરિણામે દુઃખ થઈ પડે છે.

હું કંઈ કહ્યું એનો અર્થ એવો થોડો જ છે કે મારો
તારા પ્રતિ રોહ નથી ! તું મનનું પહેરી એટીને
ફરે એ મને ગમે છે. તને જોઈને મને થાય છે કે
મારી સામે મારી દીકરી જ જાયે ફરે છે. છતાંયે
તે દિવસ મેં તને ટોકી કારણ કે એટલાં ગ્રીણાં, આપું
અંગ દેખાય એવાં વસ્ત્રો, એ એવી સિવાઈ મને

આજ ત્યાં લાગ્યાં. આપણી ઘરને, તથા કુળવાન વહુ-
દીકરીને ન શોભે એવાં લાઘ્યાં. માટે જ ટોટી પણ
તને એ ન ગમ્યું તે તે મોં ચાલીને સાડી વગેરે
બદલી નાખ્યું ને એવી સાડી પહેરી કે મારો દીકરો
એ જોઈને મારા પર ઊતરી પડ્યો.

તમે તો જાને બહાર ગયાં, ત્યાં આનંદ પણ ક્યો
હશે પરંતુ પાછળ મારા એ કલાક કેટલા દુઃખમાં
પ્રીત્યા તે તો હું ને મારો ઈશ્વર જ જાણીએ છીએ.
ધાર કે મારી જગ્યાએ તારી બાએ તને આમ ટોટી
હોત તો તું વાતનું આટલું વતેસર કરત ખરી? જો
આંતો જવાબ ના છે તો સાસુ પણ મા નથી.
એ તો આંગળીથી નખ વેગળા એ વેગળા જ એમ
તું માને છે? પણ આમાં તનેય શું કહ્યું? દોષ
મારો જ છે. મેં શરૂઆતમાં સાસુપણું ભોગવ્યું છે
તેનાં જ આ રૂળ ભોગવું છું એમ લાગે છે.

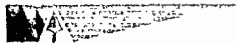
મોટી વહુ પરણીને આવી ત્યારે મારો કડપ ભારે
હતો, ત્યારે તો તારા સસરા ઇચ્છતા ને ઘરમાં મારું
જ આશરું, ને એ સમયે મને સાસુપણું કરવું મનતું
ને વહુ મારા તાબામાં ન રહે તો નખ ક્યાં એ
જાતનું માનસ પણ કંઈક અંશે ખડું જ. એવા
માનસ અને સ્વભાવને કારણે મોટીને થોડી ઘણી
પીડી પણ હશે જ ને એ જ કારણે આજે હું એનો
ગ્રેમ તદ્દન ગુમાવી બેઠી છું, વચલીને કદી ટોટી નથી
પરંતુ એનો સ્વભાવ મૃદુથી જ અતડો છે, એને એના
ઘણી સિવાય કોઈ પોતાનું લાગતું જ નથી, એ હુતો
ને હુતીમાં જ માનનારી છે એટલે એની તરફ ન તો
માયા જાગી કે ન ખાસ શેષ. પછી તું આવી...ને
ત્યાં મુખીમાં તો કાળના વહેવા સાથે મારામાં પણ
અનેક ફેરફારો ઘટી ગયા. તારા સસરા જતાં દાય
હોં પડ્યા એમ પણ ખરું. ઉપરાંત સ્વભાવમાં પણ
ફેર થયો જ...તને તો દીકરી જેમ જ રાખીશ એ
ભાવના ધારથી જ હતી. એમાં તારામાં મને મારી
દીકરી આરતી જ બાણે દેખાણી...ને એ મોં જોતાં જ
કુદરતી મને તારા પર મા જેવો જ લાવ જાગ્યો. ને

થયું કે આને મારી દીકરી બનાવીને જ રાખીશ.
પરંતુ એ ન બન્યું. મેં દીકરી માની તેથી શું તું
મને મા માને એવું થોડું જ થાય છે! તે તો મને
સાસુ જ માની ને હજી મને છે...ને સાસુ એટલે
શું એ તો એક વાર તેં હસતાં-હસતાં મોટી વહુને
કહ્યું હતું. ને મેં સાંભળ્યું હતું... સાસુ એટલે
એકવચન...ને લયનક ભતિ.

જે હોય તે. મેં ખૂબ અનોખું અનુભવ્યું, મેં તને
કોઈ કોઈ વાર ટોટી હશે તે બનાવો યાદ કરી ગઈ,
તેં બદલીમાંથી મર્યાદામાં ને કોઈ તારી બહેનપણી
સાથે વાતોમાં એ બરણી ઉઘાડી જ રહી ગઈ, ને
બાર મહિનાનાં મર્યાદામાં બાચકા ને એજા પડી ગઈ
ત્યારે મેં તને સહેજ ઠપકા આપ્યો હતો...કે પેલા
ચોખા એમ ને એમ કેટલા-દા'ડ રખડ્યા ને એમણે
વાંતરી પડી ગઈ ત્યારે કહ્યું હતું કે આમ ન આંતો...
જરાક ઘરમાં ધ્યાન રાખો...કે કોઈ વાર વ્યવહાર
માટે કંઈ કહ્યું હશે. કે કોઈ વાર નથી માટે એ શબ્દો
કહેવા પડ્યા હશે. તે દિવસે નચીને એટલો તાવ હતો
તોયે બાઈને સોંપીને ઘરવાળે ઊપડી ગઈ ત્યારે જરાક
કહેવું પડ્યું હતું...

પરંતુ આવા બનાવો, ઘર હોય તો બન્યા જ
કરે...ને આખરે કહ્યું તે તારા ભક્ષા માટે જ ને?
મેં કંઈ એમણે નહોતું કહ્યું ને કે મને જમવાનું
કરી આપ...કે મારા પગ દાખ...કે મારા નાહેલા
બાથમાં તેજ ધરી આપ. આવું મારું કામ તો હજી
મેં કશું કરાવ્યું જ નથી ત્યાં મને આટલાં ઉંચાં
થાય છે તો પછી બ્યારે મારું કરવાનું આવશે...
બ્યારે મારા કર રહી જશે ને તારા ઉપર ખરેખર
પડીશ ત્યારે શું થશે? ભગવાન કે ને એવો પ્રશ્ન
ન આવે તો સારું. હું રાજ ભગવાનને પ્રાર્થનાં
કરું છું કે હે દેવ! જિજ્ઞાસામાં રીયાયીને મોત ન
દેતો, તારા ચરણમાં જ, તારાં જ ભગ્ન ગાતા ઢાળી
પડું એમ કરજે દેવ...ને સૌની બાંધી મૂકી રાખજે.

એક વાર તારી બહેનપણી કહેતી હતી કે ધર

ધરણના ધરમા જ મૂંઝા લોઈએ તે સામગીને મને એવો તો ક્રોધ વાગ્યો 'તો ને કહેવાનું મન થઈ ગયું હતું કે પહેલા મૂક તારી માટે જ ધરણના ધરમા પછી થીમની વાત કરજો પણ ને મધજ મોની નહિ હોય પેનો દોરો જ બાધી દીધો મોનીને કાપદો પણ શો હતો ?

તને લાગે છે કે હું વગર કારણે ટોક્યા કરું છું પરંતુ ખરું મુદ્દુ છું નીના ! જ્યારે નજ આને એવું લાગે તો જ ને તારે જ કહું છું બાકી કેટલી વાર તો ગમ ખાઈ જઈ છું કારણ કે તું તો હોમ્સ થઈને છૂંચી જા ને હું આધેઃ જૂડી લાગુ બે વાસણ ખમડી પડે કે આપણી બે વચ્ચે થોડી પણ જીભાનેડી થઈ જાય એમા કોણ સર દેખાય ? ને લોકોને તો એટલું જ લોઈએ સાસુ વડુને સારું હોય તો લોકો દેખી શક્તા નથી, કઈ અગવનારા હોય છે ને આપણે કાચા કાનના એમનું સાલગીને હાથે કરીને ધરને ફેળેત કરીએ ાએ ને કહે છે ને કે તમાશાને તેહુ નહિ લોકોને થાય જોડુ ને આપણા ધરનું થાય વગોણું એ બધા વિચાર કરીને હું કેટલી વાર ગમ ખાઈ જતી કડવા છૂટડા ગળી જતી પરંતુ ત્યારે પણ મનમા થતું તો ખુ કે એ કેમ કોઈ વાતમાં ગમ નથી ખાતી ?

મારી હૃદયે સહેજ પણ વિચાર નથી કરતી ?

બાધી સાસુઓએ વડુઓને કુખી કરી છે ને એ કુખને કારણે કેટલીક વડુઓએ દુના-અવેડા કર્યા છે લેખ્યોતિમા પણ એની સાસુઓની વાતો છે એ બધું ખરું પરંતુ બધી જ સાસુઓ એની હોય છું એવું તો નથી ને ! મોળાના ગળ્યા કરનારો સાસુ પણ લોકશ્યામા ક્યા તથો ? ને જો એવી મા સમી સાસુ પણ છે તો થકી એની હદર કેમ નથી ચતી ? કે પછી પેની દોષિત સાસુઓના પાપને દડ નિર્દોષ સાસુને પણ ભરવો પડશે ? મા બનના મથતી સાસુને પણ વડુ ગોઝારી સાસુ જ માનશે ? શા માટે તીના, શા માટે ?

મારા સ્વભાવને ખૂબ જ ફેરવીને, કાળુમા રાખીને મેં મા બતરા જ અપતન કર્યો છે પરંતુ જ્યાં તું દીકરી બનના તૈયાર જ નથી ત્યાં મારી મહેનતનું ફળ શું મળે ? તું ચોં સાસુ જ ગણે છે ને તે પણ પેલા ભયાનક ગ્રાણી જેની જ ત્યાં હું શું કરી શકું ? બે હાથ વિના તાગી થોડી જ પડે છે ? એક પક્ષ ગમે તેવો અપતન કરે પરંતુ બંને પક્ષ સહેજે નમતું ન લેખે કે સામા પક્ષને સાચો પણ ન ગણે તો એકને પક્ષ શું કરી શકે ?

એક વાર મિત્રોને તારા હતો તોરે તું એને તારા કાર્યક્રમમાં લઈ ગઈ ને મેં તને જરાક કહ્યું—કહેવું પડ્યું—ને એ તને ન ગમ્યું તે મ્હી દીધું કે બાધી કશું દેખી અમાત્ર જ નથી આ સાલગીને મને અનંદ કુખ થતું બાધી દેખી અમાત્ર નથી—બાધુ તું બોલી જ કેમ રાકી ? બા તો તમારા કુખે કુખી ને હું બે કુખી છે તમને આનંદ કરતા લોઈને તો એનો આ મા અસત્ત્વ રહે છે, એના જીવનનો એ જ આનંદ છે ખેર, આ વાત તું અત્યારે નહિ સમજે નથી મોટો થશે ને મારી જગ્યા તું લઈશ ત્યારે જ સમજશે નવીની થાં આવવા—પાદ અંબે છે કે એવાર નવીને તાવ લેતો ને તારા કાર્યક્રમ હતો પરંતુ તું નથીને મુકીને ન અર્થત્યરે મને એક ત કે આનંદ થયો કે મારી નીલા એની ફરજ સમજી સાથે એમ પણ થતું કે જો અનંદ એણે દીકરા માટે જતો કર્યો એ પતિ માટે જતો ન કરી શકો ? એ પ્રજનો જવામ એક દિવસ કથામા જ મળ્યો કહે છે કે 'વડુ દેખે લારતો ને મા દેખે આરતો' દીકરો શાકીપાકીને ઘેર આરતો ત્યારે મા કહે 'આવ્યો દીપરા ! બહુ ચાકી ગયો છું નહિ ! રહે તારા માટે કઈ ખાવાનું લઈ આવ્યા ' ને વડુ તો આરતા જ પૂટે 'મારા માટે શું લાયા ?' આ જ ભેદ છે મા અને પત્ની વચ્ચે કંતાય તું મ્હોશ કે બધી પત્નીઓ કઈ આવતી હોતી નથી તો એના જવાબમા મારે એવું જ કહેવાનું છે કે બધી જ સાસુઓ કઈ ગોઝારી હોતી નથી

આજકાલની વહુઓ જાણે કે વરને જ પરણીને આવે છે, એ કુળધર્મ કરતાં વરવહુ જ બનીને આવે છે. ને જાણે આવતાં જ કહી દે છે કે 'એવ ડાકીયા, હવે તમારા દીકરા પરનો હક છાપી લો...હવે એ અમારા છે.' ખરું છે વહુદીકરા, ખરું છે. એટલે જ ડાકા-ઓએ કહેવનમાં કહ્યું છે ને કે 'લોચો પોચો માડીનો...ને છેવ છાપીયો લાડીનો' લોચા પોચાને આ મોટા કરે ને સોંપી દેવાનો લાડીને..પરનું લાડીએ ન ભૂલે કે એ લોચો પોચો માના હેવાનો ટુકડો છે...એને એકદમ ધારે તોયે એ છૂટો કરી ચકતી નથી...માયાના તાર તો એની સાથે બાંધેલા જ રહે છે. આ વાત કહેતા એક વાળી વાદ આવે છે...મરા જેવી એક ધરડી મા હતી, એનો એકનો એક જુવાન દીકરો ખોરડા પર ધોમ ધખતા તડકામાં નળિયાં ચાળે. તડકા તો મથું કાટી જાય એવો...એટલે મા બિચારી કહ્યા કહે: 'દીકરા હેડો બિતર...ખાપુ હેડો બિતર...તાળવું કાટી જાય એવા ત કે છે.' પણ માની કાંકજીદી દીકરા સાંભળે જ નહિ. ને માનો છવ છાપીયે કળીયે કપાઈ જાય...ન રહેવાયું ને માનું કે મારું નહિ માને. પણ એની વહુનું માનશે માનીને વહુને કહ્યું કે વહુખાપુ. એને કહેવાને હોરો જાર...વહુએ તડકા જગ્યા દીધા કે એમને જાન નહિ હોય? આ જવાબથી ડાકીયાને મુસો મડ્યો ને જીડી દીકરાના દીકરાનું ધોડિયું લાપીને સ્તેલા દીકરા સાથે જ ધોમ ધખતા તડકામાં મૂકી દીધું...ઉપરથી નળિયાં ચાળતા દીકરાએ આ જોયું ને ખરાડી બેઠ્યો કે...આ શું કરે છે? મારા દીકરાનું તાળવું કાટી જશે...વહુએ પણ એકદમ બદલ આવીને ધોડિયું બંધાવી લીધું ને છાપે મૂકીને સાચુને લગા લાગી...સાચુએ તો ધારથી એટલું જ કહ્યું કે ભા...ધેડિયામાં સ્તેતો એ તમારો દીકરો છે ને એનું તમને એટલું લાગ્યું તો ઉપર મડ્યો છે એ મારો દીકરો છે સમજ્યાં? વહુ-દીકરો માની વાત તુરત સમજી ગયાં-ને ડોરડીને ઉપાય કાર-ગત નીવડ્યો. તને પણ હું એ જ પૂછું છું કે તારો

નટી ને તને આમ કહે તો? કેટલી આશાથી તું એને મોટા કરે છે ને એ જ તારી આશા તારો જ નયો નિરાશામાં ફરવી દેતો તને કેવું લાગે કહે જોઈ? જવા દે એ જાંબી વાતો. તને યશ કે અહીં કહેનાં તો તે શું ઓછું હવું કે હવે વળી ત્યાંથી આ રામા-યણ લખતા માંડી! આ લખું છું કે તને દુઃખી કરવા નથી જ લખતી, ફક્ત મારું મન ખેલવા જ ને તને કહેવા કે દીકરી! તું તારી સાચુને એ છે તેની સમ-જ્યા પ્રયત્ન કર, એને ખોટી રીતે સમજાવે એને, તને આને ધરવાને વ્યથા ન પહોંચાડ. હું તો ખરું પાન છું, ને કાલ નહિ હોઈ, પણ એટલું જરૂર કહું કે હવેની ધણી સામુઓ આ જગાનો સમજ છે, વહુને દુઃખ દેતી નથી છતાંયે વહુઓ એમને પીડી રહી છે. એ રિયલિટી ટળી જ જોઈ એ.

આટલા દાગ મને થયું કે તારો પત્ર કદાચ આવશે પરંતુ આશા ફળી નહિ...તું સ્વમાની નીલા મને લખે ખંડી? ખેર તારી મરજી. મારો પત્ર પ્રણ એ છેલ્લો જ છે, એક ને એક વાત ફરી ફરી કહેવાનો અર્થ જ શો છે? ટોચું ફરી ટળવાનો કંઈ અર્થ ખરો? કહે છે ને કે દી પ્રમાણે દીકરા, ને વેળા પ્રમાણે વહુ એ-એમ માનીને મનનું સમાધાન મેળવવું જ રહ્યું.

ઉપરનો દાગ લખી રાખ્યો હતો, ટપાલમાં નાખવા આજે માંચુંસં જતો હતો. સ્થાન તારો કાગળ આવ્યો ને મારા આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. નીલા! મારી દીકરી નીલા! મેં તને કેટલો અન્યાય કર્યો...તું કેટલી દુઃખી થઈ થઈ છે? ના દીકરી ના, હું અહીં રેબ રહેવા થોડી જ આવી છું? ને એમાં ખાપુ, તારે મારી માગવાની રેતી હોય? તું તો છોડતું છે. ને એ વચન જોડી તેથી શું થઈ ગયું? મોટાએ તો સાગરપેટાં થયું જોઈ એ...તું લખે છે કે ફિરી-ટને અનંદ દુઃખ થયું છે ને હું અહીં આવી ત્યારથી એ તારી સાથે મન મૂકીને બોલતો

નથી ' હવે ગાડા છે મારો દીકરો-ખરખર દી
પ્રમાણે જ દીકરા ને વેળા પ્રમાણે જ વડુ મળ્યાં છે
મને કાને આજ વાત મેં ઉપર લખી છે ત્યારે ને
આજે જુનુ છું ત્યારે અર્થમાં કેટલો ફેર પડી ગયો
છે ?

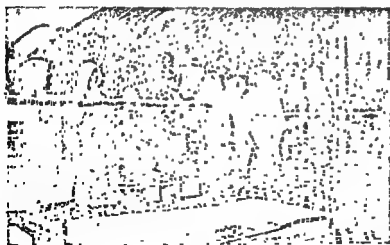
નયો દાદીમા દાદીમા ક્યો કરે છે તો એને કહેજે કે
દીદરા ! હુવ અહીં નયો નયો ક્યો કરું છું મૂળ
કરતા બપોજ વધુ વધારા લાગે છે ઘડીખર મારા એ
કનૈયાની હમી મારી આખ અ ગળથી ખસતી નથી
અહીં મરિમા કનૈયાના દર્શન કરતા મને મારો
કનૈયા જ ' દાદીમા લાલ્લો દો ' કહેનો આખ સામે
તરે છે

હુ બે દા'ગામા જ ત્યાં આપું છું. હાલે એટલું કહું
પણ તમારી માયા છટે ખરી ? આ પત્ર પોસ્ટ કરું
છુ પણ આનેય બતકાગની વાત માની લેજે તારા
પત્રથી મારો રહ્યો સહો રાખ પણ ચાલ્યો ગયો છે
ને દીકરી નીવા ! એક વાત ફરી કહી દઉં કે પડેવા
સ્વભાવને કારણે કે સાસુપણને કારણે કે મોહમાયાને
કારણે તને કંઈક કહું કે કહેરાઈ ગય તો...સાસુ છે,
ટેવ પડી, એમ ન માનતા ને મને પેના ભવાનક
પ્રાણી સાથે ન સરખાવતા મા સાથે સરખાવજે સહેજ

વિચાર કરજે કે હોમ, મોટો છે તે કહેવાળો છે,
ને કહેરી પણ કહેવા દશે ? તે એમને લાગશે એટલુ
બીજાને લાગશે આવો જ-વિચાર કરજે દીકરી.

હું પણ એ જ વિચાર કરીશ કે વડુ છે તેથી શુ
અર્થ ગયું ? એની માની તો દીકરી જ છે ને ? આખરે
મારી પણ દીકરી જ છે ને ? ને બે મારી દીકરી દરે
ફરે, પહેરે ઓઢે, મોજમજ કરે તે મને ગમે-તો પડી
વડુ કરે એ શા માટે ન ગમે ? મારે પણ ડામી જમ
ણીમા લેવ ન ગણતે. નોંધ એ વડુ દીકરી સમાન જ
ગણતે. નોંધ એ ને બે હુ એમ કહું તો જ વડુ
વડુ મરીને દીકરી બને ને વહાવથી તો વેરીયે વધ
થાય છે તો આ તો મારા દીકરાની વડુ છે એને
વહાવથી કેમ નહિ જીતી શકાય ?

અંતમા એટલું જ કે પ્રભુ આપણને બનેને સહુદિ
આપે, ને આપણે એક અ દર્શન સાસુ-વડુ બની
શકીએ એ જ પ્રાર્થના ફિરીંગને મારા આશિષ ને મારા
નયોને શુ કહું ? મારી વની ખૂન ખૂન વધાવ કરીને
આસીર્વાદ આપજે ને કહેજે કે દાદીમા આવે છે
એના બાળગોપાલની વચમાં, એની લીલી વાડીની
વચમાં ને એના સસારની વચમાં સ'યે રહેતા ને
રુખા ને સતેણી જીવન આગા ને ગાવવા.

ગ્રીષ્મ ચૂડળીમા ૨૧ વર્ષ ઉપાની
વયના એકવીસ કોઈક મતદારે એ
લોકસભા અને વિધાનસભાના
ઉદ્ઘાટનને મત આપ્યા પછી
લોકસભાની બેઠકે છે સાદ
અરથોની વરગી કરવામા આવે છે
અને હ સરખો જમ્મુ અને
કારમીરમાની ચૂટાઈને આવે ॥
જમ્મુ અને કારમીરના મ ગાને કુલ
૩,૧૫૫ બાર સરચો ચૂટાવાના હોય
છે બા'ગના ચિત્રમાં સ્ત્રીમતદારો
તેમને મત આપવા દરે જમા
॥ ૧૯૫૧ જણાય છે.

ગુજરાતી

અભિનંદન પરચાર

ની તિ અને અનીતિ એ બે જ શબ્દો; પણ એના નામ પર આજે સમાજમાં કેટલુંય અધેર ચાલી રહ્યું છે. પરંતુ દેશમાં માત્ર ગુલામી અને તેને કારણે લોગવવી પડતી વિટંબણાને લઈને બધું ચલાવી લેવાતું. એક જ આશા હતી કે સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરવાથી પ્રમાણિકપણે જીવવાનું મળશે. લોકો આર્થિક વિટંબણામાંથી મુક્ત થયા હશે અને મહેનત મજૂરી કરી સુખે રોટલો ખાતાં થશે.

દેશ સ્વાધીન થયો પણ નીચેથી ઉપર સુધીનું તંત્ર એવું થઈ ગયું છે કે લાંચરૂપતના ભેરે બધું જ ચલાવી લેવાય છે. આમ આજે અનીતિનાં ધામ વધતાં જ ગયાં છે. સરકારે કાયદો કર્યો, અનીતિના દૂષણને દૂર કરવા માટે. અને આજસુ, બેઠાડું પુરુષોએ નિરાધાર, ત્યજ્યેલી, તરછોડાયેલી સ્ત્રીઓને લોગવીને એમના શરીર ઉપર કમાણીનો ધંધો શોધ્યો. તેમને નીતિ-અનીતિનો કોઈ પ્રશ્ન મૂંઝવતો નથી; માત્ર શહેરનાં માથાભારે 'હાહાઓ' શું હાઓ તરીકે જોળખાવામાં પોતાનું 'ગૌરવ' માને છે. તેઓ જ માત્ર તેમના ઉપરી છે તેમ છટેચોક કહેવામાં, તેમની સામે થવાની હિંમત કરનારને ધમકી આપવી, હરાવવા તે જ તેમનું કાર્ય છે. આવા એક નહિ, અનેક શું હાઓ છે. કોઈ પણ દુઃખી, નિરાધાર, અણસમજુ, અજ્ઞાન, ભૂલી પડેલી સ્ત્રીને ભેળવે તેને કેમ લોગવવી તે જ તેમનું કામ છે. લોગવી સ્ત્રીઓ, જેને દુનિયાદારીનું જણ લાગ નથી તે દુઃખની મારી આવાં તત્ત્વોના પંજરામાં સપડાય છે અને તેમની પાશવી વૃત્તિનો લોગ બને છે. એક વાર સપડાયા પછી તેને 'સમાજ શું કહેશે' 'ક્યાં જઈને જીવી રહેશે' વગેરે પ્રશ્નો સતાવે છે અને પરાણે, મને કે કમને પણ એ ધંધો ચલાવ્યે રાખે છે. કેટલાંય જીવમો સંહન કરતી ત્યાં ઉલમાંથી ચૂલમાં પડી જેવી હાલતમાં જાય છે.

આ અનીતિના દૂષણને સદંતર નાબૂદ કરવા ભારતીય સંસ્કૃતિનો આગ્રહ સેવતી પ્રજા શું જાગૃત નહિ થાય ! પોતાની જ બહેનોના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવાની શું તેમની ફરજ નથી ? પ્રજા જાગૃત હશે તો ગમે તેવાં શું હાતત્ત્વોનો સામનો કરવાની તાકાત આવશે અને બીજાં પણ કેટલાંય સામાજિક દૂષણોનો નાશ કરવાનું જાળ પ્રાપ્ત થશે. આ નૈતિક તાકાત અને દૃઢ મનોબળવાળી આપણી પ્રજા બને, ખાસ તો બહેનો બને એ આજનું સુગ્રામ્ય છે.

આશિયાળો અંધારો

બંને આખે અંધ અંબાનાં માળાપ નાનપણમાં જ તેનાં કાંકા-કાકીને લશ્કરે મૂકીને સ્વધામ સીધાવ્યાં હતાં 'આડેક વર્ષની અંબા' હજી તો અણમસજમાં હતી. એને કોઈ નવ-સાવે, ખવરાવે અને હાથ દોરીને લઈ જાય તો જ એ જીવનની જરૂરિયાતને પહોંચી વળે, એને હમેશાં બીજાના આશરો પર જ જીવવાનું હતું. એમાં વળી એની મા મરી ગઈ. ભાઈ ભાડુંએમાં એનાથી ઘણો નાનો એક ભાઈહતો, બંને હવે કાકાને ત્યાં ઉછરવા લાગ્યાં.

કાકા સ્વભાવે દયાળુ હતા. અને પોતાના ભાઈના બાળકોને સાચવવાની ફરજ તેઓ સમજતા હતા. કાકીને એમણે સમજાવ્યા હતા એટલે શરૂઆતમાં આનાકાની કરી શક્યાં નહિ. કાકાને ત્રણ બાળકો હતાં. બધાં હજી નાનાં હતાં. એમનાં બાળકો અને બીજાં આ બેનું એકલે હાથે કરવું પડતું કામ વસત્રુ લાગતું, અને તેમાય અંબાથી કશું પણ ન કરી શકાય. આખ વગર એને કંઈ પણ કાર્ય કરવાનું ફાવે જ શી રીતે ?

હવે મનમાં સંઘરી રાખેલો પ્રકોપ ધીમે ધીમે શરૂ થવા માંડ્યો. તેને ન કહેવાના શબ્દો કહેતાં કાકી બે ટક ખાવાનું પણ માડ માડ આપતાં અને નવરાવવાની તો વાત જ ક્યાં કરવી ! આઠ દશ દિવસ સુધી તો નહાવાનું, માથું ઝોળવાનું નામ જ નહિ દેવાનું. અને દશમે દિવસે નવરાવવા લઈ જાય ત્યારે કેટલાંય કટુવચનો સંભળાવી અંબાને રડાવે. હવે તો રોજનું થયું એટલે તેને કોણ

કંઈ કહી શકે ! અંબાને મોસાળમાં પણ ફાઈ નહોતું. અડોશી પડોશી થોડી દયા ખાય. પણ એ શું કામની ! એ લોકો તો ચાર વાતો કરીને છૂટા પડવાનાં.

અને આમ સમાજની બીકે તો કાકીએ અંબાને સાતેક વર્ષ સુધી નિભાવી. પણ હવે આખી બિંદગી પૈતરૂં કરવાનું તેમને પાલવે તેમ નહોતું. રોજ સવાર પહે ને અંબાના નામનો કકળાટ શરૂ થઈ જતો. ઘરમાંનું શાંતિભયું જીવન નાશ પામ્યું હતું. કાકા પણ કંટાળ્યા હતા. પાનીનો રોજનો કકળાટ પતિ ક્યાં સુધી સહી શકે ? એમની સમજાવટ હવે કામ લાગે તેમ નહોતી. શહેરમાં આવાં અંધ લાઈબ્રેરીના માટેના આશ્રમ હોય છે તેની એમને ખબર હતી એટલે એક દિવસ નક્કી કરી અંબાને આશ્રમમાં મૂકવા જવા માટે લઈને નીકળ્યા. કાકી લખ-મંથી છૂટ્યાં અને અંબા રોજના કકળાટમાંથી છૂટી. તે કંટાળી ગઈ હતી પણ બધી રીતે નિરાધાર અંબાની પાસે બીજો કોઈ રસ્તો નહોતો. એટલે જ્યાં સુધી બોળીઆમાં જીવ છે ત્યાં સુધી રહી, હસીને કે બીજા બધા પ્રહારોનો સામનો કરીને સહન કર્યા વગર છૂટકો નથી. અને એણે પણ મને કમને આશ્રમમાં રહેવાની તૈયારી બનાવી.

અમદાવાદ શહેરના સ્ટેશન કાકા-ભત્રીજા ભિતર્યા. આશ્રમ ક્યાં છે તેની માહિતી નહોતી. આજીણાંજીમાં પૂછવાથી ખબર પડશે એમ માની સ્ટેશને અંબાને બેસાડીને તપાસ કરવા ગયા. થોડી વાર પછી એક ભાઈ આવીને અંબાને કહે 'ચાલ, તારા કાકા તને બોલાવે છે.

ફલાણી જગ્યાએ બેઠા છે' અંગાં લોળી, સમજણ વગરની એની સાથે ગઈ. પાશવી વૃત્તિએ એ લોળી નિરાધાર સુવતીને ઢંગે દીધો અને કોણ બાણે કયાંય લઈ ગયા. ત્રણ ચાર ગુંડાઓએ તેના ઉપર અત્યાચાર કર્યો અને ઘવાયેલી હાલતમાં એને રખડતી રસ્તામાં જ એકલી મૂકી દીધી. ત્યાંથી સારા માણસોના હાથમાં આવી અને આશ્રમમાં અંગા આશરો પામી.

આળપંપાળ ને લાડકોડ

મીના સૌથી નાની અને લાડછી છોકરી હતી. તેના પિતાજીને તે વધુ વહાલી હતી. મા-બાપને બધાં જ બાળકો વહાલાં હોય પણ નાના બાળક ઉપર કંઈક વધુ પક્ષપાત પણ ઘણી વાર હોય છે. તેણે જ મીનાના ઘરમાં હતું. નાનપણથી જ મીનાને બે વાક્યો કહેવાનાં હોય ત્યાં તેની માતાને પણ ચૂપ રહેવું પડતું. આમ નાનપણથી જ કોઈ પણ બતની રોકરોક વગર લાડકોડથી મીના જીવન વીતાવતી આવી હતી. આમ મીના યૂગ માની સ્વભાવની થઈ ગઈ હતી. મોટી થઈ પણ એનાથી એક શબ્દ સાંભળી ન શકાય. કોઈવાર કારણવશાત એક શબ્દ કહેવાનો આવે અને જો તેના પિતાએ કે બાએ કહ્યો હોય તો તે દિવસ તેનો સૂત-મૂત જાય. ખૂબ રડે, ખાય નહિ અને વિચારોની તંદ્રામાં જ વળત વીતાવે. એને એમ થાય કે મને કહે જ કેમ ! એકલી બેઠી હોય ત્યારે પોતાનો વાંક હોય, લૂત્ર હોય ત્યારે મનને મનાવે તો પણ તેના મનમાંથી 'બાએ

આટલું કહ્યું' તે લૂત્ર ખસે જ નહિ. મીનાને બે ભાઈઓ અને બે બહેન તો હતાં જ. મોટા ભાઈ કે બહેનને માટે જો કોઈ નવી વસ્તુ આવી હોય તો પોતે કોઈની ગણ-ત્રીમાં નથી એવું જ તેને લાગે. અને રીસાઈ પણ બાય. એણે માનસ એટલું બધું સત્તા-વાહી હતું કે જો કહે તેમાં ના પડાય જ નહિ. અને પિતા તો ક્યારેય તેના વિરુદ્ધ વર્તવાનું કહેતા નહિ.

મોટી બહેનના લગ્ન થયાં હતાં. સ્વાભાવિક રીતે ઘરનાં વડીલોતું ધ્યાન તેની તરફ વધુ હતું. તેને માટે કપડાંલગાંની તૈયારી અને બહેન જવાની એટલે જરા વધુ ધ્યાન દેતાં હતાં. એ વળતે પણ મીનાના મનમાં ઈર્ષા ઉત્પન્ન થતી. એ એમ જ ઇચ્છતી કે ક્યારે એ ઘડી આવે અને બહેન વિદાય થાય. આ બધાંની પાછળ એની એક જ ઇચ્છા હતી કે પછી એની એકલી ઉપર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત રહે. એને જે બેઠકો તે બધું પોતાનું થઈને રહે. એનામાંથી કોઈ ભાગ ન પડાવે. આમ બંધાતું જ ધ્યાત પોતાની ઉપર કેન્દ્રિત કરવા તરફ મીનાનું લક્ષ્ય વધતું જતું હતું.

ધીમે ધીમે મીનાની આંતરણુ લરાઈ રહેલી ઈર્ષા વધુ ને વધુ ભયૂકવા માંડી. માનું વાત્સલ્ય તેનાં બધાં જ બાળકો માટે વહેતું હોય છે. દીકરી-દીકરા બધાંનો જ ખ્યાલ તે રાખે છે. એમાંથી સાસરે જતી દીકરી પરાયી બનવાની છે એ ખ્યાલે પણ તેના તરફ વધુ ધ્યાન અપાય તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મીનાને તો તેના તરફનો પ્રેમ આ બધાં ભાંડુઓ વચ્ચે

વહેંચાઈ જતો લાગવા માંડ્યો ! પોતે એક જ પુત્રી હોય તો કેવું સારું ! બસ, બા, બાપુ-જીને મન મીના સિવાય કોઈ દેખાય જ નહિ. મીના જ એમનું સર્વસ્વ બની બંધ એમ લાગવા માંડ્યું.

આમ વિચારોની પરંપરા અને ભણકતી ઈર્ષ્યાએ મીનાનું શરીર ઘસાવા માંડ્યું. કહેવાનાં અને બોલવાનાં મિત્રો પણ તેને ખૂબ હતાં. પણ પોતાનું અંતર કાલપીને સંતોષ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું કોઈ જ અંગત મિત્ર નહોતું. ધીમે ધીમે તેના બાપુજીને તેનો ખ્યાલ આવ્યો. લાડકી દીકરીની તબિયત આમ ને આમ ખલાસ થઈ જશે એમ લાગવાથી સારો મૂરતિયો શોધવાની ધમાલમાં પડી ગયા.

મીનાનું સગપણ થયું. વિવાહિત પતિ-પત્ની સાથે ઠીક મેળ બનવા માંડ્યો. મીનાનો સત્તાવાહી સ્વભાવ જરૂર તેના પતિ પાસે પોસાસે એમ ખાત્રી થઈ. જો કે એનો ઈર્ષ્યા-ખેડ સ્વભાવ ક્યારેક હેરાન કરી જતો. પણ એ તો ગૌણ થઈ ગયું. લગ્ન પછી એની મહત્તા જળવાશે એટલે મીના પણ 'નોરમલ' ગૃહિણી બનશે તેની ખાત્રી થઈ. અને, ખીજે વર્ષે મીના પરણીને શ્વસુરગૃહે ગઈ.

મતલબી નીરુબહેન

'મીનુ, આજે, ભારે બહાર જવું છે. તમે ત્રણેય ભાઈ-બહેન સુમીબહેનને ઘેર જાઓ. તમને ભૂખ લાગે તો ત્યાં જ જમી લેજો.'

'સારું' કહીને તરત જ મીનુ તેનાં ભાંડુઓ સાથે સુમીબહેનને ઘેર ગયો. સુમીબહેનને પણ મીનુંના જેવડો જ આજો મયંક હતો.

એટલે મીનુને ત્યાં જવું ખૂબ ગમતું હતું. તેઓ મોઢે સુધી રમતા, ફરવા જતા અને નાચનો પણ કરતા. અને આ તો એમનો નિત્યક્રમ હતો. સુમીબહેનને ત્યાં મયંક સાથે રમવું તેને ખૂબ ગમતું પણ ખરું. એટલે રોજ મગ્ગી બહાર કાઢે બંધ તો સારું એમ પણ તે ઈચ્છતો. ઘણીવાર સુમીબહેન ઘેર ન હોય તો પણ બધાં બાળકો આવીને બરોબર ધમાચકડી મચાવતાં.

નીરુબહેનને સુમીબહેનની પડોશમાં રહેવા આવ્યે માંડ છએક મહિના થયા હશે. સુમી-બહેન સ્વભાવે બહુ સીધાં, સાદાં, બહાં અને બીજાની દયા બહુનારાં. નીરુબહેન નવા નવા પડોશમાં રહેવા આવ્યાં અને પાછાં નોકરી પણ કરતાં હતાં એટલે એમને મદદ કરવાની પોતાની ફરજ સમજીને ક્યારેક અનુરૂપ થતાં. પરંતુ નીરુબહેન તો સ્વભાવે સંકુચિત મનનાં અને બીજાનો લાભ ઉઠાવાય તેટલો ઉઠાવવામાં જ સમજતાં હતાં. કેટલેક અંશે સ્વાર્થી અને મતલબી પણ હતાં.

ન્યારે ને ત્યારે બાળકોને તેમને ઘેર મોકલી દે પણ ક્યારેય એટલો વિવેક પણ કરે નહિ કે 'સુમીબહેન, તમને શાવશે ને ? કંઈ અગવડ હોય તો હું ન મોકલું.' એથીય વધારે તો એ બાળકો પણ એ પ્રકારનાં કે બીજાને ઘેર બંધ ત્યારે જરા પણ 'શરમ કે સંકોચ ન અનુભવે. 'ભારે તો આ બેઈશ્યે,' 'ચાલો આપણે નાસ્તો કરીએ, મને તો ભૂખ લાગી છે' કહીને ખીસામાં ભરવા જેવો નાસ્તો હોય તો બધાં ભરી પણ લે અને નિરાંતે ખાય તે બુદ્ધ. ક્યારેક નીરુબહેન 'હાજર હોય' તો પણ

એક અક્ષરેય ન બોલે. સુમીળહેનના મયંકને જૂળ નવાઈ લાગે. એ તો જૂળ હોય તો જ ખાય નહિતર અટે પણ નહિ, બ્યારે આ લોકો તો ખીસાં ભરે.

વધારે દુઃખની વાત તો એ બને કે આટલો ખૂંધો વખત તેમનાં બાળકો અને પોતે જાય છતાં ક્યારેય સુમીળહેનને કે તેમના મયંકને ઘેર બોલાવવાનું આમંત્રણ પણ ન આપે. અને ક્યારેક કહે તો ઉપરછલું આમંત્રણ : 'હવે તમારે ક્યારે આવવું છે?' પણ 'આજે આવજો' એમ તો કહે જ નહિ. એવી તોછડી વાણી એમની કે સુમીળહેનને તો ક્યારેય એમને ઘેર જવાનું મન પણ થાય નહિ. આ તો ઠીક પણ કંઈ પણ વસ્તુ જોઈતી હોય

તો પણ તેમના મીનુને સુમીળહેનને ઘેર જ લેવા મોકલે. પછી પાછી આપવાની તો વાત જ થાદ આવે નહિ.

આવું તો રાજનું ચેઈ ગયું. હવે આ લપ છટે પણ કંઈ રીતે? સુમીળહેન અને એમના પતિ જૂળ કંટાળી ગયેલાં. છોકરાંઓની ધમાચકડી તેમનાથી રોજે રોજ સહન નહોતી થતી. એક બે વાર મોઢે કહેવા તૈયાર થયાં પણ 'કરશે તે ભરશે' કહી મતલબી નીડુબહેનથી વધુ દૂર રહેવા લાગ્યાં.

આવી મતલબી વૃત્તિ આપણે ક્યારે છેડીશું! કેઈના ભોળપણનો લાભ લઈને મૂર્ખા બનાવવાનો ઈલાકો તો કેટલાંય સી-પુરુષોમાં હોય છે. તેમાંથી છૂટવા પ્રયત્ન કરીશું ખરાં!

Statement about ownership and other particulars about newspaper 'Oormi-Navrachana'

FORM IV (See Rule 8)

1. Place of Publication	...	...	Ahmedabad.
2. Periodicity of its publication	...	...	Monthly.
3. Printer's Name	...	...	Kantilal Dahyabhai Patel,
Nationality	...	...	Indian
Address	...	...	Mangal Mudranalaya, Ratanpole, Ahmedabad.
4-5. Publisher's & Editor's Name	...	...	Ishwarlal M. Dave
Nationality	...	...	Indian
Address	...	...	Bharati Sahitya Sangh (Pvt.) Ltd.,
Gandhi Rd., 64, Fernandez Bridge,
Ahmedabad, 1.
6. Name and addresses of individuals who own the newspaper and partners or shareholders holding more than one per cent of the total capital.	...	...	Bharati Sahitya Sangh (Pvt.) Ltd.,
Gandhi Rd., 64, Fernandez Bridge,
Ahmedabad, 1.

I, Ishwarlal M. Dave, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Dated 28-2-62

Signature of publisher : I. M. Dave

ગવર્નમેન્ટ

પ્રાચીન કાચુસંઘર્ષ :

[પ્રકાશક, મદારાજ સપાહરાવ શિશુવિદ્યાલય, વડોદરા; પ્રાપ્તિસ્થાન, મ. સ. યુનિવર્સિટી ગ્રેસ, રાજમહેલ શાહ, વડોદરા, મૂલ્ય, પાંચ રૂપિયા]

ડા. ભોગીલાલ સાહેસરા જેવા વિદ્વાનના સમ્માન્ય સંપાદનને લાભ પામી વડોદરાના મદારાજ સપાહરાવ શિશુવિદ્યાલય તરફથી પ્રગટ થતી 'પ્રાચીન ગુજરાત ગ્રંથમાલા' ગુજરાતી ભાષાના વિકાસના પ્રતિપાસમાં ખૂબના અંગ્રેજી પુરા પાડી ભાષાના અભ્યાસીઓની સેવા બજાવે છે તેટલી જ સેવા સાદિત્યના અભ્યાસીઓની પણ, એમને આસ્વાદ અને અભાસ મારે નવી સાહિત્યસામગ્રી સંપાદીને, બજાવે છે. આ ગ્રંથ એ ગ્રંથમાલાના ત્રીજા ગ્રંથનું ગુજરાતી લિપિમાં રિદ્ધાથી અદ્યતિ તરીકે કરેલુ પુનર્મુદ્રણ છે. 'કાચુ' નામની જૈન કવિઓએ ઓળખાવેલા મધ્યકાલીન ગુજરાતી કાવ્યરચણને એમાંનાં વસ્તુ, વિષયનિરૂપણ, 'ઘરચના અને પ્રકારભેદો સાથે પર્માપ્ત પરિચય મળે રહે એટલી શક્ય તેટલી ઉપલબ્ધ—કુલ આદત્રીસની—સંખ્યામાં વિક્રમના ચોદમા શતકથી માડી અઠારમા શતક સુધીમાં લખાયેલી કાચુ-રચનાઓ એમાં ગ્રંથસ્થ કરવામાં આવી છે.

કાચુ (સંસ્કૃત વસ્તુ=વસંત પરથી) એ સંસ્કૃત મનુષ્યોની પરંપરા બળવતો દેખાતો કાવ્યપ્રકાર સુવાન કૌટિલ્યોના કાચુ મદિનાના ઉત્સવ અને વિદાર વર્ણવે છે. વસંતઋતુના પ્રકૃતિસૌંદર્યને ગાતાં ગાતાં એને ઉદ્દીપન વિભાવ બનાવી કાચુના કવિ રચનારાઓ પ્રેમી મુગ્ધના વિપ્રલલ તેમજ સંગોગ ઉલ્લસ પ્રકારના શૃંગાર રસ નિરૂપણ તેમાં રસથી કરતા હોય છે. જૈન સાહ્યકવિઓએ લખવાન નેમિનાથ અને

રશ્મિભદ્ર અને જંજુલામી જેવા જ્ઞાતિઓને નાથક બનાવીને તેમના પર લખેલા કાચુઓમાં આરંભમાં પરંપરાસારી વસંતશોભા અને શૃંગારસીમા આવે તોયે એમનો અન્ય ત્યાગ, સંયમ અને ઉપશમમાં આવતો હોય છે જેનેતર કવિઓ બાધુધા શ્રીકૃષ્ણ અને તેમનાં પટાભૂતી અથવા ગોપીઓની વસંતસીમા આવેખના હોય છે. 'વસંતવિલાસ' નામથી ઓળખ તો કાચુ આવું કયુ ધાર્મિક વળગણુ ન દેખાડનાં. રસિક સુવા-સુવર્ણજનના વસંતના વનવિહાર અને શૃંગારને રસોત્કટ વણીમાં ગાયા છે. અનેક કાચુઓમાં ના એવા નિર્દેશોને આધારે 'જાહેરમાં વિવિધ રીતે નૃત્યાદિ સાથે ચવાને' આ પ્રકાર ધીમે ધીમે સાદિત્યના એક પ્રકારના જ પરિણમ્યો હોવાનું સમજાય છે.

આ સંગ્રહ કાચુના આઠ લલાણો દેખાડતી અને તેના વિવિધ વિકાસ બતાવતી રચનાઓને એક સાથે રજૂ કરતો હોઈ ઘણો આવનખાં દેર છે. એમાં જિનપદ્યસંસ્કૃત 'રશ્મિભદ્ર કાચુ', જ્યોતિર્દસુરિ, સમર અને પદ્મના તથા 'નેમિનાથ કાચુ', શુભચંદસંસ્કૃત 'વસંતકાચુ', ચતુર્ભુજકૃત વૈષ્ણવ ભક્તિરસની રચના 'શ્રમરશીલા', અને લક્ષ્મીવલ્લભકૃત 'અધ્યાત્મ કાચુ' જેવી કૃતિઓ કવ્યરચની દૃષ્ટિએ અને ઘણી તેમાંની મઘરચનાની દૃષ્ટિએ ખ્યાન ખેંચે તેવી છે. એમાં કૃત્તીક રૂપકામક રચનાઓ પણ છે અને 'મંગલકલશ કાચુ' તથા 'એલિની કાચુ' જેવી વાનંઓ પણ છે. જૈન કવિઓના કર્તૃત્વાગી રચનાઓ અવગન મળી છે, તો ચેડીક જેનેતર કવિઓની પણ પ્રસાદી એમાં મળે છે.

આગળ પ્રતિપરિચય, કૃતિપરિચય અને કાચુના મધ્યકાલીન સાદિત્યપ્રકાર પર ઉપયુક્ત માહિતી

આપતો ઉપોદ્ધાત, અને પાછળ, આ ક્ષણોમાં વપરયેલા જૂની શુજરાતીના શબ્દોના અર્થ તેનાં વ્યકરણ-વ્યુત્પત્તિ સાથે આપતો શબ્દકોશ જોડવામાં આવ્યા છે, જે અભ્યાસીઓને ખૂબ મદદગાર નીવડશે. એ સામગ્રીમાં શ્રી ભોળીલાલ સરિયરા અને શ્રી સોમાભાઈ પાંચેય એ બેઉ સંપાદકોની શાસ્ત્રીય મહેનત અને અભ્ય સશીલતા નરતાઈ આવે છે.

શુ રાત્રી ભાષાશાસ્ત્ર :

[લે. કેશવદાસ ડા. શાસ્ત્રી, પ્રકા. પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર, મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા; મૂલ્ય, આઠ રૂપિયા.]

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળાના ૩૨૮મા પુણ્ય તરીકે પ્રગટ થયેલ આ પુસ્તક શુજરાતી ભાષાશાસ્ત્રને બે પુસ્તકમાં આવી લેવાની એના કતોની યોજનામાં બીજા ભાગ તરીકે પહેલું પ્રસિદ્ધ થાય છે. પહેલા ભાગમાં ‘ભાષાની ઉત્પત્તિથી લઈ શુજરાતી ભાષા સુધી’નો પહેલો ખંડ અને ‘શુજરાતી સ્વરબ્યંજન પ્રક્રિયા—વાંચિકાસ—શબ્દ વ્યુત્પત્તિ’નો બીજો ખંડ આવશે આ પુસ્તકનો વિષય અને તેનું અપર નામ ‘શુજરાતી ભાષાનું પારંપરિક વ્યાકરણ’ છે.

આનું પુસ્તક લખવાનો શ્રી કેશવરામ શાસ્ત્રીને અધિકાર એમના ભાષા અને વ્યાકરણના વર્ષોના અભ્યાસ અને તેનાં પરિણામરૂપ લેખો અને પુસ્તકોએ કથારોના સિદ્ધ કરી આપ્યો છે. પુસ્તકમાં રજૂ કરવાના શુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણને એમણે ‘પારંપરિક’ નામ આપ્યું છે તે અન્યથા છે. વિષય અને પ્રકરણોની વ્યવસ્થા એમણે કમળાશંકર ત્રિવેદીના ‘બૃહદ વ્યાકરણ’ને લગભગ અનુસરતી રાખી છે, એટલે તેની જેમ તેની નિરૂપણા સંસ્કૃત વ્યાકરણાનુસારી અને પદપરાગત રૂઢ પદ્ધતિની છે. અલગત, ત્રણ દાયકા પૂર્વે લખાયેલા ‘બૃહદ વ્યાકરણ’ પછીના ગાળામાં થયેલ ખેડાણ અને અભ્યાસની પોતાની વાકેફગારીનો લાભ શાસ્ત્રીજીએ આ પુસ્તકને આપ્યો છે એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ધાતુઓમાંથી ભાષાનો

વિકાસ થવાના મનને અત્યારના ભાષાવિદો માન્ય રાખતા નથી એ એમણે નોંધ્યું છે. જેમ ક્યારેક પોતાના મતના સમર્થન માટે તેમ ક્યારેક ખામીદર્શન માટે તેઓ ‘બૃહદ વ્યાકરણ’ને ટાંકે છે.

શાસ્ત્રીજીનાં ઉત્સાહ અને ઉલ્લેખપરાયણતા આદર અને ધન્યવાદ માગી લે તેનાં છે. આ વિષયમાં પોતે જે વાંચી, જાણી, વિચારી બેઠા છે તે બધું તક મળી ત્યાં તેઓ રજૂ કરી દે છે. દાખલા તરીકે, પ્રકરણ ૨ માં ૧૭ મા પરિચ્છેદની બહુવચનના શુજરાતી પ્રત્યય ‘ઓ’ના વિકાસની અને દ્વિવિધ રૂપરચનાની વાત એ સ્થળે ન મૂકી હોત તો ન ચાલત, એમ નથી. એમની લખાવટ એવી છે કે વિષયમાં પ્રવેશ અને રસ હોય તેમના સિવાય બીજાઓને આ પુસ્તક દ્વારા જ વિષયનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કે પરિચય કરવાની ધારણા રાખતાં બધું સરળ-સુગમ ન પણ લાગે. શાસ્ત્રીજી ઉત્સાહથી પણ ઉતાવળે લખનારા હોઈ, વીગતદોષ નહિ તો વીગતોનાં સ્થાન થા રજૂઆતમાં કંઈક શાસ્ત્રીય ચોક્કસાઈ અને પ્રમાણુભાન તથા વિદ્યાર્થીભાવ્ય વિશદતા તથા સરળતા તેમના આ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ જ ઓછી દેખાય એવો સંભવ છે.

શાસ્ત્રીજી ‘Indo-Aryan’ને ‘ભારત-આર્ય’ કહે છે તેના કરતાં ‘ભારતીય-આર્ય’ નામ ઠીક થાત. વિભક્તિનાં રૂપોમાં સ્વરભારનું તત્ત્વ ખતાવવા તેમણે પ્રયત્ન કર્યો છે તે ખ્યાન ખેંચે છે. પણ સ્વરભાર થોડો-વધુ દેખાય તે વૈયક્તિક ઉચ્ચારણ પર નહિ, અવલંબનું હોય ? ખનિષ્ઠાપક વૈતાનિક યંત્રની મદદથી જે નક્કી થાય તે વધુ સાચું હોય. ‘હ’ ગામ જઈ છુ’ એ વાક્યમાં લઘુપ્રયત્ન ‘થ’નું ઉચ્ચારણ નથી થતું ત્યાં સાતમીના વિભક્તિ પ્રત્યયનો લોપ થયો છે એમ શાસ્ત્રીજી ઠરાવે છે. એટલે પ્રયોગોમાં સંસ્કૃત (ને અંગ્રેજીની પણ) માફક ‘ગામ’ની વિભક્તિ બીજી, મૂળી હોય તો ? વીગતે વાંચવા જનારને આનું કંઈક સુઝાડવાની તાકાત આ પુસ્તકમાં છે એ પણ એટલું જ સાચું છે.

શાસ્ત્રીજીએ બેલાની ગુજરાતી ભાષાની આ વ્યાકરણ-
મંથમાં યથાવકાશ નોંધ લીધી છે એ એની એક
વિશિષ્ટતા છે. ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ મોટાંતી
ને ચાલુ વપરાશની તેમજ મધ્યકાલીન-અર્ધગ્રામીણ
શિષ્ટ લખાણની ભાષાની આસિસેતો અને પ્રયોગોને
આધારે, એમાંથી જ, નિમનનપદ્ધતિએ રચાય એ
અત્યંત આવરયક છે. શાસ્ત્રીજીનું આ પુસ્તક એ
દિશામાં ભાષાના અભ્યાસીઓને વાળવાનું પરિણામ
લાવે ! એવા અભ્યાસીઓને આ પુસ્તકમાંથી કેટલીક
ઉપયોગી સામગ્રી જરૂર મળશે.

જાંઘા જીતરી અધિકારીને દાવે આવા વ્યાકરણગ્રંથની
ચકાસણી તદ્વિશેએ કરવાની હોય. અત્રે તો, આવા
વિષયના અભ્યાસીઓ અને પુસ્તકો લખવાની ક્રિયાન
કરનારાઓ જ જ્યાં જુજ, ત્યાં આવું પુસ્તક આપણને
મળે એ હકીકતની જ સાનંદ નોંધ લેવાની છે.

વિશાળદેવ :

[લે. ગુણવંતરાય આચાર્ય; પ્રકા. આર. આર. શેઠી
ક., મુબઈ-૨; મૂલ્ય, પાંચ રૂપિયા.]

શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્યના નવસકથાવેનનના
વ્યવસાયની બધી વિશિષ્ટતાઓ અને મર્યાદાઓ, જેની
મેધ 'સર્વેશ્વર'ના અસ્થોકનમાં આ સામયિકમાં
લીધી હતી, તે એ નવસકથાના અનુસધાનમાં લખાયેલી
એમની આ કથામાં પણ દેખાય છે. એમની લખાવટમાં
વેગ હોય છે, સારો વાતોરસ હોય છે અને એમની
પ્રગટ્થ કંપના એમને જોઈતો દત્તિકાસ રચી આપે
છે, જેમાં વાચકોએ સંલવાસંલવ વિવેકને ઘોડો વખત
કારે મૂકવાનો હોય છે

શ્રી આચાર્યની વાંધેવાયુગ ગ્રંથાવલિની 'સર્વેશ્વર'
પછીની આ દ્વિતીય નવસકથાનું ધણુખરું વસ્તુ
પાટણની બહાર ભજવાય છે વીરધવલના અવસાન
પછી તેનો નાનો ભાઈ (લવણપ્રસાદનો જુનાગઢની
રાજકુમારી મોતીનાદધી સથેલ પુત્ર) વીરમહેવ વીરધવલના
એ પુત્ર પ્રતાપમલ્લ અને વીસામલ્લ (= નિરમલ્લ)
તથા પ્રતાપમલ્લના બાળપુત્ર અર્જુનનો પીછો પકડનાં

તે ત્રણે નારી ભય છે. વીરમહેવ-મોહક્યા વસ્તુપાળની
સેના સાથે મરણિયા ઝપાઝપી કરી ખપી જઈને
દહાવતી(ઓઈ)ના આઠાણો તેમને ગુજરાતની
સેનાને હાથ પડવા દેતા નથી. વચ્ચે ત્રવાડી એમને
નર્મદામાં હોડીમાં લઈ જવાવે છે. રસ્તામાં મોટો
ભાઈ પ્રતાપમલ્લ બાળપુત્ર અર્જુનને વીસામલ્લને સોંપી
અવસાન પામે છે. અચાનક પહાટાતા વસ્તુપાળની
સહાયથી વીસામલ્લ પાટણ આવી વિશવદેવ મંડેશ્વર
બને છે અને વીરમહેવને કેદ પકડી પછી વીરમુગ્ધામ
તેને આર્પી આધો કાઢે છે. દેવગિરિ અને માળવાના
રાજાઓ તથા તુરકાણોનો ગુજરાત પર સતત ડોળો
હોય અને એ અંગે સામસામી ખટપટો ચાલતી હોય
એવું વાતાવરણ જે કર્તાએ ગોઠવ્યું છે તેની પુષ્ટી
પર વસ્તુપાળ માળવાના અર્જુનવર્માને તથા ગુજરાતના
મંડેશ્વરોને આપેલ પરાજયની વાત પણ કથામાં ઠીક
જગ્યા રોકે છે. વીરમહેવ અને ધોધસા ભીલનું
અર્જુનદેવને પકડી જઈ માળવાના અર્જુનવર્માને
સોંપવાનું કાવતરું કથાના અંતભાગને વાતોરસ પૂરો
પાડે છે. કથાના અંતમાં અર્જુન પાછો ગુજરાતને
સોંપાવે જતાવાય છે અને એમ એના નામની ત્રીજી
નવસકથા માટે શ્રી આચાર્ય જોગવાઈ કરે છે.

કથાના નામ પરથી એના નાયક લાગતા વિશવદેવ
અને તેના ભાઈ-ભત્રીભત્રી નાસભાગ ને કથાના પૂર્વો-
ધર્મોની પરેશાની, ઓઈના આઠાણોએ અને કથામાં
કેટલોક વખત તો નાયકનો પાઠ કર્તાએ જેને આપ્યો
છે એ વચ્ચે ત્રવાડીએ એમના ઉમારા માટે કરેલી
ભનદેસાની, વસ્તુપાળનું સંદેશા પરિવર્તન, અર્જુનના
રક્ષણ માટે વચ્ચે ત્રવાડીની તથા એને પકડી જવા
માટે ધોધસા ભીલની મહેનત ને ક્રામત, વચ્ચે ત્રવાડી
તથા ધોધસા ભીલનાં ભળ-કળની વાત-આ-બધું
રેખાંચક કાઢિતું છે એમ કહેવામાં એની મર્યાદા પણ
સચવાઈ જાય છે. વીરમહેવ અને મંત્રી વસ્તુપાળ
અસહાય રાજ્યોરોને પકડવા પોતે થઈને સૈનિકો સાથે
તેમનો પીછો કરે એ સળધમાં તો એમ લાગ છે કે

મુનશીએ ખેંગારને પાટણમાં લાવવાનું જાહેર્યું ત્યારથી શુજરાતના ઐતિહાસિક નવલકથાના લેખકોએ એવાં કામ રાખ્યાં છે, તે મંત્રીઓને સોંપવા માંડ્યાં છે, પાછળથી એમના રાજકાળનું ગમે છે થાય ! કથામાં વચ્ચે ત્રદારીનું પાત્ર અને એનું કામ આવી કથાના ચાહકોને આકર્ષક લાગે તેવું છે. મુનશીએ કાકતે પાટણની પોતાની કથાઓમાં ચમકાવ્યો ત્યારપછી એવા ક્ષાણભુવીરાને પોતાની ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં ચમકાવવાનું ‘ધમકેતુ’ જેવાંએ કયું છે તે પ્રણાલીનું પછોપું આ કથા પણ આ રીતે રાખે છે. શુજરાતની કુંવરી અને માળવાની રાણી જયશ્રી પણ નવલકથામાં પાછળના ભાગમાં નાનું પણ મકતવનું પાત્ર બને છે.

બાહનવી :

[લે. ૩૦ નાથાલાલ દવે; વિક્રંતા, શુજર અંશરલ કાવોદય, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ; મૂલ્ય, બઢી રૂપિયા]

અઢાર વર્ષ પૂર્વે ‘કાલિન્દી’ કાવ્યસંગ્રહ સાથે શુજરાતના કાવ્યરસિક સમક્ષ ઉપરિચત થઈ ધ્યાન ખેંચનાર શ્રી નાથાલાલ દવેની ત્યારથી આજસુધી આત્મ-તુષ્ટચર્ચ લગભગ સતત જેની આવેલી કાવ્યોપાસના વચગાળામાં ‘સ્વાતંત્ર્ય પ્રસાત’ અને ‘અહેનતનાં ગીત’ જેની પુસ્તિકાઓએ પ્રગટ થઈ હતી તેમ આ સંગ્રહ દ્વારા મૂર્ત થાય છે. ‘કાલિન્દી’ જેમ ‘બાહનવી’ એનું આ સંગ્રહનું ભારતવર્ષની ધવિત્ર નદીના નામ પરથી કહેલું નામકરણ કવિના ઘીના દીવા પરના કાવ્યતી જેમ એમની માંગલ્ય લાવના અને રસિકતા-સૂચક છે.

સંગ્રહમાં કુલ ૧૧૮ કાવ્યરચનાએ સમાવાઈ છે. એમાં છંદોપદ કાવ્યો નથી એમ નહિ પણ તે સંખ્યામાં ઘણાં ઓછાં છે, અને ગીતોનું બાહુલ્ય વિશેષ જણાય છે. પોતાના ગીતસર્જન વિશે કવિ લખે છે : ‘ગીત ક્રમ રચાય છે એ મારે માટે એક વિરમણાર્થો અનુભવ રહ્યો છે. ત્યારે અંતરની સ્પષ્ટ જાણ કે ચાંદની જેવી અરપણ, વર્ષાના પવન જેવી રિંગવ, ઈન્દ્રધનુ જેવી મુકામળ હોય છે. મનની માટી લાવથી ભોની

થાય છે. તેમાં ક્યાંકથી સૂર આવે છે, વિચારનો અંકુર ફૂટે છે તે પંક્તિઓ વિકસવા લાગે છે. મોતી જેવા કંઈક મનોરમ ઘાટ સરખાય છે. જે કહેવાનું હોય છે તેને સપ્તદેહ મળી જતાં ગીત સમાપ્ત થાય છે. મન તૃપ્તિ અનુભવે છે.’ થોડીક કવિતાઈ વાણીમાં કવિ ગીતસર્જન વિશેના પોતાના અનુભવની વાત કરવાને વિશે ગીત-સર્જનની પ્રક્રિયા કહી નાખતા લાગે છે. એમાં સોનેટની પેઠે, ગીતને ‘અંતરોમિ’ કે વિચારની અભિવ્યક્તિ-માટે’ અનુકૂળ કાવ્યપ્રકાર કહી, સોનેટ પછી ગીતોની રચના લેણી આપણે ત્યાં પ્રવેશ વલણમાં એમણે પોતે પણ કુકાવ્યું એની સૈદ્ધાન્તિક ભૂમિકા બાંધી આપવાનું એમણે કયું છે,

ગીતકવિ તરીકે શ્રી. નાથાલાલ દવેની જામ સહદ્યોના મિત્ર પર એકંદરે સારી પ્રકરે. એમની આવી કવિતામાં એમણે પ્રકૃતિ, પ્રણય અને અધ્યાત્મને પ્રાનરિથ્ય તરીકે પસંદ કરીને પોતાનાં સૌંદર્યરસિકતા, સંવેદનશીલતા અને સાચા કવિહૃદયને પ્રગટ કર્યાં છે એમ કહેવાય. ‘આવણ’, ‘શરદરાત’, ‘પૂનમરાત’, ‘વેણુ’, ‘વૈશાખ’, ‘ધેરારાં મગન’ જેવાં પ્રકૃતિ-ગીતો; ‘એક રાત’, ‘કુતી તારી પ્રીત !’, ‘મિલન’, ‘વિદાય’, વગેરે જેવાં પ્રણય-ગીતો; અને ‘પ્રસાત’, ‘મુરલી’, ‘પિન્નર’, ‘બદલે દુનિયા મારી’ જેવાં ઊર્ધ્વતર અંખનાને વ્યક્ત કરતાં ગીતો આ સંગ્રહની આરવાએ સામગ્રી છે.

સંગ્રહની બીજી કાવ્યસામગ્રીમાંની ‘રાણાના રાત્ર્યમાં’, ‘વિચારપરિવર્તન’, અને ‘કામળ અને અમલદાર’ જેની કેટલીક શ્રી નાથાલાલની મરક મરક હસતી વિનોદ રસિકતાની તો બીજી ઘણી એમની સામાજિક-રાષ્ટ્રીય જગજગતાની નીપજ છે. રવરાત્ર્ય, રાષ્ટ્રના નવધરતરો પુરમાર્થ, વિનોદગાળની દાન-અંશ-લાવના અને સર્વોદયની ફિલસૂફી—આ અધાને કવિનું ઉખાલણું માનસિક અનુગોહન કેવું મજબૂત છે તે, તે તે વિષયને કવનવિષય બનાવતી એમની રચનાઓ દેખાડી આપે છે. ‘રાષ્ટ્રજનને પગલે પગલે’ અને ‘નવ-નિર્માણ’ નામના બે વિભાગની બધી-મળીને ૩૨

ચાચું માતૃત્વ ૧૦-૭૦	પવકાન્ત ૨૦ શાહ	આ હૈ નોબેન	૮-૮૮
સેવાતુ કામ, ૭-૫૮	પન્નાલાલ પોન	આપરેશન	૮-૪૭
જિતુભાઈ પ્ર મહેતા	જીવનની ગંગા ૧૧-૨૫	બૈરાની સલા	૧૦-૨૭
જેઠાલાલ મિલેલ	કોથ ૧૧-૧૬	સત્રા વામરાને ચોરીને	૧૨-૨૬
નયનદશ ૮-૪૨	પ્રભુમ્ન કચનરામ દેસાઈ	ગાડા હાથોનો	
બે મુકોડો ૭-૮		શિકા	૬-૪૭
૬૦ બાં કાનેનર નિરોશ પાંત્રીની આશા	જગાશ્યો ઉપર લીડતા નિહો		૧૦-૪૫
(અનુભવ જ્યન્ત પરમાર) ૮-૧૬	નિશાયર પખીઆ		૧૧-૫૮
આપણુ ગોવા	સમુદ્ર ઉપર લીડતા પખી		૧૧-૫૨
(અનુભવ જ્યન્ત પરમાર) ૧૧-૧૭	સમુદ્ર ઉપર લીડતા નિહો		૭-૪૭
દિલપુશ બં દીનાનજી સત્યાગ્રહીનો પ્રેમધર્મ ૮-૬૮	પ્રતોધ	મુકામ	૮-૩૨
દેનજી રાં મોળા	જ્વાલ	નિતન રમે	૧૨-૮
કાળો રંગ ૧૧-૮	'પારાસર્વ'	નિ સત્ય	૮-૪૨
૩મ લાગ્યાં ૭-૮	પીતામર પોન	લેખકોવા	૮-૮૮
શકુન થઈને ૮-૧૧૮	પુષ્કર ચંદરવાહર	જેનમ વહી નય	૧૦-૪૫
'ધૂમકેતુ	અગત્યખીલા ગાન ૧૧-૧૦	ફક્ત આસંધર	બારણુ બધ હેતુ
તથુ દટાવકથાઓ ૧૦-૧૫	(અનુભવ છોટાનાલ માં કામદાર)		૧૧-૫૮
પ્રસંગર મ ૭-૧૫	હુડીની સુચર્ણ પગ		
પાનગોળિ ૧૨-૧૪	(અનુભવ છોટાનાલ માં કામદાર)		૮-૫૭
નવરસિદ્ધ પરમાર હુજ રહુ અરોષે ૧૧-૫૬	બકુન ત્રિપાળી	બદરોનો વિકાસ	૧૨-૪૪
નરસિદ્ધ ચુ શાહ પરમાણુ અને તેની રચના ૧૦-૬૪	'ભદ્ર	બેની	૧૧-૩૬
બાન ચેમર ૧૨ ૪૦	'અધુરમ્	આપ	૮-૬૪
નિસાનીઓની જગ્યાદારી ૮-૫૫		પાનખરના પ્રવાસે	૧૦-૬
નવમીન સેન હારમખત્રીસી ૭ પર, ૮-૧૧૬, ૧૧-૫૮	મનુભાઈ પ મોળી દર્શક	અરુહા અરુ	૧૧-૫૦
[૭] 'બજી ચરિત્ર' ની વારતા ૭-૫૨	મિત્રા	કનક કોતુ	૧૦-૮
[૮] ચુદાશીવિજયની વાત ૮-૧૧૬		કરપતા	૭-૬
[૯] મિનિસ્ટરની ઘોટરની વારતા ૧૧-૫૬		રમ હાતી દીગી	૧૧-૮
નાનાભાઈ જાદુ ધર્મીય કામ મોક્ષાય ૧૧-૩૧		વૈચિત્ર	૮-૫૮
નાનુભાઈ દલે આર્યનાનુ મૂલ્યાકન ૧૦-૨૩		હા! અભિમાન	૮-૮
સર્માજવાદમાં ભારતીય પદ્ધતિ ૭-૨૩		અનુ જે ૪૫	૮-૮૭
'પતીય	આ બેડા હદપારને ૧૨-૬	હંચરયને	૧૨-૮
	મુદ્દાબળનો દરજ્જો ૮-૧૧૮		
	રસમાવણનો પ્રેમી ૧૦-૮	બોહિનીચંદ	શાન સસતા ૧ ૬-૬

વિધાસુ વાવેન	૬-૭૪	[૨૩] નરી હે'	૭-૨૪
સરસ્વતીચંદ (નૃસંહ સહેવા)	૭-૬૧	'સરોહ'	લેક ૧૦-૬
સ્વાનુભવના જીવનપ્રસંગો	૧૧-૭૧	વસુ વેણુ	૮-૧૧૧
હિન્દુ વેદધર્મ	૧૧-૭૦	સર્ગેષ નિષ્કાંતિ નિદર વેરણ અર્ધ	૧
૨ભાગહેન ગાંધી સાસુનો વહુ પર પત	૧૨-૧૧	(અનુ. અગિય કાંઠારી)	૬-૪૮
હીના	આપણે માનવી	'સાનિક' પેપરિયા	મુખ્ય ૧૧-૬
ચિત્રપુત્રાર ત્રિવેદી	ગામગામી	સાવિત્રિદેવી નિમમ સરકુતુ મહાર અને	
શશિકાન્ત ચીં જીવેસ	પણિત	મોહ (અનુ. અનવર આગેવાન)	૧૧-૧૨
અગત્યની સાવરી	૮-૫૪	'સ્વિકાર'	પસંદગી ૭-૨૮
શાહમહેન મહેન	સ્વતંત્ર ભારતના	'સુધારુ'	પ્રીત-કોરી ૧૨-૪૧
ઐદ વર્ષો	૮-૨૦	સડ શુ હનીમવી જીવ રહેના	૮-૪૧
શિવકુમાર ભેનો	'મૃત્યુ મરી ગયું કે'	કુ પથ	૬-૮
સાનપૂણીઆ ત્રિજાણુ	૮-૭૬	'સુ-રમ'	સત્યની શરી ૮-૧૮
શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી, ડો	માલ્ગીમા વૈજ્ઞાનિક	'સેવકરામ' તુમારી તત્ત્વો અલ કપારે આરશી	૧૭-૪૭
દષ્ટિ	૮-૮૫	સરપચેલી શિગિર ફરજિયાત બનાવો	૧૦-૫૩
સ્તન	૧૧-૩૩	હરભાઈ ત્રિવેદી	ગામગામી જીવ આપ્યા ૮-૪૩
ઓઓતુ બા	૮-૩૫	હરીશ બાસ	દિ વ જૂતાવગ ૧૨-૫૪
શેખાનમ અણુના	એસી મુકતો	દર્શિષ પણિત	અનુદાન ૮-૧૦
પશ્ચિમ ભર્મનીનો ચૂટણીજગ	૧૧-૪૪	હસિત બૂચ	મજુ કવિ ૧ ૮-૬૪
મુકતો	૧૦-૮	જી	આગબર મુમ ૧૨-૭
હુ એક ભાગતો શાપર હુ	૭-૩૪, ૮-૫૬, ૯-૪૨, ૧૨-૩૫	ઉમસની સાક્ષી	૮-૧૭
[૨૪] આદમને કાઈ પૂછે		દિનાબની જે બાણુ	૧૧-૭
પેરિસમા શુ કરે છે	૮-૪૨	બૌદ્ધિક તાકાત	૮-૭
[૨૫] મણે આભાર મશે	૧૨-૩૫	વાર-તહેવાર	૧૦-૭
[૨૬] ચિત્રોની મહાકા	૬-૫૬	સ કદપતુ આચરણુ	૭-૭

★

મી મનમાં મ મનમાં
મ આલમ
મ માલિયા પાંચે

હોમિ-નવરચના * અગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ નોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામ સુગમના પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો આ નં. અને આપતુ પૂરું સરનામું લખવું કન્યાદેય જૂવશે નહિ

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

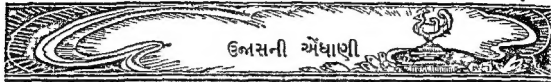
સુખની ચાવી	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરના જીવનોપયોગી લેખો	૧-૨૫
નવું લોહી	શ્રી પન્નાલાલ પટેલની બાણીની નવલની નવી આવૃત્તિ	૬-૨૫
શ્રેયોમાર્ગ	શ્રી સુનીલાલ વ. શાહના વિખ્યાત પુસ્તકની સંવર્ધિત આવૃત્તિ	૩-૨૫
ગૃહસંસાર	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરના સંસાર સંબંધી લેખો	૧-૫૦
પાછલે બારણે	શ્રી પન્નાલાલ પટેલની બહુ વખણાયેલી નવલની નવી આવૃત્તિ	૩-૨૫
મૂળરાજ સોલંકી	શ્રી સુનીલાલ વ. શાહની ઐતિહાસિક નવલની નવી આ.	૬-૦૦
સંસ્કારની સુવાસ	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરના સંસ્કાર સીંચતા લેખો	૧-૫૦
શ્યામ ખંડ ૧-૨	શ્રી સાને ગુરુજીની શ્રી જયન્ત પરમાર અનુવાદિત ચરિત્રાત્મક નવલ	૭-૫૦
સંસાર-સાગરને તીરેથી	શ્રી રંભાખડેન ગાંધીનો સંસારપત્રોનો સંગ્રહ	૪-૦૦
ધારાપુરીનો ખજાનો ૧-૨	શ્રી રામુ હછર અનુવાદિત બેદભરમ કથાઓ	૧૫-૦૦
પ્રેમસગાઈ	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરના વિચારણીય લેખોનો સંગ્રહ	૧-૫૦
વીર-પસલી	શ્રી પીનાંચર પટેલનું ઈનામ પ્રાપ્ત વાર્તા-પુસ્તક	૦-૭૫
ભવાટવિમાં ભૂલાં પડ્યાં	શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટની નવી સામાજિક નવલ	૪-૭૫
આફ્રિકાની લોકથાઓ ૧-૨	શ્રી બળવંત નાયકની બાળવાતોનો સંગ્રહ	૨-૭૫
વિશ્વની શ્રેષ્ઠ સાહસકથાઓ ૧-૨	શ્રી બળવંત નાયક અનુવાદિત વાર્તા	૬-૫૦
મહારાજ જયસિંહદેવ	શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટની ઐતિહાસિક નવલ	૬-૦૦

— વધુ વિગત માટે સુચિપત્ર મંગાવો —

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ
ગાંધીરોડ : ૬૪, ફર્નોલીઝ બિલ્ડ : અમદાવાદ, ૧

અવશેષો અને ખંડેરોમાંથી સંભળાતા હવતરના ધબકારમાં પણ

માટે જ્યારે વિકાસશીલ માનવ પ્રેરિત થાય છે
ત્યારે તેને સાપડે છે સંધ્યાની સુરખિ

અને મેઘધનુના
સપ્તરંગી કલરવો

14290

અને

રંગીન ઉધાનાં પ્રેરક
તેજ-ફિરણો મેળવવા
સાહિત્યની આથ શોધે.
એવું સાહિત્ય મેળવવા

ગુજરાતની જૂની અને ગણીતી સંસ્થાનો સંપર્ક સાધો

સાહિત્ય મંચ નિમિત્તે

[illegible]

श्री श्रीमन्महादेव भक्तानाम्
अंजलिम्
१९२६
श्री आदित्य भक्तानाम्

૧૪૨૮૦

કોર્મિ અને ગવરનર
જોડે. ૬૭- માર્ચ '૬૨

૧૪૨૮૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યક્ષ

અમદાવાદ - ૬